zu
emens
l'établir
nt den
legt

IOHANNIS CALVINI

IN OMNES

PAULI APOSTOLI

EPISTOLAS

ATQUE ETIAM

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS

COMMENTARII,

AD ED. R. STEPH. ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

VOLUMEN II.

EPISTOLAS AD EPHESIOS, PHILIPPENSES, COLOSSENSES, THESSALONICENSES, TIMOTHEUM, TITUM, PHILEMONEM, ET HEBRAEOS

COMPLECTENS.

HALIS SAXONUM

SUMPTIBUS LIBRARIAE GEBAUERIAE.

1831.

PRAEFATIO.

En tibi, candide lector, alterum Calvini volumen. Tot et tantis ubique acclamationibus opus immortalis viri a rei christianae fautoribus exceptum fuisse, laetabundus ecclesiae gubernatori gratulor, eoque magis, quod bibliopola honestissimus, ex quo tanta undique assentatione Calvini opera efflagitata vidit, *tertium volumen* addere, in catholicas epistolas commentarios exhibens, in animum induxerit. Iam hinc novum in animo desiderium incenditur. Utinam ut in lucem denuo emittantur atque ad saniorem sanctioremque interpretandi rationem momentum suum habeant, caeteris quoque praeclari viri praeclaris operibus exegeticis contingat, in Harmoniam Evangeliorum commentario, enarrationi in Psalmos, in Genesin. Neque ea de re desperandum. Etenim cum nomen auctoris solum sufficeret ad afficiendos animos tam ingenti operum eius desiderio,

quid si probe cognita, si assidue pertractata, si animis insinuata fuerint?

Hoc vero summo Numini relinquamus, assidue interim atque grato animo ea, quae in manibus habemus, in succum et sanguinem conversuri.

Halae, die Nov. XXVI. MDCCCXXXI.

A. Tholuck.

IN EPISTOLAM PAULI AD EPHESIOS
ARGUMENTUM.

Ephesum urbem fuisse Asiae minoris nominibus multis celeberrimam, satis notum est. Qualiter autem illic sibi Dominus populum acquisierit Pauli opera, quodnam fuerit exordium Ecclesiae, et quis progressus, Lucas in Actis refert. Ego hic tantum ea attingam quae ad Epistolae argumentum proprie spectant. Erudierat Ephesios Paulus in pura Evangelii doctrina. quum esset Romae captivus, ac videret eos opus habere confirmatione: scripsit hac de causa praesentem Epistolam. Primis autem tribus capitibus praecipue versatur in commendatione gratiae Dei. nam statim ab initio primi capitis, post salutationem, de gratuita Dei electione disserit: ut se ideo nunc vocatos esse in regnum Dei agnoscant, quia destinati fuerant ad vitam, antequam nascerentur. Hic autem refulget admirabilis Dei misericordia, quod salus hominum ex gratuita adoptione, tanquam ex vero et nativo fonte, manat. Porro quia obtusiores sunt hominum mentes, quam ut tam sublime arcanum capiant, convertit se ad precationem: ut ad plenam Christi cognitionem Ephesios Deus illuminet. Secundo capite, ut gratiae magnitudinem ex comparatione amplificet, reducit illis in memoriam, quam miseri fuerint, antequam ad Christum essent vocati. Nunquam enim satis sentimus, quantum debeamus Christo, nec satis pro dignitate reputamus, quanta sint erga nos eius beneficia, nisi quum ex adverso nobis ob oculos ponitur, quam infelix sit extra ipsum nostra conditio. Secunda amplificatio est, quod Gentiles erant alieni a promissionibus vitae aeternae, quibus Deus solos Iudaeos dignatus fuerat. Tertio capite suum Apostolatum peculiariter Gentibus destinatum esse praedicat, ut qui extranei diu fuerint, nunc in Dei populum inserantur. et quia res erat insolita, suaque novitate multorum animos turbabat, vocat mysterium a saeculis absconditum: sed cuius dispensatio fuerit sibi commissa. Circa finem iterum precatur, ut Deus imbuat Ephesios solida Christi intelligentia, nequid aliud scire appetant. Finis autem est, non tantum ut tot beneficiorum memores gratos se Deo praestent, idque testentur, se totos illi consecrando: sed magis ut omnem illis de sua vocatione dubitationem eximat. Est enim verisimile, veritum fuisse Paulum, ne fidem eorum turbarent pseudoapostoli, quasi ex dimidio tantum fuissent instituti. Fuerant enim Gentiles, et, purum Christianismum amplexi, nihil de ceremoniis, nihil de Circumcisione audierant. At vero qui Legem ingerebant Christianis, clamitabant omnes, profanos esse qui non essent per Circumcisionem Deo initiati. nam haec communis erat eorum cantilena, neminem debere censeri in populo Dei, nisi circumcisum: servandos esse omnes ritus a Mose praeceptos. Ideo Paulum calumniabantur, quod Gentibus peraeque ac Iudaeis Christum faceret communem: et eius Apostolatum asserebant esse coelestis doctrinae profanationem, quod foedus gratiae impuris hominibus sine delectu prostitueret. Ergo ne talibus calumniis impetiti Ephesii labascerent, illis subvenire voluit. Itaque quum tam diligenter ideo vocatos ad Evangelium fuisse disputat, quia electi fuerint ante mundi creationem: ex adverso prohibet, ne temere sibi allatum fuisse Evangelium existiment hominis voluntate, aut advo-

lasse fortuito: quia nihil aliud fuerit Christi praedicatio apud eos, quam aeterni illius decreti publicatio. Quum prioris vitae infelicem statum ob oculos ponit, simul admonet, raram et admirabilem Dei misericordiam fuisse, quod ex tam profundo gurgite emerserint. Quum de Apostolatu sibi erga Gentes mandato concionatur, confirmat eos in recepta semel fide: quia Divinitus fuerint in Ecclesiae communionem asciti. Tametsi singulae sententiae quae hic habentur, totidem sunt exhortationes, quibus ad gratitudinem stimulari debebant Ephesii. Quarto capite rationem describit, qua Dominus Ecclesiam suam gubernat ac tuetur, nempe per Evangelium quod ab hominibus praedicatur. unde sequitur, non aliter posse conservari in sua integritate: et hunc scopum esse verae perfectionis. Proinde consilium Apostoli est, commendare Ephesiis ministerium quo Deus inter nos regnat. Postea descendit ad fructus praedicationis: nempe ad innocentiam et sanctitatem omniaque pietatis officia. nec solum in genere praecipit, quae debeat esse Christianorum vita, sed particulares etiam praeceptiones admiscet, quae ex propria uniuscuiusque vocatione pendent.

IN EPISTOLAM PAULI AD EPHESIOS
IOH. CALVINI
COMMENTARIUS.

CAP. I.

1. PAULUS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, sanctis omnibus qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Iesu, 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in coelestibus Christo: 4. Quemadmodum elegit nos in ipso ante mundi creationem, ut simus sancti et inculpati in conspectu suo per caritatem: 5. Qui praedestinavit nos in adoptionem per Iesum Christum in se ipso, secundum beneplacitum voluntatis suae, 6. In laudem gloriae gratiae suae, qua nos gratos habuit in dilecto.

1. *Paulus Apostolus.* Quando eadem fere, aut saltem non multum diversa in omnibus Epistolis, salutationis forma utitur: supervacuum esset, hic repetere quae alibi dicta sunt. Apostolum se vocat Iesu Christi. nam legatione pro illo funguntur omnes quibus datum est ministerium reconciliationis. Quanquam nomen Apostoli magis est speciale. neque enim quivis Evangelii minister protinus etiam est Apostolus: ut videbimus infra 4, 11. verum de hac re plura ad Galatas. Addit, *Per voluntatem Dei.* quia nemo sibi honorem sumere debet, sed exspectanda Dei vocatio, quae legitimos ministros sola facit: atque ita Dei auctoritatem improborum susurris opponens, ansam temerariis litibus praecidit. *Sanctos* nominat eosdem quos postea *fideles in Christo.* ergo nemo fidelis, nisi qui etiam sanctus: et nemo rursum sanctus, nisi qui fidelis. Maior pars Graecorum exemplarium non habet *Omnibus:* quod tamen delere nolui, quia alioqui subaudiendum est.

3. *Benedictus Deus.* Magnifice extollit Dei gratiam erga Ephesios, ut ad gratitudinem excitet eorum corda, imo tota inflammet, occupet, atque impleat hac cogitatione. nam qui tam effusam in se agnoscunt Dei bonitatem, ut nihil desit ad solidum complementum, et in hac meditatione se assidue exercent: ii nunquam admittent novas doctrinas, quae obscurent illam ipsam gratiam quam in se efficaciter iam sentiunt. Ergo finis Apostoli fuit, Divinae erga Ephesios gratiae magnitudinem praedicando eos armare, ne fidem suam concuti sinerent a pseudoapostolis: quasi dubia esset ipsorum vocatio, et alia salutis ratio quaerenda. simul autem docet, in quo consistat plena salutis certitudo, nempe quum Deus, per Evangelium, nobis suum amorem patefacit in Christo. Verum quo maior confirmatio accedat, ad primam causam eos revocat, et quasi fontem: nempe aeternam electionem Dei, qua, nondum nati, adoptamur in filios: ut sciant aeterno Dei et immutabili decreto se salvos fuisse

factos, non fortuito aliquo casu aut repentina occasione. Verbum autem *Benedicendi* hic varie accipitur, prout vel ad Deum refertur, vel ad homines. reperio autem quadruplicem significationem in Scriptura. Nostra erga Deum benedictio, laudis est, dum eius beneficentiam praedicamus. Deus autem nobis dicitur benedicere, quum felicem rebus nostris dat successum, et nos sua beneficentia prosequitur, ita ut bene et prospere sit nobis. ratio est, quia solo eius nutu beati sumus. ideo notanda est loquutio, qua eleganter exprimit, quantum subsit virtutis in solo eius Verbo. homines sibi mutuo benedicunt precando. Sacerdotalis benedictio erga Ecclesiam et unumquemque fidelium, ultra precationem hoc quoque habet, quod testimonium et quasi pignus est Divinae benedictionis: quia haec legatio Sacerdotibus est commissa, ut benedicant in nomine Domini. Paulus ergo hic Deum benedicit laudis confessione, quia *nos benedixerit*, hoc est locupletaverit omni benedictione vel gratia. Non repugno Chrysostomo, quin epithetum *Spiritualis* contineat tacitam antithesin inter Mosaicam et Christi benedictionem. Lex enim habuit suas benedictiones, sed perfectio non est nisi in Christo: quia hic perfecta est revelatio regni Dei, quae nos recta in coelum ducit. proinde nihil opus figuris, ubi corpus ipsum est exhibitum. Quum dicit: *In coelestibus*, non multum refert, subaudias Locis an Bonis. Tantum voluit indicare praestantiam gratiae quae per Christum nobis confertur, quia scilicet non in mundo, sed in coelo et vita aeterna nos faciat beatos. Habet quidem religio Christiana (ut alibi docet, I. Tim. 4, 8.) promissiones non futurae vitae modo, sed etiam praesentis. scopus tamen est spiritualis felicitas: sicuti Christi regnum est spirituale. Christum opponit Iudaicis omnibus symbolis, quibus inclusa fuit benedictio sub Lege. nam ubi Christus, illic supervacua sunt ea omnia.

4. *Quemadmodum nos elegit.* Hic fundamentum et primam causam tam vocationis nostrae, quam bonorum omnium quae a Deo percipimus, facit aeternam eius electionem. Ergo si causa quaeritur, cur nos in Evangelii participationem vocaverit Deus, cur tot beneficiis quotidie nos dignetur, cur nobis coelum aperiat: semper redeundum est ad istud principium: Quia scilicet, antequam mundus esset, nos elegit. Porro ex ipso tempore colligendum est, gratuitam esse electionem. nam quae potuit nostra esse dignitas, aut quodnam exstitit nostrum meritum, antequam mundus esset conditus? Puerile enim est cavillum illud sophisticum: Non ideo nos electos esse, quia iam essemus digni, sed quia dignos fore Deus praevidebat. Perditi enim omnes sumus in Adam. itaque nisi electione sua redimat nos Deus ab interitu, nihil aliud praevidebit. eodem argumento utitur ad Romanos capite 9, 11., de Iacob et Esau loquens. Priusquam nati essent, inquit, aut aliquid boni aut mali egissent. Exciperet Sorbonicus aliquis sophista, acturos fuisse, idque Deo fuisse praecognitum. Atqui frustra hoc excipitur de hominibus natura corruptis, in quibus nihil cerni potest nisi exitii materia. Secundo confirmat gratuitam esse electionem, quum addit: *In Christo.* nam si in Christo sumus electi, ergo extra nos: hoc est, non intuitu dignitatis nostrae, sed quoniam adoptionis beneficio coelestis Pater nos inseruit in Christi corpus. denique Christi nomen omne meritum excludit, et quicquid ex se habent homines. nam ex quo dicit nos in Christo electos, sequitur, indignos fuisse in nobis. *Ut simus sancti.* Finem proximum notat, sed non praecipuum. neque enim absurdum est, eiusdem rei duplicem esse finem. Quemadmodum aedificandi finis est, ut sit domus: finis tamen ille est proximus. ultimus autem est habitandi commoditas. Hoc ideo fuit obiter attingendum, quia Paulus statim alterum finem ponet, gloriam Dei. verum nihil est repugnantiae: siquidem gloria Dei

summus est finis, cui nostra sanctificatio subordinatur. Caeterum hinc colligere licet, sanctitatem, innocentiam, et quicquid virtutis est in hominibus, fructum esse electionis. Itaque expressius etiamnum hac particula evertit Paulus omnem meriti considerationem. nam siquid praevideret in nobis Deus electione dignum, omnino contrarium, quam hic legitur, dicendum fuit. etenim significat, totum id quod sancte et innocenter vivimus, ex electione Dei manare. Unde igitur fit, ut alii pie vivant in timore Domini, alii secure se prostituant ad omnem nequitiam? certe si Paulo fides habetur, non alia est causa, nisi quod hi ingenium suum retinent, illi ad sanctitatem electi sunt. Causa certe non est posterior suo effectu. ergo electio a iustitia operum non pendet, cuius ipsam esse causam testatur hic Paulus. Praeterea hoc membro significat electionem non dare licentiae occasionem hominibus: quemadmodum impii blasphemant: Vivamus secure, ut libuerit: nam impossibile est nos perire, si electi sumus. Paulus autem reclamat, perperam separari vitae sanctitatem a gratia electionis: quia eosdem vocat Deus, et iustificat quos elegit. Quod autem olim Cathari, Celestini et Donatistae ex his verbis inferebant, posse nos in hac vita perfectos esse, nihil habet ponderis. Haec enim est meta, ad quam toto vitae curriculo contendimus. itaque nunquam ad eam pertingemus, nisi confecto nostro stadio. Ubi sunt qui praedestinationis doctrinam horrent ac fugiunt, tanquam inextricabilem labyrinthum: imo qui non modo inutilem, sed prope noxiam existimant? atqui nulla est pars doctrinae utilior: modo rite et sobrie tractetur, nempe qualiter hic tractatur a Paulo, dum in ea immensam Dei bonitatem considerandam nobis proponit, et ad gratiarum actionem incitat. Hic enim verus fons est, unde haurienda est Divinae misericordiae cognitio: quia ut in aliis omnibus tergiversentur homines, electio illis os obstruit, nequid sibi arrogare ausint vel queant. Sed meminerimus, quorsum hic de praedestinatione Paulus disputet, ne, alios fines in disputationibus nostris spectando, periculose erremus. *In conspectu suo per caritatem.* Sanctitas in conspectu Dei est purae conscientiae: quia non decipitur externo fuco ut homines, sed fidem respicit, hoc est cordis veritatem. Dilectionis nomen si ad Deum referas, sensus erit, Deum solo erga humanum genus amore fuisse inductum, ut nos eligeret. Mihi tamen magis placet cum propinquiore coniungi, ut denotet perfectionem fidelium in caritate sitam esse: non quia Deus requirat solam caritatem, sed quia probatio sit timoris Dei, et obedientiae erga totam Legem.

5. *Qui praedestinavit.* Quae sequuntur, adhuc magis augent commendationem Divinae gratiae. Diximus, in quem finem Paulus tam sedulo inculcaret Ephesiis Christum, gratuitam in eo adoptionem, et aeternam electionem quae praecessit. verum quia nullus est locus, in quo magnificentius praedicetur Dei misericordia, dignus est, quem in primis observemus. In hoc membro tres salutis nostrae causas exprimit: quartam paulo post subnectet. Causa efficiens est beneplacitum voluntatis Dei: causa materialis est Christus: causa finalis, laus gratiae. nunc videamus, quid de unaquaque dicat. Ad primam pertinet hoc totum complexum: Deus in se ipso secundum beneplacitum voluntatis suae praedestinavit nos in adoptionem, et gratos habuit sua gratia. In verbo Praedestinandi iterum ordo notandus est. nondum tunc eramus: ergo nullum exstabat nostrum meritum. non igitur a nobis, sed a solo Deo profecta est salutis nostrae causa. Paulus tamen, nondum his contentus, addit *In se ipso.* est quidem Graece εἰς αὐτόν: sed perinde valet atque ἐν αὐτῷ. quo significat, Deum non quaesiisse extra se ipsum causam: sed quia ita voluerit, nos praedestinasse. Verum clarius etiamnum quod mox sequitur, *Secundum*

beneplacitum voluntatis. sufficiebat Voluntas: solet enim eam Paulus externis omnibus causis opponere, quibus Deum provocari vulgo existimant. sed nequid ambiguitatis maneret, opposuit Beneplacitum: quod nomen omnia merita diserte excludit. Ergo Dominus, nos adoptando, non respicit, quales simus, nec conciliatur nobis ulla personae nostrae dignitate: sed una illi causa est beneplacitum aeternum, quo nos praedestinavit. Quomodo sophistas non pudet alios respectus miscere, quum Paulus tam diligenter prohibeat, aliud quam solum Dei beneplacitum intueri? Tandem nequid deesset, addidit verbum *ἐχαρίτωσεν ἐν χάριτι.* quo significat, gratuito, non mercenario, amore Deum nos complecti nunc et habere acceptos: sicuti nondum natos, aliunde quam a se ipso non provocatus, elegit. Causam tamen materialem tam electionis aeternae, quam nunc patefacti amoris ponit *Christum*, quem *dilectum* nominat: ut sciamus, Dei amorem in nos ab illo diffundi. proinde ideo dilectus est, ut nos reconciliet. Summum et ultimum finem mox adiungit, gloriosam laudem eius tantae gratiae. Quisquis ergo hanc gloriam obscurat, aeternum Dei consilium evertere nititur. talis est sophistarum doctrina, quae omnia sursum deorsum versat, ne uni Deo in solidum tota salutis nostrae gloria tribuatur.

7. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum, secundum divitias gratiae eius, 8. Qua exundavit in nos in omni sapientia et prudentia: 9. Patefacto nobis arcano voluntatis suae, secundum beneplacitum suum, quod in se ipso proposuerat, 10. In dispensationem plenitudinis temporum: ut recolligeret omnia in Christo, tam quae in coelis sunt, quam quae super terram in ipso. 11. Per quem etiam in sortem adsciti sumus, praedestinati secundum propositum eius, qui omnia efficit secundum consilium voluntatis suae: 12. Ut simus in laudem gloriae ipsius, nos qui ante speravimus in Christo,

7. *In quo habemus.* Hoc ad causam materialem adhuc pertinet, nam exponit, qualiter Deo reconciliati fuerimus per Christum: nempe quia morte sua Patrem nobis placavit. Ergo semper ad Christi sanguinem convertere animos oportet, dum in eo gratiam quaerimus. Dicit autem, Sanguine Christi redemptionem nobis esse partam, quam remissionem peccatorum appositive nuncupat. quo significat, ideo nos redemptos esse, quia non imputentur nobis peccata. Inde enim est gratuita iustitia, qua accepti sumus Deo, per quam a diaboli et mortis vinculis solvimur. Notanda igitur diligenter est ista appositio, quae redemptionis modum definit. quamdiu enim manemus obnoxii Dei iudicio, miseris vinculis constricti sumus. ideoque solutio a reatu inaestimabilis est libertas. *Secundum divitias.* Iterum redit ad causam efficientem: ideo nobis datum esse redemptorem Christum, quia Deus benefaciendo largus est. Divitias autem hic ad amplificationem ponit, sicuti et verbum *Exundandi.* Adeo sibi non potest in extollenda Dei bonitate satisfacere, ut totas hominum mentes eius admiratione absorbeat. atque utinam hac, quam commendat, gratiae opulentia penitus imbutae fuissent hominum mentes: quia locum non reperissent satisfactionum commenta, et tales nugae quibus persuasus fuit mundus se ipsum redimere: acsi arescerat Christi sanguis, nisi adventitiis subsidiis adiutus.

8. *In omni sapientia.* Iam ad causam formalem descendit, nempe ad Evangelii praedicationem, per quam in nos exundat Dei bonitas.

nam fide nobis communicatur Christus, per quem ad Deum pervenimus, per quem fruimur adoptionis beneficio. Porro Evangelium ornat splendidis titulis *Sapientiae et Prudentiae*, ut contrarias omnes doctrinas despiciant Ephesii. nam hoc colore se insinuabant pseudo-apostoli, sublimius se quiddam afferre traditis a Paulo rudimentis. Et diabolus etiam, quo fidem nostram labefactet, quantum potest, Evangelio detrahere molitur. contra Evangelii auctoritas adstruitur a Paulo, ut secure in eo acquiescant fideles. *Omnis sapientia* plenam aut perfectam significat. Quia autem quosdam terrebat novitas, huic etiam errori tempestive occurrit, dum vocat *Arcanum Divinae voluntatis*: sed tamen Arcanum quod nunc Deus patefacere voluerit. Quemadmodum autem prius electionis causam Dei beneplacito adscripsit, ita etiam nunc eandem statuit causam in vocatione: ut agnoscant Ephesii Christum sibi innotuisse, et praedicatum Evangelium: non quia promeriti quicquam tale fuerint, sed quia Deo placuerit.

9. *Quod in se ipso proposuerat In dispensationem.* Prudenter singula ordine suo digerit. quid enim aequius quam soli Deo nota esse sua consilia, quae homines lateant, quamdiu apud se ea tenere vult? rursus vero in eius arbitrio ac potestate esse, tempus praefigere quo in hominum notitiam veniant? utrumque igitur docet: fuisse hactenus absconditum illud de adoptandis Gentibus decretum in Dei mente: sic tamen ut penes se contineret usque ad tempus revelationis. Siquis nunc conqueratur rem esse novam et insolentem, quod in Ecclesiam cooptantur qui alieni fuerant a Deo: nonne iniquus est qui Deo nihilo plus scire permittat quam hominibus? Nequis autem quaerat, cur nunc potius quam alio quovis tempore: hanc curiositatem antevertit, praestitutum a Deo *tempus* vocans *plenitudinis*, hoc est maturum et opportunum, quemadmodum ad Galatas capite 4, 4. Coerceat igitur se humana audacia, et in aestimandis rerum vicibus Dei providentiae se subiiciat. eodem spectat verbum Dispensationis. nam ex Dei iudicio pendet legitima rerum omnium administratio.

10. *Ut recolligeret.* Vetus interpres habet Instaurare. Erasmus addidit, summatim. ego verbi Graeci ἀνακεφαλαιώσασθαι propriam significationem retinere malui, quia contextui melius congruebat. Voluit enim, meo iudicio, docere Paulus, omnia extra Christum dissipata, per ipsum in ordinem redacta esse. Et sane extra Christum quid in mundo cernere licet, praeter meras ruinas? nam quum alienati a Deo simus per peccatum, qui fieri potest, ut non simus miserum in modum palati ac disiecti? Hic enim rectus est status creaturarum, ut Deo adhaereant. talem ἀνακεφαλαίωσιν, quae nos in ordinem rite compositum restitueret, Apostolus in Christo dicit fuisse factum. Siquidem in eius corpus coalescendo, et Deo unimur, et inter nos mutuo sumus coniuncti. denique sine Christo totus mundus est quasi deforme chaos et horrenda confusio. Solus ipse nos colligit in veram unitatem. sed cur coelestes creaturas ponit in hoc numero? neque enim unquam Angeli fuerunt a Deo separati: proinde nec dispersi. Alii sic exponunt, Angelos ideo dici collectos, quia illis coadunati fuerint homines, ut pariter utrique Deo coniuncti, in hac beata unitate communem beatitudinem obtineant. quemadmodum totum aedificium instauratum dicere solemus quod multis partibus vel ruinosum vel collapsum erat, etiamsi aliquae partes integrae starent. Hoc quidem verum est. nihil tamen impedit, quominus Angelos quoque dicamus recollectos fuisse, non ex dissipatione, sed primum ut perfecte et solide adhaereant Deo: deinde ut perpetuum statum retineant. Quae enim proportio creaturae ad Creatorem, nisi intercedat Mediator? quatenus vero sunt creaturae, nisi Christi beneficio eximerentur, mutationi essent obnoxii et defectioni: ac propterea nec aeternum beati. quis ergo neget, tam Angelos, quam homines,

in firmum ordinem Christi gratia fuisse redactos? homines enim perditi erant, Angeli vero non erant extra periculum. Utrosque igitur Christus in corpus suum coadunando, Deo Patri coniunxit, ut vera harmonia in coelo et in terra constaret.

11. *Per quem etiam.* Nunc distributione uti incipit. hactenus de omnibus electis loquutus est in genere: nunc de se et Iudaeis loquitur, vel, si mavis, de omnibus qui erant veluti Christianismi primitiae: deinde ad Ephesios descendit. Hoc porro ad ipsorum confirmationem non parum facit (de Ephesiis loquor), quod eos sibi et reliquis fidelibus accenset, qui erant tanquam primogeniti in Ecclesia, acsi diceret: Eadem est piorum omnium conditio cum vestra. nos enim quos primo loco vocavit Deus, acceptum hoc ferimus aeternae eius electioni. Ita omnes a primo (ut loquuntur) ad ultimum, mera gratia salutem adeptos docet: quia gratis secundum aeternam electionem adoptati fuerint. *Qui omnia efficit.* Notanda est periphrasis, qua describit Deum omnia solum ita agentem suopte consilio, ut nihil homini relinquat. nulla igitur ex parte homines admittit in huius laudis societatem, quasi aliquid de suo adferrent. Nihil enim extra se respicit Deus, quo flectatur ad nos eligendos: quandoquidem solum illi propriae voluntatis decretum causa est eligendi, et quidem intrinseca, ut vocant: quo refellitur eorum error, imo vesania, qui nisi rationem perspiciant in Dei operibus, eius consilio obstrepere non desinunt. Finem iterum repetit, *Ut simus in laudem* etc. quia tunc demum illustratur in nobis Dei gloria, si nihil simus quam vasa eius misericordiae. Ac nomen Gloriae *κατ᾽ ἐξοχὴν*, peculiariter eam significat, quae elucet in Dei bonitate. nihil enim magis est illi proprium, in quo glorificari velit, quam bonitas.

13. In quo vos etiam, audito sermone veritatis, Evangelio salutis vestrae: in quo etiam, postquam credidistis, obsignati estis Spiritu promissionis sancto, 14. Qui est arrhabo hereditatis nostrae, in redemptionem acquisitae possessionis, in laudem gloriae eius.

Hic socios sibi et reliquis qui veluti primitiae erant, Ephesios adiungit. nam similiter eos in Christo sperasse dicit. Huc autem spectat, ut ostendat, eandem esse utrisque fidem. ideo repetendum est verbum Sperastis. Postea subiicit, quomodo ad spem illam adducti fuerint, nempe per Evangelii praedicationem. Duplici autem epitheto Evangelium ornat, quod sit sermo veritatis, et quod Ephesiis fuerit salutis instrumentum. Haec duo epitheta diligenter observanda sunt. nam quum nihil magis moliatur Satan, quam ut vel contemptu Evangelii, vel dubitatione mentes nostras imbuat: duobus clypeis nos hic Paulus munit, quibus utramque tentationem propulsemus. ergo adversus omnes dubitationes discamus hoc testimonium opponere, Evangelium non modo certam esse veritatem, quae fallere nequit: sed *κατ᾽ ἐξοχὴν* vocari *Sermonem veritatis*, quasi extra ipsum nulla esset proprie veritas: deinde, nequo unquam vel contemptu vel taedio sollicitemur, occurrat, quae sit eius vis et effectus, hoc est, quod salutem nobis afferat. quemadmodum alibi docet, esse Dei potentiam in salutem credentibus (Rom. 1, 16.). quanquam hic plus exprimit. significat enim, experimento hoc perceptum fuisse ab Ephesiis, quia salutis facti fuerint compotes. Miseri igitur qui per multas ambages vagando se fatigant, sicuti mundus ex magna parte, Evangelio posthabito, se erraticis commentis oblectat: quia, diu discendo, nunquam ad scientiam veritatis pervenient, nec vitam re-

perient. Beati autem, qui, Evangelium amplexi, in eo constanter manent: quum indubia sit veritas et vita.

13. *In quo etiam, postquam credidistis.* Probatio illius certitudinis quam Evangelio tribuerat. quo enim magis idoneo sponsore confirmari potest, quam Spiritu sancto? perinde ergo valet hoc acsi dixisset: Quod Evangelium nuncupavi Sermonem veritatis, id non probabo vobis hominum auctoritate: quia auctorem habetis ipsum Dei Spiritum, qui eius fidem in cordibus vestris obsignat. Est autem elegans similitudo a sigillis sumpta, quibus inter homines tollitur ambiguitas. Sigillis enim authentica redduntur tam diplomata quam testamenta. sigillum quoque olim in literis praecipua nota erat, unde agnoscerentur. denique sigillum est quod genuina et certa ab adulterinis et supposititiis discernit. Hoc officium Spiritui sancto tribuit Paulus, non hic tantum, sed infra etiam quarto capite: sicuti et II. Corinth. cap. 1, 22. Neque enim ea nobis animi firmitudo constat, ut veritas Dei adversus omnes Satanae tentationes apud nos praevaleat, donec Spiritus sanctus in ea nos confirmaverit. Vera igitur persuasio, quam de verbo Dei, de salute sua, de tota religione habent fideles, non est ex sensu carnis, non ex humanis aut philosophicis rationibus, sed ex Spiritus obsignatione, qui illorum conscientias ita reddit certiores, ut dubitationem omnem eximat. Caducum enim ac instabile esset fidei fundamentum, si in humana sapientia locatum esset. ergo sicuti praedicatio instrumentum est fidei, ita Spiritus sanctus facit, ut praedicatio sit efficax. Sed videtur hic Spiritus obsignationem, fidei subiicere: quod si verum est, fides illam praecedit. Respondeo, duplicem esse effectum Spiritus in fide, sicuti fides duabus praecipue partibus continetur. nam et mentes illuminat, et animos confirmat. Initium fidei, est notitia: consummatio, est fixa et stabilis persuasio quae contrariam dubitationem nullam admittat. Utrumque opus est Spiritus, ut dixi. Proinde non mirum est, si dicat Paulus non solum fide percepisse Ephesios Evangelii veritatem, sed in ea fuisse sigillo Spiritus sancti confirmatos. hac ratione appellat *Spiritum promissionis*, ab effectu scilicet. Facit enim, ne frustra nobis offeratur salutis promissio. nam sicut Deus verbo suo promittit se nobis fore in Patrem: ita Spiritu suo testimonium adoptionis suae nobis reddit.

14. *Qui est arrhabo.* Hoc quoque epitheto bis utitur in secunda ad Corinthios, primo et quinto capite. Similitudo sumpta est a contractibus, qui, arrha data, sic stabiliuntur, ut non amplius locus sit poenitentiae. Ita, accepto Dei Spiritu, promissiones Dei ratas habemus, nec timemus periculum retractationis: non quia Dei promissiones per se infirmae sint: sed quia, nisi Spiritus testimonio suffulti, nunquam in illis secure acquiescimus. Est igitur Spiritus nobis arrhabo hereditatis nostrae, hoc est vitae aeternae in redemptionem: hoc est, quousque veniat dies plenae redemptionis. Quamdiu enim sumus in mundo, quia sub spe militamus, opus habemus hac arrha: ubi autem possessio ipsa exhibita fuerit, iam cessabit necessitas et usus arrhae. nam eousque valet arrhae symbolum, dum utrique satisfactum fuerit contractui. ideo infra cap. 4, 30 dicet: Usque in diem redemptionis. loquitur autem de die iudicii. Nam etsi iam Christi sanguine redempti sumus, nondum tamen huius redemptionis fructus exstat: quia omnis creatura adhuc ingemiscit, cupiens a corruptione eximi. Nos etiam qui primitias Spiritus accepimus, ad eandem liberationem votis ferimur: quia nondum eam sumus adepti, nisi spe. fruemur autem re ipsa, quum Christus in iudicium apparuerit. Hoc sensu vocabulum *Redemptionis* capit Paulus ad Romanos cap. 8, 23. et Dominus, quum dicit: Attollite capita vestra, appropinquat redemptio vestra (Luc. 21, 28.). περιποίησις, quam Latine vertimus

acquisitam hereditatem, non est regnum coelorum aut beata immortalitas, sed ipsa Ecclesia. Est autem hoc additum ad eorum consolationem, ne grave sit illis, exspectationem suam fovere usque ad diem adventus Christi, ne indignum reputent, si nondum hereditatis sibi promissae sint compotes: quum haec universae Ecclesiae sors sit communis.

In laudem gloriae. Laus hic, ut paulo ante, loco praedicationis capitur. Gloria eius latere interdum potest, vel esse obscura. ideo dicit Paulus, Deum in Ephesiis documenta suae bonitatis edidisse, ut gloria sua decantetur, ac palam illustris fiat. unde sequitur, invidos esse, et obtrectatores gloriae Dei quicunque Ephesiorum vocationi obtrectant. Quod autem toties commemorationem gloriae Dei repetit, non debet videri supervacuum. nam de re infinita nihil potest dici immodice. Praesertim valet hoc in commendanda Dei misericordia, cuius sensum, quisquis vere pius erit, nunquam poterit verbis aequare. Itaque tam narrandis eius encomiis promptas esse pias omnes linguas, quam aures libenter audiendis apertas esse convenit. hoc enim argumentum est, in quo si totam suam facundiam explicent tam Angeli quam homines, magnitudini tamen longe cedent. Deinde observemus, nullam esse magis validam refutationem ad obstruenda impiorum ora, quam si ostenderimus, gloriam Dei asseri a nobis, ab illis vero obscurari.

15. Quapropter ego etiam, audita fide quae apud vos est in Domino Iesu, et caritate erga omnes sanctos, 16. Non cesso gratias agere pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis: 17. Ut Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater gloriae, det vobis Spiritum sapientiae et revelationis, in agnitione ipsius, 18. Illuminatos oculos mentis vestrae, ut sciatis, quae sit spes vocationis ipsius, et quae divitiae gloriae hereditatis eius in sanctis, 19. Et quae superexcellens magnitudo potentiae eius erga nos, qui credidimus secundum efficaciam potentiae roboris eius.

15. *Quapropter.* Haec gratiarum actio non modo testimonium amoris erat erga Ephesios, sed etiam iudicii quod de illis habebat Paulus: nam ita coram Deo illis gratulabatur. quod illis perquam honorificum fuit. Nota autem, Paulum sub fide et caritate summatim complecti totam Christianorum perfectionem. Fidem dicit in Christo, quia proprius fidei scopus, et obiectum (ut vulgo dicunt) ipse est. Caritas ad universos quidem mortales extendi debet: sed hic peculiaris fit mentio *sanctorum:* quoniam ab ipsis incipit caritas rite ordinata, deinde ad alios omnes derivatur. Nam si Deum respicere debet caritas nostra, quo quisque propius ad eum accedit, eo superiorem gradum obtinet.

16. *Memoriam vestri.* Gratiarum actioni, more suo, adiungit precationem, ut eos stimulet ad ulteriorem profectum. nam utrumque necesse erat: ut intelligerent Ephesii, rectum cursum se esse ingressos, ne ad novum doctrinae genus se reflecterent, et tamen sibi longius pergendum esse scirent. nam spiritualium bonorum satietate nihil periculosius. Ergo quantacunque excellentia polleamus, semper accedat proficiendi studium. Sed quid optat Ephesiis Paulus? Spiritum sapientiae, et illuminatos cordis oculos. annon habebant? imo: sed opus simul habebant incrementis, ut ampliore Spiritu donati, magisque ac magis illuminati, certius et penitius tenerent quod iam tenebant. Nunquam enim tam liquida est piorum cognitio, quin

adhuc aliqua veluti lippitudine laborent eorum oculi, et aliqua obscuritate impediantur. Verum singula verba expendamus. *Deus*, inquit, *Domini nostri Iesu Christi.* Ideo enim homo factus est ipse Filius Dei, ut communem nobiscum Deum haberet: quemadmodum testatur, Ascendo ad Deum meum et Deum vestrum (Ioh. 20, 17.): atque hac ratione Deus est noster, quia Deus est Christi, cuius membra sumus. Hoc tamen ad humanam naturam pertinere meminerimus: ut eiusmodi subiectio nihil aeternae eius Divinitati deroget. Eundem vocat *Patrem gloriae:* qui titulus ex priore emergit. elucet enim in eo gloriosa Dei paternitas, quod Filium suum conditioni nostrae subiecit, ut per ipsum fieret Deus noster. Patrem gloriae pro Patre glorioso ex usu linguae Hebraicae dici, notum est. ideo haec duo simul iungi non inepte possunt, quod sit gloriosus Christi Pater: ut Dei nomen seorsum legatur: quod mihi non displicet. *Spiritus* vero *sapientiae et revelationis* pro ipsa gratia capitur, quam Dominus per Spiritum suum nobis confert. est enim metonymica loquutio. Sed notemus, quae dona sunt Spiritus, non esse naturae dotes. ita caeci sunt nobis oculi cordis, donec aperiantur a Domino. stultitia est ac ignorantia quicquid sapimus, donec Spiritus magisterio fuerimus edocti. denique vocationis Divinae cognitio captum ingenii nostri superat, donec arcana revelatione, Spiritus Dei eam nobis patefecerit. Ubi vertimus, *in agnitione ipsius*, legi etiam potest: In agnitione sui: et utrumque optime quadrat. Nam qui novit Filium, novit et Patrem. sed tamen quod ferebat relativi proprietas, reddere malui. Cordis nomen quod posuit Vetus interpres, in quibusdam Graecis codicibus legitur: neque multum est momenti, quia Hebraei pro rationali animae parte saepe usurpant: licet alioqui proprie voluntatem significet, vel partem animae appetitivam, quia est sedes affectuum. praetuli tamen quod magis erat usitatum.

18. *Quae divitiae.* Rei excellentiam praedicat, ut ipsa comparatio nos admoneat, quam simus impares tam sublimi notitiae. neque enim parva res est Dei potentia. Eius autem magnitudinem exsertam esse dicit erga Ephesios: neque id simpliciter, sed cum exsuperantia. Porro huc semper incumbit, ut vocationem suam prosequantur. Ideo magnificat Dei gratiam erga ipsos, ne contemptu, aut fastidio resiliant. sed interim monent nos tam splendida elogia, adeo non vulgare Dei opus ac donum esse fidem, ut satis pro dignitate celebrari nequeat. neque enim hyperbolas sine delectu efflat Paulus: sed ubi de fide agitur, quia res est mundo superior, in admirationem coelestis potentiae nos attollit.

19. *Secundum efficaciam* etc. Hoc aliqui referunt tantum ad verbum Credendi, quod proxime praecessit: sed ego potius magnitudinem potentiae complector, ut nova sit amplificatio. acsi diceret, in illa magnitudine potentiae apparuisse, quanta sit efficacia potentiae roboris: vel, si mavis, illam magnitudinem potentiae, specimen esse ac documentum efficaciae roboris. Supervacua videtur repetitio vocabuli *δυνάμεως:* sed priore loco restringitur ad speciem unam: secundo autem generaliter capitur. Videmus, ut sibi nunquam satisfaciat Paulus in praedicanda nostra vocatione. Et sane mirifica Dei virtus hic se profert, quum a morte traducimur ad vitam: atque ex filiis gehennae filii Dei, et vitae aeternae heredes efficimur. Stulti homines frigidam esse hyperbolen hoc loco putant: sed qui variis conscientiae certaminibus, quibuscum pii quotidie confligunt, sunt exercitati, facile agnoscunt, nihil hic amplius fuisse dictum, quam oportuerat. Nam quum pro rei dignitate nihil possit dici nimium, partim diffidentiae nostrae, partim ingratitudinis causa tam magnifice loquutus est Paulus. Nam aut nunquam satis digne reputamus, quantus sit thesaurus qui nobis proponitur in Evangelio: aut si id

vere sentiamus, non possumus nobis persuadere, eius nos esse capaces: quia nihil in nobis cernimus quod respondeat, quin potius adversa omnia. Ergo Paulus tam in eo elaboravit, ut regni Christi gloriam extolleret apud Ephesios, quam ut serio Divinae gratiae sensu afficeret eorum animos. Ne autem propriae indignitatis respectus eos deiiceret, revocat eos ad considerandam Dei potentiam: acsi diceret, eorum regenerationem opus esse Dei, neque id vulgare, sed in quo immensam suam virtutem mirabiliter declaraverit. Caeterum inter tria nomina quae hic posuit, hoc interest, quod *robur* est quasi radix, *potentia* autem, arbor, *efficacia*, fructus. est enim extensio Divini brachii, quae in actum emergit.

20. Quam exseruit in Christo, dum illum excitavit a mortuis, et sedere fecit in dextera sua, in coelestibus. 21. Super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in saeculo hoc, sed etiam in futuro. 22. Et omnia subiecit pedibus eius, et ipsum posuit caput super omnia Ecclesiae, 23. Quae est corpus eius, et complementum eius, qui omnia in omnibus adimplet.

20. *Quam exseruit in Christo.* Verbum Graecum est ἐνέργησεν, unde ἐνέργεια. perinde acsi Latine dicas: Secundum efficaciam, quam effecit. Sed quod ego transtuli, idem valet, et minus est durum. Merito autem hic nos potentiam illam in Christo intueri iubet. nam in nobis adhuc latet: quia virtus Dei in infirmitate perficitur (II. Corinth. 12, 9.). In quo enim filios mundi praecellimus, nisi quod videtur nostra conditio aliquanto deterior? Peccatum quidem etiamsi non regnet, adhuc tamen in nobis habitat, mors adhuc viget, beatitudo, sub spe inclusa, non perspicitur a mundo. virtus Spiritus, res est carni et sanguini incognita: interim mille aerumnis sumus obnoxii, ut magis simus, quam alii, despicabiles. Solus itaque Christus speculum est, in quo contemplari liceat quod in nobis propter crucis infirmitatem subobscurum est. Ita quum fiducia iustitiae, salutis, et gloriae erigendi sunt animi, discamus eos ad Christum convertere. Nos enim adhuc mortis subiacemus imperio: ille coelesti potentia excitatus a mortuis, vitae dominium habet. nos sub peccati servitute laboramus, et infinitis miseriis circumdati militamus duram militiam (I. Timoth. 1, 18.): ille, ad dexteram Patris sedens, summam in coelo et terra gubernationem obtinet, et devictis subactisque hostibus, magnificum triumphum agit. nos hic contempti et ignobiles iacemus: illi datum est nomen quod Angeli et homines revereantur, diaboli etiam, et impii reformident. nos hic donorum omnium inopia premimur: ille omnium arbiter ac dispensator constitutus est a Patre. His de causis operae pretium est, sensus nostros in Christum transferre, ut in eo, quasi in speculo, gloriosos Divinae gratiae thesauros, et immensam virtutis magnitudinem cernamus, quae nondum in nobis sunt conspicua. *Sedere fecit in dextera.* Hic locus aperte ostendit, siquis alius, quid significet Dei dextera: non locum scilicet aliquem, sed potestatem quam Pater Christo contulit, ut eius nomine coeli et terrae imperium administret. quare frustra de eo litigant quidam, quod Stephanus (Act. 7, 55. 56.) viderit eum stantem, quem Paulus hic sedere scribit. neque enim hoc ad corporis collocationem pertinet: sed summam regnandi auctoritatem exprimit, qua praeditus est Christus. Hoc sonant Pauli verba: Super omnem principatum etc. nam totum hoc complexum exegetice additum est, ad exprimendam dexterae significationem.

Dicitur ergo Deus Pater Christum extulisse ad dexteram suam, quia consortem ipsum imperii sui fecerit, quia per ipsum omnem suam potestatem exerceat: similitudine a terrenis principibus sumpta, qui suos praefectos assidere sibi iubent, honoris causa. Quum autem dextera Dei coelum et terram impleat, sequitur, regnum Christi ubique diffusum esse, atque etiam virtutem. Unde perperam faciunt qui ex sessione ad dexteram Dei conantur probare, Christum nonnisi in coelo esse. Est quidem id verissimum, in coelo esse Christi humanitatem, non in terra: sed probatio illa non convenit. Nam quod mox sequitur: *In coelestibus*, non eo tendit, ut Dei dexteram coelo includat: sed ut sciamus Christum eo altitudinis evectum esse, ut in coelesti Dei gloria, in beata immortalitate, inter Angelos summum fastigium obtineat.

21. *Super omnem principatum.* Non dubium, quin his nominibus Angelos designet: qui sic ideo nuncupantur, quod Deus per ipsorum manum suam potestatem, virtutem, et dominationem exerceat. Solet enim, quatenus, quod sibi proprium est, creaturis communicat, ita suum illis nomen adscribere. qua ratione vocantur אלהים. Porro quemadmodum ex diversitate nominum colligimus diversos ordines: ita subtilius de illis inquirere, et numerum finire, et gradus statuere, non modo stultae est curiositatis, sed temeritatis etiam impiae ac periculosae. Cur autem non simpliciter nominavit Angelos? Respondeo, amplificandae Christi gloriae causa Paulum exaggerasse hos titulos, acsi diceret: Nihil est tam sublime aut excellens, quocunque nomine censeatur, quod non subiectum sit Christi maiestati. Vetus enim fuit illa superstitio, ac tam Gentibus quam Iudaeis communis, multa de Angelis comminisci quae a Deo mentes et vero Mediatore abstraherent. Quare hoc ubique cavet Paulus, ne imaginarius ille Angelorum fulgor oculos hominum perstringat, et ita Christi splendorem obscuret. et tamen non potuit efficere sua diligentia, quin diaboli astus in hac parte praevaleret. Videmus enim, ut mundus, in Angelis perperam occupatus, a Christo discesserit. Necesse enim est ita accidere, ut inter fictitias de Angelis opiniones pura Christi cognitio evanescat. *Super omne nomen.* Hic Nomen pro amplitudine vel excellentia capitur, sicuti Nominari pro: Fama et laudibus celebrari. *Saeculi* autem *futuri* disertam facit mentionem, ut significet, non temporalem esse Christi excellentiam, sed aeternam: nec mundo contineri, sed florere etiam in Dei regno. Unde et Iesaias (6, 9.) illum nuncupat Patrem futuri saeculi. Summa, Omnes Angelorum et hominum glorias in ordinem cogit, ut Christi gloriae locum cedant: quo sola absque ullis impedimentis supereminat.

22. *Ipsum posuit caput.* Hoc est, ea conditione illum Ecclesiae caput praefecit, ut omnium dispensationem habeat. Significat autem non esse nudum honorem, quod caput Ecclesiae constitutus est: quia simul plena rerum omnium potestas et administratio illi sit commissa. Metaphora capitis hic ad eminentiam refertur. De nomine non libenter litigo: sed hodie idoli Romani adulatores sua improbitate nos ad id cogunt. Nam quum Christus solus vocatur caput, certe omnes tam Angeli quam homines in ordinem membrorum coguntur: ut qui excellit maxime supra alios, sit tamen unum ex membris sub communi capite. atqui nihil eos pudet Ecclesiam clamitare ἀκέφαλον futuram, nisi unum habeat, praeter Christum, in terris caput. Hoc vero foedissimum est sacrilegium, tam parum honoris Christo tribuere, ut mutila Ecclesia censeatur, si solus ipse obtineat honorem a Patre sibi collatum. Nos autem audiamus Apostolum pronuntiantem Ecclesiam esse corpus illius: quo significat indignos esse Ecclesiae communione qui illi se submittere recusant. nam unitas Ecclesiae ab ipso uno pendet.

23. *Complementum eius.* Hic vero summus honor est Ecclesiae, quod se Filius Dei quodammodo imperfectum reputat, nisi nobis sit coniunctus. Quanta consolatio, dum audimus tunc demum suis omnibus partibus constare, et integrum velle haberi, dum nos secum habet. unde in priore ad Corinthios, dum similitudinem tractat humani corporis, sub uno Christi nomine totam Ecclesiam complectitur. Nequis tamen ita accipiat, quasi aliquid desit Christo, si fuerit a nobis separatus: continuo Paulus addit, *ipsum omnia in omnibus implere.* Quod ergo vult impleri, et perfectus quodammodo esse in nobis, id non accidit ex defectu, vel inopia: quum omnia ipse perficiat tam in nobis quam in creaturis omnibus. ac eo maior apparet eius bonitas, quod ex nihilo nos esse facit, ut sit ipse quoque vicissim in nobis, ac vivat. Quanquam vocem Omnia restringere ad circumstantiam praesentis loci, non erit absurdum. Nam utcunque Christus omnia perficiat nutu virtuteque sua: tamen specialiter loquitur hic Paulus de spirituali Ecclesiae gubernatione. Nihil quidem impedit, quominus de universali mundi gubernatione accipias: sed probabile est, ad praesentem circumstantiam restringi.

Cap. II.

1. Et vos quum essetis mortui delictis et peccatis vestris, 2. In quibus aliquando ambulastis secundum saeculum mundi huius, secundum principem potestatis aeris, spiritus scilicet qui nunc operatur in filiis inobedientiae, 3. Inter quos nos quoque omnes aliquando conversati sumus in concupiscentiis carnis nostrae, facientes quae carni libebant, et menti: et eramus natura filii irae, sicut et caeteri.

1. *Et vos quum essetis.* Epexergasia superiorum, hoc est expositio cum illustratione. nam quo melius Ephesiis accommodet generalem illam gratiae praedicationem, pristinum illis statum in memoriam reducit. Sunt autem duo membra huius applicationis: Vos quondam eratis perditi: nunc Deus vos sua gratia ab exitio liberavit. Sed dum in utroque membro exaggerando immoratur, hyperbato abscindit orationem. Caeterum utcunque verba nonnihil sint perplexa, sensus tamen clarus est: modo ad illas duas partes referamus quicquid dicit. Nunc de priore videamus. Dicit *mortuos fuisse:* et simul exprimit mortis causam: nempe *peccata.* Non intelligit solum fuisse in mortis periculo: sed realem mortem significat ac praesentem, qua iam erant oppressi. nam quum spiritualis mors nihil aliud sit, quam alienatio animae a Deo: omnes mortui nascimur, et mortui vivimus, donec efficiamur vitae Christi participes. unde illud Iohannis (5, 28.): Iam venit hora, ut mortui audiant vocem Filii Dei: et qui audierint, vivant. Papistae, qui in hoc toti incumbunt, ut quovis modo extenuent Dei gratiam, dicunt nos extra Christum esse semimortuos. atqui non frustra Dominus ipse et deinde Apostolus nos penitus excludunt a vita, quamdiu manemus in Adam: nec frustra regenerationem pronuntiant esse novam animae vitam, qua a mortuis resurgat. Fateor sane restare nobis aliquam vitam, dum adhuc a Christo sumus alieni. nam infidelitas non exstinguit omnem sensum, nec voluntatem, nec alias animae facultates. Sed quid hoc ad regnum Dei? quid ad beatam vitam, ubi quicquid sentimus ac volumus, mors est? Maneat ergo illud, coniunctionem animae nostrae cum Deo, veram esse et unicam eius

vitam: ac proinde extra Christum nos esse penitus mortuos: quia regnat in nobis peccatum, mortis materia.

2. *In quibus aliquando ambulastis.* Ab effectis vel fructibus evincit, peccatum in ipsis olim regnasse. neque enim vim peccati satis intelligunt homines, nisi quum emergit in externa opera. Quum addit: *secundum saeculum mundi huius*, mortem illam, cuius meminit, grassari in hominum natura significat, ut malum sit universale. neque enim cursum mundi intelligit, qui a Deo est ordinatus: neque elementa, ut sunt coelum et terra, et aer: sed pravitatem, qua infecti sumus omnes, ut non sit vitium aliquibus peculiare, sed quod totum mundum occupat. *Secundum principem.* Ultra etiamnum progreditur, causam nostrae corruptionis hanc demonstrans, quod principatum in nos obtineat diabolus. quo nihil potuit, ad damnandum humanum genus, gravius dici. Quid enim nobis facit reliquum qui nos diaboli mancipia esse pronuntiat, eiusque arbitrio subiacere, quamdiu extra Christi regnum vivimus? Merito itaque conditionem nostram horrere debemus: utcunque multis arrideat, vel saltem minus displiceat. Ubi nunc liberum arbitrium, moderamen rationis, et moralis virtus, de quibus tantopere garriunt Papistae? quid purum aut rectum invenient sub tyrannide diaboli? Verum prudenter sibi cavent, dum hanc Pauli doctrinam abominantur non secus ac summam haeresin. Ego autem dico, in his verbis nihil esse obscurum: universos mortales, qui secundum mundum, hoc est, carnis suae ingenio, vivunt, sub Satanae regno militare. Porro singulari numero diabolum nuncupat, usitato Scripturae more: nempe sicut filiis Dei unum est caput, ita et impiis, quia utrique suum corpus efficiunt. Ergo malorum omnium principatus uni attribuitur, ut fiat una impietatis massa. Quod diabolo potestatem in aere assignat, de eo postea videbimus capite sexto. Hoc tantum in praesentia notabimus, ridiculum fuisse delirium, quod Manichaei ex hoc loco duo principia adstruere conati sint, ac si quicquam, invito Deo, Satan posset. Neque enim summum imperium concedit illi Paulus, quod unius Dei arbitrio non subsit, sed tyrannidem duntaxat, quam exerceat Dei permissu. quid enim est aliud Satan, quam Dei carnifex, ut de hominum ingratitudine poenas sumat? idque sonant Pauli verba: quia dicit, eum esse efficacem in solis incredulis. nam ita eximit filios Dei ab eius potestate. Quodsi ita est, sequitur ergo, Satanam nihil agere, nisi superiore nutu: non ipsum esse αὐτοκράτορα. quanquam simul inde colligimus, nihil excusationis habere impios, eo quod Satanae impulsu scelera omnia perpetrent. qui fit enim, ut eius tyrannidi sint obnoxii, nisi quod Deo sunt rebelles? Quodsi non alii Satanae serviunt, nisi qui a Deo sunt emancipati, imo qui illius obsequium subire renuunt: sibi culpam imputent, quod tam perniciosum habent dominum. *Filios inobedientiae* pro contumacibus posuit, more Hebraico. Et certe infidelitas semper comitem habet inobedientiam: adeoque ipsa est fons et mater omnis pervicaciae.

3. *Inter quos nos quoque.* Ne videatur contumeliose exprobrare Ephesiis, quales fuerint, aut Iudaico supercilio Gentes deiicere: se quoque et sui similes illis aggregat. neque per hypocrisin hoc dicit, sed vera confessione dat gloriam Deo. Quanquam mirum videri queat, quod fatetur se ambulasse in concupiscentiis carnis, qui alibi iactat, tota vita se fuisse irreprehensibilem (Philipp. 3, 6. I. Thess. 2, 10.). Respondeo, hoc esse omnibus commune, qui nondum Spiritu Christi sunt regenerati. nam utcunque in speciem laudabilis sit quorundam vita, quia non erumpunt in conspectum hominum concupiscentiae: nihil tamen purum est nec incorruptum, extra fontem omnis puritatis. Notanda praeterea definitio, quid sit *ambulare secundum carnis concupiscentias*. facere scilicet quae carni libent, ac

menti; hoc est, vivere ad ingenii mentisque suae arbitrium. nam Caro hic ingenium, vel naturae, quam vocant, inclinationem significat. Additur nomen διανοιῶν, quae a mente proficiscuntur. Mens porro rationem, qualiscunque est in homine a natura, comprehendit. quare nomen Concupiscentiae non tantum ad inferiores appetitus, vel ad partem sensualem, quam vocant, pertinet: sed ad summum usque pertingit. *Et eramus natura filii irae.* Pronuntiat, universos, sine exceptione, sub reatu esse, donec per Christum liberentur, tam Iudaeos quam Gentiles, quemadmodum ad Galatas capite 2.: ut nulla sit iustitia, nulla salus, nulla denique excellentia extra Christum. Per filios irae simpliciter intellige perditos ac morte aeterna dignos. Ira enim iudicium Dei significat. ideo *Filii irae* perinde valet atque coram Deo damnati. Tales fuisse Iudaeos, et quicunque in Ecclesia excelluerunt, Paulus hic docet. idque natura: id est, ipsa origine, et ab utero matris. Locus est insignis adversus Pelagianos, et quicunque peccatum originale negant. Nam quod naturaliter inest omnibus, id certe est originale. naturaliter vero nos omnes damnationi obnoxios Paulus docet. ergo peccatum in nobis haeret: quia Deus non damnat innocentes. Pelagiani cavillabantur, peccatum ab Adam in universum humanum genus propagatum esse, non origine, sed imitatione. sed Paulus nos cum peccato gigni testatur, quemadmodum serpentes suum venenum ex utero afferunt. Alii, dum vere peccatum esse negant, non minus repugnant Pauli verbis. nam ubi damnatio, illic certe peccatum esse oportet: quia Deus non innoxiis hominibus, sed peccato irascitur. Nec mirum est, pravitatem, quae nobis a parentibus est ingenita, peccatum coram Deo censeri: quia semen, quod adhuc latet, ipse cernit ac iudicat. Una tamen quaestio hic occurrit, cur Paulus Iudaeos irae et maledictioni subiiciat, ut reliquos: quum tamen essent semen benedictum. Respondeo, naturam esse communem: Iudaeos tantum in hoc differre a Gentibus, quod Deus eos, promissionis gratia, ab exitio liberat. sed illud est superveniens remedium. Altera quaestio: Quum Deus sit auctor naturae: qui fiat ut sit extra culpam, si natura simus perditi. Respondeo, duplicem esse naturam: prior a Deo est condita, altera est illius corruptio. Haec igitur damnatio, cuius meminit Paulus, nequaquam a Deo manat, sed a depravata natura: quia nunc non nascimur, qualis initio creatus fuit Adam, sed ex degenere et vitioso homine adulterinum semen.

4. Deus autem, qui dives est in misericordia propter multam suam dilectionem, qua nos dilexit, 5. Etiam quum essemus mortui peccatis, convivificavit cum Christo (Gratia estis salvati) 6. Et simul excitavit, et sedere fecit in coelestibus in Christo Iesu, 7. Ut demonstraret in saeculis supervenientibus exsuperantes divitias gratiae suae, in benignitate erga nos in Christo Iesu.

4. *Deus autem.* Sequitur iam secundum membrum, cuius summa est, Deum Ephesios ab exitio, cui prorsus addicti erant, liberasse. sed aliis verbis utitur. Deus, qui dives est in misericordia, inquit, vos cum Christo vivificavit. Significat non aliam esse vitam animae, quam quae a Christo nobis inspiratur. quare tunc incipimus vivere, quum in ipsum inserimur, ut fruamur communi vita. Unde colligimus, quid ante intellexerit per Mortem. Mors enim illa, et haec resurrectio, res sunt inter se oppositae. Hoc porro incomparabile beneficium est, vitae Filii Dei nos fieri participes, ut uno simul Spiritu vegetemur. ideoque hac in parte extollit Dei

misericordiam, cuius divitias praedicans, liberaliter et magnifice fuisse effusam intelligit. Tametsi autem his verbis totam salutem nostram Dei misericordiae adscribit, expressius tamen continuo post causam in gratuita bonitate locat, ubi dicit, hoc factum esse propter multam dilectionem. Nam hac sola consideratione motum fuisse Deum, significat. quemadmodum et Iohannes dicit: Non quia priores dilexerimus eum, sed ipse prior dilexit nos (Iohann. 4, 19.). Particula *Etiam* habet emphasin: qualis est ad Romanos sexto capite.

5. *Gratia estis salvati.* Nescio, an quispiam alius hoc interposuerit: quia tamen nihil habet a contextu alienum, libenter amplector, tanquam a Paulo scriptum. Et videmus, ut nunquam sibi in praedicanda gratiae amplitudine satisfaciat: ideoque identidem pluribus verbis inculcat, nihil esse in salute nostra, quod non sit Deo tribuendum. Certe qui ingratitudinem hominum rite expendet, non fastidiet hanc parenthesin quasi supervacuam.

6. *Et sedere fecit in coelestibus.* Quod de resurrectione hic meminit ac sessione in coelis, nondum quidem oculis cernitur. verum, quasi in praesenti possessione iam essemus, ea beneficia nobis collata esse docet: quo magis status nostri conversionem attollat, dum ab Adam ad Christum traducimur. perinde scilicet ac si ex profundissimis inferis ad coelum nos transferri diceret. Et certe quamvis salus nostra in spe sit adhuc abscondita, quantum ad nos spectat; in Christo nihilominus beatam immortalitatem et gloriam possidemus. Ideo addit: *In Christo;* quia nondum haec, quae commemorat, in membris apparent, sed in solo capite: propter arcanam tamen unitatem ad membra certo pertinent. Alii vertunt, Per Christum: sed melius convenit, in Christo, propter illam, quam notavi, rationem. Et hinc colligi debet uberrima consolatio, quod in Christi persona certum pignus et primitias habemus eorum omnium, quae nobis desunt.

7. *Ut demonstraret.* Iterum repetit causam finalem, ut se Ephesii in assidua eius meditatione exerceant: ac eo sint de salute sua certiores, quo iustiorem eius causam agnoscent, nempe ut glorificetur Deus. Addit etiam, Dominum voluisse omnibus saeculis consecrare tantae bonitatis memoriam: quo magis invisos reddat qui gratuitam Gentium vocationem impugnabant. nam rem omnibus saeculis memorabilem conabantur statim opprimere. Caeterum hinc admonemur, perpetua recordatione celebrandam esse misericordiam Dei, qua Patres nostros dignatus est in populum suum cooptare. Gentium enim vocatio mirabile est divinae bonitatis opus, quod filiis parentes et avi nepotibus tradere per manus debent, ut nunquam ex hominum animis silentio deleatur. *Divitias gratiae suae, in benignitate.* Nunc demonstrat vel repetitione confirmat, amorem illum, quo nos prosequutus est Deus in Christo, ex misericordia oriri. Dicit enim: Ut patefaceret opulentiam gratiae suae. quomodo? In benignitate erga nos, tanquam arborem scilicet in fructu. Non tantum igitur gratuitum Dei amorem fuisse affirmat, sed Deum quoque in eo exhibuisse opulentiam gratiae suae, neque eam vulgarem, sed eminentem. Notanda etiam repetitio nominis *Christi:* quia nihil gratiae, neque amoris a Deo sperari vult, nisi ipso intercedente.

8. Gratia enim estis salvati per fidem: idque non ex vobis. Dei donum est: 9. Non ex operibus: nequis glorietur. 10. Ipsius enim opus sumus, creati in Christo Iesu

ad opera bona, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus.

8. *Gratia estis salvati.* Est quasi conclusio superiorum. ideo enim et de electione, et de vocatione gratuita disseruit, ut ad hanc summam perveniret: Eos sola fide salutem consequutos esse. Primum ergo salutem Ephesiorum asserit Dei unius esse opus, et quidem gratuitum. eos vero hanc gratiam fide amplexos. Hinc enim considerandus est Deus: inde homines. Deum quicquam nobis debere negat. est igitur mera gratia, non merces aut retributio, quod salvat. Nunc quaeritur, quomodo salutem ex manu Dei sibi oblatam percipiant homines. respondet, fide. hinc concludit, nihil igitur hic esse nostrum. Nam si ex parte Dei est sola gratia; nos autem nihil praeter fidem afferimus, quae nos spoliat omni laude; sequitur, non esse ex nobis. Nonne hoc modo et liberum arbitrium, et bonae intentiones, et praeparationes fictitiae, et merita, et satisfactiones conticescant oportet? Nihil est enim horum, quod non partem laudis in salute hominum sibi vindicet. ita non esset in solidum laus gratiae, ut Paulus docet. Iam quum ex parte hominis solum recipiendae salutis modum in fide constituat, alia media reiicit, quibus niti solent homines. Fides porro hominem vacuum Deo adducit, ut Christi bonis impleatur. Ideoque addit: *Non ex vobis:* ut, nihil sibi arrogantes, solum agnoscant Deum salutis suae auctorem. *Dei donum est.* Pro eo quod dixerat, salutem eorum esse ex gratia, nunc asserit esse donum Dei: pro eo quod dixerat, Non ex vobis, nunc dicit, *Non ex operibus.* Proinde videmus, ut nihil hominibus reliquum faciat in comparanda salute. Nam hic tribus verbis complectitur, quod tam longa disputatione agitat in Epistola ad Romanos, item etiam ad Galatas: Ex sola Dei misericordia provenire nobis iustitiam, offerri in Christo, idque per Evangelium: Sola fide, citra operum meritum, percipi. Atque ex hoc loco promptum est, inane illud cavillum refutare, quo Papistae evadere conantur, Paulum de ceremoniis loqui, quum absque operibus iustificari nos docet. Certo enim certius est, non hic agi de una operum specie, sed totam hominis iustitiam, quae operibus constat, reiici: imo totum hominem, et quicquid a se habet. Notanda enim antithesis Dei et hominis, Gratiae et operum. cur opponeretur Deus homini, si de solis ceremoniis esset controversia? Itaque fateri coguntur Papistae, Paulum hic totam salutis nostrae gloriam Dei gratiae tribuere. sed aliud commentum excogitant, hoc ideo dici, quia Deus primam gratiam conferat. Atqui nimis sunt inepti, qui se ita expediri putant, quum Paulus hominem cum suis facultatibus excludat, non tantum a principio consequendae salutis, sed in totum ab ipsa salute. Bis autem stulti sunt, quod non animadvertunt hanc conclusionem: *Ne quis glorietur.* Locus enim semper manet humanae gloriae, quamdiu extra gratiam aliquid valent merita. Non stat igitur Pauli sententia, nisi solida laus uni Deo et eius misericordiae deferatur. Caeterum hunc locum male vulgo exponunt: quia Doni vocabulum restringunt ad fidem solam. nam Paulus superiorem sententiam aliis verbis repetit. Non intelligit ergo fidem esse donum Dei, sed salutem donari nobis a Deo, aut Dei dono obtingere.

10. *Ipsius enim opus.* A privatione contrarii probat quod dixit, nos gratia salvatos esse: siquidem nulla suppetere nobis opera, quibus salutem possimus mereri. quicquid enim bonorum operum habemus, id esse fructum regenerationis. Unde sequitur, opera ipsa esse partem gratiae. Quod dicit, nos esse opus Dei, non accipiendum est de communi creatione, qua fit ut homines nascamur: sed

novas esse creaturas nos asserit, qui Spiritu Christi formati simus ad iustitiam, non propria virtute. Hoc in solos fideles competit, qui, quum ex Adam nati essent vitiosi et perversi, Christi gratia spiritualiter regenerantur, ut incipiant esse novi homines. Ergo quicquid est in nobis boni, opus est Dei supernaturale. Et expositio sequitur in contextu: nam ideo nos esse opus Dei adiungit, quia creati simus, non in Adam, sed in Christo: neque ad quamlibet vitam, sed ad bona opera. Quid iam restat libero arbitrio, si quaecunque a nobis proficiscuntur bona opera, accepta Spiritui Dei feruntur? Expendant pii lectores verba Apostoli. non dicit, adiuvari nos a Deo: non dicit, praeparari voluntatem, ut proprio Marte deinde currat: non dicit, facultatem nobis conferri bene volendi, ut nostrum sit postea utrumvis eligere: quemadmodum garrire solent, qui extenuant Dei gratiam quoad possunt: sed docet, nos esse Dei opus: et quicquid est boni in nobis, esse eius creationem. quo significat, formari totum hominem eius manu, ut bonus sit. Non ergo facultas tantum benevolendi, aut nescio quae praeparatio, aut adminiculum, sed ipsa recta voluntas eius opus est. alioqui etiam non valeret Pauli argumentum. Intendit probare, hominem sibi nequaquam acquirere salutem, sed gratis a Deo consequi. probatio est, quod homo nihil sit, nisi Dei gratia. Quisquis ergo seorsum a Dei gratia aliquid vel minimum homini arrogat, tantundem illi concedit potestatis ad salutem acquirendam. *Creati ad bona opera.* Multum aberrant a Pauli mente, qui torquent hunc locum ad lacerandam fidei iustitiam. Quia pudet eos prorsus negare, fide nos iustificari, idque frustra a se fieri vident: confugiunt ad huiusmodi cuniculum, nos fide iustificari, quia initium iustitiae a fide sit, qua Dei gratiam recipimus: sed nos fieri iustos regeneratione, quia, renovati Christi Spiritu, ambulemus in bonis operibus. Ita fidem quasi ianuam faciunt, qua ingredimur in iustitiam: sed hanc nos operibus adipisci imaginantur: vel saltem iustitiam definiunt esse rectitudinem, ubi homo ad bene vivendum est reformatus. Non curo, quam vetus sit error: sed perperam faciunt, qui ad eius confirmationem testimonium ex hoc loco sumunt. Respicienda est Pauli intentio, dum ostendere vult, nos Deo nihil contulisse, unde nobis sit obnoxius: docet, ipsa etiam quae facimus bona opera, ab ipso provenire. unde sequitur, nihil nos esse, nisi mera eius liberalitate. Nunc dum isti inferunt, nos ergo dimidia ex parte iustificari operibus: quid hoc ad Pauli mentem? et quid ad causam quam tractat? Aliud enim est disputare in quo iustitia consistat: aliud, quum docetur, eam non esse a nobis, rationem addere: Quia nihil habeamus in bonis operibus proprium, sed a Dei Spiritu formati simus ad bona omnia: idque per Christi gratiam. Nam Paulus quum iustitiae causam definit, in hoc praecipue cardine versatur, nunquam fore tranquillas conscientias, nisi in remissionem peccatorum recumbant. Hic nihil tale attingit, quia nihil aliud tractat, nisi totum, quod sumus, id nos esse Dei gratia. *Quae praeparavit Deus.* Hoc ne ad doctrinam Legis referas, quemadmodum Pelagiani: quasi intelligeret Paulus, Deum praecipere, quid iustum sit, et rectam vivendi regulam tradere: nam potius urget illud, quod docere coeperat, salutem a nobis non proficisci. Dicit igitur, bona opera, antequam nasceremur, a Deo esse praeparata: intelligens, non proprio Marte nos esse idoneos ad recte vivendum, sed quatenus aptamur Dei manu et formamur. quodsi praeoccupavit Dei gratia, locum iactantiae nostrae abstulit. Quare diligenter notanda est vox Praeparationis: quia ex ordine ipso demonstrat Paulus, nihil nobis, bonorum operum respectu, a Deo deberi. Qui sic? deprompta enim sunt ex eius thesauro, in quo longe ante reposita fuerant. nam quos vocavit, eos iustificat et regenerat (Rom. 8, 30.).

11. Quamobrem memores estote, quod aliquando vos Gentes in carne, qui dicebamini praeputium ab ea quae vocatur Circumcisio, in carne manu facta: 12. Illo tempore eratis absque Christo, alienati a republica Israelis, hospites tabularum Promissionis, spem non habentes, et sine Deo in mundo. 13. Nunc autem in Christo Iesu vos, qui quondam eratis procul, facti estis propinqui per Christi sanguinem.

11. *Quamobrem memores estote.* Semper ad hypothesin descendit, ut digito rem indicet, ac pressius urgeat. iubet enim iterum Ephesios recordari, quales fuerint ante vocationem. Haec consideratio illis ob oculos ponebat, quam nulla sibi esset superbiendi causa. postea ostendit modum reconciliationis: ut, solo Christo contenti, non putent aliis subsidiis se indigere. Haec primi membri summa est: Memineritis, quo tempore eratis incircumcisi, vos etiam a Christo, a spe salutis, ab Ecclesia et regno Dei fuisse alienos: ita ut nihil esset vobis cum Deo commercii. Secundi vero: Nunc in Christum insiti, simul Deo reconciliati estis. Quid valeret, ac in eorum animis efficeret eiusmodi recordatio, superius dictum est, *Gentes in carne.* Primum commemorat, ipsos caruisse populi Dei insignibus. Nam Circumcisio symbolum erat, quo insigniebatur populus Dei, ut discerneretur ab aliis. praeputium autem profani hominis indicium erat. Quum ergo Deus Sacramenta gratiis suis adiungere soleat: ex eo, quod Sacramento privati erant, colligit, neque gratiae ipsos fuisse participes. Non est quidem perpetuum argumentum: valet tamen, quantum ad ordinariam Dei dispensationem. unde illud (Genes. 3, 23.): Eiiciatur Adam, ne forte gustet de arbore vitae, ac vivat. Certe etiamsi totam arborem vorasset, non recuperasset tamen ex solo esu vitam. verum Dominus per signi privationem illi rem quoque auferebat. Ita hic Paulus praeputium obiicit Ephesiis, tanquam pollutionis signum. Sanctificationis symbolum illis tollit, ut rem quoque significatam adimat. Falluntur ergo qui putant, haec omnia in contemptum externae Circumcisionis dici. Quanquam simul fateor, adiectum esse epithetum: *In carne manu facta*, ut indicaret, esse duplicem Circumcisionem: atque ita retunderet Iudaeorum gloriam, qui literali Circumcisione frustra superbiunt: Ephesios autem omni scrupulo eximeret, quum eam habere se agnoscerent quae erat praecipua, imo quae erat tota externi signi veritas. Praeputium ergo in carne vocat, quia in corpore suo gestarent pollutionis suae signum: interea tamen subindicat, eis nihil nunc obesse praeputium, quia spiritualiter a Christo sint circumcisi. Potest hoc coniunctim legi: In carne manu facta: vel divisim, ut carnalem vocet primum, deinde factam hominum manu. Circumcisionem porro eiusmodi opponit Circumcisioni Spiritus, quae fit in corde, quam Coloss. 2, 11. appellat Circumcisionem Christi. *Ab ea quae vocatur.* Circumcisio posset hic esse nomen collectivum, pro ipsis Iudaeis: vel proprie accipi pro ipsa re: et tunc sensus esset, ideo nominatos fuisse Praeputium, quia carerent sacro symbolo, ad differentiam scilicet. atque hic posterior sensus addito epitheto comprobatur. verum id ad summam argumenti parum facit.

12. *Eratis absque Christo.* Iam declarat, non tantum ab externa tessera, sed a rebus etiam omnibus extorres fuisse Ephesios, quae ad salutem hominum et felicitatem sunt necessariae. Quia autem promissionum omnium et spei fundamentum est Christus, ideo primum alienos ab ipso fuisse dicit. qui autem Christum non habet,

ei nihil restat, nisi exitium. nam et politia Israelis in ipso fundata erat. quomodo enim, nisi in ipso solo, Dei populus in sancti corporis unitatem colligaretur? Idem et de *tabulis Promissionis* sentiendum. Nam ex illo capite promissiones omnes dependent (Genes. 22, 18.): In semine tuo benedicentur omnes gentes: et sine illo fiunt irritae. Unde illud: Quaecunque sunt promissiones, in Christo esse Etiam et Amen (II. Cor. 1, 20.). Sublato porro salutis foedere nulla spes manèt. διαθήκας, hic tabulas vertere placuit, quas vulgo instrumenta nominant. Solenni enim ritu foedus suum pepigit Deus cum Abraham et posteris eius, ut esset perpetuo Deus illorum. Huius foederis confectae fuerunt tabulae per manum Mosis: quae depositae fuerunt in populo Israelitico instar peculiaris thesauri, ad Gentes autem non pertinebant. *Et sine Deo in mundo.* Atqui neque Ephesii, neque alii unquam Gentiles omni prorsus religione caruerunt. cur ergo vocantur a Paulo ἄθεοι, quum ille proprie sit ἄθεος, qui nullum Divinitatis sensum habet, et omne numen, qualecunque sit, ridet? Certe non solemus superstitiosos vocare ἀθέους: sed qui nulla religione tanguntur, imo omnes potius exstinctas cupiunt. Respondeo, Paulum sic merito loquutum esse, quia omnes de falsis diis opiniones pro nihilo ducebat: ut certe omnia idola, quum sint nihil inter pios, nihili fieri debeat. Itaque quicunque verum Deum non colunt, utcunque varios habeant cultus, multisque ceremoniis se fatigent, sunt sine Deo. adorant enim quod nesciunt. Hoc diligenter observemus, non exprobrari ἀθεϊσμόν Ephesiis, qualiter olim Diagoras, et similes eiusmodi probro notati fuerunt: sed hoc crimine damnari qui se religiosissimos putaverant: quandoquidem in idolis figmentum est ac fallacia, non Divinitas. Iam superiora repete: et colligere promptum erit, extra Christum non esse nisi idola. Deum enim illis adimit, quos prius a Christo excluserat. et certe, ut Iohannes dicit, qui non habet Filium, non habet Patrem (II. Iohann. 9.). Quare sciamus, omnes eos aberrare a vero Deo, qui viam hanc non tenent. Rogabit quispiam, an nemini ergo ex Gentibus se Deus unquam patefecerit. Respondeo, nullam inter Gentes fuisse Dei manifestationem absque Christo, nihilo magis quam inter Iudaeos. Neque enim hoc vel unius est saeculi, vel unius Gentis, quum dicit: Ego sum via (Iohann. 14, 6.): sed unum se esse pronuntiat, per quem ad Deum omnes perveniant.

13. *Nunc autem in Christo.* Vel subaudiendum est participium, ut sit sensus: Postquam in Christo estis recepti: vel particula quae sequitur: *Per Christi sanguinem*, tantum erit expositio clarior. Utrovis modo accipias, sensus est, Ephesios, quum procul a Deo et salute abessent, sic conciliatos esse Deo per Christum, ut iam propinqui sint in eius sanguine. nam Christi sanguis dissidium illud sustulit, quod inter illos et Deum erat, fecitque ex hostibus filios.

14. Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, et interstitium maceriae solvens, inimicitias in carne sua: 15. Legem mandatorum in decretis positam abolens, ut duos conderet in se ipso, in unum novum hominem, faciens pacem: 16. Ut reconciliaret ambos in uno corpore Deo per crucem, inimicitias in ipsa interimens.

Nunc ad Iudaeos quoque beneficium reconciliationis extendit: ac docet, omnes per unum Christum Deo coniungi. In quo falsam Iudaeorum confidentiam refutat, qui, spreta Christi gratia, sacrum Deo populum se esse iactabant, et hereditatem selectam. Nam si Christus est pax nostra, sequitur, a Deo dissidere omnes qui sunt extra eum. Pulcherrimus sane titulus Christi, quod sit pax inter

Deum et homines: nequis dubitet, Deum se habere propitium, si in Christo maneat. Nominatim dicit: *Ex utrisque unum fecisse.* Necessaria erat haec partitio. omnem cum Gentibus communicationem sua praerogativa indignam putabant. ut tale supercilium illis retundat, dicit tam illos quam Gentes in unum corpus coaluisse. Nunc omnia simul collige, et hunc syllogismum conficies: Si Iudaei cum Deo pacem habere volunt, necesse est ut Christum habeant conciliatorem. Christus autem pax eorum aliter non erit, quam si ex ipsis et Gentibus unum corpus efficiat. Ergo Iudaeis nihil est cum Deo, nisi Gentes in societatem admittant.

14. *Interstitium maceriae.* Ut hunc locum intelligamus, duo sunt observanda: divisos fuisse Iudaeos a Gentibus ad certum tempus, Dei ordinatione: et ceremonias huius dissidii fuisse symbola, ut palam testatum foret. Nam Deus, praeteritis Gentibus, populum illum peculiarem sibi delegerat. Magnum divortium, quod alii sunt domestici Ecclesiae, alii autem extranei ab Ecclesia. Hoc est quod dicit Moses in Cantico (Deut. 32, 8.): Quum secerneret Altissimus Gentes, quum distribueret populos, posuit in Iacob funiculum suum. Vides fixos a Deo limites, quibus populum unum a reliquis discernat. inde inimicitia, cuius meminit hic Paulus. Segregantur enim alii ab aliis, dum, reiectis Gentibus, solos Iudaeos sibi cooptat Deus, et sanctificat, a communi humani generis pollutione ipsos liberando. Additae postea sunt ceremoniae, quae, tanquam parietes, Dei hereditatem includerent, ne omnibus pervia, aut aliis possessionibus permista foret, adeoque Gentes a Dei regno arcerent. Nunc dicit Apostolus et sublatas esse inimicitias, et parietem dirutum. Nam Christus, beneficium adoptionis proferendo ultra Iudaeae terminos, effecit ut omnes nunc simus fratres. Ita impletum est vaticinium illud: Iapheth in tabernaculis Sem habitabit (Gen. 9, 27.). Iam clara sunt verba Pauli. Impediebat paries medius, ne Christus Gentes Iudaeis aggregaret. Parietem ergo diruit. Postea ratio diruti parietis exprimitur, dissidii abolitio per Christi carnem: siquidem Filius Dei, communem omnibus naturam induendo, perfectam unitatem in corpore suo consecravit.

15. *Legem mandatorum in decretis.* Quod metaphorice per nomen Parietis intellexerat, nunc planius exprimit, abolitas per Christum ceremonias fuisse dicens, in quibus erat discriminis professio. Nam circumcisio, sacrificia, ablutiones, certorum ciborum abstinentia, quid aliud erant quam sanctificationis symbola, quae Iudaeos admonerent, sortem suam a reliquis esse diversam, quemadmodum nunc alba crux et rubra Gallos a Burgundis discernit. Significat itaque Paulus, non tantum adscitas esse Gentes in communionem gratiae, nequid amplius differrent a Iudaeis: sed insigne quoque dissidii fuisse sublatum, quia abrogatae sint ceremoniae. quemadmodum si princeps unus dissidentes populos sub ditionem suam redigeret, non tantum animis vellet esse coniunctos, sed pristinae simultatis tesseras et insignia tolleret. quemadmodum obligatione remissa chirographum scinditur. qua similitudine in eodem argumento usus est Paulus ad Colossenses capite 2, 14. Quidam particulam *In decretis* coniungunt cum participio *Abolens*, sed perperam. Nam de lege ceremoniali ita loqui solet: in qua Dominus non modo simplicem vivendi regulam praescribebat, sed alligabat etiam Iudaeos variis decretis. Unde colligere licet, Paulum nonnisi de lege ceremoniali hic tractare: quia lex moralis non interstitium est, quod nos a Iudaeis separet: quum doctrinam comprehendat non minus nobis quam Iudaeis communem. Caeterum ex hoc loco refelli etiam potest quorundam error, qui putant Circumcisionem et alios veteres ritus hodie quoque manere quoad Iudaeos: etiamsi ab illis liberae sint Gentes. Hoc enim pacto maneret adhuc medius paries inter

nos: quod falsum esse convincitur. *Ut duos conderet in se ipso.* Quum dicit: In se ipso, avertit ab hominum diversitate Ephesios, ne alibi quam in Christo unitatem quaerant. Utcunque ergo duo ante fuerint conditione inaequali, in Christo unus homo fiunt. Neque frustra addit: *in unum hominem novum.* significat enim (quod apertius alibi, Galat. 6, 15., docet) in Christo neque Circumcisionem, neque praeputium valere quicquam, nullius pretii esse quaevis externa: sed novam creaturam primum et ultimum locum tenere. una ergo est regeneratio spiritualis quae nos coagmentat. Quodsi per Christum renovamur omnes, iam desinant sibi placere Iudaei in pristina sua conditione: sed patiantur Christum esse omnia tam in se quam in aliis, ut alibi habetur.

16. *Et reconciliaret ambos.* Non tantum inter nos factam fuisse pacificationem asserit, sed cum Deo rediisse in gratiam. idque, ut Iudaeos significet non minus opus habere Mediatore quam Gentes. Nihil enim Lex, nihil ceremoniae, nihil Abrahae genus, nihil omnes praerogativae, quibus fuerant ornati, illis alioqui profuissent. Omnes enim peccatores: et remissio peccatorum nonnisi intercedente Christi gratia obtinetur. Repetit: *in uno corpore*, ut sciant Iudaei, se ita demum placere Deo, si cum Gentibus unitatem colant. *Per crucem.* Ideo addit nomen Crucis, ut sacrificium expiationis notaret. nam quum inter Deum et nos peccatum odii sit causa, nonnisi illo abolito grati unquam Deo erimus. Deletum est igitur morte Christi, in qua se Patri obtulit hostiam expiatricem. quanquam hac etiam de causa mentionem crucis facit, quoniam per eam abrogatae sunt omnes ceremoniae. unde sequitur, *Perimens in ipsa inimicitias.* nam procul dubio ad crucem referri debet. Cuius tamen particulae duplex potest esse sensus: vel quod Christus, morte sua Patrem nobis placando, iram eius abstulerit: vel quod Iudaeos pariter et Gentes redimendo, reduxerit in unum gregem. Secundus mihi videtur probabilior: quia convenit cum superiore membro: *Inimicitias abolens in carne sua.*

17. Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui eratis procul, et pacem iis qui propinqui erant: 18. Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad Patrem. 19. Ergo non amplius estis hospites et inquilini: sed cives sanctorum et domestici Dei, 20. Superaedificati fundamento Apostolorum et Prophetarum, cuius lapis summus angularis est ipse Christus. 21. In quo totum aedificium coagmentatum, crescit in templum sanctum in Domino: 22. In quo et vos coaedificamini in habitaculum Dei in Spiritu.

Nihil prodesset illud totum, quod docuit de reconciliatione per Christum facta, nisi per Evangelium publicaretur. Ideo subiungit, fructum huius pacis nunc oblatum esse tam Iudaeis quam Gentibus. unde sequitur, non solis Iudaeis, sed etiam Gentibus Christum venisse in salutem. Nam Evangelii praedicatio, quae promiscue utrisque destinata est, certum est eius rei testimonium. Eundem ordinem tenet in II. ad Corinthios cap. 5, 20. Eum, qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit. Deinde: Et deposuit apud nos ministerium reconciliationis. itaque Christi nomine legatione fungimur. Primum salutis materia proponitur in Christi morte. postea describitur modus, quo se nobis ac mortis suae beneficium Christus communicat. Sed hic Paulus in circumstantiam hanc proprie incumbit, ut Gentes Iudaeis coniungat in regno Dei. Ergo sicuti prius utrisque fecit Christum communem, ita etiam nunc in Evangelio

socios facit, significans, Iudaeos quoque, utcunque Legem haberent, simul opus habuisse Evangelio: et Deum Gentes aequali gratia dignatum esse. quos ergo aequa gratiae participatione Deus inter se coniunxit, homo ne separet. Voces *Procul* et *Prope* non ad loci distantiam referuntur, sed Iudaeos Deo propinquos facit ratione foederis: Gentes vero remotas, quae a regno Dei exsulabant, quamdiu nullam habebant salutis promissionem.

17. *Evangelizavit pacem.* Non ipse quidem ore proprio, sed per Apostolos. Oportuit enim Christum a mortuis resurgere, antequam Gentes in communicationem gratiae vocaret. Unde illud: Non sum missus nisi ad oves, quae perierant domus Israel (Matth. 15, 24.). quinetiam Apostolis prohibet, dum adhuc est in mundo, ne primam suam legationem ad Gentes perferant (Matth. 10, 5.). Ergo per Apostolos suos, tanquam per tubas, Evangelium Gentibus promulgavit. itaque quod non eius tantum nomine ac mandato factum est a discipulis, sed quasi in eius persona, merito ei soli tribuitur. Sic enim loquimur, tanquam ipso Christo per nos exhortante. et sane perquam infirma esset Evangelii fides, si in homines tantum respiceremus. sed inde tota auctoritas, quod homines agnoscimus esse Dei organa, et Christum per os eorum nobis loquentem audimus. Observa etiam, Evangelium esse pacis nuntium, quo Deus se nobis propitium testatur, paternamque suam dilectionem nobis defert. Quare, sublato Evangelio, bellum et inimicitiae inter Deum et homines manent. sicuti rursum hic proprius est Evangelii effectus, pacificari conscientias, et tranquillas reddere: quas alioqui misera inquietudine torqueri necesse est.

18. *Quoniam per ipsum ambo accessum habemus.* Probatio est ab effectu, et simul pacis declaratio: quia patet nobis ad Deum accessus. nam impii, dum altum somnum dormiunt, se interdum deludunt vana pacis opinione: sed tunc quiescunt demum, quum inducta sibi divini iudicii oblivione quam longissime ab eo recedunt. quare non abs re Paulus definitionem hanc Evangelicae pacis addidit, ut sciamus non esse sitam in stupore conscientiae, in falsa confidentia, in superbo fastu, in miseriae propriae ignorantia: sed in serena tranquillitate, quae Dei conspectum appetat tanquam amabilem, potius quam reformidet. Christus autem est qui ianuam nobis reserat, imo ipse est ianua. Porro quum haec ianua bifores habeat valuas, ac proinde tam Gentibus quam Iudaeis sit aperta: sequitur, Deum utrisque esse expositum, ad exhibendam paternam caritatem. Addit: *In uno spiritu*, quo directore et duce ad Christum quoque accedimus, et per quem clamamus Abba, Pater (Rom. 8, 15.). nam inde accedendi fiducia. Varia fuerunt media apud Iudaeos, quibus ad Deum accederent. nunc unicum est omnibus: nempe regi Christi spiritu.

19. *Ergo non amplius estis.* Alludit ad id quod dixerat, quondam fuisse Ephesios foederis hospites. nam eos nunc solos alloquitur, perinde ac si diceret: Mutata est vestra conditio. Deus enim ex inquilinis vos fecit Ecclesiae suae cives. Honorem vero istum, quo dignatus eos Deus fuerat, pluribus verbis extollit. *Cives sanctorum* appellat: secundo Dei domesticos: postremo lapides coaptatos in structuram templi Dei. Prima appellatio sumpta est a similitudine, quae tam frequenter occurrit in Scripturis, ubi Ecclesia civitati comparatur. magna dignatio, qui profani ante, et omni piorum consortio indigni erant, nunc ius habere eiusdem civitatis cum Abraham, sanctis omnibus Patriarchis, Prophetis, et Regibus, imo cum ipsis Angelis. altera tamen non minor, quod Deus in familiam suam eos cooptavit. Ecclesia enim, domus Dei.

20. *Superaedificati.* Tertia dignatio, in qua etiam exprimitur, qualiter et domestici Dei et cives sanctorum facti sint Ephesii, fiant-

que reliqui omnes: nempe si fundati sint in Apostolorum et Prophetarum doctrina. unde etiam de vera aut falsa Ecclesia iudicium facere licet: quod in primis necessarium est. Nam quum nulla sit magis periculosa hallucinatio, lapsus tamen est valde proclivis. Nulli fere audacius Ecclesiae nomine se iactant, quam qui inanem eius titulum mentiuntur: quod hodie videre est. atqui ne erremus, hic nobis a Paulo indicatur verae Ecclesiae nota. Quin *Fundamentum* hic pro Doctrina sumatur, minime dubium est. neque enim Patriarchas nominat, aut pios Reges: sed eos solos qui officium habebant docendi, et quos Ecclesiae suae aedificationi Deus praefecerat. Itaque docet Paulus, fidem Ecclesiae in hac doctrina debere esse fundatam. Quid ergo de iis sentiendum, qui solis hominum figmentis nituntur et interea nos defectionis accusant, quia puram Dei doctrinam amplectamur? Sed notanda fundationis ratio: nam proprie unicum fundamentum est Christus, quia unus totam Ecclesiam sustinet, unus est fidei regula et mensura. sed in Christo fundatur Ecclesia per doctrinae praedicationem. unde Prophetae et Apostoli vocantur architecti. Perinde ergo est ac si diceret Paulus, Prophetis et Apostolis nihil aliud fuisse propositum, nisi ut in Christo Ecclesiam fundarent. Hoc verum esse comperiemus, si initium fiat a Mose. nam ipse Christus est finis Legis: idem Evangelii summa. Meminerimus ergo, non alibi acquiescendum nobis esse, si velimus inter fideles censeri: si in Scripturis sacris velimus rite proficere, ad eum dirigenda esse omnia. Similiter admonemur, ubi quaerendum sit verbum Dei: apud Prophetas scilicet et Apostolos. Atque ut discamus eos inter se coniungere, ostenditur inter utrosque consensus: quod habeant commune fundamentum, et communiter in exstruendo Dei templo laborent. Neque enim ideo supervacua Prophetarum doctrina, quod doctores habemus Apostolos: sed unum atque idem agunt utrique. Hoc ideo dico, quod sicut olim Marcionitae Prophetas ex praesenti loco expunxerant: ita hodie fanatici spiritus Marcionitis similes Legem et Prophetas nihil ad nos pertinere clamitant, quod Evangelium finem omnibus imposuerit. Atqui Spiritus sanctus ubique se ita loquutum esse per os Prophetarum testatur, ut velit in illorum scriptis audiri. Atque hoc ad asserendam fidei nostrae auctoritatem non parum facit: quod videmus, omnes Dei servos ab initio ad finem usque tam bene sibi constare, ut symphonia ipsa clare demonstret, Deum unum esse qui in omnibus loquitur. Proinde religionis nostrae exordium a creatione mundi petendum est. quo fit ut de antiquitate frustra glorientur tam Papistae quam Turcae, aliique omnes sectarii: qui nihil sunt quam verae puraeque religionis spurii. *Lapis summus angularis.* Adeo sunt impudentes, qui hoc honoris transferunt ad Petrum, ut asserant fundatam in eo fuisse Ecclesiam, ut hoc quoque testimonio abutantur in praetextum erroris sui: quia obiectant Christum vocari primarium lapidem, aliorum respectu: ideoque plures esse lapides quibus fulciatur Ecclesia. Sed facilis est solutio. variis enim metaphoris utuntur Apostoli pro locorum circumstantia, in eundem tamen sensum. Firmum illud manet, non posse aliud fundamentum poni (I. Cor. 3, 11.). ergo hic non significat angulum duntaxat unum, aut partem fundamenti esse Christum: quia secum pugnaret. Quid igitur? vult in unam spiritualem structuram Iudaeos et Gentes aptare. erant autem quasi duo parietes diversi. Christum proinde medium in angulo collocat, qui utrosque coadunet. haec ratio est metaphorae. Continuo tamen post satis declarat, se Christum minime ad unam aliquam partem aedificii restringere, quum dicit: *Totum in ipso coagmentari.* quodsi verum est, ubi erit Petrus? Quinetiam ad Corinthios, dum fundamentum vocat, non intelligit, in eo inchoari Ecclesiam, in aliis perfici. sed quia aliorum ministerium cum

suo comparat (debuerat autem ipse fundare Ecclesiam Corinthiorum, successoribus peragendi aedificii partes relinquere), ideo hanc divisionem ponit. Quantum ad praesentem locum spectat, docet, omnes, qui sunt in Christo coagmentati, esse Dei templum. Primum requiritur coaptatio, ut se invicem complectantur fideles, et se alii aliis mutua communicatione accommodent: alioqui non aedificium esset, sed confusa moles. sed praecipua symmetria in fidei unitate consistit. deinde sequitur profectus, vel incrementum. Quicunque non ita sunt fide et caritate uniti, ut in Christo proficiant, profanam habent aedificationem, cui nihil est cum templo Dei commune.

21. *Crescit in templum* etc. Alibi singuli fideles vocantur templa (II. Cor. 6, 16.): hic autem ex omnibus dicit constare templum Dei. utrumque et vere et apposite dicitur. Nam ita in unoquoque nostrum Deus habitat, ut velit nos omnes sancta unitate simul complecti, et hoc modo unum ex multis efficere. Ergo qui seorsum templum est, aliis aggregatus, fit lapis templi. quod ad commendandam unitatem dicitur.

22. *In quo et vos coaedificamini.* Graeca terminatio ambigua est, sicuti Latina. nam imperativo modo et indicativo peraeque convenit: et utrumque contextus admittit. Mihi tamen imperativus magis placet. Ephesios enim, meo iudicio, hortatur, ut crescant in fide Christi magis ac magis, postquam in ea semel fuerunt fundati: atque ita pars sint novi templi, quod tunc Deo passim per Evangelium in toto mundo exstruebatur. Nomen *Spiritus* iterum repetit, duplici de causa: primum ut admoneat, nihil valere humanas omnes virtutes, nisi Spiritus Dei operetur: deinde ut spiritualem modum externis omnibus et Iudaicis mediis opponat.

Cap. III.

1. Huius rei gratia ego Paulus, vinctus Iesu Christi, pro vobis Gentibus legatione fungor: 2. Siquidem audistis dispensationem gratiae Dei, mihi erga vos datae, 3. Quod per revelationem mihi patefecerit arcanum, quemadmodum scripsi paulo ante. 4. Ad quod potestis attendentes intelligere cognitionem meam in mysterio Christi, 5. Quod aliis saeculis non innotuit filiis hominum, quemadmodum nunc revelatum est sanctis Apostolis eius et Prophetis per Spiritum, 6. Gentes esse coheredes, et concorporeas, et consortes promissionis eius in Christo per Evangelium.

1. *Huius rei gratia.* Non dubium, quin Pauli vincula, quae in confirmationem Apostolatus eius valere debebant, in contrariam partem traherent adversarii. Ergo nunc indicat Ephesiis, suis vinculis eorum vocationem comprobari et asseri. neque enim alia de causa captus fuerat, nisi quod Gentibus publicaverat Evangelium. quum igitur forti et constanti animo staret, non parva inde confirmatio accedebat Gentibus, quod serio functus esset suo munere. Verum quo plus auctoritatis sibi conciliet, magnifice loquitur de suo carcere, quum se dicit *legatione fungi.* Erat quidem haec ridicula iactantia coram mundo et impiis, sed apud pios gravitatis et fidei plena. Nam Christi gloria non tantum vinculorum ignominiam delet, sed etiam quod probrosum alioqui erat, reddit in primis gloriosum. Si simpliciter dixisset: Ego sum vinctus, tunc nomen legationis locum non haberet. Non enim hic honor vinculis debetur,

quae ut plurimum maleficiorum et scelerum sunt signa. sed qui vinctus est Iesu Christi, illius catenae ipsa regum diademata et sceptra, nedum legatorum insignia, dignitate superant, non quia id appareat in hominum conspectu, sed nostrum est, causam aestimare. Et tantum reverentiae apud nos habere debet Christi nomen, ut, quae existimantur ab hominibus summa probra, nobis sint summa decora. Commendat autem Paulus Ephesiis persequutionem quam sustinebat, quum dicit, eam se pro Gentibus sustinere. Id autem plurimum valebat movendis eorum animis, quum audirent, salutis suae causa, in molestia et periculis eum esse.

2. *Siquidem audistis.* Credibile est, quum ageret Ephesi, eum tacuisse de his rebus: quia etiam nulla necessitas postulabat. nondum enim illic de Gentium vocatione mota erat controversia. Nam si habitus fuisset sermo, reduceret illis in memoriam; quod non facit, sed tantum de fama communi et Epistola sua meminit. Et certe non ultro ingerebat supervacuas disceptationes: sed coactus adversariorum improbitate, quum opus erat, suscipiebat ministerii sui defensionem. *Dispensatio* hic accipitur pro mandato, vel ordinatione divina, vel pro commissione, ut vulgo appellant.

3. *Quod per revelationem.* Ne quid temere in suo Apostolatu tentasse videatur, ac nunc temeritatis suae poenas luere: ideo tam diligenter Deum gestorum suorum allegat auctorem. et quoniam rei novitate fiebat ut paucos haberet suffragatores, ideo vocat *Arcanum.* Hoc igitur nomine removet invidiam, quae inde oriri poterat, quod vulgo non placebat eius factum. Atque in ea re non tam habet sui rationem, quam Ephesiis consulit: quorum magnopere referebat, certiores fieri, certo Dei decreto se vocatos fuisse Pauli ministerio. Ita nomen Arcani perversis mundi iudiciis et opinionibus, quae tunc vulgo praevalebant, opponit: ne protinus suspectum sit quod minus est notum. Porro arcanum sibi patefactum esse dicit revelatione: in quo se a fanaticis hominibus disiungit, qui Deo et Spiritui sancto adscribunt quicquid somniaverint. Iactant quidem etiam pseudoprophetae revelationes, sed mentiuntur: Paulo autem constabat revelationis suae veritas, et aliis etiam demonstrare poterat: et certe quasi de re probe testata loquitur. *Scripsi paulo ante.* Vel hic memoria repetit quod iam secundo capite attigerat, vel de altera Epistola loquitur: quod fere omnium consensu receptum est. si prior expositio placeat, optime convenit, scripsisse eum paucis, quia hoc argumentum quasi in transcursu delibaverat. sed quia posterior magis, ut dixi, obtinuit, eam in versione sequutus sum. Itaque particulam ἐν ὀλίγῳ, quam Erasmus Paucis transtulit, ad tempus referre visum est. Nam hoc modo subesset tacita comparatio inter hanc scriptionem et illam superiorem. atqui minime quadraret, brevitatem notari, ubi non potuit magis concise restringere, quam hic obiter attingit, sermonem. Exiguum vero tempus designans, videtur appellare, data opera, recentem eorum memoriam. etsi de hac re non contendo. Plus est difficultatis in proximo membro, quod sequitur, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι etc. Vertit Erasmus: Ex quibus potestis legentes intelligere. sed non patitur syntaxis Graeca, meo iudicio, ut ἀναγινώσκειν τι pro Legere sumatur. Proinde lectoribus considerandum relinquo, an non aptior sit sensus: Ad quod potestis attendentes [vel agnoscentes] intelligere. atque ita Participium cum praepositione πρός contexetur. Si tamen seorsum et absolute accipias ἀναγινώσκοντες, sensus utcunque constabit sic: Legendo potestis secundum id quod scripsi, intelligere: ut ita πρὸς ὃ tantundem valeat atque καθ' ὅ. atque hic coniecturas posui ut in re dubia. Caeterum si recipimus quod omnibus fere probatur, Apostolum ante scripsisse Ephesiis, epistola haec non sola nobis periit. Nec tamen est quod obganniant impii, mutilam esse Scripturae

doctrinam, vel minus absolutam aliqua ex parte. Si Pauli sollicitudo rite a nobis reputetur, si vigilantia et assiduitas, si zelus et studii fervor, si humanitas in iuvandis fratribus, ac promptitudo: facile erit inde coniicere, quam multas scripserit epistolas huc et illuc, tam publice quam privatim. Verum quas Dominus necessarias esse providebat Ecclesiae suae, eas sua providentia aeternae memoriae consecravit. Sciamus ergo, nobis sufficere quod relictum est, nec fortuito accidisse, quod tam pauca exstant: sed mirabili Dei consilio, qualecunque est hoc quod habemus, Scripturae corpus fuisse attemperatum.

4. *Cognitionem meam in mysterio.* Ex hac tam frequenti repetitione colligere licet, quam necessaria res sit vocationis certitudo, tam in populo quam ministris. Paulus tamen alios magis quam se respicit. Passim quidem male audiebat, quod promiscuum faceret Evangelium Iudaeis et Gentibus: sed non tam erat sollicitus sua causa, quam quod videbat concuti multorum fidem, quum de eius Apostolatu, improborum calumniis turbati, dubitare inciperent. ideo toties ad suam de voluntate mandatoque Dei notitiam revocat Ephesios. Quod autem prius simpliciter vocaverat arcanum, nunc vocat *mysterium Christi*, significat debuisse occultum latere, donec patefieret eius adventu. quemadmodum Christi vocari possunt vaticinia quaecunque ad eius regnum pertinent. Primum autem notanda est expositio Arcani; deinde considerabimus, cur dicat ignotum fuisse omnibus saeculis. Arcanum hoc fuisse dicit, quod Gentes in promissionis societatem venire debuerint et ita fieri vitae participes in Christo, idque per Evangelium. Aliae sunt rationes huius appellationis, quum Evangelio tribuitur: sed quae praesenti loco non conveniant. Gentium itaque vocatio arcanum Christi erat: hoc est, implendum sub regno Christi. Sed cur negat fuisse cognitam, quum tot vaticiniis praedicta foret? Nam passim asserunt Prophetae, venturos ex toto orbe populos, ut Deum adorent: erigendum esse tam in Assyria quam in Aegypto altare, et omnes pariter loquuturos lingua Chanaan (Iesai. 19, 18. 19.). quibus verbis significant cultum Dei veri, et eandem fidei confessionem ubique propagandam. Regnum Christi extendunt ab Oriente in Occidentem, et omnes terrae populos illi subiiciunt. Videmus quoque, ut Apostoli multis locis testimonia ad eam rem citent: neque id ex posterioribus solum Prophetis, sed etiam ex Mose. Qui potuit igitur esse absconditum, quod tot praeconum voce promulgatum fuerat? quid, quod sine exceptione Paulus omnes a notitia excludit? dicemusne, Prophetas de rebus sibi ignotis loquutos, et sonum edidisse absque intelligentia? Respondeo, non sic accipienda esse Pauli verba, quasi de his rebus nulla prorsus cognitio fuerit. Semper enim in populo aliqui fuerunt, qui Dei gratiam agnoscerent adventu Messiae in toto mundo publicandam, et generis humani instaurationem sperarent. Ipsi vero Prophetae ex certa revelatione vaticinabantur. sed interea nec tempus, nec ratio illis constabat. Gentibus sciebant aliquando communicandam esse Dei gratiam: sed quando, quomodo, aut quibus mediis, id vero totum eos latebat. Eiusmodi ignorantiae insigne fuit specimen in Apostolis. non tantum de ea re edocti erant Prophetarum vaticiniis: sed audierant claram Magistri vocem: Adhuc alias oves habeo, quae non sunt de hoc ovili: illas quoque oportet aggregari, ut fiat unum ovile et unus Pastor (Iohann. 10, 16.). rei tamen novitas eos impediebat, quominus plane caperent. Quinetiam, accepto illo mandato: Ite, praedicate omni creaturae (Marc. 16, 15.), item: Eritis mihi testes a Samaria usque ad ultimas nationes (Act. 1, 8.): Gentium vocationem deinde horrent ac refugiunt, non secus ac portentum. modus enim illis erat incognitus. Priusquam in rem praesentem ventum esset, obscura tan-

tum et confusa apprehensione excipiebant Christi verba. habebant enim in ceremoniis tanquam velum aliquod, oculis suis oppositum. Unde nihil est absurdi, si mysterium hoc vocet Paulus, et absconditum fuisse dicat: quia ceremoniarum abrogatio, quae aditus erat, nesciebatur.

5. *Nunc autem revelatum.* Ne arrogantiae imputaretur, quod se scire iactabat, quae ignoraverant omnes Patriarchae, Prophetae et sancti Reges, primum communem aliis secum esse notitiam hanc admonet, ac praecipuos Ecclesiae doctores sibi socios facit: deinde refert hoc acceptum Spiritui sancto, cuius in potestate est, quantum cuique voluerit, impertiri. Neque enim alia est sciendi mensura, nisi quam nobis ipse terminat. Tribus vocabulis exprimit, Gentes in Dei populum fuisse cooptatas, ut melius ostendat, qua conditione debuerit hoc fieri: nempe dum indifferenter aequantur Iudaeis, ut unum corpus efficiant. ac ne rei novitas quempiam offendat, dicit hoc fieri oportuisse per Evangelium, cuius certe tunc nova erat et prius inaudita praedicatio: quam tamen e coelo esse, confessum erat inter omnes pios. quid igitur mirum, si Deus, orbem renovando, insolitam rationem teneat?

7. Cuius factus sum minister, secundum donum gratiae Dei, quod mihi datum est secundum efficaciam potentiae eius.
8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia haec, ut evangelizem in Gentibus impervestigabiles divitias Christi:
9. Et omnibus conspicuum faciam, quae sit communio mysterii, quod absconditum fuit a saeculis in Deo, qui omnia creavit per Iesum Christum: 10. Ut nunc patefieret principatibus et potestatibus in coelestibus per Ecclesiam varie multiplex sapientia Dei, 11. Secundum propositum aeternum, quod statuit in Christo Iesu, Domino nostro, 12. Per quem habemus audaciam, et aditum in fiducia, per fidem eius. 13. Quare peto, ne deficiatis in afflictionibus meis pro vobis, quae est gloria vestra.

7. *Cuius factus sum.* Quia Evangelium instrumentum esse docuerat communicandae Gentibus gratiae, nunc sibi munus hoc fuisse mandatum adiungit: atque ita personae suae accommodat quod de re dixerat. Ne tamen sibi videatur plus tribuere quam oportet, primo donum esse praedicat gratiae Dei: deinde in hoc dono praedicat Dei potentiam, ac si diceret: Nolite respicere, quid sim meritus, quia Dominus ultro mihi sua liberalitate hoc contulit, ut sim Apostolus Gentium, non mea dignitate, sed eius gratia. Nolite etiam respicere, qualis fuerim: nam Domini est, homines nihili extollere. Haec est potentiae eius efficacia, ex nihilo grande aliquid efficere.

8. *Mihi omnium sanctorum.* Se ac sua omnia, quantum potest, extenuat: ut Dei gratiam altius evehat, et simul hac confessione praeveniat adversarios in obiectionibus, quas contra afferre poterant: Quisnam hic est, ut reliquis omnibus Deus ipsum praetulerit? quibus dotibus alios excellebat, ut prae omnibus delectus fuerit? Tollit ergo omnem dignitatis et virtutum comparationem, dum se minimum omnium fuisse fatetur. Neque vero simulate loquitur, quum ita se deiicit: quemadmodum plerique fictam humilitatem prae se ferunt, quum intus in animis turgeant: et verbo se minimos fatentur, quum tamen summi haberi velint, seque summo honore dignos putent. Ex animo Paulus suam parvitatem agnoscit. imo alibi longe

deiectius de se loquitur: Indignus qui vocer Apostolus, priore ad Corinthios 15, 9. Item, quum se ex peccatoribus primum facit, I. ad Timotheum 1, 5. Verum observemus, dum se facit omnium abiectissimum, eum reputare, qualis sit ex se ipso, et seorsum a gratia Dei: ac si diceret, suam vilitatem non fuisse impedimento, quominus, aliis praeteritis, designaretur Gentium Apostolus. Nam quum sibi datum fuisse dicit, peculiare donum significat: quia comparative loquitur, non quod solus ad hoc munus obeundum fuerit electus, sed quia inter Gentium doctores primas tenebat: quo iure etiam alibi hunc titulum quasi peculiarem usurpat (I. Tim. 2, 7.). Per *impervestigabiles Christi divitias* intelligit immensos et incredibiles gratiae thesauros, quibus Gentes Deus praeter spem repente dignatus fuerat. quo admonet, quam cupide Evangelium amplecti, quantoque in pretio habere Ephesii debeant. de quo diximus in Epistola ad Galatas capite 2, 15. Et certe ut communem habebat Apostolatus functionem cum reliquis: ita proprius hic erat eius honor, Gentibus destinatum esse Apostolum. *Quae sit communio mysterii.* Communionem appellat promulgationem: quum scilicet Deus homines consilii sui, quod ante occultum habuerat, vult fieri participes. Et utitur apta similitudine, quum dicit, φωτίσαι πάντας, quasi plena luce affulgeat Dei gratia in suo Apostolatu. *Quod absconditum fuit in Deo.* Vitat odium novitatis, sicuti iam prius. Nominatim autem in Deo fuisse absconditum pronuntiat, ut occurrat hominum temeritati, qui indignum esse putant, quicquam a se ignorari. quasi vero non sit in arbitrio Dei, recondita penes se habere sua consilia, donec ea communicare velit hominibus. Quare vero ista est arrogantia, imo insania, non concedere Deo, ut plus sapiat quam nos? Quare meminerimus, reprimendam esse nostram audaciam, quoties immensa divinae praescientiae altitudo nobis proponitur. Huc pertinet, quod divitias Christi vocavit impervestigabiles, significans materiam esse reverentia et admiratione dignam, quamvis sensu nostro non apprehendatur. *Qui omnia creavit per Christum.* Non tam de prima creatione interpretari libet, quam de instauratione spirituali. Tametsi enim verum est illud, verbo Dei creata esse omnia, quemadmodum tot locis habetur: circumstantia tamen loci postulat, ut de renovatione intelligamus, quae continetur in beneficio redemptionis. Nisi forte quis argumentum ducere malit a creatione ad renovationem, hoc sensu: Per Christum Deum Pater creavit omnia. non igitur mirum, si nunc Gentes omnes, ipso Mediatore, in integrum restituat. quae expositio mihi non displicet. Simili argumento utitur II. Cor. cap. 4, 9.: Deus qui iussit ex tenebris lucem splendescere, idem est qui illuxit cordibus vestris. Colligit enim ex mundi creatione, officium esse Dei, illuminare tenebras. sed quod illic visibile fuit, transfert ad Spiritum, ubi agitur de regno Christi.

10. *Patefieret principatibus.* De Angelis hoc dici, quidam absurdum esse putant: propterea quod in splendore vultus Dei plus cernunt, quam ut talis ignorantia illis conveniat. Referunt ergo ad diabolos, sed inconsiderate. quid enim egregium de Evangelio praedicaret Apostolus, aut de Gentium vocatione, si nunc primum diabolis innotuisse diceret? Atqui certum est, huc ipsum incumbere, ut Dei misericordiam erga Gentes, et simul Evangelii dignitatem, quam potest maxime, amplificet. quod ut faciat, testatur, in Evangelii praedicatione in medium proferri multiplicem Dei gratiam, quae ne Angelis quidem coelestibus semper nota fuerit. unde sequitur, debere hominibus esse plusquam admirabilem Dei sapientiam in eo, quod Gentes Iudaeis adiunxit in salutis consortium. Ideo πολυποίκιλον vocat, quia solent eam homines falso metiri una specie, dum totam et singulas eius partes minime capiunt. Exempli gratia Dei sa-

pientiam Iudaei inclusam esse imaginabantur in dispensatione sibi cognita et usitata, qualis sub Lege fuerat. Deus autem aliud sapientiae suae documentum ac specimen deprompsit, Evangelium omnibus indifferenter publicando: non quod nova fuerit sapientia, sed quod magis ampla est ac multiplex, quam ut ingenii nostri modulo comprehendatur. Quare sciamus, qualemcunque eius notitiam simus consequuti, tenuem duntaxat esse portiunculam. Quodsi in Gentium vocatione, in coelo agnoscitur ab Angelis, et reverenter excipitur, quam indignum est in terra ab hominibus respui, vel despici? Verum quod hinc alii colligunt, interesse concionibus Angelos, ut communiter nobiscum proficiant, speculatio est parum firma. Semper respiciendum est, quibus Verbi sui ministerium destinaverit Deus. Nam si in fide non ambulant Angeli, qui Dei conspectu fruuntur, neque etiam externa Verbi administratione opus habent. Restat igitur, quae in hominum usu est, praedicationem nonnisi hominum necessitati servire. Pauli autem verba hunc habent sensum, quod Ecclesia, ex Iudaeis pariter ac Gentibus collecta, quasi speculum sit, in quo contemplantur Angeli mirificam Dei sapientiam, quam prius nescierant. Opus enim vident sibi novum, et cuius ratio in Deo latebat. talis est profectus, non quia ex ore hominum aliquid discant.

11. *Secundum propositum aeternum.* Videmus, quam diligenter caveat, ne obiici possit consilii mutatio in Deo. ideo repetit iam tertio, fuisse aeternum semperque fixum decretum: sed quod debuerit in Christo sanciri, quia in ipso statutum erat. ita legitimum publicandi decreti tempus ad Christi regnum pertinere significat. Ad verbum est: Secundum propositum quod fecit. sed Facere accipio pro Statuere, quia non de exsequutione tantum decreti agitur, sed de ipsa ordinatione: quae, tametsi omnia saecula praecessit, retenta sunt in Dei sinu usque ad Christi manifestationem.

12. *Per quem habemus audaciam.* Significat, hoc honoris dandum esse Christo, ut toti mundo Patrem conciliet. Gratiam hanc a fructu commendat: quia sicuti communis Gentibus est fides, ita in Dei conspectum eas admittit. Quoties autem nos per Christum et eius fidem Paulus coniungit Deo, subest tacita antithesis, quae omnes alios aditus obstruit, alios omnes coniunctionis modos tollit. Hic tamen habemus insignem et utilissimam doctrinam: siquidem et quae fidei vis sit ac natura, eleganter exprimit Paulus, et quae fiducia in vera Dei invocatione requiratur. De fidei effectu et officiis si multum nobiscum litigent Papistae, non est mirum: neque enim quid sibi velit *Fidei* vocabulum, capiunt. quod ex praesenti loco possent discere, nisi essent falsis opinionibus iam praeoccupati. Primum fidem Christi nominat Paulus, significans, in Christo nobis exhibitum quicquid respicere debet fides. unde sequitur, nudam et confusam de Deo notitiam non habendam esse pro fide, sed quae in Christum se dirigit, ut illic Deum quaerat: quod fieri nequit, nisi quum intelligitur Christi virtus et officium. Ex fide procreari docet audaciam et fiduciam: quarum haec, ordine prior, alteram deinde secum trahit. Tres itaque gradus sunt faciendi. nam primum Dei promissionibus credimus. deinde, his acquiescentes, concipimus fiduciam, ut bono simus tranquilloque animo. hinc sequitur audacia, quae facit, ut, profligato metu, intrepide et constanter nos Deo commendemus. Fidem qui a fiducia separant, perinde faciunt ac siquis conetur suum a sole calorem vel lumen auferre. Fateor quidem, pro modo fidei, in aliis exiguam, in aliis maiorem esse fiduciam: nusquam tamen reperietur fides sine his effectis aut fructibus. Proinde argumentum erit certissimum vel infidelitatis, vel fidei, conscientia trepida et vacillans ob dubitationem, vel secura, constans, et invicta adversus inferorum portas. Haec sancta est prae-

sumptio (ut loquuntur), dum, freti Christo Mediatore, certo acquiescimus in paterno Dei amore: certo nobis audemus vitam aeternam polliceri, nec mortem, nec inferos expavescimus. Observandum etiam quod dicit: *Aditum in fiducia.* nam in hoc differunt ab impiis filii Dei, quod, quum illi quietem in Dei oblivione reponant, nec unquam bene habeant, nisi quum longissime a Deo recedunt: hi pacem habent cum Deo, et alacriter libenterque ad eum accedunt. Colligimus praeterea ex hoc loco, requiri in vera invocatione fiduciam: adeoque hanc clavem esse quae nobis ianuam regni coelestis reserat. nam qui huc et illuc alternant haesitando, nunquam exaudientur, ut inquit Iacobus (1, 6.). Proinde Sorbonici sophistae, quum haesitare praecipiant, nesciunt, quid sit Deum invocare.

13. *Quare peto, ne deficiatis.* Iam vides, quorsum prius fecerit mentionem vinculorum: ne scilicet debilitarentur animis, audita eius persequutione. O pectus heroicum, quod ex carcere et morte ipsa suggerebat aliis consolationem, qui extra periculum erant! *Afflictiones* se pro Ephesiis sustinere commemorat, quia cedebant in piorum omnium aedificationem. Quanta enim fidei confirmatio inde populo accedit, quum vitae propria iactura doctrinam suam Pastor sancire non dubitat? quare etiam addit: *Quae est gloriatio vestra.* nam ita illustrabatur eius praedicatio, ut Ecclesiae omnes, in quibus docuerat, merito gloriarentur se fidem habere optimo pignore comprobatam.

14. Huius rei gratia flecto genua ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, 15. Ex quo omnis cognatio in coelis et super terram nominatur, 16. Ut det vobis secundum divitias gloriae suae, potentia roborari per Spiritum suum in hominem interiorem, 17. Ut inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris, ut sitis in caritate radicati et fundati, 18. Quo valeatis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et profunditas, et altitudo: 19. Cognoscere, inquam, dilectionem Christi, quae cognitionem exsuperat: ut completi sitis in omnem plenitudinem Dei.

14. *Huius rei.* Preces pro illis suas commemorat, non tantum sui erga illos affectus testandi causa, sed etiam ut similiter ipsi quoque precentur. frustra enim omnis doctrina spargitur, nisi Dominus sua benedictione eam foecundet. Discant ergo Pastores exemplo Pauli non tantum admonere et hortari: verum simul a Domino petere suis laboribus proventum, ne sint infructuosi. Quanquam non debet hoc dare ignaviae causam, quum audiunt, nihil se profecturos sua industria et labore, nisi quoad Dominus benedixerit: sed inutile fore quicquid studii et diligentiae impenderint. quin potius strenue laborare debent serendo et rigando, modo interim a Domino petant incrementum et exspectent. Hoc modo refellitur Pelagianorum et Papistarum calumnia, dum arguunt, supervacuam fore omnem doctrinam, si sola Spiritus sancti gratia mentes illuminet, si corda formet in obedientiam. Nam ideo illuminamur et renovamur a Spiritu sancto, ut apud nos valeat doctrina, sitque efficax: ne caecis proferatur lumen, ne surdis veritas canatur. Ergo solus ita Dominus agit in nobis, ut instrumentis tamen suis agat. ideo Pastorum officium est gnaviter docere: populi rursum, sedulo attendere ad doctrinam. sed utrosque oportet, ne inanibus exercitiis se fatigent, ad Dominum confugere. Quum dicit *Flectere genua,*

a signo rem denotat: non quod oratio semper requirat genu flexionem: sed quoniam hoc reverentiae signum communiter adhibeatur, praesertim ubi non perfunctoria est sed seria oratio.

15. *Ex quo omnis cognatio.* Relativum *Ex quo* tam in Patrem quam in Filium potest competere. non placet, quod Erasmus ad Patrem nominatim restringit. Neque enim tollenda erat libertas lectoribus, imo altera expositio longe est probabilior. Nam alludit Apostolus ad eam cognationem, quae Iudaeis erat inter se, ob communem patrem Abraham, qui erat initium generis. Ex adverso autem, dum tollere vult discrimen inter Iudaeos et Gentes, dicit, non homines solum universos in unam familiam unumque genus per Christum redactos esse: sed Angelis etiam factos esse contribules. Siquis de ipso Deo interpretatur, non ita conveniet, siquidem in promptu esset exceptio, Deum olim, praeteritis Gentibus, Iudaeos sibi in populum peculiarem adoptasse. sed quum ad Christum venitur, tunc fit quod Paulus docet. Coeunt enim et coalescunt omnes in unam domum, ut sub uno Deo Patre sint invicem fratres. intelligamus ergo, Christi auspiciis cognationem inter Iudaeos et Gentes sacratam esse: quia nos reconcilians Patri, unum simul omnes fecerit. Non est ergo amplius, quod glorientur Iudaei, aut progenie Abrahae, aut hac vel illa tribu, quo despiciant reliquos tanquam profanos, sibi honorem sancti populi vindicent. una enim est cognatio aestimanda, tam in coelo quam super terram, tam inter Angelos quam homines: nempe si ad Christi corpus pertinemus. Nam extra ipsum nihil quam dissipatio reperietur: ipse autem solus vinculum est nostrae colligationis.

16. *Ut det vobis.* Optat Paulus roborari Ephesios, quibus non vulgarem pietatis laudem ante tribuerat. sed nunquam eo usque progressi sunt fideles, quin adhuc crescendum sit. Summa itaque piorum in hac vita perfectio est proficiendi studium. eiusmodi confirmationem testatur opus esse Spiritus: unde sequitur, non esse ex propria hominum facultate. Nam sicut a Spiritu Dei est omnis boni initium, ita et incrementa: deinde acceptam fert Dei gratiae, quum utitur verbo Donandi. quod minime admittunt Papistae, quum dicunt, secundas gratias nobis retribui: prout quisque meritus fuerit, prima gratia bene utendo. Nos vero cum Paulo agnoscamus donum esse gratiae Dei, non tantum quod coepimus bene currere, sed quod progredimur: non tantum quod renati sumus, sed quod in dies magis augemur. Et quo apertius Dei gratiam asserat, dicit: *Secundum divitias gloriae suae.* quod bifariam potest exponi, vel: Secundum divitias suas gloriosas, ut genitivus valeat epithetum, pro usu linguae Hebraicae, vel: Secundum gloriam suam opulentam et copiosam. Ita nomen Gloriae pro misericordia positum erit: quemadmodum capite 1, 6.: hic secundus sensus magis arridet. *In hominem interiorem.* Homo interior Paulo animam significat, et quicquid ad spiritualem animae vitam pertinet: sicut exterior, corpus cum suis appendicibus, hoc est, sanitate corporis, honoribus, divitiis, aetatis flore, gratia, et quicquid tale est. Secundae ad Corinthios 4, 16.: Si exterior homo noster corrumpitur, interior renovatur de die in die. hoc est, si mundo cadimus, hoc facit, ut magis ac magis in nobis vigeat spiritualis vita. Non ergo vult Paulus roborari sanctos, ut in mundo excellant et floreant, sed ut Dei virtute fortes sint eorum animae, quod ad regnum Dei.

17. *Ut inhabitet Christus.* Declarat, quale sit interioris hominis robur. nam quum in Christo Pater omnium donorum plenitudinem reposuerit: qui Christum habet in se manentem, ei nihil deest. Falluntur ergo, qui aliter Spiritum Dei se posse adipisci sperant, quam dum adepti sunt Christum. quemadmodum rursus stulta est ac praepostera eorum imaginatio, qui Christum percipi a nobis posse

somniant absque Spiritu. Atqui utrumque tenendum est, eatenus nos fieri Spiritus sancti participes, quatenus Christo communicamus: quia non alibi invenietur Spiritus quam in Christo, super quem dicitur propterea requievisse (Iesai. 61, 1.): nec Christum a Spiritu suo posse divelli, ut sit quasi mortuus et vacuus sua virtute. Bene ergo Paulus eos spirituali Dei virtute pollere definit, in quibus Christus habitat. partem etiam designat, ubi legitima est Christi sedes, nempe cor: ut sciamus, non satis esse si in lingua versetur, aut in cerebro volitet. Modum praeterea exprimit, quo tantum bonum obtinetur. *Habitet*, inquit, *per fidem.* praeclara fidei laus, quod Filius Dei per ipsam noster efficitur, ut domicilium in nobis habeat. neque enim fide solum agnoscimus Christum pro nobis passum, et pro nobis a morte suscitatum: sed eum, ut se nobis offert possidendum ac fruendum, recipimus: quod diligenter notandum est. Plerique pro eodem accipiunt, Christi esse participem, et Christo credere. atqui participatio, quam habemus cum Christo, est fidei effectus. Summa sit: Non procul intuendum esse Christum fide, sed recipiendum esse animae nostrae complexu, ut in nobis habitet: atque hoc modo fieri, ut Spiritu Dei impleamur. *Ut sitis in caritate.* Recenset fructus habitationis, caritatem, et agnitionem divinae gratiae, et eius amoris qui nobis exhibitus fuit in Christo. Hanc eandem esse veram et solidam animae virtutem, sequitur. ideo quoties de sanctorum perfectione agit, duabus his partibus eam constare docet. Duae similitudines, quas adhibet, exprimunt, quam firma et constans debeat esse in nobis caritas. Multi enim leviter tincti sunt caritate: sed quae facile evanescit aut discutitur, quia parum altas habet radices. Paulus autem vult eam penitus animis nostris infixam esse, ut sit quasi bene fundatum aedificium et profunda plantatio. Ille est simplex ac genuinus sensus, nos ita radicitus insitos esse debere in caritate, et ita funditus in profundo eius affectu conditos, ut nihil inde nos dimoveat. Unde patet, eos nugari, qui ex Pauli verbis colligunt, salutis nostrae fundamentum ac radicem esse caritatem. Neque enim disputat Paulus, ubi salus nostra fundata sit, idque omnes vident, sed quam firma et tenax debeat in nobis esse caritas.

18. *Quo valeatis comprehendere.* Secundus fructus, ut percipiant Ephesii, quanta sit erga homines Christi dilectio. talis autem apprehensio vel notitia ex fide est. Quum in ea re sanctos omnes illis socios adiungit, indicat praestantissimum esse bonum, quod possint in praesenti vita consequi: supremam esse sapientiam, ad quam omnes filii Dei aspirant. Caeterum quod sequitur, quum per se clarum sit, hactenus variis interpretationum opinionibus obscuratum fuit. Augustinus in argutia nihil ad rem pertinente sibi valde placuit. quaerit enim hic mysterium nescio quod in figura crucis: deinde ex latitudine facit caritatem, ex altitudine spem, ex longitudine patientiam, et profunditate humilitatem. Haec subtilitate sua placent: sed quid ad Pauli mentem? nihilo certe magis, quam quod Ambrosius sphaericam formam designari putat. Verum, aliorum interpretationibus omissis, dicam quod omnes simplex et verum esse agnoscent. Paulus enim nihil per istas dimensiones intelligit, quam Christi caritatem, de qua continuo post: significans, eum, cui vere et perfecte cognita est, undequaque sapere. ac si dixisset: Quaquaversum respiciant homines, nihil reperient in salutis doctrina, quod non huc referendum sit. Continet enim una Christi dilectio omnes sapientiae numeros. ideo quo facilior sit sensus, ita resolvi debent verba: Ut valeatis comprehendere Christi dilectionem, quae est longitudo, latitudo, profunditas et altitudo sapientiae nostrae, hoc est, tota perfectio. Similitudinem enim sumit a mathematicis, ut a partibus totum designet. quoniam hic omnium fere communis est mor-

bus, rerum inutilium studio ardere. utilis valde est ista admonitio: quid scire nobis expediat, et quid Dominus considerare nos velit sursum deorsum, ad dextram et sinistram, a fronte et a tergo. Dilectio Christi nobis proponitur, in cuius meditatione nos exerceamus dies ac noctes: et in quam nos quasi demergamus. Hanc unam qui tenet, satis habet: extra eam nihil est solidum, nihil utile, nihil denique rectum aut sanum. Circumeas licet coelum, terras, maria: non altius transcendes, quin legitimum sapiendi finem transilias.

16. *Quae cognitionem exsuperat.* Sic alibi: Pax Dei, quae exsuperat omnem sensum, custodiat corda vestra (Philipp. 4, 7.). nam hominem, ut ad Deum accedat, supra se et mundum attolli oportet. Hoc est quod sophistas impedit, quominus concedant, nos de gratia Dei posse esse certos. nam fidem metiuntur humani sensus apprehensione. Atqui Paulus scientiam hic statuit, quae sit omni notitia superior. et merito. nam si huc facultas humana conscenderet, frustra peteret nunc Paulus ipse, a Deo donari. Meminerimus ergo, fidei certitudinem esse scientiam, sed quae Spiritus sancti magisterio, non ingenii nostri acumine discitur. Plura si volent, ex Institutione petant lectores. *Ut sitis completi.* Uno verbo iam declarat, quid per varias dimensiones intellexerit: nempe qui Christum habet, eum omnia habere quae requiruntur ad nostram in Deo perfectionem. nam hoc significat *Dei plenitudo.* Alioqui homines in se ipsis complementum habere se fingunt: sed ut quisquiliis aut vento turgeant. Perperam autem illi et impie delirarunt, qui complementum Dei interpretati sunt plenam Divinitatem, quasi homines fiant Deo aequales.

20. Ei autem qui potest cumulate super omnia facere quae petimus aut cogitamus, secundum potentiam in nobis agentem, 21. Sit gloria in Ecclesia per Iesum Christum, in omnes aetates saeculi saeculorum, Amen.

Tandem erumpit in gratiarum actionem, quae tamen exhortationem simul continet ad bene sperandum. Porro gratiarum actio huc spectat, ut incitentur magis ac magis Ephesii ad aestimandam Dei gratiam pro sua dignitate. *Gloria,* inquit, *Deo sit per Christum.* nempe quia per eum effusa erat Dei misericordia in Gentes. Addit *in Ecclesia:* quo significat, Dei gratiam in Gentium vocatione esse talem, quae debeat inter omnes fideles, quam late patet Ecclesia, celebrari. Perpetuitas ad augendam magnitudinem valet.

20. *Qui potest.* Refertur hoc ad futurum tempus, ideo est spei doctrina. et certe non possumus Deo iustas ex animo gratias agere pro acceptis beneficiis, nisi persuasi simus, eius bonitatem perpetuam erga nos fore. Quum autem dicit Deum posse, non intelligenda est potentia longe remota ab actu, ut loquuntur: sed quae se proferat, et re ipsa a nobis sentiatur. Debent enim fideles eam semper coniungere cum opere, ubi de rebus sibi promissis, et de sua salute agitur. Quicquid enim potest Deus, facturus est procul dubio, si promisit. id confirmat prioribus experimentis, vel praesenti, quae se in illis exserebat, Spiritus efficacia. Secundum id quod iam in nobis sentimus, inquit. quicquid enim bonorum nobis Deus confert, documentum est eius erga nos gratiae, amoris, virtutis: unde in posterum debemus meliorem fiduciam concipere. Notandum est membrum illud, *Cumulate,* item, *Super omnia facere quae petimus, aut cogitamus:* ne timeamus excessum in recte fide. Nunquam enim tantum exspectabimus bonorum a Deo, quin vota omnia et sensus omnes nostros immensa sua liberalitate superet.

Cap. IV.

1. Obsecro itaque vos, ego vinctus in Domino, ut digne ambuletis vocatione, ad quam vocati estis, 2. Cum omni humilitate et mansuetudine, cum tolerantia sufferentes vos invicem in dilectione, 3. Studentes servare unitatem spiritus, in vinculo pacis. 4. Unum corpus et unus spiritus: quemadmodum vocati estis in una spe vocationis vestrae. 5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma. 6. Unus Deus et Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia (vel *super omnes et per omnes*), et in omnibus vobis.

Haec tria capita tantum continent praeceptiones de moribus. ac primum quidem eos hortatur ad mutuam concordiam. qua occasione de Ecclesiae regimine tractat: quoniam ita sit compositum a Domino, ut vinculum sit unitatis inter nos servandae.

1. *Ego vinctus in Domino.* A vinculis, quae videbantur eum despicabilem reddere, maiorem (ut etiam alibi visum est) sibi auctoritatem vindicat. Erant enim veluti sigillum honorificae illius legationis quam obtinuerat. Nam quicquid est Christi, etiamsi coràm mundo sit ignominiosum, summo cum honore suscipiendum a nobis est: ut plus reverentiae habeat Apostoli carcer, quam omnes Regum pompae et triumphi. *Digne ambuletis.* Generalis sententia et quasi praefatio communis, ex qua manat quicquid postea sequitur. De vocatione eorum prius disseruit: nunc admonet hoc restare, ut se Deo morigeros praebeant, ne sint tanta gratia indigni. Quum ad species descendit, primum locum dat humilitati. ratio est, quia de unitate verba facturus erat. primus autem gradus, quo ad eam pervenitur, est humilitas. Haec enim mansuetudinem ex se parit, quae nos deinde reddit patientes. fratres autem nostros sustinendo retinemus unitatem, quae alioqui centies quotidie abrumperetur! Meminerimus ergo, principium colendae fraternae benevolentiae esse humilitatem. unde enim protervia, fastus, contumeliae adversus fratres? unde rixae, unde insultationes et probra, nisi quia se quisque nimis amat, et nimis sibi placet? Ergo qui arrogantiam deposuit, et sibi desiit placere, mansuetus erit et facilis. tali porro moderatione quisquis erit praeditus, multa fratribus ignoscet, multa tolerabit. Quare notandus est hic ordo et contextus: quia de patientia inutiliter quis praecipiet, nisi mansuefecerit animos et ferociam correxerit: frustra de mansuetudine concionabitur, nisi ab humilitate sumpserit exordium. Quod dicit *In dilectione*, significat quod alibi dicit, hanc esse propriam caritatis naturam, ut sit patiens (1. Cor. 13, 4.). ergo ubi regnabit ac vigebit caritas, multa alii in aliis feremus. Caeterum non immerito commendat patientiam, ut maneat unitas spiritus. Quotidie enim accidunt innumera offendicula, quae dissidia inter nos excitare possent, praesertim in tanta morositate, quanta laborat humanum ingenium. *Unitatem spiritus* quidam pro spirituali accipiunt, quam in nobis efficit Dei Spiritus. et certe is est solus, qui nos reddit unanimes, adeoque facit unum. sed ego simplicius interpretor de animorum concordia. Colligari unitatem docet *pacis vinculo*, propterea quod ex contentionibus nascuntur fere odia et simultates. Placide ergo vivendum, ut maneat inter nos benevolentia.

4. *Unum corpus.* Clarius exprimit, quam perfecta esse debeat unitas Christianorum: nempe quae omni ex parte adeo valeat, ut in unum corpus et unam animam coalescamus. quibus verbis totum hominem designat: quasi diceret, nos penitus corpore et anima, non

ex parte duntaxat, debere esse unitos. Et valido argumento hoc confirmat, quia in unam hereditatem et unam vitam vocati simus omnes. inde enim sequitur, potiri nos vita aeterna aliter non posse, quam si inter nos vivamus unanimes in hoc mundo. Nam ideo simul omnes Deus una voce invitat, ut, eodem fidei consensu inter se uniti, mutuo alii alios iuvare studeant. O si animis nostris insideret haec cogitatio, hanc Legem nobis esse propositam, ut non magis dissidere inter se possint filii Dei, quam regnum coelorum dividi, quanto in colenda fraterna benevolentia essemus cautiores? quanto nobis horrori essent omnes simultates, si reputaremus, ut decet, eos omnes se alienare a regno Dei, qui a fratribus se disiungunt? Sed nescio qui fit, ut secure nos esse filios Dei gloriemur, mutuae inter nos fraternitatis obliti. Discamus itaque ex Paulo, eiusdem hereditatis minime esse capaces, nisi qui unum corpus sunt et unus spiritus.

5. *Unus Dominus.* Priore ad Corinth. 12, 5. simpliciter hac voce Domini imperium Dei notat. hic vero, quia paulo post de Patre nominatim loquetur, proprie Christum intelligit, qui ordinatus est nobis a Patre dominus. non possumus autem illius dominio subesse, nisi unanimes. Quoties hic legis vocabulum Unus, intellige emphatice positum, ac si diceret: Non potest dividi Christus, non potest scindi fides: non sunt diversi Baptismi, sed unus omnibus communis: non potest Deus in partes varias distrahi. ergo unitatem inter nos sanctam coli decet, quae tot vinculis est colligata. Nam et fides, et Baptisma, et Deus pater et Christus unire nos debent, ita ut quodammodo in unum hominem coalescamus omnes. Caeterum haec omnia unitatis argumenta expendi magis debent, quam enarrari queant. ideo breviter Apostoli mentem indicare mihi sufficit: plenam tractationem concionibus relinquo. Porro unitas fidei, cuius meminit, ab unica et aeterna Dei veritate pendet, in qua fundata est. *Unum Baptisma.* Perperam ex hoc loco quidam colligunt, non iterandum esse Baptisma inter Christianos. neque enim hoc vult Apostolus: sed idem esse omnibus commune. ideoque per ipsum initiari nos in unam animam et unum corpus. Quodsi valet illa ratio, multo validior erit ista, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum Deum esse: quia unum est Baptisma, quod trium nomine consecratur. Quid enim habebunt vel Arriani, vel Sabelliani, quod respondeant ad istam obiectionem? Baptismus tantam vim habet, ut nos unum efficiat. in Baptismo autem invocatur nomen Patris, et Filii, et Spiritus sancti. negabuntne unam esse Divinitatem, quae sit huius sacrae et mysticae unitatis fundamentum? Ergo fateamur necesse est, ex Baptismi institutione probari tres personas in una Dei essentia.

6. *Unus Deus et Pater.* Hoc est praecipuum: quia inde manant reliqua omnia. Unde enim fides? unde Baptismus? unde Christi etiam dominium, cuius auspiciis copulamur, nisi quia Deus Pater, se in nos diffundens, his quoque mediis vicissim nos ad se colligit? Duae particulae *ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων*, tam neutro quam masculino genere possunt accipi. et uterque sensus non male quadrabit. imo utrovis modo transferas, idem erit sensus. Tametsi enim Deus sua virtute sustinet fovetque omnia et regit: non tamen hic Paulus de illa universali gubernatione loquitur, sed de spirituali tantum, quae ad Ecclesiam pertinet. Deus enim Spiritu sanctificationis diffusus est per omnia Ecclesiae membra, et omnia complectitur suo imperio, et in omnibus habitat. Deus autem non dissidet ipse secum. ergo necesse est, ut nos in unum coadunet. de qua spirituali unitate meminit Christus, Iohannis 17, 11. Illud quidem verum est generaliter de omnibus non hominibus tantum, sed etiam creaturis: In ipso sumus, et movemur, et vivimus (Act. 17, 28.).

Item: Ego omnia impleo (Ierem. 13, 13.). verum expendi debet huius loci circumstantia. Tractat enim Paulus de mutua fidelium inter se coniunctione, quae nihil commune habet vel cum impiis, vel cum brutis animalibus. Ad eam ergo restringitur quod dicit de imperio et praesentia Dei. qua etiam ratione nomen Patris apposuit, quod nonnisi Christi membris competit.

7. Unicuique autem nostrum data est gratia, secundum mensuram donationis Christi. 8. Propterea dicit: Postquam ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, et dedit dona hominibus (*Psal.* 68, 19.). 9. Illud autem Ascendit, quid est, nisi quod etiam descenderat prius in inferiores partes terrae? 10. Qui descendit, ipse est etiam qui ascendit super omnes coelos, ut impleret omnia.

7. *Unicuique.* Nunc modum describit, quo Deus mutuam inter nos coniunctionem tuetur ac retinet: nempe dum neminem donat tanta perfectione ut sibi sufficiat, ipse privatim ac seorsum ab aliis, aut se ipso sit contentus: sed certum modum singulis impertit, ut, nonnisi inter se communicando, habeant quantum satis est ad status sui conservationem. De varietate donorum disputat etiam prioris ad Corinthios capite 12, 4., in eundem propemodum finem. nam illic docet, tantum abesse ut talis diversitas concordiae noceat fidelium, ut magis ad eam fovendam et confirmandam valeat. Summa igitur praesentis loci est, quod Deus in neminem omnia contulerit: sed quisque certam potius mensuram receperit, ut alii aliis indigeant et in commune conferendo, quod singulis datum est, alii alios mutuo iuvent. Nomine *Gratiae* et *Donationis* admonet, non esse superbiendum, quantiscunque dotibus polleamus: quandoquidem eo magis obstricti sumus Deo. Porro Christum facit auctorem, quia sicut a Patre fecit initium: ita in ipsum vult nos et nostra omnia colligere, quemadmodum videbimus.

8. *Propterea dicit.* Quia nonnihil a genuino sensu hoc testimonium detorsit Paulus, ut proposito suo accommodaret: impii eum criminantur, quasi Scriptura abusus fuerit. Quinetiam Iudaei, quo plus habeant coloris ad maledicendum, naturalem ipsum sensum calumniose depravant, quod de Deo praedicatur, ad Davidem vel ad populum transferendo. David, inquiunt, vel populus, in altum ascendit, quum, tot victoriis elatus, factus est hostibus suis superior. Atqui siquis totum Psalmi contextum expendat, reperiet soli Deo proprie hoc tribui. totus Psalmus quasi epinicion est, quod David ob victorias sibi concessas canit Deo: verum ex rebus, per manum suam gestis, occasione sumpta, quae Deus alias magnifice ediderat pro salute populi sui, obiter commemorat. Scopus est, ut gloriosam Dei potentiam et bonitatem in Ecclesia spectandam proponat. inter alia dicit: Ascendisti in altum. Caro enim Deum iacere et dormire putat, nisi quum palam exercet sua iudicia. itaque hominum iudicio, quum oppressa est Ecclesia, Deus quodammodo est humiliatus. ubi autem eius liberandae causa manum ultricem exserit, videtur se erigere, et suum tribunal conscendere. Loquutio est satis frequens et nota; denique liberatio Ecclesiae hic vocatur Dei exaltatio. Paulus vero quum videret a Davide celebrari triumphum de omnibus Dei victoriis, quascunque in Ecclesiae suae salutem retulerat, merito hunc versum de ascensione Dei accommodavit ad Christi personam. Hic enim praecipuus est triumphus, quem Deus unquam egit, quum Christus, devicto peccato, subacta morte, Satana profligato, in coelum magnifice sublatus est, ut glorioso im-

perio Ecclesiam regeret. Hactenus non est, cur obiiciat quisquam, Paulum hoc testimonio abusum esse praeter mentem Davidis. nam quum David in perpetuo Ecclesiae statu Dei gloriam consideret: nulla certe reperietur magis triumphalis et memoranda Dei ascensio, quam qua sublatus est Christus ad Patris dexteram, ut sibi omnes principatus et dominationes subiiceret, atque ita fieret aeternus Ecclesiae suae vindex et custos. *Captivam duxit.* Captivitas hic nomen est collectivum, pro hostibus captivis. significat ergo simpliciter, quod Deus in suam potestatem hostes redegerit: quod plenius in Christo impletum est, quam alias unquam. neque enim Satanam modo et peccatum et mortem, totosque inferos prostravit: sed ex rebellibus quotidie facit sibi obsequentem populum, quum Verbo suo carnis nostrae lasciviam domat: rursus hostes suos, hoc est impios omnes, quasi ferreis catenis tenet constrictos, dum illorum furorem cohibet sua virtute, ne plus valeant quam illis concedit. Verum quod proxime sequitur, plus aliquanto habet difficultatis. nam quum habeat Psalmus, Deum accepisse dona: Paulus e converso refert *dedisse*, atque ita contrarium sensum reddere videtur. Sed in hoc quoque nihil est absurdi: quia non solet Paulus recitare verba, quoties Scripturam citat, sed contentus locum indicasse rem potius ipsam sequitur. Certum est autem, Deum non ipsi sibi, sed populo suo dona accepisse, de quibus meminit David. unde et paulo ante dictum erat in Psalmo, distributa esse spolia inter familias Israel. Ergo quum hic accipiendi fuerit finis ut daret, a re ipsa minime discessit Paulus, utcunque verbum mutaverit. Quanquam ego in diversam sententiam magis inclino, Paulum data opera verbum mutasse, nec adduxisse tanquam ex Psalmo sumptum: sed potius ex se ipso protulisse quod praesenti instituto aptum erat. Quum ergo de Christi exaltatione pauca verba Psalmi citasset, de suo adiecit, eum dedisse dona, ut sit minoris et maioris comparatio: qua ostendere vult Paulus, quanto praestantior sit ista Dei ascensio in Christi persona, quam fuerit in veteribus Ecclesiae triumphis. quanto scilicet excellentius est, victorem liberaliter omnia omnibus largiri, quam a victis spolia colligere. Quod alii exponunt, Christum a Patre accepisse quae nobis distribueret, coactum est, et prorsus alienum a proposito. Nulla, meo iudicio, magis germana solutio est quam illa: quod loco Psalmi breviter indicato Paulus sibi libere permiserit addere, quod in Psalmo non habetur, Christo tamen alioqui convenit: imo in quo excellit ac praeferenda est Christi ascensio veteribus illis Dei gloriis, quas David recenset.

9. *Illud autem Ascendit.* Rursum hic Paulum exagitant calumniatores, quod frivola et puerili argutatione ad realem Christi ascensum trahere conetur, quod de illustratione divinae gloriae figurate dictum est. Quis enim ignorat, inquiunt, in verbo *Ascendit* esse metaphoram? nullum ergo pondus habet quod infert, oportuisse *prius descendere*. Respondeo, non hic contendere more dialectico, quid necessario ex Prophetae verbis sequatur, vel inferri queat. Noverat, metaphorice Davidem de exaltatione Dei loquutum. sed quia rursus negari non potest, quin Deum ad tempus quodammodo humiliatum fuisse innuat, qui eum praedicat fuisse exaltatum: merito Paulus prius illud ex hoc secundo colligit. Iam vero quis unquam inferior Dei fuit descensus, quam dum Christus se ipsum exinanivit? ergo si unquam se magnifice extulit Deus, postquam visus fuerat inglorius iacuisse: id praecipue factum est, quum Christus ex infima hac nostra conditione in coelestem gloriam receptus est. denique non hic quaerenda est scrupulose literalis Psalmi expositio, quum tantum ad Prophetae verba alludat Paulus, qualiter etiam locum Mosis ad suum institutum deflectit Rom. cap. 10, 6. Praeterquam autem quod nihil nisi proprie et convenienter accommodat Paulus ad Christi personam:

clausula Psalmi satis demonstrat, ad eius regnum pertinere, quae illic canuntur. Vaticinium enim apertum continet de Gentium vocatione, ut alia taceam. *In inferiores partes.* Hoc vero inepte torquent quidam vel ad lymbum, vel ad inferos, quum de praesentis tantum vitae conditione agat Paulus. Et argumentum, quod sumunt ex gradu comparativo, nimis infirmum est. comparatur enim non una pars terrae cum altera, sed tota terra cum coelo: ac si diceret, ex sede tam excelsa in hoc nostrum profundum barathrum descendisse.

10. *Super omnes coelos.* Perinde est ac si diceret: extra mundum hunc creatum. Nam quum dicitur Christus in coelo esse, non sic accipere debemus, quasi resideat inter sphaeras, ut stellas numeret: sed illic coelum significat locum sphaeris omnibus superiorem, qui post resurrectionem Filio Dei est destinatus. non quod proprie locus sit extra mundum, sed quia de regno Dei loqui, nisi more nostro, non possumus. Qui autem inde colligunt, Christum locorum intervallo non distare a nobis, eo quod idem valeant eminentia supra omnes coelos, et ascensus in coelum: non animadvertunt, quum supra coelos, vel in coelis locatur, excludi quicquid est circumferentiae sub sole et stellis, adeoque sub tota visibilis mundi machina. *Ut impleret omnia.* Quoniam Implere saepe Perficere significat, posset hic quoque sic accipi. nam suo in coelum ascensu Christus possessionem adiit datae sibi a Patre dominationis, ut omnia regat sua virtute, et moderetur. Elegantior tamen, meo iudicio, erit sensus, si duo in speciem contraria iungantur, quae tamen re ipsa inter se congruant. Nam quum audimus ascensum Christi, protinus nobis in mentem venit, eum procul a nobis remotum esse: et est etiam sane, quoad corpus et humanam praesentiam. Paulus autem admonet, ita subductum fuisse a nobis corporali praesentia, ut omnia tamen impleat, nempe Spiritus sui virtute. Nam quacunque patet Dei dextera, quae coelum et terram complectitur, diffusa est spiritualis Christi praesentia: et ipse immensa virtute sua adest, utcunque corpus coelo contineri oporteat, secundum Petri sententiam (Act. 3, 21.). Videmus, ut allusio ad speciem repugnantiae non parvam addat gratiam. Ascendit, sed ut coelum et terram impleret, qui ante exiguo spatio continebatur. Sed annon prius implebat? certe sua Divinitate, fateor: sed virtutem sui Spiritus non ita exserebat, nec in ea suam praesentiam exhibebat, sicut adita regni sui possessione. Ioh. 7, 39.: Nondum Spiritus datus erat, quia Iesus nondum erat glorificatus. Et 16, 7.: Expedit vobis ut vadam. nisi enim abiero, Paracletus non veniet. Denique sicut tunc coepit sedere ad dexteram Patris, coepit etiam implere omnia.

11. Et ipse dedit alios quidem Apostolos, alios autem Prophetas, alios vero Evangelistas, alios Pastores et Doctores, 12. Ad instaurationem sanctorum, in opus ministerii, in aedificationem corporis Christi, 13. Usquedum occurramus omnes in unitatem fidei, et cognitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi: 14. Ne amplius simus pueri, qui fluctuemur, et circumferamur quovis vento doctrinae, per astum hominum, per versutiam ad circumventionem imposturae.

Redit ad illam gratiarum dispensationem, cuius meminerat: et fusius declarat quod breviter prius attigit, ex ista varietate confici in Ecclesia unitatem, sicut varii toni in musica suavem melodiam conficiunt. Simul tamen externum Verbi ministerium commendat ab

utilitate quae inde provenit. Summa est: Quod Evangelium per certos homines praedicatur, ad id munus ordinatos, hanc oeconomiam esse, qua Dominus Ecclesiam suam vult gubernare, ut incolumis maneat in hoc mundo, et tandem solidam suam perfectionem obtineat. Caeterum mirari quis possit, cur Paulus, quum de Spiritus sancti donis esset sermo, nunc officia donorum loco commemoret. Respondeo, quoties a Deo vocati sunt homines, dona necessario coniuncta esse officiis. neque enim Deus, Apostolos aut Pastores instituendo, larvam illis duntaxat imponit: sed dotibus etiam instruit, sine quibus rite functionem sibi iniunctam obire nequeunt. Quisquis ergo Dei auctoritate constituitur Apostolus, non inani et nudo titulo, sed mandato simul et facultate praeditus est. Nunc singula verba expendamus.

1. *Ipse dedit.* Primum significat, non esse hoc inventum humanum, sed sacrosanctam Christi institutionem, quod regitur Ecclesia Verbi praedicatione. Neque enim Apostoli se ipsi crearunt, sed electi fuerunt a Christo: neque hodie qui veri sunt Pastores, se temere ingerunt proprio arbitrio, sed a Domino excitantur. denique regimen Ecclesiae, quod Verbi ministerio constat, non ab hominibus excogitatum, sed a Filio Dei positum esse docet. proinde tanquam inviolabili eius decreto acquiescendum: et quicunque hoc ministerium vel respuunt, vel aspernantur, eos in Christum auctorem iniurios et rebelles esse. Ipse ergo est qui dedit: quia, nisi excitet, nulli erunt. Unde etiam colligimus, neminem fore idoneum aut parem tam praeclaro muneri, nisi qui a Christo formatus et factus fuerit. Quod ergo Evangelii ministros habemus, eius est donum: quod excellunt necessariis donis, eius est donum: quod munus sibi commissum exsequuntur, similiter eius donum est. *Alios quidem Apostolos.* Quum his nomen unum et munus, illis autem aliud assignat, semper hoc ad illam diversitatem membrorum refertur, ex qua tamen universi corporis integritas constituitur: ut tam aemulationem et invidiam quam ambitionem tollat. Hoc enim est quod rectum donorum usum corrumpit, dum sibi quisque addictus est, dum quisque eminere vult, dum sibi quisque placet, dum minores invident maioribus. Admonet ergo, singulis aliquid datum, non ut seorsum sibi quisque habeat quod accepit: sed ut in commune omnes conferant. De officiis, quae hic recenset, nonnihil dictum fuit duodecimo capite prioris ad Corinthios. Hic tantum perstringam, quantum loci expositio flagitare videbitur. Quinque functionum species enumerat, de quibus varie disputari scio. nam et quidam ex duabus postremis unam tantum faciunt. Ego, aliorum omissis opinionibus, quod mihi videtur dicam. Apostolos accipio, non generaliter secundum etymologiam, sed in propria significatione, pro selectioribus illis quos Christus in praecipuum honorem evexit, quales fuerunt Duodecim, in quorum ordinem postea ascitus fuit Paulus. Illorum officium fuit quaquaversum in toto orbe publicare Evangelii doctrinam, plantare Ecclesias, et regnum Christi erigere. Ita non habebant singuli proprias Ecclesias sibi attributas: sed omnibus commune mandatum erat praedicandi Evangelii quocunque venissent. Iis proximi erant *Evangelistae*, et munus affine habebant: tantum gradu dignitatis erant dispares. ex quo genere erant Timotheus et similes. nam quum in salutationibus illum sibi adiungit Paulus, non tamen facit in Apostolatu socium, sed nomen hoc peculiariter sibi vindicat. Ergo secundum Apostolos, istorum subsidiaria opera usus est Dominus. His duobus generibus Paulus interposuit *Prophetas.* quo nomine multi intelligunt eos, qui pollebant dono vaticinandi de rebus futuris: qualis fuit Agabus. Ego, quoniam hic agitur de doctrina, malo interpretari quemadmodum 14. prioris ad Corinthios, pro eximiis scilicet prophetiarum interpretibus, ut

eas in rem praesentem singulari quodam revelationis dono accommodarent: sic tamen, ut donum vaticinandi, quatenus doctrinae annexum erat, non excludam. Per *Doctores* et *Pastores* unum officium ideo designari quidam putant, quia disiunctiva particula, quemadmodum in prioribus, non habetur, quae alterum ab altero discernat. qua in sententia sunt Chrysostomus et Augustinus. Nam quae in commentariis Ambrosianis leguntur, nimis puerilia sunt et indigna Ambrosio. Et illis quidem ex parte subscribo, Paulum de Pastoribus et Doctoribus promiscue loqui, ac si unus idemque esset ordo: neque etiam nego Doctoris nomen in omnes Pastores aliquatenus competere. Verum ratio illa me non movet, ut duo haec confundam, quae video inter se differre. Tametsi enim omnium Pastorum est docere: peculiare tamen est donum interpretandae Scripturae, ut dogmatum sanitas retineatur. et doctor aliquis esse poterit, qui tamen concionando non erit appositus. Pastores ergo sunt, meo iudicio, quibus certi gregis cura commissa est: quibus Doctorum nomen attribui non displicet, modo interim sciamus, alterum esse Doctorum genus, qui tam formandis Pastoribus quam erudiendae toti Ecclesiae praesunt. non quin idem interdum Pastor esse queat, qui Doctor est: sed quia facultates sunt diversae. Notandum praeterea est, ex officiis, quae hic enumerat Paulus, postrema tantum duo perpetuo esse. nam Deus Apostolis, Evangelistis et Prophetis Ecclesiam suam nonnisi ad tempus ornavit: nisi quia, ubi collapsa est religio, Evangelistas extra ordinem excitat, qui puram doctrinam postliminio in lucem revocent. Sine Pastoribus autem et Doctoribus nullum potest esse Ecclesiae regimen. Porro habent Papistae, cur conquerantur, suum primatum, quem iactant, hic affectum esse gravi contumelia. Hic disputatio est de unitate. colligit Paulus non causas modo, quae eam inter nos stabiliunt, sed etiam symbola quibus fovetur. tandem venit ad Ecclesiae regimen. Si primatum aliquem unius sedis agnosceret: nonne afferre in medium debuit, unum caput ministeriale membris omnibus praefectum, cuius auspiciis in unitatem colligamur? Certe aut Pauli oblivio excusari nequit, qui imprudenter, quod maxime appositum erat adeoque praecipuum in causa, praetermiserit: aut fatendum est, rem esse a Christi institutione alienam. imo aperte fictitium hunc primatum evertit, quum, uni Christo eminentiam tribuens, Apostolos et Pastores universos ita illi subiicit, ut inter se collegae sint et socii. Nullus ergo locus est in Scriptura, qui tyrannicam illam hierarchiam, in qua unum terrenum caput constituitur, fortius evertat. Paulum quoque sequutus Cyprianus, quae legitima sit Ecclesiae monarchia, breviter et praeclare definit. Unus, inquit, est Episcopatus, cuius a singulis in solidum pars tenetur. Episcopatum uni Christo vindicat: in eo administrando partem singulis assignat, et quidem in solidum, nequis supra alios se extollat.

12. *Ad instaurationem.* Ego in versione Erasmum sequutus sum, non quia prorsus eius opinio mihi placeret: verum ut lectoribus eligere liceat, quod maxime probaverint, ubi illius versionem cum Vulgari et cum mea contulerint. Vetus interpres habet: Consummationem. Graece apud Paulum est καταρτισμός, quod vocabulum significat Coaptationem rerum, in quibus debet esse symmetria et proportio. quemadmodum in humano corpore est iusta et bene digesta membrorum coagmentatio. unde etiam pro perfectione sumitur. Sed quoniam hic Paulus statum bene et ordine compositum indicare voluit, mihi magis probatur Constitutio. Nam dicunt proprie Latini, constitui rempublicam aut regnum, aut provinciam, quum ex dissipatione omnia in rectum et legitimum statum restitui contingit. *In opus ministerii.* Deus quidem per se hoc praestaret, si vellet: sed has partes hominum ministerio delegavit. Proinde hoc vice occupa-

tionis est additum, nequis obstrepat: An non potest Ecclesia constitui et rite ordinari, nisi hominum opera? Requiri ministerium Paulus docet, quia ita placet Deo. Pro eo, quod dixerat Constitutionem sanctorum, mox subiungit: *Aedificationem corporis Christi*, eodem sensu. nam illa est legitima nostra integritas et perfectio, si coalescamus omnes in unum Christi corpus. Non potuit honorificentius Verbi ministerium commendare, quam dum hunc illi effectum tribuit. Quid enim praestantius, quam constitui Christi Ecclesiam, ut iusta sua et perfecta integritate constet? atqui tam praeclarum opus et divinum externo Verbi ministerio perfici Apostolus hic praedicat. Unde eos insanire palam est, qui praeterito hoc medio se in Christo perfectos fore sperant. cuiusmodi sunt fanatici, qui arcanas Spiritus revelationes sibi fingunt; et superbi, qui privatam Scripturae lectionem sufficere sibi putant, ut nihil indigeant communi Ecclesiae ministerio. Nam si Ecclesiae aedificatio a solo Christo est: ipsius etiam sane est praescribere, quam aedificandi rationem esse velit. Paulus autem aperte hic testatur, non alio modo, secundum Christi praescriptum, rite coagmentari nos et perfici, quam per externam praedicationem, dum per homines patimur nos regi ac doceri. Haec universalis est regula, quae tam ad summos quam ad infimos extenditur. Et certe Ecclesia communis est piorum omnium mater, quae tam Reges quam plebeios gignit in Domino, nutrit et gubernat: quod fit ministerio. Proinde supra Christum sapere volunt, qui hunc ordinem vel negligunt, vel contemnunt. quamobrem vae eorum superbiae. Non negamus quidem posse nos sola Dei virtute perfici citra hominum adminiculum: sed hic, quid Deo placuerit, quid statuerit Christus, non quae sit Dei potentia, disputamus. Ista porro non vulgaris erga homines Dei est dignatio, quod ad perficiendam eorum salutem utitur hominum opera. Et optimum est fovendae unitatis exercitium, quod ad communem doctrinam, quasi ad ducis vexillum, aggregamur.

13. *Usquedum occurramus*. Quae prius in ministerii commendationem protulit elogia, nunc longius extendit. quod enim dixerat, hominum ministerio gubernari Ecclesiam, et ordinari, ut sit numeris omnibus absoluta: nequis putet unius solum diei esse illam necessitatem, docet usque in finem oportere ita fieri. Vel ut clarius loquar, hic admonet, usum ministerii non esse temporalem, sicuti paedagogiae cuiuspiam: sed perpetuum, quamdiu in mundo versamur. Somniant enim fanatici homines, inutile esse ministerium, simulatque ad Christum introducti fuerimus. Superbi, qui plus sapere volunt quam oportet, quasi puerilia rudimenta contemnunt. Paulus autem reclamat, pergendum esse in hoc cursu, donec amplius nihil nobis desit: hoc est, usque ad mortem proficiendum ita esse sub unius Christi magisterio, ut non pudeat nos Ecclesiae esse discipulos, cui partes istas Christus mandavit. *In unitatem fidei.* Sed an non statim ab initio regnare debet inter nos fidei unitas? regnat quidem (fateor) inter Dei filios: sed nondum ita absolute, ut sibi mutuo occurrerint. nam in tanta naturae imbecillitate satis est, si magis in dies ac magis alii aliis, et omnes simul Christo accedant. Nomen enim Occursus arctissimam illam colligationem significat, ad quam adhuc aspiramus, nunquam perveniemus, nisi carne hac exuti, quae semper multis ignorantiae et incredulitatis reliquiis est implicita. Quod sequitur de *cognitione Filii Dei*, exegetice positum existimo. voluit enim Apostolus exponere, quaenam sit vera fides, et ubi consistat: nempe quum Filius Dei cognoscitur. nam in ipsum solum respicere debet fides, ab illo pendere, in illo quiescere et concludi. ultra si tendat, evanescet, neque amplius erit fides, sed fallacia. Meminerimus ergo, veram fidem ita in Christo contineri, ut praeter eum nihil sciat, adeoque nec scire appetat. *In virum perfectum.* Appo-

sitive legendum est, ac si dixisset: Quae est ultima Christianorum perfectio? et cur istud? quia est plena aetas in Christo. neque enim stulti homines in Christo perfectionem suam quaerunt, ut decebat. Sed inter nos istud principium valere debet, nihil esse extra Christum, nisi noxium et exitiale. Quisquis ergo vir est in Christo, ille demum omni ex parte est absolutus. *Aetas plenitudinis* pro iusta, vel matura. Hic porro nulla fit mentio senectutis, quae in hoc progressu locum non habet: nam cum ista spirituali Christi aetate simul etiam crescit vigor: quod autem senescit, ad interitum inclinat. *Ne amplius simus.* Quemadmodum de maturitate virilis aetatis disseruit, ad quam tendimus toto vitae curriculo: ita non debere nos pueris esse similes, dum in eiusmodi profectu sumus, admonet. Aliquid enim medium statuit inter pueritiam et provectam aetatem. Pueri quidem sunt, qui nondum gressum firmarunt in via Domini, sed vacillant: qui nondum constitutum habent, quam viam tenere debeant, sed modo huc, modo illuc inclinant, semper dubii, semper inconstantes. Qui autem vere fundati sunt in Christi doctrina, tametsi nondum perfecti sint, habent tamen tantum prudentiae et roboris, ut sciant deligere, quid sit optimum, et constanter pergant in recto cursu. ita fidelium vita, quae assiduo profectu ad statum suum gradum aspirat, adolescentiae similis est. Quod ergo dixi, nunquam in hac vita nos esse viros, non debet trahi ad alterum extremum, quod vocant: ac si non fieret progressus extra pueritiam. Nam postquam Christo nati sumus, debemus adolescere, ita ut non simus intelligentia pueri. Hinc apparet, qualis sub Papatu sit Christianismus, ubi, quam diligentissime possunt, in hoc laborant Pastores, ut plebem in prima infantia detineant. *Qui fluctuemur et circumferamur.* Duabus metaphoris eleganter miseram eorum trepidationem exprimit, qui solide non recumbunt in verbum Domini. Primum naviculis facit similes, quae, medio in mari variis fluctibus iactatae, certum cursum non tenent, nec arte aut consilio reguntur, sed abripiuntur quocunque impetus tulit. Deinde comparat eos vel stipulis, vel aliis rebus infirmis, quae, prout se ventus moverit, agitantur huc et illuc, et saepe in contrarias partes. Sic, inquam, necesse est instabiles moveri, quibus fundamentum, in quo acquiescant, non est aeterna Dei veritas. Haec iusta poena est adversus omnes, qui in homines potius quam Deum respiciunt. Contra vero testatur Paulus, fidem, quae Dei verbo nititur, invictam stare adversus omnes Satanae insultus. *Quovis vento doctrinae.* Pulcra metaphora, dum omnes hominum doctrinas, quibus ab Evangelii simplicitate distrahimur, appellat ventos. Deus enim verbum suum dedit, in quo actis radicibus maneamus immoti. homines autem huc et illuc suis figmentis nos abducunt. Quum addit: *Per astum hominum*, significat semper futuros impostores qui fidei nostrae immineant, et insidias tendant, sed nihil profecturos, si Dei veritate fuerimus muniti. quorum utrumque diligenter notandum est. Turbantur enim permulti, simulatque emergunt vel sectae, vel impia aliqua dogmata. atqui nec Satan quiescere potest, quin semper puram Christi doctrinam conetur et tentet obscurare suis mendaciis: et Deus fidem nostram his certaminibus vult probari. Deinde quum audimus istud esse optimum et praesentissimum remedium, ne circumveniamur ullis erroribus, opponere doctrinam illam, quam a Christo et Apostolis didicimus: ea vero non vulgaris consolatio est. Unde apparet, quanta sit Papatus et quam exsecranda impietas, ubi omnem verbo Dei certitudinem abrogant, et aliam fidei constantiam esse negant, quam si ab hominum auctoritate pendeamus. Nam si quis haesitet, frustra verbum Dei consuli docent: sed decretis suis standum esse. Nos vero Legem, Prophetas, et Evangelium amplexi, fructum hunc, quem praedicat Paulus,

non dubitemus nos inde percepturos, nequid nobis noceant omnes hominum imposturae. adorientur quidem nos, sed non praevalebunt. Fateor sane, ab Ecclesia petendam esse sanam doctrinam: quia illi dispensationem commisit Deus. Sed quum Papistae, Ecclesiae praetextu, doctrinam sepeliunt, satis produnt se diabolicam habere synagogam. Quod ego verti *Astum*, Graecum nomen est *κυβεία*, translatum ab aleatoribus: quod inter eos multae sint fallendi artes. Additur *πανουργία:* quo verbo significat, exercitatos esse in fallaciis Satanae ministros. Huc accedit, quod ad struendas insidias excubant: quae omnia excitare et acuere studium nostrum debent, ne, si proficere negligamus in verbo Domini, ab hostibus circumventi, nimis severas ignaviae nostrae poenas demus.

15. Veritatem autem sectantes in caritate, crescamus in eum per omnia, qui est caput, nempe Christum: 16. Ex quo totum corpus compositum et compactum per omnem iuncturam subministrationis, secundum efficaciam in mensura uniuscuiusque partis, incrementum corporis facit in aedificationem sui, in caritate.

15. *Veritatem autem.* Iam docuit, nos non debere esse pueros, ratione et iudicio destitutos. id ut confirmet, iubet nos crescere in veritate: atque id est quod prius dixi, ita nos adhuc distare a virili aetate, ut tamen simus pueris maiores. Tantum enim firmitudinis debet in nobis habere Dei veritas, ne unquam moveamur de gradu, quibuscunque machinis nos Satan impetat. et tamen, quia nondum adepti sumus plenum et iustum robur, proficiendum est usque ad mortem. Finem profectus demonstrat, ut solus Christus inter nos emineat: nosque nonnisi in ipso fortes simus aut proceri. Iterum hic vides, ut neminem hominum excipiat, quin omnes in ordinem cogantur, ut se corpori subiiciant. Quid est igitur Papatus, nisi deformis gibbus, qui totam Ecclesiae symmetriam confundit, dum unus homo, capiti se opponens, e membrorum numero se eximit? Hoc negant Papistae: quia Papam duntaxat ministeriale caput esse fingunt. Sed illo cavillo non effugiunt, quin tamen idoli sui tyrannis sit prorsus ordini adversa, quem Paulus hic commendat. Summa: Christum unum crescere oportet, omnes autem minui, ut bene composita sit Ecclesia. Quicquid autem augmenti acquirimus, ea proportione modificari debet, ut, in gradu nostro manentes, extollendo capiti serviamus. Quum autem iubet nos veritati operam dare in caritate, particulam In, more Hebraico, accipit pro Cum. Non enim vult singulos sibi addictos esse, sed veritatis studio adiungere etiam mutuae communicationis studium, ut placide simul proficiant. Sic ergo, auctore Paulo, habenda est ratio consensus, ne interea negligatur veritas, vel ea omissa inter se homines pro suo arbitrio conspirent. quo refellitur Papistarum improbitas, dum, posthabito Dei verbo, nos ad sua placita adigere contendunt.

16. *Ex quo totum.* Optima ratione confirmat, nostra omnia incrementa huc debere tendere, ut altius provehatur Christi gloria: quoniam ipse est, qui nobis omnia suppeditat: idem ipse est, qui nos servat incolumes, ut, nisi in ipso, salvi esse non possimus. Quemadmodum enim ex radice humorem ducit tota arbor: ita, quicquid habemus vigoris, a Christo fluere nobis docet. Verum tria notanda sunt. Primum illud quod dixi, quicquid vitale est aut salubre quod per membra spargitur, id a capite manare: ut in membris nihil sit praeter administrationem. Secundum, quod talis sit distributio, ut inter se communicare opus habeant propter finitam cuiusque mensuram. Tertio, quod sine mutua caritate salvum esse

nequeat corpus. itaque dicit a capite per membra, tanquam per canales, subministrari quicquid fovendo corpori necessarium est. Dicit item corpus tunc demum vegetum esse et recte valere, si connexum sit. Praeterea certum modum attribuit unicuique membro. Ultimo docet caritate aedificari Ecclesiam. *In aedificationem sui facit.* Significat nullum esse utile augmentum, nisi quod universo corpori respondeat. Fallitur ergo, siquis seorsum crescere appetit. Quid enim vel cruri, vel brachio profuerit, si enormi copia abundet, si longius os extendatur, nisi quod gravabitur noxio tumore? Ita si in Christo volumus censeri, nemo sibi aliquid sit: sed alii aliis simus quicquid sumus. id fit per caritatem, quae, ubi non regnat, nulla est Ecclesiae aedificatio, sed mera dissipatio.

17. Hoc ergo dico et testificor in Domino, ne ambuletis amplius quemadmodum et Gentes reliquae ambulant, 18. In vanitate mentis suae, excoecatae in intelligentia, alienatae a vita Dei propter ignorantiam quae in illis est, propter coecitatem cordis earum: 19. Quae postquam dolore tangi desierunt, se ipsas tradiderunt lasciviae, ad perpetrandam omnem immunditiem cum aviditate.

17. *Hoc ergo.* Postquam de regimine disseruit, quod constituit Christus, ut Ecclesiam suam aedificet, iam admonet, quales in vita Christianorum fructus parere debeat illa doctrina, cuius meminit. vel, si mavis, per species enarrare incipit, quaenam sit illa aedificatio, quae ex doctrina sequi debet. Ac primum quidem ab infidelium vanitate eos revocat, argumentum inducens a repugnantibus. nam eos, qui edocti sunt in Christi schola, et salutis doctrina sunt illuminati, vanitatem sectari, et nihil differre ab infidelibus et coecis, quibus nulla unquam affulsit lux veritatis: nimis absurdum est. Quare merito ex superioribus concludit, ut vita demonstrent se non frustra Christi fuisse discipulos. et quo plus vehementiae habeat exhortatio, contestatur eos per nomen Dei: ut sciant aliquando reddendam esse rationem, si contempserint. *Quemadmodum et reliquae Gentes.* Intelligit eos qui nondum ad Christum conversi erant: sed interim Ephesios admonet, quam necessaria sit illis resipiscentia, quum naturaliter similes sint perditis et damnatis hominibus, ac si diceret: Misera, et quam merito horretis, aliarum gentium conditio vos ad mutandum ingenium incitet. Vult ergo differre ab incredulis fideles: et causas discriminis opponit, quemadmodum videbimus. Quod ad priores spectat, mentem eorum damnat vanitatis. porro meminerimus eum generaliter loqui de omnibus, qui Spiritu Christi regeniti non sunt. Mentem eorum vanam esse pronuntiat. atqui ea est, quae primas tenet in hominis vita, quae sedes est rationis, quae voluntati praeit, quae vitiosos appetitus coercet. unde et Regina etiam a Sorbonicis theologastris nuncupatur. At vero Paulus nihil illi reliquum facit praeter vanitatem. Quasi etiam parum expresse loquutus foret, filiam eius διάνοιαν nihilo meliore titulo insignit. Sic enim interpretor hoc vocabulum. nam etsi cogitationem significat, quia tamen hic singulari numero positum est, ad facultatem ipsam refertur. Plato circa finem libri sexti de Republ. medium illi locum inter νόησιν καὶ πίστιν assignat. sed quum docet versari circa geometrica, nimis restringit, quod ad praesentem locum pertinet. Nam quemadmodum Paulus homines nihil videre prius asseruit, ita nunc addit, ratiocinando coecos esse, etiam in summis rebus. Eant nunc homines et libero arbitrio superbiant, cuius moderatricem tanta ignominia notari audiunt. Sed huic sen-

tentiae, ut videtur, experientia palam repugnat. neque enim ita coeci sunt homines, quin aliquid cernant: neque ita vani, quin aliquid iudicent. Respondeo, quod ad regnum Dei, et totam spiritualis vitae rationem, tale esse lumen rationis humanae, ut parum a tenebris differat: quoniam mox exstinguitur, antequam viam monstraverit. talem quoque esse perspicientiam, ut nihilo plus valeat quam coecitas: quoniam, antequam ad frugem perveniat, protinus evanescit. Sunt enim vera principia quasi scintillae: sed quae naturae pravitate suffocantur, antequam applicentur ad verum usum. Exempli gratia, Esse Deum, et eum colendum esse a nobis, omnes sciunt: sed fit vitio nostro et ignorantia, quae in nobis praevalet, ut a confusa illa notitia statim ad idolum transiliamus, et illud colamus Dei loco. In Dei cultu deterius etiamnum erratur, praesertim in priore Legis tabula. Quod ad secundam, consentit quidem iudicium nostrum cum Dei regula, in ipsis externis factis: sed fons ipse malorum omnium, concupiscentia scilicet, nos latet. Deinde notandum est, Paulum non de naturali modo coecitate, quae nobis est insita ab utero, loqui: sed pariter complecti magis crassam excoecationem, qua Deus priora peccata ulciscitur, quemadmodum videbimus. Tantum denique ratione et intelligentia pollent homines, ut reddantur coram Deo inexcusabiles. verum quamdiu sinuntur ingenio suo vivere, nihil quam errare, labi et impingere in omnibus tam consiliis quam factis possunt. Hinc etiam apparet, quanti aestimentur, et quo in pretio sint ficticii cultus apud Deum, quum ex abysso vanitatis et labyrintho ignorantiae prodeant.

18. *Alienatae a vita Dei.* Vita Dei bifariam accipi potest: vel quae censetur coram Deo, ut gloria Dei, Iohannis 12, 43.: vel quam Deus electis suis communicat per Spiritum regenerationis. Utrovis modo sumas, eadem tamen sententia erit, non diversa. nam communis haec vita, qua sumus homines, nihil aliud est quam inane simulacrum vitae: non modo quia cito praeterit, sed etiam quod animae nostrae vivendo mortuae sunt, quum Deo non adhaerent. Sciamus ergo, in hoc mundo tres esse vitae gradus. nam una est vita universalis, quae motu duntaxat et sensu constat, cuius etiam participes sunt bestiae. secunda est humana, qua sumus filii Adae. tertia est supernaturalis, quam soli fideles obtinent. Atque omnes quidem a Deo sunt, ideoque potest unaquaeque vita Dei nominari. nam de prima habetur Act. 17, 28., in Pauli concione: In ipso nos sumus, et movemur, et vivimus. Item Psal. 104, 30.: Emitte Spiritum tuum, et creabuntur: et renovabis faciem terrae. De secunda Iob. 10, 12.: Vitam dedisti mihi: et visitatio tua custodivit spiritum meum. Sed per excellentiam regeneratio fidelium hic nominatur vita Dei: quoniam tunc proprie vivit Deus in nobis, et nos fruimur eius vita, quum Spiritu suo nos gubernat. Ab hac universos mortales, qui non sunt in Christo novae creaturae, alienos facit Paulus. hinc apparet, quam misera sit nostra conditio, quamdiu in carne, hoc est in nobis, manemus. Hinc etiam aestimatio fieri potest virtutum omnium moralium, quas vocant. quales enim actiones producet ea vita, quam Dei esse Paulus negat? ergo ut aliquid boni exire a nobis incipiat, necesse est primum nos per Christi gratiam renovari. Hoc demum verae et vitalis (ut ita loquar) vitae initium erit; et notanda est ratio, quae continuo subiicitur: *Propter ignorantiam*, inquit. Nam sicuti Dei cognitio vera animae vita est: ita ex adverso ignorantia est mors. ac ne eiusmodi ignorantia adventicium malum esse crederetur (quemadmodum Philosophi errores aliunde contrahi iudicant), Paulus radicem esse docet in coecitate cordis, quo significat residere in ipsa natura. Prima igitur coecitas, qua occupatae sunt hominum mentes, peccati originalis est poena:

propterea quod Adam post suam defectionem vera Dei luce privatus est: extra quam omnia sunt horribiles tenebrae.

19. *Dolore tangi desierunt.* Postquam de naturalibus vitiis loquutus est, nunc descendit ad extremum omnium malorum, quod homines sibi propriis malefactis accersunt: nempe quum, obstupefacti et exstincto conscientiae dolore, ad omnem nequitiam se prostituunt. Natura corrupti sumus, et propensi ad malum, imo penitus malo addicti. qui Spiritu Christi destituuntur, sibi indulgent laxantque frena. ita fit, ut iram Dei novis subinde offensis in se provocent. Dominus tamen stimulis conscientiae eos pungit, sed nihil moventur: quin potius ad omnes monitiones obdurescunt. tali obstinatione merentur a Deo prorsus reiici. Huius reiectionis signum est indolentia, cuius hic fit mentio: dum scilicet is, qui peccando Deum offendit, nullo iudicii metu tangitur, sed secure pergit, ac intrepide se oblectat, sibique placet ac blanditur: imo nullo pudore afficitur, nullam honoris curam habet. Tormentum malae conscientiae, quo eam cruciat horror divini iudicii, atrio inferorum conferri potest. sed talis securitas et veternus exitialis est gurges. quemadmodum et Salomon dicit (Proverb. 18, 3.): Impius, quum in profundum venerit, contemnit. Quare non immerito Paulus hoc tanquam horribile divinae ultionis exemplum in medium adducit, quod homines a Deo relicti, sopita conscientia, exstincto divini iudicii timore, amisso denique sensu tanquam attoniti, belluino impetu se ad omnem turpitudinem proiiciunt. Non est hoc quidem universale: quia multos Deus etiam ex reprobis immensa sua bonitate retinet, ne extrema confusione mundus misceatur. inde fit, ut non in omnibus tam proiecta libido, tamque effrenata intemperies appareat. Verum satis est, tale speculum in aliquibus conspicuum esse: ut nos quoque terreamur, nequid simile nobis contingat. *Lasciviam* pro petulantia accipio, qua intemperanter et licentiose exsultat caro, Dei Spiritu non coercita. *Immunditiem* pro omne genus flagitiis. Postremo addit: *Cum aviditate.* verbum Graecum saepe avaritiam significat: et ita exponitur hoc loco a quibusdam, sed parum congruenter. Nam quia pravae et vitiosae cupiditates sunt insatiabiles, ideo Paulus comitem illis et quasi pedissequam adiungit aviditatem, quae moderationi opponitur.

21. Vos autem non ita didicistis Christum: 22. Siquidem ipsum audistis, et in ipso estis edocti, quemadmodum est veritas in Iesu: 23. Ut deponatis secundum pristinam conversationem Veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentias erroris. 24. Renovemini autem spiritu mentis vestrae, 25. Et induatis Novum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iustitia et sanctitate veritatis.

Nunc antithesin facit vitae Christianae, ut inde pateat, quam indignum sit pio homine, indifferenter se polluere Gentium sordibus. Quia in tenebris ambulant Gentes, ideo non discernunt inter honestum et turpe: quibus autem lucet Dei veritas, dissimiles illis esse debent. Quibus vanitas sensus sui vivendi regula est, non mirum est, si foedis concupiscentiis sint impliciti: at Christi doctrina de ingenii nostri abnegatione praecipit. Nihil ergo de Christo didicit, qui nihil vita ab infidelibus differt. neque enim a mortificatione carnis separari potest Christi cognitio. Caeterum ut eorum attentionem et studium magis acuat, non solum dicit audisse Christum, sed gradatim auget, quod *in ipso quoque edocti fuerint:* ac si diceret, non leviter indicatam fuisse hanc doctrinam, sed probe traditam et expositam.

21. *Quemadmodum est veritas.* Hac particula perstringit evanidam Evangelii scientiam, qua plerique frustra sunt inflati, quum nihil de vitae novitate teneant. Putant enim illi se valde sapere: sed Apostolus mendaci et imaginaria tantum opinione imbutos esse docet. ita duplicem statuit Christi notitiam, quarum prior sit vera et genuina, altera vero fucata et adulterina: non quod re ipsa duplex sit, verum quia plerique sibi falso persuadent Christum se cognoscere, qui nihil nisi carnale sapiunt. Ergo quemadmodum in secunda ad Corinthios (5, 17.) dicit: Siquis in Christo, ille sit nova creatura: ita etiam hic verum esse et sincerum negat quod tenetur de Christo, nisi adsit mortificatio carnis.

22. *Ut deponatis.* Requirit in homine Christiano poenitentiam aut renovationem vitae. eam constituit in abnegatione nostri, et Spiritus sancti regeneratione. A priore itaque parte incipit, iubens deponere aut exuere hominem Veterem. translatione hac a vestibus sumpta frequenter utitur: et nos rationem alibi attigimus. Quid etiam per *Veterem hominem* intelligat, tam sexto capite ad Romanos, quam aliis locis docuimus: nempe ingenium, quod afferimus ex matris utero. nam in personis duabus, Adae scilicet et Christi, duas quasi naturas nobis describit. Quoniam prius ex Adam nascimur, naturae pravitas, quam ex illo contrahimus, dicitur Vetus homo: quia deinde renascimur in Christo, correctio vitiosae naturae dicitur homo Novus. Summa: Qui exuere vult hominem Veterem, naturae suae renuntiet. qui in epithetis Veteris et Novi putant Apostolum alludere ad Vetus et Novum testamentum, parum solide philosophantur. Porro quo melius ostendat, non esse supervacuam hanc exhortationem apud Ephesios, pristinae vitae memoriam illis renovat, ac si diceret: Vetus homo in vobis regnavit, quo tempore nondum Christus se vobis patefecerat. ergo pristinae vitae renuntiandum est, si vultis illum abiicere. *Qui corrumpitur.* A fructibus designat Veterem hominem: hoc est a pravis cupiditatibus, quae homines in exitium illectant. quod autem dicit, Corrumpi, in eo alludit ad nomen Vetustatis. Nam ipsa vetustas proxima est corruptioni. Cave autem cum Papistis crassas tantum et quasi palpabiles libidines intelligas, et quarum manifesta est turpitudo inter homines: sed eas quoque sub hoc verbo comprehende, quae laudi interdum magis dantur quam vitio. quales sunt ambitio, astutia, et quaecunque vel ex amore nostri, vel ex diffidentia nostra procedunt.

23. *Renovemini autem.* Secundum membrum in regula pie sancteque vivendi: nempe ut Spiritu Christi vivamus, potius quam nostro. sed quid sibi vult *spiritus mentis?* Ego simpliciter accipio, ac si dixisset: Renovemini, non tantum quod ad inferiores appetitus aut concupiscentias, quae palam sunt vitiosae, sed etiam quod ad partem illam animae, quae nobilissima et praestantissima habetur. Hic enim rursus ponit reginam illam, quae propemodum adoratur a Philosophis: et spiritum mentis nostrae divino ac coelesti tacite opponit, qui aliam in nobis ac novam mentem generat. Unde colligere promptum est, quid sit in nobis sanum aut incorruptum, quum rationem aut mentem potissimum corrigi praecipiat, in qua nihil videtur esse praeter virtutem et laudis materiam.

24. *Induatis Novum hominem.* Sic resolvere convenit: Induite Novum hominem: quod nihil aliud est quam spiritu, hoc est intus, renovari: et quidem in totum, ita ut initium a mente fiat, quae pars maxime intacta esse videtur ab omni vitio. Quod de creatione subiicitur, tam ad primam creationem hominis, quam ad reformationem, quae fit Christi gratia, referri potest. utraque expositio vera erit. Nam et initio creatus fuit Adam ad imaginem Dei, ut iustitiam Dei quasi in speculo repraesentaret. sed quoniam imago illa de-

leta est per peccatum, ideo nunc in Christo instaurari oportet. Nec sane aliud est regeneratio piorum, quam reformatio imaginis Dei in illis: quemadmodum II. ad Corinth. 3, 18. dictum est. Quanquam longe uberior est ac potentior Dei gratia in hac secunda creatione, quam prima fuerit. sed hoc tantum respicit Scriptura, quod summa nostra perfectio sit conformitas et similitudo, quae nobis est cum Deo. Ad eam vero quum formatus esset Adam, perdidit quod acceperat. nobis igitur per Christum restitui necesse est. Quare huc spectare docet regenerationem, ut ex errore reducamur ad eum finem, ad quem sumus conditi. *In iustitia.* Iustitiam pro Rectitudine si generaliter accipias, *sanctitas* quiddam erit altius, hoc est puritas, qua sumus Deo consecrati. Verum non displicet ita distingui, ut sanctitas quidem ad primam Legis tabulam, iustitia autem ad secundam pertineat. quemadmodum in Cantico Zachariae (Luc. 1, 54.): Serviamus illi in sanctitate et iustitia omnibus diebus vitae nostrae. Et certe ita recte Plato quoque docet, quod ὁσιότης sita sit in cultu Dei, altera pars iustitiae homines respiciat. Genitivus *Veritatis*, loco epitheti positus est, qui tam iustitiae quam sanctitati convenit. Utramque enim sinceram oportere esse admonet: quia hic cum Deo negotium est, qui nullo fuco decipitur.

25. Quare, deposito mendacio, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quia sumus vicissim inter nos membra. 26. Irascimini, et ne peccetis (*Psal.* 4, 5.), sol non occidat super iracundiam vestram: 27. Et ne detis locum diabolo. 28. Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret, operando quod bonum est manibus, ut habeat quod eroget opus habenti.

25. *Quare, deposito.* Ex illo capite doctrinae, hoc est iustitia novi hominis, omnes piae exhortationes, tanquam ex fonte rivi, fluunt. nam siquis omnia vitae praecepta colligat, parum efficiet sine hoc principio. Aliam methodum habent Philosophi: sed in doctrina pietatis haec est unica vitae instituendae ratio. Nunc ergo sequentur particulares exhortationes, quas deducet Paulus ex illa communi doctrina. Et primum quidem eo, quod in veritate Evangelii veracem iustitiam et sanctitatem posuerat, nunc a genere ad speciem argumentatur, ut sint inter se veraces. *Mendacium* hic pro qualibet fraude et simulatione vel astutia, *Veritas* pro simplicitate capitur. Requirit ergo sinceram inter eos communicationem in omnibus negotiis. Additur et altera confirmatio: *Quia sumus vicissim inter nos membra.* est enim monstrum, si membra inter se non consentiant, imo si fraudulenter inter se agant.

26. *Irascimini.* Incertum est an Paulus respexerit ad Psalmum quartum. nam in Graeca translatione haec verba habentur. quanquam alii malunt: Contremiscite. Verbum tamen Hebraicum רגז tam iracundia turbari quam pavore significat. Quod ad circumstantiam Psalmi, sensus hic bene convenict: Nolite similes esse phreneticis qui intrepide quovis ruunt: sed conturbet vos audaciae vestrae reputatio. Nam Genesis 45, 23. hoc verbum legitur pro Contendere vel Rixari. vult ergo eos, cum animis suis disceptando, turbari, ut a furiosis conatibus desistant. Paulus autem, meo iudicio, tantum allusit ad locum illum hac ratione. Tria sunt vitia quibus, irascendo, Deum offendimus. Primum est, quod levibus et saepe nullis de causis irascimur, vel certe privatis iniuriis vel offensis commoti. alterum, quod, semel commoti, metas transilimus, et abripimur immodico excessu. tertium, quod iram quae debuerat

in nos vel in peccata ferri, convertimus in fratres nostros. Commodum ergo Paulus, quum vellet describere, quaenam sit iusta irae moderatio, trita illa sententia usus est: *Irascimini, et ne peccetis.* Id autem fiet, si materiam irae in nobis quaeramus magis quam in aliis, indignationem nostram in propria vitia evomentes. Quod ad alios, potius vitiis irascamur quam personis: nec ex privatis offensis iram concipiamus, sed potius nos ad iram inflammet zelus gloriae Domini. Postremo ita concitetur ira in nobis, ut quum opus est, resideat: ne misceatur cum turbulentis carnis affectibus. *Sol non occidat.* Quoniam vix fieri potest, quin prosiliamus interdum ad iniustam vitiosamque iracundiam, quae est affectus humani ad malum propensio: Paulus ad secundum remedium descendit, ut tunc saltem reprimamus nos subito, nec sinamus iram nostram temporis spatio obdurescere. Illud quidem primum esset, Irasci, et non peccare. sed quia in tanta naturae humanae infirmitate plusquam difficile est, sit hoc secundum remedium, non fovere iram diutius in animis nostris, nec illi dare spatium temporis, quo se confirmet. Ideo prohibet, ne sol occidat super eam: quo significat, dandam esse operam, ut ante occasum solis placati simus, si forte nobis irasci contigerit.

27. *Et ne detis locum.* Scio, qualiter nonnulli exponant; et Erasmus, Calumniatoris nomen usurpans, palam ostendit se de malevolis hominibus intelligere. Ego tamen non dubito, quin Paulus admoneat, cavendum esse, ne Satan, animis nostris possessis, tanquam hostis occupata arce, pro libidine sua nos agat. Nam quotidie experimur, quam incurabilis sit morbus diuturnum odium: aut saltem quam difficulter sanetur. unde hoc, nisi quia diabolo cordis nostri possessionem tradidimus, quum obviam eundum foret? Ergo priusquam odii veneno cor imbuatur, mature excutienda est ira.

28. *Qui furabatur.* Non tantum de crassioribus furtis agit, quae legibus puniuntur, sed de occultioribus, quae sub hominum iudicium non cadunt: ut sunt omne genus rapinae, quibus aliena ad nos trahimus. Nec tantum iubet, ut abstineamus ab iniusta et illicita bonorum alienorum usurpatione: sed etiam ut fratribus subveniamus, quantum in nobis est. Tu qui aliena rapiebas, non modo tibi acquiras victum iusto et innoxio sudore, sed etiam aliis. Primum regula haec nobis praescribitur, nequis fratrum iactura commodum suum procuret, sed honesto labore vitam toleret. deinde caritas ulterius nos adducit, ut non sibi quisque seorsum vivat, aliis praeteritis, sed alii aliorum necessitatibus sublevandis se impendant. Sed quaeritur, an Paulus necessitatem omnibus imponat manibus laborandi. nimis enim hoc durum esset. Respondeo, simplicem esse sensum verborum, siquis rite expendat. nam ubi fraudare quemquam prohibuit, quia multi causantur inopiam: eiusmodi obiectionem ut praeveniat, potius laborandum esse manibus, docet. ac si diceret: Tibi nulla recusanda est conditio, quantumvis dura et molesta, quo nemini sis iniurius: neque id modo, sed ut occurras fratrum necessitati. Hoc autem posterius membrum non parum amplificat: nam argumentum continet a maiori ad minus. *Quod bonum est.* Quoniam multa sunt opificia, quae voluptatibus etiam parum castis serviunt, commendare etiam hoc voluit, ut labores deligamus, qui utilitatem proximis nostris afferant. nec mirum: nam si eiusmodi voluptuarias artes, quae nihil quam corruptelas gignere queunt, Ethnici quoque ipsi ignominia notandas duxerunt, ut Cicero: an eas Christi Apostolus inter legitimas Dei vocationes censeret?

29. **Omnis sermo spurcus ex ore vestro non procedat: sed siquis est bonus ad aedificationem usus, ut det gratiam**

audientibus. 30. Et ne contristetis Spiritum sanctum Dei, quo obsignati estis in diem redemptionis. 31. Omnis amarulentia, et indignatio, et ira, et clamor, et maledicentia removeatur a vobis cum omni malitia.

29. *Omnis sermo.* Primum ex fidelium sermonibus omnem spurcitiam removet. quo nomine comprehendit amatorias omnes illecebras, quae libidine inficere solent hominum animos. Deinde non contentus vitium sustulisse praecipit, ut sint ad aedificationem compositi. quemadmodum ad Coloss. (4, 6.): Sermo vester sale sit conditus etc. Hic tamen alia loquutione utitur, *Siquis bonus est*, inquit, *ad aedificationem usus;* quod perinde valet ac si dixisset uno verbo: Si usui est. Genitivum quidem Usus licebit, more Hebraico, in adiectivum resolvere: ut sit aedificatio utilis. Sed dum considero, quam frequens sit metaphora in verbo Aedificandi apud Paulum, et quam late pateat, priorem illam expositionem tenere malo. ita *Aedificationem usus* interpretor aedificationis nostrae profectum. nam aedificare, promovere est. Quomodo autem illud fiat, subiicit, *dando* scilicet *gratiam audientibus.* consolationem porro et admonitionem, et omnia salutis adminicula Gratiae nomine intelligit.

30. *Et ne contristetis.* Quum Spiritus sanctus habitet in nobis, omnes tam animae quam corporis nostri partes illi sacras esse oportet. Quodsi nos prostituimus ad aliquod inquinamentum, iam illum quasi ex suo hospitio eiicimus. id quo familiarius exprimat, tribuit Spiritui sancto humanos affectus, gaudium et tristitiam. Date, inquit, operam, ut Spiritus sanctus libenter in vobis habitet, quasi in domicilio laeto ac iucundo: nec ullam tristitiae materiam illi date. Quidam secus exponunt, quod Spiritum Dei contristemus in aliis, dum pios fratres, qui Spiritu Dei aguntur, offendimus obscoeno sermone, vel aliis modis. Nam piae aures quicquid pietati adversum est non modo respuunt, sed, quum tale quid audiunt, gravi dolore vulnerantur. at quod sequitur, ostendit aliam fuisse mentem Pauli. *Quo obsignati estis*, inquit. Quia ergo Spiritu nos suo Deus obsignavit, illi sumus molesti, dum non sequimur eius ductum, sed profanis affectibus nos polluimus. Non potest satis pro dignitate explicari sententiae huius gravitas: quod Spiritus sanctus gaudet atque hilaris est in nobis, dum illi nos morigeros per omnia praebemus, nihil cogitamus aut loquimur nisi purum et sanctum: quod rursus afficitur moerore, quoties aliquid vocatione nostra indignum admittimus. Nunc reputet apud se quisque, quam horrenda sit impietas, Spiritum Dei pungere ea tristitia, ut a nobis tandem discedere cogatur. Apud Iesaiam, capite 63, 10., eadem est loquendi forma, sed diverso sensu. Propheta enim exacerbare Dei Spiritum simpliciter dixit, quemadmodum dicere solemus, hominis animum. *Quo obsignati.* Est enim Spiritus Dei quasi sigillum, quo a reprobis discernimur: et quod impressum est cordibus nostris, ut certa sit nobis adoptionis gratia. Addit: *In diem redemptionis,* hoc est, donec in hereditatis promissae possessionem nos Deus inducat. Solet enim vocari dies ille redemptionis, quia tunc demum e miseriis omnibus eximemur. De utraque loquutione iam satis alibi dictum est, ac praesertim ad Rom. capite 8, 23., de secunda. de priore vero I. ad Corinthios capite 1, 30. nisi quod verbum Obsignandi aliter hic exponi potest: nempe quod Deus Spiritum quasi notam suam nobis impresserit, ut in filiis suis censeat, quoscunque videt ita signatos.

31. *Omnis amarulentia.* Quemadmodum iracundiam prius damnavit, ita nunc eandem sententiam repetens simul coniungit

accidentia, quae eam comitari fere solent: ut sunt clamosae contentiones et convitia. Inter ὀργὴν καὶ θυμὸν parum est discriminis, nisi quod hoc interdum ad potentiam, illud vero ad actum refertur. hic autem nihil differunt, nisi in priore dicamus magis subitum esse impetum. Non frustra porro *malitiam* removet, ut illa superiora corrigantur. Significat autem hoc verbo animi pravitatem, quae humanitati et aequitati est opposita, et malignitas vulgo nuncupatur.

32. Sitis autem mutuo comes, misericordes, condonantes vobis inter vos, quemadmodum et Deus vobis in Christo condonavit.

32. *Sitis autem mutuo comes.* Amarulentiae opponit comitatem, quae est facilitas tam in moribus quam in vultu et sermone. Et quia nunquam regnabit inter nos ea virtus, nisi vigeat etiam συμπάθεια, ideo misericordiam nobis commendat: quae scilicet in eo sita est, non tantum ut malis fratrum nostrorum condolescamus perinde ac nostris, sed ut, vera humanitate praediti, non secus moveamur in utramque partem, quicquid illis acciderit, ac si sustineremus eorum personam. Contraria est immanitas, ubi tam ferrei et barbari sunt homines, ut susque deque ferant quicquid alios pati vident. *Condonantes vobis.* Alii de beneficentia interpretantur: ideoque Erasmus vertit Largientes. nec repugnat verbi significatio, sed loci circumstantia in aliam magis partem nos ducit: nempe ut simus ad ignoscendum faciles. Fieri enim interdum potest, ut sint aliqui suaves et teneri ad commiserationem: sed indigne laesi non tam facile remittunt iniurias. Ergo ne ii, qui alioqui naturae benignitate ad humanitatem propensi sunt, hominum ingratitudine deficiant; hortatur ut se praebeant alii aliis placabiles. Et quo plus valeat exhortatio, exemplum Dei proponit, qui longe plus nobis per Christum condonavit, quam quisquam mortalium fratribus suis queat. vide ad Coloss. 3, 5.

CAP. V.

1. Sitis ergo imitatores Dei, quemadmodum filii dilecti:
2. Et ambulate in caritate, quemadmodum et Christus nos dilexit, ac se ipsum tradidit pro nobis oblationem et hostiam Deo, in odorem bonae fragantiae.

1. *Sitis ergo imitatores.* Persequitur eandem sententiam et confirmat eo, quod filios patri similes esse oporteat. admonet autem nos esse filios Dei, debere ergo nos ipsum, quantum in nobis est, beneficentia referre. Ita videmus in distinctione capitum male discerptas fuisse sententias, quae inter se prorsus cohaerent. Teneamus autem hoc argumentum: Si filii Dei sumus, debere nos esse eius imitatores. Nam et Christus non aliter nos fore Dei filios pronuntiat, nisi etiam indignis benefacimus (Matth. 5, 44.). Postquam Deum imitandum proposuit, idem facit de Christo. nam is est verum nostrum exemplar. Eadem, inquit, caritate complectimini vos invicem, qua nos Christus complexus est. est enim, quod in Christo cernimus, nobis vera regula.

2. *Ac se ipsum tradidit.* Hoc singulare fuit argumentum summae caritatis, quod Christus, quasi sui oblitus, propriae vitae non pepercit, ut nos a morte redimeret. Huius beneficii si participes velimus esse, similiter erga proximos affecti simus oportet. non

quod tantam perfectionem quisquam nostrum consequutus sit, verum ad eam pro nostro modulo aspirandum et enitendum est. Quod additur de *victima boni odoris*, primum ad commendandam Christi gratiam valet; deinde etiam praesenti causae servit. Non potest quidem satis exprimi verbis mortis Christi fructus et efficacia: ut teneamus, hoc unicum esse pretium, quo reconciliati sumus Deo. Atque haec fidei doctrina priorem gradum occupat. Caeterum quo plus Christum nobis praestitisse audimus, eo magis sumus illi obstricti. Praeterea colligendum est ex Pauli verbis, nulla nostra officia accepta esse Deo, nisi mutuo inter nos amemus. Nam si hominum reconciliatio, per Christum facta, sacrificium fuit boni odoris: tunc demum bonus a nobis odor ad Deum perveniet, si sacer hic suffitus in nos diffusus fuerit. quo pertinet illud Christi: Relinque ad altare munus tuum, et vade et reconciliare fratri tuo (Matth. 5, 23.).

3. Scortatio vero et omnis immundities, aut avaritia ne nominentur quidem inter vos: sicut decet sanctos. 4. Turpitudo, stultiloquium, facetia: quae non conveniunt, sed magis gratia. 5. Hoc enim scitis, quod omnis scortator, vel immundus, vel avarus qui est idololatra, non obtinebit hereditatem in regno Christi et Dei. 6. Nemo vos decipiat inanibus verbis. nam propter haec venit ira Dei in filios inobedientes (vel *incredulos*). 7. Ne sitis igitur illorum consortes.

3. *Scortatio*. Hoc caput et tertium ad Colossenses multa habent inter se congruentia, quae prudens lector sine mea opera conferre poterit. Tria hic recenset, quae tam aliena vult esse a Christianis, ut ne nomen quidem audiatur: quod rebus incognitis solet accidere. Per *Immunditiem* foedas omnes et impuras libidines significat. ita a *Scortatione* differt hoc nomen, tanquam genus a specie. Tertio ponit *Avaritiam*, quae nihil aliud est quam immodica habendi cupiditas. Et praecepto addit auctoritatem, dicens, se nihil ab illis requirere, quam quod *sanctos decet*. quo verbo avaros omnes, et scortatores, et impuros a numero et societate sanctorum reiicit. Tribus illis addit alia tria: *Turpitudinem*, quo nomine intelligo quicquid indecorum est, ac piorum modestiae minus consentaneum: deinde *Stultiloquium*, quo nomine sermones intelligo vel ineptos ac inanes nulliusque frugis, vel etiam profanos, et sua vanitate noxios. Porro quoniam ineptiae sermonis *facetiarum* et leporis praetextu saepe teguntur: ideo nominatim urbanitatem, quae alioqui arridet, ac si virtus esset laude digna, tanquam stultiloquii partem condemnat. Vocabulum Graecum εὐτραπελία apud ethnicos scriptores in bonam partem accipitur pro acuta et salsa urbanitate, liberali ingeniosoque homine digna. Sed quia difficillimum est dicacem esse, quin sis etiam mordax, et in ipsis facetiis quaedam est affectatio pietati minime consona: merito ab ea nos Paulus revocat. Et de omnibus istis simul pronuntiat, quod non conveniant: hoc est, quod pugnent cum officio Christianorum.

4. *Sed magis gratia*. Alii malunt Gratiarum actionem. mihi placet Hieronymi interpretatio. Debuit enim Paulus superioribus vitiis generale aliquid opponere, quod in sermonibus nostris eluceat. Nam si dixisset: Interea dum illi frivolis nugis et scurrilitate se oblectant, vos agite gratias Deo: fuisset nimis restrictum. Patitur autem Graecum vocabulum εὐχαριστία, ut nos Gratiam verta-

mus. Sensus autem erit, sermones nostros vera suavitate et gratia perfusos esse debere: quod fiet, si miscebimus utile dulci.

5. *Hoc enim scitis.* Ne vitiorum, quae reprehendit, illecebris inescati, oscitanter vel minus attente suas admonitiones excipiant: gravi et severa denuntiatione eos terret, quod illa vitia regnum Dei nobis claudant. Iam vero, quum illorum conscientiam appellat, significat de re minime dubia se loqui. Si cui durum id videtur esse et Dei bonitati adversum, abdicari omnes hereditate regni coelorum, qui vel scortationis, vel avaritiae culpa sint contacti; facilis est responsio: Apostolum veniam lapsis non negare, qui resipuerint, sed de ipsis peccatis sententiam ferre. Nam Corinthios iisdem verbis affatus, mox adiungit: Et vos quidem haec fuistis, sed nunc iustificati estis etc. (1. Cor. 6, 11.). Nam ubi est poenitentia, quum sit illic etiam reconciliatio cum Deo, desinunt esse homines quod fuerant. Caeterum qui vel scortatores sunt, vel immundi, vel avari, quamdiu tales sunt, nihil sibi commune cum Deo esse sciant et omnem salutis spem sibi ademptam. *Regnum Dei et Christi* dixit: quia Deus Filio suo tradidit, ut per ipsum nos adipiscamur. *Avarus, qui est idololatra.* Nam avaritia, ut alibi inquit (Galat. 5, 20.), idolorum cultus est: non ille qui tam frequenter damnatur in Scriptura, sed alterius generis. necesse enim est, ut Deum abnegent avari omnes, eiusque loco sibi divitias constituant: tam caeca est rabies miserae illius cupiditatis. Sed cur potius hoc avaritiae tribuit Paulus, quum in alios etiam carnis affectus non minus competat? qui magis avaritia hoc ignominiae titulo notanda est, quam ambitio, quam inanis sui confidentia? Respondeo: Quia morbus iste late patet, et quasi sua contagione occupat plurimorum animos: neque morbus iudicatur, quin potius laudatur communi opinione: ideo durius exagitari a Paulo, ut falsam opinionem ex cordibus nostris evellat.

6. *Nemo vos decipiat.* Semper fuerunt impii canes, qui sannis exciperent ac facete riderent Prophetarum minas: quales hodie quoque cernimus. Tales enim veneficos saeculis omnibus diabolus subornat, qui, dum sacrilegis dicteriis eludunt Dei iudicium, conscientias non adeo fundatas in timore Dei quasi fascinis quibusdam sopiant. Hoc leve delictum est, inquiunt, Scortatio lusus est Deo: Deus sub Lege gratiae non est tam crudelis: non ideo nos finxit, ut sit noster carnifex; naturae fragilitas nos excusat, et similia. Ex adverso clamat Paulus, cavendas esse eiusmodi fallacias, quibus illaqueantur in exitium conscientiae. *Propter haec enim.* Si praesens tempus, more Hebraico, per futurum exponas, erit comminatio ultimi iudicii. sed ego iis assentior, qui indefinite accipiunt, *Venit* pro Venire solet: ut commonefaciat eos de ordinariis Dei iudiciis, quorum exempla sunt ante oculos. Et sane, nisi caeci essemus ac socordes, Deus satis frequentibus poenarum exemplis testatur, se iustum esse horum malorum vindicem: idque tam privatim animadvertendo in singulos homines, quam publice iram suam in urbes et regna et populos exserendo. Est autem notandum, quod dicit, *Adversus incredulos*, aut *rebelles*. nam quia fideles alloquitur, non tam eos vult terrere propriis periculis, quam expergefacere, ut horrenda Dei iudicia in reprobis tanquam in speculis contemplari discant. Neque enim Deus filiis suis formidabilem se facit, quo ipsum fugiant: sed paterno more, quoad potest, ad se allicit. Inde concludit, ne se perniciosa impiorum societate implicent, quorum praevident talem exitum.

8. Eratis aliquando tenebrae: nunc autem lux in Domino, tanquam filii lucis ambulate. 9. (Fructus enim lucis

in omni bonitate, et iustitia, et veritate:) 10. Probantes, quid sit acceptum Deo. 11. Et ne communicetis operibus infructuosis tenebrarum: quin potius etiam redarguite. 12. Quae enim clam fiunt ab illis, turpe est vel dicere. 13. Omnia autem, dum coarguuntur, a luce manifestantur: omne enim quod manifestat, lux est. 14. Quamobrem dicit: Surge qui dormis, et exsurge ex mortuis, et illucescet tibi Christus.

8. *Eratis aliquando.* Praeceptionibus subinde, ad pondus addendum, aspergit confirmationes ac permiscet. ut hoc loco, quia de incredulis meminerat, et monuerat Ephesios, ne in sceleribus et interitu illorum essent participes: confirmat addita ratione, quantum ab illorum vita et factis distare debeant. Simulque praeteritae vitae recordationem illis refricat, ne sint ingrati Deo. Longe, inquit, alii debetis esse quam olim: Deus enim vos ex tenebris lucem fecit. *Tenebras* vocat totam hominis naturam ante regenerationem: quia, ubi non lucet Dei claritas, nihil est praeter horrendam caecitatem. *Lumen* rursus appellat qui Spiritu Dei sunt illuminati; passive scilicet, pro lucidis. Nam continuo post, eodem sensu, ponit *Filios lucis:* dum concludit, ambulandum ergo esse tanquam in luce, quia ex tenebris erepti sint Dei misericordia. Nota, *In Domino* nos dici *lumen*, quia extra Christum Satan omnia occupat, quem scimus principem esse tenebrarum.

9. *Fructus enim lucis.* Inserit hanc parenthesin, ut viam indicet, qua ambulare filios lucis convenit. Quanquam non ponit integram descriptionem, sed tantum exempli causa attingit partes quasdam sanctae et piae vitae. Quum autem uno capite vult totum complecti, revocat eos ad Dei voluntatem: perinde ac si diceret: Quisquis recte et extra errandi periculum vivere appetit, is se componat in obsequium Dei, et eius voluntatem habeat pro regula. nam iste demum rationalis est Dei cultus, quemadmodum ad Romanos capite 12, 1. docet, vivere ex solo illius praescripto, secundum illud: Obedientia melior quam victimae (I. Sam. 15, 22.). Mirum autem, unde in multos Graecos codices obrepserit nomen Spiritus, quum magis congruat: Fructus autem lucis sunt. tametsi hoc de sententia Pauli nihil detrahit. Manet enim semper illud: Ambulandum esse fidelibus tanquam in luce, quia sunt filii lucis; id fieri, quum non vivunt suo arbitrio, sed Dei obsequio se totos addicunt; nec quicquam suscipiunt, nisi ex illius iussu. Praeterea talem obedientiam fructibus testatam fieri, *bonitate* scilicet, *iustitia*, *veritate*, et similibus.

11. *Et ne communicetis.* Quoniam inter tenebras versantur filii lucis, hoc est in medio generationis pravae et tortuosae: non frustra monentur, ne se malis operibus commisceant. Non satis est igitur, siquis sua sponte nihil mali facinoris suscipiat: sed cavendum est etiam, ne socios nos vel adiutores praebeamus aliis in malo perpetrando. denique ab omni consortio vel consensus, vel consilii, vel nutus, vel cuiuslibet adiutorii abstinendum est. nam his omnibus modis communicamus. Quinetiam ne perfunctum quis se putet connivendo, etiam nominatim iubet coarguere: quod est dissimulationi contrarium. Nunc quotusquisque se eximet a reatu, quum paucissimi ab annuendi simulatione caveant, ubi Deum palam offendi cernunt: dissimulent vero fere omnes? Potius tamen peribunt centum mundi, quam non stet firma Dei veritas. *Coarguendi* verbum metaphorae tenebrarum respondet. Nam ἐλέγχειν proprie est in medium proferre quod ante ignotum erat. Quoniam ergo impii

sibi adulantur in vitiis, et ea latere, aut pro virtutibus haberi volunt: Paulus coargui iubet. *Infructuosa* vocat non modo quae nihil afferant utilitatis, sed etiam quae per se noxia sint.

12. *Quae enim clam fiunt.* Vult ostendere, quantum profecturi sint redarguendo impios. Illi, inquit, modo hominum oculos lateant, perpetrare quidvis, etiam flagitia dictu horrenda, sibi permittunt. Nam, ut vulgari proverbio dicitur, Nox pudore vacat: unde hoc, nisi quia, in tenebris ignorantiae demersi, turpitudinem suam nec vident ipsi, nec videri a Deo et Angelis cogitant? At verbo Dei, tanquam illata face, aperiuntur eorum oculi. Ita pudere eos pigereque incipit. Sancti ergo suis monitionibus caecos infideles illuminant, et ignorantia obrutos ex latebris suis protrahunt in lucem. Perinde ergo est ac si diceret: Quum demum clausam habent infideles, et ab hominum conspectu subducti sunt, *turpe est vel dicere*, quam nequiter et flagitiose proruant ad omnem licentiam. An vero, excusso pudore, adeo frena sibi laxarent, nisi tenebrae facerent audaciam: quasi impune fiat quod fit in abdito? vos autem coarguendo quasi lucem inferetis, ut sua turpitudine pudefiant. Talis autem pudor ex turpitudinis suae agnitione primus gradus est ad resipiscentiam. Id etiam est quod habetur prioris ad Corinthios cap. 14, 24.: Si ingressus fuerit infidelis in coetum vestrum, coarguitur ab omnibus, iudicatur ab omnibus et occulta cordis eius manifesta fiunt: ita procidens in faciem adorat Deum. Nisi quod hic translatione usus est. Erasmus, mutando verbum Coarguendi, totum sensum corrupit. huc enim intendit Paulus, non fore sine fructu, si opera infidelium coarguantur.

13. *Omnia autem.* Quia medium est participium, quod hic legitur, tam passive quam active verti potest. Vetus interpres passivam significationem praetulit. quod si placeat sequi, nomen *Lucis* perinde valebit ac Lucidum, ut prius. et tunc sensus erit, conspicua fore mala opera, quae latebant, postquam verbo Dei manifestata fuerint. Si active sumamus, duplex adhuc esse expositio poterit. prior: Quicquid manifestat, est lux. secunda: Quod manifestat quidvis vel omnia, lux est. ut singularis numerus valeat pluralem. neque hoc impedit articulus, quod Erasmus veritus est: quia non tam exacte unumquemque articulum suo loco ordinare solent Apostoli, et inter elegantes etiam scriptores id esset tolerabile. Ego sane non aliam fuisse Pauli mentem iudico; sequor enim contextum. Quia hortatus erat, ut coarguendo mala opera infidelium eruerent ea ex tenebris: nunc addit, proprium lucis officium esse quod illis praecipit, nempe *manifestare*. Lux est, inquit, quae omnia manifestat. Inde sequebatur eos esse indignos hoc titulo, nisi in lucem proferrent, quae tenebris involuta erant.

14. *Quamobrem dicit.* Laborant interpretes in loco indicando: quia videtur Paulus testimonium citare ex Scriptura, quod nusquam invenitur. Dicam quod ego sentio. Primum inducit Christum per suos ministros loquentem. nam haec ordinaria est concio, quae quotidie audiri debet ex Evangelii praeconibus. Quid enim aliud est eis propositum, quam ut mortuos excitent ad vitam? iuxta illud: Veniet hora, et iam est, quum mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent (Iohann. 5, 25.). Nunc loci circumstantiam expendamus. dixerat Paulus redarguendos esse infideles, ut in lucem producti agnoscere sua mala incipiant. Nunc Christum loquentem inducit: quia haec vox assidue resonet in Evangelii praedicatione: Surge qui dormis. Caeterum interea non dubito, quin ad Prophetarum vaticinia alludat, quae hoc ipsum praedicunt de regno Christi. quale est illud Iesaiae (60, 1.): Surge, illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum etc. Quum ergo ita sit, excitare conemur, quantum in nobis est, dormientes ac mortuos: ut eos adducamus ad

lucem Christi. Nam quod addit: *Et illucescet tibi Christus*, non significat tunc demum affulgere nobis eius lumen, ubi surrexerimus ex morte, quasi praeveniamus eius gratiam; verum simpliciter demonstrat Paulus, nos resurgere a morte in vitam, quum nos Christus illuminat. idque prioris sententiae confirmandae causa: infideles scilicet a caecitate revocandos, ut salvi fiant. Quod aliqui codices pro ἐπιφαύσει legunt ἐφάψεται, hoc est Continget, manifestus est error. Itaque lectionem illam sine controversia repudio.

15. Videte igitur, quomodo exacte ambuletis: non tanquam insipientes, sed tanquam sapientes: 16. Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. 17. Quare ne sitis imprudentes, sed intelligentes, quae sit voluntas Domini. 18. Et ne inebriemini vino, in quo inest lascivia, sed impleamini Spiritu, 19. Vobis ipsis loquentes psalmis et hymnis, et Canticis spiritualibus, canentes et psallentes in corde vestro, Domino: 20. Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo et Patri.

15. *Videte igitur.* Si aliorum discutere tenebras fideles debent fulgore suo: quanto minus caecutire ipsi debent in proprio vitae instituto? quibus enim tenebris se occultabunt, quibus illuxit sol iustitiae Christus? Debent igitur, ac si in celeberrimo theatro essent, vivere: quia sub conspectu Dei et Angelorum vivunt. Hos, inquam, testes revereantur, etiamsi mortales omnes latere queant. Omissa autem metaphora Tenebrarum et Lucis, iubet eos exacte vitam componere, *tanquam sapientes:* hoc est, qui in verae sapientiae schola instituti sint a Domino. nam haec nostra intelligentia est, ducem ac magistrum habere Deum, qui nos doceat de sua voluntate.

16. *Redimentes tempus.* A circumstantia temporis confirmat suam exhortationem. *Dies malos* esse dicit, hoc est, omnia scandalis et corruptelis esse plena: ut difficile sit, pios manere illaesos, dum inter tot spinas incedunt. Quum ita corruptum est saeculum, videtur diabolus tyrannidem occupasse: ut tempus non possit Deo consecrari, nisi quodammodo redemptum. Quod autem erit pretium redemptionis? infinitis illecebris, quae facile nos perverterent, cedere: extricare nos a curis et voluptatibus mundi, omnibus denique impedimentis renuntiare. Intenti ergo simus ad occasionem modis omnibus recuperandam. imo quod multi solent ignaviae suae praetendere, multa esse offendicula, nimis arduum laborem, vigilantiam nostram potius acuat.

17. *Ne sitis imprudentes.* Qui in Legis meditatione se exercebit dies et noctes, facile victor evadet supra difficultates, quascunque Satan opposuerit. Unde enim fit, ut errent alii, alii labantur, alii impingant, retro abeant alii: nisi quia paulatim nos a Satana sinimus obfuscari, ut nobis excidat Dei voluntas, cuius assidua recordatione exerceri nos decuerat? Et nota iterum, prudentiam a Paulo definiri, quum Dei voluntatem intelligimus. Quomodo diriget adolescens viam suam? inquit David: Custodiendo sermones tuos, Domine (Psal. 119, 9.). De iuvenibus loquitur: sed est etiam haec senum prudentia.

18. *Et ne inebriemini vino.* Quum eos vetat inebriari, largas omnes et immodicas potationes prohibet. Perinde ergo est ac si diceret: Ne sitis intemperantes in potu. Et simul admonet, quid mali pariat ebrietas, nempe ἀσωτίαν. quo nomine intelligo lascivias omne genus et dissolutiones. nam si Luxuriam interpreteris, friget sen-

mus. Significat ergo ebriosos diffluere petulanter in omnem immodestiam: nec pudore ullo teneri, sed dominari proterviam, ubi regnat vinum: ita qui aliquo moderationis et honesti respectu tanguntur, ebrietatem fugere et abominari debent. Quia autem, ut se ad hilaritatem invitent, largius potare solent filii huius saeculi: eiusmodi laetitiae carnali sanctam aliam opponit, qua nos Spiritus Dei exhilaret. Et huius quoque effectus superiori contrarios recenset. Quid gignit ebrietas? dissolutam proterviam, ut quasi excusso freno indecenter homines exsultent. Quid spiritualis laetitia, quum ea perfusi sumus? *hymnos, psalmos, laudes Dei, gratiarum actiones.* Hi sunt vere iucundi fructus et delectabiles. *Spiritus* hic significat Gaudium in Spiritu sancto. In verbo *Implemini* allusio est ad largiorem potum: ut sit obliqua antithesis. *Loqui sibi ipsis* pro Inter se. Neque enim singulos intus sibi cauere iubet. nam, quod postea subiicit, *Canentes in corde*, perinde valet ac si dixisset: Ex corde, non tantum lingua, ut hypocritae faciunt. Quid differant hymni a psalmis, et quid rursum psalmi a canticis, difficile est certa definitione tradere. Quanquam nonnihil attingam ad Colossenses capite 4. Epithetum Spiritualis ad argumentum pertinet: quia ut plurimum publicae et vulgo usitatae cantiones sunt de rebus frivolis, adeoque parum castis.

20. *Gratias agentes semper.* Significat hanc voluptatem esse eius generis, quae nunquam satietate gignere fastidium debeat: hoc esse exercitium, quod lassitudine carere debet. Deus enim innumeris beneficiis novam subinde gaudendi et gratias agendi nobis materiam suppeditat. Interim admonet, impiae turpisque socordiae fore cessationem, nisi fideles studium et exercitium laudandi Dei tota vita continuent.

21. Subditi estote invicem in timore Christi (vel *Dei*).
22. Mulieres suis maritis subditae sint tanquam Domino:
23. Quoniam vir est caput uxoris, quemadmodum et Christus caput est Ecclesiae, qui idem est servator corporis.
24. Caeterum quemadmodum Ecclesia subest Christo: ita et mulieres suis maritis in omnibus. 25. Viri diligite vestras uxores: quemadmodum et Christus dilexit Ecclesiam, et se ipsum tradidit pro ea, 26. Ut eam sanctificaret, mundans lavacro aquae in verbo: 27. Ut sisteret eam sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam tale: sed ut esset sancta et irreprehensibilis. 28. Ita debent viri diligere suas uxores, tanquam sua corpora.

21. *Subditi estote.* Nam ita nos obstrinxit Deus alios aliis, ut nemo se eximere a subiectione debeat. ac ubicunque regnat caritas, illic mutua est servitus. Ne Reges quidem ac gubernatores excipio: siquidem in hoc praesunt, ut serviant. Quare non sine causa omnes hortatur, ut sint invicem sibi subiecti. Sed quia nihil humano ingenio magis est adversum, quam aliis se submittere: revocat nos ad timorem Christi, qui solus potest nostram ferociam domare, ne iugum recusemus: et subigere arrogantiam, ne servire nos proximis pudeat. Ad Pauli sensum parum refert, passive an active accipias *Christi timorem:* hoc est, vel quia timemus Christum, ideo subiecti simus proximis; vel, quia eiusmodi timore piorum omnium mentes sub Christi regno imbutas esse convenit. Alii codices legunt timorem *Dei.* forte ita mutavit quispiam, cui prior loquutio, quae tamen optime convenit, durior visa fuerat.

22. *Mulieres.* Nunc ad gradus descendit, quia praeter illud universale subiectionis vinculum alii aliis arctius sunt devincti, ut est uniuscuiusque vocatio. Porro oeconomia tribus quasi iugis constat, in quibus mutua est partium obligatio. Iugum primum est coniugii inter virum et uxorem. secundum iugum conficiunt parentes et liberi. tertium dominos et servos continet. Ita in oeconomia sunt diversae sex personae, quarum singulis hic praecipiet Paulus, quale sit suum officium. A mulieribus incipit, quas maritis subiectas esse iubet, non secus ac Christo. non quia sit aequalis auctoritas, sed quia mulieres obedire Christo nequeant, nisi se obsequentes viris praebendo. Sequitur ratio: quia idem ordo constitutus est a Christo inter virum et uxorem, quem ipse tenet cum sua Ecclesia. Porro haec comparatio magis afficere debuit, quam si de nuda Dei ordinatione loquutus foret. Nam duo posuit: quod Deus virum praefecerit uxori: et quod huius praefecturae imago in Christo exstet, qui caput est Ecclesiae, sicuti vir uxoris.

23. *Qui idem est servator.* Quidam relativum Christi esse putant, alii autem *mariti.* Magis Christo congruit, meo quidem iudicio: sed ita ut ad praesentem causam accommodet. Nam debet constare etiam in hac parte similitudo: Sicuti Christus Ecclesiae suae praeest in eius salutem, ita nihil esse mulieri utilius nec magis salubre, quam ut marito subsit. Perire igitur affectant, quae renuunt subiectionem, sub qua salvae esse poterant. Tametsi propter adversativam particulam, quae sequitur, posset ita exponi per occupationem: Habet quidem id peculiare Christus, quod est Servator Ecclesiae. nihilominus sciant mulieres, sibi maritos praeesse, Christi exemplo, utcunque pari gratia non polleant. Alia tamen expositio verior est. nec adeo me movet coniunctio adversativa ἀλλά, qua utitur Paulus pro Caeterum.

25. *Viri diligite vestras uxores.* A maritis vicissim requiritur dilectio. sed eam non debere esse vulgarem significat, quum illis quoque proponit exemplum Christi. Nam si in gradu honoris illius gerunt imaginem, et quasi personam sustinent; etiam in officio ipsum referre debent. *Et se ipsum tradidit.* Hoc quidem ad exprimendam amoris vehementiam, quem viri debent uxoribus, valet. sed mox sumpta occasione delabitur ad commendandam Christi gratiam. Imitentur ergo viri Christum in eo, quod pro Ecclesia mori non dubitavit. quod autem morte sua redemit Ecclesiam, haec peculiaris illi virtus fuit: quam minime datum est hominibus sua imitatione assequi. Iam vero addit: *Ut eam sanctificaret:* hoc est, ut segregaret eam sibi. ita enim Sanctificationis vocabulum accipio. Porro id fit per remissionem peccatorum et regenerationem Spiritus.

26. *Mundans lavacro aquae.* Internae et arcanae sanctificationi addit etiam externum symbolum, quia in hoc conspicua est illius confirmatio; ac si diceret, illius sanctificationis pignus Baptismo exhibitum fuisse. Quanquam sana interpretatione hic opus est, ne ex Sacramento (quod saepe accidit) prava superstitione idolum sibi faciant homines. Quod Baptismo nos ablui docet Paulus, ideo est, quod illic nobis ablutionem nostram testatur Deus, et simul efficit quod figurat. Nisi enim coniuncta esset rei veritas, aut exhibitio, quod idem est: impropria haec loquutio esset: Baptismus est lavacrum animae. Interea cavendum, ne, quod unius Dei est, vel ad signum, vel ad Ministrum transferatur: hoc est, ut Minister censeatur ablutionis auctor, ut aqua putetur animae sordes purgare: quod nonnisi Christi sanguini convenit. Denique cavendum, ne ulla fiduciae nostrae portio vel in elemento, vel in homine haereat. quando hic demum verus ac rectus Sacramenti usus est, recta nos ad Christum manu ducere, et in ipso sistere. Quod autem aliqui

in hoc Baptismi elogio magis extenuando student, ne signo nimium tribuatur, si vocetur animae lavacrum: perperam faciunt. Nam primum Apostolus non docet signum esse, quod mundet, sed asserit solius Dei esse opus. Est ergo Deus qui mundat: nec transferri hoc honoris ad signum fas est, aut signo communicari. Verum signo Deum tanquam organo uti, non est absurdum; non quia virtus Dei inclusa sit in signo, sed quia nobis eam pro imbecillitatis nostrae captu tali adminiculo distribuat. id quosdam male habet, quia putant Spiritui sancto auferri, quod est eius proprium, et quod illi Scriptura passim vindicat. Sed falluntur: nam ita Deus per signum agit, ut tota signi efficacia nihilominus a Spiritu suo pendeat. Ita nihil plus signo tribuitur, quam ut sit inferius organum, et quidem a se ipso inutile, nisi quatenus aliunde vim suam mutuatur. Quod praeterea verentur, ne libertas Dei sit alligata, frivolum est. Neque enim affixa est signis Dei gratia, quin citra adminiculum signi libere eam distribuat, si velit. deinde multi signum recipiunt, qui tamen gratiae non fiunt participes, quia signum omnibus est commune, hoc est bonis indifferenter ac malis, Spiritus autem nonnisi electis confertur. atqui signum, ut diximus, absque Spiritu est inefficax. Participium Graecum καθαρίσας est praeteriti temporis, ac si dicas: Postquam mundavit. Verum quia apud Latinos nullum est tale participium activum, malui tempus negligere, quam vertendo Mundatam pervertere quod erat longe maioris momenti, nempe ut soli Deo relinquatur mundandi officium. *In verbo.* Additio minime supervacua. nam Verbo sublato perit tota vis Sacramentorum. quid enim aliud sunt Sacramenta, quam verbi sigilla? Atque una haec consideratio quamlibet superstitionem nobis excutiet. Unde enim fit, ut in signis obstupescant superstitiosi, nisi quia mentes non advertunt ad Verbum, quod eos ad Deum dirigeret? Sane ubi alio respicimus, quam ad Verbum, nihil sani, nihil puri; sed alia ex aliis deliria nascuntur et tandem, quae Dei auctoritate consecrata in hominum salutem fuerant signa, profanescunt, ac degenerant in crassas idololatrias adeoque solo Verbo differunt piorum Sacramenta ab omnibus infidelium figmentis. Porro Verbum promissionem hic significat, qua vis et usus signi explicatur. unde apparet, nullam in Papatu legitimam esse signorum observationem. Nam Verbum quidem se habere iactant, sed quod sit incantationis vice, quia illud lingua incognita demurmurant, et ita quasi mortuo elemento potius quam hominibus destinatum foret. Nulla mysterii explicatio ad populum, quae sola facit, ut mortuum elementum incipiat esse Sacramentum. *In verbo* tantum valet atque Per verbum.

27. *Sisteret eam sibi gloriosam.* Finem Baptismi et ablutionis nostrae declarat: ut sancte et inculpate Deo vivamus. Neque enim ideo nos purgat Christus, ut protinus revoluamur in nostras sordes, sed ut tota vita puritatem retineamus semel ab ipso acceptam. Atque hanc quidem primum sub figura describit, quae argumento conveniebat. *Ut sit speciosa,* inquit. Nam sicuti formae elegantia in uxore causa est amoris, ita Christus Ecclesiam sponsam suam ornat sanctitate, ut sit hoc benevolentiae pignus. Quare hac metaphora alludit ad coniugium: sed postea rem ipsam absque figura exprimit, dicens, Christum sibi conciliasse Ecclesiam, quae sancta sit et irreprehensibilis. Hic ergo verus est Ecclesiae decor, haec pudicitia coniugalis, nempe sanctitas et innocentia. Sistendi verbo significat Paulus, in oculis Domini, non hominum opinione, sanctam debere esse Ecclesiam. dicit enim, ut sibi sisteret, non ut aliis ostenderet, quanquam arcanae istius puritatis fructus in externis postea operibus apparent. Quod autem Pelagiani hoc testimonio se armabant ad probandam iustitiae perfectionem in hac vita: in eo prudenter ab Augustino refutati sunt. Neque enim, quid iam factum sit, Paulus

commemorat: sed in quem finem Christus mundaverit Ecclesiam. Quum autem aliquid dicitur esse factum, ut aliud postea sequatur, stulte et perperam inde quis inferat, hoc posterius, quod sequi debet, iam esse factum. Quanquam non negamus iam inchoatam esse Ecclesiae sanctitatem: sed male perfectionem isti statuunt, ubi quotidianus est profectus.

28. Qui diligit uxorem suam, se ipsum diligit. 29. Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam: quemadmodum et Christus Ecclesiam. 30. Quia membra sumus corporis eius, ex eius carne et ex ossibus. 31. Huius causa relinquet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carnem unam (*Genes.* 2, 24.). 32. Arcanum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia. 33. Caeterum vos quoque singuli suam quisque uxorem diligat: mulier autem timeat maritum.

28. *Qui diligit.* Nunc argumentum sumit a natura ipsa, ut viros hortetur ad amandas uxores. Natura, inquit, unicuique ingenitus est amor sui. nemo autem amare se ipsum potest, quin amet uxorem. Portentum ergo est quisquis uxorem non amat. Probat minorem: quia hac lege institutum sit coniugium a Domino, ut ex duobus unum efficiat. et quo sanctior habeatur unitas, iterum in Christo et Ecclesia nobis commendatam esse docet. Ista est summa. Valet quidem aliquatenus hoc argumentum in universa hominum societate. Dicit enim Iesaias (58, 7.): Carnem tuam ne despexeris: quum demonstrare vult, quid homo homini debeat. sed illud ad communem naturam refertur. Inter virum et uxorem alia longe est ratio: quia non similitudine tantum naturae inter se cohaerent, sed coniugii nexu in unum hominem sunt coadunati. Ergo quisquis religiose considerat rationem coniugii, fieri nequit, quin uxorem diligat.

29. *Quemadmodum et Christus.* Pergit coniugii iura in Christo et Ecclesia sancire, quia hoc exemplo nihil habebat efficacius. Et primo quidem, quod de singulari viri erga uxorem amore praecepit, Christum praestitisse docet. deinde illius, quam in coniugio posuerat, unitatis specimen in ipso et Ecclesia exstare testatur. Et est locus insignis de mystica communicatione, quam habemus cum Christo. Dicit *nos esse* eius *membra, ex carne et ossibus.* Primum non est hyperbolica loquutio, sed simplex: deinde non tantum significat Christum esse naturae nostrae participem, sed altius quiddam exprimere voluit, *καὶ ἐμφατικώτερον*. Refert enim Mosis verba, Geneseos capite 2, 24. Quis ergo erit sensus? quemadmodum Heva ex Adae mariti sui substantia formata est, ut esset quasi pars illius: ita nos, ut simus vera Christi membra, substantiae eius communicare, et hac communicatione nos coalescere in unum corpus. Denique eam nostri cum Christo unionem hic Paulus describit, cuius in sacra Coena symbolum et pignus nobis datur. Nam quod quidam perperam hunc locum ad Coenam torqueri causantur, quum hic nulla fiat Coenae mentio, sed coniugii: vehementer errant. Nam quum in coena doceant commemorationem fieri mortis Christi, communicationem non admittant, qualem nos ex Christi verbis asserimus: utimur hoc testimonio adversus eos. Paulus nos ex membris et ossibus Christi esse testatur. Miramur ergo, si corpus suum in Coena fruendum nobis exhibet, ut sit nobis vitae aeternae alimentum? ita

ostendimus, nullam nos in Coena repraesentationem docere, nisi cuius effectus et veritas hic a Paulo praedicatur.

31. *Huius causa.* Duo simul coniungit. nam ita tractat de spirituali Christi unione cum Ecclesia, ut simul ad communem legem coniugii id ipsum extendat. Quod hic citat ex Mose, ad generalem coniugii regulam pertinet; sed continuo post subiicit, *In Christo et Ecclesia* esse completum. Libenter enim, quoties datur opportunitas, immoratur in praedicandis Christi beneficiis. hanc tamen ipsam praedicationem accommodat praesenti causae. Porro incertum est, inducatne Moses Adam loquentem, an doctrinam in sua persona ex creationis historia colligat. Nec multum sane refert, utrumvis accipias; nam semper erit Dei oraculum, quod maritis praescribet, quid uxoribus debeant. Quod dicit: *Relinquet Patrem, et adhaerebit uxori*, perinde valet ac si dixisset: Potius relinquat patrem, quam non adhaereat uxori. Neque enim tollit vinculum coniugale reliqua humanitatis officia, nec ita inter se male conveniunt Dei instituta, ut nemo fungi officiis boni et fidelis mariti queat, nisi qui se ac sua officia patri subtraxerit. verum gradus hic notantur. Et comparatione utitur Moses, quo melius exprimat, quam arcta sit et sancta viri cum uxore coniunctio. Obligatio enim filii erga patrem est inviolabile ius naturae. huic dum praefertur illa, qua maritus adstrictus est uxori, vis eius melius intelligitur. Non ergo desinet patri se filium praestare, qui bonus maritus esse volet; sed coniugium tanquam sanctissimum coniunctionis genus aliis omnibus praeferet. *Et erunt duo.* Id est, erunt unus homo: vel (ut vulgo loquuntur) constituent unam personam. quod certe nulla alia necessitudo efficit. Totum autem ex eo pendet, quod uxor ex carne et ex ossibus viri formata est. Eadem ergo unionis ratio inter nos et Christum, quod se quodammodo in nos transfundit. Neque enim ossa sumus ex ossibus eius, et caro ex carne, quia ipse nobiscum est homo: sed quia Spiritus sui virtute nos in corpus suum inserit, ut vitam ex eo hauriamus.

32. *Arcanum hoc magnum.* Concludit admiratione, quod de spirituali Christi et Ecclesiae coniunctione dixerat. Exclamat enim magnum esse arcanum. quo innuit, non posse verbis explicari, quantum rei dignitas postulat. Et sane frustra se homines macerabunt, si carnis suae sensu comprehendere modum et rationem studeant. hic enim Deus immensam Spiritus sui potentiam exserit. Quare praeposteri sunt, qui nihilo plus in hac re concedunt, quam ingenii sui modulo consequuti fuerint. Quum nobis in sacra Coena carnem et sanguinem Christi exhiberi negant, modum, inquiunt, definias: aut non persuadebis. Atqui ego mysterii altitudine in stuporem abripior. neque vero me pudet, admiratione meam ignorantiam cum Paulo fateri. quanto enim id satius, quam extenuare carnis meae sensu, quod Paulus altum mysterium esse pronuntiat? Idque docet ipsa ratio. quicquid enim supernaturale est, id profecto captum ingenii nostri superat. Proinde magis laborandum, ut Christum sentiamus potius in nobis viventem, quam ut communicationis ratio nobis pateat. Caeterum admirabile Papistarum acumen, qui ex verbo Mysterii, unum ex septem sacramentis matrimonium esse, colligunt: perinde ac si ex aqua vinum elicerent. Septem numerant sacramenta, quum duo Christus omnino instituerit. ut matrimonium ex illis unum esse probent, adducunt praesentem locum. Quo praetextu? quia vetus interpres transtulit Sacramentum, ubi Apostolus nomen Mysterii posuerat. Quasi vero non satis vulgaris sit usus huius vocabuli apud Latinos scriptores, quum Mysterium volunt dicere. quasi etiam non usus fuerit Paulus in hac eadem Epistola, de Gentium vocatione loquens. Sed nunc quaeritur, an matrimonium sit solenne gratiae Dei symbolum, quod institutum sit in

eum finem, ut spirituale aliquid nobis testetur ac repraesentet: ut Baptismus, ut Coena Domini. Nulla est ratio, cur id asserant, nisi quia decepti sunt ambigua significatione nominis, vel potius linguae Graecae ignorantia. Nam siquis admonuisset, nomen Mysterii ab Apostolo fuisse positum: nullus unquam error exstitisset. Videmus itaque, quo malleo et super quam incudem hoc sacramentum fabricaverint. Quanquam in eo quoque suam socordiam prodiderunt, quod non expenderunt correctionem mox additam: *Ego autem dico in Christo et Ecclesia.* Nominatim enim cavere voluit, nequis de coniugio intelligeret. adeoque apertius loquutus est, quam si absque exceptione sententiam hanc protulisset. Magnum mysterium, quod vitam suam Christus, virtutemque Ecclesiae inspirat. Quis autem inde Sacramentum excuderet? Videmus ergo, quam crassae ignorantiae fuerit ista hallucinatio.

33. *Vos quoque singuli.* Quia paululum digressus fuerat a proposito, tametsi ipsa quoque digressio causae serviebat: ut tamen fieri solet in brevibus praeceptis, colligit in summam, quod ab ipsis obtinere cupit: ut viri diligant uxores, ut mulieres timeant maritos, *Timoris* nomine reverentiam significans, quae illas obsequentes reddat. Nusquam enim erit voluntaria subiectio, nisi praecedat reverentia.

Cap. VI.

1. Filii obedite parentibus vestris in Domino. hoc enim est iustum, 2. Honora patrem tuum et matrem. quod est mandatum primum cum promissione: 3. Ut bene tibi sit, et sis longaevus super terram. 4. Vos etiam, patres, ne ad iram provocetis filios vestros: sed educate eos in disciplina et correptione Domini.

1. *Filii obedite.* Honoris nomen latius patet, quam Obedientiae. Cur ergo genus ad speciem restringit? nempe quia obedientia testimonium est eius honoris, quem debent filii parentibus: ideo eam potissimum exigit. deinde in ea praestanda plus est difficultatis. Fugit enim subiectionem humanum ingenium, et se aegre sub alterius imperium cogi patitur. Docet experientia, quam rara sit haec virtus. nam quotumquemque cernimus parentibus suis morigerum? Est igitur in Pauli doctrina synecdoche: sed nominatur praecipua pars, et quae reliquas omnes secum trahit. *In Domino.* Praeter naturae legem, quae recepta est inter omnes gentes, Dei quoque auctoritate sancitam docet filiorum obedientiam. Inde tamen sequitur, eatenus obediendum esse parentibus, ne laedatur erga Deum pietas, quae primum gradum obtinet. Nam si ad Dei institutum, tanquam ad suam regulam, exigenda est filiorum subiectio, praeposterum foret, per eam ab ipso Deo abduci. *Hoc enim est iustum.* Hoc additum est cohibendae illius ferociae causa, quam omnibus fere a natura insitam diximus. Iustum autem probat, quia Dominus ita praecepit. neque enim disputare fas est, aut in controversiam revocare, quale sit quod statuit is, cuius voluntas certissima est regula iustitiae et rectitudinis. Porro quia ex honore obedientiam elicit, mirum non est. nam Deus cerimonias non moratur. Itaque sub voce Honoris complectitur omnia officia, quibus serio suam erga parentes observantiam et pietatem testantur filii.

2. *Quod est mandatum primum.* Quae praeceptis annexae sunt promissiones, ad nos alliciendos spectant, quo libentius pareamus.

proinde hoc veluti condimento suavem et amabilem reddit Paulus subiectionem, quam filiis imponit. Et non simpliciter commemorat mercedem a Deo esse propositam, siquis patri et matri obediat, sed huic mandato id esse peculiare. Si singula praecepta suas haberent promissiones, non tantam vim haberet haec, de qua nunc agitur, ad commendationem praecepti. At primum est hoc praeceptum, inquit Paulus, quod singulari promissione, quasi sigillo, Deus confirmare voluit. Quanquam id difficultate non caret: secundum enim praeceptum similiter promissionem continet: Ego Deus qui facio misericordiam etc. (Exod. 20, 6.). sed quum ea sit universalis, quae ad totam Legem promiscue pertinet, non dicemus annexam esse mandato. Verum ergo manet, quod dicit Paulus, non aliud mandatum promissione insigniri, quam quod de obedientia patribus debita praecipit. Promissio est de longitudine vitae. unde intelligimus, praesentem vitam censeri inter non contemnenda Dei dona. Sed et hoc et alia ex Institutione discant lectores. tantum hic breviter notabo, mercedem promitti filiorum erga patres obsequio probe congruentem; quum bene illis fore pronuntiat Deus in hac vita, qui se gratos exhibuerint parentibus, per quos eam adepti sunt.

3. *Super terram.* Apud Mosem nominatim terra Chanaan exprimitur, quod Iudaeis extra illam nec felix, nec optabilis vita esse poterat: sed quia in totum orbem hodie effusa est eadem Dei benedictio, merito loci designationem omisit Paulus, quae ex discrimine illo pendebat, quod nonnisi ad Christi adventum duravit.

4. *Vos etiam, Patres.* Vicissim hortatur patres, ne immodica saevitia filios exasperent. Hinc enim nascitur odium: ex quo fit demum, ut iugum prorsus excutiant. Ideo ad Colossenses (3, 21.) additur: Ne despondeant animum. Ingenua enim tractatio et moderata magis liberos retinet in parentum timore, et obsequendi studium ac alacritatem illis auget: contra durities et illiberalis austeritas eos ad contumaciam inflammat, et pios affectus exstinguit. Proinde iubet Paulus, humaniter eos foveri. Nam verbum ἐκτρέφειν procul dubio indulgentiam et comitatem sonat. Rursus tamen, ne haec sit nimium dissoluta, ut interdum esse solet, quasi iniecto freno eam contrahit, dicens: *In disciplina et correptione Domini.* Neque enim ita blandos filiis parentes vult esse Deus, ut parcendo corrumpant. Sit igitur comitas temperata, ut contineantur in disciplina Domini, et corrigantur etiam dum errant. Frequenter enim admonenda est aetas illa, ac freno etiam coercenda, ne lasciviat.

5. Servi, obedite dominis secundum carnem, cum timore et tremore in simplicitate cordis vestri, tanquam Christo: 6. Non quasi ad oculum servientes, tanquam hominibus studentes placere, sed tanquam servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, 7. Cum benevolentia, servientes Domino, et non hominibus: 8. Scientes quod unusquisque quicquid boni fecerit, recipiet a Domino, sive servus, sive liber. 9. Et vos, domini, mutuum officium praestate erga illos, remittentes minas: scientes quod illorum et vester Dominus est in coelis: et non est apud eum personarum acceptio.

5. *Servi, obedite dominis.* Servis exhortandis ideo magis insistit, quod illorum conditio, ut est molesta et acerba, ita difficilis est ad ferendum. Nec de externis tantum obsequiis concionatur, sed magis de voluntario timore: quia rarissimum exemplum est, ut

quis se libenter alieno imperio submittat. Porro non loquitur de mercenariis famulis, quales hodie sunt in usu; sed de veteribus illis, quorum perpetua erat servitus, nisi quis domini beneficio manumissus foret: quos sic domini emebant pecunia, ut ad sordidissimas operas abuterentur, adeoque ius haberent in eos vitae et necis sibi legibus permissum. Tales iubet dominis obedire, ne carnis libertatem Evangelio sibi partam esse somnient. Sed quoniam pessimos etiam quosque poenae timor cogebat, Christianos servos ab impiis discernit affectu. *Cum timore*, inquit, *et tremore:* hoc est, cum sollicita reverentia, quam efficiet cordis simplicitas. Sed quia difficile est impetrare ut homini tantum deferant, nisi qua superior necessitas eos adstringat: iubet eos Deum respicere. Inde sequitur, non satis esse si obsequia sua probent hominum oculis; requirit enim Deus veritatem et sincerum cordis affectum. Deo autem obtemperare eos testatur, quum fideliter serviunt dominis. ac si diceret: Nolite putare hominum arbitrio vos in servitutem coniectos esse. Deus est qui vobis hoc oneris imposuit, qui vestras operas dominis locavit. Ita qui bona conscientia studet, quod debet, domino suo reddere, non erga hominem tantum, sed erga Deum officio suo defungitur. *Benevolentiam* opponit obscurae indignationi, qua turgent animi servorum. nam etsi palam fremere non ausint, nec contumaciae signa dare, adeo tamen indigne ferunt imperium, ut nonnisi invitissimi et animo reluctancte dominis pareant. Quisquis legerit, quae de servorum ingenio et moribus passim extant in scriptis veterum, facile intelliget, quot hic sunt praeceptiones, totidem in illo hominum genere regnasse morbos, quibus mederi operae pretium fuerit. Pertinet autem haec doctrina etiam ad famulos et ancillas nostri temporis. Deo enim semper curae est oeconomia, cuius est auctor. imo ita colligere debent, quo magis tolerabilis est eorum conditio, se minus fore excusabiles, nisi modis omnibus studeant ita se gerere quemadmodum hic Paulus iubet. Quod vocat *dominos secundum carnem*, mitigat quod potuisset esse nimis asperum in statu servili. Significat enim manere illis nihilominus intactam libertatem spiritualem, quae praecipue expetenda est. Ὀφθαλμοδουλείας meminit, quia communis fere servorum omnium est adulatio. Verum simulatque terga vertit dominus, contemptu eius, nec sine ludibrio lasciviunt. Pios ergo Paulus ab hac fallaci simulatione procul remotos esse iubet.

8. *Unusquisque quicquid boni.* Praeclara consolatio: quod si negotium illis sit cum ingratis dominis et malignis, Deus acceptum sibi feret, quicquid hominibus, licet indignis, impenderint. Haec enim cogitatio plerumque servos ignaviores reddit, quod dum fastum et arrogantiam dominorum expendunt, putant se operam perdere. Paulus autem docet, apud Deum repositam illis mercedem pro officiis, quae male videntur apud homines parum humanos collocari: proinde non esse causam, cur abducantur a recto cursu. Addit, non discerni illic inter servum et liberum, quod soleant eorum labores minoris in mundo aestimari. Negat igitur ita esse apud Deum: sed esse illic pretiosa eorum, non minus quam Regum officia: quia deposita externa persona quisque ex cordis integritate aestimabitur.

9. *Et vos domini.* Quum magnam licentiam permitterent leges dominis, quicquid iure civili usitatum erat, id sibi esse licitum multi interpretabantur. imo eo usque saevitiae quidam progrediebantur, ut coacti fuerint Rom. Imperatores eorum cohibere tyrannidem. Quanquam etiam si nulla principum edicta servis succurrerent, non illis plus concedit Deus, quam patitur caritatis regula. Quum summa aequitate temperare volunt Philosophi nimium in servos rigorem, docent utendum esse non secus ac mercenariis;

sed utilitatem tantum sequuntur, hoc est, quid utile sit patrifamilias, et quid oeconomiae aptum, considerant. Longe aliud principium sumit hic Paulus. Praescribit enim quid secundum Dei institutionem liceat: et quatenus etiam servis sint debitores. Primo dicit: Eadem facite, pro quo transtuli, *Mutuum officium praestate.* Nam quo sensu dixit ad Colossenses (4, 1.), τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα, eodem nunc τὰ αὐτά posuit. quorsum autem illud, nisi ut servetur ius analogum, quod vocant? Non est quidem aequalis domini et servi conditio; sed est tamen aliquod ius mutuum inter eos, quod, sicuti servum domino obnoxium reddit, ita vicissim proportione habita dominum obstringit aliquatenus servo. Istam analogiam male homines metiuntur, quia non exigunt ad legem caritatis, quae sola vera est mensura. Id intellexit Paulus per verbum Eadem: quia omnes propensi sumus ad ea exigenda, quae nobis debentur: quum vicissim faciendum est officium, nemo est, qui non conetur se eximere. Praesertim vero inter eos regnat eiusmodi iniquitas, qui et plus valent, et honore sunt superiores. *Remittentes minas.* Contumelias omne genus, quae manant ex dominorum superbia, uno verbo complectitur: ac si vetaret nimis imperiose dominari, ut conspectus eorum sit formidabilis, ac si semper mali aliquid minitarentur, quoties servos compellant. Minarum enim et omnis atrocitatis hoc initium est, quod servos domini, quasi sua tantum causa natos, nihilo pluris faciunt quam pecudes. Ergo sub una specie vetat ne contumeliose et atrociter tractentur. *Illorum Dominus et vester.* Perquam necessaria admonitio. ideo enim nihil non audemus in eos, qui nobis subiecti sunt, quia neque resistendi facultas illis est, neque in ius adeundi potestas conceditur: nullus vindex, nullus defensor apparet, vel etiam qui miserationis causa dignetur querimonias audire. Denique hic accidit, quod vulgo dicitur, Impunitatem esse matrem licentiae. Verum hic Paulus admonet, ita praeesse servis dominos, ut habeant communem in coelis Dominum, cui sit reddenda ratio. *Et non est acceptio.* Perstringunt nobis oculos personae, ut neque ius, neque aequitas locum habeat; sed Paulus illas coram Deo quicquam valere negat. Persona est quicquid praeter causae veritatem in homine respicimus in iudicando. ut cognatio, forma, nobilitas, divitiae, amicitia, et quae sunt eius generis, favorem conciliant: quae contraria sunt, contemptum afferunt, et aliquando etiam odium. Quoniam in hominum iudiciis ut plurimum regnant praeposteri isti affectus ex personae intuitu concepti: qui dignitate pollent, sibi perinde blandiuntur ac si iisdem corruptelis Deum sibi propitium habituri essent: Quisnam ille est ut rationem eius habeat Deus, et patrocinium contra me suscipiat? Ex adverso hic Paulus asserit falli dominos, si putant servos suos coram Deo viles aut nihili fore, quia tales sint coram mundo; nam Deo curae non esse personas, nec hominis abiectissimi causam pilo deteriorem fore, quam summi principis.

10. Quod superest, fratres mei, sitis fortes in Domino, et in robore potentiae ipsius. 11. Induite totam armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias Diaboli. 12. Quia non est nobis lucta adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, adversus mundanos principes tenebrarum saeculi huius, adversus spirituales malitias in coelestibus. 13. Quapropter assumite totam armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et omnibus peractis stare.

10. *Quod superest.* Iterum ad generales exhortationes redit: ac primum quidem iubet eos *fortes esse*, vel colligere animum et robur, quia semper multa sunt quae nos debilitent, et nobis ad resistendum parum animi suppetit. Sed quia in hac nostra infirmitate frigida esset exhortatio, nisi Dominus adesset, manumque porrigeret ad opem ferendam, imo nisi totam virtutem suppeditaret addit *In Domino*, ac si diceret: Non est quod respondeatis, destitui vos facultate; tantum requiro, ut in Domino sitis fortes. Ac etiam explicationis causa mox subiicit *robur potentiae:* quae additio ad fiduciam augendam valet, praesertim quum auxilium, quod Deus solet praestare fidelibus, illustret. Nam si Dominus non vulgari potentia suis opitulatur, non est quod haesitemus in pugna. Sed dicet quispiam: Quorsum attinebat praecipere Ephesiis, ut Dei virtute fortes essent, quod certe non erat in eorum manu? Respondeo, duo hic membra consideranda esse. nam ad fortitudinem eos hortatur; deinde, quia in se ipsis deficiunt, admonet petendum esse a Domino quod non habent, et simul promittit, expositam illis fore Dei virtutem, si eam expetant.

11. *Induite totam armaturam.* Deus non uno auxilii genere nos munire paratus est: modo ne impigri simus ad sumendum, quod nobis offert. Sed in eo peccamus fere omnes, quod oblata nobis gratia perfunctorie et oscitanter utimur. quemadmodum si miles, ubi conserendae sunt manus cum hoste, galeam sumat, clypeum negligat. Hanc securitatem, vel potius ignaviam, ut corrigat Paulus, similitudinem mutuatur a re militari, ac iubet nos totam Dei armaturam induere. quo significat debere nos omni ex parte instructos esse, nequid nobis desit. Arma ad propulsandos omnes insultus nobis offeruntur a Domino: restat ut in usum nostrum ea accommodemus, non relinquamus de tigno aut pariete suspensa. Quo autem nos vigilantiores reddat, non tantum aperto Marte pugnandum esse admonet; sed nobis cum hoste vafro et astuto negotium esse, qui clam per insidias nos adoriatur. Id enim valet nomen *μεθοδείας*, quo utitur.

12. *Non est nobis lucta.* Periculum adhuc magis exprimit, dum hostis naturam docet. et comparando amplificat, quum dicit: *Non adversus carnem et sanguinem.* Significat enim multo plus esse difficultatis, quam si adversus homines pugnandum foret. Illic enim humanis viribus resistitur, gladius opponitur gladio, homo cum homine confligit, vis vim, ars artem excipit: sed hic alia est ratio; nam hostes sunt, quos nulla humana virtus sustinere queat. haec summa est. Caeterum per carnem et sanguinem homines intelligit. ideo autem sic nominat, ut sit antithesis inter eos et spirituales astutias, ac si diceret: Non est nobis corporalis lucta. Huius sententiae nobis venire in mentem debet, quoties provocati hominum iniuriis sollicitamur ad ultionem. Nam quum toto impetu nos ferat natura in ipsos homines, quasi freno iniecto cohibebitur praepostera illa cupiditas, si consideremus homines ipsos, qui nobis molesti sunt, nihil aliud esse quam iacula ex Satanae manu emissa: in quibus frangendis dum occupamur, ad omnes interea ictus sumus expositi. Ergo sine profectu, adeoque cum magna noxa luctabimur adversus carnem et sanguinem. recta petendus est hostis ille, qui ex abdito nos invadit et vulnerat: imo qui, antequam videatur, occidit. Verum revertamur ad Paulum. Hostem formidabilem nobis proponit: non ut metu nos exanimet, sed potius ut diligentiam acuat et sollicitudinem. nam aliquid medium esse oportet. Facit ut plurimum neglectus hostis, ut opprimamur propter socordiam: rursum terror nobis cor adimit, ut victi simus, etiam adhuc intacti. Paulus de potentia hostis loquendo ita nos commovet, ut reddat acriores. Prius diabolum nominaverat: nunc pluribus epithetis eum insignit, unde

intelligant lectores, quam non sit hostis ille contemnendus. *Principatus.* Principatus *et potestates*, ad incutiendum terrorem, non quo deiiciamur, ut dixi; sed quo excitemur ad cavendum. Postquam vocavit κοσμοκράτορας, hoc est mundi principes, explicandi causa addit, *Tenebrarum saeculi.* significat enim diabolum ideo regnare in mundo, quia nihil sit aliud mundus, quam tenebrae. unde sequitur, mundi corruptelam locum dare regno diaboli. Neque enim sedem haberet in pura et integra Dei creatura. sed totum est ab hominum vitio. Per Tenebras autem designari infidelitatem et Dei ignorantiam una cum fructibus, satis notum est. Quia ergo tenebrae occupant totum mundum, ideo princeps mundi diabolus. Quum appellat *Malitias*, non modo taxat malignum et pravum diaboli ingenium: sed admonet, sedulo excubandum esse, ne circumveniamur. Quo etiam pertinet adiectivum *Spirituales*. nam ab hoste invisibili maius est periculum. Habet praeterea emphasin particula, quae sequitur, *in coelestibus.* eo enim plus nobis est negotii ac molestiae, quod ex loco superiore nos aggrediuntur et oppugnant, adeoque cervicibus nostris imminent. Quod autem hoc testimonio abusi sunt olim Manichaei ad probandum suum de duobus principiis delirium, facile refellitur. Fingebant diabolum quendam esse ἀντίθεον, in quo subigendo iustus Deus multum sudaret. At Paulus non tribuit hic diabolis principatum, quem sibi invito Deo usurpent, quem eodem contra nitente exerceant: sed quem Deus iusta vindicta illis adversus impios concedit, ut passim docet Scriptura. Neque enim hic disputat, quid adversus Deum valeant, sed quam nobis debeant esse formidolosi, ut simus ad cavendum solliciti. Nihil etiam iuvantur his verbis qui mediam aeris regionem a diabolo creatam esse, et possideri somniarunt. neque enim certos fines illis assignat Paulus, quos sua ditione obtineant: sed tantum indicat, illos in conflictu, etiam loco esse superiores.

13. *Quapropter assumite.* Non concludit, abiiciendas esse hastas, quia tantum sit in hoste potentiae, sed animos colligendos ad repugnandum. Quanquam exhortatio simul victoriae promissionem continet. nam dicendo, *Ut possitis*, innuit certo nos staturos, si modo armis Dei induti alacriter pugnemus, idque usque ad finem. posset enim alioqui nos frangere certaminum multitudo et varietas. Ideo dicit: *In die malo, et omnibus peractis.* Ac priore quidem voce tam eorum securitatem excitat, ut se ad duros conflictus et molestiarum ac discriminis plenos compararent, quam eos spe victoriae animat, quia etiam in extremis periculis superiores futuri sint. Altero autem membro fiduciam hanc extendit ad totum vitae cursum. Nullum ergo erit tantum discrimen, cui non praevaleat Dei virtus; nec in medio stadio deficient, qui ea instructi adversus Satanam bellabunt.

14. State igitur succincti lumbos veritate, et induti thoracem iustitiae, 15. Et calceati pedes praeparatione Evangelii pacis: 16. In omnibus assumpto scuto fidei, quo possitis omnia tela maligni ignita exstinguere. 17. Et galeam Salutaris accipite, et gladium Spiritus, qui est verbum Dei. 18. Per omnem precationem et orationem omni tempore precantes in spiritu, et in hoc ipsum vigilantes, cum omni assiduitate et deprecatione pro omnibus sanctis: 19. Et pro me, ut mihi detur sermo in apertione oris mei cum fiducia, ut patefaciam mysterium Evangelii: 20. Pro

quo legatione fungor in catena: ut confidenter me geram in eo, quemadmodum oportet me loqui.

14. *State igitur.* Nunc quae sint arma illa, quae induere iusserat, describit. Neque tamen adeo scrupulose exquirenda est uniuscuiusque nominis ratio: quia satis habuit si tantum alluderet ad habitum militarem. Proinde frivola est eorum curiositas, qui multum operae in eo sumunt, ut reperiant, cur potius iustitia thorax sit quam balteus. Consilium enim Pauli fuit, ea breviter attingere, quae praecipue requiruntur in homine Christiano, et ea aptare similitudini prius adductae. *Veritatem*, quo vocabulo intelligit sincerum animum, balteo comparat. Erat autem balteus olim in ornatu militari una ex praecipuis partibus. Interim tamen ad fontem sinceritatis respicit, quia nos Evangelii puritas omnibus fallaciis purgare, et fucos omnes abstergere ex cordibus nostris debet. Secundo commendat iustitiam, et vult esse loco thoracis ad pectus muniendum. De iustitia gratuita aut imputatione iustitiae, quae peccatorum remissione constat, hic a quibusdam, meo iudicio, intempestive mentio ingeritur. nam de vitae innocentia agit Paulus. Integritate igitur primum, deinde pia et sancta vita vult esse ornatos.

15. *Calceati.* Alludit (nisi fallor) ad caligas militares. nam hae quoque inter arma censebantur, quorum nullus domi usus erat. Sensus est: Quemadmodum milites adversus frigus et alias noxas crura tegebant ac pedes, sic Evangelio nos oportere esse calceatos, quo illaesi per hunc mundum transeamus. *Evangelium pacis* cur dicat, non obscurum est; nempe ab effectu, quia legatio est nostrae cum Deo reconciliationis, quae sola pacatas reddit conscientias. Sed quid sibi vult nomen Praeparationis? Alii exponunt, praecipi ut ad Evangelium parati simus. Ego autem hunc quoque Evangelii effectum esse interpretor: quod parati tam ad iter faciendum, quam ad militiam simus, impedimentis omnibus soluti. Natura enim tardi sumus, et parum agiles: ex adverso viae asperitas et multa obstacula nos morantur, minima offensa nos debilitat. His Paulus opponit Evangelium tanquam optimum suscipiendae et peragendae expeditionis instrumentum. Ergo non satis commode Erasmus periphrasin adhibuit, Ut sitis parati.

16. *Assumpto scuto fidei.* Quum unum sint fides et verbum Dei, Paulus tamen duo illis officia assignat. Unum esse dico, quia verbum obiectum est fidei: nec aliter in usum nostrum applicari potest, quam per fidem. sicuti rursum nihil est fides et nihil potest sine verbo. Sed Paulus, neglecto tam subtili discrimine, de spirituali armatura libere loqui sibi permisit. Nam et prioris ad Thessalonicenses 5, 8., thoracis nomen fidei et caritati communiter adscribit. Unde apparet, nihil aliud voluisse dicere, quam probe munitum esse omnibus partibus, quisquis istis, quas nominat, virtutibus praeditus erit. Non abs re autem, quae praecipua sunt pugnandi instrumenta, fidei et verbo Dei comparat, gladium scilicet ac scutum. Nam certe in pugna spirituali haec duo primas tenent: nempe quia fide repellimus omnes diaboli insultus: verbo autem Dei hostis ipse prorsus conficitur. hoc est: Si in nobis verbum Dei efficax per fidem erit, satis superque armati erimus tam ad repellendum quam ad profligandum hostem nostrum. Qui autem eripiunt Christiano populo verbum Dei, quid aliud agunt quam quod necessariis armis spoliant, ut sine conflictu pereat? Nemo enim est cuiusvis ordinis, quem non oporteat militem esse Christi. Porro militare inermes ac gladio destituti qui poterimus? *Possitis tela omnia.* Improprie loquitur: debuerat enim potius uti verbo Excipiendi vel Discutiendi, vel simili aliquo. Verum plus expressit quum dixit *Exstinguere:*

respexit enim ad epithetum, quod iam posuerat, ac si dixisset: Non modo acuta sunt et penetrabilia Satanae tela, sed quod magis exitiale est, etiam ignita. Ac fides non modo ad retundendum acumen, sed ad restinguendum etiam ardorem sufficiet. Haec enim victoria est quae vincit mundum, ut inquit Iohannes (5, 4.).

17. *Et galeam Salutaris.* Ad Thessalonicenses, illo, quod nunc citavi, capite, galeam nominat Spem salutis: quod eodem sensu dictum accipio. Caput enim optima galea munitum est, quum spe erecti suspicimus in coelum ad illud Salutare, quod nobis promissum est. Ergo non aliter Salutare nobis est galea, quam sperando.

18. *Per omnem precationem.* Postquam arma induit Ephesiis, precibus eos certare docet. Atque haec verissima est ratio. nam invocatio Dei praecipuum est exercitium fidei et spei. eadem est quae a Deo impetrat quicquid est bonorum. Precatio autem et oratio parum differunt, nisi quod illa est tanquam species, haec autem genus. Commendat autem in orando perseverantiam, quum dicit: *In omni assiduitate.* hoc enim verbo admonet, ne defatigemur instandum esse alacri animo: infracto studio continuandas esse preces, si non statim consequamur, quod volumus. Sicui magis placet Sedulitas, non repugno. Sed quid sibi vult *Omni tempore?* an bis idem repetit, quum iam de continuo studio egisset? Non ita sentio. verum ubi rebus prospere fluentibus quieti sumus ac laeti, nulla fere precandi cogitatio nos sollicitat: imo nunquam ad Deum, nisi malis coacti, confugimus. Nullum ergo tempus elabi vult Paulus, quo intermittamus precandi memoriam. ita *In omni tempore* perinde valet atque tam secundis rebus quam adversis. *Pro omnibus sanctis.* Nullum est momentum quo non incitare ad orandum nos debeat propria inopia. sed alia est etiam ratio sine intermissione orandi, quia fratrum necessitates tangere nos debent. quod autem erit tempus, quo non laborent aliqua Ecclesiae membra, et ope nostra indigeant? Proinde siquando sumus ad orandum frigidi, aut negligentiores quam par sit, propterea quod nulla nos praesens necessitas urgeat, in mentem nobis protinus veniat, quam multi sint fratres nostri, qui sub variis et gravissimis aerumnis fatiscunt, qui summis animi angustiis premuntur, qui ad extremum malorum sunt redacti. Valde ferreos esse nos oportebit, nisi excutiatur nobis ille torpor. Quaeret hic quispiam, an pro solis fidelibus sit orandum. Respondeo, Paulum ita commendare Ephesiis pios, ut tamen alios non excludat. neque tamen dubium est quin, sicuti in aliis caritatis officiis, ita in precibus prima debeat esse cura sanctorum.

19. *Et pro me.* Peculiariter sui memores in precibus Ephesios esset iubet. unde colligimus neminem tanta donorum affluentia pollere, qui non opus habeat tali fratrum subsidio, quamdiu in hoc mundo degit. Quis enim hac necessitate potius eximetur, quam Paulus? et tamen fratrum preces implorat. neque id per simulationem, sed quia serio cuperet adiuvari. Nunc audimus quid sua causa peti velit; nempe ut sibi detur apertio oris. Quid ergo? an obmutescebat, vel metu impediebatur a confessione Evangelii? Minime. sed metuendum erat ne praeclare exorsus in posterum deficeret. Adde quod tanto zelo ardebat asserendi Evangelii, ut sibi nunquam satisfaceret. Et sane si reputemus, quae sit negotii dignitas et magnitudo, longe impares nos omnes esse fatebimur. Ideo postea adiungit: *Quemadmodum oportet me loqui*, significans opus esse rarae virtutis, Evangelio testimonium reddere quale oportet. Expende autem singula verba. Dicit *Cum fiducia:* quo significat timorem obstare nostrae libertati, quominus pleno ore et intrepida lingua praedicemus Christum: contra autem, liberam et minime fucatam confessionem a Christi ministris requiri. Neque enim optat astute respondendi, vel potius cavillandi sibi dari facultatem, ut ambagibus

adversaries eludat. Os apertum cupit, quod erumpat in liquidam et firmam confessionem. Ore enim semiclauso proferuntur ambigua et perplexa responsa. Ergo *In apertione oris*: hoc est, tanta libertate, quae nullam formidinem sapiat. Sed videtur hoc incredulitatis signum fuisse in Paulo, quod, quasi de constantia sua dubitans, aliorum intercessionem implorat. Non ita est. neque enim alienum a Dei voluntate remedium quaerit, aut eius verbo minus consentaneum, qued faciunt increduli, sed tantum iis subsidiis nititur, quae sibi a Domino concessa, adeoque promissa et commendata esse videt. Iubet Dominus, ut alii vicissim pro aliis orent fideles. Hinc ad singulos redit non exigua consolatio, quod salutis suae curam reliquis mandari audiunt: et habent auctorem Deum, ut sciant, non frustra pro se ab aliis fundi preces. An fas esset recusare, quod illis offertur a Domino? Sufficere quidem hoc debebat, quod certus est unusquisque ex Dei promissione, se quoties oraverit exauditum iri. Verum si ad cumulum suae liberalitatis hoc quoque addere Deus voluerit, alios pro nobis precantes se exauditurum: an repudianda foret istaec eius liberalitas? ac non potius obviis ulnis avide amplectenda? Meminerimus ergo, Paulum non diffidentia vel dubitatione impulsum confugere ad fraternas intercessiones: sed ideo cupide eas expetere, quia nihil, quod sibi a Domino datum esset, praetermittere volebat. Ridiculi ergo Papistae, qui ex hoc Pauli exemplo colligunt mortuos esse invocandos. Nam Ephesiis Paulus scribebat, quibuscum illi erat ea, quam dixi, communicatio. Nos quid commercii habemus cum mortuis? Perinde est ac si dicerent, vocandos esse ad epulas nostras et convivia Angelos, quia eiusmodi officiis fovetur inter homines caritas.

21. Ut autem sciatis vos etiam quae circa me aguntur, quid faciam, omnia vobis patefaciet Tychicus dilectus frater et fidelis minister in Domino: 22. Quem misi ad vos in eum finem ut statum meum cognosceretis, et consolaretur corda vestra. 23. Pax fratribus, et dilectio cum fide a Deo patre et domino Iesu Christo. 24. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christum in sinceritate. Amen.

21. *Ut autem sciatis.* Rumoribus vel dubiis vel falsis plerumque turbari solent non modo infirmi, sed etiam graves alioqui et constantes. hoc periculum antevertit Paulus, *Tychicum* mittendo, qui de omnibus certiores faceret Ephesios. In quo animadvertenda est pia sollicitudo, quam habebat Paulus de Ecclesiis. Nam quum mors illi assidue obversaretur ante oculos: neque metus mortis, neque sui cura ipsum impediebat, quominus etiam remotissimis quibusque consuleret. Diceret alius, sibi plus satis circa se esse negotii; potius debere omnes ad opem sibi ferendam accurrere, quam a se vel minimum quicquam levationis exspectare. Non ita Paulus: sed mittit quaquaversum qui Ecclesias a se fundatas confirment. Tychicum laudat, quo plus fidei adhibeatur eius dictis. Dubium tamen est, quum *ministrum in Domino fidelem* eum appellat, de publicone Ecclesiae ministerio, an de obsequiis privatim sibi exhibitis loquatur. Dubitationem facit quod haec duo coniungit simul, Dilectus frater, et Minister fidelis. prius refertur ad Paulum: ideo de secundo idem videri queat. Ego tamen de publico ministerio potius interpretor, quia mihi verisimile est, non quemvis hominem a Paulo fuisse missum, sed qui aliquid haberet dignitatis ad movendos sua praesentia Ephesios.

23. *Pax fratribus.* Pacis nomen accipio, ut in salutionibus, pro felici rerum successu. Quanquam siquis malit significari concordiam, quia mox fit dilectionis mentio, neque id displicet; imo videtur melius fluere contextus. Optat enim concordes inter se et tranquillos esse Ephesios: quod benevolentia et fidei consensu posse obtineri, statim significat. facit enim amor, ut se in pace contineant homines: amorem mutuo conciliat fides, eiusque vinculum est. Caeterum ex precatione notandum est, tam fidem et dilectionem quam pacem ipsam Dei esse dona, quae nobis per Christum largitur: imo Christum una cum Patre eorum esse auctorem.

24. *Gratia cum omnibus.* Sensus est: Deus prosequatur eos omnes favore suo, qui Iesum Christum pura conscientia diligunt. Graeca vox, quam ego, Erasmum sequutus, transtuli *Sinceritatem*, Incorruptionem sonat: quod propter metaphorae elegantiam notandum est. subindicare enim voluit Paulus, tunc demum omni corruptela fore vacuum cor hominis, si omni hypocrisi vacet. Porro haec precatio vice oraculi habenda est, ut Deum nobis tunc fore propitium sciamus, si corde sincero diligamus Filium eius, in quo dilectionis erga nos suae testimonium ac pignus nobis exhibuit: modo absit hypocrisis, quia maior pars ab Evangelii professione non abhorrens umbratilem sibi Christum fingit, quem fucatis tantum officiis colat. atque utinam hodie non tam multis exemplis testatum foret, non frustra in Christi amore a Paulo requiri sinceram puritatem.

IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES
ARGUMENTUM.

Philippos urbem esse Macedoniae, sitam in Thraciae finibus, satis notum est: in cuius campis victus a Caesare fuit Pompeius; deinde ab Antonio et Octavio Brutus et Cassius. Ita Romanae seditiones locum duobus memorandis praeliis celebrem reddiderunt. Quum Paulus oraculo in Macedoniam accitus esset, in ea primum urbe Ecclesiam fundavit, quemadmodum refert in Actis (16, 12.) Lucas: quam non modo constanter in fide perstitisse, sed etiam temporis successu, et hominum numero, et virtutum profectu auctam fuisse, testis est haec epistola. Porro haec ad Philippenses scribendi Paulo ratio fuit. Quum per Epaphroditum pastorem suum illi misissent quae vincto ad vitam tolerandam aliosque extraordinarios sumptus opus erant: non dubium est quin Epaphroditus totum ei simul statum Ecclesiae exposuerit, monitorque fuerit ad ea suggerenda, de quibus monendi forent. Apparet autem, a pseudoapostolis, qui tunc passim ad spargendas sanae doctrinae corruptelas oberrabant, fuisse tentatos. sed quia in veritate perstiterant, laudat Paulus eorum constantiam. Caeterum memor humanae fragilitatis, et fortasse monitus ab Epaphrodito mature esse confirmandos, ne demum labascerent, admonitiones adiungit quales illis convenire noverat. Ac primum quidem, de pio erga illos animi sui affectu testatus, quo fidem sibi conciliet, de se ac suis vinculis tractat: ne fractiore sint animo, quia illum captum, et de vita periclitari vident. Ostendit igitur, adeo nihil inde minui Evangelii gloriam, ut potius argumentum sit confirmationis, ac simul eos exemplo suo incitat, ut parati sint ad omnia. Tandem brevi ad unitatem et patientiam exhortatione caput primum claudit. Quia autem ambitio fere perpetua est discordiarum mater, unde fit ut ianuam patefaciat novis et alienis doctrinis: initio secundi capitis vehementius eos obtestatur, ut nihil prius habeant humilitate et modestia. ad id pluribus utitur argumentis. Et quo melius eos retineat, Timotheum se illis brevi missurum promittit: imo spem quoque facit sui adventus. postea excusat moram Epaphroditi. Tertio capite in pseudoapostolos invehitur, refellitque tam inanes eorum iactantias quam Circumcisionis doctrinam, quam urgebant. omnibus illorum commentis opponit unum Christum: arrogantiae, tam priorem suam vitam quam praesens institutum, in quo relucebat vera imago Christianae pietatis. Et hunc perfectionis nostrae scopum esse admonet, quo enitendum sit tota vita: communicationem habere cum Christo mortis et resurrectionis: suoque exemplo id comprobat. Quartum caput a particularibus monitis incipit: sed mox ad generalia descendit. Epistolam vero claudit suae erga Philippenses gratitudinis testimonio, ne putent male collocatum, quod ad sublevandam eius inopiam erogaverant.

IN EPISTOLAM PAULI AD PHILIPPENSES IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus et Timotheus, servi Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis et Diaconis: 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, 4. Semper in omni precatione mea pro vobis omnibus cum gaudio precationem faciens, 5. Super communicatione vestra in Evangelium, a primo die hucusque: 6. Hoc ipsum persuasus, quod qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Iesu Christi.

1. *Paulus* etc. Quum titulos inscribere soleat Paulus ad fidem sibi suoque ministerio astruendam: non fuit opus longioribus elogiis apud Philippenses, qui eum experti erant verum Christi Apostolum, et adhuc sine controversia agnoscebant. Nam constanter et aequabili tenore in vocatione Dei perrexerant. *Episcopis.* Pastores seorsum nominat honoris causa. Porro colligere hinc licet, nomen Episcopi omnibus Verbi ministris esse commune, quum plures uni Ecclesiae Episcopos attribuat. Sunt igitur synonyma Episcopus et Pastor. Atque hic locus ex iis unus est, quos Hieronymus ad illud probandum citat in epistola ad Evagrium, et in expositione epistolae ad Titum. Postea invaluit usus, ut quem suo collegio praeficiebant in singulis Ecclesiis Presbyteri, Episcopus vocaretur solus. id tamen ex hominum consuetudine natum est, Scripturae auctoritate minime nititur. Fateor quidem, ut sunt hominum ingenia et mores, non posse ordinem stare inter Verbi ministros, quin reliquis praesit unus. De singulis corporibus loquor: non de totis provinciis, multo autem minus de orbe universo. Verum quanquam de verbis non est litigandum, praestaret tamen Spiritum sanctum linguarum auctorem in loquendo sequi, quam formas loquendi ab ipso positas in deterius mutare. Nam ex corrupta verbi significatione hoc mali sequutum est, quod perinde ac si non essent omnes presbyteri collegae, ad eandem vocati functionem, unus sibi, praetextu novae appellationis, dominium in alios arripuit. *Diaconis.* Potest bifariam accipi hoc nomen: vel pro ministris et curatoribus pauperum; vel pro Senioribus qui constituebantur ad mores regendos. Sed quoniam usitatius est in priore sensu apud Paulum, potius intelligo oeconomos, qui distribuendis eleemosynis et recipiendis praeerant. Reliqua pete ex superioribus commentariis.

3. *Gratias ago.* Incipit a gratulatione ob duas causas, ut hoc argumento suam erga Philippenses dilectionem probet: deinde ut praeterita laudando in posterum quoque ad pergendum eosdem hortetur. Alterum etiam amoris sui signum ponit, sollicitudinem, quam exserebat

in precationibus. Notandum autem quod, quoties de rebus laetis facit mentionem, protinus in gratiarum actionem erumpit. quae consuetudo nobis quoque familiaris esse debebat. Notandum simul, quibus de rebus agat Deo gratias, nempe de communicatione Philippensium in Evangelium Christi. Inde enim sequitur, Dei gratiae acceptam ferri debere. Quum dicit *In omni memoria vestri*, hoc significat: Quoties vestri recordor etc.

4. *Semper in omni precatione.* Sic connecte verba: Semper faciens pro vobis omnibus precationem in omni mea precatione. Nam quemadmodum prius dixerat, ipsorum recordationem sibi materiam esse gaudii, ita nunc subiungit, sibi venire ipsos in mentem quoties precatur. Postea addit, se cum gaudio pro illis precationem facere. *Gaudium* ad praeteritum tempus refertur, precatio ad futurum. Gaudebat enim felicibus initiis, perfectionem vero optabat. Ita semper acceptis Dei beneficiis gaudere nos decet; ut, quae nobis adhuc desunt, ab ipso petere meminerimus.

5. *Super communicatione.* Nunc omisso altero membro, quale sit suum gaudium, commemorat: nempe quod in Evangelii communicationem pervenerant, hoc est, participes facti erant Evangelii, quod fide scilicet fieri notum est. nihil enim ad nos Evangelium, ut eo potiamur, donec fide a nobis receptum fuerit. quanquam nomen Communicationis ad communem sanctorum societatem referri potest, ac si diceret, aggregatos fuisse omnibus Dei filiis in Evangelii fidem. Porro quum dicit *a primo die*, promptitudinem eorum laudat, quod statim se dociles praebuerint simulatque proposita illis fuit doctrina. Particula *Hucusque* notat perseverantiam. Scimus autem quam rarae sit virtutis, Deum vocantem mox sequi, et constanter usque in finem pergere. Multi enim tardi sunt et difficiles ad obediendum, plures levitate et inconstantia deficiunt.

6. *Hoc ipsum persuasus.* Ad argumentum gaudii accedit fiducia in reliquum vitae tempus. Sed dicat quispiam: Quid in tanta naturae imbecillitate, inter tot impedimenta, salebras, praecipitia sibi de crastino polliceri ausint homines? Sane hanc fiduciam non de hominum constantia aut virtute colligebat Paulus, sed tantum ex eo, quod Deus suum erga Philippenses amorem declaraverat. Atque omnino haec vera est beneficiorum Dei recognitio, quum ex illis in posterum bene sperandi materiam concipimus. Nam quum testimonia sint tum bonitatis eius, tum etiam paternae erga nos benevolentiae: cuius ingratitudinis foret, nullam inde spei et boni animi confirmationem capere? Adde quod Deus hominum similis non est, qui fatigetur benefaciendo, vel exhauriatur. Ergo assidua beneficiorum Dei meditatione se exerceant fideles, quo spem futuri temporis foveant et confirment ac semper hunc syllogismum secum repetant: Deus opus manuum suarum inchoatum non deserit, teste Propheta (Ies. 64, 8.): Nos opus sumus manuum eius; ergo quod in nobis coepit, perficiet. Quum dico nos esse opus manuum eius, non de creatione sola accipio, sed de vocatione qua sumus adoptati in filios. Est enim nobis electionis nostrae signum, quod Dominus efficaciter nos Spiritu suo ad se vocaverit. Quaeritur tamen hic, numquis de aliorum salute certus esse possit. nam Paulus hic non de se, sed de Philippensibus loquitur. Respondeo, longe aliam cuique de propria salute certitudinem esse, quam de aliena. Mihi enim Spiritus Dei vocationis meae testis est, sicuti singulis electis: de aliis non habemus testimonium, nisi ab externa Spiritus efficacia, hoc est, quatenus se gratia Dei usque ad nostram notitiam in illis exserit. magnum ergo discrimen est: quia intus manet inclusa fidei certitudo, neque ad alios se diffundit. Sed ubicunque cernimus, quaecunque divinae electionis indicia apprehendi a nobis possunt, protinus ad bonam spem excitari nos oportet: tam ne simus in proximos maligni, eos-

que aequo et humano caritatis iudicio fraudemus, quam ut Deo grati simus. Haec autem generalis est tam in nobis quam in aliis regula, ut de viribus nostris diffisi ab uno Deo toti pendeamus. *Usque in diem Iesu Christi.* Praecipuum quidem est ut intelligas, usque ad finem certaminis; certamen vero morte finitur. Sed quia sic de ultimo Christi adventu Spiritus in Scripturis loqui solet, melius erit extendere progressum gratiae Dei usque ad carnis resurrectionem. Tametsi enim qui ex corpore mortali sunt liberati, non amplius militent cum carnis concupiscentiis, sintque extra teli iactum, ut aiunt: tamen nihil erit absurdi, si dicantur esse in profectu, quia nondum pertigerunt, quo aspirant; nondum potiuntur felicitate et gloria, quam sperarunt; denique nondum illuxit dies, qui revelet absconditos in spe thesauros. Atque adeo quum de spe agitur, semper ad beatam resurrectionem, tanquam ad scopum, referendi sunt oculi.

7. Sicuti iustum est mihi, hoc de vobis omnibus sentire, propterea quod in corde vos habeam, esse omnes participes gratiae meae, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione Evangelii. 8. Testis enim mihi est Deus ut desiderem vos omnes in visceribus Iesu Christi. 9. Et hoc precor, ut caritas vestra adhuc magis ac magis abundet cum agnitione, omnique intelligentia: 10. Ut probetis quae utilia sunt, quo sitis sinceri, et inoffensi usque in diem Christi, 11. Impleti fructibus iustitiae, qui sunt per Iesum Christum, in gloriam et laudem Dei.

7. *Sicuti iustum est.* Maligni enim sumus donorum Dei interpretes, nisi eos habemus pro filiis Dei, in quibus vera pietatis signa emicant, quibus notis Spiritus adoptionis se profert. Dicit ergo Paulus, hoc sibi aequitatem ipsam dictare, ut de Philippensibus bene in perpetuum speret, quos sibi in participationem gratiae adiunctos esse cernit. Ego non temere hunc locum aliter transtuli quam Erasmus, quod prudens lector facile animadvertet. Nam commemorat quale habeat de Philippensibus iudicium: quae illi causa erat bene sperandi. Dicit igitur, illos sibi consortes esse eiusdem gratiae *in vinculis et defensione* Evangelii. *In corde habere*, est intimo cordis affectu eos tales reputare. Semper enim pro viribus adfuerant Philippenses Paulo, ut se illi ad sustinendam Evangelii causam, quoad licebat, comites adiungerent. Ita, quamvis abessent corpore, tamen propter pium affectum, quem testati fuerant, quibuscunque poterant officiis, secum vinctos agnoscit. Habeo igitur vos in corde: hoc est, sincere ac citra simulationem, certo, non levi aut dubia opinione. Quales? *socios gratiae.* qua in re? *in vinculis*, quibus defenditur Evangelium. Tales quum agnosceret, aequum erat de illis bene sperare. *Gratiae meae, et in vinculis.* Ridiculum hoc esset coram mundo, carcerem deputare in Dei beneficio. at si vere aestimamus, honor est non vulgaris, quo nos Deus dignatur, quum pro eius veritate persequutionem patimur. Neque enim frustra dictum est (Matth. 5, 11.): Beati eritis, quum vos probris omnibus affecerint, ac vexaverint propter nomen meum. Meminerimus ergo etiam societatem crucis Christi, tanquam singularem Dei gratiam, prompto gratoque animo amplexandam nobis esse. Vinculis addit *defensionem et confirmationem Evangelii*, quo melius exprimat, quam honorabile nobis obsequium iniungat Deus, quum nos hostibus suis ad reddendum Evangelio suo testimonium opponit. Perinde enim est ac si nobis Evangelii patrocinium mandaret. Hac sci-

licet cogitatione armati martyres potuerunt omnes impiorum furores contemnere, omniaque tormenta superare. Atque utinam hoc in mentem veniret omnibus, qui ad confessionem fidei vocantur, se patronos esse delectos a Christo ad agendam eius causam. Nam consolatione tali subnixi animosiores essent quam ut adeo facile ad perfidam defectionem flecterentur. Verum quaeret hic quispiam, num ab hominum constantia pendeat Evangelii confirmatio. Respondeo, Dei veritatem per se magis firmam esse, quam ut opus habeat aliunde fulciri. nam ut mendaces simus omnes, Deus tamen verax manet. Sed non est absurdum, infirmas conscientias talibus adminiculis in ea confirmari. Habet igitur hoc genus confirmationis, cuius Paulus meminit, relationem ad homines. quemadmodum nostra experientia discimus, hoc saltem tot martyrum caedibus fuisse profectum, ut totidem quasi sigillis Evangelium cordibus nostris obsignaretur. Unde illud Tertulliani: eorum sanguinem semen esse Ecclesiae. quem ego quodam carmine sum imitatus:

Sanctus at ille cruor, divini assertor honoris,
Gignendam ad sobolem, seminis instar erit.

8. *Testis enim mihi est Deus.* Nunc expressius suum erga illos amorem declarat. cuius approbandi causa iusiurandum adhibet, idque merito; quia scimus quam cara apud Deum sit Ecclesiae suae aedificatio. Erat autem in primis utile, Pauli amorem probe esse testatum Philippensibus. Neque enim parum hoc valet ad fidem doctrinae faciendam, quum persuasus est populus, a doctore se amari. Deum appellat testem veritatis, qui solus est veritas; et sui affectus, qui solus est scrutator cordium. In verbo *Desiderandi* species est pro genere: amoris autem signum est, quia desideramus quae cara sunt. *In visceribus.* Opponit Christi viscera carnali affectui, ut significet sanctum ac pium esse suum amorem. Nam qui secundum carnem amat, respectum habet sui commodi, et potest subinde pro rerum et temporum varietate animum mutare. Interim admonet ad quam regulam exigi debeant fidelium affectus; nempe ut, abdicata propria voluntate, Christo gubernacula permittant. Et certe non aliunde manare potest vera caritas, quam ex Christi visceribus. et non leviter pungere nos debet hic stimulus, Christum sua viscera quodammodo aperire, quibus mutuum inter nos amorem foveat.

9. *Hoc precor, ut caritas.* Redit ad precationem, quam obiter tantum uno verbo attigerat. exponit igitur summam eorum, quae illis petebat a Deo: ut ipsi quoque discant suo exemplo orare, et ad profectum istorum donorum aspirent. Quod nonnulli caritatem Philippensium accipiunt pro ipsis Philippensibus, qualiter vulgo barbari loqui solent, Vestra reverentia, Vestra paternitas: absurdum est. Neque enim tale exemplum extat in Paulo, necdum in consuetudinem venerant tales ineptiae. deinde minus plena esset sententia, et alioqui simplex et naturalis verborum sensus optime quadrat. Vera enim Christianorum incrementa sunt, quum proficiunt in agnitione et intelligentia, deinde in caritate. Itaque particula *In*, secundum phrasin linguae Hebraicae, capitur hic pro Cum, sicuti etiam transtuli: nisi forte quis malit exponere Per, ut instrumentum vel causam formalem notet. Nam quo maiores in cognitione progressus facimus, eo magis debet crescere in nobis caritas. Tunc sensus esset: Ut caritas vestra secundum intelligentiae mensuram crescat. *Omni intelligentia* pro plena et solida, non autem omnium rerum.

10. *Ut probetis quae.* Definitio Christianae sapientiae, cognoscere quid e re sit, vel expediat: non in vanis argutiis ac speculationibus ingenium torquere. neque enim Dominus inutiliter fideles suos vult occupare, ut discant quod nihil prosit. Hinc collige, quo

loco habenda sit Sorbonica theologia, in qua si vitam consumpseris, nihilo plus inde aedificationis in spem coelestis vitae vel spiritualis fructus reportes, quam ex Euclidis demonstrationibus. Certe etiamsi nihil falsi doceret, hoc tamen nomine merito exsecrabilis esse debet, quod perniciosa est spiritualis doctrinae profanatio. Utilis enim Scriptura, ut inquit Paulus (II. Tim. 3, 16.): illic nihil praeter frigidas leptologias reperire est. *Quo sitis sinceri.* Haec est utilitas, quam ex cognitione reportamus: non ut suis quisque rationibus astute consulat, sed ut pura conscientia vivamus coram Deo. Sequitur, *Et inoffensi.* Graecum nomen ἀπρόσκοποι ambiguum est. Chrysostomus active exponit, quod sicuti coram Deo puros et integros esse voluerit, ita nunc velit coram hominibus honestam vitam ducere, ne quibus malis exemplis proximos laedant. Id ego non reiicio: passiva tamen significatio contextui aptior est, meo iudicio. In hoc siquidem prudentiam illis optavit, ut inoffenso gradu pergant in vocatione sua, usque in diem Christi. sicuti contra ignorantia fit ut saepe labamur, impingamus, erremus. Et quot scandala identidem nobis Satan obiiciat, quae cursum nostrum vel abrumpant, vel impediant, quisque nostrum pro se experitur.

11. *Impleti fructibus iustitiae.* Hoc quidem iam ad externam vitam pertinet. bona enim conscientia fructus suos operibus producit. Itaque fertiles esse cupit bonis operibus in Dei gloriam. Tales fructus dicit esse per Christum, quia manant ex Christi gratia. hoc enim benefaciendi nobis initium est, quum eius Spiritu sanctificamur. nam super ipsum requievit, ut de plenitudine eius hauriamus omnes. Et quoniam hic similitudinem ab arboribus Paulus ducit: sylvestres sumus oleastri et inutiles, donec in Christum sumus insiti, qui viva sua radice frugiferas arbores nos reddit, iuxta illud (Iohann. 15, 1.): Ego sum vitis, vos palmites. Finem simul demonstrat, ut Dei gloriae serviamus. Nulla enim tam praeclara in speciem vita est, quae non vitietur coram Deo et foeteat, nisi ad hunc scopum dirigatur. Quod autem Paulus iustitiam operum hic nominat, nihil pugnat adversus gratuitam iustitiam fidei. neque enim protinus sequitur, illic esse iustitiam, ubi sunt fructus iustitiae: quoniam iustitia coram Deo non est, nisi plena et solida obedientia Legis; quae in nullo sanctorum reperietur, qui tamen bonos et suaves iustitiae fructus pro suo modo producunt. nempe quia, sicut inchoat in nobis Deus iustitiam per regenerationem Spiritus, ita quod deest, per remissionem peccatorum sufficit, ut tota nihilominus iustitia ex fide pendeat.

12. Scire autem vos volo, fratres, quod, quae mihi acciderunt, magis in profectum cesserunt Evangelii, 13. Ut vincula mea in Christo illustria fuerint in toto praetorio, et reliquis omnibus locis: 14. Et multi ex fratribus in Domino, vinculis meis confisi, uberius ausi fuerint absque timore sermonem Dei loqui. 15. Nonnulli quidem per invidiam et contentionem: alii autem etiam per benevolentiam Christum praedicant. 16. Alii, inquam, ex contentione Christum annuntiant non pure, existimantes afflictionem se suscitare meis vinculis: 17. Alii autem ex caritate, scientes quod in defesensionem Evangelii positus sim.

12. *Scire autem vos.* Experimur omnes in nobis, quantopere soleat offendi caro humilitate crucis. Patimur quidem nobis Christum praedicari crucifixum: sed ubi cum sua cruce apparet, quasi novitate perculsi, vel refugimus, vel horremus. neque id tantum in

nostris personis, sed eorum quoque qui nobis Evangelium tradunt. Id accidere Philippensibus poterat, ut Apostoli sui persequutione nonnihil deiicerentur. Et credibile est, malos operarios, qui minimis quibusque nocendi occasionibus imminebant, non cessasse quin sancti viri calamitati insultarent, ac inde contemptibile redderent eius Evangelium. Quod si nihil hac via proficerent, promptum erat calumniari ipsum, quod toti mundo invisus esset; simulque formidinem iniicere Philippensibus, ne sibi infausta societate conflarent absque causa ingentem invidiam apud omnes. sunt enim istae usitatae Satanae artes. Huic periculo occurrit Apostolus, dum suis vinculis provectum fuisse Evangelium commemorat. Finis ergo huius narrationis est, ut Philippenses animet, ne absterreantur sua persequutione.

13. *Ut vincula mea. In Christo* posuit pro In negotio, vel in causa Christi. significat enim illustria fuisse sua vincula ad provehendum Christi honorem. Quod aliqui Per Christum exponunt: coactum videtur. Et *Illustria* malui quam Manifesta, utpote quae Evangelium sua fama nobilitaverint, ac si diceret: Satan quidem hoc conatus est, et impii fore putarunt, ut Evangelium destrueretur; sed Deus tam illius conatus, quam spem horum frustratus est. idque dupliciter: nam quum Evangelium ante obscurum et ignotum esset multis, factum est ut innotesceret: neque id modo, sed etiam ut illustraretur tam in praetorio quam in reliqua urbe. *Praetorium* accipio pro aula et palatio Neronis, quod Fabius et aetatis illius scriptores vocant Augustale. Nam quum Praetoris nomen generale esset initio, ac magistratus omnes significaret, qui praecipuum imperium haberent (unde factum est ut Dictator summus Praetor diceretur), mansit deinde consuetudo, ut Praetorium vocaretur in bello tabernaculum vel Consulis, vel eius qui praeerat: in urbe autem palatium Caesaris, ex quo monarchiam Caesares occuparunt. alioqui Praetorium etiam vocatur consessus Praetoris.

14. *Multi ex fratribus.* Hoc exemplo docemur, sanctorum vexationes, quas pro Evangelio patiuntur, materiam nobis esse fiduciae. Esset quidem terribile spectaculum, et quod potius ad nos exanimandos valeret, si duntaxat persequutorum saevitiam et rabiem videremus. Sed dum simul apparet manus Domini, quae sub infirmitate crucis suos reddit invictos, ac triumphare facit: hac freti, plus solito audere debemus, iam in persona fratrum pignus victoriae nostrae habentes. Huius agnitio timorem nostrum debet vincere, ut in mediis periculis intrepide loquamur.

15. *Nonnulli quidem.* Alius fructus vinculorum Pauli, quod non soli fratres animabantur ad fiduciam, eius exemplo: et quidem alii ut starent in gradu, alii ut ad docendum alacriores fierent: sed etiam qui ei male volebant, alio consilio incitabantur ad publicandum Evangelium.

16. *Alii, inquam, ex contentione.* Epexegesis, qua plenius superiorem sententiam declarat. repetit enim duo esse genera hominum, qui suis vinculis ad Christum annuntiandum incitentur. Alios contentione impelli, hoc est pravo affectu; alios pio studio, quia velint una suscipere Evangelii defensionem. Illos dicit non pure annuntiare Christum, quia non erat rectus zelus. neque enim hoc pertinet ad doctrinam, quia fieri potest, ut, qui purissime docet, non sit tamen sincero animo. Quod autem impuritas haec animi fuerit, et non apparuerit in doctrina, colligere licet ex contextu. Paulus certe non libenter vidisset Evangelium adulterari. atqui se gaudere testatur praedicatione istorum, non simplici nec sincera. Sed quaeritur quomodo nocere illi potuerit talis praedicatio. Respondeo, plurimas occasiones nobis esse incognitas, qui temporum circumstantias non tenemus. Quaeritur rursum, quum annuntiari nequeat

Evangelium nisi ab intelligentibus, quae causa istos impulerit ad persequendam quam probabant doctrinam. Respondeo, caecam esse ambitionem, imo rabiosam belluam: ideo non esse mirum, si falsi fratres telum ex Evangelio arripiant ad vexandos bonos et pios Pastores. Nihil certe hic dicit Paulus, quod ego non sim expertus. vivunt enim adhuc hodie, qui Evangelium non alio animo praedicarunt, quam ut persequendo pios Pastores impiorum furori obsequium praeberent. Quod ad Pauli hostes spectat, operae pretium est observare, si Iudaei fuerint, quam insanum fuerit eorum odium: ut etiam obliviscerentur, quam ob causam ipsum odissent. Nam dum ferebantur ad ipsum perdendum, promovendo Evangelio, cuius occasione illi erant infesti, navabant operam. sed putabant scilicet Christi causam in unius hominis capite stare vel cadere. Si autem erant aemuli, quos ambitio ita transversos raperet, agnoscenda est mira Dei bonitas, qui tamen perversis eorum studiis talem dederit successum.

17. *Quod in defensionem.* Qui vere Christum amabant, turpe sibi ducebant fore, nisi comites se adiungerent Paulo causam illius agenti. atque ita nobis agendum est, ut laborantibus Christi servis manus, quantum in nobis est, porrigamus. Observa iterum hanc loquutionem de Evangelii defensione. nam quum tanto honore nos Christus dignetur, quae excusatio, si causae eius fuerimus praevaricatores? aut quid nobis exspectandum, si illam nostro silentio prodiderimus, nisi ut nostram vicissim deserat, qui solus apud Patrem advocatus vel patronus est noster?

18. Quid enim? caeterum quovis modo, sive per occasionem, sive per veritatem, Christus annuntiatur. atque in hoc gaudeo, quinetiam gaudebo. 19. Novi enim quod hoc mihi cedet in salutem per vestram precationem, et subministrationem Spiritus Iesu Christi, 20. Secundum exspectationem et spem meam, quod in nulla re pudefiam: sed cum omni fiducia, quemadmodum semper, ita et nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem. 21. Mihi enim vivendo Christus est, et moriendo lucrum.

18. *Caeterum quovis modo.* Quoniam improbus eorum, de quibus loquutus est, animus poterat detrahere gratiam doctrinae: dicit hoc esse magni aestimandum, quod Evangelium tamen promovebant, qualiscunque esset animus. Deus enim malis et vitiosis interdum instrumentis praeclarum opus efficit. ergo de eiusmodi successu gaudere se dicit, quia hoc uno contentus erat, si videret Christi regnum crescere. quemadmodum, quum audiebamus, impurum canem Carolum Avenione et alibi semina purioris doctrinae spargere in multorum cordibus, gratias agebamus Deo, qui nequissimo et perditissimo nebulone ad gloriam suam uteretur. Atque hodie gaudemus, Evangelii cursum per multos promoveri, quibus tamen aliud est propositum. quanquam autem gaudebat Paulus Evangelii incrementis: nunquam tamen si fuisset in eius manu, tales ordinasset ministros. Gaudendum ergo si per impios aliquid boni Deus efficiat; sed non ideo aut collocandi sunt a nobis in ministerio, aut habendi pro legitimis Christi ministris.

19. *Novi enim quod.* Quia ad conflandam Paulo invidiam quidam Evangelium publicabant, quo magis in eum accenderent hostium saevitiam, occupat sibi non nocituros eorum improbos conatus, quia Dominus in contrarium finem ipsos vertet. ac si dicat:

Tametsi meam perniciem illi machinantur, confido tamen nihil effecturos aliud omnes eorum conatus, nisi ut Christus in me glorificetur, quod mihi est salutare. Nam de salute corporis eum non loqui, ex sequentibus patet. unde autem haec Paulo fiducia? nempe ex eo, quod alibi (Rom. 8, 28.) docet, veris Dei cultoribus omnia esse adiumento in bonum, etiamsi totus mundus cum principe suo diabolo in eorum exitium conspiret. *Per vestram precationem.* Quo eos acrius stimulet ad precandum, testatur se confidere Dominum id daturum eorum precibus: neque tamen simulat. qui enim in sanctorum precibus subsidium reponit, Dei promissione nititur. Interea nihil derogatur gratuitae Dei bonitati, ex qua sunt preces et exoratio. *Et subministrationem.* Ne putemus, quia haec duo iungit uno contextu, ideo paria esse. itaque sic resolvi debet oratio: Novi hoc totum mihi cessurum in salutem, per administrationem Spiritus, adiuvantibus etiam vobis orando. ut subministratio Spiritus sit causa efficiens; oratio autem, inferius adminiculum. Notanda etiam verbi Graeci proprietas. vocatur enim ἐπιχορηγία, quum suggeritur quod deest: qualiter omnia, quibus destituimur, nobis Spiritus Dei instillat. *Et Spiritum Iesu Christi* nominat, ut significet, nobis omnibus, si Christiani sumus, esse communem, quia tota plenitudine in eum effusus est, ut singulis suis membris pro gratiae suae mensura quantum expedit distribuat.

20. *Secundum exspectationem.* Siquis obiiciat: Unde autem tibi ista notitia? respondet, Ex spe. nam quum certum sit, Deum spem nostram minime velle frustrari, spes ipsa dubia esse non debet. Notet ergo diligenter pius lector adverbium hoc, Secundum: ut certe secum ita constituat, fieri non posse quin exspectationi nostrae respondeat Dominus, quae quidem in verbo suo fundata sit. Promisit autem se nunquam defuturum nobis etiam inter omnia tormenta, siquando vocemur ad nominis sui confessionem. sperent itaque Pauli exemplo omnes pii, neque pudefient. *Cum omni fiducia.* Videmus ut sperando carnis votis nequaquam indulgeat: sed spem suam subiiciat Dei promissioni. *Magnificabitur*, inquit, *Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* quanquam nominatim corpus exprimens significat inter certamina vitae praesentis se de successu minime esse dubium. nam de hac re facti sumus a Deo certiores. Ergo si expositi ad Dei arbitrium, et idem habentes in vita propositum quod Paulus, felicem exitum quocunque modo speramus: non amplius timendum erit, nequid adversi eveniat. Nam si illi vivimus et morimur: illius sumus in vita et in morte, Rom. 14, 8. Modum exprimit Christi magnificandi, nempe in perfecta fiducia. unde sequitur, deiici ipsum nostra culpa, et extenuari, quantum in nobis est, quum timore labascimus. An igitur eos non pudet, quibus leve delictum videtur in confessione veritatis trepidatio? Sed qui puderet, quum adeo sint prostituta fronte, ut abnegationem quoque excusare audeant? Addit: *Quemadmodum semper*, ut a praeteritis gratiae Dei experimentis fidem suam stabiliant. ita Rom. 5, 4.: Probatio spem parit.

21. *Mihi enim vivendo.* Hactenus hunc locum, meo iudicio, male verterunt et exposuerunt interpretes. sic enim distinguunt: quod Christus fuerit Paulo vita, et mors lucrum. Ego autem Christum in utroque membro orationis facio subiectum, ut tam in vita quam in morte lucrum esse praedicetur. Graecis enim vulgare est, subaudire particulam πρός. praeterquam autem quod hic sensus minus est coactus, etiam melius cohaeret cum proxima sententia, et pleniorem continet doctrinam. Indifferens sibi esse et in aequo affirmat, vivatne an moriatur: quoniam Christum habens utrumque lucro apponat. Et certe unus est Christus, qui tam in morte quam in vita nos facit beatos. alioqui si mors misera, vita nihilo felicior.

Adeo ut difficile sit definire, extra Christum sitne mori utilius quam vivere. Rursum adsit Christus, et vitam nostram perinde ac mortem benedicet: ut sit utraque nobis fausta et expetenda.

22. Quod si vivere in carne operae pretium mihi est: etiam quid eligam ignoro. 23. Coarctor enim ex duobus, cupiens dissolvi et esse cum Christo. multo enim hoc melius. 24. Manere vero in carne, magis necessarium propter vos. 25. Atque hoc confisus novi quod manebo et permanebo cum omnibus vobis, in vestrum profectum et gaudium fidei: 26. Ut gloriatio vestra exsuperet in Christo Iesu de me, per meum rursus adventum ad vos.

22. *Quod si vivere.* Quemadmodum desperati homines perplexi sunt debeantne vitam longius prorogare in miseriis, an morte finire suas aerumnas: ita e converso Paulus adeo se aequo animo tam ad mortem quam ad vitam paratum esse dicit, quia utriusque conditio beata sit fidelibus, ut de optione ambigat. *Si operae pretium est*, hoc est, si mihi constet maior vitae meae fructus quam mortis: non video utrum debeam praeoptare. *Vivere in carne* per contemptum posuit, melioris vitae comparatione.

23. *Coarctor enim.* Non alia mercede vivere optabat Paulus, quam ut serviret Christi gloriae, et fratribus prodesset. proinde neque aliam utilitatem reputat in vita, quam fratrum salutem. Sibi autem privatim melius esse agnoscit cito mori, quia futurus sit cum Christo. in optione vero demonstrat quanta ardeat caritate. Non hic de commodis terrenis agitur, sed de spirituali bono, quod merito piis summopere optabile est. Paulus tamen, quasi sui oblitus, non tantum se medium continet, ne plus in suum quam Philippensium bonum propendeat, sed tandem concludit, ipsorum rationem in corde suo praeponderare. Hoc scilicet vere est Christo vivere et mori, quum nobis posthabitis ferimur, quo nos Christus vocat ac rapimur. *Cupiens dissolvi et esse cum Christo.* Coniunctim legenda sunt haec duo. per se enim mors nunquam expetetur, quia pugnat hoc desiderium cum sensu naturae: sed expetitur propter causam, vel propter alium finem. Desperati ad eam confugiunt taedio vitae; fideles ad eam libenter properant, quia liberatio est a servitio peccati, et transitus in regnum coelorum. Hoc est quod nunc dicit Paulus: Cupio mori, quia hoc modo perveniam ad Christi coniunctionem. Interea non desinunt fideles mortem horrere: sed quum oculos convertunt ad vitam illam, quae mortem sequitur, consolatione ista facile vincunt formidinem. Certe quisquis in Christum credit, ita debet esse animatus, ut ad mentionem mortis caput attollat, laetus nuntio suae redemptionis. Unde apparet, quam multi sint titulo tenus duntaxat Christiani, quando maior pars, audito mortis nomine, perinde ac si nullum unquam de Christo verbulum audissent, non modo expavescunt, sed prope redduntur exanimes. O bona conscientia, quantum polles ac vales. Bonae autem conscientiae fundamentum est fides; imo ipsa est conscientiae bonitas. *Dissolvi.* Notanda est haec loquutio. Mortem profani homines abolitionem hominis vocant, quasi totus intereat. Paulus hic nos commonefacit, mortem esse solutionem animae a corpore. Et hoc melius continuo post exprimit, dicens, quae post mortem fideles conditio maneat, ut scilicet cum Christo habitent. Sumus etiam cum Christo in hac vita, quatenus regnum Dei intra nos est, et Christus in nobis habitat per fidem, seque nobis adfuturum pollicitus est usque ad finem mundi: sed praesentiam illam spe tantum percipimus.

Ideo quoad sensum nostrum dicimur nunc ab ipso peregrinari. Vide II. Corinth. 5, 6. Valet hic locus ad refellendum eorum deliramentum, qui animas a corporibus divisas dormire somniant; nam Paulus aperte testatur, nos frui Christi praesentia quum dissolvimur.

25. *Atque hoc confisus.* Quidam, quia absurdum videbatur fateri Apostolum frustratum esse sua exspectatione, existimant postea ex vinculis fuisse liberatum, multasque orbis regiones perlustrasse: sed frustra id timent. Spes enim suas sancti ex Dei verbo moderari solent, ut non plus animis praesumant, quam Deus promisit. Ita ubi certum habent divinae voluntatis testimonium, illic certa quoque persuasione nituntur, quae nihil admittit dubitationis. Talis est de perpetua remissione peccatorum, de auxilio Spiritus ad gratiam finalis (quam vocant) perseverantiae, de resurrectione carnis. Talis etiam fuit Prophetarum de suis vaticiniis certitudo. In reliquis nihil nisi sub conditione sperant: ideoque eventus omnes subiiciunt Dei providentiae, cui permittunt acutius videre quam sibi. *Manere* significat hic aliquantisper: Permanere, ad longum tempus.

26. *Ut gloriatio vestra.* Pro eo quod dicit ἐν ἐμοί, ego transtuli *de me:* quia bis repetitur praepositio in diverso sensu. Nemo certe negabit quin fideliter expresserim mentem Pauli. Quod autem alii dicunt, Per Christum, non probo. Nam *in Christo* positum est pro Secundum Christum, vel Christiane: ut speciem gloriationis sanctam ostenderet. Alioqui enim in solo Deo iubemur gloriari. ideo obiici Paulo a malevolis poterat: Qui licet Philippensibus de te gloriari? Hanc calumniam anticipat quum dicit, Secundum Christum id facturos, gloriantes scilicet de Christi servo in Domini gloriam, idque ratione doctrinae magis quam hominis, et adversus pseudoapostolos: qualiter David, se cum hypocritis conferendo, iactat suas iustitias.

27. Tantum digne Evangelio Christi conversamini: ut sive veniens, videam vos: sive absens, audiam de vobis quod stetis in uno spiritu, una anima, concertantes fide Evangelii, 28. Nec ulla in re terreamini ab adversariis, quae illis est demonstratio exitii: vobis autem salutis, idque a Deo. 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non tantum ut in illum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini: 30. Idem habentes certamen, quale vidistis in me, et nunc auditis de me.

27. *Tantum digne.* Hac formula utimur quum ad novum sermonem volumus transire. ita hic perinde valet ac si dixisset: Verum de me viderit Dominus: vos autem etc. quicquid de me agatur, vos nihilominus pergite in recto cursu. Quum puram et honestam conversationem Evangelio dignam vocat, e converso innuit, facere iniuriam Evangelio qui aliter vivunt. *Ut sive veniens.* Quoniam Graeca Pauli oratio hiulcula est, ex participio Videns feci verbum *Videam.* si hoc non placet, subaudias verbum principale Intelligam, hoc sensu: Sive quum venero et videro vos, sive absens audiam de statu vestro: intelligam utroque modo, tam aspectu ipso quam per nuntium, vos stare in uno spiritu. Caeterum de verbis minus laborandum, ubi sensus constat. *Stetis in uno spiritu.* Haec quidem una est ex praecipuis virtutibus Ecclesiae: atque ideo haec est fovendae sanitatis unica ratio, quia dissidiis collabitur. Etsi autem Paulus hoc antidoto voluit occurrere novis et alienis doctrinis, du-

plicem tamen unitatem requirit, spiritus et animae. sicuti hoc primum est, ut inter nos consentiamus: deinde, ut simus concordes. Nam quum simul copulantur haec duo nomina, spiritus intelligentiam, anima autem voluntatem significat. Porro ordine praecedit consensus: deinde ex ea nascitur voluntatum coniunctio. *Concertantes fide.* Hoc fortissimum est vinculum concordiae, dum nobis simul est sub eodem vexillo militandum. nam haec occasio saepe etiam maximos hostes reconciliavit. Proinde, quo magis confirmet unitatem inter Philippenses, admonet illos esse commilitones, quibus hostis communis et bellum commune debeant coniungere animos ad sanctam conspirationem. Loquutio, qua Graece usus est Paulus, ambigua est: quare Vetus interpres vertit: Collaborantes fidei; Erasmus, Adiuvantes fidem: quasi fidei opem ipsi pro virili adferrent. Sed quum dativus apud Graecos ponatur pro ablativo instrumenti, propterea quod ablativo caret lingua illa, non dubito quin sit hic sensus Apostoli: Coniungat vos Evangelii fides, praesertim quum illa vobis sit communis armatura adversus eundem hostem. Hoc modo particulam *σύν*, quam alii ad fidem referunt, ego refero ad Philippenses, et melius, nisi fallor. Primum nemo ignorat quam efficax sit incitamentum ad concordiam, ubi simul bellandum est: deinde scimus, in spirituali bello nos fidei clypeo armari ad hostem repellendum. imo et panoplia et victoria nostra est fides. Ideo etiam hoc membrum adiunxit, ut finem piae coniunctionis indicaret. Conspirant etiam impii in malum, sed maledicta est eorum consensio: nos igitur sub fidei vexillo unanimes militemus.

28. *Nec ulla in re terreamini.* Secundum, quod Philippensibus commendat, est fortitudo animi, ne turbentur adversariorum furore. Tunc ubique fere ardebant saevissimae persequutiones, quia toto impetu rapiebatur Satan ad prohibenda Evangelii initia, tantoque impotentius insaniebat, quanto potentius exserebat Christus Spiritus sui gratiam. Iubet ergo Philippenses stare intrepidos, neque perturbari. *Quae illis est demonstratio.* Haec propria est verbi Graeci significatio: et nulla ratio coegit alios transferre Causam. Nam impii, dum adversus Dominum belligerantur, iam quasi praeludio argumentum exitii sui ostendunt: et quo ferocius insultant piis, eo se magis parant ad ruinam. Nusquam certe Scriptura docet, afflictiones, quas sancti ferunt ab impiis, causam esse salutis ipsorum. Demonstrationem vero aut argumentum alibi etiam Paulus vocat, II. Thessal. 1, 5. Atque pro eo quod hic habemus ἔνδειξιν, illic ponit ἔνδειγμα. Est igitur haec eximia consolatio, quod, dum ab adversariis impetimur ac vexamur, documentum habemus nostrae salutis. Sunt enim persequutiones filiis Dei quaedam adoptionis sigilla, si fortiter et aequis animis eas sustineant: impii iam suae damnationis specimen edunt, quia impingunt in lapidem, a quo conterentur. *Idque hoc a Deo.* Restringitur hoc ad posterius membrum, ut gratiae Dei gustus crucis acerbitatem leniat. Naturaliter signum vel demonstrationem salutis nemo apprehendet in cruce: sunt enim res in speciem contrariae. Ideo Paulus revocat Philippenses ad aliam considerationem: quod scilicet Deus sua benedictione vertat in occasionem salutis, quae alioqui videntur nos facere miseros. Probat hoc, quia donum Dei sit, crucis tolerantia. certum autem est, salutaria nobis omnia Dei dona esse. Vobis, inquit, donatum est non solum ut in Christum credatis, sed etiam ut pro ipso patiamini. Ergo ipsae passiones vobis testimonia sunt gratiae Dei. quum ita sit, hinc habetis argumentum salutis. O si penitus in animis nostris haereret haec persuasio, in Dei beneficiis deputandas esse persequutiones: quantus in pietatis doctrina factus esset progressus! Et quid tamen certius quam summam esse divinae

gratiae dignationem, quod patimur pro nomine eius vel contumeliam, vel carceres, vel aerumnas, vel tormenta, vel mortem denique? tunc enim nos suis insignibus decorat. Sed plures reperientur qui potius iubeant Deum cum talibus donis facessere, quam grato animo amplectantur oblatam crucem. Vae itaque stupori nostro.

29. *Ut credatis.* Prudenter inseparabili copula fidem cum cruce convertit, ut sciant Philippenses, hac lege se vocatos esse in Christi fidem, ut persequutiones pro eius nomine sustineant: ac si diceret, non magis eorum adoptionem separari posse a cruce, quam ipsum Christum a se avelli. Hic clare testatur Paulus, gratuitum esse Dei donum tam fidem quam constantiam in ferendis persequutionibus. Et certe altior est sapientia cognitio Dei, quam ut proprio acumine ad eam conscendamus: et nostra imbecillitas quotidianis experimentis se ostendit, quum manum suam paululum subtrahit Deus. Quo tamen melius exprimat gratuitum esse utrumque, nominatim dicit, Christi causa, vel certe super Christi gratia nobis donari: quo excludit omnem meriti respectum. Pugnat etiam hic locus adversus Scholasticum dogma, quo tradunt posteriores gratias praemia esse nostri meriti, quia prioribus recte usi fuerimus. Equidem non nego quin Deus rectum gratiarum suarum usum remuneretur in nobis gratiis amplioribus, modo ne meritum gratuitae eius liberalitati et Christi merito opponas, quod illi faciunt.

30. *Idem habentes certamen.* Suo quoque exemplo confirmat quod dixit: quod non parum auctoritatis addit doctrinae. Et eadem opera admonet, nihil esse cur suis vinculis turbentur, spectantes finem certaminis.

Cap. II.

1. Siqua igitur consolatio (vel *exhortatio*) in Christo, siquod solatium dilectionis, siqua communicatio Spiritus, siqua viscera et misericordiae: 2. Implete gaudium meum, ut idem sentiatis, eandem habentes caritatem, unanimes, unum sentientes. 3. Nihil per contentionem, aut inanem gloriam, sed per humilitatem alii alios existiment se ipsis excellentiores; 4. Non considerans quisque quod suum est, sed quisque quod est aliorum.

1. *Siqua igitur.* Valde pathetica est ista exhortatio, in qua modis omnibus obsecrat Philippenses, ut concordiam mutuo inter se colant: ne, si intestinis contentionibus scindantur, pseudoapostolorum imposturis sint expositi. Semper enim in discordiis aperta est ianua Satanae ad spargendas impias doctrinas, ad quas repellendas optima munitio est consensus. Quia nomen παρακλήσεως saepe pro exhortatione capitur, posset initium hoc modo exponi: Siquid valet apud vos exhortatio quae fit nomine mandatoque Christi. Contextui tamen alter sensus melius quadrat: Siqua est apud vos *Christi consolatio*, qua meos dolores mitigetis, et *siquod solatium* et levamen afferre vultis, quod certe debetis ex caritate, si cogitatis illam *Spiritus communicationem*, quae unum efficere nos omnes debet: siquis humanitatis et misericordiae sensus in vobis residet, qui ad sublevandas meas miserias vos commoveat: implete etc. Hinc colligimus, quantum in Ecclesia bonum sit unitas, et quanto studio Pastoribus procurandum. Et simul observandum est, ut se demittat, misericordiam illorum suppliciter implorans, qui reverentiam patrio iure exigere tanquam a filiis poterat. Imperium adhibere ne-

vit, quum opus est: nunc preces adhibere maluit, quia aptiores fore noverat ad penetrandos affectus, et quia sciebat verba se ad dociles et morigeros facere. Ita non recusandum est Pastori, quin personas quaslibet induat, Ecclesiae causa.

2. *Implete gaudium meum.* Et hic perspicere est quam parum de se fuerit sollicitus, modo Ecclesia Christi recte haberet. Tenebatur carcere inclusus, et constrictus catenis, reus erat capitalis iudicii, ante oculos erant tormenta, imminebat carnifex: nihil tamen ista omnia impediunt, quominus solidum gaudium gaudeat, si videat Ecclesiis bene esse. Porro hoc praecipuum in felici Ecclesiae statu ducit, si regnet illic consensus mutuus, et fraterna concordia. Ita Psalmus etiam docet, caput laetitiae nostrae esse recordationem Ierosolymae (Psal. 137, 6.). Quod si illud Paulo erat gaudii complementum, plusquam crudeles futuri erant Philippenses, si inter se dissentiendo sancti viri pectus duplici moerore cruciarent. *Ut idem sentiatis.* Summa haec est, ut sententiis et voluntatibus sint coniuncti. Ponit enim consensum in doctrina, et mutuam caritatem: deinde idem repetens (meo quidem iudicio) unanimes esse iubet, unumque sentientes. Particula τὸ αὐτό hoc valet, ut se alii aliis accommodent. Ergo initium caritatis est, in sententiis convenire: verum id non sufficit nisi corda in mutuum simul amorem coalescant. Quanquam non absurdum esset ita transferre: Ut eadem sitis cogitatione, mutuam habere caritatem, esse unanimes, unum sentire. Participia enim pro infinitivis usurpari, non est rarum. Sequutus sum tamen, quod minus coactum videbatur.

3. *Nihil per contentionem.* Istae duae sunt nocentissimae pestes ad turbandam Ecclesiae pacem. Excitatur contentio, dum suam quisque sententiam pertinaciter vult tueri: ubi autem semel efferbuit, praeceps fertur in eam viam, qua ingressa est. Inanis autem gloria animos titillat, ut unicuique blandiantur sua inventa. Proinde haec una est ratio dissidiis obviandi, si placide consulendo et agendo contentiones vitemus: praesertim vero si non agamur ambitione. ambitio enim omnium contentionum est flabellum. *Inanis gloria* significat quamlibet carnis gloriam. quid enim habent homines, quo in se glorientur, praeter vanitatem? *Sed per humilitatem.* Utrique morbo unum remedium opponit, submissionem, et merito: nam mater est modestiae, qua fit, ut cedentes iure nostro aliis deferamus, neque facile tumultuemur. Definit autem, quae sit vera humilitas: dum scilicet quisque se aliis postponit. Siquid autem est in tota vita difficile, hoc est inprimis. Itaque non mirum, si tam rara virtus sit humilitas. Nam (ut ille inquit) Regis quisque intra se animum habet, omnia sibi arrogando. En superbia: deinde ex stulta nostri admiratione nascitur fratrum contemptus. Ac tam longe absumus ab eo, quod praecipit hic Paulus, ut aegre quisquam ferat alios sibi aequales. nemo enim est, qui non eminere cupiat. Sed quaeritur, qui fieri possit, ut qui re ipsa excellit prae aliis, existimet eos praestantiores, quos procul a se distare novit. Respondeo, hoc totum a recta aestimatione donorum Dei et nostrarum infirmitatum pendere. Nam utcunque praeclaris dotibus quis polleat, reputare debet, non in hoc sibi esse collatas, ut sibi placeat, se efferat, vel etiam habeat in pretio. Rursum se exerceat excutiendis et agnoscendis suis vitiis: et habebit largam humilitatis materiam. In aliis contra, quicquid est virtutum, honore prosequetur: vitia caritate sepeliet. Hanc regulam qui tenebit, non difficulter alios sibi praeferet. Atque etiam hoc voluit Paulus, quum adderet, non debere singulos habere rationem sui, sed proximorum: vel, sibi non debere esse addictos. Fieri ergo poterit ut pio homini, licet praestantiorem se noverit, potior tamen sit aliorum ratio.

5. Hoc enim sentiatur in vobis quod et in Christo Iesu:
6. Qui quum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus es-
set, Deo aequalem se esse: 7. Sed se ipsum exinanivit,
forma servi accepta, in similitudine hominum constitutus,
et figura repertus ut homo. 8. Humiliavit, inquam, se ipsum,
factus obediens usque ad mortem, mortem vero crucis.
9. Quamobrem et Deus illum superexaltavit: et dedit illi
nomen quod esset super omne nomen: 10. Ut in nomine
Iesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium, et in-
fernorum: 11. Et omnis lingua confiteatur, quod Dominus
Iesus in gloriam est Dei Patris.

5. *Hoc sentiatur.* Humilitatem, ad quam hortatus verbis fuerat, nunc commendat Christi exemplo. Sunt autem duo membra, quorum in priore invitat nos ad Christi imitationem, quia sit vitae regula; secundo allicit, quia sit haec via, qua ad veram gloriam pervenitur. Iubet ergo singulos eundem habere affectum, qui fuit in Christo. Postea declarat, quale humilitatis exemplar nobis in Christo sit propositum. Genus passivum verbi retinui, quanquam non improbo quod alii verterunt, quia nihil de sensu mutatur: tantum volui ut lectores ipsam loquendi formam, qua usus est Paulus, tenerent.

6. *Quum in forma Dei esset.* Non est similium comparatio: sed maioris et minoris. Humilitas Christi fuit, e summo gloriae fastigio se deiicere ad infimam ignominiam: nostra humilitas est, nos falsa opinione non efferre. Cessit ille suo iure: a nobis tantum hoc requiritur, ne plus nobis sumamus quam oportet. Itaque hinc orditur, quod, quum in forma Dei esset, non duxisset sibi esse illicitum, in eadem forma se gerere: atqui se exinanivit. Quam igitur absurdum est, quum filius Dei ex tanta altitudine descenderit, nos qui nihil sumus efferri superbia? Forma Dei hic maiestatem significat. Quemadmodum enim homo ex formae aspectu cognoscitur: ita maiestas, quae in Deo relucet, ipsius est figura. Aut si aptiorem similitudinem malis, forma Regis est apparatus et splendor qui Regem indicat: ut sceptrum, diadema, chlamys, apparitores, tribunal, et caetera regni insignia. forma Consulis, toga, praetexta, sella eburnea, lictores cum virgis et securibus. Christus ergo ante mundum conditum in forma Dei erat: quia apud Patrem gloriam suam obtinebat ab initio, ut dicit Ioann. 17, 5. Nam in Dei sapientia, priusquam carnem nostram indueret, nihil humile erat vel abiectum, sed magnificentia Deo digna. Talis quum esset, absque iniuria poterat aequalem se Deo gerere: sed non prae se tulit quod erat, neque palam sumpsit in oculis hominum, quod iure suum erat. *Non rapinam arbitratus.* Non fuisset iniuria, si aequalis Deo apparuisset. nam quod dicit: Non fuisset arbitratus, perinde valet ac si dixisset: Sciebat quidem id sibi licere fasque esse, ut sciamus voluntariam fuisse submissionem, non necessitatis. Hactenus transtulerunt in modo indicativo, Arbitratus est: verum contextus requirit modum subiunctivum. Et satis usitatum est Paulo, praeteritum indicativi pro subiunctivo accipere, potentialem (ut vocant) particulam subaudiendo ἄν. Sic Rom. 9, 3., ηὐχόμην, pro Optarim: et I. Corinth. 2, 8., εἰ γὰρ ἔγνωσαν, si cognovissent. Nemo autem non videt Paulum hucusque de Christi gloria tractare, quae ad amplificandam eius submissionem pertinet: non ergo quid fecerit Christus commemorat, sed quid illi facere licuerit. Porro in his verbis clare asseri aeternam eius Divinitatem qui non videt, prorsus est caecus. Nec satis verecunde Erasmus, qui tam hunc locum, quam alios simi-

les eludere suis cavillis conatur. Fatetur quidem ubique Christum esse Deum: sed quid me iuvat orthodoxa eius confessio, si nulla Scripturae auctoritate fulciatur mea fides? Fateor sane Paulum de divina Christi essentia non facere mentionem: sed non sequitur propterea quin locus ad profligandam Arrianorum impietatem sufficiat, qui fingebant Christum Deum creatum, et Patre minorem: consubstantialem negabant. Ubi enim aequalitas cum Deo absque rapina, nisi in sola essentia Dei? manet enim semper idem Deus, qui per Iesaiam clamat: Vivo ego, non dabo gloriam meam alteri (Iesai. 48, 11.). Forma figuram significat vel apparentiam, ut vulgo loquuntur. Id quoque fateor: sed an extra Deum reperietur talis forma non fallax, neque ementita? Sicut ergo a suis virtutibus cognoscitur Deus, et opera eius testimonia sunt aeternae eius Divinitatis, Rom. 1, 20.: ita rite divina Christi essentia probatur ex Christi maiestate, quam aequalem cum Patre habebat, antequam se ipsum humiliaret. Mihi certe ne omnes quidem diaboli hunc locum extorqueant, quia in Deo firmissimum est argumentum a gloria ad essentiam: quae duo inseparabilia sunt.

7. *Se ipsum exinanivit.* Inanitio haec eadem est cum humiliatione, de qua postea videbimus. Sed ἐμφατικωτέρως hoc dictum pro In nihilum redigi. Non potuit quidem Christus abdicare se Divinitate: sed eam ad tempus occultam tenuit, ne appareret sub carnis infirmitate. Itaque gloriam suam non minuendo, sed supprimendo, in conspectu hominum deposuit. Quaeritur an id fecerit quatenus homo. Erasmus affirmat. Sed ubi erat forma Dei antequam homo esset? Itaque respondendum est, de toto Christo Paulum loqui, ut est Deus manifestatus in carne: hanc tamen inanitionem non convenire nisi soli humanitati. quemadmodum si de homine ita loquar: Homo quum sit mortalis, nimis stupidus est, qui nihil nisi mundum cogitat: totum quidem hominem intelligo, mortalitatem vero non attribuo nisi parti eius, hoc est corpori. Quum ergo una sit Christi persona ex duabus naturis constans, merito dicit Paulus, eum qui Filius erat Dei, re ipsa Deo aequalis, abstinuisse tamen sua gloria, quum in carne speciem servi prae se tulit. Quaeritur etiam secundo, quomodo exinanitus dicatur, qui tamen miraculis semper et virtutibus Filium Dei se comprobavit: et in quo testatur Iohannes (1, 14.), semper conspicuam fuisse gloriam dignam Filio Dei. Respondeo, carnis humilitatem nihilominus fuisse instar veli, quo divina maiestas tegebatur. qua ratione nec suam transfigurationem voluit publicari, donec resurrexisset: et quum horam mortis sentit appropinquare, tunc dicit: Pater clarifica Filium (Iohann. 17, 1.). Ideo et Paulus Filium Dei fuisse declaratum alibi (Rom. 1, 4.) docet per resurrectionem. Item alibi (II. Cor. 13, 4.), passum fuisse ex infirmitate carnis. Denique sic enituit Dei imago in Christo, ut tamen abiectus esset externo aspectu, et hominum opinione in nihilum redactus. nam gestabat servi formam, et ea conditione naturam nostram induerat, ut in ea servus esset Patris: imo etiam hominum. Paulus enim ministrum Circumcisionis (Rom. 15, 8.) vocat, et ipse de se testatur, quod venerit ad ministrandum (Matth. 20, 28.). Et longe ante idem ab Iesaia (42, 1.) fuerat praedictum: Ecce servus meus etc. *In similitudine hominum.* Γενόμενος hic perinde valet ac Constitutus. Paulus enim significat redactum fuisse in hominum ordinem, ut specie ipsa nihil a communi hominum sorte differret. Marcionitae hoc testimonio abusi sunt ad probandum suum phantasma quod somniabant; sed nullo negotio refelli possunt, quia hic Paulus nihil aliud disputat, nisi qualiter se gesserit Christus, aut qua conditione versatus sit in mundo. Qui vere erit homo, tamen aliis dissimilis censebitur, si ita se gerat, quasi exemptus esset ab aliorum lege. Hoc in Christo fuisse Paulus negat, sed ita vixisse,

ut quivis ex hominum numero appareret. et tamen longe aliud erat quam homo, etiamsi vere esset homo. Nimis ergo pueriliter Marcionitae, qui ex simili conditione ducebant argumentum ad negandam naturae veritatem. *Repertus* hic significat Cognitum, vel conspectum. Nam de aestimatione tractat, ut dictum est, hoc est, sicuti prius asseruit re ipsa fuisse Deum Patri aequalem, ita hic commemorat tanquam abiectum et communis sortis habitum fuisse. Semper autem repetendum est, quod nuper dixit, voluntariam fuisse eiusmodi submissionem.

8. *Factus est obediens.* Iam haec ingens erat humilitas, se ex domino fecisse servum: sed ulterius progressum fuisse dicit, quod quum non modo immortalis esset, sed vitae mortisque dominus, tamen Patri obsequutus fuerit, usque ad mortem obeundam. Fuit ista extrema deiectio, praesertim ubi consideratur genus mortis, quod mox subiungit exaggerandi causa. Nam ita moriendo non tantum ignominiosus fuit coram hominibus, sed etiam coram Deo maledictio. Tale certe est humilitatis exemplum, ut omnium hominum mentes absorbere debeat, tantum abest ut pro dignitate verbis possit explicari.

9. *Propterea superexaltavit.* Addita consolatione, summopere expetendam docet abiectionem, quam humanum ingenium refugit. Nemo quidem non fatebitur iustum a nobis postulari, quum iubemur imitari Christum. Sed haec ratio nos movet, ut eum libentius imitemur, quum audimus nihil esse nobis melius quam formari ad eius imaginem. Quod autem beati sint quicunque sponte humilientur cum Christo, probat eius exemplo. nam a despectissima sorte evectus fuit in summam altitudinem. Quicunque ergo se humiliat, similiter exaltabitur. quis nunc submissionem recuset, qua in gloriam regni coelestis conscenditur? Hic locus occasionem dedit sophistis, vel ipsi potius eam arripuerunt, ut dicerent Christum primo sibi meritum esse, deinde aliis. Primum etiamsi nihil falsi dicerent, tamen fugiendae sunt profanae istae cogitationes, quae Christi gratiam obfuscant: dum imaginamur alia quam salutis nostrae causa, venisse. Quis non videat hoc a Satana suggeri, Christum in cruce passum, ut sibi compararet operis sui merito quod non habebat? Nam Spiritus sanctus nihil aliud vult nos in morte Christi cernere, gustare, reputare, sentire, agnoscere, quam meram Dei bonitatem: tantumque Christi ipsius, ac tam inaestimabilem amorem erga nos, ut sui oblitus, se vitamque suam nobis impenderit. Quoties de morte Christi loquitur Scriptura, fructum, pretiumque illius in nobis statuit, quod per eam redempti simus, Deo reconciliati, restituti in iustitiam, a sordibus nostris mundati, vita acquisita sit, ianua vitae aperta. Quis ergo neget, istos Satanae instinctu contra reclamare, praecipuum esse fructum in ipso Christo, ipsum priorem sui quam nostri rationem habuisse, sibi ante gloriam esse promeritum, quam nobis salutem? Deinde verum esse nego quod asserunt, et Pauli verba impie ab ipsis torqueri in sui mendacii probationem, dico. Nam quod dictio illativa consequentiam hic magis sonet quam causam, hinc patet, quod alioqui sequetur, hominem divinos honores posse mereri et ipsum Dei thronum acquirere, quod non modo absurdum, sed dictu etiam horrendum est. Quam enim Christi exaltationem hic Apostolus praedicat? nempe ut in ipso impleatur quicquid sibi apud Iesaiam vindicat solus Deus. Ergo Dei gloria, et quae sic illi propria est maiestas, ut alio transferri queat, merces erit humani operis. deinde si dictionem urgeant nullo absurditatis respectu: responsio facilis est, sic nobis datum a Patre esse, ut tota eius vita speculum sit nobis destinatum. Quemadmodum igitur speculum, etiamsi splendorem habeat, non sibi habet, sed in eum finem, ut penes alios sit usus et

commodum: ita nec Christus sibi quicquam vel quaesivit vel accepit, sed nobis omnia. Quid enim quaeso nova exaltatione indigebat, qui aequalis erat Patri? Discant ergo pii lectores, Sorbonicos sophistas cum tortis suis speculationibus detestari. *Dedit illi nomen.* Nomen hic pro dignitate capitur: quod est in omnibus linguis satis tritum. Iacet sine nomine truncus. praesertim vero Scripturae familiaris est loquutio. Significat ergo, summam Christo potestatem esse datam, et in supremo honoris gradu esse collocatum, ut nulla neque in coelo, neque in terris par dignitas reperiatur: inde sequitur nomen esse divinum. Atque id etiam exponit, adducens verba Iesaiae (45, 23.), ubi Propheta de cultu Dei per totum orbem propagando disserens, ita loquentem inducit Deum: Vivo ego, mihi flectetur omne genu, et omnis lingua iurabit mihi etc. Certum est autem, adorationem illic notari, quae soli Deo peculiariter convenit. Scio quosdam subtiliter philosophari in nomine Iesu, quasi a nomine ineffabili Iehova sit deductum. Sed in rationibus, quas allegant, nihil solidi reperio: ego autem inanibus argutiis non oblector, et periculosum est in re tanta ludere. Praeterea quis non videt, coactam esse, et nihil minus quam genuinam expositionem, quum Paulus loquatur de tota Christi maiestate, restringere eius sententiam ad duas syllabas? perinde ac si quis elementa in dictione Alexander excutiat, ut magnitudinem inveniat nominis, quod sibi peperit Alexander. Illorum igitur argutia parum firma: commentum vero alienum a mente Pauli. Sed plusquam ridiculi sunt Sorbonici sophistae, qui ex praesenti loco colligunt, genu flectendum esse quoties nomen Iesu pronuntiatur: quasi vox esset magica, quae totam in sono vim haberet inclusam. Atqui de honore loquitur Paulus, qui Filio Dei, non syllabis exhibendus est.

10. *Omne genu flectatur.* Tametsi hoc quoque ritu adorantur homines: non est tamen dubium, adorationem hic notari, quae est Dei propria: cuius symbolum est genu flexio. In quo observare convenit, non interiore modo cordis affectu, sed externa quoque professione colendum esse Deum, si velimus illi reddere quod suum est. Itaque e converso, quum vult designare legitimos suos cultores, dicit illos non flexisse genu coram imagine Baal (I. Reg. 19, 18.). Sed hic exoritur quaestio: ad Divinitatemne an ad humanitatem Christi hoc pertineat. Utrumvis enim non vacat absurdo. Divinitati enim nihil dari potuit novum. Humanitati per se, aut seorsum nequaquam competit tanta exaltatio, ut pro Deo adoretur. Respondeo, de tota Christi persona hoc ut multa alia praedicari, quatenus est Deus manifestatus in carne. Neque enim aut secundum humanitatem solam, aut secundum solam Divinitatem humiliavit se ipsum: sed quia carne nostra indutus sub eius infirmitate delituit. Ita rursus Filium suum Deus in eadem carne, in qua abiectus et ignobilis vixerat in mundo, evexit ad summum honoris gradum, ut ad dexteram suam sedeat. Sed videtur Paulus sibi male constare, qui ad Romanos 14, 11. hoc idem testimonium citat, dum probare vult Christum semel fore iudicem vivorum et mortuorum. Atqui non esset appositum ad eam rem, si iam impletum foret, quemadmodum hic testatur. Respondeo, ita regnum Christi habere, ut crescat in dies, ac in melius provehatur; perfectionem vero nondum constare, neque constaturam ante ultimum diem iudicii. Ita utrumque verum est, et Christo nunc subiecta esse omnia, et hanc tamen subiectionem non fore plenam ante diem resurrectionis: quia tunc perficietur quod nunc inchoatum est duntaxat. Proinde vaticinium hoc, non absque ratione diversis temporibus varie accommodatur, ut alia omnia Christi regnum non definiunt uno articulo temporis, sed in toto suo cursu describunt. Caeterum inde colligimus, Christum esse Deum illum aeternum, qui per Iesaiam loquutus est.

Coelestium, terrestrium, et infernorum. Quum a coelis usque ad inferos omnia Christo subiiciat Paulus, pueriliter nugantur Papistae, purgatorium eliciendo ex eius verbis. Talis autem est eorum ratiocinatio: tantum abesse quin Diaboli Christo genu flectant, ut omnibus modis in eum sint rebelles, et aliis auctores rebellionis, quasi vero non scriptum sit, eos ad solam Dei mentionem contremiscere (Iacob. 2, 19.). Quid igitur, quum ad Christi tribunal coram ventum fuerit? Fateor sane illos non sponte esse nec propense obsequio fore unquam subiectos, sed neque Paulus de voluntaria obedientia hic loquitur: quin potius tale retorqueamus in ipsos ἀντιστρέφον, Ignis purgatorius, secundum eos, temporalis est, et in die iudicii abolebitur. ergo de purgatorio non potest hic locus intelligi: quia Paulus alibi impletum iri hoc vaticinium negat, donec Christus in iudicium apparuerit. Quis non videt, in putidis istis argutiolis esse bis pueros?

11. *In gloriam est Dei Patris.* Posset etiam legi In Gloria: quoniam particula εἰς saepe loco ἐν accipitur. Ego tamen malo retinere propriam significationem, hoc sensu, quod Dei maiestas sicuti per Christum manifestata fuit hominibus, ita in Christo reluceat, et Pater glorificetur in Filio. Vide Iohann. 5. et 17., et habebis huius loci expositionem.

12. Itaque amici mei, quemadmodum semper obedistis, ne quasi in praesentia mea solum, sed nunc multo magis in absentia mea, cum timore et tremore vestram salutem operamini. 13. Deus enim est qui efficit in vobis et velle et efficere, pro bona voluntate. 14. Omnia facite absque murmurationibus et disceptationibus, 15. Ut sitis tales, de quibus nemo conqueratur, et sinceri filii Dei irreprehensibiles, in medio generationis pravae et tortuosae, inter quos lucete tanquam luminaria in mundo: 16. Sermonem vitae sustinentes, in gloriam meam, in diem Christi, quod non frustra cucurrerim, nec frustra laboraverim.

12. *Itaque* etc. Totam illam proximam exhortationem claudit generali sententia, ut sub manu Domini se humilient. Nam id facile efficiet, ut deposita omni ferocitate faciles sint inter se ac mansueti. Haec sola idonea ratio est, qua mansuescere discat humanum ingenium, ubi Dei comparatione in se ipsum inquirit, qui sibi seorsum in suis latebris placebat. *Quemadmodum semper obedistis.* Laudat priorem obedientiam, ut magis ad pergendum eos animet. Quia autem hypocritarum est, oculis se probare; ubi autem subducti sunt e conspectu, sibi liberius, quasi amota reverentiae et timoris causa, indulgere: admonet ne ad oculum modo se obsequentes praebeant, sed etiam absenti obediant, idque multo magis. nam si adesset, coram assiduis monitionibus stimulare ipsos et urgere posset. nunc ergo opus est, dum procul abest monitor, ut ipsi sibi insistant. *Cum timore et tremore.* In hoc Philippenses suam obedientiam vult testari et approbare, ut sint submissi et humiles, Hic porro fons est humilitatis, agnoscere quam simus miseri, et omnis boni inopes: ad quem ipsos revocat hac sententia. Unde enim superbia, nisi ex securitate, quam parit caeca confidentia, dum nobis placemus, et potius inflati sumus virtutis nostrae fiducia, quam recumbimus in Dei gratiam? Huic vitio contrarius est timor, ad quem hortatur. Tametsi autem in contextu prior est exhortatio, quam doctrina, ordine tamen est posterior, quoniam ex ea ducitur. Proinde a doctrina incipiam.

13. *Deus est qui operatur.* Haec est vera machina ad destruendam omnem altitudinem: hic gladius ad conficiendam omnem superbiam, dum audimus, nos prorsus nihil esse, ac nihil posse, nisi sola Dei gratia. Intelligo gratiam supernaturalem, quae provenit ex Spiritu regenerationis. Nam quatenus sumus homines, iam in Deo sumus, et vivimus, et movemur. verum hic de alio motu disputat Paulus, quam illo universali. Videamus nunc quantum Deo tribuat, quid relinquat nobis. Duae sunt praecipuae partes in agendo, voluntas et potentia effectus. utramque in solidum Deo asserit. quid amplius nobis restat in quo gloriemur? Nec dubium est quin perinde valeat haec partitio, ac si Paulus uno verbo totum dixisset. Voluntas enim fundamentum est: effectus, absoluta aedificii superficies. Ac multo plus expressit, quam si Deum initii et finis auctorem dixisset. Tunc enim cavillarentur Sophistae, aliquid medium relinqui hominibus. nunc autem quid omnino proprium nobis reperient? Multum sudant in suis scholis, ut liberum arbitrium concilient cum Dei gratia. Dico quale ipsi fingunt, quod et flexibile sit proprio motu, et propriam separatamque facultatem habeat, qua Dei gratiae cooperetur. De nomine non litigo, sed de re ipsa. Ut ergo liberum arbitrium conveniat cum gratia, ita partiuntur: ut Deus quidem liberam electionem in nobis reparet, qua possimus bene velle, ita facultatem benevolendi ferunt Deo acceptam: homini vero bonam voluntatem assignant. Atqui hanc Paulus absque exceptione Dei opus esse pronuntiat. Non enim dicit, corda nostra tantum flecti vel incitari, vel adiuvari bonae voluntatis infirmitatem, sed bonam voluntatem prorsus a Deo effici. Quod autem calumniantur, nos similes facere homines lapidibus, quum docemus nihil eos boni habere, nisi a mera gratia: impudenter faciunt. Fatemur enim nos a natura habere voluntatem: sed quoniam peccati corruptione mala est, tunc bona esse incipit, quum reformata est a Deo. Nec dicimus hominem quicquam boni facere, nisi volentem: sed tunc quum voluntas regitur a Spiritu Dei. Ergo quod ad hanc partem spectat, videmus Deo integram laudem asseri, ac frivolum esse quod sophistae docent, offerri nobis gratiam et quasi in medio poni, ut eam amplectamur si libeat. Nisi enim efficaciter ageret Deus in nobis, non diceretur efficere bonam voluntatem. De secunda parte idem sentiendum. Deus, inquit, est ἐνεργῶν ἐνεργεῖν. Perducit igitur ad finem usque pios affectus, quos nobis inspiravit, ne sint irriti; sicut per Ezechielem (11, 20.) promittit: Faciam ut in praeceptis meis ambulent. Unde colligimus perseverantiam quoque merum esse eius donum. *Pro bona voluntate.* Alii interpretantur: Bonum animi propositum. Ego potius ad Deum refero, ac benevolum eius affectum intelligo, quem vulgo Beneplacitum vocant. Nam et in hac significatione frequentior est verbi Graeci usus, et contextus id requirit. Huc enim tendit Paulus, ut omnia Deo tribuat, nobis auferat. Ergo non contentus tribuisse Deo et bonae voluntatis et operis effectum, utrumque gratuitae eius misericordiae adscribit: quo excludit sophistarum commentum de gratia subsequente, quam imaginantur meriti esse mercedem. Totum igitur cursum vitae nostrae, si recte vivimus, dirigi a Deo tradit: idque gratuita eius bonitate. *Cum timore et tremore.* Hinc Paulus infert exhortationem: cum timore, ut salutem suam peragant. Timorem et tremorem augendi causa suo more coniungit, pro serio timore et sollicito. Ergo tam somnolentiam quam confidentiam excutit. Operandi verbo ignaviam castigat, quae semper ad quaerendos profectus ingeniosa est. Suave autem fomentum habere videtur in gratia Dei, quia si in nobis operatur, cur non resides torpeamus? Atqui Spiritus sanctus admonet, se velle in vivis organis operari: sed mox arrogantiam retundit, timorem et tremorem commen-

dans. Ac notanda est diligenter illatio; A Deo, inquit, habetis omnia. ergo solliciti et humiles estote. Nihil enim est quod magis ad modestiam et timorem erudire nos debeat, quam dum audimus, nos sola Dei gratia stare; mox ruituros, si manum ille suam vel tantillum subtrahat. Fiducia nostri securitatem generat et ferociam. Hoc experimur, quicunque propriis viribus confidunt, eos insolescere arrogantia, et simul securas dormire. Utriusque igitur mali remedium est, si nobis diffisi toti pendeamus ab uno Deo. Et certe is vere profecit tam in gratiae Dei cognitione, quam suae infirmitatis, qui expergefactus a securitate Dei opem sedulo requirit. qui vero suarum virium fiducia sunt elati, eos necesse est simul ebrios esse securitate. Quare impudens est calumnia, qua nos gravant Papistae, nempe quod extollendo Dei gratiam, et liberum arbitrium deprimendo, socordes reddamus homines, excutiamus timorem Dei, sollicitudinem tollamus. Atqui vident lectores Paulum hic non ex Papistarum doctrina, sed ex nostra, colligere materiam exhortationis. *Deus*, inquit, *omnia facit in vobis*: ergo cum timore vos illi subiicite. Non equidem nego quin multi, audientes nihil esse boni in nobis, sibi in suis vitiis liberius indulgeant. Sed nego hanc esse doctrinae culpam, quae accepta ut decet sollicitudinem in cordibus nostris parit. Caeterum abutuntur hoc loco Papistae ad labefactandam fidei certitudinem. nam qui trepidat, is incertus est. Sic ergo accipiunt Pauli verba, quasi nos tota vita in fiducia salutis vacillare oporteat. Atqui nisi Paulum secum velimus committere, hic ad dubitationem nequaquam hortatur: quandoquidem ubique fiduciam et πληροφορίαν commendat. Sed facilis est solutio, siquis verum sensum absque contentione quaerit. Duae sunt timoris species: una est quae sollicitudinem cum humilitate generat; altera, dubitationem. Prior opponitur tam carnis securitati et ignaviae, quam elationi; altera, certitudini fidei. Deinde observandum est, sicuti in Dei gratia certo acquiescunt fideles, ita dum ad suam fragilitatem referunt oculos, minime securos dormire, sed periculorum timore excitari ad preces. Attamen tantum abest, ut timor hic tranquillum conscientiae statum perturbet, ac fiduciam concutiat, ut potius confirmet. Facit enim nostri diffidentia, ut fortius reclinemus in Dei misericordiam. Atque id sonant Pauli verba. nihil enim a Philippensibus requirit, quam ut se Deo cum vera sui abnegatione submittant. *Vestram salutem operamini.* Quemadmodum olim Pelagiani, ita hodie Papistae locum hunc fastuose iactant ad extollendam hominis virtutem. Quinetiam dum illis obiicitur superior sententia: Deus est qui operatur etc., hoc quasi clypeo protinus eam retundunt: Operamini salutem vestram. Quum ergo Deo et homini communiter tribuatur opus, dimidium singulis assignant. In summa, ex verbo Operandi, liberum arbitrium: ex nomine Salutis, meritum aeternae vitae eliciunt. Respondeo, salutem pro toto vocationis nostrae cursu accipi, et hoc nomine comprehendi omnia quibus Deus eam, ad quam nos gratuita sua electione destinavit, perfectionem implet. Id nemo nisi pervicax et impudens negabit. Eam dicimur Perficere, quum a Spiritu sancto gubernati ad beatam vitam aspiramus. Deus est qui vocat, qui salutem offert: officii nostri est, fide amplecti quod dat, obedientia respondere eius vocationi; sed neutrum habemus ex nobis. Tunc ergo facimus, quum ipse ad agendum nos praeparavit. Verbum, quo utitur, proprie significat Ad finem perducere: sed memoria tenendum est quod dixi, Paulum non disputare quousque se facultas nostra extendat, sed simpliciter docere, Deum ita agere in nobis, ut non tamen sinat nos pigrescere, sed arcano instinctu impulsos strenue exerceat.

14. *Absque murmurationibus.* Hi sunt fructus humilitatis, ad quam cohortatus fuerat. Nam quisquis nihil sibi tribuens sollicite

se Deo subiicere didicit, placide etiam se geret inter homines. Ubi sibi quisque placet, duo vitia illic regnant: quod alii aliis obloquuntur, deinde quod inter se contentionibus pugnant. Primum ergo malignitatem et obscuras simultates prohibet, deinde apertas contentiones. Adiicit tertium, ne dent aliis occasionem conquerendi; quod ex morositate nimia provenire solet. Non sunt quidem semper reformidanda odia: verum danda opera est, ne culpa nostra reddamus nos odiosos: quo impleatur illud in nobis: Gratis me habuerunt odio (Psal. 35, 19.). Quanquam siquis latius extendat, non repugno. Nam inde murmura et disceptationes, dum sibi quisque ultra modum studens aliis dat occasionem conquerendi. Imo active potest capi haec dictio, ut significet non molestos nec querulos. Atque haec significatio contextui non male conveniet, quia semen fere omnium iurgiorum et obtrectationum μεμψιμοιρία est. Adiungit *Sinceros:* quia ex purgatis animis nunquam emergent illae faeces.

15. *Filii Dei irreprehensibiles.* Sic resolvi debet, Irreprehensibiles, quia filii Dei estis. Nam Dei adoptio causa esse debet vitae inculpatae: ut Patrem nostrum aliqua similitudine referamus. Quanquam autem nunquam exstitit talis perfectio in mundo, ut nihil reprehensione dignum inveniretur, irreprehensibiles tamen vocantur, qui toto studio illuc aspirant, quemadmodum alibi dictum est. *In medio generationis pr.* Vivunt quidem in terra fideles impiis permisti, communem aerem simul hauriunt, communi fruuntur solo. ac tunc etiam magis dispersi erant, quia vix reperta fuisset pia una domus, quae non undique circumdaretur incredulis. Eo magis stimulat Philippenses Paulus, ut sollicite sibi caveant ab omnibus corruptelis. Sensus est igitur: Estis quidem inclusi inter malos: sed interea memineritis Dei adoptione vos separatos esse ab illis. sint igitur conspicuae notae in vita, quae vos discernant. Quinetiam magis excitare vos debet ad piae sanctaeque vitae studium haec ratio, ne vitiis illorum et contagione impliciti, pars quoque sitis regenerationis tortuosae. Quod infideles appellat *generationem pravam et tortuosam*, ad circumstantiam loci spectat. Cavendum enim eo diligentius monet, quia multa scandala ingerantur ab infidelibus, quae rectum eorum cursum turbent, totaque infidelium vita quasi labyrinthus sit diversorum flexuum, qui a via nos abducant. Caeterum sunt nihilominus perpetua epitheta, quae omnium gentium et temporum infidelibus competunt. Nam si pravum est cor hominis et inscrutabile, quales erunt eiusmodi radicis fructus? Docemur ergo his verbis, nihil esse in vita hominis purum, nihil rectum, donec a Spiritu Dei reformatus fuerit. *Inter quos lucete.* Dubia est verbi Graeci terminatio. posset enim legi indicativo modo, Lucetis: sed exhortationi melius quadrat imperativus. Vult fideles instar lampadum esse, quae in mundi tenebris luceant. ac si diceret: Sunt quidem infideles filii noctis, et in mundo nihil est praeter tenebras. Sed in hunc finem illuminavit vos Deus, ut refulgeat vitae vestrae puritas in his tenebris, quo illustrior appareat sua gratia. Sic etiam apud Prophetam habetur (Iesai. 60, 2.): Super te orietur Dominus, et videbitur in te eius gloria. Mox sequitur: Ambulabunt Gentes in lumine tuo, et Reges in splendore vultus tui. Tametsi de doctrina potius illic concionatur Iesaias: hic autem Paulus de vitae exemplo. doctrinae etiam respectu Christus peculiariter alibi Apostolos Lucem mundi appellat (Matth. 5, 14.).

16. *Sermonem vitae sustinentes.* Ratio cur luminaria esse debeant: quia portant Sermonem vitae, a quo illuminantur, ut etiam aliis luceant. Alludit autem ad lucernas, in quibus collocantur ellychnia quae ardeant, ac nos lucernis facit similes. Sermonem Dei comparat ellychnio, unde est lumen. Si aliam similitudinem malis,

Nos candelabra sumus: doctrina Evangelii candela est, quae nobis imposita fulgorem circumquaque reddit. Significat autem nos iniuriam facere verbo Dei, nisi vitae puritate in nobis refulgeat. Huc pertinet Christi dictum (Matth. 5, 15.): Nemo lucernam accendit, et ponit sub modio etc. Sic autem dicimur portare Sermonem vitae, ut interea ab ipso portemur: quandoquidem sumus in eo fundati. Sed modus portandi, de quo Paulus agit, hic est, quod doctrinam suam hac lege Deus apud nos deposuit, non ut eius lucem suppressam et otiosam teneamus, sed ut proferamus ad alios. Summa est: Quicunque illuminati sunt coelesti doctrina, lucem circumferre, quae probra eorum prodat et retegat, nisi sancte et caste ambulent: sed lucem hanc ideo accensam esse, ut non ipsi modo dirigantur in recta via, sed aliis quoque eam praemonstrent. *In gloriam mihi.* Augendi animi causa id sibi fore gloriosum testatur, si non frustra laboraverit in illis. Non quia perdant operae suae pretium ac mercedem, qui fideliter laboraverint, sed sine effectu. Verum quum successus ministerii nostri sit singularis Dei benedictio: non miremur, si eum quoque inter reliqua sua dona coronet Deus. Quemadmodum ergo honorabilem Pauli Apostolatum nunc faciunt tot Ecclesiae per ipsum acquisitae Christo: ita non dubium est quin haec trophaea locum habitura sint in regno Christi; sicut paulo post dicet: Vos estis corona mea. Nec dubium quin eo splendidior futurus sit triumphus, quo ampliores res gestae exstabunt. Siquis roget, quomodo glorietur Paulus nunc in suis laboribus, qui alibi vetat (II. Corinth. 11, 11.), non alibi quam in Domino gloriari: facilis responsio est, Ubi nos nostraque omnia prostravimus coram Deo, et totam in Christo gloriam nostram reposuimus: licere quoque per Christum in Dei beneficiis gloriari, sicuti visum est in epistola priore ad Corinth. Particula *In diem Domini*, stimulus est Philippensibus ad perseverantiam, dum illis proponitur Christi tribunal, unde exspectanda est fidei merces.

17. Quinetiam si immoler super hostia et sacrificio fidei vestrae, gaudeo et congaudeo vobis omnibus. 18. De hoc ipso gaudete, et congaudete mihi. 19. Spero autem in Domino, Timotheum brevi me ad vos missurum, ut ego quoque tranquillo sim animo, postquam statum vestrum cognoverim. 20. Neminem enim habeo pari animo praeditum, qui germane res vestras curaturus sit. 21. Omnes enim quae sua sunt quaerunt: non quae sunt Christi Iesu. 22. Porro experimentum eius tenetis, quod tanquam cum patre filius, ita mecum servivit in Evangelium. 23. Hunc igitur spero me missurum, simulac mea negotia videro. 24. Confido autem in Domino quod ipse quoque brevi sim venturus.

17. *Si immoler.* Graece est σπένδομαι. quamobrem mihi alludere videtur ad hostias, quarum mactatione inter veteres sanciebantur pactiones et foedera. Nam σπονδάς proprie vocant Graeci victimas, quibus pacta mactantur. hoc modo vocat mortem suam fidei illorum confirmationem, ut certe futura erat. Verum quo totus locus sit clarior, dicit se Deo sacrificasse, quum eos consecravit per Evangelium. Similis est loquutio ad Romanos cap. 15, 16. illic enim se inducit sacerdotem, qui Gentes Deo immolet per Evangelium. Quemadmodum autem Evangelium est spiritualis gladius ad caedendas victimas: ita fides est quasi ipsa oblatio. nulla enim fides sine mortificatione, per quam Deo consecramur. Ponit autem

θυσίαν, καὶ λειτουργίαν: quorum prius refertur ad Philippenses, qui Deo fuerunt oblati; secundum autem ad Paulum, nam est ipse sacrificandi actus. Tantum quidem valet atque administratio, et ita complectitur functiones et munera cuiusvis generis, sed hic ad cultum Dei proprie spectat, quemadmodum Latini dicunt operari sacris. Nunc Paulus dicit se laetum fore, si immolandus sit super eiusmodi sacrificio: quo scilicet magis ratum sit et firmum. Hoc est ex animo docere Evangelium, quum parati sumus proprio sanguine, quod docemus, sancire. Caeterum hinc colligenda est utilis doctrina de natura fidei: non esse scilicet rem inanem, sed quae hominem Deo consecret. Simul habent hic Evangelii ministri eximiam consolationem, qui praedicantur esse Dei sacerdotes ad offerendas illi hostias. Quo enim ardore incumbere debet in praedicandi studium, qui novit acceptum hoc Deo sacrificium esse? De hoc genere sacrificii quum nihil teneant miseri Papistae, aliud confingunt, quod extremum est sacrilegium. *Congaudeo*, inquit, *vobis:* ut si contingeret ipsum mori, scirent id fieri sub profectu, fructumque ex morte sua perciperent.

18. *Gaudete.* Hac alacritate sua Philippenses animat et accendit ad mortem fortiter obeundam, in qua nihil mali patiantur fideles. Ante enim docuit lucro sibi fore mortem: hic tamen praecipue cavet, ne mors sua conturbet Philippenses. Negat igitur tristitiae causam esse, imo laetandum potius, quia frugiferam sensuri sint. Etsi enim gravis per se iactura erat privari tali doctore: illa tamen compensatio non erat levior, quod sanguine eius sanciebatur Evangelium. Interea admonet sibi privatim mortem laetam fore. Quod Erasmus in praesenti vertit, Gaudetis, prorsus alienum est.

19. *Spero autem.* Promittit illis adventum Timothei, ut eius exspectatione se virilius sustineant, neque cedant impostoribus. Quemadmodum enim in bello spes subsidii retinet militum animos ne frangantur: ita etiam haec cogitatio multum animi dare poterat Philippensibus: Veniet brevi, qui hostium nostrorum machinationibus se opponat. Quodsi tantum valebat sola exspectatio, multo efficacior futura erat praesentia. Notanda conditio, qua se Dei providentiae subiicit, nihil nisi ea praeeunte deliberans: ut certe nihil in futurum statuere licet, nisi sub manu Domini, ut ita loquar. Quum addit: *Ut tranquillo sim animo*, amorem erga eos suum declarat, utpote qui tam anxius esset eorum periculis, ut nisi cognito eorum prospero statu non bene haberet.

20. *Neminem habeo pari animo.* Quanquam nonnulli diversum sensum eliciunt, ego sic interpretor: Neminem habeo aeque animatum ad res vestras curandas. Potius enim cum aliis, meo iudicio, Timotheum Paulus comparat, quam secum: et quidem eo consilio singulare ei elogium tribuit, ut propter raritatem maiore sit in pretio.

21. *Omnes enim quae sua sunt.* Non loquitur de iis, qui plane abiecerant studium pietatis, sed de iis ipsis, quos pro fratribus habebat, imo quos ferebat in suo contubernio. Illos tamen ita calere dicit in rebus suis curandis, ut sint ad opus Domini frigidiores. Videtur in speciem non esse hoc grave vitium, Sua quaerere; sed quam sit in servis Christi intolerabile, inde patet, quod prorsus inutiles reddit quos occupat. Fieri enim nequit, ut se Ecclesiae impendat, qui sibi addictus est. Ergone, inquies, nihili homines et fucos Paulus secum fovebat? Respondeo, non ita accipiendum, quasi suis tantum commodis intenti nullam prorsus Ecclesiae curam haberent: sed quod impliciti privatis commodis ad publicum Ecclesiae bonum promovendum negligentiores essent. Necesse enim est alterutrum in nobis affectum regnare: ut vel nobis posthabitis feramur ad Christum, et quae sunt Christi; vel in nostram utilita-

tem nimium propensi defunctorie Christo serviamus. Hinc apparet quantum sit impedimentum Ecclesiae ministris, sua quaerere. nec valent istae excusationes: Nemini sum iniurius, Habenda est etiam mei ratio, Non sum adeo ferreus, quin mearum etiam commoditatum respectu sollicitet. Iure enim tuo cedendum est, ut officium facias: tui ratio Christi gloriae neque praeferenda est, neque aequanda. Quocunque te vocat Christus, eundum est propere, aliis omnibus relictis. ita respicienda tibi est vocatio tua, ut ab omnibus avocamentis sensus tuos omnes avertas. Licet alibi opulentius vivere: at Deus te alligavit Ecclesiae, quae tenuiter modo te alat. alibi plus honoris, sed eum tibi locum attribuit Deus, in quo humiliter vivas. alibi salubrius coelum, aut amoenior regio; sed hic tibi statio ordinata est. optares tibi cum humaniore populo esse negotium, offendit te vel ingratitudo, vel ferocitas, vel superbia; denique tibi cum ingenio et moribus gentis minime convenit. atqui luctandum tibi est tecum, et vis quodammodo contrariis votis afferenda, ut Spartam, quam nactus es, colas. non enim es liber aut tui iuris. Denique tui obliviscaris, si velis Deo servire. Quodsi tam severe reprehendit eos Paulus, quos maior sui quam Ecclesiae cura tangebat: quale iudicium exspectant, qui suis negotiis prorsus abrepti Ecclesiae aedificationem pro nihilo ducunt? si nunc blandiuntur sibi, Deus tamen non ignoscet. Eatenus concedendum est Ecclesiae ministris sua quaerere, ut non impediantur a quaerendo Christi regno. sed hoc modo iam non dicentur sua quaerere: quoniam a praecipuo scopo aestimatur vita hominis. Quod *Omnes* dicit, non urgenda est particula universalis, ut nullam exceptionem admittas. erant enim alii quoque, qualis Epaphroditus: sed pauci. verum omnibus tribuit quod passim erat vulgare. Quum autem audimus conquerentem Paulum, aureo illo saeculo, quo virtutes omnes effloruerunt, tam raros fuisse vere cordatos: ne animos despondeamus, si hodie talis sit nostra conditio. tantum sibi quisque caveat, ne iure in hoc catalogo censeatur. Velim tamen mihi respondeant Papistae, ubi tunc erat Petrus: quem oportuit esse Romae, si vera ipsi narrant. O triste et foedum elogium, quod illi Paulus inureret. fabulantur ergo quum fingunt Ecclesiae Romanae tunc praefuisse. Observa τὰ χριστοῦ vocari Ecclesiae aedificationem: quia tunc vere eius negotium agimus, quum laboramus in excolenda eius vinea.

22. *Porro experimentum.* Ad verbum est: probationem eius cognoscitis; nisi malis imperativo modo, cognoscite (vix enim per tempus, experimentum capere licuerat), sed in eo parum est momenti. Hoc praecipue notandum, quod fidei et modestiae testimonium reddit Timotheo. fidei est, quod in Evangelium testatur serviisse secum. talis enim coniunctio signum erat verae sinceritatis. Modestiae autem, quod se tanquam patri submisit. Hanc virtutem laudari nominatim a Paulo, non est mirum. fuit enim saeculis omnibus rara. Hodie quotusquisque reperietur iuvenum, qui senioribus vel tantillum concedat? tanta insolentia in illa aetate exsultat atque ebullit. Hoc loco, ut multis aliis, cernimus quam sedulo pios ministros ornare Paulus studeat; neque tam ipsorum causa, quam quod totius Ecclesiae interest tales amari et coli, summaque auctoritate pollere.

24. *Confido quod ipse.* Hoc quoque adiecit, ne putarent aliquid accidisse, quod profectionis, cuius prius meminerat, consilium mutaret; semper tamen sub conditione loquitur: Si Domino placuerit. Nam etsi liberationem a Domino sperabat, diximus tamen, quia nulla erat certa promissio, hanc spem minime fuisse fixam, sed quasi suspensam ex arcano Dei consilio.

25. Porro necessarium existimavi Epaphroditum fratrem, et cooperarium, et commilitonem meum, Apostolum autem vestrum, et ministrum necessitatis meae mittere ad vos. 26. Quandoquidem desiderabat vos omnes, et erat anxius animi, propterea quod audieratis ipsum infirmatum fuisse. 27. Et certe infirmatus fuit, ut esset morti vicinus. sed Deus misertus est illius: neque illius solum, sed etiam mei: ut ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Studiosius itaque misi illum, ut eo viso rursus gaudeatis, et ego magis vacem dolore. 29. Excipite ergo illum in Domino cum omni gaudio: et qui tales sunt, in pretio habete: 30. Quia propter opus Christi usque ad mortem accessit, exponens periculo animam, ut sufficeret quod deerat vestro erga me ministerio (vel *officio*).

25. *Epaphroditum.* Postquam illos erexit suo et Timothei adventu promisso, in praesentia quoque munit, Epaphroditum praemittens: ne interim, dum rerum suarum certior fiebat (haec enim causa erat morae), Pastore carerent, qui recte compositum statum tueretur. Multis autem nominibus Epaphroditum ipsum commendat: quod sit frater et adiutor in negotio Evangelii, quod sit commilito suus. qua voce exprimit qualis sit conditio ministrorum Evangelii: nempe ut in continua militia versentur. neque enim patietur ipsos Satan Evangelium absque pugna promovere. Bellum igitur indictum sibi ac paratum sciant, qui ad Ecclesiae aedificationem se accingunt. Est quidem hoc Christianis omnibus commune, merere in Christi castris: quia omnium hostis est Satan. Verum prae aliis speciale id Verbi ministris qui ordines ducunt ac praeferunt vexillum. Praecipue tamen iactare sua stipendia licuit Paulo, qui omni genere praeliorum usque ad miraculum exercitatus fuit. Laudat igitur Epaphroditum, quod suorum certaminum socius fuerit. Nomen *Apostoli* hic generaliter (ut multis aliis locis) capitur pro quolibet Evangelista. nisi quis malit pro legato, a Philippensibus misso, accipere: ut coniunctim legantur haec duo, legatus ad ministerium Paulo exhibendum. Sed prior sensus melius (meo iudicio) convenit. Ponit etiam inter eius laudes, quod sibi in carcere ministraverit: qua de re mox plenius dicetur.

26. *Desiderabat vos.* Signum veri Pastoris, quod, quum procul abesset pioque officio volens distineretur, tamen afficiebatur gregis sui cura et desiderio: quumque intelligeret sua causa tristes esse oves, anxius erat ipsarum dolore. Vicissim pia Philippensium sollicitudo pro Pastore suo indicatur.

27. *Sed Deus misertus est illius.* Gravitatem morbi expresserat, quod usque ad desperationem vitae aegrotasset Epaphroditus: ut clarius eniteret Dei bonitas in reddita sanitate. Sed mirum est, Apostolum, prorogatum Epaphrodito vitae tempus deputare in Dei misericordia: quum ante testatus sit mortem se praeoptare. Et quid melius nobis quam ex tot mundi aerumnis liberatos migrare in regnum Dei? praecipue vero ereptos ex peccati servitute, in qua se miserum esse alibi (Rom. 7, 24.) exclamat, plenius frui libertate Spiritus, qua adhaereamus Filio Dei. Longum esset enumerare omnia quae faciunt, ut mors fidelibus potior sit vita et optabilior. Qualis igitur Dei misericordia, quum nihil quam miserias nostras prorogat? Respondeo, haec omnia non efficere quin tamen vita haec, per se aestimata, praeclarum sit Dei beneficium. Praesertim qui Christo vivunt, feliciter hic in spem coelestis gloriae exercentur,

ideoque iis vitam lucro esse, paulo ante vidimus. Deinde aliud etiam considerandum est, non esse parvam dignationem, quum se Deus in nobis glorificat. non tam enim respicere vitam ipsam convenit, quam vivendi finem. *Sed etiam mei, ut ne tristitiam.* Fatetur Paulus acerbam sibi futuram fuisse Epaphroditi mortem: et in eo sibi parcitum fuisse a Deo agnoscit, quod restitutus fuit suae valetudini. Ergo non iactat Stoicorum ἀπάθειαν, quasi ferreus esset ac immunis ab humanis affectibus. Quid igitur? dicet quispiam, ubi est invicta illa magnitudo animi? ubi indefessa constantia? Respondeo, Christianam patientiam procul a contumacia philosophica distare: nedum a praefracta illa et immani duritia Stoicorum. Cuius enim virtutis esset, patienter ferre crucem, si in ea nullus inesset doloris et acerbitatis sensus? Dum vero hunc sensum vincit Dei consolatio, ut non repugnemus, sed potius volentes tergum praebeamus ferulis: tum vero sacrificium obedientiae offerimus Deo acceptum. Ita Paulus fatetur molestiam se aliquam sentire et dolorem ex vinculis; sed eadem illa vincula ob Christum suaviter nihilominus ferebat. Fatetur se graviter laturum fuisse Epaphroditi mortem: sed tandem affectum suum composuisset ad Dei voluntatem. Quanquam nondum plane soluta est tota difficultas. nam et tunc probamus nostram obedientiam, quum vitiosos nostros affectus frenamus, nec cedimus carnis infirmitati. Duo itaque sunt notanda: primum affectus, quos Deus initio naturae nostrae indidit, per se non esse malos, quia non proveniunt ex naturae corruptae vitio, sed a Deo auctore manant. talis est dolor, qui ex morte amicorum capitur. Deinde alias fuisse Paulo complures causas, cur lugeret mortem Epaphroditi, nec eas solum excusabiles, sed prorsus necessarias. Hoc primo fidelibus perpetuum est, quod in morte cuiusvis de ira Dei adversus peccatum commonefiunt. sed Paulus magis Ecclesiae iactura movebatur, quam cernebat optimo Pastore destitui in tanta bonorum paucitate. Eiusmodi affectus qui sublatos prorsus et exstinctos volunt, non saxeos tantum fingunt homines, sed feros et truculentos. Caeterum in hac naturae vitiositate adeo omnia sunt in nobis perversa, ut quocunque moveantur animi nostri, semper modum excedant. Hinc fit ut nihil per se tam sit purum aut rectum, quod non aliquid contagionis trahat. Quin Paulus (ut homo erat) humanum aliquid passus fuerit in suo dolore, non nego. nam et infirmitate laborabat, et tentationibus agitari oportuit, ut certando et resistendo vincendi haberet materiam.

28. *Studiosius misi illum.* Non exiguo solatio illi erat Epaphroditi praesentia: adeo tamen Philippensium salutem praeferebat suae commoditati, ut dicat se laetari eius discessu, quia tristis erat, sua occasione distrahi a grege illi commisso, eiusque officiis quamlibet iucundis invitus fruebatur cum eorum iactura. ideo hilariorem se fore dicit Philippensium gaudio.

29. *Excipite eum cum omni gaudio.* Omne accipit pro sincero et effuso. Rursusque eum commendat Philippensibus. adeo totus in hoc est, ut plurimi aestimentur, quicunque se probant bonos et fidos Pastores. neque enim de uno tantum agit, sed iubet cunctos tales in pretio haberi. sunt enim margaritae ex Dei thesauris pretiosae: et quo rariores sunt, eo maiore digni pretio. Nec dubium est quin saepe ingratitudinem nostram et superbum fastidium, privando nos bonis Pastoribus, puniat Deus, dum videt optimos quosque a se datos fere contemni. Qui ergo munitam esse Ecclesiam cupit adversus luporum insidias et insultus, exemplo Pauli curet bonis Pastoribus stabilitam auctoritatem: sicut e converso nihil magis satagunt diaboli organa, quam illam quibuscunque possunt modis pessundare.

30. *Quia propter opus Christi.* Ad illam infirmitatem refero, quam sibi assidua sedulitate contraxerat. morbum ergo Epaphroditi inter eius virtutes refert, ut certe illustre erat specimen ferventis eius zeli. Aegrotare quidem virtus non est; sed ea est virtus, ut Christo servias, tibi non parcere. Sentiebat Epaphroditus valetudini suae fore periculum, si ultra modum sibi instaret; malebat tamen valetudinem negligere, quam deesse officio. Et quo magis hoc factum Philippensibus commendet, dicit fuisse supplementum defectus ipsorum; quia scilicet procul dissiti non poterant operam suam Paulo Romae impendere. Ergo Epaphroditus, hac de causa missus, vices eorum obibat. Vocat opus Domini obsequia sibi exhibita: ut certe nihil est, in quo melius possimus operam Deo locare, quam dum servos eius pro Evangelii veritate laborantes iuvamus.

Cap. III.

1. Quod reliquum est, fratres mei, gaudete in Domino. eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. 3. Nos enim sumus Circumcisio, qui spiritu Deum colimus, et gloriamur in Christo Iesu, non autem in carne confidimus. 4. Tametsi ego etiam in carne fiduciam habeo. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis, 5. Circumcisus die octavo, ex genere Israel, tribu Beniamin: Hebraeus ex Hebraeis, secundum Legem Pharisaeus: 6. Secundum zelum persequens Ecclesiam: secundum iustitiam, quae est in Lege, irreprehensibilis.

1. *Gaudete in Domino.* Conclusio est superiorum. quia enim quotidianis rumoribus Satan eos percellere non desinebat, iubet securos esse et bono animo. hac ratione ad constantiam eos hortatur, ne deficiant a suscepta semel doctrina. Et particula *quod reliquum est*, continuum tenorem denotat, ne per multa obstacula sanctum gaudium protendere desinant. Rara virtus, ubi nos crucis amaritudine exacerbare molitur Satan, ut insuave sit Dei nomen, in solo gratiae Dei gustu acquiescere, ut molestiae omnes, dolores, curae, moerores dulcescant. *Eadem scribere vobis.* Hic incipit de pseudoapostolis agere: cum quibus tamen non pugnat conserta manu, ut in epistola ad Galatas; sed paucis verbis graviter eos refellit, quantum satis erat. Nam quia Philippenses tentaverant modo, non expugnaverant, non adeo necessaria erat iusta disputatio ad refellendos errores, quibus nunquam aures praebuerant. Simpliciter ergo monet, ut diligentes sint et attenti in discernendis et cavendis impostoribus. Primo autem *canes* appellat, metaphora inde ducta, quod ventris saturandi causa impuro latratu veram doctrinam impetebant. Perinde ergo est ac si impuros aut profanos diceret. neque enim his assentior, qui putant ita dictos quod inviderent aliis, aut eos morderent. Secundo vocat *malos operarios*, significans, sub praetextu aedificandae Ecclesiae eos nihil aliud quam perdere et destruere omnia. multi enim satagunt, quos praestaret manere otiosos. Quemadmodum praeco ille a Graccho per ludibrium, quod ignavus sedebat, rogatus quidnam ageret, responsum habuit in promptu: Imo vero quid tu agis? Erat enim dux perniciosi tumultus. Paulus ergo inter operarios vult haberi discrimen, ut a malis sibi caveant fideles. In tertio nomine

elegans est προσονομασία. Gloriabantur illi, se Circumcisionem esse: eludit hanc iactantiam *concisionem* vocando, qui lacerarent Ecclesiae unitatem. In quo exemplum habemus, Spiritum sanctum in suis organis non semper refugisse leporem et facetias: a quibus tamen scurrilitas abesset, indigna eius maiestate. Infinita sunt exempla in Prophetis, ac praesertim in Iesaia, ut nullus sit profanus auctor, qui iucundis vocum allusionibus et figuris magis abundet. Verum magis multo observanda est vehementia, qua Paulus in speudoapostolos invehitur: quae certe erumpet, ubicunque fervor erit pii zeli. Sed interea cavendum, nequa intemperies, aut immodica acerbitas sub colore zeli obrepat. Porro quum dicit, eadem scribere sibi haud esse molestum: innuere videtur, se iam alias scripsisse Philippensibus. Verum ita accipere non erit absurdum, nunc scriptis commonefieri de iisdem rebus, quas saepius coram audierant. Neque enim dubium est quin voce disseruisset apud eos saepius, quantopere cavendae sint istae pestes. non tamen ipsum piget repetere, quia periculum imminebat Philippensibus ex silentio. Et certe boni pastoris est, non modo pabulum gregi suppeditare, et suo ductu regere oves; sed lupos caulis ingruentes abigere. neque id semel: sed perpetuo stare in excubiis, neque unquam fatigari. Nam quum perpetuo vigilent fures et latrones in Ecclesiae perniciem, qualis excusatio erit Pastori, si postquam fortiter eos aliquoties repulerit, ad nonum aut decimum insultum deficiat? Utilem vero eiusmodi repetitionem Philippensibus esse commemorat: ne (ut fieri interdum solet) nimis fastidioso sint palato, ac contemnant quasi rem supervacuam. Sunt enim plerique adeo morosi, ut bis idem dici non sustineant; nec interea reputant quod illis quotidie inculcatur, vix tandem post annum decimum suae memoriae haerere. Quod si utile Philippensibus fuit audire hanc Pauli exhortationem, ut discernerent lupos: quid sibi volunt Papistae, dum nullum de sua doctrina iudicium fieri sustinent? Nam quos (obseero) alloquebatur Paulus, quum dicebat, *Videte?* nonne eos, quibus nullum ipsi discernendi ius permittunt? Et de iisdem etiam loquitur Christus similiter: Oves meae vocem meam audiunt, et sequuntur me: alienum fugiunt, neque audiunt eius vocem (Ioh. 10, 5. 27.).

3. *Nos enim sumus Circumcisio.* Hoc est: Nos sumus verum Abrahae semen, et heredes testamenti, quod symbolo Circumcisionis sancitum fuit. Vera enim Circumcisio spiritus est, non literae: interior et in corde sita, non secundum carnem visibilis (Rom. 2, 29.). Per cultum spiritualem intelligit eum, qui nobis in Evangelio commendatur, constatque fiducia et invocatione Dei, abnegatione nostri et pura conscientia. Subaudienda autem est antithesis, quia ex adverso taxat legalem cultum, quem solum urgebant pseudoapostoli. ac si diceret: Illis externis observationibus Deum coli praecipiunt, et quia ceremonias Legis observant, falso iactant se Dei esse populum. nos vere sumus circumcisi, qui in spiritu et veritate *Deum colimus.* Sed hic quaeret quispiam, an veritas excludat Sacramenta. nam idem de Baptismo et Coena dici posset. Respondeo, principium illud semper notandum esse, figuras esse abrogatas Christi adventu, et mutatam Baptismo Circumcisionem. Ex hoc principio sequitur, nunc purum et legitimum Dei cultum a ceremoniis legalibus immunem esse, et veram Circumcisionem fidelibus constare citra figuram. *Et gloriamur in Christo.* Continuanda est antithesis. Nos in re ipsa, quum illi in symbolis haereant: nos in corpore manemus, quum illi ad umbras respectent. Nec male respondet contrarium membrum, quod mox opposuit: Non habemus in carne fiduciam. Nam Carnis nomine complectitur quicquid est externum in homine, unde gloria petitur: quemadmodum ex contextu patebit. vel ut brevius dicam, Carnem appellat, quicquid est extra Christum: in quo non leviter pungit per-

versos istos Legis zelotas, quia Christo non contenti ad alienas glorias transvolent. Gloriari et Fiduciam habere pro eodem posuit. Effert enim fiducia hominem, ut gloriari etiam audeat. itaque sunt res coniunctae.

4. *Tametsi ego etiam.* Non de affectu loquitur, sed se quoque gloriandi argumentum habere significat, si libeat aliorum stultitiam imitari. Sensus ergo est: Mea quidem gloria in Christo sita est; verum si in carne oporteat gloriari, mihi etiam non deest materia. Atque hinc discimus, qualiter refellenda sit eorum arrogantia, qui extra Christum superbiunt. Si eadem, quibus se venditant, suppetunt etiam nobis, ne patiamur illos Christo insultare inepta iactantia, quin nostras quoque glorias regeramus: ut intelligant nos non invidia facere, quod pro nihilo ducimus, imo sponte abiicimus, quae maximi faciunt. Sit tamen haec semper clausula, vanam esse et ridiculam omnem carnis fiduciam. *Siquis fiduciam habet in carne, ego magis.* Non contentus se aequare cuivis illorum, etiam se praefert. Quare non potest in hac causa esse suspectus, quasi invideat illorum praestantiae, et Christum extollat, deprimendi eius quod sibi deest, causa. Dicit ergo, si in contentionem ventum fuerit, se reliquis fore superiorem. Nihil enim habebant (ut mox videbimus) quod non vicissim haberet cum illis commune: in quibusdam vero longe antecellebat. Improprie dixit fiduciam se habere, qui sine fiducia praeditus erat gloriis carnalibus, quibus alii turgebant.

5. *Circumcisus die octavo.* Ad verbum est: Circumcisio octavi diei. sed quoad sensum nihil interest: significat enim se legitimo ritu et secundum praescriptum Legis fuisse circumcisum. Ordinaria autem illa Circumcisio pluris habebatur: deinde indicium erat generis, de quo mox subiicit. Nam in alienigenis non eadem erat ratio, quia, postquam fuerant proselyti, circumcidebantur adolescentes aut viri, interdum etiam senes. Dicit itaque se genere esse *Israelitam.* Tribum designat, non (meo quidem iudicio) quod plus haberet praestantiae *tribus Beniamin*, quam aliae; sed ad confirmandam generis fidem, ut moris erat singulos ex sua tribu censeri. Huc pertinet quod rursus addit se *Hebraeum esse ex Hebraeis.* Vetustissimum enim erat hoc nomen, utpote quo ipse quoque Abraham insignitur a Mose (Genes. 14, 13.). Summa igitur est, ab ultima origine Paulum esse ex semine Iacob progenitum: adeo ut inde possit ultra atavos et abavos citare. *Secundum Legem Pharisaeus.* Postquam de generis nobilitate disseruit, nunc descendit ad dotes personae (ut vocant) peculiares. Vulgo satis notum est, sectam Pharisaeorum opinione sanctimoniae ac doctrinae fuisse prae aliis celebrem: eius se fuisse commemorat. Pharisaeos a divisione fuisse appellatos, communis opinio est: verum mihi magis probatur, quod a sanctae memoriae viro Capitone aliquando accepi, nomen inde habuisse, quod pollere se iactarent dono interpretandae Scripturae. פרש enim Hebraeis est Interpretatio. Quum alii se literales esse profiterentur, hi se malebant censeri Pharisaeos, qui veterum interpretationes tenerent. Et certe constat eos antiquitatis praetextu totam Scripturam suis commentis adulterasse. quia tamen simul sanas quasdam interpretationes per manus veterum traditas retinuerant, summus illis honor deferebatur. Sed quid sibi vult particula *Secundum Legem?* Nam certe nihil Legi Dei magis adversum, quam sectae. una enim illic Dei veritas traditur, quae vinculum est unitatis. Deinde sectas omnes sub Ionathae pontificatu exortas esse, testis est Iosephus, libro antiq. 13. Legis nomine improprie utitur Paulus pro religionis doctrina, utcunque corruptissima esset eo tempore: qualis est hodie Christianismus in Papatu. Sed quia multi erant ex ordine doctorum minus periti et exercitati, fer-

voris quoque sui facit mentionem. Fuit quidem hoc gravissimum peccatum in Paulo, Ecclesiam persequi. sed quia disceptationem habebat cum nebulonibus, qui Christum miscendo cum Mose Legis zelum obtendebant: ex adverso commemorat se tam acrem fuisse zelotem Legis, ut ob hanc causam esset Ecclesiae persequutor.

6. *Secundum iustitiam quae est in Lege.* Dubium non est quin hic totam iustitiam Legis intelligat. nam de solis ceremoniis accipere, nimis est ieiunum. Sensus itaque generalior est, quod vitae integritatem coluerit, quae ab homine Legis studioso requiri poterat. Rursus obiicitur, iustitiam Legis perfectam esse coram Deo. Summa enim est, ut homines Deo plene adhaereant. et quid ultra ad perfectionem desiderari potest? Respondeo, Paulum hic de iustitia loqui, quae communi hominum existimationi satisfaceret. Legem enim separat a Christo. Quid autem Lex sine Christo, nisi mortua litera? Ut res clarius pateat, dico esse duplicem iustitiam Legis. Una est spiritualis, nempe perfectus amor Dei et proximorum. ea continetur in doctrina, nunquam in vita ullius hominis exstitit. Altera est literalis, quae in hominum conspectu apparet: quum interim hypocrisis regnet in corde, et coram Deo nihil sit quam iniquitas. Ita Lex duos habet respectus; unum Dei, alterum hominum. Erat ergo Paulus hominum iudicio sanctus, et immunis ab omni reprehensione. Rara sane laus, et prope singularis. videamus tamen, quanti eam fecerit.

7. Verum quae mihi lucra erant, ea existimavi propter Christum iacturam. 8. Quinetiam omnia existimo iacturam esse, propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnium iacturam feci, et existimo reiectamenta esse, ut Christum lucrifaciam, 9. Et inveniam in ipso: non habens meam iustitiam quae ex Lege est, sed quae est per fidem Christi: quae inquam ex Deo est iustitia in fide: 10. Ut cognoscam ipsum, et potentiam resurrectionis eius, et communicationem passionum eius, dum configuror morti eius, 11. Siquo modo perveniam ad resurrectionem mortuorum.

7. *Quae mihi lucra erant.* Lucra sibi fuisse dicit ante cognitum Christum. sola enim Christi ignorantia facit, ut efferamur vana confidentia. Quare ubi falsam propriae virtutis opinionem, ubi arrogantiam, ubi fastum cernimus, illic sciamus Christum non cognosci. Contra, simulatque illucet Christus, momento evanescunt, aut certe vilescunt, quaecunque prius falso splendore nobis perstringebant oculos. Quae igitur Paulo adhuc caeco lucra fuerant, vel potius lucri colore eum deceperant, ea illuminatus damna esse agnovit. Cur damna? quia impedimento erant quominus ad Christum accederet. Quid porro magis noxium quam quod a Christi accessu nos arcet? Loquitur autem potissimum de iustitia sua. nam ad Christum non admittimur, nisi nudi et inanes propriae iustitiae. Ergo Paulus agnovit, nihil sibi magis esse perniciosum propria iustitia, utpote qua a Christo excluderetur.

8. *Quinetiam existimo.* Significat se manere in sententia: quia saepe fit ut, rerum novarum delectatione abrepti, alias omnes obliviscamur, postea autem nos poeniteat. Quare Paulus, postquam dixit se renuntiasse impedimentis omnibus, ut Christum possideret: iam addit, sibi manere hunc animum. *Propter eminentiam cognitionis.* Extollit Evangelium adversus alias omnes persuasiones quae nos decipiunt. Videntur enim multa eminere: sed Christi

cognitio sua sublimitate adeo omnia exsuperat, ut prae ipsa una nihil sit non despicabile. Hinc igitur discamus, quanti aestimanda sit cognitio unius Christi. Quod *Dominum suum* vocat, id ad exprimendam affectus vehementiam facit. *Propter quem omnium iacturam feci.* Plus dicit quam antea: saltem significantius loquitur. Similitudo est sumpta a navigantibus, qui urgente periculo naufragii iactum faciunt omnium, ut salvi in portum, nave exonerata, perveniant. Spoliari ergo maluit Paulus omnibus quae habebat, quam solo Christo privari. Sed quaeritur an necesse sit et divitiis, et honoribus, et generis nobilitati, et externae etiam iustitiae nos renuntiare, quo fiamus Christi participes. nam sunt omnia illa dona Dei, per se nequaquam aspernanda. Respondeo, Apostolum hic non tam loqui de rebus ipsis, quam de qualitate. Est quidem illud verum, Regnum coelorum simile esse pretiosae margaritae, cuius redimendae causa dubitare nemo debeat quicquid habet vendere (Matth. 13, 46.). Sed in rebus aliud est substantia, aliud qualitas. Non necesse habuit Paulus abdicare se a tribu sua et a genere Abrahae, fierique allophylum, ut fieret Christianus: sed fiduciam generis abiicere. Non debuit ex casto impudicus, ex sobrio intemperans, ex gravi et honesto dissolutus fieri: sed exuere falsam persuasionem iustitiae propriae, et in eam despuere. Nos quoque non adversus operum substantiam disputamus, quum tractamus de iustitia fidei: sed adversus illam qualitatem, quam illis imponunt sophistae, quod illis homines iustificari contendunt. Se igitur spoliavit Paulus, non operibus, sed perversa fiducia operum, qua fuerat inflatus. Quod ad divitias et honores spectat, ubi affectum deposuerimus, parati quoque erimus res ipsas abiicere, quoties ita exiget Dominus: et ita oportet. Non est simpliciter necessarium te esse pauperem, ut sis Christianus: verum si ita Domino placuerit, te paratum esse convenit ad subeundam paupertatem. Denique Christianos fas non est quicquam habere extra Christum. Extra Christum esse dico, quicquid obstaculo nobis est quominus solus Christus nostra sit gloriatio, et in nobis penitus regnet. *Et existimo reiectamenta.* Hic vero non verbis solum, sed etiam re ipsa multum amplificat quod prius dixit. Nam qui abiiciunt merces et alia in mare, ut salvi evadant, non ideo tamen contemnunt divitias: sed quia malunt miseri et inopes vivere, quam demergi cum suis opibus, eas quidem perdunt, aegre tamen et cum gemitu: ubi vero enatarunt, earum amissionem lugent. Paulus autem contra asserit, non modo se reliquisse quicquid ante habebat pretiosum: sed sibi instar stercoris foetere, vel sordere instar rerum, quae contemptim proiiciuntur. Chrysostomus paleas interpretatur. Grammatici autem σκύβαλον dictum putant, quasi κυσίβαλον, quod proiicitur canibus. Et certe merito foetere debet nobis quicquid alienum est a Christo, quum apud Deum abominatio sit. Merito etiam sordere debet, quum nihil sit quam falsa imaginatio. *Ut Christum lucrifaciam.* Hoc verbo innuit, non posse aliter Christum lucrifieri, quam si nostra omnia perdamus. Vult enim nos esse sola sua gratia divites: vult unus in solidum nostra esse beatitudo. Qualis autem ratio sit perdendi, prius dictum est, nempe ut nihil nos abducat ab unius Christi fiducia. Quod si Paulus ea vitae innocentia et integritate non dubitavit pro damno et stercoribus ducere suam iustitiam: quid sibi volunt hodierni Pharisaei, qui, omni flagitiorum genere cooperti, sua tamen merita adversus Christum efferre non erubescunt?

9. *Et inveniam in ipso.* Verbum est passivum: ideo alii omnes verterunt, Inveniar. Sed frigide contextum praetereunt: quasi nulla subesset emphasis. Si passive legas, antithesis subaudienda est, Paulum fuisse perditum, antequam inventus esset in Christo. quemadmodum dives mercator perdito similis est, quamdiu onustam habet

navem opibus: post iactum invenitur. Hic enim maxime valet dictum illud: Perieram, nisi periissem. Sed quia verbum εὑρίσκομαι in passiva terminatione significationem habet activam, tuncque Recuperare significat quod sponte cesseris, quemadmodum pluribus exemplis Budaeus demonstrat: non dubitavi ab aliorum opinione discedere. Nam hoc modo plenior erit sensus, et uberior doctrina: Paulum renuntiasse omnibus quae habebat, ut recuperaret in Christo; idque melius verbo lucrifaciendi respondet, quia significat non exiguum illud aut vulgare esse lucrum, quum in se Christus omnia contineat. Et certe nihil nobis deperit, dum ad Christum venimus nudi et exinaniti. quia quae ante falso nos habere putavimus, tunc incipimus vere obtinere. Melius ergo declarat quantae sint Christi divitiae: quia in ipso consequimur omnia, et invenimus. *Non habens meam iustitiam.* Insignis locus, siquis certam iustitiae fidei definitionem habere cupiat, et tenere veram eius naturam. Comparat enim hic Paulus duas iustitias inter se. Unam dicit esse propriam hominis, quam eandem Legis iustitiam appellat: alteram ex Deo esse tradit, et per fidem obtineri, ac in fide Christi repositam. Has ita facit inter se contrarias, ut stare simul nequeant. Duo igitur hic notanda sunt: cedendam esse ac resignandam Legis iustitiam, ut fide sis iustus: deinde iustitiam fidei provenire ex Deo, non esse hominis propriam. De utroque nobis hodie magna lis est cum Papistis. nam neque fidei iustitiam ex Deo esse concedunt totam, sed partem attribuunt homini: et eas simul commiscent, quasi altera alteram non tolleret. Diligenter ergo expendere convenit singula Pauli verba, quia nullum est, cui non subsit magnum pondus. Negat fideles habere propriam iustitiam. atqui non potest negari, quin, siqua esset operum iustitia, merito nostra diceretur. Ergo operum iustitiae locum nullum penitus relinquit. Cur autem Legis iustitiam appellet, ostendit ad Romanos capite 10, 5. nempe quia hoc est Legis edictum: Qui fecerit haec, vivet in ipsis. Lex ergo iustum pronuntiat hominem ex operibus. Neque est quod cavillentur Papistae, restringi hoc totum debere ad ceremonias. Primo enim frivolum est nugamentum, quod Paulus ceremoniis duntaxat iustus fuerit. deinde hac ratione opponit duas istas iustitias, quod una sit hominis, altera ex Deo. Alteram igitur significat esse operum mercedem, alteram gratuitum Dei donum. Ita generaliter meritum hominis opponit Christi gratiae. nam quum Lex afferat opera, fides offert nudum hominem Deo, ut Christi iustitia induatur. Quod igitur iustitiam fidei asserit ex Deo esse, non ideo tantum est, quia fides sit Dei donum, sed quia Deus nos iustificet sua bonitate: vel quod iustitiam, ab ipso nobis donatam, fide recipiamus.

10. *Ut cognoscam ipsum.* Describit vim et naturam fidei: quod scilicet sit Christi cognitio; nec ea nuda vel confusa, sed dum percipitur virtus resurrectionis ipsius. *Resurrectionem* posuit pro redemptionis complemento, ita ut mortem sub se contineat. Sed quia parum est, Christum agnoscere crucifixum et excitatum a mortuis, nisi fructum quoque apprehendas: nominatim de efficacia loquitur. Tunc ergo rite cognoscitur Christus, dum sentimus, quid valeat mors eius et resurrectio, et qualiter in nobis sit efficax. Omnia autem illic nobis sunt posita: expiatio et abolitio peccati, liberatio a reatu, satisfactio, mortis victoria, iustitiae acquisitio, spes beatae immortalitatis. *Et communicationem passionum.* Postquam de gratuita iustitia loquutus est, quam resurrectione Christi partam fide obtinemus, subiungit de exercitiis piorum, idque ne videatur otiosam fidem inducere, quae nullos pariat effectus in vita. Et subindicat, haec esse studia, quibus exerceri suos velit Dominus: quum ieiuna ceremoniarum elementa pseudoapostoli obtruderent. Qui ergo fide compos est factus omnium bonorum Christi, is sibi

propositam esse conditionem agnoscat, ut tota vita configuretur morti eius. Caeterum duplex est societas et communicatio mortis Christi. Altera est interior, quam Scriptura vocare solet mortificationem carnis, aut crucifixionem veteris hominis: de qua tractat Paulus ad Romanos capite sexto. Altera est exterior, quae vocatur mortificatio externi hominis: ea est crucis tolerantia, de qua tractat octavo eiusdem epistolae capite: atque hic etiam, nisi fallor. Nam post comprehensam resurrectionis virtutem proponitur nobis Christus crucifixus, ut per tribulationes et aerumnas ipsum sequamur. ideoque mortuorum resurrectio diserte exprimitur, ut sciamus moriendum esse, antequam vivamus. Haec est continua fidelium meditatio, quamdiu peregrinantur in terra. Haec vero eximia est consolatio, quod in omnibus miseriis sumus socii crucis Christi, si sumus eius membra, ut per afflictiones via nobis pateat ad aeternam beatitudinem. quemadmodum alibi habetur (II. Tim. 2, 11.): Si commorimur, simul vivemus; si compatimur, simul regnabimus. Huc igitur comparatos esse nos omnes convenit, ut tota vita nostra nihil quam mortis imaginem repraesentet, donec mortem ipsam pariat. Sicuti vita Christi nihil aliud fuit quam mortis praeludium. Sed hac consolatione interea fruimur, quod finis est aeterna beatitudo. Mors enim Christi cum resurrectione coniuncta est. Ideo dicit Paulus, se eius morti fieri conformem, ut ad gloriam resurrectionis perveniat. Particula *Siquo modo*, non est dubitationis, sed difficultatem notat, excitandi studii nostri causa. neque enim leve certamen est, dum luctamur cum tot ac tantis obstaculis.

12. Non quod iam apprehenderim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si ego quoque apprehendam, quemadmodum et apprehensus sum a Christo Iesu. 13. Fratres, ego me ipsum nondum arbitror apprehendisse. unum autem, ea quae retro sunt oblitus, ad ea quae ante sunt, me extendens, 14. Secundum scopum sequor ad palmam supernae vocationis Dei in Christo Iesu. 15. Quicunque perfecti sumus, hoc sentiamus: et siquid aliter sentitis, etiam hoc vobis Deus revelabit. 16. Caeterum quo pervenimus, ut idem sentiamus, eadem procedamus regula. 17. Simul imitatores mei estote fratres, et considerate eos qui sic ambulant: quemadmodum nos habetis pro exemplari.

12. *Non quod iam apprehenderim.* In hoc incumbit Paulus, ut Philippensibus persuadeat, nihil aliud cogitare quam Christum, nihil aliud sapere, nihil aliud appetere, nulla alia meditatione occupari. Huc plurimum valet quod nunc addit, se, qui impedimentis omnibus renuntiasset, nondum tamen scopum attigisse: ideo semper ulterius tendere et eniti. quando hoc magis agendum erat Philippensibus, qui procul adhuc ab ipso distabant? Sed quaeritur quid Paulus nondum se consequutum esse dicat. Nam certe ex quo sumus insiti per fidem in corpus Christi, iam Dei regnum ingressi sumus: et quemadmodum ad Ephesios (2, 6.) habetur, sedemus iam per spem in coelestibus. Respondeo, salutem nostram in spe interea sitam esse, ut certa quidem sit hereditas, nondum tamen eius possessione fruamur. Quanquam hic Paulus alio respicit, nempe ad fidei et mortificationis, cuius meminerat, profectum. Dixerat se contendere et eniti ad resurrectionem mortuorum per communicationem crucis Christi: addit se nondum id fuisse assequutum. Quid? nempe ut in solidum communicet Christi passionibus, ut per-

fectum habeat gustum potentiae resurrectionis, ut ipsum plane cognoscat. Proficiendum igitur exemplo suo admonet: ac rem tantae molis esse Christi cognitionem, ut qui in ea sola elaborant, nunquam tamen perfecti sint quamdiu vivunt. Caeterum hoc Pauli doctrinae nihil derogat, quia tantum comprehenderat quantum ad exsequendum munus sibi commissum sufficeret. Interea proficere ipsum oportuit, ut divinus omnium doctor ad humilitatem erudiretur. *Quemadmodum et apprehensus.* Membrum hoc interposuit vice correctionis, ut totum suum conatum tribueret Dei gratiae. Non multum refert, legasne Quemadmodum, an Quatenus. sensus enim idem semper manet, Paulum fuisse apprehensum a Christo, ut Christum apprehenderet: hoc est, nihil nisi impulsu et directione Christi egisse. Ego tamen quod clarius erat elegi, quando libera videbatur optio.

13. *Nondum arbitror me apprehendisse.* Non hic revocat fidem suae salutis in dubium, quasi adhuc esset suspensus: sed repetit quod dixerat, se adhuc proficiendo ulterius tendere, quia nondum ad finem suae vocationis pervenerat. Atque id declarat continuo, se in hoc unum intentum esse dicens, relictis omnibus aliis. Comparat autem vitam nostram stadio, cuius spatium nobis ad currendum definierit Deus. Quemadmodum enim nihil profuerit cursori ex carceribus egressum esse, nisi ad metam usque pertingat: sic etiam conficiendum est nobis curriculum vocationis usque ad mortem, neque ante cessandum, quam adepti simus quod petimus. Deinde sicuti via definita est cursori, ne huc aut illuc vagando frustra se fatiget, nihil promovens ad metam: ita etiam scopus nobis est propositus, quo recta debemus cursum nostrum destinare; nec patitur Deus nos temere evagari. Tertio sicuti cursorem expeditum esse oportet, nec ad ullas remoras gressum sistere, sed omnibus superatis continuare suum cursum: ita nobis cavendum est, ne ullis avocamentis mentem animumve accommodemus; sed potius danda opera, ut distractione omni soluti totum studium ad unam Dei vocationem applicemus. Haec tria in una similitudine comprehendit Paulus. Quum dicit se unum hoc agere et priora omnia oblivisci, strenuitatem exprimit, et excludit omnia avocamenta. Quum dicit se insequi iuxta scopum, significat se extra viam non errare. *Quae retro sunt oblitus.* Alludit ad cursores, qui nusquam deflectunt oculos, ne celeritatem cursus sui retardent: praecipue vero a tergo non respectant, quantum spatii emensi fuerint, sed festinant recta ad metam. Ita Paulus docet, se non considerare quis fuerit, nec quid egerit: sed tantum se intendere ad destinatum scopum, et quidem tanto ardore, ut quasi extentis brachiis illuc feratur. Talis enim subest metaphora in participio quo utitur. Siquis obiiciat, recordationem ante actae vitae esse utilem ad nos incitandos, tum quia iam collatae gratiae nobis addunt animum ad sperandum, tum quia peccatis admonemur, corrigendam esse vitam in melius: respondeo, eiusmodi cogitationes non avertere oculos a fronte ad tergum, sed potius iuvare aciem, ut scopum acutius cernamus. Paulus autem hic damnat respectus, qui alacritatem vel frangunt, vel minuunt. Quemadmodum siquis persuasus, se satis magnos progressus fecisse, quia defunctus sibi videbitur, pigrescet, ac volet aliis tradere lampada. vel siquem sollicitet desiderium relictae conditionis, non potest totum studium ad id quod agit applicare. Eiusmodi erant cogitationes, a quibus oportuit Pauli animum aversum esse, si vocationem Christi serio persequi vellet. Quia autem hic de conatu, studio, cursu, perseverantia mentio erat, nequis positam in illis salutem putaret, vel etiam adscriberet hominum industriae, quod aliunde provenit: causam omnium notare volens, addidit *In Christo Iesu.*

15. *Quicunque perfecti sumus.* Nequis de vulgo hominum hoc dictum acciperet, quasi pueris in Christo praescriberet rudimenta: testatur esse regulam, quam omnes perfecti tenere debeant. Est autem haec regula, Abdicandam rerum omnium fiduciam, ut in sola Christi iustitia gloriemur, et posthabitis omnibus aspiremus ad communicationem passionum eius, quae nos ad beatam resurrectionem ducat. Ubi nunc erit status perfectionis, quem fingunt monachi? ubi erit confusa farrago tot inventionum? ubi denique totus Papatus, qui nihil aliud est quam imaginaria perfectio, quae nihil commune habet cum hac Pauli regula? Certe qui unum hoc verbum intellexerit, clare agnoscet foetida esse stercora, quaecunque de iustitia et salute consequenda docentur in Papatu. *Siquid aliter.* Eadem opera et eos humiliat, et in bonam spem attollit. admonet enim ne in sua ignorantia superbiant: et tamen iubet esse bono animo, quum dicit exspectandam esse revelationem Dei. Scimus enim quantum sit obstaculum veritatis pervicacia. Haec igitur optima ad docilitatem praeparatio, si non placemus nobis in errore. Ideo tacite Paulus indicat, dandum esse locum Dei revelationi, si nondum assequuti sumus quod quaerimus. Et quum gradatim proficiendum docet, addit illis animum, ne deficiant in cursu medio. Quanquam simul extra controversiam quod docuerat, asserit, dum aliis, qui a se dissentiunt, revelatum iri, quod adhuc nesciunt, docet. Perinde enim id valet ac si dixisset: Vobis aliquando ostendet Dominus hoc ipsum quod dixi, esse perfectam et rite sapiendi et bene vivendi regulam. Nemo ita loqui iure posset, nisi cui certa constat suae doctrinae ratio et veritas. Interea etiam discamus ex hoc loco, tolerandam esse ad tempus ignorantiam in fratribus infirmis, et ignoscendum esse, si non statim illis datum sit, penitus nobis subscribere. Certus erat Paulus de sua doctrina; et tamen, qui nondum poterant eam recipere, iis dat proficiendi spatium; nec propterea desinit fratrum loco eos habere. tantum cavet, ne sibi in errore blandiantur. Quod Latini codices habent Revelavit, in praeterito: tanquam ineptum et minime consentaneum sine difficultate reiicio.

16. *Caeterum quo pervenimus.* In distinctione variant Graeca quoque exemplaria. nam in quibusdam duae sunt integrae sententiae. Si magis placeat divisio, sensus erit, quem Erasmus reddidit. Ego diversam lectionem magis amplector: ut hortetur Paulus ad imitationem sui; ut tandem ad eundem scopum perveniant; nempe ut idem sentiant, et eadem procedant regula. Nam ubi viget sincerus affectus, qualis in Paulo regnabat, facilis est via ad sanctam piamque concordiam. Quia ergo nondum perceperant, quae esset vera perfectio, ut eo pervenirent, vult esse imitatores sui, hoc est, pura conscientia Deum quaerere, nihil arrogare sibi, placide subiicere suum sensum Christo. Nam in Pauli imitatione continentur omnes illae virtutes: rectus zelus, timor Domini, modestia, sui abnegatio, docilitas, amor et studium concordiae. Simul autem iubet esse imitatores sui, hoc est omnes uno consensu et una mente. Nota metam perfectionis, ad quam Philippenses invitat suo exemplo, esse ut idem sentiant, et eadem progrediantur regula. Sed ante posuit doctrinam, in qua consentire, et regulam, ad quam se formare debeant.

17. *Considerate eos.* Hoc verbo significat sibi perinde esse, quos sibi deligant ad imitandum, modo se forment ad illam puritatem, cuius ipse erat exemplar. quo tollitur omnis ambitionis suspicio. socios enim refugit, quisquis sibi addictus est. Et simul admonet, non esse omnes promiscue imitandos: quemadmodum clarius subiungit.

18. Multi enim ambulant (quos saepe dicebam vobis, ac nunc etiam flens dico, inimicos esse crucis Christi: 19. Quorum finis perditio, quorum deus venter est, et gloria in confusione ipsorum) terrena cogitantes. 20. Nostra autem conversatio in coelis est, ex quibus etiam Salvatorem exspectamus, Dominum Iesum Christum. 21. Qui transformabit corpus nostrum humile, ut sit conforme corpori suo glorioso, secundum efficaciam qua potest etiam sibi subiicere omnia.

18. *Multi enim.* Ista est propositio simplex (meo quidem iudicio): Multi ambulant terrena cogitantes. qua significat multos esse, qui humi repunt, non sentientes vim regni Dei. Notas autem inseruit, quibus tales discerni queant, quas suo loco excutiemus. Quidam per Terrestria intelligunt ceremonias et externa mundi elementa, quae oblivionem inducunt verae pietatis. sed ego ad carnalem affectum referre malo: quod scilicet Dei Spiritu non regeniti nihil nisi mundum sapiant, quod ex sequentibus clarius patebit. nam invidiam hinc illis conflat, quod sui tantum honoris, otii, et quaestus cupidi, Ecclesiae aedificationem negligerent. *Quos saepe dicebam.* Ostendit quam non abs re saepius monuerit Philippenses, quia nunc eadem per literas cogatur reducere in memoriam, quae prius coram dixerat. Et lacrymae argumento sunt, non aemulatione vel odio hominum, non maledicendi cupiditate, non ingenii petulantia eum impelli, sed pio zelo: quia videat misere Ecclesiam perdi ab eiusmodi pestibus. Ita scilicet nos affici convenit, ut dum cernimus ab improbis et nihili hominibus Pastorum locum occupari, gemamus, et saltem lacrymis testemur, nos Ecclesiae calamitati condolescere. Operae pretium etiam est notare, de quibus agat Paulus: non de apertis scilicet hostibus, qui ex professo doctrinam eversam cuperent, sed de fucis et nebulonibus, qui ambitionis aut ventris causa pessundabant Evangelii virtutem. Plus certe interdum tales nocent, qui se ipsos quaerendo ministerii vim enervant, quam si palam repugnarent Christo. Nequaquam ergo illis parcendum est, quin illos digito, quoties expediat, indicemus. Conquerantur postea ut libuerit de nostra morositate: modo nihil nobis obiiciant, quod non liceat Pauli exemplo tueri. *Inimicos esse crucis.* Alii exponunt Crucem pro toto redemptionis mysterio, atque hoc dici interpretantur, quod Legem praedicando beneficium mortis Christi exinanirent. Alii autem, quod crucem fugerent, nec se vellent periculis obiicere pro Christo. Ego generalius accipio, quod amicos simulantes essent deterrimi hostes Evangelii. Neque enim rarum est Paulo, totam Evangelii praedicationem Crucis nomine designare. Nam ut alibi dicit (II. Cor. 5, 17.): Siquis in Christo, nova creatura.

19. *Quorum finis perditio.* Hoc addit, ut periculo territi Philippenses eo diligentius caveant, nec se implicent illorum exitio. Quia autem eiusmodi nebulones ostentatione et variis artibus ita perstringunt saepe ad tempus oculos simplicium, ut etiam optimis Christi servis praeferantur: ingenti fiducia pronuntiat Apostolus, gloriam, qua nunc sunt inflati, ignominia mutatum iri. *Quorum deus venter est.* Quod Circumcisionem urgebant et ceremonias, id negat eos facere Legis zelo: sed in hominum gratiam, ut quieti viverent, et absque molestia. Videbant enim Iudaeos mira rabie ardere adversus Paulum et similes; nec posse alia conditione Christum a se pure annuntiari quin eandem in se rabiem excitarent. Ergo

otio commoditatique suae consulentes miscebant eas corruptelas, quae restinguerent aliorum flammas.

20. *Nostra autem conversatio in coelis.* Haec sententia prosternit omnes inanes pompas, quibus se larvati Evangelii ministri iactare solent: et odiose perstringit omnia eorum studia, quoniam super terram volitando minime in coelum adspirent. Docet enim, nihili aestimanda omnia, praeter spirituale Dei regnum: quia coelestem vitam in hoc mundo vivere debeant fideles; ac si diceret: Cogitant illi terrena, nos igitur alienari ab ipsis convenit, quorum in coelis est conversatio. Permisti quidem sumus hic infidelibus et hypocritis: imo paleae eminent in area Domini supra triticum. Deinde obnoxii sumus communibus terrestris vitae aerumnis, indigemus etiam cibo et potu, et reliquis necessitatibus: sed tamen mente et affectu in coelo nos versari oportet. Nam et cursim praetereundum est per hanc vitam, et mortui esse mundo debemus, ut in nobis Christus vivat et nos vicissim illi vivamus. Hic locus fons est uberrimus multarum exhortationum, quas elicere cuivis facile est. *Ex quibus etiam.* Ex coniunctione, quam habemus cum Christo, probat nostram politiam in coelis esse. neque enim membra a suo capite divisa esse convenit. Itaque quum in coelo sit Christus, ut illi adhaereamus, extra mundum animis nos habitare necesse est. Deinde ubi thesaurus noster, ibi et cor nostrum. Christus beatitudo et gloria nostra in coelis est: sursum ergo animae nostrae cum ipso habitent. Ideo nominatim vocat Salvatorem. Unde nobis salus? nempe adveniet nobis e coelo Christus Salvator: absurdum igitur, nos in terra occupari. Epithetum hoc *Salvatoris* servit loci circumstantiae. Nam ideo dicimur in coelo esse animis, quia inde solum nobis spes salutis affulgeat. Christi adventus sicuti impiis erit terribilis, ita eorum animos potius avertit e coelo, quam illuc incitet. Iudicem enim sibi venturum sciunt, et quantum in se est, fugiunt. Ex his Pauli verbis suavissimam consolationem colligunt piae animae, quod audiunt expetendum sibi esse adventum Christi, quia futurus sit salutaris. Contra vero certum incredulitatis signum est, ad quamvis eius mentionem expavescere. Vide octavum caput ad Romanos. Caeterum dum vanis desideriis alii circumferuntur, Paulus fideles uno Christo vult esse contentos. Praeterea discimus ex hoc loco, nihil humile aut terrenum de Christo imaginandum esse, quia suspicere nos in coelum iubet Paulus, ut eum quaeramus. Qui autem subtiliter disputant, non inclusum esse Christum, aut abstrusum in aliquo coeli angulo, ut inde probent, ubique esse eius corpus, coelumque et terram implere: neque nihil dicunt, neque totum. Nam sicuti temerarium ac stultum foret, ultra coelos conscendere, et stationem in hac vel illa regione, aut sedile, aut ambulationem assignare Christo: ita etiam carnali ulla cogitatione ipsum e coelo detrahere ut in terra quaeramus, stultum ac perniciosum est deliramentum. Ergo sursum corda, ut sit cum Domino.

21. *Qui transformabit.* Hoc argumento magis etiamnum Philippenses exstimulat, ut animis in coelum sublatis Christo penitus adhaereant: quia scilicet corpus hoc, quod gestamus, non perpetuum est domicilium, sed caducum tabernaculum, quod mox in nihilum redigetur. deinde tot miseriis obnoxium est, tot pudendis infirmitatibus subiectum, ut merito abiectum et ignominiae plenum vocari queat. Unde autem eius restitutio speranda? ex coelo, in Christi adventu. Ergo nulla pars est nostri, quae non in coelum toto desiderio aspirare debeat. Praesentem corporum nostrorum humilitatem cernimus cum in vita, tum praecipue in morte; gloria, quam habebunt conformem Christi corpori, incomprehensibilis est. Nam si exiguum gustum, quem praebebat in transfiguratione, non

ferebant discipuli: quis nostrum plenitudinem assequatur? Contenti nunc simus testimonio nostrae adoptionis, divitias nostrae hereditatis cognituri, quando illis fruemur. *Secundum efficaciam.* Quia nihil magis incredibile, nec magis a sensu carnis dissentaneum, quam resurrectio: hac de causa Paulus infinitam Dei potentiam nobis ponit ob oculos, quae omnem dubitationem absorbeat. Nam inde nascitur diffidentia, quod rem ipsam metimur ingenii nostri angustiis. Nec *potentiae* tantum meminit, sed *efficaciae:* quae est effectus, vel potentia in actum se exserens, ut ita loquar. Quum autem nobis in mentem venit, Deum, qui omnia creavit ex nihilo, terrae et mari posse imperare, aliisque elementis, ut depositum reddant: protinus animi in spem firmam, adeoque in spiritualem resurrectionis conspectum eriguntur. Sed notare quoque operae pretium est, ius et potestatem suscitandi mortuos, imo quidvis suo arbitrio agendi, conferri in Christi personam: quo encomio divina eius maiestas splendide ornatur. Quinetiam hinc colligimus creatum ab ipso fuisse mundum, quia sibi omnia subiicere nonnisi unius est Creatoris.

Cap. IV.

1. Itaque fratres mei, dilecti et desiderati, gaudium et corona mea, sic state in Domino dilecti. 2. Evodian hortor, et Syntychen hortor ut unum sentiant in Domino. 3. Sane rogo etiam te germane compar, adiuva eas, quae in Evangelio idem mecum certamen sustinuerunt, cum Clemente etiam, et reliquis adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae.

1. *Itaque fratres.* Doctrinam suo more vehementioribus exhortationibus claudit, quo eam hominum animis tenacius infigat. Et blandis appellationibus in eorum affectus se insinuat: quae tamen non sunt adulationis, sed sinceri amoris. *Gaudium* suum ipsos vocat et *coronam*, quod laetus sua opera acquisitos in fide perstare, triumphum illum, de quo diximus, speraret, quum Dominus res suis auspiciis gestas coronabit. Quum iubet eos *sic stare in Domino*, significat statum eorum sibi probari. Quanquam particula Sic referri posset ad doctrinam superiorem. sed illud aptius, ut praesentem statum laudando ad perseverantiam eos hortetur. Dederant quidem iam aliquod specimen suae constantiae: Paulus tamen, humanae imbecillitatis conscius, in posterum eos confirmatione opus habere censet.

2. *Evodian hortor, et Syntychen.* Communi fere opinione receptum est, Paulum nescio quid dissidii voluisse componere inter duas istas mulieres. qua de re, etsi nolim contendere, levior tamen est coniectura in verbis Pauli, quam ut persuadeat rem ita habere. Apparet ex testimonio, quod illis reddit, cordatissimas fuisse mulieres. Tantum enim illis tribuit, ut vocet commilitones in Evangelio. proinde quum in earum consensione multum esset positum momenti, in discordia vero ingens periculum: ad concordiam ipsas peculiariter animat. Notandum autem, quoties de consensu loquitur, vinculum etiam addere, *In Domino.* Nam et extra Dominum maledicta semper erit omnis conspiratio: et nihil est tam disiunctum, quod non debeat in Christo recolligi.

3. *Rogo etiam te germane.* De genere nolo disputare. virum itaque an feminam alloquatur, in medio relinquo. Quanquam nimis

infirmum est Erasmi argumentum, qui mulierem fuisse, inde colligit, quod hic mulierum fiat mentio: quasi vero non continuo subiiciat nomen *Clementis* in eadem causa. Verum ego ab illa disputatione supersedeo. tantum nego uxorem Pauli hoc nomine designari. Qui affirmant, auctores citant Clementem et Ignatium. Si vere citarent, non contemnerem certe tantos viros. Sed quum adulterina scripta proferantur ab Eusebio, et supposita ab indoctis monachis; non multum fidei merentur apud sanos lectores. Ergo de re ipsa citra hominum praeiudicium quaeramus. Quum priorem ad Corinthios scriberet Paulus, tunc se fuisse caelibem commemorat (I. Cor. 7, 8.). Inconiugatis, inquit, et viduis dico: bonum est si permaneant sicut ego sum. Scripsit eam epistolam Ephesi, quum discessum pararet. non multo post Hierosolymam profectus est, ubi coniectus fuit in vincula, et Romam perductus. Quam alienum ducendae uxori fuerit tempus, quod partim in itinere, partim in vinculis consumpsit, nemo non videt. Adde quod ad subeunda vincula et persequutiones iam tum accinctus erat: quemadmodum testatur apud Lucam (Act. 21, 13.). Nec tamen me latet, quid obiici contra soleat, Paulum scilicet coniugatum abstinuisse a consuetudine uxoris. Sed verba aliter sonant: caelibes enim optat posse manere in sua ipsius conditione. quae porro est illa conditio, nisi caelibatus? Quod illud adducunt (I. Cor. 9, 5.): An non licet mihi uxorem circumducere? ut illi uxorem fuisse probent: nimis frivolum est, ut nulla solutione indigeat. Iam vero ut demus Paulum fuisse maritum: unde illi uxor Philippis? quam urbem non saepius quam bis ingressus fuisse legitur; ubi nunquam menses duos integros illum substitisse, credibile est. Denique nihil minus consentaneum, quam de uxore hic loqui: ac ne de ulla quidem muliere mihi probabile. lectoribus tamen relinquo iudicandum. Συλλαμβάνεσθαι, quo verbo hic Paulus utitur, est adiuvandi causa idem apprehendere et amplecti. *Quorum nomina sunt in libro vitae.* Liber vitae catalogus est iustorum, qui praeordinati sunt ad vitam: sicut apud Mosen, Exod. 32, 32. Hunc catalogum Deus repositum apud se habet. Itaque nihil aliud est liber, quam aeternum consilium in eius pectore definitum. Pro eo dicit Ezechiel Scripturam domus Israel, cap. 13, 9. Eadem ratione Psal. 69, 29. habetur: Deleantur de libro viventium, et cum iustis non scribantur. hoc est, non censeantur inter Dei electos, quos Ecclesiae suae ac regni finibus ascribit. Siquis obiiciat, temere igitur facere Paulum, qui de arcanis Dei ius sibi pronuntiandi usurpet: respondeo, nos ex signis utcunque posse iudicare, quibus electionem suam Deus palam facit: quantum tamen fert captus noster. Ergo in quibuscunque relucere cernimus adoptionis notas, eos interim habeamus pro filiis Dei, donec libri aperiantur, qui penitus omnia patefaciant. Solius quidem Dei est nunc suos cognitos habere, et tandem segregare agnos ab hoedis. sed nostrum est, ex caritate agnos iudicare omnes, qui Pastori Christo obedienter se subiiciunt, qui se aggregant in eius ovile, et ibi constanter manent. nostrum est tanti aestimare Spiritus sancti dona, quae peculiariter electis suis confert, ut sint nobis quasi electionis absconditae sigilla.

4. Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete. 5. Moderatio vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus prope est. 6. De nulla re sitis solliciti: sed in omnibus, oratione et precatione, cum gratiarum actione, petitiones vestrae innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quae exsuperat omnem intelligentiam, custodiet corda vestra et cogita-

tiones vestras in Christo Iesu. 8. Quod reliquum est fratres, quaecunque sunt vera, quaecunque gravia, quaecunque iusta, quaecunque pura, quaecunque amabilia, quaecunque honesta: siqua virtus, et siqua laus, haec cogitate: 9. Quae et didicistis, et suscepistis, et audistis, et vidistis in me. haec facite, et Deus pacis erit nobiscum.

4. *Gaudete in Domino.* Exhortatio est temporibus accommodata. Quoniam enim status piorum valde turbatus erat, undique ingruebant pericula: fieri poterat ut moerore vel impatientia victi deficerent. Ergo eos infestis et turbulentis rebus nihilominus in Domino gaudere iubet. ut certe tum maxime spirituales consolationes, quibus nos Dominus reficit et exhilarat, vim suam exserere debent, quum totus mundus ad desperationem nos sollicitat. Reputandum autem ex circumstantia temporis, quam efficax fuerit vox ista a Pauli ore emissa, qui praecipua tristitiae causa esse poterat. Nam si persequutionibus terrentur, aut vinculis, aut exilio, aut morte: hic in medium prodit Apostolus, qui inter vincula, in medio ardore persequutionum, in mortis denique metu non modo laetus est, sed alios quoque exhilarat. Summa igitur est: Quicquid acciderit, fideles tamen, qui stantem a parte sua Dominum habent, habere satis amplam gaudendi materiam. Repetitio amplificationi servit, ac si diceret: Sit hoc vobis firmum et stabile, gaudere in Domino; neque id ad momentum, sed ut gaudium in eo vestrum perpetuetur. Nam certe in eo differt a gaudio mundi, quod fallax, caducum, evanidum esse experimur: Christus autem etiam maledictum esse pronuntiat (Luc. 6, 25.). Ergo illud demum in Deo fixum gaudium est, quod nunquam nobis excutitur.

5. *Moderatio vestra.* Dupliciter potest exponi. vel quod iubeat eos potius cedere de iure suo, quam ut de ipsorum acerbitate vel rigore quisquam queri possit; ac si dixisset: Omnes quibus vobiscum est aliquid negotii, vestram aequitatem et humanitatem sentiant. ut notitia experimentum significet. Vel quod eos ad omnia aequo animo ferenda hortetur. qui sensus posterior mihi magis placet. Nam τὸ ἐπιεικές vocant etiam Graeci animi moderationem, ubi non facile commovemur iniuriis, ubi non facile rebus adversis turbamur, sed retinemus aequalem statum. Pro quo Cicero dixit: Tranquillus animus meus, qui aequi boni facit omnia. Talem aequitatem, quae est quasi mater patientiae, exigit hic a Philippensibus: et quidem quae omnibus appareat, prout scilicet usus postulabit, effectus suos proferendo. Modestiae nomen congruere non est visum: quia non vetat Paulus hoc loco superbe insolescere, sed placide se gerere in omni negotio, sibique temperare etiam in tolerandis vel iniuriis, vel incommodis. *Dominus prope est.* Prolepsis, qua antevertit obiectionem. Reclamat enim sensus carnis superiori sententiae. Nam quum nostra mansuetudine magis insolescat libido improborum, et quo paratiores nos vident ad ferendum, eo plus ad inferendas iniurias audeant: difficulter adducimur ut in patientia nostra possideamus animas nostras. Inde illa proverbia: Ululandum inter lupos, Devoratum protinus iri a lupis, qui ovium instar se gesserint. Itaque concludimus, retundendam esse ferociam improborum pari violentia, ne impune nobis insultent. His cogitationibus opponit hic Paulus divinae providentiae fiduciam. Respondet, inquam, Dominum prope esse: cuius virtus eorum audaciam, cuius bonitas eorum malitiam superet. Illum nobis adfuturum promittit, si mandato suo pareamus. Quis autem non malit sola Dei manu protegi, quam omnia mundi praesidia ad manum habere? Pulcherrima sententia: ex qua primum discimus, omnis impatientiae cau-

sam esse ignorationem providentiae Dei: hinc fieri ut tam cito et levi de causa tumultuemur, et saepe etiam despondeamus animos, quod non agnoscimus nos Domino curae esse. Contra, hoc unicum remedium esse ad pacificandos animos, si neque fortunae temeritati, neque impiorum libidini nos esse expositos scientes, sed paterna Dei cura nos gubernari, toti in eius providentiam recumbamus. Denique qui hoc tenet, Deum sibi adesse, habet in quo securus acquiescat. Porro duobus modis Dominus prope esse dicitur: vel quia instat eius iudicium, vel quia paratus est ad opem suis ferendam, in qua significatione capitur hoc loco, sicut etiam in Psalmo (145, 18.): Prope est Dominus omnibus invocantibus eum. Sensus ergo est: Misera esset piorum conditio, si Dominus procul abesset. Verum quoniam eos in fidem tutelamque suam recepit, ac tuetur manu sua, quae ubique praesens est: hac cogitatione se fulciant, ne terreantur impiorum furore. Notum est ac vulgare, Sollicitudinem accipi pro Anxietate, quae ex divinae potentiae vel opis diffidentia nascitur.

6. *Sed in omnibus.* Est singularis numerus apud Paulum: sed neutrum genus. *Ἐν παντὶ* igitur perinde valet atque in omni negotio: quia, *προσευχὴ καὶ δέησις* feminina sunt. His verbis hortatur Philippenses, quemadmodum omnes pios David (Psal. 55, 23.) et Petrus (I. Petr. 5, 7.), ut sollicitudines suas in Dominum reiiciant. Neque enim sumus ferrei, quin concutiamur tentationibus. Sed hoc solatium, haec levatio, deponere, vel (ut magis proprie loquar) exonerare in sinum Dei quicquid nos angit. Fiducia quidem tranquillitatem animis nostris affert: sed ita si exerceamur precibus. Ergo quoties impetimur aliqua tentatione, statim ad orationem, tanquam ad sacrum asylum refugiamus. Petitiones hic accipit pro desideriis aut votis. Ea vult Deo patefieri per orationem et precationem: perinde ac si corda sua effunderent fideles coram Deo, dum se illi et sua omnia commendant. Videntur quidem nonnihil sublevati, qui huc illuc respectant ad vana mundi solatia, sed unus est certus portus, in Dominum recumbere. *Cum gratiarum actione.* Quia multi saepe perperam Deum orant, expostulabundi, vel obmurmurantes: quasi iustam eius accusandi causam habeant: alii, nisi protinus suis votis obsequatur, moram ferre nequeunt: ideo Paulus gratiarum actionem precationibus coniungit: ac si diceret, ita optanda esse a Domino, quae nobis sunt necessaria, ut tamen eius arbitrio subiiciamus nostros affectus, ac gratias agamus postulantes. Et certe hoc in nobis efficiet gratitudo, ut Dei voluntas praecipua sit votorum nostrorum summa.

7. *Et pax Dei.* Quidam futurum tempus in modum optativum vertentes precationem ex hac sententia faciunt: sed falso. Est enim promissio, in qua fructum ostendit firmae in Deum fiduciae, et invocationis. Id si feceritis, inquit, *Pax Dei custodiet mentes et corda vestra.* Scriptura animam hominis, quo ad facultates, in duas partes solet dividere, mentem et cor: mens intelligentiam significat, cor autem omnes affectus aut voluntates. Ergo haec duo nomina totam animam comprehendunt, hoc sensu, Pax Dei vos custodiet, ne pravis cogitationibus, aut desideriis deficiatis a Deo. Vere autem pacem Dei vocat, quae a praesenti rerum intuitu non pendet, nec ad varias mundi inclinationes nutat, sed in stabili et immutabili Dei verbo fundata est. Vere etiam dicit, superiorem esse omni intelligentia aut sensu: quia nihil humano ingenio magis adversum, quam in summa desperatione nihilominus sperare, in summa penuria videre opulentiam, in summa imbecillitate non succumbere: promittere denique nihil nobis defuturum, quum omnibus destituimur. atque id totum quidem in sola Dei gratia, quae ipsa non cognoscitur nisi per Verbum et interiorem arrham Spiritus.

8. *Quod reliquum est.* Sequuntur generales exhortationes, quae ad totam vitam extenduntur. Primo loco commendat *veritatem*, quae nihil aliud est quam integritas bonae conscientiae, cum suis fructibus. Secundo *gravitatem*, aut sanctitatem: utrumque enim significat τὸ σεμνόν. quae virtus in hoc sita est, ut digne vocatione nostra ambulemus, procul omni profana immunditie. Tertio *iustitiam*, quae ad mutuam inter homines communicationem pertinet, ne quem laedamus, ne quem fraudemus. Quarto *puritatem*, quae castimoniam denotat in omnibus vitae partibus. Verum nondum Paulo sufficiunt haec omnia, nisi studeamus nos omnibus reddere amabiles, quantum in Domino licet, et bonae famae etiam rationem habeamus. Sic enim interpretor προςφιλῆ καὶ εὔφημα. *Siqua laus.* Pro eo quod est laudabile. nam et in moribus adeo corruptis tanta est iudiciorum perversitas, ut saepe quod vitiosum est laudetur: ac ne veram quidem apud homines laudem Christianis appetere fas est, qui prohibentur alibi quam in solo Deo gloriari. Non iubet ergo Paulus captare plausus vel laudes ex recte factis, neque etiam vitam formare ad populi iudicia: sed tantum studere bonis operibus, quae laudem merentur: ut impii et Evangelii hostes, dum Christianos derident ac vituperant, cogantur tamen eorum mores laudare. Caeterum λογίζεσθαι dicitur Graecis, quod Latinis Cogitare, pro Meditari. Meditatio autem praecedit: deinde sequitur opus.

9. *Quae didicistis, accepistis, audistis.* Hac verborum repetitione significat, in his praedicandis se fuisse assiduum, ac si diceret: Haec mea doctrina, haec traditio, hic sermo apud vos fuit. Contra, hypocritae nihil praeter ceremonias urgebant. Turpe autem erat sanctam institutionem, quam penitus imbiberant, et qua fuerant probe imbuti, deserere. *Vidistis in me.* Hoc vero primum est in concionatore, ut non ore tantum loquatur, sed vita: doctrinaeque suae fidem vitae probitate conciliet. Itaque merito Paulus suae exhortationi auctoritatem inde conciliat, quod vita non minus quam ore virtutum dux fuerat ac magister. *Et Deus pacis.* Loquutus fuerat de pace Dei: nunc expressius id confirmat, quum Deum ipsum pacis auctorem cum illis fore promittit. Nam Dei praesentia, quicquid est bonorum, nobis affert. ac si diceret, sensuros Deum sibi adesse, qui omnia bene et prospere vertat, modo piis sanctisque operibus incumbant.

10. Gavisus sum autem in Domino valde, quod aliquando revixistis in studio mei, de quo etiam cogitabatis, sed deerat opportunitas. 11. Non quod secundum penuriam loquar. ego enim didici, in quibus sum, iis contentus esse. 12. Novi et humilis esse, novi et excellere: ubique et in omnibus institutus sum et saturari, et esurire, et abundare, et penuriam pati. 13. Omnia possum in Christo, qui me corroborat. 14. Caeterum benefecistis simul communicando afflictioni meae.

10. *Gavisus sum autem.* Nunc animi sui gratitudinem declarat erga Philippenses, ne ipsos poeniteat beneficentiae: sicuti fieri solet, quum putamus contemni, aut pro nihilo duci nostra officia. Miserant ei per Epaphroditum subsidia necessitatis. munus id sibi acceptum esse testatur, ac se gaudere dicit, quod novum resumpserint vigorem ad curam sui habendam. metaphora sumpta ab arboribus, quarum vis hyeme intus contracta latet, vere florere incipit. Sed mox, addita correctione, hoc quoque dictum temperat, ne videatur anteacti temporis negligentiam perstringere. Dicit igitur,

antea quoque de se fuisse sollicitos: sed temporum commoditatem non tulisse, ut maturius eorum benignitate sublevaretur. ita culpam in tempus alienum reiicit. Particulam ἐφ' ᾧ ad personam Pauli retuli. et illa est propria significatio, deinde contextui Pauli aptior.

11. *Non quod secundum penuriam.* Secunda correctio, qua praevenit suspicionem animi pusilli, rebusque adversis fracti. Referebat enim, constantiam eius et moderationem Philippensibus notam esse, quibus erat vitae exemplar. Sic ergo pronuntiat, eorum liberalitate se fuisse exhilaratum, ut patienter defectum laturus fuerit. Penuria hic refertur ad affectum. nunquam enim animo pauper est, qui sorte sibi a Deo data contentus est. *In quibus sum*, inquit; hoc est, qualiscunque sit mea conditio, ea mihi sufficit. Quare? nam sancti sciunt ita placere Deo. Sufficientiam ergo non metiuntur rerum copia, sed Dei voluntate, quam ex re ipsa aestimant: quia persuasi sunt, eius providentia et arbitrio res suas gubernari.

12. *Novi et humilis esse.* Sequitur distributio, quod utriusque fortunae animum habeat capacem. Res prosperae animos ultra modum inflare solent: adversae, deiicere. Ab utroque vitio immunem se esse testatur. Novi, inquit, humilis esse: hoc est patienter ferre humilitatem. Περισσεύειν bis ponitur, sed priore loco capitur pro Excellere, secundo pro Abundare: ut suis antithetis respondeant. Qui praesenti rerum copia novit sobrie et temperanter uti cum gratiarum actione, paratus ad omnia resignanda, quoties Domino visum fuerit, communicans etiam cum fratribus pro modo facultatis, qui etiam non effertur: is didicit excellere et saturari. Eximia et rara virtus, multoque maior quam paupertatis tolerantia. In hac Pauli scientia discenda exerceantur omnes qui volunt esse Christi discipuli. sed interim ita se assuefaciant ad tolerandam inopiam, ut illis dura et molesta non sit, ubi contigerit sua opulentia eos nudari.

13. *Omnia possum in Christo.* Quia de maximis rebus gloriatus fuerat, ne superbiae id tribueretur, vel ne aliis stultae iactantiae occasionem daret: subiicit, hac fortitudine se a Christo instrui. Omnia, inquit, possum: sed in Christo, non propria virtute; Christus enim est qui mihi suppeditat robur. Unde colligimus, Christum in nobis quoque non minus fortem et invictum fore, si debilitatis nostrae conscii sola eius virtute nitamur. Quum dicit Omnia, intelligit duntaxat quae sunt suae vocationis.

14. *Caeterum bene fecistis.* Quam prudenter et caute utrimque agit, circumspiciens, ne in hanc vel illam partem nimium inclinet. Magnifice suam constantiam praedicando cavere voluit, ne putarent Philippenses ipsum inopiae succubuisse. Nunc cavet, ne fortiter loquendo contempsisse ipsorum beneficium videatur: quod esset non modo inhumanum et contumax, sed etiam superbum. Et simul occurrit, siquis alius ex Christi servis indigeat eorum ope, ne pigri sint ad eum iuvandum.

15. Nostis autem et vos Philippenses, quod initio Evangelii, quando exivi ex Macedonia, nulla mecum Ecclesia communicaverit in ratione dati et accepti, nisi vos soli. 16. Nam et Thessalonicam semel atque iterum mihi, quod opus erat, misistis: 17. Non quia requiram donum, sed requiro fructum, qui exsuperet in rationem vestram. 18. Accepi autem omnia et abundo. impletus sum, postquam ab Epaphrodito accepi, quae missa sunt a vobis in odorem bonae fragrantiae, sacrificium acceptum gratum Deo. 19. Deus

autem meus implebit, quicquid vobis opus est, secundum divitias suas in gloria per Christum Iesum. 20. Porro Deo et Patri nostro gloria in saecula saeculorum. Amen. 21. Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres. 22. Salutant vos omnes sancti: maxime qui sunt ex domo Caesaris. 23. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Scripta est e Roma per Epaphroditum.

15. *Nostis autem.* Excusandi causa hoc additum interpretor, quod saepius ab illis accipiat. nam si reliquae Ecclesiae officium fecissent, nimius accipiendo videri poterat. Sic igitur se purgando laudat eos: et laudando, modeste aliis parcit. Nobis etiam cavendum, Pauli exemplo, ne pii, dum vident nos ad accipiendum nimis propensos, merito inexplebiles iudicent. Vos, inquit, etiam nostis, quasi diceret: Non habeo necesse alios citare testes; nam ipsi quoque nostis. saepe enim contingit, ut, qui alios cessare in officio putat, largior sit ad succurrendum. Ita alios aliorum liberalitas fugit. *In ratione dati et accepti.* Alludit ad rationes pecuniarias, quarum duae sunt partes: una accepti, altera expensi. Has compensatione mutua referri ad aequalitatem convenit. Talis erat inter Paulum et Ecclesias contracta ratio. quum Evangelium illis ministraret Paulus, mutua erat obligatio ad suppeditandas vitae necessitates. quemadmodum alibi dicit (I. Cor. 9, 11.): Spiritualia vobis si impendimus, quid magni si carnalia reddatis? Itaque si Pauli necessitati subvenissent aliae Ecclesiae, nihil gratuitum dedissent, sed solvissent debitum. acceptum enim referre illi debebant Evangelium. Id tamen factum negat fuisse, quia nihil expenderint sua causa. Quam turpis ingratitudo, et quantae indignitatis plena, talem Apostolum, cui ultra quam pares essent solvendo obstrictos se noverant, negligere? quanta rursus sancti viri mansuetudo, adeo leniter ac mansueto animo ferre eorum inhumanitatem, ut ne acerbiore quidem verbo accuset?

17. *Non quia requiram donum.* Iterum sinistram cupiditatis immodicae opinionem a se reiicit: ne obliquam insinuationem esse putent, quasi omnium vices soli subire debeant, ipse autem eorum facilitate abutatur. Testatur ergo se non tam suo, quam ipsorum commodo ita consulere. Dum accipio, inquit, a vobis, tantundem vobis accrescit. sunt enim totidem nomina, quae expensa feratis in tabulas rationum. Pendet huius verbi sensus ab illa similitudine permutationis, aut compensationis in re pecuniaria.

18. *Accepi omnia, et abundo.* Expressius se habere affirmat quantum satis sit, et illorum liberalitatem ornat egregio testimonio, quum dicit *se impletum.* Erat procul dubio mediocris summa, quam miserant: sed illa mediocritate abundare se dicit ad satietatem. Verum praestantius est elogium muneris, quod sequitur, quum illud appellat Sacrificium Deo acceptum, et oblatum in odorem bonae fragrantiae. Quid enim optari potest melius quam ut beneficia sacrae sint oblationes, quas Deus e manibus nostris accipiat, et quarum odore delectetur? Eadem ratione dicit Christus (Matth. 25, 40.): Quicquid feceritis uni ex minimis istis nomine meo, mihi fecistis. Sed metaphora Sacrificiorum multum addit ponderis, qua docemur, non modo hominibus impendi quod Deus mandat caritatis officium, sed spiritualem sacrumque ipsi Deo cultum praestari. Sicut in epistola ad Hebraeos (13, 16.) habetur, talibus hostiis rite litari. Vae autem nostrae ignaviae, quod, quum Deus ad sacerdotii honorem tam benigne nos invitet, sacrificia etiam in manum por-

rigat, neque illi sacrificamus, et quae destinata erant ad sacras oblationes, non tantum consumimus in usus profanos, sed flagitiose prodigimus in pollutissimas corruptelas. Arae enim, quibus imponi debebant ex facultatibus nostris sacrificia, pauperes sunt et servi Christi. Illis neglectis, alii in luxum omne genus, alii in gulam, alii in lenocinia, alii in palatia dissipant.

19. *Deus autem meus implebit.* Alii legunt, Impleat, in optativo: quod tametsi non reiicio, magis tamen probo alteram lectionem. Nominatim Deum vocat suum, quia ille sibi factum imputat et agnoscit quicquid servis suis praestatur. Vere ergo in agro Domini seminaverant, unde speranda erat certa et copiosa messis. Neque tantum in futura vita mercedem illis promittit, sed etiam quoad usus praesentis vitae, ac si diceret: Ne putetis vos opibus imminutos; Deus, cui servio, abunde sufficiet quicquid vobis opus erit. Particula *In gloria* resolvi debet in adverbium Gloriose, pro magnifice, aut splendide. Sed addit *per Christum*, cuius nomine gratum Deo est quicquid facimus.

20. *Porro Deo et Patri.* Potest generalis esse gratiarum actio, qua claudat Epistolam: vel specialiter ad proximum membrum de liberalitate Paulo impensa referri. Nam quod illi subvenerant Philippenses, ita debuit illis referre acceptum, ut agnosceret subventum sibi esse Dei misericordia.

22. *Salutant vos.* In salutationibus primos nominat suos contubernales, postea omnes sanctos in genere: hoc est totam Romanam Ecclesiam, sed praecipue domesticos Neronis. Quod observatu dignum est. neque enim vulgare specimen est divinae misericordiae, quod Evangelium in illam scelerum omnium et flagitiorum abyssum penetraverit. Ac eo quidem admirabilius, quo rarius est exemplum, sanctitatem in aulis regnare. Quod nonnulli coniectarunt, hic Senecam inter alios designari, nihil habet coloris. Nam neque ullo unquam vel minimo indicio se Christianum esse probavit, neque erat ex domo Caesaris, sed Senator et praetorius.

IN EPISTOLAM PAULI AD COLOSSENSES

ARGUMENTUM.

Tres fuerunt urbes vicinae in Phrygia, quarum in hac epistola mentionem facit Paulus: Laodicea, Hierapolis, et Colossae: quas sub imperio Neronis terrae motu concidisse, Orosius testis est. Itaque non multo post scriptam epistolam luctuoso perinde ac horribili casu tres celebres Ecclesiae perierunt. insigne scilicet divini iudicii speculum, siquidem nobis oculi non deessent. Colossenses non a Paulo quidem, fideliter tamen et pure ab Epaphra et aliis ministris instituti fuerant in Evangelio. Verum statim cum suis zizaniis obrepserat Satan, pro solenni perpetuoque suo more, ut rectam illic fidem perverteret. Putant aliqui, duo fuisse hominum genera, qui abducere tentarent Colossenses ab Evangelii puritate. hinc enim Philosophos de astris, de fato, et similibus nugis disputando: Iudaeos autem illinc suas ceremonias urgendo, multas nebulas obduxisse, quae Christum obruerent. Sed qui ita sentiunt, moventur nimis levi coniectura: quia scilicet Paulus de thronis, et potestatibus, et coelestibus creaturis meminit. Nam quod addunt etiam nomen elementorum, plusquam ridiculum est. Sed quia mihi aliorum opiniones refellere non est propositum, tantum dicam quid mihi videatur, et quod firmis rationibus licet colligere. Primum satis patet ex Pauli verbis, in hoc fuisse nebulones istos, ut Christum cum Mose miscerent, et una cum Evangelio retinerent Legis umbras: unde probabile est fuisse Iudaeos. Quia autem speciosis fucis pingebant suas fallacias, ideo Paulus inanem philosophiam appellat. Quanquam simul (meo iudicio) ad argutias, quibus ludebant in hoc vocabulo, respexit, subtiles illas quidem, sed tamen futiles et profanas. Aditum enim ad Deum per Angelos comminiscebantur, et multas eiusmodi speculationes ingerebant, quales in libris Dionysii de coelesti hierarchia continentur, ex schola Platonicorum haustae. Hic ergo scopus est praecipuus, ad quem tendit, ut in Christo omnia esse doceat: ideoque ipsum unum satis superque debere esse Colossensibus. Verum hunc tenet ordinem. Post inscriptionem sibi usitatam illos laudando attentiores ad se audiendum reddit. Deinde ut novis omnibus et alienis commentis viam praecludat, testimonium doctrinae reddit, quam ab Epaphra prius receperant. Postea dum fidei augmentum illis precatur a Domino, innuit adhuc nonnihil illis deesse: ut sibi viam sternat ad firmiorem catechesin. Ex adverso divinam erga eos gratiam suis elogiis praedicat, ne eam parvi faciant. Sequitur catechesis, in qua omnes salutis nostrae partes in solo Christo sitas esse docet, nequid alibi quaerant. et eos quicquid est bonorum in Christo consequutos esse commemorat, quo diligentius conservare ad extremum studeant. Ac sane vel unum hoc caput abunde sufficit, ut epistolam hanc, quantumvis brevem, habeamus instar incomparabilis thesauri. Quid enim in tota coelesti doctrina maius quam Christum habere graphice depictum: ut eius virtutem, officium, et omnes, qui ab eo nobis proveniunt fructus, perspicere liceat? Nam et hoc maxime uno differimus a Papistis, quod, quum utrique nominemur Christiani, ac profiteamur nos in Christum credere, illi sibi fingunt lacerum, deformatum, exinanitum sua virtute, officio suo nudatum, denique talem ut potius spectrum sit, quam Christus ipse: nos autem amplectimur qualis hic describitur a Paulo, vivum scilicet ac efficacem. Itaque ut uno verbo dicam, verum Christum haec epistola a fictitio discernit, quo nihil nec melius, nec praestantius desiderari potest. Circa finem

primi capitis auctoritatem sibi rursum a persona sibi imposita conciliat: et magnifice commendat Evangelii dignitatem. Secundo capite clarius aperit quam habuerit scribendi causam: nempe ut occurreret periculo, quod illis instare videbat. ubi de suo erga eos amore obiter tractat, ut agnoscant suam salutem illi curae esse. Inde ad exhortationem transit, qua superiorem doctrinam quasi ad praesentem usum accommodat: nam et iubet ipsos in solo Christo conquiescere, et vanitatis damnat quicquid est extra Christum. Nominatim de Circumcisione, ciborum abstinentia, aliisque externis exercitiis loquitur: quibus perperam Dei cultum alligabant. Item de praepostero Angelorum cultu, quos in vicem Christi subrogabant. Et Circumcisionis occasione adductus obiter etiam attingit, quale officium, et qualis fuerit ceremoniarum natura: unde constituit, per Christum fuisse abrogatas. Haec usque ad finem secundi capitis. Capite tertio, vanis illis praeceptionibus, ad quarum observationem fideles adigere volebant pseudoapostoli, opponit vera pietatis officia, quibus nos occupari vult Dominus. Et a fonte ipso orditur, hoc est mortificatione carnis, et vitae novitate: unde rivos deducit, hoc est, particulares exhortationes, alias quae ad omnes pariter Christianos, alias quae privatim ad certos homines spectent, pro ratione vocationis. Principio quarti capitis idem argumentum prosequitur; deinde, ubi se commendavit eorum precibus, multis signis declarat, quantopere ipsos amet, ac eorum saluti cupiat consulere.

IN EPISTOLAM PAULI AD COLOSSENSES IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus Apostolus Iesu Christi, per voluntatem Dei, et Timotheus frater, 2. Sanctis qui sunt Colossis, et fidelibus fratribus in Christo: gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes, 4. Audita fide vestra quae est in Christo Iesu, et caritate erga omnes sanctos, 5. Propter spem repositam vobis in coelis, de qua prius audistis per sermonem veritatis, nempe Evangelii, 6. Quod ad vos pervenit: quemadmodum et in universo mundo fructificat et propagatur, sicut etiam in vobis, ex quo die audistis, et cognovistis gratiam Dei in veritate. 7. Quemadmodum et didicistis ab Epaphra dilecto conservo nostro, qui est fidelis erga vos minister Christi: 8. Qui etiam nobis manifestavit caritatem vestram in spiritu.

1. *Paulus Apostolus.* Iam saepius dictum est, quorsum pertineant istae inscriptiones. Quia autem Colossensibus nunquam visus fuerat, ideoque apud ipsos nondum tam firma erat eius auctoritas, ut solum privatum nomen sufficeret, Dei voluntate ordinatum se Christi Apostolum praefatur. Unde sequebatur, eum non temere facere quod ignotis scriberet: eo quod legatione sibi a Deo mandata fungeretur. Neque enim uni Ecclesiae addictus erat, sed ad omnes patebat eius Apostolatus. *Sanctorum* nomen quod illis tribuit, magis honorificum est: sed *fratres fideles* appellans blandius ad se audiendum allicit. Reliqua ex superioribus epistolis petenda.

3. *Gratias agimus Deo.* Fidem Colossensium et caritatem laudat, quo eos ad pergendi alacritatem et constantiam melius confirmet. Deinde quum talem de ipsis persuasionem se habere ostendit, eorum animos sibi conciliat, quo sint ad recipiendam suam doctrinam magis propensi ac dociles. Semper observandum, quod gratulationis loco gratiarum actione utitur. quo docet, in omni gaudio protinus debere nobis occurrere memoriam divinae bonitatis: quia eius beneficium est quicquid nobis laetum ac felix contingit. Suo praeterea exemplo nos admonet, ut non tantum ea, quae nobis confert Dominus, sed etiam quae aliis, gratiarum actione prosequamur. Sed quibus de rebus gratias agit Domino? de fide et caritate Colossensium. Ergo utrumque dari a Deo fatetur: alioqui ficta esset gratiarum actio. Et quid habemus, nisi ex eius liberalitate? Quodsi inde minima quaeque nobis proveniunt, quanto magis fatendum est hoc idem de istis duobus donis, in quibus tota praestantiae nostrae summa posita est? *Deo et Patri.* Ita resolve: Deo qui pater est Christi. Neque enim alium Deum fas nobis est cogno-

scere, quam qui se nobis in Filio suo exhibuit. Atque haec clavis est, quae nobis ianuam sola reserat, si volumus ad verum Deum accedere. Nam et ideo nobis pater est, quia in Filio unigenito nos complexus est, et in eodem paternum suum favorem nobis speculandum proponit. *Semper pro vobis.* Alii sic exponunt: Gratias agimus Deo semper pro vobis, hoc est assidue; alii autem: Orantes pro vobis semper. Potest etiam sic exponi: Quoties pro vobis oramus, simul gratias agimus Deo. Atque hic est simplicior sensus: Gratias agimus Deo, et simul oramus: quo significat, nunquam tam perfectum esse fidelium statum in hoc mundo, ut non semper aliquid desit. Nam et qui optime coepit, potest quotidie centies deficere: et continuos progressus facere necesse est, ubi adhuc sumus in itinere. Sic ergo de gratiis iam acceptis meminerimus gaudendum esse, et agendas Deo gratias, ut perseverantiam et incrementa simul ab eo petamus.

4. *Audita fide vestra.* Hoc et amoris erga illos, et curae pro ipsorum salute incitamentum erat, quum audiret, fide et caritate eos excellere. Et certe hanc vim erga nos habere debent tam praestantia Dei dona, ut, ubicunque apparent, nos rapiant in amorem sui. Fidem *in Christo* dicit, ut semper meminerimus, proprium fidei scopum esse Christum. *Caritatem* ponit *erga sanctos:* non ut alios excludat, sed quia, ut quisque nobis in Deo coniunctus est, ita peculiari amore illum debemus arctius complecti. Vera igitur caritas ad universos homines se extendet, quia et omnes caro nostra sunt, et ad imaginem Dei creati: sed quantum ad gradus, initium a domesticis fidei faciet.

5. *Propter spem repositam vobis in coelis.* Neque enim unquam otiosa in nobis erit spes vitae aeternae, quin dilectionem in nobis pariat. Necesse enim est, ut, qui thesaurum vitae sibi in coelis reconditum esse certo persuasus est, neglecto mundo illuc aspiret. Meditatio autem coelestis vitae affectus nostros tam ad Dei cultum quam ad studia caritatis rapit. Abutuntur hoc testimonio sophistae ad extollenda operum merita, quasi spes salutis ex operibus penderet: sed frivolum est argumentum. Neque enim sequitur, in operibus spem ideo fundatam esse, quia nos ad studium bene vivendi exstimulet: quum ad id nihil efficacius sit quam gratuita Dei bonitas, quae omnem operum fiduciam in nihilum redigit. Caeterum metonymia est in verbo Spei: quia capitur pro re sperata. Nam spes in animis nostris est gloria, quam speramus in coelis. Sed tamen quum dicit, Spem nobis in coelo esse repositam, significat, perinde certos debere esse fideles de promissione aeternae felicitatis, ac si iam thesaurum haberent certo in loco reconditum. *De qua prius audistis.* Quia res est supra captum mentis nostrae salus aeterna: ideo addit, illius certitudinem per Evangelium allatam fuisse Colossensibus, et simul praefatur se nihil allaturum novi: sed tantum hoc agere, ut in recepta prius doctrina eos confirmet. Erasmus transtulit Sermonem veracem Evangelii. Nec me latet, more Hebraico genitivum saepe loco epitheti sumi apud Paulum: sed hic verba Pauli maiorem habent emphasin. Nam *κατ' ἐξοχὴν Evangelium* nominat *sermonem veritatis*, honoris causa: quo solidius firmiusque insistant in revelatione illinc accepta. Ita nomen Evangelii appositive contexitur.

6. *Quemadmodum et in universo mundo fructificat.* Hoc ad piorum tam confirmationem quam consolationem valet, videre longe lateque Evangelii effectum, multis ad Christum colligendis. Non pendet quidem eius fides a successu, ut ideo credamus, quia multi credunt. Etiamsi universus mundus deficiat, etiamsi coelum ipsum ruat: non debet vacillare pii hominis conscientia, quia Deus nihilominus, in quo fundata est, verax manet. Sed hoc non obstat, quo-

minus adiuvetur fides nostra, quoties Dei virtutem perspicit: quae certe eo potentius se exserit, quo plures Christo lucrifiunt. Adde quod in multitudine credentium tunc perspiciebatur tot vaticiniorum complementum, quae Christi regnum ab Oriente in Occidentem extendunt. An hoc parvum est, aut vulgare fidei adminiculum, oculis impletum cernere de regno Christi per omnes orbis regiones dilatando, quod Prophetae longe ante praedixerant? Quod dico, nemo est fidelium, qui non in se experiatur. Voluit igitur Paulus Colossenses hac sententia magis animare, ut, passim respiciendo Evangelii fructum et augmenta, illud alacriore zelo amplecterentur. *Αὐξανόμενον* in quibusdam exemplaribus non legitur, quod ego verti *Propagari*: quia tamen contextui erat aptius, nolui omittere. Et apparet ex veterum commentariis hanc lectionem semper magis fuisse usitatam. *Ex quo die audistis, et cognovistis gratiam.* Laus docilitatis, quod statim amplexi sunt sanam doctrinam: laus constantiae, quod in ea perstiterunt. Et proprie vocatur Evangelii fides gratiae Dei cognitio: quia nemo unquam Evangelium gustavit, nisi qui se Deo reconciliatum sciret, et salutem apprehenderet in Christo oblatam. *In veritate*, significat vere et absque fuco. nam sicut ante testatus est, Evangelium esse indubiam veritatem: ita nunc addit, sincere illis fuisse traditum, idque *ab Epaphra*. Nam quum omnes Evangelium iactent, multi autem mali sint operarii, quorum vel ignorantia, vel ambitione, vel avaritia, illius puritas adulteratur: magnopere refert, discerni fidos ministros a minus probis. Neque enim satis est, Evangelii nomen tenere, nisi sciamus hoc esse verum Evangelium, quod a Paulo et Epaphra praedicatum est. Quare suo calculo Paulus confirmat doctrinam Epaphrae: ut Colossenses in ea retineat, eademque opera ipsos revocet a nebulonibus, qui alienas doctrinas inducere moliebantur. Et simul ornat ipsum Epaphram insigni titulo, quo plus auctoritatis habeat. Reddit postremo amabilem Colossensibus, quum testem ipsum sibi fuisse dicit eorum caritatis. Hoc ubique satagit Paulus, ut quos fideliter Christo servire novit, sua commendatione carissimos Ecclesiis reddat: sicut e converso in hoc toti sunt Satanae ministri ut a fidis Pastoribus simplicium animos sinistris sermonibus alienent. *Caritatem in spiritu*, pro spirituali dilectione accipio cum Chrysostomo: cui in superioribus non assentior. Porro spiritualis dilectio est, quae non respicit mundum: sed pietatis auspiciis est consecrata, et quasi interiorem habet radicem, quum amicitiae carnales ab externis causis pendeant.

9. Propterea nos quoque, ex quo die audivimus, non cessamus pro vobis orare, et petere ut impleamini cognitione voluntatis ipsius, in omni sapientia et prudentia spirituali: 10. Ut ambuletis digne Deo, in omne obsequium, in omni bono opere fructificantes, et crescentes in cognitione Dei: 11. Omni robore roborati, secundum potentiam gloriae ipsius, in omnem tolerantiam et patientiam, cum gaudio.

9. *Propterea nos quoque.* Sicut in gratulatione amorem erga eos suum prius ostendit: ita nunc in studio precandi. Et sane ut in quibusque magis conspicua est Dei gratia, ita peculiariter amplecti eos et colere debemus, ac de illorum salute esse solliciti. Quid autem illis precatur? Ut Deum plenius cognoscant. quo subindicat, illis adhuc deesse nonnihil, ut sibi ad eos instituendos viam sternat, et ampliori doctrinae audientiam conciliet. qui enim se assequutos

esse putant quicquid scitu dignum est, spernunt ac fastidiunt quicquid ulterius affertur. Hanc igitur persuasionem tollit Colossensibus, ne sit illis impedimento quominus libenter proficiant, ac limari patiantur, quod est in illis inchoatum. Quam vero cognitionem illis optat? Nempe *divinae voluntatis*. quo verbo quaelibet hominum commenta, et quasvis speculationes alienas a verbo Dei refutat. neque enim alibi quam in Verbo quaerenda est eius voluntas. Adiungit: *In omni sapientia*, quo significat unicam recte sapiendi regulam esse voluntatem illam Dei, cuius meminerat. Quisquis enim simpliciter ea scire cupit, quae placuit Deo revelare, is demum novit quid sit recte sapere; siquid ultra appetamus, id nihil aliud erit quam desipere modum non tenendo. Per vocabulum συνέσεως, quod Prudentiam vertimus, intelligo diiudicationem, quae ex intelligentia manat. Utraque *spiritualis* vocatur Paulo: quia non aliter ad eas pervenitur, quam Spiritus directione. Animalis enim homo non percipit ea quae Dei sunt (I. Cor. 2, 14.). Quamdiu reguntur homines carnis suae sensu, habent ipsi quoque suam sapientiam, sed quae mera est vanitas, utcunque in ea sibi placeant. Videmus qualis sit theologia sub Papatu, quid contineant philosophorum libri, quam sapientiam in pretio habeant profani homines. Sed meminerimus, eam, quae sola commendatur a Paulo, inclusam esse in Dei voluntate.

10. *Ut ambuletis digne Deo*. Primum docet, quis spiritualis intelligentiae sit finis, et quorsum in Dei schola proficiendum sit: nempe ut vivamus digne Deo, hoc est, ut appareat in vita nostra, non frustra nos a Deo fuisse edoctos. Quicunque ad hunc scopum non dirigunt sua studia, fieri potest ut multum sudent ac laborent, sed nihil quam vagantur per ambages, nullo profectu. Deinde admonet, hoc in primis agendum nobis esse, si velimus ambulare digne Deo, ut totum vitae cursum ad Dei voluntatem conferamus, proprio sensu abdicato, cunctisque carnis nostrae affectibus valere iussis. Quod etiam iterum confirmat, quum addit: In omne obsequium, vel (ut vulgo loquuntur) complacentiam. Ergo si quaeritur, quaenam sit vita Deo digna: teneatur semper haec Pauli definitio, nempe eam esse, quae relictis hominum placitis, relicto denique totius carnis ingenio, ad unius Dei obsequium exigitur. Hinc sequuntur bona opera: quos fructus a nobis Deus requirit. *Crescentes in cognitione Dei*. Iterum repetit non eo usque ipsos pervenisse, quin novis augmentis indigeant. qua admonitione eos praeparat, et quasi manuducit ad proficiendi studium: quo se promptos ad audiendum, docilesque exhibeant. Quod autem Colossensibus hic dicitur, sibi dictum universi fideles accipiant: atque hinc colligant communem exhortationem, semper esse in pietatis doctrina crescendum usque ad mortem.

11. *Omni robore roborati*. Quemadmodum illis antea precatus est tam sanam intelligentiam, quam rectum eius usum: ita etiam nunc animum et constantiam precatur. Hoc modo eos admonet suae imbecillitatis, quia fortes negat fore, nisi auxilio Domini. neque id modo, sed ut magis hanc gratiam amplificet, addit: Secundum potentiam ipsius gloriosam. ac si diceret, tantum abesse, ut quis suapte virtute fretus stare queat, ut magnifice Dei virtus se demonstret nostrae infirmitati opitulando. Postremo qua in re explicare se debeat robur fidelium, docet, nempe in omni patientia et tolerantia. Nam et assidue cruce exercentur in hoc mundo, et mille quotidie tentationes se ingerunt ad eos opprimendos, et nihil vident eorum quae Deus promisit. Mira igitur patientia se muniant oportet: quo impleatur illud Iesaiae (30, 15.): In spe et silentio erit fortitudo vestra. Particulam *Cum gaudio* cum hac sententia connectere melius est. Etsi enim diversa lectio apud Latinos usitatior est: in

hanc tamen magis consentiunt Graeci codices, et certe non sustinetur patientia, nisi animi alacritate, nec unquam forti animo stabit, nisi cui suavis erit sua conditio.

12. Gratias agentes Deo et Patri, qui nos fecit idoneos ad participationem hereditatis sanctorum in lumine: 13. Qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii sui dilecti: 14. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum: 15. Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus universae creaturae: 16. Quoniam in ipso creata sunt omnia tum quae in coelis sunt, tum quae super terram: visibilia et invisibilia: sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates. 17. Omnia per ipsum, et in ipsum creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant.

12. *Gratias agentes.* Iterum redit ad gratulationem, ut hac occasione recenseat, quibus beneficiis donati sint per Christum. atque ita ingreditur in plenam Christi descriptionem. Hoc enim unicum erat remedium Colossensibus adversus omnes insidias, quibus eos tentabant pseudoapostoli, probe tenere quid esset Christus. Unde enim fit ut circumferamur tot variis doctrinis, nisi quia nobis non est perspecta Christi virtus? Solus enim Christus facit, ut subito alia omnia evanescant. Itaque nihil est quod tantopere moliatur Satan, quam nebulas obducere ad Christum obscurandum: quia scit, hoc modo ianuam apertam esse quibuslibet mendaciis. Haec igitur sola est ratio tam retinendae, quam restituendae purae doctrinae, Christum ponere ob oculos, qualis est cum bonis suis omnibus: ut virtus eius vere sentiatur. Hic non agitur de nomine. Papistae communiter nobiscum unum Christum confitentur: quantum interea inter nos et illos interest? nempe quia illi, dum confessi sunt Christum esse filium Dei, virtutem eius transferendo ad alios, hucque et illuc distrahendo, prope inanem ipsum relinquunt: saltem spoliant eum magna parte suae gloriae: ut nominetur Filius Dei, non sit tamen qualem Pater erga nos esse voluit. Quod si Papistae ex animo reciperent, quae hoc capite continentur, mox inter nos conveniret: sed concideret totus Papatus, quia non stat nisi Christi ignoratione. Hoc procul dubio agnoscet quisquis statum primi huius capitis considerabit. Nihil enim aliud hic agitur, nisi ut sciamus Christum esse principium, medium, et finem: ab ipso omnia petenda: extra ipsum nihil esse, nec posse inveniri. Nunc igitur sedulo et acriter observent lectores, quibus coloribus Christum nobis Paulus depingat. *Qui nos fecit idoneos.* Adhuc de Patre loquitur: quia est principium et causa efficiens (ut loquuntur) nostrae salutis. ut nomen Dei maiestatem clarius exprimit, ita nomen Patris clementiam et benevolum affectum. Utrumque intueri nos in Deo convenit, ut maiestas timorem et reverentiam nobis incutiat, paternus amor fiduciam nobis conciliet. Itaque haec duo non frustra coniunxit Paulus: si tamen placet lectio, quam sequutus est Vetus interpres, cui suffragantur vetustissimi quidam Graeci codices. Quanquam nihil erit absurdi, si dicamus Patris voce fuisse contentum. Deinde sicuti necesse est gratiam eius incomparabilem Patris nomine exprimi: ita etiam non minus necesse est nos Dei nomine rapi in admirationem tantae bonitatis, quod is, qui Deus est, eo usque se demiserit. Cuius autem beneficii Deo agit gratias? quod se et alios reddiderit idoneos ad participandam sanctorum hereditatem. Nascimur enim filii irae, exules a regno Dei: sola est

Dei adoptio quae nos efficit idoneos. Adoptio autem a gratuita electione pendet. Spiritus regenerationis est adoptionis sigillum. Addidit *In lumine*, ut esset antitheton, quod tenebris regni Satanae opponeretur.

13. *Qui eripuit nos.* En principium salutis nostrae, quum nos Deus eripit e profundo exitii, in quo demersi sumus. Nam ubi abest eius gratia, illic tenebrae: quemadmodum habetur apud Iesaiam (60, 2.): Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos, super te autem orietur Dominus, et gloria eius in te videbitur. Primum nos ipsi tenebrae vocamur, deinde totus mundus. Et Satan princeps tenebrarum, sub cuius tyrannide tenemur vincti, donec Christi manu asseramur. Hinc collige, totum mundum cum fucata sua et sapientia, et iustitia, nihil quam tenebras censeri coram Deo, quia nulla lux extra Christi regnum. *Transtulit in regnum.* Haec iam auspicia nostrae beatitudinis, quum transferimur in Christi regnum, quia transimus a morte in vitam. Hoc quoque ascribit Paulus Dei gratiae, nequis proprio cursu tantum bonum assequi se putet. Quemadmodum igitur opus Dei est nostra a peccati et mortis servitute liberatio, ita et transitus in Christi regnum. Christum vocat *Filium dilectionis* vel Deo Patri dilectum, quia solus est, in quo acquiescit eius anima: ut habetur Matth. 17, 5., et per quem alii omnes diliguntur. Sic enim sentiendum est, nos aliter non esse Deo gratos, quam per Christum. Nec dubium est, quin oblique hostile dissidium notare velit Paulus, quod est hominibus cum Deo usque dum in Mediatore dilectio refulgeat.

14. *In quo habemus redemptionem.* Iam ordine persequitur, omnes salutis nostrae partes in Christo contineri: et ipsum solum, ut est principium omnium et finis, debere eminere, et conspicuum cerni supra omnes creaturas. Primo dicit in eo nos habere redemptionem, et eam continuo interpretatur *remissionem peccatorum.* Haec enim duo inter se appositive cohaerent. nam certe Deus, peccata nobis remittendo, ab aeternae mortis reatu nos eximit. Haec nostra libertas, haec adversus mortem gloriatio, quod nobis peccata non imputantur. Hanc redemptionem dicit acquisitam esse *Christi sanguine:* nam sacrificio mortis eius expiata sunt omnia mundi peccata. Meminerimus ergo, hoc unum esse reconciliationis pretium, ideoque blasphemiam esse quicquid de satisfactionibus Papistae nugantur.

15. *Qui est imago Dei invisibilis.* Altius conscendit, disserendo de Christi gloria. Imaginem Dei invisibilis appellat: quo significat eum solum esse, per quem Deus alioqui invisibilis nobis manifestatur, secundum illud (Iohann. 1, 18.): Deum nemo vidit unquam; unigenitus, qui est in sinu Patris, ipse nobis manifestavit. Scio qualiter veteres exponere soleant. quia enim certamen habebant cum Arrianis, aequalitatem Filii cum Patre et ὁμουσίαν urgent: interea tacent, quod est praecipuum, quomodo Pater in Christo se nobis cognoscendum exhibeat. Quod in vocabulo Imaginis totum suum praesiduum constituit Chrysostomus, dum contendit, creaturam non posse dici Creatoris imaginem: nimis infirmum est. imo a Paulo (I. Corinth. 11, 7.) refellitur, cuius verba sunt: Vir est imago et gloria Dei. Nequid ergo habeamus nisi solidum, notandum est, nomen Imaginis non praedicari de essentia, sed habere ad nos relationem. Ideo enim imago Dei Christus, quia Deum quodammodo nobis facit visibilem. Quanquam inde etiam colligitur ὁμουσία. neque enim Deum vere Christus repraesentaret, nisi Verbum esset Dei essentiale: quando hic non agitur de iis, quae per communicationem in creaturas etiam competunt; sed agitur de perfecta Dei sapientia, bonitate, iustitia, et potentia: quibus repraesentandis nulla creatura sufficeret. Erit igitur nobis in hoc vocabulo validum

telum adversus Arrianos: sed tamen ab illa relatione, quam dixi, incipiendum, non insistendum in sola essentia. Summa est, Deum in se, hoc est in nuda sua maiestate, esse invisibilem, nec tantum corporeis oculis, sed humanis etiam mentibus: revelari autem nobis in solo Christo, ut eum tanquam in speculo contemplemur. Nam in Christo suam iustitiam, bonitatem, sapientiam, virtutem, se denique totum nobis exhibet. Cavendum ergo, ne alibi eum quaeramus; nam extra Christum quicquid se Dei nomine venditabit idolum erit. *Primogenitus universae creaturae.* Ratio huius appellationis mox sequitur: *Quoniam in ipso creata sunt omnia.* quemadmodum tertio post versu primogenitus ex mortuis dicitur, quia per ipsum resurgimus omnes. Ergo non ideo tantum primogenitus, quod tempore praecesserit omnes creaturas; sed quia in hoc a Patre sit genitus, ut per ipsum conderentur, sitque veluti hypostasis, aut fundamentum omnium. Stulte autem Arriani, qui inde ratiocinabantur, esse igitur creaturam. Neque enim quid in se ipso sit, hic tractatur, sed quid in aliis efficiat.

16. *Visibilia et invisibilia.* Superior divisio coelestium et terrestrium utramque speciem comprehendebat. Sed quia de Angelis praecipue hoc asserere volebat Paulus, nunc invisibilium meminit. Non igitur solum quae oculis patent coelestes creaturae, sed etiam spirituales per Filium Dei conditae sunt. Quod statim sequitur: *Sive throni* etc. perinde valet ac si diceret: quocunque nomine censeantur. Per thronos quidam Angelos intelligunt. Sed ego potius coeleste palatium maiestatis Dei significari puto; quod non est tale somniandum, quale potest mens nostra capere, sed quale Deo ipsi convenit. Solem et lunam, totumque coeli ornatum conspicimus: sed gloria regni Dei a sensu nostro est abscondita, quia spiritualis est et coelis superior. Denique per thronos intelligamus sedem illam beatae immortalitatis, quae ab omni mutatione est exempta. Reliquis nominibus Angelos procul dubio designat. Eos vocat potestates, principatus, dominationes: non quia proprium aliquod regnum exerceant, aut propria virtute sint praediti, sed quia ministri sunt divinae potentiae et dominationis. Est autem usitatum, prout vim suam exserit Deus in creaturis, eatenus etiam ad ipsa transferri eius nomina. Ita solus ipse et Dominus et Pater: sed patres quoque et domini, quos dignatur hoc honore. Inde fit, ut tam Angeli quam Iudices dii nuncupentur. Quamobrem et hoc loco insigniuntur Angeli magnificis elogiis, quae declarant, non quid per se valeant aut seorsum a Deo, sed quid per illos agat Deus, et quas illis functiones delegaverit. Quae ita accipere convenit, ut nihil de unius Dei gloria detrahatur. neque enim ita suam virtutem communicat Angelis, ut se imminuat; non ita per ipsos operatur, ut potentiam illis suam resignet; non ita in illis gloriam suam vult relucere, ut in ipso obscuretur. Consulto autem Paulus ita honorifice extollit Angelorum dignitatem, nequis putet obstare, quominus solus Christus supra eos emineat. Itaque quasi per modum concessionis usurpat haec nomina, ac si diceret, nihil derogare Christo totam eorum excellentiam, quamlibet splendidis titulis ornentur. Qui subtilius philosophantur in his vocabulis, ut ordines Angelorum inde eliciant, fruantur suis deliciis, sed a Pauli mente certe procul discedunt.

17. *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt.* Quatuor rationibus Angelos Christo subiicit. Ne eius gloriam obscurent, quia per ipsum sunt creati. Secundo, quia ad ipsum, tanquam ad legitimum finem, referri debet eorum creatio. Tertio, quod ipse semper fuerit antequam crearentur. Quarto, quod eos sustineat sua virtute, et in statu conservet. Quanquam non de solis Angelis hoc affirmat, sed de toto quoque mundo. Ita Filium Dei in celsissima honoris sede

collocat, ut praesideat tam Angelis quam hominibus, cogatque in ordinem omnes creaturas in coelo et in terra.

18. Et ipse est caput corporis Ecclesiae, ipse principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primas tenens: 19. Quoniam in ipso placuit omnem plenitudinem inhabitare, 20. Et per ipsum reconciliare omnia sibi, pacificando per sanguinem crucis eius, per ipsum, tam quae sunt super terram, quam quae sunt in coelis.

18. *Caput corporis.* Postquam generaliter de Christi excellentia disseruit, deque summo eius in omnes creaturas principatu, iterum redit ad ea, quae peculiariter ad Ecclesiam spectant. In nomine Capitis alii plura considerant. Et certe aliquanto post eadem translatione utetur in hunc sensum, quod, sicuti caput in corpore humano vice est radicis, unde vitalis facultas in omnia membra diffunditur, ita Ecclesiae vitam a Christo fluere etc. Hic vero potissimum, meo iudicio, de gubernatione loquitur. Docet igitur Christum esse solum, qui potestatem habeat regendae Ecclesiae, ad quem unum respicere debeant fideles, a quo pendeat corporis unitas. Papistae dum idoli sui tyrannidem probare volunt, Ecclesiam causantur fore ἀκέφαλον, nisi Papa tanquam caput in ea dominetur. Atqui ne Angelis quidem hoc honoris concedit Paulus, nec tamen Ecclesiam truncat suo capite: quia Christus, ut hunc titulum sibi vindicat, ita officium vere exercet. Nec me latet cavillum, quo effugiunt, Papam caput esse ministeriale. verum magis augustum est Capitis nomen, quam ut ad hominem quempiam mortalem quovis colore transferri debeat, Christi praesertim iniussu. Modestius Gregorius, qui Petrum scribit praecipuum quidem esse membrum Ecclesiae, ipsum tamen et reliquos Apostolos sub uno capite esse membra, epist. 92. lib. 4. *Ipse principium.* Quoniam ἀρχή interdum Graecis finem significat, quo omnia referuntur, possemus accipere, Christum hoc modo esse ἀρχήν. Malo tamen ita resolvere Pauli verba, quod sit principium, quia primogenitus est ex mortuis. nam in resurrectione est rerum omnium instauratio: atque ita initium secundae et novae creationis, quia prior collapsa erat in ruina primi hominis. Quia igitur Christus resurgendo regnum Dei auspicatus est, merito dicitur principium: quia tunc vere incipimus esse coram Deo, quum renovamur, ut simus novae creaturae. *Primogenitus ex mortuis* dicitur non modo quia primus resurrexit, sed quia restituit etiam aliis vitam. sicut alibi (I. Cor. 15, 20.) vocatur primitiae resurgentium. *Ut sit in omnibus.* Inde concludit, illi competere primatum in omnibus. Nam si auctor est omnium et restitutor, iure illi deberi hunc honorem constat. Quanquam particula *In omnibus* bifariam potest accipi: vel in omnes creaturas, vel omni in re. Sed hoc non magni refert: quia simpliciter coguntur omnia sub eius imperium.

19. *Quoniam in ipso placuit.* Quo magis firmum sit, quod praedicavit de Christo, nunc quoque addit, ita fixum Dei providentia fuisse. Et certe ut mysterium hoc reverenter adoremus, ad fontem illum nos revocari necesse est. Hoc, inquit, Dei consilio factum est, ut inhabitet in eo omnis plenitudo. Intelligit autem iustitiae, sapientiae, virtutis, bonorumque omnium. Nam quicquid habet Deus, id in Filium suum contulit, ut glorificetur in eo: sicut habetur Ioh. 5, 20. Simul autem admonet, hauriendum esse ex plenitudine Christi, quicquid boni ad salutem nostram expetimus: quoniam ita Deo statutum est, non aliter se ac sua dona hominibus communicare, quam per Filium. Perinde igitur est ac si diceret,

Christum esse nobis omnia, extra ipsum nihil nos habere. Unde sequitur, quicunque Christo derogant, vel imminuunt eius virtutem, vel suis officiis eum spoliant, vel denique ex hac plenitudine guttam delibant, eos quantum in se est, aeternum Dei consilium labefactare.

20. *Et per ipsum reconciliare omnia sibi.* Hoc quoque magnificum est Christi elogium, quod non aliter quam per ipsum coniuncti esse Deo possumus. Primum reputemus, in hoc sitam nobis esse felicitatem, ut Deo adhaereamus: rursus nihil esse miserius quam ab eo esse alienatos. Pronuntiat igitur nos per solum Christum beatos esse, quia ipse vinculum sit nostrae cum Deo coniunctionis: rursus extra ipsum esse miserrimos, qui a Deo simus exclusi. Quod autem Christo tribuit, meminerimus esse eius proprium: ut in nullum alium huius laudis portio transcribatur. Quare subaudiendae sunt antitheses: si haec Christi praerogativa est, minime in alios competere. Nam ex professo disputat contra eos, qui Angelos pacificatores fingebant, per quos aditus patefieret ad Deum. *Pacificando per sanguinem crucis eius.* De Patre loquitur, quod propitiatus fuerit suis creaturis per Christi sanguinem. Vocat autem sanguinem crucis; quia ideo pignus et pretium nostrae cum Deo pacificationis fuit sanguis Christi, quia in cruce fusus. Victimam enim expiatricem fieri oportuit Dei Filium, et peccati reatum sustinere, ut essemus iustitia Dei in illo. Sanguis ergo crucis sanguinem sacrificii significat, quod immolatum in cruce fuit ad placandum iram Dei. Addendo *Per ipsum* nihil novum dicere, sed quod iam dixerat, certius exprimere, et altius etiamnum animis nostris infigere voluit: nempe sic Christum unum reconciliationis esse auctorem, ut alia quaevis media excludat. Nemo enim alius pro nobis crucifixus. Ergo ipse solus est per quem et cuius gratia Deum habemus propitium. *Tam super terram, quam in coelis.* Si rationales tantum creaturas intelligere libeat, erunt homines et Angeli. Quanquam nihil absurdi erit, ad omnes sine exceptione extendere. verum ne subtilius philosophari necesse sit, placet de Angelis et hominibus esse dictum: ac de his quidem nulla difficultas quin pacificatore apud Deum indigeant. De Angelis autem quaestio non facilis ad explicandum. Quorsum enim reconciliatio, ubi nullum fuit dissidium aut simultas? multi hac ratione permoti ita exposuerunt praesentem locum, Angelos in concordiam reductos esse cum hominibus, atque ita coelestes cum terrenis rediisse in gratiam. Sed aliud sonant verba Pauli *Deum sibi reconciliasse;* coacta igitur est illa solutio. Restat ut videamus, qualis sit Angelorum et hominum reconciliatio. Dico homines Deo reconciliatos esse, quod ante ab eo essent alienati per peccatum: quod iudicem sensuri erant in suum exitium, nisi intervenisset gratia Mediatoris ad iram eius placandam. Genus ergo pacificationis inter Deum et homines fuit, quod per Christum abolitae fuerunt inimicitiae: itaque Deus ex iudice factus est Pater. Inter Deum et Angelos longe diversa ratio. illic enim nulla defectio, nullum peccatum, ideoque nullum divortium. Sed tamen duabus de causis Angelos quoque oportuit cum Deo pacificari. nam quum creaturae sint, extra lapsus periculum non erant, nisi Christi gratia fuissent confirmati. Hoc autem non parvum est momentum ad pacis cum Deo perpetuitatem, fixum habere statum in iustitia, ne casum aut defectionem amplius timeat. Deinde in hac ipsa obedientia, quam praestant Deo, non est tam exquisita perfectio, ut Deo omni ex parte et citra veniam satisfaciat. Atque huc procul dubio spectat sententia ista ex libro Iob (4, 18.): In Angelis suis reperiet iniquitatem. nam si de diabolo exponitur, quid magnum? pronuntiat autem illic Spiritus summam puritatem sordere, si ad Dei iustitiam exigatur. Constituendum igitur, non esse tantum in

Angelis iustitiae, quod ad plenam cum Deo coniunctionem sufficiat. itaque pacificatore opus habent, per cuius gratiam penitus Deo adhaereant. Unde recte Paulus, qui in solis hominibus negat residere Christi gratiam, sed Angelis etiam communem facit. nec iniuria fit Angelis, quum ad Mediatorem ablegantur, ut eius beneficio solidam cum Deo pacem habeant. Siquis praetextu universalis notae quaestionem moveat de diabolis, an Christus eorum quoque sit pacificator: respondeo, ne impiorum quidem. Tametsi fateor esse discrimen: quia his offertur beneficium redemptionis, illis non item. Sed hoc nihil ad Pauli verba, quae nihil aliud continent quam solum esse Christum, per quem adhaerent Deo omnes creaturae, quae quicquam habent cum ipso coniunctionis.

21. Et vos quum aliquando essetis alienati, et inimici cogitatione in operibus malis, 22. Nunc reconciliavit in corpore carnis suae per mortem: ut sisteret vos sanctos et irreprehensibiles in conspectu suo: 23. Si quidem permanetis fide fundati et firmi, et non dimoveamini a spe Evangelii quod audistis: quod praedicatum est apud universam creaturam, quae sub coelo est: cuius factus sum ego Paulus minister.

21. *Et vos quum aliq.* Nunc generalem doctrinam per hypothesin ad ipsos accommodat: ut reos se maioris ingratitudinis sentiant, si patiantur a Christo se traduci ad nova commenta. Et ordo hic diligenter est notandus: quia magis afficit peculiaris doctrinae applicatio, ut ita loquar. Deinde ad experientiam eos revocat, ut in se agnoscant redemptionis beneficium, cuius meminerat, ac si diceret: Vos ipsi documentum estis eius gratiae, quam ego per Christum hominibus esse exhibitam praedico. Eratis enim *alienati*, a Deo scilicet; eratis *Inimici*, nunc recepti estis in amorem. unde id factum est? nempe quia Deus, per Christi mortem placatus, vobiscum rediit in gratiam. Quanquam in hac sententia est personae mutatio. quod enim de Patre hactenus docuit, nunc de Christo praedicat. sic enim exponere necesse est, quia dicit *in corpore carnis suae.* Vocabulum *διανοίας* ad auxesin positum interpretor, ac si dixisset, penitus et toto mentis sensu abalienatos fuisse a Deo: nequis philosophice alienationem in parte aliqua esse fingat, sicuti theologi Papales ad inferiores concupiscentias restringunt. Imo, inquit Paulus, quod vos Deo reddebat exosos, totam mentem occupabat. Denique exprimere voluit hominem, quantus est, prorsus dissidere a Deo, et illi esse inimicum. *Sensum* vertit Vetus interpres, Erasmus *mentem:* ego *Cogitationis* nomine usus sum, pro eo quod Galli intentionem vocant. Nam et ea vis est Graecae vocis, et Pauli sensus ita postulat. Porro nomen inimici, tam passivam quam activam significationem quum habeat, utroque modo vere nobis congruit, quamdiu sumus extra Christum. Nam et nascimur filii irae, et omnis carnis cogitatio simultas est adversus Deum. *In operibus malis.* Ab effectis probat interius odium, quod in corde latet. Nam quia se eximere ab omni culpa contendunt homines, donec palam fuerint convicti, Deus eorum impietatem externis operibus demonstrat: ut fusius tractatur Romanorum 1, 19. Porro quod de Colossensibus hic audimus, ad nos quoque pertinet. natura enim nihil differimus. Hoc tantum interest, quod alii vocantur statim ab utero matris, quorum malitiam antevertit Deus, ne in fructus manifestos erumpant; alii postquam errarunt bonam vitae partem, in ovile reducuntur. Christo tamen pacificatore indigemus omnes, quia pec-

cati servi sumus: et ubi est peccatum, illic inter Deum et homines inimicitia.

22. *In corpore carnis suae.* Loquutio in speciem absurda: sed perinde valet corpus carnis atque corpus humanum, quod nobiscum habuit commune Filius Dei. Exprimere ergo voluit eandem nobiscum naturam induisse Filium Dei, hoc inquam humile, terrenum, et infirmitatibus multis obnoxium corpus gestasse, ut Mediator noster esset. Quum addit *Per mortem*, iterum nos ad sacrificium revocat. Filium enim Dei hominem fieri oportuit et carnis nostrae participem, ut frater noster esset: victimam fieri moriendo oportuit, ut Patrem nobis placaret. *Ut sisteret vos sanctos.* Secunda pars praecipua salutis nostrae, vitae novitas scilicet. Nam his duobus membris praecipue constat totum redemptionis beneficium: peccatorum remissione, et regeneratione spirituali, Ierem. 31, 33. Hoc iam quod dixit, magnum erat, acquisitam nobis esse iustitiam morte Christi, ut abolitis peccatis Deo grati simus. Sed nunc aliud accedere aeque praeclarum docet, nempe Spiritus sancti donationem, qua reformamur ad imaginem Dei. Et locus est observatione dignus, non conferri nobis gratuitam iustitiam in Christo, quin Spiritu etiam regeneremur in obedientiam iustitiae: quemadmodum alibi (I. Corinth. 1, 30.) docet, Christum nobis factum esse iustitiam et sanctificationem. Illud consequimur acceptatione gratuita: hoc autem dono Spiritus sancti, dum novi homines efficimur. utriusque autem gratiae individuus est nexus. Caeterum notemus sanctitatem hanc inchoatam esse in nobis duntaxat, et in dies progressus facere: sed non fore perfectam, donec Christus ad omnium instaurationem apparuerit. Nam perperam olim Coelestini et Pelagiani hoc loco abutebantur, ut excluderent gratiam remissionis peccatorum. Fingebant enim perfectionem in hoc mundo, quae Dei iudicio satisfaceret, ut supervacua esset misericordia. Paulus autem nequaquam hic docet, quid in hoc mundo impleatur, sed quis finis sit vocationis nostrae, et quae bona nobis a Christo afferantur.

23. *Si quidem permanetis.* Hortatio ad perseverantiam, qua admonet irritum fore, quicquid hactenus gratiae illis collatum erat, nisi maneant in sinceritate Evangelii. Atque ita significat eos adhuc esse in profectu, nondum metam attigisse. Nam tunc insidiis pseudoapostolorum periclitabatur apud eos fidei stabilitas: graphice autem depingit fidei certitudinem, quum in ea iubet Colossenses fundatos esse ac stabiles. Neque enim similis est fides opinationi, quae variis motibus quatitur; sed habet firmam constantiam, quae omnibus inferorum machinis resistat. Itaque tota Papalis theologia nunquam vel tenuem gustum verae fidei dabit: quae pro axiomate habet, semper esse dubitandum tam de praesenti statu gratiae, quam de finali perseverantia. Postea etiam relationem notat, quae fidei est cum Evangelio, quum dicit tunc fore stabiles in fide Colossenses, si non labefactentur a spe Evangelii, hoc est, quae per Evangelium nobis affulget. nam ubi Evangelium, illic spes est salutis aeternae. Sed meminerimus, summam omnium in Christo contineri. Ideo hic fugere doctrinas omnes praecipit, quae a Christo abducunt, ut alibi occupentur hominum mentes. *Quod audistis.* Quia Evangelii nomen superbe etiam iactare solent pseudoapostoli, qui Christum lacerant et conscindunt: et hoc usitatum Satanae artificium, falso Evangelii praetextu conscientias turbare, ut confusa sit Evangelii veritas: ideo nominatim Paulus asserit hoc genuinum, hoc indubium esse Evangelium quod audierant Colossenses, ab Epaphra scilicet, ne aurum praeberent contrariis doctrinis. Addit praeterea confirmationem, illud ipsum esse, quod per totum orbem praedicatum sit. Non vulgaris, inquam, est ista confirmatio, quum audiunt se habere universalem Ecclesiam sibi consentientem: nec se

aliud doctrinae genus sequi, quam quod Apostoli pariter docuerint, et ubique receptum sit. Ridicula autem Papistarum iactantia, quod doctrinam nostram hoc argumento impugnant, quia non ubique praedicetur cum approbatione et applausu, quia paucos habeamus consentientes. Neque enim si rumpantur, hoc nobis unquam eripient, nihil aliud hodie nos tradere, quam olim praedicatum sit a Prophetis et Apostolis, totoque sanctorum choro obedienter receptum. Neque enim Evangelium Paulus approbari voluit omnium saeculorum consensu, ut, si repudiaretur, vacillaret eius auctoritas. Sed potius ad illud Christi mandatum respexit: Ite, praedicate Evangelium universae creaturae (Marc. 16, 15.). quod pendet ex tot vaticiniis Prophetarum, quae regnum Christi in totum orbem propagatum iri denuntiabant. Quid ergo aliud sibi vult Paulus his verbis, quam aquis illis vivis irrigatos etiam fuisse Colossenses, quae, a Ierusalem ortae, per totum orbem fluxurae erant? Nos quoque non fustra, nec sine eximio fructu et consolatione gloriamur, nos illud idem habere Evangelium, quod ex edicto Domini praedicatum fuit inter omnes populos, quod ab omnibus Ecclesiis receptum, in cuius professione vixerunt ac mortui sunt omnes pii. Nec vulgare adiumentum est nobis, adversus tot insultus muniendis, consensus universae Ecclesiae, quae quidem digna est tam insigni titulo. Et libenter Augustino subscribimus, qui hoc praecipue argumento refellit Donatistas, quod Evangelium afferant inauditum et incognitum omnibus Ecclesiis. Merito sane. nam si verum est Evangelium, quod nulla Ecclesiae approbatione obsignatum proponitur, sequitur, inanes ac falsas esse tot promissiones, quibus praedicitur in totum orbem perferenda Evangelii praedicatio: et quae affirmant, colligendos esse ex omnibus populis et regionibus filios Dei etc. Papistae autem quid? Prophetis et Apostolis valere iussis, praeterita veteri Ecclesia, suam ab Evangelio defectionem pro consensu catholicae Ecclesiae haberi volunt. quid simile? Ergo quum de consensu Ecclesiae disputatio est, ad Apostolos eorumque praedicationem redeamus, ut hic Paulus facit. Porro nequis superstitiose universalem notam accipiat: nihil aliud significat Paulus, quam passim longe lateque esse praedicatum. *Cuius factus sum.* Agit etiam de sua persona, quod operae pretium erat. semper enim cavendum, ne temere nos ingeramus ad officium docendi. Ergo sibi munus iniunctum esse testatur, ut sibi ius et auctoritatem conciliet. Et quidem suum Apostolatum sic cum eorum fide coniungit, ut respuere eius doctrinam nequeant, nisi Evangelium, quod amplexi sunt, deserendo.

24. Nunc gaudeo in passionibus pro vobis, et adimpleo ea quae desunt afflictionibus Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia: 25. Cuius factus sum minister, secundum dispensationem Dei, quae mihi data est erga vos, ad implendum sermonem Dei: 26. Mysterium reconditum a saeculis et generationibus, quod nunc revelatum est sanctis eius, 27. Quibus voluit Deus patefacere, quae sint divitiae gloriae mysterii huius in Gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriae: 28. Quem nos praedicamus, admonentes omnem hominem, et docentes omnem hominem in omni sapientia, ut sistamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu. 29. In quam rem etiam laboro, decertans secundum potentiam eius, quae operatur in me potenter.

24. *Nunc gaudeo.* Prius a vocatione sibi auctoritatem asseruit: nunc autem occupat, nequid de Apostolatus sui honore detrahant vincula et persequutiones, quas pro Evangelio sustinebat. nam istis etiam occasionibus abutitur Satan, ut servos Dei viliores reddat. Praeterea animat eos suo exemplo, ne persequutionibus terreantur: et zelum suum commendat, ut plus habeat gravitatis. Quinetiam non vulgari pignore suum erga eos amorem testatum reddit, dum se libenter eorum causa afflictiones, quas sustinet, perferre asserit. Unde autem hoc gaudium, dicet quispiam? Nempe quia fructum cernebat inde emergentem. ac si diceret: Suavis est mihi afflictio pro vobis, quia non frustra eam patior. Quemadmodum ad Thessalonicenses priore epistola gaudere se dicit in omni necessitate et afflictione propter auditam ipsorum fidem. *Adimpleo quae desunt* etc. Copulam accipio vice causalis. reddit enim rationem, cur patiendo laetus sit: quia socius in ea re sit Christi. nihil autem hac societate beatius optari potest. Et communem piis omnibus consolationem proponit, quod in omnibus aerumnis, praesertim vero siquid pro Evangelio sustinent, participes sunt crucis Christi, ut beatae resurrectionis consortio fruantur. Quinetiam ita impleri affirmat, quae desunt Christi afflictionibus. nam sicuti loquitur ad Romanos capite 8, 29.: Quos Deus elegit, hos quoque praedestinavit, ut conformes fiant imaginis Christi, quo sit primogenitus inter fratres. Porro scimus tantam capitis et membrorum esse unitatem, ut nomen *Christi* totum corpus interdum comprehendat. Sicuti prioris ad Corinthios 12, 12.: illic enim quum de Ecclesia sermonem haberet, tandem concludit rem in Christo ita habere ut in humano corpore. Quemadmodum ergo semel passus est in se Christus, ita quotidie patitur in membris suis: atque hoc modo implentur passiones, quas Pater illius corpori suo decreto destinavit. Secunda cogitatio, quae sustinere animos nostros et solari debet in afflictionibus, Dei providentia ita fixum esse et constitutum, ut Christo configuremur in crucis tolerantia, et quam habemus cum ipso communicationem, huc quoque extendi. Addit et tertiam rationem: quia fructuosae sint passiones suae, neque paucis duntaxat, sed toti Ecclesiae. Prius dixerat pro Colossensibus se pati. nunc amplius asserit, fructum ad totam Ecclesiam pervenire. De quo fructu dictum est ad Philippenses capite 1, 12. Quid hac expositione clarius minusque coactum, et magis simplex? Paulum ideo in persequutione laetum esse, quia reputet, quod alibi (II. Corinth. 4, 10.) scribit, circumferendam esse mortificationem Christi in corpore nostro, ut vita eius manifestetur in nobis. Item ad Timotheum (II. Tim. 2, 11.): Si compatimur, etiam simul regnaturos: si commorimur, etiam simul victuros; felicem igitur et gloriosum exitum fore. Deinde non recusandam esse conditionem, quam Ecclesiae suae ordinavit Deus, ut membra Christi congruentem cum suo capite symmetriam habeant. Tertio, libenter perferendas esse afflictiones, quae utiles sint piis omnibus, et totius Ecclesiae salutem promoveant, Evangelii doctrinam illustrando. Atqui his omnibus posthabitis et neglectis novum commentum excuderunt Papistae, quo suas indulgentias probarent. Indulgentias vocant poenarum remissionem, quae nobis fit per martyrum merita. Nam quum gratuitam peccatorum remissionem negent, sed redimi fingant operibus satisfactoriis: ubi satisfactiones iustam mensuram non implent, advocant in subsidium martyrum sanguinem, ut coram Dei iudicio ad expiationem valeat cum Christi sanguine. Atque hanc misturam thesaurum vocant Ecclesiae: cuius claves postea quibus visum est committunt. Nec eos pudet in tam exsecrabilis blasphemiae suffragationem torquere praesentem locum. quasi Paulus hic asserat passiones suas expiandis hominum peccatis valere. Urgent vocem ὑστερήματα, quasi Paulus neget sufficere, quae passus

est Christus ad redemptionem hominum. Nemo autem non videt Paulum ita loqui, quia oporteat per afflictiones piorum adduci corpus Ecclesiae ad suam perfectionem, dum membra capiti suo configurantur. Ac timerem calumniae suspicionem in recitandis talibus portentis, nisi eorum libri testes essent, nihil me illis falso imputare. Urgent etiam quod dicit Paulus, se pro Ecclesia pati. Mirum est, argutum hunc sensum nemini veterum in mentem venisse. omnes enim nobiscum interpretantur, pro Ecclesia pati sanctos, quia fidem Ecclesiae confirmant. Papistae autem inde colligunt, sanctos esse redemptores, quia expiandis peccatis sanguinem fundant. Sed ut clarius perspiciant lectores eorum impudentiam, fateor tam martyres pro Ecclesia passos esse quam Christum, sed diversis modis, quod Augustini verbis malo quam meis exprimere. Sic enim scribit tractatu in Iohann. 8, 4.: Etsi fratres pro fratribus morimur, nullius tamen sanguis martyris in peccatorum remissionem funditur: quod fecit Christus pro nobis. neque in hoc quid imitaremur, sed quid gratularemur, nobis contulit. Item libro ad Bonifacium quarto: Sicut solus Dei Filius factus est filius hominis, ut nos faceret Dei filios: ita etiam pro nobis solus suscepit sine culpa poenam, ut per ipsum sine meritis consequamur indebitam gratiam. Quibus simile est illud Leonis Episcopi Romani: Accepere iusti, non dederunt coronas, et de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiae, non dona iustitiae. Singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius debitum quispiam suo fine persolvit. Hunc autem Pauli verbis inesse sensum, facile ex contextu patet. subnectit enim se pati secundum dispensationem sibi commissam. Scimus autem non redimendae, sed aedificandae Ecclesiae ministerium illi fuisse commissum, et ipse hoc diserte continuo post profitetur. Id est quod etiam scribit ad Timotheum (II. Tim. 2, 10.), se sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur, quae est in Christo Iesu. Et secundae ad Corinth. cap. 1, 4., se perferre libenter omnia pro ipsorum consolatione et salute. Discant igitur pii lectores odisse ac detestari profanos istos sophistas, qui ut suis figmentis colorem inducant, ita ex professo corrumpunt Scripturas et adulterant.

25. *Cuius factus sum ego minister.* En quo nomine patiatur pro Ecclesia: nempe quia minister est, non ad dandum redemptionis pretium (ut Augustinus scite et pie loquitur) sed praedicandum. Porro aliter se ministrum Ecclesiae nunc appellat, atque alibi (I. Corinth. 4, 1.) ministrum Dei, et nuper Evangelii. Serviunt enim Deo Apostoli et Christo, ad promovendam utriusque gloriam: serviunt Ecclesiae in salutem, et ipsum Evangelium administrant. Diversa igitur in istis loquutionibus est ministerii ratio: sed unum absque alio constare nequit. Dicit autem *Erga vos*, ut munus illius ad se quoque pertinere sciant. *Ad implendum sermonem.* Finem ascribit sui ministerii, ut efficax sit Dei sermo, quod fit, dum obedienter recipitur. Haec enim Evangelii virtus est, ut potentia Dei sit in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.). Verbo igitur suo efficaciam et effectum dat Deus per Apostolos. Quanquam enim ipsa praedicatio, qualiscunque sit eventus, impletio est sermonis: fructus tamen demum ostendit, non frustra sparsum esse semen.

26. *Mysterium reconditum.* Evangelii commendatio, quod sit admirabile Dei secretum. Non abs re Paulus toties Evangelium quam maximis potest laudibus extollit. videbat enim Iudaeis esse scandalum, Graecis stultitiam (I. Corinth. 1, 23.). Et nos quoque hodie videmus, quanto sit in odio hypocritis, quam superbe a mundo contemnatur. Paulus ergo, ut tam iniqua et perversa iudicia refutet, magnifice extollit Evangelii dignitatem, quoties ita fert occasio. atque ad id variis argumentis utitur pro loci circumstantia.

Hic vocat Sublime arcanum, quod incognitum fuerit saeculis et generationibus: hoc est ab initio mundi per tot aetatum circuitus. Quod autem de Evangelio loquatur, apparet ex cap. 16, 25., epistolae ad Romanos, ad Ephesios cap. 3, 9., et similibus. Sed ratio appellationis quaeritur. Nonnulli, quia Paulus nominatim Gentium vocationem attingit, hanc solam rationem appellationis esse iudicant, quod Dominus quasi ex insperato gratiam suam effuderit in Gentes, quas vitae aeternae communicatione in perpetuum privasse videbatur. Atqui propius omnia intuenti hanc tertiam esse rationem patebit, non solam: quod quidem pertinet ad praesentem locum, et illum alterum ad Romanos, quem citavi. Prima enim est, quod, quum sub obscuris tam verborum quam ceremoniarum involucris ante Christi adventum Ecclesiam suam gubernasset Deus, subito plena caritate affulsit per Evangelii doctrinam. Secunda, quod, quum nihil ante cerneretur praeter externas figuras, exhibitus fuerit Christus secum ferens plenam veritatem, qua latuerat. Tertia est quam dixi, quod totus orbis, qui hactenus a Deo alienus fuerat, in spem salutis vocetur, et omnibus offeratur eadem aeternae vitae hereditas. Harum rerum attenta consideratio coget nos mysterium hoc, quod praedicat Paulus, suspicere et adorare: quamlibet contemptim habeatur a mundo, vel etiam rideatur. *Quod nunc revelatum est.* Nequis aliorsum traheret nomen Mysterii, quasi de re adhuc abstrusa et ignota loqueretur, addit nunc tandem fuisse publicatum, ut hominibus innotesceret. Quod igitur suapte natura arcanum erat, patefactum Dei voluntate fuit. quare non est, quod nos obscuritas absterreat post Dei revelationem. Addit tamen *Sanctis:* quia non omnibus revelatur Dei brachium, ut eius consilium intelligant.

27. *Quibus voluit.* Hic vero frenum iniicit hominum audaciae, ne plus sapere vel inquirere sibi permittant, quam oportet: sed hoc uno contenti esse discant, ita Deo placuisse. Dei enim voluntas abunde sufficere nobis debet pro causa. hoc tamen praecipue dictum est ad gratiae Dei commendationem, quia innuit Paulus, homines minime causam praebuisse Deo, ut participes fierent huius arcani, quum docet ipsum sponte fuisse huc adductum, et quia voluerit. Vulgare enim est apud Paulum, Dei beneplacitum quibuslibet hominum meritis et externis causis opponere. *Quae sint divitiae.* Semper observandum, quam magniloquus sit in extollenda Evangelii dignitate. sciebat enim eam esse hominum ingratitudinem, ut hunc inaestimabilem thesaurum, et quantumvis excellentem Dei gratiam secure nihilominus contemnant, aut certe vilipendant. Ergo non contentus nomine *Mysterii* addit *Gloriam*, et eam quidem non exiguam aut vulgarem. Divitiae enim amplitudinem significant Paulo, ut notum est. Nominatim *in Gentibus* apparuisse docet has divitias. quid enim magis admirabile quam Gentiles, qui tot saeculis demersi fuerant in morte, ut viderentur penitus desperati, repente accenseri Dei filiis, et hereditatem salutis accipere? *Qui est Christus in vobis.* Quod de Gentibus dixerat in genere, accommodat ipsis Colossensibus, ut efficacius in se agnoscant, et maiore reverentia exosculentur Dei gratiam. Dicit ergo: *Qui est Christus*, quo significat totum illud arcanum in Christo contineri, et omnes sapientiae coelestis divitias obtineri, quum habetur Christus, quemadmodum apertius paulo post asseret. Addit In vobis: quia nunc Christum possident, a quo nuper erant tam alieni ut nihil supra. Postremo Christum vocat *Spem gloriae:* ut sciant nihil ad plenam beatitudinem sibi deesse, postquam Christum adepti sunt. Hoc autem admirabile Dei opus est, quod in vasculis testaceis et fragilibus resideat spes coelestis gloriae.

28. *Quem nos praedicamus.* Hic vero ad suam praedicationem transfert, quicquid prius de mirifico et adorando Dei arcano pronuntiavit; atque ita exponit, quod iam attigerat de commissa sibi dispensatione. Huc enim tendit, ut suum Apostolatum ornet, suaeque doctrinae auctoritatem vindicet. Postquam enim Evangelium in sublime extulit, nunc addit, esse illud Divinum arcanum, quod praedicat. Verum non abs re nuper inseruit, Christum esse illius arcani summam: ut scirent nihil doceri posse Christo absolutius. Quae sequuntur verba, magnum etiam pondus habent. se doctorem facit omnium hominum, quo significat nullum tanta sapientia praestare, qui se eximere a suo magisterio debeat, ac si diceret: Constituit me Deus in excelso loco publicum arcani sui praeconem, ut sine exceptione totus mundus ex me discat. *In omni sapientia*, perinde valet ac si talem assereret suam doctrinam, quae hominem ad solidam sapientiam, et cui nihil desit, perducat. Atque hoc est, quod addit continuo, quicunque se veros discipulos praebuerint, eos reddi perfectos. vide secundum caput prioris ad Corinthios. Quid autem potest expeti melius quam quod summam perfectionem nobis confert? Iterum repetit, *In Christo*, nequid scire praeter unum Christum velint. Ex hoc loco etiam colligere licet verae sapientiae definitionem, nempe qua perfecti sistamur coram Deo, idque in Christo, non alibi.

29. *In quam rem.* Duabus circumstantiis auget gloriam sui Apostolatus, suaeque doctrinae. Primum studii sui mentionem facit: quod est argumentum difficultatis. Sunt enim ut plurimum praestantissima, quae maxime sunt ardua. Alterum est firmius, quod Dei potentiam in suo ministerio relucere commemorat. Porro non de successu tantum loquitur praedicationis suae (quanquam in eo quoque apparet Dei benedictio), sed etiam de efficacia Spiritus, in qua se evidenter Deus monstrabat. Nam suos conatus, quum humanum modum superaret, merito adscribit Dei potentiae, quam potenter in hac parte operantem conspici asserit.

CAP. II.

1. Volo autem vos scire quantum certamen habeam pro vobis et iis qui sunt Laodiceae, et quicunque non viderunt faciem meam in carne: 2. Ut consolationem accipiant corda ipsorum, ubi compacti fuerint in caritate, et in omnes divitias certitudinis intelligentiae, in agnitionem mysterii Dei, et Patris, et Christi: 3. In quo sunt omnes thesauri sapientiae et intelligentiae absconditi. 4. Hoc autem dico, nequis vos decipiat persuasorio sermone. 5. Nam etsi corpore sum absens, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens et videns ordinem vestrum, et stabilitatem vestrae in Christum fidei.

1. *Volo autem vos scire.* Amorem erga eos suum testatur, quo plus fidei habeat et auctoritatis. libenter enim iis credimus, quos scimus salutis nostrae esse studiosos. Nec vulgaris amoris signum est, quod de illis erat sollicitus in media morte, hoc est, quum de vita periclitaretur. Et quo studii sui et curae vehementiam magis exprimat, vocat *certamen.* Non reprehendo, quod Erasmus vertit Sollicitudinem: vis tamen verbi Graeci observanda est, quia ἀγών ponitur, ubi est contentio. Eodem argumento confirmat, suum ministerium ad eos spectare. nam unde tam anxia de ipsorum salute

cogitatio, nisi quia Gentium Apostolus debuit etiam ignotos amore curaque complecti? Quia autem vulgo nulla dilectio est inter ignotos, extenuat notitiam, quae contrahitur ex aspectu, quum dicit *Quicunque non viderunt faciem meam in carne.* Est enim inter Dei servos alius aspectus quam carnis, qui amorem conciliet. Quia communi fere consensu receptum est, priorem ad Timotheum Laodicea fuisse scriptam: ideo quidam Galatiae attribuunt hanc Laodiceam, cuius mentionem facit Paulus: quum illa metropolis fuerit Phrygiae Pacatianae. Verum mihi verisimilius videtur, mendosam esse illam inscriptionem, quemadmodum suo loco annotabitur.

2. *Ut consolationem.* Nunc significat, quid illis desideret, ac ostendit vere Apostolicum esse suum affectum. Nihil enim aliud sibi cordi esse asserit, quam ut sint colligati in fide et caritate. Ergo non praepostero studio (ut in quibusdam accidit) se impulsum fuisse demonstrat, ut tantam Colossensium et aliorum curam susciperet: sed quia ratio officii sic postulabat. Consolatio hic capitur pro vera tranquillitate, in qua conquiescant. eius tunc demum compotes fore asserit, si in caritate et fide compacti sint. Hinc apparet, ubi situm sit summum bonum, et quibus rebus constet: nempe dum in unam fidem mutuo consentientes, mutua etiam caritate sumus coniuncti. hoc, inquam, solidum pii animi gaudium, haec beata vita. Sicuti autem caritas ab effectu hic commendatur, quod vera laetitia piorum animos perfundit: ita rursum eius causa ostenditur, quum dicit, In omnem plenitudinem intelligentiae. Vinculum enim sanctae unitatis est Dei veritas, dum eam uno consensu amplectimur. Pax enim et concordia cum hominibus ex illo fonte manat. *Divitias certitudinis intelligentiae.* Quia plerique, tenui gustu contenti, nihil praeter confusam et evanidam notitiam habent, nominatim ponit divitias intelligentiae: quo nomine significat plenam et luculentam perceptionem. et simul admonet, pro intelligentiae mensura etiam in caritate proficiendum esse. Nomine Certitudinis fidem ab opinione discernit. Is enim vere demum cognoscit Deum, qui non vacillat dubitatione aut nutat: sed qui stat in firma constantique persuasione. Hanc constantiam et stabilitatem Paulus saepius *πληροφορίαν* vocat: quo etiam nomine hic utitur, et cum fide perpetuo coniungit, ut certe non potest ab ea magis avelli, quam a sole calor aut lumen. Diabolicum igitur scholasticorum dogma, quod, sublata certitudine, coniecturam moralem (quam appellant) in illius locum substituit. *In agnitionem mysterii.* Hoc membrum appositive legendum est; nam exponit, quae sit illa scientia, cuius meminit: nempe aliud non esse quam Evangelii cognitionem. Venditant enim et pseudoapostoli suas imposturas sapientiae titulo. sed Paulus filios Dei in solo Evangelio retinet, nequid aliud scire appetant. Cur pro Evangelio ponat Mysterii nomen, iam dictum est. Verum hinc discamus, sola fide, non ratione, nec perspicacia humanae mentis, Evangelium posse capi, quia alioqui res est a nobis abscondita. Mysterium Dei passive interpretor, in quo revelatur Deus. Nam continuo adiungit *et Patris, et Christi:* qua particula significat non posse Deum cognosci, nisi in Christo, sicuti rursus necesse est Patrem cognosci, ubi Christus cognoscitur. utrumque enim affirmat Iohannes (1. Ioh. 2, 23.): Qui habet Filium, habet et Patrem: qui non habet Filium, neque Patrem habet. Ergo quicunque extra Christum aliquid de Deo scire se putant, idolum sibi fingunt Dei loco. Sicuti etiam e converso Christum ignorat, qui non perducitur per eum ad Patrem: adeoque totum Deum in ipso amplectitur. Est interea locus memorabilis ad probandam Christi Deitatem, et unam cum Patre essentiam. Nam praefatus de notitia Dei, mox tam ad Filium quam ad Patrem accommodat. unde sequitur, Filium cum Patre eundem esse Deum.

3. *In quo sunt.* Particula In quo vel totum illud complexum refert, de agnitione mysterii: vel ad proximum tantum spectat, nempe Christum. Tametsi autem parum est discriminis inter hoc et illud, posterius tamen magis placet, et est magis receptum. Sensus est igitur, in Christo latere thesauros omnes sapientiae et scientiae. quo significat nos perfecte sapere, si Christum vere cognoscimus: adeo ut insania sit, praeter ipsum quicquam scire velle. Nam quum Pater totum se in illo patefecerit, extra Deum sapere vult, qui non est solo Christo contentus. Si de mysterio exponere libeat, sensus erit, totam piorum sapientiam in Evangelio inclusam esse, quo nobis Deus in Filio suo revelatur. *Thesauros* autem dicit *absconditos*, quia non eminent magno splendore conspicui: sed potius sub crucis humilitate et simplicitate contemptibili quasi delitescunt. Est enim semper crucis praedicatio (ut habuimus ad Corinthios) mundo stultitia. Inter *sapientiam* et *intelligentiam* hoc loco non pono magnum discrimen, quia tantum duplicatio ad augendum valet, ac si dixisset, nihil alibi posse inveniri scientiae, eruditionis, doctrinae, sapientiae.

4. *Hoc dico nequis.* Quia hominum figmenta (ut postea videbimus) speciem habent sapientiae, praeoccupatos esse oportet piorum animos hac persuasione, satis superque unam esse Christi notitiam. Et certe haec clavis est, quae ianuam omnibus pravis erroribus obserare potest. Quid enim in causa fuit, cur tot impiis opinionibus, tot idololatriis, tot stultis speculationibus se homines implicuerint, nisi quia, despecta Evangelii simplicitate, altius aspirare ausi sunt? Quicquid ergo errorum est in Papatu, huic ingratitudini acceptum ferri debet, quod non acquiescentes in uno Christo alienis doctrinis se dederunt. Bene itaque Apostolus ad Hebraeos, dum hortari volens fideles, ne peregrinis doctrinis aut novis sinant se abduci, hoc primum fundamento utitur, Christus heri et hodie, et in saecula (Hebr. 13, 8.). quibus verbis significat, extra periculum esse, qui in Christo manent: omnibus autem fallaciis et deceptionibus esse expositos, quibus non sufficit Christus. Ita hic Paulus, quisquis non vult decipi, eo principio munitum esse vult: non esse fas homini Christiano, quicquam praeter Christum sapere. Etiamsi speciosissimum habeat colorem quicquid postea afferetur, nihil tamen fiet. Nulla denique erit pithanologia, quae animos eorum vel minimum digitum flectat, qui suam mentem Christo addixerint. Locus certe insigniter efferendus. nam ut is omnibus impiis dogmatibus obviavit, qui docuit homines nihil scire praeter Christum: ita eadem est ratio, qua hodie totum Papatum destruamus, quem ex Christi ignorantia conflatum esse constat.

5. *Nam etsi corpore sum absens, spiritu.* Nequis obiiceret, ex loco tam remoto parum opportunam esse admonitionem: dicit amorem erga eos suum facere, ut illis adsit spiritu, et quasi ex re praesenti iudicet, quid illis expediat. Et praesentem eorum statum laudando admonet ipsos, ne inde labantur, aut declinent. *Gaudens,* inquit, *et videns:* hoc est, quia video. Copula enim particulam causalem valet, quod Latinis et Graecis est usitatum. perinde est ac si diceret: Pergite qua coepistis; scio enim vos hactenus tenuisse rectum cursum, quoniam non obstat loci distantia, quominus vos oculis mentis aspiciam. *Ordinem et stabilitatem.* Duo ponit, quibus constat Ecclesiae perfectio: ordinem inter ipsos, et fidem in Christum. *Ordinis* nomine tam consensum quam mores rite compositos, et totam disciplinam significans. *Fidem* a constantia et stabilitate laudat, significans inanem esse fidei umbram, ubi animus nutat et alternat inter varias opiniones.

6. Quemadmodum igitur suscepistis Christum Iesum Dominum, in ipso ambulate: 7. Radicati in ipso, et aedificati, et confirmati in fide, quemadmodum edocti estis, abundantes in ea cum gratiarum actione.

6. *Quemadmodum.* Laudi attexit exhortationem, in qua docet, nihil illis profuturum, quod semel Christum receperint, nisi in ipso permaneant. Porro quia pseudoapostoli Christi nomen obtendunt ad fallendum: his occurrit huic periculo, dum pergere ipsos iubet, quemadmodum edocti fuerant, et quemadmodum receperant Christum. Nam his verbis admonet, ita constanter adhaerendum esse doctrinae, quam ab Epaphra traditam amplexi erant, ut sibi ab alia quavis doctrina et fide caveant. Sicuti dicebat Iesaias (30,21.): Haec est via, ambulate in ea. Et sane ita agendum est, ut veritas Evangelii, postquam nobis est patefacta, nobis sit murus aheneus ad repellendas omnes imposturas. Tribus autem metaphoris exprimit, qualem ab ipsis requirat fidei constantiam. Prima est in verbo *Ambulandi.* comparat enim puram Evangelii doctrinam, ut eam didicerant, viae certae, quam quisquis tenuerit, extra erroris periculum futurus est. Hortatur ergo si non velint aberrare, ut ne a cursu, quem ingressi sunt, deflectant. Secunda sumpta est ab arboribus. sicuti enim arbor, radicibus profunde actis, satis habet fulturae ad sustinendos omnes ventorum et procellarum impetus: ita siquis in Christo alte ac penitus fixus sit, tanquam in firma radice, nullis Satanae machinationibus deiici poterit a recto statu. Contra siquis non defixerit radices in Christo, facile circumferetur quovis vento doctrinae, non secus atque arbor nullis fulta radicibus, primo quoque flatu abripitur. Tertia metaphora est fundamenti. domus enim, quae fundamento non sustinetur, mox corruit. Idem et iis accidit, qui aliis fulturis quam Christo incumbunt vel certe, qui non sunt in eo solide fundati, sed habent quasi suspensum fidei suae aedificium propter infirmitatem ac levitatem. Haec duo observanda sunt in verbis Apostoli: Immotam esse eorum firmitatem, qui in Christum recumbunt: et cursum minime dubium, vel errori obnoxium. atque haec eximia est laus fidei ab effectu. Deinde eo usque proficiendum esse nobis in Christo, dum profundas in eo radices egerimus. Unde colligere promptum est, eos tantum vagari per devia et inquietos fluctuare, qui Christum non tenent.

7. *Et confirmati in fide.* Idem absque figura repetit, quod per translationes dixerat, nempe viae prosequutionem, radicis et fundamenti fulturam, esse firmitudinem et constantiam fidei. Et observa, quia probe edocti fuerint, hoc illis argumentum proponi, ut tuto secureque in fide sibi comperta gradum figant. *Abundantes.* Non vult eos tantum stare immobiles, sed magis in dies ac magis augescere. Quum addit *Cum gratiarum actione*, vult semper esse memores, unde fides ipsa proveniat: ne efferantur arrogantia, sed potius cum timore acquiescant in Dei dono. Et certe ingratitudo saepissime in causa est, cur nos tam luce Evangelii quam aliis Dei gratiis privemur.

8. Videte nequis vos praedetur per philosophiam et inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum: 9. Quoniam in ipso habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter, 10. Et estis in ipso completi, qui est caput omnis principatus et potestatis, 11. In quo etiam estis circumcisi Circum-

cisione non manufacta, exuendo corpus peccatorum carnis, Circumcisione, inquam, Christi, 12. Consepulti cum ipso per Baptismum: in quo et consurrexistis per fidem efficaciae Dei, qui suscitavit illum ex mortuis.

8. *Videte nequis.* Iterum cui veneno antidotum a se datum opponi debeat, admonet. Tametsi enim commune est illud adversus omnes diaboli imposturas remedium, ut diximus: habebat tamen peculiarem tunc usum inter Colossenses, cui accommodari debebat. Videte, inquit, nequis vos praedetur. Verbo utitur admodum proprio. alludit enim ad praedones, qui, dum violenter rapere gregem nequeunt, fraude abigunt pecudes. Ita Ecclesiam facit Christi ovile, et huius ovilis septa puram Evangelii doctrinam. Nos ergo, qui sumus Christi oves, significat tuto in loco quiescere, dum fidei unitatem tenemus. pseudoapostolos autem praedonibus facit similes, qui a caulis nos abducunt. Vis ergo in grege Christi censeri, vis manere in eius caulis? ne latum unguem a doctrinae puritate deflectas. Nam certe boni Pastoris officium faciet Christus nos protegendo, si tantum vocem eius audierimus, alienorum voces respuerimus. Denique caput decimum Iohannis expositio est praesentis loci. *Per philosophiam.* Quia multi falso putarunt hic damnari a Paulo philosophiam, definiendum est, quid intelligat per hoc nomen. Meo autem iudicio intelligit quicquid ex se comminiscuntur homines, dum volunt proprio sensu sapere: idque non absque specioso rationis praetextu, ut sit in speciem probabile. Neque enim in reiiciendis hominum commentis, quae nullam habent commendationem, multum est negotii, sed in iis quae fallaci sapientiae opinione mentes capiunt. Aut si uno verbo quis malit, philosophia nihil aliud est quam persuasorius sermo, qui pulcris ac plausibilibus argumentis se insinuet in animos hominum. Tales, fateor, erunt omnes Philosophorum argutiae, siquid de suo addere velint ad purum Dei sermonem. itaque philosophia nihil aliud erit quam spiritualis doctrinae corruptela, si Christo permisceatur. Sed meminerimus, Paulum sub Philosophiae nomine tantum damnasse omnes adulterinas doctrinas, quae nascuntur ex humano capite, qualemcunque habeant rationis colorem. Quod proxime sequitur de *inani deceptione*, sic resolvo: Cavete a philosophia, quae nihil aliud est quam inanis deceptio, ut sit hoc additum appositive. *Secundum traditionem hominum.* Propius demonstrat quam philosophiam improbet, simulque duplici nomine eam coarguit vanitatis: quia sit non secundum Christum, sed secundum hominum placita, et sita sit in elementis mundi. Nota autem quod tam mundi elementis quam hominum traditioni Christum opponit. quo significat, quicquid in hominum cerebro fabricatum est, non esse Christo consentaneum, qui unicus a Patre Doctor nobis ordinatus est, ut in simplicitate Evangelii sui nos retineat. Ea autem vel exiguo humanarum traditionum fermento corrumpitur. Significat item alienas a Christo esse omnes doctrinas, quae in elementis mundi cultum Dei constituunt, quem ex Christi regula spiritualem esse scimus: quae etiam hominum mentes nugis illis ac tricis impediunt, quum recta nos ad se vocet Christus. Sed quid vocat *Elementa mundi?* non dubium quin ceremonias. Nam continuo post exempli loco speciem unam adducit, Circumcisionem scilicet. Cur autem ita vocet, duplex ratio afferri solet. alii translationem esse putant, ut elementa sint puerilia rudimenta, quae non perducunt ad solidam doctrinam; alii accipiunt in proprio significatu pro rebus externis et corruptioni subiectis, quae nihil ad Dei regnum faciunt. Prior expositio magis arridet, sicut et ad Galatas capite 4, 3.

9. *Quoniam in ipso habitat.* Ratio cur non conveniant cum Christo elementa illa mundi, quae traduntur ab hominibus. sunt enim additamenta ad supplendum defectum, ut loquuntur. Atqui in Christo est perfectio, cui nihil addi potest. Ergo quicquid ex se admiscent homines, pugnat cum natura Christi, quia eum damnat imperfectionis. Solum hoc argumentum sufficiet ad refellenda omnia Papistarum figmenta. Quorsum enim spectant, nisi ut perficiant, quod est a Christo inchoatum? atqui haec minime est ferenda in Christum contumelia. Ipsi quidem causantur se nihil Christo addere, quia sint quasi pars Christianismi quae Evangelio attexuerunt. sed non effugiunt eiusmodi cavillo. Nam Paulus non de imaginario, sed de praedicato Christo loquitur, qui se per certam doctrinam revelavit. Porro quum dicit *Plenitudinem Deitatis habitare in Christo*, nihil aliud sibi vult quam totum Deum in ipso inveniri: ut aliquid Deo melius ac praestantius appetat qui solo Christo non est contentus. Summa est, quod Deus in Christo se nobis plene atque in solidum exhibuerit. Adverbium *Corporaliter* varie exponunt interpretes. Ego improprie positum non dubito, pro Substantialiter. opponit enim hanc Dei manifestationem, quam habemus in Christo, reliquis omnibus, quae unquam fuerunt. Deus enim saepius se exhibuit hominibus, sed in parte. In Christo autem totum se nobis communicat. Alias etiam se manifestavit, sed in figuris, aut virtute et gratia. In Christo autem essentialiter nobis apparuit. ita impletur illud Iohannis (I. Ioh. 2, 23.): Qui habet Filium, habet et Patrem. Deum enim habent vere praesentem, ipsoque penitus fruuntur, qui Christum possident.

10. *Et estis in ipso completi.* Addit perfectam illam Deitatis essentiam, quae est in Christo, in hoc nobis prodesse, ut in eo nos quoque perfecti simus; ac si diceret: Quod totus Deus in Christo residet, ideo est ut, ipsum adepti, solidam in ipso perfectionem possideamus. Duplicem ergo iniuriam Deo faciunt, qui non acquiescunt in solo Christo. nam praeter id, quod Dei gloriae derogant, aliquid supra eius perfectionem appetendo, sunt etiam ingrati, quod aliunde quaerunt quod iam in Christo habent. Non intelligit tamen Paulus, Christi perfectionem in nos transfundi, sed in ipso esse, quo expleamur, ita ut nihil amplius nobis desit. *Qui est caput.* Hanc particulam rursus inseruit propter Angelos, significans Angelos quoque nostros fore, si Christum habuerimus. verum de hac re postea. Sed interim tenendum est, sursum et deorsum cancellos nobis circumdari, ne a Christo vel tantillum divertat fides nostra.

11. *In quo etiam estis circumcisi.* Hinc apparet disceptationem illi esse cum pseudoapostolo, qui Legem Evangelio miscebant, eoque modo Christum quasi biformem fingebant. Speciem vero unam nominat, exempli causa. Circumcisionem Mosaicam non supervacuam modo, sed a Christo alienam esse probat, quia destruat spiritualem Christi circumcisionem. Nam in hunc finem data fuit Circumcisio Patribus, ut figura esset rei absentis. qui igitur post Christi adventum retinent illam figuram, completum fuisse negant quod figurat. Meminerimus ergo Circumcisionem externam hic cum spirituali conferri, non secus ac figuram cum veritate. Figura est rei absentis. ergo praesentiam veritatis abolet. Hoc est quod contendit Paulus, quia in Christo completum est quod Circumcisione manufacta adumbratum fuit, nullum esse nunc huius fructum nec usum. Ideo *Circumcisionem Christi* esse pronuntiat, quae fit in corde: et ideo externam illam minime iam requiri, quia, ubi res exstat, evanescit umbratile illud signum, quod locum non habet nisi in rei absentia. *Exuendo corpus.* Corpus appellat massam ex omnibus vitiis conflatam, eleganti metaphora. Nam sicuti corporibus nostris

sumus circumdati: ita etiam obvoluti undique sumus congerie vitiorum. Et sicuti corpus ex variis membris est compositum, quae singula proprias suas actiones et officia habent: ita ex illa vitiositatis congerie se exserunt omnia peccata tanquam membra universi. Similis est loquutio ad Romanos capite 6, 13. *Carnem* suo more accipit pro natura corrupta. Est ergo corpus peccatorum carnis vetus homo cum suis operibus. Tantum in ratione loquendi est diversitas: quia proprie hic massam vitiorum exprimit, quae emergunt ex natura corrupta. Hoc per Christum nos dicit consequi, ut certe tota regeneratio eius est beneficium. Ille est, qui praeputium cordis nostri circumcidit, hoc est, qui omnes carnis concupiscentias mortificat, non manu, sed Spiritu suo. Ergo in eo exstat veritas figurae.

12. *Consepulti cum ipso per Baptismum.* Declarat etiamnum apertius modum spiritualis Circumcisionis: nempe quia, Christo consepulti, consortes sumus mortis eius. Id nominatim nos consequi per Baptismum docet; quo melius pateat, nullum esse usum Circumcisionis sub regno Christi. Poterat enim alioqui obiicere quispiam: Cur Circumcisionem aboles hoc praetextu, quia effectus eius sit in Christo? An non etiam spiritualiter circumcisus fuit Abraham? atqui hoc minime obstitit quominus signum rei adderet. Non est igitur supervacua externa Circumcisio, etiamsi interior per Christum conferatur. Eiusmodi obiectionem anticipat Paulus, facta Baptismi mentione. Circumcisionem, inquit, spiritualem peragit in nobis Christus, non intercedente veteri illo signo, quod sub Mose valuit, sed Baptismo. Rei ergo exhibitae signum est Baptismus, quam absentem figurabat Circumcisio. Argumentum est ab oeconómia, quam Deus ordinavit. nam qui Circumcisionem retinent, modum fingunt dispensationis ab eo diversum, quem Deus instituit. Quod dicit nos sepeliri cum Christo, plus est quam crucifigi. Sepultura enim continuum mortificationis progressum exprimit. Quod fieri hoc per Baptismum tradit, sicuti etiam ad Romanos capite 6, 4., loquitur suo more, tribuens Sacramento efficaciam, ne frustra significet quod non sit. Per Baptismum ergo sepelimur cum Christo, quia mortificationem, quam illic figurat Christus, efficaciter simul peragit, ut res signo sit coniuncta. *In quo et consurrexistis.* Amplificat gratiam, quam in Christo obtinemus, quae longe Circumcisionem antecellit. Non tantum in mortem Christi inserimur, inquit, sed resurgimus etiam in novitate vitae. quo magis sunt in Christum iniurii, qui ad Circumcisionem reducere nos tentant. Et addit, *Per fidem.* nam certe per illam percipimus, quod offertur nobis in Baptismo. Sed quam fidem? *Efficaciae* vel operationis eius. quo significat fidem in Dei virtute esse fundatam. Verum quia fides non vagatur in confusa et indefinita (ut loquuntur) potentiae divinae contemplatione: exprimit quam efficaciam respicere debeat, nempe qua suscitavit Christum a mortuis. Sumit autem pro confesso, quia fideles a capite suo avelli impossibile est, eandem Dei virtutem, quae se exseruit in Christo, communiter ad eos omnes diffundi.

13. Et vos, quum mortui essetis delictis et in praeputio carnis vestrae, simul vivificavit cum ipso, condonando vobis omnia peccata: 14. Et deleto, quod contra nos erat, chirographo in decretis, quod erat nobis contrarium, et illud sustulit e medio affixum cruci, 15. Exspolians principatus et potestates, traduxit palam triumphans de his in illa (vel *in se ipso*).

13. *Et vos, quum mortui.* Quod in genere disseruit, admonet Colossenses, ut in se ipsis recognoscant: quae longe efficacissima est docendi ratio. Porro quia Gentiles erant, quum ad Christum sunt conversi, inde admonet quam absurdum sit nunc ad Mosaicas ceremonias a Christo transilire. *Eratis*, inquit, *mortui in praeputio.* Potest tamen vel in propria significatione accipi hoc nomen, vel translatitie. si proprie accipias, sensus erit: Praeputium symbolum est alienationis a Deo. nam ubi non est foedus gratiae, illic immundities, et inde maledictio et interitus. Atqui vos ex praeputio Deus ad se vocavit, ergo ex morte. Ita praeputium non faceret causam mortis, sed testimonium quod alieni essent a Deo. Scimus autem non aliter vivere homines, quam si Deo suo adhaereant, qui solus est ipsorum vita. Unde sequitur impios omnes, dum sibi maxime vivi et florentes videntur esse, tamen spiritualiter mortuos. Hoc modo conveniret hic locus cum secundo capite ad Ephesios (2, 11.), ubi dicitur: Memineritis quod aliquando, quum essetis Gentes, vocatique praeputium ab ea Circumcisione, quae manu fit in carne, illo tempore eratis absque Christo, alienati a politia Israel, et hospites promissionum. In translatione esset quidem allusio ad naturale praeputium: sed tamen Paulus hic loqueretur de contumacia cordis humani adversus Deum, et natura pravis affectibus inquinata. Ego priorem expositionem magis amplector, quia melius quadrat contextui. Commemorat enim Paulus praeputium impedimento non fuisse, quominus vitae Christi fierent consortes. unde sequitur, Circumcisionem gratiae Dei derogare, quam iam adepti erant. Quod vero mortem praeputio ascribit, hoc non est tanquam causae, sed tanquam symbolo. sicuti et altero loco ad Ephesios, quem citavimus. Et est usitatum Scripturae, a privatione signi rei privationem notare. ut Genes. 3, 22.: Ne forte Adam de fructu vitae edat, et vivat. Arbor enim vitam non conferebat: sed ablata signum erat mortis. Utrumque breviter hic Paulus expressit. dicit mortuos fuisse delictis. haec causa est. nam peccata nos alienant a Deo. Addit *in praeputio carnis.* Haec erat externa immundities, testimonium spiritualis mortis. *Condonando vobis.* Non sola quidem remissione peccatorum nos vivificat Deus: sed hic peculiariter eius mentionem facit, quia gratuita reconciliatio cum Deo, quae evertit operum iustitiam, maxime pertinet ad causam praesentem, ubi agitur de abrogatis ceremoniis. quemadmodum in epistola ad Galatas fusius disseruit. Nam pseudoapostoli, ceremonias stabiliendo, laqueo conscientias obligabant, quo eas Christus solvit.

14. *Deleto, quod contra nos erat.* Nunc conserta manu cum pseudoapostolis pugnat. Nam hic erat status causae, an ceremoniarum observatio necessaria esset sub regno Christi. Contendit autem Paulus, ceremonias fuisse abolitas. atque ut id probet, comparat eas chirographo, quo Deus nos quasi obstrictos tenet, ne possimus reatum inficiari. Nunc dicit ita nos fuisse liberatos a reatu, ut chirographum etiam deletum fuerit, ne memoria exstaret. Scimus enim in nominibus, manente chirographo etiam obligationem vigere: chirographi contra inductione, aut laceratione, absolvi debitorem. Unde sequitur, beneficium Christi minuere eos omnes, qui ceremonias adhuc urgent: quasi non esset per ipsum nobis parta absolutio. restituunt enim chirographo suum vigorem, ut nos adhuc teneat obnoxios. Est igitur haec vere theologica ratio ad probandam ceremoniarum abrogationem, quoniam si Christus nos plene redemit a reatu, memoriam quoque obligationis tollere debuit, quo pacatae sint ac tranquillae conscientiae coram Deo. sunt enim haec duo annexa. Quum varie hunc locum exponant interpretes, nemo est qui mihi satisfaciat. Alii simpliciter de lege morali Paulum loqui putant: sed falso. nam decreta vocare solet Paulus illam partem,

quae in ceremoniis est sita: ut in epistola ad Ephesios (2, 15.) et paulo post. Praesertim tamen locus ad Ephesios convincit, de ceremoniis Paulum hic loqui. Melius itaque alii, qui ad ceremonias restringunt: sed in eo errant ipsi quoque, quod rationem non addunt cur vocetur chirographum, vel potius diversam a vera assignant: nec rite hanc similitudinem accommodant contextui. Est autem ratio, quod ceremoniae omnes Mosaicae confessionem aliquam reatus secum habebant, quae ipsarum cultores quasi arctiore vinculo coram iudicio Dei adstringeret. Exempli gratia, Ablutiones quid aliud erant, quam sordium testimonium? Quoties victima aliqua immolabatur, nonne populus, qui adstabat, intuebatur illic mortis suae imaginem? Nam quum homines in suum locum substituerent innoxium animal, confitebantur ea se morte dignos esse. Denique quot illic erant ritus, tot erant spectacula reatus hominum, et chirographa obligationis. Siquis obiiciat, fuisse sacramenta gratiae Dei, quemadmodum hodie nobis est Baptismus, et Eucharistia: responsio facilis est. Duo enim in ceremoniis veteribus sunt consideranda: quod tempori congruebat, et deinde quod homines ducebat ad regnum Christi. Quicquid tunc agebatur, nihil prae se ferebat aliud quam obligationem. Gratia quodammodo suspensa erat usque ad Christi adventum. non quod ab ea excluderentur Patres, sed non habebant praesentem eius ostensionem in suis ceremoniis. Nihil enim videbant praeter sanguinem pecudum in sacrificiis: in ablutionibus nihil praeter aquam. Ergo quoad praesentem conspectum, manebat reatus: imo ceremoniae ipsae reatum obsignabant. In hunc modum loquitur etiam Apostolus in tota epistola ad Hebraeos, quia Christum ex adverso ceremoniis opponit. Nunc autem quid? Filius Dei morte sua non tantum nos liberavit a mortis condemnatione, sed quo absolutio certior foret, ceremonias illas abrogavit, nequod exstaret monumentum obligationis. Haec est plena libertas, quod sanguine suo delevit Christus non tantum peccata nostra, sed omne chirographum, quod nos Dei iudicio obnoxios testari posset. Erasmus in versione sua turbavit contextum Pauli, dum posuit: Quod erat nobis contrarium per decreta. Hanc igitur lectionem, quam posui, ut vera est ac genuina, retine. *Sustulit e medio, affixum cruci.* Modum ostendit, quo Christus chirographum induxit. nam sicuti affixit cruci suae nostram maledictionem, nostra peccata, poenas etiam nobis debitas: ita et illam servitutem Legis, et quicquid ad ligandas conscientias pertinet. Affixus enim cruci in se recepit omnia: ideoque ligavit, nequid amplius iuris in nos habeant.

15. *Exspolians principatus.* Diabolos procul dubio intelligit, quibus has partes assignat Scriptura, quod nos accusant coram Deo. Atqui Paulus exarmatos esse dicit, nequid adversum nos proferant, ipsa testificatione reatus nostri abolita. Nominatim vero hoc addit, quo significet victoriam Christi, quam de Satana sibi et nobis peperit, a pseudoapostolis deformari: et nos privari illius fructu, quando ceremonias veteres restituunt. Nam si libertas nostra spolium est, quod Christus diabolo eripuit, quid alii faciunt, qui nos volunt in servitutem redigere, nisi quod spolia restituunt Satanae, quibus nudatus fuerat? *Triumphans de his in illa.* Patitur quidem sermo Graecus ut legamus In se ipso. Imo maior pars codicum habet ἐν αὐτῷ cum aspiratione: sed omnino postulat loci circumstantia, ut aliter legamus. quod enim de Christo frigide esset dictum, concinne ad crucem refertur. Quemadmodum enim crucem prius comparaverat insigni trophaeo, vel pompae triumphi, in qua traduxit Christus suos hostes: ita etiam nunc similem facit currui triumphali, in quo conspicuus apparuit. Etsi enim in cruce nihil nisi maledictio: sic tamen absorpta fuit virtute Filii Dei, ut quo-

dammodo novam naturam induerit. Nullum enim tribunal tam magnificum, nullus regalis thronus tam praeclarus, nulla tam insignis triumphi pompa, nullus tam sublimis currus, quam sit illud patibulum, in quo Christus mortem et diabolum, mortis principem, subegit, adeoque penitus contrivit sub pedibus suis.

16. Itaque nequis vos iudicet vel in cibo, vel in potu, vel in parte diei festi, vel neomeniae, vel sabbathorum: 17. Quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi. 18. Nequis vobis palmam eripiat, volens in humilitate et cultu Angelorum id facere, in ea quae non vidit se ingerens, frustra inflatus a mente carnis suae, 19. Et non tenens caput, ex quo totum corpus per iuncturas et connexiones subministratum et compactum, crescit incremento Dei.

16. *Itaque nequis.* Quod de circumcisione prius dixit, nunc extendit ad ciborum dierumque discrimen. Circumcisio enim prima initiatio erat in observationem Legis: alia deinde sequebantur. *Iudicare* hic significat culpae reum facere, vel religionem iniicere, ita ut amplius liberi non simus. Negat igitur in potestate hominum esse subiicere nos observationi rituum, quos morte sua Christus sustulit: et eximit nos ab eorum iugo, ne patiamur nos legibus, quas tulerint, illigari. Christum autem tacite cunctis mortalibus opponit, nequis tam audacter se efferat, ut, quod ab illo datum est, eripere tentet. *In parte diei festi.* *Τὸ μέρος* aliqui accipiunt pro participatione. Chrysostomus ideo partem dixisse arbitratur, quod non omnes dies festos servabant: neque etiam exacte feriabantur ex Legis praescripto: quod dilutum est. Vide an non accipi possit pro segregatione. nam qui dierum faciunt discrimen, quasi unum ab alio dividunt. Talis partitio conveniebat Iudaeis, ut dies praeceptos sancte colerent, ab aliis segregando. Inter Christianos talis divisio cessavit. Atqui, dicet quispiam, nos adhuc retinemus aliquam dierum observationem. Respondeo, nos dies nequaquam servare, quasi in feriis aliqua sit religio, aut quasi fas non sit tunc laborare: sed respectum haberi politiae et ordinis, non dierum. Atque id est quod continuó subiungit.

17. *Quae sunt umbra futurorum.* Ideo Christianos ab illis servandis liberat, quia umbrae fuerint, quo tempore Christus adhuc quodammodo absens erat. Nam umbras opponit revelationi, absentiam vero exhibitioni. Qui ergo umbras illas adhuc sectantur, perinde faciunt ac si quis hominis formam ex umbra consideraret, quum illum haberet coram in conspectu. Nam Christus iam patefactus est nobis, adeoque illo tanquam praesente fruimur. *Corpus*, inquit, *est Christi:* hoc est, in Christo. Nam substantia illarum rerum, quas ceremoniae olim figurabant, nobis exposita est ante oculos in Christo, quia in se continet quicquid illae futurum designabant. Ergo aut Christi manifestationem obruit, aut Christum spoliat sua virtute, et quasi inanem reddit, qui ceremonias revocat in usum. Ideo si quisquam mortalium iudicis officium in hac parte sibi usurpet, ne obsequamur: quum Christus legitimus iudex nos absolvat. Nam quum dicit: Nemo vos iudicet; non alloquitur pseudoapostolos, sed prohibet ne Colossenses collum iniquo iugo submittant. Per se quidem abstinere a carne suilla, nihil nocet: sed perniciosa est obligatio, quia Christi gratiam evacuat. Siquis interroget: Quid igitur sentiendum de nostris sacramentis? an non etiam absentem Christum figurant? Respondeo, longe a ceremoniis veteribus differre. Quemadmodum enim pictores non exprimunt primo

ductu imaginem vivis coloribus et εἰκονικῶς, sed rudes et obscuras lineas primum ex carbone ducunt: ita sub Lege impolitam et quasi primae manus fuisse repraesentationem Christi; in nostris vero sacramentis ad vivum expressam conspici. Quanquam longius Paulus respexit; opponit enim nudum umbrae aspectum corporis soliditati, ac deliri hominis esse admonet, inanes umbras prehensare, quum liceat manibus tractare solidum corpus. Porro nostra sacramenta ita Christum aspectu et loci distantia absentem figurant, ut semel exhibitum fuisse testentur, et nunc quoque offerant fruendum. Non sunt igitur nudae umbrae, sed potius praesentiae Christi symbola. continent enim illud Etiam et Amen omnium promissionum Dei, quod in Christo est semel patefactum.

18. *Nequis palmam.* Alludit ad cursores vel athletas, quibus hac conditione destinata est palma, si non deficiant in medio stadio, vel post inchoatum certamen. Admonet igitur pseudoapostolos nihil aliud moliri, nisi ut palmam ipsis intercipiant: quia abducunt eos a rectitudine cursus sui. unde sequitur, non secus ac noxiosissimas pestes esse fugiendos. Et locus est diligenter notandus: eos omnes, qui a simplicitate Christi nos abducunt, brabaeum supernae vocationis nobis intervertere. *Volens in humilitate.* Subaudiendum est aliquid: ideo in textu inserui *id facere.* Nam periculi genus indicat, quod cavere debebant, ac si diceret: Fraudare vos palma volunt, quicunque sub humilitatis praetextu Angelorum cultum vobis commendant. Faciunt enim ut, relicto unico scopo, extra viam erretis. *Humilitatem et cultum Angelorum* coniunctim lego. nam illam hic consequebatur. Quemadmodum hodie Papistae, dum philosophantur de sanctorum cultu, idem praetendunt. Nam ex deiectione hominis ratiocinantur, quaerendos igitur esse mediatores, qui nobis subveniant. Atqui ideo se humiliavit Christus, ut recta nos ad ipsum conferamus, quamlibet miseri simus peccatores. Scio cultum Angelorum aliter exponi a multis, nempe pro eo quem hominibus fingunt ab Angelis traditum. semper enim hoc titulo diabolus venditavit suas imposturas. Hodie Papa nugas omnes, quibus adulteravit purum Dei cultum, iactat esse revelationes. Similiter olim theurgi, ab Angelis sibi per manus traditum asserebant quicquid superstitionum ementiebantur. Itaque illi Paulum fictitios omnes cultus hic taxare putant, qui Angelorum auctoritate falso commendantur. Sed potius (meo iudicio) commentum taxat de Angelis colendis. Unde tam sedulo in hoc incubuit statim ab initio epistolae, ut Angelos in ordinem redigeret, ne Christi splendorem obscurarent. Denique sicuti viam sibi primo capite straverat ad tollendas ceremonias: ita etiam ad alia omnia impedimenta, quae nos abstrahunt ab uno Christo. in hoc ordine est cultus Angelorum. Ab initio coluerunt Angelos superstitiosi homines, ut illorum opera accessus ad Deum sibi pateret. Hoc errore Christianam quoque Ecclesiam imbuerunt Platonici. Nam utcunque Augustinus acriter in eos invehatur libro decimo De Civitate Dei, et multum damnet quicquid illi disputant de colendis Angelis: videmus tamen quid acciderit. Siquis scripta Platonis conferat cum theologia Papistica, reperiet omnino a Platone istos hausisse, quae de Angelorum cultu garriunt. Summa haec est, honorandos esse Angelos, quos Plato vocat Daemonas χάριν τῆς εὐφήμου διαπορείας. Hanc sententiam ponit in Epinomide, confirmat in Cratylo, et multis aliis locis. Ab eo quid omnino differunt Papistae? At mediatorem non negant Filium Dei. Ne isti quidem cum quibus certat Paulus. sed adminiculo Angelorum quum ad Deum perveniri fingerent, ideoque exhibendum illis aliquem cultum: ita Angelos collocabant in sede Christi, eosque Christi officio ornabant. Sciamus ergo damnari hic a Paulo fictitios omnes cultus, qui vel Angelis vel mortuis exhibentur, quasi

post Christum, vel cum Christo subsidiarii sint mediatores. Nam tantundem a Christo recedimus, dum minimam partem eorum, quae illi propria sunt, transferimus ad quosvis alios, sive Angeli sint, sive homines. *In ea quae non vidit se ingerens.* Verbum ἐμβατεύειν, cuius participio hic usus est Paulus, varias habet significationes. Quod Erasmus transtulit post Hieronymum, Fastuose incedens, non male quadraret, si exstaret exemplum huius significationis apud auctorem idoneum. Videmus enim quotidie quanta confidentia, quantoque supercilio definiant temerarii homines de rebus ignotis. Adeoque in praesenti causa, quam tractat Paulus, exstat insigne documentum. nam quum de sanctorum vel Angelorum intercessione nugantur theologi Sorbonici, perinde atque ex tripode pronuntiant, mortuos nostrarum necessitatum conscios et spectatores esse, quia in reflexo Dei lumine omnia videant. Et tamen quid est minus certum? imo quid magis obscurum ac perplexum? Sed haec magistralis scilicet est eorum licentia, intrepide et audacter asserere quod non modo ipsi nesciunt, sed quod sciri ab hominibus nequit. Sensus ergo conveniret, si ea verbi significatio esset usitata: verum simpliciter capitur apud Graecos pro Incedere. significat etiam interdum Inquirere. Si ita hoc loco accipere libeat, perstringet Paulus stultam curiositatem in rerum obscurarum, et quae adeo sensum nostrum latent ac superant, investigatione. Verum ego mihi Pauli mentem videor assequutus, ac fideliter reddidisse hoc modo: Ingegerens se in ea, quae non vidit. Ista enim est vulgaris significatio verbi ἐμβατεύειν, cernere hereditatem, vel possessionem usurpare, vel pedem aliquo ponere. Quare Budaeus hunc locum ita vertit: In eorum, quae non vidit, possessionem pedem ponens, vel ingrediens: cuius auctoritatem ego sequutus sum, sed verbum magis proprium elegi. Perrumpunt enim re vera tales, et se ingerunt in arcana, quorum nullam revelationem ad nos adhuc pervenire vult Deus. Locus observandus ad redarguendam eorum temeritatem, qui ulterius inquirunt quam liceat. *Frustra inflatus a mente carnis.* Mentem carnis vocat humani ingenii perspicaciam, quantacunque sit. Nam opponit eam spirituali sapientiae, quae coelitus nobis revelatur, secundum illud: Caro et sanguis non revelavit tibi (Matth. 16, 17.). Quisquis ergo suae rationi innititur, quia carnis totum acumen in eo viget, eum Paulus frustra inflatum esse pronuntiat. Et vere flatus est quicquid ex se homines sapiunt. nihil ergo solidum nisi in verbo Dei et Spiritus illuminatione. Et nota, eos vocari inflatos, qui se humilitatis specie insinuant. Fit enim (ut eleganter scribit Augustinus ad Paulinum) miris modis in hominis anima, ut de falsa humilitate magis infletur, quam si aperte superbiret.

19. *Non tenens caput.* Uno verbo damnat quicquid non refertur ad Christum. Ac suam sententiam confirmat, eo quod inde fluunt, ac pendent omnia. Proinde siquis nos alio vocet quam ad Christum, etiamsi alioqui gravidus foret coelo et terra, vanus est ac ventosus: ideo secure iubeamus eum facessere. Observa autem de quibus loquatur, nempe de iis, qui non aperte repudiabant vel abnegabant Christum, sed qui officium eius et virtutem non probe tenentes, alia salutis adminicula, et media (ut vulgo loquuntur) excogitando, non solide in eo fixi erant. *Ex quo totum corpus per iuncturas.* Hoc simpliciter intelligit, non aliter stare Ecclesiam, quam si omnia illi a Christo capite subministrentur: itaque in eo totam eius incolumitatem contineri. Corpus quidem suos habet nervos, suas commissuras et connexiones: verum haec omnia non nisi a capite vigorem suum sumunt, ut tota colligatio inde sit. Quid igitur agendum est? recta erit corporis constitutio, si caput solum, quod singulis membris suppeditat quicquid habent, absque ullo obstaculo

emineat. Id Paulus nominat *incrementum Dei.* quo significat, non probari Deo quodvis augmentum, sed quod ad caput dirigitur. Nam videmus, ut non modo procerum fit ac amplum Papae regnum, sed prodigiosa magnitudine turgeat. Verum quia illic non cernitur, quod requirit hic Paulus in Ecclesia: quid dicemus, nisi corpus esse gibberosum, et molem incompositam, quae in se ruitura sit?

20. Si igitur mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi: quid tanquam viventibus in mundo decreta vobis perscribuntur? 21. Ne esitaveris, ne gustaveris, ne attigeris: 22. Quae sunt omnia in corruptionem ipso abusu, secundum praecepta et doctrinas hominum, 23. Quae speciem quidem habent sapientiae in superstitione, et humilitate animi; et neglectu corporis: non in honore aliquo ad expletionem carnis.

20. *Si mortui estis.* Prius dixerat affixa Christi cruci fuisse decreta, nunc alia dicendi figura utitur, illis nos esse mortuos, sicuti alibi (Galat. 2, 19.) nos Legi mortuos esse docet, ac Legem vicissim nobis. Mortis nomen abrogationem significat: sed est expressius καὶ ἐμφατικώτερον. Dicit ergo nihil esse Colossensibus cum decretis. Quare? eo quod decretis sint mortui cum Christo, hoc est postquam sunt regeneratione cum Christo mortui, eius beneficio liberati sint a decretis, ut nihil amplius ad ipsos pertineant. Hinc concludit, decretis eos minime teneri, quae illis pseudoapostoli imponere tentabant.

21. *Ne esitaveris, ne gustaveris.* Hactenus reddiderunt: Ne attrectaveris. sed quum mox sequatur aliud verbum, quod idem significat, nemo non videt quam frigida sit et absurda repetitio. Porro verbum ἅπτεσθαι inter alia Graecis est esitare, quemadmodum transtuli. Utitur Plutarchus in Caesare, quum narrat eius milites in rerum omnium penuria esitasse animalia, quae prius esui non erant. Est autem hic ordo cum alias genuinus, tum etiam aptissimus loci circumstantiae. μιμητικῶς enim exprimit Paulus, quo progredi soleat eorum morositas, qui legibus suis conscientias illaqueant. Ab initio sunt iam plus aequo rigidi. ideo initium facit a prohibitione, non tantum vescendi, sed leviter edendi. Posteaquam adepti sunt, quod voluerant, transcendunt illud imperium: ut nefas deinde pronuntient gustare quod edi nolunt. Tandem in ipso tactu piaculum constituunt. Nullus denique est finis, ubi semel tyrannidem sibi in animas sumpserunt homines, quin novae quotidie leges veteribus addantur, ac subinde exoriantur nova decreta. Huius rei quam luculentum est speculum in Papatu! Proinde eleganter Paulus, qui admonet humanas traditiones labyrinthum esse, quo magis ac magis implicantur conscientiae: imo esse laqueos, qui sic initio stringunt, ut successu tandem temporis strangulent.

22. *Quae sunt omnia in corruptionem.* Duplici argumento refutat decreta, quorum meminit: quia religionem constituant in rebus externis et caducis, quae nihil ad spirituale Dei regnum pertinent; deinde quia sint ex hominibus, non Deo. Priore argumento etiam in epistola ad Romanos (14, 17.) pugnat: Regnum Dei non est in esca et potu. Item ad Corinthios (I. Cor. 6, 13.): Esca ventri et venter escis: Deus utrumque destruet. Et Christus ipse (Matth. 15, 11.): Quicquid in os intrat, non coinquinat hominem: quia in alvum descendit, et eiicitur. Summa est, cultum Dei, veram pietatem et Christianorum sanctimoniam non consistere in potu, et cibo, et vestitu: quae sunt

res fluxae et corruptioni obnoxiae, et quae pereunt abusu. Nam abusus proprie dicitur earum rerum, quas usus corrumpit. Nihil itaque sunt placita de iis rebus, quae ad religionem conscientiis iniiciendam feruntur. Atqui in Papatu vix aliam sanctitatem reperias, quam in rerum corruptibilium observatiunculis. Sequitur altera refutatio, quod scilicet ab hominibus sint profecta, nec Deum habeant auctorem. quo fulmine prosternit et absorbet universas hominum traditiones. Quid enim? haec est ratiocinatio Pauli, Iniuriam Christo faciunt, et eius mortem exinaniunt, qui conscientias redigunt in servitutem. Nam quicquid est ex hominum inventione, conscientiam non ligat.

23. *Quae speciem quidem habent.* Occupatio est, in qua dum concedit adversariis quod obtendere poterant, simul id totum pro nihilo dicit. Perinde enim est ac si diceret, se non morari quod speciem habeant sapientiae. Caeterum veritati opponitur species. est enim apparentia (ut vulgo loquuntur, quae similitudine decipit. Observa autem quibus coloribus haec species constet) secundum Paulum. Tres autem nominat, electitium cultum, humilitatem, et corporis neglectum. Superstitio Graecis dicitur ἐθελοθρησκεία: quam vocem hic usurpat Paulus. Sed respexit ad etymologiam ipsam. nam ad verbum ἐθελοθρησκεία est voluntarius cultus, quem sibi proprio arbitratu deligunt homines, Dei iniussu. Humanae igitur traditiones ideo nobis arrident, quod sunt ingenio nostro consentaneae: quisque enim in suo cerebro reperiet illarum ideas. hic est primus color. Secundus est humilitas, quia praetenditur Dei pariter et hominum obedientia: ut ne iniusta quidem onera recusent homines. Et fere hoc habent eiusmodi traditiones, ut videantur esse humilitatis optima exercitia. Placent etiam tertio colore, quia videntur plurimum valere ad carnis mortificationem, dum corpori non parcitur. Sed Paulus valere iubet istos fucos. nam et quod altum est hominibus, abominatio saepe est apud Deum. deinde haec est praevaricatrix obedientia, et perversa ac sacrilega humilitas, quae Dei auctoritatem transfert ad homines. et corporis neglectus non tanti est, ut debeat venditari pro Dei cultu. Sed mirabitur quispiam, Paulum non magis laborare in detrahendis istis larvis. Respondeo, ipsum merito sola voce Speciei fuisse contentum. Nam principia, quae ex adverso sumpserat, sunt invicta, In Christo esse corpus. ideo nihil quam miseris hominibus illudere, qui umbras illis obiicerent. Deinde regnum Christi spirituale nequaquam esse occupatum caducis et corruptibilibus elementis. Tertio, morte Christi interiisse tales observationes, nequid ad nos pertineant. Quarto, Deum esse unicum legislatorem nostrum. Quicquid contra ingeri poterit, etiam siquid habeat fulgoris, species est evanida. Secundo satis habuit admonere Colossenses, ne inanium rerum obiectu deciperentur: illis improbandis necesse non fuit longius immorari. Tritum enim inter omnes pios esse debet, non metiendum esse Dei cultum sensu nostro: nec ideo cultum aliquem esse legitimum, quia nobis arrideat. Tritum et illud, hanc humilitatem nos debere Deo, ut simpliciter obediamus eius iussis, ne innitamur nostrae prudentiae etc. Humilitatis vero erga homines hanc esse metam, ut per caritatem se quisque aliis submittat. Quum autem contendunt, ciborum abstinentia reprimi carnis petulantiam, facilis est responsio: non ideo abstinendum esse ab aliquo certo cibo, tanquam immundo, sed frugaliter vescendum esse quibus vescimur: tum ut sobrie et temperanter dispensemus Dei dona, tum ut ne impliciti largiore cibo et potu obliviscamur quae Dei sunt. Quare sufficiebat dicere has esse larvas: ut moniti Colossenses sibi caverent a falso praetextu. Ita hodie Papistas non deficiunt speciosi praetextus, quibus suas leges quantumvis partim impias et tyrannicas, partim futiles ac nugatorias, commendent. Verum ubi illis omnia concesserimus, manet tamen ista Pauli refuta-

tio, quae sola satis superque est ad discutiendos illorum fumos. ut taceam quam procul distent ab illa tam honesta specie quam Paulus describit. Prima hodie sanctitas Papatus est in monachatu. qualis autem ea sit, pudet ac piget commemorare, ne adeo tetrum foetorem moveam. Porro hic considerare operae pretium est, quam proclive sit, imo quam praeceps feratur hominis ingenium ad fictitios cultus. Nam hic graphice depingit Apostolus veteris monachatus statum: qui centum post mortem eius annis perinde invaluit, ac si nunquam verbum fecisset. Mire ergo insanus hominum ardor ad superstitionem, qui tam aperta Dei sententia cohiberi non potuit, quominus erumperet. quod testantur historiae. *Non in honore aliquo.* Honor curam significat, ex usu linguae Hebraicae (I. Tim. 5, 3.): Viduas honora, hoc est, earum rationem habe. Id autem Paulus vituperat, quod abiicere corporis curam doceant. Nam sicuti vetat Deus, ne praeter modum indulgeamus corpori: ita quantum necesse est illi, dari praecipit. Ideo Paulus ad Romanos cap. 13, 14., non simpliciter damnat carnis sollicitudinem, sed quae servit cupiditatibus. Ne habeatis carnis curam (inquit) ad concupiscentias. Quid ergo vitiosum esse notat Paulus in traditionibus illis, de quibus agit? quod honorem corpori nullum habeant pro carnis expletione: hoc est, pro modo necessitatis. Nam Expletio hic mediocritatem significat, quae se ad simplicem naturae usum restringit: atque ita voluptati et superfluis omnibus deliciis opponitur. natura enim paucis contenta est. Proinde negare quod requirit ad tolerandam vitae necessitatem, non minus a pietate alienum est, quam inhumanum.

CAP. III.

1. Ergo si consurrexistis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera Dei sedens: 2. Quae sursum sunt cogitate, non quae super terram. 3. Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. 4. Ubi autem Christus apparuerit vita vestra, tunc etiam vos cum ipso apparebitis in gloria.

Vanis illis exercitiis, quae pseudoapostoli urgebant, quasi illic sita esset perfectio, vera opponit, quibus occupari Christianos decet: quod non parum ad causam valet. Nam dum perspicimus quid nos Deus velit agere, facile postea contemnimus hominum inventa. Dum autem apparet longe esse sublimius et praestantius, quod nobis Deus commendat, quam quod homines inculcant, crescit animi alacritas ad Deum sequendum, hominibus posthabitis. Hic Paulus Colossenses hortatur ad meditationem coelestis vitae. Quid autem adversarii? detinere eos volebant in puerilibus rudimentis. Ista igitur doctrina facit ut ceremoniae magis vilescant. Unde constat, ita Paulum hortari hoc loco, ut superiorem doctrinam confirmet. Solidam enim pietatem describens ac vitae sanctimoniam huc tendit, ut vanae illae species humanarum traditionum evanescant. Simul praevenit obiectionem, qua possent eum gravare pseudoapostoli: Quid ergo? tu homines mavis esse otiosos quam istis qualibuscunque exercitiis vacare? Quum ergo studiis longe potioribus incumbere iubet Christianos, praecidit ansam huic calumniae, imo invidia non parva ipsos onerat, quod nihili avocamentis rectum piorum cursum impediant.

1. *Si consurrexistis.* Ascensio resurrectionem comitatur. ergo si Christi membra sumus, in coelum conscendere nos oportet: quia

excitatus a mortuis in coelum receptus est, ut secum nos traheret. Quaerimus autem quae sursum sunt, dum vere animis peregrinamur in hoc mundo, non autem affixi sumus. Verbum Cogitandi magis exprimit assiduitatem studii et vehementiam, ac si diceret: Sit haec tota vestra meditatio; huc ingenium, huc animum applicate. Caeterum si nihil debemus nisi coeleste cogitare, eo quod Christus sit in coelo: quanto minus ipsum Christum in terra quaerere conveniet? Meminerimus ergo hanc esse veram de Christo cogitationem, et sanctam, quae nos statim in coelum rapit, ut ipsum illic adoremus, et cum eo habitent mentes nostrae. Quod ad dexteram Dei pertinet, non est inclusa coelo: sed totum mundum implet. Eius porro mentionem hic fecit Paulus, ut significaret Christum sua virtute nos complecti: ne loci distantiam causam divortii inter nos et ipsum putemus esse: simul ut nos eius maiestas in sui reverentiam totos efferat.

2. *Non quae super terram.* Non intelligit, ut paulo post, vitiosas cupiditates, quae regnant in hominibus terrenis: neque etiam opes, aut agros, aut aedes, et quaecunque alia praesentis vitae, quibus perinde utendum, quasi non utamur: sed adhuc persequitur suam disputationem de ceremoniis, quas similes tricis facit, quae nos humi repere cogant. Christus, inquit, nos sursum ad se vocat. isti deorsum vos reducunt. Est enim conclusio et expositio eorum, quae nuper attigerat de interitu ceremoniarum per Christi mortem. ac si diceret: Ideo ceremoniae vobis mortuae sunt per Christi mortem, et vos illis, ut in coelum cum Christo sublati tantum superna cogitetis. Ergo terrena omittite. Non contendam adversus alios, qui secus sentiunt: sed certe videtur mihi Apostolus ita gradatim procedere, ut primum traditiones de rebus leviculis opponat coelestis vitae meditationi: deinde ulterius procedat, quemadmodum videbimus.

3. *Mortui enim estis.* Resurgere cum Christo non potest, nisi qui prius fuerit cum ipso mortuus. Ideo a resurrectione argumentum ducit ad mortem, tanquam a consequente ad antecedens, significans nos mundo oportere esse mortuos, ut Christo vivamus. Superna cur docuit quaerenda esse? quia sursum vita est piorum. Cur nunc omittenda docet, quae sunt super terram? quia mundo sunt mortui. ac si diceret: Resurrectionem, quam dixi, mors antecedit. Ergo utrumque in vobis spectari oportet. Dignum hoc observatu, quod vitam nostram dicit esse absconditam: ne fremamus, aut conqueramur, si vita nostra sub ignominia crucis, sub variis aerumnis sepulta, nihil a morte differat: sed patienter exspectemus revelationis diem. Ac ne molesta sit exspectatio, notemus istas particulas, *In Deo*, et *cum Christo*: quae significant, extra periculum esse vitam nostram, tametsi non appareat. Nam et Deus fidelis est, ideoque non abnegabit depositum, nec fallet in suscepta custodia: et Christi societas maiorem etiamnum securitatem affert. Quid enim magis expetendum, quam vitam nostram manere cum ipso vitae fonte? Quare non est, quod terreamur, si undique circumspicientes vitam nusquam cernamus. Spe enim salvi sumus. Ea vero, quae iam patent oculis, non sperantur. Neque vero tantum mundi opinione vitam absconditam esse docet, sed etiam quoad sensum nostrum; quia hoc verum et necessarium est spei nostrae experimentum, ut tanquam morte circumdati vitam alibi quaeramus quam in mundo.

4. *Ubi autem apparuerit.* Pulcra consolatio, quod adventus Christi vitae nostrae erit manifestatio. Et simul admonet quam praepostera sit futura cupiditas, siquis recuset ad illum usque diem sustinere. Nam si vita nostra in Christo inclusa est, donec ipse apparuerit, latere eam oportet.

5. **Mortificate igitur membra vestra, quae sunt super terram, scortationem, immunditiam, mollitiem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quae est idololatria. 6. Propter quae venit ira Dei in filios inobedientiae, 7. In quibus vos quoque ambulabatis aliquando quum viveretis in illis. 8. Nunc autem deponite et vos omnia, iram, indignationem, malitiam, maledicentiam, turpiloquentiam ex ore vestro.**

5. *Mortificate igitur.* Hactenus de contemptu mundi loquutus est: nunc longius provehitur, et ingreditur altiorem philosophiam, de carnis mortificatione. Ut hoc clarius fiat, notemus duplicem esse mortificationem. prior respicit ad ea quae circa nos sunt, de qua hactenus egit. altera est interior: nempe ingenii et voluntatis, totiusque naturae nostrae corruptae. Vitia autem quaedam enumerat, quae improprie vocat membra, sed tamen eleganter. Naturam enim nostram quasi massam ex diversis vitiis conflatam imaginatur. Membra igitur nostra sunt, quae veluti affixa nobis haerent. Terrena etiam appellat, alludens ad illud, quod dixerat, Non quae super terram: alio tamen sensu. Perinde autem valet haec loquutio ac si dixisset: Admonui terrena esse negligenda, in hoc tamen laborandum est, ut vitia, quae vos in terra detinent, mortificetis. Significat autem nos, quamdiu vitia carnis nostrae in nobis vigent, esse terrenos: coelestes autem fieri renovatione Spiritus. *Scortationi* subiungit *immunditiem:* quo nomine omnes lascivias designat, quibus se libidinosi homines conspurcant. His additur πάθος, hoc est *mollities,* quae omnes libidinis illecebras comprehendit. Quanquam haec vox alioqui animi perturbationes significat, atque intemperantes motus praeter rationem: sed huic loco non male congruit mollities. Cur *avaritia* dicatur simulacrorum cultus, pete ex epistola ad Ephesios, ne bis idem.

6. *Propter quae venit.* Non reprehendo quod transtulit Erasmus: Venire solet. quia tamen praesens tempus loco futuri saepe capitur in Scriptura, ex consuetudine linguae Hebraicae: malui relinquere mediam lectionem, quae ad utrumque sensum aptari posset. Ergo aut de usitatis Dei iudiciis admonet Colossenses, quae quotidie cernuntur: aut de vindicta, quam semel denuntiavit impiis, et quae illis imminet, non tamen patefiet ante ultimum diem. Quanquam libenter recipio priorem illum sensum, quod Deus, qui perpetuus est mundi iudex, scelera de quibus agitur punire soleat. Nominatim vero super incredulos aut inobedientes dicit venturam esse iram Dei, aut solere venire, potius quam ut ipsis tale quiddam minetur. Nam Deus iram suam in reprobis conspicere nos mavult, quam in nobis eam sentire. Promissiones quidem gratiae quum proferuntur in medium, unusquisque piorum non secus eas amplecti debet, ac sibi proprie destinatas. Minas autem irae et exitii ita horreamus, ut quae in reprobos competant, nobis sint documento. Irasci quidem saepe etiam filiis dicitur Deus, et severe eorum peccata interdum castigat. Sed hic de aeterno exitio agit Paulus, cuius speculum in solis reprobis apparet. In summa, quoties minatur Deus, quasi oblique poenam nobis ostendit, ut eam in reprobis intuentes a peccando absterreamur.

7. *In quibus ambulabatis.* Male Erasmus, qui ad homines retulit, vertens Inter quos. nam de vitiis procul dubio Paulus intellexit: in quibus dicit versatos esse Colossenses, quo tempore in illis vivebant. Nam Vivere et Ambulare inter se differunt, quemadmodum potentia et actus: vivere praecedit, ambulare sequitur. Ad Gala-

tas capite 5, 25: Si vivitis Spiritu, etiam Spiritu ambulate. His verbis significat indignum esse, si amplius addicti vitiis, quibus mortui sunt per Christum, ad ea ferantur. Vide caput sextum ad Romanos. Argumentum est a privatione causae ad effectus privationem.

8. *Nunc autem* etc. Postquam desiistis in carne vivere scilicet. Nam haec mortificationis vis ac natura est, ut in nobis exstinguantur omnes corrupti affectus, ne posthac solitos fructus in nobis peccatum gignat. Ubi *indignationem* reddidi, Graece est θυμός: quod nomen magis praecipitem excandescentiam significat, quam sit ὀργή. hic autem diversas a prioribus vitiorum species recenset, ut videre promptum est.

9. Ne mentiamini alii adversus alios, postquam exuistis veterem hominem cum actionibus suis: 10. Et induistis novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem eius, qui creavit eum: 11. Ubi non est Graecus nec Iudaeus, Circumcisio nec praeputium: barbarus, Scytha, servus, liber: sed omnia et in omnibus Christus. 12. Induite igitur, tanquam electi Dei, sancti et dilecti, viscera miserationum, comitatem, humilitatem, mansuetudinem, tolerantiam, 13. Sufferentes vos mutuo, et condonantes siquis adversus alium litem habeat: quemadmodum Christus condonavit vobis, ita et vos.

9. *Ne mentiamini.* Quum mentiri prohibet, damnat quamlibet versutiam, et omnes malas fallendi artes. Neque enim de calumniis tantum accipio, sed generaliter oppono sinceritati. itaque brevius sic reddere liceret, ac nescio an etiam melius: Ne mentiamini alii aliis. Prosequitur autem suum illud argumentum de societate, quam habent fideles cum morte et resurrectione Christi: sed aliis loquendi formis utitur. Vetus homo significat, quicquid afferimus ex utero matris, et quicquid sumus natura. Eum exuunt quicunque renovantur per Christum. Contra novus homo est qui Spiritu Christi reformatus est in obedientiam iustitiae, vel natura in veram integritatem restituta per eundem Spiritum. Vetus autem ordine novum praecedit, quia ex Adam prius nati, deinde per Christum renascimur. Quemadmodum autem, quod habemus ex Adam, senescit, atque ad interitum inclinat: sic quod per Christum consequimur, perpetuo manet, non est caducum, sed potius ad immortalitatem fertur. Locus hic notandus est, quia ex eo colligi potest definitio regenerationis. Continet enim duas partes, veteris hominis depositionem et instaurationem novi, quarum Paulus hic meminit. Ac notandum est, veterem hominem ab operibus suis, tanquam arborem a fructibus, discerni. unde sequitur, veteris hominis nomine intelligi pravitatem nobis ingenitam.

10. *Qui renovatur in agnitionem.* Primum novitatem vitae in agnitione consistere docet: non quia simplex et nuda agnitio sufficiat, sed loquitur de Spiritus sancti illuminatione, quae viva est atque efficax, ut non tantum mentem illustret accensa veritatis luce, sed totum hominem transformet. Atque hoc est, quod continuo addit, renovari nos ad imaginem Dei. Imago autem Dei in tota anima residet, quum non ratio tantum, sed voluntas etiam recta est. Hinc etiam discimus, tum quis finis sit regenerationis nostrae, hoc est, ut Deo reddamur similes, ac in nobis reluceat eius gloria: tum quae sit Dei imago, cuius mentio fit apud Mosem (Genes. 9, 6.), nempe totius animae rectitudo et integritas: ita ut homo sapientiam Dei,

iustitiam, et bonitatem, quasi speculum repraesentet. Ad Ephesios paulo aliter loquitur, sed eodem sensu: vide locum cap. 4, 24. Simul admonet Paulus, nihil esse praestantius, quo aspirent Colossenses, quia summa haec sit nostra perfectio et beatitas, imaginem Dei gestare.

11. *Ubi non est Iudaeus.* Hoc data opera adiecit, ut rursus abstraheret Colossenses a ceremoniis. Hoc enim sonant verba: Christianam perfectionem externis istis observationibus nihil indigere, imo res esse ab ea penitus alienas. Nam sub discrimine praeputii et Circumcisionis, Iudaei et Graeci, externa omnia comprehendit per synecdochen. Quae sequuntur, *barbarus*, *Scytha*, *servus*, *liber*, ad amplificationem sunt addita. *Omnia et in omnibus Christus.* Hoc est, Christus solus proram et puppim (ut aiunt), principium et finem tenet. Porro per Christum intelligit spiritualem Christi iustitiam, quae ceremonias abolet, ut prius visum est. Sunt igitur in vera perfectione supervacuae: adeoque nullum locum habere debent, quia alioqui fieret Christo iniuria, quasi ad supplendum eius defectum haec adminicula accersere opus foret.

12. *Induite igitur.* Quemadmodum partes aliquot recensuit veteris hominis, ita etiam nunc recenset novi. Tunc, inquit, constabit vos esse renovatos per Christum, si fueritis misericordes et comes etc. Nam hi sunt effectus et testimonia renovationis. Ergo exhortatio a secundo membro pendet: ideoque retinet metaphoram in verbo Induendi. Primo loco ponit *viscera miserationum*, qua loquutione serium, et quasi visceralem misericordiae affectum notat. Secundo, *comitatem.* Sic enim vertere libuit χρηστότητα, qua nos reddimus amabiles. Huic adiungit *humilitatem:* quia nemo comis erit ac tractabilis, nisi qui, deposito fastu et altitudine animi, ad modestiam se submiserit, sibi nihil arrogans. *Mansuetudo*, quae sequitur, latius patet quam comitas. nam illa praecipue est in vultu ac sermone: haec etiam in affectu interiore. At quoniam saepe fit ut incidamus in homines pravos et ingratos: patientia opus est, quae lenitatem foveat in nobis. Tandem exponit quid intellexerit per *tolerantiam:* nempe ut cum venia nos mutuo amplectamur, et ignoscamus etiam, ubi quid peccatum fuerit. Verum quia ardua res est ac difficilis, doctrinam confirmat Christi exemplo, ac docet idem a nobis requiri: ut, quemadmodum toties ac tam graviter rei a Christo nihilominus recepti sumus in gratiam, eandem humanitatem exhibeamus proximis, quicquid in nos peccaverint, condonando. Ideo dicit: *Siquis adversus alium litem habeat.* Quo significat, ne iustas quidem secundum hominem ultiones esse persequendas. *Tanquam electi Dei.* Electos hic accipio pro Segregatis. ac si diceret: Ea conditione vos sibi elegit Deus, sanctificavit, recepitque in amorem suum, ut sitis misericordes etc. Has virtutes qui non habet, frustra se iactat sanctum esse, ac Deo dilectum: frustra se in numerum fidelium inserit.

14. Propter omnia haec caritatem, quae est vinculum perfectionis. 15. Et pax Dei palmam obtineat in cordibus vestris, ad quam etiam estis vocati in uno corpore, et grati sitis. 16. Sermo Christi inhabitet in vobis opulente in omni sapientia, docendo et commonefaciendo vos psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus cum gratia, canentes in cordibus vestris Domino. 17. Et quicquid feceritis sermone vel opere, omnia in nomine Domini Iesu, gratias agentes Deo et Patri, per ipsum.

14. *Propter omnia.* Quod alii verterunt Super omnia haec, pro Insuper, vel praeter haec: frigidum est, meo iudicio. Magis conveniret, prae his omnibus. Sed ego significationem vocis ἐπί magis usitatam elegi. Nam quum omnia, quae hactenus recensuit, ex caritate manent: merito nunc hortatur Colossenses, inter se ut caritatem colant, eorum causa: hoc est, ut sint misericordes, mansueti, faciles ad ignoscendum: ac si diceret, tunc fore tales si caritatem habeant. Nam ubi deest caritas, frustra omnia haec requiruntur. Ac quo magis eam commendet, vocat *vinculum perfectionis:* quo significat, virtutum omnium chorum sub ea contineri. Nam haec vere regula est totius vitae et omnium actionum, ad quam quicquid non exigitur, vitiosum est, qualemcunque alioqui splendorem habeat. Haec causa est, cur vocetur hic vinculum perfectionis, quia nihil est in vita nostra bene compositum, quod non ad ipsam dirigatur: sed quicquid aggredimur, mera est dissipatio. Caeterum ridiculi sunt Papistae, qui hoc testimonio abutuntur ad iustificationem operum adstruendam. Caritas, inquiunt, vinculum est perfectionis. atqui perfectio est iustitia: ergo per caritatem iustificamur. Responsio duplex est. nam Paulus hic non disputat, quomodo perfecti reddantur homines coram Deo: sed quomodo perfecte inter se vivant. Est enim haec genuina loci expositio, reliqua bene habitura quoad vitam nostram, si vigeat inter nos caritas. Verum illo concesso, caritatem esse iustitiam, frustra et pueriliter inde contendunt, nos caritate iustificari. ubi enim reperietur perfecta caritas? Nos autem non ideo dicimus iustificari homines sola fide, quia Legis observatio non sit iustitia: sed potius quod, quum omnes simus transgressores Legis, destituti propria iustitia cogimur a Christo iustitiam mutuari. Sola igitur fidei iustitia superest, quia nusquam perfecta est caritas.

15. *Et pax Dei.* Pacem Dei appellat, quam Deus inter nos sancivit: quemadmodum patebit ex sequentibus. eam vult in cordibus nostris regnare. Sed utitur metaphora valde propria. nam ut inter athletas, qui alios omnes superavit, palmam reportat: ita vult pacem Dei superiorem esse omnibus carnis affectibus, qui nos saepe ad contentiones, dissidia, rixas, simultates abripiunt. Prohibet ergo ne frenum pravis eiusmodi affectibus laxemus. Sed quia difficile est eos coercere, remedium quoque ostendit: ut penes Dei pacem sit victoria: quia frenum esse oportet, quo omnes carnis affectus cohibeantur. Ideo dicit *In cordibus:* quia illic sentimus assidue ingentes pugnas, dum caro concupiscit adversus Spiritum. Membrum hoc, *Ad quam estis vocati*, declarat qualis sit ista pax: nempe unitas, quam inter nos Christus suis auspiciis consecravit. Nam ita nos sibi Deus reconciliavit in Christo, ut inter nos vivamus unanimes. Et addit *In uno corpore:* quo significat, non aliter nobis cum Deo convenire, nisi inter nos cohaereamus, tanquam unius corporis membra. Quum iubet *gratos esse*, non tam ad memoriam beneficiorum id refero, quam ad morum suavitatem. ideo ut tollatur ambiguitas, malo: Sitis amabiles; quanquam fateor, si gratitudo sensus nostros occupet, fieri non posse quin ad fovendum inter nos mutuum amorem propensi simus.

16. *Sermo Christi inhabitet.* Vult doctrinam Evangelii illis esse familiarem. unde licet colligere, quo spiritu hodie agantur, qui atrociter illam populo Christiano interdicunt, ac tumultuose clamitant, nullam pestem magis cavendam esse, quam Scripturae lectionem plebi vulgari. Nam certe Paulus hic ordinum omnium viros ac mulieres alloquitur. nec tantum vult eos tenuem duntaxat gustum capere sermonis Christi, sed iubet ut in ipsis habitet: hoc est, fixam sedem habeat, idque largiter, quo magis in dies proficere studeant ac crescere. Verum quia in multis praeposterum est discendi

studium, dum ad ambitionem suam abutuntur verbo Domini, vel ad inanem curiositatem, vel ipsum quovis modo adulterant: ideo adiungit *In omni sapientia.* Ut inde scilicet edocti sapiamus quod oportet. Porro sapientiam hanc breviter definit, *ut se ipsos doceant* Colossenses. Doctrina hic pro utili eruditione capitur, quae ad aedificationem valet, sicuti ad Romanos capite 12, 7.: Qui docet, in doctrina. Item ad Timotheum: Omnis Scriptura ad docendum est utilis (II. Tim. 3, 16.). Hic verus est usus sermonis Christi. Iam vero quia interdum per se doctrina friget: ac (quemadmodum ille inquit) dum simpliciter ostenditur quid rectum sit, virtus laudatur et alget: simul addit admonitionem, quae est veluti doctrinae confirmatio et stimulus. Neque intelligit singulis tantum prodesse debere Christi sermonem, ut se ipsos doceant; sed mutuam doctrinam et admonitionem exigit. *Psalmis, hymnis.* Non restringit Christi sermonem ad has species, sed magis significat usque adeo ad aedificationem debere esse compositos omnes nostros sermones, ut etiam, qui hilaritati serviunt, nihil sapiant vanum. ac si diceret: Incredulis ineptam hanc oblectationem relinquite, quam ex ludicris et nugatoriis iocis ac facetiis capiunt. Vestri autem sermones non severi modo, sed etiam laeti et hilares utilitatem aliquam contineant. Pro obscoenis illorum cantilenis, aut saltem parum modestis et gravibus, decent vos hymni et cantica, quae resonent laudem Dei. Porro sub his tribus nominibus complexus est omne genus canticorum, quae ita vulgo distingunt, ut Psalmus sit in quo concinendo adhibetur musicum aliquod instrumentum praeter linguam. Hymnus proprie sit laudis canticum, sive assa voce, sive aliter canatur. Oda non laudes tantum contineat, sed paraeneses et alia argumenta. Spirituales autem Christianorum cantiones esse vult, non ex frivolis et nihili nugis compositas. Nam ad argumentum hoc refertur. Particulam *In gratia* Chrysostomus varie exponit: ego autem simpliciter accipio, quemadmodum et inferius capite 4, 6., quum dicit: Sermo vester sale sit conditus, in gratia. hoc est, pro dexteritate, quae grata sit, et sua utilitate placeat auditoribus: ut opponatur scurrilitati et similibus ineptiis. *Canentes in cordibus.* Hoc ad affectum pertinet. nam sicuti alios incitare, ita etiam ex corde canere debemus, ne sit externus duntaxat oris sonus. Quanquam non ita accipiendum est, ac si unumquemque sibi intus canere iuberet: sed utrumque vult coniungi, modo corda linguas praeeant.

17. *Et quicquid feceritis.* Haec et superiora iam exposuimus in epistola ad Ephesios, ubi eadem fere ad verbum habentur. Quia iam inceperat de Christianae vitae partibus disserere, et pauca tantam praecepta attigerat, nimis autem longum fuisset sigillatim reliqua persequi: ideo summatim concludit, sic instituendam esse vitam, ut quicquid dicimus aut facimus, hoc totum regatur auspiciis Christi, et in eius gloriam, tanquam in scopum respiciat. Commodo enim utrumque hoc verbo comprehendemus: nempe ut exordium ab invocatione Christi habeant studia nostra omnia, et eius gloriae serviant. Ex invocatione sequitur Dei benedictio: quae materiam gratiarum actionis nobis suppeditat. Ac notandum, quod docet per Christum agendas esse Patri gratias, sicuti per ipsum obtinemus quicquid in nos boni Deus confert.

18. Mulieres subditae estote propriis maritis, quemadmodum decet in Domino. 19. Viri, diligite uxores: et ne amari sitis adversus illas. 20. Filii obedite parentibus vestris per omnia. hoc enim placet Domino. 21. Patres, ne provocetis liberos vestros, ne deiiciantur animis. 22. Servi

obedite per omnia iis, qui secundum carnem sunt domini: non exhibitis ad oculum obsequiis, tanquam hominibus placere studentes, sed in simplicitate cordis, ut qui timeatis Deum. 23. Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino, et non hominibus: 24. Scientes quod a Domino recipietis mercedem hereditatis. nam Domino Christo servitis. 25. Qui autem iniuste egerit, mercedem reportabit suae iniquitatis: et non est personarum acceptio (*Deut.* 10, 17.).

18. *Mulieres.* Sequuntur iam particularia, quae vocant, officia, quae ex singulorum vocatione pendent: in quibus tractandis supervacuum foret multum verborum insumere: quia iam in epistola ad Ephesios dixi fere quantum opus erat. Hic tamen breviter adiiciam, quae praesentis loci expositioni proprie conveniunt. Mulieribus praecipit ut subiectae sint. Hoc clarum est: sed quod sequitur ambiguum, *quemadmodum decet in Domino.* Quidam enim sic contexunt: Subiectae estote in Domino, quemadmodum decet. Ego tamen aliter potius, Sicut in Domino decet: hoc est, secundum Domini institutionem: ut mulierum subiectionem Dei auctoritate confirmet. A maritis requirit amorem, et ne sint amarulenti: quia periculum est, ne imperio suo abutantur ad tyrannidem.

20. *Filii obedite parentibus.* Liberis iniungit, ut sine exceptione obediant suis parentibus. Sed quid si parentes ad illicitum quidpiam adigere eos velint: an sine discrimine etiam tunc parebunt? Atqui plusquam indignum foret, posthabito Deo, hominum auctoritatem praevalere. Respondeo, hic quoque subaudiendum esse, quod alibi (Ephes. 6, 1.) exprimit: nempe in Domino. Sed quorsum universalis particula? iterum respondeo, ut ostenderet, non iustis tantum imperiis obediendum esse, sed etiam iniquis. Multi enim ita demum parentibus se praebent morigeros, si grave sibi aut incommodum non fuerit. Atqui hoc unum cogitare debent filii, qualescunque nacti sint parentes, eos tamen sibi contigisse Dei providentia, qui filios parentibus ordinatione sua subiicit. *Per omnia* igitur, ut nihil quamtumvis sibi durum aut molestum recusent: per omnia, ut in rebus mediis personae deferant: per omnia, ut sibi, inquirendo ac disceptando, vel altercando aequum ius non sumant. semper tamen usque ad aras. Parentibus immodicam asperitatem prohibet, ne sic absterreantur liberi, ut nullius disciplinae liberalis sint capaces. videmus enim quotidianis experimentis, quid valeat ingenua educatio.

22. *Servi obedite.* Quicquid de servis hic legitur, expositione non indiget: quia iam expositum est ad Ephesios cap. 6, 1., praeter haec duo: Nam Domino Christo servitis. Item: Qui iniuste egerit, mercedem iniquitatis recipiet. Priore sententia hoc significat, ita serviri hominibus, ut Christus tamen primatum in dominio obtineat, sitque primarius dominus. Eximia sane consolatio omnibus, qui in subiectione sunt, dum, quod libenter serviunt dominis suis, obsequia sua perinde Christo grata esse audiunt, ac si illi praestita essent. Unde etiam colligit Paulus, mercedem ab ipso recepturos: sed mercedem hereditatis. quo significat, id ipsum, quod operibus rependitur, gratuito dari nobis a Deo. nam hereditas ex adoptione est. Secundo membro iterum consolatur servos, quod si premantur iniusta dominorum saevitia, Deus ipse ultionem capiet, nec inflictas ipsis iniurias ideo negliget, quod servi sint: quum apud eum non sit personarum respectus. Posset enim haec cogitatio illis animum minuere, si putarent nullam sui, aut non magnam haberi rationem

coram Deo, non esse curae suas miserias. Deinde saepe fit, ut servi ipsi occupent ulcisci malam et inhumanam tractationem. Huic igitur malo occurrit, quum admonet exspectandum esse Dei iudicium cum tolerantia.

Cap. IV.

1. Domini, quod iustum est, servis exhibete, mutuamque aequabilitatem, scientes quod vos quoque Dominum habeatis in coelis. 2. Orationi instate, vigilantes in ea, cum gratiarum actione. 3. Orate simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ianuam sermonis ad loquendum mysterium Christi, cuius etiam causa vinctus sum, 4. Ut manifestem illud, quemadmodum oportet me loqui.

1. *Domini, quod iustum est.* Quod iustum est, priori loco ponit, qua voce humanitatem illam designat, de qua praecepit in epistola ad Ephesios (6, 8.). Sed quia servilis conditio ab heris despicitur quasi e sublimi, ut nulla se lege obstringi putent: in ordinem eos cogit Paulus: quia utrique pariter subiaceant Dei imperio. hinc ista cuius meminit aequabilitas. *Mutuamque aequabilitatem.* Alii secus exponunt: sed non dubito quin Paulus ἰσότητα hic posuerit pro iure analogo, aut distributivo: quemadmodum ad Ephesios τὰ αὐτά. Neque enim sic habent domini obnoxios sibi servos, quin vicissim aliquid ipsis debeant: quemadmodum ius analogum valere debet inter omnes ordines.

2. *Orationi instate.* Redit ad generales exhortationes, in quibus non debemus requirere exactum ordinem: fuisset enim hoc modo ab oratione incipiendum. sed Paulus id minime spectavit. Porro hic in oratione duo commendat, primo assiduitatem: deinde alacritatem, vel seriam intentionem. Nam quum dicit Instate, ad perseverandum hortatur. Vigilantiam autem opponit frigori et oscitantiae. Addit *gratiarum actionem*, quia sic pro necessitate praesenti rogandus est Deus, ut non obliviscamur interim accepta beneficia. Deinde non debemus ita esse importuni, ut fremamus et indignemur si protinus votis nostris Deus non obtemperet, sed aequis animis excipere quicquid dederit. Ita duplex gratiarum actio necessaria est. Qua de re aliquid etiam dictum fuit ad Philippenses capite 4, 6.

3. *Orate simul et pro nobis.* Non facit hoc per simulationem: sed quia necessitatis suae sibi conscius serio optabat illorum precibus iuvari, et persuasus erat eas sibi profuturas. Quis ergo nunc audeat fratrum intercessiones contemnere, quibus Paulus indigere se profitetur? Et certe non frustra instituit Dominus hoc caritatis exercitium inter nos, ut alii pro aliis oremus. Non ergo tantum debent singuli pro fratribus orare, sed etiam vicissim ex aliorum quoque precibus suppetias, quoties ita res tulerit, sedulo expetere. At puerile est Papistarum argumentum, qui inde mortuos implorandos esse colligunt, ut pro nobis orent. Quid enim simile? fratrum precibus se Paulus commendat, quibuscum sibi ex Dei mandato mutuam communicationem esse novit. quis negabit in mortuis cessare hanc rationem? Omissis ergo talibus ineptiis, redeamus ad Paulum. quemadmodum insigne modestiae exemplum in eo habemus, quod Paulus alios ad opem sibi ferendam advocat: ita etiam admonemur, rem esse plenam maximae difficultatis, constanter perstare in defensione Evangelii, praesertim quum urget periculum. Non

enim sine causa Ecclesias sibi in hoc adesse cupit. Et simul mirum zeli ardorem considera. Non est de sua salute sollicitus, non petit pro se fundi ab Ecclesiis preces, ut eripiatur ex periculo mortis. hoc uno contentus est, si perstet invictus et intrepidus in confessione Evangelii. adeo vitam suam Christi gloriae et Evangelii propagationi secure postponit. Caeterum per *ianuam sermonis* simpliciter significat quod ad Ephesios (6, 19.) dicit, oris apertionem: Christus autem vocat os et sapientiam. Sensu enim nihil differt haec loquutio ab illa, sed forma tantum. Eleganti siquidem metaphora hic expressit, nihilo facilius nobis esse, confidenter de Evangelio loqui, quam per clausam et obseratam ianuam irrumpere. Est enim hoc vere divinum opus, quemadmodum et Christus dicebat: Non estis vos, qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. 10, 20.). Proposita igitur difficultate, magis Colossenses ad orandum stimulat, quum testatur non aliter se recte posse loqui, nisi dirigatur a Domino sua lingua. Secundo argumentatur a rei dignitate, quum Evangelium vocat *mysterium Christi.* Neque enim perfunctorie laborandum est in re tanta. Tertio commemorat etiam suum periculum.

4. *Quemadmodum oportet.* Haec particula difficultatem amplificat: nam innuit non esse rem vulgarem. Ad Ephesios addit ἵνα παῤῥησιάσωμαι. unde patet eum intrepidam fiduciam sibi optasse, qualis Evangelii maiestatem decet. Porro quum hic nihil aliud agat Paulus, quam quod sibi dari cupit gratiam implendi sui officii: meminerimus regulam similiter nobis praescribi, ut non cedamus adversariorum furori, sed ad mortem usque enitamur ad publicandum Evangelium. Quia autem id superius est nostris facultatibus, precibus instare convenit, ne destituat nos Dominus Spiritu fiduciae.

5. Sapienter ambulate erga extraneos, tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sit sale conditus: ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Res meas omnes patefaciet vobis Tychicus dilectus frater et fidelis minister ac conservus in Domino, 8. Quem misi ad vos hac de causa, ut sciretis statum meum: et consolaretur corda vestra, 9. Cum Onesimo fideli et dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia patefient vobis quae hic sunt.

5. *Sapienter ambulate.* Extraneos opponit domesticis fidei. Civitatis enim instar est Ecclesia, cuius incolae sunt omnes fideles, mutua propinquitate inter se coniuncti: alieni autem sunt infideles. Sed cur Paulus istos prae fidelibus vult respici? Tres sunt causae. primum ne ponatur caecis offendiculum. quia nihil magis proclive quam incredulos nostra imprudentia in deterius impelli, ac vulnerari eorum animos, ut magis ac magis a religione abhorreant. Deinde ne illis praebeatur materia obtrectandi Evangelio, atque ita prostituatur ludibrio Christi nomen, infestiores reddantur, excitentur turbae et persequutiones. Postremo ne dum illis sumus permisti in convictu et aliis negotiis, inquinemur eorum sordibus, ac sensim profanescamus. Quo pertinet etiam quod sequitur, *Redimentes tempus.* Quia videlicet eorum conversatio sit periculosa. Nam ad Ephesios (5, 16.) rationem assignat: Quia dies mali sunt. ac si diceret, In tanta saeculi corruptela eripiendam esse benefaciendi occasionem, et cum obstaculis luctandum. Quo itaque pluribus scandalis obsepta est via nostra, eo intentius cavendum est, ne pedes nostri impingant, vel per ignaviam cessemus.

6. *Sermo vester.* Requirit sermonis suavitatem, quae sua utilitate alliciat auditores. neque enim sermones tantum palam improbos aut impios damnat, sed etiam nihili et otiosos. Ideo sale conditos esse iubet. Habent suos sales profani homines, sed de illis non loquitur: imo quia plausibiles sunt, ac favorem ut plurimum conciliant facetiae, ab earum usu et consuetudine oblique arcet fideles. Insulsum enim ducit quicquid non aedificat. Eodem sensu ponitur nomen *Gratiae:* ut contrarium sit dicacitati, loedoriis, et quibuslibet nugis, quae vel laedunt, vel evanescunt. *Ut sciatis quomodo.* Qui se assuefecit circumspectis sermonibus, non incidet in multas absurditates, in quas subinde labuntur homines loquaces et garruli: sed continuo usu acquiret sibi recte et apposite respondendi peritiam. Quemadmodum rursus necesse est, ut futiles homines ridendos se propinent, quoties de re aliqua interrogantur. qua in re iustas poenas luunt ineptae suae loquacitatis. Nec dicit tantum quid, sed etiam *quomodo:* nec omnibus indifferenter, sed *unicuique.* Nam haec pars est non ultima prudentiae, singulorum habere respectum.

7. *Res meas.* Ut sciant Colossenses, quantam habeat ipsorum curam, quasi dato pignore eos confirmat. Nam quum esset in carcere, et de vita periclitaretur, posthabita sui ratiohe, illis prospicit, Tychicum ad eos mittendo. In quo elucet tam singularis sancti Apostoli zelus, quam prudentia. neque enim hoc parum est, quod, dum captivus tenetur, et versatur in extremo discrimine ob Evangelium, non tamen cessat quin promovendo Evangelio incumbat, curet omnes Ecclesias. Ita corpus quidem est inclusum, sed animus ad satagendum sollicitus se longe lateque diffundit. Prudentiae est, quod idoneum mittit hominem et cordatum, qui eos confirmet, quantum opus erat, et pseudoapostolorum astutiae resistat: deinde quod Epaphram apud se retinet, donec perspexerint, qualis et quantus in doctrina consensus foret inter omnes veros doctores: idemque audierint a Tychico, quod prius ab Epaphra didicerant. Haec exempla diligenter meditemur, ut nos accendant ad imitationem similis studii. Addit *Onesimum*, quo plus habeat ponderis legatio. Quanquam incertum est, quis fuerit hic Onesimus. nam vix est credibile, hunc esse servum illum Philemonis, quia furis et fugitivi nomen dedecori subiectum fuisset. Ambos ornat honestis titulis, quo magis prosint: ac Tychicum praesertim, qui docendi munere functurus erat.

10. Salutat vos Aristarchus, concaptivus meus, et Marcus, cognatus Barnabae: de quo accepistis mandata, si venerit ad vos, ut suscipiatis ipsum: 11. Et Iesus qui dicitur Iustus: qui sunt ex Circumcisione. hi soli cooperarii in regnum Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras qui est ex vobis servus Christi, semper decertans pro vobis in precationibus: ut stetis perfecti et completi in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim illi reddo, quod multum studium vestri habeat, et eorum qui sunt Laodiceae et Hierapoli.

10. *Concaptivus.* Hinc apparet, accessisse alios Paulo, postquam Romam fuit perductus. Et credibile est, in hoc incubuisse hostes principio, ut periculi societate absterrerent omnes pios ab ipso iuvando, idque ad tempus valuisse: postea collectis animis quosdam sprevisse quicquid terroris obiiciebatur. *Ut suscipiatis ipsum.* Nonnulli codices habent Suscipite, imperativo modo: sed perperam. exprimit enim speciem illius mandati, quod acceperant

Colossenses: nempe quod fuerit commendatio vel Barnabae, vel Marci: quod secundum probabilius est. Graece est modus infinitivus, sed qui sic resolvi debet ut posui. Observemus autem, sedulos fuisse in reddendis testimoniis: ut probos viros a falsis fratribus, a fucis, ab impostoribus, et multis erronibus discernerent. Quae sollicitudo hodie plusquam necessaria est: sive quod frigide excipiuntur probi doctores, sive quod impostoribus creduli et stulti homines nimis liberaliter sunt expositi.

11. *Hi soli cooperarii.* **Ex Circumcisione scilicet. alios enim postea nominat, sed ex Praeputio. Paucos ergo Iudaeos Romae esse significat, qui Evangelio se praebeant adiutores: quin potius totam gentem Christo adversam esse. Quanquam per Operarios intelligit eos duntaxat, qui pollebant necessariis ad promovendum Evangelium dotibus. Ubi autem Petrus eo tempore? Certe aut indigne praeteritus hic fuit, nec sine iniuria: aut fabulantur qui Romae tunc fuisse asserunt. Evangelium porro vocat** *Regnum Dei.* **nam et sceptrum est, quo Deus super nos regnat, et per ipsum cooptamur in vitam aeternam. Verum de hac loquutione plura alibi.**

12. *Semper decertans.* **Boni pastoris exemplum, cui locorum distantia Ecclesiae oblivionem minime inducit, quin trans mare eius curam secum deferat. Et notanda vis orationis, quae exprimitur in verbo Certandi. Tametsi enim hic affectus vehementiam notare voluit Apostolus, simul tamen admonet Colossenses, ne Pastoris sui preces irritas existiment: quin potius existiment, eas sibi non poenitendo esse subsidio. Postremo colligamus ex Pauli verbis, hanc Christianorum esse perfectionem, dum stant completi in voluntate Dei: ne aliunde suspendant vivendi consilium.**

14. Salutat vos Lucas medicus dilectus, et Demas. 15. Salutate fratres qui sunt Laodiceae, et Nympham, et Ecclesiam quae est domi ipsius. 16. Et quum lecta fuerit apud vos epistola, facite ut etiam in Laodicensium Ecclesia legatur: et eam quae ex Laodicea est ut vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

Missa e Roma per Tychicum et Onesimum.

14. *Salutat vos Lucas.* **Non assentior iis, qui Lucam Evangelistam intelligunt. nam et notiorem fuisse iudico, quam ut opus fuerit tali indicatione: et splendidiore elogio fuisset insignitus: certe coadiutorem suum, aut fidum saltem comitem, et certaminum participem vocasset. Potius coniicio tunc abfuisse, et alterum Medici epitheto ab illo discerni. Quanquam non contendo ut de re certa: sed tantum coniecturas affero.** *Demas*, **cuius meminit, is est haud dubie, a quo se postea relictum fuisse conqueritur, II. Tim. 4, 10. Quum de domestica Nymphae Ecclesia loquitur, meminerimus, in una familia praescribi, quales esse deceat omnes Christianorum familias: nempe ut totidem sint parvae Ecclesiae. Quare sciat unusquisque hoc sibi impositum esse onus, ut domum suam erudiat in timore Domini, contineat sub sancta disciplina, denique Ecclesiae imaginem illic formet.**

16. *In Laodicensium Ecclesia legatur.* **Ergo utcunque inscripta esset Colossensibus, debuit tamen aliis prodesse. Idem et de omnibus epistolis sentiendum. Certis quidem Ecclesiis semel fuerunt scriptae: sed quia perpetuam doctrinam continent, et communem saeculis omnibus: nihil refert, qualem habeant titulum. Ar-**

gumentum enim ad nos pertinet. Alteram epistolam, cuius simul facit mentionem, falso putarunt a Paulo scriptam esse. Bis autem hallucinati sunt, qui Paulum arbitrati sunt ad Laodicenses scripsisse. Non dubito quin epistola fuerit ad Paulum missa, cuius lectio utilis esset Colossensibus: ut solent urbes vicinae multa habere inter se communia. Impostura autem nimis crassa fuit, quod nebulo nescio quis hoc praetextu epistolam supponere ausus est adeo insulsam, ut nihil a Pauli spiritu magis alienum fingi queat.

17. *Dicite Archippo.* Quantum coniicere licet, hic Archippus interea, dum aberat Epaphras, Pastoris vices obibat. Forte autem non erat talis, ut per se satis esset strenuus, nisi excitaretur. Vult ergo ipsum Paulus totius Ecclesiae cohortatione animari in melius. Poterat ipse privato suo nomine eum admonere: sed has partes Colossensibus iniungit, ut sciant stimulos a se quoque ipsis addendos esse, si frigidum videant suum Pastorem, et Pastor ipse non recuset ab Ecclesia moneri. Eximia enim potestate praediti sunt Verbi ministri, sed quae legibus soluta non sit. Ideo se dociles praebeant necesse est, si volunt alios probe docere. Quod Paulus rursum sua vincula commendat, eo significat se non leviter laborare. Erat enim memor humanae infirmitatis: ac quasdam procul dubio eius punctiones in se sentiebat, quum tantopere flagitaret, ut omnes pii suae angustiae memores essent. Caeterum non est hoc signum diffidentiae, quum praesidia, a Domino sibi destinata, undique accersit. Manus subscriptio, ut alibi visum est, significat tunc iam supposititias epistolas volitasse, ut fraudi occurrere necesse fuerit.

EXIMIAE PIETATIS ET DOCTRINAE VIRO,

MATURINO CORDERIO,

LAUSANENSIS SCHOLAE MODERATORI.

Te quoque in partem laborum nostrorum venire aequum est: cuius ductu, in literarum stadium ingressus, huc saltem usque progressus sum, ut Ecclesiae Dei aliquid prodessem. Quum puer, gustatis duntaxat Latinae linguae rudimentis, Lutetiam a Patre missus essem, mihi divinitus ad exiguum tempus oblatus fuisti praeceptor, qui veram discendi rationem sic traderes, ut deinde possem aliquanto melius proficere. Nam quum primo ordini summa cum laude praefuisses: quia discipulos ab aliis magistris ambitiose formatos, meras tantum ampullas, nihil solidi afferre videbas, ut tibi de integro fingendi essent: huius molestiae pertaesus eo anno ad quartam classem descenderas. Tuum quidem hoc consilium fuerat: sed mihi singulari Dei beneficio talis disciplinae auspicium contigit. Tametsi vero brevem eius usuram capere licuit, propterea quod ab homine stolido, cuius arbitrio, vel potius libidine, studia nostra regebantur, altius mox traducti fuimus: sic tamen institutione tua deinde fui adiutus ut progressus, qualescunque sequuti sunt, tibi merito acceptos feram. Atque hoc posteris testatum esse volui, ut siqua ex meis scriptis ad eos perveniet utilitas, aliqua ex parte abs te manasse agnoscant. Genevae, XIII. Calend. Martias. M. D. L.

IN PRIOREM PAULI AD THESSALONICENSES
ARGUMENTUM.

Maior pars huius epistolae exhortationibus constat. Thessalonicenses instituerat Paulus in recta fide. Quum autem persequutiones illic grassari audiret, Timotheum miserat, qui eos ad certamen animaret, ne metu fatiscerent: ut est hominum infirmitas. Admonitus postea a Timotheo de toto eorum statu, variis argumentis ipsos confirmat tum ad constantiam fidei, tum ad tolerantiam, siquid pro Evangelii testimonio ferendum sit. Haec tribus primis capitibus. Principio quarti capitis generaliter eos hortatur ad vitae sanctitatem: deinde mutuam benevolentiam, et quae inde manant officia illis commendat. Sub finem vero quaestionem de resurrectione attingit: ubi declarat qualiter excitandi simus omnes a morte. unde apparet, fuisse impios homines aut leves, qui importune multa frivola ingerendo fidem eorum labefactare tentarent. Quare ut stultis ac superfluis disputationibus ansam praecidat, breviter tradit quid sentire debeant. Et quinto capite severius etiamnum prohibet de temporibus inquirere: sed perpetuo vigilandum esse admonet, ne subito et inopinato Christi adventu opprimantur. Hinc descendit ad varias exhortationes: atque ita claudit epistolam.

IN EPISTOLAM PAULI AD THESSALONICENSES IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus et Silvanus et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium, in Deo Patre, et Domino Iesu Christo, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Iesu Christo.

Brevitas inscriptionis reverenter apud Thessalonicenses exceptam fuisse Pauli doctrinam indicat, et sine controversia honorem illi ab omnibus habitum quem merebatur. Nam quod in aliis epistolis se Apostolum inscribit, hoc facit auctoritatis sibi vindicandae causa. Quod ergo hic simpliciter sine honoris titulo privatum nomen usurpat, id argumento est, fuisse ultro ab iis, ad quos scribit, agnitum qualis erat. Conati quidem fuerant hanc quoque Ecclesiam turbare Satanae ministri: sed irritas fuisse eorum machinationes apparet. Duos autem sibi adiungit, quasi communes epistolae auctores. Nihil praeterea hic habetur, quod non alibi expositum fuerit: nisi quod dicit, Ecclesiam *in Deo Patre et Christo*. quibus verbis (ni fallor) vere apud Thessalonicenses Ecclesiam Dei esse declarat. Est igitur haec nota veluti approbatio verae et legitimae Ecclesiae. Simul tamen inde colligendum est, non alibi quaerendam esse Ecclesiam, nisi ubi praeest Deus, ubi Christus regnat: non aliam denique esse nisi quae in Deo fundata est, quae Christi auspiciis collecta est, et in eius nomen unita.

2. Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, memoriam vestri facientes in precibus nostris, 3. Indesinenter memores vestri, propter opus fidei, et laborem caritatis, et patientiam spei Domini nostri Iesu Christi coram Deo et Patre nostro, 4. Scientes, fratres dilecti, a Deo esse electionem vestram: 5. Quia Evangelium nostrum non fuit erga vos in sermone solum, sed in potentia, et in Spiritu sancto, et in certitudine multa: quemadmodum nostis quales fuerimus in vobis propter vos.

2. *Gratias agimus.* Fidem eorum et reliquas virtutes laudat suo more: non tam ut laudet, quam ut ad perseverantiam hortetur. Hic enim ad pergendi studium non levis est stimulus, quum reputamus Deum praeclaris nos donis ornasse, ut compleat quod coepit: nos eo duce ac directore in recto cursu progressos esse, ut perveniamus usque ad metam. Nam sicuti inanis virtutum, quas stulte sibi arrogant homines, fiducia eos inflat superbia, et in posterum securos ac ignavos reddit: ita donorum Dei agnitio pias mentes humiliat, et ad sollicitudinem acuit. Ideo pro gratulatione gratiarum actionem ponit: ut Dei beneficium esse admoneat quioquid prae-

dicat esse in ipsis laude dignum. Et statim se ad futurum tempus convertit, dum meminit precationis. Ita videmus quorsum superiorem vitam commendet.

3. *Indesinenter memores vestri.* Quanquam adverbium Indesinenter coniungi posset superioribus: melius tamen sic cohaeret. Quae sequuntur, sic etiam verti possent: Memoria repetentes vestrum opus fidei, laborem caritatis etc. Nec obstat articulus interpositus inter pronomen ὑμῶν et nomen ἔργου: nam ita saepe invenitur apud Paulum. Hoc ideo dico, nequis inscitiae damnet Veterem interpretem qui sic reddidit. Quia tamen ad rei summam parum interest, alterutrum eligas: ego Erasmi versionem retinui. Caeterum causam reddit, cur tantopere sit eorum studiosus, et sedulo pro ipsis precetur: quia scilicet dona Dei in illis animadverterit, quae in sui amorem ac reverentiam incitare ipsum debeant. Et sane quo quisque magis et pietate et aliis virtutibus excellit, eo maior nobis habenda est eius cura et ratio. Quid enim magis amabile quam Deus? Ergo nihil est, quod magis conciliare nobis homines debeat, quam dum se Dominus in illis per Spiritus sui dona manifestat. Haec summa omnium apud pios est commendatio: hoc sanctissimum necessitudinis vinculum, quo maxime obstringimur. Proinde dixi parum referre utrum legas: Memores fidei vestrae, an Memores vestri propter fidem. *Opus fidei* accipio pro effectu. Sed hic effectus duplici modo potest exponi, passive et active: vel quod fides in se illustre virtutis et efficaciae Spiritus sancti specimen fuerit, quod potenter operatus sit in ea excitanda: vel quod ipsa fructus deinde suos extra protulerit. Ego effectum in ipsa potius fidei radice, quam in fructibus constituo, ac si diceret: Rara vis fidei potenter in vobis se exseruit. Adiungit Laborem caritatis: quo significat, in caritate colenda nihil refugisse molestiae vel laboris. Et certe experimento cognoscitur quam laboriosa sit caritas. Illud vero saeculum praesertim multiplicem dabat laborandi materiam fidelibus, si defungi vellent caritatis officiis. Plurimis afflictionibus mire premebatur Ecclesia: multi opibus nudati, multi domo profugi, multi destituti consilio, multi teneri et imbecilles erant. omnium fere conditio perplexa erat. tot necessitates non patiebantur otiosam esse caritatem. Spei tribuit *patientiam:* ut est illi semper annexa: nam quod speramus, per patientiam exspectamus. Rom. capite 8, 24. sic autem resolvi debet oratio, quod eorum patientiam in sperando Christi adventu recordetur Paulus. Hinc colligenda est brevis Christianismi veri definitio: ut seria sit ac vigoris plena fides: ut nullis laboribus parcatur, dum iuvandi sunt proximi, sed in officiis caritatis strenue se occupent pii omnes, studiaque sua impendant: ut in spem manifestationis Christi intenti, reliqua omnia despiciant: et patientia armati, tam longi temporis taedium, quam omnes mundi tentationes superent. Particula *Coram Deo et Patre nostro* vel ad recordationem Pauli, vel ad haec tria proxima referri potest. Ego sic expono. Quoniam de precibus loquutus erat, nunc affirmat, quoties mentem attollit in regnum Dei, Thessalonicensium fidem, spem et patientiam simul illi in memoriam venire. Quia autem fucum omnem facessere oportet, dum in conspectum Dei venitur: hoc additum est, ut affirmatio plus haberet ponderis. Porro hoc benevolentiae suae testimonio magis dociles ac promptos reddere voluit.

4. *Scientes fratres dilecti.* Participium Scientes tam Pauli quam Thessalonicensium personae potest accommodari. Erasmus ad Thessalonicenses refert: ego Chrysostomum sequi malo, qui de Paulo eiusque collegis intelligit; est enim (ut mihi quidem videtur) amplior confirmatio proximae sententiae. Nam hoc ad commendationem non parum valebat, quod Deus ipse multis indiciis Thessalonicenses sibi gratos ac caros esse testatus esset. *A Deo electio-*

nem. Non mihi in totum displicet Chrysostomi interpretatio, quod Deus eximios reddiderit Thessalonicenses, eorumque excellentiam comprobarit. quanquam plus quiddam exprimere voluit Paulus. eorum enim vocationem attingit: in qua quoniam non vulgares virtutis Dei notae apparuerant, inde colligit fuisse peculiariter vocatos cum certae electionis testimonio. Nam ratio mox sequitur, quod non illis nuda tantum allata esset praedicatio, sed cum efficacia Spiritus sancti coniuncta: ut solidam apud eos fidem obtineret. Quum dicit *In potentia et Spiritu sancto:* hoc perinde, meo iudicio, valet atque In potentia Spiritus sancti: ut posterius ad prioris declarationem sit additum. *Certitudo*, quam tertio loco ponit, vel in re fuit, vel in Thessalonicensium affectu. Ego magis notari puto, quod solidis argumentis sancitum fuerit illic Pauli Evangelium: ac si Deus e coelo ostenderet ratam sibi esse eorum vocationem. Quum autem Paulus in medium argumenta profert, quibus electionem Thessalonicensium prorsus divinam esse certior factus erat: hac occasione simul commendat suum ministerium, ut ipsi quoque agnoscant eum et collegas divinitus fuisse excitatos. Quidam sub *Potentiae* nomine miracula intelligunt. Ego latius extendo, ad spiritualem doctrinae energiam. Nam ut in priore ad Corinthios epistola habuimus, eam sermoni Paulus opponit: tanquam vivam Dei vocem, et cum effectu coniunctam, inani et mortuae hominum facundiae. Notandum autem est, electionem Dei, quae per se abscondita est, suis notis patefieri, dum oves perditas ad se colligit, et gregi suo coadunat, vagisque et alienis manum porrigit. quare hinc petenda electionis notitia est. Caeterum ut arcanum Dei consilium vocationem eius negligentibus labyrinthus est: ita perverse faciunt, qui fidei et vocationis praetextu obscurant primam illam gratiam, unde manat ipsa fides. Fide, inquiunt, salutem consequimur: ergo nulla est aeterna Dei praedestinatio, quae nos a reprobis discernat. Perinde ac si diceret: Ex fide est salus, ergo nulla est Dei gratia, quae nos in fidem illuminet. Quin potius, ut coniungi electio gratuita cum vocatione debet, tanquam cum suo effectu: ita primatum interim retineat necesse est. Particulam ὑπό coniungasne cum participio Dilecti an cum nomine Electionis, parum interest quoad sensum.

5. *Quemadmodum nostis* etc. Nunc Paulus agit, quod prius dixi, ut iisdem adducti rationibus Thessalonicenses non dubitent se a Deo electos esse. Nam hoc fuerat Dei consilium in ornando Pauli ministerio, ut manifestam illis faceret suam adoptionem. Ideo postquam dixit illos scire quales fuissent, continuo post addit, talem se fuisse eorum causa: quo significat totum hoc fuisse illis datum, ut certo persuasi essent amari se a Deo, ac eorum electio extra controversiam esset.

6. Et vos imitatores nostri facti estis et Domini, dum sermonem amplexi estis in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti: 7. Ita ut fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia et Achaia. 8. A vobis enim personuit sermo Domini: nec in Macedonia tantum et in Achaia, sed etiam in omni loco, fides vestra quae in Deum est manavit: ita ut non opus habeamus quicquam loqui.

6. *Et vos imitatores.* Ut illis plus alacritatis addat, mutuum consensum et quasi harmoniam praedicat inter suam praedicationem et eorum fidem. Nisi enim Deo respondeant homines, nullus profectus sequetur ex oblata gratia. non quod ex se ipsis id possint, sed quia Deus, ut salutem nostram inchoat nos vocando, ita perficit

corda nostra formando in obedientiam. Summa ergo est, quod divinae electionis testimonium non modo in Pauli ministerio apparuerit, eo quod Spiritus sancti virtute fuerit praeditum: sed in Thessalonicensium quoque fide, ut haec conformitas solida sit illius approbatio. Dicit autem: Imitatores Dei et nostri fuistis; quo sensu dicitur credidisse populus Deo et Mosi servo eius (Exod. 14, 13.). non quod diversum aliquid a Deo habuerint Paulus et Moses: sed quia potenter per eos operatus est, tanquam ministros et organa. *Dum amplexi estis.* Promptitudo recipiendi Evangelii imitatio Dei vocatur: quia sicuti Deus liberaliter se Thessalonicensibus obtulerat, sic illi voluntarie occurrerant. Dicit *Cum gaudio Spiritus sancti*, ut sciamus non impulsu carnis, aut propriae naturae instinctu promptos et alacres fore homines ad obsequendum Deo: sed hoc esse opus Spiritus Dei. Circumstantia haec, quod in tribulatione multa nihilominus amplexi fuerint Evangelium, ad amplificationem facit. Videmus enim permultos non alioqui alienos ab Evangelio, qui tamen crucis metu territi refugiunt. Ergo qui intrepide instantes afflictiones cum Evangelio amplecti non dubitant, praeclarum magnanimitatis specimen in eo edunt. Atque hinc melius constat, quam necessarium sit Spiritum hic nobis opitulari. Evangelium enim non rite nec sincere, nisi laeto animo, recipi potest. Atqui nihil magis ingenio nostro adversum, quam in afflictionibus gaudere.

7. *Ita ut fueritis.* Altera amplificatio, quod suo exemplo fideles quoque provocaverint: hoc enim magnum est, sic praecurrere eos, qui viam prius ingressi erant, ut illis simus adiumento ad peragendum suum cursum. Typum (quo verbo usus est Paulus) Graeci appellant quod Latinis est Exemplar, Gallis *Patron* significat: ergo tam illustrem fuisse Thessalonicensium virtutem in excipiendis afflictionibus scribit, ut reliqui fideles inde constantiae regulam mutuati fuerint. Ad verbum autem reddere placuit *exemplaria*, ne frustra quid mutarem ex Graeco Pauli sermone. Deinde quia pluralis numerus (meo iudicio) plus quiddam exprimit, quam si dixisset Ecclesiae illius corpus ad imitationem esse propositum: quia sensus est, totidem fuisse typos, quot erant hominum capita.

8. *A vobis enim personuit.* Elegans metaphora, qua significat adeo vivam fuisse eorum fidem, ut suo veluti sonitu alias gentes excitaverit. Sermonem enim Dei personuisse ab eis dicit, quia sonora fuerit eorum fides ad conciliandam Evangelio fidem. Dicit hoc non modo factum fuisse in vicinis locis: sed etiam procul manasse, ac exauditum fuisse hunc sonitum, ut res praeconium suum non desideret.

9. Ipsi enim de vobis annuntiant qualem habuerimus ingressum ad vos: et quomodo conversi fueritis ad Deum ab idolis, ut serviretis Deo viventi et vero: 10. Et exspectaretis e coelis Filium eius, quem excitavit a mortuis, Iesum, qui nos liberat ab ira ventura.

Dicit celebrem ubique conversionis eorum famam fuisse. Quod de suo ad eos ingressu meminit, ad illam Spiritus potentiam refertur, qua Deus Evangelium suum illustraverat. Dicit vero utrumque apud alias gentes ultro narrari, quasi memoratu dignum. In narratione, quae sequitur, ostendit primum qualis sit hominum conditio, antequam Dominus ipsos Evangelii sui doctrina illustret; deinde in quem finem nos doceri velit, et quisnam sit Evangelii fructus. Nam etsi non eadem omnes colunt idola, omnes tamen idololatriae addicti sunt, atque in caecitate et dementia demersi. Ergo quod a diaboli imposturis et omni superstitionum genere liberi su-

mus, Dei beneficium est. Alios quidem cito, alios serius convertit: sed quia communis est omnium aversio, nos prius converti necesse est, quam Deo serviamus. Hinc etiam verae fidei colligitur vis et natura: quia scilicet Deo rite nemo credit, nisi qui, abnegata sensus sui vanitate, purum Dei cultum amplectitur ac suscipit.

9. *Ad Deum viventem.* Hic legitimae conversionis scopus est. multos quid m videmus a superstitionibus desciscere, qui tamen hoc gradu facto adeo in pietate non proficiunt, ut in deterius labantur. Nam deposito omni Dei sensu, in profanum et brutum contemptum se proiiciunt. sic olim ab Epicuro, Diogene Cynico, et similibus derisae fuerunt vulgi superstitiones: sed ita ut Dei cultum promiscuum cum perversis ineptiis miscerent. Ergo videndum est, ut ruinam errorum sequatur aedificium fidei. Porro Apostolus, dum haec epitheta Veri et Viventis tribuit Deo, idola oblique perstringit, quod mortua sint et nihili figmenta, et falso dii nuncupentur. Finem conversionis ponit quem attigi, ut Deo servirent. Ergo huc tendit Evangelii doctrina, ut nos in cultum obsequiumque Dei traducat. Quamdiu enim servi sumus peccati, liberi sumus a iustitia: quia sine iugo lascivimus ac vagamur. Quare nemo rite ad Deum conversus est, nisi qui se illi totum in servitutem tradere didicit. Sed quia res est plusquam difficilis, in tanta naturae corruptione: simul ostendit quid nos in timore Dei et obsequio retineat ac confirmet, nempe Christi exspectatio. Nisi enim in spem vitae aeternae erecti simus, mundus nos protinus ad se rapiet. Quemadmodum enim sola est divinae bonitatis fiducia, quae nos ad Deum colendum inducit: ita sola ultimae redemptionis exspectatio facit ne defatigemur. Ergo quisquis in vitae sanctae cursu perseverare volet, totam mentem applicet ad spem adventus Christi. Atque hoc notatu dignum, quod pro Spe aeternae salutis ponit Christi exspectationem. nam certe sine Christo perditi sumus ac desperati: ubi autem prodit Christus, simul affulget vita et prosperitas. Sed hoc fidelibus tantum dici meminerimus: nam sicuti impiis venturus est iudex, ita nihil quam expavescere ad eius exspectationem possunt. Atque hoc est quod postea subiicit, Christum nos liberare ab ira ventura. Hoc enim non alii sentiunt, nisi qui per fidem Deo reconciliati, iam pacatam conscientiam habeant: alias formidabile est eius nomen. Caeterum liberavit nos quidem morte sua Christus ab ira Dei: sed quid liberatio illa valeat, patebit extremo die. Constat autem sententia haec duobus membris. Prius est, quod ira Dei aeternumque exitium humano generi imminet: quia peccarunt omnes ac destituuntur gloria Dei. Alterum quod non alia effugiendi ratio est nisi per Christi gratiam: quia non frustra has illi partes Paulus vindicat. Sed hoc inaestimabile est donum, quod pii, quoties iudicii fit mentio, Christum sibi redemptorem venturum sciunt. Adde quod diserte ponit iram venturam, ut pias mentes sursum erigat, ne subsidant in praesentis vitae intuitu. Nam quum fides visio sit rerum non apparentium (Hebr. 11, 1.), nihil minus consentaneum est quam ut iram Dei metiamur prout quisquam affligitur in mundo: sicuti nihil magis absurdum quam arripere caduca bona, quibus fruimur, ut inde aestimemus Dei gratiam. Discamus ergo, dum secure luxuriantur impii, et nos misere languemus, vindictam Dei, quae oculis carnis abscondita est, timere, et acquiescere in arcanis spiritualis vitae deliciis.

10. *Quem suscitavit.* Christi resurrectionem hic commemorat, in qua nostrae resurrectionis spes fundata est: nam undique mors nos obsidet. Itaque nisi in Christum respicere discamus, singulis momentis concident nobis animi. Eadem ratione admonet Christum e coelo esse exspectandum: quia nihil in mundo reperiemus, quod nos sustineat: sunt autem infinitae tentationes, quae nos exanimant.

Alia quoque circumstantia notanda est. nam quia in hunc finem resurrexit Christus, ut eiusdem gloriae nos omnes tandem consortes faciat, qui sumus eius membra: significat Paulus, irritam fore resurrectionem, nisi iterum appareat suorum redemptor, fructumque et effectum eius quam in se exhibuit virtutis ad totum Ecclesiae corpus extendat.

CAP. II.

1. Ipsi enim nostis, fratres, quod ingressus noster ad vos non inanis fuerit: 2. Imo quod persequutionem passi, et probro affecti Philippis (ut scitis) fiduciam sumpsimus in Deo nostro proferendi apud vos Evangelium Dei, cum multo certamine. 3. Nam exhortatio nostra, non ex impostura, neque ex immunditia, neque in dolo: 4. Sed quemadmodum probati fuimus a Deo ut crederetur nobis Evangelium, sic loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.

1. *Ipsi enim nostis:* Nunc omisso aliarum Ecclesiarum testimonio in memoriam revocat Thessalonicensibus quae ipsi experti erant: ac fusius exponit qualiter se gesserit apud eos, et similiter alii duo collegae: quia hoc plurimum habebat ponderis ad confirmandam eorum fidem. Nam hoc consilio suam integritatem praedicat, ut Thessalonicenses se non tam ab homine mortali quam a Deo ad fidem fuisse vocatos agnoscant. Dicit ergo suum ad eos ingressum non fuisse inanem, ut ambitiosi homines multum pompae ostendunt, quum nihil habeant solidi: nam *Inane* Actuoso hic opponit. Probat hoc duobus argumentis. prius est quod Philippis persequutionem et ignominiam sustinuerat. alterum, quod Thessalonicae magnum certamen paratum erat. Scimus ignominia et persequutionibus debilitari, adeoque penitus frangi hominum animos. Divinum itaque opus fuit, quod Paulus variis malis et ignominia affectus, quasi integer, magnam et opulentam urbem aggredi non dubitavit, ut eius populum Christo subiugaret. In hoc ingressu nihil cernitur quod vanam ostentationem redoleat. In secundo membro eadem vis divina inspicitur: neque enim cum applausu aut favore munus suum obiit, sed opus fuit acriter luctari. Interea stetit firmus ac imperterritus: unde apparet, manu Dei fuisse suffultum. nam hoc significat, quum dicit se *fiduciam sumpsisse.* Et sane si omnes istae circumstantiae diligenter expendantur, negari non potest, quin magnifice Deus suam illic virtutem exseruerit. Quantum ad historiam pertinet, petenda est ex Actorum capite 16. et 17.

3. *Nam exhortatio nostra.* Alio argumento Thessalonicenses in suscepta fide confirmat: quod scilicet fideliter ac pure in verbo Domini instituti fuerint: suam enim doctrinam omni deceptione et immunditia vacuam fuisse asserit. Atque ut tollatur omnis huius rei dubitatio, conscientiam eorum testem advocat. Tria porro, quae commemorat, sic videntur posse distingui, ut *Impostura* ad ipsam doctrinae substantiam referatur, *Immundities* ad animi affectum, *Dolus* ad modum agendi. Primo itaque delusos fuisse aut fallaciis circumventos negat, quum genus doctrinae amplexi sunt a se traditum. Suam deinde integritatem praedicat, quod nulla impura cupiditate, sed sincero tantum affectu inductus, ad eos venerit. Tertio, quod nihil fraudulenter aut malitiose egerit: sed potius simplicitatem exhibuerit dignam Christi ministro. Haec quum essent

Thessalonicensibus comperta, satis firmum habebant fidei suae fundamentum.

4. *Quemadmodum probati.* Altius etiamnum conscendit: nam Deum Apostolatus sui auctorem citat. Atque ita ratiocinatur: Deus, quum mihi hoc munus iniunxit, mihi testimonium reddidit fidelis servi: non est igitur quod de fide mea dubitent homines, quam sciunt Deo probatam. Non gloriatur tamen Paulus se probatum fuisse, quasi talis a se ipso fuerit: neque enim quid a natura habuerit, hic disputat: nec propriam virtutem cum Dei gratia in certamen committit: sed tantum dicit, sibi non aliter quam fido et probato servo commissum fuisse Evangelium. Probat autem Deus, quos sibi ad arbitrium suum formavit. *Non quasi hominibus.* Quid sit hominibus placere, dictum est in epistola ad Galatas (Galat. 1, 10.): et hic locus quoque optime ostendit. Nam Paulus Deo et hominibus placere, tanquam res oppositas inter se confert. Deinde quum dicit, *Deo qui probat corda:* significat eos, qui captant hominum gratiam, non duci recta conscientia, nec quicquam agere ex animo. Sciamus ergo hoc veris Evangelii ministris debere esse propositum, ut Deo sua studia impendant, idque faciant ex animo, non externo aliquo mundi respectu: sed quia conscientia hoc rectum et aequum esse dictat. Ita fiet ut non studeant placere hominibus, hoc est, nihil ambitiose agant in hominum gratiam.

5. Neque enim unquam in sermone adulationis fuimus, quemadmodum nostis, neque in occasione avaritiae: Deus testis. 6. Nec quaesivimus ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis. 7. Quum possemus in pondere esse tanquam Christi Apostoli, facti tamen sumus mites in medio vestri, perinde ac si nutrix aleret filios suos. 8. Ita erga vos affecti, libenter voluissemus distribuere vobis non solum Evangelium Dei, sed nostras ipsorum animas, propterea quod cari nobis facti estis.

5. *Neque enim unquam.* Non sine causa toties repetit scire Thessalonicenses vera esse quaecunque narrat. Nullum enim certius testimonium quam eorum experientia, quibuscum loquimur. Et hoc ipsorum maxime intererat, quia non alio consilio refert Paulus quam integre versatus sit, nisi ut sua doctrina plus reverentiae obtineat in aedificationem fidei eorum. Est autem proximae sententiae confirmatio: nam qui placere hominibus cupit, necesse est ut se turpiter in adulationem flectat. Qui autem serio et recto animo in officium intentus est, procul ab omni assentationis specie aberit. Quum addit *Neque in occasione avaritiae,* significat se nihil privati lucri venatum esse apud eos docendo. *πρόφασις* tam occasio quam praetextus Graecis dicitur: sed huic loco prior sensus melius quadrat, ut sit quasi aucupium, ac si diceret: Non abusus sum Evangelio ad lucri captandi occasionem. Quoniam autem tot habet flexuosos recessus hominum malitia, ut saepe avaritia et ambitio lateant: ideo Deum testem advocat. Ponit autem hic duo vitia, a quibus dum se immunem fuisse testatur, debere a Christi servis aliena esse admonet. Ita si germanos Christi servos a fictis et adulterinis velimus discernere, ad hanc regulam exigendi sunt. et quisquis probe Christo servire volet, ad eandem quoque regulam formare sua studia debet suasque actiones. Quia ubi regnat avaritia aut ambitio, sequuntur innumerae corruptelae, ac totus homo in vanitatem effluit: duo enim sunt isti fontes, ex quibus manat totius ministerii corruptio.

7. *Quum possemus in pondere.* Quidam exponunt: Quum possemus esse oneri, id est vos gravare sumptibus, sed contextus postulat, ut τὸ βαρὺ pro auctoritate sumatur. Dicit enim Paulus se adeo abfuisse

ab inani pompa, a iactantia, a fastu, ut legitimo etiam iure suo cesserit, quod ad vindicandam auctoritatem pertinet. Nam quum esset Christi Apostolus, maiori quadam reverentia excipi merebatur: atqui ab omni dignitatis specie abstinuerat ac si gregarius aliquis fuisset minister. Hinc apparet, quantum ab elatione alienus fuerit. Ubi nos vertimus *Mites*, Vetus interpres reddidit Fuimus parvuli: sed illa, quam posui, lectio apud Graecos magis recepta est. Utrumvis tamen legas, non dubium quin voluntariam submissionem commendet. *Quemadmodum si nutrix.* Hac similitudine duo membra comprehendit, quae attigerat: quod scilicet nec gloriam nec lucrum apud Thessalonicenses quaesierit. Mater enim in alendo infante nullum imperium, nullam dignitatem prae se fert. Talem se fuisse Paulus memorat, qui, honore sibi debito sponte abstinens, placide se et modeste ad quaevis officia demiserit. Secundo, mater in liberis suis educandis rarum quendam et mirificum amorem demonstrat: quia nullis parcit laboribus ac molestiis, nullam sollicitudinem refugit, nulla assiduitate fatigatur, suumque adeo sanguinem hilari animo sugendum praebet. Hoc modo Paulus se ita erga Thessalonicenses affectum fuisse praedicat, ut propriam vitam in eorum bonum impendere paratus fuerit. Hoc certe non sordidi aut avari, sed gratuito amantis erat: et hoc in clausula exprimit: *Propterea quod cari nobis facti estis.* Interim memoria repetendum, quicunque inter veros Pastores censeri volunt, debere hunc Pauli affectum induere, ut pluris salutem Ecclesiae habeant quam suam vitam. Nec privati commodi studio ad officium agantur: sed sincero eorum amore, quibus se coniunctos et obstrictos esse sciunt.

9. Memoria enim tenetis, fratres, laborem nostrum et sudorem. nam die ac nocte opus facientes, ne gravaremus quenquam vestrum, praedicavimus apud vos Evangelium Dei. 10. Vos testes estis et Deus, ut sancte, et iuste, et sine querela vobis qui creditis, fuerimus. 11. Quemadmodum nostis, ut unumquemque vestrum, quasi pater suos liberos, 12. Exhortati simus, et monuerimus et obtestati simus, ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam.

9. *Memoria enim.* Haec ad superiorum probationem pertinent, quod sibi non pepercerit, ut illis parceret. Certe miro et plusquam humano zelo fervere ipsum oportuit, dum una cum docendi labore artes etiam manuarias tractat, victus quaerendi causa. atque in hac etiam parte iure suo abstinuit. Lex enim Christi est, quemadmodum alibi (I. Cor. 9, 14.) idem docet, ut unaquaeque Ecclesia ministris suis victum et reliqua necessaria suppeditet. Paulus ergo, quum nullum Thessalonicensibus onus imponit, plus quiddam praestat, quam ex officii necessitate exigi ab eo posset. Adde quod non tantum sumptibus publicis parcit, sed neminem privatim gravat. Porro non dubium est, quin recta aliqua et speciali causa ad hanc iuris sui abstinentiam adductus fuerit: nam in aliis Ecclesiis concessa sibi libertate usus est, quemadmodum reliqui. A Corinthiis nihil accepit, ne pseudoapostolis ansam in hac parte gloriandi praeberet. Interea non dubitavit ab aliis Ecclesiis petere, quod opus erat; scribit enim, dum gratuitam operam impendit Corinthiis, se Ecclesias, quibus non serviebat, praedatum esse (II. Cor. 11, 8.). Ergo utcunque non exprimatur hic ratio, coniicere tamen licet, ideo Paulum noluisse necessaria sibi ministrari, ne ea res impedimentum Evangelio adferret. Nam et hoc bonis Pastoribus semper curae esse debet, non tantum ut strenue in ministerio suo currant, sed ut omnes cursus sui remoras tollant, quantum in se iest.

10. *Vos testes estis.* Iterum Dei et eorum testimonio ad suam integritatem asserendam utitur: ac Deum quidem conscientiae, illos vero rei compertae testes facit. *Ut sancte*, inquit, *et iuste*, id est, quam sincero Dei timore, et quanta fide atque innocentia erga homines: tertio, *et sine querela:* quo significat se nullis dedisse conquerendi vel obloquendi causam. Calumnias enim et sinistros rumores vitare nequeunt Christi servi: nam quum mundo exosi sint, apud improbos male audire necesse est. Ideo hoc ad credentes restringit, qui recte et sincere iudicant, non autem maligne obtrectant absque causa.

11. *Unumquemque quasi pater.* In iis maxime insistit, quae sunt officii sui propria. comparavit se nutrici, nunc patri se comparat. Hoc autem vult, se non aliter de ipsis fuisse sollicitum, quam pater de filiis esse soleat: et vere paterna cura se defunctum esse in illis docendis ac monendis. Et certe nemo unquam bonus erit Pastor, nisi qui patrem se Ecclesiae sibi creditae praestabit. Nec vero universo modo corpori talem se fuisse asserit, sed etiam singulis. Neque enim satis est, si Pastor omnes pro suggestu in communi doceat, nisi particularem quoque adiungat doctrinam, prout vel necessitas postulat, vel occasio se offert. Quare idem Paulus Act. 20, 26. mundum se profitetur a sanguine omnium: quia publice omnes et privatim singulos domi admonere non cessaverit. Communis enim doctrina interdum friget: nec corrigi aut sanari quidam possunt, nisi peculiari medicina.

12. *Exhortati simus.* Ostendit quam serio incubuerit in eorum salutem. neque enim se perfunctorie de pietate erga Deum et vitae Christianae officiis concionatum esse narrat, sed exhortationes et contestationes adhibuisse dicit. Haec viva est Evangelii praedicatio, quum homines non modo audiunt, quid rectum sit, sed exhortationibus punguntur et revocantur ad Dei iudicium, ne vitiis suis indormiant. nam hoc est proprie obtestari. Quod si pii homines, quorum promptitudinem tantopere laudat Paulus, necesse habebant exhortationum stimulis incitari, imo obtestationum: quid nobis agendum est, in quibus magis regnat carnis pigrities? reprobis interea, quorum insanabilis est contumacia, horribilem Dei vindictam denuntiare oportet: non tam spe profectus, quam ut reddantur inexcusabiles. Participium παραμυθούμενοι quidam Consolari vertunt. Quod si recipimus, consolationibus usum esse intelligit apud afflictos, qui Dei gratia sustinendi sunt, et reficiendi coelestium bonorum gustu, ne despondeant animos, aut patientiam abiiciant. Contextui tamen altera significatio aptior est, quod monuerit scilicet: nam tria verba ad idem referri constat. *Ut ambularetis.* Summam exhortationum suarum breviter perstringit: nempe quod Dei misericordiam commendans illos monuerit, ne suae vocationi deessent. Commendatio gratiae in hoc membro sita est, *Qui vocavit vos in suum regnum.* Nam quum in gratuita Dei adoptione fundata sit nostra salus, sub hoc uno verbo comprehenditur quicquid bonorum nobis Christus attulit. Restat nunc ut Deo vocanti respondeamus: hoc est, ut nos illi tales exhibeamus filios, qualis nobis Pater est. Abdicari enim meretur ex Dei familia qui aliter vivit, quam Dei filium deceat.

13. Quapropter nos quoque indesinenter gratias agimus Deo, quod, quum sermonem Dei praedicatum a nobis percepistis, amplexi estis, non ut sermonem hominum, sed quemadmodum revera est sermonem Dei: qui etiam efficaciter agit in vobis credentibus. 14. Vos enim imitatores

facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, quae sunt in Iudaea in Christo Iesu: quia eadem passi estis et vos a propriis tribulibus, quemadmodum et ipsi a Iudaeis, 15. Qui Dominum Iesum occiderunt, et proprios Prophetas, et nos persequuti sunt, et Deo non placent, et cunctis hominibus adversi sunt: 16. Qui obsistunt ne Gentibus loquamur ut salvae fiant, ut compleantur eorum peccata semper. pervenit enim in eos ira usque in finem.

13. *Quapropter nos.* Postquam de suo ministerio loquutus est, rursum ad Thessalonicenses se convertit: ut semper mutuam illam harmoniam, cuius ante meminit, commendet. Dicit ergo se *gratias Deo agere, quod sermonem ex ore suo auditum amplexi sint, tanquam sermonem Dei, ut vere erat.* Significat autem his verbis, reverenter, et qua decet obedientia, fuisse ab illis exceptum. Fieri enim non potest simul ac invaluit haec persuasio, quin obsequendi religio animos nostros subeat. Quis enim non horreat Deo reluctari? quis non etiam Dei contemptum detestetur? Quod ergo tam contemptui apud plerosque habetur verbum Dei, ut nullo fere in pretio sit, quod multi nullo timore tanguntur, inde contingit, quia sibi cum Deo negotium esse non reputant. Proinde ex hoc loco discimus, qualis Evangelio habenda sit fides: nempe quae ab hominum auctoritate non pendeat, sed certae et cognitae Dei veritati innixa, supra mundum se attollat. denique tantum ab opinione distet, quantum coelum a terra. Secundo, quae reverentiam, timorem et obedientiam ex se generet: quia homines divinae maiestatis sensu tacti, nunquam sibi cum ea ludere permittent. Vicissim admonentur doctores, nequid nisi purum Dei sermonem proferre audeant: nam si hoc licitum Paulo non fuit, nemini hodie erit. Probat autem ab effectu, fuisse Dei sermonem, quem tradiderat: quia fructum illum coelestis doctrinae protulerat, quem Prophetae commendant in renovanda eorum vita: nam hominum doctrina nihil tale posset. Relativum nomen tam Deo quam sermoni eius aptari potest. Sed utrumvis eligas, eodem redibit sensus: nam quum in se Thessalonicenses divinam vim sentirent, quae ex fide manabat, statuere poterant non evanidum fuisse humanae vocis sonitum quem perceperant, sed vivam et efficacem doctrinam Dei. Quod ad verba spectat, *Sermo praedicationis Dei* nihil aliud est quam sermo Dei praedicatus ab homine, ut reddidi. Voluit enim Paulus nominatim exprimere contemptibilem apud eos non fuisse doctrinam, licet ab ore mortalis hominis prodiret, quod eius auctorem agnoscerent Deum. Laudat igitur Thessalonicenses, quod non substiterint in respectu Ministri, sed oculos ad Deum sustulerint, ut eius sermonem reciperent. Quare particulam *ut*, quae ad sensum explanandum valebat, inserere non dubitavi. Male Erasmus, qui vertit Sermonem auditus Dei: ac si Deum intelligeret Paulus patefactum. postea mutavit: Sermonem quo Deum discebatis. non enim ab eo animadversa fuit Hebraica phrasis.

14. *Vos enim imitatores.* Si hoc ad proximam clausulam restringere libeat, sensus erit, quod virtus Dei vel sermonis eius in eorum tolerantia se proferat, dum magno et infracto animo persequutiones sustinent. Ego tamen ad totam superiorem sententiam extendere malo. confirmat enim quod dixit, Thessalonicenses serio Evangelium tanquam a Deo sibi oblatum fuisse amplexos: quia fortiter sustineant contrarios Satanae insultus, nec recusent quidvis pati potius quam ab eius obedientia discedant. Et certe hoc non leve est fidei examen, quum Satan omnia machinando nihil proficit, ut

retinet, ut, quoties visum est, invito ac reluctante Satana, viam nobis aperiat. Vere ergo dicit Paulus Deum non permittere: utcunque obstaculum sit a Satana.

19. *Quae enim spes.* Illum desiderii ardorem, cuius meminit, inde confirmat, quia in ipsis felicitatem suam quodammodo repositam habeat. Perinde enim valet haec sententia ac si dixisset: Nisi me ipsum obliviscar, necesse est ut vos expetam: *Vos enim estis gloria nostra et gaudium.* Porro quod *Spem* et *Coronam gloriae suae* eos appellat, non ita accipiendum quasi alibi quam in solo Deo glorietur: sed quia in omnibus Dei beneficiis gloriari in suo gradu licet, ita ut semper sit ipse scopus: quemadmodum fusius exposui in priorem ad Corinthios. Hinc vero colligendum est, Christi ministros, prout quisque eius regnum propagaverit, gloriae et triumphi in extremo die fore participes. Quare gaudere et gloriari non alibi iam nunc discant, quam in prospero laborum suorum successu, dum sua opera Christi gloriam promoveri vident. Ita fiet ut quo decet amoris affectu in Ecclesia affecti sint. Particula *Etiam* denotat non solos esse Thessalonicenses in quibus triumphet Paulus, sed esse ex multorum numero. Causalis vero particula γάρ, quae paulo post sequitur, improprie loco affirmativae posita est, Certe vos estis.

Cap. III.

1. Quare non amplius sufferentes censuimus, ut Athenis relinqueremur soli: 2. Et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei, et cooperarium nostrum in Evangelio Christi, ut confirmaret vos, et vobis animum adderet ex fide nostra, 3. Ut nemo turbaretur in his afflictionibus: ipsi enim nostis quod in hoc sumus constituti. 4. Etenim quum essemus apud vos, praediximus vobis quod essemus afflictiones passuri, quemadmodum etiam accidit, et nostis. 5. Quamobrem et ego non amplius sustinens misi, ut cognoscerem fidem vestram: ne forte tentasset vos is qui tentat, et exinanitus esset labor noster.

1. *Quare non amplius.* Hac narratione, quae sequitur, desiderii illius sui fidem facit. Nam si alibi retentus alium neminem suo loco misisset Thessalonicam, poterat videri non adeo ipsos curare: sed quum Timotheum in vicem suam subrogat, suspicionem illam avertit: praesertim quum sibi ipsos praefert. Porro se maiorem illorum, quam sui rationem habuisse ostendit, quod maluerit relinqui solus, quam ipsos destitui. Habent enim pondus haec verba *Placuit ut solus relinquerer:* Timotheus valde fidus illi erat comes, nullos tunc alios secum habebat: ergo incommodum et molestum erat eo carere. Signum ergo rari amoris est et anxii desiderii, quod se omni solatio privare non recusat, ut subveniat Thessalonicensibus. eodem pertinet verbum εὐδοκήσαμεν, quod promptam animi inclinationem designat.

2. *Fratrem nostrum.* Has laudes ideo adscripsit, quo melius ostenderet, quam bene illis consultum voluerit. Nam si vulgarem quempiam hominem illis misisset, non multum iuvare illos poterat: et quia Paulus sine suo incommodo hoc fecisset, nullum insigne dedisset paternae erga eos curae testimonium. Hoc vero magnum, quod fratrem et cooperarium sibi detrahit, et cui neminem (ut alibi testatur) parem reperiebat, quum suis commodis omnes

studerent. Interea auctoritatem conciliat doctrinae, quam a Timotheo perceperant, ut melius infixa eorum memoriae maneat. Merito autem dicit, se ideo *misisse Timotheum*, ut a suo exemplo confirmationem fidei acciperent. Terrere eos poterant parum laeti rumores de persequutionibus, sed magis eos animare debebat intrepida Pauli constantia, ne fatiscerent. Et certe huc etiam se extendit communicatio, quae inter sanctos et membra Christi esse debet, ut fides unius aliorum sit consolatio. Ita quum audirent Thessalonicenses Paulum indefesso studio pergere, superare fortitudine fidei omnia discrimina omnesque difficultates, fidem eius ubique adversus Satanam et mundum victricem stare: hoc non parum consolationis illis afferebat. Praesertim vero nos movent, vel saltem movere debent eorum exempla, a quibus sumus in fide instituti: quemadmodum dicitur in fine epistolae ad Hebraeos (13, 7.). Intelligit itaque Paulus suo exemplo debuisse sustineri, ne in afflictionibus fatiscerent. Quia autem offendi poterant, si veritus fuisset Paulus, ne succumberent omnes persequutioni (quia hoc scilicet nimiae diffidentiae erat), temperat hanc asperitatem quum dicit Nequis, vel ut nemo. Merito autem hoc timendum fuit, quando semper in quovis coetu aliqui sunt infirmi.

3. *Ipsi enim nostis.* Quia libenter se omnes subeundae crucis necessitate eximerent: admonet Paulus non esse cur in persequutionibus expavescant fideles quasi ad rem novam aut insolitam, quia haec nostra sit conditio, quam nobis Dominus imposuit. Nam haec loquutio *In hoc sumus constituti*, tantundem valet ac si dixisset hac lege non esse Christianos. Dicit autem ipsos scire: quia fortius pugnare ipsos decebat, quum in tempore fuissent praemoniti. Adde quod apud rudes et ignaros Paulum assiduae afflictiones reddebant contemptibilem: ideo nihil sibi usu venisse commemorat, nisi quod tanquam vates multo ante praedixerit.

5. *Ne forte tentasset.* Hoc verbo docet timendas semper esse tentationes, quia proprium Satanae officium sit tentare. Quemadmodum autem ille undique insidias nobis struere, et laqueos circumcirca tendere nobis non cessat: ita nos in excubiis esse oportet intentos ad cavendum. Ac tam aperte dicit, quod initio quasi nimis asperum refugerat, nempe se fuisse sollicitum ne irriti essent sui labores, si forte praevaleret Satan. Atque hoc facit ut sedulo advigilent ipsi, et acrius se exstimulent ad resistendum.

6. Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos a vobis, et annuntiasset nobis fidem et dilectionem vestram, et quod bonam nostri memoriam habetis semper, desiderantes nos videre, quemadmodum et nos ipsi vos: 7. Inde consolationem percepimus fratres de vobis, in omni tribulatione et necessitate nostra per vestram fidem: 8. Quia nunc vivimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possimus Deo reddere de vobis, in omni gaudio quod gaudemus propter vos coram Deo nostro, 10. Nocte ac die supra modum precantes, ut videamus faciem vestram, et suppleamus, quae fidei vestrae desunt?

Hic alio argumento demonstrat, quam singulari erga eos amore sit affectus, quod scilicet laeto prosperi eorum status nuntio quasi extra se raptus fuerit. Notandae enim sunt circumstantiae, quas recenset. in afflictione ac necessitate erat: non ergo videbatur hilaritati esse locus. Sed quum de Thessalonicensibus audit quod optabat, quasi exstincto malorum sensu, in gaudium et gratulationem

effertur: quanquam gradatim ad hanc gaudii magnitudinem exprimendam procedit. Nam primo dicit *Consolationem percepimus:* postea effusum ubertim gaudium praedicat. Caeterum haec gratulatio vim exhortationis habet: atque hoc consilium fuit Paulo, ut Thessalonicenses ad pergendum invitaret. Et certe hic acerrimus esse stimulus debuit, quum intelligerent, sancto Apostolo tantum solatii et gaudii accidere ex pietatis suae profectu.

6. *Fidem et dilectionem.* Quo frequentius apud Paulum occurrit haec loquendi forma, eo diligentius notanda est: totam enim pietatis summam breviter indicat his duobus verbis. Quare quicunque ad hunc duplicem scopum collimant, in tota vita sunt extra errandi periculum. Alii omnes, quantumvis se torqueant, misere vagantur. Tertium quod addidit de bona sui memoria, ad Evangelii reverentiam spectat. Non enim alio nomine Paulum tam carum, et in tanto pretio habebant.

8. *Quia nunc vivimus.* Hic clarius adhuc patet, ut se ipsum prope oblitus fuerit Paulus Thessalonicensium causa, vel saltem, posthabito sui respectu, primam ac potissimam suam cogitationem ad ipsos adiecerit. Quanquam non tam hominum studio id fecit quam gloriae Domini. Sic enim in sancto pectore feruebat Dei et Christi zelus, ut reliquas omnes curas quodammodo absumeret. Vivimus, inquit, hoc est recte valemus, si vos in Domino perseveratis. Et sub adverbio Nunc repetit quod prius dixerat, se afflictione et necessitate graviter fuisse oppressum: quicquid tamen mali patiatur in sua persona, id suo gaudio obstare negat, ac si diceret: Ego, etiamsi in me sim mortuus, in salute vestra vivo. Hinc admonentur omnes Pastores, qualis inter ipsos et Ecclesiam coniunctio esse debeat, nempe ut se beatos reputent, quum Ecclesiae bene est, etiamsi multis alioqui miseriis sint circumdati. Contra vero, quamvis alioqui res laetae sint ac secundae, si cadere vident exstructum a se aedificium, luctu et moerore tabescant.

9. *Quam enim.* Non contentus simplici affirmatione, quam ingens sit gaudii sui magnitudo exprimit, dum se ipsum interrogat, quales possit agere gratias Deo. sic enim loquendo nullam se invenire gratiarum actionem testatur, quae ad aequandum gaudium sufficiat. *Gaudere se coram Deo* dicit pro eo quod est vere et absque simulatione ulla.

10. *Supra modum precantes.* Redit ad suum desiderium: nunquam enim ita in solidum gratulari hominibus licet quamdiu in mundo vivunt, quin melius semper aliquid optemus. Sunt enim adhuc in via: labi vel errare possunt, aut etiam retrocedere. Optat ergo Paulus sibi facultatem dari, ut defectus fidei Thessalonicensium instauret: vel (quod idem est) fidem eorum quae adhuc imperfecta est, suis numeris absolvat. Atqui haec fides est, quam mire antehac celebravit. Sed hinc colligimus, qui alios longo spatio antecedunt, multum adhuc a meta distare. Itaque quantumvis progressi simus, veniant nobis semper in mentem nostra *ὑστερήματα:* ne ultra eniti pigeat. Hinc etiam patet quam necessaria sit nobis doctrinae assiduitas: neque enim in hoc tantum ordinati sunt doctores, ut uno die vel mense homines adducant ad fidem Christi, sed ut fidem inchoatam perficiant. Caeterum quod sibi Paulus adscribit, quod Spiritus sancti proprium esse alibi (I. Cor. 14, 16.) praedicat: hoc ad ministerium restringere oportet. Porro quum hominis ministerium inferius sit Spiritus efficacia, et illi (ut vulgo loquuntur) subalternum, nihil ex ea imminuit. Quum dicit se *die ac nocte* plusquam abunde fuisse precatum: ex his verbis colligi potest, quam assiduus fuerit in orando Deo, et quam ardenter ac serio id fecerit.

11. Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus noster Iesus Christus viam nostram ad vos dirigat. 12. Vos autem Dominus impleat et abundare faciat caritate mutua inter vos et erga omnes: quemadmodum et nos ipsi affecti sumus erga vos: 13. Ut confirmet corda vestra irreprehensibilia, in sanctitate coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Iesu Christi, cum omnibus sanctis eius.

11. *Ipse autem Deus.* Nunc precatur, ut remotis Satanae obstaculis Dominus viam sibi aperiat, et quodammodo dux sit ac rector itineris ad Thessalonicenses: quo significat nusquam posse nos movere pedem cum successu, nisi Dei auspiciis: ubi tamen ipse manum porrigit, Satanam frustra omnia moliri, ut cursum nostrum avertat. Notandum quod easdem Deo et Christo partes assignat: ut certe nihil bonorum nobis praestat Pater quam per manum Christi. Sed quum ita de utroque pariter loquitur, communem Christi divinitatem et potentiam cum Patre esse docet.

12. *Vos autem Dominus.* Altera precatio, ut interea, dum obstructum illi est iter, se tamen absente, Dominus Thessalonicenses confirmet in sanctitate, et caritate impleat. Atque hinc rursum discimus in quo posita sit Christianae vitae perfectio, nempe in caritate et pura sanctitate cordis, quae ex fide manat. Caritatem illis mutuam primo inter se commendat, deinde erga omnes: nam ut initium fieri decet a domesticis fidei, ita diffundere se animus noster debet ad universum humanum genus. Deinde ut colenda est propior coniunctio, ita praeterire non debemus eos, qui procul sunt dissiti, quin ipsi in suum ordinem veniant. Vult abundare et impleri Thessalonicenses caritate: quia, quantum proficimus in Dei notitia, crescere simul debet in nobis fratrum amor, donec perverso nostri amore profligato totum cor occupet. Thessalonicensibus precatur a Deo caritatem perfectam: significans tam eius incrementa quam initium ab uno Deo esse. Unde apparet quam praepostere faciant, qui vires nostras Legis divinae praeceptis metiuntur. Finis Legis caritas, inquit Paulus (I. Tim. 1, 5.): idem tamen Dei opus asserit. Ergo Deus quum vitam nostram format, non respicit quid possimus, sed quod supra vires nostras est, a nobis exigit: ut a se petere discamus praestandi facultatem. Quum dicit *Quemadmodum et nos ipsi ergo vos*, suo exemplo eos stimulat.

13. *Ut confirmet corda vestra.* Corda hic pro Conscientia posuit, vel intima animae parte: significat enim ita placere demum hominem Deo, si cordis sanctitatem, id est, non externam modo, sed interiorem adfert. Sed quaeritur an sanctitate stemus apud Dei tribunal: nam si ita est, quorsum remissio peccatorum? atqui hoc videntur innuere Pauli verba, ut sint irreprehensibiles conscientiae in sanctitate. Respondeo, non excludi a Paulo remissionem peccatorum, qua fit, ut sanctitas nostra, quae alioqui aspersa est multis inquinamentis, Dei conspectum sustineat: semper enim fides, qua placatur nobis Deus, ut vitiis nostris ignoscat, reliqua omnia praecedit: sicuti fundamentum prius aedificio est. Caeterum non docet Paulus qualis in hoc mundo, vel quanta possit esse fidelium sanctitas, sed eam cupit augeri, donec evadat in suam perfectionem. Ideo dicit *In adventu Domini:* significans eo usque differri eorum complementum, quae nunc in nobis Dominus inchoat. *Cum omnibus sanctis.* Bifariam exponi potest haec particula, vel ut pura habeant corda Thessalonicenses, cum omnibus sanctis in Christi adventu: vel quod Christus venturus sit cum sanctis suis. Tametsi hoc secundum recipio, quod ad verborum syntaxin pertinet: non tamen du

bito, quin sanctos ideo nominaverit Paulus, ut admoneret nos in eum finem vocari a Christo, ut cum omnibus sanctis colligamur: haec enim cogitatio studium sanctitatis acuere in nobis debet.

Cap. IV.

1. Ergo quod reliquum est, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino Iesu, quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare et placere Deo, ut abundetis magis: 2. Nostis enim quae praecepta dederimus vobis per Dominum Iesum. 3. Haec enim est voluntas Dei, sanctificatio vestra: ut vos abstineatis ab omni scortatione, 4. Et sciat unusquisque vestrum, suum vas possidere in sanctificatione et honore: 5. Non in affectu concupiscentiae, quemadmodum et Gentes, quae non noverunt Deum.

1. *Quod reliquum est.* Hoc caput varias praeceptiones continet: quibus Thessalonicenses ad sanctam vitam instituit, vel in eius studio confirmat. Prius didicerant, quaenam esset pie vivendi regula et ratio: hoc illis in memoriam revocat. Quemadmodum, inquit, edocti estis. Porro ne videatur illis adimere, quod dederat, non simpliciter hortatur ut sic ambulent, sed ut abundent magis. Quum ergo profectum urget, innuit iam eos in via esse. Summa est, hoc in primis curandum, ut in suscepta doctrina proficiant: quam Paulus videtur frivolis et inanibus studiis opponere, quibus videmus bonam mundi partem adeo ut plurimum occupari, ut vix postremum locum teneat utilis sanctaque vitae rite formandae meditatio. Admonet ergo Paulus, quomodo instituti fuerint, atque huc toto studio iubet eniti. Porro hic nobis lex praescribitur, ut obliviscentes quae retro sunt, semper tendamus ad ulteriorem progressum: atque huc simul incumbere Pastores debent. Quod autem rogat, quum iure imperare possit, humanitatis ac modestiae est: quam imitari debent Pastores, ut comiter, si fieri potest, populum alliciant magis quam violenter cogant.

3. *Haec enim est voluntas Dei.* Haec generalis est doctrina, ex qua tanquam fonte particulares admonitiones statim deducit. Quum dicit hanc esse Dei voluntatem, significat nos hoc consilio vocatos a Deo esse, ac si diceret: In hoc estis Christiani, huc tendit Evangelium, ut vos sanctificetis Deo. Quid valeat nomen *Sanctificationis*, iam alibi saepius dictum est, nempe ut renuntiantes mundo, et carnis inquinamentis exuti, nos Deo velut in sacrificium offeramus: nihil enim illi offerri decet, nisi purum ac sanctum. *Ut abstineatis.* Haec una praeceptio est, quam ex proximo fonte derivat: sanctitati enim nihil magis contrarium est quam scortandi foeditas, quae totum hominem polluit. Ideo affectum concupiscentiae ad Gentes ablegat, quae Deum ignorant; ac si diceret, Ubi regnat Dei cognitio, domari oportere concupiscentias. Per *Affectum concupiscentiae* foedas omnes carnis libidines designat: sed tamen hoc modo infamat desideria omnia, quae nos ad voluptatem et delicias sollicitant, sicuti ad Romanos capite 13, 14. carnis haberi curam vetat pro eius concupiscentia. Nam ubi sibi appetere homines permittunt, nullus est modus lasciviae. Quare haec una temperantiae ratio est, cupiditates omnes frenare. Particulam hanc *Et sciat unusquisque vestrum suum vas possidere*, nonnulli de uxore exponunt, ac si dictum esset: Mariti cum uxoribus pudice habitent. Sed quum

promiscue alloquatur viros et mulieres, non dubium est, quin vas pro corpore accipiat. Est enim suum cuique corpus veluti domicilium, in quo habitat: vult ergo ut corpus nostrum ab omni foeditate purum servemus. *Et honore*, id est honeste: quia corpus suum probro et macula aspergit, qui ipsum prostituit ad scortationem.

6. Nequis opprimat vel circumveniat in negotio fratrem suum: quia vindex erit Dominus omnium istorum, quemadmodum et praediximus vobis, et obtestati sumus. 7. Non enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem. 8. Itaque qui hoc repudiat, non hominem repudiat, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nos.

6. *Nequis opprimat.* Alia exhortatio, quae tanquam rivus ex sanctificationis doctrina ducitur. Vult, inquit, Deus nos sanctificare, nequis fratri suo iniuriam inferat. Nam quod Chrysostomus sententiam hanc convertit cum priore, et *ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν* exponit alienis uxoribus inhiare, et eas appetere: nimis coactum est. Postquam ergo unum immunditiei exemplum in lasciviis et libidine attigit Paulus, hanc quoque docet sanctitatis partem esse, ut iuste et innocenter agamus cum proximis. Prius verbum ad violentas oppressiones refertur: ubi qui potentior est, audaciam sumit ad nocendum. Alterum immodicas omnes et iniustas cupiditates sub se continet. Quum autem homines sibi ut plurimum in libidine et avaritia indulgent, revocat illis in memoriam quod prius docuerat, Deum scilicet horum fore ultorem. Notandum vero quod dicit, *Obtestati sumus.* tanta enim est hominum tarditas, ut nisi acriter perculsi nullo divini iudicii sensu tangantur.

7. *Non enim vocavit.* Videtur eadem esse haec sententia cum superiore, quod Dei voluntas sit nostra sanctificatio: paulum tamen differt. Nam ubi de corrigendis carnis vitiis disseruit, Deum hoc velle probat a fine vocationis: nos enim quasi in peculium sibi segregat. Rursum quod Deus nos ad sanctitatem vocet, probat a contrariis, quia ab immunditia nos eripit ac revocat: unde concludit, Quicunque hanc doctrinam repudiant, non homines repudiare, sed Deum vocationis scilicet auctorem: quae tota concidit everso de vitae novitate principio. Ideo autem tam vehementer insurgit, quia semper sunt protervi homines, qui, quum secure Deum contemnant, minas omnes subsannant iudicii eius, et simul omnia sanctae ac piae vitae praecepta ludibrio habent. Tales docendi non sunt, sed severa obiurgatione tanquam ictu mallei feriendi.

8. *Qui etiam dedit.* Quo melius a tali contemptu et pervicacia revocet Thessalonicenses, Spiritu Dei praeditos esse admonet, quo discernant primum quid a Deo sit: deinde inter sanctitatem et immunditiam discrimen quale oportet statuant. Tertio iudicium coelesti auctoritate ferant contra omne inquinamenti genus, quod in ipsorum capita recidet, nisi alieni sint a contagio. Ergo utcunque impii quaecunque de sancta vita et timore Dei docentur, rideant; qui donati sunt Spiritu Dei, longe aliud testimonium habent in cordibus suis obsignatum. Cavendum igitur, ne illud exstinguant, vel obliterent. Quanquam ad Paulum et reliquos doctores referri hoc potest, ac si dixisset eos non ex humano sensu immunditiem damnare, sed ex Dei auctoritate pronuntiare quod ab eius Spiritu dictatum est: ego tamen libenter utrosque complector. Quaedam exemplaria pronomen habent secundae personae, Vos: quod ad Thessalonicenses donum Spiritus restringit.

9. De fraterno autem amore non opus habetis ut scribam vobis: ipsi enim vos a Deo estis edocti, ut diligatis invicem. 10. Etenim hoc facitis erga omnes fratres qui sunt in tota Macedonia. hortamur autem vos, fratres, ut abundetis magis, 11. Et altius contendatis ut colatis quietem, et agatis res vestras, et laboretis manibus vestris, quemadmodum vobis denuntiavimus, 12. Ut ambuletis decenter erga extraneos, et nulla re opus habeatis.

9. *De fraterno autem.* Quum prius magnifice extulerit eorum caritatem: nunc occupatione utitur dicens *Non opus habetis ut scribam vobis.* Reddit causam, *quia divinitus edocti sint*: quo significat insculptam esse eorum cordibus caritatem, ut supervacuae sint literae in charta scriptae. Neque enim tantum intelligit quod Iohannes in sua canonica (I. Iohann. 2, 27.), Unctio docebit vos: sed formata esse eorum corda ad caritatem, ut appareat Spiritum sanctum intus dictare cum effectu quid agendum sit, ut scripto praecipere non sit opus. Subiicit argumentum a maiori ad minus: nam quum eorum caritas per totam Macedoniam se diffundat, colligit non esse dubitandum, quin ipsi mutuo inter se ament. Quare, particula *Etenim* valet Quinetiam, vel Imo; augendi enim causa (ut dixi) eam addidit.

10. *Hortamur autem.* Quanquam satis voluntarios esse testatur ad omnia caritatis officia, non tamen desinit hortari ut proficiant: quia nihil in hominibus perfectum. Et certe quod optimum in nobis apparet, optandum est ut sit melius. Verbum φιλοτιμεῖσθαι alii sequentibus coniungunt, ac si iuberet eos eniti ad colendam quietem: sed aptius cum priori verbo cohaeret. Postquam enim admonuit ut crescant in caritate, sanctam aemulationem illis commendat, ut mutuo inter se amore certent: vel certe praecipit, ut se ipsum unusquisque vincere contendat: atque hoc posterius magis amplector. Ergo ut perfecta sit eorum caritas, contentionem in illis requirit, qualis esse in iis solet, qui ad victoriam cupide aspirant. Haec optima est aemulatio, quum singuli benefaciendo se ipsos vincere conantur. Cur eorum sententiae non subscribam, qui exponunt *Enitimini quietem agere:* haec una ratio satis valida mihi esse videtur, quod Paulus non posuisset in re minus difficili tam arduum certamen: quod ad profectum caritatis optime congruit, ubi tot obstacula se ingerunt. Neque etiam displicet altera verbi significatio, ut sint in commune liberales.

11. *Colatis quietem.* Iam dixi hoc membrum separandum esse a prioribus; nam haec nova sententia est. Quiescere autem hoc loco significat placide et sine tumultu agere, quemadmodum etiam Gallice loquimur, *sans bruit.* In summa, iubet eos pacatos esse et tranquillos. huc pertinet quod continuo post adiungit, *Et agatis res vestras.* Videre enim est eos, qui se in aliena negotia importune ingerunt, multum tumultuari, sibique et aliis molestos esse. Haec igitur optima tranquillae vitae ratio, dum unusquisque, vocationis suae officiis intentus, exsequitur quae sibi a Domino mandata sunt, et in iis se occupat; dum agricola se in operibus rusticis exercet, opifex artem suam tractat, atque ita singuli intra proprios fines se continent. Simulatque hinc deflectunt homines, omnia incomposita sunt ac turbulenta. Caeterum non ita vult singulos agere suas, ut sibi quisque seorsum vivat, omissa aliorum cura: sed tantum otiosam levitatem corrigere vult, quae tumultuosos in publicum homines reddit, qui domi sedatam vitam agere debebant. *Laboretis manibus.* Manuarium laborem duabus de causis commendat: ut sibi

sufficiant ad tolerandam vitam, et honeste se gerant etiam coram infidelibus. Nihil enim turpius inerti ac nihili homine, qui nec sibi nec aliis utilis, tantum ad edendum et bibendum natus videtur. Porro hic labor vel operandi ratio late patet: quod enim de manibus loquitur, in eo est synecdoche; sed non dubium quin omnem exercitationem comprehendat humanae vitae utilem.

13. Nolo autem vos ignorare, fratres, de iis qui obdormierunt, ut ne contristemini, sicut et caeteri qui spem non habent. 14. Nam si credimus quod Iesus mortuus est, et resurrexit: ita et Deus eos, qui dormierunt per Christum, adducet cum eo.

13. *Nolo autem vos.* Non est verisimile, spem resurrectionis convulsam fuisse apud Thessalonicenses a profanis hominibus: quemadmodum Corinthi factum fuerat. Videmus enim ut Corinthios severe castiget: hic autem tanquam de re non dubia loquitur. fieri tamen potest, ut non satis infixa eorum animis fuerit haec persuasio: atque ideo in lugendis mortuis aliquid ex veteri superstitione retinuerint. Haec enim est summa, non esse lugendos ultra modum mortuos, quia simus omnes excitandi. Unde enim fit, ut nullum finem nec modum habeat infidelium luctus, nisi quia nulla apud eos resurrectionis spes est? Nos ergo, qui de resurrectione edocti sumus, nonnisi moderate lugere decet. Postea de modo resurrectionis disseret, praeterea aliquid attinget de temporibus. Sed hoc loco tantum cohibere nimium moerorem voluit, qui nunquam ita apud eos regnasset, si viguisset seria resurrectionis cogitatio et memoria. Non autem prorsus lugere vetat, sed moderationem requirit in luctu: dicit enim *Ut ne contristemini sicut alii, qui spem non habent.* More infidelium eos tristari vetat, qui frena dolori laxant: quia mortem habent pro ultimo interitu, et perire existimant quicquid e mundo tollitur. Quum autem sciant fideles se ex mundo migrare, ut tandem colligantur in regnum Dei, similem lugendi causam non habent: quare doloris temperamentum esse debet resurrectionis cognitio. Dormientes vocat mortuos, communi Scripturae more, quo verbo mortis acerbitas mitigatur: multum enim differt ab interitu dormitio. Caeterum non ad animam, sed corpus refertur; iacet enim in sepulcro cadaver, quasi in lecto, donec hominem Deus excitet. Itaque desipiunt qui inde colligunt animas dormire. Tenemus nunc Pauli mentem: nempe quod fidelium mentes ad considerandam resurrectionem attollit, ne in suorum morte nimio moerori indulgeant. absurdum enim esse ut nihil differant ab infidelibus, qui ideo nullum adhibent moerori finem vel modum, quia in morte nihil nisi interitum agnoscunt. Qui hoc testimonio abutuntur ut Stoicam indolentiam, hoc est ferream duritiem, statuant inter Christianos, nihil tale reperient in Pauli verbis. Quod obiiciunt dolendum non esse in morte nostrorum, ne Deo resistamus, id in omnibus rebus adversis valeret: sed aliud est frenare dolorem nostrum, ut subiiciatur Deo: aliud abiecto humano sensu instar lapidum obdurescere. Sit ergo piorum dolor consolatione mistus, quae eos ad patientiam erudiat. Id efficiet spes beatae immortalitatis, quae patientiae mater est.

14. *Nam si credimus.* Illud fidei nostrae axioma sumit, Ideo excitatum esse Christum a mortuis, ut eiusdem simus resurrectionis participes: unde infert, nos cum eo aeternum victuros. Haec porro doctrina (quemadmodum prioris ad Corinthios capite 15, 13. dictum est) ex alio principio pendet, quod non sibi Christus, sed nobis mortuus est ac resurrexit. Proinde qui de resurrectione dubitant,

magnam faciunt Christo iniuriam, imo quodammodo ipsum e coelo detrahunt: quemadmodum ad Romanos capite 10,6. habetur. *Dormire per Christum* est retinere in morte coniunctionem, quam habemus cum Christo: nam qui fide in Christum inserti sunt, mortem cum eo communem habent, ut sint vitae socii. Quaeritur autem an non resurrecturi etiam sint infideles: nam resurrectionem Paulus non asserit nisi in Christi membris. Respondeo, Paulum non aliud hic attingere nisi quod praesenti instituto congruebat. Neque enim hic terrendi erant impii, sed corrigendus piorum immodicus dolor, ac sanandus consolationis medicina, ut facit.

15. Hoc enim vobis dicimus in sermone Domini, quod nos, qui vivemus et superstites erimus in adventum Domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt. 16. Quoniam ipse Dominus cum clamore, cum voce Archangeli et tuba Dei descendet e coelo: ac mortui, qui in Christo sunt, surgent primum. 17. Deinde nos qui vivemus, ac residui erimus, simul cum ipsis rapiemur in nubibus, in occursum Domini in aera: et sic semper cum Domino erimus. 18. Itaque consolamini vos mutuo in sermonibus istis.

15. *Hoc enim vobis* etc. Modum nunc breviter describit, quo excitandi sunt fideles ex morte. Quum autem de re maxima et humano ingenio incredibili verba facit, et simul promittit, quod est supra hominum potestatem et arbitrium: praefatur nihil se praeferre suum vel humanum, sed Dominum esse auctorem. Probabile autem est, *Sermonem Domini* vocari sumptum ex eius concionibus. Tametsi enim ex revelatione didicerat Paulus omnia regni coelestis arcana, hoc tamen ad fidem resurrectionis adstruendam aptius erat apud fideles, quum referret quae proprio Christi ore prodita fuerant, ac si diceret: Non primi exstitimus resurrectionis testes, sed magister ipse eam asserit. *Nos qui vivemus.* Hoc ideo dictum est, ne putarent eos solos resurrectionis fore compotes qui usque ad Christi adventum superstites forent: alienos vero ab ea esse, qui prius morte sublati essent. Ab illis, inquit, resurrectionis ordo incipiet: non ergo nos sine illis resurgemus. Hinc apparet tenuem et obscuram, variisque erroribus implicitam fuisse fidem ultimae resurrectionis apud nonnullos, quum fingerent mortuos ea privatos esse. Vitam enim aeternam ad eos solos pertinere imaginabantur, quos Christus ultimo adventu vivos adhuc in terris deprehenderet. His erroribus ut medeatur Paulus, priorem mortuis ordinem assignat: deinde sequuturos docet, qui tunc in vita hac restabunt. Quod autem in prima persona loquens se quasi unum facit ex eorum numero, qui usque ad diem extremum victuri sunt: eo vult Thessalonicenses in exspectationem erigere, adeoque pios omnes tenere suspensos, ne sibi tempus aliquod promittant. Nam ut demus ipsum ex peculiari revelatione scivisse venturum aliquanto serius Christum: hanc tamen Ecclesiae communem doctrinam tradi oportuit, ut fideles omnibus horis parati essent. Interea simul ansam curiositati multorum praecidi oportuit, quod prolixius deinde faciet. Caeterum quum dicit Nos qui sumus superstites, tempus praesens loco futuri more Hebraico usurpat.

16. *Quoniam ipse Dominus.* Ponit vocem κελεύσματος: mox subiungit *vocem Archangeli*, expositionis vice, significans qualis futurus sit ille hortatorius clamor: nempe quod Archangelus praeconis fungetur officio, ut citet vivos et mortuos ad Christi tribunal. Quanquam enim hoc Angelis omnibus commune erit, tamen, ut in ordi-

nibus fieri solet, primarium unum statuit, qui aliis praecinat. Caeterum de *Tuba* relinquo aliis subtilius disserendum: neque enim aliud habeo, quam quod in priorem ad Corinthios breviter attigi. Certe non aliud fuit hoc loco Apostoli consilium, quam magnificam et reverentiae plenam Iudicis speciem gustandam praebere, donec eam plene cernamus. Hoc gustu interea contentos esse nos decet. *Mortui qui in Christo.* Iterum asserit mortuos qui in Christo sunt, hoc est in Christi corpore continentur, priores resurrecturos: ut sciamus non illis minus quam vivis repositam esse in coelo spem vitae. De reprobis tacet, quia nihil hoc ad piorum consolationem, in qua nunc versatur. Superstites dicit cum illis simul raptum iri: in his nulla mortis mentio: quare innuere videtur mortis fore expertes. Hic multum se torquet Augustinus, tum libro De Civitate vicesimo, tum in Responsione ad Dulcitium: quia secum pugnare videatur Paulus, qui alibi (I. Cor. 15, 36.) negat renasci posse semen nisi moriatur. Verum solutio facilis est, quia subita immutatio mortis instar erit. Mors quidem ordinaria separatio est animae a corpore. Verum nihil obstat quominus aboleat Dominus momento corruptibilem hanc naturam, ut novam sua virtute creet: sic enim impletur, quod fieri oportere idem Paulus docet, ut absorbeatur mortalitas a vita (I. Cor. 5, 4.). Quod in confessione nostra habetur, Christum iudicem mortuorum fore ac vivorum, Augustinus sine figura verum esse agnoscit: tantum in illo scrupulo haeret, quomodo resurgant qui non sunt mortui. Verum (ut dixi) illa est mortis species, dum in nihilum redigitur haec caro, ut nunc est corruptioni obnoxia. Tantum hoc est discrimen, quod qui dormiunt aliquo temporis spatio corporis exuunt substantiam: qui autem subito innovabuntur, non nisi qualitatem exuent.

17. *Et sic semper.* Semel ad Christum aggregatis promittit aeternam cum eo vitam: quibus verbis abunde Origenis et Chiliastarum deliria refutantur. Neque enim alium finem habitura est fidelium vita quam Christi, ex quo semel in unum regnum collecti fuerint. Christo autem mille annos tribuere, ut postea regnare desinat, plusquam horrendum dictu est. Atqui in hanc absurditatem cadunt, qui mille annis terminant fidelium vitam, quia vivere eos cum Christo oportet, quamdiu erit Christus ipse. Notandum etiam quod dicit *Erimus:* nam significat tunc nos vitam aeternam utiliter sperare, quum nobis speramus proprie esse destinatam.

18. *Consolamini.* Apertius iam demonstrat, quod prius dixi, in fide resurrectionis esse nobis iustam consolationis materiam: modo Christi simus membra, et illi tanquam capiti nostro vere uniti simus. Quanquam Apostolus non modo unumquemque sibi quaerere doloris solatium iubet, sed aliis etiam ministrare.

CAP. V.

1. Porro de temporibus et articulis temporum non opus habetis ut vobis scribatur. 2. Ipsi enim optime scitis quod dies Domini tanquam fur in nocte sic veniet. 3. Quando enim dixerint, Pax et securitas: tunc repentinus ipsis superveniet interitus, quasi dolor partus mulieri praegnanti, nec effugient. 4. Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut dies ille vos quasi fur opprimat. 5. Omnes vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

1. *Porro de temporibus.* Nunc tertio loco eos a curiosa et inutili temporum inquisitione retrahit: interea vero admonet, ut assi-

riae fiducia; nam semivictus est qui timide ac dubitanter pugnat. His ergo verbis trepidationem, quae ex diffidentia nascitur, eximere voluit. Non aliunde autem melior salutis certitudo, quam ex decreto Dei colligi potest. *Ira* hoc loco, ut alibi, pro iudicio aut vindicta Dei adversus reprobos capitur.

10. *Qui mortuus est.* A fine mortis Christi confirmat quod dixit. nam si ideo mortuus est, ut nos participes faceret suae vitae, non est quod de salute nostra ambigamus. Dubium tamen est quid nunc per somnium et vigilias intelligat: videri enim posset vitam et mortem designare, et hic sensus esset plenior. Quanquam de quotidiano somno non inepte etiam exponere liceat. Summa est, in hoc mortuum esse Christum, ut sua vita, quae perpetua est et fine caret, nos donaret. Porro non mirum est, quod iam nunc affirmat nos cum Christo vivere: quia fide in regnum Christi ingressi transimus a morte in vitam: Christus ipse, in cuius corpus insiti sumus, sua virtute nos vivificat: et Spiritus, qui in nobis habitat, vita est propter iustitiam.

11. Quare exhortamini (vel *consolamini*) vos invicem, et aedificate singuli singulos, sicut et facitis. 12. Rogamus autem vos fratres, ut agnoscatis eos, qui laborant in vobis, et praesunt vobis in Domino, et admonent vos: 13. Ut eos habeatis in summo pretio cum caritate propter opus ipsorum: pacem habete cum ipsis (vel *inter vos*). 14. Hortamur autem vos fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote erga omnes.

11. *Exhortamini.* Idem est verbum, quod habuimus in fine proximi capitis: quod illic Consolari vertimus, quia contextus id exigebat. nec male etiam huic loco eadem significatio quadraret. Nam quae hactenus tractavit, utriusque materiam suppeditant, tam consolationis quam exhortationis. Quod ergo illis datur a Domino, inter se communicare iubet. Addit, ut se *aedificent:* hoc est confirment in ea doctrina. Sed ne videatur eorum negligentiam perstringere, simul dicit eos sponte facere quod praecipit. Verum quae nostra est ad bonum segnities, qui optime omnium sunt animati, stimulis tamen semper indigent.

12. *Rogamus autem.* Admonitio valde necessaria. Quia enim parvi ducitur regnum Dei, vel saltem non aestimatur pro sua dignitate: hinc etiam sequitur contemptus piorum doctorum. Plerique vero eorum, hac ingratitudine offensi, non tam quia se contemni vident, quam quod inde colligunt, non haberi Domino suo honorem, tepidiores redduntur. Et Deus etiam iuste mundum ulciscitur, quod bonis ministris, quibus ingratus est, eum privat. Quare non tam ministrorum interest, quam totius Ecclesiae, haberi in pretio eos, qui fideliter praesunt. Atque hac de causa Paulus tam sollicite ipsos commendat. *Agnoscere* hic significat Habere rationem aut respectum: sed innuit Paulus ideo minus honoris exhiberi ipsis doctoribus quam deceat, quoniam vulgo non consideratus eorum labor. Sed notandum est, quibus titulis pastores designet. Primo dicit eos laborare: unde sequitur e numero Pastorum excludi omnes otiosos ventres. Porro speciem laboris exprimit, quum addit, *qui vos admonent*, vel instituunt. Quicunque ergo munus docendi non obeunt, frustra se Pastorum nomine venditant. Tales quidem Papa facile in suum catalogum recipit, sed eos e suo expungit Spiritus Dei. Quia autem contemptim (ut dictum est) habentur in mundo, simul praefecturae nomine illos ornat. Tales qui do-

sendo impendunt operam, nec aliter praesunt nisi ut serviant Ecclesiae, Paulus in pretio non vulgari haberi iubet. nam ad verbum sic loquitur, plusquam abunde honore prosequi. nec immerito: observanda enim est ratio, quam mox subiicit, nempe *propter opus ipsorum.* Est autem Opus hoc aedificatio Ecclesiae, aeterna animarum salus, mundi reparatio, denique regnum Dei et Christi. Huius operis inaestimabilis est excellentia ac dignitas: ergo quos tantae rei ministros facit Deus, nobis eximios esse oportet. Verum ex Pauli verbis colligere licet, iudicium Ecclesiae mandari, ut veros Pastores discernat. Nam frustra notae istae adscriberentur, nisi vellet a fidelibus eas animadverti. Et quum iubet honorem deferri laborantibus, et iis qui docendo rite et fideliter gubernant: otiosos certe et improbos neque dignatur ullo honore, neque dignos esse ostendit. *Praesunt in Domino.* Hoc additum videtur ad notandum spirituale regimen. Tametsi enim Reges quoque et Magistratus Dei ordinatione praesunt: quia tamen Ecclesiae gubernationem Dominus peculiariter vult suam agnosci, ideo nominatim *praeesse in Domino* dicuntur, qui Christi nomine et mandato Ecclesiam gubernant. Caeterum hinc colligere licet, quantum absint a Pastorum ac Praesulum ordine, qui tyrannidem a Christo prorsus alienam exercent. Certe ut quis inter legitimos Pastores censeatur, necesse est ut se in Domino praeesse ostendat, nec ab eo quicquam habeat separatum. Hoc autem quid aliud est, quam pura doctrina Christum in sua sede collocare, ut solus sit Dominus et magister?

13. *Cum caritate.* Alii vertunt Per caritatem. Paulus enim dicit In caritate: quod secundum Hebraicae linguae phrasim valet Per aut Cum. Ego tamen malo ita exponere, quod non tantum ipsos revereri, sed etiam amare iubeat. Nam ut amabilis est Evangelii doctrina, sic eius ministros diligere convenit. Durius autem esset illud Per caritatem habere in pretio, quum apte cohaereat amoris cum honore coniunctio. *Pacem habete.* Quanquam hic locus varie legitur etiam apud Graecos, mihi tamen magis arridet ea lectio, quam reddidit Vetus interpres, et sequutus est Erasmus: nempe Pacem habete cum eis, vel colite. Voluit enim (meo iudicio) Paulus Satanae artibus obviam ire, qui non cessat omnia moliri, ut vel iurgia, vel dissidia, vel simultates excitet inter plebem et Pastorem. Itaque quotidie videmus quam levi aut nulla de causa Ecclesiae suis Pastoribus sint infensae: quia scilicet minus quam par sit viget hoc pacis colendae studium, quod tantopere Paulus commendat.

14. *Monete inordinatos.* Communis est doctrina, ut nobis curae sit fratrum salus. Id fit docendo, monendo, corrigendo, erigendo: sed quoniam varia sunt hominum ingenia, non abs re praecipit Apostolus, ut se fideles ad hanc varietatem accommodent. Iubet ergo inordinatos moneri, hoc est eos, qui dissolute vivunt. Et Monitio pro Obiurgatione capitur, quae eos in ordinem reducat: nam et digni sunt maiori severitate, nec alio remedio adduci possunt ad resipiscentiam. Erga *pusillanimes* alia moderatio tenenda est: nam consolatione opus habent: infirmi quoque sunt sublevandi. Pusillanimes autem vocat, qui fracto sunt et afflicto animo. His atque *infirmis* sic indulget, ut inordinatos durius compesci velit. Rursum ita inordinatos aspere moneri iubet, ut infirmi comiter et humane tractentur, ut pusillanimes consolationem accipiant. Frustra ergo qui praefracti sunt et indomiti, blande se mulceri postulant: quoniam remedia morbis sunt accommodanda. Patientiam tamen erga omnes commendat: nam severitas quoque adversus inordinatos aliqua lenitate temperanda est. Quanquam patientia haec taedio proprie opponitur. nihil enim proclivius est quam fatigari in curandis fratrum morbis. Qui semel atque iterum pusillanimem solatus est, si tertio idem agendum sit, sentiet nescio quam mole-

stiam, adeoque indignationem, quae eum in officio pergere non patitur. Ita si monendo vel obiurgando non proficimus statim quantum optandum esset, spem de ulteriore profectu abiicimus. Eiusmodi impatientiae frenum iniicere Paulus voluit, moderationem erga omnes nobis commendans.

15. Videte nequis malum pro malo cuiquam reddat: sed semper benignitatem sectamini, et mutuam inter vos, et in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Indesinenter orate. 18. In omnibus gratias agite: haec enim Dei voluntas in Christo Iesu erga nos. 19. Spiritum ne exstinguatis. 20. Prophetias ne contemnatis. 21. Omnia probate, quod bonum est tenete: 22. Ab omni specie mala abstinete.

15. *Videte nequis.* Quia difficilis est huius praecepti observatio in tanta ingenii nostri ad vindictam propensione, ideo attentos ad cavendum esse iubet. Nam istud Videre sedulum studium significat. Tametsi autem simpliciter prohibet ne certent inter se iniuriis: non tamen dubium quin omnes simul noxios affectus damnare voluerit. Nam si *malum malo reddere* fas non est, vitiosa est omnis nocendi cupiditas. Propria Christianorum est haec doctrina, non retaliare iniurias, sed aequo animo perferre. Ac ne putarent Thessalonicenses ultionem tantum adversus fratres suos prohiberi, nominatim exprimit: Ne cuiquam malefaciant. Speciosae enim interdum excusationes obtendi solent: Quid? illum adeo nequam, scelestum et crudelem cur non liceat mihi ulcisci? Verum quia ultio sine exceptione nobis interdicitur, qualiscunque sit is, qui nos laesit, abstinendum est a noxa. *Sed semper benignitatem.* Hoc posteriore membro non tantum a vindicta abstinendum esse docet, siquis nos laeserit: sed colendam erga omnes beneficentiam. Etsi enim mutuam inter fideles primo esse vult, postea tamen ad omnes, quamvis indignos, eam extendit: ut studeamus malum bono vincere, quemadmodum idem alibi docet (Rom. 12, 21.). Primus ergo patientiae gradus est non ulcisci iniurias: secundus vero, etiam hostes beneficiis prosequi.

16. *Semper gaudete.* Hoc ad moderationem animi refero, dum placide in rebus adversis se retinet, neque frena dolori laxat. Ideo haec tria simul connecto: *Semper gaudere*, *Indesinenter orare*, et *Gratias Deo agere in omnibus.* Nam quum assiduas preces commendat, rationem ostendit perpetuo gaudendi: quia hoc modo levationem in omnibus malis nostris a Deo petimus. Sic ad Philipp. 4, 4., ubi dixit: Gaudete in Domino, iterum dico gaudete. Moderatio vestra nota sit omnibus. Ne sitis solliciti: Dominus prope est. postea rationem demonstrat: Sed in omni precatione vestrae postulationes innotescant Deo, cum gratiarum actione. Illic, ut videmus, causam gaudii ponit animum tranquillum ac sedatum, qui vel iniuriis, vel rebus adversis ultra modum non turbetur. Caeterum ne dolor, tristitia, anxietas, metus nos opprimant, iubet in providentiam Dei recumbere. Porro quia saepe obrepunt dubitationes, an curae simus Deo, remedium quoque praescribit, ut precando nostras sollicitudines quasi in eius sinum exoneremus. quemadmodum David Psal. 37, 5. et 55, 23. praecipit, et eius exemplo Petrus (I. Petr. 5, 7.). Quia autem in votis nimium sumus praecipites, temperamentum adscribit, ut quae desunt expetentes, non tamen desinamus gratias agere. Eandem fere seriem, licet paucioribus verbis, hic contexit. Nam primo loco, tanti vult a nobis aestimari Dei beneficia, ut eorum agnitio et meditatio tristitiam omnem superet.

Et sane si reputamus quid nobis Christus contulerit, nulla erit tanta doloris acerbitas, quae non leniatur, et locum cedat spirituali gaudio. Nisi enim regnet in nobis hoc gaudium, simul a nobis regnum Dei exulat, vel nos ab ipso. Et valde ingratus est Deo, cui non tanti est Christi iustitia et spes vitae aeternae, ut in media tristitia gaudeat. Sed quoniam facile animi nostri fatiscunt, donec impatientiae succumbant: notandum est remedium quod mox adiungit. Iacentes enim et prostrati erigimur precibus, quia in Deum reiicimus quod nos gravabat. Quoniam autem multa quotidie, imo singulis momentis pacem nostram inquietare, et gaudium excutere nobis possent: ideo continenter nos orare iubet. De hac autem precandi assiduitate alibi diximus. Gratiarum actio, ut dixi, quasi temperamentum subiicitur. Multi enim sic orant, ut tamen obmurmurent Deo, ac fremant, nisi protinus obsequatur eorum votis. Atqui desideria nostra sic frenari convenit, ut, contenti eo quod datur, gratiarum actionem semper misceamus votis. Petere quidem licet, gemere etiam et conqueri: sed ita ut nobis magis adlubescat Dei voluntas, quam nostra.

18. *Haec enim Dei voluntas.* Nempe ut gratias agamus, secundum Chrysostomi sententiam. Ego pleniorem sensum contineri puto sub his verbis: quod talis sit erga nos Dei affectus in Christo, ut in afflictionibus quoque largam habeamus materiam gratias agendi. Quid enim ad nos placandos aptius aut magis appositum, quam dum audimus Deum sic nos in Christo complecti, ut in bonum ac salutem vertat quicquid nobis accidit? Meminerimus ergo, hoc singulare esse corrigendae impatientiae remedium, ab intuitu praesentium malorum, quae nos cruciant, oculos referre in diversam considerationem, qualiter erga nos affectus sit Deus in Christo.

19. *Spiritum ne exstinguatis.* Haec metaphora ducta est a vi et natura Spiritus: nam quum proprium Spiritus officium sit illustrare mentes, atque ideo vocetur lux nostra: proprie dicimur eum exstinguere, dum eius gratiam exinanimus. Sunt qui putant idem dici hoc et proximo membro. Ergo secundum eos Spiritum exstinguere nihil aliud est quam contemnere prophetias. Verum quia diversis modis exstinguitur Spiritus, haec duo inter se distinguo, tanquam genus et speciem. Tametsi enim contemptus prophetiae est exstinctio Spiritus, Spiritum tamen illi etiam exstinguunt, qui, quum profectu quotidiano magis ac magis accensas a Deo scintillas excitare debeant, sua ignavia in nihilum redigunt dona Dei. Itaque latius patet haec admonitio de non exstinguendo Spiritu, quam proxima de non spernendis prophetiis. Sensus prioris est: Estis Spiritu Dei illuminati: videte ne vestra ingratitudine lux ista vobis pereat. Valde utilis admonitio: nam eos, qui semel illuminati fuerant, ubi respuunt tam pretiosum Dei donum, vel clausis oculis se abripi sinunt in mundi vanitatem, horrenda caecitate percuti cernimus, ut sint aliis in exemplum. Cavendum igitur a socordia, qua Dei lumen in nobis suffocatur. Caeterum qui hinc colligunt, in hominis arbitrio esse vel exstinguere, vel fovere lucem oblatam, ut gratiae efficaciam extenuent, ac facultates extollant liberi arbitrii: male ratiocinantur. Quanquam enim efficaciter in suis electis operatur Deus, neque tantum lucem illis admovet, sed facit ut videant, oculos cordis illis aperit, apertosque tenet: quia tamen semper ad desidiam caro inclinat, exhortationum stimulis opus habet. Verum quod Pauli voce Deus praecipit, intus ipse praestat. Interea partes nostrae sunt petere a Domino, ut lampadi accensae oleum suppeditet, servet purum ellychnium, atque etiam promoveat.

20. *Prophetias ne contemnatis.* Opportune haec sententia alteri subnectitur: nam quum per doctrinam Spiritus Dei nobis maxime illuceat: qui doctrinae locum negant, quantum in se est, exstin-

gunt Spiritum: semper enim considerandum, qualiter aut quibus mediis se nobis communicare Deus velit. Ergo quicunque sub magisterio Spiritus sancti proficere cupit, Prophetarum se ministerio doceri sustineat. Caeterum Prophetiae nomine non intelligo vaticinandi donum, sed quemadmodum prioris ad Corinthios, cap. 14, 3., scientiam interpretandae Scripturae: ut Propheta sit Divinae voluntatis interpres. Nam eo quem citavi loco Paulus doctrinam ad aedificationem, exhortationem et consolationem Prophetis tribuit: et has quasi partes enumerat. sit ergo Prophetia in hoc loco Scripturae interpretatio in usum praesentem accommodata. Eam sperni vetat Paulus, nisi sponte velimus errare in tenebris. Est autem insignis sententia ad externae praedicationis commendationem. Somniant fanatici homines, pueros esse qui in Scripturae lectione vel auditu verbi retinentur: quasi nemo sit spiritualis, nisi doctrinae contemptor. Superbe igitur humanum ministerium, adeoque Scripturam ipsam despiciunt, ut Spiritum assequantur. Deinde quotquot illis deliria ingerit Satan, pro arcanis Spiritus revelationibus fastuose venditant. Tales sunt Libertini et similes furiae. Et quo quisque indoctior, eo maiore arrogantia inflatus ac turgidus. Nos vero Pauli exemplo discamus Spiritum cum voce hominum coniungere, quae nihil est quam illius organum.

21. *Omnia probate.* Quoniam saepe temerarii homines et spiritus impostores nugas suas prophetiae titulo praetexunt, posset hac ratione vel suspecta vel etiam odiosa reddi prophetia. Quemadmodum hodie multi ad ipsum praedicationis nomen propemodum nauseant, quia tam multi sunt insulsi ac imperiti, qui sua nihili commenta pro suggestu effutiunt: alii etiam impii ac sacrilegi, qui exsecrandas blasphemias deblatterant. Quoniam itaque talium hominum vitio fieri poterat, ut fastidiose exciperetur prophetia, imo vix locum teneret: Paulus iubet Thessalonicenses probare omnia; significans, etiamsi non omnes exacte loquantur ad absolutam regulam, prius tamen iudicandum esse, quam damnetur ulla doctrina vel respuatur. Bifariam hic peccari solet: nam alii, quia falso nominis Dei praetextu vel decepti sunt, vel sciunt vulgo plerosque decipi, promiscue reiiciunt quamlibet doctrinam: alii stulta credulitate quicquid Dei nomine propositum est absque delectu amplectuntur. Utrumque vitiosum est: nam priores, fastuoso illo praeiudicio imbuti, viam ad proficiendum sibi praecludunt: alteri vero ad omnes errorum ventos se temere exponunt. Paulus ab his duobus extremis ad medium revocat Thessalonicenses, dum vetat quicquam damnare, nisi prius examinatum: et rursum admonet, iudicium adhibendum esse, priusquam quod in medium affertur pro indubio recipiant. Et sane haec Dei nomini saltem reverentia debetur, ut prophetiam, quae dicitur ab eo profecta, non aspernemur. Verum sicuti reiectionem debet praecedere examen vel discretio, ita et susceptionem verae et sanae doctrinae. Neque enim ea levitate pios esse convenit, ut indifferenter falsum non minus quam verum arripiant. Hinc colligimus, Spiritu iudicii eos donari a Deo, ut discernant ne circumveniantur hominum imposturis. Nisi enim discretione essent praediti, frustra Paulus diceret *Probate*, et *tenete quod bonum est*. Quod si recte probandi facultate destitui nos sentimus: ab eodem Spiritu, qui per Prophetas suos loquitur, petenda est. Pronuntiat autem hoc loco Dominus per os Pauli, nullis hominum vitiis, nulla vel temeritate, vel inscitia, nullo denique abusu debere impediri doctrinae cursum, quin semper in Ecclesia vigeat. Nam quum prophetiae abolitio Ecclesiae sit interitus: potius coelum sinamus terrae misceri, quam ut cesset prophetia. Sed videtur hic Paulus nimis vagam in docendo licentiam permittere, dum vult probari omnia: nam audienda sunt ut probentur. atqui

hoc modo ianua impostoribus aperta foret ad spargenda sua mendacia. Respondeo, eum nunc minime postulare audientiam falsis doctoribus, quorum os alibi (Tit. 1, 9.) obstruendum esse docet, et quos tam severe excludit: nihilo etiam magis tollere ordinem in eligendis doctoribus, quem tantopere alibi (1. Cor. 1, 14.) commendat. Sed quoniam tanta diligentia nunquam adhiberi potest, quin prophetent interdum qui minus quam deceat sunt instructi, et interdum boni et pii doctores a scopo aberrent: eam modestiam requirit a fidelibus, ut tamen audire non detrectent. Nihil enim periculosius quam ea morositas, qua fit ut nobis insipida sit quaevis doctrina, dum probare, quae recta sit, non sustinemus.

22. *Ab omni specie mala.* Nonnulli universalem esse sententiam putant, ac si abstinere praeciperet ab omnibus, quae mali speciem prae se ferunt. Ita sensus esset, non sufficere interius conscientiae testimonium, nisi habeatur et fratrum ratio, ut obviam eatur offendiculis, fugiendo quicquid malum videri potest. Qui Speciem dialectice exponunt generi subiectam, nimis crasse hallucinantur. Speciem enim dixit quae vulgo Apparentia. Et potest legi tam Mala, quam Mali in genitivo: eadem tamen significatione. Ego potius Chrysostomum et Ambrosium sequor, qui cum proxima sententia contexunt. Quanquam neuter eorum explicat Pauli mentem: et forte quid sibi velit, non prorsus assequuti sunt. Breviter dicam quod sentio. Primum speciem mali, vel malam, interpretor, quum nondum ita comperta est doctrinae falsitas, ut merito reiici queat: sed tamen aliqua haeret sinistra suspicio, et timetur nequid veneni lateat. Ergo ab eo genere doctrinae, quod malum etiamsi non sit, apparet, abstinere praecipit: non quod in totum reiici permittat, sed quia recipi, aut fidem obtinere non debet. Cur enim prius quod bonum est teneri iussit, nunc abstineri vult non simpliciter a malo, sed a mali specie? quia, ubi diiudicatione in lucem producta fuerit veritas, tunc demum ei fidem haberi decet. ubi autem subest falsi metus, aut mens dubitatione est implicita, pedem referre, vel gradum (ut loquuntur) suspendere convenit, nequid dubia perplexaque conscientia amplectamur. In summa, docet qualiter nobis utilis futura sit prophetia citra periculum: nempe si attenti erimus ad omnia probanda, et si levitas ac festinatio aberit.

23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: et integer spiritus vester, et anima et corpus sine reprehensione in adventu Domini nostri Iesu Christi custodiatur: 24. Fidelis qui vos vocavit, qui et faciet. 25. Fratres, orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adiuro vos per Dominum ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.

23. *Ipse autem Deus.* Postquam varia praecepta dedit, tandem descendit ad precationem. Et certe frustra spargitur doctrina, nisi eam Deus in animos nostros inserat. Unde apparet quam praepostere faciant, qui ex Dei praeceptis metiuntur hominum vires. Paulus ergo, quum sciret inutilem esse omnem doctrinam, donec cordibus nostris eam Deus quasi digito suo insculpat, precatur Deum, ut Thessalonicenses sanctificet. Cur Deum *pacis* hic nominet, mihi non satis constat: nisi referre ad superiora libeat, ubi fraterni consensus, et patientiae et aequitatis meminit. Scimus autem sub verbo

Sanctificandi contineri totam hominis renovationem. Iam ex parte quidem renovati erant Thessalonicenses: sed optat Paulus, ut quod reliquum est Deus perficiat: unde colligimus, tota vita proficiendum esse in sanctitatis studio. Caeterum si Dei officium est totum hominem reformare, nihil libero arbitrio residuum fit. Nam si nostrum esset Deo cooperari, ita loquutus esset Paulus: Sanctificationem vestram Deus adiuvet, vel promoveat. Quum autem dicit *Sanctificet totos*, solum illum facit solidi operis auctorem. *Et integer spiritus.* Hoc expositionis vice additum est, ut sciamus, quaenam sit totius hominis sanctificatio: nempe quum ipse spiritu, anima, et corpore integer, vel purus ac impollutus servatur usque ad diem Christi. Quia autem nunquam in hac vita constat tanta integritas, quotidie aliquid addi ad puritatem, et ex sordibus aliquid repurgari convenit, quamdiu in mundo vivimus. Notanda est autem haec hominis partitio: nam aliquando homo simpliciter corpore et anima constare dicitur, ac tunc anima spiritum immortalem significat, qui in corpore habitat tanquam in domicilio. Quoniam autem duae praecipuae sunt animae facultates, intellectus et voluntas: Scriptura interdum distincte haec duo ponere solet, quum exprimere vult animae vim ac naturam: sed tunc anima pro sede affectuum capitur, ut sit pars spiritui opposita. Ergo quum hic audimus nomen Spiritus, sciamus notari rationem, vel intelligentiam: sicut Animae nomine designatur voluntas et omnes affectus. Scio a multis secus exponi Pauli verba; nam animam vocari putant motum vitalem: spiritum vero, partem hominis renovatam: atqui tunc absurda esset Pauli precatio. Deinde alius est Scripturae usus, quemadmodum dixi: quum Iesaias dicit capite 26, 9.: Anima mea desideravit te nocte, spiritus meus te cogitavit: nemo dubitat quin de intelligentia et affectu suo loquatur, atque ita duas animae partes enumeret: eodem sensu in Psalmis iunguntur duae istae voces. Atque hoc Pauli sententiae melius quadrat. Quomodo enim totus homo integer, nisi quum purae sunt et sanctae cogitationes, quum recti omnes et bene compositi affectus, quum ipsum denique corpus nonnisi bonis operibus suam operam ministeriumque impendit? Nam facultas intelligendi a Philosophis tanquam domina statuitur: affectus sunt medii ad imperandum: corpus obsequium praestat. Videmus nunc quam bene conveniant omnia. Tunc enim purus et integer est homo, si nihil mente cogitat, nihil corde appetit, nihil corpore exsequitur, nisi quod probatur Deo. Quod autem totius hominis custodiam et omnium eius partium ita Deo commendat Paulus, inde colligendum est, nos innumeris periculis esse expositos, nisi illius tutela nos protegeret.

24. *Fidelis qui vos vocavit.* Sicuti precando testatus est quantam de salute Thessalonicensium curam haberet: ita nunc in fiducia Divinae gratiae eos confirmat. Observa autem, quo argumento perpetuum illis Dei auxilium promittat: nempe quia eos vocavit. quibus verbis significat, sperandam esse gratiae continuationem, ex quo semel Dominus nos sibi in filios cooptavit. Neque enim unius diei se Patrem nobis fore pollicetur: sed hac lege nos adoptat, ut perpetuo nos foveat. Ergo vocatio testimonium nobis aeternae gratiae esse debet: nam opus manuum suarum non vult mutilum deserere. Porro fideles alloquitur Paulus, qui non externa modo praedicatione vocati fuerant, sed efficaciter fuerant a Christo ad Patrem adducti, ut essent ex filiorum numero. De *osculo*, ut solenne fuit salutationis symbolum, alibi dictum est. His autem verbis suum erga sanctos omnes amorem declarat.

27. *Adiuro vos per Dominum.* Incertum est timueritne (quod saepe accidit) ne maligni ac invidi homines epistolam supprimerent:

an aliud praecavere voluerit periculum, ne perversa quorundam prudentia, et cautione contineretur inter paucos. Semper enim reperiuntur qui negent utile esse vulgari; quae alioqui optima agnoscant. Certe quocunque artificio vel praetextu tunc machinatus fuerit Satan, ne in omnium notitiam perveniret epistola: colligere ex Pauli verbis licet, quam serio et acriter se opponat. Neque enim res levis aut frivola est adiuratio per Dei nomen. Habemus itaque, Spiritum Dei, quae Pauli ministerio in hac epistola prodidit, velle toti Ecclesiae publicari. Unde apparet, diabolis quoque ipsis praefractiores esse, qui a lectione scriptorum Pauli hodie populum Dei arcent: utpote qui tam severo exorcismo non moventur.

EXIMIO VIRO
BENEDICTO TEXTORI,
MEDICO.

Quum te in artis tuae scientia excellere iudicent qui sunt idonei eius rei cognitores: ego exactam fidem ac diligentiam, quam tum in curandis aegrotis, tum in responsis dandis adhibere soles, pro summa virtute semper duxi. Sed in mea praesertim valetudine vel restituenda vel tuenda sic te sedulo intentum fuisse perspexi: ut facile constaret, non tam unius hominis abs te haberi rationem, quam commune Ecclesiae bonum studio ac curae tibi esse. Putaret forte alius quispiam, levius ideo esse officium, quod non privatim sibi duntaxat impensum foret. Ego autem bis me potius tibi obstrictum esse sentio: quod, quum in obeundis amicitiae partibus nihil omnino praetermitteres, de ministerio quoque meo, quod mihi propria vita carius esse debet, fueris perinde sollicitus. Mortuae praeterea uxoris memoria, quantum tibi debeam, quotidie admonet, non modo quod ope tua saepius levata, semel ex gravi ac periculoso morbo restituta fuit: sed quod in postremo etiam, qui nobis eam eripuit, nihil in ipsa iuvanda, ad industriam, laborem, studium, reliqui feceris. Porro quia non aliam a me tibi mercedem solvi pateris: ut mutuum aliquod esset meae erga te benevolentiae testimonium, huic commentario nomen tuum inscribere volui. Genevae, Calendis Iuliis. M. D. L.

IN POSTERIOREM PAULI AD THESSALONICENSES

ARGUMENTUM.

Hanc epistolam Roma esse missam, ut vulgo habent Graeci codices, mihi non est probabile: nam de suis vinculis aliquid attigisset, sicuti in aliis solet. Deinde circa initium tertii capitis sibi instare periculum significat ab hominibus importunis: unde coniici potest, quum Hierosolymam tenderet, ex itinere scripsisse. Et iam olim Athenis fuisse scriptam, passim receptum fuit apud Latinos. Haec autem scribendi causa fuit: ne se neglectos putarent Thessalonicenses, quod alio festinans Paulus ad eos non venisset. Primo capite hortatur eos ad patientiam. Secundo, vanam et fabulosam opinionem, quae de propinquo Christi adventu sparsa invaluerat, hoc argumento refellit, quia prius oporteat fieri discessionem in Ecclesia, et bonam orbis partem perfide a Deo deficere: imo Antichristum regnare in templo Dei. Tertio capite, postquam se precibus eorum commendavit, et breviter animavit ad constantiam, severe corrigi iubet eos, qui otiose ex alieno vivunt. quod si non obtemperent monitionibus, excommunicandos esse docet.

IN POSTERIOREM PAULI AD THESSALONICENSES IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo, 2. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo. 3. Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, quemadmodum dignum est, quia vehementer augescit fides vestra, et exuberat caritas mutua uniuscuiusque omnium vestrum: 4. Ut nos ipsi de vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, de tolerantia vestra et fide in omnibus persequutionibus vestris et afflictionibus, quas sustinetis, 5. Ostensionem iusti iudicii Dei: ut digni habeamini regno Dei, pro quo et patimini. 6. Siquidem iustum est apud Deum reddere iis, qui vos affligunt, afflictionem: 7. Et vobis, qui affligimini, relaxationem nobiscum.

1. *Ecclesiae in Deo.* De forma salutationis verba facere, supervacuum foret. Hoc modo notatu dignum est, Ecclesiam in Deo et Christo dici, quae non tantum collecta est sub fidei vexillo, ut Deum unum Patrem colat, et in Christum confidat: sed quae opus ac aedificium est tam Patris quam Christi: quia, dum nos sibi Deus adoptat et regenerat, ex ipso esse incipimus in Christo. I. Corinth. 1, 30.

3. *Gratias agere.* Incipit a laude, ut sibi transitum ad cohortationem faciat: sic enim plus proficimus apud eos, qui iam in cursu sunt, dum superiores eorum progressus non tacendo admonemus, quantum adhuc distent a meta, et stimulamus ad pergendum. Quoniam autem priore epistola fidem eorum et caritatem laudaverat, nunc praedicat utriusque incrementa. Et sane haec piis omnibus tenenda est ratio, ut se quotidie examinent, ac videant quousque sint progressi. Haec igitur vera laus fidelium, si in dies crescant in fide et caritate. Quum dicit *Semper*, significat sibi assidue suppeditari novam materiam. Prius gratias de ipsis egerat Deo: nunc dicit esse quare rursus agat, nempe propter quotidianos progressus. Quum autem gratias agit Deo hoc nomine, ab ipso esse testatur non minus incrementa, quam initium fidei et caritatis. nam si essent ex virtute hominum, ficta esset, aut certe de nihilo gratiarum actio. Praeterea ostendit, non vulgares, ac ne mediocres quidem solum, sed uberrimos esse illorum profectus: quo turpior est nostra segnities, dum vix pedem unum longo tempore promovemus. *Quemadmodum dignum est.* His verbis ostendit Paulus, nos ad gratias Deo agendas obstringi, non modo quum nobis benefacit, sed etiam quum eius erga fratres nostros beneficia reputamus. Ubicunque enim relucet Dei bonitas, laude ipsam prosequi decet. Deinde

sic cara nobis esse debet fratrum salus, ut quicquid illis datum est debeamus inter bona nostra censere. Quinetiam si reputamus qualis et quam sancta sit corporis Christi unitas, vigebit haec mutua inter nos communicatio, ut uniuscuiusque membri bona in lucro totius Ecclesiae deputemus. Ergo in laudandis Dei beneficiis semper respicienda est Ecclesiae universitas.

4. *Ut nos ipsi de vobis.* Non potuit ampliorem illis laudem tribuere, quam quum dicit se aliis Ecclesiis ipsos proponere in exemplar: id enim sibi volunt haec verba: Gloriamur in vobis apud alias Ecclesias. neque enim ambitiose Thessalonicensium fidem iactabat Paulus: sed quatenus eorum praedicatio stimulus esse poterat ad imitationis studium. Caeterum non dicit se gloriari de fide ipsorum et caritate, sed de patientia et fide: unde sequitur, patientiam fructum esse ac testimonium fidei. Ideo sic resolvi debent haec verba: Gloriamur de patientia, quae ex fide provenit, et eam testatur in vobis excellere: alioqui non congrueret contextus. Et certe nihil est, quod nos sustineat in tribulationibus, quam fides. Quod inde satis patet, quia, simulac Dei promissiones nos fugiunt, toti collabimur. Ergo quo quisque magis in fide profecerit, eo ad ferenda fortiter omnia erit patientia instructior. Quemadmodum rursus mollities et impatientia in adversis infidelitatem nostram arguit: praesertim vero ubi sustinendae sunt pro Evangelio persequutiones, illic se profert vis fidei.

5. *Ostensionem iusti iudicii Dei.* Aliorum expositiones omitto; hunc puto genuinum esse sensum, quod iniuriae et persequutiones, quas innocentes et pii ab improbis et sceleratis sustinent, quasi in speculo demonstrent Deum fore aliquando mundi iudicem. Ac omnino haec sententia antistrophos est profanae opinioni, quam concipere solemus, quoties bonis male, et malis bene est. Putamus enim fortuito volvi mundum, nullamque Deo gubernationem relinquimus. Hinc fit ut corda hominum occupet impietas et contemptus, ut inquit Selomo: nam qui indigne aliquid patiuntur, vel Deum incusant, vel non putant ab eo curari res hominum. Audimus quid Ovidius dicat: Sollicitor nullos esse putare deos. Imo fatetur David (Psal. 73, 12.), propterea quod res ita confusas in mundo videbat, pedem suum quasi in lubrico fere lapsum esse. Contra impii successu magis insolescunt, quasi nulla scelerum poena eos maneret: quemadmodum Dionysius in prospera navigatione deos iactabat sacrilegis esse amicos. Denique quum videmus impune grassari impiorum saevitiam adversus innoxios, sensus carnis statuit nullum esse Dei iudicium, nullas scelerum esse poenas, nullam iustitiae esse mercedem. Paulus autem ex adverso pronuntiat, quum Deus ita ad tempus impiis parcit, et ad suorum iniurias dissimulat, velut in speculo nobis ostendi futurum eius iudicium. Nam istud pro confesso sumit, fieri non posse quin Deus, ut aequus est iudex, quietem aliquando restituat miseris, qui iniuste nunc vexantur: et piorum oppressoribus praemium rependat, quod meriti sunt. Ergo si tenemus hoc fidei principium, quod Deus sit iustus mundi iudex, ac eius officium sit mercedem cuique secundum opera sua rependere: hoc alterum sine controversia sequetur, praesentem ἀταξίαν esse demonstrationem iudicii, quod nondum apparet. Nam si iustus est mundi iudex Deus, restitui oportet quae nunc sunt confusa: atqui nihil magis inordinatum quam impios impune molestos esse bonis, et effreni violentia grassari: bonos autem nulla sua noxa crudeliter vexari. Hinc colligere promptum est, Deum aliquando conscensurum tribunal, ut statum huius mundi corrigat in melius. Proinde sententia illa, quam subiicit, iustum esse Deo reddere afflictionem et caetera: fundamentum est eius doctrinae, quod Deus futuri iudicii signa ostendat, quum nunc abstinet ab officio iudicis.

Et sane si nunc res tolerabilem in modum essent compositae, ut agnosci posset absolutum Dei iudicium: eiusmodi temperamentum nos in terra detineret. Deus itaque ut nos excitet ad spem futuri iudicii, nunc tantum aliqua ex parte mundum iudicat. Multa quidem documenta edit sui iudicii: sed ita ut nos cogat longius spem nostram extendere. Insignis certe locus, quia docet, quemadmodum excitandae sint mentes nostrae ab omnibus mundi obstaculis, quoties aliquid adversi patimur: nempe ut in mentem nobis veniat iustum Dei iudicium, quod nos extra hunc mundum tollet. Ita mors nobis erit vitae imago. *Digni habeamini.* Non tanti sunt ullae persequutiones, ut nos regno Dei dignos faciant. neque hic Paulus disputat de causa dignitatis, sed tantum sumit communem Scripturae doctrinam, quod Deus abolet in nobis, quae mundi sunt, ut meliorem in nobis vitam instauret. deinde quod pretium vitae aeternae per afflictiones nobis ostendit. Denique modum simpliciter designat, quo aptantur et quasi expoliuntur fideles sub Dei incude: quia per afflictiones mundo renuntiare, et ad coeleste Dei regnum tendere docentur. Deinde confirmantur in spe aeternae vitae, dum pro ea militant. Nam hic est ingressus, de quo concionatus est suis discipulis Christus (Luc. 9, 23.).

6. *Reddere afflictionem.* Iam diximus cur Dei ultionem adversus reprobos attingat: ut scilicet discamus recumbere in exspectationem futuri iudicii, quia Deus malos nondum ulciscitur, quos tamen scelerum poenas dare necesse est. Simul tamen intelligunt fideles, non esse causam cur momentaneae et fluxae impiorum felicitati invideant, quae paulo post in horrendum exitium mutanda est. Quod subiicit de piorum *relaxatione*, convenit cum illa Petri sententia (Act. 3, 20.), ubi diem ultimi iudicii diem refrigerii vocat. In hac tamen bonorum et malorum declaratione clarius exprimere voluit quam iniqua et praepostera esset mundi gubernatio, nisi Deus poenas et praemia in aliud iudicium differret. nam hoc modo mortuum esset Dei nomen. Itaque eum officio suo virtuteque spoliant, quicunque non intenti sunt ad hanc, de qua Paulus loquitur, iustitiam. Addit *Nobiscum*, ut fidem doctrinae ex fidei suae sensu conciliet. Ostendit enim se non philosophari de rebus ignotis, dum in eadem causa et in eodem ordine se cum illis locat. Scimus autem quanto plus auctoritatis mereantur qui et longo usu exercitati sunt in iis quae docent, nec quicquam postulant ab aliis nisi quod parati sunt ipsi praestare. Non ergo in umbra praecipit Paulus, qualiter sub sole pugnare debeant Thessalonicenses: sed strenue pugnans ad eandem ipsos militiam hortatur.

7. Quum manifestabitur Dominus Iesus e coelo cum Angelis potentiae suae, 8. In igne flammanti, qui ultionem infliget iis, qui non noverunt Deum, et non obediunt Evangelio Domini nostri Iesu Christi: 9. Qui poenam dabunt interitum aeternum a facie Domini, et a gloria potentiae ipsius, 10. Quum venerit ut sanctificetur in sanctis suis, et admirabilis reddatur in omnibus qui credunt (quia fides habita sit testimonio nostro erga vos) in illa die.

7. *Quum manifestabitur.* Proximae sententiae confirmatio. Nam quum unum sit hoc ex fidei nostrae capitibus, venturum e coelo Christum, nec frustra venturus sit: finem adventus eius quaerere debet fides. Hic porro est, ut suis adveniat redemptor, imo ut totum orbem iudicet. Descriptio, quae sequitur, huc spectat, ut pii intelligant, quo magis formidabile iudicium hostes suos manet, eo

maiori curae esse Deo suas afflictiones. Nam haec summa aegritudinis et moestitiae causa est, quod putamus Deum leviter malis nostris tangi. Videmus in quas querimonias subinde erumpat David, dum fastu et insolentia hostium suorum uritur. Ergo hoc totum ad fidelium consolationem posuit, quod tribunal Christi depingit horrore plenum, ne praesenti sua deiectione frangantur, dum vident superbe se ac contumeliose ab impiis calcari. Qualis vero futurus sit *Ignis* ille, et ex qua materia: disputandum relinquo hominibus stulte curiosis. mihi tenere sufficit, quod docere in animo habuit Paulus, Christum iniuriarum, quas nobis reprobi inferunt, severissimum fore ultorem. Metaphora autem flammae et ignis, ubi de ira Dei agitur, Scripturae satis trita est. *Angelos potentiae* vocat, in quibus suam potentiam exseret. Angelos enim secum adducet ad illustrandam regni sui gloriam: unde et alibi Angeli maiestatis dicuntur.

8. *Qui ultionem infliget.* Quo melius persuadeat fidelibus, non impunitas fore persequutiones quas ferunt, hoc quoque Dei ipsius interesse docet: quia iidem, qui pios persequuntur, Deo sunt rebelles. Ergo Deum non salutis modo nostrae sed gloriae etiam suae causa vindicem adversus eos esse oportet. Porro hoc ad Christum refertur: Qui reddet ultionem. significat enim Paulus, has illi a Deo Patre iniunctas esse partes. Quaeri autem potest, an vindictam appetere nobis liceat, quia Paulus eam promittit, quasi iure appetatur. Respondeo, fas non esse de quoquam vindictam appetere: quia omnibus bene precari iubemur. Deinde tametsi in genere vindictam adversus reprobos expetere possimus: quia tamen nondum eos discernimus, salutem omnibus optare oportet. Interea impiorum exitium cum desiderio licite sperari potest, modo regnet in cordibus nostris purus et recte compositus Dei zelus, absit autem omnis inordinata cupiditas. *Qui non noverunt.* Incredulos his duobus titulis designat, quod Deum ignorent, et non obediant Evangelio Christi. Nam si per fidem Evangelio obeditur, quemadmodum docet primo capite et ultimo ad Romanos: incredulitas resistendi causa est. Eosdem damnat ignorantiae Dei: nam viva Dei cognitio reverentiam ex se gignit. Itaque semper caeca est incredulitas: non quod prorsus omni luce et intelligentia vacui sint increduli, sed quia sic obtenebratam habent mentem, ut videndo non videant. Non abs re pronuntiat Christus (Iohan. 17, 3.) hanc esse vitam aeternam, nosse verum Deum, etc. Ergo ex defectu huius salutaris notitiae sequitur Dei contemptus, et tandem mors. Qua de re plura disserui primo capite prioris ad Corinthios.

9. *Interitum aeternum a facie.* Per oppositionem ostendit qualis sit poena, cuius meminerat, nempe interitus fine carens, et mors immortalis. Mortis perpetuitas ex eo probatur, quod Christi gloriam habet sibi adversam. atqui ea aeterna est, nec finem habet. itaque vis eius nunquam cessabit. Inde et terribilis poenae atrocitas colligi potest: quia tanta futura est, quanta est Christi gloria et maiestas.

10. *Quum venerit ut sanctificetur.* Quia hactenus de poena reproborum concionatus est, nunc revertitur ad pios, ac dicit venturum Christum, ut in illis glorificetur: hoc est, ut gloria sua illos irradiet, ut sint eius participes: ac si diceret, Christum non sibi privatim habiturum hanc gloriam, sed communem fore *sanctis omnibus.* Haec summa est et singularis piorum consolatio, quod quum in gloria regni sui manifestabitur Dei filius, in eandem secum societatem eos colliget. Subest autem antithesis inter praesentem statum, sub quo laborant ac gemunt fideles, et illam ultimam restitutionem. Nunc enim mundi probris sunt expositi, viles ac nihili ducuntur: tunc autem pretiosi erunt, plenique dignitatis, quum suam gloriam in eos Christus diffundet. Finis est, ut pii quasi oculis clausis praetereant breve hoc terrestris vitae iter, semper mente ad futuram regni Christi manifestationem intenti. Quorsum enim pertinet mentio adventus in potentia, nisi ut spe transiliant ad beatam

illam resurrectionem, quae adhuc abscondita est? Et notandum quod postquam sanctos dixit, vice expositionis addit *Credentes:* quo significat nullam sine fide sanctitatem esse in hominibus, sed omnes esse profanos. In fine iterum repetit *in die illa;* nam cum hac sententia illud cohaeret. Ideo autem repetit, ut fidelium vota cohibeat, ne ultra modum festinent. *Quia fides habita.* Quod generaliter de sanctis dixit, nunc ad Thessalonicenses accommodat: ne dubitent se ex illo esse numero. Quia fidem, inquit, apud vos obtinuit mea praedicatio, iam vos aggregavit Christus ad suorum numerum, quos facturus est gloriae suae consortes. *Testimonium* vocat doctrinam: quia Apostoli sunt Christi testes. Discamus ergo tunc ratas in nobis esse Dei promissiones, quum fidem apud nos inveniunt.

11. In quam rem etiam oramus semper pro vobis: ut vos habeat dignos vocatione Deus noster, et impleat omne beneplacitum bonitatis, et opus fidei cum potentia: 12. Quo glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, et vos in ipso, secundum gratiam Dei nostri, et Domini Iesu Christi.

11. *In quam rem.* Ut sciant sibi opus esse continuo Dei auxilio, testatur se pro illis precari. Quum dicit In hanc rem, intelligit ut perveniant ad supremam illam cursus sui metam: quemadmodum ex reliquo contextu patet, *Ut impleat omne beneplacitum* etc. Videtur tamen quod primo loco posuit esse supervacuum: iam enim Deus ipsos sua vocatione dignatus erat. Sed de fine vel complemento loquitur, quod in perseverantia situm est. Nam ut sumus ad deficiendum proni, per nos non staret quominus irrita subinde fieret nostra vocatio, nisi eam stabiliret Deus. Quare nos habere dignos dicitur, quum ad scopum usque perducit. *Et impleat.* Mirus est Paulus in extollenda Dei gratia: nam Beneplaciti nomine non contentus ex bonitate Dei manare dicit, nisi forte quis malit beneficentiam ex beneplacito, quod idem valet. Nos vero quum gratuitum Dei placitum causam audimus esse nostrae salutis, et illud in eiusdem Dei bonitate esse fundatum: nonne sumus plusquam insani, si vel minimum quicquam arrogare nostris meritis audemus? Neque enim leve his verbis inest pondus. poterat uno verbo dicere, ut impleatur fides vestra: sed Beneplacitum vocat. Deinde clarius adhuc exprimit, non aliunde inductum fuisse Deum, quam sua bonitate: in nobis enim nihil invenit praeter miseriam. Nec vero salutis nostrae principium duntaxat gratiae Dei adscribit Paulus, sed omnes eius partes. Ita refutatur illud Sophistarum commentum, nos quidem praeveniri Dei gratia; sed eam subsequentibus meritis adiuvari. At Paulus in toto salutis cursu nihil praeter meram Dei gratiam agnoscit. Quia autem Dei beneplacitum iam in ipso perfectum est, proxima particula ad effectum, qui in nobis apparet, referens, mentem suam exponit, quum addit *Opus fidei.* Et opus quidem vocat, Dei respectu, qui fidem in nobis operatur, vel efficit ac si diceret: Ut aedificium fidei quod coepit absolvat. Nec temere dicit *Cum potentia;* innuit enim, fidei perfectionem rem esse arduam et summae difficultatis. quod nos etiam plus satis experimur: et ratio etiam in promptu est, si expendimus, quanta sit nostra imbecillitas, quam varia undique obstacula nobis ingerantur, quam graves sint Satanae insultus. Ergo nisi nobis non vulgariter subveniat Dei virtus, nunquam ad suum culmen consurget fides. Nihilo enim facilius est, fidem in homine perficere, quam turrim ex aqua struere, quae soliditate sua procellas omnes et tempestatum impetus sustineat, et altitudine nubes superet. neque enim nos minus fluidi quam aqua: et fidei altitudo coelos penetret necesse est.

12. *Quo glorificetur.* Revocat nos ad praecipuum totius vitae nostrae finem, ut Domini gloriae serviamus. Notatu vero in primis dignum quod addit, vicissim in Christo glorificandos esse qui eius gloriam illustraverint. Nam in eo primum relucet admirabilis Dei bonitas, quod gloriam suam in nobis, qui cooperti sumus ignominia, vult esse conspicuam. Sed duplex hoc miraculum est, quod deinde sua nos gloria irradiat, ac si mutuas vices referret. Ideo addit *Secundum gratiam Dei et Christi.* Nihil enim hic nostrum, tam in ipsa actione quam in effectu vel fructu. solo enim Spiritus sancti ductu vita nostra componitur in Dei gloriam. Et quod tantus inde fructus provenit, hoc ingenti Dei misericordiae acceptum ferre convenit. Interea nisi sumus plusquam stupidi, toto studio ad provehendam Christi gloriam nos eniti par est, quae cum nostra coniuncta est. Quo sensu communem faciat Dei et Christi gloriam, nunc dicere supersedeo, quia alibi dictum est.

CAP. II.

1. Rogo autem vos, fratres, per adventum (vel *de adventu*) Domini nostri Iesu Christi, et nostri in ipsum aggregationem, 2. Ne cito dimoveamini a mente, neque turbemini vel per spiritum, vel per sermonem, vel per epistolam, tanquam a nobis scriptam, quasi instet dies Christi.

1. *Rogo autem.* Quanquam legi potest *de adventu*, ut in margine annotavi: melius tamen quadrat obsecratio, quae ex re praesenti sumpta est. Quemadmodum in priore ad Corinthios (15, 31.), ubi de spe resurrectionis disserit, iusiurandum usurpat per illam gloriam, quae speranda est fidelibus. Atque hoc multo plus habet efficaciae, quum fideles per Christi adventum adiurat, ne eius diem temere adesse credant. simul enim admonet de eo nonnisi religiose et sobrie esse cogitandum. Obtestatio enim per eas res fieri solet, quae reverentiam apud nos habent. Sensus ergo est: Siculi res vobis pretiosa est Christi adventus, quo nos simul ad se colliget, et re ipsa perficiet corporis unitatem, quam ex parte adhuc fide colimus: ita per eum vos obsecro, ne creduli nimium sitis, si quis quocunque colore diem eius instare affirmet. Quia nonnihil attigerat priore epistola de resurrectione: fieri potest ut leves quidam et fanatici homines occasionem inde arripuerint, propinquum et certum diem statuendi. Neque enim verisimile est, prius exortum fuisse hunc errorem apud Thessalonicenses. Nam reversus illuc Timotheus Paulum certiorem fecerat de toto eorum statu: atque ut homo prudens et exercitatus nihil omiserat, quod ad rem faceret. Paulus autem, si admonitus fuisset, tacere non poterat de re tam seria. Ita existimo, quum lecta esset Pauli epistola, ubi continebatur viva resurrectionis descriptio, coepisse curiosos homines de tempore intempestive philosophari. Fuit autem prorsus hoc exitiale commentum: sicut et alia eius generis, quae postea non sine Satanae artificio sparsa fuerunt. Nam ubi dies aliquis propinquus esse dicitur, nisi statim adveniat, ut impatiens est longioris morae hominum natura, languescunt animi, et languorem paulo post sequitur desperatio. Hic ergo Satanae astus fuit, quia spem resurrectionis palam evertere non poterat, ut eam furtim quasi per cuniculos labefactaret, diem eius propinquum et mox futurum promittere. Et postea non desiit varia machinari, quibus resurrectionis fidem paulatim ex hominum animis deleret: quia aperte evellere non poterat. Est quidem hoc speciosum, diem nostrae redemptionis praefigi, ideo-

que vulgi plausu excipitur: sicuti videmus Lactantii et Chiliastarum deliria multum olim placuisse. atqui non alio tendebant quam ad diruendam spem resurrectionis. Non fuit hoc Lanctantii consilium, sed abusus est pro sua vafritie Satan eius et similium curiositate, ut nihil in religione certum aut fixum relinqueret. et hodie quoque eundem movere lapidem non cessat. Nunc videmus quam necessaria fuerit Pauli admonitio: quoniam alioqui specioso praetextu subversa fuisset tota religio apud Thessalonicenses.

2. *Ne cito dimoveamini a mente neque turbemini.* Mentem vocat compositam fidem, quae in sana doctrina acquiescit. Illo autem figmento, quod repudiat, quasi in ecstasin rapti fuissent. Et tres imposturae species notat, a quibus cavere debeant: *spiritum, sermonem, et supposititiam epistolam.* Spiritus nomine fictas Prophetias intelligit: ac modum illum loquendi inter pios tritum fuisse apparet, ut vaticiniis imponerent nomen Spiritus, honoris causa. Nam ut iustam habeant auctoritatem prophetiae, in Spiritum Dei potius quam in homines respicere convenit. Verum ut mos diaboli est, se transfigurare in Angelum lucis, hunc titulum furati sunt impostores, ut fucum simplicibus facerent. Quanquam autem hanc larvam Paulus illis detrahere poterat, tamen per concessionem sic loqui maluit. ac si diceret: Utcunque spiritum revelationis obtendant, ne credite. Quemadmodum et Iohannes (I. Iohan. 4, 1.): Probate, inquit, Spiritus numquid ex Deo sint. Sermo doctrinam quamlibet (meo iudicio) comprehendit: dum rationibus vel coniecturis, vel aliis coloribus insistunt falsi doctores, ut sua commenta persuadeant. Quod addit de epistola, testimonio est, veterem fuisse hanc impudentiam, aliena nomina supponendi. Quo magis admiranda est Dei erga nos misericordia, quod, quum vivo adhuc et vidente Paulo falso eius nomen in scriptis adulterinis praetenderent, integra eius scripta ad nostram usque aetatem servata sunt. Certe neque fortuito, neque hominum industria fieri hoc poterat: nisi Deus ipse virtute sua Satanam et omnes eius ministros compescuisset. *Quasi instet dies Christi.* Videtur hoc pugnare cum multis Scripturae locis, ubi Spiritus diem illum instare pronuntiat. Sed facilis est solutio: instat enim Dei respectu, apud quem mille anni sunt tanquam dies unus. Interea sic vult Dominus a nobis assidue exspectari, ut certum spatium minime praefiniamus. Vigilate, inquit: quia nescitis diem neque horam (Matth. 24, 42.). Falsi autem isti vates, quos Paulus refellit, quum suspensos tenere deberent hominum animos, ne morae taedio fatigarentur, iubebant de brevi adventu securos esse.

3. Nequis vos decipiat ullo modo: quia nisi prius venerit discessio, et nisi revelatus fuerit sceleratus ille filius perditus, 4. Adversarius, et qui se extollit adversus omne quod dicitur Deus, aut numen: ita ut ipse in templo Dei tanquam Deus sedeat, ostendens se ipsum quasi sit Deus.

3. *Nequis vos.* Ne sibi laetum redemptionis diem frustra tam brevi promittant, triste illis vaticinium proponit de futura Ecclesiae dissipatione. Eadem prorsus haec concio est cum illa Christi, qua usus est apud discipulos, quum rogassent de fine saeculi. Hortatur enim ut se ad dura certamina comparent (Matth. 24, 6.). et postquam de maximis et prius inauditis calamitatibus disseruit, quibus prope in vastitatem redigenda erat terra, subiicit, Nondum esse finem; sed haec initia esse dolorum. In hunc modum Paulus diu militandum fidelibus esse pronuntiat, antequam ad triumphum veniant. Est autem hic insignis locus, et apprime dignus observatu. Fuit haec gravis et periculosa tentatio, quae vel maxime cordatos posset concutere,

ac deiicere e statu: videre Ecclesiam, quae tantis laboribus sensim ac difficulter erecta fuerat mediocrem in statum, subito quasi tempestate convulsam, ruere. Praemunit ergo Paulus non Thessalonicensium modo, sed piorum omnium mentes: ut quum Ecclesiam dissipari contigerit, non terreantur quasi re nova, vel non exspectata. Sed quia hunc locum varie torserunt interpretes, hoc primo agendum est, ut teneamus genuinam Pauli mentem. Negat venturum Christi diem, donec in apostasiam prolapsus fuerit mundus, ac regnum Antichristi in Ecclesia obtinuerit: nam quod de imperii Romani defectione locum hunc exposuerunt, magis frivolum est, quam ut longa refutatione opus habeat. Ac miror tam multos scriptores, doctos alioqui et acutos, in re tam facili hallucinatos esse: nisi quod, quum errasset unus, turmatim alii sine iudicio sequuti sunt. Apostasiam ergo vocat Paulus perfidam a Deo defectionem: nec eam unius hominis vel paucorum, sed quae longe lateque in maiori hominum multitudine grassetur. Nam quum apostasia sine adiectione nominatur, non potest restringi ad paucos. Iam non alii possunt intelligi apostatae, quam qui prius nomen Christo et Evangelio dederunt. Praedicit ergo Paulus generalem quandam visibilis Ecclesiae defectionem; ac si diceret: Ecclesiam prius in deformes et horrendas ruinas oportet redigi, quam adveniat plena eius restitutio. Hinc colligere promptum est, quam utile sit hoc Pauli vaticinium; videri enim posset non fuisse Dei aedificium, quod repente dirutum fuit, quod tamdiu in ruinis iacuit, nisi multo ante Paulus hoc futurum monuisset. Imo plerique hodie, quum diuturnam Ecclesiae dissipationem secum reputant, vacillare incipiunt, ac si Dei consilium non fuisset hoc gubernatum. Romanenses vero ut idoli sui tyrannidem excusent, praetexunt hunc colorem: fieri non potuisse, ut Christus sponsam suam desereret. Verum habent hic infirmi, quo se sustineant, quum audiunt iam olim fuisse praedicta, quam cernunt deformitatem in Ecclesia: Romanensium vero impudentia aperte refellitur, quia pronuntiat Paulus venturam defectionem, ubi sub Christi imperium redactus fuerit mundus. Cur autem Dominus Ecclesiam (quae saltem videbatur) ita foedum in modum prolabi passus fuerit, mox videbimus. *Revelatus fuerit.* Prorsus anile commentum fuit de Nerone, quod raptus esset de mundo, iterum prodituros ad vexandam sua tyrannide Ecclesiam. et tamen sic fascinatae erant veterum mentes, ut Neronem putarent fore Antichristum. Paulus autem non de uno homine loquitur, sed de regno, quod a Satana occupandum sit, ut sedem abominationis in medio Dei templo erigat: quod videmus impletum in Papatu. Latius quidem defectio grassata est: nam Mahometes, ut erat apostata, Turcas suos a Christo alienavit. Omnes haeretici suis sectis Ecclesiae unitatem sciderunt. Ita totidem fuerunt a Christo discessiones. Sed Paulus, ubi admonuit talem fore dissipationem, ut maior pars a Christo discederet, maius quiddam addit: tantam fore perturbationem, ut Satanae vicarius Ecclesiae dominium occupet, atque illic praesideat loco Dei. Regnum autem istud abominationis, sub unius personae nomine describit: quia unum est, utcunque alii aliis succedant. Nunc intelligunt lectores sectas omnes, quibus ab initio imminuta fuit Ecclesia, totidem fuisse defectionis rivos, quae aquam a recto cursu abducere incepit: sectam vero Mahometis instar violentae exundationis fuisse, quae dimidiam plus minus partem suo impetu raperet. Restabat vero ut residuam partem veneno suo Antichristus inficeret. ita oculis nostris cernimus, eventu comprobatum fuisse hoc memorabile Pauli vaticinium. In hac expositione, quam effero, nihil coactum est. Somniabant eius aetatis fideles, se post exigui temporis molestias in coelum esse transferendos: Paulus autem contra praedicit, ubi hostes extraneos aliquamdiu infestos habuerint, plus malorum instare domi: quia passim abripiendi sint ad

foedam perfidiam, qui fidem Christo dederunt: quia ipsum Dei templum sacrilega tyrannide polluendum sit, ita ut illic dominetur summus hostis Christi. Revelatio hic pro aperta tyrannidis possessione capitur: ac si dixisset Paulus non venturum diem Christi donec palam se ostenderit hic tyrannus, et quasi ex professo totum Ecclesiae ordinem everterit.

4. *Adversarius, et qui se extollit.* Duo epitheta, scelerati et filii perditi, primum exprimunt quam horrenda sit futura confusio, ne rei indignitas infirmos animos percellat; deinde pios ad detestationem inducunt, ne degenerent una cum aliis. Nunc vero Paulus quasi in tabula depingit vivam Antichristi effigiem: nam ex his verbis colligere promptum est, quale sit eius regnum, et quibus in rebus consistat. Quum enim adversarium nominat, quum dicit arrogaturum sibi, quae Dei propria sunt, ut pro numine in templo colatur: directe eius regnum Christi regno opponit. Ergo ut spirituale regnum Christi, ita hanc tyrannidem in animas esse oportet, ut Christi regnum aemuletur: et postea vim fallendi per impias doctrinas et ficta portenta illi attribuet. Ergo ut Antichristum cognoscas, Christum ex diametro illi opponere convenit. Ubi transtuli *Omne quod dicitur Deus:* magis recepta est apud Graecos lectio Omnem qui dicitur. Coniici tamen potest tam ex Veteri translatione, quam ex nonnullis Graecorum commentariis, corrupta fuisse Pauli verba. Et proclivis fuit unius literae lapsus, praesertim ubi magna erat figurae affinitas: nam ubi scriptum erat πᾶν τὸ, librarius quispiam, vel nimium audax lector, fecit πάντα. Quanquam haec varietas, quantum ad sensum, non ita multum habet momenti: hoc enim sine controversia voluit Paulus, Antichristum sibi rapturum, quae unius Dei propria sunt, ut supra omne Divinum numen se efferat: quo tota religio, totusque Dei cultus sub eius pedibus iaceat. Haec igitur particula: Omne quod censetur Deus, perinde valet ac si dixisset, Omne quod censetur Divinitas, et σέβασμα, hoc est in quo Dei veneratio consistit. Hic autem non agitur de ipsius Dei nomine, sed de maiestate et cultu, ac in universum de omnibus, quae sibi vindicat; ac si dixisset Paulus: Religio vera est, qua solus verus Deus colitur: hanc ad se filius perditus transferet. Nunc quisquis ex Scriptura edoctus erit, quaenam Deo maxime sint propria, et ex adverso intuebitur quid sibi Papa usurpet, etiamsi puer sit decennis, non multum laborabit in noscendo Antichristo. Scriptura Deum pronuntiat unicum esse Legislatorem (Iacob. 4, 12.), qui servare potest ac perdere: unicum Regem, cuius officium est verbo suo regere animas: eundem facit omnium sacrorum auctorem: iustitiam et salutem ab uno Christo petendam docet: modum simul et rationem assignat. Nihil horum est, quod non sui iuris Papa esse asserat. Suum esse gloriatur ligare, quibus visum est, legibus conscientias, et aeternis poenis subiicere. Sacramenta pro libidine sua vel nova instituit, vel quae a Christo instituta erant, corrumpit et vitiat, imo penitus abolet, ut in eorum vicem substituat, quae finxit ipse sacrilegia; media consequendae salutis, aliena prorsus a doctrina Evangelii, comminiscitur, totam denique religionem pro suo nutu mutare non dubitat. Quid obsecro est se efferre supra omne quod numen reputatur, si hoc Papa non facit? Quum ita Deum spoliat suo honore, nihil praeter inanem Dei titulum residuum facit, totam vero eius potestatem ad se transfert. Atque hoc est quod paulo post subiicit Paulus, fore ut se filius perditus pro Deo ostentet. neque enim (ut dictum est) insistit in vocula ista, Deus: sed eam fore superbiam Antichristi significat, ut se eximens e servorum numero et ordine, et Dei tribunal conscendens, Divina non humana potestate imperet. Scimus enim idolum esse quicquid erigitur in Dei locum, etiamsi Dei nomen non habeat. *In templo Dei.* Hoc uno verbo

abunde refellitur eorum error, imo socordia, quibus Papa ideo Christi vicarius est, quia suam in Ecclesia sedem habeat, qualitercunque se gerat. nam Paulus non alibi Antichristum locat, quam in ipso Dei Sanctuario. Non enim externus est hostis, sed domesticus, qui sub ipso Christi nomine Christum oppugnat. Sed quaeritur quomodo vocetur Ecclesia specus tot superstitionum, quae columna debebat esse veritatis. Respondeo, sic vocari, non quod retineat omnes Ecclesiae qualitates: sed quia aliquid residuum habeat. templum ergo Dei esse fateor, in quo dominatur Papa, sed innumeris sacrilegiis profanatum.

5. An non memoria tenetis, quod, quum adhuc essem apud vos, haec vobis dicebam? 6. Et nunc quid detineat, scitis, donec ille reveletur suo tempore. 7. Mysterium enim iam operatur iniquitatis, solum tenens modo donec e medio tollatur. 8. Et tunc revelabitur iniquus ille, quem Dominus destruet spiritu oris sui: et abolebit illustratione adventus sui.

5. *An non memoria.* Hoc doctrinae addebat non parum ponderis, quod eam prius audierant ex ore Pauli, ne ad tempus excogitatam putarent. Quod autem mature eos de Antichristi regno admonuerat et futura Ecclesiae vastatione, quum nulla adhuc de his rebus mota esset quaestio, procul dubio videbat doctrinam esse cognitu in primis utilem. Et sane ita res habet. multa visuri erant illi, quos alloquebatur, quae eos turbarent: posteritas vero, quum bonam eorum partem, qui Christi fidem professi erant, quasi oestro, vel potius furia percitam, a pietate desciscere, et in exitium ruere cerneret, quid aliud quam titubare poterat? Verbum hic erat murus aheneus: sic fuisse constitutum a Deo, quia digna tali ultione erat hominum ingratitudo. Hic videre est, quam obliviosi sint homines, ubi de aeterna eorum salute agitur. Observanda etiam Pauli mansuetudo, qui, quum acrius excandescere posset, tantum leniter eos castigat: est enim haec paterna exprobratio, quod oblivio rei tam seriae et utilis obrepserit.

6. *Et nunc quid detineat.* Τὸ κατέχον proprie Impedimentum, vel causam morae hoc loco significat. Chrysostomus, qui putat posse non nisi de Spiritu vel Romano Imperio intelligi, mavult in hanc alteram partem inclinare. Rationem habet probabilem, quia de Spiritu aenigmatice non loquutus esset Paulus, sed de imperio loquens odium fugere voluerit. Cur autem Romani imperii status moretur Antichristi revelationem, causam assignat: quia, sicuti a Persis et Medis eversa fuit Babylonis monarchia, Macedones rursum, victis Persis, monarchiam occuparunt, et tandem a Romanis subacti fuerunt Macedones, ita Antichristus vacantem Romani imperii principatum ad se rapturus sit. Nihil horum est quod non re ipsa comprobatum postea fuerit: vere ergo loquitur Chrysostomus, quod ad historiam spectat. Sed ego aliam fuisse Pauli mentem arbitror: nempe quod Evangelii doctrinam huc et illuc propagari oportuerit, donec totus fere orbis reus contumaciae et destinatae malitiae peractus foret. Neque enim dubium, quin hoc impedimentum, qualecunque esset, ex ore Pauli Thessalonicenses audissent: nam illis reducit in memoriam quae prius coram docuerat. Nunc expendant lectores utrum sit probabilius, Paulum concionatum esse, prius circumferendam per omnes terrae partes Evangelii lucem, antequam Deus ita Satanae frena laxaret, an Romani imperii potentiam obstare quominus surgeret Antichristus, quia non pos-

set nisi in vacuam possessionem irrumpere. Ego certe Paulum audire mihi videor, verba facientem de universali Gentium vocatione, Quod omnibus offerenda esset Dei gratia, quod orbem Christus perlustraturus esset suo Evangelio: quo magis testata esset ac convicta hominum impietas. Haec igitur dilatio erat, donec completus esset Evangelii cursus: quia gratuita ad salutem invitatio ordine prior erat. Ideo addit *Suo tempore:* quia matura erat ultio post repudiatam gratiam.

7. *Mysterium iniquitatis.* Hoc revelationi opponitur: quia enim nondum tantas vires collegerat Satan, ut palam Antichristus Ecclesiam opprimeret, dicit eum furtim et clanculum moliri, quod aperte suo tempore facturus erat. Iaciebat igitur tunc in occulto fundamenta, quibus postea aedificium superstrueret, ut factum est. Atque hinc plenius confirmatur quod iam dixi, non unum notari hominem sub Antichristi nomine, sed regnum unum quod se in multas aetates extendit. Eodem sensu dicit Iohannes (I. Iohann. 2, 18.) venturum quidem Antichristum, sed iam suo tempore plures fuisse. Monet enim eos, qui tunc vivebant, ut sibi caveant ab hac exitiali peste, quae tunc varie pullulabat. exoriebantur enim sectae, quae veluti semina erant eius infausti lolii, quod totam Dei segetem prope suffocavit ac perdidit. caeterum quamvis occultam operationem significet Paulus, Mysterii tamen potius nomine, quam alio usus est, alludens ad mysterium salutis, de quo alibi loquitur (Coloss. 1, 26.): sedulo enim conflictum repugnantiae inculcat inter Filium Dei et hunc filium perditum. *Solum tenens modo.* Quum utrumque de uno dicat, tenere ad tempus principatum, et brevi sublatum iri e medio, non dubito ad Antichristum referre: et participium Obtinens resolvi debet in futurum tempus. Nam hoc (meo iudicio) in consolationem fidelium addidit, temporale fore Antichristi regnum, cui praefixus sit a Deo finis; poterant enim obiicere fideles: Quorsum attinet Evangelium praedicari, si nunc tyrannidem molitur Satan, quam perpetuo obtineat? Hortatur ergo eos ad patientiam, quia Deus Ecclesiam suam ad tempus solum affligat, ut aliquando liberet: ex adverso autem regni Christi perpetuitas consideranda est, ut in eam recumbant fideles.

8. *Et tunc revelabitur.* Quum scilicet illud τὸ κατέχον cessaverit: neque enim tempus revelationis designat, quum e medio sublatus fuerit, qui nunc principatum tenet: sed ad superiora respicit. Dixerat enim aliquid obstare, quominus apertam regni possessionem Antichristus invaderet. Addidit postea, iam clandestinum impietatis opus moliri. Tertio consolationem interposuit, ex eo quod finienda esset tyrannis. Nunc iterum repetit, suo tempore revelandum qui adhuc occultus erat: et repetitio huc pertinet, ut armis spiritualibus instructi fideles strenue nihilominus sub Christo militent, nec se patiantur submergi, utcunque impietatis diluvium ita exundet. *Quem Dominus.* Interitum regni Antichristi praedixerat: nunc modum interitus describit, quod scilicet Verbo Domini in nihilum redigetur. Incertum est autem loquaturne de ultima Christi apparitione, quum iudex e coelis patefiet. Videntur quidem ita sonare verba: sed non intelligit Paulus Christum hoc uno momento facturum. Itaque sic habendum est, abolendum penitus et omni ex parte Antichristum, quum ultimus ille instaurationis omnium dies adveniet. Significat tamen Paulus, interea Christum suis radiis, quos ante adventum suum emittet, tenebras, in quibus regnabit Antichristus, profligaturum: quemadmodum sol, priusquam appareat nobis, irradiatione sua fugat noctis tenebras. Haec itaque verbi victoria in hoc mundo se proferet: nam *spiritus oris* non aliud quam verbum significat: quemadmodum et undecimo capite Iesaiae (11, 4.), ad quem locum alludere videtur Paulus: nam illic Propheta

sceptrum oris et spiritum labiorum pro eodem accipit: atque his quoque ipsis armis instruit Christum, ut hostes suos profliget. Haec insignis est verae sanaeque doctrinae commendatio, quod ad omnem impietatem abolendam sufficere, et contra omnes Satanae machinas semper fore victrix dicitur. sicuti dum paulo post eius praedicatio dicitur Christi ad nos adventus. Quum addit Paulus *Illustrationem adventus*, significat eam fore aspectus Christi lucem, quae tenebras Antichristi absorbeat: interea tacite subindicat Antichristo permissum iri regnandi vices, quum se Christus veluti subduxerit. Quemadmodum accidere solet, quoties se offerenti tergum obvertimus. Et certe fuit tristis ille Christi discessus, quum lucem suam male et indigne exceptam hominibus abstulit: quemadmodum sequitur. Interim docet Paulus, sola eius praesentia contra omnes Satanae astutias satis tutos fore omnes Dei electos.

9. Cuius adventus est secundum operationem (vel *efficaciam*) Satanae, in omni potentia, et signis et prodigiis mendacibus, 10. Et in omni deceptione iniustitiae, in iis qui pereunt: pro eo quod dilectionem veritatis non sunt amplexi, ut salvi fierent. 11. Propterea mittet illis Deus operationem (vel *efficaciam*) imposturae, ut credant mendacio: 12. Ut iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed oblectati sunt iniustitia.

9. *Cuius adventus.* Confirmat quod dixit argumento a contrariis. Nam quum Antichristus non consistat, nisi Satanae imposturis: simulatque illucet Christus, necesse est ipsum evanescere. Denique quia tantum in tenebris regnat, dies exoriens regnum illius caliginem profligat et exstinguit. Tenemus nunc Apostoli consilium: docere enim voluit, nullam fore Christo difficultatem in destruenda Antichristi tyrannide, quae nullis nisi Satanae praesidiis fulta est. Interea tamen notas adscribit, quibus ille perditus discerni queat. Postquam enim de operatione vel efficacia Satanae loquutus est, specialiter eam designat, quum addit *In signis et prodigiis mendacibus, et in omni deceptione.* Et sane ut regno Christi hoc sit contrarium, partim in falsa doctrina et erroribus, partim in fictis miraculis situm esse oportet. Continetur enim Christi regnum doctrina veritatis, et Spiritus virtute. Ergo Satan ut in vicarii sui persona Christo se opponat, induit Christi larvam: simul tamen arma deligit, quibus recta Christum oppugnet. Christus Evangelii sui doctrina mentes nostras in vitam aeternam illustrat: Antichristus, Satanae magisterio edoctus, impia doctrina impios constringit in exitium. Christus Spiritus sui potentiam ad salvandum exserit, et miraculis Evangelium suum obsignat: adversarius, Satanae efficacia, nos a Spiritu sancto alienat, et suis praestigiis confirmat miseros homines in errore. Signa mendacii appellat non tantum quae falso et mendaciter finguntur ab astutis hominibus ad ludendos simplices (eiusmodi fallaciis scatet totus Papatus: sunt enim pars eius potentiae, quam prius attigit), sed mendacium in eo statuit, quod Satan, quae alioqui vere sint Dei opera, in adversum finem trahit, et miraculis abutitur ad obscurandam Dei gloriam. Non tamen interea dubium est, quin praestigiis illudat: ut in Magis Pharaonis habemus exemplum.

10. *In iis qui pereunt.* Limitat Satanae potentiam, ne electis Dei noceat: quemadmodum et Christus eos ab hoc periculo eximit. Unde apparet non nisi eius permissu tantum valere Antichristum. Fuit autem haec necessaria consolatio. Nam alioqui pavore exani-

mari pios omnes necesse foret, si viderent apertum gurgitem totam viam occupantem, qua sibi transeundum esset. Paulus ergo utcunque sollicitos esse velit, quo sibi caveant ne securitate nimia defluant, imo se proiiciant in exitium: iubet tamen bene sperare, quia frenata est Satanae potentia, ne alios quam reprobos in ruinam dare possit. *Pro eo quod dilectionem.* Ne conquerantur reprobi se innoxios perire, et Dei saevitia potius quam proprio delicto esse morti devotos: ostendit Paulus quam iustis de causis adeo severa Dei vindicta in illos ventura sit: quia scilicet veritatem sibi oblatam, quo decet affectu non fuerint amplexi, imo sponte salutem recusaverint. Atque hinc clarius apparet, quod iam dixi, oportuisse mundo praedicari Evangelium, antequam Deus Satanae tantum permitteret: quia non nisi extrema hominum ingratitudine provocatus tam foedam templi sui profanationem unquam passurus esset. In summa testatur Paulus Antichristum iustae Dei vindictae ministrum fore adversus eos, qui ad salutem vocati Evangelium respuerint, ac potius adiecerint animum ad impietatem et errores. Quare non est quod nunc obiiciant Papistae, indignum fuisse Christi clementia, Ecclesiam suam sic abiicere. Nam quamvis immanis fuerit Antichristi dominatio, non tamen perierunt nisi qui digni erant: imo qui sponte mortem oppetierunt. Et certe quum vox Filii Dei ubique personuisset, surdas, imo obstinatas reperit hominum aures: et quanquam vulgaris fuit Christianismi professio, pauci tamen vere, et ex animo se Christo addixerunt. Nihil itaque mirum si tam sceleratum contemptum mox subsequuta est similis ultio. Quaeritur an non in alios cadat excaecationis poena, nisi qui data opera Evangelio fuerunt rebelles. Respondeo, peculiare hoc iudicium, quo apertam contumaciam ultus est Deus, non obstare quin stupore percutiat, quoties visum est, qui nunquam verbum de Christo audierunt: quia Paulus non disputat in genere, quibus de causis ab initio Deus Satanam cum suis mendaciis grassari siverit, sed quam horribilis vindicta immineat crassis novae et prius insolitae gratiae contemptoribus. Recipere dilectionem veritatis dixit pro eo quod est Animum adiicere ad eam diligendam. Unde discimus, fidem semper cum suavi et spontanea Dei reverentia esse coniunctam: quia non rite creditur verbo Dei, nisi dum amabile et iucundum est.

11. *Operationem imposturae.* Significat non modo locum fore erroribus, sed excaecatum iri reprobos, ita ut absque iudicio in mortem ruant. Quemadmodum enim Spiritu suo nos intus illuminat Deus, ut efficax sit apud nos sua doctrina: oculosque et corda nobis aperit, ut illuc penetret: ita iusto iudicio tradit in sensum reprobum quos exitio destinavit: ut clausis oculis, et stupida mente, quasi fascinati, Satanae et eius ministris se fallendos tradant. Et certe illustre eius rei spectaculum in Papatu habemus. Nullis verbis exprimi potest, quam portentosa illic sit eorum colluvies, quam crassa et pudenda sit superstitionum absurditas, quam aliena a sensu communi deliria. Quicunque mediocrem habent sanae doctrinae gustum, de portentis illis cogitare nequeunt sine summo horrore. Qui fit ergo ut totus mundus in illis obstupescat, nisi quod homines caecitate percussi sunt a Domino, et quasi in truncos conversi?

12. *Ut iudicentur omnes.* Hoc est, ut poenam luant impietate sua dignam. Ita non est quod expostulent cum Deo qui pereunt, quia adepti sunt quod quaerebant. Tenendum est enim quod Deuter. cap. 13, 3., habetur: Examinari corda hominum, quum prodeunt falsae doctrinae; quia non praevalent nisi apud eos, qui corde sincero Deum non diligunt. Quibus ergo placet iniustitia, fructum eius colligant. Quum dicit Omnes, significat non excusari contemptum Dei immensa eorum turba et multitudine, qui obedire Evan-

gelio renuunt. totius enim mundi iudex est Deus, ut non minus de centum millibus, quam de uno homine poenas sumat. Participium εὐδοκήσαντες ultroneam (ut ita loquar) propensionem ad malum sonat: ita enim ingratis praeciditur omnis excusatio, dum tantam ex iniustitia voluptatem capiunt, ut illam praeferant Dei iustitiae. Nam qua vi impulsos se fuisse dicent, ut se vesana defectione alienarent a Deo, ad quem naturae ductu agebantur? certe volentes et scientes mendaciis aurem praebere constat.

13. Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti a Domino, quia elegit vos Deus ab initio in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis: 14. Quo vocavit vos per Evangelium nostrum in possessionem gloriae (vel *gloriosam*) Domini nostri Iesu Christi.

13. *Nos autem debemus.* Nunc apertius Thessalonicenses a reprobis segregat, ne fides eorum futurae defectionis metu titubet. quanquam non ipsis tantum consulere, sed etiam posteris voluit. Nec tantum illos confirmat, ne in idem ferantur cum mundo praecipitium, sed hac comparatione gratiam Dei erga eos magis commendat: quod, quum cernant totum fere orbem quasi violenta tempestate simul in mortem abripi, ipsi Dei manu in quieto et firmo vitae statu retineantur. Ita convenit Dei iudicia in reprobis intueri, ut nobis veluti specula sint ad considerandam eius erga nos misericordiam. Sic enim statuendum est, quod misere cum illis non perimus, nonnisi singulari Dei gratia fieri. Hac ratione *dilectos a Domino* vocat, ut melius cogitent, non alia se causa ab illa quasi universali mundi clade eripi, nisi quia Deus illos gratuito amavit. Sic Moses Iudaeos monebat: Non ideo tam magnifice extulit vos Deus, quia sitis aliis potentiores, vel maiore numero: sed quia Patres vestros dilexit. Deut. 7, 8. Nam quum audimus Amoris nomen, protinus in mentem venire debet illud Iohannis (I. Ioh. 4, 19.): Non quod priores dilexerimus eum. In summa duo hic agit Paulus: fidem enim confirmat, ne pii metu perculsi deficiant: et eos ad gratitudinem hortatur, ut pluris Dei erga se misericordiam aestiment. *Elegit vos.* Causam exprimit, cur non eadem omnes ruina involvat et opprimat, quia scilicet quoscunque elegit Deus, in eos nihil potest Satan quin salvi fiant, etiamsi coelum terrae misceatur. Varie legitur hic locus. Vetus interpres reddidit Primitias, tanquam Graece esset ἀπαρχήν. sed quia omnes fere Graeci codices habent ἀπ' ἀρχῆς, hanc potius lectionem sequutus sum. Siquis malit Primitias, sensus erit, fideles quasi sepositos esse in sacram oblationem, metaphora a veteri Legis ritu sumpta. Teneamus tamen quod magis receptum est, nempe quod ab initio electos esse Thessalonicenses dicat. Quidam exponunt, quod inter primos vocati fuerant: sed hoc alienum est a sensu Pauli, nec circumstantiae loci convenit. Neque enim paucos tantum, qui statim ab exordio Evangelii ad Christum adducti fuerint, metu liberat: sed haec consolatio pertinet sine exceptione ad omnes Dei electos. Quod ergo dicit *ab initio*, significat non esse periculum ne eorum salutem, quae in aeterna Dei electione fundata est, evertat, quantumvis turbulenta rerum mutatio. ac si diceret: Utcunque omnia misceat Satan in mundo et confundat, salus vestra tamen in tuto reposita est, priusquam crearetur mundus. Hic ergo verus est securitatis portus, quod Deus, qui pridem nos elegit, ab omnibus quae nobis impendent malis nos eripiet. Electi enim sumus in salutem: tuti ergo erimus ab interitu.

Sed quia nostrum non est penetrare in arcanum Dei consilium, ut illic salutis nostrae quaeramus certitudinem: signa vel tesseras electionis ponit, quae ad eius fiduciam sufficere nobis debent. *In sanctificatione spiritus*, inquit, *et fide veritatis.* quod duobus modis exponi potest, cum sanctificatione, vel, per sanctificationem. Non tamen magni refert utrumvis eligas: quando certum est, nihil aliud velle Paulum, quam electioni subiicere propiora signa, quae illam per se incomprehensibilem nobis patefaciunt, et cum ea individuo nexu cohaerent. Ergo ut sciamus nos a Deo electos esse, non est quod sciscitemur, quid ante mundi creationem decreverit: sed in nobis reperiemus legitimam probationem, si nos Spiritu suo sanctificaverit, si in fidem Evangelii sui illuminaverit. Nam et Evangelium nobis adoptionis nostrae testimonium est, et Spiritus eam obsignat: et qui aguntur Dei Spiritu, filii Dei sunt (Rom. 8, 14.): et qui fide Christum possidet, is habet vitam aeternam. Haec diligenter notanda sunt, ne praeterita voluntatis Dei revelatione, in qua acquiescere nos iubet, eam ex arcano eius consilio eruere volentes (a cuius inquisitione nos submovet) in profundum labyrinthum nos ingurgitemus. Fide ergo Evangelii et Spiritus gratia, qua regenerati sumus, contentos esse nos decet. Atque hinc refellitur eorum improbitas, qui electionem Dei praetextum faciunt omnis nequitiae: quando Paulus illam cum fide et regeneratione sic coniungit, ut non aliunde velit eam aestimari.

14. *Quo vocavit vos.* Idem repetit, licet paulo aliis verbis. Non enim vocantur Filii Dei, nisi in fidem veritatis. Sed hic Paulus ostendere voluit, quam idoneus sit testis ad eam rem confirmandam, cuius minister fuerat. Itaque se veluti sponsorem constituit, ne dubitent Thessalonicenses, Evangelium, quod ab eo edocti erant, salvificam esse Dei vocem, qua excitentur a morte, et a Satanae tyrannide asserantur. Evangelium appellat suum, non quasi apud se natum: sed cuius illi mandata praedicatio fuerat. Quod addit In acquisitionem, vel possessionem gloriae Christi: tam active quam passive capi potest: vel quod vocati sint, ut semel communem possideant gloriam cum Christo: vel quod eos Christus acquisierit in suam gloriam. Atque ita altera erit confirmationis ratio, quod non secus eos ac propriam hereditatem tuebitur, et in salute eorum asserenda, gloriae suae vindex erit. qui posterior sensus (meo iudicio) melius convenit.

15. Itaque fratres, state, et tenete institutiones quas didicistis vel per sermonem, vel per epistolam nostram. 16. Ipse vero Dominus noster Iesus Christus, et Deus, ac Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem aeternam, et spem bonam per gratiam, 17. Consoletur corda vestra, et stabiliat vos in omni opere et sermone bono.

Exhortationem istam merito infert ex superioribus: quia constantia nostra et perseverandi virtus non alia re quam Divinae gratiae fiducia nititur. Ubi autem Deus ad salutem, quasi porrecta manu, nos vocat, ubi se Christus fruendum offert Evangelii doctrina, ubi Spiritus in sigillum et arrham vitae aeternae nobis datus est: etiamsi coelum ruat, non tamen nos animis labascere oportet. Itaque Paulus stare Thessalonicenses iubet, non stantibus modo aliis, sed magis robusta firmitudine: ut quum viderint fere omnes a fide excidere, plenaque confusionis esse omnia, nihilominus in statu maneant. Et certe sic nos adversus omnia scandala munire

debet Dei vocatio, ut ne universalis quidem mundi ruina nostram firmitudinem concutiat, nedum evertat.

15. *Tenete institutiones.* Quod nonnulli ad praecepta externae politiae restringunt, mihi non placet: modum enim standi indicat. Atqui ad inflexibile robur instrui, res longe altior est externa disciplina. Quare totam doctrinam (meo iudicio) hoc nomine complectitur: ac si diceret, habere eos in quo firmi consistant, si, ut erant ab eo instituti, pergant in sana doctrina. Non nego apte vocari *παραδώσεις*, quae fovendae pacis et retinendi ordinis causa ab Ecclesiis statuuntur: et sic accipi fateor quum de humanis traditionibus agitur, Matth. 15, 6. Caeterum Paulus capite proximo Traditionem ponet pro Regula a se tradita. et ipsa verbi significatio generalis est. Contextus autem (ut dixi) postulat, ut hic sumatur de tota doctrina, in qua instituti fuerant. De re enim omnium maxima agitur, ut in horribili Ecclesiae concussione stabilis maneat eorum fides. Inepti autem sunt Papistae, qui hinc suas traditiones servandas esse colligunt. Sic quidem ratiocinantur: Si Paulo traditiones mandare licuit, aliis etiam doctoribus licere; et si illas servari pium fuit, has quoque non minus servandas esse. Verum ut illis concedam, Paulum de praeceptis ad externum Ecclesiae regimen pertinentibus loqui: non tamen ab eo fabricata, sed divinitus tradita fuisse dico. Testatur enim alibi (I. Corinth. 7, 35.), non esse sibi propositum, conscientiis laqueum iniicere: quemadmodum nec illi nec Apostolis omnibus fas fuit. Magis etiamnum ridiculi sunt, dum foetidam superstitionum suarum colluviem volunt hoc titulo venditare, ac si Paulinae essent traditiones. Sed valeant nugae illae, quando sincerum Pauli sensum tenemus. Et partim ex epistola iudicium fieri potest, quasnam traditiones commendet. dicit enim, *Sive per sermonem:* hoc est conciones: *sive per epistolam.* Quid autem continent epistolae, nisi puram doctrinam, quae totum Papatum, et quaevis aliena ab Evangelii simplicitate figmenta funditus prosternit?

16. *Ipse vero Dominus.* Quod opus maxime divinum Christo adscribit, et eum indifferenter cum Patre facit summorum bonorum auctorem: ut nobis eo luculenter probatur Christi Divinitas, ita admonemur, non aliter obtinere nos posse quicquam a Deo, nisi in Christo ipso quaeramus. Et quum a Deo illis dari petit quae praeceperat, satis innuit quam parum valeant exhortationes, nisi Deus corda intus moveat et afficiat. Certe inanis tantum sonitus aures feriet, nisi efficaciam habeat a Spiritu doctrina. Quae postea addit, *Qui dilexit vos, et dedit consolationem* etc. ad impetrandi fiduciam spectant. Vult enim persuasum esse Thessalonicensibus, Deum facturum quae precatur. Unde autem probat? quia semel eos sibi caros esse monstravit, dum iam praeclaris eos beneficiis prosequutus est, atque hoc modo se illis in posterum devinxit. Id sibi vult *Aeterna consolatio.* Eodem et *Spei* nomen spectat: ut perpetuam donorum continuationem certo exspectent. Quid autem petit? ut Deus consolatione sua eorum corda sustineat. nam hoc eius officium est, ne anxietate vel diffidentia concidant: deinde ut det illis perseverare, tam in piae et sanctae vitae cursu, quam in sana doctrina. De hac enim potius, quam de communi sermone eum loqui puto: ut cohaereat cum superioribus.

Cap. III.

1. Quod reliquum est, orate fratres pro nobis: ut sermo Domini currat et glorificetur, quemadmodum et apud vos: 2. Et ut liberemur ab importunis et malignis hominibus. non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Dominus, qui confirmabit vos, et custodiet a maligno. 4. Confidimus autem in Domino de vobis, quod quae vobis praecipimus et facitis, et facturi estis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in dilectionem Dei, et exspectationem Christi.

1. *Orate pro nobis.* Quanquam potenter illi aderat Dominus, et precandi ardore superabat alios omnes: non tamen negligit fidelium preces, quibus nos Dominus vult adiuvari. Nos quoque eius exemplo hoc adminiculum sedulo expetere convenit, et fratres stimulare, ut pro nobis orent. Caeterum quum addit *Ut sermo Dei currat:* ostendit, se non tam privatam habere sui curam et rationem, quam totius Ecclesiae. Cur enim Thessalonicensium precibus commendatus esse cupit? ut scilicet Evangelii doctrina suum cursum habeat. Non tam igitur se unum respici vult, quam et Christi gloriam, et communem Ecclesiae salutem. Cursus propagationem significat: Gloria, quiddam amplius, nempe ut vim efficaciamque suam habeat praedicatio ad reformandos in imaginem Dei homines. Itaque sanctitas vitae et integritas in Christianis est Evangelii decus: sicuti Evangelium infamant, qui ore illud profitentur, flagitiose interea et nequiter viventes. Dicit *Quemadmodum apud vos:* nam incitamentum hoc esse debet piis, ut omnes alios sui similes videant. Ideo qui iam ingressi sunt in regnum Dei, quotidie iubentur orare, ut illud adveniat.

2. *Ut liberemur.* Non male, meo iudicio, Vetus interpres ἀτόπους reddidit Importunos. Hoc autem nomine, sicut et proximo τῶν πονηρῶν, designat Paulus improbos ac perfidos homines, qui sub Christianorum nomine in Ecclesia latebant: aut certe Iudaeos, qui insano Legis zelo Evangelium furiose persequebantur. Sciebat autem quantum sibi periculi ab utrisque instaret. Quanquam Chrysostomus eos tantum notari putat, qui malitiose oppugnabant Evangelium pravis dogmatibus, non autem manu armata, ut Alexander, Hymenaeus et similes: sed ego generaliter ad quodvis discriminum et hostium genus extendo. Tunc Ierosolymam proficiscebatur, et scribebat ex medio itinere. Atqui iam divinitus fuerat admonitus, sibi illic instare vincula et persequutiones. Liberationem porro intelligit, ut victor evadat, sive per mortem, sive per vitam. *Non omnium est fides.* Posset ita resolvi: Non in omnibus est fides. Verum haec loquutio et ambigua et magis obscura foret. Retineamus ergo Pauli verba, quibus significat fidem rarius esse Dei donum, quam ut in omnibus reperiatur. Multos ergo vocat Deus, qui fide non accedunt: multi accedere se simulant, qui cor habent remotissimum. Porro non de quibusvis loquitur: sed tantum domesticos perstringit. Videbant enim Thessalonicenses plurimos a fide abhorrere, imo videbant quam exiguus esset credentium numerus. Quare de exteris fuisset hoc dictu supervacuum: sed Paulus negat, omnes, qui fidem profitentur, tales revera esse. Si Iudaeos omnes comprehendas, videbantur illi propinqui esse Christo: quia ex Lege et Prophetis ipsum agnoscere debebant. Certe peculiariter eos notat Paulus quibuscum sibi futurum erat negotium. illos autem fuisse verisimile est, qui, quum speciem haberent ac titulum pietatis, ab ea tamen procul aberant. hinc conflictus. Ergo ut ostendat, non

frustra vel abs re se timere certamina cum improbis hominibus ac perversis, dicit fidem non esse communem omnium: quia semper bonis permisti sint nequam et reprobi, tanquam bonae segeti zizania. Et hoc nobis in memoriam venire debet, quoties negotium nobis facessunt improbi, qui tamen in Christianorum grege censeri volunt, non omnium esse fidem. Imo quum interdum audimus turbari pravis factionibus Ecclesias, sit hic nobis clypeus adversus eiusmodi scandala. Non enim solum piis doctoribus saepe erimus iniurii, si de eorum fide dubitemus, quoties illis domestici hostes iniuriam facessunt: sed subinde vacillabit fides nostra, nisi multos in iis, qui Christianorum nomen iactant, perfidos esse meminerimus.

3. *Fidelis autem Dominus.* Quoniam fieri poterat, ut sinistris rumoribus perculsi eorum animi in aliquam dubitationem de Pauli ministerio venirent: postquam admonuit, non semper inveniri fidem in hominibus, ipsos ad Deum revocat, ac fidelem esse dicit, qui eos confirmet adversus omnes hominum machinas, quibus eos concutere molientur. ac si diceret: Illi quidem perfidi, sed firma satis in Deo fultura est, ne concidatis. Fidelem Dominum appellat, qui sibi usque in finem constat in tuenda suorum salute, illis in tempore opitulatur, et nunquam in periculis deserit. Sicuti ad Corinthios (I. Cor. 10, 13.): Fidelis Dominus, qui non sinet vos tentari supra quam ferre possitis. Caeterum de aliis magis quam de se anxium fuisse Paulum, ostendunt haec ipsa verba. In eum maligni homines improbitatis suae aculeos dirigebant, in eum totus impetus irruebat: curam interea suam ad Thessalonicenses convertit, nequid haec illis tentatio noceat. Nomen *Maligni* tam ad rem, hoc est malitiam, quam ad personas improborum referri potest. Ego tamen de Satana, improborum omnium capite, libenter interpretor. Parum enim foret ab astu aut violentia hominum eripi, nisi nos Dominus ab omni spirituali noxa protegeret.

4. *Confidimus.* Hac praefatione transitum sibi facit ad praeceptionem, quam mox subiiciet. Fiducia enim, quam se de illis habere dicit, multo eos reddebat promptiores ad parendum, quam si obedientiam quasi dubitans aut diffidens postulasset. Spem vero hanc, quam de illis concepit, dicit in Domino esse fundatam: quoniam illius est corda flectere ad submissionem, et in ea retinere. vel hac voce (quod mihi probabilius est) testari voluit, non esse sibi in animo quicquam mandare, nisi ex imperio Domini. Ergo hoc et sibi iubendi et illis parendi terminos statuit, ne quid nisi in Domino. Quicunque ergo hanc modestiam non tenent, frustra obtendunt Pauli exemplum, ut Ecclesiam legibus suis adstringant ac subiiciant. Forte huc etiam spectavit, ut salva apud Thessalonicenses maneat Apostolatus sui reverentia, quantumvis improbi eius honorem deiicere conentur. nam precatio, quam statim subnectit, in hunc tendit finem. Modo enim corda ad Dei amorem et Christi patientiam formata maneant, reliqua bene habebunt: seque Paulus nihil aliud cupere profitetur. Unde apparet, quam non sibi propriam dominationem quaerat. Contentus enim est, modo in Dei amore et spe adventus Christi perseverent. Precatio fiduciae adiuncta admonet non remittendum esse precandi studium, propterea quod bene speremus. Quum autem hic summatim exprimat, quae noverat Christianis esse maxime necessaria: quantum quisque ad perfectionem promovere cupit, in his duobus proficere studeat. Et certe regnare non potest in nobis amor Dei, quin fraterna quoque caritas vigeat. Exspectatio autem Christi nos ad mundi contemptum, carnis mortificationem, et crucis tolerantiam instituit. Quanquam patientia Christi exponi posset, quam in nobis gignit Christi doctrina: sed ego de spe ultimae redemptionis intelligere malo. Nam hoc unum in prae-

sentis vitae militia nos sustinet, quod Redemptorem exspectemus: deinde haec expectatio tolerantiam requirit inter continua crucis exercitia.

6. Praecipimus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut vos subducatis ab omni fratre, qui inordinate ambulat, et non iuxta institutionem, quam accepit a nobis. 7. Ipsi enim scitis quomodo oporteat nos imitari, quia non inordinate egimus inter vos: 8. Neque gratis panem comedimus a quoquam, sed cum labore et sudore, nocte dieque facientes opus, necui vestrum graves essemus. 9. Non quod non habeamus potestatem, sed ut nos ipsos exemplar proponeremus vobis ad imitandum nos. 10. Etenim quum essemus apud vos, hoc vobis praecepimus, ut, qui laborare non vult, is neque comedat.

Nunc ad particularis vitii correctionem descendit: quia ignavi erant homines quidam, et simul curiosi et garruli, qui, ut sibi victum ex alieno corraderent, per domos oberrabant, eorum segnitiam foveri indulgentia vetat: sancteque eos vivere docet, qui honesto et utili labore vitae necessaria sibi comparant. Ac primum *inordinatos* vocat, non qui dissolutae sunt vitae, aut manifestis flagitiis infames, sed ignavos, et nihili homines, qui nulla honesta et utili occupatione se exercent. Haec enim vere est ἀταξία, non respicere quorsum conditi simus, et vitam nostram ad hunc finem non componere: quando haec demum ordinata est vita, quum vivimus ad Dei praescriptum. Extra hunc ordinem nihil est in vita humana nisi confusum. Atque id notatu dignum est, nequis sibi extra legitimam Dei vocationem placeat. Ita enim Deus vitam hominum distinxit, ut se quisque proximis addicat. Ergo qui sibi tantum vivit, nullam ad rem utilis generi humano, imo aliis oneri est, neminem iuvans, merito censetur ἄτακτος. Quare tales Paulus arcendos pronuntiat a fidelium consuetudine, ne dedecore Ecclesiam afficiant.

6. *Praecipimus autem vobis.* Erasmus vertit Per nomen, ac si esset obtestatio. quod ego tametsi non omnino reiicio, tamen potius existimo particulam *In* esse supervacuam, ut plurimis aliis locis: idque ex usu linguae Hebraicae. Ita sensus erit, Praeceptionem hanc non ut ab homine mortali, sed a Christo ipso profectam, reverenter debere excipi. atque ita Chrysostomus interpretatur. Porro subductio haec, de qua loquitur, non ad publicam excommunicationem pertinet, sed ad consuetudinem privatam. Vetat enim simpliciter, nequid familiaritatis habeant fideles cum eiusmodi fucis, qui nullum habent honestum vitae genus, in quo se exerceant. Nominatim vero dicit *Ab omni fratre:* quia si Christianos se profitentur, minime omnium sunt tolerabiles: quia sunt veluti religionis probra et maculae. *Non iuxta institutionem.* Nempe quam mox subiiciet: Ne cibus detur laborem recusanti. Sed antequam huc veniat, quale illis exemplum in se praebuerit, refert. Nam multo plus fidei et auctoritatis obtinet doctrina, quum nihil aliud imponimus oneris aliis, quam in nos suscipimus ipsi. Commemorat autem se dies et noctes fuisse in opere manuario, nequem sumptibus gravaret. Qua de re aliquid etiam priore epistola attigerat, unde petenda lectoribus est plenior huius rei explicatio. Quod *se panem ullius gratis comedisse* negat: certe etiamsi manibus non laborasset, non erat id facturus. Neque enim gratuitum est, quod iure debetur. et laboris, quem Ecclesiae impendunt doctores, longe maius est pretium, quam victus, quem ab ea recipiunt. Sed hic Paulus inconsideratos homines

respexit. neque enim tantum est in omnibus aequitatis ac iudicii, ut, quae Verbi ministris debeatur merces, agnoscant. Quin potius ea est quorundam malignitas, ut, etiamsi nihil de suo conferant, victum tamen illis invideant, tanquam otiosis hominibus. Et mox satis declarat se proprio iure cessisse, quum a stipendio abstinuit. quo significat multo minus ferendum esse, ut, qui nihil agunt, de alieno vivant. Quum *ipsos scire* dicit *quomodo imitari se oportet*, non simpliciter contendit, exemplum suum legis instar debere haberi: sed sensus est, eos tenere quid imitatione dignum spectaverint: imo hoc ipsum, de quo nunc agitur, propositum ad imitationem fuisse.

9. *Non quod non habeamus.* Quemadmodum labore suo exemplum edere Paulus voluit, ne alienum panem ignavi homines tanquam fuci ederent: ita illud idem nocere Verbi ministris noluit, ut eos legitimo victu fraudarent Ecclesiae. In quo perspicitur singularis eius moderatio et humanitas: et quam procul ab eorum ambitione abfuerit, qui in hoc abutuntur suis virtutibus, ut fratrum ius imminuant. Periculum erat, ne Thessalonicenses, quia gratuitam initio praedicationem Evangelii habuerant ex Pauli ore, legem in posterum statuerent aliis ministris: ut maligna est hominum natura. Occurrit ergo Paulus, et sibi plus licuisse docet quam usurpaverit, ut reliquis sua libertas integra maneat. Eadem ratione plus incutere pudoris nihil agentibus voluit, quemadmodum supra attigi. est enim argumentum a maiori ad minus.

10. *Qui laborare non vult.* Quum scriptum sit: Beatus es, laborem manuum tuarum comedens (Psal. 128, 2.), item (Proverb. 10, 4.): Benedictio Domini super manus laborantis: certum est desidiam ac inertiam a Deo maledici. Deinde scimus ad hoc creatum esse hominem, ut aliquid agat. quod non modo Scriptura nobis testatur, sed natura etiam Gentes docuit. Aequum ergo est, ut, qui se a communi lege eximere volunt, victu etiam, laboris mercede priventur. Quum autem praecepit Apostolus, ne tales ederent, non significat praeceptum se illis dedisse, sed vetuisse, ne Thessalonicenses illis victum suppeditando ignaviam alerent. Porro notandum est, varias esse laborandi species. Quisquis enim hominum societatem industria sua iuvat, sive familiam regendo, sive publica sive privata negotia administrando, sive consulendo, sive docendo, et quacunque alia ratione, is inter otiosos numerandus non est. Nam inertes fucos taxat Paulus, qui alienis vivunt sudoribus, quum ipsi in commune nihil conferant officii ad iuvandum humanum genus. Quales sunt nostri monachi et sacrifici, qui nihil agendo large saginantur: nisi quod taedii fallendi causa in templis cantillant. Hoc sane est (ut Plautus inquit) musice vivere.

11. Audimus enim quosdam versantes inter vos inordinate, nihil operis agentes, sed curiose satagentes. 12. Talibus autem praecipimus, et obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, ut cum quiete operantes suum ipsorum panem edant. 13. Vos autem fratres, ne defatigemini benefaciendo.

11. *Audimus quosdam.* Verisimile est, hoc fucorum genus quoddam fuisse otiosi monachatus semen. Nam statim ab initio exstiterunt, qui religionis praetextu vel arroderent alienas mensas, vel ad se callide attraherent simplicium substantiam. Et Augustini tempore iam adeo invaluerant, ut coactus fuerit proprium librum scribere adversus otiosos monachos: ubi merito de eorum superbia conqueritur, quod Apostolum monentem aspernentes non tantum ab infirmitate se excusant: sed ideo sanctiores aliis omnibus videri vo-

lunt, quia vacant a laboribus: merito invehitur in hanc indignitatem, quod, ubi laboriosi sunt senatores, opifex aut sordidus non tantum otiosus vivat, sed desidiam pro sanctitate venditet. Haec quidem ille. Sed interea sic grassatum est malum, ut decimam fere partem occupent ignavi ventres, quibus unica religio est bene refertos vacationem habere ab omni laboris molestia. Atque huiusmodi vitae genus, huius vel illius nunc Ordinis, nunc Regulae nomine insigniunt. Quid autem ex adverso Spiritus per os Pauli? nempe irregulares et inordinatos omnes pronuntiat, quocunque titulo censeantur. Nihil hic referre necesse est, quantum semper otiosa monachorum vita sanioribus displicuerit. Memorabile est illud veteris monachi dictum, quod a Socrate refertur, Historiae tripartitae lib. 8., Monachum, qui manibus non laborat, praedoni esse similem. Alia non commemoro, neque opus est: sufficiat nobis haec Apostoli sententia, qua pronuntiat dissolutos esse et quasi exleges. *Nihil operis.* In Graecis participiis elegans est προσονομασία, quam ego utcunque imitari sum conatus, quum transtuli, Nihil eos agere operis, sed curiose satagere. Vitium autem notat, quo ut plurimum laborant otiosi homines, nempe quod importune tumultuando sibi et aliis sunt molesti. Videmus enim eos, qui nihil habent negotii, longe plus fatigari, nihil agendo, quam si in opere valde serio occuparentur. huc illuc cursitant: quocunque veniunt, magnam lassitudinem prae se ferunt: colligunt omnes rumores, eos turbulente dissipant: dicas eos regni unius molem humeris sustinere. Huius rei an ullum potest illustrius speculum haberi quam in monachis? quod enim hominum genus magis inquietum? ubi maior regnat curiositas? Quum autem morbus hic in publicum exitialis sit, otio non esse alendum admonet Paulus.

12. *Talibus autem praecipimus.* Utrumque vitium, cuius meminerat, corrigit: tumultuosam inquietudinem, et otium ab utili labore. Iubet ergo primum ut quietem colant: hoc est placide se contineant intra vocationis suae terminos: quod lingua nostra dicimus, *sans faire bruit.* Ita enim res habet: maxime omnium pacati sunt, qui iustis se laboribus exercent: se autem et alios perturbant, qui nihil habent operis. Deinde alterum praeceptum subiicit, ut laborent, hoc est intenti sint in suam vocationem, ac iustis honestisque exercitiis incumbant, sine quibus erronea est hominis vita. Unde et hoc tertium sequitur, *Ut suum ipsorum panem edant.* quo significat oportere suo esse contentos, ne aliis graves sint vel importuni. Bibe aquam ex tuis fontibus, inquit Selomo (Proverb. 5, 15.), et defluant rivi ad vicinos. Haec prima lex aequitatis, Nequis aliena usurpet, sed eo tantum utatur, quod suum vocare iure potest. Altera, Ne quisque seorsum, tanquam gurges aliquis, absorbeat quod habet: sed in proximos sit beneficus, eorumque inopiam sua abundantia sublevet. Ita iubet Apostolus eos, qui prius otiosi fuerant, laborare, non tantum ut sibi victum acquirant, sed ut fratrum quoque necessitati opitulentur: quemadmodum et alibi docet (Eph. 4, 28.).

13. *Vos autem fratres.* Ambrosius hoc additum putat, ne opem suam maligne pauperibus subtraherent divites, quia iusserat *quemque suum panem edere.* Et sane videmus quam multi ad captandum inhumanitatis praetextum plus aequo ingeniosi sint. Chrysostomus ita interpretatur, quod iuvandi sint nihilominus ignavi homines si esuriunt, utcunque merito damnentur. Ego simpliciter existimo, Paulum offendiculo, quod ex paucorum ignavia nasci poterat, voluisse occurrere. Fieri enim solet, ut, qui alioqui ad beneficentiam maxime prompti sunt et alacres, dum vident male collocando se beneficia perdere, refrigescant. Admonet ergo Paulus, utcunque multi sint indigni, alii nostra liberalitate abutantur, non esse propterea cessandum, quia iuvemus eos, qui ope nostra indigent. Sententia

observatu digna, utcunque pauperum ingratitudo, morositas, superbia, protervia, aliaeque indignitates fatigare nos possint, aut taedio frangere; contra tamen esse luctandum: ut nunquam desistamus a benefaciendi studio.

14. Siquis autem non obedit sermoni nostro, per epistolam hunc notate: et ne commisceamini illi, ut pudefiat: 15. Et ne tanquam inimicum censeatis, sed admonete tanquam fratrem. 16. Ipse autem Deus pacis det vobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ex Athenis.

14. *Siquis non obedit.* Iam testatus est prius se nihil praecipere nisi ex Domino. Quare non in hominem contumax futurus erat, qui parere nollet, sed Deo ipsi rebellis: ideoque tales severe castigandos esse docet. Ac primum quidem eos vult apud se deferri, ut sua auctoritate eos coerceat: deinde excommunicari iubet, ut pudore tacti resipiscant. Unde colligimus non esse parcendum eorum famae, qui aliter corrigi nequeunt, nisi eorum vitia retegantur: sed videndum ut medico indicemus morbos, qui sanare eos studeat. *Ne commisceamini.* Non dubito, quin de excommunicatione agat. praeterquam enim quod severam castigationem merebatur ἀταξία, quam notavit, contumacia intolerabile vitium est. Prius dixerat: Subducite vos ab illis, quia inordinate vivunt. Nunc vero: Ne commisceamini, quia monitionem meam respuunt. Plus ergo quiddam hac secunda loquutione exprimit, quam priori. aliud enim est subducere se a familiaritate cuiuspiam, aliud arcere prorsus a societate sua. In summa, qui moniti non obediunt, eos a communi fidelium coetu excludit. Quo docemur excommunicationis disciplina utendum esse adversus omnes praefractos, qui aliter in ordinem cogi non sustinent, et ignominia notandos, donec subacti et domiti parere discant. *Ut pudefiat.* Sunt quidem alii etiam excommunicandi fines: ne contagio scilicet latius serpat, et ne privatum unius hominis flagitium in commune Ecclesiae dedecus redundet, atque ut severitatis exemplum alios ad timorem erudiat: sed Paulus hic unum attigit, ut pudore ad resipiscentiam cogantur, qui peccarunt. Nam qui sibi in vitiis placent, magis ac magis redduntur obstinati. sic alitur peccatum indulgentia et dissimulatione. Optimum ergo hoc remedium est, quum pudor incutitur peccatori, ut sibi displicere incipiat. Esset quidem hic per se tenuis profectus, habere hominum verecundiam: sed Paulus ulteriorem progressum respexit, dum scilicet agnitione suae turpitudinis confusus peccator hoc modo ad plenam correctionem adducitur. Est enim pudor sicuti tristitia utilis ad peccati odium praeparatio. Quare hoc freno coercendi sunt (ut dixi) quicunque lasciviunt, ne ex impunitate crescat audacia.

15. *Ne tanquam inimicum.* Rigori temperamentum mox adhibet: nam, sicut alibi (II. Cor. 2,7.) praecipit, cavendum est, ne absorbeatur moerore, qui peccavit: quod fieret, si immodica esset severitas. Itaque videmus talem debere esse huius disciplinae usum, ut eorum saluti consulatur, in quos animadvertit Ecclesia. Fieri autem non aliter potest, quin exulceret severitas, ubi modum excedit. ergo si prodesse volumus, necessaria est mansuetudo et lenitas, ut, qui reprehenduntur, nihilominus se amari intelligant. In

summa, huc non tendit excommunicatio; ut alienet homines a grege Domini, sed potius ut palatos et vagos revocet. Sed notandum est, quo signo fraternum amorem probari iubeat. non blanditiis scilicet, vel adulatione, sed monitionibus. sic enim fiet, ut salutis suae curam haberi sentiant, quicunque non erunt incurabiles. Interim ab anathemate discernitur excommunicatio. Nam quos censurae suae severitate notat Ecclesia, Paulus non prorsus abiici debere admonet, quasi a spe salutis abdicati essent: sed dandam operam, ut ad sanam mentem revocentur.

16. *Ipse autem Dominus pacis.* Videtur haec precatio proximae sententiae annexa, ut concordiae et lenitatis studium commendet. Vetuerat hostilem in modum tractare etiam contumaces, donec fraternis monitionibus ad sanam mentem reducerentur. Opportune subiicere praeceptum potuit de colenda pace: sed quia hoc vere divinum est opus, ad precationem confugit, quae tamen ipsa vim quoque praecepti habet. Quanquam alio etiam spectare potest, ut homines immorigeros Deus compescat, ne quietem Ecclesiae perturbent.

17. *Salutatio, mea manu.* Hic periculum rursus cavet, cuius prius meminerat, ne scilicet epistolae illi falso adscriptae in Ecclesias obreperent. Hoc enim vetus fuit Satanae artificium, supposititia scripta obtrudere, ut veris fidem derogaret. Deinde ementitis Apostolorum titulis impios errores spargere ad sanam doctrinam adulterandam. Atqui singulari Dei beneficio factum est, ut irritis eius fraudibus sana et integra Christi doctrina per ministerium Pauli et aliorum ad nos perveniret. Ultima precatio exponit, quomodo Deus fidelibus suis adsit, nempe gratiae Christi praesentia.

ILLUSTRISS.
ET VERE CHRISTIANO PRINCIPI,
DO.
EDUARDO SOMMERSETI
DUCI,
COMITI HERT. PHORDIAE ETC.
ANGLIAE ET HIBERNIAE PROTECTORI,
TUTORIQUE REGIO,
IOHANNES CALVINUS
SALUTEM.

Quum praeclari isti sermones, qui tum de aliis tuis virtutibus plane heroicis, tum vero de singulari tua pietate habentur, Illustriss. Princeps, tantum ubique tui amorem in bonorum omnium animis, quibus alioqui de facie ignotus es, excitent: necesse est incredibili te caritatis ac reverentiae affectu prosequantur, quicunque in regno Angliae recte sapiunt: quibus non modo palam cernere, quae alii audientes mirantur bona, datum est, sed fructum inde percipere, quantus a praestantissimo gubernatore provenire, cum ad totum populi corpus, tum ad unumquodque membrum solet. Neque enim quae constanti fama celebrantur tuae laudes, vanitatis suspectae esse possunt, quasi ab adulatoribus profectae, quum in rebus tuis gestis illustre exstet earum testimonium. In privato et mediocris fortunae pupillo difficilis est administratio tutelae: tu vero non Regis modo, sed amplissimi regni tutelam tibi iniunctam ea dexteritate ac prudentia sustines, ut successum omnes mirentur. Ac ne inter leges modo et in tranquillo reipublicae statu niteret tua virtus, eam in bello quoque spectandam proposuit Deus, quod pari felicitate ac fortitudine hactenus auspiciis tuis gestum est. Neque tamen interea tot tantaeque difficultates, quas reputare cuivis promptum est, tu vero expertus es, impedimento tibi fuerunt, quominus instaurandae religionis

curam in primis susciperes. cogitatio sane non magis principe viro digna, quam publico regni bono utilis. Nam haec demum stabilis est regnorum felicitas, fidelisque custodia, si is, in quo fundata sunt, et per quem servantur, Filius Dei illis praesideat. Itaque melius rem Anglicanam stabilire non poteras, quam profligatis idolis purum ibi Dei cultum erigendo. Nam id fieri non potest, quin restituatur genuina pietatis doctrina, quae sacrilega Antichristi Romani tyrannide nimis diu oppressa iacuit: quod est Christum in suo tribunali collocare. Atque hoc eximium alioqui facinus eo maiori laude propterea dignum est, quo pauciores hodie inter eos, qui gubernacula tenent, reperiuntur, qui principatus sui insignia spirituali Christo sceptro submittant. Praeclare igitur Serenissimo Regi consultum est, cuius pueritiae talis ex sua cognatione obtigit moderator. Nam tametsi indolem eius in primis generosam omnes praedicant: tamen et formandis ad virilem constantiam eius moribus, et constituendae Anglicanae Ecclesiae, dum aetas ipsum non patitur has obire vices, talis artifex erat plusquam necessarius. Nec dubito quin ipse iam nunc agnoscat, divinitus te sibi datum esse, ex cuius manu res ex voto compositas paulo post reciperet. Me vero nec tanta locorum distantia, nec conditionis meae humilitas impedire potuit, quominus praestantissimum hunc propagandae Christi gloriae affectum tibi gratularer. Et sane quum me unum ex iis esse voluerit Deus, quorum opera laboreque sinceriorem Evangelii doctrinam hodie mundo restituit: cur non te quoque singulari Dei beneficio eiusdem doctrinae patronum ac vindicem ordinatum, qualicunque locorum intervallo sim abs te dissitus, qua possum observantia prosequar? Et quoniam non aliud huius rei testimonium reddere licebat, saltem arrhae loco hos in duas Pauli epistolas meos Commentarios tibi offerendos esse putavi. Nec vero fortuitum munus, quod offerrem, arripui: sed iudicio elegi, quod videbatur optime convenire. Hic Timotheum suum admonet Paulus, quali doctrinae genere aedificanda sit Ecclesia Dei, quibus et vitiis et hostibus resistendum, quam multa devoranda taedia; hor-

tatur, ne ullis difficultatibus cedat, ut omnia discrimina animi fortitudine superet, ut improborum proterviam auctoritate coerceat, nequid hominum gratiae ambitiose largiatur. Denique in his duabus epistolis quasi in viva tabula depictum habemus verum Ecclesiae regimen. Tu quum instaurandae Ecclesiae Anglicanae, quam scelerata Papatus impietas, ut alias fere omnes Christiani orbis, misere corruperat, strenuam operam impendas sub Regis tui auspiciis, et multos ad eam rem Timotheos in opere habeas: sancta certe vestra studia melius componere non potestis, quam ad hoc Pauli quasi praescriptum exigendo. Nam neque hic quicquam habetur, quod non sit temporibus nostris valde aptum: et rursum nihil ferme in Ecclesiae architectura necessarium est, quod non hinc etiam haurire liceat. Labor autem meus mediocre saltem adiumentum (ut spero) afferet. quod experientia tamen cognosci malo, quam verbis iactare. Tibi porro (nobiliss. Princeps) si fuerit probatus, erit cur mihi plurimum gratuler. Pro singulari quidem tua humanitate quin officium hoc meum boni consulturus sis, non dubito. Dominus, in cuius manu sunt fines terrae, statum Regni Anglicani diu incolumem florentemque tueatur: Regem Serenissimum tum Spiritu principali ornet, tum bonis omnibus cumulet: tibique in praeclaro isto cursu det feliciter pergere, ut per te nomen eius magis ac magis propagetur. Genevae, VIII. Calend. Augusti. M. D. L. VI.

IN PRIOREM PAULI AD TIMOTHEUM
ARGUMENTUM.

Hanc epistolam aliorum magis quam Timothei causa scriptam fuisse iudico: et mihi assentientur, qui diligenter omnia expenderint. Non equidem nego, quin eius quoque docendi et monendi rationem Paulus habuerit: sed multa hic contineri dico, quae supervacuum fuisset scribere, si cum solo Timotheo habuisset negotium. Iuvenis erat, nondum ea auctoritate instructus, quae sufficeret ad cohibendos homines protervos, qui contra insurgerent. Apparet autem ex Pauli verbis, fuisse tunc nonnullos, qui, quum ostentatione pollerent, non libenter cuivis erant cessuri: qui tanta deinde ambitione flagrabant, ut nullum turbandae Ecclesiae finem facturi essent, nisi quispiam maior Timotheo se interponeret. Apparet similiter, multa Ephesi fuisse constituenda, quae Pauli calculum et nomen desiderarent. Ergo quum Timotheum multis de rebus monere haberet in animo, sub eius quoque nomine alios eadem opera monere voluit. Ac primo quidem capite adversus quosdam ambitiosos armat, qui vanis quaestionibus agitandis se venditabant. Eos porro Iudaeos fuisse colligi potest, qui, quum Legis zelum simularent, neglecta aedificatione, tantum curiosas disputationes ingerebant. Haec autem profanatio est Legis Dei minime ferenda, ex ea nihil excerpere quod prosit: sed tantum garriendi materiam captare, eiusque praetextu ad onerandam frivolis nugis Ecclesiam abuti. Cuiusmodi scilicet corruptela pluribus quam oportuit saeculis regnavit in Papatu. Quid enim aliud fuit scholastica theologia, quam immensum inanium et nihili speculationum chaos? Et hodie exstant plerique, qui, ut acumen suum ostentent in tractando Dei verbo, non secus ac in profana philosophia ludere sibi permittunt. In eiusmodi vitio coarguendo auctorem se Timotheo profitetur Paulus, et quid ex Lege praecipue discendum sit, admonet: ut appareat Legis esse corruptores, qui ea secus utuntur. Porro ne contemptui sit sua auctoritas, postquam indignitatem suam confessus est, simul qualis esse coeperit per Dei gratiam, honorifice praedicat. Tandem caput concludit gravi denuntiatione, qua et Timotheum in sana doctrina et bona conscientia confirmat: et alios terret, proposito Hymenaei et Alexandri exemplo. Secundo capite iubet omnes in precibus publicis commendari Deo, et nominatim Principes ac Magistratus: ubi obiter etiam attingit, quid utilitatis percipiat mundus ex civili gubernatione. Cur autem pro omnibus concipi debeant preces, ratio additur, quia Deus, Evangelium omnibus offerendo et Christum mediatorem, omnes se velle salvos fieri demonstret. quod etiam confirmat a suo Apostolatu, qui Gentibus proprie destinatus erat. Inde omnes, cuiuscunque sint loci aut regionis, ad Deum orandum invitat: et hac occasione, qualem modestiam et subiectionem in sacro coetu prae se ferre debeant mulieres, disserit. Capite tertio, ubi indicavit, quam praeclarum sit munus episcopatus, verum Episcopum depingit, ac dotes enumerat, quae in eo requiruntur. Postea quales esse debeant Diaconi et uxores tam horum quam illorum, praescribit. Ac quo plus diligentiae ac religionis in omnibus observandis adhibeat Timotheus, reducit illi in memoriam, quid sit in Ecclesiae administratione, quae domus Dei est ac columna veritatis, versari. Tandem totius coelestis doctrinae praecipuum caput et quasi cardinem de Filio Dei in carne manifestato commemorat: prae quo reliqua omnia, quibus solis immorari videbat homines, osten-

tationi deditos, levia ducenda sint. Iam quod ad sequentia pertinet, initio capitis quarti tam falsas doctrinas de coniugii et ciborum prohibitione, quam ineptas fabulas cum hoc capite non congruentes, severe damnat. Et deinde subiicit, eos sibi et piis omnibus, qui caput hoc tenent, solos esse adversarios, qui ferre nequeunt ut spes collocetur in Deum vivum. In fine capitis rursus nova exhortatione Timotheum confirmat. Quinto capite, ubi modestiam in reprehensionibus et lenitatem illi commendavit, de viduis disputat, quae tunc in Ecclesiae ministerium cooptabantur. Ac vetat omnes promiscue recipi, sed quae tota vita probatae ad annum sexagesimum pervenerint, et nullum habeant onus domesticum. Inde ad presbyteros transit, et qualiter tractandi sint tum in victu, tum in disciplina, admonet. Hanc doctrinam gravi contestatione quasi sancit, et iterum prohibet nequos temere in ordinem presbyterii recipiat. Hortatur ut levandae valetudinis causa vinum bibat aquae loco. In fine capitis hortatur, ut in peccatis occultis iudicium suspendat. Sexto capite de servorum officio praecipit, et hac occasione in falsos doctores invehitur, qui de otiosis speculationibus litigando quaestui magis quam aedificationi intenti sunt; et quam exitiosa sit pestis avaritia, docet. Inde iterum ad contestationem priori similem revolvitur, ne frustra Timotheo haec praeceperit. Sub finem, postquam obiter de divitibus meminit, iterum prohibet Timotheo, ne se inanibus doctrinis impediat. Vulgatae Graecorum inscriptioni, quae habet hanc epistolam fuisse Laodicea missam, non assentior. Nam quum Paulus, ex vinculis scribens Colossensibus, testetur, Laodicenses nunquam sibi fuisse visos: coguntur, qui in illa sunt opinione, quam repudio, duplicem facere Laodiceam in Asia minori, quum alteram non celebrent scriptores. Deinde Paulus Timotheum Ephesi reliquerat, ut declarant eius verba, quum iret in Macedoniam. Hanc epistolam aut scripsit ex itinere, priusquam illuc appulisset, aut iam profectione confecta, reversus. Atqui longius a Macedonia distare Laodiceam constat, quam Ephesum ipsam. Neque rursus verisimile est, ipsum in reditu praeterita Epheso Laodiceam se contulisse: praesertim quum illuc eum multae causae vocarent. Itaque magis existimo aliunde eum scripsisse. Quanquam hoc ipsum non est tanti, ut velim cum dissentientibus contendere: fruatur quisque suo iudicio: tantum indico, quid magis sit (meo iudicio) probabile.

IN PRIOREM PAULI AD TIMOTHEUM IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus Apostolus Iesu Christi secundum ordinationem Dei Salvatoris nostri, et Domini Iesu Christi spei nostrae: 2. Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax a Deo Patre nostro, et Christo Iesu Domino nostro. 3. Quemadmodum rogavi te ut maneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, volo denunties quibusdam, ne aliter doceant: 4. Neque attendant fabulis et genealogiis nunquam finiendis: quae quaestiones praebent magis, quam aedificationem Dei, quae in fide consistit.

1. *Paulus Apostolus.* Si soli Timotheo scripsisset, non opus erat adscribere hoc epithetum, et ita asserere, ut facit. Contentus enim procul dubio fuisset Timotheus solo nomine. Sciebat enim esse Christi Apostolum: nec indigebat ulla probatione, quo fidem illi deferret, satis iam ad id sponte propensus et diuturno usu assuetus. Alios ergo potius respicit, qui non tam erant ad ipsum audiendum voluntarii, vel non tam facile eius dictis acquiescebant. Talium hominum causa se Apostolum Christi esse testatur, ne parvi pendere ausint, quod scribit. Et Apostolatum suum confirmat ordinatione, vel decreto Dei, quia nemo Apostolum creare se ipse potest: sed quem Deus ordinavit, ille verus est Apostolus, dignusque honore. Neque Deum Patrem solum Apostolatus sui facit auctorem, sed illi Christum adiungit. Et certe in Ecclesiae gubernatione nihil agit Pater, nisi per Filium, et ita communiter cum Filio. *Deum salvatorem* vocat, quem titulum Filio tribuere saepius solet; Patri tamen eo ipso convenit, quia is est qui nobis dedit Filium. Merito igitur illis salutis nostrae gloria adscribitur. Unde enim salvi sumus? nempe quia sic nos dilexit Pater, ut per Filium nos redimere voluerit, ac salvare. Quod autem *Christum* appellat *spem nostram*, proprie illi convenit. tunc enim incipimus bene sperare, quum in Christum respicimus: quandoquidem in eo solo residet tota salutis nostrae materia.

2. *Timotheo germano filio.* Non est hoc parvae laudis elogium, quo significat Paulus se pro vero ac non degenere filio agnoscere Timotheum, et talem ab aliis vult agnosci. imo perinde Timotheum commendat ac si esset alter ipse. Sed qui conveniet hoc cum sententia Christi: Nolite vobis patrem vocare in terra? (Matth. 23, 9.) Item cum illo Apostoli testimonio: Etsi multos habetis patres secundum carnem: unus tamen est Pater spirituum? (I. Cor. 4, 15.) Respondeo, Paulum ita sibi usurpare nomen patris, ut Deo nullam honoris sui particulam abroget, aut minuat (Hebr. 12, 9.). Vulgare dictum est, Non pugnare quod subordinatur. Tale est paternum in Paulo nomen, respectu Dei. Unicus in fide Pater omnium est

Deus, quia omnes verbo suo et Spiritus sui virtute regenerat: quia solus est, qui fidem confert. Sed quibus ad eam rem dignatur uti ministris, eos in honoris sui communicationem etiam admittit, nihil tamen sibi derogando. Erat ergo Deus spiritualis Timothei pater: et quidem solus, proprie loquendo. sed Paulus, qui minister fuerat Dei in gignendo Timotheo, quasi subalterno iure titulum sibi vindicat. *Gratia, misericordia.* Secundum hoc, hoc est Misericordiae nomen, praeter suum morem interposuit, forte singulari erga Timotheum amore impulsus. Porro non servat exactum ordinem: quod enim posterius est, priore loco posuit, gratiam scilicet, quae ex misericordia manat. Nam ideo nos in gratiam initio recipit Deus, et deinde amore nos prosequitur, quia misericors est. Verum non est insolitum, causam subiungi effectui, explicationis causa. De vocabulis Gratiae et Pacis alibi dictum est.

3. *Quemadmodum rogavi te.* Vel oratio est defectiva, vel particula ἵνα abundat. Utroque modo sensus erit clarus. Primo reducit Timotheo in memoriam, qua de causa Ephesi manere rogatus fuerit. Nam quia adiutorem sibi tam carum et fidelem nonnisi aegre et necessitate coactus a se dimiserat, ut vices illic suas, quibus sustinendis non alius quilibet par fuisset, strenue obiret: acriter stimulari hac cogitatione debuit Timotheus, non solum ne frustra tempus tereret, sed praeclare nec vulgari modo se gereret. Hinc itaque quasi per modum illationis hortatur, ut se opponat falsis doctoribus, qui puram doctrinam adulterabant. In eo, quod Timotheo Ephesi mandaverat suas partes, observanda est pia eius sollicitudo. Sic enim satagebat in colligendis pluribus Ecclesiis, ut priores non relinqueret destitutas Pastore. Et sane (ut ille inquit) Non minor est virtus, quam quaerere, parta tueri. *Denuntiandi* verbum potestatem significat. Vult enim Paulus eum instruere potestate ad alios coercendos. *Ne aliter doceant.* Verbum Graecum, quo usus est Paulus, est compositum, ideoque transferri potest vel Secus docere, ac novo modo: vel Tradere diversam doctrinam. Quod Erasmus vertit Sectari, non placet: quia de auditoribus posset accipi. Paulus autem eos intelligit, qui ambitionis causa novam doctrinam ingerebant. Si legamus Aliter docere, latius hoc patebit. nam prohibebit hoc verbo, ne patiatur Timotheus novas docendi formas induci, quae cum vera et genuina, quam tradiderat, minus congruant. Sic in altera epistola hypotyposin, hoc est vivam effigiem doctrinae suae, commendat. Sicut enim una est Dei veritas, ita simplex eius tradendae ratio, minime fucata scilicet, et quae Spiritus maiestatem potius quam humanae eloquentiae pompam resipiat. Ab hac quisquis recedit, deformat ipsam doctrinam et vitiat. Ergo Aliter docere, referre oportebit ad formam. Si legamus Aliud docere, ad materiam referetur. Notandum tamen est, non vocari aliam doctrinam tantum quae palam cum pura Evangelii doctrina pugnet, sed quaecunque purum Evangelium vel corrumpit novis et adventitiis figmentis, vel profanis speculationibus obscurat. Omnia enim hominum figmenta totidem sunt Evangelii corruptelae. Et qui Scripturis ludunt profano more, ut Christianismum in artem ostentationis convertant, Evangelio tenebras inducunt. Totum itaque hoc docendi genus alienum est a verbo Dei, et ab illa doctrinae puritate, in qua Ephesios manere iubet Paulus.

4. *Neque attendant fabulis.* Fabulas vocat (meo iudicio) non tam mendacia conficta, quam nugas aut ineptias, quae nihil habent solidi. Fieri enim potest, ut non sit aliquid falsum, quod tamen erit fabulosum. qua significatione Tranquillus fabularem historiam posuit et Livius fabulari, pro inepte et absque ratione garrire. Nec dubium est quin μῦθος (quo verbo hic usus est Paulus) Graecis significet φλυαρίαν, hoc est nugas. Porro quum speciem unam addidit

exempli causa, omnem dubitationem sustulit. Disputationes enim de genealogiis numerat inter fabulas: non quia commentitium sit quicquid de illis dici potest, sed quia inane et infructuosum. Sic ergo resolvere licebit hunc locum: Non attendant fabulis, quales, aut cuius generis sunt genealogiae. Atque illa est fabularis historia, cuius meminit Suetonius, quae etiam inter grammaticos a sanis hominibus merito semper derisa fuit. Neque enim poterat non ridicula videri haec curiositas, utili rerum cognitione posthabita, aetatem consumere in quaerenda Achillis vel Aiacis prosapia, ingenium suum fatigare in numerandis Priami filiis. Si hoc non fertur in puerili scientia, ubi oblectationi est locus, quanto minus in coelesti sapientia erit tolerabile? *Genealogias* vocat *infinitas*, propterea quod inanis curiositas nullum habet modum, sed ex labyrintho subinde in labyrinthum revolvitur. *Quae quaestiones*. Aestimat a fructu doctrinam. quaecunque enim non aedificat, repudianda est, etiamsi nihil aliud habeat vitii: quaecunque vero ad concertationes solum excitandas valet, duplici nomine damnanda est. Tales porro sunt omnes argutiae, quibus ingenium suum ambitiosi homines exercent. Meminerimus ergo ad hanc regulam exigendas esse omnes doctrinas, ut ea demum probetur, quae ad aedificationem facit: quae vero disceptationum materiam praebent absque fructu, respuantur tanquam Ecclesia Dei indignae. Hoc examen si fuisset aliquot supra saeculis observatum, etiamsi multis erroribus contaminata fuisset religio, saltem non adeo invaluisset diabolica ista ars litigandi, quae Scholasticae theologiae nomen obtinuit. Quid enim illic continetur praeter rixas, aut otiosas speculationes, unde nullus profectus redit? Proinde quo quisque in ea doctior, eo miserior iudicandus est. Scio quibus eam coloribus excusationum praetexant: sed nunquam efficient, ut Paulus cunctas tales damnando sit mentitus. *Aedificationem Dei*. Aedificant enim eiusmodi argutiae in superbia, aedificant in vanitate: sed non in Deo. Aedificationem Dei nominat, vel quae Deo probatur, vel quae secundum Deum est. Eam porro docet in fide consistere. quo dicto non excludit caritatem, nec timorem Dei, nec poenitentiam: nam haec omnia quid aliud sunt quam fructus fidei, quae pietatem semper ex se parit? Quia ergo in sola fide sciebat fundatum esse totum Dei cultum, ideo satis habuit fidem nominare, unde reliqua dependent.

5. Porro finis praecepti est caritas, ex puro corde, et conscientia bona, et fide non simulata. 6. A quibus postquam nonnulli aberrarunt, deflexerunt ad vaniloquium, 7. Volentes esse Legis doctores, non intelligentes quae loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quod Lex bona sit, siquis ea legitime utatur: 9. Sciens illud, quod iusto non sit Lex posita, sed iniustis et inobsequentibus, impiis et peccatoribus, irreligiosis et profanis, parricidis et matricidis, homicidis, 10. Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, et siquid aliud est, quod sanae doctrinae adversetur, 11. Secundum Evangelium gloriae beati Dei, quod concreditum est mihi.

Quoniam nebulones illi, quibuscum negotium habebat Timotheus, Legis praetextu se iactabant: ideo anticipat Paulus, ac docet Legem non modo illis nihil suffragari, sed potius esse adversam; cum Evangelio autem, quod ipse docuerat, optime convenire. Ne-

que enim absimilis erat illorum defensio ei, quam hodie nobis quaestionarii opponunt: nos scilicet nihil moliri aliud, quam ut aboleatur sacra theologia, quasi eam soli in sinu suo foverent. Ita illi de Lege loquebantur, ut invidiam Paulo conflarent. Quid autem ille? quo fumos illos discutiat, ultro per occupationem suam doctrinam optime cum Lege congruere demonstrat et eos omnes perperam Lege abuti, qui in alium finem ea utuntur. Quemadmodum hodie posita verae theologiae definitione, palam apparet, nos cupere ipsam restitutam, quae misere lacerata et deformata fuit ab istis nugatoribus, qui, theologorum titulo frustra inflati, nihil praeter dilutas ac frigidas nugas tenent. *Praeceptum* hic pro Lege accepit, partem pro toto.

5. *Caritas ex puro corde.* Ad hunc scopum si Lex dirigenda est, ut instituamur in caritate, quae ex fide et bona conscientia procedat: sequitur ex adverso, perversos esse Legis interpretes, qui ad curiosas quaestiones eius doctrinam convertunt. Caeterum non magni interest, caritatem hoc loco ad utramque Legis tabulam, an ad secundam tantum referas. Iubemur Deum ex toto corde diligere, et proximos ut nosmet ipsos. Sed quum de caritate fit mentio in Scriptura, saepius ad secundum membrum restringitur. Hic quidem non dubitarem Dei et proximi caritatem intelligere, si solum caritatis nomen positum esset a Paulo. sed quum addat fidem, et bonam conscientiam, et cor purum: non erit haec, quam subiiciam, interpretatio aliena ab eius mente, et circumstantiae loci apte quadrabit. Haec Legis summa est, ut Deum colamus sincera fide, et pura conscientia: deinde ut nos mutuo amemus. quisquis hinc deflectit, ille depravat Legem Dei, in alienum finem detorquendo. Sed hic exoritur dubitatio, quod caritatem fidei praeferre videtur Paulus. Respondeo, eos, qui ita sentiunt, nimis pueriliter ratiocinari. Neque enim si caritas priore loco nominatur, ideo priorem habet honoris gradum: quandoquidem simul docet Paulus, ex fide eam manare. Causa autem effectum suum profecto ordine antecedit. Et si rite expendatur totus contextus, perinde valet, quod Paulus dicit, ac si dixisset: Hoc consilio data nobis est Lex, ut in fide nos erudiret, quae mater est bonae conscientiae et caritatis. Ita exordium a fide, non a caritate fieri debet. Cor purum et bona conscientia parum inter se differunt. Utrumque ex fide manat. Nam de puro corde habetur Actorum 15, 9., quod Deus fide corda purificet. De bona conscientia testatur Petrus (1. Petr. 3, 21.), quod fundata sit in resurrectione Christi. Hinc porro docemur, nusquam esse veram caritatem, ubi non est timor Dei, et conscientiae integritas. Nec leviter praetereundum est, quod singulis addit epitheta. Nihil enim magis vulgare, sicuti nihil magis facile est, quam fidem et bonam conscientiam iactare. Sed quotusquisque est, qui factis ab omni se hypocrisi remotum esse demonstret? Praesertim notandum est epithetum fidei: quo significat fallacem esse eius professionem, ubi non apparet bona conscientia, ubi caritas se non exserit. Iam quum fide constet salus hominum, fide autem et bona conscientia et caritate constet perfectus Dei cultus, nihil mirum, si in his Paulus constituat Legis summam.

6. *A quibus postquam.* Perstat in metaphora scopi, vel finis. Nam verbum ἀστοχεῖν, cuius participium hic habetur, significat a scopo deflectere, vel aberrare. Est autem insignis locus, quo *vaniloquii* condemnat doctrinas omnes, quibus hic unus finis non est propositus. Et simul omnium ingenia et cogitationes evanescere admonet, ubi alio respiciunt. Fieri quidem poterit, ut multos sui admiratione percellant inutiles argutiae: stat tamen Pauli sententia, Quicquid in pietate non aedificat, esse ματαιολογίαν. Quare summopere cavendum, ne aliud quaeramus in sacrosancto Dei verbo,

quam solidam aedificationem; ne ipse alioqui in nobis vindicet eius abusum tam severo exemplo.

7. *Volentes esse.* Non taxat eos, qui aperte impugnant Legis doctrinam, sed qui potius se eius titulo venditant. Tales negat quicquam intelligere, quum inutiliter in quaestionibus curiosis ingenium fatigant. Et simul eorum arrogantiam perstringit, quum addit *De quibus affirmant.* Nulli enim audaciores reperientur ad res incognitas temere asserendas, quam eiusmodi fabularum magistri. Videmus hodie, quo fastu et supercilio magistrales suas determinationes crepent Sorbonicae scholae. Quibus autem de rebus? nempe quae penitus abditae sunt humanis ingeniis, nullo Scripturae verbo, nulla unquam revelatione patefactae. Maiore confidentia purgatorium suum affirmant, quam mortuorum resurrectionem. Quod de sanctorum intercessione commenti sunt, nisi habeatur pro certo oraculo, totam religionem convulsam esse clamitant. Quid de coelestibus hierarchiis, de relationibus, et similibus commentis commemorem immensos labyrinthos? genus ipsum est infinitum. In his omnibus pronuntiat Apostolus impleri quod veteri proverbio celebratum est, Audacem esse inscitiam. sicuti et ad Coloss. cap. 2, 4. dicit, Inflatos sensu carnis in ea, quae nesciunt, se ingerere.

8. *Scimus quod Lex bona.* Iterum calumniam praeoccupat, qua ipsum gravabant. Nam quoties eorum ostentationi resistebat, hoc quasi clypeo se tuebantur. Quid ergo? visne sepultam esse Legem, et deletam ex hominum memoria? Fatetur ergo Paulus, ut hac calumnia eos depellat, bonam esse Legem, sed usum eius legitimum requiri. ubi argumentatur a coniugatis. Nomen enim *Legitimi* ab ipsa *Lege* deductum est. verum ultra progreditur: nam et Legem pulcre cum sua doctrina convenire docet, et eandem in ipsos retorquet.

9. *Quod iusto non sit Lex pos.* Non instituit Apostolus disputare de toto Legis officio: sed homines ipsos respicit. Fere enim contingit, ut qui summi Legis zelotae videri affectant, tota vita se prodant summos esse contemptores. Cuius rei praeclarum hodie specimen relucet in assertoribus iustitiae operum, et liberi arbitrii patronis. Perpetuo in ore habent perfectam vitae sanctitatem, merita, satisfactiones: tota autem vita clamitat, eos plusquam impios et profanos esse, provocare quibuscunque modis iram Dei, et iudicium eius secure contemnere. Magnifice extollunt liberam boni et mali electionem: factis autem produnt se esse Satanae mancipia, et quidem arctissimis servitutis compedibus districta. Quum tales essent Pauli adversarii, ut stolidam eorum insolentiam compesceret, admonuit Legem esse quasi Dei gladium ad ipsos iugulandos exsertum: sibi vero suique similibus non esse causam, cur Legem horrori vel odio haberent, quae iustis, hoc est piis et voluntariis Dei cultoribus non sit adversa. Nec me latet, doctos quosdam viros subtiliorem ex his verbis sensum elicere: quasi penitus theologice de Legis natura disputaret Paulus. Colligunt enim, Legem nihil ad filios Dei, qui Spiritu sunt regenerati, pertinere: quia iustis non sit lata. Sed loci circumstantia simplicius me accipere cogit hanc sententiam. Sumit enim vulgare illud principium, Ex malis moribus natas esse bonas leges, ac Legem Dei asserit latam esse ad coercendam impiorum nequitiam: quia, qui sponte boni sunt, Legis imperio non indigent. Nunc quaeritur an unus quispiam mortalium eximatur ab hoc numero. Respondeo, Paulum hic nominare iustos, non qui sint omnibus numeris absoluti (qualis nemo reperietur), sed qui praecipuo cordis affectu ad bonum aspirant: ut illis pium desiderium sit quasi lex voluntaria, absque alieno impulsu aut freno. Ergo adversariorum impudentiam coarguere voluit, qui Legis nomine se armabant adversus pios viros, veram Legis regulam tota

vita exprimentes: quum ipsi maxime opus haberent Lege, et tamen eam non magnopere curarent. quod melius opposito membro exprimitur. Quod siquis non admittat, tacite vel oblique exprobrari adversariis, quae hic flagitia recenset Paulus, simplex tamen manebit calumniae depulsio: quod si recto et non fucato Legis studio ducerentur, instruere se potius illius armis debuissent ad gerendum cum sceleribus et maleficiis bellum, quam eius colorem suae ambitioni et ineptae garrulitati praetexere. *Iniustis et inobsequentibus.* Pro Iniustis melius vertere interpretes poterant Exleges: nam Graece habetur ἀνόμους, a quibus parum differunt inobsequentes, quos secundo loco posuit. *Peccatores* accipit pro sceleratis, aut qui vitae sunt turpis ac flagitiosae. Pro *irreligiosis et profanis* non absurde quis transferret Profanos et impuros: sed ego in vocibus levis momenti nolui esse tam morosus. Plagium apud veteres alieni servi subreptio aut sollicitatio vocabatur, aut falsa liberi hominis venditio. Siquis plura requirat, petat a Iureconsultis, Ad legem Flaviam. Caeterum genera quaedam attingit hic Paulus, quae breviter omnes transgressiones comprehendunt. Radix est contumacia et rebellio, quam primis duobus vocabulis notavit. Per impios et peccatores videntur prioris et secundae tabulae transgressores designari. His subiicit profanos et impuros, vel turpi vita inquinatos. Quum autem tribus praecipue modis laedantur proximi, violentia, fraudibus, et libidine, tres istos modos ordine taxavit, ut promptum est videre. Violentia enim est in homicidis et parentum percussoribus: secundo foedae libidines notantur: tertio ad fraudes aliaque maleficia descendit.

10. *Si quid est aliud.* Hoc membro contendit, adeo non pugnare suum Evangelium cum Lege, ut sit optima eius confirmatio. Testatur enim se comprobare sua praedicatione eandem sententiam, quam Dominus Lege sua tulit adversus ea omnia, quae sanae doctrinae contraria sunt. Unde sequitur, eos Legis animam minime tenere, qui ab Evangelio recedunt, sed umbram duntaxat sectari. *Sana doctrina* frigidis quaestionibus opponitur, circa quas alibi (Infra 6, 4.) praeposteros doctores languere dicit, quae ab effectu merito morbidae censentur. *Evangelium gloriae*, pro glorioso. in quo tamen acriter eos perstringit, qui extenuando Evangelio imminebant, in quo Deus suam gloriam exserit. Nominatim addit sibi *fuisse creditum*, ut omnes intelligant non aliud esse Dei Evangelium, quam quod praedicat: ideoque fabulas omnes, quas prius reprehendit, alienas esse tam a Lege quam ab Evangelio Dei.

12. Et gratiam habeo, qui me potentem reddidit, Christo Iesu Domino nostro, quod fidelem me iudicavit, ponendo in ministerium, 13. Qui prius eram blasphemus et persequutor, et violentus. sed et misericordiam adeptus sum, quod ignorans feci in incredulitate.

12. *Gratiam habeo.* Magna est Apostolatus dignitas, quam sibi Paulus vindicavit. ipse autem superioris vitae respectu nequaquam tanto honore dignus censeri poterat: ideo, ne arrogantiae damnetur, necessario ad personae suae mentionem descendit: et suae quidem indignitatis liberam confessionem edit. caeterum nihilominus se gratia Dei esse Apostolum praedicat. Imo quod videbatur auctoritatem illi abrogare, in suum commodum transfert: quod eo magis in se reluceat Dei gratia. Christo gratias dum agit, a se ipso removet invidiam, et ansam huic quaestioni praecidit, Dignus sit necne functione tam honorifica. quoniam utcunque per se non excellat, sufficit tamen à Christo fuisse electum. Multi quidem eadem verbo-

rum forma humilitatem prae se ferunt, sed procul absunt a Pauli sinceritate, cuius consilium fuit, non tantum animose gloriari in Domino, sed omni propria gloria cedere. Qua de re autem agit gratias? quod in ministerio fuerit collocatus. inde enim colligit, se fidelem iudicatum. Neque enim Christus ambitiose quosvis assumit, sed tantum eligit idoneos: ergo quoscunque honore dignatus est, hos tanquam dignos amplectamur. Neque his repugnat, quod Iudas secundum Psalmi (109, 9.) vaticinium ad breve tempus evectus est, ut mox caderet. Diversa enim fuit Pauli ratio, sicut in alium finem, et alia lege honorem adeptus est, dum pronuntiavit Christus (Act. 9, 15.), sibi vas fore electum. Atqui videtur hoc modo Paulus fidelitatem, qua prius pollebat, causam facere suae vocationis. Si ita esset, ficta esset atque absurda gratiarum actio. neque enim tam Deo acceptum referret suum Apostolatum, quam proprio merito. Nego igitur hunc esse sensum, quod ideo in ordinem Apostolicum fuerit cooptatus, quia praecognita esset Deo eius fides. nihil enim praevidere boni in illo potuit Christus, nisi quod Pater in eum contulerat. Quare manet illud semper verum (Iohann. 15, 16.): Non vos me elegistis, sed ego elegi vos. Potius argumentum suae fidei inde ducere voluit, quia Apostolus creatus erat a Christo. nam quos ita creat, quasi suo decreto pronuntiat habendos esse fideles. In summa, iudicium hoc non refertur ad praescientiam, sed potius testimonium significat, quod hominibus redditur. ac si dixisset: Gratiam habeo Christo, qui me in ministerium vocando palam fecit meam sibi fidem probari. Interponit et aliud Christi beneficium, quod ipsum confirmaverit, vel *potentem reddiderit:* quo verbo non modo intelligit se Dei manu principio semel fuisse formatum, ut idoneus ad munus suum foret, sed simul complectitur continuam gratiae subministrationem. Neque enim satis fuisset, semel esse fidelem declaratum, nisi eum perpetuo auxilio confirmasset Christus. Utrumque ergo se ex Christi gratia fatetur habere, quod semel evectus est, et quod permaneat in statu.

13. *Blasphemus et persequutor.* Blasphemus adversus Deum, persequutor et violentus adversus Ecclesiam. Videmus quam ingenue agnoscat, quod illi probro dari poterat: quam non extenuet sua peccata, quam libenter suam indignitatem fatendo magnitudinem gratiae Dei amplificet. Nam *Persequutoris* nomine non contentus furorem suum ac saevitiam altero nomine magis exprimere voluit. *Quia ignorans feci in incredulitate.* Veniam, inquit, meae incredulitatis obtinui, quia ex ignorantia manabat. Nam persequutio et violentia nihil quam incredulitatis fructus erant. Atqui videtur innuere, nullum esse veniae locum, nisi ubi suppetit ignorantiae excusatio. Quid ergo? an siquis sciens peccaverit, nunquam ignoscet Deus? Respondeo, notandum esse Incredulitatis nomen, quod dictum Pauli ad priorem Legis tabulam restringit. Secundae tabulae transgressiones, etiamsi voluntariae sunt, condonantur: qui sciens et volens priorem tabulam violat, quia recta se Deo opponit, peccat in Spiritum sanctum. Neque enim infirmitate labitur, sed adversus Deum impie ruendo certum reprobationis suae signum edit. Et hinc colligi potest definitio peccati in Spiritum sanctum: primum, quod sit directa in Deum contumacia in transgressione prioris tabulae: deinde quod sit malitiosa veritatis reiectio. Ubi enim non respuitur destinata malitia Dei veritas, non resistitur Spiritui sancto. Denique incredulitas loco generis ponitur: malitiosum autem propositum, quod opponitur ignorantiae, est quasi differentia. Perperam itaque faciunt, qui peccatum in Spiritum sanctum constituunt in transgressione secundae tabulae. Perperam et illi, qui inconsideratum et caecum impetum damnant tanti criminis. nam tunc demum peccatur in Spiritum sanctum, quum voluntarium bel-

lum suscipiunt adversus Deum homines mortales, ut lucem Spiritus sibi oblatam exstinguant. Horrenda est enim eiusmodi impietas, et immanis audacia. Nec dubium est, quin tacita denuntiatione terrere voluerit omnes, qui semel illuminati fuerunt, ne adversus cognitam veritatem impingant: quia exitialis sit casus. Nam si propter ignorantiam Paulo suas blasphemias ignovit Deus: qui scienter dataque opera blasphemant, nullam veniam sperare debent. Sed videtur id frustra dici; nusquam enim sine ignorantia potest esse incredulitas, quae semper caeca est. Respondeo, ex infidelibus alios ita esse caecos, ut falsa recti imaginatione fallantur: alios autem sic excaecatos, ut malitia tamen praevaleat. Paulus non omnino vacuus erat pravo affectu: sed inconsideratus zelus abripiebat hominem, ut rectum esse putaret quod agebat. Non erat ergo adversarius Christi proposito, sed errore et inscientia. Pharisaei, qui mala conscientia Christum calumniabantur, non omnino erant immunes ab errore et ignorantia: sed ambitio, et impium sanae doctrinae odium, imo furiosa adversus Deum contumacia illos incitabat, ut malitiose et consulto, non inscienter, Christo se opponerent.

14. Exuberavit autem supra modum gratia Domini nostri cum fide et dilectione, quae est in Christo Iesu. 15. Fidelis sermo, et dignus omnino qui accipiatur, quod Christus Iesus venit in mundum, ut peccatores salvos faceret, quorum primus sum ego. 16. Verum ideo misericordiam sum adeptus, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, in exemplar iis, qui credituri essent in ipso in vitam aeternam. 17. Regi autem saeculorum immortali, invisibili, soli sapienti Deo, honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

14. *Exuberavit autem.* Iterum Dei erga se gratiam amplificat, non modo invidiae tollendae ac gratitudinis suae testandae causa: sed etiam ut eam opponat improborum calumniis, qui toti in hoc erant, ut eius Apostolatum deprimerent. Quum autem dicit exuberasse, et quidem supra modum, innuit deletam esse superiorum memoriam, adeoque absorptam, nequid illi obesset apud bonos talem prius fuisse. *Cum fide et dilectione.* Utrumque potest ad Deum referri, hoc sensu, quod Deus veracem se praestiterit, et dilectionis in Christo suae specimen praebuerit, quum dignatus ipsum fuerat sua gratia. Malo tamen simplicius accipere, ut fides et dilectio signa sint ac testimonia eius gratiae, cuius meminerat, nequid frustra et temere iactare putaretur. Ac fides quidem incredulitati opponitur: dilectio in Christo saevitiae, quam exercuerat adversus fideles: ac si diceret, se ita fuisse a Deo mutatum, ut alius sit ac novus homo. A signis ergo et effectis eminentiam gratiae commendat, quae abolere debet superioris vitae memoriam.

15. *Fidelis sermo.* Postquam suum ministerium ab infamia et iniquis obtrectationibus asseruit: eo non contentus retorquet in suum commodum, quod illi poterat ab adversariis obiici probri loco. Utile enim Ecclesiae fuisse docet, se prius talem exstitisse, quam ad Apostolatum vocaretur, quia hoc modo Christus peccatores omnes, tanquam dato pignore, ad certam spem veniae obtinendae vocaverit. Nam quum velut ex immani truculentaque bellua versus fuerat in Pastorem, insigne gratiae suae specimen ediderat Christus, unde fiduciam omnes conciperent, nullis quamlibet gravibus et atrocibus peccatis aditum sibi ad salutem praecludi. Verum primo generalem sententiam profert: *Christum venisse ut salvos faceret peccatores*, et

eam praefatione ornat, qua uti solet in rebus maxime seriis. Ut certe in religionis doctrina hoc praecipuum est caput, ad Christum venire, ut in nobis perditi salutem ab eo recuperemus. Praefatio ergo haec nobis sit instar buccinae sonantis ad publicandum gratiae Christi praeconium, quo plus fidei apud nos habeat: sit nobis quasi sigillum ad imprimendam cordibus nostris de remissione peccatorum fiduciam, quae difficulter alioqui in animos hominum penetrat. Quae etiam causa fuit Paulo, cur attentionem excitaret his verbis, *Fidelis sermo*, nisi quia semper homines secum disceptant de sua salute? Nam ut millies in Christo salutem nobis offerat Deus pater, et Christus ipse de officio suo concionetur: non tamen propterea desinimus trepidare, vel saltem disputare nobiscum an ita sit. Proinde quoties nobis in mentem veniet ulla de peccatorum remissione dubitatio, hoc veluti clypeo fortiter eam repellere discamus: veritatem esse indubiam, et dignam quae absque controversia recipiatur. *Peccatores salvos faceret*. Subest in hoc verbo emphasis, nam qui officium Christi esse fatentur, salvare, cogitationem tamen hanc difficilius admittunt, quod eiusmodi salus ad peccatores pertineat. Semper enim abripitur sensus noster ad respectum dignitatis, simulatque indignitas apparet, concidit fiducia. Proinde quo quisque peccatis suis magis gravatur, eo maiore animo ad Christum confugiat, hac scilicet doctrina fretus, venisse ut salutem non iustis, sed peccatoribus afferat. Notandum etiam est, Paulum a generali Christi officio argumentum ducere, ne absurdum novitas faceret, quod de sua persona nuper testatus est. *Quorum primus sum ego*. Cave existimes, modestiae causa Apostolum mentitum esse. Veram enim non minus quam humilem confessionem edere voluit, atque ex intimo cordis sensu depromptam. Sed quaeret hic quispiam, curnam se inter peccatores praecipuum numerat, qui tantum sanae doctrinae ignorantia lapsus est, alioqui tota vita inculpabilis apud homines? Atqui his verbis admonemur, quam grave sit apud Deum et atrox crimen infidelitas: praesertim ubi accedit obstinatio et saeviendi rabies. Facile quidem est apud homines totum id, quod de se confessus est Paulus, extenuare colore zeli inconsiderati. Sed pluris obedientiam fidei facit Deus, quam ut pro levi delicto incredulitatem cum pervicacia coniunctam ducat. Quare diligenter notandus est hic locus, hominem coram mundo, non modo innoxium, sed eximiis virtutibus praestantem, vitaeque laudatissimae, quia Evangelii doctrinae fuerit adversarius, propter incredulitatis suae contumaciam, unum ex gravissimis peccatoribus censeri. Nam inde colligere promptum est, quid valeant coram Deo omnes hypocritarum pompae, dum contumaciter Christo resistunt.

16. *Ut in me primo ostenderet Iesus*. Quum dicit Primo, alludit ad id, quod nuper dixerat, se primum esse inter peccatores. Ideo tantundem valet ac Praecipue vel In primis. Significat autem, statim ab initio Deum proposuisse tale exemplar, quod tanquam ex illustri excelsoque theatro conspici posset, nequis diffideret paratam sibi fore veniam, modo fide accederet ad Christum. Et certe praevenitur nostra omnium diffidentia, dum eius, quam quaerimus, gratiae typum in Paulo sic videmus expressum.

17. *Regi autem saeculorum*. Prae ardore erumpit in istam exclamationem: quia deerant verba, quibus suam gratitudinem exprimeret. Nam epiphonemata praecipue locum habent, ubi abrumpere orationem cogimur, quia rei magnitudo superat. Quid autem Pauli conversione admirabilius? Quanquam nos simul omnes admonet suo exemplo, nunquam de gratia divinae vocationis esse cogitandum, quin tandem efferamur admiratione. Adde quod hoc tam magnificum encomium totius superioris vitae memoriam absorbet. Qualis enim abyssus est Dei gloria? Epitheta quae hic tribuit Deo, tametsi per-

petua sunt, tamen proprie conveniunt loci circumstantiae. Vocat Regem aeternum vel saeculorum, in quem nulla cadit mutatio: *invisibilem*, quia lucem habitat inaccessam, ut postea dicet: *solum sapientem*, quia infatuet ac vanitatis damnet omnem hominum sapientiam. Summa vero redit ad eam clausulam, qua utitur ad Romanos 11, 33.: O profunditatem divitiarum etc. quam abscondita sunt Dei consilia? quam inscrutabiles viae eius? Vult enim immensam ac incomprehensibilem Dei sapientiam ita reverenter a nobis suscipi, ut si opera eius sensus nostros superant, admiratio tamen nos contineat. Dubium tamen est, quum in postremo epitheto dicit Soli, velitne Deo gloriam omnem soli vindicare, an vocet ipsum solum sapientem, an vero solum Deum esse dicat. Secundus sensus magis mihi probatur. Praesentis enim causae maxime interfuit, arcano Dei consilio subiici quamvis hominum intelligentiam. Neque tamen inficior, quin Deum unum omni gloria dignum esse praedicet. sic enim gloriae suae scintillas huc illuc in creaturas spargit, ut tota penes eum et in solidum maneat. Sed utrumque exprimit, nihil gloriae esse extra Deum.

18. Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum praecedentes super te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. Habens fidem et bonam conscientiam: a qua aversi quidam circa fidem naufragium fecerunt: 20. Ex quibus sunt Hymenaeus et Alexander, quos tradidi Satanae, ut discant non maledicere.

18. *Hoc praeceptum.* Quicquid de persona sua interposuit, fuit quasi digressio ab instituto. Nam quum Timotheum instruere auctoritate vellet, summa ipsum praeditum esse oportuit. mature itaque opinionem refutavit, quae sibi obstare poterat. Nunc autem postquam probavit, nihilo minoris apud pios aestimandum esse suum Apostolatum, quia aliquando Christi regnum oppugnasset, quasi sublato obstaculo ad exhortationis suae contextum redit. Ergo praeceptum est, cuius initio meminit. *Filium* vocando non suam modo benevolentiam apud eum testatur, sed aliis etiam commendat ipsum hoc nomine. Porro ut magis eum animet, reducit in memoriam, quale a Spiritu Dei testimonium habuerit. Nam erat hic non parvus stimulus, quod divinitus ministerium eius fuerat approbatum: et quod prius Dei oraculis vocatus fuerat, quam electus hominum suffragiis. Turpe est non respondere hominum exspectationi: quanto itaque turpius erit irritum, quoad in te sit, facere Dei iudicium? Sed primum sciendum est, de quibus loquatur *prophetiis*. Putant aliqui revelatione admonitum fuisse Paulum, ut Timotheo munus iniungeret. quod verum esse fateor: sed addo revelationes ab aliis proditas. neque enim Paulus numero plurali frustra usus est. Proinde ex eius verbis colligimus, plures fuisse editas prophetias de Timotheo, quae ipsum Ecclesiae commendarent. Nam quum iuvenis adhuc esset, poterat contemptui esse illius aetas: expositus etiam calumniis fuisset Paulus, quod adolescentulos ante tempus promoveret ad senile officium. Praeterea Deus illum ad res magnas et arduas destinaverat. non enim fuit unus ex vulgo, sed Apostolis proximus, qui Paulo absente saepe eius personam sustinebat. Quare opus habuit singulari testimonio, unde pateret non hominum temeritate tantum illi deferri, sed electum ab ipso Deo esse. Neque enim tunc ordinarium fuit aut multis commune, ornari Prophetarum encomiis: sed quia in Timotheo peculiares erant causae, noluit eum Deus ab hominibus admitti, nisi sua voce iam probatum: noluit eum ad obeundam functionem accedere, nisi propheticis ora-

culis acceitum. Sicuti etiam Paulo et Barnabae contigit, dum Gentibus ordinati sunt doctores. Erat enim res nova et insolens, nec alioqui potuissent famam temeritatis effugere. Obiiciet nunc quispiam: Si Deus per suos Prophetas ante pronuntiaverat, qualis futurus esset minister Timotheus, quorsum attinebat eum moneri, ut se talem praestaret? an potuit Dei oraculis fidem abrogare? Respondeo, non aliter potuisse evenire quam Deus promiserat: sed interim non debuit Timotheus desidiae se ac torpori dare, sed vivum agileque organum Dei providentiae obsequendo se exhibere. Quare Paulus non abs re, dum calcar illi addere vult, prophetias commemorat, quibus se pro illo Deus quasi sponsorem Ecclesiae constituerat. Nam inde admonebatur ad quid vocatus foret. Ideoque addit *Milites in illis:* quo significat Timotheum, tali Dei approbatione fretum, animosius debere pugnare. Quid enim plus alacritatis addere nobis vel debet, vel potest, quam quum scimus nos divinitus ordinatos ad agendum quod agimus? Haec arma sunt nostra, hacc praesidia, quibus muniti nunquam deficimus. *Militiae* nomine subindicat certandum esse. Atque in universum piis id convenit: proprie tamen Christianis doctoribus, qui sunt velut antesignani aut duces. Perinde ergo est ac si diceret: Tu si non potes absque certamine munus tuum exsequi, memineris te Dei oraculis ad victoriae spem certissimam esse instructum, atque hac recordatione te excites. Bona enim est militia, hoc est gloriosa et salutaris, quam sub Dei auspiciis militamus.

19. *Habens fidem et bonam conscientiam.* Fidei nomen generaliter accipio pro sana doctrina. Qua significatione et capite 3, 8. mysterium fidei ponit. Et certe duo haec praecipue in Doctore requiruntur: ut puram Evangelii veritatem retineat, deinde eam administret bona conscientia et sincero zelo. Ubi utrumque istorum aderit, sponte etiam reliqua sequentur. *A qua aversi quidam.* Ostendit quam necessarium sit bonam conscientiam cum fide coniungi: quia e converso malae conscientiae poena sit a recto defectio. Qui non pura animi integritate serviunt Domino, sed pravis affectibus indulgent, etiamsi prius sanam intelligentiam habuerint, ab ea prorsus excidunt. Locus diligenter observandus. Scimus incomparabilem esse sanae doctrinae thesaurum. quare nihil magis timendum quam ut nobis auferatur. Atqui unicam eius custodiendi rationem Paulus hic praescribit, si obseratus fuerit bona conscientia. Idque quotidie experimur. Unde enim fit, ut abiecto Evangelio tam multi ad impias sectas proruant, vel errorum portentis implicentur? Nempe quia hoc excaecationis genere hypocrisin ulciscitur Deus: quemadmodum sincerus Dei timor ad perseverantiam confirmat. Duo hinc discenda sunt. Primum admonentur Doctores et Evangelii ministri, atque in eorum persona totae Ecclesiae, quantopere fucatam et fallacem verae doctrinae professionem horrere debeant, quam adeo severe puniri audiunt. Deinde tollitur scandalum, quod plerosque non leviter turbat, dum aliquos vident, qui prius Christo et Evangelio nomen dederant, non modo relabi ad pristinas superstitiones, sed quod longe deterius est, prodigiosis erroribus fascinatos teneri. Nam talibus exemplis Evangelii maiestas palam vindicatur, ac palam ostendit Deus se eius profanationem nullo modo ferre posse. Atque id omnium saeculorum experientia docuit. quicquid errorum ab exordio Christianae Ecclesiae exstitit, ab hoc fonte manavit: quia in aliis ambitio, in aliis avaritia sincerum Dei timorem obruebat. Mala igitur conscientia omnium haereseon mater. et hodie permultos videmus, quia rectam fidem non sincere amplexi fuerant, pecudum instar ad Epicureorum deliria rapi, ut ipsorum hypocrisis detegatur. Quinetiam quum passim grassetur Dei contemptus, et flagitiosi perditique omnium fere or-

dinum mores demonstrent nihil aut quam minimum esse integrita tis in mundo, valde timendum est, ne brevi lux, quae accensa fuerat, exstinguatur, et paucissimis Deus puram Evangelii intelligentiam relinquat. Metaphora a naufragio sumpta aptissime quadrat. nam innuit, ut salva fides ad portum usque perveniat, navigationis nostrae cursum bona conscientia regendum esse, alias naufragii esse periculum: hoc est ne fides mala conscientia tanquam gurgite in mari procelloso mergatur.

20. *Hymenaeus et Alexander.* Priorem iterum nominabit in secunda epistola: ubi etiam naufragii, quod fecerat, species notatur. dicebat enim resurrectionem esse factam. Credibile est Alexandrum quoque tam absurdo errore fuisse dementatum. Et hodie miramur, si quosdam variis praestigiis deludat Satan, quum unum ex Pauli comitibus tam horrendo praecipitio periisse cernamus? Caeterum ambos Timotheo nominat tanquam homines notos. Ego quidem non dubito, quin hic ille sit Alexander, cuius mentionem facit Lucas Actorum 19, 33., qui tumultum ficta et profana sua oratione composuit. erat autem Ephesius. Et hanc epistolam diximus maxime scriptam fuisse Ephesiorum causa. Nunc audimus, qualem habuerit exitum: audientes colamus bona conscientia fidei nostrae possessionem, ut salva nobis ad extremum maneat. *Quos tradidi Satanae.* Quemadmodum diximus in quintum caput prioris epistolae ad Corinthios (I. Cor. 5, 5.), sunt qui interpretantur extraordinariis flagellis fuisse coercitos: idque referunt ad *δύναμιν*, cuius meminit Paulus eiusdem epistolae capite 12,28. Nam ut dono sanationis praediti erant Apostoli ad testandam erga pios Dei gratiam et beneficentiam: ita adversus impios et rebelles armati erant potentia, vel ut vexandos diabolo traderent, vel ut aliis flagellis in eos animadverterent. Cuius potentiae specimen edidit Petrus (Act. 5, 1.) in Anania et Sapphira: Paulus (Act. 13, 6.) vero in Bariesu mago. At mihi de excommunicatione exponere magis placet: nam ut credamus aliter quam excommunicatione castigatum fuisse Corinthium illum incestum, nulla probabilis coniectura affertur. Si autem illum excommunicando Satanae tradidit Paulus, cur non eadem loquutio idem hic valebit? Adde quod vim excommunicationis optime explicat. nam quum in Ecclesia sedem regni sui habeat Christus, extra non est nisi Satanae dominium. Proinde qui ab Ecclesia exterminatur, cum tantisper sub tyrannide Satanae degere necesse est, dum Ecclesiae reconciliatus ad Christum redeat. Unum excipio, quod pro mali atrocitate perpetuum istis anathema denuntiare potuit: de quo nihil tamen ausim pro certo asserere. Sed quid sibi vult proxima particula *Ut discant non maledicere?* nam qui ab Ecclesia eiectus est, plus licentiae sibi usurpat: quia tanquam communis disciplinae iugo solutus petulantius insurgit. Respondeo, utcunque exsultet eorum improbitas, aditum tamen praecludi, ne sua contagione gregem inficiant. Nam eo maxime nocent improbi, dum eiusdem fidei praetextu se insinuant. Nocendi ergo facultas illis eripitur, dum notantur publica infamia, ut nemo simplicium ignoret profanos esse homines et exsecrandos: ideoque omnes ab eorum communicatione abhorreant. Ipsos etiam interdum contingit, irrogata sibi talis ignominiae nota, confusos a protervia desistere. Ergo etiamsi improbiores reddantur aliquando, tamen non semper inutile est ad domandam ferociam remedium.

Cap. II.

1. **Adhortor igitur, ut ante omnia fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, 2. Pro Regibus et omnibus in eminentia constitutis, ut placidam et quietam vitam degamus cum omni pietate et honestate. 3. Hoc enim bonum et acceptum coram Salvatore nostro Deo, 4. Qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.**

1. *Adhortor igitur.* Haec pietatis exercitia continent nos atque etiam confirmant in sincero cultu Dei ac timore, foventque bonam conscientiam, de qua dixerat. Quare non abs re illativa particula utitur, quia ex superiore praecepto exhortationes istae pendent. Ac initio quidem de publicis orationibus disserit: quas iubet non pro fidelibus modo concipi, sed pro universo genere humano. Poterant enim nonnulli ita secum reputare: Cur de infidelium salute essemus solliciti, quibuscum nihil est nobis necessitudinis? Nonne satis est, si fratres pro fratribus mutuo oremus, ac commendemus Deo totam suam Ecclesiam? nihil enim ad nos extranei. Huic sinistrae opinioni occurrit Paulus, ac iubet Ephesios suis precibus complecti omnes mortales, nec eas ad corpus Ecclesiae restringere. Porro quid inter se differant tres species ex quatuor, quas Paulus enumerat, fateor me non penitus tenere. Puerile quidem est, quod Pauli verba Augustinus ad ritus suo tempore usitatos detorquet. Simplicior est eorum expositio, qui Deprecationes esse putant, quibus petimus liberari a malis: Obsecrationes, quibus utilia nobis poscimus: Interpellationes, quibus apud Deum iniurias nobis illatas deploramus. Quanquam ego non ita subtiliter distinguo, vel saltem aliam distinctionem magis probo. *Προςευχάς* sane Graeci vocant omne genus orationes: *δεήσεις* autem eas precationum formas, ubi certum aliquid petitur. Hoc modo inter se convenirent haec duo nomina, tanquam genus et species. *Ἐντεύξεις* vocare solet Paulus, quas alii pro aliis suscipimus preces. Pro quo Latina translatio habet Intercessiones. Quanquam Plato in Alcibiade secundo aliter accipit, nempe pro se ipso certam precationem concipere. In ipsa autem libri inscriptione et compluribus locis satis quod dixi ostendit *προςευχήν* nomen esse generale. Sed ne plus aequo laboremus in re non necessaria, Paulus (meo iudicio) simpliciter iubet, quoties publicae orationes habentur, supplicare et deprecari pro omnibus, etiam qui in praesentia nihil nobiscum habent coniunctionis. Neque tamen supervacua est verborum congeries: sed mihi videtur Paulus consulto tres voces in eundem finem simul coniungere, ut precandi studium et assiduitatem magis commendet, ac vehementius urgeat. Scimus enim, quanta sit in hoc pietatis officio nostra segnities. Nihil igitur mirum, si eam pluribus stimulis excitet Spiritus sanctus per os Pauli. In *Gratiarum actione* nihil est obscurum. Nam quemadmodum vult infidelium salutem commendari Deo, ita et propter laetos eorum ac prosperos successus gratias agi. Ista enim admirabilis Dei bonitas, quam quotidie ostendit, quum solem suum oriri facit super bonos et malos (Matth. 5, 45.), digna est quam laude prosequamur: et caritas nostra usque ad indignos extendere se debet.

2. *Pro Regibus.* Nominatim de Regibus meminit, et magistratibus reliquis, quia prae aliis exosi esse poterant apud Christianos.

Quotquot enim erant illo tempore magistratus, totidem erant quasi iurati Christi hostes. Poterat igitur obrepere ista cogitatio, non esse pro illis orandum, qui totas vires opesque suas conferrent ad oppugnandum Christi regnum, cuius propagatio in primis optanda est. Occurrit autem Apostolus, ac diserte iubet pro illis etiam precari. Et certe non efficit hominum pravitas, quominus amanda sit Dei institutio. Proinde quum magistratus ac principes Deus ad conservationem humani generis creaverit, utcunque multi degenerent a divina ordinatione, non tamen cessare propterea debemus, quin et amemus quod Dei est, et salvum cupiamus. Haec causa est, cur debeant fideles, in quacunque regione degant, non modo legibus et magistratuum imperio parere, sed in suis etiam precibus eorum salutem commendare Deo. Dicebat Israelitis Ieremias (29, 7.): Orate pro pace Babylonis, quoniam in pace eius pax vestra. Haec universalis est doctrina, ut ordinatas a Deo potestates cupiamus salvas et pacatas stare. *Ut placidam.* Proposita utilitate stimulum nobis addit. fructus enim enumerat, qui ex principatu rite composito nobis proveniunt. Primus est tranquilla vita. gladio enim sunt armati magistratus, ut nos in pace contineant. Nisi compescerent improborum audaciam, latrociniis et caedibus omnia essent plena. Haec igitur pacis tuendae ratio, quum unicuique redditur quod suum est, nec impune grassatur potentiorum violentia. Secundus fructus est *pietatis* conservatio: dum scilicet incumbunt magistratus ad fovendam religionem, ad asserendum Dei cultum, ad sacrorum reverentiam exigendam. Tertius est cura publicae *honestatis.* Nam hoc etiam fit magistratuum beneficio, ne ad belluinas foeditates se homines prostituant, aut indecore lasciviant: sed potius vigeat modestia et moderatio. Haec tria si tollantur, qualis erit humanae vitae status? Siqua ergo vel publicae tranquillitatis, vel pietatis, vel honestatis cura nos tangit: meminerimus eorum quoque habendam esse curam, quorum ministerio tam praeclara bona ad nos perveniunt. Unde colligimus omnis humanitatis expertes esse fanaticos homines, nec aliud quam feram barbariem spirare, qui magistratus e medio sublatos cupiunt. Quantum enim haec discrepant, ut vigeat ius et honestum, ut floreat religio, orandum esse pro Regibus: et non modo regni nomen, sed totam politiam religioni esse adversam? Atqui prioris sententiae auctorem habemus Spiritum Dei: secundam ergo a diabolo esse oportet. Si roget quispiam, an etiam pro Regibus orandum sit, a quibus nihil tale percipimus: respondeo, huc tendere vota nostra, ut Spiritu Dei gubernati bonorum, quibus antea nos privabant, ministri nobis esse incipiant. Non ergo pro iis tantum, qui iam digni sunt, orare nos decet: sed rogandus Deus, ut ex malis bonos faciat. Tenendum enim semper istud principium, tam ad religionis quam ad tranquillitatis et honestatis publicae custodiam destinatos esse a Deo magistratus, non aliter quam terra procreandis alimentis ordinata est. Quemadmodum itaque pro pane quotidiano orantes Deum rogamus, ut terram sua benedictione foecundet: sic in illis prioribus beneficiis ordinarium medium, quod sua providentia constituit, respicere debemus. Huc accedit, quod, si beneficiis istis, quorum dispensationem magistratibus Paulus assignat, destituimur, id contingit nostra culpa. Inutiles enim magistratus nobis reddit ira Dei, non secus ac terram sterilem. Quare nostrum est eiusmodi flagella deprecari, quae peccatis nostris irrogantur. Praeterea hic officii sui vicissim admonentur principes, et quicunque magistratum gerunt. Neque enim satis est, si ius cuique suum reddendo iniurias omnes coerceant, pacemque foveant: nisi et religionem promovere, et honesta disciplina mores componere studeant. Neque enim frustra hortatur David (Psal. 2, 12.), ut Filium osculentur: nec frustra Iesaias (49, 23.) denuntiat fore Ecclesiae nu-

tritios. Quare non est quod sibi blandiantur, si ad cultum Dei asserendum adiutores se praebere neglexerint.

3. *Hoc enim bonum est.* Postquam utile esse docuit quod praecipiebat, iam validius argumentum proponit, Deo ita placere. nam ubi constat de eius voluntate, instar omnium rationum esse nobis debet. Bonum accipit pro recto et legitimo. Quia autem Dei voluntas regula est, ad quam exigenda sunt officia nostra omnia: rectum inde esse probat, quia Deo acceptum est. Locus notatu apprime dignus: unde et generalis doctrina elicitur, veram demum regulam bene riteque agendi esse, respicere ad Dei placitum, nec aliud suscipere nisi quod probat: et lex etiam pie orandi statuitur, ut praeeuntem sequamur Deum, utque omnes nostrae preces ad eius nutum et praescriptum sint compositae: quae ratio si valuisset, non tot hodie corruptelis scaterent preces in Papatu. Unde enim quaeso probabunt, Deo se auctore ad mortuos patronos confugere? deinde pro mortuis intercedere? Denique quid in tota sua precandi forma Deo placere ostendent? Sequitur deinde huius etiam secundi membri confirmatio: quia velit Deus omnes homines salvos facere. Quid autem magis aequum quam ut huic Dei decreto vota nostra subserviant? Postremo autem Deo cordi esse omnium salutem demonstrat, quia omnes ad veritatis suae agnitionem vocet. argumentum est a posteriori. Nam si Dei potentia est Evangelium in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.): certum est invitari omnes ad spem vitae aeternae, quibus Evangelium offertur. Denique sicut vocatio documentum est arcanae electionis, ita quos facit Deus Evangelii sui participes, eos ad salutis possessionem admittit: quia Evangelium iustitiam Dei nobis revelat, quae certus est in vitam ingressus. Hinc apparet, quam pueriliter hallucinentur, qui locum hunc praedestinationi opponunt. Si Deus, inquiunt, omnes indifferenter vult salvos fieri, falsum est alios ad salutem, alios ad exitium aeterno eius consilio esse praedestinatos. Aliquid forte dicerent, si Paulus hic de singulis hominibus ageret: quanquam tunc quoque non deesset solutio. Nam etsi Dei voluntas non ex occultis ipsius iudiciis aestimanda est, ubi externis signis eam nobis patefacit: non tamen propterea sequitur, quin constitutum intus habeat quid de singulis hominibus fieri velit. Caeterum id, quia nihil ad praesentem locum facit, praetereo. nam Apostolus simpliciter intelligit, nullum mundi vel populum, vel ordinem a salute excludi: quia omnibus sine exceptione Evangelium proponi Deus velit. Est autem Evangelii praedicatio vivifica. merito itaque colligit, Deum omnes pariter salutis participatione dignari. At de hominum generibus, non singulis personis, sermo est. nihil enim aliud intendit, quam principes et extraneos populos in hoc numero includere. Quod autem his quoque Evangelii doctrinam communem esse velit Deus, constat ex testimoniis iam citatis, et similibus. Neque enim de nihilo dictum est (Psal. 2, 10.): Nunc Reges intelligite. Item eodem Psalmo: Dabo Gentes tibi in hereditatem, et in possessionem terminos terrae. In summa, indicare Paulus voluit, non esse considerandum, quales tunc essent principes, sed quales esse Deus vellet. Est autem officium caritatis, quoscunque vocatione sua complectitur Deus, eorum salutis curam studiumque suscipere, idque piis votis testari. Atque huc pertinet, quod *Deum* vocat *nostrum Salvatorem.* Unde enim nobis salus, nisi ex gratuita Dei beneficentia? Atqui Deus idem, qui iam nos salutis fecit compotes, ad eos quoque gratiam suam extendere aliquando poterit. Qui iam nos ad se traxit, poterit illos nobiscum adducere. Facturum autem pro confesso sumit: quia Prophetarum vaticiniis ita praedictum erat de universis tam ordinibus quam nationibus.

5. Unus enim Deus, unus et Mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus, 6. Qui dedit semetipsum pretium redemptionis pro omnibus, ut esset testimonium temporibus suis, 7. In quod positus sum praeco et Apostolus. veritatem dico in Christo, non mentior, Doctor Gentium in fide et veritate.

5. *Unus Deus.* Parum valida in speciem foret haec ratio, Deum ideo velle omnes salvos esse, quia unus est: nisi a Deo ad homines transitus fieret. Chrysostomus, et post eum alii sic accipiunt: non esse plures deos, sicuti idololatrae comminiscuntur. Sed aliud fuisse Pauli consilium arbitror: ut hic sit tacita comparatio unius Dei cum toto mundo diversisque nationibus, ex qua nascitur mutuus respectus. Quemadmodum ad Romanos, capite 3, 29: Numquid Iudaeorum Deus tantum? annon et Gentium? imo unus Deus, qui iustificat Circumcisionem ex fide, et Praeputium per fidem. Ergo utcunque in hominibus tunc esset diversitas, quia multi ordines alieni erant a fide, multaeque gentes: ad unitatem Dei fideles revocat Paulus, ut sciant cum omnibus sibi esse coniunctionem, quia unus sit omnium Deus: ut sciant non in perpetuum a spe salutis exclusos, qui sub eiusdem Dei sunt potestate. Idem sibi vult quod de uno Mediatore continuo subiicit; nam sicuti unus est Deus omnium creator et pater, ita unicum Mediatorem esse dicit, per quem accessus nobis ad Deum patet: atque hunc Mediatorem non uni tantum genti vel paucis hominibus certae conditionis esse datum, sed omnibus: nam sacrificii, quo peccata expiavit, fructum ad omnes pertinere. imo quoniam magna pars mundi se tunc alienaverat a Deo, Mediatoris diserte meminit, per quem appropinquant, qui longe distabant. Particula universalis semper ad hominum genera referri debet, non ad personas: ac si dixisset, non solos Iudaeos, sed Gentiles quoque: non solos plebeios, sed etiam principes redemptos esse morte Christi. Quum itaque commune mortis suae beneficium omnibus esse velit, iniuriam illi faciunt, qui opinione sua quempiam arcent a spe salutis. *Homo Iesus.* Hominem dum praedicat, non negat esse Deum: sed quum vinculum notare vellet nostrae cum Deo coniunctionis, humanae potius naturae meminit, quam Divinae. quod sedulo observandum est. Hinc enim factum est ab initio, ut homines sibi hos vel illos fingendo mediatores longius a Deo recesserint, quia hoc errore praeoccupati, Deum procul abesse, quo se verterent nesciebant. Huic malo Paulus medetur, quum nobis Deum quasi praesentem sistit, quia ad nos usque descendit, ne supra nubes quaerendus esset. Idem ergo hic dicitur quod ad Hebraeos capite 4, 15: Non habemus Pontificem, qui compati infirmitatibus nostris nequeat: quum tentatus fuerit per omnia. Et sane si id omnium animis insideret, porrigi nobis fraternam manum a Filio Dei, et naturae societate nobis coniunctum, ut nos ex hac nostra tam abiecta conditione in coelum usque attollat: quis non rectam hanc viam tenere mallet, quam in deviis salebris vagari? Proinde quoties orandus est Deus, si in mentem venit sublimis illa et inaccessa maiestas, ne eius formidine absterreamur: simul occurrat etiam homo Christus, qui comiter nos invitat, nosque veluti manu prehensat, qui Patrem ex formidabili ac tremendo propitium et facilem nobis reddat. Haec sola clavis est, qua nobis ianua coelestis regni reseratur, ut appareamus cum fiducia in Dei conspectum. Proinde etiam videmus Satanam omnibus saeculis hunc lapidem volvisse, ut inde homines averteret. Omitto quam variis artibus ante Christi adventum distraxerit hominum mentes ad media comminiscenda, quibus ad Deum pervenirent. Iam ab Ecclesiae Christianae exordio,

quum nuper apparuisset Christus cum tam praeclaro pignore, et adhuc in terris ex eius ore suavissima illa vox propemodum resonaret: Venite ad me omnes (Matth. 11, 28.) etc. erant tamen quidam fallendi artifices, qui Angelos pro mediatoribus obtruderent ipsius loco: quemadmodum ex epistola ad Colossenses (2, 18.) colligere promptum est. Sed quod tunc clanculum moliebatur Satan, sub Papatu eo usque perduxit, ut vix millesimus quisque mediatorem Christum, vel titulo tenus agnosceret. Atque ita sepultum erat nomen, ut res magis esset ignota. Nunc postquam sanos piosque doctores excitavit Deus, qui tanquam postliminio revocare in hominum memoriam studuerunt quod unum ex notissimis fidei nostrae principiis esse debuerat: omnia excogitant Romanenses sophistae, quibus rem clarissimam obscurent. Primum ita illis nomen est invisum, ut, si quispiam Christi mediatoris faciat mentionem praeteritis sanctis, mox suspicione gravetur haereseos. Quia autem repudiare in totum non audent, quod hic a Paulo docetur, insulso commento eludunt: unum vocari, non solum. Quasi unum ex magna turba Deum nominaverit. Cohaerent enim haec duo membra: Unum esse Deum, et unum Mediatorem. Quare qui Christum unum aliquem ex multis faciunt, idem ad Deum quoque trahant oportet. An eo prorumperent impudentiae, nisi caecus furor ad opprimendam Christi gloriam eos raperet? Alii sibi videntur acutiores, dum Christum unicum statuunt Mediatorem redemptionis: sanctos autem intercessionis mediatores nominant. Atqui horum quoque insulsitatem coarguit loci circumstantia, quandoquidem hic de precibus ex professo tractatur. Pro omnibus, inquam, orare, Spiritus praecipit, quia unicus noster Mediator omnes ad se admittat: sicuti morte sua omnes reconciliavit Patri. Et adhuc Christiani censeri volunt, qui tam sacrilega audacia Christum spoliant suo honore. Obiicitur tamen quod speciem repugnantiae habeat. nam hoc ipso loco Paulus iubet nos pro aliis intercedere: quod ad Romanos cap. 8, 34. Christo quasi proprium assignat. Respondeo, sanctorum intercessiones, quibus se mutuo iuvant, apud Deum minime obstare, quominus tamen unicum omnes intercessorem habeant. Nemo enim vel pro se, vel pro alio, nisi Christi patrocinio fretus, exauditur. Quod itaque alii pro aliis intercedimus, adeo non tollit unicam Christi intercessionem, ut inde maxime pendeat, eoque referatur. Putabit quispiam, nos igitur posse facile conciliari cum Papistis, si unicae Christi intercessioni subiiciant quascunque ipsi sanctis tribuunt. Non ita est: nam ideo transferunt intercedendi officium ad sanctos, quoniam alias destitui nos advocato fingunt. Hoc est vulgare inter ipsos principium, nos patronis opus habere, quia indigni sumus, qui per nos appareamus in Dei conspectum. Ita loquendo Christum honore suo privant. Deinde exsecranda est blasphemia, affingere sanctis dignitatem, quae nobis apud Deum gratiam conciliet. a quo tam longe absunt tam Prophetae omnes quam Apostoli et Martyres, usque ad ipsos Angelos, ut patrono ipsi quoque eodem nobiscum opus habeant. Deinde merum est figmentum, natum in eorum cerebris, mortuos pro nobis intercedere. Ergo in eo fundare preces nostras, est fidem penitus a Dei invocatione avellere. Atqui Paulus regulam Dei rite invocandi praescribit, fidem ex verbo Dei conceptam, Rom. cap. 10, 17. Merito itaque repudiamus quod curiosi homines extra Dei verbum imaginantur. Sed ne prolixior sim quam loci expositio flagitat, summa sit, Christo uno fore contentos, qui vere didicerint eius officium: mediatores sibi propria libidine fabricare eorum esse, qui nec Deum nec Christum noverunt. Unde constituo, Papistarum doctrinam, quae et Christi patrocinium obscurat imo fere sepelit, et fictitios inducit patronos absque ullo Scripturae testimonio: tum impiae diffidentiae, tum etiam impiae temeritatis plenam esse.

6. *Qui dedit semet ipsum.* Non est supervacua hoc loco Redemptionis commemoratio. Sunt enim res necessario coniunctae, sacrificium mortis Christi, et perpetua intercessio (Psal. 10, 14.): suntque duae sacerdotii partes. nam hac significatione sacerdos noster Christus vocatur (Hebr. 7, 17.), quod semel peccata nostra morte sua expiavit, ut Deum nobis propitium redderet: et nunc sanctuarium coeli ingressus, ad impetrandam nobis gratiam coram Patre apparet, ut eius nomine exaudiamur. Quo melius detegitur sacrilega Papistarum impietas, qui, dum in hoc officio sanctos, qui mortui sunt, Christo socios adiungunt, simul ad eos transferunt sacerdotii gloriam. Lege quartum caput ad Hebraeos circa finem, et initium quinti: reperies quod dico, intercessionem, qua propitiatur nobis Deus, in sacrificio fundatam esse. quin etiam tota veteris sacerdotii ratio hoc demonstrat. Sequitur ergo, nihil ex officio intercedendi a Christo transscribi posse ad alios, quin sacerdotii titulo nudetur. Praeterea quum *ἀντίλυτρον* appellat, alias omnes satisfactiones evertit. Quanquam non me latet Papistarum argutia: fingunt enim redemptionis pretium, quod morte sua persolvit Christus, in Baptismo nobis applicari, ut deleatur originale peccatum: postea satisfactionibus nos reconciliari Deo. Hoc modo, quod erat universale et perpetuum beneficium, ad exiguum tempus et speciem unam restringunt. Sed plenam huius rei tractationem ex Institutione pete. *Ut esset testimonium.* Hoc est, ut haec gratia patefieret tempore constituto. Dixerat Pro omnibus, quae particula quaestionem movere poterat, cur ergo peculiarem unum populum elegisset Deus, si omnibus communiter se propitium Patrem exhibeat, ac una omnibus communis erat redemptio in Christo? Huic quaestioni ansam praecidit, quum revelandae gratiae opportunitatem refert ad Dei consilium. Nam si hyeme non miramur emarcidas arbores, agros nive coopertos, prata gelu rigentia; veris temperie revirescere, quae ad tempus quodammodo emortua fuerant, quia ordinatae sunt a Deo temporum vices: cur non ipsius providentiae in aliis idem iuris concedemus? an propterea Deum inconstantiae arguemus, quia quod semper apud se decretum fixumque habuit suo tempore profert in medium? Quare etsi hoc repentinum mundo accidit et minime exspectatum, quod Christus Iudaeis ac Gentibus promiscue redemptor apparuit: ne tamen putemus subitum hoc fuisse Deo: sed potius admirabili eius providentiae discamus subiicere sensus omnes nostros. Ita fiet, ut nihil, quod ab ipso prodierit, nobis non sit maxime tempestivum. Ideo frequenter apud Paulum occurrit haec admonitio: praesertim quum de Gentium vocatione agitur, quae sua novitate multos tunc percellebat, et quasi reddebat attonitos. Quibus hac solutione non satisfit, Deum occulta sua sapientia distribuisse temporum vices: hi aliquando experientur, quo tempore otiosum fuisse putant, fabricasse inferos curiosis.

7. *In quod positus sum.* Ne temere (ut multi solent) de re sibi parum comperta asserere videatur, se ad hoc praedicat divinitus ordinatum, ut Gentes, prius a regno Dei alienas, ad Evangelii participationem adducat. Nam Apostolatus eius ad Gentes certum erat Divinae vocationis fundamentum. Et ideo tantopere in ipso asserendo laborat: ut certe apud multos non absque difficultate recipiebatur. Iusiurandum quoque vel obtestationem adhibet, ut in re maxime seria, doctorem se esse Gentium; idque *in fide et veritate.* quae duo bonam conscientiam significant, sed eam quoque fultam esse oportet certitudine Divinae voluntatis. Proinde non tantum sincero affectu se Gentibus Evangelium praedicare intelligit: sed etiam sana et intrepida conscientia, eo quod nihil agat nisi Dei mandato.

8. Volo igitur orare viros in omni loco, sustollentes puras manus, absque ira et disceptatione. 9. Consimiliter et mulieres in amictu decoro cum verecundia et temperantia ornare semetipsas, non tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut vestitu sumptuoso: 10. Sed quod decet mulieres profitentes pietatem per bona opera.

8. *Volo igitur* etc. Pendet haec illatio ex proxima sententia. nam, ut in epistola ad Galatas (4, 5.) vidimus, Spiritu adoptionis praeditos esse nos oportet, ut Deum rite invocemus. Postquam ergo Christi gratiam omnibus exposuit, ideoque se Gentibus datum esse Apostolum meminit, ut eodem redemptionis beneficio promiscue cum Iudaeis fruerentur: omnes pariter ad orandum invitat. Fides enim invocationem parit. Unde et ad Romanos capite 15, 9. Gentium vocationem probat istis testimoniis (Psal. 67, 5.): Exsultent Gentes cum populo eius. Item (Psal. 117, 1.): Omnes Gentes laudate Dominum. Item (Psal. 18, 50. II. Sam. 22, 50.): Confitebor tibi inter Gentes. Valet enim reciprocum argumentum a fide ad invocationem, et ab invocatione ad fidem, tanquam a causa ad effectum, et ab effectu ad causam; quod observatione dignum est, quia inde admonemur, Deum se nobis patefacere verbo suo, ut a nobis invocetur: et hoc praecipuum esse exercitium fidei. Quare particula *in omni loco* perinde hic valet atque initio prioris ad Corinthios (2, 1.): ut nullum sit iam discrimen inter Gentilem et Iudaeum, inter Graecum et Barbarum, quia Deus communis est omnium Pater, et iam in Christo impletum sit, quod vaticinatus erat Malachias, non modo in Iudaea, sed in toto orbe offerri Deo pura sacrificia. *Sustollentes puras manus.* Ac si diceret: modo adsit bona conscientia, nihil obstare quominus ubique invocent Deum omnes Gentes. Sed rei loco signum posuit: nam purae manus sunt puri cordis indices. quemadmodum e converso Iesaias (1, 15.) exprobrat Iudaeis, quod manus ad Deum sanguinolentas extollant, dum invehitur in eorum crudelitatem. Porro ceremonia haec usitata fuit omnibus saeculis, quia natura hic nobis ingenitus est sensus, quum Deum quaerimus, sursum aspicere. adeoque semper valuit, ut ipsi quoque idololatrae, quum alioqui Deum affigerent ligneis et lapideis simulacris, morem tamen in coelum tollendi manus retinerent. Discamus ergo ceremoniam esse verae pietati congruentem, modo respondeat, quae per eam figuratur veritas: nempe ut admoniti, Deum in coelo quaerendum esse, primum de ipso terrenum vel carnale nihil imaginemur: deinde exuamus affectus carnales, nequid impediat, quominus animi nostri supra mundum assurgant. Idololatrae vero et hypocritae manus inter orandum attollendo simiae sunt: quia dum externo symbolo profitentur se mentes sursum habere erectas, priores in ligno et lapide haerent, quasi illic inclusus esset Deus: secundi aut inanibus curis, aut pravis cogitationibus impliciti, in terra iacent: proinde contrario gestu testimonium adversum se ferunt. *Absque ira.* Nonnulli fremitum indignationis exponunt, dum secum tumultuatur conscientia et quasi cum Deo expostulat: quod accidere solet, quum res adversae gravius nos premunt. Tunc enim aegre ferimus, non statim Deum nobis succurrere, et impatientia turbamur. Concutitur etiam fides variis insultibus; nam quia non apparet eius auxilium, obrepunt nobis dubitationes, an curam nostri habeat, an salvos velit necne, et similes. Talem consternationem haesitantis animi *disceptationis* voce notari putant. Ita secundum eos sensus esset, pacata conscientia et intrepida fiducia orandum esse. Alii (ut Chrysostomus) requiri putant non tam erga Deum quam homines placidos animos, et omni perturbatione vacuos,

quia nihil est quod puram Dei invocationem magis impediat, quam rixae et contentiones. Unde etiam iubet Christus (Matth. 5, 24.), siquis dissideat cum fratre, prius reconciliari quam munus ad altare offerat. Horum utrumque verissimum esse fateor: sed dum praesentis loci circumstantiam expendo, non dubito quin respexerit Paulus ad disceptationes, quae inde oriebantur, quod Iudaei Gentes sibi aequari indignabantur, et ideo controversiam movebant de earum vocatione: imo eas repudiabant, arcebantque a gratiae consortio. Vult ergo Paulus, sedatis eiusmodi contentionibus, omnes ubivis gentium ac terrarum Dei filios unanimes orare. Quanquam nihil prohibet, quin ex particulari sententia eliciamus generalem doctrinam.

9. *Consimiliter et mulieres.* Quemadmodum viros iussit tollere puras manus, ita nunc praescribit qualiter mulieres ad rite orandum comparatas esse deceat. Ac videtur inter virtutes, quas commendat, et externam Iudaeorum sanctificationem tacita subesse antithesis. Nam innuit nullum esse profanum locum, et unde non ad Deum accessus pateat, modo suis vitiis non arceantur tam viri quam mulieres. Porro sumpta occasione vitium, quo fere laborare solent mulieres, corrigere voluit. Fieri quoque potest ut Ephesi, in urbe opulenta et celebri emporio, magis grassatum sit. Est autem nimia ornatus cura et cupiditas: vult ergo ut ad pudorem et temperantiam compositus sit earum ornatus. Nam inde luxuria et immodicus sumptus, vel quod superbiae, vel quod lasciviae causa ostentare se appetunt. Atque inde petenda est regula mediocritatis. Nam quia res est indifferens vestitus (ut sunt res omnes externae), difficile est praescribere certum modum, quousque liceat. Magistratus quidem leges sumptuarias ferre poterit, quibus libidinem utcunque coerceat: sed pii doctores, quorum est regere conscientias, semper debent usus legitimi finem respicere. Ita hoc saltem erit extra controversiam, quicquid non est cum pudore et temperantia consentaneum in vestitu, esse improbandum. Quanquam ab affectu semper est incipiendum. nam ubi intus regnat protervia, illic nullus pudor: ubi regnat intus ambitio, illic nulla modestia in externo vestitu extabit. Sed quia hypocritae vitiosos suos affectus quibuscunque possunt coloribus fucare solent, necessario protrahendi sunt ad id quod apparet. Magnae improbitatis erit negare, honestis et castis mulieribus pudorem convenire, tanquam proprium et perpetuum ornamentum: similiter moderationem ab omnibus servandam esse. Quicquid ergo erit his contrarium, frustra excusabunt. Certas deinde species excessus nominatim reprehendit: ut sunt capilli complexi, margaritae, et aurea monilia: non quod vetitus sit in totum auri vel margaritarum usus, sed quod haec, ubicunque refulgent, secum fere trahunt alia mala, quae dixi, et ex ambitionis fonte nascuntur aut impudicitiae.

10. *Quod decet mulieres.* Nam certe cultum honestae et piae mulieris a meretricio differre oportet. Illae autem sunt discretionis notae, quas posuit. deinde si operibus testanda est pietas, in vestitu etiam casto apparere haec professio debet.

11. Mulier in quiete discat, cum omni subiectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque auctoritatem sibi sumere in virum: sed quietam esse. 13. Adam enim creatus fuit prior, deinde Eva. 14. Et Adam non fuit deceptus: sed mulier decepta, transgressionis rea fuit. 15. Servabitur autem per generationem, si manserint in fide, et caritate, et sanctificatione, cum temperantia.

11. *Mulier in quiete.* Postquam de vestitu loquutus est, nunc addit qua se modestia gerere in sacro coetu debeant mulieres. Ac primum iubet eas placide discere: nam quies silentium significat, ne loquendi vices sibi usurpent in publico. quod statim clarius exponit, dum eas vetat docere. Non ut illis auferat munus instituendae familiae, sed tantum ut a munere docendi arceat, quod solis viris Deus mandavit. qua de re tractavimus in epistola ad Corinthios priore. Siquis Deboram et similes obiiciat, quas aliquando gubernando populo Dei mandato praefectas legimus: responsio est facilis, extraordinariis Dei factis non everti communem politiam, cui nos voluit alligatos. Ergo si aliquando prophetandi et docendi locum tenuerunt mulieres, idque Dei Spiritu excitatae: potuit hoc qui ab omni lege immunis est. sed quia hoc singulare est, non pugnat cum perpetua et usitata politia. Addit quod proximum est officio docendi: *ne sibi auctoritatem sumant in viros.* Nam ista est ratio, cur docere prohibeantur: quia hoc non patitur earum conditio. Subiectae enim sunt; docere autem est potestatis, vel superioris gradus. Quanquam videtur ratio non satis firma: quum Prophetae quoque et doctores Regibus sint subiecti, aliisque magistratibus. Respondeo, nihil esse absurdi quin praesit aliquis et simul pareat, secundum diversos respectus: sed in muliere id non valet, quae non natura (hoc est, ordinaria Dei lege) ad parendum nata est. Nam γυναικοκρατίαν omnes prudentes semper instar portenti repudiarunt. Quare coelum quodammodo terrae miscebitur, si docendi ius arripiant mulieres. Iubet ergo eas quiescere: hoc est se continere intra suum ordinem.

13. *Adam enim creatus.* Duas rationes adducit, cur viris mulieres subesse oporteat: quia et hanc legem Deus imposuit ab initio, et poenam quoque mulieri inflixit. Docet igitur, etiamsi in prima et originali integritate stetisset humanum genus, ita ferre genuinum naturae ordinem, qui a Dei praescripto fluxit, ut mulieres subiectae sint. Neque obstat quod Adam a prima dignitate excidens imperio se ipse privavit. nam in ruinis, quae peccatum sequutae sunt, manent adhuc quaedam Divinae benedictionis reliquiae: et mulieri sua culpa prodesse non debuit. Quod tamen adducit Paulus, mulierem secundo loco creatam esse, videtur haec parum valida esse subiectionis ratio; nam et Iohannes Baptista tempore Christum praecessit, dignitate tamen longe inferior. Sed Paulus circumstantias omnes, quae a Mose referuntur, tametsi non exprimat, voluit tamen a lectoribus expendi. Moses autem docet, ita posteriore loco creatam esse mulierem, ut sit quasi viri accessio: et hac lege fuisse viro adiunctam, ut praesto adsit ad exhibenda obsequia. Quum ergo non duo capita Deus aequa potestate creaverit, sed viro addiderit adiumentum inferius: merito ad illum creationis ordinem nos Apostolus revocat, in quo relucet aeterna et inviolabilis Dei institutio.

14. *Et Adam non fuit deceptus.* Respicit ad poenam mulieri inflictam (Gen. 3, 16.): Quia obedisti voci serpentis, sub viri potestate eris, et ad illum appetitus tuus. Nam quia exitiale consilium dederat, digna fuit quae ab alieno iure et arbitrio pendere disceret: quia virum abduxerat a Dei imperio, digna fuit quae, omni libertate privata, sub iugum redigeretur. Caeterum non simplicem aut nudam transgressionis causam hic Apostolus obtendit: sed pronuntiata a Deo sententia nititur. Quanquam videntur haec duo nonnihil pugnare, quod mulieris subiectio poena sit transgressionis, et tamen illi fuerit a creatione imposita; nam inde sequitur, prius addictam fuisse servituti, quam delinqueret. Respondeo, nihil impedire quominus et naturalis ab initio fuerit conditio parendi: et deinde propter peccatum accidentalis serviendi esse coeperit, ut iam minus liberalis sit subiectio, quam prius fuisset. Caeterum locus hic quibusdam occasionem praebuit

ut negarent Adam errore lapsum esse, sed uxoris tantum illecebris fuisse victum. Putant igitur mulierem tantum astu diaboli deceptam, ut se et virum diis similes fore crederet: Adae vero nihil fuisse persuasum, sed fructum gustasse, ut morem uxori gereret. Atqui hanc opinionem promptum est refellere. Nisi enim fidem habuisset Satanae mendacio, non illi exprobraret Deus: Ecce Adam quasi unus ex nobis (Genes. 3, 22.). Sunt aliae rationes quas taceo: quia non longa refutatione indiget error, nulla probabili coniectura fultus. Paulus enim suis verbis non significat Adam non eadem implicitum fuisse diaboli fallacia: sed tantum causam vel originem transgressionis ab Eva profectam esse.

15. *Servabitur autem.* Quia imbecillitas sexus mulieres reddit magis suspiciosas et timidas: et talis erat superior sententia, quae vehementer percellere et consternare vel maxime viriles animos posset: ideo adhibita consolatione temperat quod dixit. neque enim nos ideo accusat vel coarguit Spiritus Dei, ut pudore confusis insultet: sed prostratos mox erigit. Poterat hoc (ut iam dixi) exanimare mulieres, quum sibi imputari audirent totius humani generis exitium. qualis enim est hic reatus? praesertim quum in subiectione ira Dei assidue versetur ob oculos. Ergo Paulus ut illas soletur, ac suam illis conditionem tolerabilem reddat, spem salutis relictam esse admonet, utcunque sustineant poenam temporalem. Duplex iste consolationis fructus notandus est: quod proposita salutis spe retinentur, ne reatus sui commemoratione perterritae, in desperationem ruant: deinde quod assuefiunt ad tolerandam aequis et tranquillis animis serviendi necessitatem, ut libenter se viris submittant, quum admonentur hoc genus obsequii et sibi esse salutare, et Deo acceptum. Si ad operum adstruendam iustitiam hic locus torqueatur, ut faciunt Papistae, simplex est solutio: quia hic non disputat Apostolus de causa salutis, non posse nec debere ex eius verbis colligi quid mereantur opera: sed tantum ostendi, qua nos via perducat Deus ad salutem, cui nos sua gratia destinavit. *Per generationem.* Ridiculum hoc foret hominibus nasutis, Christi Apostolum non modo hortari mulieres ad dandam operam procreandae soboli, sed hoc opus tanquam pium et sanctum ita urgere, ut rationem esse dicat obtinendae salutis. quinetiam videmus quibus probris thorum coniugalem infamaverint hypocritae, qui sanctiores videri prae aliis omnibus volebant. Sed adversus sannas impiorum facilis est defensio. Primum enim non tantum de gignenda prole hic tractat Apostolus, sed de perferendis molestiis omnibus, quae et durae sunt et multiplices tam in partu quam in educatione liberorum. Deinde quicquid hypocritae iudicent, vel mundi sapientes, pluris hanc obedientiam facit Deus, quum mulier, ad quid vocata sit reputans, impositae sibi divinitus conditioni se subiicit, nec taedium gestationis, nec ciborum fastidium, nec morbos, nec difficultatem pariendi, imo potius dirum cruciatum, nec sollicitudinem pro foetu, nec alia quae sunt officii sui detrectat, quam si heroicis alioqui virtutibus se ostentaret, Dei interim vocationi obsequi detrectans. Adde quod non potuit aptior afferri consolatio, nec efficacior, quam si rationem et medium (ut ita loquar) salutis consequendae in ipsa poena ostenderet. *Si manseritis in fide.* Quia vetus interpres Generationem liberorum posuerat, vulgo receptum fuit, ut ad liberos referrent hoc membrum. Atqui unica vox est apud Paulum, τεκνογονία. Proinde ad mulieres referri necessarium est. Quod autem plurale verbum est, nomen vero singulare, nihil habet incommodi. Siquidem nomen indefinitum, ubi scilicet de omnibus communis est sermo, vim collectivi habet: ideoque mutationem numeri facile patitur. Porro ne totam mulierum virtutem in coniugalibus officiis includeret, continuo post etiam maiores adiicit virtutes, quibus pias mulieres ex-

cellere convenit, ut a profanis differant. Imo tunc demum generatio gratum est Deo obsequium, quum ex fide et caritate procedit. His duobus adiungit *sanctificationem*, quae totam vitae puritatem continet, dignam Christianis mulieribus. Postremo sequitur *temperantia*, cuius paulo ante meminerat, de vestitu loquens: sed nunc eam latius ad alias vitae partes extendit.

Cap. III.

1. Certus sermo, siquis episcopatum appetit, praeclarum opus desiderat. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris maritum, sobrium, temperantem, compositum (vel *honestum*), hospitalem, aptum ad docendum, 3. Non vinolentum (vel *ferocem*), non percussorem, non turpiter lucri cupidum, sed aequum, alienum a pugnis, alienum ab avaritia. 4. Qui domui suae bene praesit, qui filios habeat in subiectione, cum omni reverentia. 5. Quod siquis propriae domui praeesse non novit, Ecclesiam Dei quomodo curabit? 6. Non novitium, ne inflatus in condemnationem incidat diaboli. 7. Oportet autem illum et bonum testimonium habere ab extraneis: ne in probrum incidat et laqueum diaboli.

1. *Certus sermo.* Quod Chrysostomus clausulam esse putat superioris doctrinae, mihi non placet. Solet enim Paulus hanc formulam praefando magis usurpare. deinde non erat illic tantae affirmationis usus: quod autem nunc dicturus est, plus habet aliquanto ponderis. Sit igitur praefatio ad notandam rei gravitatem habita, quia iam Paulus novum sermonem ingreditur de Pastoribus creandis, et ordinando Ecclesiae regimine. *Siquis episcopatum.* Quoniam mulieribus interdixerat officium docendi, sumpta inde occasione nunc de episcopatu ipso disserit. primo, quo melius appareat, quam non sine causa mulieres admittere noluerit ad tam arduum munus exercendum; deinde ne solas mulieres arcendo viros omnes promiscue admittere videatur: tertio, quia expediebat, Timotheum et alios admoneri, quanta in eligendis Episcopis religio servanda esset. Talis ergo est contextus, mea sententia, ac si diceret Paulus, adeo non esse idoneas mulieres obeundae tantae functioni, ut ne viris quidem ipsis indiscriminatim patefieri aditum oporteat. Proinde admonet, non vulgare esse opus, ut sibi quilibet permittat id suscipere. Nam quum dicit καλὸν, non dubito quin ad vetus proverbium alludat, quod saepius a Platone repetitur, δύσκολα τὰ καλά. quo Graeci significant, quae pulchra sunt, eadem ardua et difficilia esse: atque ita difficultatem cum excellentia coniungit, imo sic argumentatur, non esse cuiusvis episcopatu fungi, quia res sit eximia. Iam puto sensum Pauli esse satis perspicuum: quem tamen nemo interpretum assequutus est, quod videam. Summa est, habendum esse in recipiendis Episcopis delectum, quia munus sit laboriosum ac difficile: ac diligenter, qui ad illud aspirant, debere secum reputare, an pares futuri sunt ferendo tanto oneri. Audax semper est imperitia: et circumspecta rerum cognitio modestum reddit hominem. unde fit ut tanta confidentia saepe munus gubernandi ambiant, qui nihil habent vel ingenii, vel prudentiae, nisi quod clausis oculis ruunt? Sic dicebat Quintilianus, indoctos fortius dicere, quum trepident summi oratores. Ut in appe-

tendo episcopatu eiusmodi temeritatem cohibeat Paulus, admonet primo, non otiosam esse dignitatem, sed *opus*. deinde non quodvis opus, sed *praeclarum*, et ideo arduum, plenumque difficultatis, ut est re vera. Neque enim leve est, in tanta administratione sustinere personam Filii Dei, ubi agitur de regno Dei erigendo et propagando, ubi de animarum salute curanda, quas sanguinis sui pretio Dominus ipse dignatus est, de regenda Ecclesia, quae est Dei hereditas. Sed non est hic propositum concionari: et hoc argumentum rursus attinget Paulus proximo capite. Verum quaeritur an ullo modo episcopatum appetere liceat. Videtur enim absurdum ut quis voto praeveniat Dei vocationem. Atqui Paulus, dum temerarium desiderium reprehendit, permittere videtur, ut circumspecte et modeste quis appetat. Respondeo, si aliis in rebus damnatur ambitio, in episcopatu multo gravius damnandam esse. Atqui Apostolus de pio desiderio loquitur, quo student sancti homines quicquid habent doctrinae conferre ad Ecclesiae aedificationem. Nam si docendi munus appetere omnino nefas esset, quorsum se discendo compararent, qui totam adolescentiam in sacrae Scripturae lectione consumunt? annon Theologicae scholae pastorum sunt seminaria? Proinde qui ita sunt instituti, non modo licite possunt, sed etiam debent, etiam antequam in munus sint cooptati, voluntaria oblatione se ac suam operam sacrare Deo. modo tamen non se ingerant ipsi, ac ne voto quidem suo se designent Episcopos: sed tantum parati sint ad munus obeundum, si eorum opera flagitetur. Quod si legitimo ordine non fuerint vocati, sciant aliter visum esse Deo, neque indigne ferant se fuisse aliis posthabitos. Verum ita affecti erunt, qui nullo sui respectu Deo et Ecclesiae tantum servire optabunt: et simul erunt ea modestia, ut minime invideant, si alii tanquam digniores praeferantur. Si obiiciat quispiam, tantae molis esse Ecclesiae regimen, ut horrorem sanis hominibus incutere potius debeat quam provocare ad sui desiderium: respondeo, piorum desiderium non recumbere in fiduciam propriae industriae aut virtutis, sed Dei auxilio, a quo nostra est sufficientia: quemadmodum alibi tractat Paulus (II. Cor. 3, 5.). Caeterum observandum est quid Paulo sit episcopatus: eoque magis, quod veteres suorum temporum consuetudine a vero sensu abducti fuerunt. Nam quum Paulus generaliter comprehendat omnes Pastores, ipsi Episcopum accipiunt, qui ex unoquoque collegio eligebatur, ut fratribus praeesset. Meminerimus ergo perinde valere hoc nomen, ac si Ministros, vel Pastores, vel Presbyteros nominasset.

2. *Oportet ergo*. Illativa particula expositionem, quam posui, confirmat. nam pro muneris dignitate colligit hominem requiri praeditum raris dotibus, et non quemlibet ex vulgo. Si esset Bonum opus, ut habet communis translatio, vel Honestum, ut reddidit Erasmus: illatio non quadraret. Vult autem *Episcopum esse irreprehensibilem:* pro quo ad Titum posuit (Tit. 1, 7.), *ἀνέγκλητον:* utroque nomine significans, non debere ulla infamia notatum esse, quae auctoritatem illi deroget. Neque enim inter homines reperietur, qui purus sit omni vitio. sed aliud est, laborare communibus vitiis, quae existimationem non laedunt, quia cadunt in homines honestissimos: aliud probrosi esse nominis, vel aliqua turpitudine esse foedatum. Ergo ne auctoritate careat Episcopus, iubet eligi qui sit honestae et integrae famae, nullique notabili vitio obnoxius. Porro non tantum praescribit Timotheo quales eligere debeat, sed etiam singulos admonet, qui ad gradum illum aspirant, ut se vitamque suam diligenter examinent. *Unius uxoris maritum*. Puerile est commentum, interpretari Unius Ecclesiae Pastorem. Receptior est altera expositio, debere recipi, qui non fuerit duplici coniugio implicitus, iam tamen caelibem, unica uxore mortua. Sed enim tam

hic quam primo ad Titum capite verba ita sonent, Qui sit, non autem, Qui fuerit. Et infra capite quinto, quum aget de viduis, distincte utetur praeteriti temporis participio. Praeterea hoc modo pugnaret ipse secum, utpote qui alibi (I. Corinth. 7, 35.) testatur se talem nolle iniicere laqueum conscientiis. Sola igitur Chrysostomi expositio vera est, polygamiam hic nominatim in Episcopo damnari, quae tunc apud Iudaeos pro lege fere obtinuerat. Partim hoc habebant ex perversa Patrum imitatione (nam qui legebant, Abraham, Iacob, Davidem et similes pluribus simul uxoribus fuisse coniugatos, idem sibi quoque licere arbitrabantur): partim hanc corruptelam ex vicinis gentibus traxerant. nunquam enim apud Orientales qua decebat religione et fide culta fuerunt coniugia. Quicquid sit, polygamia apud eos vulgo invaluerat. Itaque non immerito Paulus maculam hanc ab Episcopi persona alienam esse iubet. Neque tamen eorum opinionem improbo, qui putant Spiritum sanctum diabolicae superstitioni voluisse occurrere, quae postea obrepsit, ac si dixisset, adeo non cogendos ad caelibatum Episcopos, ut maxime pios deceat coniugium. Hoc modo non exigeret ab illis tanquam rem necessariam, sed tantum laudaret tanquam ab officii dignitate minime alienam. Simplicius tamen est ac firmius quod iam dixi, ab ordine episcopali arceri polygamiam a Paulo, quia signum sit hominis libidinosi, et fidem coniugalem non servantis. Verum hic obiicitur, non debuisse quod in omnibus est vitiosum, in solis Episcopis damnari vel prohiberi. Solutio facilis est, non ideo protinus aliis fieri licentiam, quum Episcopis nominatim hoc interdicitur. Neque enim dubium est, quin Paulus in universum damnaverit, quod cum perpetua Dei Lege pugnabat. Fixum enim est decretum (Genes. 2, 24.): Erunt duo in carnem unam. Sed potuit in aliis utcunque tolerare quod in Episcopo nimis turpe, ideoque non ferendum fuisset. Neque enim hic lex in posterum sancitur, ne Episcopus, qui unam habet uxorem, secundam aut tertiam inducat: sed ab ordine episcopali repellit Paulus, quicunque tale flagitium admiserint. Quod itaque iam factum corrigi non poterat, fert coactus, sed non nisi in plebe. Quid enim remedii? an secundas ac tertias uxores repudiassent, qui sub Iudaismo in polygamiam se coniecerant? atqui tale repudium non caruisset iniuria. Quod ergo integrum non erat, intactum reliquit: tantum excepit, nequis Episcopus tali macula aspersus esset. *Sobrium.* Erasmus reddidit Vigilantem. Quando νηφάλεος Graecis utrumque significat, eligant utrum volent lectores. Σώφρονα malui reddere *Temperantem*, quam Sobrium: quia σωφροσύνη latius patet quam sobrietas. *Compositus* est, qui decenter et honeste se gerit. *Hospitalitas* est erga extraneos: cuius frequentior apud veteres usus fuit. turpe enim fuisset honestis hominibus, et praesertim notis, in cauponas divertere. Hodie alia ratio. est tamen semperque erit virtus haec in Episcopo multas ob causas necessaria. Adde quod in crudeli piorum vexatione necesse fuit multos subinde mutare locum: ideoque domos episcopales necesse fuit esse exulum perfugia. Imo ecclesias ipsa temporum necessitas ad mutuum levamen coegit, ut aliae aliis praeberent hospitia. Porro nisi in hoc officii genere viam aliis monstrassent Episcopi, plerique humanitatem illorum exemplo neglexissent: atque ita exanimati fuissent miseri exules. *Aptum ad docendum.* Doctrinae in epistola ad Titum expressior fit mentio: hic tantum breviter dexteritatem ponit. Neque enim satis est, siquis recondita eruditione polleat, nisi accedat etiam docendi gratia. Multi enim, vel quia linguae sunt impeditae, vel quia non satis perspicacis ingenii, vel quia non satis populares, intus suppressum retinent quod norunt. Tales sibi (ut aiunt) et Musis canere decet. Qui populi regendi curam habent ad docendum, appositi sint oportet. Neque

vero linguae tantum volubilitas hic requiritur: nam plerosque videmus disertos, quorum prompta loquacitas nihil habet aedificationis: sed potius commendatur prudentia, ut scite ad usum populi accommodetur Dei verbum. Operae pretium autem est reputare, quam nihil ad se pertinere ducant Papistae, quicquid Apostolus praescribit. Neque vero singulis vel excutiendis, vel enumerandis insistam. unum hoc qua diligentia apud eos servatur? Et sane dos supervacua ista foret, quando ministerium docendi quasi vile et sordidum a se depellunt, quod tamen Episcopi maxime proprium erat. At neminem latet, quantum absit a Pauli regula, episcopali titulo κωφὸν πρόσωπον superbe gloriari; si modo theatrico habitu appareat. Quasi cornuta mitra, annulus bene gemmatus, argenteum pedum, et similes nugae cum lusoria pompa, spirituale Ecclesiae regimen constituant: quod nihilo magis a doctrina potest avelli, quam nostrum unusquisque a propria anima.

3. *Non vinolentum.* Non tantum ebrietatem hoc verbo notant Graeci, sed quamvis intemperiem in vino ingurgitando. Et certe non tantum Pastori nimis indecora est immodica vini potatio, sed etiam quod fere multa peiora secum trahit: ut sunt rixae, ineptae gesticulationes, lasciviae: et quae recensere non est necesse. Verum antithesis, quae paulo post subiicitur, Paulum ultra progredi ostendit. Nam sicuti percussori alienum a pugnis, et turpis lucri cupido ἀφιλάργυρον opponit: ita et τῷ παροίνῳ mansuetum, vel aequum. Vera igitur est Chrysostomi interpretatio, temulenti ac ferocis ingenii homines ab episcopatu reiici. Quod percussorem accipit idem Chrysostomus pro eo qui lingua ferit (hoc est, convitiatur, aut iurgiis protervius insurgit) non recipio. Nec me movet eius ratio: nihil fore magnum, si manu non caedat Episcopus. Generaliter enim puto hic reprehendi militarem ferociam, qua nihil minus decet Christi servos. Quanto enim se ludibrio exponant, notum est, qui ad infligendum pugni ictum, ne dicam ad gladium exserendum, sunt promptiores quam ad pacandas sua gravitate aliorum lites. *Percussores* ergo vocat minaces, et Martii caloris. *Turpiter lucri cupidi* sunt avari omnes: nam ubicunque erit avaritia, simul erit hoc turpe, cuius meminit Apostolus. Qui dives fieri vult, et cito vult fieri: inquit ille. Hinc fit ut avari omnes, etiamsi palam id non appareat, ad foedos et illicitos quaestus animum adiiciant. Quare huic vitio opponit contemptum pecuniae: sicuti nullum est aliud remedium, quo corrigatur. Qui paupertatem, inquam, aequo libentique animo non feret, nunquam effugiet morbum illum sordidae ac servilis cupiditatis. Percussoris vocabulo opposuit *aequum et alienum a pugnis.* Aequus autem, quem temulento diximus opponi, vocatur qui placido et moderato animo iniurias ferre novit, qui multa condonat, qui indignitates devorat, qui nec aspero rigore formidabilis est, nec ad summum ius omnia exigit. Alienus a pugnis, qui fugit contentiones et certamina. Nam ut alibi scribit (II. Tim. 2, 24.): Non decet servos Domini esse pugnaces.

4. *Qui domui suae bene praesit.* Hinc apparet, non requiri a Paulo Episcopum humanae vitae expertem, sed bonum et probatum patremfamilias. Nam utcunque vulgo plus habeat admirationis caelibatus et vita philosophica, quae prorsus remota sit a communi more: experientia tamen ipsa prudentibus quidem et consideratis hominibus hoc demonstrat, eos ad regendam Ecclesiam magis formatos esse et aptiores, qui communem vitam non ignorant, sed in humanae conversationis officiis sunt exercitati. Ideoque observanda est ratio, quae paulo post additur, Minime parem fore gubernandae Ecclesiae Dei, qui familiae praeesse nesciet. Atqui tales sunt permulti, imo fere omnes, qui ex otiosa et solitaria vita, quasi ex latebris, extrahuntur; sylvestres scilicet quodammodo et nullius hu-

manitatis. Non tamen hic astutum hominem probat Apostolus, et rei domesticae callentem: sed qui familiam gubernare didicerit honesta disciplina. De *liberis* etiam praecipue loquitur, qui debent patris referre ingenium. Proinde magnum erit dedecus Episcopi, si filios habeat flagitiosae et infamis vitae. De uxoribus aget postea: nunc (ut dixi) praecipuam domus partem attingit. Primo capite ad Titum ostendit, quid hic significet per nomen *Reverentiae*. Nam postquam dixit non oportere praefractos et immorigeros esse filios Episcopi, simul addit, Neque obnoxios probro dissolutionis, aut intemperantiae. Vult ergo in summa, moribus esse ad omnem castitatem, modestiam, et gravitatem compositis. Argumentum, quod sequitur a minori ad maius, per se clarum est, Nequaquam fore parem regendo populo, qui ad regendam familiam sit ineptus. Praeterquam enim, quod inde constat, necessariis virtutibus destitui: quid auctoritatis habere poterit in populo, quum propria domus contemptibilem eum reddat?

6. *Non novitium.* Quia multi tunc praestanti ingenio et doctrina adducebantur ad fidem, tales Paulus ad episcopatum, statim atque Christo nomen dederint, admitti prohibet. nam ostendit quantum sit in ea re periculi: ventosos enim fere esse constat, plenosque ostentatione. Ita fiet ut arrogantia et ambitio praecipites eos agat. Quod dicit Paulus, nos experimur. neque enim ad audendum modo fervidi sunt novitii, sed etiam stulta confidentia turgidi, ac si nubes transvolare possent. Proinde non sine causa ab honore episcopatus arcentur, donec temporis successu domita sit ingenii altitudo. *Iudicium diaboli* tribus modis interpretari licet. Nam diabolum quidam pro Satana accipiunt, alii pro calumniatoribus. Priorem sensum magis amplector, quia rarum est, ut iudicium maledicentiam significet. Sed rursus iudicium Satanae tam active quam passive sumi potest. Hunc posteriorem sensum Chrysostomus sequitur, cui ego facile assentior. Est enim elegans antithesis, quae indignitatem auget: Si is, qui praeficitur Ecclesiae Dei, sua elatione in eandem cum diabolo condemnationem ruat. Quanquam activam significationem non reiicio, fore ut diabolo causam sui accusandi praebeat. Sed verior Chrysostomi opinio.

7. *Testimonium ab extraneis.* Difficillimum hoc esse videtur, ut pius vir testes habeat infideles suae integritatis, qui mentiendi adversum nos libidine insaniunt. Sed intelligit Apostolus, ut quod ad externam consuetudinem etiam infideles cogantur eum agnoscere probum virum. Nam etsi omnibus Dei filiis sine causa obtrectant: non possunt tamen sceleratum iudicare, qui honeste et innocenter inter eos versatus sit. Talem probitatis notitiam hic Paulus notat. Ratio additur *Ne in probrum incidat* etc. Quod ego ita expono: Infamiae expositus, perfrictae frontis esse incipiat, tantoque maiore licentia se prostituat ad omnem nequitiam. quod est diaboli plagis se irretire. Quid enim spei restat, ubi nullus est peccandi pudor?

8. Diaconos similiter graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos, 9. Habentes mysterium fidei in pura conscientia. 10. Et hi probentur primum: deinde ministrent ubi irreprehensibiles comperti fuerint. 11. Uxores similiter graves, non calumniatrices, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint unius uxoris mariti, qui honeste praesint liberis et domibus suis. 13. Nam qui bene ministraverint, gradum sibi bonum (vel

honestum) acquirunt, et multam libertatem in fide, quae est in Christo Iesu.

8. *Diaconos similiter.* Non est quod variae interpretationes scrupulum nobis iniiciant. Certum est, Apostolum de iis tractare, qui publicam in Ecclesia functionem exercent. quo refellitur eorum opinio, qui ministros domesticos putant hoc nomine designari. Quod autem alii ad Presbyteros referunt Episcopo inferiores, caret fundamento: nam ex aliis locis patet, commune omnibus Presbyteris fuisse nomen: idque fateri omnes coguntur, praesertim locus in primo capite ad Titum eam significationem esse comprobat. Restat ut Diaconos intelligamus, quorum mentionem facit Lucas Actorum cap. 6, 3. ii sunt qui curam pauperum habebant. Sed de officio eorum, qui plura volet, petat ex Institutione. Quatuor primae virtutes, quibus ipsos vult esse praeditos, satis per se notae sunt. nisi quod sedulo notandum est, eum admonere, ne sint *bilingues;* quia vitium est quod in illa administratione difficulter cavetur, et tamen ab ea remotissimum (siquod aliud) esse debebat.

9. *Habentes mysterium fidei.* Perinde est ac si dixisset: Qui puram religionis doctrinam teneant, et quidem ex animo, cum serio Dei timore, vel: Qui rite sint in fide instituti, nequid ignorent quod hominibus Christianis est cognitu necessarium. Summam tamen piae doctrinae honorifice mysterium appellat: ut certe Deus per Evangelium sapientiam terrenis hominibus patefacit, quam in coelo suscipiunt Angeli. quare nihil mirum, si humanum captum superet. Proinde eam cum summa reverentia amplectendam esse meminerimus, et quia ad tantam altitudinem nunquam conscenderemus proprio Marte, suppliciter Deum rogemus, ut eam Spiritu revelationis nobis reseret. Rursus quum videmus impios vel ridere, vel nihil gustare, divinae esse gratiae agnoscamus, quod, quae aliis sunt abscondita, nobis in corde sunt et in oculis, ut inquit Moses (Deut. 30, 11.). Ergo Diaconos in mysterio fidei vult esse eruditos: quia, etsi docendi munus non habent, nimis tamen absurdum foret, publicam in Ecclesia personam sustinere, et rudes esse in fide Christiana, praesertim quum saepe incidat necessitas monendi et consolandi, nisi partibus suis deesse velint. Additur *pura conscientia,* quae extenditur ad totam vitam: tum vero ut sciant se Deo servire.

10. *Et hi probentur.* Vult non ignotos, sed compertae probitatis eligi, quemadmodum Episcopos. Et hinc apparet, *irreprehensibiles* dici qui nullo notabili vitio laborent. Porro haec probatio non est unius horae, sed in longa experientia consistit. Summa est, Ubi de creandis Diaconis agetur, non debere quoslibet temere et sine delectu obtrudi, sed designandos esse quos anteacta vita sic commendet, ut iam quasi habito examine constet esse idoneos.

11. *Uxores similiter.* Uxores intelligit tam Diaconorum quam Episcoporum. debent enim maritis esse adiutrices in officio: quod fieri nequit, nisi prae aliis bene sint moratae. Et quoniam uxorum meminerat, idem praecipit de *Diaconis,* quod ante de Episcopis: nempe ut *unica uxore* quisque eorum contentus casti et honesti patrisfamilias sit exemplum, *liberosque* et totam *domum* in sancta disciplina contineat. Atque hinc refellitur eorum error, qui de famulis domesticis locum hunc accipiunt.

13. *Qui bene ministraverint.* Quia uno aut altero saeculo post Apostolorum mortem invaluerat usus, ut ex Diaconorum ordine eligerentur Presbyteri, vulgo hunc locum exposuerunt de transitu ad gradum superiorem, quasi Apostolus ad honorem presbyterii vocet, qui fideles se Diaconos praestiterint. Ego, etsi non nego Diaconorum ordinem interdum seminarium esse posse, ex quo sumantur Presbyteri: tamen simplicius accipio Pauli verba, qui probe de-

functi fuerint hoc ministerio, non parvo honore dignos esse: quia non sit sordidum aliquod exercitium, sed honorificum in primis munus. Porro hac particula significat, quantum Ecclesiae intersit, hoc munus a viris selectis administrari: quia existimationem et reverentiam conciliat sancta administratio. Caeterum plusquam ridiculi sunt Papistae, dum in Diaconis suis facere se obtendunt quod Paulus praescribit. Initio quorsum Diaconos suos creant, nisi ut in pompa calicem gestent, et ludicris nescio quibus spectaculis pascant oculos imperitorum? Adde quod ne id quidem servant. neque enim ab annis quingentis Diaconus unus creatus est, nisi ut hoc gradu facto mox ad presbyterium conscenderet. Quantae igitur impudentiae est quod iactant ad gradum altiorem eos evehi, qui probe ministraverint, quum eos tantum sacerdotio suo dignentur, qui nullam prioris officii partem unquam attigerunt? *Et libertatem in fide.* Merito hoc addidit. nihil enim est, quod aeque libertatem pariat, ut bona conscientia et vita a crimine probroque immunis. quemadmodum e converso timidos esse oportet, qui male sibi conscii sunt. Quod si licentià interdum exsultant, neque aequabilis ea est ac perpetua, nec quicquam habet ponderis. Ideo etiam exprimit libertatis speciem. In fide, inquit, *quae est in Christo.* quo scilicet maiore fiducia Christo serviant. Sicuti rursus os habent quasi obturatum et constrictas manus, suntque ad bene agendum inhabiles, qui turpiter in sua functione versati sunt: quia nihil illis habetur fidei, nihil auctoritatis tribuitur.

14. Haec tibi scribo, sperans brevi ad te venire. 15. Quod si tardavero, ut videas quomodo oporteat in domo Dei versari, quae est Ecclesia Dei viventis, columna et firmamentum veritatis. 16. Et sine controversia magnum est pietatis mysterium: Deus manifestatus est in carne, iustificatus in spiritu, visus Angelis, praedicatus Gentibus, fidem obtinuit in mundo, receptus est in gloria.

14. *Haec tibi scribo.* Spem adventus sui facit Timotheo, partim ut eum animet, partim ut eorum proterviam comprimat, qui sua absentia magis insolescebant. Neque tamen ficte quicquam Timotheo promittit, vel per simulationem alios territat. Omnino enim sperabat se venturum: ut venisse probabile est, si hanc epistolam scripsit, quo tempore Phrygiam peragrabat: sicuti refert Lucas Act. 18, 38. Hoc autem nobis argumento sit, quanta sollicitudine curaverit Ecclesias, qui praesenti malo remedium in breve tempus differre non sustinuerit. Quanquam continuo post addidit, epistolam instruendo Timotheo scriptam esse, si forte sibi contingeret moram facere opinione sua longiorem.

15. *Quomodo oporteat in domo Dei versari.* Hac loquutione commendat officii pondus ac dignitatem: quia sint Pastores veluti oeconomi, quibus regendam suam domum commisit Deus. Siquis amplae familiae curam sustineat, noctes ac dies anxio studio incumbit, nequid sua negligentia, vel imperitia, vel socordia pessum eat. Si hominibus tantum datur, quanto plus Deo ipsi dandum erit? Porro Ecclesiam suam hoc nomine non frustra Deus ipse dignatur, utpote qui non modo nos adoptionis gratia in filios recepit, sed etiam in medio nostri habitat. Accedit non vulgaris amplificatio ex eo, quod vocat *columnam et firmamentum veritatis.* Quid enim magnificentius potuit dici? quid aeterna illà veritate augustius, magisque sacrosanctum, qua et Dei gloria et hominum salus continetur? Si in unum cumulum congerantur omnes profanae philosophiae laudes,

quibus a suis sectatoribus ornatur, quid hoc ad dignitatem coelestis huius sapientiae, quae sola et lux et veritas, et doctrina vitae, et via, et regnum Dei praedicari meretur? Atqui ea solius Ecclesiae ministerio in terris conservatur: quantum ergo onus Pastoribus incumbit, qui tam inaestimabilis thesauri custodiae praesunt? Impudenter autem nugantur Papistae, qui colligunt ex Pauli verbis sua omnia deliria pro Dei oraculis habenda esse, quia sint columna veritatis, ideoque errare nequeant. Primo videndum est, quorsum Paulus Ecclesiam insigniat tam splendido titulo. Procul dubio voluit, proposita officii magnitudine, admonitos esse Pastores, quanta illud fide, diligentia, reverentia administrare debeant. Etenim quam horribilis futura est ultio, si eorum culpa intercidat illa veritas, quae imago est divinae gloriae, lux mundi, salus hominum? Haec sane cogitatio trepidationem assiduam debet incutere Pastoribus: non ut eos exanimet, sed ad maiorem vigilantiam acuat. Inde colligere promptum est, quo sensu Paulus ita loquatur. Ecclesia enim ideo columna est veritatis, quia suo ministerio eam tuetur ac propagat. Deus non descendit ipse e coelo ad nos, neque Angelos quotidie mittit ad suam veritatem promulgandam: sed utitur Pastorum opera, quos in hunc finem ordinavit. Ut crassius exprimam: nonne Ecclesia mater est piorum omnium, quae ipsos regenerat Dei verbo, quae educat alitque tota vita, quae confirmat, quae ad solidam perfectionem usque perducit? Eadem quoque ratione columna veritatis praedicatur: quia doctrinae administrandae munus, quod Deus penes eam deposuit, unicum est instrumentum retinendae veritatis, ne ex hominum memoria pereat. Ergo elogium hoc ad ministerium Verbi refertur, quo sublato concidet Dei veritas. Non quia per se minus firma sit, nisi hominum humeris fulciatur, quemadmodum etiam iidem Papistae blatterant. Nam ista est exsecrabilis blasphemia, incertum esse Dei verbum, donec ab hominibus certitudinem quasi precario mutuetur. Simpliciter intelligit Paulus quod aliis verbis tradit decimo ad Romanos capite (10, 17.): quoniam fides est ex auditu, nullam fore nisi sit praedicatio. Itaque hominum respectu sustinet Ecclesia veritatem, quia eam praeconio suo celebrat, quia puram et sinceram retinet, quia transmittit ad posteros. Quod si non resonet Evangelii doctrina, si nulli sint pii Ministri, qui sua praedicatione veritatem a tenebris et oblivione vindicent, statim mendacia, errores, imposturae, superstitiones, omneque genus corruptelae regnum vindicabunt. Denique silentium in Ecclesia est exilium oppressioque veritatis. In hac expositione quid omnino est coactum? Nunc quando tenemus Pauli mentem, redeamus ad Papistas. Primum dum ad se transferunt hoc encomium, improbe faciunt, alienis plumis se vestiendo. Nam ut evehatur Ecclesia supra tertium coelum, nego id totum ad eos ullo modo pertinere. Quinetiam locum praesentem adversus eos retorqueo. Nam si Ecclesia columna est veritatis, sequitur non esse apud eos Ecclesiam, ubi non modo sepulta iacet veritas, sed horrendum in modum diruta et eversa pedibus calcatur. An hoc est vel aenigma, vel cavillum? Paulus Ecclesiam non vult agnosci, nisi in qua excelsa et conspicua stat Dei veritas: in Papatu nihil tale apparet, sed disiectio tantum et ruinae: ergo genuina Ecclesiae nota illic non exstat. Sed inde hallucinatio, quia, quod praecipuum erat, non considerant, sustineri Dei veritatem pura Evangelii praedicatione: neque hominum ingenio aut sensu niti fulturam, sed ex alto magis pendere, nempe si a simplici Dei verbo non disceditur.

16. *Magnum pietatis mysterium.* Alia rursus amplificatio. Ne enim minoris quam decebat hominum ingratitudine fieret Dei veritas, extollit eius pretium, quum admonet, magnum esse pietatis arcanum: quia scilicet non agatur de rebus abiectis, sed de revela-

tione Filii Dei, in quo absconditi sunt thesauri omnes sapientiae (Coloss. 2, 3.). Ex tantarum rerum magnitudine munus suum aestimare debent Pastores, quo plus religionis et timoris adhibeant ad illud exercendum. *Deus manifestatus.* Vulgaris interpres, omisso Dei nomine, ad mysterium refert quae sequuntur, inscite omnino et perperam, ut clarius ex ipsa tractatione patebit. quanquam Erasmum habet suffragatorem: qui tamen ipse sibi fidem elevat, ut mea refutatione opus non sit. Graeci certe omnes in hanc lectionem consentiunt, Deus manifestatus in carne. Verum ut demus nomen Dei non fuisse expressum a Paulo, subaudiendum tamen esse Christi nomen fatebitur quisquis prudenter omnia expendet. Ego tamen sine difficultate receptam a Graecis lectionem sequor. Quod manifestationem Christi, qualem postea describit, vocat magnum arcanum, ratio in promptu est: haec enim est altitudo, profunditas, et latitudo sapientiae, cuius meminit ad Ephesios 3, 18., ad quam sensus omnes nostros obstupescere necesse est. Nunc ordine excutiamus singula. Non potuit magis proprie de Christi persona loqui, quam his verbis: Deus manifestatus in carne. Nam primo disertum hic testimonium habemus utriusque naturae: verum enim Deum et verum hominem simul pronuntiat. Secundo notatur inter duas naturas distinctio: quum hinc vocat Deum, inde manifestationem in carne ponit. Tertio unitas personae significatur, quum unum eundemque esse tradit: qui quum Deus esset, manifestatus fuit in carne. Ita hoc uno testimonio vera et orthodoxa fides adversus Arrium, Marcionem, Nestorium, et Eutichem egregie munitur. Caeterum magnam emphasin continent ista antitheta, *Deus in carne.* Quantum enim interest inter Deum et hominem? Et tamen immensam Dei gloriam sic videmus in Christo coniunctam cum hac nostra carnis putredine, ut unum efficiant. *Iustificatus in Spiritu.* Sicuti carnem induendo se exinanivit Filius Dei: ita et in ipso spiritualis apparuit virtus, quae Deum esse testaretur. Porro locum hunc varie exponunt. sed ego germanum Apostoli sensum, ut a me quidem percipitur, contentus explicasse, nihil praeterea addam. Primum iustificatio hic approbationem divinae potentiae significat. Ut Psal. 19, 10., Iudicia Dei iustificata, hoc est, exquisite et ad unguem perfecta. Et Psal. 51, 6., Iustificari Deum, pro eo quod est laudem iustitiae eius conspicuam reddi. Sic et Matthaei 11, 19., quum dicit Christus iustificatam esse sapientiam a filiis suis, intelligit honorem illi suum exhibitum. Item Lucas cap. 7, 35., quum publicanos iustificasse Deum commemorat, intelligit, debita reverentia et gratitudine prosequutos esse Dei gratiam, quam in Christo cernebant. Ergo tantundem valet quod hic legimus, ac si dixisset Paulus, eundem qui humana carne vestitus apparuit, simul tamen declaratum fuisse Dei Filium, ut carnis infirmitas nihil derogaverit eius gloriae. Spiritus nomine comprehendit quicquid in Christo divinum fuit ac supra hominem: idque duas ob causas. Nam quia in carne humiliatus fuerat, nunc ex adverso illustrationem gloriae ponens Spiritum opposuit. Deinde gloria illa, unigenito Dei filio digna, quam Iohannes in Christo spectatam fuisse docet (Iohann. 1, 14.), non externa pompa, non terreno splendore constabat, sed spiritualis fere tota erat. Eadem loquendi forma usus est primo ad Romanos (1, 3.): Qui factus est ex semine David secundum carnem, declaratus autem filius Dei in pontentia Spiritus: nisi quod speciem unam illic adiicit, nempe resurrectionem. *Visus Angelis, praedicatus Gentibus.* Mira omnia et stupenda: quod Gentes, quae hactenus in caecitate mentis erraverant, dignatus est Deus revelatione Filii sui, quae coelestes quoque Angelos latuerat. Nam quod Angelis visum esse dicit, intelligit tale spectaculum fuisse, quod tam novitate quam praestantia sua Angelos in se converterit. Quam vero nova res et insolens

fuerit Gentium vocatio, diximus secundo ad Ephesios capite. Nec mirum est, Angelis fuisse novum spectaculum, qui, tametsi de humani generis redemptione cognoverant, modum tamen non tenuerunt ab initio, et celatos ideo oportuit, quo plus admirationis haberet tanta Dei bonitas. *Fidem obtinuit in mundo.* Iam illud erat in primis admirabile, quod eiusdem revelationis et Gentes profanas et Angelos, perpetuos regni sui heredes, aeque compotes fecerat Deus. Sed tanta etiam Evangelii praedicati efficacia miraculum fuit non vulgare, quum Christus, tot superatis impedimentis, in obedientiam fidei subegit, qui videbantur esse prorsus indomabiles. Nihil certe minus credibile videbatur: adeo aditus omnes praeclusi erant et obserati. Fides tamen eluctata est, sed incredibili victoriae genere. Postremo *in gloriam receptum esse* dicit: nempe ab hac mortali et aerumnosa vita. Ergo sicuti in mundo, quoad fidei obedientiam, ita et in Christi persona, mira fuit conversio, dum ex tam abiecta servi conditione evectus est ad dexteram Patris, ut illi flectatur omne genu.

CAP. IV.

1. Spiritus autem clare dicit, quod in posterioribus temporibus descistent quidam a fide, attendentes spiritibus impostoribus, et doctrinis daemoniorum, 2. In hypocrisi falsiloquorum, cauterio notatam habentium conscientiam, 3. Prohibentium matrimonia contrahere, iubentium abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et qui cognoverunt veritatem, 4. Quod omnis creatura Dei bona, et nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione sumatur. 5. Sanctificatur enim per sermonem Dei et precationem.

1. *Spiritus autem.* Diligenter admonuerat de multis Timotheum. Iam necessitatem ostendit: quia occurrendum sit periculo, quod imminere Spiritus sanctus denuntiat, venturos scilicet falsos doctores, qui nugas pro fidei doctrina obtrudant: qui totam sanctitatem collocantes in externis exercitiis spiritualem Dei cultum, qui solus est legitimus, obscurent. Et sane fuit hoc servis Dei perpetuum certamen cum talibus, quales hic depingit Paulus. Quia enim natura homines ad hypocrisin feruntur, facile illis persuadet Satan, ceremoniis et externa disciplina rite coli Deum, imo absque magistro hanc omnes fere persuasionem animis infixam habent. Accedit postea Satanae astus ad errorem confirmandum. Inde factum est, ut saeculis omnibus exstiterint impostores, qui fictitios cultus commendarent, quibus obruebatur vera pietas. Porro haec pestis alteram parit, quod in rebus liberis imponitur necessitas. Nam mundus facile ab eo se prohiberi sinit, quod per Deum licitum erat, ut impune Dei leges sibi transgredi liceat. Hic ergo Paulus in persona Timothei non Ephesios modo, sed omnes ubique terrarum Ecclesias praemonet de fucatis doctoribus, qui fictitios cultus instituendo et conscientias illaqueando novis legibus verum Dei cultum adulterant, et corrumpunt puram fidei doctrinam. Hic proprius est scopus: quem notari in primis est necesse. Porro quo maiore attentione excipiant omnes quod dicturus est, praefatur certum esse et minime obscurum oraculum Spiritus sancti. Non est quidem dubium, quin reliqua ex eodem Spiritu hauserit: verum utcunque

semper audiendus sit tanquam Christi organum, tamen in causa magni ponderis peculiariter voluit hoc testatum, nihil se proferre nisi ex Spiritu prophetiae. Solenni itaque praeconio nobis hanc prophetiam commendat: nec eo contentus addit esse claram, nec ullo aenigmate implicitam. *In posterioribus.* Hoc vero nemo tunc exspectasset, ut in tanta Evangelii luce deficerent. Sed hoc est scilicet, quod dicit Petrus (2 Pet. 3, 3.), falsos doctores, sicut populo Israelitico molesti olim fuerunt, ita Christianae Ecclesiae semper fore infestos. Perinde ergo est ac si diceret: Nunc floret Evangelii doctrina, sed non diu quiescet Satan, quin zizaniis suffocare studeat purum semen. Proderat haec admonitio saeculo Pauli, ut sedulo instantes purae doctrinae tam Pastores quam reliqui non circumvenirentur. Nobis hodie non minus est utilis, quum nihil cernimus accidisse, quod non fuerit diserto Spiritus vaticinio praedictum. Animadvertere praeterea hic licet, quantam Ecclesiae suae curam agat Deus, dum ita mature occurrit periculis. Multiplices quidem artes habet Satan, quibus in errorem nos inducat, et miris insidiis nos adoritur: verum ex adverso satis munit nos Dominus, nisi sponte decipi nobis liberet. Quare non est quod queramur potentiores esse tenebras luce, aut superari veritatem a mendacio: sed potius nostrae incuriae ignaviaeque poenas damus, quum abducimur a recta salutis via. Sed obiiciunt qui sibi in suis erroribus indulgent, vix posse discerni, quosnam aut quales designet Paulus. quasi vero Spiritus hanc prophetiam de nihilo ediderit, et tanto ante promulgaverit. Nam si nullum est certum discrimen, supervacua foret, adeoque ridicula tota praesens admonitio: sed absit ut frustra nos territari putemus a Dei Spiritu, periculi denuntiatione non simul ostendi cavendi rationem. Atque illam calumniam satis per se refutant Pauli verba. nam quasi digito ostendit malum, quod fugiendum monet. Neque enim in genere de pseudoprophetis verba facit, sed clare speciem exprimit falsae doctrinae: nempe quae pietatem alligando externis elementis spiritualem Dei cultum pervertit ac profanat, ut iam dixi. *Desciscent quidam a fide.* Incertum de magistrisne loquatur, an de auditoribus. malo tamen ad posteriores referre: quia magistros deinde vocat *spiritus impostores.* Et hoc est *ἐμφατικώτερον*, non modo fore qui spargant impia dogmata, et fidei puritatem inficiant, sed discipulos etiam non defore, quos trahant in suam sectam. Hinc autem nascitur maior perturbatio, quum ita mendacium invalescit. Porro non leve est vitium, quod notat, sed atrocissimum crimen, apostasia *a fide:* et tamen prima specie non videtur in ipsa doctrina, quam attingit, tantum esse mali. Quid enim? an propter ciborum vel coniugii prohibitionem funditus eversa est fides? Sed consideranda est altior ratio: quod perversum Dei cultum homines pro libidine comminiscuntur, quod regnum invadunt in conscientias, quod usum bonarum rerum a Domino permissum vetare audent. Ubi semel vitiatus est cultus Dei, nihil amplius integrum aut sanum, imo tota fides periit. Quare rideant nos Papistae licet, quum tyrannicas eorum leges exagitamus de observationibus externis, scimus tamen causam maxime seriam et gravissimam nos agere, quia dissipatur fidei doctrina, simulatque talibus corruptelis inficitur Dei cultus. Neque enim de carne aut piscibus lis est, neque de nigro aut cineritio colore, neque de die Veneris aut Mercurii: sed de insanis hominum superstitionibus, qui Deum talibus nugis placare volunt, et cultum illi carnalem fingendo idolum Dei loco sibi fingunt. Quis hanc a fide discessionem esse neget? *Spiritibus.* Prophetas aut Doctores intelligit: quos ideo sic nominat, quia Spiritum iactant, atque hoc titulo se venditant ad populum. Est quidem hoc perpetuo verum, qualescunque sint homines, spiritus instigatione loqui: sed non idem spiritus omnes instigat. Nam Satan aliquando spiritus est mendax in

ore pseudoprophetarum ad decipiendos infideles, qui decipi merentur (1 Reg. 21, 23.). quisquis autem debitam Christo gloriam tribuit, ex Spiritu Dei loquitur, teste Paulo (1 Cor. 12, 3.). Verum loquutio ista, de qua nunc agimus, hinc initio manavit, quod servi Dei, ut res erat, se habere ex Spiritus revelatione profitebantur, quaecunque in medium afferebant. unde illis inditum fuit Spiritus nomen, cuius erant organa. Satanae vero ministri falsa aemulatione, tanquam simiae, idem postea iactare coeperunt, et nomen quoque falso ad se traxerunt. Secundum hanc rationem dicit Iohannes (1 Iohan. 4, 1.): Probate spiritus, numquid ex Deo sint. Et Paulus se ipsum exponit addendo *doctrinis daemoniorum:* quod perinde est ac si dixisset attendentes pseudoprophetis, et diabolicis eorum dogmatibus. Iterum observa, quam non levis sit error nec dissimulandus, quum alligantur hominum figmentis conscientiae, et simul vitiatur cultus Dei.

2. *In hypocrisi falsiloquorum.* Si ad daemonia referas, tunc significabit hoc nomen homines diaboli instigatione fallentes. Potest tamen etiam subaudiri, hominum loquentium. Porro ad speciem nunc descendit, quum dicit eos mentiri in hypocrisi, et *cauterio notatam habere conscientiam.* Et quidem sciendum est, haec duo ita esse coniuncta, ut prius ex secundo nascatur. Nam malae conscientiae, et scelerum cauterio adustae, semper ad hypocrisin, tanquam ad promptum asylum, confugiunt: hoc est, fucos excogitant, quibus fallantur Dei oculi. Quid enim aliud faciunt, qui student eum placare externis observationum fucis? Ergo hypocrisis pro loci praesentis circumstantia definienda est. Nam primo ad doctrinam referri debet: deinde eam doctrinae speciem significat, quae spiritualem Dei cultum exercitiis corporalibus mutando genuinam eius puritatem adulterat. ita factitios omnes placandi aut promerendi Dei modos comprehendit. Summa haec sit, diaboli instigatione ferri, quicunque fucatam sanctimoniam inducunt: quia externis ritibus nunquam rite Deus colitur. Nam veri cultores eum adorant in Spiritu et veritate (Iohan. 4, 24.). Secundo, hoc esse inutile medicamentum, quo dolores suos mitigant hypocritae, vel potius emplastrum quo malae conscientiae vulnera nullo profectu summa sua pernicie occultant.

3. *Prohibentium.* Speciali designatione posita, nunc duo quoque individua notat: coniugii scilicet prohibitionem, et ciborum. Sunt enim ex illa hypocrisi, quae relicta vera sanctitate alienos colores in fucum accersit. Nam qui ab ambitione, odio, avaritia, crudelitate, aliisque similibus non abstinent, earum rerum abstinentia, quarum libertatem permisit Deus, iustitiam acquirere sibi tentant. Quorsum enim istis legibus onerantur conscientiae, nisi quia perfectio extra Dei legem quaeritur? Hoc autem non fit nisi ab hypocritis, qui ut impune transgrediantur cordis iustitiam, quam Lex requirit, interiorem suam nequitiam observatiunculis istis tegere quasi velis oppositis tentant. Clara fuit haec periculi denuntiatio, ut non fuerit difficilis cautio, si quidem aures Spiritui sancto, tam diserte monenti, homines praebuissent. Videmus tamen in plurimis praevaluisse Satanae tenebras, ut nihil tanta lux insignis et memorandi oraculi profuerit. Etenim non multo post Apostoli mortem exorti sunt Encratitae (qui nomen sibi a continentia indiderunt) Taciani, Cathari, Montanus cum sua secta, et tandem Manichaei, qui ab esu carnium et coniugio abhorrerent, et tanquam res profanas damnarent. Quanquam autem propter suam arrogantiam, quod alios suis placitis obnoxios facere volebant, ab Ecclesia fuerunt repudiati: eos tamen ipsos, qui illis restiterunt, plus aequo in eorum errorem declinasse constat. Nolebant quidem isti, quos dico, Legem imponi Christianis: sed interea plusquam par esset superstitiosis observationibus deferebant, siquis fugeret coniugium, siquis carnem non gustaret.

Tale est ingenium mundi: semper carnali more Deum, quasi carnalis esset, sibi colendum somniat. Paulatim rebus in deterius collapsis, obtinuit haec tyrannis, ne sacerdotibus aut monachis fas esset matrimonium contrahere: ne quispiam carnem gustare certis diebus auderet. Quare non immerito Papistis hodie obiicimus hanc prophetiam, quando caelibatum et ciborum abstinentiam severius urgent quam ullum Dei praeceptum. Ipsi autem ingenioso cavillo effugere se putant, quum Pauli verba torquent adversus Tacianos, aut Manichaeos, ac similes. quasi vero non idem patuisset Tacianis effugium, reiiciendo etiam Pauli sententiam ad Cathaphryges et auctorem illorum Montanum. quasi non promptum fuisset Cathaphrygibus, Encratitas supponere, veluti reos, suo loco. At Paulus non de personis hic agit, sed de re ipsa. Quamobrem etiamsi centum diversae sectae proferantur, quae tamen eadem laborent hypocrisi in cibis prohibendis, omnes eundem sustinebunt reatum. Unde sequitur, nullo profectu obtendi a Papistis veteres haereticos, quasi soli illi taxentur. semper videndum est, an sint in eadem noxa. Excipiunt se Encratitis et Manichaeis esse dissimiles, quia non simpliciter usum coniugii et carnium interdicunt, sed certis tantum diebus cogunt ad carnis abstinentiam, solos autem monachos et sacerdotes cum monialibus ad votum caelibatus cogunt. Verum haec quoque nimis frivola est excusatio. Nam sanctimoniam nihilominus in his rebus locant; deinde falsum et adulterinum Dei cultum instituunt: postremo conscientias alligant necessitati, a qua debebant esse liberae. Extat apud Eusebium libro quinto fragmentum quoddam ex scriptis Apollonii, ubi inter caetera Montano exprobat, primum fuisse, qui nuptias solverit, et ieiuniorum leges imposuerit. Non dicit, in universum prohibuisse matrimonium aut cibos. Satis est siquis religionem conscientiis iniiciat, et earum rerum observatione Deum colere praecipiat. Nam rerum liberarum prohibitio, sive generalis sit sive specialis, semper est tyrannis diabolica. Clarius tamen, id de cibis verum esse, ex proximo membro patebit. *Quos Deus creavit*. Notanda ratio, debere nos in usu ciborum concessa a Deo libertate esse contentos, quia eos creaverit in hunc finem. Hoc piis omnibus inaestimabile gaudium est, quum sciunt alimenta omnia, quibus vescuntur, sibi de manu in manum (a Domino porrigi: ut purus sit ac legitimus illorum usus. Quanta vero hominum arrogantia est, eripere quod Deus largitur? an cibos ipsi crearunt? an Dei creationem possunt irritam facere? Semper itaque nobis in mentem veniat, eum, qui creavit, liberum quoque usum fecisse, quem frustra impedire conantur homines. Creavit, inquam, cibos Deus *ad percipiendum*, hoc est ut illis fruamur. Hunc finem evertere nunquam poterit humana auctoritas. Addit autem *cum gratiarum actione:* quia nihil Deo pro sua liberalitate rependere possumus, quam gratitudinis testimonium. Atque ita maiore odio gravat impios legislatores, qui sacrificium laudis, quod Deus in primis postulat sibi offerri, novis et abortivis edictis impediunt. Porro non potest esse gratiarum actio sine sobrietate et temperantia; neque enim Dei beneficentiam vere agnoscit, qui ea perperam abutitur. *Fidelibus et iis qui cognoverunt.* Quid ergo? annon solem suum quotidie oriri facit Deus super bonos et malos? (Matth. 5, 45.) annon eius iussu terra impiis panem producit? annon eius benedictione etiam pessimi aluntur? Est enim universale illud beneficium, quod David Psal. 104, 14. decantat. Respondeo, Paulum de usu licito hic agere, cuius ratio coram Deo nobis constat. Huius minime compotes sunt impii, propter impuram conscientiam, quae omnia contaminat: quemadmodum habetur ad Titum capite 1, 15. Et sane, proprie loquendo, solis filiis suis Deus totum mundum et quicquid in mundo est destinavit. qua ratione etiam vocantur mundi heredes. Nam hac con-

ditione constitutus initio fuerat Adam omnium dominus, ut sub Dei obedientia maneret. Proinde rebellio adversus Deum iure, quod illi collatum fuerat, ipsum una cum posteris spoliavit. Quoniam autem subiecta sunt Christo omnia, eius beneficio in integrum restituimur, idque per fidem. Quare veluti alienum furantur, aut praedantur infideles quodcunque usurpant. Posteriore membro definit quos vocet fideles, nempe qui notitiam habent sanae doctrinae. Neque enim fides, nisi ex verbo Dei: ne falso putemus confusam esse opinionem, quemadmodum fingunt Papistae.

4. *Quia omnis creatura.* Ciborum usus aestimari debet partim ex illorum substantia, partim ex eius persona, qui vescitur. Utroque igitur argumento pugnat Apostolus. Nam quod ad cibos attinet, puros esse asserit, quia sint a Deo conditi: consecrari vero nobis illorum usum fide et precatione. Bonitas creaturarum, cuius meminit, relationem habet ad homines: et eam quidem non ad corpus aut valetudinem, sed ad conscientias, nequis scrupulose extra loci circumstantiam philosophetur, nam uno verbo significat Paulus, non esse immunda nobis coram Deo vel polluta, quaecunque ex Dei manu proveniunt, et nobis in usum destinantur, quin illis vesci quoad conscientiam liceat. Siquis obiiciat, multa animalia olim pronuntiata fuisse immunda in Lege, et fructum, quem arbor scientiae boni et mali proferebat, exitialem homini fuisse: responsio est, non ideo tantum puras vocari creaturas, quia Dei sint opera, sed quia eius beneficentia nobis sint datae. Semper enim respicienda est Dei ordinatio, et quid iubeat, aut prohibeat.

5. *Sanctificatur enim.* Confirmatio est proximae particulae, Si cum gratiarum actione sumatur. Et est argumentum a contrariis: sunt enim contraria Sanctum et Profanum. Nunc videamus, qualis sit omnium bonorum, quae ad sustinendam praesentem vitam pertinent, sanctificatio. Eam Paulus sermone Dei et oratione constare testatur. sed notandum est, fide oportere apprehendi hunc sermonem, ut prosit. Tametsi enim Deus ipse solo Spiritu oris sui omnia sanctificat: nos tamen id beneficium nonnisi fide percipimus. Huc accedit oratio: quia et a Deo panem nostrum quotidianum petimus ex Christi mandato (Matth. 6, 11.), et gratiarum actione prosequimur eius bonitatem. Porro doctrina Pauli ex hoc principio manat, quod nullius boni legitima est possessio, nisi quod testetur conscientia iure nostrum esse. Iam vero quis nostrum sibi vel granum unum tritici vindicare audeat, nisi verbo Dei sit doctus, se mundi esse heredem: Dictat quidem hoc communis sensus, mundi copias naturaliter destinatas esse in usus nostros, sed quum in Adam nobis ademptum sit mundi dominium, quicquid attingimus donorum Dei, polluitur nostris sordibus: et nobis vicissim impurum est, donec liberaliter Deus succurrat, et nos in corpus Filii sui inserens, de integro constituat mundi dominos: ut omnibus, quae suppeditat, tanquam nostris opibus licite fruamur. Quare merito Paulus iustam fruitionem verbo alligat, quo solo recuperamus, quod in Adam erat perditum. Deum enim patrem agnosci oportet, ut simus eius heredes: et Christum caput, ut, quae eius sunt, nostra fiant. Unde colligendum est, impuram esse usurpationem omnium donorum Dei, nisi adsit vera cognitio et invocatio nominis Dei: ac belluinum esse vescendi morem, quum homines sine ulla precatione ad mensam se ingerunt, ac bene saturi, sepulta Dei mentione, alio se proripiunt. Quod si in alimentis communibus, quae una cum ventre corruptioni sunt obnoxia, requiritur talis sanctificatio: quid de spiritualibus sacramentis est sentiendum? Si Verbum absit, et invocatio Dei ex fide, quid restat nisi profanum? Hic notanda est distinctio inter benedictionem mysticae et communis mensae. Cibos enim, quibus ad corpus pascendum vescimur, in hunc

finem benedicimus, ut pura sit ac legitima perceptio. at panem et vinum in mystica Coena augustiore modo consecramus, ut nobis sint corporis ac sanguinis Christi pignora.

6. Haec suggerens fratribus, bonus eris Iesu Christi minister, innutritus sermonibus fidei, et bonae doctrinae quam sequutus es. 7. Profanas autem et aniles fabulas devita. quin potius exerce te ipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exercitatio paululum habet utilitatis: at pietas ad omnia utilis est, ut quae promissiones habeat vitae praesentis ac futurae. 9. Fidelis sermo, dignusque qui modis omnibus approbetur. 10. Nam in hoc et laboramus, et probris afficimur, quod spem fixam habemus in Deo vivente, qui servator est omnium hominum, maxime fidelium.

6. *Haec suggerens.* Hoc verbo ad frequentem earum rerum commonefactionem hortatur. quod iterum paulo post, et tertio repetet. sunt enim res eiusmodi, quas saepius in memoriam revocari expediat. Ac notanda est antithesis, quae subest. non enim doctrinam, quam commendat, falsis opponit aut impiis dogmatibus, sed nihili argutiis, quae non aedificant. Eas vult longa oblivione sepultas esse, quum Timotheum aliis suggerendis intentum esse iubet. *Bonus eris minister.* Quidvis potius saepenumero affectant homines, quam se Christo probare. hinc fit ut ingenii, facundiae, reconditae scientiae laudem plures aucupentur. Atque eadem ratio est, cur posthabeantur res necessariae, quae ad conciliandam vulgi admirationem minus valent. At Paulus hoc uno contentum esse Timotheum iubet, ut fidelis sit Christi minister. Et profecto titulus hic longe honorificentior nobis esse debet, quam si millies Seraphici subtilesque vocaremur. Meminerimus ergo, sicuti summus est honos pii Pastoris, censeri bonum Christi servum: ita nihil aliud in tota sua administratione captandum illi esse. Nam quisquis alio tendet, fieri poterit, ut plausum reportet ab hominibus, sed Deo non placebit. Quare, ne privemur tanto bono, discamus nihil aliud expetere, aut tam pretiosum ducere, quin prae hoc uno vilescant nobis omnia. *Innutritus.* Quia participium est medium, transferri etiam active posset, Enutriens: sed quum nulla addita sit constructio, videtur id mihi esse nonnihil coactum. Quare malo passive accipere, ut confirmet proximam exhortationem ab educatione Timothei, ac si diceret: Quemadmodum ab incunabulis fuisti recte institutus in fide, et quasi una cum lacte imbibisti sanam doctrinam, et continuos in ea progressus hucusque fecisti: da operam ut fideliter ministrando talem esse te comprobes. Huc etiam convenit verbi compositio. *Fides* hic pro summa doctrinae Christianae capitur. Et quod de *bona doctrina* mox addidit, exegeticum est. nam significat aliis omnibus doctrinis nihil utilitatis inesse, quantumvis sint plausibiles. Particula haec, *quam sequutus es*, perseverantiam significat. Nam multi, qui a pueritia Christum pure didicerant, postea degenerant temporis progressu: quibus dissimilem facit Timotheum.

7. *Exerce te ipsum.* Postquam de doctrina praecepit, qualis esse debeat, nunc etiam admonet, quale aliis exemplum conveniat dare. Laborandum autem in pietate esse docet. Nam quum dicit Exerce, significat hanc esse iustam occupationem, hoc studium, hanc curam, ac si diceret: Non est quod frustra in aliis te fatiges; summum operae pretium facturus es, si toto affectu totaque facultate in unam pietatem incumbas. Caeterum nomine *Pietatis* intelligit spiritualem Dei

cultum, qui positus est in pura conscientia: quod melius ex sequentibus patet, dum illi opponitur corporalis exercitatio. Neque enim corporis exercitationem constituit aut in venatu, aut in cursu, aut in fossione, aut in lucta, aut in laboribus mechanicis: sed hoc nomine appellat quaecunque religionis causa suscipiuntur externae actiones, ut sunt vigiliae, longa inedia, humi cubatio, et similia. Quanquam hic non taxat superstitiosam earum rerum observationem: alioqui in totum damnaret, quemadmodum in epistola ad Colossenses facit (2, 21.). nunc autem tantum extenuat, admonens non multum prodesse. Ergo ut maxime integer sit animus, et rectus finis, tamen in externis actionibus nihil reperit Paulus, quod magni faciat. Valde necessaria admonitio. nam semper propendet mundus in illam partem, ut Deum externis obsequiis velit colere: quod est exitiale figmentum. Verum ut pravam merendi opinionem omittam, semper huc nos rapit natura, ut plusquam oportet tribuamus austerae vivendi formae: quasi esset non vulgaris Christianae sanctitatis portio. Cuius rei non potest haberi certius documentum, quam quod recens adhuc publicato hoc edicto immodica tamen sui admiratione totum mundum obstupefecit inanis corporalium exercitationum species. Inde monachatus, et tota fere praestantior veteris Ecclesiae disciplina: saltem quae vulgi opinione maximo in pretio habebatur. Nisi divinam nescio quam aut angelicam perfectionem somniassent monachi veteres in sua illa austera vivendi norma, nunquam tanto ardore eam expetiissent. Nisi etiam plus aequo aestimassent Pastores usitatos macerandae carnis ritus, nunquam in illis exigendis fuissent tam rigidi. Quid autem Paulus contra? ubi se quispiam diu in illis multumque fatigaverit, exiguum tenuemque profectum fore. Sunt enim nonnisi puerilis disciplinae rudimenta.

8. *At pietas ad omnia utilis.* Hoc est, qui pietatem habet, illi nihil deest, etiamsi careat istis adminiculis. Nam pietas se sola contenta est ad solidam perfectionem. Principium est, medium, et finis Christianae vitae. ideo ubi integra est, nihil est mutilum. Christus non adeo austeram vitae rationem tenuit, quam Iohannes Baptista: an ideo pilo deterior? Summa sit, incumbendum esse prorsus in unam pietatem: quia ubi semel eam assequuti fuerimus, nihil Deus in nobis amplius desideret; corporalibus vero exercitiis dandam eatenus operam, ne pietatis studium impediant vel morentur. *Quae promissiones habeat.* Summa consolatio, quod Deus nusquam deesse piis velit. Nam ut perfectionem nostram in pietate statuerat, ita nunc eam facit verae felicitatis complementum. Quia autem initium felicitatis est in hac vita, ideo ad hanc quoque extendit promissiones divinae gratiae, quae solae nos efficiunt beatos, et sine quibus sumus miserrimi. Nam Deus in hac quoque vita se nobis fore patrem testatur. Verum meminerimus, inter bona vitae praesentis et futurae discernere. nam eatenus nobis benefacit Deus in hoc mundo, ut gustum duntaxat suae bonitatis praebeat, et tali gustu nos alliciat ad coelestium bonorum desiderium, ut in illis acquiescamus. Ita fit ut bona praesentis vitae non modo permista sint plurimis aerumnis, sed quasi obruta. Neque enim nobis expedit hic abundare, ne luxuriemur. Porro nequis operum merita hinc efferat, tenendum est, quod iam diximus, pietatem non modo bonam conscientiam erga homines ac Dei timorem, sed fidem quoque et invocationem complecti.

9. *Fidelis sermo.* Nunc in sententiae clausula ponit, quod ante initio bis praefatus est: idque consulto facere videtur, quia mox contrariam obiectionem subnectet. Caeterum non abs re tanta asseveratione utitur. est enim paradoxum valde pugnans cum sensu carnis, Deum suis in hoc mundo suppeditare, quae ad beate et feliciter vivendum pertinent: quum saepenumero destituti sint bonis omnibus,

ideoque putentur a Deo abiecti. Ergo non contentus simplici doctrina hoc veluti clypeo contrarias omnes tentationes propulsat, atque hoc modo fideles admonet, ut ianuam aperiant Dei gratiae, quam infidelitas nostra praecludit. Nam certe si beneficiorum Dei essemus capaces, liberalius nobiscum ageret.

10. *Nam in hoc laboramus.* Anticipatio est, qua solvit illam quaestionem, fideles, quia premantur omne genus aerumnis, omnium esse miserrimos. Ergo ut ostendat non debere ab externa specie aestimari eorum conditionem, separat eos a reliquis: primum in causa, deinde in exitu. unde sequitur, nihil illis decedere ex promissionibus, quas dixit, quum rebus adversis vexantur. Summa est, non esse miseros fideles in afflictionibus, quia bona conscientia eos sustentat, et prosper laetusque exitus eos manet. Quia autem felicitas vitae praesentis duobus potissimum membris constat, honore et commoditatibus: ponit duo contraria, *Labores* et *Probrum*, priore vocabulo significans incommoda quaevis et molestias: ut sunt paupertas, frigus, nuditas, fames, exilia, spoliationes, vincula, verbera, et aliae persequutiones. Consolatio haec, *Spem fixam habemus in Deo vivente*, ad causam refertur. Nam adeo non sumus miseri, quum patimur propter iustitiam, ut potius ea sit iusta materia gratulationis. Adde quod afflictiones nostrae cum spe in Deum vivum coniunctae sunt, imo spes est quasi fundamentum (Rom. 5, 5.): atqui ea nunquam pudefacit; sequitur ergo, piis in lucro deputanda esse omnia. *Qui servator est.* Secunda consolatio, quae tamen ex priore dependet. nam liberatio, de qua loquitur, est quasi fructus spei. Quod ut clarius pateat, sciendum est, esse argumentum a minori ad maius. Nam σωτῆρος nomen hic est generale, pro eo qui tuetur ac conservat. Intelligit Dei beneficentiam ad omnes homines pervenire. Quod si nemo est mortalium, qui non sentiat Dei erga se bonitatem, eiusque sit particeps, quanto magis eam experientur pii, qui in eum sperant? An non peculiarem ipsorum geret curam. an non multo liberalius se in eos effundet? an non denique omni ex parte salvos ad finem praestabit?

11. Praecipe haec et doce. 12. Nemo tuam iuventutem despiciat: sed esto exemplar fidelium, in sermone, in conversatione, in caritate, in spiritu, in fide, in castitate. 13. Donec venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinae. 14. Ne donum, quod in te est, negligas, quod tibi datum est per prophetiam cum impositione manuum presbyterii. 15. Haec cura in his esto: ut profectus tuus in omnibus manifestus fiat. 16. Attende tibi ipsi et doctrinae, permane in his: hoc enim si feceris, et te ipsum servabis, et eos qui te audiunt.

11. *Praecipe haec.* Intelligit eius generis esse doctrinam, cuius nullum debeat esse fastidium, etiamsi quotidie audiatur. Nam et alia docenda sunt: sed emphasin habet demonstrativum Haec, quia significat non esse res levis momenti, quas semel quasi transeundo attigisse sufficiat: sed potius quotidiana repetitione dignas esse, quia non possint nimium inculcari. Prudentem itaque Pastorem decet expendere, quae maxime sunt necessaria, ut illis insistat. Nec est quod vereatur fastidium. nam quisquis Dei est, libenter identidem audiet, quae toties dicere expedit.

12. *Nemo tuam iuventutem.* Hoc dicit tam aliorum respectu, quam ipsius Timothei. Quantum ad alios, non vult Timothei aetatem esse obstaculo, quominus eam quam meretur reverentiam obti-

neat, modo se alias ita gerat, ut decet Christi ministrum. Et simul ipsum Timotheum admonet, ut quod deest aetati compenset gravitate morum, ac si dixisset: Fac ut morum gravitate tantum reverentiae tibi concilies, nequid aetas tua iuvenilis, quae alioqui contemptui obnoxia esse solet, de tua auctoritate minuat. Unde agnoscimus et iuvenem adhuc fuisse Timotheum, quia tamen inter multos Pastores longe eminebat, et perperam eos facere, qui annorum numero metiuntur quantum homini debeant. Porro quae vera sint decora, mox praescribit. Non externae scilicet larvae, ut sunt lituus, infulae, annulus, pallium, et eiusmodi ineptiae, aut puerorum crepundia: sed doctrinae sanitas et sanctitas vitae. *Sermone* et *conversatione* quum dicit, hoc perinde valet ac si dixisset dictis et factis, adeoque tota vita. Quae sequuntur, partes sunt piae conversationis, *caritas*, *spiritus*, *fides*, *castitas*. Nomine Spiritus intelligo fervorem zeli Dei. siquis tamen generalius malit accipere, non repugno. Castitas non tantum libidini opponitur, sed puritatem totius vitae significat. Hinc discimus ineptos esse et ridiculos, qui nihil honoris sibi exhiberi conqueruntur, quum nihil habeant laude dignum, sed potius contemptui se exponant tum sua inscitia, tum impuro vitae exemplo, aut levitate, aut aliis sordibus. Unica enim haec via est comparandae reverentiae, si virtutum praestantia nos a contemptu vindicemus.

13. *Donec venio.* Noverat Timothei diligentiam, et tamen illi commendat assiduam Scripturae lectionem. Quid enim alios docebunt Pastores, nisi discendo sint intenti? Quod si tantus vir admonetur, ut proficere in dies studeat, quanto magis in nos competit ista admonitio? Vae igitur eorum socordiae, qui Spiritus oracula non revolvunt dies et noctes, ut inde instruantur ad munus suum exercendum. Pondus etiam addit circumstantia temporis. nam quum se Paulus brevi venturum speraret, noluit tamen interea, licet exiguo tempore, residem manere Timotheum. quanto itaque diligentius in totam vitam prospicere convenit? Caeterum ne otiosa lectio sufficere credatur, simul ostendit, in usum esse explicandam, quum doctrinae et exhortationi instare praecipit. ac si praeciperet ipsum discere quod aliis communicaret. Notandus etiam est hic ordo, quod *lectionem doctrinae* et *exhortationi* praeponit. Nam certe fons omnis sapientiae est Scriptura, unde haurire debent Pastores quicquid proferunt apud gregem.

14. *Ne donum, quod in te est.* Hortatur, ut in Ecclesiae aedificationem conferat gratiam, qua praeditus est. Neque enim perire vult Dominus talenta aut inutiliter sub terra defodi, quae apud unumquemque deposuit, ut lucrum afferant. *Negligere* donum est neglectum suppressum habere per desidiam, ita ut quasi rubigine contracta nullo usu deteratur. Ergo consideret quisque nostrum, quid facultatis habeat, ut id sedulò in usum applicet. Dicit gratiam illi *datam esse per prophetiam.* Quomodo? quia scilicet (ut ante diximus) Spiritus sanctus oraculo Timotheum destinaverat, ut in ordinem Pastorum cooptaretur. Neque enim delectus tantum fuerat hominum iudicio, ut fieri solet: sed praecesserat Spiritus nuncupatio. Dicit collatam esse *cum impositione manuum.* quo significat, una cum ministerio necessariis etiam dotibus ornatum fuisse. Usitatum fuit ac solenne Apostolis, Ministros per impositionem manuum ordinare. Ac de hoc quidem ritu eiusque origine et significatione aliquid prius attigi, et reliqua ex Institutione petere licet. *Presbyterium* qui hic collectivum nomen esse putant, pro collegio presbyterorum positum, recte sentiunt meo iudicio. Tametsi omnibus expensis diversum sensum non male quadrare fateor, ut sit nomen officii. Ceremoniam pro ipso actu ordinationis posuit. Itaque sensus est, Timotheum, quum Prophetarum voce ascitus fuit in ministe-

cum, quod deducitur ἀπὸ τοῦ χηροῦσθαι, quod est destitui et privari.

4. *Siqua vidua.* Varie exponitur hic locus. inde autem nascitur ambiguitas, quod posterius membrum tam ad viduas referri potest, quam ad earum liberos. Nec obstat quod verbum *Discant* est plurale, quum de vidua loquutus sit Paulus in numero singulari. Numeri enim mutatio satis usitata est in oratione indefinita, hoc est ubi de toto genere, non de individuo tractatur. Qui de viduis accipiunt, hunc putant esse sensum: Discant pia familiae administratione beneficium educationis, quod a maioribus acceperunt, erga minores rependere. ita Chrysostomus et alii quidam. Simplicius tamen aliis videtur de liberis et nepotibus accipere. Matrem itaque eorum iudicio, aut aviam, materiam esse docet in qua exerceant suam pietatem. Nihil enim magis est naturale quam ἀντιπελαργία: quare minime aequum est eam ab Ecclesia impediri. prius ergo quam oneretur Ecclesia, faciant illi suum officium. Hactenus retuli quid alii sentiant. Velim tamen lectores expendere, an non aptior sit hoc modo cohaerentia: Discant pie se domi gerere, quasi diceret, hoc utile fore rudimentum, quo se ad cultum Dei assuefaciant, si domi erga suos piis officiis fungantur. Natura enim praecipit, ut parentes nostros secundum Deum colamus: ut haec secundaria pietas ad primam nos deducat. Quia autem religionis praetextu ipsa naturae iura violari cernebat Paulus: ut hoc vitium corrigeret, domestico tirocinio exerceri iussit viduas ad Deum colendum. Porro verbum εὐσέβεῖν active omnes fere accipiunt, quia sequitur accusativus. verum illa ratio cogit, quia Graecis familiare est subaudire praepositionem. Et apte contextui quadrat haec expositio, ut pietatem humanam colendo se in Dei cultu exerceant: ne stulta et nugatoria devotio (ut loquuntur) eas humanitatis sensu exuat. Porro viduae mutuam vicem suis maioribus rependere discunt, sobolem ab illis progenitam educando. *Hoc enim acceptum.* Monstrum esse fatentur omnes, siquis ingratum se maioribus praebeat. id enim dictat sensus naturae. Nec modo ingenita est omnibus haec persuasio, secundum pietatis gradum esse erga parentes: sed ipsae quoque ciconiae gratitudinem suo exemplo nos docent. Unde et nomen ἀντιπελαργία. Verum Paulus eo non contentus idem a Deo sancitum esse pronuntiat, ac si diceret: Non est quod putet quispiam id natum esse ex hominum opinione, sed Deus ita ordinavit.

5. Porro quae vere vidua est ac desolata, sperat in Deo, et perseverat in orationibus et obsecrationibus noctu et die. 6. Quae autem in deliciis versatur, vivens mortua est. 7. Et haec praecipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Quod siquis suis, et maxime familiaribus non providet, fidem abnegavit, et est infideli deterior.

5. *Quae vere vidua est ac desolata.* Explicatius quam antea loquitur: quia vere eas demum viduas esse docet, quae solitariae sint et familia orbatae. Tales *in Deo sperare* dicit: non quod omnes id faciant, vel solae. Plerasque enim viduas cernere licet orbas ac omni cognatione destitutas, quae tamen et superbae sunt et protervae, et tam animo quam vita prorsus impiae. Et qui progenie abundant, non impediuntur, quominus spem habeant in Deo repositam: ut Iob, et Iacob, et David. Alioqui maledicta esset πολυτεκνία, quam Scriptura passim inter eximias Dei benedictiones recenset. Verum Paulus hoc loco viduas in Deo sperare dicit, quemadmodum prioris ad Corinthios capite 7, 32., scribit, caelibes tantum studere ut Deo placeant, quia non sint instar coniugatorum divisi. Sensus

est igitur, nullo eas avocamento distrahi, quin respiciant in solum Deum: quia in mundo nihil reperiunt, quo fulciantur. Hoc argumento ipsas commendat. nam ubi deficiunt humanae opes omniaque praesidia, Ecclesiae officium est manum porrigere ad opem ferendam, ideoque viduae orbitas et solitudo Pastoris opem implorat. *Perseverat in orationibus.* Secundum argumentum commendationis: quia assidue precibus incumbunt. Unde sequitur, iuvandas esse ac sustentandas Ecclesiae impensis. Interea his duabus notis discernit inter dignas et indignas. perinde enim valent haec verba, ac si tantum eas recipi praeciperet, quae nihil exspectant opis ab hominibus, sed pendent a solo Deo et depositis aliis curis et occupationibus intentae sunt ad precandum: alias minime idoneas esse aut commodas. Haec quoque precandi assiduitas requirit ab aliis curis vacationem. Nam quae circa familiam regendam occupantur, minus habent libertatis et otii. Omnes quidem iubemur assidue orare, sed videndum quid ferat uniuscuiusque conditio, dum ad orandum secessus quaeritur, et ab omnibus aliis negotiis immunitas. Quod in viduis laudat Paulus, Lucas de Hanna filia Phanuelis praedicat (Luc. 2, 36.). atqui non idem omnibus conveniret, quia diversa esset vitae ratio. Erunt ineptae mulierculae, Hannae simiae magis quam imitatrices, quae circum altaria cursitabunt, et usque ad meridiem susurris suis ac murmuribus dabunt operam. Hoc praetextu ab omnibus domesticis molestiis se eximent. reversae domum, nisi omnia ad nutum composita offenderint, insanis clamoribus exagitabunt totam familiam, prosilient interdum ad verbera. Meminerimus ergo viduis et orbis non sine causa hoc quasi proprium tribui, vacare dies et noctes precibus, quia solutae sunt a iustis impedimentis, quae non idem permitterent familiam regentibus. Neque tamen monachis aut monialibus suffragatur haec sententia, qui murmura sua vel boatus ita vendunt ut otiosi alantur. Quales olim fuerunt Euchitae vel Psalliani. Nihil enim ab Euchitis differunt monachi et sacrifici Papales, nisi quod illi continenter precando solos se pios ac sanctos putabant, hi autem minori assiduitate se alios quoque sanctificare fingunt. Nihil tale in mentem venit Paulo: sed tantum indicare voluit, quanto liberius vacare queant precibus, quae nihil aliunde habent distractionis.

6. *Quae autem in deliciis.* Postquam sua nota veras viduas insignivit, nunc alias opponit, quae reiiciendae sint. Participium, quo utitur, σπαταλῶσα, significat eam quae sibi indulget, molliterque ac delicate vivit. Quare eas (meo iudicio) taxat Paulus, quae viduitate sua in hoc abutuntur, ut solutae iugo maritali et omni molestia vacuae suavem in otio vitam degant. Multas enim videmus libertati suae consulere et commoditati, seque nimium hilariter tractare. Tales Paulus *vivendo mortuas esse* pronuntiat. quod aliqui de infidelitate intelligunt: cui opinioni minime assentior. Mortuam enim congruentius dici puto, quae inutilis sit ac nihili. Quorsum enim vivimus, nisi ut frugi sit nostra opera? Et quid, si esset emphasis in participio Vivens? Nam qui desidem vitam appetunt, quo vivant commodius, habent illud in ore dicterium: Non est vivere, sed valere vita. Ita sensus esset: Si beatae sibi videntur, dum agunt ex animi sui voto, atque hanc demum vitam reputant, in quiete deliciari, ego mortuas esse pronuntio. Quia tamen sensus hic nimium forte argutus esset: tantum volui obiter attingere, nihil asserens. Certum quidem est ignaviam hic damnari a Paulo, ut mortuas vocet quae nulli sunt usui.

7. *Et haec praecipe.* Significat, non tantum se praescribere Timotheo, quid sequi debeat: sed diligenter admonendas esse ipsas mulieres, ne eiusmodi vitiis laborent. Neque enim se tantum Pastor opponere debet pravis studiis aut ambitioni eorum, qui se prae-

ter rationem ingerant, sed doctrina et continuis admonitionibus omnia pericula, quantum in se est, praevenire. Fuit quidem hoc gravitatis et constantiae, non admittere viduas, nisi quae dignae forent: sed interim reddenda fuit ratio, cur non admitterentur: imo prius monenda Ecclesia, ne obtruderentur indignae, vel se ipsas ingererent. Caeterum Paulus hanc doctrinae partem rursus ab utilitate commendat, ac si dixisset, minime esse contemnendam, quia sit vulgaris, quando ad summam rectae et perfectae vitae spectat. Nihil autem in Dei schola magis discendum, quam sanctae et integrae vitae meditatio. denique moralis doctrina argutis speculationibus confertur, quarum nullus in vita profectus apparet, secundum illud: Omnis Scriptura utilis est, ut perfectus reddatur homo Dei etc. (II. Tim. 3, 16.).

8. *Quod siquis.* Erasmus transtulit in foeminino genere. mihi generalis sententia magis probatur. Solet enim Paulus, etiam quum aliquod particulare argumentum tractat, probationes ex generalibus principiis afferre: et rursus elicere ex particularibus sententiis universalem doctrinam. Et certe plus habebit hoc ponderis, si conveniat tam viris quam mulieribus. Dicit ergo eos *fidem abnegasse*, qui suos omnes, maximeque domum propriam non curant. Et merito: nulla enim in Deum est pietas, ubi quis ita humanitatis sensum exuere potest. An fides, quae filios Dei nos facit, deteriores redderet brutis pecudibus? Manifestus ergo Dei contemptus est talis inhumanitas, et fidei abnegatio. Necdum eo contentus Paulus, crimen exaggerat, dicens, *infideli esse deteriorem*, qui suorum obliviscitur. Quod duabus de causis verum est: nam quo plus quisque in cognitione Dei profecit, eo minus habet excusationis. Ergo infidelibus sunt peiores, qui in clara Dei luce caecutiunt. Deinde hoc genus officii est, quod natura ipsa dictat. sunt enim στοργαὶ φυσικαί. Quod si natura duce infideles ultro propensi sunt ad suos amandos, quid de iis sentiendum, qui nullo tali affectu tanguntur? nonne impios ipsos feritate superant? Siquis obiiciat, multos quoque ex incredulis saevos parentes esse ac belluinos: facilis solutio est, Paulum de parentibus loqui solis, qui duce natura et magistra sobolis suae curam gerunt. Nam siquis ab hac integritate degeneret, pro monstro habendus est. Quaeritur autem, cur domesticos filiis ipsis praeferat Apostolus. Respondeo, *quum suos et maxime familiares* nominat, utroque loco de filiis et nepotibus ipsum loqui. Nam utcunque emancipati sint liberi, aut in alienam familiam per coniugium transierint, aut quovis modo emigrarint ex aedibus parentum: nunquam tamen prorsus exstinguitur ius naturae, quin debeant maiores natu tanquam sibi a Deo commissos regere, aut saltem consulere quoad possunt. In domesticis aut arctior est obligatio. nam eos duplici nomine curare debent, eo quod ipsorum sunt sanguis, et simul pars familiae, cui praesunt.

9. Vidua deligatur non minor annis sexaginta, quae fuerit unius viri uxor, 10. In operibus bonis habens testimonium, si liberos educavit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lavit, si afflictis subministravit, si in omni bono opere fuit assidua. 11. Porro iuniores viduas reiice. quum enim lascivire coeperint adversus Christum, nubere volunt, 12. Habentes condemnationem, quod primam fidem reiecerint. 13. Simul autem et otiosae discunt circuire domos: nec solum otiosae, verum etiam garrulae et curiosae, loquentes quae non oportet.

9. *Vidua deligatur.* Iterum quales viduae recipiendae sint in Ecclesiae curam, ostendit: et quidem explicatius quam antea. Ac primo aetatem designat, *sexaginta annos:* nam quia publicis sumptibus alebantur, decebat iam senio confectas esse. Deinde erat altera etiamnum validior ratio: nam se in ministerium Ecclesiae consecrabant. quod minime ferendum erat, si adhuc ad coniugium idoneae fuissent. Ea conditione recipiebantur, ut earum inopiae subveniret Ecclesia, et suam interim operam pauperibus impenderent, quoad patiebatur valetudo. Ita mutua erat obligatio inter ipsas et Ecclesiam. Robustiores, et quae per aetatem adhuc erant vegetae, iniquum erat aliis esse oneri. Praeterea timendum erat, ne mutato animi proposito ad novas nuptias aspirarent. Hae sunt duae causae, cur non velit nisi sexagenarias recipi. Quoad nubendi cupiditatem satis occursum est periculo, ubi annum sexagesimum excessit mulier: si praesertim unum duntaxat maritum tota vita experta fuerit. Est enim quoddam veluti pignus continentiae et pudoris, quum mulier ad eam usque aetatem pervenit, unico marito contenta. Non quod secundum coniugium improbet, aut ignominiae notam aspergat bis nuptis, quin potius iuniores viduas ad nubendum hortatur: sed quia sollicite cavere voluit, ne ullis necessitatem imponeret caelibatus, quae maritis opus haberent. Qua de re mox plura.

10. *In operibus bonis.* Quae sequuntur dotes, partim ad honorem, partim ad onus respiciunt. Non dubium est, quin fuerint honesta viduarum collegia, plenaque dignationis. Ideo non vult Paulus illuc cooptari nisi quae ornatae sint egregio testimonio totius anteactae vitae. Iam non ad segne et ignavum otium destinabantur: sed ut pauperibus et aegrotis ministrarent, donec viribus defectae tanquam emeritae quiescerent. Itaque ut ad obeundam functionem sint aptiores, in officiis omnibus, quae sunt illius propria, longo usu exercitatas esse vult: qualia sunt labor et sedulitas in liberis educandis, hospitalitas, ministeria erga pauperes, et reliqua beneficentiae opera. Siquis hic interroget: Ergone repudiabuntur omnes steriles, quia nullos unquam liberos sustulerint? respondendum, non sterilitatem hic damnari a Paulo, sed matrum delicias, quae sobolis alendae taedia devorare dum recusant, satis ostendunt se minus officiosas fore erga extraneos. Et simul hanc piis matronis honorariam mercedem proponit, quae sibi non pepercerint: ut vicissim aetas earum senilis Ecclesiae gremio fovenda excipiatur. Per *lotionem pedum* synecdochicῶs obsequia intelligit, quae sanctis praestari solent. moris enim tunc erat pedes lavare. Hoc officii genus in speciem sordidum et prope servile videri poterat: itaque hac quasi nota insignit sedulas et minime delicatas aut molles feminas. Quod proxime sequitur, ad liberalitatem pertinet. Atque idem postremo generalius exprimit, quum dicit, *Si in bono opere fuit assidua.* Nam hic de beneficentia loquitur.

11. *Iuniores viduas reiice.* Non iubet excommunicari ab Ecclesia, aut aliqua ignominia notari: sed tantum in illo honore, cuius supra meminit, impertiendo habendam esse earum rationem negat. Quod si Dei Spiritus per os Pauli mulierem nullam sexagenaria minorem ordine illo dignam esse pronuntiat, quod in illa aetate periculosus sit caelibatus: cuius audaciae fuit, legem perpetui caelibatus iuvenculis in summo aetatis fervore postea imponere? Non admittit, inquam, caelibatum Paulus, nisi in aetate iam effoeta, et quae periculum omne incontinentiae iam evasit. in velandis virginibus ad quadraginta deinde annos ventum est, postea ad triginta. tandem promiscue sine ulla exceptione aetatis velare omnes coeperunt. Obtendunt, continentiam virginibus, quae nunquam virum expertae sunt, multo faciliorem esse quam viduis. Sed non efficient, quin timendum sit periculum, quod hic Paulus cavet ac cavendum

praecipit. Temere itaque, adeoque crudeliter laqueum iniiciunt teneris adhuc puellis, quae coniugio futurae erant aptiores. *Quum enim lascivire.* Lascivire eas adversus Christum dicit, quae conditionis, ad quam vocatae sunt, oblitae, hilarius quam decet exsultant. Debuerant enim se continere sub modestiae iugo, ut gravibus matronis dignum est. Proinde mollior et solutior vita quasi lascivia est adversus Christum, cui fidem suam obstrinxerant. Quoniam aliquot eiusmodi exempla viderat Paulus, generali remedio occurrit, nequa recipiatur, quam aetatis ratio unquam sollicitare possit ad nubendi appetitum. Quot flagitiorum monstra quotidie in Papatu coactus ille monialium caelibatus parit? quae claustra non refringit libido? Ergo etiamsi res initio placuisset: tot tamen atque tam gravibus experimentis edocti aliquando Pauli consilio obtemperare debuerant. Atqui hoc adeo non faciunt, ut in dies magis ac magis iram Dei sua obstinatione provocent. Nec de solis monialibus loquor: ad perpetuum caelibatum sacerdotes quoque et monachos cogunt. Ebulliunt interea foedae libidines, ut vix decimus quisque caste se habeat. In monasteriis autem minimum malorum est vulgaris scortatio. Si Deum per os Pauli loquentem audire in animum inducerent, mox confugerent ad hoc remedium, quod praescribit. sed tanta est superbia, ut furiose persequantur quicunque huc eos revocant. Aliqui particulam *Adversus Christum* coniungunt cum verbo *Nubendi.* quod tametsi ad Pauli mentem non multum refert: prior tamen sensus est probabilior.

12. *Habentes condemnationem.* Habere damnationem aliqui exponunt Reprehensionem mereri. Ego tamen severius dictum accipio, ut aeternae mortis damnatione eas terreat Paulus: ac si hoc ipsum reprehenderet, eximium illum ordinem, qui propius Christo unire debuerat, illis damnationis esse materiam. Et ratio additur, quia a fide Baptismi et Christianismo prorsus deficiant. Scio ab aliis secus intelligi, nempe quod fallant datam Ecclesiae fidem, nubendo, quum prius essent pollicitae se ad mortem usque caelibes victuras: quod nimis est frigidum. deinde cur vocaret *primam fidem?* Vehementius itaque insurgit Paulus, et mali gravitatem amplificat, quod non tantum ignominia Christum et Ecclesiam afficerent resiliendo a suscepta conditione, sed primam quoque fidem impia defectione fallerent. Ita enim fieri solet, ut, qui semel pudoris fines transiliit, ad omnem impudentiam se prostituat. Male eas habebat, probrosam esse suam levitatem apud pios, et suam salacitatem reprimi, aut saltem vituperationi esse obnoxiam. Haec illis protervius exsultandi erat occasio, donec Christianismum abiicerent. Optime quadrat ista amplificatio. quid enim magis absurdum quam dum volumus personis consulere, ianuam aperire Christi abnegationi? Quod votum perpetui caelibatus hinc stabilire volunt Papistae, frivolum est. Ut demus solitam fuisse disertis verbis interponi talem pactionem: id tamen nihil ad ipsos. Primum considerandus est finis. non ideo caelibes se fore promittebant olim viduae, ut sanctiorem agerent vitam quam in coniugio: sed quod non poterant maritis et Ecclesiae simul esse addictae. sub Papatu autem vovetur continentia, quasi virtus per se accepta esset Deo. Deinde ea aetate se abdicabant tunc nubendi libertate, qua desierant esse nubiles. Sexagenarias enim ad minimum esse oportebat, et quae unico matrimonio contentae specimen iam castitatis suae dedissent. nunc autem vota in hoc eduntur apud Papistas, ut coniugiis vel ante tempus, vel in medio aetatis fervore renuntient. Duabus autem maxime de causis tyrannicam de caelibatu legem improbamus: quod scilicet cultum esse fingunt coram Deo meritorium, et quod vovendi temeritate praecipitant animas in exitium. Neutrum erat in veteri instituto. non edebant directum continentiae votum, quasi minus Deo

placeret vita coniugalis: sed tantum quatenus exigebat functio, ad quam eligebantur, coniugii vinculo se in totam vitam solvebant. nec se privabant nubendi libertate, nisi quum nubere vel maxime liberis iam absurdum erat et intempestivum. Denique tantum a monialibus differebant istae viduae, quantum Hanna prophetissa a Claudia vestali.

13. *Simul et otiosae.* Nihil est, quod mulieres magis deceat quam domus custodia. unde apud veteres testudo honestae et probae matrisfamilias imago fuit: atqui multae contrario morbo laborant. Nihil enim est, quod magis eas delectet quam huc illuc cursitandi licentia: praesertim ubi exoneratae familia nihil habent domi quod agant. Adde quod istis viduis, honoris praetextu, quod veluti publicam personam gerebant, facilior quovis aditus patebat. Hanc opportunitatem nactae beneficio Ecclesiae abutebantur ad desidiam. deinde (ut fieri solet) ex otio nascebatur *curiositas*, quae ipsa *garrulitatis* est mater. Verissimum enim est illud Horatii: Percontatorem fugito, nam garrulus idem est. Omni enim fide curiosos (ut inquit Plutarchus) carere aequum est, qui simulatque aliquid hauserunt nunquam cessant donec effutiverint. Praesertim mulieribus hoc contingit, quae natura iam propensae sunt ad loquacitatem, nulliusque arcani capaces. Ergo non abs re haec tria simul coniuncta sunt a Paulo, otium, curiositas, et garrulitas.

14. Volo igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare adversario, ut habeat maledicendi causam. 15. Nonnullae enim iam deflexerunt post Satanam. 16. Quod siquis fidelis, aut siqua fidelis habet viduas, suppeditet illis, et non oneretur Ecclesia, ut iis, quae vere viduae sunt, suppetat.

14. *Volo iuniores nubere.* Rident nasuti homines hoc Apostoli praeceptum. Quasi vero (inquiunt) calcar addendum sit nimis citatae earum cupiditati. quis enim nescit omnes fere viduas sponte nupturire? Superstitiosi autem homines iudicarent hanc nuptialem doctrinam Christi Apostolo parum congruere. Verum omnibus rite expensis agnoscent sani homines, Paulum nihil hic nisi necessarium et maxime salutare tradere. Nam et viduitas multis liberius proterviendi dat facultatem, et ab altera parte subinde emergunt spiritus in hypocrisi mentientes, qui sanctimoniam constituunt in caelibatu, quasi angelica esset perfectio, matrimonium vero aut damnant in totum, aut vilipendunt, ac si carnis inquinamentum saperet. Pauci sunt tam ex viris quam mulieribus, qui vocationem suam respiciant. quotusquisque est virorum, qui onus regendae uxoris libenter suscipiat? quia scilicet res est innumeris molestiis implicita. Quam aegre iugum subit mulier? Paulus ergo quum iuniores nubere iubet, non ad nuptialem laetitiam eas invitat: nec hortatur, ut libidini indulgeant, quum iubet eas liberos gignere: sed dum sexus infirmitatem et aetatem lubricam reputat, eas ad castum coniugium hortatur, et simul ad subeunda sancti coniugii onera. Atque id praesertim facit ne contumeliosa videatur ipsarum reiectio ab ordine viduarum. Significat enim, earum vitam non minus Deo probatum iri, si oeconomiae dent operam, quam si in viduitate maneant. Et sane Deus superstitiosas hominum opiniones nihil moratur: sed hanc obedientiam pluris aestimat quam omnia, ubi suae vocationi obsequimur potius, quam ferri nos sinamus animi nostri voto. Hac consolatione audita nihil habent causae, cur conquerantur sibi fieri iniuriam, aut moleste ferant se excludi uno genere honoris. Audiunt enim, in vita coniugali non minus se pla-

cere Deo, quia eius vocationi pareant. Quum de *liberis gignendis* loquitur, molestias omnes sub uno verbo comprehendit, quae perferendae sunt in educanda sobole. quemadmodum sub *domus administratione* omnia oeconomiae officia. *Nullam occasionem dare.* Nam sicuti maritus uxoris quasi velamen est: ita viduitas multis sinistris suspicionibus est obnoxia. Quorsum autem attinet, nulla necessitate calumniis armare Evangelii hostes? Atqui difficillimum est, mulierem viduam, florenti aetate, tam circumspecte sibi cavere, quin reperiant improbi aliquam obloquendi colorem. Proinde si illis est cordi aedificatio, ut maledicis hominibus os obstruant, genus vitae eligant minus suspiciosum. Communes hic Evangelii adversarios potius intelligo, quam privatos cuiusque mulieris, quia indefinite loquutus est Paulus.

15. *Nonnullae enim.* Certum est, nullum esse tam sanctum institutum, ex quo non aliquid prodeat mali hominum pravitate. Verum quae necessaria sunt, debent fixa manere, quicquid inde contingat, etiamsi coelum rueret. At ubi liberum est utramvis partem eligere, prout hoc vel illud esse utile, experientia compertum fuerit: etiam quae ante placuerant, abrogare, prudentiae est, sicuti in causa praesenti. Minus provectae aetatis mulieres in ordinem viduarum allegi, nihil necesse erat: usus docebat rem esse periculosam et noxiam, merito itaque Paulus in posterum caveri vult, nequid tale contingat. Quod si quarundam defectio satis validum illi argumentum fuit, ut remedium universale quaereret: quam multa hodie Papistis argumenta essent abolendi impuri sui caelibatus, si quem aedificationis haberent respectum? Sed crudelibus impii ac diabolici decreti laqueis malunt strangulari innumeras animarum myriades, quam nodum unum laxare. unde constat quam aliena sit a sancto Pauli affectu tyrannica eorum saevitia. *Post Satanam.* Notanda loquutio: quia nemo vel tantillum potest a Christo deflectere quin Satanam sequatur. nam regnum in omnes habet, qui Christi non sunt. Hinc admonemur quam exitialis sit deflexio a recto cursu, quae ex Dei filiis nos facit Satanae mancipia, et a Christi gubernatione abductis Satanam nobis ducem praeficit.

16. *Siquis fidelis.* Quia fieri solet, ut singuli propria onera libenter reiiciant in totam Ecclesiam: ideo nominatim id cavendum praecipit. De fidelibus loquitur, qui suas viduas alere debeant. Nam quae impiae cognationi renuntiaverant, eas ab Ecclesia suscipi aequum erat. Quod si peccant, qui sibi parcentes Ecclesiam patiuntur sumptibus gravari: hinc colligamus quanto sacrilegio se implicent, qui fraude aut rapinis profanant quod semel dicatum erat Ecclesiae.

17. Presbyteri, qui bene praesunt, duplici honore digni habeantur: maxime qui laborant in verbo et doctrina. 18. Dicit enim Scriptura: Non obligabis os bovi trituranti (*Deut.* 25, 4), et: Dignus est operarius mercede sua (*Matth.* 10, 10.). 19. Adversus presbyterum accusationem ne admittas, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue, ut et caeteri timorem habeant. 21. Contestor coram Deo, et Domino Iesu Christo, et electis Angelis, ut haec custodias absque praecipitatione iudicii, nihil faciens, alteram in partem declinando.

17. *Presbyteri, qui bene.* Hos quoque ad retinendum Ecclesiae ordinem in primis est necessarium non negligi Presbyteros, sed eorum haberi rationem. Quid enim inhumanius quam eos non esse

curae, qui totius Ecclesiae curam gerunt? neque enim hic aetatis nomen est πρεσβύτερος, sed officii. Quod *duplicem honorem* interpretatur Chrysostomus victum et reverentiam, non impugno: sequatur eius opinionem qui volet. Mihi tamen probabilius videtur, hic fieri comparationem inter viduas et Presbyteros. Prius iusserat Paulus, honorem haberi viduis: atqui honore digniores sunt Presbyteri quam illae: quare his duplex honor earum respectu exhibendus. Sed ut ostendat se larvas non commendare, addit *qui bene praesunt:* hoc est qui fideliter et strenue incumbunt suo muneri. Nam ut centies quis locum obtineat, et titulum iactet, nisi munus simul exerceat, nullo iure stipendiis Ecclesiae se ali postulabit. Denique significat non titulo deberi honorem sed operae, quam impendunt qui sunt in officio constituti. Praefert tamen eos, qui *in verbo et doctrina laborant:* hoc est qui docendo verbo sunt intenti. Nam duae istae voces rem unam significant, nempe Verbi praedicationem. Sed ne verbi nomine otiosum studium et speculativum (ut vocant) quispiam intelligeret, adiecit *doctrinam.* Colligere autem hinc licet, duo fuisse tunc presbyterorum genera; quia non omnes ad docendum ordinabantur. Nam aperte verba sonant, quosdam bene et honeste praefuisse: quibus tamen non erant commissae docendi partes. Et sane ex populo deligebantur graves et probati homines, qui una cum Pastoribus communi consilio et auctoritate Ecclesiae disciplinam administrarent, ac essent quasi censores moribus corrigendis. Hunc morem Ambrosius obsolevisse conqueritur Doctorum ignavia, vel potius superbia, dum soli volunt eminere. Nunc ut ad Paulum redeam, victum praecipue suppeditari iubet Pastoribus, qui docendo sunt occupati. Ea enim est mundi ingratitudo, ut de fovendis Verbi ministris non multum sit sollicitus. et Satan hac arte tentat doctrina privare Ecclesiam, dum inopiae et famis metu plurimos absterret, ne id oneris suscipiant.

18. *Non obligabis os*, etc. Praeceptum est politicum, quod nobis in genere aequitatem commendat: sicuti in priorem ad Corinthios epistolam diximus. Nam si prohibet, ne inhumani simus brutis animalibus, quanto plus humanitatis exigit erga ipsos homines? Ergo perinde valet haec sententia, ac si generaliter diceretur, non esse labore alieno abutendum. Triturandi mos hodie multis Galliae partibus est ignotus, ubi flagellis triticum excutiunt: soli Provinciales norunt quid sit triturare. sed hoc nihil ad sensum: quia tantundem de aratione dici potest. Quod subiicit continuo post, *Operarium dignum esse mercede sua*, non citat quasi Scripturae testimonium: sed quasi dictum proverbiale, quod omnibus dictat communis sensus. Quemadmodum et Christus, quum idem dicebat Apostolis, nihil aliud quam sententiam proferebat omnium consensu approbatam. Ergo crudeles sunt et omnis aequitatis immemores, qui iumenta, nedum homines, esurire sinunt, quorum sudorem exsugunt in suum commodum. Quanto autem minus ferenda eorum ingratitudo, qui victum Pastoribus suis negant, quibus nullam satis dignam mercedem possunt rependere?

19. *Adversus presbyterum.* Postquam stipendia iussit erogari Pastoribus, Timotheum etiam admonet, ne sinat eos infamari calumniis, nec ulla criminatione gravari, nisi quae nitatur legitimo testimonio. Sed posset hoc videri absurdum, quod Legem, quae omnium est communis, presbyteris quasi peculiarem facit. Hoc iuris in causis omnibus Deus praescribit: ut ex ore duorum aut trium testium definiantur (Deut. 17, 6. Matth. 18, 16.). Cur ergo hoc quasi singulari privilegio solos presbyteros munit Apostolus, ut a falsis delationibus tuta sit eorum innocentia? Respondeo, hoc esse necessarium remedium adversus hominum malignitatem. Nulli enim calumniis et obtrectationibus magis sunt obnoxii, quam pii Doctores. Praeterquam

enim quod muneris difficultas facit, ut interdum vel succumbant, vel titubent, vel claudicent, vel hallucinentur, unde multas carpendi ansas arripiunt improbi: huc etiam accedit quod, quantumvis exacte fungantur suis partibus, ut ne minimum quidem erratum admittant, nunquam mille reprehensiones effugiunt. Atque hic est astus Satanae, alienare hominum animos a Ministris, ut doctrina paulatim veniat in contemptum. Ita non tantum fit iniuria innocentibus, quod immerito laeditur eorum existimatio (quod tamen ipsum perquam indignum est in tam honesto ordine), sed detrahitur auctoritas sacrosanctae Dei doctrinae. Atque id praecipue (ut dixi) molitur Satan. Neque enim hic tantum valet illud Platonis, Malignum esse vulgus, ac praestantioribus invidere: sed quo sincerius quisque Pastorum promovere studet regnum Christi, eo maiore oneratur invidia, et protervіores adversus eum fiunt insultus. Iam vero simulatque aliqua de Verbi ministris criminatio exiit, perinde ac si iam convicti forent, certa fide excipitur. Id accidit non tantum quia maior ab illis exigitur integritas, sed quia plerosque fere omnes Satan ad nimiam credulitatem instigat, ut nulla inquisitione habita cupide damnent suos Pastores, quorum tueri famam potius debuerant. Ergo tantae iniquitati non frustra se Paulus opponit: ac prohibet subiici improborum maledicentiae presbyteros, donec legitimis testimoniis sint convicti. Neque enim mirum est si multos habeant hostes, quorum officium est, omnium vitia reprehendere, pravis omnium cupiditatibus adversari, severitate sua cohibere quoscunque errare vident. Quid ergo fiet si promiscue audientur, quaecunque de illis sparsae fuerint calumniae?

20. *Peccantes argue coram omnibus.* Quoties bonis cavetur, hoc mali ad immunitatem suam arripiunt. Itaque quod de repellendis iniustis accusationibus dixerat Paulus, sic temperat hac sententia, ne cui tamen impune hoc praetextu peccare liceat. Et sane videmus quantis et quam multiplicibus privilegiis suum clerum munierit Papatus: ut quum nequissime vivant, sint tamen ab omni reprehensione immunes. Certe si cautiones observentur, quas colligit Gratianus causa secunda, quaest. 4., item qu. 7., non erit periculum, ne unquam ad reddendam vitae rationem cogantur. Ubi enim septuaginta duo testes reperientur, quos in Episcopo damnando requirit putidum edictum sub nomine Sylvestri? Deinde quum totus laicorum ordo ab accusatione arceatur, in clero etiam minores maioribus prohibeantur molestiam facessere: quid impedit quominus securi iudicia omnia rideant? Proinde sedulo haec moderatio tenenda est, ut coerceantur linguae petulantes, ne fictis criminibus presbyteros infament: et tamen ut quisquis inter eos male se geret, severe corrigatur. Nam de presbyteris hoc dictum accipio, palam arguendos esse qui dissolute vivunt. Quare? ut reliqui, dum ne illis quidem parci vident, qui gradu et dignitate sunt superiores, tali exemplo moniti, magis timeant. Nam sicuti honestae vitae exemplo praeire aliis debent presbyteri: ita si delinquunt, severitatem disciplinae exerceri erga ipsos convenit, quae omnibus sit exemplo. Cur enim plus illis indulgeatur licentiae, quorum peccata longe gravius quam aliorum nocent? Intellige autem quod dicit Paulus de sceleribus aut flagitiosis peccatis, quae publicum offendiculum secum ferunt. nam siquis ex presbyteris absque flagitio deliquerit; privatim magis admonendum esse certum est, quam palam redarguendum.

21. *Contestor coram Deo.* Haec obtestatio interposita fuit a Paulo, non tantum ut in re maxime seria, sed etiam propter summam difficultatem. Nihil enim difficilius quam tanta aequitate exercere iudicia, ut neque gratia unquam flectaris, nec suspicionibus des aditum, nec delationibus movearis, nec rigore sis nimius, nec aliud in omnibus causis quam ipsam causam respicias. Nam inde ius aequa-

bile, quum personis clausi sunt oculi. Meminerimus autem, hic sub Timothei persona admoneri omnes Pastores, et Timotheum armari veluti clypeo, adversus pravas omnes sollicitationes, quae non raro plurimum negotii solent vel optimis quibusque exhibere. Timotheo igitur Deum ponit ante oculos, ut sciat non minori religione sibi administrandum esse suum munus, quam si ageret in conspectu Dei et Angelorum. Postquam Deum nominavit, addit etiam Christum. nam is est, cui Pater omnem iudicandi potestatem detulit, et coram cuius tribunali semel apparebimus. Angelos Christo adiungit, non tanquam iudices, sed tanquam futuros testes negligentiae, aut temeritatis, aut ambitionis, aut malae fidei. Adsunt enim spectatores, propter iniunctam sibi Ecclesiae curam. Et sane plusquam stupidum et saxeum esse oportet, cui non excutiat torporem et oscitantiam sola haec cogitatio: theatrum Dei et Angelorum esse Ecclesiae gubernationem. ubi vero accedit solennis ista contestatio, timorem ac sollicitudinem duplicari necesse est. *Electos* vocat *Angelos*, non tantum ut a reprobis discernat, sed excellentiae causa, ut plus reverentiae habeat eorum testimonium. *Absque praecipitatione.* πρόκριμα Graecis, si verbum de verbo exprimas, Latine sonat praeiudicium. Verum potius significat festinationem nimiam, dum re nondum bene perspecta temere pronuntiamus: aut significat immodicum favorem, quum deferimus personis plusquam aequum est, vel alios tanquam eximios aliis praeferimus: quod in iudiciis semper est iniquum. Ergo hic vel levitatem, vel personarum acceptionem damnat Paulus. Eodem spectat fere quod sequitur, non esse huc vel illuc declinandum. Dici enim vix potest, quam difficulter se retineant, qui iudicandi munus sustinent, inter tot ac tam varios impulsus. Nonnulli codices habent πρόςκλησιν. Sed prior lectio magis convenit.

22. Manus cito necui imponas: neque communices peccatis alienis. temetipsum purum custodi. 23. Ne posthac bibas aquam: sed paululo vino utere propter stomachum tuum, et crebras tuas infirmitates. 24. Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, festinantia ad iudicium: in quibusdam vero etiam subsequuntur. 25. Similiter et bona opera ante manifesta sunt, et quae secus habent, latere nequeunt.

22. *Manus cito necui imponas.* Non dubium est, quin depellere a Timotheo invidiam voluerit, et obviam ire multis querimoniis, quae subinde oriuntur adversus pios Christi servos, qui ambitiosis quorumvis precibus obsequi recusant. Nam alii morositatis eos insimulant, alii invidiae, nonnulli etiam crudeles esse clamitant, quia non statim admittant, qui se venditant qualicunque commendatione: quod hodie plus satis experimur. Paulus ergo Timotheum hortatur ne a gravitate discedat, nec se patiatur vinci praeposteris studiis: non tam quod opus haberet Timotheus eiusmodi admonitione, quam ut sua auctoritate compescat qui alias ipsi Timotheo molesti esse poterant. Primum impositio manuum ordinationem significat: hoc est, signum pro re ipsa capitur. Prohibet enim, nequem, minus adhuc probatum, nimia facilitate admittat. Sunt enim qui novitatis studio promoveri cuperent vel ignotissimum quemque, simulatque specimen unum vel alterum ediderit, quod arrideat. Huic importunae cupiditati gravem et prudentem Episcopum resistere convenit: quemadmodum hic Paulus iubet Timotheum facere. *Neque communices.* Significat eodem implicari reatu, qui illicitae promotioni assentitur, atque ipsos praecipuos auctores. Quanquam ita exponunt quidam: si in-

dignos admittat, quicquid postea deliquerint, culpam illi aut culpae partem imputatum iri. Sed mihi hoc videtur simplicius: etiamsi in hanc temeritatem alii prorumpant, noli te illis socium addere, ne simul reus fias. Saepe enim accidit, ut nos, etiam recte alioqui sentientes, abripiat aliorum stultitia et levitas. Huc etiam refero, quod continuo post sequitur, *Temetipsum purum custodi:* ac si dixisset, Siquid perperam fiat ab aliis, vide ne ulla ex consensu vel approbatione contagio ad te perveniat. Si impedire non potes, quominus se polluant, saltem tua consilia ab illis constanter separata esse convenit, quo purum te serves. Siquis generalem esse malit sententiam, fruatur suo sensu: sed magis consentaneum est, meo iudicio, ad circumstantiam praesentis loci restringere.

23. *Ne posthac bibas aquam.* Quoniam haec sententia contextum abrumpit, quidam non esse Pauli suspicantur. Atqui videmus Paulum non adeo fuisse curiosum in texenda orationis serie, atque hoc illi non esse infrequens, ut diversas sententias absque ordine permisceat. Deinde fieri potest ut, quod scripta iam epistola appositum fuerat extra ordinem versuum, deinde librariorum errore in hunc locum obrepserit. In eo tamen non ita anxie laborandum est, si illum quem dixi Pauli morem consideramus: nempe quod res varias interdum miscere solet. Porro summa est, ut Timotheus aliquantulum vini bibere assuescat, valetudinis sustentandae causa. Non enim prohibet in totum, ne bibat aquam, sed ne utatur hoc ordinario potu. Nam verbum ὑδροποτεῖν hoc significat. Sed cur non simpliciter consulit, ut bibat vinum? Videtur enim, quum pauxillum addit, velle obviam ire intemperantiae: quod non fuit verendum in Timotheo. Respondeo, hoc potius fuisse expressum, ut occurreret improborum calumniis, quibus promptum alioqui fuisset eius consilium subsannare, hoc scilicet colore, aut simili: Qualis isthaec est philosophia, quae ad potandum vinum incitat? haecne via est, qua in coelum conscenditur? Ut eiusmodi sannas praeveniat Apostolus, testatur se necessitati duntaxat consulere: et mediocritatem simul commendat. Apparet autem Timotheum non frugalem tantum in victu, sed etiam austerum fuisse: ut qui ne valetudini quidem suae parceret. Ac certum est, neque ambitione id ab eo, neque superstitione fuisse factum. Unde colligimus, non modo a luxu et deliciis fuisse alienissimum, sed, quo solutior esset ad opus Domini, aliquid etiam ex ordinariis alimentis rescidisse. Neque enim natura, sed continentiae studio erat abstemius. At quam pauci hodie sunt, quibus necesse sit aqua interdicere: quam multi vero, qui restringendi sint ad sobrium vini potum? Porro hic apparet, quam necesse sit nobis, etiam ubi recte agere cupimus, spiritum prudentiae a Domino petere, qui nos mediocritatem doceat. Rectum quidem scopum Timotheus spectabat: sed quia reprehenditur a Spiritu Dei, excessum austeri victus cognoscimus in eo fuisse vitiosum. Simul traditur generalis regula, Sic in cibo et potu temperandum nobis esse, ut singuli valetudinis suae rationem habeant, non vitae prorogandae causa, sed ut, quamdiu vivunt, Deo et proximis frugi sint atque utiles. Quod si improbatur nimia continentia, dum morbos accersit vel fovet, quamvis absit superstitio: quo loco habenda erit Cartusianorum obstinatio, quibus mori satius est quam in extrema necessitate pauxillum carnis gustare? quod si parcis et sobriis praecipitur, ne valetudinem gravent nimia parsimonia, non levis poena intemperantes manet, qui vires suas ingluviem farciendo opprimunt. Nec vero monendi sunt, sed tanquam brutae pecudes a pabulo arcendi.

24. *Quorundam hominum peccata.* Quoniam nihil est, quod magis excruciet fideles Ecclesiae ministros, quam ubi malis corrigendis nullam vident rationem, ubi coguntur ferre hypocritas, quorum ne-

quitiam intelligunt: multos, qui sunt noxiae pestes, nequeunt arcere ab Ecclesia, ac ne impedire quidem quominus clandestinis artibus venenum suum spargant. hac consolatione sustentat Paulus Timotheum, fore ut aliquando, ubi Deo visum fuerit, protrahantur in medium. Ita ad tolerantiam eum confirmat: quia aequo animo exspectanda est opportunitas, quam Deus pro sua sapientia praestituit. Mire etiam probos et sanctos Pastores torquet altera indignitas, quod ubi summa integritate officio perfuncti sunt, multis iniquis sermonibus perstringuntur, onerantur multiplici invidia, vident rapi in contrariam partem quae laudem merebantur. Hac etiam ex parte subvenit Paulus, quum admonet Timotheum, quibusdam bonis operibus lucem in aliud tempus reservari. Itaque si laus eorum quasi sub terram defodiatur hominum ingratitudine, id quoque placido animo esse sustinendum, donec revelationis tempus adveniat. Quanquam non his solum malis medetur: sed quia nos saepe falli contingit in eligendis Ministris, dum se indigni astute insinuant, boni autem nobis sunt ignoti: deinde etiamsi non erremus ipsi iudicando, non tamen aliis probare iudicium nostrum possumus: sed qui optimi sunt, repudiantur, nobis contra nitentibus: mali autem vel obrepunt, vel se obtrudunt: fieri non potest quin nos magnopere angat nostra et Ecclesiae conditio. Itaque Paulus in offensione vel tollenda, vel saltem sublevanda laborat. Haec igitur summa sit, ferenda esse quae statim corrigi nequeunt, gemendum ubi nondum remedio idoneum est tempus, morbis non esse vim adhibendam, donec vel maturuerint, vel patefacti sint: rursus quoties virtuti non habetur suus honor, exspectandum esse maturum revelationis tempus, ac tolerandum esse mundi stuporem, ac quiescendum esse in tenebris donec illuceat dies. Venio nunc ad verba, postquam rem breviter complexus sum. Quum dicit *peccata quorundam hominum ante manifestata esse*, intelligit mature patefieri, et quasi ante tempus prodire in notitiam hominum. Et hoc similitudine exprimit, quasi currendo festinent ad suum iudicium. Videmus enim ut multi praecipites ruant, sponteque accersant sibi damnationem: etiamsi totus mundus salvos cupiat. Quoties autem id accidit, succurrat nobis, arcano Dei providentiae motu instigari reprobos ut spumas suas proiiciant. *In quibusdam subsequuntur.* Quod Erasmus vertit: Quosdam subsequuntur, non recipio. Tametsi videtur id Graecae constructioni magis quadrare. sensus tamen postulat ut subaudiatur particula ἐν. casus enim mutatio non tollit antithesin. Nam sicuti dixerat quorundam peccata celeriter ad iudicium suum festinare: ita nunc e converso addit, quorundam (vel aliorum) tardius venire in notitiam. Sed loco genitivi posuit dativum in aliis. Significat autem, utcunque diutius quam optemus lateant quorundam peccata, et tarde proferantur in lucem, non tamen perpetuo fore occulta. nam et ipsa tempus suum habebunt. Quod si tamen magis placeat Erasmi versio, idem maneat sensus necesse est: nempe quamvis non properet Dei vindicta, a tergo tamen lente subsequi.

25. *Similiter et bona.* Significat, interdum pietatem et alias virtutes mature ac tempestive suam laudem apud homines habere, ut in pretio sint boni. Quod si secus accidat, non tamen passurum Dominum, ut perpetuo opprimatur innocentia et integritas. saepe enim calumniis, tanquam nubibus, obscuratur: sed tandem impletur illud (Deut. 12, 3. Matth. 13, 43.): Deum facere ut refulgeat instar aurorae: verum animo tranquillo opus est ad sustinendum. Homines enim sumus: itaque semper videndum, quem modum habeat nostra cognitio, ne ultra progrediamur: nam id esset Dei officium nobis arrogare.

Cap. VI.

1. Quicunque sub iugo sunt servi, suos dominos omni honore dignos existiment; ut ne Dei nomen et doctrina blasphemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, ne despiciant eo quod fratres sunt: sed magis serviant, quod fideles sint et dilecti, et beneficentiae participes.

Apparet, initio Evangelii servos, quasi dato manumissionis signo, animos sustulisse. nam passim multum laborat Paulus in cupiditate illa frenanda. Et sane tam dura erat servitutis conditio, ut non mirum sit fuisse in primis odiosam. Porro usitatum est, arripere in carnis nostrae commodum quicquid habet minimam speciem. Ita quum audiebant, omnes nos esse fratres, protinus inferebant, indignum esse ut fratrum essent mancipia. Verum ut nihil tale venisset illis in mentem, semper tamen miseris hominibus necessaria est consolatio, quae temperet aerumnarum acerbitatem. Deinde non sine difficultate adduci poterant, ut libenter et alacri animo tam aspero iugo subiicerent cervices. Huc igitur spectat praesens doctrina.

1. *Quicunque sub iugo*, etc. Quia sibi quisque praestantiam falsa opinione arrogat, nemo est qui aequo animo ferat, alios sibi imperare. Qui effugere necessitatem nequeunt, parent illi quidem inviti superioribus: sed intus fremunt et indignantur, quia sibi putant fieri iniuriam. Omnes eiusmodi disputationes uno verbo praecidit Apostolus, quum voluntariam subiectionem exigit ab omnibus, qui sub iugo sunt. Significat enim non esse inquirendum sintne digni tali fortuna an meliore: quia sufficiat, hac conditione esse obstrictos. Et quum praecipit ut *dignos honore existiment dominos* quibus serviant: non modo fidem et diligentiam in praestandis obsequiis requirit, sed ut eos suspiciant et venerentur ex animo, tanquam in altiore gradu collocatos. Nemo enim vel principi vel domino praestat quod debet, nisi eminentiam inspiciens ad quam illos Deus evexit, honore ideo prosequitur, quia illis subest. Nam utcunque saepe indigni sint, ipsa tamen praefectura, qua dignatur ipsos Deus, honorem semper meretur. Adde quod nullus operam suam vel obsequia Domino sponte impendet, nisi persuasus fuerit se debere. Unde sequitur, subiectionem ab hoc honore incipere, quo Paulus dignos vult censeri qui praesunt. *Ne Dei nomen.* Semper in nostrum commodum plusqam oporteret ingeniosi sumus. Ita servis, si infideles habeant dominos, prompta est obiectio, indignum esse ut, qui diabolo serviunt, imperent filiis Dei. Paulus autem in contrariam partem retorquet argumentum, ideo infidelibus dominis parendum esse, ne male audiat nomen Dei et Evangelium: quasi Deus ille, quem colimus, ad rebellandum nos incitet: quasi Evangelium contumaces reddat et praefractos, qui aliis subiecti esse debent.

2. *Qui autem fideles.* Fraternum nomen videtur aequalitatem statuere, atque ita tollere dominium. Paulus ex adverso ratiocinatur, eo libentius debere servos fidelibus dominis se subiicere, quia filios Dei agnoscunt, et fraterno amore illis sunt devincti, et eiusdem gratiae consortes. Neque enim vulgaris est ista dignatio, quod Deus eos terrenis heris in eo quod praecipuum est aequavit: nam communem simul adoptionem habent. Hoc ergo non leve illis incitamentum esse debet ad servitutem aequo animo ferendam. Adde quod servitus magis tolerabilis est sub mansuetis heris, qui nos diligunt et quos mutuo diligimus. Ipsum etiam fidei vinculum optime inter se conciliat, quibus diversa est conditio.

2. Haec doce et exhortare. 3. Siquis aliter (vel *alia*) docet, nec acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, et ei quae secundum pietatem est doctrinae, 4. Inflatus est, nihil sciens, sed languens circa quaestiones et pugnas verborum, ex quibus oritur invidia, contentio, maledicentiae, suspiciones malae, 5. Supervacuae conflictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quaestum esse pietatem. seiunge te a talibus.

2. *Haec doce.* Intelligit haec esse quibus docendis insistere debeat, et doctrinae vult exhortationes coniungi. Perinde ergo est ac si dixisset, quotidie inculcandum esse hoc doctrinae genus, nec docendos modo esse homines, sed exhortationibus quoque assiduis stimulandos ac urgendos.

3. *Siquis aliter.* Quia verbum est compositum, potest etiam non male transferri *alia docet.* quanquam in sensu nulla est ambiguitas. Damnat enim eos omnes, qui in hac docendi ratione non conveniunt: etiamsi non aperte neque ex professo oppugnent sanam doctrinam. Fieri enim potest, ut qui nullum alioqui profitetur impium vel manifestum errorem, futili tamen garrulitate se venditando pietatis doctrinam adulteret. Nam ubi in ipsa doctrina profectus nullus apparet, nullaque aedificatio, iam a Christi instituto disceditur. Quum autem non de professis impiorum dogmatum auctoribus loquatur Paulus, sed de vanis doctoribus ac profanis, qui ambitione sua vel avaritia simplicem et genuinam pietatis doctrinam deformant, videmus tamen quam acriter ac severe invehatur adversus eos: nec mirum. dici enim vix potest quantum noceat fucosa et prorsus ad ostentationem, et inanem pompam composita praedicatio. verum quos perstringat, melius patet ex contextu. Nam quod proxime sequitur, *nec acquiescit sanis sermonibus*, exegeticum est. Fieri enim solet, ut eiusmodi homines, praepostera curiositate abrepti, quicquid utile est ac solidum, despiciant. itaque instar petulantium equorum sine ratione lasciviunt. id vero quid aliud est quam respuere *sanos Christi sermones?* Nam sani vocantur ab effectu, quia sanitatem nobis conferant, vel apti sint ad eam fovendam. Idem significat *doctrina quae secundum pietatem est.* Neque enim pietati consentanea erit, nisi in timore cultuque Dei nos instituat, nisi fidem nostram aedificet, nisi ad patientiam, humilitatem, omnia caritatis officia nos erudiat. Ergo quisquis utiliter docere non studet, secus docet quam oportebat: imo nec pia, nec sana est doctrina, quocunque colore fulgeat, quae ad profectum audientium non tendit. Tales primum superbiae damnat Paulus, et quidem inanis et ventosae: deinde quia nulla excogitari potest aptior ad castigandos ambitiosos poena, quam dum inscitiae damnatur totum id quo sibi placent: Paulus eos *nihil scire* pronuntiat, utcunque multis argutiis turgeant. Nihil enim habent solidum, sed meros tantum flatus. Et simul pios omnes admonet, ne se ventosa ista ostentatione efferri patiantur, quominus in Evangelii simplicitate defixi maneant.

4. *Sed languens.* Est obliqua antithesis inter sanitatem doctrinae Christi ac languorem istum. Nam quum multum diuque se fatigaverint subtiles isti quaestionarii: quem tandem fructum reportant ex suo labore, nisi quod subinde crescit morbus? Ita non frustra tantum se macerant; sed languorem contrahunt ex perversa sua curiositate. Sequitur ergo longe abesse ut rite proficiant, quemadmodum oportebat Christi discipulos. *Quaestiones et verborum pugnas*

non abs re simul coniungit: priore enim vocabulo non quasvis quaestiones significat, quae vel ex sobrio moderatoque discendi studio nascuntur, vel ad puram rerum utilium explicationem faciunt: sed quales hodie in Sorbonicis scholis agitantur ad ostentandum acumen. Illic quaestio quaestionem parit: quia nullus est modus, ubi quispiam plus scire quam expediat appetens suae vanitati indulget. hinc postea emergunt infinitae rixae. Quemadmodum enim crassae in calore nubes non sine tonitru discutiuntur: ita necesse est ut spinosae istae quaestiones in certamina ebulliant. Caeterum λογομαχίας nominat contentiosas disputationes de verbis magis quam de rebus vel (ut vulgo loquuntur) sine materia, aut subiecto. Nam siquis diligenter expendat quaecunque inter sophistas fervent contentiones, deprehendet non ex rebus eas provenire, sed ex nihilo eas excudi. In summa, quaestiones omnes damnare voluit Paulus quae nos ad nihili contentiones acuunt. *Ex quibus oritur invidia.* Ab effectis demonstrat quantopere fugienda sit ambitiosa sciendi cupiditas. mater enim invidiae est ambitio. Ubi autem regnat invidia, illic simul fervent convitia, rixae, et reliqua mala, quae hic a Paulo numerantur. Addit, talibus *corruptam esse mentem, et esse veritate privatos.* Porro certum est hic taxari sophistas, qui, posthabita aedificatione, verbum Dei in artem subtiliter disserendi et frivolas argutias convertunt. Si tantum ostenderet Apostolus, inutilem reddi hoc modo salutis doctrinam, iam ista esset minime tolerabilis profanatio: sed longe gravior ac vehementior est ista reprehensio, quod tam perniciosa mala, quae inde manant, et tam noxias pestes recenset. Ex hoc itaque loco discamus sophisticen detestari ut rem Ecclesiae Dei magis pestiferam quam satis credi possit.

5. *Quaestum esse pietatem.* Sic resolve, Pietatem esse quaestum, vel artem quaestuosam: quia scilicet totum Christianismum lucro metiuntur. Perinde enim ac si non alium in finem prodita fuissent Spiritus sancti oracula, quam ut eorum avaritiae servirent, tanquam merce venum exposita negotiantur. Cum talibus vetat Paulus servos Christi quicquam habere commercii. Neque enim modo Timotheum iubet esse dissimilem, sed eos fugere quasi noxias pestes. Nam etsi palam non adversentur Evangelio, quin potius falsa eius professione se iactent: contagiosa tamen est eorum societas. deinde si nos vulgus hominum familiares illis esse videat, periculum est ne se amicitiae nostrae praetextu insinuent. Summa igitur danda est a nobis opera, ut omnes intelligant adeo nos esse ab illis alienos, ut nihil nobiscum habeant commune.

6. Est autem quaestus magnus pietas cum sufficientia. 7. Nihil enim intulimus in mundum: certum quod neque efferre quicquam possumus. 8. Habentes autem alimenta et tegmina, his contenti erimus. 9. Nam qui volunt ditescere, incidunt in tentationem et laqueum, et cupiditates multas stultas et noxias, quae demergunt homines in exitium et interitum. 10. Radix enim omnium malorum est avaritia: cui addicti quidam, aberrarunt a fide, et se ipsos implicuerunt doloribus multis.

6. *Est autem quaestus.* Eleganter non sine ironica correctione in contrarium sensum eadem verba mox retorquet; ac si dixisset: Perperam illi et nequiter, qui venalem habent Christi doctrinam: quasi vero pietas esset quaestus. quanquam certe, siquis recte aestimet, pietas magnus est ac uberrimus quaestus. Ideo autem sic vocat,

quod plenam et absolutam beatitudinem nobis affert. Sacrilegi ergo illi, qui lucro nummario addicti pietatem conferunt ad suum quaestum. Nobis autem pietas satis magnum per se lucrum est, quia per eam consequimur non tantum ut simus heredes mundi, sed etiam ut fruamur Christo omnibusque eius divitiis. *Cum sufficientia.* Tam ad affectum animi, quam ad rem ipsam referri potest. Si ad animum referas, sensus erit: pios, dum nihil appetunt, sed contenti sunt sua tenuitate, satis magnum lucrum esse consequutos. Si rerum sufficientiam accipias (quod mihi non minus arridet) erit promissio, qualis illa Psalmi 34, 11.: Leones esuriunt, et famelici vagantur; qui autem Dominum inquirunt, non destituentur omni bono. Semper enim adest suis Dominus, et quantum illorum necessitati sufficit, ex sua plenitudine suum cuique demensum erogat. Ita vera felicitas in pietate sita est: haec vero sufficientia veluti quoddam est auctarium.

7. *Nihil enim intulimus in mundum.* Hoc ad finiendum sufficientiae modum addidit. Gurges est inexplebilis nostra cupiditas, nisi coerceatur: hoc autem optimum frenum, si nihil plus appetamus quam postulat vitae huius necessitas. Nam ideo fines transilimus, quia ad mille vitas, quas falsa imaginatione concipimus, sollicitudo nostra se extendit. Nihil est magis vulgare, nihil etiam magis confessum hac Pauli sententia. verum simulatque omnes confessi fuerint, quod etiam oculis quotidie cernitur, unusquisque votis immensa latifundia non secus absorbet, quam si alvum haberet dimidii mundi capacem. Atque hoc est quod habetur Psalmo 49, 14.: Quum stultitia patrum appareat in eo quod sperabant hic se perpetuo mansuros: nihilominus posteros illorum viam approbare. Ergo ut constet nobis sufficientia, discamus animum ita compositum habere, ne plus appetamus quam quod ad tolerandam vitam necessarium est. Quum *alimenta et tegmina* nominat, delicias et abundantem copiam excludit. Natura enim parvo contenta est, superfluum autem, quicquid exsuperat naturalem usum: non quod liberalior usus per se damnari debeat, sed appetitus semper vitiosus est.

9. *Qui volunt ditescere.* Posquam ad continentiam hortatus est ac divitiarum contemptum, nunc admonet quam perniciosa sit habendi cupiditas, ac praesertim in Ecclesiae ministris, de quibus nominatim hic tractat. Non sunt autem divitiae malorum, quae hic commemorat, causa: sed appetitus, etiamsi quis alias sit pauper. Nec vero Paulus tantum quid plerumque accidere soleat, sed quid perpetuo accidere necesse sit docet. Quisquis enim hoc habet propositum ut ditescat, diabolo se captivum tradit. Verissimum est illud ethnici poetae: qui dives fieri vult, et cito vult fieri. unde sequitur, omnes qui feruntur ad divitias expetendas, praecipites ruere. hinc etiam stultae illae, imo insanae cupiditates, quae tandem eos in exitium demergunt. Hoc quidem malum est universale: sed in Ecclesiae Pastoribus magis conspicuum eminet. Ita enim eos dementat avaritia, ut nihil quantumvis absurdum refugiant, simulatque auri fulgor vel argenti oculos perstrinxit.

10. *Radix enim malorum.* Non est cur in aliorum vitiorum comparatione nimis scrupulose laboremus. Certum est ambitionem ac superbiam saepe deteriores proferre fructus: atqui non provenit ex avaritia ambitio. De libidine venerea idem potest dici: sed Pauli consilium non fuit, quaecunque nominari possint vitiorum species, eas sub avaritia includere. Quid igitur? simpliciter intellexit, infinita mala inde oriri. quemadmodum vulgo loquimur, nihil esse malorum, quod non pariat vel discordia, vel gula, vel ebrietas, vel aliud quodvis simile vitium. Et profecto de scelerata habendi cupidine verissime hoc praedicare licet, nullam esse malorum speciem, quae non ab ea quotidie scaturiat: ut sunt innumerae fraudes, fal-

laciae, periuria, circumventiones, rapinae, crudelitas, corruptelae in iudiciis, lites, odia, veneficia, caedes: denique omnes fere nocendi artes. Similes passim sententiae apud profanos scriptores occurrunt. Quare improbe faciunt quidam, hyperbolice hoc a Paulo dictum insimulantes, qui Horatio vel Ovidio applauderent sic loquenti. Utinam vero non comprobaret quotidiana experientia, rem ipsam ut est simpliciter fuisse indicatam. Sed meminerimus eadem scelera, quae ab avaritia manant, posse etiam vel ab ambitione, vel ab invidia, vel ab aliis pravis affectibus oriri, ut certe oriuntur. *Cui addicti quidam.* Graeca loquutio impropria est, quum dicit, appeti avaritiam: sed quae sensum nihil obscurat. Malum enim omnium atrocissimum ab avaritia nasci pronuntiat, defectionem a fide. Nam qui laborant hoc morbo, paulatim degenerant, donec abiiciant penitus fidem. Hinc *dolores* illi, quos commemorat: quo nomine intelligo dira conscientiae tormenta, quae solent desperatis hominibus accidere: quanquam aliis quoque praeludiis avaros Deus exercet, dum sibi sunt ipsi carnifices.

11. Tu vero, o homo Dei, haec fuge: sectare vero iustitiam, pietatem, fidem, caritatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam aeternam, ad quam etiam vocatus es, et confessus bonam confessionem coram multis testibus. 13. Denuntio (vel *praecipio*) tibi coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Iesu, qui testificatus est bonam confessionem coram Pontio Pilato, 14. Ut serves mandatum immaculatus et irreprehensibilis, usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi: 15. Quam suis temporibus manifestabit beatus et solus princeps, Rex regnantium, et Dominus dominantium, 16. Qui solus habet immortalitatem, qui lumen habitat inaccessum, quem vidit nullus hominum, nec videre potest, cui honor et potentia aeterna (vel *imperium aeternum*). Amen.

11. *Tu vero, o homo Dei, haec fuge.* Hominem Dei vocando pondus addit cohortationi. Porro si ad proximam sententiam restringere placet quod de *sectanda iustitia, pietate, fide, patientia* praecipit, remedium opponit corrigendae avaritiae, admonens scilicet quales appetere divitias debeat, nempe spirituales. Potest tamen ad alia quoque membra extendi haec praeceptio, ut se ab omni vanitate subducens Timotheus illam, quae nuper damnata est, περιεργίαν fugiat. Nam qui necessariis studiis erit intentus, supervacuis facile abstinebit. Nominat autem quasdam virtutum species exempli causa, sub quibus alias etiam intelligere convenit. Ergo quisquis iustitiae studio tenebitur, et ad pietatem, fidem, caritatem aspirabit, tolerantiam et mansuetudinem sectabitur: fieri non poterit, quin ab avaritia eiusque fructibus abhorreat.

12. *Certa bonum certamen.* Quemadmodum in proxima epistola dicet (II. Tim. 2, 4.): Qui militiae nomen dedit, non implicatur alienis a sua professione negotiis. Itaque ut Timotheum retrahat a nimia rerum terrestrium cura, certandum esse admonet. Nam inde securitas et indulgentia, quod maior pars in otio quasi per lusum Christo servire vult, quum servos omnes suos Christus ad militiam vocet. Quo autem eum animet ad obeundum fortiter eiusmodi certamen, bonum appellat: hoc est felix, et ideo minime fugiendum. Nam si dubio eventu et cum mortis periculo pugnare non dubitant terreni milites, quanto meliore animo certare nos convenit sub Chri-

sti auspiciis et vexillo, postquam de victoria certi sumus? Praesertim quum nos praemium maneat, non quale militibus suis persolvere solent alii imperatores: sed gloriosa immortalitas, et coelestis beatitudo. Indignum sane foret, tali spe proposita nos fatigari vel labescere. atque id est quod continuo post subiicit, *Apprehende vitam aeternam.* perinde enim est ac si diceret: Deus ad vitam aeternam te vocat, igitur contempto mundo illuc enitere. Apprehendere autem quum ipsam iubet, vetat in medio cursu cessare aut pigrescere. ac si diceret, nihil actum esse donec futuram vitam adepti simus, ad quam nos Deus invitat. Sic et Philipp. capite 3, 12. se ulterius eniti praedicat, quia nondum apprehenderit. Sed quia temere et frustra currerent homines, nisi Deum haberent sui cursus auctorem, incitandae alacritatis causa meminit etiam *vocationis.* Nihil est enim, quod plus animi facere nobis debeat, quam dum audimus nos a Deo vocatos. Nam inde colligimus, non irritum fore laborem nostrum, cui praeest Deus, et in quo nobis manum porrigit. Iam et ista esset gravis exprobratio, Dei vocationem repudiasse. Quare hic acerrimus stimulus esse debet, Deus te ad vitam aeternam vocat: cave ne alio abstraharis, aut alioqui deficias, priusquam eam fueris consequutus. *Et confessus bonam confessionem.* Commemoratione etiam superioris vitae magis ad pergendum stimulat. Turpius enim est deficere, postquam recte coeperis, quam nunquam coepisse. Ergo hoc argumento acuit Timotheum, quod strenue et cum laude hactenus se gesserit: ut primis ultima respondeant. Confessionem intelligo non verbis conceptam, sed potius re ipsa editam: neque id semel duntaxat, sed in toto ministerio. Sensus ergo est: Habes praeclarae tuae confessionis multos testes cum Ephesi tum in aliis regionibus, qui te fideliter et serio in Evangelii professione versantem spectarunt. Quamobrem tali specimine edito iam tibi non licet, nisi cum summo pudore et dedecore, alium te praestare quam egregium Christi militem. Hinc generaliter docemur, ut quisque nostrum magis excellit, minus esse excusabilem, si deficiat, magisque ad recte pergendum Deo obstrictum esse.

13. *Denuntio tibi.* Tanta obtestationum vehementia, qua Paulus utitur, argumento est quam difficilis sit ac rara virtus, perstare in Evangelii ministerio ut decet usque ad extremum. Tametsi enim alios quoque hortatur sub Timothei persona: simul tamen eum compellat. Porro quae de Christo et Deo praedicat, ex circumstantiis praesentis causae dependent. Nam quum Deo hoc tribuit, quod *vivificet omnia*, vult occurrere crucis offendiculo, quae nihil quam mortis speciem prae se fert. Oculos ergo claudendos esse significat, ubi mortem ostentant ac minantur impii: vel potius in Deum solum esse defigendos, quia ipse est, qui mortuos restituit in vitam. Summa huc tendit, ut omisso mundi intuitu in solum Deum respicere discamus. Quod de *Christo* mox subiicit, continet eximiam confirmationem. Admonemur enim, non sub Platone aliquo nos philosophari, qui otiosas disputationes in umbra tractet: sed doctrinam, quam profitetur, morte Filii Dei sancitam esse. Non enim multis verbis Christus suam *confessionem sub Pilato*, sed re ipsa (voluntariam scilicet mortem obeundo) asseruit. Nam etsi tacere Christus coram Pilato maluit, quam pro sua defensione verbum facere, quia certae damnationi iam devotus illuc venerat: in eius tamen silentio aeque magnificum patrocinium doctrinae fuit, ac si clamose eam tutatus foret. Nam suo illam sanguine et mortis sacrificio melius quam voce sancivit. Hanc vocat *bonam* confessionem. Nam Socrates quoque mortuus est: neque tamen mors eius legitima fuit doctrinae, quam tenebat, comprobatio. At quum audimus fusum esse sanguinem Filii Dei, illud sacrosanctum est sigillum, quod omni

dubitatione nos eximit. Ergo quoties vacillant animi, meminerimus, a Christi morte confirmationem esse subinde petendam. Cuius enim ignaviae foret, talem ducem nobis praeeuntem deserere?

14. *Ut serves mandatum.* Nomine Mandati significat quae hactenus de officio Timothei disseruit, quorum haec fuit summa, ut se fidelem Christo et Ecclesiae ministrum praeberet. Quid enim opus est hoc extendere ad totam Legem? nisi forte simpliciter accipere quis malit pro functione illi iniuncta. Neque enim constituimur Ecclesiae ministri, quin simul nobis Deus praescribat, quidnam agere nos velit. Ita servare mandatum nihil aliud esset, quam munus sibi commissum bona fide exsequi. Omnino certe ad ministerium Timothei refero. Quae sequuntur epitheta, quod ad casum et terminationem spectat, Graece tam mandato quam personae Timothei conveniunt: sensus tamen, quem reddidi, multo est aptior. Admonet autem Paulus, vitae sanctitati et puris moribus studendum esse, si velit Timotheus rite suo muneri satisfacere. *Usque ad revelationem Domini nostri Iesu Christi.* Dici non potest, quam fuerit piis omnibus necessarium illo tempore, mentes habere in diem Christi prorsus defixas: quum in mundo quaquaversum occurrerent innumera scandala. Undique impetebantur, omnibus odio erant et exsecrationi, omnium ludibriis expositi erant, quotidie premebantur novis aerumnis: nullus interea tot laborum et molestiarum fructus apparebat. Quid igitur erat reliquum, nisi ut cogitatione transvolarent ad beatum illum diem redemptionis nostrae? Quanquam eadem hodie quoque ratio apud nos valet: imo fere omnibus saeculis est communis. Quam multa enim assidue oculis nostris ingerit Satan, quae alioqui nos a recto proposito centies abducerent? Omitto ignes, gladios, exsilia et omnes furiosos hostium impetus; omitto calumnias et alias vexationes: quam multa sunt intus longe peiora? insurgunt ambitiosi homines, subsannant Epicurei et Lucianici, insultant protervi, fremunt hypocritae, qui secundum carnem sapiunt, oblique nos mordent, sollicitamur variis artibus huc et illuc: denique ingens est miraculum, quum in tam arduo et periculoso munere quispiam infractus perseverat. His tot difficultatibus unicum est remedium, oculos coniicere in Christi apparitionem, et illinc semper pendere. Quia autem praecipites in votis nostris solemus ferri, et parum abest quin diem et horam praestituamus Deo, ne praestare differat, si quid promisit: ideo nimiam festinationem mature cohibet in exspectando Christi adventu. Nam hoc sibi volunt haec verba: *Quam suis temporibus repraesentabit beatus* etc. Aequiore enim animo exspectant homines, cuius nondum opportunum adesse tempus sciunt. Qui fit ut in sustinendo naturae ordine simus tam patientes, nisi quod nos retinet ista cogitatio, intempestive nos facturos, si contra desideriis nostris luctemur? Ita sciamus, Christi revelationi suum esse tempus destinatum, quod patienter exspectare nos oporteat.

15. *Beatus et solus princeps.* Istis elogiis ideo extollit Dei principatum, ne principum huius saeculi fulgor oculos nobis perstringat. Ac praecipue illo tempore necessaria fuit eiusmodi admonitio. quanta enim tunc fuit regnorum omnium magnitudo et potentia, tantundem Dei maiestas et gloria obscurabantur. Nam quotquot rerum potiebantur, non modo infestissimi erant regni Dei hostes: sed superbe insultabant Deo, sacrumque eius nomen pedibus calcabant. Ac quo maiore fastu despiciebant veram religionem, eo beatiores sibi videbantur. Quis non ex tali rerum facie iudicasset Deum misere victum et oppressum? Videmus, quam insolenter efferatur Cicero adversus Iudaeos propter afflictas eorum fortunas, in oratione pro Flacco. Dum ita rebus secundis inflatos esse impios vident boni, interdum exanimantur: quare Paulus, ut ab evanido isto

splendore piorum oculos avertat, beatitudinem, principatum et regnum vindicat uni Deo. Solum principem quum vocat, non evertit politicum ordinem, quasi nulli in mundo esse debeant magistratus aut Reges: sed eum esse solum significat, qui a se ipso regnat ac suapte virtute. Quod etiam ex sequentibus patet, quae vice expositionis addidit, *Rex regnantium et Dominus dominantium.* Summa est, omnes mundi potestates summo eius imperio subesse, ab ipso pendere, stare denique et cadere eius nutu: hoc vero imperium esse incomparabile, quia ad eius gloriam nihil sint reliqua omnia; et quum haec caduca sint et brevi intereritura, illud perpetuo duret.

16. *Qui solus habet immortalitatem.* In hoc incumbit Paulus, ut nihil extra Deum felicitatis, nihil dignitatis aut excellentiae, nihil vitae reliquum faciat. Ideo nunc dicit solum Deum esse immortalem, ut sciamus nos cum omnibus creaturis non proprie vivere, sed vitam ab ipso mutuari duntaxat. Hinc sequitur, dum adspiramus ad Deum fontem vitae immortalis, hanc praesentem vitam pro nihilo ducendam esse. Sed obiicitur, suam humanae animae et Angelis esse immortalitatem: ideo hoc non vere de solo Deo praedicari. Respondeo non hic negari, quin Deus in quas velit creaturas immortalitatem diffundat, quum eam solus habere dicitur. perinde enim hoc valet ac si dixisset Paulus, solum Deum non a se ipso tantum esse immortalem et suapte natura, sed immortalitatem in potestate habere: ut in creaturas non competat, nisi quatenus suam illis virtutem inspirans eas vegetat. Nam si vim Dei, quae indita est hominis animae, tollas, statim evanescet. idem et de Angelis sentiendum. Ergo proprie loquendo non subest animarum vel Angelorum naturae immortalitas, sed aliunde manat, nempe ab arcana Dei inspiratione, iuxta illud: In ipso vivimus et movemur et sumus (Act. 17, 28.). Si quis plura et subtiliora desideret, legat duodecimum Augustini librum de civitate Dei. *Lumen habitat.* Duo significat, Deum nobis esse absconditum, nec tamen causam obscuritatis in ipso esse, quasi in tenebris lateat, sed in nobis, quibus propter imbecillam mentis aciem, vel hebetudinem potius, non patet accessus ad eius lumen. Caeterum *inaccessum* Dei *lumen* intellige, si quis proprio Marte ad ipsum contendat. Nisi enim sua gratia patefaceret nobis Deus aditum, non diceret Propheta: Qui ad eum accedunt, illuminantur (Psal. 34, 6.). Quanquam verum est, nunquam, dum hac mortali carne circumdamur, nos eo usque penetrare in ultima adyta Dei, ut nihil nos fugiat. ex parte enim cognoscimus, et videmus quasi per speculum et in aenigmate (I. Corinth. 13, 9—12.). Ingredimur ergo per fidem in lucem Dei, sed ex parte. Interea verum est illud, esse lucem illam homini inaccessam. *Quem nullus hominum vidit.* Maioris explicationis causa hoc additum est, ut discant homines fide in eum respicere, cuius speciem oculis non cernunt, adeoque nec mentis intellectu. Neque enim hoc tantum ad corporeos oculos refero, sed ad ipsam quoque animae facultatem. Videndum semper, quorsum tendat Apostolus. Difficile est omnia, quorum praesenti conspectu fruimur, posthabere et negligere, ut ad Deum enitamur, qui nusquam apparet. Nam subinde obrepit haec cogitatio: Qui scis an Deus sit, quum tantum audias ipsum esse, non autem videas? Adversus hoc periculum nos praemunit Apostolus, quum aestimandum id esse negat ex sensu nostro, quia id captum nostrum superet. Ideo enim non videmus, quia non est acies, quae in tantam altitudinem conscendat. Longa est disputatio apud Augustinum de hac sententia: quia videtur pugnare cum eo, quod habetur in prima epistola Iohannis (3, 2.): Tunc videbimus eum sicuti est, quia similes ei erimus. Eam disputationem quum agitet pluribus locis, nullibi melius videtur expedire, quam in epistola ad

Paulinam viduam. Quod tamen ad sensum praesentis loci attinet, simplex est responsio, nos videre Deum non posse in hac natura, quemadmodum alibi dicitur: Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt (I. Cor. 15, 50.). Renovari enim nos oportet, ut simus Deo similes, priusquam eum videre nobis detur. Et ne simus ultra modum curiosi, semper illud succurrat, plus in hac inquisitione valere vivendi quam loquendi modum. Simul et illud cavere meminerimus, quod prudenter Augustinus cavendum praecipit, ne, dum altercando vestigamus, quomodo possit Deus videri, ipsam pacem sanctificationemque perdamus, sine qua nemo Deum videbit unquam.

17. Iis, qui divites sunt in hoc saeculo, praecipe (vel *denuntia*) ne efferantur, neve sperent in divitiarum incertitudine, sed in Deo vivo, qui abunde suppeditat omnia ad fruendum: 18. Ut benefaciant, ut divites sint in operibus bonis, faciles ad largiendum (vel *ad communicationem*), libenter communicantes, 19. Recondentes sibi ipsis fundamentum bonum in posterum, ut vitam aeternam apprehendant. 20. O Timothee, depositum custodi, devitans profanas clamorum inanitates, vaniloquia et oppositiones falso nominatae scientiae: 21. Quam quidam profitentes aberrarunt a fide. Gratia tecum, Amen.

Ad Timotheum prima missa fuit ex Laodicea, quae est metropolis Phrygiae Pacatianae.

17. *Iis, qui divites sunt.* Verisimile est, quum multi inter Christianos tenues essent et abiecti, a divitibus (ut fieri solet) fuisse contemptos, idque Ephesi potissimum in urbe opulenta usu venire potuit: illic enim ut plurimum magis regnat fastus. Atque hinc colligimus, quam periculosa res sit bonorum affluentia. Neque enim frustra Paulus tam severa admonitione peculiariter divites compellat: sed vitiis medetur, quae perpetuo fere sequuntur divitias, non secus atque umbra corpus: idque ingenii nostri pravitate, qui ex Dei donis peccandi materiam semper arripimus. Duo autem nominatim ponit, quae debeant cavere divites, superbiam et spem fallacem, quorum prius ex posteriore nascitur. et ideo videtur secundo loco additum: *neve sperent* etc., ut fontem omnis superbiae notaret Paulus. Unde enim fit, ut insolescant divites, et alios despiciendo sibi nimium placeant, nisi quia beatos se esse imaginantur? Praecedit igitur inanis fiducia, deinde elatio sequitur. Haec vitia dum vult Paulus corrigere, primum contemptim de divitiis loquitur. nam particula *in hoc saeculo* ad extenuationem tendit. quicquid enim ex saeculo est, eius naturam resipit: ut scilicet fluxum sit, ac cito praetereat. Spei, quae in divitiis locatur, fallaciam et vanitatem ex eo ostendit, quod earum possessio tam est evanida, ut similis sit rei incognitae. Nam dum eas tenere nos putamus, effluunt momento. quam igitur stultum est spem in illis figere? *Sed in Deo vivo.* Qui hoc tenebit, facile spem a divitiis suam abstrahet. Nam si solus Deus est, qui nobis ad necessarios vitae usus omnia suppeditat, transfertur eius officium ad divitias, si spes in illis locatur. Observa autem esse tacitam antithesin, quum praedicat Deum omnibus affatim dare. Sensus enim est, etiamsi plena rerum omnium copia affluamus, nos tamen nihil habere, nisi ex sola Dei benedictione: quoniam ea sola est, quae nobis subministr-

strat quicquid opus est. Unde sequitur valde falli, qui in divitias recumbunt, et non toti pendent a Dei benedictione, in qua nobis sita est victus et rerum omnium sufficientia. Hinc etiam colligimus, non ideo tantum a spe divitiarum nos revocari, quia nonnisi ad usum mortalis vitae pertineant: sed etiam quia nihil sint nisi fumus. Neque enim pane alimur tantum, sed Dei benedictione. Quum dicit *abunde*, εἰς ἀπόλαυσιν, significat quam liberalis sit erga nos Deus, imo erga universos mortales, adeoque bruta animalia. nam ultra necessitatem longe lateque se diffundit eius beneficentia.

18. *Ut benefaciant.* Superioribus remediis aliud etiam adiungit ad pravos divitum affectus corrigendos, dum praescribit, quis legitimus sit bonorum usus. Nam quo quisque plus opibus abundat, eo amplior illi beneficentiae materia suppetit. et quia semper ad erogandum pigriores sumus quam deceat: pluribus verbis eam virtutem commendat. Addit praeterea stimulum ex mercedis promissione: Largiendo, inquit, et communicando meliorem sibi thesaurum in coelo comparent, quam habere possint in terra. *Fundamenti* nomine stabilem et firmam durationem significat. neque enim tineis, aut furibus, aut incendiis obnoxiae sunt divitiae spirituales, quas nobis in coelo recondimus: sed perpetuo manent extra periculum constitutae. Contra autem nihil in terra vere fundatum est; sed omnia quodammodo fluctuant. Porro quod inde inferunt Papistae, nos igitur bonis operibus vitam aeternam promereri, nimis frivolum est. Acceptum certe fert Deus quicquid pauperibus impensum fuerit: sed quia vix centesima ex parte officio suo satisfaciunt etiam perfectissimi, indigna est nostra benignitas, quae in rationem per se coram Deo veniat. imo si ad calculum nos vocaret Deus, nemo erit, qui non conturbet. adeo longe absumus a plena solutione. Sed postquam nos gratuito sibi conciliavit Deus, officia nostra, qualiacunque sint, sic accepta habet, ut indebita mercede dignetur. Proinde remuneratio non ex meriti ratione pendet, sed ex liberali Dei acceptione: adeoque fidei iustitiae non repugnat, ut eius sit quasi appendix.

20. *O Timothee.* Tametsi varie exponunt *Depositi* nomen, ego simpliciter eo notari puto gratiam, qua instructus erat Timotheus ad munus suum exsequendum. Eadem vero ratione depositum nominatur, qua et talentum. nam ea lege nobis committit, quicquid donorum in nos confert Deus, ut reddenda sit olim ratio, si nostra ignavia perierit utilitas, quae inde provenire debuerat. Admonet igitur, ut diligenter conservet, quod sibi datum est: vel potius apud se depositum ne patiatur corrumpi vel adulterari: vel ne se ipsum privet ac spoliet propria culpa. Saepe enim ingratitudo nostra aut donorum Dei abusus facit, ut ipsa nobis auferantur. Proinde Timotheum admonet Paulus, ut bona conscientia rectoque usu, quod sibi commissum est, conservare studeat. *Devitans profanas.* Huc spectat admonitio, ut intentus sit in solidam doctrinam, quod fieri non potest, quin ab ostentatione abhorreat. nam ubi regnat placendi ambitio, nullum amplius viget aedificationis studium. Proinde quum mentionem faceret custodiendi depositi, non abs re hanc cautionem mox adhibuit de fugienda profana garrulitate. Porro quod κενοφωνίας vertunt Inanitates vocum, non adeo displicet, nisi quod postea ambiguitate decepti perperam exponunt. voces enim accipiunt pro vocabulis, ut est fatum, vel fortuna. Ego autem grandiloquentiam eorum et inflatam magnis ampullis garrulitatem notari existimo, qui Evangelii simplicitate non contenti ipsum in profanam philosophiam convertunt. Ergo κενοφωνίαι sunt non in singu-

lis vocibus, sed in perpetua resonantia, quam despumant ambitiosi homines, qui plausum magis captant quam Ecclesiae profectum. Et aptissime expressit Paulus rem ipsam. nam quum grande nescio quid resonent, nihil tamen subest: est igitur inanis tinnitus, quem profanum etiam vocat, quoniam exstincta est vis Spiritus simulatque Doctores ita inflant suas tibias ad suam eloquentiam venditandam. Contra tam claram ac testatam Spiritus sancti prohibitionem perrupit nihilominus haec pestis, ac statim quidem ab initio coepit pullulare: ita vero demum grassando obtinuit in Papatu, ut adulterina theologiae larva, quae illic regnat, vivum sit speculum profanae istius et inanis resonantiae, cuius meminit Paulus. Omitto, quod innumeris erroribus, deliriis ac blasphemiis scatent eorum libri ac clamosae illae disputationes. Verum etiamsi alias nihil docerent impium: quoniam tamen tota eorum doctrina nihil continet praeter sesquipedales ampullas, quoniam a maiestate Scripturae, ab energia Spiritus, a prophetica gravitate, a sinceritate Apostolica prorsus aliena est, eo ipso mera est genuinae theologiae profanatio. Quid enim, obsecro, de fide aut poenitentia, aut invocatione Dei: quid de hominum imbecillitate, Spiritus sancti auxilio, gratuita peccatorum remissione: quid de officio Christi tractant, quod ad solidam pietatis aedificationem valeat? Sed de his adhuc dicendum erit in altera epistola. Certe quisquis mediocri intelligentia et ingenuitate erit praeditus, fatebitur totam magniloquentiam Papalis theologiae, et omnes, quae in scholis eorum tonant magistrales determinationes, nihil esse aliud quam profanas κενοφωνίας, nec alio titulo posse aptius designari. Et certe haec iustissima est humanae arrogantiae poena, ut, quicunque degenerant a Scripturae puritate, profanescant. Quare non possunt nimis sedulo intenti esse Ecclesiae Doctores ad cavendas eiusmodi corruptelas, et arcendam inde iuventutem. Vetus interpres, καινοφωνίας legens cum diphthongo, transtulit Novitates. Et apparet ex veterum commentariis, lectionem hanc olim fuisse receptam inter multos, quam nunc etiam Graeci quidam codices retinent. verum prior illa, quam sequutus sum, longe melius quadrat. *Et oppositiones.* Hoc quoque admodum proprie et eleganter. tantum enim timoris habent argutiae, quibus se iactant homines gloriae cupidi, ut germanam Evangelii doctrinam, quae simplex est et submissa, obruant. Pompam ergo illam, quae eminet, et quae cum plausu excipitur a mundo, vocat Apostolus oppositiones. Ambitio quidem semper contentiosa est, ac certaminum mater: unde fit ut, qui se iactare appetunt, quacunque de re digladiari sint parati. Huc tamen praecipue respexit Paulus, quod inanis sophistarum doctrina, altius in aereas speculationes et argutias exsurgens, sua specie non obscurat modo simplicitatem verae doctrinae, sed etiam opprimit ac reddit despicabilem: ut mundus fere externo splendore ducitur. Non vult Paulus Timotheum propterea aemulatione pungi, ut simile aliquid tentet. Quum autem humanae curiositati magis adlubescant, quae subtilitatis speciem prae se ferunt, vel sunt ad ostentationem composita: Paulus ex adverso pronuntiat, *falso nominari* ac putari *scientiam*, quae se extollit adversus simplicem et humilem pietatis doctrinam. quod diligenter observandum est, ut discamus secure ridere ac contemnere totam istam fucatam sapientiam, cuius admiratione mundus obstupescit, in qua tamen nulla subest aedificatio. Ea enim demum (auctore Paulo) vere et merito nominatur scientia, quae in fiducia timoreque Dei (hoc est in pietate) nos instituit.

21. *Quam quidam profitentes.* Ac exitu etiam demonstrat, quam noxiosa res sit, et quantopere fugienda. Deus enim ita eorum ar-

rogantiam ulciscitur, qui, comparandae famae studio, pietatis doctrinam corrumpunt ac deformant, quod eos excidere patitur a sanitate mentis, ut multis absurdis erroribus se involuant. Quod etiam videmus accidisse in Papatu. nam postquam coeperunt profano more de mysteriis religionis nostrae philosophari, sequuta sunt innumera falsarum opinionum portenta. *Fides* hic, ut superioribus aliquot locis, pro summa religionis et sana doctrina capitur. Eiusmodi exemplis moniti, si defectionem horremus a fide, maneamus in puro Dei verbo, sophisticen vero et omnes argutias, quum nefandae sint pietatis corruptelae, detestemur.

IN POSTERIOREM PAULI AD TIMOTHEUM

ARGUMENTUM.

Ex historia Lucae vix certo colligi potest, quando scripta fuerit prior epistola. Non tamen dubito, quin ab eo tempore Timotheum coram alloquutus fuerit Paulus, et fieri quoque potest (si receptae famae creditur), ut eo comite ac adiutore multis in locis usus fuerit. Fuisse tamen adhuc Ephesi, quum ad eum scriberetur haec epistola, colligere promptum est, quia Paulus sub finem Priscillam et Aquilam et Onesiphorum salutat, quorum ultimus fuit Ephesius: alios autem illic substitisse, quum in Iudaeam navigaret Paulus, testis est Lucas. Hic autem praecipuus est cardo, in quo versatur, ut Timotheum tam in fide Evangelii quam in constanti sinceraque eius praedicatione confirmet. Sed non parum his exhortationibus momenti addit temporis circumstantia. Mortem habebat Paulus ante oculos, quam subire paratus erat pro Evangelii testimonio. Quaecunque igitur hic legimus de Christi regno, de spe vitae aeternae, de Christiana militia, de fiducia confessionis, de certitudine doctrinae: non tanquam atramento scripta, sed ipsius Pauli sanguine, accipere convenit. nihil enim asserit, pro quo mortis suae pignus non opponat. Proinde haec epistola quasi solennis quaedam est subscriptio Paulinae doctrinae, eaque ex re praesenti. Iam vero memoria tenere operae pretium est, quod in priore epistola admonuimus, non unius tantum hominis causa scripsisse Apostolum, sed proposuisse sub unius persona communem doctrinam, quae postea aliis per eius manum traderetur. Ac primum quidem laudata fide Timothei, in qua educatus fuerat a puero, ut in doctrina, quam didicerat, et in munere sibi commisso fideliter perseveret, eum hortatur, et simul ne propter sua vincula aut aliorum defectiones labascat, de suo Apostolatu et mercede sibi reposita gloriatur. Laudat etiam Onesimum, ut reliquos animet eius exemplo. Et quoniam dura est eorum conditio, qui servire Christo volunt, similitudines sumit tam ab agricolis quam a militibus, quorum priores multum laboris in culturam terrae impendere non dubitant, priusquam ullus fructus appareat: hi vero se abdicant curis et negotiis omnibus, ut se totos armis et imperatori suo addicant. Postea brevem Evangelii sui summam complexus Timotheo praecipit, ut eam aliis quoque tradat, et curet ad posteros propagari. Hinc iterum mentione vinculorum suorum facta, in sanctam iactantiam exsurgit, ut animi sui magnitudine pios erigat. nam quae nos in coelo corona maneat, omnes secum intueri iubet. Ad haec iubet a disputationum pugnis et vanis quaestionibus abstinere, aedificandi studium ex adverso commendans. Et quo melius constet quam capitale sit malum, quosdam refert fuisse eo perditos, et nominatim duos commemorat, Hymenaeum et Philetum, qui in prodigiosum delirium prolapsi, ita ut subverterent fidem resurrectionis, horrendam suae vanitatis poenam dederant. Sed quia grave offendiculum afferre solent eiusmodi lapsus, praesertim hominum insignium et qui in aliqua existimatione fuerunt, docet non debere hinc pios turbari: quia non omnes, qui profitentur Christi nomen, vere Christi sint, et Ecclesiam huic miseriae obnoxiam esse oporteat, ut inter malos et impios habitet in hoc mundo. quod tamen ne ultra modum percellat infirmas mentes, prudenter temperat: quia Dominus suos, quos elegit, ad finem usque servet. Redit postea ad Timotheum exhortandum, quo fideliter ministerium suum exsequi pergat. Et quo plus

illi sollicitudinis incutiat, praedicit quam infesta bonis et piis tempora immineant, quam perniciosi homines mox sint emersuri. sed adversus omnia eum confirmat spe laeti et prosperi exitus. Praesertim vero assiduam in sana doctrina exercitationem illi commendat, rectum scripturae usum indicans, ut ea se omni ex parte instructum esse sciat ad solidam Ecclesiae aedificationem. Postea mortem iam sibi propinquam esse commemorat: sed ita ut quasi victor ad gloriosum triumphum properet, quod mirae fiduciae specimen est luculentum. Tandem, postquam Timotheum rogavit, ut ad se quam primum veniat, necessitatem ostendit ex praesenti suo statu. Haec praecipua est epistolae clausula.

IN POSTERIOREM PAULI AD TIMOTHEUM IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitae, quae est in Christo Iesu, 2. Timotheo dilecto filio gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Christo Iesu Domino nostro.

1. *Paulus.* Iam ex ipso prooemio perspicimus, Paulum non solius Timothei habuisse rationem: alioqui suum Apostolatum non tam magnifice assereret. Quid enim verborum ornamentis opus fuisset apud eum, cui res satis persuasa erat? Publicam ergo sibi auctoritatem hic apud omnes vindicat, et eo diligentius facit, quod iam morti vicinus totum ministerii sui cursum vult approbare: doctrinam, in qua tradenda tantopere laboraverat, obsignare vult, ut sancta sit ad posteros, eiusque veram effigiem in Timotheo relinquere. Ac primum quidem suo more *Apostolum* se *Christi* nominat: unde sequitur, non eum instar privati hominis loqui, vel contemptim hominis instar esse audiendum: sed tanquam eum, qui personam Christi sustineat. Verum quia maior est officii dignitas, quam ut in ullum hominem competat, nisi Dei beneficio et certa designatione: simul elogium suae vocationis profert, quum addit se *Dei voluntate* esse ordinatum. Proinde extra controversiam est eius Apostolatus, quum Deum habeat auctorem et vindicem. *Secundum promissionem.* Quo certior sit sua vocatio, eam cum promissionibus vitae aeternae coniungit, ac si diceret: Quemadmodum ab initio Deus vitam aeternam promisit in Christo, ita nunc eius promissionis publicandae me constituit ministrum. In quo etiam finem ostendit sui Apostolatus: nempe ut homines Christo adducat, in quo vitam reperiant. Loquitur autem admodum proprie, quum promissionem vitae iam olim quidem fuisse datam Patribus meminit: sed vitam tamen hanc *in Christo* esse testatur, ut sciamus eorum fidem, qui sub Lege vixerunt, debuisse tamen in Christum respicere, et vitam, quae promissionibus continebatur, fuisse quodammodo suspensam, donec in Christo fuit exhibita.

2. *Dilecto filio.* Hoc nomine non amorem modo suum testatur erga Timotheum, sed auctoritatem illi conciliat: quia in eo, tanquam in germana sua progenie, vult agnosci. Ratio autem appellationis est, quia eum in Christo genuerat. Nam etsi uni Deo convenit hic honor: ad Ministros tamen etiam transfertur, quorum opera utitur ad nos regenerandos. *Gratia, misericordia.* Nomen Misericordiae, quod hic posuit, solet in usitatis salutationibus omittere, quod factum fuisse puto, quum solito maiore vehementia affectum suum profunderet. Caeterum videtur inversus esse ordo. nam quum misericordia sit causa gratiae, praecedere debuit in contextu. Verum hoc quoque non male quadrat, ut gratia subiiciatur, quo melius exprimat, qualis sit illa gratia, et unde maneat: ac si per

modum declarationis attexuisset, nos ideo amari a Deo, quia est misericors. Quanquam potest hoc etiam exponi de quotidianis Dei beneficiis, quae totidem sunt misericordiae eius testimonia. Nam quoties nobis opitulatur, quoties a malis liberat, ignoscit peccatis nostris, infirmitati indulget: hoc facit, quia nostri miseretur.

3. Gratiam habeo Deo, quem colo a progenitoribus in pura conscientia, ut assiduam tui mentionem facio in precibus meis die et noctu, 4. Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, ut gaudio implear, 5. Memoria repetens eam, quae in te est, sinceram fidem, quae habitavit primum in avia tua Loide, et in matre tua Eunica: persuasum autem habeo, quod etiam in te.

3. *Gratiam habeo.* Vulgo ita exponunt, quod Paulus gratiam Deo habeat: deinde mox sequatur causae redditio, vel argumentum gratiarum actionis: quia sine intermissione memor sit Timothei. sed expendant lectores, an non aeque bene ac etiam melius quadret hic sensus: Quoties tui recordor in precibus meis (id autem facio continenter), simul etiam de te gratias ago. nam particula ὡς frequentius ita accipitur. Et sane ex altera versione nonnisi frigidus sensus elici potest. Secundum hanc expositionem precatio signum erit sollicitudinis, gratiarum actio signum gaudii: quia scilicet de Timotheo nunquam cogitabat, quin venirent in mentem praeclarae virtutes, quibus ornatus erat. Hinc gratulationis materia. suavis enim et iucunda semper est piis donorum Dei recordatio. Utrumque porro est verae benevolentiae argumentum. *Mentionem* vocat ἀδιάλειπτον, quia nunquam eum praetereat, quoties precatur. *Quem colo a progenitoribus.* Hanc testificationem opposuit notis illis calumniis, quibus eum passim Iudaei gravabant, quasi desertor esset patriae religionis, et a Lege Mosis apostata. Ex adverso testatur se Deum colere, quem a maioribus acceperat, Deum scilicet Abrahae, qui se patefecit Iudaeis, qui Legem suam tradidit per manum Mosis: non autem novitium aliquem Deum, quem sibi ipse nuper fabricaverit. Sed hic quaeri potest, quum glorietur Paulus se religionem sequi a maioribus proditam, an hoc satis firmum sit fundamentum. nam inde sequitur, hunc fore speciosum colorem ad excusandas omnes superstitiones, et crimen fore, si quis a maiorum suorum institutis, qualiacunque sint, vel minimum discedat. Responsio facilis est, non hic constitui certam legem, ut quisquis receptam a patribus suis religionem sequitur, is rite Deum colere censeatur, et rursum qui desciverit a consuetudine maiorum, crimen inde aliquod sustineat. Nam circumstantia haec semper observari debet, quod Paulus non ab idololatris ducebat originem, sed a filiis Abrahae, qui verum Deum adorabant. Scimus autem quid pronuntiet Christus Iohannis 4, 22., solos scilicet Iudaeos tenere veram adorandi rationem, quum fictitios omnes Gentium cultus improbat. Non ergo hic Paulus nuda Patrum auctoritate nititur, nec quoslibet patres in medium adducit, sed tollit falsam illam opinionem, qua sciebat se iniuste gravari, quod, relicto Deo Israelis, alienum sibi Deum asciverit. *In pura conscientia.* Certum est, non semper puram fuisse Pauli conscientiam: utpote qui fatetur (Rom. 7, 8.) se per hypocrisin fuisse deceptum, quum sibi concupiscendi licentiam indulgeret. Nam quod excusat Chrysostomus eius Pharisaismum eo quod non malitia, sed ignoratione Evangelium oppugnabat: id non satisfacit. neque enim vulgare elogium est purae conscientiae, nec potest a sincero et serio Dei timore separari. Itaque ad prae-

sens tempus restringo, hoc modo, quod unum cum proavis suis et eundem Deum colat: sed nunc colat sincero cordis affectu, ex quo per Evangelium erat illuminatus. Nam eodem pertinent tot contestationes, quibus utitur in Actis (24, 14.): Deservio Patrio Deo, credens omnibus, quae in Lege sunt ac Prophetis. Item (Act. 26, 6.): Et nunc de spe promissionis, quae ad Patres nostros facta est, iudicio sto subiectus, ad quam duodecim Tribus nostrae devenire sperant. Item (Act. 28, 20.): Propter spem Israelis vinctus sum hac catena. *In precibus meis die et noctu.* Hinc apparet quanta illi fuerit precandi assiduitas. nec tamen aliud de se praedicat, quam quod suis omnibus commendat Christus. Quare acui nos et accendi talibus exemplis ad imitationem decet, ut saltem frequentior sit inter nos tam necessaria exercitatio. Siquis diurnas et nocturnas preces intelligat, quas Paulus statis horis concipere solitus fuerit, nihil erit absurdi: quanquam simplicius interpretor nullum ei a precibus vacuum tempus fuisse.

4. *Memoria repetens.* Non tam laudandi quam exhortandi Timothei causa tum eius fidem tum aviae matrisque commendat. nam ubi quis bene et strenue coepit, progressus ei debet animum addere, et exempla domestica acriores habent stimulos ad incitandum. Ideo proponit illi aviam Loidem et matrem Eunicam, a quibus sic fuerat educatus ab infantia, ut potuerit cum lacte imbibere pietatem. Ergo hac pia educatione admonetur Timotheus, ne a se ipso et a suis degeneret. Dubium autem est, an fuerint hae mulieres ad Christum conversae, et hoc fidei, quam laudat Paulus, fuerit initium: an vero fides illis extra Christianismum tribuatur. Hoc tamen posterius mihi magis est verisimile. Tametsi enim multis superstitionum corruptelis tunc scatebant omnia: Dominus tamen suos habuit semper, quos non passus est cum vulgo corrumpi, sed peculiariter sibi sanctificavit, ut in Iudaeis semper exstaret aliquod huius gratiae pignus, quam semini Abrahae promiserat. Vixisse igitur et mortuas esse in fide Mediatoris, etiamsi nondum revelatus illis erat Christus, non est absurdum. Nihil tamen assero, nec possem, nisi temere.

5. *Persuasum autem habeo.* Hoc membrum proximam coniecturam apud me confirmat. Neque enim, meo iudicio, de praesenti fide Timothei hic loquitur. Minueret enim de certa illa prioris elogii fide, si tantum diceret se fidem Timothei parem existimare fidei aviae et matris: sed intelligo, ipsum a puero, quum nondum Evangelii notitiam adeptus esset, fuisse Dei timore et fide tali imbutum, ut esset vivum semen, quod postea emersit.

6. Propterea commonefacio te, ut exsuscites donum Dei, quod in te est, per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed potentiae et dilectionis et sobrietatis. 8. Non ergo te pudeat testimonii Domini nostri, neque mei, qui sum vinctus ipsius: sed esto particeps afflictionum Evangelii, secundum potentiam Dei, 9. Qui nos servavit ac vocavit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam, quae data fuit nobis in Christo Iesu ante tempora saecularia, 10. Revelata autem nunc fuit per apparationem Servatoris nostri Iesu Christi, qui mortem quidem abolevit, illuminavit autem vitam et immortalitatem per Evangelium, 11. In quod positus sum praeco et Apo-

stolus, et Doctor Gentium, 12. Quam etiam ob causam haec patior, sed non pudefio. novi enim, cui crediderim, et persuasus sum, quod potens sit, depositum meum servare in diem illum.

6. *Propterea.* Quo ampliore Dei gratia praeditus erat Timotheus, eo magis illum intentum esse debere significat ad quotidiani profectus studium. Notanda est enim illativa particula Propterea. Est autem plus quam necessaria haec exhortatio: fieri enim solet, et est quodammodo naturale, ut donorum excellentia securitatem pariat, cui deinde accedit comes ignavia, et in hoc perpetuo incumbit Satan, ut quicquid in nobis est Dei suffocet. Sedulo itaque nos contra eniti decet, ut quicquid inchoatum est boni in nobis expoliamus, ut quod tepet accendamus. nam metaphora, qua Paulus utitur, sumpta est ab igne exiguo, vel qui paulatim exstingueretur, nisi flabellum subinde admovendo, et lignum novum ingerendo, vires resumeret ac flammam. Proinde meminerimus in usum applicanda esse dona Dei, ne rubiginem otiosa et suppressa contrahant. Meminerimus etiam studiose in illis proficiendum esse, ne ignavia nostra suffocentur. *Quod in te est per impositionem.* Non dubium est, quin fuerit communibus Ecclesiae votis expetitus Timotheus, non autem electus privato unius Pauli arbitrio. sed non est absurdum, ut sibi Paulus electionem privatim adscribat, cuius praecipuus fuerat auctor. Quanquam hic de ordinatione potius quam de electione agit: hoc est de solenni instituendi ritu. Porro non liquido constat, an, quum aliquis consecrandus erat minister, omnes soliti fuerint manum imponere eius capiti: an unus duntaxat loco et nomine omnium. Imo huc magis inclinat coniectura, unum tantum fuisse, qui manus imponeret. Quod ad ceremoniam pertinet, eam mutuati fuerant Apostoli ex veteri gentis suae consuetudine, vel potius, quum in usu foret, retinuerant. Est enim haec pars decori, quod Paulus alibi (I. Cor. 14, 40.) commendat. Quanquam dubitari potest, an referatur praesens manuum impositio ad ordinationem, quia tunc Spiritus gratiae, de quibus ad Romanos capite 12. et I. Corinth. 13. disserit, per manuum impositionem conferebantur multis etiam aliis, qui non instituebantur Pastores. Sed ego ex priore epistola facile colligo, Paulum de officio Pastoris hic agere. nam quadrat hic locus cum illo: Noli negligere gratiam, quae data est tibi cum impositione manuum presbyterii. Hoc constituto, quaeritur, an per externum signum gratia fuerit data. Ad quam quaestionem respondeo, quoties ordinabantur ministri, precibus totius Ecclesiae fuisse Deo commendatos, atque hoc modo impetratam illis fuisse gratiam a Deo, non autem virtute signi fuisse illis datam, quanquam signum non frustra nec inutiliter adhibebatur: sed tessera erat minime fallax eius gratiae, quam ex ipsa Dei manu percipiebant. Neque enim profana quaedam fuit inauguratio ritus ille, ad conciliandam modo in hominum oculis auctoritatem inventa: sed consecratio coram Deo legitima, quae non perficitur nisi Spiritus sancti virtute. Praeterea signum pro tota re vel actione accipit Paulus. significat enim instructum fuisse gratia Timotheum, quum oblatus fuit Deo minister. Ita in hac loquutione est synecdoche. Sed obiicitur alia etiamnum quaestio. nam si in sua demum ordinatione gratiam consequutus est Timotheus muneri suo peragendo necessariam: qualis fuit electio hominis nondum idonei aut formati, sed Dei dono adhuc vacui et destituti? Respondeo, non ita fuisse tunc illi datum, quin prius haberet. certum est enim et doctrina et aliis dotibus prius eum excelluisse, quam Paulus eum ministerio destinaret. Sed minime absurdum est, quum Deus opera ipsius uti

vellet, adeoque eum vocasset, tunc quoque magis aptasse et cumulasse eum novis donis: vel priora, quae contulerat, duplicasse. Non ergo prius in Timotheo nullum erat donum, sed magis tunc enituit, quum illi impositum fuit docendi onus.

7. *Non enim dedit nobis.* Confirmatio est proximae sententiae, qua Timotheum incitare pergit ad vim donorum, quae accepit, explicandam. Utitur autem hoc argumento, quod Deus ministros suos gubernet *Spiritu potentiae*, quae contraria est *timiditati*. Unde sequitur, non debere per ignaviam iacere, sed magna confidentia et alacritate erectos, illam Spiritus virtutem manifesto effectu proferre et exserere. Locus est ad Romanos capite 8, 14. in speciem fere similis: sed tamen qui diversum sensum habet ex sua circumstantia. Tractat enim illic de adoptionis fiducia, quam habent omnes fideles: nunc autem peculiariter agit de ministris, ac eos hortatur sub Timothei persona, ut se gnaviter acuant ad magnanimitatem: quia non velit eos Dominus frigide obire munus suum, sed potenter instare fretos Spiritus efficacia. Hinc admonemur nequaquam ulli nostrum suppetere eam Spiritus altitudinem et infractam constantiam, quae ad exercendum ministerium nostrum requiritur, donec coelitus induamur nova virtute. Et sane maiora sunt et plura obstacula, quam ut illis superandis par futura sit ulla hominis fortitudo. Deus est igitur, qui nos instruit Spiritu potentiae. Nam qui alioqui multum robur ostentant, concidunt momento, ubi non sustinentur Divini spiritus potentia. Secundo colligimus, quicunque servilem in modum timidi sunt et abiecti, ut nihil pro defensione veritatis audeant, quum opus est, minime gubernari illo Spiritu, a quo reguntur Christi servi. Unde sequitur paucissimos hodie esse ex iis, qui titulum gerunt Ministrorum, qui genuinam probationis notam habeant. Quotus enim quisque reperitur, qui fretus Spiritus potentia constanter omnem altitudinem despiciat, quae insurgit adversus Christum? nonne plerique fere omnes sibi et otio suo consulunt? nonne simul ac increpuit aliquid, prostrati silent? Ita fit ut in eorum ministerio nulla appareat Dei maiestas. Nomen Spiritus metonymice hic ponitur ut multis locis. Sed cur *dilectionem* postea addidit *et sobrietatem?* Meo iudicio, ut illam Spiritus potentiam discerneret ab intemperie fanaticorum hominum, qui, quum ruant impetu turbulento, Spiritum Dei ferociter iactant. Ergo nominatim expressit, vim illam potentem sobrietate et dilectione, hoc est placido aedificandi studio, esse temperatam. Caeterum non negat Paulus, quin eodem fuerint Spiritu donati Prophetae et Doctores ante Evangelii promulgationem: sed hanc gratiam significat nunc vigere potissimum debere et eminere sub Christi regno.

8. *Non ergo te pudeat.* Hoc dicebat, quum probrosa res esset Evangelii confessio. prohibet igitur, ne ambitio vel infamiae metus eum impediat, vel remoretur a libertate praedicandi Evangelii. et hoc infert ex superioribus. Nam qui armatus erit Dei virtute, non trepidabit obstrepente mundo: sed gloriosum sibi ducet, quod impii notabunt ignominia. Et merito Evangelium appellat *Domini testimonium:* quia tametsi minime nobis adiutoribus indiget, nobis tamen has partes imponit, ut testimonium reddamus sibi ad gloriam suam asserendam. Hic magnus et singularis honor est, quo nos dignatur, et quidem omnes (nemo enim Christianus, qui non reputare debeat se esse Christi testem), sed praecipue tamen Pastores et Doctores, quemadmodum Christus Apostolis dicebat (Act. 1, 8.): Vos eritis mihi testes. Proinde quo odiosior est in mundo Evangelii doctrina, eo fortius eluctari debent ad ingenuam eius confessionem. Quum addit *Neque mei*, hoc verbo Timotheum admonet, ne sibi, tanquam in communi causa, recuset esse socius. Nam quum incipimus subducere nos ab eorum societate, qui propter Christi nomen persequutionem

sustinent, quid aliud quam Evangelium quaerimus ab omni persequutione immune? Atqui quum non deessent multi impii, qui ita insultarent Timotheo: Non vides, quid magistro tuo acciderit? an nescis idem praemium te quoque manere? quid nobis doctrinam obtrudis, quam exsibilari vides a toto mundo? necesse fuit eum erigi hac exhortatione: Non est quod te mei pudeat, in quo nihil est pudendum. *Sum* enim *vinctus Christi*, hoc est, non ob maleficium aliquod vel crimen, sed propter eius nomen in vinculis teneor. *Sed esto particeps afflictionum.* Rationem praescribit, qua fiat, quod praecepit; nempe si ad tolerandas afflictiones se comparet Timotheus, quae sunt cum Evangelio coniunctae. Quisquis enim crucem horrebit ac refugiet, semper eum pudebit Evangelii. Quare non immerito Paulus, dum hortatur ad fiduciam confessionis, ne frustra id faciat, simul etiam concionatur de crucis tolerantia. Et addit: *secundum potentiam Dei*, quia statim alioqui succumberemus, nisi ille nos attolleret. Et continet haec particula tam admonitionem quam consolationem. Admonitio est, ut oculos a praesenti infirmitate avertat, et fultus Dei auxilio supra vires audeat ac nitatur. Consolatio est, quod, si quid propter Evangelium patimur, Deus aderit liberator, cuius virtute futuri simus victores.

9. *Qui nos servavit* etc. Ex beneficii magnitudine ostendit, quantum debeamus Deo. Salus enim, qua nos dignatus est, quicquid in hoc mundo sustinendum est malorum, facile absorbet. *Servandi* aut Salvandi verbum, tametsi generale est, hic tamen pro loci circumstantia ad aeternam salutem restringitur. Itaque nimium ingratos fore significat, quicunque salutem per Christum adepti non caducam nec fluxam, sed aeternam, vitae suae evanidae aut honori pepercerint potius, quam redemptorem suum agnoscerent. Salutis obsignationem ponit in *vocatione*. sicuti enim in morte Christi perfecta est salus hominum: ita Deus per Evangelium facit nos illius compotes. Et *sancta* nominatur vocatio, amplificandi causa. Hoc vero diligenter notandum est, quia sicut non alibi quam in Christo quaerenda est salus, ita rursum sine fructu mortuus esset ac resurrexisset, nisi quatenus in huius gratiae societatem nos vocat. Postquam ergo salutem nobis peperit, restat hoc secundum, ut nos in corpus suum inserens bona sua nobis fruenda communicet. *Non secundum opera.* Originem tam vocationis nostrae quam totius salutis designat. non enim erant nobis opera, quibus Deum praeveniremus: sed totum a gratuito eius proposito et electione pendet. Nam in duobus verbis *proposito* et *gratia* est hypallage, ac posterius in epithetum resolvi debet, ac si dixisset gratuitum. Quanquam enim propositum solet Paulus accipere pro arcano Dei consilio, cuius causa est penes ipsum: maioris tamen explicationis causa adiicere voluit Gratiam, quo certius omnem operum respectum excluderet. Et ipsa antithesis satis aperte clamat non esse locum operibus, ubi regnat Dei gratia, praesertim ubi ad Dei electionem revocamur, qua Deus nondum natos antevertit. qua de re plura ad Ephesios capite 1.; nunc enim breviter tantum attingo, quae illic copiosius tractavi. *Quae data est.* Ab ordine temporis, argumentatur, nobis salutem gratis esse datam, quam minime eramus promeriti. Nam si ante mundi creationem elegit nos Deus, non potuit operum habere rationem, quae nulla erant, quum nondum essemus ipsi. Nam quod sophistae cavillantur, Deum operibus, quae praevidebat, fuisse adductum, non longa solutione indiget. Qualia enim futura erant opera, si essemus a Deo praeteriti, quum omnium bonorum fons et initium sit ipsa electio? Donatio haec gratiae, cuius meminit, nihil aliud est quam praedestinatio, qua sumus adoptati in Dei filios. Qua de re admonitos volui lectores, quia saepe Deus gratiam tunc demum nobis dare dicitur, ubi

eius effectum percipimus. Sed hic tractat Paulus, quid apud se statuerit ab initio. Dedit ergo, quod nullo merito provocatus nondum natis assignavit, ac in thesauris suis habuit repositum, donec re ipsa patefaceret, nihil se frustra statuere. *Tempora saecularia* hic nominat, sicuti ad Titum capite 1., perpetuam annorum seriem a mundo condito. Nam illa subtilior disputatio, quam agitat pluribus locis Augustinus, aliena est a mente Pauli. Sensus ergo est: Antequam ab omnibus retro saeculis tempora fluere inciperent. Porro notandum est, quod salutis fundamentum in Christo constituit: neque enim extra ipsum ulla est hominum vel adoptio, vel salus: quemadmodum etiam ad Ephesios capite 1. dictum est.

10. *Revelata autem nunc.* Observa ut apte connectat fidem, quam habemus ex Evangelio, cum arcana Dei electione, ac suum utrique locum assignet. Nunc Deus per Evangelium nos vocavit: non quia repentinum ceperit salutis nostrae consilium, sed quia sic ab ultima usque aeternitate statuerat. Nunc apparuit Christus in salutem nostram, non quia nuper in eum salvandi virtus collata fuerit, sed quia ante creatum mundum haec gratia nobis erat in eo reposita. Earum rerum cognitio per fidem nobis revelatur. Atque ita prudenter coniungit Apostolus Evangelium cum vetustissimis promissionibus Dei, ne ipsum contemptibile reddat novitas. Sed quaeritur an Patres latuerit sub Lege: nam si Christi demum adventu fuit revelata, sequitur ante fuisse absconditam. Respondeo, de plena exhibitione rei ipsius Paulum loqui, a qua Patrum quoque fides pendebat: ita nihil ipsis derogatur. Ideo enim Abel, Noha, Abraham, Moses, David et pii omnes unam nobiscum salutem adepti sunt, quia fiduciam locarunt in hac apparitione. Non igitur dum nobis revelatam esse Christi apparitione gratiam dicit, Patres arcet ab eius communione, quos eadem fides huius apparitionis nobiscum participes facit. Christus enim heri sicut hodie (Hebr. 13, 8.): sed non ante praefixum a Patre tempus, quum morte et resurrectione sua nobis se exhibuit. Atqui huc communiter, tanquam in unicum salutis pignus et complementum, tam nostra quam Patrum respicit fides. *Qui mortem quidem abolevit.* Quum Evangelio adscribit vitae illustrationem, non intelligit, a Verbo faciendum esse exordium, omissa Christi morte et resurrectione (nam Verbum potius in subiectam materiam recumbit); sed tantum significat, non aliter fructum huius gratiae pervenire ad homines quam per Evangelium. iuxta illud (II. Cor. 5, 19.): Erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians, et deposuit apud nos sermonem reconciliationis. Atque hoc insigne est ac memorabile Evangelii encomium, quod vocatur vitae illustratio. *Vitae* subiicit *immortalitatem*: ac si diceret veram et immortalem vitam. Nisi forte per vitam intelligere malis regenerationem, quam sequitur beata immortalitas, quae adhuc speratur. Et certe hoc nostrum vivere est, non quod habemus cum brutis animalibus commune, sed quod participatione imaginis Dei constat. Quia autem in hoc mundo non apparet quid sit, aut quid valeat talis vita: merito exprimendi causa immortalitatem addidit, quae est eius vitae, quae nunc acscondita est, revelatio.

11. *In quod positus.* Non frustra tantopere Evangelium una cum apostolatu suo commendat. Nihil enim usque adeo molitur Satan, quam ut sanae doctrinae fidem quoquo modo ex animis nostris exterminet: quia vero hoc non semper illi promptum est, si nos invadat aperto Marte, clandestinis et obliquis artibus nos adoritur. Nam ut fidem abroget doctrinae, piorum doctorum vocationem labefactat. Paulus ergo, quum mortem haberet prae oculis, non ignorans veteres et usitatas Satanae insidias, tam Evangelii doctrinam in genere, quam vocationem suam asserere voluit: sicuti utrumque erat necessarium. Nam ut longae conciones habeantur de Evangelii dignitate, non mul-

tum nobis proderunt, nisi teneamus, quale sit Evangelium. Multi enim consentient in istud universale principium de certa Evangelii auctoritate, qui postea tamen nihil habebunt certi, quod sequantur. Haec ratio est, cur nominatim velit se agnosci Paulus fidum et legitimum ministrum vivificae illius doctrinae, cuius meminerat. Atque huc pertinet, quod variis titulis se ornat in re una exprimenda. *Praeconem* se vocat, cuius partes sunt, principum et magistratuum decreta publicare. *Apostoli* nomen proprium est. Porro quia inter *doctorem* et discipulos est relatio, hoc quoque tertium nomen sibi adscribit, ut sciant, qui ab eo discunt, habere se magistrum divinitus sibi ordinatum. Quibus autem se positum esse testatur? Gentibus. nam de illis praecipua erat controversia: quod Iudaei negabant vitae promissiones ad alios, nisi ad carnales Abrahae filios, pertinere. Ergo ne dubia sit Gentium salus, affirmat se ad eas peculiariter a Deo fuisse missum.

12. *Quam etiam ob causam haec patior.* Satis notum est, hinc magis quam ulla alia de causa fuisse accensam Iudaeorum rabiem adversus Paulum, quod Evangelium Gentibus commune faceret. quanquam particula *quam ob causam* refert totum complexum, ideoque ad hoc postremum membrum de Gentibus restringi non debet. Ergo ne vincula, quibus detinebatur, aliquid de sua auctoritate minuerent, duobus argumentis contra pugnat. Causam enim sibi gloriosam potius quam turpem esse ostendit: quia non ob maleficium aliquod vinctus sit, sed quod Deo vocanti sit obsequutus. Est autem incredibile solatium, quum possumus bonam conscientiam iniquis hominum iudiciis opponere. Secundo a spe prosperi eventus argumentatur, nihil esse in suis vinculis pudendum. Hoc praesidio quisquis munitus erit, poterit maximas quasque tentationes superare. Et quum se *pudefieri* negat, alios animat suo exemplo ad eandem fortitudinem. *Novi enim, cui crediderim.* Hoc unicum est asylum, quo se recipere debent omnes pii, quoties eos mundus habet pro damnatis et desperatis: ut scilicet satis habeant, quod Deo probantur. quis enim finis, si ab hominibus pendeant? Atque hinc colligendum est, quantum ab opinione distet fides: quia, quum dicit Paulus: Novi, cui crediderim, significat nequaquem sufficere, si credas, nisi Deum habeas auctorem, atque eius rei tibi constet certitudo. Fides ergo neque hominum auctoritate nititur, neque ita in Deum recumbit, ut haesitet: sed cum scientia coniuncta esse debet. alioqui parum esset firma adversus innumeros Satanae insultus. Cui autem cum Paulo constat haec scientia, is experietur non frustra vocari fidem nostram victoriam, qua mundus vincitur, nec frustra dictum esse a Christo: Portae inferorum non praevalebunt (Matth. 16, 18.). Is, inquam, inter omnes procellas et tempestates tranquillus quiescet, cui hoc erit constitutum, Deum, qui mentiri ac fallere nequit, loquutum esse, ac indubie praestaturum, quod promisit. Rursum si cui non erit obsignata haec veritas, instar arundinis huc et illuc perpetuo nutabit. Proinde hic locus observatione dignus est: quia optime exprimit vim fidei, quum docet eam gloriam nos debere Deo tribuere in rebus maxime deploratis, ut non dubitemus ipsum fore veracem ac fidelem; deinde quum docet in Verbo perinde esse acquiescendum, ac si Deus e coelo nobis apparuisset. Nam quisquis hac persuasione non est instructus, nihil tenet. Semper autem meminerimus Paulum non in umbra philosophari, sed quasi in re praesenti constitutum serio testari, quid valeat aeternae vitae fiducia. *Persuasus sum, quod potens sit.* Quoniam periculorum vis et magnitudo nos saepe consternant, vel saltem ad diffidentiam sollicitant animos nostros: ideo necesse est hoc clypeo nos munitos esse, Satis in Dei virtute nobis esse praesidii. quemadmodum Christus, ubi nos securos esse iubet, hoc utitur argumento:

Pater, qui vos mihi dedit, maior omnibus est (Iohan. 10, 29.). Quo significat nos esse extra periculum, quum Dominus, qui nos in tutelam suam recepit, ad resistendum abunde sit potens. Non audet quidem Satan recta hanc cogitationem ingerere, Deum non posse, vel impediri, quominus impleat, quod promisit (quoniam a tanta in Deum blasphemia sensus noster abhorret), sed oculos mentesque nostras praeoccupando sensum omnem divinae potentiae adimit. Purgatum igitur animum esse oportet, qui non modo eam gustat, sed eius gustum inter quasvis tentationes retinet. Caeterum de potentia Dei quoties loquitur Paulus, actualem (ut sic dicam) intellige, vel ἐνεργουμένην, quemadmodum ipse alibi (Coloss. 1, 19.) vocat. Fides enim Dei virtutem cum Verbo semper coniungit, quod non procul imaginatur, sed intus conceptum habet ac possidet. Ita Rom. 4, 20., de Abraham: Non haesitavit, nec disceptavit, sed dedit gloriam Deo, certo persuasus, quod qui promiserat, potens esset etiam implere. Observa etiam nomen *Depositi* pro vita aeterna. nam inde colligimus, non aliter in manu Dei salutem nostram esse, ac sunt in manu depositarii, quae ipsius fidei custodienda tradimus. Si penes nos esset salus nostra, quot assiduo periculis exposita foret? nunc vero bene est, quod apud talem custodem reposita omni discrimine est superior.

13. Formam habe sanorum sermonum, quos a me audisti in fide et caritate, quae est in Christo Iesu. 14. Egregium depositum custodi per Spiritum sanctum, qui inhabitat in nobis. 15. Nosti hoc, quod aversati me fuerint omnes, qui sunt in Asia, quorum sunt Phygellus et Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori familiae: quoniam saepe me refocillavit, et de catena mea non erubuit: 17. Sed quum esset Romae, studiosius quaesivit me, et invenit. 18. Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam apud Dominum in die illo. et quam multa mihi Ephesi ministraverit, melius tu nosti.

13. *Formam habe.* Quod alii exponunt, Doctrina tua sit veluti exemplar, ad quod alii se forment, non recipio. Nihilo etiam propius accedit ad Pauli mentem expositio Chrysostomi, ut habeat in promptu Timotheus virtutum imaginem cordi suo insculptam ex Pauli doctrina. Mihi potius videtur praecipere Apostolus Timotheo, ut tenax sit doctrinae, quam didicit, non modo quod ad substantiam, sed etiam quod ad figuram ipsam orationis. Nam ὑποτύπωσις, quod verbum hic usurpat, est viva rerum expressio, ac si oculis praesentes subiicerentur. Sciebat Paulus, quam proclivis sit a pura doctrina vel lapsus, vel deflexio. Hanc ob causam sollicite cavet, ne declinet Timotheus ab ea docendi forma, quam acceperat; suamque docendi rationem quasi ad illud praescriptum exigat: non quod in verbis tanta sit religio, sed quia supra modum noxia est doctrinae vel minima deformatio. Hinc apparet qualis sit in Papatu theologia, quae usque eo degeneravit ab isto exemplari, quod Paulus commendat, ut similior sit augurum vel aruspicum aenigmatibus, quam doctrinae ex Dei verbo sumptae. Quid enim, obsecro, Paulinum resipiunt omnes scholasticorum libri? Haec adulterandae doctrinae licentia ostendit, quam non abs re Paulus ad nativam formam retinendam Timotheum invitet. Et *sanos sermones* opponit non tantum dogmatibus palam impiis, sed frigidis quaestionibus, quae pro sanitate nihil aliud quam languorem afferunt. *In fide et caritate.* Scio, particulam ἐν saepenumero ex phrasi linguae Hebraicae sumi pro Cum: sed hic alia mihi

videtur significatio. siquidem hanc quasi notam adscripsit Paulus sanae doctrinae, ut sciamus, quid contineat, et quae sit eius summa, quam totam suo more ad fidem et caritatem revocat. Et utramque constituit in Christo: ut certe eius cognitio duobus his membris praecipue constat. Tametsi enim est articulus singularis, qui cohaeret cum Caritatis nomine: idem tamen de fide subaudiendum est. Qui vertunt Cum fide et caritate, hunc faciunt sensum, ut Timotheus sanae doctrinae adiungat pietatis et caritatis affectum. Fateor quidem neminem posse in sana doctrina fideliter perseverare, nisi qui vera ipse fide et sincera caritate praeditus est. Verum prior expositio (meo iudicio) melius quadrat: ut Paulus exegetice exprimat, quales sint illi sermones, et cuius sint argumenti. Summam autem in fide et caritate sitam esse pronuntiat, quarum fons ac principium est Christi cognitio.

14. *Egregium depositum custodi.* Latius patet ista exhortatio. hortatur enim, ut respiciat, quid sibi datum sit a Deo, et tanto plus studii et diligentiae impendat, quanto excellentius est depositum. neque enim rei vulgaris tam severe solet exigi ratio. Ac Depositi quidem nomine, tam ministerii honorem quam dotes omnes intelligo, quibus instructus erat Timotheus. Alii ad ministerium solum restringunt: atqui potissimum ea notari puto, quae ipso ministerio potiora erant, nempe omnia Spiritus dona, quibus excellebat. Nomen Depositi alio quoque respectu usurpat, ut meminerit Timotheus reddendam aliquando esse rationem. fideliter enim administrandum est, quicquid nobis commisit Deus. Et τὸ καλὸν pro eximio vel praeclaro capitur. itaque non male Erasmus Egregium posuit, notandae praestantiae causa: quam versionem sequutus sum. Sed quae est custodiendi ratio? ne scilicet inertia nostra pereat, quod in nos Deus contulit, vel propter ingratitudinem vel abusum auferatur. Multi enim abiiciunt Dei gratiam, multi ea iam accepta se privant ac spoliant. Quoniam tamen eius custodiae difficultas vires nostras superat, ideo adiicit: *per Spiritum sanctum*, ac si diceret: Non requiro abs te plus quam possis; nam quod ex te non habes, Spiritus Dei sufficiet. Hinc sequitur, non aestimandas esse hominum vires ex Dei praeceptis, quia, sicuti verbis iubet, ita etiam verba sua cordibus inscribit, ac vires suppeditando efficit, ne frustra iubeat. Quod sequitur de *habitatione* Spiritus *in nobis*, significat praesens esse eius auxilium fidelibus: modo ne sibi oblatum respuant.

15. *Nosti hoc.* Defectiones istae, quas commemorat, poterant multorum concutere animos, et simul gignere varias suspiciones: ut solemus fere omnia in sinistram partem arripere. Eiusmodi offendiculis occurrit Paulus cum heroica animi fortitudine, ut boni omnes eorum perfidiam detestari discant, qui servum Christi ita deseruerant, quum solus capitis sui periculo communem sustineret causam; neque ideo vacillent, dum Paulum ipsum intelligunt minime Dei ope destitui. Nominat autem duos, quos credibile est fuisse prae aliis celebres, ut aditum praecludat eorum calumniis. Est enim usitatum transfugis ac militiae Christianae desertoribus, quo suam turpitudinem excusent, quascunque possunt criminationes fingere adversus fideles et probos Evangelii ministros. Phygellus et Hermogenes, quia sciebant ignaviam suam merito infamem esse posse apud fideles, adeoque flagitiosae perfidiae damnari: non dubitassent Paulum gravare falsis rumoribus, et impudenter laedere eius innocentiam. Ergo Paulus, ut fidem eorum mendaciis deroget, notam, quam merentur, illis inurit. Sic etiam hodie permulti, quia vel non admittuntur hic in ministerium, vel etiam abdicantur honore propter suam nequitiam, vel non aluntur otiosi, vel perpetrato furto aut scortatione aufugere coguntur: per Galliam deinde et alias regiones volitant, ac quascun-

que possunt criminationes in nos regerendo suae innocentiae approbationem inde mutuantur. Et tanta est quorundam fratrum imperitia, ut nos crudelitatis insimulent, si quis nostrum tales pingat suis coloribus. Atqui optandum foret, ut frontem omnes haberent stigmate notatam, unde agnoscerentur primo statim congressu.

16. *Det misericordiam Dominus.* Ex hac precatione colligimus minime perire officia sanctis impensa, etiamsi gratiam ipsi referre nequeant. Nam quod Deum precatur, ut mercedem rependat, hoc vim habet promissionis. Et simul ostendit Paulus suam gratitudinem, quum remunerandi vices in Deum transcribit, quia impar est solvendo. Quid si adfuisset remunerandi facultas? certe re ipsa testatus fuisset hominem se ingratum non esse. Porro notandum est, quod, quum Onesiphori solius beneficentiam laudet, ob eum toti familiae bene precatur. Unde colligimus, Dei benedictionem non tantum super caput iusti, sed super totam domum residere. tantus est Dei amor erga suos, ut se ad omnes, qui cum illis sunt coniuncti, diffundat. Quod Onesiphorum dicit *non erubuisse de sua catena*, id non modo liberalitatis signum est, sed etiam zeli: quandoquidem periculo se libenter obiecerit ac hominum infamiae, ut Paulum ipsum iuvaret.

18. *Det ei Dominus, ut inveniat.* Quidam ita exponunt: Det illi Deus, ut apud Christum iudicem misericordiam reperiat. Et sane hoc aliquanto est tolerabilius, quam locum illum Mosis: Pluit Dominus a Domino (Gen. 19, 24.), ita exponere: Pluit Pater a Filio. Fieri tamen potest, ut vehementia affectus Paulum ad repetitionem supervacuam impulerit, ut fieri solet. Haec autem precatio nos docet, quanto uberior merces eos maneat, qui sine spe terreni praemii sanctis exhibent sua officia, quam si praesentem ex manu hominum reciperent. Quid autem precatur? ut misericordiam inveniat. Qui enim erga proximos fuerit misericors, talem erga se experietur Deum. quae promissio nisi ad benignitatem exercendam acriter nos sollicitet ac stimulet, plus quam stupidi sumus. Unde sequitur etiam, Deum non merita nostra ex dignitate praemiari: sed hoc esse optimum et praestantissimum, quod nobis rependit, praemium, dum nobis ignoscit, seque non tam severum ostendit iudicem, quam Patrem indulgentem ac propitium.

CAP. II.

1. Tu ergo, fili mi, fortis esto in gratia, quae est in Christo Iesu, 2. Et quae a me audisti per multos testes, haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt ad alios etiam docendos. 3. Tu igitur feras afflictiones, ut bonus miles Iesu Christi. 4. Nemo, qui militat, implicatur vitae negotiis, ut imperatori placeat. 5. Quod si quis etiam certaverit, non coronatur, nisi legitime certaverit. 6. Laborare prius agricolam oportet, quam fructus percipiat. 7. Intellige, quae dico. det enim tibi Dominus intellectum in omnibus.

1. *Tu ergo.* Sicuti antea iusserat depositum servare per Spiritum, ita etiam nunc praecipit, ut in gratia roboretur. Quo dicto vult torporem et inertiam excutere. adeo enim ignava est caro, ut medio in cursu flaccescant etiam, qui praediti sunt egregiis donis, nisi identidem excitentur. Dicet quispiam: Quorsum attinet hominem hortari, ut *in gratia sit fortis*, nisi aliquae essent ad cooperandum liberi arbitrii partes? Respondeo, hoc ipsum, quod flagitat Deus

verbo suo a nobis, etiam Spiritu suo praestare, ut in gratia, quam nobis contulit, roboremur. Neque tamen supervacuae sunt exhortationes, quia Spiritus Dei nos intus docens facit, ne frustra et inutiliter illae insonent auribus. Quisquis ergo agnoscet, praesentem exhortationem non aliter potuisse esse fructuosam quam arcana Spiritus virtute, nunquam in ea liberum arbitrium stabiliet. Addit: *quae est in Christo Iesu*, ob duas causas: ut doceat non aliunde contingere quam a solo Christo, et nemini Christiano eam defuturam. Nam quum sit unus Christus omnibus communis, sequitur omnes eius gratiae esse participes, quae ideo in Christo esse dicitur, quod ipsam habere debeant, quicunque sunt Christi. Blanda haec filii appellatio, qua utitur, non parum ad conciliandam gratiam valet, quo melius in animum doctrina penetret.

2. *Et quae a me audisti.* Iterum ostendit, quantum sit de propaganda ad posteros sana doctrina sollicitus; nec tantum hortatur Timotheum, ut figuram eius et lineamenta retineat, quemadmodum prius fecit, sed etiam ut piis doctoribus eam per manus tradat, quo passim diffusa in multorum animis radices agat. Videbat enim fore, ut facile intercideret, nisi mature plurium ministerio spargeretur. Et sane videmus, quid paulo post Apostolorum mortem egerit Satan. Perinde enim ac si aliquot iam saeculis eorum fuisset sepulta praedicatio, innumera deliria invexit, quae prodigiosa absurditate Gentium omnium superstitiones vincerent. Non igitur mirum est, si Paulus, ut tale tantumque malum praecaveat, studiose vult suam doctrinam apud omnes pios Ministros deponi, qui ad eam tradendam idonei sint, ac si diceret: Vide, ut post mortem meam certa exstet doctrinae meae testificatio. Id autem fiet, si, quae a me didicisti, non ipse modo fideliter doceas, sed latius per alios cures publicanda. ergo quoscunque videbis aptos ad eam rem, illorum fidei commendes hunc thesaurum. *Fideles homines* nominat, non a fide, quae inter omnes Christianos est communis: sed per excellentiam, qui rata fide polleant. Possemus etiam Fidos vertere: quia pauci sunt, qui sincere creditam sibi doctrinam perpetuae memoriae conservare studeant. Alios impellit ambitio, eaque multiplex, alios avaritia, alios malignitas, alios periculorum metus tardat. singularis ergo hic requiritur fidelitas. *Per multos testes.* Non significat testes a se fuisse adhibitos solenni ritu, Timothei causa: sed quoniam nonnulli controversiam movere poterant, essetne a Paulo profectum, quod doceret Timotheus, an ab ipso confictum: omnem dubitationem eximit hac ratione, quod non clanculum in angulo fuerat loquutus, sed multi vivebant, qui possent testari nihil proferre Timotheum, quod non ex Pauli ore prius audissent, ipsi quoque. Ergo extra suspicionem futura erat Timothei doctrina, quum haberet permultos condiscipulos, qui testimonium illi possent reddere. Hinc discimus, quantum laborare debeat servus Christi pro conservanda ac tuenda doctrinae puritate, neque solum quamdiu vivit, sed quam longissime eius cura et studium extendere se poterit.

3. *Tu igitur feras afflictiones.* Non sine magna necessitate hanc secundam exhortationem attexuit. Se enim ad ferendas afflictiones comparent oportet, qui sua obsequia Christo offerunt. itaque nunquam erit perseverantia sine tolerantia malorum. Et ideo addit: Sicuti decet *bonum militem Christi*, quo verbo significat militare omnes, qui Christo serviunt, et eorum militiam non malis inferendis, sed magis patientia constare. Harum rerum meditatio plus quam necessaria nobis est. Videmus, quam multi hastas quotidie abiiciant, qui magnum nescio quid prae se ferebant. Unde id? quia cruci assuescere nequeunt. Primum tanta est mollities, ut militiam horreant; deinde non aliam tenent militandi rationem, quam ut ferocia cum adversa-

riis certent. quid autem sit possidere animas in patientia, discere non sustinent.

4. *Nemo, qui militat.* Perstat in similitudine, quam a militia sumpserat. Quanquam proprie loquendo, metaphorice prius dixit Christi militem: nunc vero comparatione utitur profanae militiae cum spirituali et Christiana, hoc sensu: Ea est disciplinae militaris ratio, ut, simulatque miles imperatori nomen dedit, relicta domo et negotiis omnibus, non nisi de bello cogitet, ita ut Christo penitus addicti simus, omnibus huius saeculi impedimentis solutos esse oportet. Per *negotia vitae* intelligit familiae administrandae curam et ordinarias occupationes. ut agriculturam suam rustici, mercatores sua commercia tabernasque deserunt, donec stipendiis suis sint perfuncti. Nunc applicanda est comparatio ad rem praesentem, quod, quisquis vult sub Christo militare, debet relictis omnibus mundi tricis et avocamentis se illi totum suaque studia addicere. Denique meminerimus veteris proverbii: Hoc age, quod significat, ita serio incumbendum esse peragendis Sacris, ut studium nostrum et intentionem nihil aliud impediat. Lectio illa vulgaris: Nemo militans Deo etc. corrumpit totum Pauli sensum. Porro Ecclesiae pastores sub Timothei persona alloquitur hic Paulus. Generalis quidem est sententia, sed quae peculiariter Verbi ministris competit. Videant ergo hi primum, quae sint a sua functione aliena, ut soluti Christum sequantur. deinde videant alii, quisque in suo ordine, quid eos a Christo abstrahat: ne hic coelestis Imperator minus habeat in nos iuris, quam sibi vindicat homo quispiam mortalis in profanos milites, qui in eius nomen iurarunt.

5. *Quod si quis etiam certaverit.* Nunc agit de perseverantia: ne quis putet se uno aut altero conflictu esse perfunctum. Ac similitudinem quidem ab athletis mutuatur, quorum nemo praemium obtinet, nisi ad extremum victor perstiterit. Sic prioris ad Cor. epist. cap. 9, 24.: Omnes quidem in stadio currunt, sed unus accipit bravium. sic currite, ut comprehendatis. Si quis itaque primo conflictu fatigatus statim ex campo se ad quietem subducat, inertiae damnabitur potius, quam ornabitur corona. Ita quum certare nos velit Christus tota vita: qui in medio victoriae cursu defecerit, honore se privat, etiamsi strenue coeperit. *Legitime certare* est prosequi certamen, quantum vel quoad lex praescribit: ne quis sibi modum ante tempus definiat.

6. *Laborare prius Agricolam.* Non ignoro secus verti hunc locum ab aliis, et fateor eos ad verbum transferre, quod Graece Paulus scripsit. sed qui diligenter contextum expendet, mihi assentietur. Deinde nota est Graeca ista phrasis, Laborantem, pro Laborare. participium enim loco infinitivi saepe Graeci usurpant. Sensus est igitur, non ante agricolas fructum colligere, quam in terrae cultura, in satione et aliis sudaverint. Quod si non parcunt laboribus agricolae, ut aliquando fructu potiantur, et patienter tempus messis exspectant: quanto absurdius est nos labores refugere, quos nobis iniungit Christus tanta mercede proposita?

7. *Intellige, quae dico.* Hoc non addidit propter similitudinum, quas posuit, obscuritatem, sed ut sibi ipse suggereret Timotheus, quanto praestantior sit sub Christi auspiciis militia, et quanto amplior merces. nam vix assidua meditatione hoc tandem sentimus. Quae subiicitur precatio, quasi vice correctionis addita est. quis enim usque ad incorruptibilem illam vitae futurae coronam non conscendunt nostrae mentes: Paulus ad Deum confugit, ut Timotheo det intellectum. Atque hinc colligimus non minus frustra nos doceri, nisi Dominus mentes aperiat, quam frustra darentur praecepta, nisi ipse suppeditaret vires implendi. Quis enim Paulo melius id potuit? atqui ut aliquo profectu doceat, discipulum sibi a Deo formari postulat.

8. Memento Iesum Christum excitatum a mortuis, ex semine David secundum Evangelium meum, 9. In quo laboro usque ad vincula, tanquam maleficus: sed sermo Dei non est vinctus. 10. Quamobrem omnia tolero propter electos, ut ipsi quoque salutem consequantur, quae est in Christo Iesu, cum gloria aeterna. 11. Fidelis sermo: si enim commortui sumus, etiam simul cum ipso vivemus: 12. Si sufferimus, etiam simul regnabimus: si negamus, ille quoque negabit nos: 13. Si increduli sumus, ille fidelis manet: negare se ipsum non potest.

8. *Memento Iesum.* Aliquam eius doctrinae partem, quam volebat salvam et integram ad posteros pervenire, nominatim exprimit. Verisimile autem est, eam potissimum attingi, de qua maxime timebat. quod etiam ex sequentibus patebit, quum de errore Hymenaei et Phileti loquetur. Negabant enim resurrectionem, cuius habemus certum in hac confessione pignus, dum factam esse mentiebantur. Caeterum quam necessaria fuerit haec Pauli admonitio, veteres historiae ostendunt. quascunque enim machinas potuit Satan, admovit ad destruendam hanc fidem. Nam quum sint duo eius membra, Christum ex semine David esse genitum, et ex morte resurrexisse: statim a tempore Apostolorum exortus est Marcion, qui humanae in Christo naturae veritatem abolere conatus est. sequuti sunt deinde Manichaei. Et haec pestis hodie quoque grassatur. Quod ad resurrectionem spectat, quam multi et quam variis artibus eius spem labefactare conati sunt? Tantundem igitur valet ista Pauli attestatio, ac si dixisset: Ne quis Evangelium meum calumniis depravet aut adulteret: ita docui, ita praedicavi, Christum, qui ex semine David natus homo erat, resurrexisse a mortuis. *Evangelium* vocat *suum*, non ut se auctorem profiteatur, sed ministrum. Caeterum in Christi resurrectione certum habemus nostrae omnium pignus. Proinde qui fatetur Christum resurrexisse, idem etiam de nobis futurum affirmat: quia non sibi resurrexit Christus, sed nobis. Non enim a membris suis avelli caput debet. Praeterea in Christi resurrectione continetur redemptionis et salutis nostrae complementum. nam mors quoque adiungitur. Christus ergo, qui mortuus est, resurrexit: cur? et in quem finem? hic ad nos veniendum est, atque hic etiam emergit vis et fructus utriusque, nempe tam resurrectionis quam mortis. Nam hoc principium semper tenendum est, Scripturam non solere de illis historice tantum ac frigide loqui, sed fructum subaudiendo. *Ex semine David.* Hac particula non modo asseritur humanae naturae veritas in Christo: sed etiam illi vindicatur honos et nomen Messiae. Negant haeretici Christum fuisse verum hominem, alii delapsum e coelo fingunt, alii tantum apparuisse in ipso hominis speciem: Paulus ex adverso clamat, ex semine David fuisse. quo haud dubie pronuntiat verum fuisse hominem, ex homine progenitum, nempe ex Maria. Hoc tam disertum testimonium, quo magis eludere conantur haeretici, impudentiam suam magis produnt. Iudaei et alii Christi hostes eum esse negant, qui olim promissus fuerat: Paulus autem affirmat Davidis esse filium, et ex ea familia ducere originem, ex qua Messiam descendere oportuit.

9. *In quo laboro.* Est anticipatio. vincula enim apud imperitos fidem detrahebant illius Evangelio. Fatetur ergo se, quod ad externam speciem, instar scelerati hominis vinctum esse: sed addit, sua vincula non obstare, quominus libero cursu procedat Evangelium. Immo electis salutare esse, quod patitur, quia ad eorum confirmatio-

nem valeat. Haec invicta est martyrum Christi fortitudo, dum conscientia bonae causae, quam agunt, eos supra mundum attollit: ut non tantum corporis dolores et cruciatus, sed quamvis ignominiam quasi ex alto despiciant. Imo hac cogitatione erigere se debent omnes pii, dum Evangelii ministros contumeliose tractari vident ab adversariis, ne propterea minus reverenter de doctrina sentiant: sed dent gloriam Deo, cuius virtute illam erumpere vident per omnia mundi obstacula. Et sane nisi nimium carni addicti essemus, sola haec consolatio sufficere nobis in persequutionibus deberet: quod si impiorum saevitia opprimimur, nihilominus propagatur Evangelium, et latius se diffundit. Nam quicquid illi moliantur, adeo non abruunt neque exstinguunt Evangelii lucem, ut clarius emicet. Libenter ergo, vel saltem placatis animis feramus, tam corpus nostrum quam nomen carcere occlusum teneri, modo perrumpat Dei veritas, ac longe lateque se diffundat.

10. *Quamobrem omnia tolero.* Ab effectu demonstrat, quam nihil sit in suis vinculis probrosum, quum scilicet electis magnopere sint utilia. Quod se *propter electos tolerare* dicit, hoc argumento est, quanto pluris faciat Ecclesiae aedificationem quam se ipsum. Neque enim mori tantum, sed etiam inter scelestos deputari paratus est, ut Ecclesiae salutem promoveat. Caeterum idem hoc loco docet Paulus, quod primo capite ad Coloss. 24., ubi dicit se implere, quae desunt Christi passionibus, pro corpore eius, quod est Ecclesia. Unde Papistarum impudentia abunde refellitur, qui inde colligunt mortem eius fuisse pro peccatis nostris satisfactoriam. quasi vero aliud morti suae arroget Paulus, quam quod piorum fidem sit confirmatura. Nam mox additur expositio, quum salutem fidelium non alibi statuit quam in Christo. Sed petat plura, qui volet, ex eo capite, quod citavimus. *Cum gloria aeterna.* Hic finis est salutis, quam in Christo consequimur. Salus enim nostra est Deo vivere, quae incipit a regeneratione nostra: absolvitur autem plena nostri liberatione, quum nos Deus ex mortalis vitae aerumnis subductos in regnum suum colligit. Ad hanc salutem accedit participatio coelestis, adeoque divinae gloriae. Ergo ut Christi gratiam amplificaret, nomen aeternae gloriae saluti apposuit.

11. *Fidelis sermo.* Praefationem adhibet sententiae, quam mox proferet, quia nihil a sensu carnis magis est alienum, quam moriendum esse, ut vivamus, ac mortem esse vitae aditum. Nam ex aliis locis colligere licet, Paulum in rebus valde seriis, aut creditu minus facilibus, ita praefari solitum. Summa autem est, non aliter nos vitae et gloriae Christi fore socios, nisi prius cum eo mortui et humiliati fuerimus, sicut dicit ad Romanos 8, 29., electos omnes esse praeordinatos, ut configurentur imagini eius. Hoc tam exhortandis fidelibus quam consolandis dictum est. Quem enim non acuat ista exhortatio, non moleste ferendas esse affiictiones, quarum tam felix erit exitus? Eadem cogitatio suaviter temperat, quicquid acerbitatis est in cruce: quia neque dolores, neque tormenta, neque probra, neque mors, horrori nobis esse debent, in quibus communicamus cum Christo: praesertim quum omnia haec praeludia sint triumphi. Suo igitur exemplo pios omnes animat Paulus, ut hilari animo afflictiones pro Christi nomine suscipiant, in quibus iam gustum habent futurae gloriae. Quod si ab opinione nostra id abhorret, ac crux ipsa adeo nos consternat et oculos perstringit, ut Christum non sentiamus: meminerimus hunc clypeum opponere, Fidelis sermo. Et sane ubi adest Christus, illic agnoscere debemus vitam et felicitatem. Ergo mordicus tenenda ista communicatio, quod non seorsum morimur, sed cum Christo, ut nobis cum eo post sit communis vita: nos cum eo pati, ut gloriae simus consortes. Caeterum per mortem intelligit totam illam

externam mortificationem, de qua loquitur secundae ad Corinthios epist. cap. 4, 10.

12. *Si negamus*. Comminatio quoque additur ad excutiendam ignaviam. Nihil enim iis cum Christo esse denuntiat, qui persequutionis terrore confessionem nominis eius abiiciunt. Quam enim est indignum, pluris esse nobis caducam hanc mundi vitam, quam sacrosanctum Filii Dei nomen? Et cur censeret inter suos, qui perfide eum repudiant? Nihil hic valet infirmitatis patrocinium. nisi enim se vanis blanditiis sponte fallerent homines, instructi Spiritu fortitudinis constanter resisterent. Quod flagitiose Christum abnegant, id non infirmitatis modo, sed infidelitatis est: quia mundi illecebris excoecati nullam in regno Dei vitam cernunt. Sed haec doctrina meditatione opus habet magis quam explicatione. Clara enim sunt Christi verba: Qui me negaverit, negabo et ego illum (Matth. 10, 33). Restat, ut quisque apud se reputet, non esse hoc puerile terriculamentum, verum serio pronuntiari a iudice, quod suo tempore verum fuisse constabit. Quod sequitur continuo, *fidelem manere illum*, etiamsi fuerimus increduli, hunc habet sensum, Nihil filio Dei aut eius gloriae decedere nostra perfidia: quia se ipso contentus minime nostra confessione indigeat, ac si dixisset: Deserant Christum, qui volent, nihil illi auferunt, siquidem ipsis perditis integer manet. Quanquam plus exprimit, Christum scilicet non esse nostri similem, ut a veritate sua desciscat. Unde patet, alienari a Christo, quicunque eum abnegant. Atque ita impiis defectoribus blanditias, quibus se demulcent, excutit: quia, ut sunt versipelles, Christum similiter multiformem et varium libenter fingerent. quod fieri posse negat Paulus. Interea tamen tenendum est, quod priore loco attigi, fidem nostram ideo fundari in perpetua et inflexibili Christi veritate, ne inconstantia hominum vel defectione vacillet.

14. Haec admone, contestans coram Domino, ne verbis disceptent, ad nullam utilitatem, ad subversionem audientium. 15. Stude te ipsum probatum exhibere Deo, operarium non erubescentem, recte secantem sermonem veritatis. 16. Caeterum profanas clamorum inanitates omitte. ad maiorem enim proficient impietatem, 17. Et sermo eorum, ut gangraena, pastionem habebit, quorum de numero est Hymenaeus et Philetus, 18. Qui circa veritatem aberrarunt, dicentes resurrectionem iam esse factam, et subvertunt quorundam fidem.

14. *Haec admone*. Demonstrativum Haec habet pondus: significat enim summam illam Evangelii, quam posuit, et quas addidit exhortationes, esse tanti momenti, ut illis suggerendis nunquam debeat fatigari bonus Minister. res enim dignas esse, quae assidue tractentur, et quarum non possit esse nimia commemoratio. Haec sunt, inquit, quibus non tantum semel tradendis, sed frequenter inculcandis te operam dare volo. Solam enim aedificationem respicere debet bonus doctor, et in eam solam insistere. Ex adverso non tantum a frigidis quaestionibus eum abstinere iubet, sed alios etiam prohibere, ne ipsas sectentur. λογομαχεῖν est operam dare contentiosis disputationibus, quas fere parit argutiarum studium. *Contestatio coram Deo* ad terrendum valet, atque ex hac severitate colligimus, quam perniciosa res sit Ecclesiae litigiosa scientia: hoc est, quae posthabita pietate ostentationi servit. qualis est tota speculativa (quam vocant) theologia Papatus. *Ad nullam utilitatem*. Duplici nomine λογομαχίαν

damnat, quod fructu careat, et quod valde sit noxia infirmos turbando. Tametsi autem in versione sequutus sum Erasmum, quia minime dissidebat a mente Pauli: volo tamen monitos lectores, ita resolvenda esse Pauli verba: Quod nullam ad rem utile est. Dicit enim Graece εἰς οὐδὲν χρήσιμον. ego istud χρήσιμον in nominativo casu lego, non accusativo. et certe oratio sic melius fluet, ac si dixisset: Quid enim attinet, quum nullus inde profectus veniat, multum autem mali? quia subvertitur multorum fides. Notemus primum, hac sola de causa merito improbari doctrinam, quod nihil prosit. Neque enim curiositati nostrae obsequi vult Deus, sed utiliter nos instituere. Valeant ergo speculationes omnes ac facessant, quae aedificationem nullam afferunt. Sed hoc secundum longe deterius est, quum *ad subversionem audientium* agitantur quaestiones, alioqui iam infructuosae. Atque utinam animum huc adverterent, qui semper ad digladiandum lingua sunt armati, imo certandi materiam quavis ex quaestione aucupantur, adeoque in singulis verbis aut syllabis aucupia tendunt. Sed alio rapit eos ambitio, et interdum etiam fatalis paene quidam morbus. quod in nonnullis expertus sum. Quod autem de subversione tradit Apostolus, verissimum esse res ipsa quotidie docet. Nam et naturale est, altercando amitti veritatem: et Satan dissidiorum praetextu ad turbandos infirmos abutitur, et destruendam eorum fidem.

15. *Stude te ipsum.* Quoniam ex hoc fonte nascuntur omnes pugnae in doctrina, quod ingeniosi homines se venditare coram mundo cupiunt, optimum et aptissimum remedium opponit hic Paulus, dum praescribit Timotheo, ut in Deum coniectos habeat oculos, ac si diceret: Alii plausum captant theatri, tu autem studeas approbare te ac tuum ministerium Deo. Et certe nihil est, quod vanam eminendi cupiditatem magis coerceat, quam dum reputamus nobis esse cum Deo negotium. Quod ἀνεπαίσχυντον Erasmus transtulit Non erubescendum, tametsi non impugno: malui tamen active exponere *non erubescentem*, quia et magis usitata est haec significatio apud Graecos, et melius visa est praesenti loco convenire. Subest enim adhuc antithesis: Qui contentionibus turbant Ecclesiam, ideo tam acriter fervent, quod pudet eos vinci, ac sibi turpe ducunt aliquid nescire. Paulus contra ad Dei iudicium nos revocat. ac primo quidem iubet esse non otiosos disputatores, sed *operarios*, quo nomine oblique perstringit eorum stultitiam, qui nihil agendo tantopere se torquent. Simus ergo operarii in aedificanda Ecclesia, atque ita operam nostram impendamus Deo, ut fructus aliquis appareat: tunc nulla erit erubescendi causa. Quia utcunque garrulis ostentatoribus disputando pares non simus, sufficiet tamen aedificandi studio, industria, fortitudine et doctrinae efficacia esse superiores. In summa, iubet Timotheum gnaviter laborare, ut coram Deo non pudefiat: quum ambitiosi unum hunc pudorem horreant, ne quid deperdant ex opinione acuminis vel reconditae scientiae. *Recte secantem.* Pulcra metaphora, et quae scite exprimit praecipuum docendi finem. Nam quum solo Dei verbo contentos esse nos oporteat: quorsum quotidianae conciones, et ipsum quoque Pastorum munus? nonne in medio posita est Scriptura? At Paulus secandi partes Doctoribus assignat, ac si pater alendis filiis panem in frustra secando distribueret. Commendat autem rectam sectionem Timotheo, ne in secando cortice occupatus (ut solent inepti homines) ipsam interiorem medullam intactam relinquat. Quanquam generaliter hoc nomine prudentem verbi distributionem, et quae rite ad auditorii profectum attemperatur, intelligo. Alii enim mutilant, alii discerpunt, alii contorquent, alii disrumpunt, alii in cortice (ut dixi) haerentes, non perveniunt ad ipsam animam. His omnibus vitiis opponitur recta sectio, hoc est, ex-

plicandi ratio ad aedificationem formata. Est enim quasi regula, ad quam exigere convenit omnem Scripturae interpretationem.

16. *Caeterum profanas.* Quid de his vocabulis sentiam, dixi ultimo capite epistolae prioris: inde igitur petant lectores. Quo autem magis deterreat Timotheum ab ista profana et sonora garrulitate, admonet quendam esse veluti labyrinthum, vel potius profundum gurgitem, unde nullus pateat exitus, sed in quem magis se ac magis demergant homines.

17. *Et sermo eorum, ut gangraena.* Admonuit me Benedictus Textor medicus, hunc locum male ab Erasmo versum fuisse, qui ex duobus morbis plane diversis unum fecit. Cancrum enim posuit loco gangraenae. Atqui Galenus cum in aliis locis passim, tum vero ubi definitiones ponit in libello De tumoribus praeter naturam, alterum distinguit ab altero. Et Paulus Aegineta ex illius auctoritate libro sexto cancrum ita definit: tumorem esse inaequalem, oris tumidis, adspectu taetrum, lividum et absque dolore. Postea duas species recenset, ut faciunt alii medici. quosdam enim cancros esse latentes sine ulcere: quosdam vero ulcerosos, ubi scilicet praevalet atra bilis, ex qua gignuntur. De gangraena autem Galenus tam in libello iam citato, quam libro secundo ad Glauconem, Aetius item libro decimo quarto, et idem Aegineta libro quarto sic loquuntur: eam provenire ex magnis phlegmonis, si in aliquod membrum violenter incubuerint, ita ut pars illa destituta calore et spiritu vitali ad exstinctionem tendat. Quod si emortua penitus fuerit, tunc morbum Graeci sphacelon vocant, Latini siderationem, vulgus ignem sancti Antonii. Reperio quidem Cornelium Celsum ita distinguere, ut cancer sit genus, gangraena species. verum eius error ex compluribus probatae fidei medicorum locis palam refellitur. Potuit autem eum fallere vocum affinitas Cancer et Gangraena. Sed in Graecis vocibus non potest similis esse hallucinatio. *Καρκίνον* enim illi cancrum appellant, tam animal quam morbum: quum gangraenam putent Grammatici deduci *ἀπὸ τοῦ γραίνειν*, quod est edere. Proinde retinendum est hic vocabulum Gangraenae, quo usus est Paulus, quod etiam pastioni optime convenit. Iam etymologiam notavimus. sed omnes medici talem eius naturam esse affirmant, ut nisi quam ocissime succurras, ad contiguas partes serpat, adeoque in ossa penetret, nec grassandi finem faciat, nisi homine exstincto. Quum ergo gangraenam protinus sequatur *νέκρωσις*, vel sideratio, quae mox suo contagio inficit reliqua membra usque ad universalem corporis interitum, eleganter cum tam exitiali contagione Paulus adulterinas doctrinas comparat. Nam si aditum illis semel dederis, pervadunt usque ad totius Ecclesiae exitium. Quum igitur tam noxia sit contagio, mature occurrere convenit, neque exspectare, dum progressu ipso vires acquisierit. non enim tunc erit subveniendi tempus. Hinc horribilis Evangelii exstinctio in Papatu, quod inscitia Pastorum, vel inertia, diu et licenter grassatae sunt corruptelae, quae puritatem doctrinae paulatim abolerent. *Quorum de numero.* Monstrat digito pestes ipsas, ut sibi ab illis omnes caveant. nam si latere tales homines, qui perniciem machinantur toti Ecclesiae, patimur: quodammodo illis facultatem damus ad nocendum. Tegenda quidem sunt fratrum vitia: sed quorum contagio latius non grassatur. Ubi autem multis est periculum, crudelis est nostra dissimulatio, nisi in tempore malum ipsum latens prodimus. Quid enim? an ut uni parcam, meo silentio peribunt centum aut mille? Neque vero soli Timotheo hoc dictum Paulus voluit, sed omnibus gentibus ac saeculis testatam esse voluit duorum hominum impietatem, ut viam praecluderet pravae et exitiali eorum doctrinae. Postquam autem recessisse eos a veritate dixit, speciem ipsam erroris designat, quod iactarent, *resurrectionem esse*

factam: procul dubio allegoricam nescio quam resurrectionem fingendo. quod etiam hac aetate tentarunt impuri quidam canes. Atque hoc artificio praecipuum illud fidei nostrae caput de resurrectione carnis subruit Satan. Quod vetus est ac obsoletum hoc delirium, quod tam severe damnatum a Paulo, minus turbare nos debet. sed quum audimus, iam tunc ab Evangelii exordio *subversam fuisse quorundam fidem*, tale exemplum acuere debet nostram diligentiam, ut mature a nobis et aliis tantam pestem arceamus. Nam (quae ad vanitatem est hominum propensio) nulla est tam monstruosa absurditas, cui non apertae sint quorundam aures.

19. Firmum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc: Novit Dominus, qui sint sui. Et: Discedat ab iniustitia, quicunque invocat nomen Christi. 20. In magna quidem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, sed etiam lignea et fictilia, et alia quidem in honorem, alia in contumeliam. 21. Si quis ergo expurgaverit se ipsum ab his, erit vas in honorem sanctificatum, et utile Domino ad omne opus bonum comparatum.

19. *Firmum tamen.* Plus satis experimur, quantum pariant offendiculi eorum defectiones, qui eandem nobiscum fidem aliquando sunt professi. praesertim vero id in hominibus notis contingit, et quorum nomen prae aliis celebratum fuit. Nam si quis ex vulgo deficiat, non ita movemur. At vero qui excelluerunt communi hominum opinione, sicuti prius columnae videbantur: ita cadere nequeunt, quin alios in commune praecipitium trahant: saltem nisi aliunde fulciatur eorum fides. Hoc nunc agit Paulus. significat enim non esse causam, cur labascant pii, etiamsi videant ruere, quos putabant esse firmissimos. Porro hac consolatione utitur, hominum levitatem aut perfidiam non posse obstare, quominus Ecclesiam suam Deus ad extremum usque servet. Ac primum quidem nos revocat ad Dei electionem, quam metaphorice appellat *fundamentum*, firmam et stabilem eius constantiam hoc nomine indicans. Quanquam hoc totum pertinet ad certitudinem salutis nostrae comprobandam, siquidem ex electis Dei sumus, ac si diceret, non pendere electos Dei ex variis eventis, sed inniti solido et immobili fundamento, quia in manu Dei sit eorum salus. Nam sicuti omnem plantationem, quam non plantavit coelestis Pater, eradicari oportet (Matth. 15, 13.): ita nullis ventis aut procellis obnoxia est radix, quae manu eius est fixa. Sit ergo hoc primum: in hac tanta infirmitate carnis nostrae electos tamen esse extra periculum, quia non stent propria virtute, sed in Deo sint fundati. Quod si fundamenta hominum manu iacta tantum habent firmitudinis, quanto solidius erit, quod ab ipso Deo positum est? Scio a nonnullis referri hoc ad doctrinam: ne quis eius veritatem aestimet ex hominum inconstantia. verum ex contextu facile colligitur Paulum de Ecclesia Dei loqui, aut de electis. *Habens sigillum hoc.* Quia nomen Signaculi quosdam fefellit, qui notam vel insigne ita vocari putarunt, ego Sigillum reddidi, quod minus habet ambiguitatis. Et sane intelligit Paulus sub arcana Dei custodia, tanquam signatorio annulo, contineri salutem electorum, quemadmodum Scriptura (Psal. 69, 29. Philipp. 4, 3.) testatur scriptos esse in libro vitae. Caeterum tam nomen Sigilli quam sententia, quae sequitur, admonet non esse ex sensu nostro iudicandum de electorum vel multitudine vel paucitate. Quod enim obsignavit Deus, nobis vult quodammodo esse clausum. deinde si proprium Dei est, *nosse, quinam sint sui,* non mirum est, si nos saepe magnus

numerus lateat, si fallamur etiam in delectu habendo. Semper tamen notandum, cur et in quem finem sigilli mentionem faciat: nempe quum videmus tales casus, ut mox veniat nobis in mentem, quod docet Iohannes (I. Ioh. 2, 19.): Ex nobis non fuisse, qui a nobis exierunt. Unde sequetur duplex fructus, quod non concutietur fides nostra, ac si ab hominibus penderet, neque etiam consternabimur, ut in rebus inopinatis fieri solet: deinde quod Ecclesiam nihilominus salvam fore persuasi, aequiore animo patiemur reprobos abire in suam sortem, cui destinati erant: quia manebit integer numerus, quo Deus contentus est. Ergo quoties aliquid subitae mutationis praeter opinionem ac spem nostram in hominibus accidit, statim hoc nobis in mentem veniat: Novit Dominus, qui sui sint. *Discedat ab iniustitia.* Sicuti prius scandalo occurrit, ne ullius hominis defectio trepidationem nimiam incuteret fidelibus: ita nunc proposito tali hypocritarum exemplo, docet non esse ficta professione Christianismi cum Deo ludendum, ac si diceret: Quum ita hypocritas Deus ulciscitur eorum nequitiam detegendo, discamus sincera conscientia eum timere, ne quid nobis simile contingat. Quisquis ergo Deum invocat, hoc est, se ex populo Dei esse profitetur ac censeri vult, ab omni impietate procul absit. Nam hic *invocare nomen Christi* perinde valet atque gloriari eius titulo, vel iactare se esse ex grege illius, quemadmodum Ies. 4, 1. et Genes. 48, 19. invocari nomen viri super mulierem, significat mulierem censeri legitima coniugis appellatione, et nomen Iacob invocari super totam sobolem, est familiae nomen retineri perpetua serie, eo quod originem ab ipso ducat.

20. *In magna quidem domo.* Iam ulterius pergit, ac similitudine demonstrat, adeo non debere nos turbari, quum aliquos videmus, qui ad tempus eximiam pietatem et summum zelum prae se tulerunt, turpiter retroagi: ut potius debeamus agnoscere decoram et aptam providentiae divinae administrationem. Quis enim amplam domum vituperabit, si omni genere supellectilis abundet, ideoque vasa habeat non tantum ad splendidos usus accommodata, sed etiam viles ac pudendos? Imo haec distinctio ad ornatum pertinet, si quemadmodum fulget abacus et mensa auro et argento, sic culina fictilibus et testaceis instructa est. Quid ergo miramur, si Deus, tam dives et copiosus paterfamilias, in hoc mundo, tanquam in ampla domo, varios habeat homines, tanquam multiplicem supellectilem? Caeterum non convenit inter interpretes, an domus magna Ecclesiam solam, an totum mundum significet. Ac contextus quidem huc potius nos ducit, ut de Ecclesia intelligamus. neque enim de extraneis disputat Paulus, sed de ipsa Dei familia. Quod tamen pronuntiat, generaliter verum est. adeoque alibi ab eodem Apostolo ad totum mundum extenditur: ad Romanos scilicet capite 9, 21., ubi reprobos omnes hoc nomine comprehendit. Proinde non valde pugnandum est, si quis ad mundum simpliciter referat. Quanquam non dubium est, quin Paulus huc tendat, non debere adeo videri absurdum, quod mali bonis permisti sint, quod praecipue fit in Ecclesia.

21. *Si quis ergo expurgaverit.* Si reprobi vasa sunt in contumeliam, eam in se inclusam habent, domum tamen non deformant, nec dedecus ullum afferunt patrifamilias, qui in varietate supellectilis unumquodque vas ad usum, quem meretur, destinat. Sed nos eorum exemplo discamus ad honestos et meliores usus nos aptare. Nam in reprobis perinde ac in speculis conspicimus, quam detestanda sit hominis conditio, nisi Dei gloriae ex animo serviat. Ergo eiusmodi exempla optimam exhortationis materiam nobis praebent, ut sanctitati et innocentiae studeamus. Quod autem multi abutuntur hoc testimonio, ut penes volentem et currentem constituant,

quod alibi testatur Paulus (Rom. 9, 16.) esse miserentis Dei, perquam frivolum est. Neque enim hic Paulus de electione hominum disputat, ut doceat, quaenam sit eius causa, quemadmodum ad Romanos capite nono; sed tantum vult nos dissimiles esse impiis, quos exitio suo natos esse cernimus. Proinde stultum est, ex his verbis colligere, sitne in hominis potestate se aggregare in numerum filiorum Dei, sibique auctorem esse suae adoptionis. Non hoc agitur in praesentia. Sufficiat brevis ista admonitio adversus eos, qui iubent hominem facere, ut praedestinetur; quasi vero praescribat Paulus hominibus, quid agere debuerint, antequam nati essent, imo ante constituta mundi fundamenta. Alii, qui liberum arbitrium hinc colligunt homini suppetere ad se praeparandum, ut aptus sit et formatus in obsequium Dei, minus quidem inepti sunt prima specie quam illi priores; nihil tamen firmum afferunt. Praecipit Apostolus, ut se expurgent ab immunditie impiorum, quicunque Domino se consecrasse cupiunt; idem passim Deus praecipit. Neque enim aliud hic audimus, quam quod habuimus iam apud eundem Paulum compluribus locis, ac praesertim in secunda ad Corinthios: Mundamini, qui fertis vasa Domini. Hinc sine controversia patet, nos vocari ad sanctitatem. Sed alia est de vocatione officioque Christianorum, alia de facultate vel potentia quaestio. Requiri a fidelibus, ut se purificent, non negamus; sed has esse suas partes, alibi Dominus pronuntiat, quum per Ezechielem (36, 25.) promittit, se missurum aquas mundas, ut mundemur. Quare potius a Domino flagitandum, ut nos purget, quam frustra in hoc tentandae absque eius auxilio vires nostrae. *Vas in honorem sanctificatum* significat separatum in usus honestos ac splendidos. Ita et patrifamilias *utile* pro eo, quod est ad gratos usus accommodum. Postea metaphoram explicat, quum addit, nos debere esse formatos *ad omne opus bonum.* Facessant ergo insanae fanaticorum hominum voces: Serviam gloriae Dei, ut Pharao. Quid enim interest, modo glorificetur Deus? Nam hic aperte Deus ostendit, qualiter nos sibi servire velit, pie scilicet ac sancte vivendo.

22. Iuveniles cupiditates fuge; sequere autem iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus invocantibus Dominum ex puro corde. 23. Stultas vero et ineruditas quaestiones vita, sciens, quod generant pugnas. 24. Atqui servum Domini non oportet pugnare; sed placidum esse erga omnes, propensum ad docendum, tolerantem malorum, 25. Cum mansuetudine erudientem (vel *castigantem*) eos, qui obsistunt, si quando det illis Deus poenitentiam in agnitionem veritatis, 26. Et excitationem a laqueo diaboli, a quo capti tenentur ad ipsius voluntatem (vel *reditum ad sanam mentem*).

22. *Iuveniles cupiditates.* Conclusio superiorum; nam quum facta inanium quaestionum mentione per hanc occasionem ad notandos Hymenaeum et Philetum delapsus esset, quos ambitio et vana curiositas a recta fide abduxerat: iterum hortatur Timotheum, ut a peste tam noxia abstineat. Atque in hunc finem vitandas admonet iuveniles cupiditates, quo nomine non intelligit vel protervìam in venerem, vel alias turpes lascivias, vel dissolutas libidines, quibus ut plurimum iuvenes laborant; sed quosvis impetus, ad quos fervidior illa aetas plus aequo propensa est. Si quod certamen motum fuerit, multo citius incalescunt iuvenes quam maturae aetatis viri, facilius irritantur, saepius labuntur imperitia, maiore etiam

confidentia et temeritate ruunt. Quare non immerito iuvenem admonet Paulus, ut ab aetatis vitiis diligenter sibi caveat, quae facile alioqui ad contentiones inutiles possent eum abripere. *Sequere iustitiam.* Contrarios affectus commendat, qui mentem eius retinere possint, ne exsultet iuvenili aliqua intemperie, ac si diceret: Haec sunt, quibus totus addictus esse debes, tuumque studium impendere. Ac primo quidem Iustitiam nominat, hoc est, rectam vivendi rationem; postea adiungit *fidem* et *dilectionem*, quibus illa proprie constat. Pax ad praesentem causam maxime pertinet. Contentiosos enim esse oportet ac litigandi cupidos, qui quaestionibus, quas prohibet, delectantur. Hic Dei invocatio per synecdochen generaliter pro cultu capitur, nisi ad professionem referre malis. Sed quia in cultu Dei hoc praecipuum est caput, ideo saepe Dei invocatio totam religionem vel cultum Dei significat. Caeterum dubium est, quum *pacem* quaerere iubet *cum omnibus Dominum invocantibus*, proponatne in exemplum omnes fideles, ac si diceret, hoc debere omnibus veris Dei cultoribus commune esse studium; an vero praecipiat, ut cum illis Timotheus colat pacem. Hic posterior sensus videtur melius convenire.

23. *Stultas vero quaestiones.* Ideo stultas vocat, quia sunt *ineruditae*, hoc est, nihil ad pietatem conferunt, qualicunque alias acumine sint vendibiles. Hoc enim vere demum sapere est, quum utiliter sapimus, quod diligenter notandum est. Videmus enim, quam praepostera futilium argutiarum admiratione ducatur mundus, et quantopere eas appetat. Ne ergo nos placendi ambitio ad captandam ex tali ostentatione gratiam sollicitet, semper nobis occurrat hoc Pauli elogium, quae in maximo pretio habentur quaestiones, esse tamen insulsas eo, quod sint infructuosae. Deinde malum etiam, quod parere solent, exprimit, nec aliud dicit, quam quod experimur quotidie, eas scilicet iurgandi et digladiandi praebere materiam. Neque tamen quicquam proficit maior pars tot documentis admonita.

24. *Atqui servum Domini.* Hoc est Pauli argumentum: Servum Dei alienum a litibus esse oportet, stultae autem quaestiones sunt litigiosae: ergo quisquis servus Dei esse et haberi cupit, ab illis abhorrere debet. Quod si vel uno hoc nomine fugiendae sunt supervacuae quaestiones, quod servo Dei pugnare est indecorum: quam impudenter faciunt, qui assidua certamina movendo venditare se data opera audent? Nunc prodeat in medium Papistarum theologia: quid omnino in ea reperietur praeter litigandi et pugnandi artem? Ergo quo quisque magis in ea profecerit, eo magis erit ineptus ad serviendum Christo. Quum *placidum esse* iubet servum Christi, virtutem requirit contentionum morbo adversam. Eodem pertinet, quod mox sequitur, ut sit διδακτικός. Neque enim doctrinae locus erit, nisi adsit moderatio et aequabile quoddam temperamentum. Quem enim modum tenebit doctor, ubi ad pugnam efferbuerit? Proinde ut quisque ad docendum maxime est appositus, ita a rixis et certaminibus maxime abhorret. Verum quia interdum vel bilem, vel fastidium movere potest quorundam hominum importunitas: ideo *tolerantiam* adiungit, simul causam notans, cur sit necessaria, nempe quia pius Doctor tentare etiam debet, an reducere in viam possit contumaces et praefractos, quod fieri nequit nisi adhibita mansuetudine.

25. *Si quando det illis.* Haec particula Si quando vel Si forte rei difficultatem notat, ut prope incredibilis sit vel desperata. Ergo intelligit Paulus, etiam erga indignissimos esse *mansuetudine* utendum; atque ut nulla principio spes appareat profectus, debere tamen periculum fieri. Eadem ratione *daturum Deum* commemorat. Quia enim in manu Dei est hominis conversio: quis scit, an, qui ho-

die videntur indociles, Dei virtute subito in alios homines mutandi sint? Quisquis ergo cogitabit donum et opus Dei esse poenitentiam, plus sperabit multo, et hac fiducia animatus plus laboris et studii impendet ad erudiendos rebelles. Sic enim habendum est, nostras esse partes, serendo et rigando incumbere: hoc dum agemus, exspectandum esse a Domino incrementum. Ita nihil ex se proficiunt conatus omnes nostri ac labores, et tamen Dei beneficio non sunt irriti. Simul hinc colligere licet, quae sit vera eorum poenitentia, qui ad tempus immorigeri fuerunt Deo. Nam eius initium constituit Paulus *in agnitione veritatis*, quo significat, excoecatam esse hominis mentem, quamdiu adversus Deum et eius doctrinam proterve exsultat. Illuminationem sequitur liberatio a diaboli servitute. Nam infideles ita inebriat Satan, ut sopiti mala sua non sentiant; contra Dominus, ubi nobis veritatis suae luce effulget, ab illo exitiali veterno nos expergefacit, abrumpit laqueos, quibus detinebamur, et impedimentis omnibus sublatis nos in obsequium suum format.

26. *A quo captivi.* Horrenda sane conditio, quum diabolo tantum in nos licet, ut pro sua libidine huc et illuc tanquam captiva mancipia impellat. Atqui talis est omnium eorum, quos a Deo emancipat, cordis sui ferocia, atque hanc tyrannicam Satanae dominationem quotidie palam cernimus in reprobis. Neque enim belluino impetu ac tam furiose ruerent in foeda quaevis et pudenda flagitia, nisi occulta vi Satanae impulsi. Id est, quod ad Ephesios capite 2, 2. vidimus, Satanam in incredulis efficaciam suam exercere. Talia exempla nos monent, ut sollicite nos contineamus sub Christi iugo, eiusque Spiritui nos gubernandos tradamus. Neque tamen eiusmodi captivitas excusat impios, ut ideo non peccent, quia Satanae impulsu peccant. Tametsi enim quod tam impotenter feruntur ad malum, id a Satanae dominatu provenit; nihil tamen coacti agunt, sed toto affectu inclinant, quo Satan eos rapit. Ita fit, ut voluntaria sit eorum captivitas.

Cap. III.

1. Illud autem scito, quod extremis diebus instabunt tempora periculosa (vel *gravia*). 2. Erunt enim homines sui amantes, avari, fastuosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impii, 3. Carentes affectu, nescii foederis, calumniatores, intemperantes, immites, negligentes bonorum, 4. Proditores, praecipites, inflati, voluptatum amantes potius quam Dei, 5. Habentes formam pietatis, quum vim eius abnegarint, et istos aversare. 6. Ex iis enim sunt, qui subintrant in familias, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quae ducuntur concupiscentiis variis, 7. Semper discentes, quum tamen nunquam ad cognitionem veritatis pervenire valeant.

1. *Illud autem scito.* Hac denuntiatione diligentiam eius magis acuere voluit. Ubi enim res ex voto nostro habent, magis securi reddimur; necessitas autem acrius pungit. Ergo admonet Paulus, Ecclesiam fore obnoxiam gravibus morbis, qui raram Pastorum fidem, sedulitatem, vigilantiam, prudentiam, et constantiam indefessam requirant, ac si Timotheo praeciperet, ut se paret ad certamina, quae ardua ipsum manent, plenaque maximae sollicitu-

dinis. Atque hinc discamus, quam non deceat nos ullis difficultatibus vel cedere, vel terreri; sed potius ad resistendum animos colligere. Sub *extremis diebus* comprehendit universum Christianae Ecclesiae statum. Neque vero aetatem suam cum nostra comparat; sed potius, qualis futura sit regni Christi conditio, docet. Multi enim imaginabantur beatam nescio quam pacem, et immunem omni molestia. Breviter, intelligit non ita bene etiam sub Evangelio res fore compositas, ut profligatis omnibus vitiis floreant omne genus virtutes. Quare Pastores Ecclesiae Christianae non minus habituros negotii cum improbis et sceleratis hominibus, quam olim habuerint Prophetae et pii Sacerdotes. Unde sequitur, non esse otiandi tempus.

2. *Erunt homines.* Notandum, in quo asperitatem vel duritiem temporum constituat, non in bello scilicet, nec fame, nec morbis, nec aliis calamitatibus vel incommodis, quae corpori accidunt; sed in malis et pravis hominum moribus. Et sane piis hominibus Deumque vere timentibus nihil acerbius est quam cernere tales morum corruptelas. Sicuti enim nihil illis prius est Dei gloria, ita eius contumelia vel contemptu ipsos maxime cruciari par est. Secundo notandum, de quibus loquatur. Neque enim externos hostes, qui ex professo Christi nomen oppugnant, sed domesticos perstringit, qui censeri volunt inter Ecclesiae membra. Nam eo usque suam Ecclesiam exercere vult Deus, ut intus tales pestes in sinu suo gerat, etiamsi eas fovere horreat. Ergo si hodie nobis plerique sunt permisti, quos merito exsecramur: discamus patienter gemere sub isto onere, quando hanc Christianae Ecclesiae sortem audimus. Porro mirum est posse eos, quorum tot ac tanta probra commemorat Paulus, pietatis speciem retinere eiusdem testimonio. Sed quotidiana experientia facit, ne sit hoc tam mirum. Nam incredibilis est hypocritarum protervia et improbitas, ut etiam in crassissimis vitiis excusandis sint plus quam impudentes, postquam semel Dei nomen falso obtendere didicerunt. Quot probris olim scatebat Pharisaeorum vita? et tamen, quasi essent puri ab omni nota, eximiae sanctitatis opinione pollebant. Hodie quoque, quum tanta sit spurcities in clero Papali, quae vel suo foetore totum mundum inficit, non desinunt tamen, cum sua nequitia titulos iuraque omnia sanctorum fastuose sibi arrogare. Quod ergo dicit Paulus hypocritas, etiam dum laborant crassissimis vitiis, sub pietatis larva nihilominus fallere, non debet videri insolens, quando exempla sunt ante oculos. Et sane dignus est mundus, cui ita scelesti nebulones illudant, quando veram sanctitatem vel contemnit, vel ferre non potest. Deinde eiusmodi vitia enumerat Paulus, quae non protinus apparent, imo quae fictam sanctitatem ut plurimum comitantur. Quis enim hypocrita non superbus? non amans sui? non aliorum contemptor? non ferox ac crudelis? non fraudulentus? sed haec omnia latent hominum oculos. Caeterum singulis vocibus exponendis insistere, supervacuum esset; neque enim expositione indigent. Tantum notent lectores, φιλαυτίαν, quae primo loco ponitur, esse quasi fontem, ex quo manant, quae deinde sequuntur. Qui enim se amat, is arrogat sibi omnia, reliquos omnes contemnit, immitis est, sibi indulget in avaritia, perfidia, iracundia, contumacia adversus parentes, neglectu bonorum, et similibus. Quoniam autem Pauli consilium fuit, talibus notis inurere pseudoprophetas, ut conspicui omnibus fiant: nostrum est aperire oculos, ut cernamus, qui digito monstrantur.

5. *Et istos aversare.* Haec admonitio satis ostendit, Paulum non de longa posteritate loqui, neque vaticinari, quid futurum esset multis post saeculis; sed quod de extremis temporibus dixerat, praesentibus malis ostensis, applicare ad suam aetatem. Nam qui

potuit aversari Timotheus, qui multis post saeculis demum exorituri erant? Ergo statim ab exordio Evangelii talibus corruptelis laborare coepit Ecclesia.

6. *Ex iis enim sunt.* Diceres, ex professo Paulum hic vivam monachismi effigiem pingere. Verum ut monachorum nomen omittamus, notae ipsae, quibus falsos et adulterinos doctores insignit Paulus, satis apertae sunt: insinuatio in familias, illecebrae capiandis mulierculis, illiberalis adulatio, circumductio per varias superstitiones. Has notas sedulo animadvertere convenit, si discernere cupimus inter fucos inutiles et probos Christi ministros. Qui autem tales sunt, tam atro carbone hic notantur, ut tergiversando parum proficiant. *Subintrare in familias* est penetrare aut obrepere captiosis artibus. Porro de mulieribus potius loquitur quam de viris, quod illae talibus imposturis magis sunt expositae. Dicit eas *captivas duci*, propterea quod variis artificiis eiusmodi pseudoprophetae eas sibi obnoxias reddant partim curiose omnia rimando, partim blandiendo. Atque hoc est, quod subiicit, *oneratas peccatis.* Nisi enim malae conscientiae vinculo stringerentur, non ita paterentur se ad aliorum nutum quolibet duci. *Concupiscentias* generaliter accipio pro stultis et levibus desideriis, quibus circumferuntur mulieres, quae Deum ex animo non quaerunt, et tamen religiosae et sanctae volunt haberi. Nullus enim finis, dum a conscientia recedentes novas subinde larvas induunt. Chrysostomus ad foedas et obscoenas cupiditates referre mavult; sed mihi contextum intuenti magis placet illa prior expositio. Nam mox sequitur, quod *semper discant*, nunquam discant vere sapere. Ista igitur est agitatio inter varias cupiditates, dum nihil habentes apud se compositum, huc et illuc fluctuantur. Discunt, inquam, ut sunt curiosae, deinde animo inquieto, sed ita, ut nihil unquam certi nec veri assequantur. Hoc autem praeposterum est studium, cui non respondet scientia. Quanquam videntur sibi tales egregie sapere; sed nihil est, quod sciunt, dum veritatem non tenent, quae fundamentum est omnis scientiae.

8. Quemadmodum autem Iannes et Iambres restiterunt Mosi, ita et hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem. 9. Sed non proficient amplius; amentia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit. 10. Tu autem assectatus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, tolerantiam, dilectionem, patientiam, 11. Persequutiones, afflictiones, quae mihi acciderunt Antiochiae, Iconii, Lystris, quas, inquam, persequutiones sustinuerim; sed ex omnibus eripuit me Dominus. 12. Et omnes, qui pie volunt in Christo Iesu vivere, persequutionem patientur.

8. *Quemadmodum Iannes.* Haec comparatio confirmat, quod iam prius dixi de novissimis temporibus. Significat enim, idem nobis accidere sub Evangelio, quod experta est Ecclesia fere a prima sua origine, saltem ex quo Lex publicata fuit. Quemadmodum etiam de perpetuis Ecclesiae certaminibus Psalmus disserit (Psal. 129, 1. 3.): Saepe oppugnarunt me a iuventute mea, dicat nunc Israel. Supra dorsum meum araverunt impii, protraxerunt sulcos suos. Proinde non mirum esse, admonet Paulus, si exoriuntur adversus Christum hostes, qui resistant Evangelio, quum suos Antagonistas similiter habuerit Moses. Nam haec ultimae vetustatis exempla non parum ad consolationem valent. Porro duos, qui nominantur, ma-

gos fuisse a Pharaone subornatos, satis convenit. Sed unde habuerit Paulus eorum nomina, incertum est, nisi quod probabile est, de talibus historiis multa fuisse per manus tradita, quae Deus nunquam passus fuisset intercidere. Et fieri potest, ut Pauli tempore exstiterint Prophetarum commentarii, qui uberius narrarent, quae breviter tantum perstringit Moses. Quicquid sit, non temere suis nominibus eos appellat. Duos autem ideo fuisse coniicere licet, quod, quum Dominus populo suo duos duces Mosem et Aaronem excitasset, totidem Pharao magos opponere illis voluerit.

9. *Sed non proficient amplius.* Fiducia victoriae Timotheum animat ad certamen. Nam etsi ei molestiam exhibeant falsi doctores, promittit fore, et quidem brevi, ut ignominiose concidant. Quanquam huic promissioni minime eventus respondet. Et videtur Apostolus paulo post aliud longe diversum pronuntiare, quum dicit in peius profecturos. Nec valet Chrysostomi solutio, ipsos in dies fore deteriores; sed nihil aliis nocituros, nominatim siquidem addit, errantes, et in errorem mittentes. Et sane id ipsum comprobat experientia. Verius est itaque, Paulum diversos habuisse respectus. Nam quod profecturos negat, non est generale; sed tantum intelligit, Dominum patefacturum ipsorum amentiam multis, quos suis praestigiis initio deceperant. Itaque ubi dicit, *omnibus fore manifestam eorum amentiam*, est synecdoche. Et certe qui maxime ad fallendum valent, initio quidem proiiciunt magnas ampullas, magnos plausus excitant, denique nihil non videntur facturi; sed mox evanescunt eorum offuciae. Aperit enim Dominus oculos multis, ut cernere incipiant, quod eos paulisper latuit. Nunquam tamen eo usque detegitur stultitia pseudoprophetarum, ut omnibus innotescat. Deinde nunquam profligatus est unus error, quin subinde novi emergant. Ergo utraque admonitio necessaria est, ne despondeant animum pii Pastores, quasi frustra cum erroribus bellum gererent; docendi sunt de prospero successu, quem Dominus suae doctrinae dabit. Sed ne rursus perfunctos se putent uno aut altero proelio, admonendi sunt, novam semper militandi materiam fore. Sed de hoc secundo posterius; in praesentia hoc nobis sufficiat, proponi certam spem felicis exitus Timotheo, quo sit ad pugnandum animosior. Atque id confirmat eodem, quod citaverat, exemplo. Nam sicuti praevaluit Dei veritas contra imposturas magorum, ita victricem fore Evangelii doctrinam promittit contra quaelibet nova figmenta.

10. *Tu autem assectatus.* Hoc quoque argumento utitur ad incitandum Timotheum, quod non rudis et imperitus tiro in arenam prodeat, utpote quem Paulus ipse sua disciplina diu formaverit. Nec tantum de doctrina agitur; nam quae simul commemorat, non parum addunt ponderis, adeoque vivam boni doctoris imaginem nobis depingit hac sententia, nempe qui non oratione modo formet ac instituat suos discipulos, sed pectus quoque suum quodammodo illis aperiat, ut intelligant, ex animo ipsum docere, quae docet. Atque hoc significat nomen *Propositi.* Addit etiam experimenta alia serii et minime ficti affectus, ut sunt *fides*, *dilectio*, *tolerantia*, *patientia.* Talibus rudimentis imbutus fuerat Timotheus sub Pauli magisterio; quanquam non tantum in memoriam revocat, quae abs se didicerit; sed testimonium illi reddit superioris vitae, ut hoc modo ad perseverantiam incitet. Laudat enim tanquam suarum virtutum imitatorem, ac si diceret: Iam pridem assuefactus es ad mea instituta, perge modo, qua coepisti. Vult tamen, ut fidei, dilectionis et patientiae suae exemplum semper versetur ante oculos Timothei, et ideo eas maxime persequutiones commemorat, quae illi magis notae erant.

11. *Sed ex omnibus.* Consolatio, qua temperat afflictionum acerbitatem, quod scilicet prosperum semper finem habent. Si quis obiiciat, non semper eundem, de quo gloriatur, successum spectari: verum id quidem esse fateor, quod ad sensum carnis; neque enim tandem liberatus fuit Paulus ipse. Verum quum aliquoties nos Deus liberat, hoc modo testatur, se nobis adesse, et porro adfuturum. Nam ex praesentis auxilii sensu vel experimento fiducia nostra in futurum extendere se debet. Ergo perinde hoc valet, ac si dixisset: Expertus es, Deum mihi nunquam defuisse, ita non est, quod dubites meo exemplo ipsum sequi.

12. *Et omnes.* Quia persequutionum suarum meminerat, nunc quoque addit, nihil sibi accidisse, quod non maneat omnes pios. Atque hoc dicit partim ut se comparent fideles ad subeundam hanc sortem, partim ne ob persequutiones, quas sustinet ab impiis, ipsum boni suspectum habeant, quemadmodum saepe fit, ut iniquam fortunam sequantur iniqua iudicia. Nam qui minus propitios habet homines, mox quoque vulgo iudicatur Deo exosus. Quare Paulus se filiis Dei aggregat in hac generali sententia, et simul filios Dei hortatur, ut ferendis persequutionibus se parent. Nam si haec lex praescribitur omnibus, qui *in Christo pie volunt vivere*, necesse est ut Christo renuntient, qui volunt immunes esse a persequutionibus. Frustra enim Christum disiungere a cruce sua conabimur, quando hoc quasi naturale est, ut mundus Christum oderit etiam in suis membris. Odii vero comes est crudelitas, hinc persequutiones. Denique sciamus, hac conditione nos esse Christianos, ut multis aerumnis ac certaminibus variis simus obnoxii. Sed quaeritur, an omnes oporteat esse martyres. Constat enim, multos fuisse pios, qui nec exsilium unquam, nec carcerem, nec fugam, nec aliud persequutionis genus subierint. Respondeo, non unam esse rationem, qua Satan persequitur servos Christi; sed tamen omnino necesse est, omnes qualicunque modo habere sibi infestum mundum, ut eorum exerceatur fides ac probetur constantia. Satan enim, qui perpetuus est Christi hostis, neminem unquam patietur tota vita esse quietum, et semper erunt improbi, qui nos tanquam spinae pungant. Quin etiam simulatque se profert in homine fideli Dei zelus, impiorum omnium rabiem inflammat, atque ut non habeant gladium exsertum, suum tamen virus evomunt vel fremendo, vel maledicendo, vel tumultuando, vel aliis modis. Ergo utcunque non eosdem omnes sustineant insultus, nec iisdem immisceantur proeliis, communem tamen habent militiam, nec omni ex parte quieti et a persequutionibus immunes erunt.

13. Mali autem homines et impostores proficient in peius, errantes, et mittentes in errorem. 14. Tu autem mane in iis, quae didicisti, et quae credita sunt tibi, sciens, a quo didiceris. 15. Et quod a pueritia Sacras litteras novisti, quae possunt te eruditum reddere ad salutem per fidem, quae est in Christo Iesu. 16. Omnis Scriptura divinitus inspirata est ac utilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quae est in iustitia. 17. Ut integer sit Dei homo, ad omne opus bonum formatus.

13. *Mali autem homines.* Ista est vel acerbissima persequutio, dum videmus impios cum sacrilega sua audacia, cum blasphemiis et erroribus invalescere. Ita Paulus alibi (Gal. 4, 29.) non gladio Ismaelis, sed ludibrio Isaac fuisse vexatum tradit. Unde etiam colligere licet, proxime non unam duntaxat persequutionis speciem notasse; sed generaliter

loquutum esse de molestiis, quas sustinere coguntur filii Dei, dum pro gloria Patris sui certant. Dixi autem paulo ante, qualis sit iste profectus. Neque enim tantum obstinatos ad resistendum fore praedicit; sed nocendo quoque et aliis corrumpendis habituros successum. Plus enim semper ad destruendum valebit unus nebulo, quam decem fidi Doctores ad aedificandum, quamlibet strenue laborent. Nec unquam desunt Satanae zizania, quae puram segetem infestent; imo quum videntur profligari pseudoprophetae, alii subinde ex aliis pullulant. Caeterum inde nocendi facultas, non quod suapte natura validius sit mendacium veritate, aut diaboli artes Spiritus Dei efficaciam superent; sed quod homines sponte iam ad vanitatem et errores propensi facilius longe amplectuntur, quod ingenio suo congruit; deinde quod iusta Dei vindicta excaecati trahuntur tanquam captiva mancipia ad Satanae libidinem. Atque haec praecipua est causa, cur tam efficax sit impiarum doctrinarum pestis, quod ita meretur hominum ingratitudo. Operae pretium autem est, huius rei admoneri pios Doctores, ut ad continuam militiam se parent, nec diuturnitate frangantur, vel succumbant proterviae hostium ac insolentiae.

14. *Tu autem mane.* Utcunque grassetur impietas, et ulterius perrumpat, iubet nihilominus Timotheum stare. Et certe haec vera est fidei probatio, ubi contra Diabolum omnia machinantem indefesso studio obnitimur, nec cursum reflectimus ad quemlibet venti flatum, sed fixi manemus in Dei veritate, tanquam in sacra ancora. Particula *sciens a quo didiceris* posita est ad commendandam doctrinae certitudinem. Neque enim, si quis perperam fuerit institutus, in eo pergere debet. Dediscere enim nos oportet, quaecunque extra Christum habuimus, si velimus esse eius discipuli, quemadmodum hoc nobis purae in fide institutionis fuit exordium, oblivisci et abiicere totam Papatus institutionem. Quare non indifferenter praecipit Apostolus Timotheo, ut traditam sibi doctrinam retineat, sed eam demum, cuius constat illi veritas, quo significat, adhibendum esse delectum. Porro non hoc sibi arrogat tanquam homini privato, ut, quod docuerit, sit habendum pro oraculo; sed confidenter apud Timotheum suam auctoritatem praedicat, cui sciebat notam esse suam fidem, et suam vocationem probatam. Quod si certo persuasus erat, se edoctum esse a Christi Apostolo, inde statuebat non hominis esse, sed Christi doctrinam. Hic locus admonet, tam sedulo cavendam esse obstinationem in rebus minus compertis (ut sunt omnes hominum doctrinae), quam Dei veritatem inflexa constantia retinendam esse. Praeterea hinc discimus, fidei adiunctam debere esse prudentiam, quae inter Dei et hominum sermonem discernat, ne temere arripiamus, quicquid proponitur in medium. Nihil enim a fide magis alienum quam levis credulitas, quae promiscue quidvis et a quovis amplecti sustinet, quia hoc praecipuum est fidei fundamentum, scire Deum sibi esse auctorem. Quod addit, *creditam fuisse* doctrinam ipsam Timotheo, ad αὔξησιν valet. Plus enim quiddam est, committi instar depositi, quam simpliciter tradi. Porro Timotheus non quasi unus quispiam e vulgo edoctus fuerat, sed ut aliis fideliter per manus traderet, quod acceperat.

15. *Et quod a pueritia.* Hoc quoque non vulgare erat adiumentum, quod a pueritia assuefactus erat Scripturae lectioni. Nam haec longa exercitatio multo instructiorem reddere hominem potest adversus omnes circumventiones. Itaque prudenter olim cautum fuit, ut, qui destinabantur Verbi ministerio, a pueris erudirentur in solidiore pietatis doctrina, adeoque Sacras litteras penitus imbiberent, ne ad ipsum munus accederent novi adhuc et tirones. Atque hoc in singulari Dei beneficio ponendum est, si quis ita fuerit a teneris Scripturae cognitione imbutus. *Quae possunt te.* Insigne Scripturae sa-

crae encomium, quod non aliunde petenda sit sapientia, quae ad salutem sufficiat, sicuti etiam proxima sententia plenius exprimit. Verum simul quid in Scriptura ipsa quaerendum sit, admonet; nam et pseudoprophetae eam praetexunt. Quare ut nobis ad salutem sit utilis, tenere rectum ipsius usum necesse est. Quid enim, si curiosis tantum quaestionibus quis indulgeat? si in littera modo Legis haereat, nec quaerat Christum? quid si pervertat genuinum sensum alienis commentis? Proinde non immerito nos ad fidem Christi revocat, tanquam ad scopum atque adeo summam. Nam et ex ea dependent, quae mox sequuntur.

16. *Omnis Scriptura.* Vel Tota, quanquam ad sensum nihil interest. Prosequitur illud encomium, quod breviter perstrinxerat. Ac primum quidem ab auctoritate Scripturam commendat, deinde ab utilitate, quae inde provenit. Ut Scripturae auctoritatem asserat, *Divinitus esse inspiratam* docet. Nam si ita est, nihil amplius restat controversiae, quin reverenter suscipienda sit ab hominibus. Hoc principium est, quod religionem nostram ab aliis omnibus discernit, quod scimus, Deum nobis loquutum esse, certoque persuasi sumus, non ex suo sensu loquutos esse Prophetas, sed ut erant Spiritus sancti organa, tantum protulisse, quae coelitus mandata fuerant. Quisquis ergo vult in Scripturis proficere, hoc secum in primis constituat, Legem et Prophetias non esse doctrinam hominum arbitrio proditam, sed a Spiritu sancto dictatam. Si quis obiiciat, undenam id sciri possit: respondeo, eiusdem Spiritus revelatione tam discipulis quam Doctoribus Deum patefieri auctorem. Neque enim Moses et Prophetae temere prodiderunt, quae habemus ex eorum manu; sed quum Dei impulsu loquerentur, confidenter ac intrepide, ut res erat, testati sunt, os Domini loquutum esse. Idem ergo Spiritus, qui Mosen et Prophetas vocationis suae reddidit certiores, nunc quoque testatur cordibus nostris, eorum se ministerio usum esse ad nos docendos. Itaque non mirum, si plerique de auctore Scripturae dubitent. Nam, utcunque illic Dei maiestas se ostendat: non tamen habent oculos, nisi qui sunt a Spiritu sancto illuminati, ut cernant, quod omnibus quidem esse debebat, solis tamen electis est conspicuum. Hoc prius est membrum, eandem Scripturae reverentiam deberi, quam Deo deferimus, quia ab eo solo manavit, nec quicquam humani habet admistum. *Et utilis* etc. Sequitur nunc altera pars commendationis, quia perfectam bene beateque vivendi regulam contineat. Quod quum dicit, significat, eam corrumpi pravo abusu, ubi non quaeritur haec utilitas. Atque ita oblique nebulones illos perstringit, qui vanis speculationibus tanquam vento populum pascebant. Qua ratione possumus hodie damnare omnes, qui posthabito aedificationis studio argutas tantum et frivolas quaestiones agitant. Imo quoties frivolae eiusmodi argutiae ingeruntur in medium, hoc clypeo repellendae sunt, quod utilis sit Scriptura. Unde sequitur, nefas esse, eam tractare inutiliter. Neque enim vel curiositati nostrae obsequi, vel ostentationi indulgere, vel fabulandi et garriendi dare materiam voluit Dominus, quum Scripturas nobis tradidit, sed prodesse. Proinde rectus Scripturae usus ad profectum tendere semper debet. *Ad doctrinam.* Hic per species enumerat, quam varia sit ac multiplex utilitas. Ac primo quidem loco ponit doctrinam, sicuti ordine alia omnia praecedit. Frustra enim horteris vel arguas, nisi prius docueris. Sed quia saepe friget per se doctrina, addit *redargutionem et correctionem.* Porro quid ex Scripturis discamus, nimis longum esset explicare, et iam prius breviter summam notavit sub Fidei nomine. Haec igitur praecipua est scientia, fides in Christo. Hanc sequitur institutio formandae vitae, accedunt stimuli exhortationum et reprehensionum. Ita qui Scripturis rite uti scit, huic nihil ad sa-

lutem, nihil ad bene vivendum deest. Redargutio et correctio parum differunt, nisi quod posterius ex priore manat. Nam resipiscentiae initium est malorum nostrorum agnitio, et divini iudicii sensus. *Institutio in iustitia* pie sancteque vivendi rationem significat.

17. *Ut integer sit.* Integer pro absoluto capitur, in quo nihil sit mutilum. Simpliciter enim asserit, Scripturam ad perfectionem sufficere. Ergo quisquis Scriptura contentus non est, plus sapere expetit, quam oporteat vel expediat. Verum hic obiicitur quaestio: quum Paulus de Scriptura loquatur, quae censetur sub nomine Veteris Testamenti, quomodo ea dicatur hominem omni ex parte absolvere. Nam si ita est, videtur esse supervacuum, quicquid deinde per Apostolos accessit. Respondeo, quantum ad substantiam spectat, nihil fuisse additum. Nihil enim continent Apostolorum scripta quam meram ac germanam Legis et Prophetarum explicationem una cum rerum exhibitione. Proinde hoc elogio non male Scripturam Paulus ornavit, et quum hodie plenior sit et luculentior Evangelii accessione eius doctrina, quid dici potest, nisi certo sperandum, ut multo magis se exserat ista utilitas, quam Paulus praedicat, si nobis ipsam experiri libeat ac percipere?

Cap. IV.

1. Obtestor igitur ego coram Deo et Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est vivos et mortuos in apparitione sua et in regno suo: 2. Praedica sermonem, insta tempestive, intempestive; argue, increpa, hortare cum omni lenitate et doctrina. 3. Nam erit tempus, quum sanam doctrinam non sustinebunt; sed iuxta concupiscentias suas coacervabunt sibi doctores, ut qui prurient auribus, 4. Et a veritate quidem aures avertent, ad fabulas autem convertentur.

1. *Obtestor igitur.* Notanda est diligenter illatio, quia apte Scripturam cum praedicatione connectit. Quo etiam refellitur quorundam fanaticorum arrogantia, qui doctorum opera se nihil amplius indigere iactant, quia abunde Scripturae lectio sufficiat. Atqui Paulus, ubi de Scripturae utilitate disseruit, non tantum infert, ipsam esse omnibus legendam, sed Doctores eam debere administrare, quod sibi iniunctum est. Ergo sicuti tota nostra sapientia in Scripturis inclusa est, nec aliunde vel nos sapere debemus, vel Doctores haurire, quod tradant: ita qui praeterito vivae vocis adminiculo, muta Scriptura contentus erit, experietur, quantum malum sit, praescriptam a *Deo et Christo* discendi viam negligere. Meminerimus, inquam, sic omnibus commendari Scripturae lectionem, ut Pastorum ministerium eam minime impediat: ideoque tam legendo quam audiendo proficere studeant fideles, quia utrumque non frustra Deus ordinavit. Atque, ut in re maxime seria, obtestationem adhibet Paulus, Timotheo Deum vindicem Christumque iudicem proponens, si in officio docendi cessaverit. Et certe quemadmodum inaestimabili pignore ostendit Deus, quum Filio unigenito non pepercit, quantae curae salutem Ecclesiae suae habeat: ita impune non sinet perire animas vel exponi in praedam Pastorum negligentia, quas tam caro pretio redemit. Praesertim autem insistit in Christi iudicio, quia, sicuti eius personam sustinemus, ita rationem malae administrationis severius reposcet. *Iudicabit Christus* etc., hoc est, quos superstites adhuc in suo adventu reperiet, atque etiam qui ante mortui fuerint. Nemo

itaque iudicium eius effugiet. *Apparitio* Christi *et regnum* idem valent. Nam tametsi nunc regnat in coelo et in terra; nondum tamen constat clara regni eius manifestatio, quin potius et sub cruce latet obscurum, et violenter ab hostibus oppugnatur. Ergo tunc vere stabilietur eius regnum, quum prostratis inimicis, et omni adversaria potestate vel sublata, vel in nihilum redacta, suam maiestatem proferet.

2. *Insta tempestive.* His verbis non assiduitatem modo commendat, sed etiam contentionem, quae omnia difficultatum obstacula superet. Nam quum simus natura molles nimium vel desides, minimis quibusque impedimentis facile cedimus, imo libenter interdum accersimus desidiae nostrae patrocinia. Iam consideremus, quot artibus instructus sit Satan ad cursum nostrum interpellandum, deinde quam tardi sint ad sequendum, qui vocantur, et quam fastidiosi. Quare non multum loci restabit Evangelio, nisi importune instent Pastores. Ista porro importunitas tam ad Pastorem quam ad populum referenda est, ad Pastorem quidem, ne suis tantum horis et pro sua commoditate docendi muneri incumbat; sed nullis parcens laboribus nec molestiis urgeat se ipsum. Populi respectu assiduitas est importuna, dum sollicitantur torpentes, dum alio properantibus manus iniicitur, dum vanae mundi occupationes corriguntur. Instare autem iubet *arguendo, increpando, hortando*, quibus verbis significat, multis stimulis opus esse ad nos impellendos, ut in recto cursu progrediamur. Nam si esset in nobis ea docilitas, quae esse debebat, nutu solo nos traheret Christi minister. Nunc autem ne moderatae quidem exhortationes, ne dicam sana consilia, excutiendae nostrae tarditati sufficiunt, nisi accedat maior reprehensionum et obiurgationum vehementia. *Cum omni lenitate.* Valde necessaria exceptio. Nam vel suo ipsae impetu concidunt redargutiones, vel in fumum abeunt, nisi *doctrina* fulciantur. Sunt enim tam exhortationes quam reprehensiones adiumenta doctrinae tantum: ideoque sine ea parum sunt validae. Cuius rei exemplo sunt, qui fervore tantum et acrimonia pollent, solida autem doctrina non sunt muniti. Strenue enim se fatigant, magnos edunt clamores, tumultuantur, idque sine profectu, quia aedificant absque fundamento. Loquor de bonis alioqui, sed parum eruditis et nimium feruidis. Nam qui ad oppugnandam sanam doctrinam conferunt, quicquid habent vehementiae, longe sunt nocentiores, et indigni, quorum hic fiat mentio. In summa, Paulus vult reprehensiones fundatas esse in doctrina, ne merito spernantur tanquam futiles. Secundo acrimoniam vult lenitate temperatam esse. Nihil enim difficilius est, quam, ubi semel incaluimus, modum imponere nostro fervori. Iam ubi nos rapit impatientia, sine profectu contendimus. Praeterquam enim quod ludibrio est nostra asperitas, irritat etiam populi animos. Adde quod acres et severi homines ut plurimum tolerare nequeunt eorum, quibuscum agunt, duritiem, nec multa taedia et indignitates devorare sustinent, quae tamen concoquenda nobis sunt, si prodesse cupimus. Proinde adhibeatur severitati hoc lenitatis condimentum, ut illam appareat ex placido animo prodire.

3. *Nam erit tempus.* Ex ipsa hominum pravitate ostendit, quam solliciti debeant esse Pastores. Brevi enim fore, ut exstinguatur Evangelium, intereatque ex hominum memoria, nisi summo studio adnitantur pii Doctores ipsum tueri. Interea autem dum est aliqua Christi reverentia, utendum occasione significat, ac si ingruente procella quispiam diceret, non esse remisse laborandum, sed gnaviter festinandum, quia mox non eadem futura sit opportunitas. Quum dicit *sanam doctrinam non recepturos*, significat, non modo fasti-

dium et contemptum fore sanae doctrinae, sed etiam odium, et sanam doctrinam suo more appellat ab effectu, quae vere ad pietatem nos instituit. Eandem paulo post nominat *Veritatem*, ac si diceret sinceram ac genuinam tractationem verbi Dei, et *fabulis* opponit, hoc est, commentis inutilibus, quibus corrumpitur Evangelii simplicitas. Primum hinc discamus, quo maior vulgo est hominum protervia ad spernendam Christi doctrinam, eo magis intentos esse debere ad eandem asserendam pios Ministros, et eo studiosius instare, ut salva maneat, neque id modo, sed sua quoque sedulitate praevenire Satanae conatus. Quod si quando alias agendum fuit, nunc in tanta hominum ingratitudine plus quam necesse est. Nam qui initio avide Evangelium arripiunt, et nescio quid non vulgaris zeli ostentant, paulo post concipiunt fastidium, ex quo tandem et nausea sequitur; alii statim ab initio vel furiose reiiciunt, vel contemptim aurem accommodantes ludibrio habent, alii non sustinentes iugum sibi imponi calcitrant, et odio sanctae disciplinae a Christo prorsus alienantur, quinetiam ex amicis fiunt professi hostes. Adversus tantam ingratitudinem nihilominus luctandum est, imo maiore nervorum contentione est enitendum, quam si sponte omnes amplecterentur oblatum Christum, tantum abest, ut debeamus fracti cedere. Deinde admoniti de tali verbi Dei contemptu, adeoque reiectione, non debemus consternari quasi ad novum spectaculum, quum re ipsa impletur, quod hic futurum Spiritus pronuntiat. Et sane quum natura propensi simus ad vanitatem, nihil novum accidit nec insolitum, si fabulis nos libentius damus quam veritati. Huc accedit, quod simplex et humilis in speciem Evangelii doctrina nostrae partim superbiae, partim curiositati minime satisfacit. Iam vero quam pauci spirituali gustu praediti sunt, ut illis sapiat vitae novitas, et quicquid ad eam pertinet? quanquam Paulus de maiori quadam unius saeculi impietate vaticinatur, quae nondum eruperat, cui iubet Timotheum mature occurrere. *Coacervabunt sibi Doctores.* Notandum est Coacervandi verbum, quo significat, tantam fore insaniam, ut paucis impostoribus minime contenti sint futuri, sed appetituri ingentem turbam. Nam ut est inexplebilis rerum vanarum et noxiarum cupiditas, ita sibi hinc inde sine ullo fine accersit mundus, quaecunque excogitare et fingere potest media, quibus se ipsum perdat, et diabolus semper ad manum habet satis magnam talium doctorum copiam, quales a mundo expetuntur. Semper enim fertilis impiorum hominum fuit seges, ut hodie est. Proinde nunquam Satanae desunt ministri ad fallendum, sicuti nunquam deest fallendi materia. Nam hoc meretur tanta pravitas, quae perpetuo fere regnat inter homines, ut Deum cum salutari sua doctrina vel repudient, vel despiciant, mendacium libentius amplexentur. Itaque quod subinde emergunt falsi doctores, atque etiam interdum quaedam veluti examina scaturiunt, id iustae Dei ultioni feramus acceptum. Digni enim sumus, qui vel obruamur eiusmodi colluvie, quando nullum apud nos locum invenit Dei veritas, aut si iam obtinuerit, statim possessione pellitur, fabulosis autem dogmatibus ita sumus dediti, ut nulla impostorum multitudo nobis sit nimia. Ita in Papatu quanta est monachorum colluvies? Si alendus esset pius unus Pastor pro decem monachis et totidem sacrificis, statim orirentur querimoniae de impensis. Ergo tale est mundi ingenium, ut cupidissime innumeros impostores coacervando, quicquid Dei est, exterminare cupiat. Nec vero alia tot errorum causa est, nisi quod ultro decipi malunt homines, quam recte doceri. Atque hoc est, quod addit Paulus de *aurium pruritu*. Causam enim tanti mali dum vult assignare, eleganti metaphora utitur, qua significat, tam delicatis auribus mundum fore, tamque rerum novarum perperam cupidis, ut varios sibi magistros accumulet, atque ad nova identidem figmenta

circumferatur. Unicum huius vitii remedium, si doceantur fideles acquiescere in pura Evangelii doctrina.

5. Tu vero vigila in omnibus, perfer afflictiones, opus fac Evangelistae, ministerium tuum probatum redde. 6. Ego enim iam immolor, et tempus meae resolutionis instat. 7. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 8. Quod superest, reposita est mihi iustitiae corona, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex, nec solum mihi, sed etiam omnibus, qui diligunt adventum eius.

5. *Tu vero vigila.* Pergit in superiori exhortatione, ut, quo magis ingravescunt morbi, maiori sedulitate incumbat Timotheus ad eos curandos, et quo propius instant pericula, eo intentiores agat excubias. Et quia parata mox sunt Christi ministris certamina, dum fideliter se gerunt in suo officio: simul admonet, ut malis tolerandis constans sit ac infractus. *Opus facere Evangelistae* est praestare, quod Evangelista dignum est. Caeterum an hoc nomine generaliter significet quosvis Evangelii ministros, an vero speciale aliquod fuerit munus, incertum est. Magis tamen in hanc secundam partem inclino, quia ex quarto capite ad Ephesios haud dubie constat, ordinem fuisse inter Apostolos et Pastores medium, ita ut essent Evangelistae Apostolis secundi adiutores. Iam vero probabilius est, Timotheum, quem sibi Paulus proximum in omnibus collegam adsciverat, gradu et officii dignitate antecelluisse vulgares Pastores, quam fuisse unum quemlibet ex eorum numero. Deinde honorifica officii mentio tam ad eum animandum, quam ad commendandam aliis eius auctoritatem valet, quorum utrumque spectavit Paulus. In ultimo membro si cum Veteri interprete legamus Imple, sensus erit: Non aliter ad plenum defungi munere tibi iniuncto potes, nisi haec agendo, quae praecepi: itaque vide, ne in medio cursu deficias. Sed quia πληροφορεῖν fere accipitur pro Fidem facere aut comprobare: hic magis placet sensus, qui et ipse quoque optime quadrabit contextui, Timotheum vigilando, et patienter ferendo afflictiones, ac doctrinae instando, hoc consequuturum, ut ministerii sui veritas stabiliatur, quia scilicet ex talibus notis omnes eum probum Christi ministrum agnoscent.

6. *Ego enim iam immolor.* Reddit causam tam seriae obtestationis, qua usus est, ac si diceret: Ego, quamdiu vixi, manum tibi porrexi, tibi meae assiduae exhortationes non defuerunt, tibi mea consilia fuerunt magno adiumento, et exemplum etiam magnae confirmationi; iam tempus est, ut tibi ipse magister sis atque hortator, natareque incipias sine cortice: cave, ne quid morte mea in te mutatum animadvertatur. Caeterum notandae sunt loquutiones, quibus mortem suam designat. Nomine *Resolutionis* significat, nos moriendo non prorsus interire, quia tantum anima a corpore soluitur. Unde colligimus, mortem nihil esse quam animae a corpore migrationem, quae definitio testimonium continet de animae immortalitate. Immolatio peculiariter Pauli morti congruebat, quam obibat pro asserenda Christi veritate. Nam quamvis pii omnes tam vivendo obedienter, quam moriendo, hostiae sint Deo acceptae: praestantiore tamen modo immolantur martyres, sanguinem fundendo pro Christi nomine. Adde quod verbum σπένδεσθαι, quod Paulus hic usurpat, non quamvis immolationem significat, sed quae fit in foederibus sanciendis. Ergo idem hoc loco significat, quod clarius exprimit ad Philipp. ca-

pite 2, 17., quum dicit: Quinetiam si immolor super sacrificio fidei vestra, gaudeo. Nam illic intelligit, fidem Philippensium non aliter morte sua sancitum iri, quam caesis victimis foedera olim sanciebantur, non quod in martyrum constantia proprie fundata sit fidei nostrae certitudo; sed quia non parum ad confirmationem nostram valet. Praeclaro itaque elogio mortem suam hic ornavit Paulus, quum vocavit doctrinae suae sanctionem, ut inde pii magis animarentur ad perseverandum, quam labascerent, ut saepe fieri solet. *Tempus resolutionis.* Haec quoque loquutio notanda est, quia eleganter nimium mortis horrorem elevat, vim naturamque eius indicando. Qui fit enim, ut tantopere consternentur homines ad quamvis mortis mentionem, nisi quia in morte cogitant interitum? Contra Paulus, resolutionem vocans, negat hominem interire; sed animam tantum a corpore suo solvi docet. Atque huc facit, quod secure pronuntiat *tempus instare*, quod facere non posset sine mortis contemptu. Quanquam enim hic naturalis est affectus, qui exui in totum nunquam potest, ut mortem refugiat homo atque horreat; fide tamen vincendus est metus ille, ne impediat, quominus obedienter hinc migremus, quoties nos Deus vocaverit.

7. *Bonum certamen.* Quia vulgo solet ex eventu fieri iudicium, poterat damnari Pauli certamen, quum minus prosper esset exitus. Ideo iactat, praeclarum esse, qualecunque videatur mundo, quae praedicatio eximiae fidei testimonium est. Neque enim tantum miser habebatur Paulus omnium opinione; sed mors quoque eius probrosa futura erat. Quis ergo non dixisset, ipsum infeliciter contendere? Sed ipse a perversis hominum iudiciis non pendet, quin potius magnitudine animi se erigit supra omnes calamitates, ut nihil eius felicitati ac gloriae obsistat. Certamen igitur, quod *certavit*, bonum et decorum esse pronuntiat, adeoque sibi de morte ipsa gratulatur, quia sit veluti stadii sui meta. Scimus autem, tunc voti compotes esse cursores, quum metam assequuti sunt. Hoc quoque modo Christi athletis mortem esse optabilem significat, quoniam finiat eorum labores, et simul ex adverso admonet, nunquam esse in hac vita quiescendum, quia nihil prosit, a carceribus usque ad dimidium spatium strenue cucurrisse, nisi ad metam usque perventum fuerit. Quod sequitur de *fide servata*, duplicem potest habere sensum, vel quod fidelis ad extremum fuerit miles duci suo, vel quod in recta doctrina perstiterit. Uterque sensus non male conveniet. Et certe non aliter potuit suam fidelitatem approbare Domino, quam constanter profitendo puram Evangelii doctrinam. Neque tamen dubito, quin ad solenne militiae iusiurandum alludat, ac si diceret, se probum et fidum duci suo militem fuisse.

8. *Quod superest.* Sicuti et de certamine suo et cursu completo et fide servata gloriatus est, ita nunc se non frustra laborasse affirmat. Potest enim fieri, ut strenuam quis operam navet, mercede tamen sibi debita frustretur. At Paulus certam sibi esse mercedem dicit. Haec autem certitudo inde illi constat, quod oculos ad diem resurrectionis convertit, quod idem nobis agendum est. Nam circumcirca nihil aliud apparet quam mors: ergo non debemus haerere in mundi adspectu, sed potius Christi adventum nobis proponere. Ita fiet, ut nihil nostrae felicitati deroget. Caeterum quia et *coronam iustitiae* et *iustum iudicem* nominat, et *Reddendi* verbo utitur, hinc operum merita adversus Dei gratiam conantur Papistae adstruere; sed futilis est ipsorum argumentatio. Neque enim gratuita iustificatio, quae nobis per fidem confertur, cum operum remuneratione pugnat, quin potius rite conveniunt ista duo: gratis iustificari hominem Christi beneficio, et tamen operum mercedem coram Deo relaturum. Nam

simulatque nos in gratiam recepit Deus, opera quoque nostra grata habet, ut praemio quoque (licet indebito) dignetur. Quanquam bis hic hallucinantur Papistae: primum quod inde colligunt, ideo nos Deum promereri, quia liberi nostri arbitrii virtute bene agamus, deinde quod Deum nobis perinde obstringunt, ac si nobis aliunde quam ex eius gratia salus constaret. Atqui non sequitur, Deum nobis quicquam debere, quia iuste reddat, quod reddit. Iustus enim est, etiam gratis benefaciendo. Et reddit, quam promisit, mercedem, non quod ullo ipsum obsequio praeveniamus, sed quia eodem, quo erga nos coepit, liberalitatis tenore priora sua dona posterioribus cumulat. Frustra igitur et perperam hinc Papistae probare contendunt, a virtute liberi arbitrii proficisci bona opera, quando minime absurdum est, ut Deus sua dona in nobis coronet. Nec minus etiam frustra et stulte conantur, hinc destruere fidei iustitiam, quando nihil dissidet Dei bonitas, qua gratis hominem amplectitur, peccata non imputando, ab ea operum remuneratione, quam eadem liberalitate reddet, qua promisit. *Nec solum mihi.* Ut eodem reliqui omnes animo secum militent, ad coronae societatem eos invitat. Neque enim posset infracta eius constantia nobis esse exemplo, nisi eadem spes coronae proposita omnibus esset. Insigni autem nota pios designat, quum dicit: *Omnibus, qui diligunt adventum eius.* Et certe ubicunque vigebit fides, non sinet animos in mundo torpere, sed ad spem ultimae resurrectionis attollet. Significat igitur, omnes, qui mundo ita sunt addicti, et fluxam hanc vitam amant, ut non curent adventum Christi, nec ullo eius desiderio tangantur, sese privare immortali gloria. Vae igitur stupori nostro, qui nos oppressos tenet, ne unquam de Christi adventu serio cogitemus, ad quem decebat totos intendere. Adde quod e fidelium numero excludit, quibus formidabilis est Christi adventus, qui diligi non potest, quin suavis sit ac iucundus.

9. Da operam, ut ad me venias cito. 10. Demas enim me reliquit, amplexus hoc saeculum, et profectus est Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est solus mecum. Marcum assume, ut tecum adducas; est enim mihi utilis in ministerium. 12. Tychicum autem misi Ephesum. 13. Penulam, quam Troade reliqui apud Carpum, quum venies, affer, et libros et membranas.

9. *Da operam.* Quum mortis tempus instare sciret, non dubito, quin multa habuerit, de quibus in Ecclesiae bonum coram conferre cum Timotheo vellet. Itaque non dubitat, ex transmarina regione eum accersere. Non erat certe levis causa, cur eum ab Ecclesia, cui praeerat, evocaret, et quidem tam procul. Inde licet colligere, quantum habeant momenti talium virorum colloquutiones. Nam omnibus Ecclesiis diu profuturum erat, quod brevi temporis spatio didicisset Timotheus, ut levis esset dimidii vel totius anni iactura prae compensatione. Et tamen ex sequentibus apparet, Paulum sua etiam privata causa Timotheum vocare, quia fidis adiutoribus destituebatur; tametsi, quod suae personae proprium erat, non praeferebat Ecclesiae commodis, sed quia agebatur communis Evangelii causa. Nam sicuti ipse ex vinculis eam defendebat, sic opus habebat aliorum opera ad defensionem adiuvandam.

10. *Amplexus hoc saeculum.* Turpe sane tali viro, Christum amori saeculi posthabuisse. Neque tamen cogitandum est, eum abnegato prorsus Christo iterum se vel impietati, vel illecebris mundi addixisse, sed tantum privata sua commoda, vel suam securitatem

Pauli vitae praetulerat. Paulo adesse non poterat sine multis molestiis et angoribus, ac cum praesenti vitae suae periculo, expositus erat multis probris, multas indignitates devorabat, cogebatur rerum suarum curam relinquere: taedio itaque crucis victus rebus suis prospicere voluit. Nec dubium, quin haberet propitiam auram, quae illi a mundo afflabat. Porro fuisse unum ex praecipuis, inde coniicere licet, quod eum inter paucos nominat Paulus ad Coloss. 4, 24., similiter in epistola ad Philem. 24., ubi etiam adiutoribus suis eum annumerat. Quare non mirum est, si eum tam duriter hic perstringat, quoniam maiorem sui quam Christi rationem habuerat. Alii, de quibus postea meminit, non discesserant ab eo nisi iustis de causis, et ipso sic volente. Unde apparet, non ita studuisse ipsum sibi, ut spoliaret Ecclesias suis Pastoribus, duntaxat ut levationem inde aliquam sentiret. Procul dubio semper hoc curae habuit, eos ad se vocare, aut retinere secum, quorum absentia aliis Ecclesiis non obesset. Hac ratione *Titum* ablegaverat *in Dalmatiam*, et alios alio, quum Timotheum accerseret. Imo ne Timotheo absente destituta aut nudata maneat Ephesiorum Ecclesia, *Tychicum* illuc *mittit*, atque id indicat Timotheo, ut sciat non defuturum, qui suas vices expleat.

13. *Penulam, quam Troade.* De vocabulo Penulae non consentiunt interpretes, quia nonnulli volunt arculam esse, aut thecam librariam, alii genus vestis viatoriae frigoribus et pluviis arcendis aptum. Utravis autem interpretatio magis placeat, qui fit, ut sibi aut vestem, aut arculam ex loco tam remoto advehi iubeat Paulus, quasi Romae nulli essent opifices, vel nulla panni aut lignorum copia? Si arculam dixerimus libris, aut chartis, aut epistolis refertam, soluta erit quaestio (nullo enim pretio comparari poterat); sed quia multi hanc coniecturam non recipient, facile amplector nomen Penulae; nec absurdum est, tam procul a Paulo petitam fuisse, eo quod ex diuturno usu futura esset illi commodior, vellet autem sumptum effugere, quanquam (ut verum fatear) mihi prior interpretatio magis arridet, praesertim quum mox subiiciat *libros et membranas*, unde apparet Apostolum, quum iam ad mortem se pararet, non tamen a lectione destitisse. Ubi ergo sunt, qui se eo usque profecisse putant, ut nulla amplius exercitatione indigeant? quis se cum Paulo conferre ausit? Magis etiam refellitur fanaticorum hominum furor, qui libris contemptis, damnataque omni lectione, solos suos ἐνθουσιασμούς iactant. Nos vero sciamus, hoc loco piis omnibus commendari assiduam lectionem, ex qua proficiant. Quaeret hic quispiam, quid sibi velit Paulus vestem petendo, si mortem sibi instare sentiebat. Haec quoque difficultas me movet, ut de arcula accipiam; quanquam potuit aliquis esse tunc usus vestis, qui hodie nos latet. Itaque de his rebus minus laboro.

14. Alexander faber aerarius multis me malis affecit; reddat illi Dominus iuxta facta ipsius. 15. Quem et tu cave; vehementer enim restitit sermonibus nostris. 16. In prima defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt, ne illis imputetur; 17. Sed Dominus mihi adfuit, et corroboravit me, ut per me praeconium confirmaretur, et audirent omnes Gentes. 18. Et ereptus fui ex ore Leonis, et eripiet me Dominus ex omni facto (vel *opere*) malo, servabitque in regnum suum coeleste, cui gloria in saecula saeculorum. Amen. 19. Saluta Priscam et Aquilam et familiam Onesiphori. 20. Erastus mansit Corinthi; Trophimum au-

tem reliqui in Mileto languentem. 21. Da operam, ut ante hyemem venias. Salutat te Eubulus et Pudens et Linus et Claudia et fratres omnes. 22. Dominus Iesus Christus cum Spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Scripta e Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Caesari Neroni.

14. *Alexander*. In hoc homine proditum fuit horribile defectionis exemplum. Prae se tulerat aliquod studium in promovendo Christi regno, quod deinde hostiliter impugnavit; quo hostium genere nullum est nocentius, nec magis virulentum. Sed ab initio voluit Dominus Ecclesiam suam huius mali non esse expertem, ne, quum similibus tentamur, animi nobis labascant. Observandum autem, quae sint ista multa mala, quae sibi Alexandrum intulisse Paulus conqueritur, nempe quod suae doctrinae adversatus sit. Faber erat, non eruditus in scholis, ut multum disputando valeret; sed hostes domestici semper plus satis instructi sunt ad nocendum. Et talium hominum improbitas semper fidem in mundo invenit, ut interdum plus difficultatis et negotii exhibeat maligna et impudens inscitia, quam summum acumen cum doctrina coniunctum. Adde quod Dominus servos suos cum talibus quisquiliis in certamen committens, consulto eos a mundi intuitu revocat, ne sibi in pompa et splendore placeant. Iam ex Pauli verbis colligere licet, gravius eum nihil tulisse, quam sanae doctrinae oppugnationem. Nam si eius personam laesisset Alexander, aut aliqua contumelia affecisset, tolerasset hoc totum aequiore animo; sed ubi impetitur Dei veritas, ardet indignatione sanctum pectus, quia illud impleri in omnibus Christi membris oportet: Zelus domus tuae comedit me (Psal. 69, 10.). Atque huc pertinet tam severa imprecatio, in quam erumpit, ut Dominus illi rependat. Paulo post, quum se desertum ab omnibus fuisse conqueritur, non imprecatur tamen illis Dei vindictam; quin potius se intercessorem opponit pro venia impetranda. Quum in alios omnes tam mitis sit ac misericors, qui fit, ut in hunc unum tam durum et inexorabilem se praebeat? Nempe quoniam alii metu et infirmitate lapsi erant, cupit illis a Domino ignosci; nam ita fratrum infirmitati condolescere nos decet. Quia autem ille malitiose sacrilega audacia insurrexerat adversus Deum, et agnitam veritatem ex professo oppugnabat, nullam misericordiam merebatur talis impietas. Non est itaque existimandum, Paulum nimio calore prosiliisse in istam imprecationem; nam ex Dei Spiritu et zelo recte composito tam Alexandro aeternum exitium, quam aliis misericordiam optavit. Quum autem duce Spiritu Paulus coeleste iudicium hic proferat, colligere licet, quam pretiosa sit Deo sua veritas, cuius oppugnationem tam severe ulciscitur. Praesertim notandum est, quam detestabile crimen sit, contra puram religionem deliberata malitia insurgere. Caeterum ne quis Apostolum perperam aemulando temere similes imprecationes concipiat: tria hic sunt observanda: primum, ne proprias iniurias persequamur, ne scilicet amor nostri et privatae utilitatis respectus (ut solet) nos abripiat; deinde ne Dei gloriam asserendo ullos nostros affectus admisceamus, qui semper rectum ordinem perturbant; tertio ne adversus quemlibet praecipites iudicio feramur, sed tantum adversus reprobos, qui sua impietate tales se esse produnt, ut vota nostra cum ipso Dei iudicio consentiant; alioqui timendum, ne idem nobis respondeatur, quod discipulis Christus respondit, qui promiscue in omnes parum sibi morigeros voto fulminabant: Nescitis, cuius Spi-

ritus sitis (Luc. 9, 55.). Videbantur quidem habere Eliam auctorem, qui idem petierat a Domino (II. Reg. 1, 10.); sed quoniam multum distabant a Spiritu Eliae, praepostera erat imitatio. Proinde necesse est, ut ante nobis iudicium suum Dominus patefaciat, quam erumpamus ad tales imprecationes; deinde ut Spiritu suo tanquam freno zelum nostrum moderetur. Et quoties in memoriam nostram subit Pauli in unum hominem vehementia, simul etiam mira ista erga eos, a quibus tam fuerat turpiter desertus, mansuetudo occurrat, ut fratrum infirmitatibus compati eius exemplo discamus. Porro ex his, qui Petrum fingunt Romanae Ecclesiae praefuisse, scire velim, ubi tunc fuerit. Necdum enim secundum eos mortuus erat, quum dicant, annum vertentem inter illius et Pauli mortem interfuisse. Deinde ad septem annos extendunt eius pontificatum. Primae defensionis mentionem hic Paulus facit; causam non tam cito dicturus erat. An reatum tam perfidae defectionis sustinebit Petrus, ne Papae titulum amittat? Certe omnibus rite expensis reperiemus, fabulosum esse, quicquid de eius Papatu creditum est.

17. *Dominus mihi adfuit.* Hoc ad scandalum, quod ex turpi illa causae suae desertione oriri posse videbat, tollendum addidit. Quamvis enim ab officio cessasset Romana Ecclesia, quicquam inde iacturae allatum fuisse Evangelio negat, quia unus ipse coelesti virtute fretus ad totam molem sustinendam par fuerit, et adeo in communi omnium metu fractus non fuerit, ut melius inde constiterit, Dei gratiam alienis subsidiis minime egere. Non enim iactat suam fortitudinem; sed Domino gratias agit, quod ad extrema redactus non succubuerit, nec fractus fuerit tam periculosa tentatione. Fatetur ergo se manu Domini fuisse sustentatum, atque hoc uno contentus est, quod interior Spiritus gratia ad sustinendos omnes insultus vice clypei fuerit. Addit causam: *ut praeconium confirmaretur.* Vocat autem Praeconium munus publicandi inter Gentes Evangelii, quod illi peculiariter mandatum erat. Aliorum enim praedicatio, quia continebatur inter Iudaeos, non tam similis erat praeconio. Et hoc nomine passim non sine causa utitur. Erat autem non vulgaris ministerii eius confirmatio, quod, quum totus mundus furiose in eum insaniret, humana vero omnia praesidia ipsum deficerent, invictus tamen steterat. Re ipsa enim comprobabat, suum Apostolatum esse a Christo. Modum quoque confirmationis addit: *ubi Gentes audierint*, Dominum illi tam potenter adfuisse. Nam inde colligere licebat, a Domino quoque esse vocationem tam Pauli quam ipsarum.

18. *Ereptus fui ex ore.* Multi sub nomine *Leonis* Neronem intelligunt. Ego potius hac loquutione generaliter periculum designari existimo, ac si diceret: ex praesenti incendio, vel ex faucibus mortis. Significat, non sine admirabili Dei auxilio se evasisse, quoniam eiusmodi erat periculum, a quo statim alias poterat absorberi. Idem quoque in posterum sperare se praedicat, non ut mortem effugiat; sed ne vincatur a Satana, aut declinet a recto cursu. En quid potissimum expetere debeamus, non ut corpori sit consultum, verum ut omni tentatione stemus superiores, potiusque centum mortes oppetere simus parati, quam ullo malo opere nos polluere in mentem veniat. Quanquam non ignoro, esse qui passive accipiant *opus malum* pro impiorum violentia, ac si dixisset Paulus: Non patietur Dominus, mihi impios malefacere; sed alter sensus longe melius quadrat, quod eum ab omni scelere purum et immunem servabit. Nam et continuo post subiicit: *in regnum suum coeleste*, quo significat, veram esse demum illam salutem, ubi sive per vitam, sive per mortem, in regnum suum Dominus nos ducit.

Insignis etiam locus est ad continuam gratiae Dei seriem contra Papistas asserendam. Ubi enim confessi sunt, salutis exordium esse a Deo, continuationem libero arbitrio adscribunt, ut hoc modo perseverantia non donum sit coeleste, sed hominis virtus. Atque Paulus hoc Deo munus assignans, ut nos servet in regnum suum, palam asserit, toto vitae curriculo nos eius manu regi, donec tota militia perfuncti victoria potiamur. Atque huius rei memorabile exemplum in Dema exstat, cuius paulo ante meminit, quia ex nobili Christi athleta factus est turpis desertor. Quae sequuntur, quia alibi vidimus, nova tractatione non indigent.

EXIMIIS DUOBUS SERVIS CHRISTI, GUILIELMO FARELLO ET PETRO VIRETO

SYMMYSTIS ET FRATRIBUS CARISS.

IOHANNES CALVINUS S.

Quod meus hic commentarius cum nominis vestri inscriptione in publicum exit, munus quamvis exiguum, ideo vobis non ingratum fore confido, quia, ut id facerem, ipsum epistolae argumentum admonuit. Has in Creta partes suscepit Titus, ut aedificio, quod illic Paulus inchoatum reliquerat, extremam manum imponeret. Mihi eadem fere vobiscum ratio est. Quum enim magnis laboribus atque etiam periculis hanc Ecclesiam exstruere exorsi essetis, ego post aliquod temporis spatium adiutor vobis primum accessi; deinde successor sum relictus, ut opus bene ac feliciter a vobis coeptum in melius pro mea virili promovere studerem. Hoc hodie quoque ego et collegae mei agere contendimus, si minore, quam optandum esset, profectu, ex animo tamen ac fideliter, quantum nostra fert mediocritas. Ut tamen ad vos redeam: quando eandem, quam Tito Paulus imposuit, personam vobis comparatus sustineo, haec similitudo me invitare visa est ad vos maxime deligendos, quibus laborem hunc meum dicarem. Interea sanctae, quae inter nos est, coniunctionis erit saltem aliquod et huic saeculo et forsan ad posteros testimonium. Nunquam par amicorum tam sincere inter se coniunctum in communi vita fuisse puto, quam nos in ministerio nostro fuimus. Cum utroque vestrum hic functus sum Pastoris munere: adeo nulla aemulationis species, ut mihi unus vobiscum esse visus sim. Locis postea disiuncti fuimus; nam te, Farelle, Neocomensis

Ecclesia, quam ex tyrannide Papatus Christo vindicasti, ad se revocavit; Viretum Lausanensis Ecclesia eodem iure sibi obstrictum tenet. Caeterum ita singuli tuemur nostras stationes, ut nostra unitate in Christi ovile aggregentur filii Dei, imo in eius corpus coalescant; disrumpantur vero hostes non extranei modo, qui bellum ex professo nobiscum gerunt, sed propiores isti ac domestici, qui nos intus exercent. Nam et hoc inter coniunctionis nostrae bona numero, quod impuri canes, quorum morsus ad eam scindendam ac lacerandam penetrare nequeunt, latratu eam suo frustra exagitant. Sane eorum proterviam susque deque ferre nos decet, quando vere coram Deo gloriari licet, et luculentis apud homines documentis probavimus, non aliam nos societatem vel amicitiam colere, quam quae auspiciis Christi consecrata eius Ecclesiae hactenus fuit utilis, neque alio spectat, nisi ut omnes nobiscum unum sint in ipso. Valete optimi et integerrimi fratres. Dominus Iesus piis vestris laboribus benedicere pergat. Genevae, III. Calend. Decembr. M. D. XLIX.

IN EPISTOLAM PAULI AD TITUM

ARGUMENTUM.

Quum in Creta Ecclesiae duntaxat fundamenta iecisset Paulus, alio properans (ut erat non unius tantum insulae Pastor, sed Gentium Apostolus) Tito prosequendi operis partes, tanquam Evangelistae, mandaverat. Apparet autem ex hac epistola, statim post discessum Pauli Satanam incubuisse non tantum, ut perverteret Ecclesiae regimen, sed ut doctrinam quoque corrumperet. Erant, qui per ambitionem emergere cuperent in Pastorum ordinem; pravis illorum studiis quia non obsequebatur Titus, male apud plerosque audiebat. Erant rursum ex Iudaeis, qui Legis Mosaicae praetextu multas nugas ingerebant; tales vero cupide et multo cum favore audiebantur. Hoc itaque consilio scribit Paulus, ut Titum sua auctoritate armet ad tantum onus sustinendum. Neque enim dubium est, quin secure a quibusdam contemptus fuerit, quasi unus quilibet ex vulgo Pastorum. Fieri etiam potest, ut de eo volitarent querimoniae, ipsum plus sibi arrogare, quam fas esset, quod Pastores non reciperet nisi suo iudicio probatos. Hinc colligere licet, Paulum non tam privatim scripsisse Tito, quam publice Cretensibus. Neque enim probabile est, Titum reprehendi, quod nimia facilitate indignos eveheret ad episcopatum, vel illi, tanquam rudi et novitio, praescribi, quo doctrinae genere instituere populum debeat; sed quia iustus illi honor non habebatur, Paulus suam ei personam imponit tam in creandis Ministris, quam in tota Ecclesiae administratione. Quia multi stulte aliam, quam traderet, doctrinae formam appetebant: hanc Paulus aliis repudiatis solam approbat, ac pergere, sicuti coepit, hortatur. Primum ergo docet, quales eligere Ministros oporteat. Inter alias dotes vult sana doctrina instructum esse, qua resistat adversariis. Hac occasione perstringit Cretensium mores, peculiariter tamen Iudaeos notat, qui in ciborum discrimine aliisque externis sanctitatem locabant. Refellendis eorum ineptiis vera pietatis et Christianae vitae exercitia opponit. Et quo propius urgeat, quae singulis vocationibus conveniant officia, describit. His Titum iubet sedulo et assidue insistere, simulque rursum alios admonet, ne audiendo fatigentur, atque hunc redemptionis et salutis per Christum partae finem esse docet. Quod si quis contentiosus reclamet, vel obtemperare renuat, illum iubet omitti. Nunc videmus, non aliud spectare Paulum, quam ut Titi causam suscipiat, illique ad peragendum Domini opus adiutricem porrigat manum.

IN

EPISTOLAM PAULI AD TITUM
IOH. CALVINI
COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Paulus servus Dei, Apostolus autem Iesu Christi, secundum fidem electorum Dei et agnitionem veritatis eius, quae secundum pietatem est, 2. In spe (vel *propter spem*) vitae aeternae, quam promisit is, qui mentiri non potest, Deus, ante tempora saecularia; 3. Manifestavit autem propriis temporibus sermonem suum (vel *per sermonem*) in praedicatione, quae mihi commissa est secundum ordinationem Servatoris nostri Dei: 4. Tito germano filio, secundum communem fidem, gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Domino Iesu Christo Servatore nostro.

1. *Servus Dei.* Indicat tam longa et accurata Apostolatus commendatio Ecclesiae magis quam unius Titi habitam a Paulo rationem. Nam eius Apostolatus extra controversiam apud Titum erat. Solet autem Paulus suae vocationis elogia praedicare ad auctoritatem sibi asserendam. Itaque ut affectos esse videt, quibus scribit, ita multus est in se ornando, vel parcus. Hic quoniam illi propositum est, in ordinem eos cogere, qui se proterve efferebant, ideo magnifice Apostolatum suum extollit. Scribit ergo non quae Titus in cubiculo solus legat, sed quae proferat in publicum. Primo se Dei servum appellat; deinde ministerii sui speciem addit, nempe quod sit *Christi Apostolus.* Sunt enim varii gradus inter Dei servos. Sic a genere ad speciem descendit. Tenendum etiam memoria est, quod alibi dixi, Servi nomen hic aliud sonare quam communem subiectionem, qualiter servi Dei vocantur omnes fideles; sed accipi pro ministro, cui certum aliquod munus iniunctum est. Quo sensu olim Prophetae hoc titulo insigniebantur, et Christus ipse Prophetarum caput: Ecce servus meus, elegi eum. Sic David Regiae dignitatis intuitu servum Dei se nominat. Fortassis etiam propter Iudaeos servum Dei se praedicat, quoniam solebant opposita Lege extenuare eius fidem. Ergo ita vult haberi Christi Apostolus, ut tamen glorietur, se Deo aeterno servire. Ita haec duo elogia non modo inter se conciliat, sed nexu individuo coniuncta esse docet. *Secundum fidem.* Si quis de eius Apostolatu dubitet, optima ratione fidem illi conciliat, ipsum cum salute *electorum Dei* coniungens, ac si diceret: Mutuus est inter meum Apostolatum et fidem electorum Dei consensus, quare illum nemo nisi reprobus et a recta fide alienus reiiciet. Electos porro intelligit non modo qui tunc erant superstites, sed quicunque fuerant ab initio mundi. Significat enim, nullam se doctrinam afferre, quae non congruat cum fide Abrahae et omnium Patrum. Ita si quis hodie Pauli haberi vult successor, eiusdem se doctrinae ministrum probet necesse est. Sed in his verbis tacita quoque antithesis inclusa est, ne quid Evangelio deroget mul-

torum incredulitas et contumacia. Nam tunc infirmos (ut hodie) scandalum hoc valde turbabat, quum eorum, qui se Ecclesiae titulo venditabant, maior pars puram Christi doctrinam respueret. Quare Paulus, licet promiscue Dei nomen omnes iactent, plurimos ex turba illa reprobos esse docet, quemadmodum alibi tradit (Rom. 9, 7.), non omnes, qui genus ducunt ab Abraham secundum carnem, esse legitimos Abrahae filios. *Et agnitionem.* Copulam hic exegeticae particulae loco positam accipio: Nempe vel Scilicet. Exponit enim, qualis sit illa fides, cuius meminit, quanquam non est plena eius definitio, sed descriptio ad loci praesentis circumstantiam accommodata. Suum enim Apostolatum ut ab omni impostura et errore asserat, nihil continere testatur nisi certam et compertam veritatem, quae homines ad purum Dei cultum instituat. Sed quia singulis verbis inest suum pondus, sigillatim excutere operae pretium est. Primum quum fides agnitio nominatur, non ab opinione discernitur tantum, sed ab informi illo Papistarum figmento. Fidem enim implicitam commenti sunt omni intelligentiae luce vacuam. At Paulus dum istud fidei quasi proprium assignat, veritatem cognoscere, nullam certe absque notitia esse fidem, palam ostendit. Et in nomine *Veritatis* melius exprimitur certitudo, quam exigit fidei natura. Neque enim fides probabili ratione contenta est, nisi verum ipsum teneat. Porro non de qualibet veritate hic loquitur, sed de coelesti doctrina, quae humanae mentis vanitati opponitur. Nam sicuti per illam se nobis Deus patefecit, ita sola hoc honore digna est, sicuti passim Scriptura tribuere illi solet: Ioh. 16, 13.: Et Spiritus vos ducet in omnem veritatem; idem 17, 17.: Sermo tuus veritas est; Galat. 3, 1.: Quis vos fascinavit, ut non obediatis? Coloss. 1, 5.: Audito sermone veritatis, Evangelio Filii Dei; I. Timoth. 2, 4.: Vult omnes ad agnitionem veritatis pervenire; et 3, 15.: Ecclesia columna est et firmamentum veritatis. Breviter veritas ista recta est ac sincera Dei cognitio, quae nos ab omni errore mendacioque liberat. Quo maiore apud nos in pretio esse debet, quando nihil miserius est, quam tota vita instar pecudum errare. Quod sequitur *Secundum pietatem* veritatem, de qua loquutus fuerat, specialiter restringit; simul tamen a fructu vel a fine commendat doctrinam Pauli, quia non alio spectet, quam ut rite Deus colatur, puraque vigeat inter homines religio. Quo suam doctrinam ab omni profanae curiositatis nota vindicat, sicuti Actor. 24, 10. coram Felice, et deinde coram Agrippa facit, capite 26, 1. Nam quum merito piis suspectae adeoque odiosae esse debeant supervacuae omnes quaestiones, quae ad aedificationem non faciunt: haec sola est legitima doctrinae commendatio, quod ad reverentiam et timorem Dei nos instituat. Atque hinc etiam monemur, ut quisque in pietate optime profecit, ita optimum esse Christi discipulum, sicut is demum verus theologus censendus est, qui in timore Dei conscientias aedificat. Quod addit *In spe vitae aeternae*, non dubium est, quin causam notet; id enim Graecis significat ἐπί. Ideo vertere licebit: Propter spem, aut Super spe. Nam a meditatione vitae coelestis incipit et vera religio, et pietatis studium, sicuti (Coloss. 1, 5.) Colossensium fidem et caritatem laudans earum causam et fundamentum statuit spem in coelis repositam. Sadducaei enim et qui spem nostram in hoc mundo includunt, quicquid simulent, nihil possunt quam contemptum Dei inducere, dum homines in pecudum conditionem aggregant. Proinde bono doctori hoc semper propositum esse debet, ut homines e mundo abductos in coeli adspectum convertat. Fateor quidem, Dei gloriam nobis pluris esse debere quam salutem nostram; verum hoc minime nunc agitur, utrum dignitatis ordine praecedat. Tantum dico, nunquam homines vere Deum quaerere, nisi ad eum pervenire confidant, ideoque

ad pietatem nunquam animum adiicere, nisi de spe coelestis vitae edoctos.

2. *Quam promisit Deus.* Quoniam Augustinus aeterna pro saecularibus tempora hic legebat, multum se torquet in temporum aeternitate, nisi quod aeterna tandem exponit, quae omnem antiquitatem superant. In sensu vero ipse et Hieronymus et alii consentiunt, quod Deus ante mundi creationem statuerit salutem dare, quam nunc per Evangelium manifestavit. Ita Promittendi verbo abusus esset Paulus pro Decernere, siquidem ante homines natos nemo erat, cui promitteret. Ego sicuti non reiicio hanc expositionem, ita dum omnia propius expendo, aliter sentire cogor, nempe quod a multis retro saeculis vita aeterna hominibus promissa fuerit, neque iis modo, qui tunc vivebant, sed in nostra quoque aetate. Neque enim soli Abrahae consulit Deus, quum dicit: In semine tuo benedicentur omnes Gentes (Genes. 22, 18.), sed posteros omnes respicit. Nec obstat, quod secundae ad Timoth. epist. primo capite datam fuisse salutem dicit ante tempora saecularia diverso sensu. Eadem enim nihilominus est verbi significatio utroque loco. Nam quum αἰών Graecis continua sit temporis series ab initio ad finem usque mundi, illic Paulus datam vel ordinatam fuisse salutem electis Dei tradit, antequam fluere coeperint tempora. Hic vero quia de promissione tractat, non omnia saecula comprehendit, ut nos abducat extra mundi creationem; sed docet, multa saecula praeteriisse, ex quo salus fuit promissa. Si quis brevius malit, *Saecularia tempora* pro saeculis ipsis accipere licet. Sed quoniam prius aeterna Dei electione data fuit salus quam promissa: ideo in loco illo epistolae ad Timotheum prior omnibus saeculis donatio statuitur, et ita subaudienda est nota universalis. Hic vero nihil aliud significat quam promissionem longo saeculorum ordine antiquiorem esse, quia statim a condito mundo coepit. Eodem sensu ad Rom. capite 1, 2. Evangelium, quod suscitato demum ex mortuis Christo publicari debuit, promissum in Scripturis per Prophetas fuisse docet. Plurimum enim a praesenti gratiae exhibitione differt Patribus facta olim promissio. *Qui mentiri non potest.* Epithetum ἀψευδής non tam ornando Deo, quam fidei nostrae confirmandae additum est. Et certe quoties de salute nostra agitur, nobis in mentem venire debet, eius verbo fundatam esse, qui nec fallere potest nec mentiri, imo haec unica est totius religionis comprobatio, immutabilis Dei veritas.

3. *Manifestavit autem.* Erat quidem iam haec aliqua manifestatio, quum olim Deus per Prophetas suos loquutus est; sed quia palam adventu suo exhibuit Christus, quae illi obscure praedixerant, deinde Gentes in foederis societatem adscitae fuerunt: hoc sensu nunc manifestum esse dicit Paulus, quod prius tamen aliqua ex parte ostensum fuerat. *Tempora propria* idem hic significant, quod ad Galat. 4, 4. Plenitudo temporum. Admonet enim, hoc maxime opportunum agendi fuisse tempus, quum Domino agere placuit, ut hominum temeritati occurrat, qui semper inquirere audent, cur non citius, cur potius hodie quam cras. Ergo ne praeter modum simus curiosi, tempora in manu arbitrioque Dei sic posita esse docet, ut nihil non ordine ac tempestive agere censendus sit. *Sermonem suum.* Vel subaudienda est praepositio Per (quod Graecis non est insolens) vel sermonem vocat Christum, nisi forte aliquid subaudire placeat, sententiae implendae causa. Mihi secunda expositio, nisi quod paululum coacta est, alioqui non displiceret. Sic Iohannes initio suae epistolae (I. Iohann. 1, 1.): Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod manus nostrae contrectarunt de sermone vitae, et vita manifestata est. Itaque praefero, quod simplicius est, Deum vitam per sermonem manifestasse, vel sermonem

de vita manifestasse per Evangelii praedicationem. *Praedicatio*, de qua loquitur, est Evangelium promulgatum, ut certe hoc praecipuum est, quod illic audimus, Christum nobis dari, et in eo vitam. Porro quia non omnes promiscue ad tantum munus sunt idonei, neo se quisquam ingerere debet: vocationem suam pro more asserit. Ubi discendum est, quod saepe alias monuimus, nemini deberi honorem, nisi qui se divinitus institutum probaverit. Nam et Satanae ministri fastuose a Deo se vocatos esse iactant; sed nulla eorum dictis fides constat. Paulus autem nonnisi rem notam et testatam profert, quoties suae vocationis meminit. Praeterea ex hoc loco elicimus, quorsum Apostoli creati sunt, nempe Evangelii promulgandi causa, ut alibi (I. Cor. 9, 16.): Vae mihi nisi evangelizem; dispensatio enim mihi credita est. Quare qui mutas personas in otio et deliciis agunt, plus quam impudenter se iactant illorum successores. *Servatoris nostri.* Idem Patri et Christo epithetum accommodat, ut certe uterque servator est, sed diversa ratione; ideo enim servator Pater, quia Filii sui morte nos redemit, ut vitae aeternae heredes efficeret; Filius autem, quia sanguinem suum interposuit pignus ac pretium salutis nostrae. Ita nobis a Patre salutem attulit Filius, Pater vero per Filium contulit.

4. *Filio secundum communem fidem.* Hinc constat, quo sensu dicatur spiritualiter gignere minister Verbi, quos in Christi obedientiam adducit, nempe ut simul ipse gignatur. Patrem se Titi facit Paulus fidei respectu; verum mox addit, hanc fidem ambobus esse communem, ut eundem ambo in coelis Patrem ex aequo habeant. Quare Deus de iure suo nihil minuit, quum Patres spirituales secum appellat, quorum ministerio regenerat, quos vult, sicuti per se hi nihil agunt, sed ex Spiritus efficacia duntaxat. Reliqua ex superioribus epistolis petenda erunt, ac praesertim ex priore ad Timotheum.

5. Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut, quae desunt, pergas corrigere, et constituas oppidatim Presbyteros, quemadmodum tibi ordinavi, 6. Si quis est a crimine immunis, unius uxoris vir, liberos habens fideles, non infames ob lasciviam, non immorigeros.

5. *Huius rei gratia.* Hoc exordium clare demonstrat, Titum non tam admoneri sua causa, quam commendari apud alios, ne quis eum impediat. Testatur enim Paulus, se illi mandasse suas vices: quare ut Apostoli vicarium agnosci ab omnibus, et reverenter excipi convenit. Nam quia Apostolis nulla certa statio erat assignata, sed Evangelii per totum orbem spargendi munus iniunctum: ideo quum ex urbe aut regione una se in aliam conferrent, subrogare in suum locum solebant idoneos homines, quorum opera absolveretur, quod inchoatum erat. Sic Paulus se Ecclesiam Corinthiorum fundasse praedicat; alios vero esse architectos, qui superaedificare debeant, hoc est, aedificium promovere. Hoc quidem in omnes Pastores competit, quoniam semper incrementis et profectu opus habebunt Ecclesiae, quamdiu mundus durabit. Sed ultra ordinarium Pastorum munus cura Ecclesiae constituendae Tito mandata erat. Pastores enim constitutis iam Ecclesiis et in aliquem ordinem formatis praefici solent; Titus vero plus quiddam oneris sustinebat, nempe ut Ecclesiis nondum rite compositis formam daret, ut certam politiae rationem una cum disciplina constitueret. Iacto enim fundamento discesserat Paulus; proinde Titi partes erant, opus in superficiem attollere, ut iusta structurae proportio exstaret. Hoc vocat *corrigere*, *quae* adhuc *desunt*. Neque enim tam facile est

opus Ecclesiae aedificatio, ut statim ad summum perduci queat. Quamdiu in Creta fuerit Paulus, incertum est; aliquantum tamen temporis illic transegerat, fidelem impenderat operam erigendo Christi regno. Non deerat summa peritia, quanta in homine potest inveniri, laborando erat indefessus; opus tamen fatetur se rude ac mutilum reliquisse. Hinc apparet difficultas, et nos hodie experimur, non unius anni vel duorum esse laborem, collapsas Ecclesias in mediocrem statum restituere. Quare qui per annos complures assidue progressi sunt, adhuc ad multa corrigenda intentos esse oportet. Porro operae pretium est, notare Pauli modestiam, qui libenter ab alio absolvi patitur, quod ipse inchoavit. Et quidem quum ipso longe inferior esset Titus, non recusat eum habere ἐπανορθωτήν, qui operi suo extremam manum imponat. Sic affecti esse debent pii doctores, ut non ambitiose quisque ad se trahat omnia, sed alii alios certatim iuvent, et quisquis maiore successu laboraverit, reliqui gratulentur potius, quam invideant. Neque tamen corrigi voluit Paulus, quae ipse vel inscitia, vel oblivione, vel incuria omiserat; sed quae per temporis brevitatem exsequi non potuerat. Denique eam correctionem Tito iniunxit, qua fuisset ipse perfunctus, si in Creta diutius stetisset, non variando, non mutando quicquam, sed, quod deerat, addendo, quia non fert operis difficultas, ut simul uno die omnia. *Constituas oppidatim.* Hoc in spirituali aedificio fere a doctrina secundum est, Pastores creari, qui Ecclesiae gubernandae curam habeant. Ideo prae aliis eius mentionem hic Paulus facit. Diligenter hoc notandum, non posse incolumes stare Ecclesias sine Pastorum ministerio: proinde ubicunque fuerit aliquod plebis corpus, illic praeficiendum esse Pastorem. Neque tamen singulis oppidis singulos attribuit Pastores, ita ut nullus locus plus uno habeat; sed nullas urbes vult Pastoribus destitui. *Presbyteros* vel seniores satis notum est non ab aetate dici, utpote quum in eum ordinem interdum iuvenes legerentur, sicuti Timotheus. Verum hoc omnibus linguis semper receptum fuit, sic vocari honoris causa omnes gubernatores. Quum autem duplices fuisse presbyteros, ex priore ad Timotheum epistola colligamus: contextus statim ostendet, hic non alios quam Doctores intelligi, hoc est, qui ad docendum ordinabantur, quia eosdem mox vocabit Episcopos. Sed videtur nimium Tito permittere, dum iubet, eum praeficere omnibus Ecclesiis ministros. Haec enim fere regia esset potestas; deinde hoc modo et singulis Ecclesiis ius eligendi, et Pastorum collegio iudicium tollitur, id vero esset totam sacram Ecclesiae administrationem profanare. Verum responsio facilis est, non permitti arbitrio Titi, ut unus possit omnia et quos voluerit Episcopos Ecclesiis imponat; sed tantum iubet, ut electionibus praesit tanquam moderator, sicuti necesse est. Haec loquutio satis trita est. Sic dicitur Consul, aut Interrex, aut Dictator Consules creasse, qui comitia eligendis illis habuit. Sic quoque de Paulo et Barnaba loquitur in Actis Lucas (Act. 14, 23.): non quod soli praeficerent, quasi pro imperio, Pastores Ecclesiis nec probatos nec cognitos; sed quia idoneos homines, qui a populo electi vel expetiti fuerant, ordinarent. Discimus quidem ex hoc loco, non eam fuisse tunc aequalitatem inter Ecclesiae ministros, quin unus aliquis auctoritate et consilio praeesset; nihil tamen hoc ad tyrannicum et profanum collationum morem, qui in Papatu regnat. Longe enim diversa fuit Apostolorum ratio.

6. *Si quis a crimine imm.* Ne quis Tito succenseat, quasi nimium sit morosus aut severus quosdam repellendo, totam in se invidiam Paulus transfert. Se enim ita diserte mandasse pronuntiat, ne quis admittatur, nisi qualem hic describit. Ergo sicuti nuper Titum praefectum a se moderatorem creandis Pastoribus fuisse te-

status est, ut hoc illi ius concederetur ab aliis: ita nunc, quid praescripserit, narrat, ne malorum calumniis vel imperitorum invidiae exposita sit eius severitas. Caeterum quia locus hic quasi in tabula imaginem legitimi Episcopi nobis depingit, diligenter observandus est. Quia tamen, quae hic habentur, in priore ad Timotheum epistola omnia fere exposui, nunc leviter attingere satis fuerit. Ἀνέγκλητον intelligit, non qui ab omni vitio sit immunis (talis enim inveniri nemo usquam posset), sed qui nulla infamia notatus sit, quae illi auctoritatem deroget. Vult ergo integrae esse existimationis. Cur iubeat *unius uxoris maritum* esse, in priore ad Timoth. epist. diximus. Trita adeo inter Iudaeos polygamia erat, ut prava consuetudo in legem propemodum versa esset. Si quis duas, priusquam Christo nomen dedisset, uxores duxerat, eum cogere ad alteram repudiandam fuisset inhumanum: itaque quod alioqui vitiosum erat, tolerabant Apostoli, quia corrigere non poterant. Et qui se iam implicaverant multiplici coniugio, etiamsi retenta unica uxore poenitentiam suam testari parati essent: dederant tamen intemperantiae suae signum, quod posset eorum famae notam aliquam inurere. Perinde est igitur, ac si iuberet Paulus eos eligi, qui pudice matrimonium coluerint contenti singulis uxoribus, arceret autem eos, quorum libido in plures uxores grassata fuerit. Interea vero qui defuncta uxore alteram iam caelebs inducit, nihilominus unius uxoris maritus censeri debet. Non enim eligendum docet, qui fuerit maritus unius uxoris, sed qui sit. *Liberos habens fideles.* Quum prudentia et gravitas requiratur in Pastore, eius specimen in familia spectari convenit. Nam qui domum suam regere non potest, quomodo regendae Ecclesiae par erit? deinde non ipsum modo Episcopum probro carere, sed totam domum quasi honestae et castae disciplinae speculum esse oportet. Ideo ad Timotheum non minus accurate uxoribus praecipit, quales esse debeant. Primum vero hic in liberis requirit, ut sint fideles, unde appareat, in sana pietatis doctrina et timore Domini esse educatos. Secundo, ne sint profusi in luxum, ut hinc quoque agnosci queat temperans et frugalis educatio. Tertio, ne sint *immorigeri*, quia vix populum freno disciplinae contineret, qui a liberis nullam reverentiam vel subiectionem potest impetrare.

7. Oportet enim Episcopum esse a crimine immunem, tanquam Dei oeconomum, non praefractum, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpiter lucro deditum; 8. Sed hospitalem, studiosum benignitatis, temperantem, iustum, sanctum, moderatum, 9. Tenacem fidelis sermonis, qui secundum doctrinam est, ut potens sit et exhortari per doctrinam sanam, et contradicentes convincere.

7. *Oportet Episcopum.* Iterum repetit, eos, qui ad episcopatum adspirant, debere illaesam famam afferre, idque ratione confirmat, quia, quum Ecclesia sit domus Dei, quisquis eius gubernationi praeficitur, veluti oeconomus Dei constituitur. Atqui male audiret inter homines, qui oeconomum assumeret probrosum et adversae famae: longe ergo magis indignum et minus tolerabile, Dei familiae tales imponi praefectos. Nomen Dispensatoris, quod Erasmus ab Antiquo interprete positum retinuit, minime exprimit Pauli mentem. Nam quo maior in habendo delectu adhibeatur cura, hoc tam honorifico encomio episcopatum ornat, quod sit praefectura domus Dei, sicuti ad Timotheum (I. Tim. 3, 15.): Ut scias, quo-

modo te versari oporteat in domo Dei, quae est Ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis. Porro locus hic abunde docet, nullum esse Presbyteri et Episcopi discrimen, quia nunc secundo nomine promiscue appellat, quos prius vocavit Presbyteros. Imo idem prosequens argumentum utrumque nomen indifferenter eodem sensu usurpat, quemadmodum et Hieronymus tum hoc loco, tum in epistola ad Evagrium annotavit. Atque hinc perspicere licet, quanto plus delatum hominum placitis fuerit, quam decebat, quia, abrogato Spiritus sancti sermone, usus hominum arbitrio inductus praevaluit. Mihi quidem non displicet, quod statim ab Ecclesiae primordiis receptum fuit, ut singula Episcoporum collegia unum aliquem moderatorem habeant; verum nomen officii, quod Deus in commune omnibus dederat, in unum solum transferri, reliquis spoliatis, et iniurium est et absurdum. Deinde sic pervertere Spiritus sancti linguam, ut nobis eaedem voces aliud, quam voluerit, significent, nimis profanae audaciae est. *Non praefractum.* Hoc vitium in Episcopo non abs re damnat, cuius officium est, non tantum comiter eos, qui ultro accedunt, excipere, sed etiam allicere, qui se subducunt, ut omnes pariter Christo adducat. Atqui *αὐθάδεια* (ut quadam ad Dionem epistola inquit Plato) *τῆς ἐρημίας ἐστὶ ξύνοικος*, hoc est, pertinacia, dum sibi quispiam nimium addictus est, contubernalis est solitudinis. Societas enim et amicitia foveri nequit, ubi quispiam ita sibi placet, ut aliis cedere ac se accommodare renuat. Et certe omnis *αὐθάδης*, simulac se occasio dederit, statim fiet schismaticus. Unde apparet, quam noxia sit pestis, quae dissidiis Ecclesiam lacerat. Huic autem vitio primum docilitas, et deinde erga omnes comitas et modestia opponitur. Neque enim unquam bene docebit Episcopus, qui non paratus sit etiam discere. Celebratur ab Augustino Cypriani sententia: Tam patienter discat, quam scienter doceat. Deinde opus saepe habent consilio et monitionibus Episcopi; si recusent moneri, si sana consilia respuant, subinde cum magna Ecclesiae iactura praecipites ruent. Remedium ergo his malis est, ne sibi sapiant. *Φιλάγαθον* vertere malui *studiosum benignitatis*, quam cum Erasmo: bonarum rerum. Hanc enim virtutem cum hospitalitate Paulus avaritiae et sordibus opponere videtur. *Iustum* vocat, qui innocenter versatur inter homines. *Sanctitas* ad Deum respectum habet. Nam et Plato duo haec sic distinguit.

9. *Tenacem* etc. Haec vero prima dos est Episcopi, qui proprie docendi causa eligitur, quando aliter regi non potest Ecclesia quam Verbo. *Fidelem sermonem* vocat puram et ore Dei proditam doctrinam. Eius tenacem vult esse Episcopum, ut non modo probe sit institutus, sed constantem in ea asserenda se gerat. Sunt enim quidam leves, qui facile in varia doctrinae genera traduci se sinunt; alii vel metu franguntur, vel moventur alia occasione, ut veritatis patrocinium deserant. Eos itaque eligi Paulus iubet, qui veritatem Dei utroque brachio amplexi et mordicus tenentes nunquam sibi excuti patiantur, aut ab ea divelli possint. Et certe nihil illa, quam dixi, levitate periculosius est, ubi fixo pede non haeret Pastor in ea doctrina, cuius invictus assertor esse debuerat. In summa, non tantum requiritur in Pastore eruditio, sed tale doctrinae purae studium, ut ab ea nunquam discedat. Sed quid sibi vult *secundum doctrinam?* nempe qui in Ecclesiae aedificationem sit utilis. Quicquid enim nullo cum pietatis fructu discitur ac scitur, Doctrinae nomine censere Paulus non solet; quin potius speculationes omnes, quae nihil utilitatis afferunt, quamlibet alioqui sint acutae, vanitatis damnat. Sic ac Rom. cap. 12, 7.: Qui docet, id faciat in doctrina, hoc est, prodesse auditoribus studeat. In summa, hoc primum est, ut sanae doctrinae scientia instructus sit Pastor; alterum

vero, ut firma animi constantia eius confessionem ad extremum usque retineat; tertium, ut suam docendi rationem aedificando accommodet, nec ambitiose volitet per argutias frivolae curiositatis, sed solidum duntaxat Ecclesiae profectum quaerat. *Ut potens sit.* Duplex esse vox Pastoris debet, altera ovibus colligendis, altera arcendis fugandisque lupis et furibus. Utramque facultatem Scriptura suppeditat. Nam qui probe in ea fuerit exercitatus, tam ad regendos dociles sufficiet, quam ad hostes veritatis refellendos. Hunc duplicem Scripturae usum Paulus notat, quum dicit, Ut potens sit *exhortari et adversarios convincere.* Atque hinc discimus, primum quaenam vera sit Episcopi scientia, deinde in quem usum conferenda sit. Vere sapit Episcopus, qui rectam fidem tenet; rite scientia sua utitur, dum ad populi aedificationem eam accommodat. Et hic est insigne verbi Dei encomium, dum non ad regendos modo dociles, sed frangendam hostium pervicaciam sufficere praedicatur. Et certe ea est patefactae a Domino veritatis potentia, ut facile adversus mendacia omnia praevaleat. Eant nunc Papales Episcopi, et Apostolorum successione glorientur, quorum bona pars adeo expers est omnis doctrinae, ut inscitiam dignitatis suae non minimam partem esse ducant.

10. Sunt enim multi immorigeri et vaniloqui et mentium seductores, maxime qui sunt ex Circumcisione, 11. Quibus oportet obturare os, qui totas domos subvertunt, docentes, quae non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex ipsis, proprius eorum propheta, Cretenses semper mendaces, malae bestiae, ventres pigri. 13. Testimonium hoc est verum.

10. *Sunt autem.* Postquam communem regulam praescripsit, quae ubique observanda est; quo tamen ad eam servandam magis intentus sit Titus, peculiarem necessitatem illi proponit, quae urgere ipsum prae aliis debeat. Admonet enim, illi negotium esse cum multis refractariis et indomitis capitibus, multos esse ventosos et vana garrulitate inflatos, multos impostores; deligendos proinde ex opposito esse duces, qui ad resistendum idonei sint ac bene instructi. Nam si filiis huius saeculi pericula, curam ac vigilantiam augent: turpe esset, dum omnia molitur Satan, nos quasi rebus pacatis securos torpere. *Immorigeri.* Pro quo Vetus interpres reddidit Inobedientes; Erasmus Intractabiles. Significat autem eos, qui in ordinem se cogi non sustinent, ac subiectionis iugum excutiunt. *Vaniloquos* appellat non falsorum dogmatum auctores, sed qui ambitiosae ostentationi dediti, inanes tantum argutias sectantur. *Ματαιολογία* enim utili ac solidae doctrinae opponitur. Itaque frigidas omnes speculationes et nugatorias comprehendit, quae meris tantum ampullis turgent, quum ad pietatem timoremque Dei nihil conducant, qualis est hodie in Papatu tota scholastica theologia. Eosdem tamen simul vocat *mentium seductores*, nisi malis de diversis accipere; sed ego eosdem puto designari, quia eiusmodi nugarum magistri suis illecebris mentes hominum demulcent et quasi incantant, ne amplius admittant salubrem doctrinam. Dicit eos maxime esse ex Iudaeis, quia magni interest, ab omnibus tales pestes cognosci. Neque enim audiendi sunt, qui parcendum paucorum famae causantur, ubi agitur magnum totius Ecclesiae periculum. Et eo nocentior erat gens illa, quae se aliis propter generis sanctitatem praeferebat. Haec igitur ratio est, cur aerius Iudaeos Paulus vexet, ut illis adimat nocendi facultatem.

11. *Quibus oportet obturare os.* Ergo in excubiis esse decet bonum Pastorem, ne pravas ac noxias doctrinas serpere tacitus sinat, neve improbis moram concedat eas spargendi. Sed quaeritur, qui fieri possit, ut obstinatos et praefractos tacere cogat Episcopus. Neque enim tales, utcunque ratione victi sint, tamen conticescunt; imo saepe, quo apertius convicti sunt ac fracti, redduntur petulantiores. Praeterquam enim quod crescit et accenditur malitia, ad impudentiam se prostituunt. Respondeo, ubi verbi Dei gladio prostrati, ac vi veritatis confusi fuerint, posse illis ab Ecclesia imperari silentium; quod si pergant, saltem a fidelium consuetudine arceri posse, ne quis illis ad nocendum aditus pateat; quanquam obstruere os simpliciter accipit Paulus pro refellere ipsorum vaniloquentiam, utcunque nullum obstrependi finem faciant. Nam qui verbo Dei convictus est, quicquid obloquatur, non habet, quod dicat. *Totas domos subvertunt.* Si unius hominis fides subverteretur, quia agitur de exitio animae unius Christi sanguine redemptae, mox se accingere deberet Pastor ad resistendum: quanto itaque minus tolerabile est, videre totas domos subverti? Modum subversionis designat, quia *doceant*, *quae non oportet.* Unde colligere licet, quam periculosa res sit, vel minimum a sana doctrina deflectere. Neque enim palam impia fuisse dogmata pronuntiat, quibus multorum fidem subverterint; sed quasvis corruptelas intelligere possumus, quum a studio aedificationis receditur. Ita est sane: in hac tanta carnis infirmitate plus quam proclive est labi: unde fit, ut cito ac facile destruat Satan per suos ministros, quod magno et diuturno labore pii Doctores erexerant. Fontem etiam mali indicat, *turpis lucri* cupiditatem, quo admonet, quam exitiosa sit pestis in doctoribus. Simul enim atque se ad quaestum prostituunt, necesse est, ut se componant ad hominum gratiam et obsequium. Hinc protinus sequitur purae doctrinae adulteratio.

12. *Proprius eorum propheta.* Non dubito, quin hic sit Epimenides, qui Cretensis erat. Nam quum ex ipsis fuisse dicit, et proprium eorum prophetam, significat procul dubio fuisse gentilem Cretensium. Cur prophetam appellet, ambigitur. Quidam rationem afferunt, quia liber, unde sumpsit hoc testimonium Paulus, inscriptus sit *περὶ χρησμῶν.* Alii ironice Paulum loqui putant, qui talem ipsis prophetam assignet, dignum scilicet ea gente, quae Dei servos audire renuit. Sed quum Poetae interdum Graecis prophetae dicantur, quemadmodum apud Latinos vates: simpliciter pro doctore hic accipio. Hinc autem appellatio (ut videtur) orta est, quod semper habiti sunt genus *θεῖον καὶ ἐνθουσιαστικόν.* Unde et Adimantus apud Platonem 2. de republ., postquam vocavit Poetas Deorum filios, addit, eorum quoque factos fuisse prophetas. Quare mihi videtur Paulus ad communem usum sermonem accommodare. Nec refert, qua occasione Epimenides suos conterraneos vocet mendaces, nempe quia Iovis sepulcrum habere iactent; sed quoniam Poeta ex trita et veteri fama istud sumit, Apostolus tanquam proverbiale aliquod dictum citat. Si versum Latinum Graeco respondentem habere placet, sic non incommode reddetur:

Mendax, venter iners, semper mala bestia Cres est.

Caeterum colligimus ex hoc loco, superstitiosos esse, qui ex profanis scriptoribus nihil mutuari audent. Nam quum omnis veritas a Deo sit, si quid scite et vere ab impiis dictum est, non debet repudiari, quia a Deo est profectum. Deinde quum omnia Dei sint, cur fas non esset, in eius gloriam applicare, quicquid in eum usum apte conferri potest? Sed ea de re legatur Basilii oratio *πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλλ.* etc.

13. *Testimonium hoc est verum.* Utcunque vanus sit testis: quod tamen vere ab eo dictum est, Paulus amplectitur. Porro dubium non est, quin deterrimi fuerint Cretenses, quos tam aspere tractat. Nunquam enim tam durus fuisset adversus eos, nisi provocatus maximis causis, qui clementer alioqui populos extrema severitate dignos taxare solet. Quid contumeliosius his probris fingi potest, Ignavos esse, ventri deditos, nullius fidei, malas bestias? Neque uni aut alteri haec vitia exprobrantur, sed damnatur tota gens. Admirabile sane Dei consilium, quod gentem adeo pravam, et ob vitia sua infamem, in Evangelii sui participationem inter primas vocavit; sed aeque mirifica bonitas, quod indignos communi vita coelesti gratia dignatus est. In illa ergo tam corrupta regione, quasi in mediis inferis, stationem aliquam habuit Christi Ecclesia, nec propagari desiit, tametsi malorum, quae illic regnabant, contagione infecta erat. Neque enim alienos solum hic taxat Paulus, sed eos nominatim, qui Christo nomen dederant. Quia autem videbat, haec tam foeda vitia pridem egisse radices, et passim grassari: ut sanabiles ab ipsis curet, totius gentis famae non parcit.

13. Quamobrem argue eos severe, ut sani sint in fide, 14. Neque attendant Iudaicis fabulis, et praeceptis hominum aversantium veritatem. 15. Omnia quidem pura puris; inquinatis autem et infidelibus nihil purum, sed inquinatae sunt eorum mens et conscientia. 16. Deum profitentur se nosse, operibus vero negant, quum sint abominabiles, inobsequentes, et ad omne opus bonum reprobi.

13. *Quamobrem argue.* Haec pars est non postrema eius circumspectionis et prudentiae, qua praeditum esse decet Episcopum, ut scilicet docendi rationem ad hominum ingenia moresque inflectat. Neque enim sic cum protervis et indomitis agendum, ut cum mansuetis ac docilibus. In his enim docendis adhibenda est lenitas, quae eorum docilitati respondeat; illorum protervia severe corrigenda est, maloque nodo (ut aiunt) aptandus est similis cuneus. Causa enim notatur, cur acriorem et magis rigidum esse Titum velit in illis arguendis, quia sint malae bestiae. *Ut sani sint in fide.* Incertum est, tacitene hanc sanitatem opponat morbis, quorum meminit, an simpliciter praecipiat, ut in sana fide maneant; hoc posterius mihi magis placet. Quum ergo iam per se plus aequo sint vitiosi, et facile magis ac magis depraventur: vult eos severius magisque praecise in sincera fide contineri. Postea ostendit, quomodo sana constet fides, nempe ubi nullis fabulis corrumpitur. Sed cavendo periculo hoc remedium praescribit, ne animum advertant; vult enim Deus ita nos verbo suo intentos esse, ut praeclusus sit nugis aditus. Et certe ubi semel obtinuit Dei veritas, insipidum erit, quicquid contra afferetur, ut mentes nostras minime ad se convertat. Proinde si cupimus fidem integram retinere, sensus omnes nostros sollicite cohibere discamus, ne alienis commodis se dedant. Nam simulac quispiam fabulis attendere coeperit, fidei puritatem amittet.

14. *Fabulis Iudaicis.* Fabulas appellat frivola omnia commenta, ac si quis nugas Latine diceret. Nam quod continuo post addit de *praeceptis hominum*, idem significat. Et *veritatis* hostes appellat, qui pura Christi doctrina non contenti suas naenias admiscent. Nam pro fabuloso ducendum est, quicquid ex se comminiscuntur homines. Iudaeis praecipue hoc vitium adscribit, quia divinae Legis praetextu superstitiosos ritus ingerebant. Gentiles enim quum in-

telligerent, se tota vita misere fuisse deceptos, facilius prioris vitae instituto renuntiabant; Iudaei autem, quoniam in vera religione fuerant educati, ritus, quibus assueverant, pertinaciter tuebantur, Legis abrogatio persuaderi illis non poterat. Hoc modo turbabant omnes Ecclesias, quia, simulatque emergere alicubi Evangelium coeperat, eius sinceritatem admisto suo fermento corrumpere non desinebant. Quare Paulus non in genere modo prohibet, ne a sana doctrina degenerent, sed praesens malum, cui occurrere necesse erat, quasi digito ostendit, ut caveant.

15. *Omnia quidem pura.* Speciem unam ex fabulosis dogmatibus attingit. Ciborum enim delectum, qualis a Mose ad tempus praescriptus erat, quasi adhuc necessarium urgebant, imo totam fere sanctitatem collocabant in hac observatiuncula. Quam vero perniciosum hoc esset Ecclesiae, alibi diximus. Primum laqueus servitutis conscientiis iniiciebatur; deinde imperiti hac superstitione illigati velum habebant oculis obductum, ne in pura Christi notitia proficerent. Si quis ex Gentibus hoc iugum, quia assuetus non esset, subire recusabat, Iudaei tanquam pro summo religionis capite acriter dimicabant. Quare non immerito Paulus constanter talibus Evangelii corruptoribus se opponit. Hoc quidem loco non eorum modo errorem refutat, sed vanitatem lepide ridet, quod nullo profectu in ciborum abstinentia anxie laborent. Priore membro asserit Christianam libertatem, dum nihil immundum esse fidelibus pronuntiat. Quia autem non agitur hic de valetudine corporis, sed de conscientiae quiete, non aliud intelligit, quam ciborum discrimen, quod sub Lege valuit, esse iam sublatum. Eadem tamen ratione constat, perperam facere eos, quia religionem hac in parte conscientiis iniiciunt. Est enim haec non unius saeculi doctrina, sed aeternum Spiritus sancti oraculum, cui nulla nova lege derogare fas est. Quare hoc usque ad finem mundi verum esse oportet, nullius cibi usum coram Deo illicitum esse. Ideo apte et congruenter hic locus adversus tyrannicam Papae legem citatur, quae carnium esum certis temporibus prohibet. Neque vero me latet, quid cavillentur. Negant, se carnium esum interdicere, quia immundas esse dicant (fatentur enim cibos omnes per se mundos ac puros esse), sed alio respectu carnium abstinentiam edici, ut scilicet dometur carnis lascivia. Quasi vero Dominus vetuerit olim suilla vesci, quia immundos sues iudicaret. Purum enim per se ac mundum esse, quicquid creavit Deus, Patres etiam sub Lege duxerunt; sed ideo immundos habebant, quia usus, a quo ipsos Dei prohibitio arcebat, erat illicitus. Puros ergo omnes non alio sensu Apostolus vocat, nisi quia liber omnium usus est quoad conscientiam. Ita si qua lex ad aliquam abstinendi necessitatem conscientias obstringit, concessam a Deo libertatem impie eripit fidelibus. *Inquinatis autem.* Secundum membrum est, quo inutiles ac irritas talium magistrorum cautiones subsannat. Dicit enim, nihil illos proficere cavendo in cibis certis immunditiem, quia nullum mundum attingere queant. Cur istud? polluti enim sunt: ideo solo ipsorum attactu, quae alioqui pura erant, inquinantur. Porro *infideles* non adiungit impuris quasi diversos, sed exegetica est additio. Quia enim nulla est coram Deo quam fidei puritas, sequitur, infideles omnes esse immundos. Quare nullis legibus vel regulis obtinebunt, quam captant, munditiem, quia, quum impuri sint ipsi, nihil sibi in mundo purum reperient. *Sed inquinatae sunt.* Fontem ostendit, unde manant omnes sordes, quae per totam hominis vitam sparguntur. Nisi enim cor bene purgatum sit, etiamsi maxime fulgeant et optimi sint odoris opera coram hominibus: tamen apud Deum foeditate sua et foetore nauseam provocabunt. Dominus enim cor intuetur, I. Samuelis 16, 7. et Oculi eius veritatem respiciunt, Ieremiae 5, 3. Unde

fit, ut, quae alta sunt hominibus, abominatio sint coram ipso. *Mens* intellectum significat, *conscientia* magis ad cordis affectus pertinet. Duo autem hic sunt notanda: ex sincero cordis affectu hominem aestimari apud Deum, non operibus externis; deinde tantas esse infidelitatis sordes, ut non hominem modo inficiant, sed quicquid etiam attrectat. Qua de re legatur caput Aggaei secundum. Ideo alibi (I. Tim. 4, 5.) docet Paulus, Verbo nobis sanctificari omnia, quia nihil pure usurpant homines, nisi quod e manu Dei fide suscipiunt.

16. *Deum profitentur se nosse.* Tractat eos, ut merentur; nam hypocritae, qui minutis observationibus insistunt, quae praecipuae erant Christianae vitae partes, secure contemnunt. Ita fit, ut vanitatem suam prodant, dum in apertis flagitiis apparet Dei contemptus. Et hoc est, quod intelligit Paulus: qui in una cibi specie continentes videri volunt, contumaciter (velut excusso iugo) lascivire, foedos et nequitiae plenos esse ipsorum mores, nullam in tota eorum vita virtutis scintillam spectari.

CAP. II.

1. Tu vero loquere, quae decent sanam doctrinam. 2. Senes ut sobrii sint, graves, temperantes, sani fide, dilectione, patientia. 3. Anus similiter ut sint in habitu religiose decoro, non calumniatrices, non multo vino servientes, honesti magistrae, 4. Quo adolescentulas temperantiam doceant, ut ament maritos et liberos, 5. Sint temperantes, purae domus custodes, benignae, subiectae suis maritis, ne sermo Dei male audiat.

1. *Tu vero loquere.* Remedium abigendis fabulis ostendit, ut Titus aedificationi insistat. *Sanam* enim *doctrinam* appellat, quae ad pietatem erudire homines potest. Evanescunt enim omnes nugae, quum id, quod solidum est, traditur. Porro dum loqui praecipit, quae sanae doctrinae conveniunt, perinde valet, ac si diceret, oportere in hac praedicatione Titum esse assiduum; neque enim sufficeret semel aut iterum fieri istarum rerum mentionem. Et Paulus non de unius diei sermone agit, sed quamdiu Pastoris officium aget Titus, vult in hac doctrina occupari. Sana doctrina dicitur ab effectu, quemadmodum e converso dicit, homines ineptos languere circa quaestiones, quae nihil prosunt. Sana ergo Salubrem significat, quae animas vere pascit. Ergo hac una voce, tanquam solenni edicto, speculationes omnes, quae ostentationi serviunt magis, quam pietatem iuvent, ab Ecclesia exterminat, sicuti in utraque ad Timoth. epist. fecit. Sanae vero doctrinae duas facit partes: alteram, qua Dei gratia in Christo commendetur, unde sciamus, ubinam quaerenda sit salus; alteram, qua formetur vita ad timorem Dei et innocentiam. Tametsi autem prior illa, quae fidem continet, longe antecellit, ideoque studio maiore inculcanda est: Paulus tamen, quum ad Titum scriberet, in servando ordine sollicitus non fuit. Est enim illi cum perito homine negotium, cui iniuriam faceret, si illi singula dictaret, ut novitiis aut tironibus fieri solet. Docet quidem sub Titi persona totam Cretensem Ecclesiam; decorum tamen servat, ne diffidere eius prudentiae videatur. Praeterea in exhortationibus ideo est longior, quia praecipue ad sanctae et honestae vitae studium revocandi erant, qui otiosis tantum quaestionibus erant intenti. Nihil enim est, quod vagam hominum curiositatem me-

lius compescat, quam dum agnoscunt, in quibus se officiis exercere debeant.

2. *Senes ut sobrii sint.* Ab officiis particularibus incipit, quo magis popularis sit sermo. Id autem facit non modo, ut se attemperet ad eorum captum, sed ut magis unumquemque premat. Generalis enim doctrina minus afficit; ubi autem paucis exemplis propositis singulos vocationis suae admonuit, nemo est, cui non promptum sit colligere, sibi a Domino satis mandari negotii, in quo se exerceat. Proinde non est, quod hic methodum requiramus, quia consilium Pauli duntaxat fuit, breviter indicare, quibus de rebus loqui debeant pii Doctores, non autem plenam earum rerum tractationem suscipere. Senum meminit primo loco. Eos vult esse sobrios, quia vitium senectuti est nimis familiare bibacitas. Gravitatem, quam subiicit, conciliant mores bene compositi. Nihil enim foedius, quam senex iuveniliter lasciviens, et qui sua incontinentia adolescentum impudentiam auget. Ergo in senum vita reluceat σεμνότης, hoc est, dignitas quaedam, quae adolescentes ad verecundiam cogat. Id potissimum consequentur temperantia, quam mox subiicit. *Sani fide.* Nescio, an obliqua sit allusio ad varios senum morbos, quibus opponat hanc animae sanitatem; mihi certe ita videtur, tametsi nihil affirmo. Summam autem Christianae perfectionis his tribus partibus comprehendit, non sine causa. Fide enim Deum colimus, quia neque invocatio, neque alia pietatis exercitia separari ab ea possunt. *Dilectio* extenditur ad omnia secundae tabulae praecepta. Sequitur *patientia*, quasi utriusque condimentum. Nam nec absque ea diu staret fides, et quotidie multa accidunt, quorum vel indignitate, vel acerbitate offensi ad caritatis officia non languidi modo, sed exanimes essemus, nisi eadem patientia nos sustineret.

3. *Anus similiter.* Matronas aetate provectas, ut plurimum videre est, aut lascive adhuc se colere, aut aliquid habere in vestitu superstitiosum, raro medium tenent. Utrique vitio occurrere Paulus voluit, modum praescribens, qui et decoro et religioni congruat; aut si mavis simplicius, ut ipso quoque habitu sanctas et pias se esse testentur. Alia etiam duo vitia, quibus fere obnoxiae sunt, corrigit, dum *calumniatrices* ac *vinosas* esse vetat. Loquacitas morbus est muliebris; eum senectus augere solet. Huc accedit, quod sibi nunquam satis disertae videntur mulieres, nisi dicaces sint ac maledicae, nisi de omnibus detrahant. Ita fit, ut vetulae saepenumero calumniosa sua garrulitate, quasi face ardenti, multas domos inflamment. Multae etiam bibulae sunt, quo fit, ut modestiae et gravitatis oblitae indecenter protervíant. Caeterum quo magis attentae sint ad officium, docet, non satis esse, si honeste sibi vivant, nisi etiam *adolescentulas* institutis suis forment ad honestam ac pudicam vitam. Ideo addit, ut suo exemplo iuniores reddant temperantes et graves, quae scilicet alioqui aetatis fervore exsultant.

4. *Ament maritos.* Non assentior iis, qui praecepta recenseri putant, quae tradere debeant matronae adolescentulis. Nam si quis contextum diligenter expendat, facile animadvertet Paulum officia mulierum persequi, quae senioribus etiam conveniunt. Deinde constructio inepta esset: σωφρονίζωσι, σώφρονας εἶναι. Quanquam dum provectioribus matronis, quales esse debeant, praescribit, simul iunioribus proponit quod sequantur exemplum. Ita promiscue utrasque docet. In summa, vult mulieres amore coniugali et liberorum caritate retineri, ne libidinosis amoribus se occupent, vult sobrie et continenter domum suam regere, prohibet in publico vagari, castas esse iubet, simul tamen modestas, ut subiectae sint virorum imperio. Nam quae aliis virtutibus pollent, interdum ferociendi inde occasionem arripiunt, ut maritis parum sint morigerae. Quod autem addit:

Ne sermo Dei male audiat, proprie ad mulieres spectare putant, quae iunctae erant viris incredulis, qui ex malis uxorum moribus poterant Evangelium aestimare, idque videtur Petri verbis confirmari prioris epistolae cap. 3, 1. Verum quid, si non de solis maritis loquatur? Et certe probabilius est talem requiri vitae probitatem, ne suis vitiis Evangelium vulgo infament. Reliqua petantur ex quinto capite prioris epistolae ad Timotheum.

6. Iuniores similiter hortare, ut temperantes sint, 7. In omnibus te ipsum exhibens exemplar bonorum operum in doctrina, integritatem, gravitatem, 8. Sermonem sanum, irreprehensibilem, ut adversarius pudefiat, nihil habens, quod de vobis obloquatur; 9. Servos, ut dominis suis subiecti sint, in omnibus placere studentes, non responsatores, 10. Non furaces, sed fidem omnem ostendentes bonam, ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornent in omnibus.

6. *Iuniores.* Iuvenes tantum ad temperantiam institui praecipit, quia haec virtus (ut docet Plato) totam hominis mentem sanat. Ergo perinde est, ac si diceret: bene compositos et rationi obtemperantes.

7. *Te ipsum exhibens.* Nam parum alioqui auctoritatis habebit doctrina, nisi in vita Episcopi, tanquam in speculo, vis eius et maiestas eluceat. Vult ergo doctorem esse exemplar, cui se discipuli conforment. Quae sequuntur, propter obscurum orationis complexum ambigua sunt. Ponit enim *in doctrina*, mox subiicit in accusativo casu: *integritatem, gravitatem* etc. Omissis aliorum interpretationibus afferam, quod mihi videtur maxime probabile. Primum haec verba simul connecta: *bonorum operum in doctrina.* Nam quum iusserit, bonorum operum studium docendo urgeri vult bona opera, quae huic doctrinae respondeant, spectari in eius vita. Proinde particula In convenientiam denotat. Iam quae sequuntur, nihil habent obscuritatis. Nam ut doctrinae suae typum in moribus referat, integrum et gravem esse iubet. *Sanus sermo* ad communem vitam (meo iudicio) et privata colloquia refertur. Absurdum enim foret, de publica doctrina interpretari, quum tantum velit Titum in factis et dictis congruentem habere vitam suae praedicationi. Quare sermones eius puros esse iubet ac remotos ab omni corruptela. *Irreprehensibilis* tam ad sermonem quam ad personam Titi aptari potest. Hoc posterius magis amplector, ut reliqui accusativi (quod syntaxis Graeca facile patitur) inde pendeant, hoc sensu: Nempe ut te irreprehensibilem praebeas gravitate, integritate, sanis sermonibus.

8. *Ut adversarius.* Tametsi alii fines spectandi sunt homini Christiano: non tamen hic negligi debet, ut impiis os obstruatur, sicuti passim admonemur non esse illis dandam occasionem maledicendi. Quaecunque enim probra in nostris moribus possunt arripere, ea in Christum eiusque doctrinam torquent. Ita fit, ut nostra culpa contumeliae subiaceat sacrum Dei nomen. Proinde quo nos acrius videmus ab hostibus observari, eo magis intenti simus ad cavendas eorum calumnias, atque ita eorum malignitas studium bene agendi in nobis acuat.

9. *Servos.* Iam dictum est, Paulum breviter duntaxat quaedam attingere exempli causa, non autem res totas explicare, quemadmodum si eas ex professo tractandas susciperet. Itaque dum servos iubet *dominis placere per omnia*, hoc placendi studium ad ea restringi

debet, quae recta sunt, idque ex aliis similibus locis, ubi nominatim additur exceptio, ne quid nisi secundum Deum. Observare autem licet, praecipue hic Apostolum insistere, ut, qui sub aliorum potestate sunt, morigeri sint ac obsequentes, quod non abs re facit. Nihil enim humano ingenio magis adversum subiectione, et periculum erat, ne Evangelii praetextu magis praefracti redderentur, quia indignum putarent, se subiacere impiorum imperio. Quo plus studii et diligentiae adhibendum fuit Pastoribus ad contumaciam hanc vel frangendam, vel reprimendam. Caeterum duo servilia vitia perstringit: tergiversandi proterviam, et furandi cupidinem. Plenae sunt comoediae exemplis nimium promptae dicacitatis, qua servi dominos eludunt. Nec sine causa facta est olim nominum permutatio, ut servos vocarent fures. Ita praecepta ad singulorum mores accommodare, prudentiae est. *Fidem* pro fidelitate posuit erga dominos. Ergo *fidem omnem ostendere* est versari fideliter absque fraude vel noxa in tractandis domini rebus.

10. *Ut doctrinam.* Acerrimus hic exhortationis aculeus esse nobis debet, quum audimus honestis nostris moribus ornari Dei doctrinam, quae tamen speculum est gloriae eius. Et certe id usu venire communiter videmus, sicuti rursum flagitiosa vita nostra illam dedecore afficit. Solet enim ex operibus nostris aestimari. Verum haec quoque circumstantia notanda est, quod ornamentum Deus a servis accipere dignatur, quorum tam vilis et abiecta erat conditio, ut vix censeri soliti sint inter homines. Neque enim famulos intelligit, quales hodie in usu sunt, sed mancipia, quae pretio empta tanquam boves aut equi possidebantur. Quod si eorum vita ornamentum est Christiani nominis, multo magis videant, qui in honore sunt, ne illud turpitudine sua maculent.

11. Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus, 12. Instituens nos, ut abnegata impietate et mundanis cupiditatibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc saeculo, 13. Exspectantes beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et Servatoris nostri Iesu Christi, 14. Qui dedit se ipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibi populum peculiarem studiosum bonorum operum. 15. Haec loquere, et exhortare, et argue cum omni auctoritate. Nemo te contemnat.

11. *Apparuit enim* etc. A fine redemptionis argumentatur, quem docet esse studium pie et recte vivendi. Unde sequitur, boni doctoris officium esse, potius hortari ad sanctam vitam, quam vanis quaestionibus occupare hominum mentes. Redemit nos, (inquit Zacharias in suo cantico Luc. 1, 74.) ut in sanctitate et innocentia serviamus illi omnibus diebus vitae nostrae. Eiusdem rationis est, quod dicit Paulus: Gratia Dei apparuit, nos erudiens. Significat enim, vice institutionis esse nobis debere ad vitam recte formandam. Arripiunt alii in occasionem licentiae, quod de misericordia Dei praedicatur; alios impedit socordia, ne de vitae novitate cogitent. At vero Dei gratiae manifestatio exhortationes ad pie vivendum necessario secum trahit. *Salutaris omnibus.* Nominatim universis communem esse testatur propter servos, de quibus loquutus erat. Interea non intelligit singulos homines, sed ordines potius notat, aut diversa vitae genera. Atque hoc non parvam emphasin habet, quod Dei gratia ad servile usque genus se demiserit. Nam quum Deus ne infimos quidem et po-

stremae sortis homines despiciat, plus quam absurdum foret, nos ad amplexandam eius bonitatem pigros esse ac resides.

12. *Ut abnegata impietate.* Nunc regulam vitae bene instituendae tradit, et unde fieri debeat initium, nempe a prioris vitae abnegatione, cuius duas partes recensent: impietatem et mundana desideria. Sub impietate non tantum superstitiones comprehendo, in quibus erraverant, sed profanum Dei contemptum, qualis regnat in hominibus, donec illuminati sint in veritatis notitiam. Utcunque enim aliquam religionem prae se ferant, nunquam tamen sincere aut ex animo Deum timent ac reverentur, quin potius sopitas habent conscientias, ut nihil minus reputent, quam Deo esse serviendum. *Mundanas cupiditates* vocat omnes carnis affectus, quoniam, donec ad se nos Dominus traxit, nihil respicimus quam mundum. Meditatio enim coelestis vitae a regeneratione incipit. Prius vero in mundum inclinant studia omnia, et in mundo haerent. *Temperanter et iuste et pie.* Quemadmodum tria ante posuit, quum vellet summam complecti Christianae vitae: ita nunc eam definit tribus istis; pietate, iustitia et temperantia. Pietas erga Deum religio est; iustitia inter homines locum habet. Utraque harum qui praeditus est, ei nihil deest ad perfectam virtutem. Et certe in Lege Dei summa perfectio traditur, cui nihil omnino addi potest. Sed quemadmodum exercitia pietatis sunt quasi prioris tabulae appendices: ita temperantia, cuius hoc loco Paulus meminit, non alio quam ad Legis observationem spectat, et quemadmodum ante de patientia dixi, prioribus additur veluti condimentum. Nec varius est Apostolus, qui nunc patientiam, nunc temperantiam nominat, quasi sanctae vitae complementum. Neque enim diversae sunt virtutes, quum σωφροσύνη sub se tolerantiam comprehendat. Addit: *in hoc saeculo*, quia Dominus praesentem vitam fidei nostrae probationi destinavit. Quamvis enim nondum fructus recte factorum appareat: nobis tamen ad studium bene agendi sufficere spes debet, atque hoc est, quod statim addit.

13. *Exspectantes beatam spem.* A spe futurae immortalitatis exhortationem deducit. Et certe fieri non potest, quin illa, si penitus animis nostris insideat, nos totos addicat Deo. Contra, qui mundo et carni vivere non desinunt, nunquam vere gustarunt, quid valeat aeternae vitae promissio. Dominus enim in coelum vocando a terra nos abducit. Spem hic posuit pro re sperata; alioqui impropria esset loquutio; sic autem appellat felicem vitam, quae nobis in coelo est reposita. Simul declarat, quando futuri simus eius compotes, et quid nos respicere deceat, quoties salutis nostrae subit desiderium vel cogitatio. *Gloriam Dei* interpretor, non tantum qua in se gloriosus ipse erit, sed qua tunc se quaquaversum diffundet, ut omnes suos electos eius faciat participes. *Magnum* ideo nominat, quia eius magnitudo, quam nunc inani mundi fulgore excaecati homines extenuant, ac interdum quoque, quantum in se est, exinaniunt, demum ultimo die se proferet. Mundi enim species, dum magna oculis nostris apparet, sic oculos perstringit, ut Dei gloria quasi in tenebris lateat. At Christus adventu suo fumos mundi omnes discutiet, ut nihil amplius obscuret gloriae suae splendorem, nihil amplitudinem diminuat. Demonstrat quidem Dominus quotidie suis operibus suam maiestatem; sed quia homines impedit sua caecitas, ne eam conspiciant, latere nihilominus in obscuro dicitur. At Paulus iam nunc fide vult a fidelibus considerari, quod ultimo dei manifestabitur, ideoque magni fieri Deum, quem mundus vel contemnit, vel saltem pro sua dignitate minime aestimat. Porro dubium est, coniunctimne haec legenda sint: *Christi magni Dei et servatoris*, an vero de Patre et Filio disiunctim. Arriani hunc posteriorem sensum arripientes, probare inde conati sunt, Filium esse Patre minorem, quia hic di-

stinctionis causa a Paulo dicatur Magnus Deus. Orthodoxi Ecclesiae doctores, ut obstruerent aditum huic calumniae, vehementer contenderunt, utrumque de Christo praedicari. Verum brevius et certius refellere licet Arrianos, quia Paulus, de revelatione gloriae Magni Dei loquutus, mox Christum adiunxit, ut sciremus, in huius persona fore illam gloriae revelationem, ac si diceret, ubi Christus apparuerit, tunc patefactum nobis iri divinae gloriae magnitudinem. Hinc discimus primum, nihil esse, quod nos ad studium bene agendi alacriores reddat, quam spem futurae resurrectionis; deinde in hanc debere semper esse intentos fideles, ne in recto cursu fatigentur; nisi enim toti inde pendeamus, subinde delabimur ad mundi vanitates. Sed quoniam formidabilis esse nobis posset Domini adventus in iudicium, proponitur nobis Christus servator, qui idem futurus est iudex.

14. *Qui dedit se ipsum.* Aliud exhortationis argumentum a fine aut effectu mortis Christi. Ideo se obtulit pro nobis Christus, ut nos redimeret a peccati servitute, et acquireret sibi quasi in peculium. Ergo eius gratia necessario secum affert vitae novitatem, quia redemptionis beneficium faciunt irritum, qui serviunt adhuc peccato. Iam vero a peccati servitute vindicamur, ut serviamus Dei iustitiae. Proinde hoc secundum mox addidit: *de populo peculiari, bonorum operum studioso*, quo significat, perire in nobis redemptionis fructum, si mundi concupiscentiis adhuc tenemur impliciti. Ac quo melius exprimeret, nos Christi morte ad bona opera fuisse consecratos, usus est Purificandi verbo. Nam indignum esset, iisdem nos rursum inquinari sordibus, a quibus nos Filius Dei sanguine suo purgavit.

15. *Haec loquere.* Perinde valet haec clausula, ac si iuberet assidue insistere in illam aedificationis doctrinam, neque unquam fatigari, quia nimium inculcari nequeat. Doctrinae etiam addere iubet exhortationum et obiurgationum aculeos. Neque enim satis est commonefieri de suo officio homines, nisi acriter etiam urgeantur. Qui autem superiora illa tenet, semperque in ore habet, materiam habebit non docendi modo, sed etiam corrigendi. *Cum omni auctoritate.* Non assentior Erasmo, qui ἐπιταγήν vertit praecipiendi studium. Probabilior Chrysostomi sententia, qui Severitatem interpretatur adversus atrociora peccata, quanquam ne hic quidem videtur Pauli mentem assequutus; vult enim, ut sibi auctoritatem in his tradendis ac reverentiam Titus vindicet. Nam curiosi homines et argutiarum cupidi piae et sanctae vitae praecepta quasi trita et vulgaria fastidiunt. Ut huic fastidio occurrat Titus, iubetur pondus imperii suae doctrinae addere. Eodem etiam (meo iudicio) pertinet, quod mox sequitur, *Nemo te contemnat.* Putant alii, admoneri Titum, ut sibi vitae integritate audientiam ac dignitatem conciliet. Ac verum quidem est, mores sanctos et inculpatos facere doctrinae auctoritatem; verum alio respexit Paulus; nam populum ipsum magis quam Titum hic compellat. Quia tam delicatae multis erant aures, ut illis despectui esset Evangelii simplicitas, quia sic pruriebant rerum novarum desiderio, ut aedificationi nullus fere locus foret: eiusmodi hominum superbiam retundit, et severe denuntiat, ut ab omni sanae et utilis doctrinae contemptu desistant. Ita confirmatur, quod initio praefatus sum, Cretensibus potius quam uni privatim homini scriptam esse hanc epistolam.

CAP. III.

1. Admone illos, ut principatibus et potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant, ut ad omne opus bonum sint parati, 2. Ne de quoquam male dicant, ut sint non pugnaces, humani, omnem exhibentes mansuetudinem erga omnes homines. 3. Nam eramus et nos stulti quondam, inobedientes, errantes, servientes cupiditatibus et voluptatibus variis, in malitia et invidia degentes, odiosi, invicem odio prosequentes.

1. *Admone illos.* Ex compluribus locis apparet, multum negotii habuisse Apostolos, ut plebem sub magistratuum et principatuum imperio continerent. Natura enim appetentes principatus sumus omnes; ita fit, ut nemo se alteri libenter subiiciat. Praeterea quum tunc viderent, omnes fere mundi potestates Christo esse adversas, putabant indignas esse, quibus haberetur ullus honor. Iudaei praecipue, ut erant gens indomita, fremere ac tumultuari non desinebant. Postquam ergo de particularibus offficiis Paulus meminit, generaliter nunc vult omnes moneri, ut placide colant ordinem politicum, legibus pareant, magistratibus obediant. Subiectio enim, quam requirit erga principes, et obedientia erga magistratus, ad edicta et leges, aliasque politiae partes extenditur. Quod continuo post subiicit, ad eandem rem accommodari potest, quasi diceret, Quicunque bene et honeste vivere non recusant, libenter fore magistratibus obsequentes. Nam quum ordinati sint ad humani generis conservationem, qui eos sublatos cupit, vel excutit eorum iugum, recti et aequi hostis est, adeoque omnis humanitatis expers. Si quis tamen absque circumstantia accipere malit, non repugno; et certe non dubium est, quin in hac sententia beneficentiam illis in tota vita erga proximos commendet.

2. *Ne de quoquam.* Modum nunc fovendae cum omnibus pacis et amicitiae praescribit. Scimus, nihil esse proclivius humano ingenio, quam prae se alios omnes despicere. Ita fit, ut multi donis Dei cum fratrum contemptu superbiant; contemptum mox sequitur contumelia. Christianos ergo, tametsi prae aliis excellant, vetat aliorum probris se iactare. Interea non vult impiorum vitiis ipsos assentari; tantum obtrectandi libidinem damnat. Quum alienos a pugnis esse iubet, perinde est, ac si diceret, fugiendas esse lites ac iurgia. Ideo bene Vetus interpres, qui reddidit: Non litigiosos; aliis enim modis quam gladio aut manu pugnatur. Et hunc esse sensum, ex sequentibus liquet; remedia enim mali ostendit, quum praecipit, ut se aequos et mansuetos omnibus praebeant; aequitas enim summo iuris rigori opponitur, mansuetudo amarulentiae. Ergo si omne genus contentionum ac pugnarum fugere placet, primum discamus lenitate multa temperare; deinde multa etiam ignoscere. Nam qui ultra modum rigidi sunt ac morosi, ignem secum ferunt inflammandis certaminibus. Dicit autem: *erga omnes*, ut significet, infimis quoque et abiectissimis parcendum esse. Fideles, quia impios pro nihilo ducebant, non putabant, ut clementia esse dignos. Talem asperitatem, quae nonnisi e fastu nascitur, corrigere Paulus voluit.

3. *Nam eramus et nos.* Nihil est subigendae nostrae superbiae et simul rigori temperando aptius, quam quum ostenditur, quicquid torquemus in alios, posse in caput nostrum recidere. Veniam enim facile dat, qui mutuo petere cogitur. Et certe non alia causa est, quae nos fratribus inexorabiles reddat, nisi vitiorum nostrorum ignorantia. Severi quidem sunt adversus peccantes, qui verum habent

Dei zelum; sed quia a se ipsis incipiunt, semper eorum severitas cum misericordia coniuncta est. Ergo ne fideles superbe et inhumaniter aliis insultent, qui adhuc in ignorantia et caecitate detinentur, reducit illis Paulus in memoriam, quales fuerint, ac si diceret: Si tam acriter exagitandi sunt, quos nondum fidei luce dignatus est Deus, eodem iure potuistis olim inclementer vexari; noluissetis certe quemquam esse vobis adeo inhumanum: eandem igitur moderationem erga alios nunc tenete. Duo autem in verbis Pauli intelligenda sunt. Prius est, ut, qui nunc illuminati sunt a Domino, pristinae suae ignorantiae memoria humiliati, non se fastuose offerant, nec iniquius aut durius eos tractent, quam se putarunt tractandos, quum essent similes; alterum, ut reputent, suo exemplo posse cras inseri in Ecclesiam, qui hodie extranei sunt, et correctis vitiis posse fieri donarum Dei participes, quibus nunc destituuntur. Utriusque rei speculum elucet in fidelibus, qui aliquando tenebrae fuerunt, postea coeperunt lux esse in Domino. Quare debet pristinae suae conditionis agnitio ad *συμπάθειαν* eos flectere. Praesens autem Dei gratia documento est, posse alios quoque ad salutem adduci. Ita videmus, oportere nos coram Deo humiliari, ut mansueti simus erga fratres. Saeva enim et omnium contemptrix est superbia. Alibi (Galat. 6, 1.) quum nos ad lenitatem hortatur, suae unumquemque nostrum infirmitatis commonefacit; hic ultra procedit, quoniam vitia, a quibus iam liberati sumus, vult nos recordari, ut, quae adhuc in aliis resident, non ultra modum insectemur. Porro quum hic breviter depingat Paulus hominis ingenium, quale est, donec Christi Spiritu reformetur: intueri in hac descriptione licet, quam miseri simus extra Christum. Primo *stultos* vocat infideles, quia mera sit vanitas tota hominum sapientia, quamdiu Deum non cognoscunt. Vocat deinde *inobedientes*, quia, sicut sola est fides, quae vere Deo obedit, ita incredulitas semper contumax et rebellis est, quanquam *ἀπειθεῖς* possemus vertere Incredulos, ut stultitiae speciem exprimat. Tertio dicit incredulos *errare*; solus enim Christus via est et lux mundi (Iohan. 8, 12. et 14, 6.). Quare necesse est omnes a Deo alienos vagos et erraticos esse tota vita. Hactenus naturam infidelitatis indicavit; nunc etiam addit fructus, qui ex ea manant, nempe varia desideria et *voluptates*, *invidiam*, *malitiam*, et quae illis sunt similia. Verum quidem est, non omnibus vitiis singulos pariter laborare; sed quum omnes pravis desideriis serviant, tametsi alii alio ferantur, summatim complexus est Paulus, quales passim fructus pariat incredulitas. Qua de re dictum est circiter finem primi capitis ad Romanos. Caeterum quum his notis Dei filios Paulus ab incredulis discernat: si fideles volumus censeri, cor omni invidia purgatum, omni malitia purum habere nos oportet, amare et mutuo amabiles esse convenit. Cupiditates vero in nobis dominari absurdum est, quae ideo variae dicuntur (meo iudicio), quoniam libidines, quibus homo carnalis circumagitur, veluti contrarii sunt fluctus, qui dum inter se confligunt, hominem ipsum versant huc et illuc, ut variet atque alternet fere in singula momenta. Talis certe est omnium inquietudo, qui se carnis desideriis permittunt, quia nulla nisi in Dei timore stabilitas.

4. Sed postquam bonitas et amor erga homines apparuit Servatoris nostri Dei, 5. Non ex operibus, quae essent in iustitia, quae nos fecissemus, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit per lavacrum regenerationis ac renovationis Spiritus sancti, 6. Quod (vel *quem*) effudit in nos opulente per Iesum Christum Servatorem nostrum,

7. Ut iustificati illius gratia heredes efficeremur secundum spem vitae aeternae.

Aut verbum principale in hac sententia est, Deum nos sua misericordia salvos fecisse, aut oratio est defectiva. Ita subaudiendum erit, mutatos fuisse in melius, novosque factos fuisse homines, ex quo eorum misertus est Deus, ac si diceret: Tunc coepistis demum ab illis differre, quum vos Deus Spiritu suo regenuit. Quia tamen in verbis Pauli constat plenus sensus, nihil addere necesse est. Porro se inter alios numerat, quo efficacior sit exhortatio.

4. *Postquam apparuit.* Principio quaeri posset, an tunc coeperit innotescere mundo Dei bonitas, quum exhibitus fuit Christus in carne. Nam certe et bonum, et clementem, et sibi propitium ab initio senserunt Patres et experti sunt. Non fuit igitur haec prima bonitatis paternique erga nos amoris manifestatio. Responsio facilis est, quod non aliter gustarunt Dei bonitatem Patres sub Lege, quam in Christum respiciendo, a cuius adventu pendebat tota eorum fides. Ita dicitur apparuisse Dei bonitas, quum eius pignus exhibuit, ac re ipsa comprobavit, se non frustra toties hominibus salutem esse pollicitum. Sic Deus dilexit mundum (inquit Iohan. 3, 16.) ut Filium unigenitum traderet. Alibi (Rom. 5, 8.) etiam Paulus: Confirmat Deus caritatem suam erga nos, quod, quum inimici essemus, Filium suum misit etc. Haec usitata est loquendi ratio in Scripturis, quod per Christi mortem reconciliatus fuit mundus Deo, quem tamen saeculis omnibus scimus benignum fuisse Patrem. Sed quia divini erga nos amoris causam et materiam salutis nostrae nonnisi in Christo invenimus, non abs re dicitur Deus Pater bonitatem suam in eo nobis ostendisse. Quanquam alia est loci huius ratio, ubi Paulus non de communi illa Christi manifestatione loquitur, quum homo in mundum prodiit, sed de manifestatione, quae fit per Evangelium, dum se peculiariter electis offert ac patefacit. Neque enim priore illo Christi adventu renovatus fuit Paulus, imo Christus resurrexerat in gloriam, salus in nomine ipsius plurimis non in Iudaea tantum, sed per vicinas regiones affulserat, quum Paulus infidelitate caecus gratiam hanc modis omnibus exstinguendam curabat. Ergo tunc sibi et aliis apparuisse Dei gratiam intelligit, dum illuminati sunt in Evangelii notitiam. Nec vero aliter quadraret applicatio, quia non indifferenter de suae aetatis hominibus agit, sed proprie compellat eos, qui segregati erant ex reliquo numero, ac si dixisset, olim fuisse similes incredulis, qui adhuc in tenebris demersi sunt; nunc autem non proprio merito, sed Dei gratia ab illis differre, quemadmodum ad Corinth. 4, 7. eadem ratione arrogantiam omnem carnis retundit. Quis enim te discernit, vel reddit aliis praestantiorem? *Bonitas et amor.* Bonitatem priore loco recte posuit, quae Deum ad nos amandos inclinat. Neque enim in nobis inveniet, quod amare debeat; sed ideo amat, quia bonus est et misericors. Caeterum utcunque suam omnibus bonitatem et dilectionem testetur, non tamen eam agnoscimus nisi fide, dum se in Christo Patrem declarat. Fruebatur Paulus, antequam vocatus esset ad fidem Christi, innumeris Dei bonis, quae paternae Dei clementiae gustum illi dare poterant, eruditus fuerat a puero per Legis doctrinam; errat tamen in tenebris, ne sentiat Dei bonitatem, donec Spiritus mentem eius illustret, atque interveniat Christus testis ac sponsor gratiae Dei Patris, a qua, sine ipso, sumus omnes alieni. Ita humanitatem Dei nonnisi fidei luce patefactam intelligit.

5. *Non ex operibus.* Meminerimus Paulum hic sermonem habere ad fideles, ac modum describere, quo in regnum Dei ingressi sint. Negat eos quicquam operibus fuisse promeritos, ut salutis

fierent participes, vel ut Deo reconciliarentur per fidem; sed hoc bonum adeptos fuisse dicit sola Dei misericordia. Proinde ex eius verbis colligimus, nihil nos afferre ad Deum, sed mera eius gratia praeveniri, nullo operum respectu. Nam quum dicit: Non ex operibus, *quae fecissemus*, significat, nihil posse nos quam peccare, donec regeniti simus a Deo. Pendet enim haec negatio ex superiori affirmatione, ubi dixerat, stultos et immorigeros esse, variisque cupiditatibus addictos, qui nondum reformati sunt in Christo; ac sane ex tam corrupta massa quodnam prodiret bonum opus? Insaniunt ergo, qui hominem suis (ut vocant) praeparationibus accedere ad Deum fingunt. Tota enim vitae periodo longius ab eo discedunt, donec sua manu ab errore eos in viam retrahit. Denique quod nos potius quam alii cooptati sumus in Christi participationem, id totum Paulus assignat Dei misericordiae, quia nulla in nobis fuerint iustitiae opera. Quae ratio non valeret, nisi sumeret illud pro confesso, iniustum et Deo exosum esse, quicquid ante fidem molimur. Inepti vero sunt, qui ex praeterito verbi tempore cavillantur futura hominum merita a Deo respici, quum ipsos vocat. Paulus, inquiunt, dum provocari Deum negat nostris meritis, quo sua gratia nos dignetur, restringit hoc ad tempus praeteritum. Ergo si praecedenti tantum iustitiae non est locus, futura iustitia in rationem venit. Atqui principium usurpant, quod Paulus ubique reiicit, quum gratuitam electionem statuit bonorum operum fundamentum. Si ex sola Dei gratia hoc habemus, ut ad bene vivendum simus idonei: quae futura nostra merita intueri poterit Deus? Si ante Dei vocationem tale in nobis regnum occupat iniquitas, ut nullum progrediendi finem factura sit, donec culmen suum impleat: quo futurae iustitiae nostrae respectu allici Deus poterit ad nos vocandos? facessant igitur tales nugae. Paulus non alia ratione praeterita opera nominavit, nisi ut omne meritum excluderet. Perinde enim valent eius verba, ac si dixisset: Si ullum meritum iactamus, qualia fuerunt nostra opera? Stat enim axioma illud, non meliores fore homines, quam fuerint, nisi eos Dominus sua vocatione corrigeret. *Salvos nos fecit.* De fide loquitur, et nos iam salutem adeptos esse docet. Ergo utcunque peccato impliciti corpus mortis circumferamus, certi tamen de salute nostra sumus, si modo fide insiti simus in Christum, secundum illud (Iohan. 5, 14.): Qui credit in Filium Dei, transivit de morte in vitam. Paulo post tamen, Fidei nomine interposito, nos re ipsa nondum adeptos esse ostendet, quod Christus morte sua praestitit. Unde sequitur, ex parte Dei salutem nostram impletam esse, cuius fruitio in finem usque militiae differtur Atque id est, quod alibi quoque (Rom. 8, 14.) idem Paulus docet, nos spe salvos esse factos. *Per lavacrum regenerationis.* Non dubito, quin saltem ad Baptismum alludat, imo facile patiar de Baptismo locum exponi, non quod in externo aquae symbolo inclusa sit salus, sed quia partam a Christo salutem Baptismus nobis obsignat. Tractat Paulus de exhibitione gratiae Dei, quam fide constare diximus. Quum ergo pars revelationis Baptismo constet, quatenus scilicet fidei confirmandae destinatus est, merito eius mentionem facit. Deinde quum Baptismus veluti ingressus sit in Ecclesiam, ac symbolum nostrae in Christum insitionis, tempestive hic adducitur a Paulo, dum ostendere vult, quomodo apparuerit nobis Dei gratia, vult talis sit orationis contextus: Deus nos salvos fecit sua misericordia, cuius salutis symbolum ac pignus dedit in Baptismo, nos in suam Ecclesiam cooptans, et inserens in corpus Filii sui. Solent autem Apostoli a Sacramentis ducere argumentum, ut rem illic signatam probent, quia principium illud valere debet inter pios, Deum non inanibus nobiscum figure ludere, sed virtute sua intus praestare, quod externo signo demonstrat. Quare Baptismus congruenter et vere

lavacrum regenerationis dicitur. Vim et usum Sacramentorum recte is tenebit, qui rem et signum ita connectet, ut signum non faciat inane aut inefficax; neque tamen eius ornandi causa Spiritui sancto detrahat, quod suum est. Tametsi autem neque abluuntur Baptismo impii, neque renovantur, nihilominus vim istam, quod ad Deum, retinet, quia, utcunque Dei gratiam respuant, illis tamen offertur. Porro hic fideles Paulus compellat, in quibus, quia semper Baptismus est efficax, merito cum sua veritate et effectu cuniungitur. Monemur autem hac loquutione, nisi velimus exinanire sacrum Baptismum, virtutem eius novitate vitae esse comprobandam. *Renovationis Spiritus sancti.* Quanquam signi meminit, ut conspicuam nobis Dei gratiam faceret: tamen ne in illo haereamus, mox ad Spiritum nos revocat, ut sciamus, nos eius virtute, non aqua mundari, iuxta illud Ezechielis (36, 15.); Effundam super vos aquas mundas, nempe Spiritum meum. Et certe sic cum Prophetae verbis congruunt Pauli verba, ut idem ab utroque dici appareat. Quare initio dixi, Paulum, quum proprie de Spiritu sancto agat, simul alludere ad Baptismum. Ergo Spiritus Dei est, qui nos regenerat, facitque novas creaturas; sed quia invisibilis et occulta est eius gratia, visibile in Baptismo eius symbolum conspicitur. Alii Renovationem legunt in accusativo, quod ego quidem non improbo; sed altera lectio melius (iudicio meo) convenit.

6. *Quod effudit.* Relativum apud Graecos tam lavacro quam Spiritui convenit; nam illis utrumque nomen est neutrum, tametsi quoad sensum non multum refert; elegantior tamen erit metaphora, si lavacro aptetur relativum. Neque vero huic sententiae repugnat, quod omnes promiscue baptizantur; nam quum effusum lavacrum docet, non tam de signo quam de re signata loquitur, in qua sita est signi veritas. Quum dicit *opulente*, significat, quo quisque nostrum maioribus donis excellit, eo magis Dei misericordiae esse obstrictum, quae sola nos locupletat, quum a nobis prorsus bonorum omnium inopes ac vacui simus. Si quis obiiciat, non omnes Dei filios tantae opulentiae esse compotes, quin potius Dei gratiam tenuiter in multos stillare; responsio est, nemini distribui tam exiguam mensuram, quin vere censeri possit dives, quoniam minima Spiritus gutta (ut ita loquar) veluti perennis fons est, qui nunquam arescit. Ergo ad opulentiam sufficit, quod, quantulumcunque nobis detur, nunquam deficiat. *Per Iesum Christum.* Is enim solus est, in quo adoptamur. Ergo idem est, per quem efficimur Spiritus participes, qui adoptionis nostrae arrha est et testis. Docet itaque Paulus hoc verbo, non alios donari Spiritu regenerationis, quam qui sunt Christi membra.

7. *Ut iustificati.* Si regenerationem accipimus proprio et usitato sensu, videri posset Apostolus iustificatos ponere pro regeneratis, atque hoc aliquando significat, sed rarius; nulla tamen necessitas cogit a propria et magis genuina significatione discedere. Consilium Pauli est, quicquid sumus et habemus, acceptum ferre gratiae Dei, ne superbe extollamur adversus alios. Commendat ergo hic Dei misericordiam, illi causam salutis nostrae in solidum tribuens. Sed quia de infidelium vitiis loquutus erat, non debuit gratiam regenerationis omittere, quae medicina est illis sanandis. Verum hoc non obstat, quominus statim ad commendationem misericordiae redeat, imo utrumque permiscet, nobis gratuito remissa esse peccata, et nos in obedientiam Dei fuisse renovatos. Hoc quidem constat, Paulum iustificationem asserere gratuitum esse Dei donum; tantum quaeritur, quid per nomen Iustificationis significet. Contextus videtur postulare, ut longius quam ad iustitiae imputationem extendat, in quo sensu raro (ut dixi) invenitur apud Paulum; nihil tamen impedit, quominus ad remissionem peccatorum possit restringi. Quod dicit: *eius*

gratia, tam Christo quam Patri convenit, neque de alterutra expositione pugnandum est, quia semper hoc stabit, nos Dei gratia per Christum iustitiam adeptos esse. *Heredes secundum spem.* Particula haec vice expositionis addita est. Dixerat, nos Dei misericordia salvos factos esse; atqui salus nostra adhuc abscondita est, ideo nunc vitae heredes nos esse dicit, non quia praesentem eius possessionem adierimus, sed quia spes plenam et solidam eius certitudinem nobis affert. Summa est, quum mortui essemus, restitutos fuisse in vitam Christi beneficio, quum Deus Pater Spiritu suo nos donavit, cuius virtute purgati et renovati sumus, in eo positam esse nostram salutem; sed quia adhuc in mundo versamur, nondum nos frui vita aeterna, tantum eam sperando obtinere.

8. Fidelis sermo: de his volo, ut confirmes, quo bonis operibus praeesse (vel *bona opera extollere,* vel *illis dare primatum*) curent, qui crediderunt Deo. Haec enim honesta sunt et utilia hominibus. 9. Stultas autem quaestiones et genealogias et contentiones ac pugnas legales omitte; sunt enim inutiles ac supervacuae.

8. *Fidelis sermo.* Hanc loquutionem usurpat, quum aliquid vult serio asserere, quemadmodum in utraque ad Timotheum epistola vidimus. Ideo mox subiicit: *volo, ut confirmes.* *Διαβεβαιοῦσθαι* sub passiva terminatione activam significationem habet, significat autem esseveranter aliquid dicere. Quare iubetur Titus, aliis omissis, haec, quae certa sunt et indubia, tradere, haec urgere, his insistere, dum alii de rebus vanis fabulantur. Unde etiam colligimus, non temere quidvis asserendum esse Episcopo; sed quorum illi comperta est veritas. Haec, inquit, affirma, quoniam vera sunt ac fide digna. Sed rursum admonemur, hoc esse Episcopi officium, fortiter ac strenue affirmare ac tueri, quae et certae sunt fidei, et pietatem aedificant. *Quo bonis operibus.* Complectitur, quaecunque de uniuscuiusque officio, et de studio pie sancteque vivendi ante disseruit, ac si Dei timorem ac recte compositos mores otiosis speculationibus opponeret. Sic enim vult institui populum, ut primam bonorum operum curam habeant, qui crediderunt Dei. Caeterum quoniam verbum *προΐστασθαι* varie accipitur apud Graecos, hic quoque locus diversas interpretationes admittit. Chrysostomus exponit, ut studeant eleemosynis iuvare proximos. Est quidem *προΐστασθαι* interdum ferre opem; sed tunc constructio exigeret, ut bona opera intelligamus iuvari, quod durum esset. Melius quadraret Promovendi verbum, quod Gallice dicimus *Advancer.* Quid si dicamus Intenti sint? ut qui praefecturam gerunt, quae etiam una est verbi significatio. Nisi quis malit, quod ego in margine apposui: Curent bonis operibus dare principatum. Nec certe male convenit, ut iubeat ea Paulus regnare in vita fidelium, quum negligi alioqui soleant. Utcunque autem ambigua sit loquutio, mens Pauli satis liquet, finem esse Christianae doctrinae, ut se bonis operibus exerceant fideles. Ita vult eos studium suum curamque huc applicare, et videtur Apostolus, quum dicit: *φροντίζωσι*, eleganter alludere ad inanes eorum contemplationes, qui sine fructu et extra vitam philosophantur. Caeterum non ita de bonis operibus sollicitus est, ut, dum fructus colligit, radicem contemnat, nempe fidem. Utriusque partis rationem habet, et fidei quoque priorem locum, ut par est, tribuit. Nam studiosos bonorum operum esse iubet, qui crediderunt Deo, quo intelligit, sic debere fidem praeire, ut opera subsequantur. *Haec enim honesta sunt.* Ego ad doctrinam potius quam ad opera refero, hoc sensu: Praeclarum est ac utile sic

institui homines: ergo eadem sunt ista bona et utilia hominibus, quibus asserendis Titum prius docuit incumbere. *Τὰ καλά* vertere possumus aut Bona, aut speciosa, vel honesta, quanquam melius (ut arbitror) vertemus Praeclara. Innuit enim, quaecunque alia traduntur, nullius pretii esse, quia nulli sint usui vel fructui, sicuti e converso laude dignum, quod conducit ad salutem.

9. *Stultas autem.* Non longa disputatione opus est ad huius loci expositionem. Quaestiones opponit sanae certaeque doctrinae. Tametsi enim, ut invenias, quaerere necesse est: est tamen quaerendi modus, ut teneas, quod est utile cognitu; deinde, ut fixus in veritate agnita maneas. Qui autem curiose omnia vestigant, deinde nusquam consistunt, vere sunt quaestionarii. Denique quod praecipua in laude ducunt scholae Sorbonicae, damnatur hic a Paulo. Tota enim Papistarum theologia nihil est aliud quam quaestionum labyrinthus. Stultas vocat, non quod primo adspectu tales appareant (quin saepe inani sapientiae ostentatione fallunt), sed quia nihil ad pietatem conducunt. Quum addit *genealogias*, speciem unam stultarum quaestionum ponit, exempli causa, dum scilicet curiosi homines fructum ex Sacris historiis colligere negligentes, generum origines et eiusmodi nugas arripiunt, quibus se fatigent absque fructu, de qua vanitate diximus initio prioris epistolae ad Timotheum. *Contentiones* merito adiungit, quia, quum ambitio regnet in quaestionibus, fieri non potest, quin mox erumpant in contentionem et rixas; vult enim illic quisque vincere. Huc accedit audacia de rebus incertis affirmandi, quae necessario conflictus movet. *Pugnas legales* odiose vocat, quae Legis praetextu concitabantur a Iudaeis, non quod Lex eas ex se gignat, sed quia illi Legis defensionem simulantes, turbabant pacem Ecclesiae praeposteris suis certaminibus de ceremoniarum observatione, de ciborum delectu et similibus. *Sunt enim inutiles.* Ergo in doctrina semper utilitas spectanda est, ut, quicquid ad pietatem nihil confert, nullo sit loco. Neque tamen dubium est, quin sophistae illi de rebus nihili garriendo, dignas in primis et utiles cognitu esse iactarent; sed Paulus nullam, nisi in aedificanda fide et sancta vita, utilitatem agnoscit.

10. Haereticum hominem post unam et alteram admonitionem fuge, 11. Sciens, quod eversus sit, qui est eiusmodi, et peccet, a se ipso damnatus. 12. Quum misero ad te Artemam vel Tychicum, da operam, ut ad me venias Nicopolim. Illic enim decrevi hyemare. 13. Zenam Legis peritum et Apollo studiose deducito, ne quid illis desit. 14. Discant autem et nostri, bonis praeesse [vel (*ut prius*) *dare illis principatum*, *ut emineant*], in necessarios usus, ne sint infructuosi. 15. Salutant te, qui mecum sunt, omnes. Saluta eos, qui nos diligunt in fide. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiae ordinatus fuit Episcopus, scripsit ex Nicopoli Macedoniae.

10. *Haereticum hominem.* Hoc merito adiecit, quia iurgiis et altercationibus nullus finis erit, si velimus obstinatos vincere disputando. Nam neque illis unquam deerunt verba, et illis animos addet improbitas, ne unquam pugnando fatigentur. Postquam ergo Tito praescripsit, qualem tradere doctrinae formam debeat, nunc vetat, cum haereticis confligendo multum temporis terere, quia semper pugna pugnam, et disputatio disputationem pareret. Nam

haec Satanae astutia est, improba talium hominum loquacitate implicare bonos ac fidos Pastores, ut eos a docendi studio abducat. Cavendum itaque, ne rixosae nos disputationes occupent, quia neque interea vacabit, operam nostram Domini gregi impendere, et contentiosi homines nunquam molesti nobis esse desinent. Quod ergo vitari iubet, perinde valet, ac si negaret, magnopere esse laborandum, ut illis satisfiat, imo nihil esse melius quam digladiandi ansam, quam captant, illis praecidi. Valde necessaria admonitio. Nam et qui libenter alioqui a pugnis verborum abstinerent, pudore interdum trahuntur in arenam, quia cedere turpis ignaviae videtur. Irritant praeterea quamvis placidum ingenium feroces hostium iactantiae, quia ferendum non videtur, ut impune veritati (ut faciunt) insultent. Nec desunt interea homines aut cupidi, aut nimium fervidi, qui ad conflictum sollicitent. Atqui Paulus non vult, multum ac diu cum haereticis disputando Christi servum occupari. Nunc videndum, quid per haeretici nomen intelligat. Vulgo trita est distinctio inter haereticum ac schismaticum, quae tamen hic a Paulo (ni fallor) confunditur. Neque enim tantum eos designat, qui certum errorem aut perversum aliquod dogma fovent ac tuentur; sed in universum quicunque sanae doctrinae non acquiescunt, quam nuper proposuit. Ita ambitiosos omnes, praefractos, contentiosos, qui libidine impulsi turbant Ecclesiae pacem, ac dissidia concitant, hoc nomine comprehendit. In summa, quisquis sua protervia unitatem Ecclesiae abrumpit, is haereticus vocatur a Paulo. Sed moderatio adhibenda est, ne, quisquis sententiae nostrae non subscribit, eum protinus faciamus haereticum. Sunt enim quaedam, de quibus si dissentiant inter se Christiani, non tamen in sectas dividentur. Sic enim fieri alibi praecipit idem Paulus, quum iubet exspectare, salva concordia, Dei revelationem, ad Philipp. cap. 3, 16. Verum quoties eo usque procedit pervicacia, ut quispiam sibi addictus vel discessionem faciat a corpore, vel a grege quosdam substrahat, vel impediat sanae doctrinae cursum: hic strenue obviandum est. In summa, haeresis vel secta, et Ecclesiae unitas, res sunt inter se oppositae. Quum haec Deo pretiosa sit, et nobis summo in pretio esse debeat, illam summopere detestari convenit. Quare sectae vel haereseos nomen, quamvis inter philosophos et politicos homines sit honorificum, merito infame est inter Christianos. Tenemus nunc, quosnam intelligat Paulus, quum iubet haereticos omitti et vitari. Sed notandum simul est, quod continuo post sequitur, nempe *post unam et alteram admonitionem*. Nam neque aliter discernere licebit, quisnam sit haereticus, nec reiicere fas esset, nisi quem prius conati essemus ad sanam mentem reducere. Admonitionem porro intelligit non quamlibet, vel hominis privati, sed quae fit a Ministro, publica Ecclesiae auctoritate. Perinde enim valent eius verba, ac si diceret, graviter quasi censoria correctione reprimendos esse. Qui autem colligunt ex hoc loco, sola excommunicatione compescendos esse pravorum dogmatum auctores, nec esse ultra in eos saeviendum: non satis apposite ratiocinantur. Aliae enim Episcopi, aliae magistratus sunt partes. Tito scribens Paulus non disserit de officio magistratus, sed quid Episcopo conveniat. Quanquam moderatio semper optima: ne tam vi et armata manu coerceantur, quam corrigantur disciplina Ecclesiae, si quidem sint sanabiles.

11. *Sciens, quod eversus sit.* Eversum nominat, in quo nulla resipiscentiae spes est, quia, si restitui posset quispiam nostro labore, nequaquam esset omittendus. Metaphora sumpta est ab aedificio, quod non modo aliqua sui parte collapsum est, sed funditus dirutum, ut instaurationi non sit locus. Huius eversionis signum addit, malam conscientiam, quum dicit, tales, qui monitionibus non

obtemperant, *per se esse damnatos*. Nam quum pervicaciter respuant veritatem, certum est sponte et data opera peccare: nullo itaque profectu monerentur. Simul autem colligimus ex Pauli verbis, non esse quenquam temere aut praecipitanter pro haeretico habendum. Dicit enim: Sciens, quod eversus sit. Caveat ergo Episcopus, ne morositati suae indulgens durius tractet, tanquam haereticum, quem nondum esse novit.

13. *Zenam Legis peritum.* Incertum est, iurisne civilis an legis Mosaicae peritum intelligat; sed quum ex Pauli verbis elicere liceat, hominem tenuem fuisse et alienae opis indigum: probabilius est, ipsum eiusdem fuisse ordinis, cuius erat Apollos, hoc est, apud Iudaeos divinae Legis interpretem. Tales enim frequentius esurire solent, quam qui forenses causas suo consilio gubernant. Zenae egestatem dixi ex Pauli verbis colligi posse, quia deducere hic viatico prosequi significat, quemadmodum ex contextu liquet. Ne enim sumptu gravari se querantur Cretenses, quibus id oneris iniungit, admonet, non debere esse infructuosos, ideoque urgendos esse, ut bonis operibus sint intenti. Verum de hac loquutione prius dictum est. Sive ergo excellere bonis operibus eos iubeat, sive eminentem locum dare: significat utile illis esse, praeberi exercendae liberalitatis materiam, ne sint infrugiferi, hoc praetextu, quia desit occasio, vel necessitas non postulet. Quae sequuntur, iam in aliis epistolis fuerunt exposita.

IN

EPISTOLAM PAULI AD PHILEMONEM.

IOH. CALVINI

COMMENTARIUS.

1. **P**AULUS vinctus Christi Iesu et Timotheus frater Philemoni amico et cooperario nostro, 2. Et Apphiae dilecto, et Archippo commilitoni nostro, et Ecclesiae, quae domi tuae est, 3. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et domino Iesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in precibus meis, 5. Audiens tuam dilectionem et fidem, quam habes erga Dominum Iesum et erga omnes sanctos, 6. Ut communicatio fidei tuae efficax sit omnis boni, quod in vobis est erga Christum Iesum. 7. Gratiam enim habemus multam et consolationem super dilectione tua, quia viscera sanctorum per te refocillata sunt, frater.

Quanta fuerit spiritus Paulini celsitudo, etsi ex gravioribus eius scriptis perspici melius potest, haec quoque Epistola testis est, in qua argumentum tractans humile alias et abiectum, suo tamen more sublimis ad Deum evehitur. Fugitivum servum et furem Domino remittens, pro illo deprecatur veniam. Verum hanc causam agens, tam graviter de aequitate Christiana concionatur, ut videatur magis totam Ecclesiam respicere, quam privatim curare unius hominis negotium: ita modeste et suppliciter pro infimo homine se demittit, ut vix alibi usquam magis ad vivum sit expressa ingenii eius mansuetudo.

1. *Vinctus Iesu Christi.* Eodem sensu, quo alibi Apostolum Christi vel ministrum, hic se vinctum Christi appellat, quia eius vincula, quibus propter Evangelium detinebatur, legationis, quam pro Christo obibat, insignia erant vel tesserae. Itaque ea commemorat comparandae sibi auctoritatis causa, non quod contemptum timeret, (quia minime dubium est, maiorem fuisse eius reverentiam et pretium apud Philemonem, quam ut ullo elogio fuerit opus,) sed quia causam acturus erat servi fugitivi, in qua plurimum valebat deprecatio. *Philemoni.* Hunc Philemonem credibile est fuisse ex ordine Pastorum. Neque enim titulum hunc, quo eum ornat Paulus, *cooperarium* vocans, solet tribuere homini privato. *Archippum* etiam adiungit, quem eundem fuisse Ecclesiae ministrum apparet; si tamen is est, cuius fit mentio circiter finem epistolae ad Colossenses, quod a probabili coniectura non abhorret; nam, quod hunc secundum vocat *commilitonem*, in ministros id quoque peculiariter competit. Tametsi enim communis est omnibus Christianis militia; quia tamen in ea velut signiferi sunt doctores, ideo prae aliis ad bellandum parati esse debent, et Satan quoque illis ut plurimum infestior est. Ac fieri potest, ut Archippus quorundam certaminum, quae sustinuit Paulus, socius fuerit ac particeps, et certe hac voce utitur Paulus, quoties de persequutionibus meminit. Familiae autem Philemonis summam tribuit laudem, quum *domesticam Eccle-*

siam nominat. Neque etiam haec parva laus patrisfamilias, quod ita familiam suam instituit, ut sit Ecclesiae imago, et Pastoris quoque munus intra privatos parietes obeat. Neque etiam omittendum, quod uxor similis fuerit, quia non abs re eam Paulus commendat.

4. *Gratias ago.* Notandum, quod, pro quo gratias agit, pro eodem simul precatur. Nunquam enim tanta est vel perfectissimis gratulandi materia, quamdiu in hoc mundo vivunt, quin precibus indigeant, ut det illis Deus non tantum perseverare usque in finem, sed in dies etiam proficere. Haec autem laus, quam Philemoni tribuit, breviter complectitur totam Christiani hominis perfectionem. Ea duabus partibus continetur, fide in Christum, et caritate erga proximos. Nam huc omnes vitae nostrae actiones omniaque officia referuntur, et fides in Christum, quia in eum proprie intuetur, sicuti neque aliter quam per eum solum cognosci potest Deus Pater, neque alibi quam in eo reperitur, quicquid bonorum quaerit fides. Caritatem vero non ita ad sanctos restringit, quasi erga alios nulla esse debeat. Nam quum haec sit caritatis doctrina, carnem nostram non despicere, et honore prosequi Dei imaginem, quae naturae nostrae insculpta est: certe totum genus humanum comprehendit. Sed quoniam arctiore necessitudinis vinculo nobiscum coniuncti sunt domestici fidei, et eos peculiariter Deus commendat, ideo iure primas obtinent. Contextus orationis aliquantum est confusus; sed in sensu nihil est obscuritatis, nisi quod dubium est, an adverbium *Semper* vel cum priore membro, vel cum sequenti cohaereat. Potest enim hic sensus elici, quoties pro Philemone preces conciperet Apostolus, gratiarum actionem ab eo fuisse insertam, quia scilicet gaudii materiam praebebat eius pietas. Precamur enim saepe pro quibusdam, in quibus nihil reperitur nisi dolore et lacrymis dignum. quanquam altera distinctio magis recepta est, Paulum gratias agere pro Philemone, et semper eius mentionem facere in precibus. Libera ergo sit optio lectoribus; sed mihi prior sensus melius congruere videtur. In reliquo contextu est ordinis inversio, quia, postquam de caritate et fide loquutus est, adiungit: *erga Christum et sanctos*, quum potius antithesis requireret, secundo loco poni Christum, in quem fides nostra respicit.

6. *Ut communicatio fidei.* Hoc vero membrum nonnihil obscurum est; sed conabor ita elucidare, ut mentem Pauli utcunque teneant lectores. Primo sciendum est, non pergere Apostolum in laude Philemonis, sed potius exprimere, quid illi a Domino postulet. Cohaerent enim haec verba cum eo, quod prius dixerat, se illius esse memorem in orationibus. Quid ergo Philemoni precatus est? ut fides eius se exserens per bonos fructus vera, non inanis comprobaretur. Fidei enim communicationem appellat, quum intus non latet otiosa, sed per veros effectus se profert ad homines. Tametsi autem fides occultam in corde sedem habet, se tamen hominibus communicat per bona opera. Ergo perinde est, ac si dixisset: Ut fides tua se communicando efficaciam suam in omni bono demonstret. Cognitio autem omnis boni pro experientia capitur. Optat enim, ut ab effectis fides comprobetur efficax, quod fit, dum homines, quibuscum versamur, piam et sanctam vitam nostram cognoscunt. Ideo dicit: *Omnis boni, quod in vobis est.* Nam quicquid in nobis boni est, fidem nostram patefacit. Particula εἰς Χριστόν potest exponi: erga Christum. Ego tamen, si liceat, malim accipere pro ἐν Χριστῷ. Nam sic in nobis resident Dei dona, ut tamen eorum non simus participes, nisi quatenus sumus membra Christi. Quia tamen praecessit: In vobis, vereor, ne loquutionis asperitas offendat. Itaque in verbis nihil mutare ausus sum; tantum admonitos volui lectores, ut omnibus expensis eligant, utrum placuerit.

7. *Gratiam habemus.* Tametsi apud Graecos receptior est haec lectio, vertendum tamen censeo: Gaudium. Nam quia inter χάριν et χαρὰν parum est discriminis, proclive fuit in una littera hallucinari; deinde alibi χάριν pro gaudio usurpat Paulus, si tamen Chrysostomo creditur. Iam quid gratia ad consolationem? Satis autem constat, quidnam hic sibi velit, nempe magna se laetitia et consolatione affici, quia Philemon piorum necessitatibus opem tulerit. Hoc autem rarae est caritatis, ex aliorum bono tantum percipere gaudii. Adde quod non privatum modo gaudium profert Apostolus, sed complures fuisse laetatos, quod humaniter et benigne piis hominibus opitulatus esset Philemon. *Refocillare viscera* accipitur apud Paulum pro Afferre levationem a molestiis, vel miseris ita succurrere, ut pacatis animis et omni molestia ac tristitia vacuis quiescant. Nam Viscera affectus significant, ἀνάπαυσις vero tantundem valet ac tranquillitas: ideo longe falluntur, qui ad ventrem et alimenta hoc torquent.

8. Quapropter multam in Christo fiduciam habens imperandi tibi, quod decet, 9. Propter caritatem magis rogo, quum talis sim, nempe Paulus senex; nunc vero etiam vinctus Iesu Christi. 10. Rogo autem te pro filio meo, quem genui in vinculis meis, Onesimo, 11. Qui aliquando tibi inutilis fuit; nunc autem et mihi et tibi utilis. 12. Quem remisi; tu vero illum, hoc est, mea viscera, suscipe. 13. Quem ego volebam apud me ipsum retinere, ut pro te mihi ministraret. 14. Sed absque tua sententia nihil volui facere, ut non quasi secundum necessitatem esset bonum tuum, sed voluntarium.

8. *Multam in Christo fiduciam.* Hoc est, quum imperare tibi pro iure meo possim, facit caritas tua, ut malim rogare. Iubendi vero potestatem duplici nomine sibi vindicat, quia et *senex sit* et *pro Christo vinctus.* Ideo se propter Philemonis caritatem magis rogare dicit, quia iniungimus pro imperio, quae necessitate extorquere volumus, etiam ab invitis; apud eos autem, qui ultro parent, iussu opus non est. Et quia libentius, qui ultro parati sunt ad officium, placide sibi ostendi audiunt, quid factu opus sit, quam imperio interposito: non abs re Paulus apud hominem morigerum preces adhibet, suoque exemplo docet, dandam esse operam Pastoribus, ut discipulos blande alliciant potius, quam trahant. Et certe dum ad preces descendens, iure suo cedit, hoc ad impetrandum multo plus valet, quam si iuberet. Porro nihil sibi arrogat nisi in Christo, hoc est, propter impositam sibi personam. Neque enim, quos Christus Apostolos constituit, auctoritate vult carere. Sed quum addit τὸ ἀνῆκον, significat, non quidvis licere doctoribus, sed his finibus contineri ipsorum potestatem, ne quid, nisi quod decet, atque alioqui cuiusque officio consentaneum est, praecipiant. Hinc (ut nuper dixi) admonentur Pastores, qua fieri potest, summa comitate mulcendos esse animos, quoties hac ratione plus proficitur; sed ita ut sciant, qui tam blande tractantur, minus a se exigi, quam debeant. Nomen *Senis* non aetatem, sed officium hic significat. Quod autem se non Apostolum nominat, ideo fit, quia cum collega in Verbi ministerio illi negotium est, cum quo familiariter loquitur.

10. *Rogo pro filio.* Quoniam minus ponderis habere solent preces, quibus nulla iustae commendationis causa subest, ostendit Paulus, se necessario officio adduci, ut pro Onesimo intercedat. Hic vero operae pretium est expendere, quantum se demittat, dum filii

nomen et servo, et fugitivo, et furi defert. Quod autem eum a se genitum praedicat, ministerio id factum est, non virtute. Neque enim humanum est opus, hominis animam refingere et reformare ad Dei imaginem. Atqui de hac spirituali generatione nunc agitur. Quia tamen fide regeneratur anima, et fides est ex auditu (Rom. 10, 17.), ideo doctrinae administer Patris vices gerit. Deinde quum sermo Dei ab homine praedicatus semen sit vitae aeternae: non mirum est, eum vocari patrem, ex cuius ore semen illud concipimus. Quanquam interea tenendum est, sic efficax esse in anima regeneranda hominis ministerium, ut proprie Deus ipse Spiritus sui virtute regeneret. Quare istae loquutiones Deum cum hominibus in certamen minime committunt; sed tantum ostendunt, quid per homines Deus agat. Quum dicit, se *in vinculis genuisse*, circumstantia haec commendationi addit pondus.

12. *Illum, hoc est, viscera mea.* Nihil ad molliendam Philemonis iracundiam efficacius dici potuit. Nam si in servum suum fuisset implacabilis, in Pauli viscera hoc modo saeviebat. Mira vero Pauli bonitas, quod vile mancipium, deinde furem et erronem, recipere quodammodo in sua viscera non dubitavit, ut ab iracundia domini sui protegeret. Et certe si suo pretio a nobis aestimaretur hominis ad Deum conversio, eodem modo nos quoque amplecteremur, quos sincere et absque fuco resipuisse constaret.

13. *Quem volebam apud me.* Aliud argumentum mitigando Philemoni, quod servum illi remittat Paulus, cuius ministerio maxime alioqui indigebat. Fuisset enim inhumanum, tale Pauli studium reiicere. Et subindicat, non ingratum sibi fore munus, si remittatur, ut id fiat potius quam domi aspere tractetur. Quanquam addit etiam alias circumstantias, quod domini vices in eiusmodi officio supplebit Onesimus; deinde quod ipse modestiae causa nihil de iure Philemonis detrahere voluerit; tertio quod plus laudis habiturus sit Philemon, si redditum suae potestati servum ultro et liberaliter remittat. Ex hoc autem postremo colligimus, quibuscunque possumus officiis iuvandos esse Christi martyres, dum pro Evangelii testimonio laborant. Nam si exsilia, carceres, flagella, contumelias, bonorum spoliationes reputamus esse Evangelii, quemadmodum hic vocat Paulus: quisquis eorum socius recusat esse et particeps, se a Christo ipso separat. Commune certe omnibus est Evangelii patrocinium. Itaque qui eius causa persequutionem sustinet, non iam ut privatus quispiam habendus est, sed qui publicas Ecclesiae vices obit: unde sequitur, cummunem piis omnibus curam pro ipso incumbere, ne in unius hominis persona Evangelium deserant, sicuti saepe fieri solet.

14. *Ut non quasi.* Hoc ex generali regula sumptum est, non alia placere Deo sacrificia, nisi quae voluntaria sunt. Ita et de eleemosynis idem Paulus loquitur II. Corinth. 9, 7. *Τὸ ἀγαθόν* hic pro beneficentia capitur, et *necessitas* voluntati opponitur, ubi liberae alacritatis experimentum capi non potest. Nam quod liberaliter suscipitur officium, non alieno impulsu, solidam laudem demum meretur. Notatu etiam dignum est, quod Paulus praeteriti temporis culpam pro Onesimo agnoscens, mutatum esse affirmat, ac ne dubitet Philemon, alio ingenio et novis moribus servum ad se redire, Paulus eius resipiscentiam proprio experimento sibi compertam esse dicit.

15. Forte enim ideo separatus fuit ad tempus, ut perpetuo eum retineres. 16. Non iam ut servum, sed super servum fratrem dilectum maxime mihi, quanto magis tibi

in carne et in Domino? 17. Si igitur me habes consortem, suscipe eum tanquam me. 18. Si vero qua in re te laesit, vel aliquid debet, id mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu, ego solvam, ut ne dicam tibi, quod et te ipsum mihi debes.

15. *Forte enim ideo separatus.* Si quid ex hominum peccatis iracundiae contraximus, mitigari convenit, ubi videmus, quae perverse alioqui egerant, Dei consilio in alium finem conversa esse. Laeta enim catastrophe in malis quasi remedium est, quod nobis ad delendas offensas Dei manu porrigitur. Ita Ioseph (Genes. 45, 5.), dum admirabili Dei providentia factum esse reputat, ut pro mancipio venditus, in eum tamen locum evectus foret, unde fratres et patrem alere posset, perfidiae et crudelitatis fratrum oblitus, se praemissum esse dicit eorum causa. Paulus ergo servi fuga non debere tantopere Philemonem offendi admonet, quia boni non poenitendi causa fuerit. Nam quum animo esset fugitivus, illum domi suae habens Philemon non vere possidebat; quum pravus esset ac infidus, non poterat ipso commode frui. Dicit ergo, paulisper vagatum esse, ut locum mutando alius fieret, ac rediret novus homo. Et prudenter omnia temperat, quum fugam vocat discessum, et addit, illum *ad tempus fuisse.* Postremo brevi iacturae commodi usus perpetuitatem opponit. Fugae quoque utilitatem aliam in medium citat, quod non modo eius occasione correctus sit Onesimus, ut frugi servus esse incipiat; sed quod factus sit domini frater. Porro ne recenti adhuc offensa exulceratus animus fraternum nomen aegre admitteret, Paulus illum primo loco *fratrem* agnoscit. Hinc colligit, Philemonem multo illi coniunctiorem esse, quia par et eadem in Domino sit necessitudo utrique vel secundum Spiritum, secundum carnem vero Onesimus membrum sit ipsius familiae. Hic demum perspicitur rara Pauli modestia, qui fraterno titulo nullius pretii mancipium dignatur, imo fratrem sibi coniunctissimum nominat. Et certe nimiae superbiae foret, si quos pro fratribus habere pudeat, quos Deus in filiis suis censet. Quod autem dicit: *quanto magis tibi*, his verbis non significat, Philemonem gradu superiorem esse secundum Spiritum; verum sensus est: Quum mihi potissimum sit frater, tibi magis esse debet, quum duplex sit inter vos coniunctionis vinculum. Caeterum quia certo statuendum est, Paulum non temere nec futiliter (ut plerique solent) pro homine non satis cognito spondere, ac extollere eius fidem, antequam firmis documentis eam expertus esset: memorabile poenitentiae specimen nobis in Onesimo proponitur. Scitur, quam prava fuerint servorum ingenia, ut vix centesimus quisque ad bonam frugem unquam veniret. Iam ex fuga coniicere licet, consuetudine et habitu obduruisse Onesimum ad malitiam. Rara ergo et admirabilis virtus, sic repente exuere, quae imbiberat, vitia, ut vere testari possit Apostolus, iam alium hominem esse factum. Ex eodem fonte nobis oritur utilis doctrina, Dei electos interdum modo incredibili praeter communem sensum per flexuosas ambages, imo per labyrinthos ad salutem adduci. Vivebat Onesimus in domo pia et sancta, inde suis maleficiis exsulans quasi data opera procul se a Deo et vita aeterna subducit. Atqui exitialem eius fugam Deus occulta providentia mirabiliter dirigit, ut in Paulum incidat.

17. *Si ergo me habes consortem.* Hic se magis adhuc submittit, fugitivo ius honoremque suum resignans, et quasi eum substituens suo loco, quemadmodum se paulo post sponsorem eius loco subiiciet. Magni enim referebat, Onesimo placabilem et humanum esse dominum, ne eum immodicus rigor ad desperationem impelleret.

Idcirco tam anxie laborat Paulus. Et nos eius exemplo monemur, quanto studio adiuvandus sit peccator, qui resipiscentiam nobis suam probavit. Quod si nostrarum partium est, apud alios intercedere ad impetrandam poenitentibus veniam, multo magis benigne et clementer excipiendi a nobis sunt.

18. *Si vero qua in re te laesit.* Hinc colligere licet, aliquid etiam domino furatum esse Onesimum, ut mos fugitivis fuit; et tamen sceleris invidiam mitigat, quum addit: *Vel si quid debet.* Neque enim contracta erat civilis ratio inter eos, sed tantum propria noxa obstrictus erat servus domino. Tanto itaque maior Pauli humanitas, qui pro maleficio quoque satisfacere paratus est. Particula ista: *Ne dicam, quod et te ipsum mihi debes* exprimere voluit, quantum habeat impetrandi fiduciam, ac si diceret: Nihil est, quod mihi negare sustineas, etiamsi te ipsum poscerem. Eodem spectant, quae sequuntur de hospitio et aliis, ut mox videbimus. Restat una quaestio, quomodo pecuniae solutionem promittat, qui, nisi adiutus fuisset ab Ecclesiis, non habebat, unde parce et frugaliter viveret. Videtur certe in hac penuria et egestate ridicula esse promissio; sed facile est videre hac loquendi forma Paulum deprecari, ne quid a servo reposcat Philemon. Etsi enim non ironice loquitur, obliqua tamen figura petit, ut nomen hoc inducat et deleat. Sensus ergo est: Nolo, ut cum servo tuo litiges, nisi me velis eius loco habere debitorem. Nam statim addit, Philemonem esse prorsus suum; qui vero totum hominem sibi vindicat, non est, cur de solvenda pecunia sit sollicitus.

20. Certe frater ego te fruar in Domino: refocilla mea viscera in Domino. 21. Persuasus de tua obedientia scripsi tibi, sciens etiam, quod supra id, quod scribo, facturus sis. 22. Simul vero praepara mihi hospitium; spero enim, quod etiam per vestras precationes donabor vobis. 23. Salutant te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu. 24. Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperarii mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit e Roma per Onesimum servum.

20. *Certe frater.* Haec affirmatio ad hortandi vehementiam posita est, ac si dixisset: Tunc constabit demum, nihil a me tibi separatum esse, quin et ipse mihi vere sis addictus, et tua omnia mei arbitrii sint, si abolitis offensis in gratiam recipias, qui sic mihi coniunctus est. Ac iterum repetit idem loquendi genus de *viscerum refocillatione.* Hinc vero colligimus, fide Evangelii non everti politicum ordinem, neque ius ac imperium abrogari dominis in servos. Neque enim unus ex plebe erat Philemon, sed in excolenda Christi vinea Pauli cooperarius; et tamen non eripitur dominatio in servum, quae legibus permissa erat, sed tantum humaniter data venia eum recipere iubetur, imo suppliciter deprecatur Paulus, ut pristinum locum obtineat. Porro tam submissa Pauli deprecatio admonet, quam a vera resipiscentia procul adhuc absint, qui contumaciter sua vitia excusant, vel sine pudore et sine humilitatis signo sic fatentur se peccasse, ac si nunquam peccassent. Certe quum tam illustrem Christi Apostolum videret Onesimus tam anxie sua causa rogare, multo magis humiliari oportuit, quo heri sui animum ad clementiam flecteret. Huc pertinet, quod excusat se con-

fidentius scripsisse, quia sciret Philemonem plus, quam rogatus esset, facturum.

22. *Simul vero praepara.* Haec fiducia instar stimuli esse debuit ad permovendum Philemonem; deinde spem gratulationis ei facit suo adventu. Quanquam autem nescitur, an solutus postea fuerit Paulus ex vinculis: nihil tamen est absurdi, si spes, qualem de temporali Dei beneficio conceperit, eum frustrata fuerit. Neque enim de sua liberatione aliter fuit persuasus, quam si ita Deo visum esset. Itaque semper animum suum suspensum tenuit, donec eventu patefieret Dei voluntas. Notandum etiam est, quod dicit, fidelibus donari, quicquid suis precibus impetrant. Nam hinc colligimus, quamvis effectu non careant preces nostrae, non valere tamen suo merito, quia gratuitum est, quod illis conceditur.

24. *Demas.* Hic est, a quo postea desertus fuit, quemadmodum in secundae ad Timotheum epistolae capite 4, 10. conqueritur. Quod si unum ex Pauli adiutoribus taedio fractum ad se iterum retraxit mundi vanitas, nemo unius anni fervori nimium confidat; sed reputans, quantum sibi adhuc itineris in stadio supersit, petat a Domino constantiam.

POTENTISS. AC SERENISS. PRINCIPI, SIGISMUNDO AUGUSTO,
DEI GRATIA POLONIAE REGI, MAGNO DUCI LITHUANIAE, RUSSIAE, PRUSSIAE AC MAZOVIAE ETC. DOMINO ET HEREDI
IOHANNES CALVINUS S.

Quum tam multi hodie insulsi homines passim ac temere scripturiendo imperitos et minus acutos lectores suis nugis occupent, Clariss. Rex, ad hoc vitium alia quoque indignitas accedit, quod, dum Regibus aliisque principibus viris inscribunt suas ineptias, ut his fucandis, vel saltem tegendis splendorem inde mutuentur: non tantum Sacra alioqui nomina profanant, sed partem illis quodammodo sui dedecoris adspergunt. Facit ergo importuna talium hominum temeritas, ut excusatione opus habeant graves ac moderati scriptores, siquando magnis viris publice dicare instituunt labores suos, in quibus tamen adeo nihil est poenitendum, ut eorum, quibus offeruntur, magnitudini luculente respondeant. Hoc ideo praefari libuit, ne ex eorum numero unus esse videar, qui, perinde ac si liceret quicquid vulgo fieri, quamlibet perperam, consuevit, aliorum exemplo audere sibi permittunt. Neque vero me fugit, quantam hoc stultae confidentiae speciem habeat, quod ego (ut reliqua taceam), ignotus homuncio et obscurus, Regiam tuam Maiestatem compellare non dubito. Verum auditis consilii mei rationibus, si meum factum, o Rex, probaveris, quid alii iudicent non est, quod magnopere laborem. Principio itaque, tametsi neque meae tenuitatis sum immemor, neque rursum, quae tuae Maiestati reverentia debeatur, ignoro: una tamen pietatis tuae fama, quae fere apud omnes sincerae Christi doctrinae studiosos obtinuit, ad eximendum quemvis metum satis est. Munus enim mecum affero, quod illa repudiare tibi non permittet. Quum

epistola, quae ad Hebraeos inscribitur, uberem de aeterna Christi divinitate summoque magisterio et unico sacerdotio disputationem contineat (quae praecipua sunt coelestis sapientiae capita) et in his explicandis sic versetur, ut totam Christi virtutem ac officium nobis ad vivum exprimat: merito incomparabilis thesauri locum atque honorem in Ecclesia obtinere debet. Apud te vero, qui Filium Dei regnare atque eminere unice cupis, quin suum pretium habitura sit non dubito. Eius ego interpretatione suscepta non dico, quid profecerim, nisi quod fidem saltem ac diligentiam, ubi gustum ceperis, tibi probatum iri certo confido. Atque ut mihi neque ingenii, neque eruditionis laudem arrogo, ita, quid mihi in Scriptura intelligenda a Domino datum sit, (quando hoc non est nisi in eo gloriari) ubi res ita fert, profiteri non pudet. Si qua autem ad iuvandam hac in parte Dei Ecclesiam in me est facultas, eius specimen non obscurum in hac mea lucubratione edere studui. Quare munus (ut dixi) fore spero, quod mihi apud tuam Maiestatem, o Rex, non tantum ad excusationem satis valeat, sed gratiae quoque non parum conciliet. Forsan et Maiestati tuae, ad instaurandum Christi regnum ultro iam properanti, et plurimis, qui sub tuo imperio degunt, ad illud suscipiendum hoc novum quasi invitamentum erit. Regnum habes amplum atque illustre, multisque ornamentis refertum; sed haec solida eius demum erit felicitas, si Christum sibi, ut eius fide tutelaque muniatur, praesidem summumque gubernatorem adoptet. Nam hic est, cui sceptrum tuum submittere, adeo ista, in qua collocatus es, celsitudine non est alienum, ut longe omnibus mundi triumphis sit gloriosius. Nam quum inter homines propria magni et excelsi animi virtus censeatur gratitudo: quid Regibus magis esset indecorum, quam si adversus Dei Filium, a quo in summum honoris fastigium evecti sunt, ingratos se praeberent? Proinde non ingenua modo, sed plus quam regia servitus haec est, quae nos in Angelorum ordinem attollit, dum inter nos erigitur Christi thronus, ut vox eius coelestis unica summis perinde ac infimis vivendi sit et moriendi regula. Nam etsi trita hodie ac

omnibus fere vulgaris haec professio est, Christi se imperio parere: paucissimi tamen sunt, qui eam, quam iactant, obedientiam illi praestent. Id autem non aliter fit, quam ubi ad certum Sacrae eius doctrinae praescriptum tota componitur religio. Hic vero emergunt miri conflictus, dum homines non superbia modo inflati, sed prodigiosa insania fascinati, minus perpetuis coelestis Magistri oraculis, quam inanibus suis figmentis deferunt. Nam quoscunque obtendant colores, qui ad nos oppugnandos operam suam locant Romano Antichristo: hic omnium contentionum, quibus iam per triginta annos tam acriter vexata est Ecclesia, fons reperietur, quod, qui primi inter Christi discipulos haberi volunt, eius se doctrinae subiicere non sustinent. Eo usque grassata est tum ambitio, tum audacia, ut sub innumeris mendaciis sepulta lateat Dei veritas, ut omnia eius instituta foedissimis corruptelis sint inquinata, vitiatus omni ex parte eius cultus, eversa penitus fidei doctrina, adulteratus Sacramentorum usus, regimen Ecclesiae in barbaram tyrannidem conversum, foeda sacrorum omnium nundinatio instituta, ad effrenatam impiorum tyrannidem traducta sit Christi potestas, in Christianismi locum horrenda et crassissimis ludibriis plena rerum omnium profanatio subierit. His dum tot ac tam atrocibus malis unum afferimus remedium, ut loquenti e coelis Dei Filio detur in terris audientia: insurgunt extemplo magni isti Atlantes, non qui Ecclesiam humeris fulciant, sed qui confictum a se idolum vanis titulorum ampullis in sublime efferant. Hunc porro tam acriter nobis reclamandi praetextum habent, quod pacem statumque Ecclesiae nostra interpellatione turbamus. Ubi ad cognitionem ventum est, ingeniosi artifices Ecclesiam nobis pingunt, quae totam gubernandi rationem a Christo separatam alienamque habeat. Hoc autem quid aliud est, quam nefariam ac sacrilegam corporis a suo capite divulsionem moliri? Hinc quam frivola sit apud multos Christianismi iactantia, liquet, quum maxima pars nihil minus quam pura Evangelii doctrina regi se patiatur. Quod vero agnoscis, o Rex, ut integram regni sui possessionem adeat Christus, se-

ria tot superstitionum repurgatione opus esse, singularis id prudentiae est; suscipere vero atque aggredi, quod ita necessarium vere iudicas, rarae cuiusdam virtutis. Te quidem divinitus instar Ezechiae cuiusdam aut Iosiae esse destinatum, qui puriorem Evangelii doctrinam, quae Satanae astu hominumque perfidia in toto mundo vitiata fuit, brevi in regno Poloniae restituas; multa sunt, quae spem bonis omnibus propemodum certam faciant. Nam ut alias omittam praeclaras tuas virtutes, quas exteri quoque praedicant, tuae autem ditionis homines magno cum fructu sentiunt: cum semper in te mirum pietatis studium enituit, tum vero pietas ipsa hodie refulget. Sed istud praecipuum, quod mentem tuam ita irradiarit Evangelii sui luce sol iustitiae Christus, ut et veram administrandae Ecclesiae rationem non aliunde quam ab ipso petendam scias, et simul discernas, quantum inter germanam, quam instituit, religionis formam, et hanc, quae postea invecta est, commentitiam ac degenerem intersit. Nam et corruptum deformatumque Dei cultum, quia innumerae in eius locum superstitiones irrepserint, intelligis, gratiam Christi multis tenebris indigne obrutam, vim mortis eius imminutam, ipsum fere laceratum ac discerptum, eversa funditus salutis fiducia, conscientias misere, imo horrendum in modum vexatas fuisse atque cruciatas, a sincera rectaque Dei invocatione in varias perplexasque ambages miseros homines abductos, Ecclesiam crudeli tyrannide oppressam, denique nullam Christianismi partem sinceram relictam esse. Hac te intelligentia, o Rex nobilissime, non frustra a Deo fuisse instructum credibile est, quin ministrum ad res magnas elegerit. Ac ne innoxius piorum sanguis de inclyto Poloniae regno vindictam exposcens, tantam eius felicitatem nunc retardet, ne qua illic gutta funderetur, hactenus mirifica Dei providentia factum fuit. Ea fuit clementia et mansuetudine felicis memoriae Rex Sigismundus Maiestatis tuae pater, ut, quum saevitiae contagio tot Christiani orbis regiones occupasset, ipse puras manus continuerit. Iam vero tua nobilitas, adeoque eximii quique inter tuos proceres non modo Christum

se illis offerentem facile admittent; sed cupide iam ad eum adspirant. Quin etiam video, Iohannem a Lasco, ex illustri Comitum familia genitum, aliis quoque gentibus facem praetulisse. Quo minus ferenda est Eccii improbitas, qui suum de sacrificio Missae libellum Sigismundo Regi Maiestatis tuae patri inscribendo foedam, quantum in se fuit, tam illustri regno maculam inussit, quanquam non fuit hoc mirum in Sileno illo, qui ebriosorum princeps non minus in altare quam in sterquilinium vomere solebat. Ego vero si hunc meum laborem tuae Maiestati nuncupans ac dicans hoc saltem profecero, ut a nomine Polonico eluantur foetidae illae Eccii sordes, ne illic haereant, quo tam indigne fuerant congestae: mihi non parum videbor consequutus. Et sane vix ex tota Scriptura eligi ad eam rem aptior potuit ullus liber. Huc enim potissimum incumbit Apostolus noster, ut, quod Eccius asserit sacrificium, cum Christi sacerdotio manifeste pugnare ostendat. Missae quidem nulla hic fit mentio, quam tunc Satan ex inferis nondum eructaverat. Sed dum unico sacrificio, quod in cruce peregit Christus, contentam esse Ecclesiam iubet, ut omnes immolandi ritus desinant: novis certe istorum commentis viam praecludit. Clamat hic Apostolus, semel duntaxat in cruce immolatum fuisse Christum; Eccius victimam hanc quotidie renovari fingit. Pronuntiat Apostolus, solum Dei Filium fuisse idoneum Sacerdotem, qui se Patri offerret, ideoque iureiurando constitutum; Eccius sacerdotium in eius persona residere negat, sed eius functionem ad conductitios sacrificos transcribit. Neque vero me latet, quibus cavillis et haec et alia eiusmodi argumenta eludere conetur. Sed timendum non est, ne alios eludat, quam qui sponte vel caecutiunt, vel lucem fugitant. Quanquam sic Thrasonico suo fastu inebriatus fuit, ut se insolenter iactando plus operae insumeret, quam subtiliter disputando. Ego tamen, ne frustra cani mortuo insultare videar, non aliud addam in praesentia, nisi hunc quoque fore Commentarii mei usum, ut, quam nebulo ille crapulae suae labem, putidum suum librum exhalando, ingessit in nomen Polonicum, abstergat.

Qui autem legere sustinuerint, ne eius decipulis capiantur, timendum non est. Porro quum laborem hunc meum tuae Maiestati offerendo non tibi modo privatim, o Rex, aliquam observantiae significationem dare voluerim, sed toti eam mundo testatam facere: nunc superest, suppliciter ut Maiestatem tuam rogem, ne meum hoc qualecunque studium repudiet. Certe si quem ad pios tuos conatus incitandos stimulum attulerit: amplissimum eius fructum tulisse me putabo. Agedum ergo, Magnanime Rex, faustis Christi auspiciis curam cum regia tua celsitudine, tum heroica virtute dignam suscipe, ut aeterna Dei veritas, qua et eius gloria, et hominum salus continetur, quacunque imperium tuum patet, ius suum Antichristi latrocinio ereptum recuperet. Arduum sane opus tantaeque molis, ut merito sollicitudinem ac metum vel cordatissimis iniiciat. Sed primo, nullum est tantum discrimen, quod non alacriter subire, nulla tanta difficultas, quam non constanter perferre, nullum tantum certamen, cui non intrepide nos offerre pro tam necessaria causa deceat et oporteat. Deinde quia proprium est Dei opus, non tam hic respiciendum, quousque se humanae facultates extendant, quam danda eius virtuti gloria, ut ea non adiutrice modo, sed directrice etiam freti ultra vires audeamus, Ecclesiae inquam et fundandae et instaurandae munus non abs re passim Scriptura Deo vindicat. Praeterquam enim quod res est per se omnino divina, et quae omnem mundi captum longe superat: simulatque initium aliquod emergit, quascunque nocendi artes habet Satan, eas quasi in acervum congerit, ut longiorem progressum vel abrumpat, vel moretur. Scimus autem, mundi principi nunquam deesse innumeros satellites, qui ad oppugnandum Christi regnum operam suam locare semper sint parati, alios instigat ambitio, alios venter impellit. Haec nos certamina pro nostra tenuitate mediocriter exercent; tua vero Maiestas longe maiores difficultates procul dubio experietur. Ergo quisquis ad promovendam et salutis doctrinam et Ecclesiae salutem accingitur, invicta constantia armatum esse oportet. Atqui quoniam res est viribus nostris supe-

rior, idem e coelo nobis arma suppeditat. Nostrum est interea, quae passim in Scripturis occurrunt promissiones animis habere insculptas, Dominum, sicuti Ecclesiae fundamenta manu sua iecit, ita non passurum, ut diruta maneat, quin de colligendis instaurandisque ruinis sit sollicitus. Nam ita loquendo se nunquam in hoc opere nobis defuturum promittit. Sicuti enim otiosos suae virtutis spectatores nos sedere non vult: ita laborantes manus fulciendo auxilii praesentia satis clare se principem architectum esse demonstrat. Proinde quod toties ipse non temere repetit atque inculcat, ne pigeat memoria repetere, quoties cum hostibus congrediendum est, qui assidue infesti prorumpunt. Sunt enim et copia prope infiniti (ut dictum est) et genere varii. Unum autem hoc ad nos animandos abunde sufficiet, quod ducem habemus adeo invictum, ut quo pluribus impetitur proeliis, eo plures in manu habeat et victorias et triumphos. Vale invictiss. Rex. Dominus Iesus te Spiritu prudentiae gubernet, Spiritu fortitudinis sustineat, omni benedictionum genere prosequatur, Maiestatem tuam florentiss. diu conservet, regnumque tueatur. Amen. Genevae, X. Calend. Iun. M. D. XLIX.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS

ARGUMENTUM.

Non tantum de auctore huius epistolae varie olim disputatum fuit; sed ipsa quoque vix sero recepta fuit in Latinis ecclesiis. Suspectam habebant, quasi Novato suffragaretur in neganda lapsis venia; sed quam vana fuerit illa suspicio, suis locis tractabitur. Ego vero eam inter Apostolicas sine controversia amplector, nec dubito, Satanae artificio fuisse quondam factum, ut illi auctoritatem quidam detraherent. Nullus enim est ex Sacris libris, qui de Christi sacerdotio tam luculente disserat, unici, quod morte sua obtulit, sacrificii vim dignitatemque tam magnifice extollat, de ceremoniarum tam usu quam abrogatione uberius tractet, qui denique plenius explicet, Christum esse finem Legis. Quare ne patiamur, Dei Ecclesiam et nos ipsos tanto bono spoliari; sed eius possessionem constanter nobis asseramus. Quis porro eam composuerit, non magnopere curandum est. Putarunt alii, Paulum esse, alii Lucam, alii Barnabam, alii Clementem, ut refert Hieronymus, quanquam Lucae tantum et Clementis Eusebius meminit libro sexto Ecclesiasticae historiae. Scio, Chrysostomi tempore passim inter Paulinas a Graecis fuisse receptam. Sed Latini aliter senserunt, praesertim qui propiores fuerunt Apostolorum temporibus. Ego ut Paulum agnoscam auctorem, adduci nequeo. Nam qui dicunt, nomen fuisse de industria suppressum, quod odiosum esset Iudaeis, nihil afferunt. Cur enim mentionem fecisset Timothei, si ita esset? Hoc enim indicio se prodebat. Sed ipsa docendi ratio et stilus alium quam Paulum esse satis testantur, et scriptor ipse unum se ex Apostolorum discipulis profitetur capite secundo, quod est a Paulina consuetudine longe alienum. Praeterea quae de catechismi consuetudine adducit capite 6., Pauli aetati minus congruerent. Alia sunt, quae suis locis adnotabimus. Scio, qualis de stilo excusatio adduci soleat, non posse scilicet iudicium inde fieri, eo quod epistolam hanc ex Hebraica lingua in Graecam vel Lucas, vel alius quispiam transtulerit. Atqui ea coniectura nullo negotio refellitur. Ut enim alios locos, qui ex Scriptura citantur, praeteream: si Hebraice scripta fuisset epistola, nulla in nomine Testamenti fuisset allusio, in qua scriptor immoratur. Non potuit inquam ex alio fonte hauriri, quod de iure Testamenti capite nono disputat, quam ex Graeca voce. Nam *διαθήκη* ambiguam apud Graecos significationem habet; ברית autem Hebraeis non nisi foedus significat. Haec una ratio sani iudicii hominibus sufficiet ad probandum, quod dixi, Graeco sermone scriptam fuisse epistolam. Quod autem obiicitur ex adverso, probabilius esse, Iudaeis nonnisi sua lingua Apostolum scripsisse, nihilo plus habet ponderis. Quotus enim quisque tunc fuit, qui avitam linguam intelligeret? Quam quisque regionem incolebat, eius idioma didicerat. Porro lingua Graeca latius patebat quam aliae omnes. Iam venio ad argumentum. Principio, non hic est status causae, ut Iesum filium Mariae Iudaeis persuadeat esse Christum et Redemptorem illis promissum; quia enim ad eos scribit, qui iam Christo nomen dederant, caput illud pro confesso sumit. Sed in hoc cardine versatur, ut probet, quale sit officium Christi, unde pateat, eius adventu finem esse ceremoniis impositum. Hanc distinctionem notare operae pretium est. Nam sicuti Apostolo supervacuus fuisset labor, hunc esse Christum, qui exhibitus fuerat, apud eos probare,

qui iam ita persuasi erant, sic eos doceri, qualis esset, oportuit, quia finem; vim et fructum adventus eius nondum tenebant, sed falsa Legis interpretatione occupati umbram prehensabant pro corpore. Eiusmodi hodie negotium nobis est cum Papistis. Nobiscum enim fatentur, Christum esse Filium Dei, qui redemptor mundo promissus fuerat; sed quum ad rem ventum est, eum plus quam dimidia virtutis suae parte nudant. Orditur autem a Christi dignitate, quia Iudaeis absurdum videbatur, Legem Evangelio posthaberi. Ac primum quidem illud statuit, de quo erat disceptatio, allatam a Christo doctrinam primas tenere, quia sit omnium prophetiarum clausula. Sed quoniam reverentia, quam Mosi deferebant, obstare poterat, docet Christum longe omnibus praecellere. Ac postquam summatim attigit, quibus nominibus praecellat, nominatim Angelos illi submittit, ut cum illis reliquos omnes cogat in ordinem. Prudenter autem hac ratione progreditur; nam si a Mose coepisset, magis odiosa fuisset comparatio. Ubi autem ex Scripturis constat, coelestes quoque principatus subsidere infra Christum: non est, cur recuset Moses, vel ullus quispiam mortalium, illis aggregari, ut supra omnes tam homines quam Angelos Filius Dei emineat. Itaque postquam Angelos Apostolus sub Christi dominium et potestatem redegit, mox quasi sumpta fiducia, quanto inferior sit Moses, pronuntiat, nempe quantum differt servus a domino. Quod ergo tribus primis capitibus Christum in summo gradu principatus collocat, huc tendit, ut eo loquente omnes sileant, nec quicquam nos impediat, quominus eius doctrinae solidam audientiam praestemus, quanquam secundo capite eum nobis fratris loco in carne nostra proponens hoc modo nos allicit, ut libentius nos totos illi devoveamus ac tradamus. Et simul exhortationes minasque admiscet, si quis vel ad obsequendum sit tardior, vel contumaciter repugnet, idque agit prope ad finem usque quarti capitis. Inde transit ad explicandum Christi sacerdotium, cuius vera et pura cognitio omnes Legis ceremonias abolet. Sed ubi breviter tantum indicavit, quam debeat nobis illud esse amabile, et quam suaviter acquiescere in eo liceat, paulisper ad increpandos Iudaeos digreditur, eo quod in primis elementis tanquam pueri haesitarent, ubi etiam gravi et severa denuntiatione eos terret; periculum enim esse, ne, si ad proficiendum adeo segnes, tandem abiiciantur a Domino. Verum hanc asperitatem mox temperat, quum dicit, meliora se sperare, ut eorum potius animos erigat ad studium profectus, quam deiiciat. Postea ad sacerdotii tractationem redit, in qua docet primo, differre ipsum a veteri sacerdotio, quod sub Lege fuit; deinde esse praestantius, quod in eius locum succedat, et iureiurando sanciatur, quod aeternum sit, semperque vigeat, quod, qui eo fungitur, Aaronem et reliquos omnes ex genere Levitico honore superet, quorum omnium adumbratam fuisse imaginem in persona Melchisedec ostendit. Quo autem certius abrogatas esse Legis ceremonias probet, in alium finem institutas una cum tabernaculo fuisse commemorat, nempe ut coelesti prototypo servirent. Unde sequitur, non esse in illis manendum, nisi velimus contempta meta in medio viae desidere. Ad hoc Ieremiae locum adducit, ubi promittitur Novum Testamentum, quod nihil aliud est quam Veteris correctio: unde sequitur, infirmum illud fuisse et caducum. Postea de similitudine congruentiaque umbrarum et veritatis in Christo exhibitae disputans concludit, unico Christi sacrificio abrogatos fuisse ritus omnes a Mose institutos, quia perpetua sit huius sacrificii efficacia, et in eo non modo absoluta sit Novi Testamenti sanctio, sed verum et spirituale complementum externi illius sacerdotii, quod sub Lege viguit. Doctrinae rursus exhortationem annectit instar stimuli, ut, impedimentis omnibus valere iussis, Christum, qua decet reverentia, excipiant. Tot Pa-

trum exempla, quae recenset capite undecimo, mihi videntur in hunc finem esse adducta, ut agnoscerent Iudaei, si a Mose traducti essent ad Christum, adeo se a sanctis Patribus non discedere, ut hac maxime in re illis coniuncti forent. Nam si praecipua in illis virtus fuit fides, radixque omnium virtutum: sequitur, hanc esse praecipue, qua censeantur Abrahae et Prophetarum filii; contra, degeneres esse omnes, qui Patrum fidem non sequuntur. Hoc ad Evangelii commendationem non parum valet, quod nobis in eo cum universa, quae ab initio mundi fuit, Ecclesia consensus est ac societas. Duo, quae supersunt, capita varias formandae vitae praeceptiones continent de spe, de tolerantia crucis, de perseverantia, de gratitudine erga Deum, de obedientia, de misericordia et caritatis officiis, de castitate et similibus. Demum epistolam precatione claudit, nisi quod spem illis facit adventus sui.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS IOH. CALVINI COMMENTARIUS.

Cap. I.

1. Deus olim multifariam multisque modis loquutus Patribus per Prophetas; 2. Extremis hisce diebus loquutus est nobis per Filium, quem constituit heredem omnium, per quem etiam saecula condidit.

1. *Deus olim* etc. Hoc exordium ad commendationem doctrinae Christi pertinet. Neque enim reverenter tantum excipiendam esse docet, sed in ea sola acquiescendum. Quo id melius intelligatur, notanda est singulorum membrorum antithesis. Primum Filium Dei Prophetis opponit; deinde nos Patribus; tertio variam ac multiplicem loquendi rationem, quam Deus apud Patres tenuit, postremae revelationi, quae nobis per Christum allata est. Sed in hac diversitate unum tamen Deum nobis proponit, ne quis putet, Legem cum Evangelio pugnare, vel alium esse huius, quam illius auctorem. Itaque ut summam huius propositionis teneas, haec tibi figura pingenda est:

Deus loquutus est

Olim per Prophetas;	Nunc per Filium.
Tunc Patribus;	Nunc autem nobis.
Tunc multifariam;	Nunc ut in fine temporum.

Hoc iacto fundamento consensus inter Legem et Evangelium statuitur, quia Deus, qui semper est sui similis, et cuius sermo constans est, ac immobilis veritas, utrisque communiter est loquutus. Sed notandum est inter nos et Patres discrimen, quia aliter olim apud eos sermonem temperavit, quam hodie apud nos. Ac primum quidem apud illos Prophetis usus est; nobis vero proprium Filium legatum constituit. Conditio igitur nostra in hac parte iam potior est. Porro in ordine Prophetarum censetur et Moses, ut sit unus ex eorum numero, qui Filio sunt longe minores. In modo quoque revelationis excellimus. Nam visionum et reliqui regiminis diversitas, quae fuit sub Veteri Testamento, argumento erat, nondum statum esse fixumque regimen, quale rebus optime compositis esse decet. Huc pertinet, quod dicit, *Multifariam multisque modis.* Eandem enim formam perpetuo usque in finem prosequutus esset Deus, si fuisset illa numeris omnibus absoluta. Sequitur ergo, varietatem fuisse imperfectionis notam. Porro has duas voces ita accipio, ut Multifariam referam ad diversas temporum vices. Est enim Graece πολυμερῶς, quod licebit ad verbum transferre: per multas partes, quemadmodum fieri solet, quum in posterum plenius loqui instituimus; πολυτρόπως vero diversitatem (meo iudicio) in forma ipsa designat. Quum *nobis loquutum esse* dicit *his postremis temporibus*, significat, non amplius esse causam, cur exspectatione novae revelationis simus

suspensi. Neque enim particularis est sermo, quem attulit Christus, sed extrema clausula. Hoc sensu novissimum tempus et dies novissimos accipiunt Apostoli. Atque id etiam est, quod intelligit Paulus, quum scribit, in nos fines aetatum incidisse (I. Cor. 10, 11.). Quod si nunc postremum loquutus est Deus, huc usque progredi convenit, quemadmodum etiam, quum eo perveneris, sistendus est gradus. Quorum utrumque cognitu valde necessarium est. Nam et Iudaeis magnum erat impedimentum, quod non reputabant, Deum in aliud tempus distulisse pleniorem doctrinam. Itaque lege sua contenti non properabant ad metam. Ex quo autem Christus apparuit, contrarium malum grassari coepit in mundo. Appetunt enim homines ultra Christum pergere. Quid enim est aliud totus Papatus, quam huius limitis transgressio, quem figit Apostolus? Proinde sicuti omnes invitat hoc loco Spiritus Dei, ut ad Christum usque perveniant, ita novissimum sermonem, cuius meminit, transilire prohibet. Denique sapientiae nostrae terminus hic in Evangelio locatur.

2. *Quem constituit heredem.* His encomiis ornat Christum, ut nos in eius reverentiam adducat. Nam quum illi omnia subiecerit Pater, ad eius imperium nos quoque pertinemus. Et simul indicat, nihil inveniri posse extra ipsum boni, quum haeres sit universalis. Unde sequitur, nos et miserrimos esse, et bonorum omnium inopes, nisi ille nos suis opibus iuvet. Porro hunc honorem iure deberi Filio Dei addit, ut omnium habeat potestatem, quia per ipsum omnia sint condita, quanquam haec duo Christo tribuuntur diverso respectu. Per ipsum enim creatus est mundus, quatenus aeterna est Dei sapientia, quae omnium eius operum ab initio directrix fuit. Atque hinc colligitur Christi aeternitas; fuisse enim prius oportet, quam per ipsum mundus crearetur. Quod si diuturnitas temporis quaeritur, nullum invenietur principium. Neque hoc eius derogat potestati, quod per ipsum dicitur creatus mundus, quasi non ipse creaverit. Haec usitata est loquendi ratio, Patrem vocari Creatorem; quod autem quibusdam locis additur: per Sapientiam (Proverb. 8, 27.), vel Sermonem (Iohann. 1, 3.), vel Filium (Coloss. 1, 16.), perinde valet, ac si ipsa Sapientia creatrix nominaretur. Sed interea personalis distinctio notatur non tantum respectu hominum, sed ut est in Deo ipso inter Patrem et Filium. Unitas ergo essentiae facit, ut, quicquid essentiale in Deo est, tam Patri quam Filio competat; deinde ut, quicquid simpliciter Deo competit, utrique sit commune. Sed hoc non impedit, quin utrique personae sua sit proprietas. Nomen vero *Heredis* Christo in carne manifestato tribuitur. Nam quatenus homo factus eandem nobiscum induit naturam, hereditatem hanc accepit, idque ut nobis recuperaret, quod perdideramus in Adam. Hominem enim quasi filium Deus constituerat initio bonorum omnium suorum heredem; sed per peccatum a Deo alienatus primus homo se et posteritatem suam, tam Dei benedictione quam bonis omnibus privaverat. Tunc ergo incipimus iure frui Dei bonis, quum nos Christus, qui universalis est haeres, in societatem suam admittit. Nam ideo ille haeres, ut nos suis opibus ditet. Quin hoc elogio nunc eum ornat Apostolus, ut sciamus, nos sine ipso bonorum omnium esse inopes. Si *Omnium* in masculino genere accipias, huc spectabit membrum istud: debere nos Christo subiectos esse, quia illi a Patre dati simus. Sed ego potius in neutro genere lego, ut significet, legitima coeli et terrae omniumque creaturarum possessione nos arceri, nisi Christo communicemus.

3. Qui quum sit splendor gloriae et character substantiae eius, portetque omnia verbo suo potenti, peccatorum

nostrorum purgatione per se ipsum facta, consedit in dextera magnificentiae in excelsis.

3. *Qui quum sit splendor gloriae.* Haec partim de divina Christi essentia, partim de ipso carne nostra induto praedicantur. Nam quod vocatur Splendor gloriae *et character substantiae*, Divinitatis est proprium, alia ad humanam quoque naturam pertinent; omnia tamen ad commendandam Christi dignitatem sunt posita. Porro eadem ratione Filius splendor gloriae dicitur, et substantiae character. Utraque loquutio translatitia est. Nam de tantis rebus tamque reconditis nihil potest dici, nisi similitudine a creaturis mutuo sumpta. Quare non est, quod nimis subtiliter disputemus, qualiter Filius, qui unam cum Patre essentiam habet, splendor sit ex illius lumine refulgens. Fatendum est, improprium quodammodo esse, quod a creaturis ad arcanam Dei maiestatem transfertur. Sed tamen haec, quae sensibus nostris conspicua sunt, apte ad Deum accommodantur, ut sciamus, quid in Christo quaerendum sit, et quid nobis utilitatis afferat. Nam hoc quoque notandum est, non hic doceri frivolas speculationes, sed tradi solidam fidei doctrinam. Quare debemus in usum nostrum haec Christi elogia applicare, sicuti ad nos relationem habent. Dum igitur audis, Filium esse splendorem paternae gloriae, sic apud te cogita, gloriam Patris esse tibi invisibilem, donec in Christo refulgeat: ideo vocari characterem substantiae, quod Patris maiestas sit recondita, donec se veluti in imagine impressam ostendat. Qui hac relatione non observata altius philosophantur, frustra se macerant, quia non tenent Apostoli consilium. Neque enim hic tradere voluit, quid simile intus habeat Pater cum Filio, sed, quemadmodum dixi, fidem nostram aedificare cum fructu voluit, ut discamus, non aliter Deum nobis patefieri, quam in Christo. Tam enim in Dei essentia immensus est fulgor, ut oculos nostros perstringat, donec irradiet nos in Christo. Unde sequitur, nos caecutire ad lucem Dei, nisi in Christo nobis affulgeat. Haec vere utilis est philosophia, ex serio fidei sensu et experimento discere Christi excellentiam. Idem (ut iam dixi) et de charactere sentiendum est; nam quum Deus per se nobis sit incomprehensibilis, in Filio demum eius forma nobis apparet. Ergo ἀπαύγασμα hic nihil aliud significat quam lumen visibile, aut refulgentiam, cuius oculi nostri sint capaces; et χαρακτὴρ vivam formam occultae substantiae. Priore voce admonemur, extra Christum nihil esse lucis, sed meras tenebras. Nam quum Deus unica lux sit, qua nos omnes illuminari oportet, hac tantum irradiatione (ut ita loquar) se in nos diffundit. Secundo admonemur, vere et solide Deum in Christo cognosci. Neque enim obscura est vel adumbrata eius imago duntaxat, sed expressa effigies, quae ipsum refert, quemadmodum nummus matricem cunei, quo percussus est, formam. Quanquam plus etiam dicit Apostolus, nempe Patris substantiam quodammodo Christo insculptam esse. Nomen ὑποστάσεως, quod ego alios sequutus verti Substantiam, (meo iudicio) non Esse vel essentiam Patris denotat, sed personam. Nam illud absurde diceretur, Dei essentiam in Christo impressam esse, quum eadem sit et quidem simplex utriusque essentia. Sed vere apteque dicitur, quicquid proprium habet Pater, in Christo expressum esse, ut, qui hunc tenet, quicquid in Patre est, simul teneat. Atque in hac significatione orthodoxi Patres hypostasin usurpant, ut triplex in Deo sit, unica vero οὐσία. Et Hilarius passim Latinum nomen Substantiae pro Persona accipit. Caeterum etsi hic non est propositum Apostolo, disserere, qualis in se sit Christus, sed qualem se nobis re ipsa declaret, tamen Arrianos et Sabellianos satis confutat, quum Christo vindicat, quae solius sunt Dei, et simul duas in Patre et Filio distinctas hypostaseis

notat. Nam hinc colligimus, Filium esse unum cum Patre Deum, et proprietate nihilominus distingui, ita ut sua cuique subsistentia constet. *Portetque omnia.* Portare hic pro Tueri accipitur, facereque, ut in suo statu maneant creaturae. Intelligit enim omnia mox casura, nisi eius virtute sustinerentur. Quanquam pronomen demonstrativum αὐτοῦ tam de Patre quam de Filio exponi potest; verti enim potest vel Ipsius, vel Suae; quia tamen secunda expositio magis recepta, et optime quadrat contextui: ego eam libenter amplector. Ad verbum est: Verbo potentiae; sed genitivus more Hebraico epithetum valet. Nam quod nonnulli ita torquent, Christum omnia sustinere verbo Patris, hoc est, se ipso, qui verbum est: nihil habet coloris. Deinde nihil opus est tam coacta expositione; neque enim solet Christus vocari ῥῆμα, sed λόγος. Quare Verbum hic simpliciter nutum significat, et sensus est, Christum, qui solo nutu totum mundum conservat, non tamen recusasse munus peragendae nostrae purgationis. Atque hoc secundum est membrum doctrinae, quae in hac epistola tractatur. Status enim totius disputationis in his duobus capitibus versatur: Christum, quia summa auctoritate praeditus est, prae omnibus aliis esse audiendum, et quia morte sua nos Patri reconciliavit, veteribus sacrificiis finem imposuisse. Ideo prima haec sententia, quum sit generalis propositio, etiam bimembris est. Porro quum dicit: *Per se ipsum*, subaudienda est antithesis, quod legis Mosaicae umbris ad id non fuerit adiutus. Praeterea discrimen inter ipsum et Leviticos sacerdotes ostendit. Nam et hi dicebantur peccata expiare; sed hanc vim aliunde mutuabantur. Denique excludere voluit omnia alia media, vel adminicula, quum purgationis et pretium et virtutem in Christo statuit. *Consedit in dextera.* Ac si diceret: Salute hominibus parta in mundo, receptus est in gloriam coelestem, ut omnia gubernet. Hoc autem subiecit, ut indicaret, non esse temporariam salutem, quam nobis acquisivit; nam alioqui potestatem metiri solemus ex praesenti adspectu. Christum ergo non ideo minoris faciendum admonet, quia oculis non cernatur; sed potius hunc esse cumulum eius gloriae, quod receptus est ac evectus in summum illud imperii fastigium. Nam Dextera per similitudinem ad Deum transfertur, qui neque inclusus est loco, nec latus habet vel dextrum vel sinistrum. Sessio itaque Christi nihil aliud est quam regnum, quod illi a Patre datum est, ac potestas illa, cuius meminit Paulus (Philipp. 2, 10.), ut in nomine eius omne genu flectatur. Ergo Sedere ad Patris dexteram, nihil aliud est quam gubernare vice Patris, qualiter solent principum legati, quibus libera rerum omnium potestas est concessa. Et ideo additum est epithetum *Magnificentiae*; deinde: *In excelsis*, ut significet, collocatum esse in excelso throno Christum, unde maiestas Dei refulgeat. Ergo sicuti amandus est redemptionis nomine, ita in hac magnificentia adorandus.

4. Tanto praestantior Angelis factus, quanto excellentius prae ipsis sortitus est nomen. 5. Cui enim unquam Angelorum dixit: Filius meus es tu, ego hodie genui te? (*Psal.* 2, 7.) Et rursus: Ero illi in patrem, et ipse erit mihi in Filium? (*II. Sam.* 7, 14.) 6. Rursus autem quum introducit Filium in orbem, dicit: Et adorent eum omnes Angeli Dei. (*Psal.* 97, 7.)

4. *Tanto praestantior.* Postquam Christum Mosi et reliquis omnibus praetulit, nunc Angelis etiam comparando gloriam eius magis amplificat. Tritum erat apud Iudaeos, Legem per Angelos esse

datam; audiebant, quae passim de ipsis in Scriptura leguntur honorifice dicta, et ut mire in superstitionem proclivis est mundus, Angelos nimium extollendo Dei gloriam obscurabant. Ergo oportuit ipsos cogi in suum ordinem, ne Christi splendori obstarent. Ac primum ex nomine argumentatur, Christum longe supra eos excellere, quia vocetur Filius Dei. Hoc autem titulo Christum fuisse insignitum probat duobus Scripturae testimoniis, quorum utrumque excutiendum nobis est; deinde summam rei colligemus.

5. *Filius meus es tu.* Non est negandum, quin de Davide hoc praedicetur, nempe quatenus Christi personam sustinuit. Ergo quae habentur in hoc Psalmo, in Davide oportuit adumbrari; sed in Christo sunt expressa. Nam quod multis hostibus circumcirca domitis regni sui fines ampliavit ille; fuit aliqua huius promissionis adumbratio: Dabo tibi Gentes in hereditatem. Sed quantulum hoc fuit prae amplitudine regni Christi, quae ab Oriente in Occidentem usque patet? Eadem ratione filius Dei vocatus fuit, hoc est, peculiariter a Deo selectus ad res egregias gerendas. Sed haec vix modica scintilla fuit eius gloriae, quae in Christo refulsit, cui Pater imaginem suam insculpsit. Ita nomen Filii singulari praerogativa in solum Christum competit, nec potest in alium quemvis transferri, quin profanetur. Hunc enim et neminem alium signavit Pater. Sed parum adhuc firmum etiam hoc modo videtur argumentum Apostoli. Unde enim Christum superiorem esse Angelis contendit, nisi quia nomen habet Filii? Quasi vero non sit hoc illi commune cum principibus, et quicunque potestate eminent, de quibus scriptum est: Vos Dii estis, et filii Excelsi omnes, quasi non honorificentius de toto Israele loquutus sit Propheta, quum dixit Primogenitum Dei (Ier. 31, 9.). Nam Filii appellatio passim illi tribuitur; quinetiam Angelos ipsos David alibi nominat Dei filios, Psal. 89, 7.: Quis similis, inquit, Iehovae inter filios Elohim? Responsio est facilis, principes secundum quid vocari hoc nomine, in Israele designari communem electionis gratiam; Angelos vocari Deorum filios figurate, propterea quod spiritus sint coelestes, et qui in beata immortalitate gustum aliquem habent divinitatis. Verum quum David sine adiectione se in Christi persona Dei filium appellat, singulare quiddam designat, et honore tam Angelorum, quam principum, nedum totius Israelis excellentius. Alioqui impropria esset ac inepta loquutio, si per excellentiam vocaretur Dei filius, qui nihilo plus haberet quam alii; eximitur enim ex grege et numero aliorum. Quum itaque exclusive hoc dictum sit de Christo: Filius meus es tu: sequitur, nulli Angelorum convenire talem honorem. Si quis rursum excipiat, Davidem quoque hoc modo supra Angelos evehi: respondeo, nihil esse absurdi, si Angelis praeferatur, quatenus imago est Christi, quemadmodum nulla fiebat Angelis iniuria, quum summus Sacerdos Mediator vocabatur, qui peccata expiaret. Neque enim id habebant proprio iure; sed quum referrent Christi regnum, nomen quoque ab ipso mutuabantur. Quin etiam Sacramenta, quum res sint per se mortuae, insigniuntur titulis, quos Angeli sibi absque sacrilegio non arrogarent. Hinc apparet, validum esse argumentum a Filii nomine. De generatione sic breviter habendum est, relative hoc loco accipi. Frivola enim Augustini argutia est, qui hodie aeternum et continuum fingit. Christus certe aeternus est Dei Filius, quia sapientia eius est ante tempus genita. Sed hoc nihil ad praesentem locum, ubi respectus habetur ad homines, a quibus agnitus fuit Christus pro Filio Dei, postquam eum Pater manifestavit. Haec igitur declaratio, cuius etiam Paulus meminit ad Romanos cap. 1, 4. species quaedam fuit aeternae (ut ita loquar) generationis. Nam arcana illa et interior, quae praecesserat, hominibus erat incognita, nec in rationem venire poterat, nisi eam Pater visibili revelatione approbasset. *Ero illi*

in patrem. In hoc etiam secundo testimonio valere debet illa observatio, tametsi designetur hic Salomo, qui alioqui erat Angelis inferior, tamen ipsum ex communi omnium ordine segregari, quum Deus se promittit illi fore in patrem. Neque enim illi in Patrem futurus erat tanquam uni ex Abrahae filiis, aut uni ex principibus, sed tanquam ei, qui reliquos omnes supereminet. Privilegio igitur eodem, quo Filius constituitur, omnes alii excluduntur a pari honore. Porro non aliter id de Salomone esse dictum, nisi quatenus Christum figurabat, patet ex loci contextu. Nam et totius mundi imperium Filio, cuius illic fit mentio, destinatur et asseritur imperii perpetuitas. Constat autem ex adverso, regnum Salomonis angustis finibus fuisse inclusum, et adeo non fuisse diuturnum, ut statim post eius mortem accisum aliquanto post tempore conciderit. Atqui in Psalmo citantur testes sol et luna, iuratque Dominus, quamdiu in coelo fulgebunt, regnum illud staturum incolume; contra vero regnum Davidis brevi temporis spatio collapsum tandem prorsus interiit. Deinde ex compluribus Prophetarum locis colligere promptum est, illam promissionem nunquam aliter quam de Christo fuisse acceptam, ut cavillari nemo queat, esse istud novum commentum. Nam et inde invaluerat vulgo apud Iudaeos hic usus, ut Christum appellarent Filium Davidis.

6. *Rursus autem quum introducit Filium.* Nunc alia ratione Christum supra Angelos attollit, quia iubeantur Angeli ipsum adorare. Sequitur enim, ipsorum esse caput ac principem. Verum videri possit perperam hoc ad Christum torquere, quod simpliciter de Deo praedicatur. Si respondeamus, Christum esse Deum aeternum, ideoque iure in eum competere, quaecunque Dei sunt: nondum omnibus satisfactum erit. Parum enim ad rei dubiae probationem valeret, ex communibus Dei elogiis in hac causa argumentari. Agitur enim de Christo in carne manifestato, et nominatim dicit Apostolus, ita loquutum Spiritum, quum introducitur in orbem, quod non esset vere dictum, nisi proprie Psalmus de Christi manifestatione disserat. Et sane ita est; exordium enim Psalmi exhortatio est ad laetitiam. Neque Iudaeos alloquitur David, sed totam terram usque ad insulas, hoc est, transmarinas regiones. Ratio ponitur, quia Dominus regnabit. Si deinde totum Psalmum percurras, nihil aliud videbis quam regnum Christi, quod ab Evangelii publicatione coepit, nec aliud est argumentum Psalmi, quam veluti solenne diploma, quo in eius regni possessionem mittitur Christus. Porro quae laetitiae materia ex eius regno, nisi toti mundo salutare foret, hoc est, tam Gentibus quam Iudaeis? Quamobrem apte hic Apostolus, quum dicit ipsum introduci in orbem, quia scilicet illic eius ad homines adventus describitur. Caeterum vox Hebraica, pro qua hic Angelos reddidit, est Elohim, quae et Deos significat. Sed minime dubium, quin de Angelis loquatur Propheta, quia sensus est, nullum esse tam sublimem potentiam, quae non subiici debeat huius Regis imperio, cuius adventus totum orbem exhilarare debet.

7. Et ad Angelos quidem dicit (*Psal.* 104, 4.): Qui facit Angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis. 8. Ad Filium vero (*Psal.* 45, 7.): Thronus tuus, o Deus, in saeculum saeculi, virga directionis, virga regni tui. 9. Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis.

7. *Ad Angelos quidem.* Ad Angelos, pro de Angelis. Sed locus quem citat, videtur in alienum sensum trahi. Nam quum illic David

ordinem describat, quem in mundi administratione cernimus: nihil certius est, quam hic fieri mentionem ventorum, quos dicit a Domino fieri nuntios, quia pro cursoribus illis utatur, quemadmodum fulminibus dum terram perlustrat, quam celeres et expeditos ad obeunda sua iussa ministros habeat, ostendit. Nihil hoc ad Angelos pertinet. Quidam ad allegoriam confugiunt, quasi Apostolus apertum et litteralem (ut vocant) sensum allegorice de Angelis exponeret. Mihi autem magis placet hoc testimonium sic adductum esse, ut per similitudinem Angelis accommodetur hoc modo, David Angelis comparat ventos, ut hic in mundo idem exerceant officium, quod in coelo Angeli; sunt enim venti quasi visibiles spiritus. Et sane quemadmodum Moses in creatione mundi tantum ea commemorat, quae sub sensus nostros cadunt, et tamen vult superiora etiam intelligi: sic David in illa mundi et naturae descriptione quasi in tabula nobis depingit, quod etiam ex ordine coelesti intelligendum est. Quare argumentum a simili esse puto, quum ad Angelos transfert Apostolus, quod proprie de ventis dictum est.

8. *Ad Filium vero.* Fatendum est quidem, de Salomone hunc Psalmum fuisse compositum instar epithalamii, quia illic celebratur eius coniugium cum filia Regis Aegypti. Sed negari rursus non potest, quod hic refertur, multo esse excelsius, quam ut in Salomonem competat, Iudaei ne cogantur agnoscere Christum esse Deum, cavillantur dici thronum Dei, vel subaudiendum esse verbum Stabilivit. Ita secundum priorem expositionem nomen אלהים vertendum foret *thronus tuus*, in genitivo casu thronus Dei. Altera expositio fingit orationem defectivam. Verum apparet, eos quaerere mera effugia. Quisquis ergo composito animo, et citra rixandi studium hunc versum leget, non inficiabitur Messiam vocari Deum. Nec est, quod excipias nomen hic poni Angelis et iudicibus promiscuum; nusquam enim legitur uni et simpliciter attributum, nisi soli Deo. Praeterea ut de voce non pugnem, cuius thronus in perpetuum stabilis praedicabitur, nisi solius Dei? ergo regni perpetuitas testimonium est Divinitatis. Postea sceptrum regni Christi vocatur sceptrum rectitudinis. Cuius rei in Salomone quaedam fuerunt lineamenta, sed obscura, quatenus scilicet iustum et aequitatis studiosum Regem se praestitit. Sed rectitudo in regno Christi latius patet, quia scilicet Evangelio suo, quod sceptrum est spirituale, nos in Dei iustitiam reformat. Idem et de directione iustitiae sentiendum; ideo enim, quia diligit, facit, ut in suis regnet.

9. *Propterea unxit.* Hoc quidem vere de Salomone dictum fuit, qui ideo Rex creatus est, quod Deus ipsum reliquis fratribus praetulit, qui alioqui aequales erant, et perinde ut ipse Regis filii. Sed hoc in Christum magis proprie competit, qui nos sibi adoptavit consortes, tametsi iure proprio non eramus. Unctus autem fuit supra nos omnes, quia sine mensura, nos autem ad certam quisque portionem, prout singulis ipse distribuit. Deinde nostra causa unctus fuit, ut hauriamus omnes ex eius plenitudine. Quare ipse Christus, nos ab eo Christiani, quasi rivuli a fonte. Quia vero unctionem hanc in carne sua recepit Christus, ideo dicitur hic unctus a Deo suo. Absurdum enim esset Deo subiici, nisi humanae naturae respectu.

10. Et tu ab initio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes quasi vestimentum veterascent, 12. Et tanquam amictum involues eos, et mutabuntur; tu autem

idem es, et anni tui non deficient (*Psal.* 102, 26—28.) 13. Ad quem vero Angelorum dixit unquam: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? (*Psal.* 110, 1.) 14. Annon omnes sunt administratorii spiritus, qui in ministerium emittuntur propter eos, qui hereditatem capiunt salutis?

10. *Et tu ab initio.* Hoc testimonium prima specie ad Christum inepte trahi videri posset, praesertim in causa dubia, qualis hic tractatur; neque enim disputatio est de gloria Dei, sed quid proprie Christo conveniat. Atqui nulla illic Christi mentio, sed nuda proponitur Dei maiestas. Fateor quidem, toto Psalmo non nominari Christum; sed palam est, ita designari, ut nemo dubitet, ex professo nobis commendari eius regnum. Itaque accommodanda sunt eius personae, quaecunque illic habentur. Non enim hoc nisi in Christo impletum est: Tu exsurgens misereberis Sion, ut timeant Gentes nomen tuum, et omnes Reges terrae gloriam tuam. Item: Quum populi congregati fuerint simul et regna, ut serviant Domino. Frustra certe hunc Deum, per quem totus mundus in unam fidem ac Dei cultum coaluit, nisi in Christo quaeremus. Ergo reliqua etiam, quae in Psalmo continentur, apte quadrant Christi personae, atque hoc inter alia, quod Deus est aeternus, coeli et terrae creator, quod illi perpetuitas tribuitur ab omni mutatione exempta, quo et eius maiestas extollitur in summum fastigium, et ipse ab ordine omnium creaturarum eximitur. Quod David coelos perituros docet, ita quidam resolvunt, etiamsi ita contingeret, quasi nihil affirmet. Verum quid opus est hac coacta expositione, quum sciamus, creaturas omnes vanitati esse subiectas? Quorsum enim renovatio, quam coeli quoque veluti parturientium desiderio exspectant, nisi quod ad interitum nunc inclinant? Caeterum perpetuitas Christi, quae hic commendatur, eximiam affert piis consolationem, quos eius fore participes Psalmus tandem concludit, quemadmodum Christus se et sua corpori suo communicat.

13. *Ad quem vero Angelorum.* Rursus alio testimonio Christi praestantiam extollit, ut inde pateat, quantum emineat supra Angelos. Locus est ex Psalmo 110, 1., qui nonnisi de Christo exponi potest. Nam quum Regibus nefas fuerit, attingere sacerdotium, teste Usiae lepra (II. Para 26, 18.), et constet, neque Davidem, neque alium quempiam ex regni successoribus sacerdotem fuisse ordinatum: sequitur, tam novum regnum quam novum sacerdotium hic induci, quum idem Rex et Sacerdos constituitur. Praeterea aeternitas sacerdotii in solum Christum competit. Iam initio Psalmi collocatur ad Dei dexteram, quae loquutio (ut iam dixi) perinde valet, ac si daretur illi secundus a Patre locus. Est enim metaphora, quae significat, illum Patris esse vicarium, et primarium legatum in potestate exercenda, ut Pater regnet per manum eius. Nemo est Angelorum, qui tam honorificam personam sustineat: ergo longe omnibus praecellit Christus. *Donec ponam.* Quoniam nunquam desunt hostes Christo, qui regnum eius oppugnent, videri posset non esse extra periculum, praesertim quum polleant magnis viribus, qui illud evertere moliuntur, varias habeant artes, furioso rursum impetu omnia conentur. Certe si reputemus, quae sunt ante oculos, videtur subinde ruiturum Christi regnum. Sed haec promissio metum nobis omnem adimit, quod nunquam detrahetur Christus ex sua sede, quin potius hostes suos omnes prosternet. Duo igitur haec notanda sunt, nunquam quietum fore Christi regnum, sed multos fore illi infestos, a quibus turbetur; deinde quicquid agant hostes, nunquam praevalituros, quia Christi sessio ad Patris

dexteram non est temporaria, sed usque ad finem mundi: itaque omnes, quia eius imperio se non submiserint, proterendos esse et pedibus eius calcandos. Si quis autem roget, an tunc finiendum sit Christi regnum, quum hostes suos prostraverit: respondeo, perpetuum quidem fore, sed eo modo, quem Paulus declarat prioris ad Corinthios epist. capite 15, 25. Sic enim habendum est, Deum tunc nobis in se ipso apparituram, qui nunc in Christo tantum vult cognosci. Neque tamen desinet Christus caput esse hominum et Angelorum, nec propterea quicquam ex eius honore minuetur. Verum huius quaestionis solutio ex eo loco petenda est.

14. *Annon omnes.* Quo melius eluceat comparatio, nunc subiicit, qualis sit conditio Angelorum. Quod *spiritus* vocat, id quidem est excellentiae; nam hac parte superiores sunt corporeis creaturis. Sed λειτουργια, quam ipsis continuo post assignat, cogit eos in ordinem, utpote quae opposita est dominio; idque expressius declarat, quum dicit *in ministerium.* Prius enim epithetum perinde valet, ac si dixisset esse officiarios. Ministri vero nomen humilius est ac abiectius. Est quidem honorifica servitus, quam iniungit Deus Angelis; hoc tamen ipso, quod serviunt, patet, longe dispares esse Christo, qui Dominus est omnium. Si quis obiiciat, Christum similiter vocari compluribus locis et servum et ministrum, nec Dei modo, sed nostrum quoque: solutio in promptu est, non esse hoc naturae, sed voluntariae exinanitionis, quemadmodum testatur Paulus (Philipp. 2, 7.), et interea manere illi nihilominus illibatum suum principatum; contra autem Angelos in hunc finem creatos esse, ut serviant, totamque eorum conditionem ministerio contineri. Ergo magnum est discrimen, quia, quod his naturale est, Christo est quasi adventitium, carnis nostrae, quam induit, respectu; quod illis est necessarium, hic sponte subiit. Praeterea sic minister est Christus, ut nihil illi ex imperii maiestate decedat etiam in carne. Ex praesenti loco eximiam consolationem percipiunt fideles, quum ministros sibi attribui audiunt coelestes exercitus, ut salutem ipsorum procurent. Est enim non vulgare divini in nos amoris pignus, habere illos nostra causa assiduos in opere. Hinc etiam manat rara fidei confirmatio, quod salus nostra talibus praesidiis munita sit extra periculum. Optime ergo infirmitati nostrae consulit Deus, quum tales dat nobis adiutores, qui Satanae nobiscum resistant, suamque operam modis omnibus impendant ad nos tuendos. Sed hoc beneficio electos suos peculiariter dignatur: ergo ut Angeli nostri sint, Christi membra nos esse oportet. Quanquam possent ex adverso obiici Scripturae testimonia, unde constat, reproborum etiam causa Angelos interdum emitti. Nam apud Danielem (10, 20.) commemorantur Angeli Persarum et Graecorum. Sed respondeo, ita Angelorum ope illos fuisse adiutos, ut Dominus hoc modo populi sui salutem promoveret. Successus enim et victoriae, quas obtinebant, semper ad Ecclesiam tanquam ad scopum suum referebantur. Hoc certum est, quia exsulamus a regno Dei per peccatum, nullam nobis cum Angelis esse communicationem, nisi reconciliatione per Christum facta, idque in scala, quae in visione Patriarchae Iacob proposita fuit, cernere licet.

Cap. II.

1. Quamobrem oportet nos magis attendere iis, quae audivimus, ne quando diffluamus. 2. Si enim qui per Angelos enuntiatus erat sermo, firmus fuit, et omnis transgressio et inobedientia iustam accepit repensionem mercedis: 3. Quomodo nos effugiemus tanta neglecta salute? quae quum initio coepisset enarrari per Dominum, ab iis, qui audierant, erga nos confirmata fuit, 4. Simul attestante Deo, signis et prodigiis et virtutibus variis et distributionibus Spiritus sancti, secundum eius voluntatem.

1. *Quamobrem oportet.* Iam declarat, quorsum hactenus spectaverit, Christum cum Angelis comparando, nempe ut eius doctrinae summam auctoritatem comparet. Nam si Lex, quae per Angelos data fuit, non debuit contemptim recipi, et eius transgressio gravibus poenis sancita fuit: quid futurum est, inquit, Evangelii contemptoribus, quod et Filium Dei habet auctorem, et tot miraculis fuit confirmatum? Haec summa est: Quo maior est Christi dignitas quam Angelorum, eo plus reverentiae deberi Evangelio quam Legi. Ita ab auctoris persona doctrinam commendat. Si cui autem videatur absurdum, quum utraque doctrina tam Legis quam Evangelii ex Deo sit, alteram alteri praeferri, quasi Lege posthabita imminuatur Dei maiestas: responsio facilis est, semper quidem aeque audiendum, quoties loquitur; quo tamen plenius se nobis manifestat, aequum esse, ut pro modo revelationis simul crescat timor et obediendi studium, non quod Deus se ipso minor sit uno tempore quam alio; sed quia nos eius magnitudinem non aequaliter semper agnoscimus. Exoritur etiam hic quaestio, annon Lex etiam data sit per manum Christi. Quod si ita est, videtur absurdum esse argumentum Apostoli. Respondeo, in hac comparatione haberi rationem hinc occultae, illinc manifestae revelationis. Iam quum in Lege ferenda Christus obscure se et quasi sub involucris insinuaverit: non mirum est, si praeterita eius mentione dicatur per Angelos allata; neque enim palam illic apparuit. At vero in Evangelii promulgatione conspicua fuit eius gloria, ut iure censeatur eius auctor. *Ne quando diffluamus.* Si mavis, Praeterfluamus, quanquam in ea re parum est momenti, quia ex antitheto verus sensus colligi potest. Nam *attendere* et praeterfluere sunt opposita, prius significat continere, secundum vero instar cribri aut pertusi dolii effundere, quicquid iniectum est. Neque enim eorum opinionem probo, qui pro Interire accipiunt, qualiter dicitur secundi Samuelis libri cap. 14, 14.: Omnes perimus, et quasi aqua dilabimur. Potius (ut dixi) consideranda est antithesis inter retentionem et profusionem. Nam attenta mens similis est vasi bene obstructo; vaga autem et ignava perforato.

2. *Firmus fuit.* Hoc est, obtinuit pondus suum, quia Deus fidem illi asseruit, quod ex sanctionibus melius patet, quia nemo impune contempsit Legem. Ergo firmitas haec auctoritatem significat, et quod de poenis additur, expositive intelligi debet, quia doctrinam minime inanem vel irritam esse constat, cuius Deus vindicem se ostendit.

3. *Tanta neglecta salute.* Non tantum Evangelii reiectio, sed etiam neglectus gravissimam poenam meretur, nempe pro magnitudine gratiae, quae illic offertur. Ideo dicit: Tanta salute. Deus enim dona sua vult a nobis pro dignitate aestimari. Ergo quo pre-

tiosiora sunt, eo foedior est nostra ingratitudo, si pretium suum apud nos non habent. Denique quantus est Christus, tam severa erit Dei vindicta in omnes Evangelii contemptores. Et observa Salutis nomen hic metonymice ad doctrinam transferri, quia, sicuti non aliter Dominus salvos vult fieri homines, quam per Evangelium, ita ipso neglecto respuitur omnis Dei salus; potentia enim Dei est in salutem credentibus (Rom. 1, 16.). Ergo qui alibi salutem quaerit, vult eam consequi alia quam Dei virtute, quod nimiae est dementiae. Hoc vero encomium non modo ad Evangelii commendationem valet, sed est eximia fidei nostrae fultura, quia testatur, verbum minime esse inane, sed in eo contineri certam salutem. *Quae quum initio.* Hic Filium Dei primum Evangelii praeconem Angelis opponit; et simul anticipatione utitur ad tollendam dubitationem, quae multis obrepere poterat. Neque enim edocti erant ore Christi ipsius, quem magna ex parte nunquam viderant. Si ergo solos homines intuiti essent, quorum magisterio adducti erant ad fidem, minoris fecissent, quod ab illis didicerant. Ergo admonet Apostolus, a Christo nihilominus profectam esse doctrinam, quae sibi per aliorum manus fuit tradita. Dicit enim, fuisse Christi discipulos, qui a Christo sibi mandata fideliter pertulerint. Ideo verbum *Confirmandi* usurpat, ac si diceret, non fuisse rumorem sparsum sine capite, vel a dubiae fidei testibus, sed qui graves habeat auctores. Caeterum hic locus indicio est, epistolam a Paulo non fuisse compositam. Neque enim tam humiliter loqui solet, ut se unum fateatur ex Apostolorum discipulis, neque id ambitione, sed quia improbi eiusmodi praetextu tantundem detrahere eius doctrinae moliebantur. Apparet igitur, non esse Paulum, qui ex auditu se habere Evangelium scribit, non autem ex revelatione.

4. *Simul attestante.* Praeterquam quod habebant a Filio Dei Apostoli, quod praedicarunt, Dominus etiam miraculis tanquam solenni subscriptione eorum praedicationem approbavit. Ergo iniuriam faciunt non tantum verbo Dei, sed etiam operibus, qui non reverenter amplectuntur Evangelium, quod talibus testimoniis commendatur. Tribus nominibus miracula designat ad maiorem amplificationem. Porro *signa* ideo vocantur, quod hominum mentes excitant ad considerandum altius quiddam, quam quod apparet; *prodigia* autem, quod novum aliquid et inusitatum continent; *virtutes*, quod Dominus in illis singulare et extraordinarium virtutis suae specimen edit. In vocabulo Attestandi notatur rectus miraculorum usus, nempe quod stabiliendo Evangelio servire debent. Fere enim omnia, quibuscunque saeculis edita fuerint, miracula hunc finem habuisse reperiemus, ut verbi Dei essent sigilla. Quo magis praepostera est Papistarum superstitio, qui fictitia sua miracula ad veritatem Dei labefactandam detorquent. Coniunctio σὺν vel Simul hunc habet sensum, nos in fide Evangelii confirmari symphonia quadam Dei et hominum, quoniam miracula Dei quasi testimonii vice cum hominum voce consentiant. Addit: *Spiritus sancti distributiones*, quibus etiam ornata fuit Evangelii doctrina, cuius appendices fuerunt. Quorsum enim distribuit Deus Spiritus sui dona, nisi partim ut illius promulgandae adiumenta essent, partim vero ut admiratione permoverent hominum animos ad obsequendum? unde Paulus dicit, linguas esse in signum infidelibus. Particula: *Secundum eius voluntatem*, admonet virtutes istas, quarum meminit, non posse adscribi nisi Deo, nec temere fuisse editas, sed certo eius consilio, ut Evangelii fidem obsignarent.

5. Non enim Angelis subiecit orbem futurum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem quidam alicubi (*Psal.* 8, 5.),

dicens: Quid est homo, quod memor es eius? aut filius hominis, quod visitas eum? 7. Minuisti eum paululum ab Angelis, gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum, 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius. Subiiciendo certe illi omnia, nihil reliquit non subiectum; atqui nunc nondum videmus illi omnia subiecta. 9. Iesum autem, qui paululum imminutus fuit ab Angelis, intuemur propter passionem mortis gloria et honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.

5. *Non enim Angelis.* Alio argumento rursus probat obediendum Christo esse, quia illi Pater totius orbis imperium contulit, a quo honore procul absunt Angeli. Unde sequitur, nihil Angelicum debere esse impedimento, quominus is, qui primatum solus tenet, emineat. Sed primo loco excutiendus est Psalmus, quem adducit, quia videtur inepte ad Christum trahi. Commemorat illic David beneficia, quibus humanum genus prosequitur Deus. Postquam enim in coelo et stellis consideravit Dei potentiam, ad homines descendit in quibus peculiariter apparet mirabilis eius bonitas. Ergo non de uno quopiam homine loquitur, sed de universis. Respondeo, hoc totum non obstare, quominus restringi debeant istae sententiae ad Christi personam. Fateor quidem, initio collocatum fuisse hominem in possessione mundi, ut omnibus Dei operibus praeesset; verum sua defectione promeruit, ut dominio hoc abdicaretur. Haec enim iusta in beneficiario ingratitudinis poena est, ut Dominus, quem agnoscere et debita fide colere recusat, iure prius a se concesso eum spoliet. Ergo simulatque Adam se per peccatum a Deo alienavit, bonis omnibus, quae acceperat, merito privatus est, non quod usum perdiderit; sed quia ius legitimum retinere non potuit, postquam Deum reliquerat. In usu etiam ipso Deus signa exstare privationis voluit, quale est, quod belluae ferociter in nos insurgunt, et quae nostrum conspectum revereri debuerant, sunt nobis formidabiles; quod ad obsequium aliae nunquam, aliae vix assuescunt; quod nocent variis modis; quod terra cul··rae non respondet; quod coelum, aer, mare et alia nobis saepe infesta sunt. Verum ut omnes creaturae in officio subiectionis manerent, quicquid tamen usurpant filii Adae, illis in furtum imputatur. Quid enim suum esse dicent, quum ipsi Dei non sint? Hoc iacto fundamento, patet, istam Dei beneficentiam nihil ad nos pertinere, donec per Christum restitutum fuerit ius, quod in Adam perdidimus. Qua ratione docet Paulus (I. Tim. 4, 5.), sanctificari nobis cibos per fidem; et alibi (Tit. 1, 15.) pronuntiat, infidelibus nihil esse mundum, quia pollutam habeant conscientiam. Hoc est, quod habuimus initio huius epistolae, Christum a Patre ordinatum esse heredem universorum. Certe totum uni hereditatem vendicando, reliquos omnes excludit tanquam alienos, et merito; exsulamus enim omnes a regno Dei. Quae ergo suis domesticis alimenta destinavit, ad nos rapere fas non est. At Christus, per quem in familiam cooptamur, simul in societatem iuris sui nos admittit, ut toto mundo cum Dei benedictione fruamur. Unde et Paulus (Rom. 4, 13.) fide docet Abraham factum esse heredem mundi, quatenus scilicet in Christi corpus insitus fuit. Quod si ab omni Dei beneficentia arcentur homines, donec per Christum facti compotes fuerint: sequitur, dominium illud, cuius Psalmus meminit, nobis periisse in Adam, ideoque de integro oportere nobis donationem instaurari. Porro instauratio a Christo tanquam a capite incipit. Non est ergo

dubium, quin respicere in ipsum debeamus, quoties agitur de hominis principatu in omnes creaturas. Huc quoque pertinet, quod nominatim dixit Apostolus, *orbem futurum*; accipit enim pro renovato. Quod ut clarius fiat, concipiamus animis duplicem mundum: priorem vetustum, qui peccato Adae corruptus est; alteram ordine posteriorem, ut est per Christum instauratus. Status enim primae creationis obsolevit, et una cum homine cecidit quoad ipsum hominem. Ergo quoad nova fiat restitutio per Christum, Psalmus hic locum non habebit. Nunc apparet, non vocari orbem futurum duntaxat, qualem e resurrectione speramus, sed qui coepit ab exordio regni Christi; complementum vero suum habebit in ultima redemptione. Caeterum cur nomen Davidis suppresserit, mihi non constat. Certe *quendam* non contemptim, sed honoris causa, tanquam unum ex Prophetis vel classicis scriptoribus appellat.

7. *Minuisti eum paululum ab Angelis.* Nunc in verborum expositione emergit nova difficultas. Iam quidem ostendi locum apte exponi de Filio Dei; sed nunc videtur Apostolus verba trahere in diversum sensum, quam intellexerit David. Nam βραχύ τι videtur ad tempus referre, ut sit Paulisper, et imminutionem intelligit, quum exinanitus fuit Christus, et gloriam ad resurrectionis diem restringit, quum David generaliter extendat ad totam hominis vitam. Respondeo, non fuisse propositum Apostolo, genuinam verborum expositionem referre. Nihil enim est incommodi, si allusiones in verbis quaerat ad ornandam praesentem causam, quemadmodum Paulus, quum Rom. 10, 6. testimonium citat ex Mose: Quis ascendat in coelum etc., statim non interpretationem, sed exornationem attexit de coelo et inferis. Mens Davidis haec est: Domine, eo dignitatis extulisti hominem, ut parum distet a divino vel Angelico honore, quandoquidem praefectus est toti mundo. Hunc sensum noluit evertere Apostolus, neque alio deflectere; sed tantum in Christo considerare iubet diminutionem, quae ad exiguum tempus apparuit, deinde gloriam, qua in perpetuum coronatus est, idque facit alludens magis ad verba, quam exprimens, quid intellexerit David. *Memorem esse* et *visitare* pro eodem accipit, nisi quod secundum aliquando plenius est, quia Dei praesentiam ab effectis designat.

8. *Subiiciendo certe illi omnia.* Posset aliquis putare, tale esse argumentum: Homini, de quo loquitur David, omnia subiiciuntur; atqui humano generi non sunt omnia subiecta: ergo non de quolibet homine sermo est. Verum non staret hoc argumentum, quia minor etiam Christo convenit. Nam ne huic quidem subiecta sunt adhuc omnia, sicuti Paulus tractat prioris ad Corinthios epist. cap. 15, 28.; quare alius est contextus. Nam postquam illud posuit, Christum sine exceptione dominari omnibus creaturis, vice contrariae obiectionis addit: Atqui nondum omnia parent Christi imperio. Cui ut satisfaciat, docet, in Christo tamen iam cerni completum, quod continuo post sequitur de *gloria et honore*, ac si dixisset: Tametsi nondum universalis illa subiectio nobis patet, contenti simus, quod morte obita in supremum honoris gradum fuerit evectus; nam quod adhuc deest, tandem suo tempore complebitur. Sed primum hoc quosdam offendit, quod nimis argute colligit Apostolus, nihil esse non subiectum Christo, quoniam generaliter omnia comprehendat David. Nam species, quas postea enumerat, nihil tale ostendunt, nempe agrestia animalia, pisces maris et aves coeli. Respondeo, generalem sententiam non debere ad istas species restringi, quia nihil aliud voluit David, quam dominationis illius specimen monstrare in rebus maxime conspicuis, vel certe extendere ad res usque infimas, ut sciamus, nihil esse nostrum nisi Dei beneficio et Christi participatione. Quare sic orationem resolvere liceat: Omnia subiecisti, non modo

quae ad aeternam beatitudinem faciunt, sed usque ad haec minuta, quae serviunt corporis usibus. Quicquid sit, inferius istud in animalia dominium ex superiore pendet. Quaeritur iam, quomodo neget videre nos omnia Christo subesse. Sed huius quaestionis solutionem invenies in loco Pauli nuper citato; et primo capite huius epistolae aliquid attigimus. Quia assiduum cum variis hostibus bellum gerit Christus: nondum illi certe constat tranquilla regni sui possessio, quanquam necessitate non cogitur ad bellandum, sed hoc fit eius voluntate, quod non subiguntur hostes eius usque ad extremum diem, ut nos talibus exercitiis probemur.

9. *Iesum autem, qui paululum imminutus fuit.* Quia ambigua est huius particulae significatio βραχύ τι, rem ipsam, qualis exstitit in Christi persona, magis intuetur, quam germanam verborum expositionem, ut iam dixi. Et gloriam in resurrectione considerandam proponit, quam David extendit ad omnes dotes, quibus Dei beneficentia ornatus est homo. Verum nihil in hac exornatione est absurdi, quae sensum litteralem integrum relinquit. *Propter passionem mortis* tantundem valet, ac si dictum esset, Christum obita morte ad hanc gloriam, quam adeptus est, fuisse evectum, sicut et Paulus docet ad Philipp. epist. cap. 2, 8., non quod sibi quicquam privatim acquisierit Christus, sicut sophistae fingunt, primo sibi vitam aeternam fuisse promeritum, deinde nobis; medium enim (ut ita loquar) obtinendae gloriae tantummodo indicatur. Porro in hoc coronatus gloria Christus est, ut omne genu coram eo flectatur (Philipp. 2, 10.). Itaque a causa finali ratiocinari licet, omnia illi in manum esse data. *Ut gratia Dei.* Causam fructumque mortis Christi refert, ne quid putetur eius dignitati detrahere. Nam quum audimus, tantum boni nobis partum esse, nullus despectui locus relinquitur, quia totum occupat divinae bonitatis admiratio. Quum dicit: *pro omnibus*, non tantum intelligit, ut aliis exemplo esset, quemadmodum Chrysostomus similitudinem medici adducit, qui potionem amaram praegustat, ne recuset aegrotus bibere; sed intelligit, Christum pro nobis esse mortuum, quia vicem nostram subeundo a mortis maledictione nos redemit. Et ideo additur, Gratia Dei id esse factum, quia redemptionis causa fuit immensus ille erga nos Dei amor, quo factum est, ut ne proprio quidem Filio pepercerit (Rom. 8, 32.). Quod Chrysostomus *gustare mortem* exponit, quasi summis labris delibare, eo quod Christus victor e morte emerserit, non refello, neque improbo, quanquam nescio, an adeo subtiliter loqui voluerit Apostolus.

10. Decebat enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, quum multos filios in gloriam adduceret, ducem salutis eorum per passiones consecrare. 11. Nam qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes, propter quam causam non erubescit fratres ipsos vocare, 12. Dicens (*Psal.* 22, 23.): Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiae canam te. 13. Et rursum (*Psal.* 18, 3.): Ego ero fidens in ipso. Et rursum (*Ies.* 8, 18.): Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus.

10. *Decebat enim.* Hic status est, ut Christi humiliationem apud pios gloriosam reddat. Nam quum induisse carnem nostram dicitur, videtur vulgo hominum aggregari. Crux autem infra omnes homines eum deiicit: ergo cavendum, ne minor censeatur Christus, quia sponte se propter nos exinanivit, quod nunc agitur. Nam ostendit Apostolus, hoc ipsum debere Filio Dei esse honorificum, quia ita

consecratus sit dux salutis nostrae. Principio istud pro confesso sumit, standum esse Dei decreto, quia sicuti eius virtute sustinentur omnia, ita illius gloriae servire debeant. Ergo non alia melior causa investiganda est, quam ita placuisse Deo. Huc pertinet periphrasis, qua utitur, *propter quem et per quem omnia.* Poterat uno verbo Deum appellare; sed admonere voluit pro optimo id habendum, quod statuit ipse, cuius et voluntas et gloria rectus est omnium finis. Nondum tamen videtur constare, quod intendit, decuisse Christum hoc modo consecrari; sed hoc pendet ex ordinaria ratione, quam Deus in tractandis suis tenet. Vult enim eos variis aerumnis exerceri, totamque vitam sub cruce degere. Christum ergo, ut est primogenitus, oportuit cruce inaugurari in suum primatum, quando ista est communis omnium lex et conditio. Haec est conformatio capitis cum membris, de qua disserit Paulus ad Romanos capite 8, 29. Haec autem est eximia consolatio ad mitigandam acerbitatem crucis, quum audiunt fideles miseriis et tribulationibus se una cum Christo sanctificari in gloriam, adeoque vident causam esse, cur amanter osculentur potius crucem, quam horreant. Id porro fieri nequit, quin opprobrium crucis Christi protinus absorbeatur, et gloria refulgeat. Quis enim vili pendat, quod sacrum est, imo quod Deus sanctificat? quis ignominiosum ducat, quo praeparamur ad gloriam? Atqui utrumque hic de Christi morte praedicatur. *Per quem omnia.* Quum de creatione agitur, hoc Filio tribuitur quasi proprium, quod per ipsum creata sint omnia; sed hic nihil aliud significat Apostolus, quam stare omnes creaturas, vel conservari in suo statu Dei virtute. Ubi nos *Consecrare* vertimus, alii reddunt Perficere. Sed quum verbum τελειῶσαι, quo usus est, ambiguae sit significationis, perspicuum esse arbitror, quam posui, melius contextui quadrare. Nam solennis quaedam et legitima ordinatio notatur, qua initiantur filii Dei, ut gradum suum obtineant, adeoque separentur a reliquo mundo, et mox subiicitur mentio sanctificationis.

11. *Nam qui sanctificat.* Probat, quod dixerat, decuisse impleri in Christi persona propter coniunctionem ipsius cum membris. Et interea docet, singulare hoc esse specimen divinae bonitatis, quod carnem nostram induit. Dicit ergo: *ex uno esse,* hoc est, ex una natura (ut ego quidem interpretor) auctorem sanctitatis, et nos, qui sumus eius participes. Communiter intelligunt ex uno Adam; nonnulli ad Deum referunt, neque absurde. Sed ego potius eandem naturam designari existimo, et unum intelligo in neutro genere, ac si diceret, ex una massa nos esse compositos. Hoc vero ad augendam nostram fiduciam non parum valet, nos cum Filio Dei tam arcto necessitudinis vinculo cohaerere, ut sanctitatem, qua indigemus, reperire in natura nostra liceat. Neque enim tantum, quatenus Deus est, nos sanctificat, sed humanae quoque naturae vis sanctificandi inest, non quod eam habeat a se ipsa, sed quod solidam plenitudinem sanctitatis in eam effudit Deus, ut inde hauriamus omnes. Quo pertinet illa sententia (Iohann. 17, 19.): Ego propter eos sanctifico me ipsum. Ergo si nos profani et immundi, non procul quaerendum est remedium, quod nobis offertur in carne nostra. Si de unitate spirituali accipere quis malit, quae alia est piis cum Filio Dei, quam sit hominibus vulgo inter se: non repugno. Libenter tamen sequor, quod magis receptum est, ubi non est a ratione dissentaneum. *Non erubescit fratres ipsos vocare.* Locus hic sumptus est ex Psalmo 22, 23. Christum autem illic, vel Davidem in Christi persona loquentem induci, testes primum sunt Evangelistae, qui plures versus inde citant, nempe: Partiti sunt sibi vestimenta; item: Dederunt in escam meam fel; item: Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti? deinde res ipsa idem ostendit.

Nam in historia Passionis cernere licet vivam rerum omnium, quae illic narrantur, effigiem. Et Psalmi clausula, quae est de vocatione Gentium, nonnisi uni Christo aptari potest: Convertentur ad Dominum universi fines terrae, adorabunt coram eo cunctae familiae Gentium. Domini est regnum, et ipse dominabitur Gentibus. Horum omnium veritas in solo Christo exstat, qui non exiguis spatiis (ut David) ampliavit regnum Dei, sed extendit per totum mundum, quum ante certis finibus quasi conclusum foret. Quare non dubium, quin haec quoque sit vox ipsius, quae hoc loco adducta est. Proprie autem et significanter dicit eum non erubescere. Quantum enim inter nos et ipsum interest? Multum ergo se demittit, quum nos dignatur fratrum nomine; alias indigni sumus, quos infra servos habeat. Atque hanc tantam eius erga nos dignationem amplificat circumstantia; loquitur enim Christus non amplius mortalis homo in specie servi, sed indutus immortali gloria post resurrectionem. Itaque perinde valet hic titulus, ac si nos secum in coelum eveheret. Et nos quoties audimus fratres nos a Christo vocari, meminerimus, eum hac (ut ita dicam) qualitate vestire, ut simul cum fraterno nomine beatam vitam, et quicquid est coelestium bonorum, apprehendamus. Praeterea notandum est, quas sibi partes sumat Christus, hoc est, praedicandi nominis Dei, quod fieri coeptum est promulgato Evangelio, et fit quotidie ministerio Pastorum. Unde colligimus, in hunc finem offerri nobis Evangelium, ut in Dei notitiam nos adducat, quo bonitas eius inter nos celebretur; deinde Christum esse Evangelii auctorem, utcunque offeratur per homines. Atque hoc est, quod dicit Paulus (II. Corinth. 5, 20.), se et alios pro Christo legatione fungi, et tanquam Christi nomine exhortari. Quod non parum addere debet reverentiae Evangelio, siquidem non tam homines ipsos loqui reputandum est, quam Christum ipsorum ore. Nam quo tempore praedicaturum se hominibus Dei nomen promittit, desiit versari in mundo; neque tamen frustra hoc sibi officium vindicat: ergo vere hoc per discipulos suos praestitit. *In medio Ecclesiae.* Hinc melius etiamnum patet, semper in Evangelii doctrina contineri laudum Dei praeconium, quia simulatque innotescit nobis Deus, personant in cordibus et auribus nostris infinitae eius laudes. Ac interea suo exemplo nos hortatur Christus ad eas publice canendas, ita ut a quam plurimis exaudiantur. Neque enim satis fuerit, unumquemque apud se Deo esse gratum pro acceptis beneficiis, nisi gratitudinis nostrae testimonium palam edentes, mutuo alii alios invitemus ad idem agendum. Atque haec doctrina acerrimi stimuli vice nobis est, quo ferventiore studio feramur ad laudandum Deum, quum audimus Christum nobis praecinere, et primum esse hymnorum modulatorem.

13. *Ero fidens in ipso.* Quando haec sententia habetur Psalmo 18, 3., credibile est, inde huc fuisse adductam. Praeterquam enim quod Paulus ad Rom. capite 15, 9. alium versum de Gentium vocatione regno Christi accommodat, ipsa argumenti series satis demonstrat, Davidem sub aliena persona illic loqui. Siquidem tantae amplitudinis, quae illic magnifice praedicatur, vix tenuis umbra in Davide apparet. Gloriatur se caput fuisse constitutum Gentibus, et quidem alienos et incognitos ultro ad solam nominis famam in deditionem venisse. David paucas gentes sibi vicinas et notissimas vi armorum subegit, ac tributarias reddidit, sed quid hoc ad aliorum multorum Regum amplitudinem? deinde ubi voluntaria subiectio? ubi populi tam remoti, ut eos non cognosceret? ubi denique solenne gratiae Dei praeconium inter Gentes, cuius mentionem facit Psalmi clausula? Christus ergo est, qui populis diversis in caput praeficitur, cui se alienigenae subiiciunt ab ultimis usque terrae finibus, et quidem solo auditu exciti, quia non armis coguntur ad suscipiendum

iugum, sed doctrina subacti in spontaneum obsequium se offerunt. Perspicitur etiam in Ecclesia simulata illa et mendax obediendi professio, quae ibidem notatur, quia multi quotidie dant nomen Christo non ex corde. Sit igitur extra controversiam, Psalmum apte de Christo exponi. Sed quid hoc ad praesentem causam? neque enim videtur sequi, nos et Christum ex uno esse, ut maxime ipse in Deum fidat. Respondeo, valere argumentum, quia, nisi homo esset necessitatibus humanis obnoxius, nequaquam opus haberet tali fiducia. Ergo quum ab auxilio Dei pendeat, communis illi nobiscum est conditio. Non frustra certe aut de nihilo in Deo fidimus, sed quia destituti eius gratia miseri et perditi essemus. Fiducia ergo, quam reponimus in Deo, nostrae inopiae testimonium est. Quanquam in hoc differimus a Christo, quod infirmitatem, quae necessitate nobis est imposita, sponte ipse subiit. Porro non leviter hoc animare nos debet ad fidendum Deo, quod Christum habemus ducem et magistrum. Quis enim vereatur eius vestigia sequendo, ne erret? Periculum, inquam, non est, ne fides nostra sit irrita, quam habemus cum Christo communem, quem scimus non posse falli. *Ecce ego et pueri.* Certum est, quidem Iesaiam (8, 18.) de se loqui. Nam quum ipse spem liberationis daret populo, et promissio nullam inveniret fidem: ne tam obstinata vulgi incredulitate fractus deficiat, iubet Dominus illum obsignare inter paucos fideles doctrinam, quam annuntiat, ac si diceret, etiamsi a multitudine respuatur, fore tamen aliquos quamvis paucos, qui recipiant. Hoc responso fretus Iesaias animum colligit, seque et discipulos, qui sibi dati sunt, testatur fore semper promptos ad sequendum Deum. Nunc videndum, cur sententiam hanc Apostolus ad Christum trahat. Primum, quod ibidem legitur, Dominum fore in petram scandali et lapidem offensionis regno Israel et Iuda, in Christo impletum esse, nemo sanus negat. Et sane sicuti restitutio ab exsilio Babylonico praeludium quoddam fuit praecipuae redemptionis, quae nobis simul et Patribus Christi manu fuit comparata: ita etiam, quod tam pauci ex Iudaeis illo Dei beneficio usi sunt, ut pauxillae tantum reliquiae salvae fuerint, praesagium fuit excaecationis futurae, qua factum est, ut Christum reiicientes ipsi vicissim a Deo reiecti perirent. Observandum est enim, quae de instauratione Ecclesiae apud Prophetas exstant promissiones a tempore, quo reducti sunt ab exsilio Iudaei, ad regnum usque Christi pertinere, quemadmodum hunc reducendi populi finem habuit Dominus, ut staret Ecclesia ad Filii sui adventum, per quem vere demum constitueretur. Quum ita sit, non solum Iesaiam alloquitur Deus, quum iubet obsignari Legem et testimonium; sed in eius persona omnes suos ministros, quibus futurum erat certamen cum populi incredulitate, ideoque Christum in primis, quem maiore contumacia impetituri erant Iudaei, quam superiores omnes Prophetas. Et nunc videmus, qui in locum Israelis subrogati sunt, non modo repudiare eius Evangelium, sed furiose quoque in ipsum ruere. Verum utcunque Evangelii doctrina Ecclesiae domesticis lapis sit scandali: non vult tamen Deus ipsam intercidere, quin potius obsignari iubet inter discipulos, et Christus doctorum omnium nomine, tanquam eorum caput, imo unicus doctor, qui eorum ministerio nos regit, pronuntiat, in tam deplorata mundi ingratitudine semper tamen fore aliquos, qui se Deo obsequentes reddat. En quomodo locus Iesaiae Christo recte aptatur. Hinc colligit Apostolus, nos cum eo unum esse, quia se nobis aggregat, dum se et nos pariter offert Deo Patri. Unum enim corpus efficiunt, qui sub eadem fidei regula Deo obsequuntur. Quid aptius ad fidei commendationem dici possit, quam in ea nos esse Filio Dei comites, qui suo exemplo nos hortatur, ac viam praemonstrat? Ergo si verbum Dei sequamur, certo scimus, nos habere Christum ducem, quem-

admodum nihil ad Christum pertineat, qui a Verbi obedientia deflectunt. Quid, obsecro, magis optabile quam ut consentiamus cum Filio Dei? hic autem consensus fide constat: ergo infidelitate ab eo dissidemus, quo nihil est magis detestabile. Nomen Pueri, quod servum multis locis significat, hic pro discipulo capitur. *Quos dedit.* Hic notatur prima obedientiae causa, nempe quod Deus sibi nos adoptavit. Nullos adducit Christus ad Patrem, nisi ab ipso sibi datos. Hanc vero donationem ex aeterna electione pendere scimus, quia, quos Pater destinavit ad vitam, eos in custodiam Filio suo tradit, ut ipsos tueatur. Hoc est, quod dicit apud Iohannem (6, 37.): Quicquid dedit mihi Pater, ad me veniet. Quod ergo nos Deo subiicimus in obsequium fidei, discamus, hoc totum eius misericordiae acceptum ferre, quia nunquam aliter ad eum adduceremur Christi manu. Praeterea raram fiduciae materiam suppeditat haec doctrina. Quis enim sub fide tutelaque Christi trepidet? quis tali custode fretus secure pericula omnia non contemnat? Et sane quum dicit Christus: Ecce ego et pueri, implet re ipsa, quod alibi (Iohann. 10, 28.) promittit, se non passurum, ut quisquam ex iis, quos a Patre accepit, pereat. Postremo hinc notandum est, etiamsi mundus furiosa contumacia respuat Evangelium, oves tamen semper agnituras vocem Pastoris. Quare ne ordinum fere omnium et aetatum et gentium impietas nos conturbet, modo suos colligat Christus, qui eius fidei commissi sunt. Si ruunt in mortem sua impietate reprobi, eradicantur hoc modo plantae, quas Deus non plantavit (Matth. 15, 13.). Interea sciamus, suos illi notos esse (II. Tim. 2, 19.), et obsignatam apud eum omnium salutem, ne quis excidat. Hoc sigillo contenti simus.

14. Quando igitur pueri carni et sanguini communicant, ipse quoque similiter eorundem fuit particeps, ut per mortem aboleret eum, qui habebat mortis imperium, hoc est, diabolum, 15. Et redimeret, quicunque metu mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.

14. *Quando igitur pueri.* Conclusio est superiorum, et simul plenior causae redditio, quam prius breviter attigerat, cur oportuerit Filium Dei carnem nostram induere, nempe ut eadem nobiscum participaret natura, et mortem subeundo nos ab ea redimeret. Locus hic observatu dignus est, quia non tantum veritatem humanae in Christo naturae asserit, sed quia fructum quoque ostendit, qui inde ad nos emanat. Factus, inquit, homo est Filius Dei, ut conditionis eiusdem ac naturae nobiscum esset particeps. Quid ad fidei nostrae confirmationem aptius dici poterat? Inaestimabilis enim erga nos eius amor hic apparet. Sed cumulus exstat in eo, quod naturam nostram induit, ut moriendi conditioni se subiiceret; mortem enim subire Deus non poterat. Quanquam autem breviter fructum mortis attingit; est tamen in hac verborum brevitate viva in primis et efficax rei expressio, nempe quod nos a diaboli tyrannide ita asseruerit, ut iam simus ab eo securi, et ita a morte redemerit, ne amplius nobis sit timenda. Caeterum quia pondus habent singulae particulae, diligentius paulo excutiendae sunt. Primum, ista diaboli abolitio, de qua loquitur, huc pertinet, ne quid in nos possit. Tametsi enim viget adhuc diabolus, et nobis assidue exitium molitur: tamen exstinctae vel retusae sunt eius vires ad nocendum. Haec ingens est consolatio, quod scimus, cum eo nobis hoste esse negotium, qui nihil in nos potest. Nam id dictum esse respectu nostri, colligere licet ex proximo membro: *aboleret eum, qui habebat mortis imperium.* Significat enim Apostolus, abolitum

esse diabolum, quatenus in nostrum exitium regnabat. Nam ab effectu sic vocatur, eo quod nobis sit exitiale et mortiferum. Non ergo tantum abrogatam morte Christi fuisse docet Satanae tyrannidem, sed ipsum quoque ita prostratum, ut pro nihilo habendus sit, ac si nullus foret. De *diabolo* in singulari numero loquitur, usitato Scripturae more, non quia unus tantum sit, sed quia omnes simul corpus unum efficiunt, quod sine capite non potest cogitari.

15. *Quicunque metu mortis.* Hic locus optime exprimit, quam misera sit eorum vita, qui mortem horrent, ut necesse est omnibus sentiri horribilem, qui eam extra Christum considerant; nam tunc in ea nihil apparet nisi maledictio. Unde enim mors nisi ex ira Dei adversus peccatum? Hinc ista servitus per totam vitam, hoc est, perpetua anxietas, qua constringuntur infelices animae. Nam semper ex peccati conscientia Dei iudicium obversatur. Ab hoc metu nos Christus liberavit, qui maledictionem nostram subeundo sustulit, quod in morte formidabile erat. Tametsi enim nunc quoque morte defungimur; vivendo tamen et moriendo tranquilli sumus et securi, ubi Christum habemus nobis praeeuntem. Quod si quis animum pacare non potest mortis contemptu, is sciat, parum se adhuc profecisse in Christi fide. Nam ut nimia trepidatio ex ignorantia gratiae Christi nascitur, ita certum est infidelitatis signum. *Mors* hic non separationem modo animae a corpore significat, sed poenam, quae ab irato Deo nobis infligitur, ut aeternum exitium comprehendat. Ubi enim coram Deo reatus, protinus etiam inferi se ostendunt.

16. Nusquam enim Angelos assumit; sed semen Abrahae assumit. 17. Unde fratribus debuit per omnia esse similis, ut misericors esset et fidelis Pontifex in iis, quae sunt erga Deum, ut peccata expiet populi. 18. Ex quo enim ipsi contigit tentari, potest et iis, qui tentantur, succurrere.

16. *Nusquam enim Angelos.* Hac comparatione amplificat beneficium ac honorem, quo nos dignatus est Christus, carnem nostram induendo, quia nunquam Angelis tantum praestitit. Quo igitur magis necessarium erat singulare remedium tam horrendae hominis ruinae, voluit exstare Filius Dei incomparabile quoddam amoris erga nos sui pignus, quod ne Angelis quidem esset commune. Quod ergo nos Angelis praetulit, non factum est excellentiae nostrae, sed miseriae respectu. Quare non est, quod nos esse Angelis superiores gloriemur, nisi quia ampliore misericordia, qua indigebamus, nos prosequutus est coelestis Pater, ut tantam bonitatem in terras effusam Angeli ipsi ex alto suspicerent. Praesens verbi tempus ad Scripturae testimonia refero, ac si ante oculos statueret, quod ante a Prophetis testatum fuerat. Caeterum hic locus unus ad prosternendum Marcionem, Manichaeum et eiusmodi deliros homines, qui Christum negant verum hominem ex semine humano procreatum, abunde sufficit. Si enim hominis figuram gestavit duntaxat: prius etiam sub Angeli specie saepius apparuit; itaque nullum esset discrimen. Sed quia dici non potest, vere unquam Angelum fuisse Christum, Angelica natura vestitum: ideo dicitur hominem potius assumpsisse quam Angelos. Loquitur autem Apostolus de natura, ac significat, Christum carne indutum verum fuisse hominem, ut in duabus naturis sit personae unitas. Neque enim hic locus Nestorio suffragatur, qui duplicem fingebat Christum, ac si Filius Dei non verus fuisset homo, sed tantum in hominis carne habitasset. Videmus longe aliud fuisse consilium Apostoli; docere

enim vult in persona Filii Dei nos fratrem propter societatem communis naturae invenire. Quare hominem vocare non contentus, dicit ex humano semine progenitum. Nominatim exprimit *semen Abrahae*, quo plus fidei habeat, quod dicit, quia ex Scriptura sumptum.

17. *Unde fratribus.* In humana Christi natura duo consideranda sunt, essentia carnis et affectus. Quare Apostolus docet, non carnem modo hominis ipsum induisse, sed affectus quoque omnes, qui sunt hominum proprii. Fructum quoque inde manantem ostendit, quae vera est fidei doctrina, dum in nobis sentimus, cur nostras infirmitates susceperit Filius Dei. Friget enim sine hoc fructu omnis scientia. Porro obnoxium fuisse Christum docet passionibus humanis, *ut misericors esset ac fidelis Pontifex*, quae verba sic interpretor, ut misericors esset, ideoque fidelis. Nam in Sacerdote, cuius partes sunt iram Dei placare, opitulari miseris, erigere lapsos, sublevare laborantes, misericordia in primis requiritur, quam in nobis generat communis sensus. Rarum enim est, ut tangantur aliorum aerumnis, qui perpetuo beati fuerunt. Certe hoc Virgilianum ex quotidiana hominum consuetudine sumptum est:

Non ignara mali, miseris succurrere disco.

Non quod experimentis necesse habuerit Filius Dei formari ad misericordiae affectum, sed quia non aliter persuaderi nobis posset, ipsum esse clementem et propensum ad nos iuvandos, nisi exercitatus fuisset in nostris miseriis; hoc enim ut alia nobis datum est. Itaque quoties nos urgent quaevis malorum genera, mox succurrat, nihil nobis accidere, quod non in se expertus sit Filius Dei, ut nobis condolescat; nec dubitemus ipsum nobis perinde adesse, ac si nobiscum angeretur. Fidelis verum et legitimum significat; Ficto enim, aut partes suas non implenti opponitur. Experientia nostrarum miseriarum ita ad compassionem Christum flectit, ut de imploranda nobis Dei ope sit sollicitus. Quid praeterea? Peccatorum expiationem facturus naturam nostram induit, ut reconciliationis pretium haberemus in carne nostra, denique ut communis naturae iure nos secum in Dei sanctuarium introduceret. *Τὰ πρὸς τὸν θεόν* intelligit, quae huc spectant, ut conciliet homines Deo. Quia autem primus ad Deum accessus est fidei libertas, mediatore opus est, qui omnem dubitationem eximat.

18. *Ex quo ipsi contigit.* Exercitatus, inquit, malis nostris, propensus est ad opem ferendam. Nam hic *tentatio* nihil aliud quam experimentum vel probationem significat, et *posse* pro Idoneum esse, vel proclivem, vel accommodatum.

Cap. III.

1. Unde fratres sancti, vocationis coelestis participes, considerate Apostolum et Sacerdotem confessionis nostrae, Christum Iesum, 2. Qui fidelis est ei, qui constituit ipsum, quemadmodum et Moses in tota domo eius. 3. Maiore quippe gloria hic dignus habitus est quam Moses, quanto maiorem habet honorem architectus domus quam ipsa. 4. Omnis enim domus construitur ab aliquo; qui autem omnia construxit, Deus est. 5. Et Moses quidem fidelis in tota domo eius tanquam minister, in testimonium eorum quae post dicenda erant. 6. Christus autem tanquam Filius

supra domum ipsius, cuius nos domus sumus, si fiduciam et gloriationem spei ad finem usque firmam tenuerimus.

1. *Unde fratres sancti.* Claudit superiorem doctrinam utili exhortatione, ut attente agnoscant Iudaei, qualis et quantus sit Christus. Quia enim prius eum Doctorem et Pontificem nominando breviter contulit cum Mose et Aarone, nunc utrumque membrum complectitur. Duobus enim elogiis ipsum ornat, sicuti duplicem sustinet personam in Ecclesia Dei. Moses Prophetae et Doctoris officio, Aaron sacerdotio functus est. At Christo utrumque munus est impositum. Proinde si volumus eum rite suscipere, considerare oportet, qualis sit, sua, inquam, virtute induendus est, ne pro ipso inanem eius umbram apprehendamus. Principio verbum *Considerandi* pondus habet; significat enim singularem attentionem requiri, quia impune contemni nequeat, et simul veram Christi notitiam discutiendis omnium errorum tenebris sufficere. Quo autem magis eos animet ad hoc studium, admonet suae ipsorum vocationis, ac si diceret: Deus non vulgari gratia vos dignatus est, quum in regnum suum vocavit; nunc restat, ut in Christum tanquam viae ducem, coniectos habeatis oculos. Neque enim aliter rata esse potest piorum vocatio, quam si totos se ad Christum convertant. Ideo non debemus existimare hoc Iudaeis solis dici, sed generalem proponi omnibus doctrinam, qui in regnum Dei pervenire cupiunt, ut sedulo attendant ad Christum, quia et unicus fidei nostrae magister est, et eam sacrificio suo sancivit. *Confessio* enim pro fide hic capitur, ac si diceret: Fidem, quam profitemur, vanam et nihili esse nisi in Christum referatur.

2. *Qui fidelis est.* Commendatio est Apostolatus Christi, ut tuto acquiescant in eo fideles, ac duplici quidem nomine eum commendat, quod Pater eum nobis Doctorem praefecerit, et Christus ipse iniunctum sibi munus fideliter exsequutus sit. Duo haec semper necessaria sunt ad comparandam doctrinae auctoritatem. Deus enim solus audiendus est, ut tota Scriptura clamat. Ideo testatur Christus (Iohann. 7, 16.), non suam esse doctrinam, quam profert, sed Patris. Et alibi (Luc. 9, 48.): Qui me recipit, eum recipit, qui misit me. Loquimur enim de Christo, quatenus carne nostra indutus Patris minister est ad perferenda eius mandata. Ad Dei vocationem accedit fidelis sinceraque in Christo administratio, quae in veris ministris requiritur, ut fidem in Ecclesia obtineant. Quod si utrumque in Christo invenitur, contemni certe non potest, quin Deus in ipso spernatur. *Quemadmodum Moses.* Omissa paulisper sacerdotii mentione, de Apostolatu hic disserit. Nam quum duae sint partes foederis Dei, promulgatio doctrinae, et realis (ut ita loquar) confirmatio: non aliter constaret solida foederis perfectio in Christo, nisi utrumque ius in eum competeret. Postquam ergo utriusque meminit scriptor epistolae, tandem quoque brevi exhortatione attentionem excitavit. Nunc vero longiorem tractationem ingreditur, et a Doctoris quidem officio incipit: ideo cum Mose tantum nunc Christum comparat. Quod autem dicit: *in tota domo*, ad Mosen posset referri; ego tamen ad Christum malo, ut dicatur fidelis Patri in tota domo administranda. Unde sequitur, nullos ex Ecclesia Dei esset, nisi qui Christum agnoscunt.

3. *Maiore quippe.* Ne videatur parem facere Christum Mosi, admonet, quanto sit excellentior, idque duobus argumentis probat, quia Moses sic praefuit Ecclesiae, ut tamen pars eius ac membrum esset; Christus vero architectus est toto aedificio superior. Ille alios regendo simul regebatur, quia servus; hic autem, quia Filius est, principatum obtinet. Frequens est et Scripturae familiaris metaphora, ut vocetur Ecclesia domus Dei (I. Tim. 3, 15.). Quia au-

tam ex fidelibus componitur, ideo singuli nominantur vivi lapides (I. Petr. 2, 5.): interdum etiam, vasa quibus instruitur domus (II. Tim. 2, 20). Nemo ergo unus sic eminet, quin membrum sit, et sub corpore universo contineatur. Solus Deus architectus supra opus suum collocandus est. Porro Deus in Christo habitat, ut in eum competat, quicquid de Deo praedicatur. Si quis obiiciat, Christum quoque esse partem aedificii, quia fundamentum est, quia frater noster, quia societatem nobiscum habet; deinde non esse architectum, quia et ipse a Deo formatus sit: prompta est solutio, fidem nostram ita in eo fundatam esse, ut nihilominus nobis praesideat; sic esse fratrem nostrum, ut sit interea et dominus; sic formatum esse a Deo, quatenus homo est, ut Spiritu suo vivificet tamen omnia et instauret, quatenus aeternus est Deus. Variis translationibus utitur Scriptura ad exprimendam erga nos Christi gratiam; sed nulla est, quae deroget ipsius honori, de quo nunc disserit Apostolus. Hic enim status est, ideo cogendos esse omnes in ordinem, quia subesse debent capiti; solum Christum eximi hac conditione, quia caput est. Si rursus obiicitur, Mosen non minus fuisse architectum quam Paulum, qui hoc titulo gloriatur: respondeo, transferri ad Prophetas et Doctores hoc nomen, sed improprie, quum sint duntaxat organa et quidem mortua, nisi Dominus e coelo efficaciam inspiret; deinde sic eos laborare in exstruenda Ecclesia, ut ipsi quoque ad aedificium accedant; at Christi diversam esse rationem; ipsum enim propria Spiritus sui virtute semper aedificasse Ecclesiam, praeterea eum exstitisse supra communem sortem, quoniam ita erat verum Dei templum, ut simul Deus esset inhabitans.

4. *Qui autem omnia construxit.* Quanquam ad totius mundi creationem extendi possunt haec verba, tamen ad praesentem causam restringo, ut intelligamus, nihil fieri in Ecclesia, quod non Dei virtuti acceptum ferri debeat. Is enim est solus, qui manu sua fundavit eam, Psalmo 87, 5. Et de Christo Paulus dicit (Eph. 4, 15.), eum esse caput, ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem iuncturam subministrationis secundum effectum in mensura cuiusque membri augmentum sumit. Quare et ministerii sui successum illius esse opus saepe praedicat. Denique si vere reputemus, utcunque hominum opera utatur in Ecclesiae aedificationem, solus tamen ipse peragit omnia; nam instrumentum opifici nihil derogat.

5. *Moses fidelis ut minister.* Secundum discrimen, quod Mosi commissa fuit doctrina, cui ipse quoque una cum aliis subesset. Christus vero, tametsi personam servi induit, magister tamen est ac dominus, cui subesse omnes oportet. Constitutus est omnium heres, ut habuimus capite 1, 2. *In testimonium eorum, quae post dicenda erant*, simpliciter interpretor, ut Moses, dum est eius doctrinae praeco, quae pro temporis ratione veteri populo erat publicanda, simul testimonium Evangelio, cuius nondum matura praedicatio erat, reddidit. Nam certe constat, finem et complementum Legis esse hanc perfectionem sapientiae, quae Evangelio continetur. Atque hanc expositionem exigere videtur futurum participii tempus. Summa vero est, Mosen scilicet fideliter populo tradidisse, quae illi Dominus mandaverat; sed mensuram illi praescriptam fuisse, quam excedere fas non fuerit. Multifariam multisque modis loquutus est olim Deus per Prophetas, ita ut differret in tempus plenitudinis solidam Evangelii revelationem.

6. *Cuius nos sumus domus.* Quemadmodum Paulus, ubi se Gentibus destinatum esse Apostolum praefatus est, addit ex earum numero esse Romanos, quibus scribit, ut fidem sibi apud eos conciliet (Rom. 1, 6.): ita nunc auctor epistolae Iudaeos hortatur, qui iam Christo nomen dederant, ut perseverent in fide, quo in Dei

familia censeantur. Dixerat prius, Christi imperio domum Dei subiectam esse. Huic sententiae commodum additur haec admonitio, tunc eos in Dei familia locum habituros, si Christo pareant. Porro quum iam coepissent Evangelium amplecti, conditionem apponit: *Si in eius fide perstiterint.* Nam *Spei* vocabulum pro fide accipio, et profecto Spes alioqui nihil aliud est quam fidei constantia. *Fiduciam et gloriationem* ponit ad vim eius magis exprimendam. Atque hinc colligimus, eos, qui trepide et vacillantium instar assentiuntur Evangelio, nihil minus quam credere. Fides enim sine composita animi tranquillitate esse non potest, unde secura gloriandi audacia emergit. Adeoque isti sunt duo perpetui fidei effectus, fiducia et gloriatio, ut diximus in quintum caput ad Rom. et tertium ad Ephes. Quibus quum tota Papistarum doctrina sit adversa, hoc ipso, etiamsi nihil aliud haberet mali, Dei Ecclesiam diruit potius, quam aedificat. Certitudinem enim, qua sola nos in templa Deo consecrari docet Apostolus, non obscurant modo suis commentis, sed palam temeritatis damnant. Praeterea qualis confidentiae firmitudo esse potest, ubi ignorant homines, quid credendum sit? Atqui monstrum illud fidei implicitiae, quod comminiscuntur, nihil aliud est quam errandi licentia. Hic locus admonet semper ad mortem usque esse progrediendum, quia tota vita quidam est veluti cursus.

7. Quare [sicut dicit Spiritus sanctus (*Psal.* 95, 8—11.): Hodie si vocem eius audieritis, 8. Ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione in die tentationis in deserto, 9. Ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt me, et viderunt opera mea 10. Quadraginta annis, quamobrem infensus fui generationi illi, et dixi: Semper errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas, 11. Sicut iuravi in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam.] 12. Videte, fratres, ne quando sit in ullo vestrum cor pravum incredulitatis (vel *pravum et incredulum*), deficiendo a Deo vivente; 13. Sed exhortamini vos ipsos quotidie, quamdiu vocatur dies hodiernus, ne quis ex vobis induretur deceptione peccati.

Pergit in sua exhortatione, ut Christo loquenti obediant, ac quo plus gravitatis habeat, confirmat eam Davidis testimonio. Nam quum acrius pungendi essent, melius fuit vitandae offensionis causa, opponere alienam personam. Si simpliciter illis exprobrasset patrum incredulitatem, minus benigne fuisset auditus; at quum Davidem adducit, res minus est odiosa. Summa autem est: Sicut ab initio Deus voci suae obediri voluit, pervicaciam autem ferre non potuit, quin severe ulcisceretur: ita hodie nisi dociles nos illi praebeamus, non leviores de nostra contumacia poenas sumpturum. Caeterum suspensa est oratio usque ad illam partem, ubi dicit: Videte, fratres, ne quando sit in ullo etc. Ideo, ut melius contextus fluat, reliqua in parenthesin includere conveniet. Nunc singula ordine tractemus.

7. *Sicut dicit Spiritus.* Hoc longe plus afficiendis animis valet, quam si Davidem nomine citaret. Et his loquutionibus utile est assuescere, ut meminerimus, Dei, non hominum esse voces, quae ex Prophetarum libris proferuntur. Porro quia haec sententia: *Hodie si vocem eius audieritis*, pars est superioris versus, quidam non male vertunt: Utinam. Certum quidem est, quum David Iudaeos

appellasset Dei populum et oves, inde statim inferre, audiendam ergo ab illis esse Dei vocem. Illic enim quos ad canendas Deo laudes bonitatemque eius celebrandam invitat, simul admonet obedientiam praecipuum esse cultum, quem exigit, et sacrificiis omnibus potiorem. Hoc ergo primum est, ut se Dei verbo subiiciant. Sequitur deinde: *Ne obduretis corda*, quibus verbis indicatur, non ex alio fonte manare nostram adversus Deum rebellionem, quam ex voluntaria improbitate, dum illius gratiae aditum obstruimus. Natura quidem iam cor habemus lapideum, estque omnibus ingenita haec durities ab utero, quam solus Deus emollire et corrigere potest. Quod tamen respuimus Dei vocem, id fit spontanea contumacia, non extraneo impulsu, cuius rei quisque sibi testis est. Proinde merito Spiritus omnes incredulos accusat, quod se Deo opponant, et pervicaciae sibi magistri sint ac auctores, ne forte culpam alio derivent. Inde tamen perperam colligitur, penes nos vicissim esse liberam formandi in Dei obsequium cordis facultatem. Quin potius id perpetuo accidere hominibus necesse est, ut cor suum obdurent, donec aliud e coelo datum fuerit. Nam ut sumus ad malitiam propensi, nunquam desinemus Deo resistere, donec eius manu domiti subactique fuerimus.

8. *Sicut in exacerbatione*. Duplici ratione utile fuit, eos de patrum suorum inobedientia commonefieri. Nam quum stulte generis sui gloria inflati essent, patrum vitia saepe imitabantur pro virtutibus, et ab eorum exemplis defensionem captabant; deinde quum audiebant patres Deo fuisse tam immorigeros, melius inde agnoscebant, quam non supervacua foret ista admonitio. Quoniam tempore quoque Apostoli utraque ratio valebat, libenter accommodat, quod olim dictum erat a Davide in suum usum, ne patribus nimium addicti sint isti quoque, quos alloquitur. Atque hinc colligenda est generalis doctrina, quousque patrum auctoritati deferendum sit, ne scilicet nos ab uno Deo abducat. Nam si qui unquam patres fuerunt honore digni, Iudaei certe inter alios principatum obtinent. Atqui nominatim filiis praecipit David cavendum esse, ne sint illorum similes. Non dubium autem mihi est, quin hic ad historiam respiciat, quae legitur Exod. cap. 17. Nam duobus hic nominibus utitur David, quae loco fuisse ex re imposita, narrat Moses. מריבה, quod iurgium aut exacerbationem significat; מסה, quod perinde valet ac tentatio. Nam et Deum tentarunt, illum negantes in medio sui esse, propterea quod aquae penuria laborabant, et eundem exacerbarunt cum Mose rixando. Porro quum plurima suae incredulitatis exempla edidissent, hoc praecipue eligit David, quia prae aliis memorabile erat; deinde quoniam reliqua, magna saltem ex parte, temporis ordine subsequutum est, quemadmodum ex quarto libro Mosis melius constat, ubi perpetua multarum tentationum species contexitur a capite decimo, haec autem habentur vicesimo. Quae circumstantia non parum sceleris indignitatem auget. Nam quod toties experti Dei virtutem, adhuc tam proterve cum eo disceptant, et omnem illi fidem derogant, quantae est ingratitudinis? Ergo speciem unam posuit pro omnibus. *Tentandi* verbum in malam partem capitur pro eo, quod est superbe et quasi per contumeliam provocare, quod Gallice dicimus: *defier comme en despitant*. Nam quum saepius illis auxilium Deus tulisset, omnium immemores per ludibrium quaerebant, ubinam esset eius potentia.

9. *Probaverunt*. Ita resolvi debet hoc membrum: Quum tamen probassent et vidissent opera mea. Nam impietatis crimen exaggerat, quod tot experimentis edocti tam male profecerant. Mira enim socordia fuit ac stupiditas, quod Dei virtutem tam solide comprobatam nihili aestimabant. Quod sequitur de *quadraginta annis*,

apud Davidem cum sequentibus cohaeret. Scimus autem, Apostolos in citandis testimoniis magis attendere ad summam rei, quam de verbis esse sollicitos. Et certe ideo populum hunc annis quadraginta molestum sibi fuisse Deus conqueritur, quod tot beneficia nihil ad eum erudiendum profecerint. Quum enim assidue indignis benefaceret Deus, in eum insurgere non desinebant. Hinc continua indignatio, ac si diceret: Non semel aut exiguo tempore me provocarunt; sed assiduis per annos quadraginta sceleribus. *Generatio* aetatem sonat, vel unius saeculi homines.

10. *Et dixi.* Sententia Dei, qua eos pronuntiat sana mente alienatos esse, et rationem addit: *Quia vias suas non cognoverint.* In summa, pro desperatis ipsos habet, quia sensu et ratione careant. Atque hic personam hominis suscipit, qui post longa demum experimenta se agnoscere dicit obstinatam amentiam. Dicit enim, eos semper errare, quia nulla spes resipiscentiae appareat.

11. *Sicut iuravi.* Amentiae poena, quod promissa sibi requie fuerunt privati. Porro Dominus *requiem suam* appellat terram, ubi illis debuerat fixa esse sedes. Peregrinati enim erant in Aegypto, per desertum vagabantur; at terra Canaan illis ex promissione perpetua esse hereditas debebat. Et promissionis respectu Deus suam vocat, quia nusquam stabilis est nobis sedes, nisi ubi sumus eius manu collocati. Ius autem certae possessionis in eo fundatum erat, quod Abrahae dixerat Deus: Semini tuo dabo terram hanc (Genes. 12,7.). Quod Deus iurat, eo clarius et vehementius exprimitur atrocitas mali; est enim signum irae magis inflammatae. *Si ingressuri sint.* Formula est iuramenti, in qua aliquid subaudiendum est, ut imprecatio, vel aliquid simile, quum homines loquuntur; ubi autem loquitur Deus ipse, perinde valet, ac si diceret: Ne existimer verax, aut nulla posthac fides habeatur mihi, nisi ita sit. Defectiva tamen loquutio timorem et reverentiam commendat, ne temere prosiliamus ad iurandum, quemadmodum multi horrendas exsecrationes subinde effutire solent. Sed quod ad praesentem locum attinet, non debemus existimare, tunc primum Dei iureiurando fuisse deiectos a Terrae ingressu, quum eum tentassent in Raphidim; iam multo ante exclusi fuerant, ex quo scilicet auditis exploratoribus ultra progredi detrectaverant. Non ergo assignat hic Deus tentationi, tanquam primae causae, depulsionem a Terra; sed nulla castigatione ad sanam mentem revocari potuisse significat, quin priores offensas novis subinde cumularent. Atque ita dignissimos fuisse ostendit, quos tam severe mulctaret, quia non cessaverint iram eius variis peccatis magis ac magis augere, ac si diceret: Haec est generatio, cui negavi promissae Terrae possessionem, quae per totos postea quadraginta annos innumeris peccatis obstinatam suam amentiam prodidit.

12. *Videte, fratres, ne quando.* Retinere malui, quod ad verbum posuit Apostolus, quam periphrasin accersere, nempe *cor pravum incredulitatis*, quo significat, coniunctam cum pravitate et malitia fore incredulitatem, si percepto Christi gustu ab eius fide discedant. Eos enim alloquitur, qui imbuti erant Christianismi rudimentis. Ideo mox subiicit: *deficiendo*; nam defectionis crimen perfidia non caret. Remedium quoque hoc esse ostendit, ne labantur in hanc pravitatem, ut scilicet exhortentur se mutuo. Nam ut natura sumus ad malum proclives, opus habemus variis adminiculis, quae nos in Dei timore retineant. Nisi subinde erigatur fides nostra, iacet; nisi calefiat, congelascit; nisi excitetur, torpet. Vult ergo, ut se mutuis hortationibus acuant, ne in eorum corda obrepat Satan, et suis fallaciis a Deo abducat. Quae ratio loquendi notanda est. Neque enim primo statim impetu ruimus in hunc furorem, ut Deo reluctemur; sed obliquis artibus sensim nos adoritur

Satan, donec irretitos suis imposturis teneat. Tum vero excaecati in manifestam rebellionem erumpimus. Ergo mature occurrendum est. Et omnibus imminet periculum, quia nihil facilius est quam decipi; atqui ex deceptione demum nascitur cordis durities. Hinc videmus, quam necessarium nobis sit assiduis exhortationum stimulis incitari. Nec tantum in universum praecipit Apostolus, ut sibi omnes caveant; sed vult ita de salute cuiusque membri esse sollicitos, ne quem omnino ex iis, qui semel vocati fuerint, sua negligentia perire sinant. Atque in eo boni pastoris officium facit, qui ita excubare pro totius gregis salute debet, ut nullam ovem negligat.

13. *Quamdiu vocatur.* Iam propius ad suum institutum sententiam Davidis accommodat. Nam illud Hodie, cuius mentio fit in Psalmo, admonet, non debere ad saeculum Davidis restringi, sed complecti totum tempus, quo nos Deus compellat. Ergo quoties et quamdiu sacrum os aperit ad nos docendos, veniat istud in mentem: Hodie si vocem eius audieritis. Eadem ratione Paulus, quum nobis praedicatur Evangelium, tempus esse illud acceptum docet, quo nos Deus exaudit, et diem salutis, quo adiuvat. Porro hac opportunitate utendum est, quia, si per nostram socordiam elabi passi fuerimus, frustra postea deplorabimus ablatam, quemadmodum Christus dicit (Iohann. 12, 35.): Ambulate, dum lucem habetis; veniet brevi nox. Ergo particula Quamdiu subindicat, non semper fore commodum, si pigri fuerimus ad sequendum, ubi Dominus nos vocabat. Pulsat nunc Deus ad ostium nostrum; nisi illi aperiamus, fiet, ut vicissim regni sui ianuam nobis claudat. Denique seri erunt eorum gemitus, qui oblatam hodie gratiam contemnunt. Ergo quia nescimus, an Deus in crastinum usque protendere vocationem suam velit, ne differamus. Hodie vocat, quam primum respondeamus; neque enim fides est, nisi ubi talis est ad obsequendum promptitudo.

14. Participes enim facti sumus Christi, si quidem initium fiduciae (vel *subsistentiae*) ad finem usque firmum tenuerimus, 15. In hoc, quod dicitur (*Psal.* 95, 8.): Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione. 16. Quidam enim, quum audissent, exacerbarunt; at non omnes, qui egressi fuerant ex Aegypto per Mosen. 17. Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? annon iis, qui peccaverant, quorum membra ceciderunt in deserto? 18. Quibus autem iuravit, non ingressuros in requiem suam, nisi incredulis (aut *inobedientibus*)? 19. Et videmus non potuisse ingredi propter infidelitatem.

14. *Participes enim.* Laudat, quod bene coeperint. Sed ne praetextu gratiae, quam consequuti sunt, carnis indulgeant securitati, dicit, opus esse perseverantia. Nam plerique delibato tantum Evangelio, quasi ad summum pervenerint, de profectu non cogitant. Ita fit, ut non modo in medio stadio, adeoque prope ipsos carceres desideant, sed alio vertant cursum suum. Speciosa quidem est ista obiectio: Quid ultra volumus, postquam adepti sumus Christum? Verum si fide possidetur, in ea perstandum est, ut nobis perpetua maneat possessio. Ergo hac lege se nobis fruendum dedit Christus, ut eadem, qua in eius participationem admissi sumus, fide tantum bonum conservemus usque ad mortem. Ideo dicit *initium*, significans, fidem duntaxat esse inchoatam. Quum hypostasis *fiduciam* interdum significet, posset hic in eo sensu accipi. Non tamen displicet nomen Substantiae, quod alii reddiderunt, quam-

quam paulo secus interpretor. Illi enim sic dici fidem putant, quia totum esse hominis absque ea nihil aliud sit quam vanitas; ego autem, quia in eam recumbamus, sicuti nulla est alia fultura, in qua possimus stare. Et convenit epitheton *firmi*. Stabiles enim et extra vacillandi periculum erimus, modo in fide simus fundati. Summa igitur est, ut fides, cuius initia duntaxat nobis constant, usque in finem constans et firma progrediatur.

15. *In hoc, quod dicitur.* Significat proficiendi occasionem, quamdiu vivimus, nunquam cessare, quia nos quotidie Deus vocat. Nam quum Evangelii praedicationi respondeat fides: sicuti continuus est praedicationis usus toto vitae cursu, ita in fidei incrementis pergendum est. Ἐν τῷ λέγεσθαι perinde valet, ac si dixisset: Quandoquidem loquendi finem nunquam Deus facit, non satis fuerit prompto animo fuisse amplexos eius doctrinam, nisi eadem docilitate cras et perendie illi nos obsequentes praebeamus.

16. *Quidam enim quum audissent.* Ita loquitur David de Patribus, ac si tota illa aetas fuisset incredula. Atqui constat fuisse aliquos malis permistos, qui Deum vere timerent. Hoc commemorat Apostolus temperans, quod asperius fuerat dictum a Davide, ut sciamus, in hunc finem omnibus proponi Verbum, ut omnes obediant uno consensu, atque merito damnari incredulitatem in toto populo, dum magnae partis defectione lacerum est ac mutilum corpus. Caeterum quod dicit, quosdam *exacerbasse*, quum tamen longe maior haec fuerit multitudo: id facit non tantum vitandae offensionis causa, sed ut Iudaeos animet ad eorum imitationem, qui crediderunt, ac si diceret: Sicuti vos patrum incredulitatem sequi Deus vetat, ita Patres alios vobis proponit in medium, quorum fides sit exemplo. Ita mitigatur, quod alioqui nimis durum in speciem videri poterat, si in totum iussi fuissent a Patribus recedere. *Egredi per Mosen* significat per manum Mosis, quia fuit minister liberationis. Est autem tacita comparatio eius beneficii, quod illis Deus contulerat per Mosen, et participationis Christi, cuius prius meminit.

18. *Quibus autem infensus.* Significat, nunquam iratum fuisse Deum populo suo, nisi iustis de causis, quemadmodum et Paulus monet prioris ad Corinth. epist. cap. 10, 5. 6. Ergo quot Dei animadversiones leguntur in populum veterem, tot reperiemus gravissima peccata, quae Dei vindictam provocaverunt. Quanquam huc redeundum est semper, incredulitatem malorum omnium esse caput. Nam quamvis hanc posterius recenseat; intelligit tamen primam fuisse maledictionis causam. Et certe ex quo semel fuerunt increduli, non destiterunt aliud ex alio peccare, et ita nova subinde flagella sibi accersere. Iidem ergo illi, qui per diffidentiam respuerant oblatam sibi terrae possessionem, nunc concupiscendo, nunc murmurando, nunc scortando, nunc profanis superstitionibus se polluendo, contumaciam suam prosequuti sunt, quo magis testata esset eorum pravitas. Illa igitur incredulitas, quam ab initio prodiderunt, illis obstitit, quominus fruerentur Dei beneficio, quia Verbi contemptus eos ad peccandum semper incitavit. Ac sicut incredulitate primum sua meriti sunt, ut requie promissa Deus eos privaret: ita, quicquid postea peccarunt, ex eodem fonte manavit. Porro quaeritur, an Moses et Aaron ac similes in hoc numero comprehendantur. Respondeo, Apostolum de universo magis corpore quam de singulis membris loqui. Certum est, complures fuisse pios, qui vel communi impietate non fuerunt impliciti, vel mox resipuerunt. Mosis quidem semel tantum concussa fuit fides, idque ad momentum. Quare in verbis Apostoli est synecdoche, cuius satis frequens est usus, quoties de aliqua multitudine aut corpore populi habetur sermo.

Cap. IV.

1. Timeamus ergo, ne, derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur quispiam nostrum esse frustratus. 2. Nobis enim annuntiata est promissio, quemadmodum et illis; at illis nihil profuit sermo auditus, quia non fuit cum fide coniunctus in iis, qui audierant.

1. *Timeamus ergo.* Concludit, timendum esse, ne priventur Iudaei, ad quos scribit, benedictione sibi oblata. Et iterum dicit: *Ne quispiam*, significans sibi hoc esse in animo, ut omnes ad unum Deo adducat. Quemadmodum boni Pastoris officium est, totum gregem curando ita intentum esse singulis ovibus, ne qua omnino pereat: imo sic nos quoque alii erga alios vicissim affecti esse debemus, ut quisque proximis perinde ac sibi timeat. Caeterum hic nobis commendatur timor, non qui fidei certitudinem excutiat, sed tantam incutiat sollicitudinem, ne securi torpeamus. Metuendum ergo, non quia trepidare aut diffidere nos oporteat quasi incertos de exitu, sed ne Dei gratiae desimus. Quum dicit: *ne destituamur relicta promissione*, significat, neminem destitui, nisi qui gratiam respuendo prior se a promissione abdicaverit. Adeo enim a poenitentia benefaciendi abest Deus, ut sua dona continenter prosequatur, nisi quum eius vocationem contemnimus. Illativa particula significat, aliorum lapsu nos ad humilitatem et vigilantiam erudiri, quemadmodum et Paulus loquitur (Rom. 11, 20.): Isti per incredulitatem corruerunt: tu ergo noli superbire; sed time.

2. *Nobis enim.* Eandem esse doctrinam admonet, qua hodie nos ad se Deus invitat, et quam olim Patribus destinavit. Quorsum hoc dicitur? ut sciamus, nihilo plus nobis profuturam Dei vocationem, quam illis profuit, nisi eam fide ratam faciamus. Est igitur hoc per modum concessionis additum, nobis quidem Evangelium proponi; sed ne frustra gloriemur, mox excipit incredulos, quos tantorum bonorum participatione Deus olim dignatus est, nullum inde tamen fructum sensisse. Proinde nos quoque expertes fore benedictionis, nisi fide eam recipiamus. Ideo auditionem secundo repetit, ut sciamus, auditum esse inutilem, etiamsi Verbum ad nos dirigatur, nisi fides accedat. Caeterum hic observanda est relatio inter Verbum et fidem, quae talis est, ut fides a Verbo separari nequeat; Verbum autem a fide separatum nihil conferat. Non quod Verbi efficacia a nobis pendeat; neque enim si totus mundus sit mendax, ideo verax esse desinet, qui mentiri non potest; sed vim suam non aliter profert Verbum erga nos, quam ubi fides aditum facit. Est enim potentia Dei in salutem, sed credentibus (Rom. 1, 16). In eo revelatur Dei iustitia, sed ex fide in fidem. Ita fit, ut perpetuo sit efficax verbum Dei et salutare hominibus, si ex se aestimetur ac sua natura; sed fructus non sentiatur nisi a credentibus. Quod ad prius membrum attinet, ubi dixi, nullam amplius esse fidem, ubi deest Verbum, et qui tale divortium facere conatur, fidem prorsus exstinguere redigereque in nihilum: res est observatu digna. Nam hinc apparet, fidem esse non posse nisi in filiis Dei, quibus solis offertur adoptionis promissio. Qualem enim fidem haberent diaboli, quibus nulla salus promittitur? qualem etiam omnes impii, qui Verbum ignorant? Ergo fidem semper praecedere debet auditus, et quidem ut sciamus Deum loqui, non homines.

3. Ingredimur enim in eius requiem, postquam credidimus, sicut dixit (*Psal.* 95, 11.): Itaque iuravi in ira mea, si

introibunt in requiem meam, tametsi operibus a creatione mundi perfectis. 4. Dixit enim alicubi (*Genes.* 2, 2. *Deut.* 5, 14.) sic de die septimo: Et requievit Deus septimo die ab omnibus operibus suis. 5. Et in hoc (*Ps.* 95, 11.) rursum: Si introibunt in requiem meam. 6. Quando igitur reliquum fit, ut quidam ingrediantur in ipsam, et quibus prius evangelizatum fuit, non intrarunt propter incredulitatem; 7. Rursum quemdam praefinit diem hodiernum in David dicens post tantum temporis [quemadmodum dictum est (*supra* 3, 7.)]: Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra. 8. Nam si Iesus requiem illis praestitisset, non de alia loqueretur post illos dies. 9. Ergo relinquitur sabbathismus populo Dei. 10. Nam qui ingreditur in requiem eius, requievit et ipse ab operibus propriis, quemadmodum a suis Deus.

Iam locum illum, quem citaverat ex Davide, exornare incipit. Hactenus eum tractavit secundum litteram, ut loquuntur, hoc est, in genuino sensu; nunc autem expoliendo amplificat: ideoque alludit magis ad verba Davidis, quam interpretetur. Eiusmodi ἐπεξεργασία est apud Paulum ad Rom. capite 10, 6. in tractando Mosis testimonio: Ne dicas: Quis ascendet in coelum? Nec vero absurdum est, ut ad praesentem usum accommodetur Scriptura, similitudinum (ut ita dicam) coloribus illustrare, quod illic simplicius dicitur. Porro summa omnium huc redit, ad nos quoque pertinere, quod de privatione requietis suae minatur Deus in Psalmo, sicuti nos ad quandam requiem hodie quoque invitat. Praecipua huius loci difficultas hinc provenit, quod violenter a multis torquetur, quum Apostolus nihil aliud velit quam requiem nobis quandam asserendo, eius desiderio nos acuere, et simul metu pungere, ne per incredulitatem ab ea prohibeamur. Interea tamen longe pluris esse requiem istam docet, in quam nunc ingressus nobis patet, quam fuerit terrae Canaan. Sed veniamus ad singula.

3. *Ingredimur, postquam credidimus.* Argumentum est a contrariis. Sola incredulitas arcet: ergo fide patet ingressus. Repetendum enim memoria, quod iam exposuit, Deum incredulis iratum iurasse, non fore illius boni compotes. Intrant ergo, quos non impedit incredulitas, si modo Deus invitet. Sed in prima persona loquendo maiori eos dulcedine allicit, ab alienis ipsos separans. *Tametsi operibus.* Ut definiat, qualis sit nostra requies, revocat nos ad id, quod refert Moses, Deum statim a creatione mundi requievisse ab operibus suis: et tandem concludit, hanc esse veram fidelium requiem, quae omnibus saeculis durat, si Deo sint conformes. Et sane ut haec summa est hominis felicitas Deo suo adhaerere: ita ultimus finis esse debet, quo consilia omnia et actiones referantur. Hoc probat, quia Deus, qui requievisse dicitur, longo post tempore incredulis requiem suam negat, quod frustra faceret, nisi exemplo suo fideles vellet quiescere. Ideo dicit: *reliquum fieri, ut quidam ingrediantur.* Nam si non intrare poena est incredulitatis, ut iam dictum est: credentibus ingressus patet. Sed paulo plus habet difficultatis, quod subiicit continuo post, alium nobis diem hodiernum statui in Psalmo, quia priores exclusi fuerint. Nihil enim tale exprimere videntur verba Davidis; tantum enim hoc sonant, quod Deus infidelitatem populi ultus sit eum terrae possessione abdicando. Respondeo, valere consequentiam: nobis offerri, quod illis ablatum est, quum admoneat Spiritus sanctus, non esse

committendum nostra culpa, ut eodem poenae genere plectamur. Quid enim? si nobis hodie nihil promitteretur, an locum haberet haec admonitio: Videte, ne vobis idem, quod Patribus contingat? Proinde merito dicit Apostolus, quia Patrum infidelitas vacuam et desertam possessionem reliquit, filiis renovari promissionem, ut obtineant, quod ab illis neglectum fuit.

8. *Nam si Iesus requiem.* Non vult negare, qui per requiem David terram Canaan intelligat, in quam Iosua populum induxit; sed hanc fuisse ultimam requiem negat, ad quam adspirant fideles, quae illius etiam saeculi fidelibus nobiscum fuit communis. Certum est enim, altius eos respexisse quam ad terram illam, imo terra Canaan non aliunde tanti aestimabatur, nisi quod spiritualis hereditatis imago erat ac symbolum. Ergo possessionem adepti non debuerunt quiescere, ac si ad summam votorum perventum foret; sed potius meditari, quod erat in ea spirituale. Possessione fruebantur illi, quibus David Psalmum dictavit; sed admonebantur de quaerenda meliori requie. Videmus, ut terra Canaan fuerit requies, sed umbratilis, et ultra quam fideles progredi oportuit. Hoc sensu negat Apostolus requiem fuisse praestitam a Iosua, quia ipsius auspiciis ideo terram promissam ingressus est populus, ut in coelum alacriore studio contenderet. Atque hinc colligere promptum est, quale sit inter nos et illos discrimen. Nam quum utrisque idem scopus sit praefixus, illis additi sunt externi typi, quibus dirigerentur; nobis non item, nec sane opus fuit, quum res ipsa nuda ponatur ante oculos. Nam etsi in spe adhuc posita est salus nostra, tamen, quod ad doctrinam spectat, recta nos in coelum ducit, nec Christus manum ideo nobis porrigit, ut nos per figuras circumducat; sed ut e mundo abductos in coelum erigat. Quod autem umbram separat Apostolus a veritate, id facit, quia illi cum Iudaeis erat negotium, qui in externis rebus nimium haerebant. Concludit, relinqui populo Dei sabbathismum, hoc est, esse quandam spiritualem requiem, ad quam nos quotidie Deus invitat.

10. *Nam qui requievit.* Est illius perpetui Sabbathi definitio, in quo summa hominum beatitudo consistit, ubi quaedam est inter illos et Deum similitudo, qua cum ipso cohaereant. Quicquid enim unquam de summo bono disputarunt Philosophi, insipidum ac nugatorium fuit, quia hominem in se ipso detinebant, quum necesse sit extra nos exire, ut felicitatem reperiamus. Summum ergo hominis bonum nihil aliud est quam cum Deo coniunctio. Eo pervenitur, quum ad eius exemplar sumus compositi. Porro istam conformationem Apostolus in eo sitam esse docet, si ab operibus nostris quiescamus, unde tandem sequitur, hominem se abnegando beatum fieri. Quid enim aliud est cessatio ab operibus nostris, quam carnis mortificatio, dum sibi homo renuntiat, ut vivat Deo? Nam hinc semper faciendum est exordium, quum de regula pie sancteque vivendi agitur, ut homo sibi quodammodo mortuus Deum patiatur vivere: ferietur ab operibus propriis, ut locum Deo agenti concedat. Fateri enim necesse est, tunc recte demum constitutam esse vitam, quum Deo subiecta est. Atqui propter ingenitam pravitatem hoc nunquam fit, donec a propriis operibus supersedemus. Talis inquam repugnantia est inter Dei gubernationem et nostros affectus, ut in nobis agere, nisi otiosis, nequeat. Quia vero huius quietis complementum nunquam exstat in hac vita, semper eo nitendum est. Ita fideles ingrediuntur, sed hac conditione, ut currendo assidue proficiant. Caeterum non dubito, quin id Sabbathum data opera alluserit Apostolus, ut Iudaeos revocaret ab externa eius observatione. Neque enim aliter potest eius abrogatio intelligi, quam cognito spirituali fine. Proinde duo simul agit; nam et gratiae excellentiam commendando nos ad eam fide recipiendam stimulat, et obiter in-

terea ostendit, quaenam vera sit Sabbathi ratio, ne praepostere Iudaei in externa ceremonia haereant. De abrogatione quidem non aperte disserit, quia non hoc agit ex professo; sed quum alio spectasse docet illam ceremoniam, paulatim ita eos a superstitiosa opinione abducit. Qui enim alium fuisse finem praecepti tenet, quam externum otium vel cultum terrestrem, is in Christum respiciendo mox facile eius adventu ceremoniae usum abolitum esse perspicit. Corporis enim adspectu umbrae protinus evanescunt. Ergo hoc primo semper agendum est, ut Christum doceamus esse Legis finem.

11. Studeamus ergo ingredi in illam requiem, ne quis eodem cadat incredulitatis exemplo. 12. Vivus enim sermo Dei et efficax, et penetrantior quovis gladio utrinque scindente, et pertingens usque ad divisionem animae et spiritus, compagumque et medullarum, ac discretor cogitationum et intentionum cordis. 13. Nec ulla est creatura, quae non appareat coram ipso, imo omnia nuda et resupina in oculis eius, cum quo nobis est ratio.

Postquam scopum ostendit, quo tendere debemus, nunc ut viam ineamus admonet, quod fit, dum assuescimus ad nostri abnegationem. Quia autem ingressum in requiem comparat recto cursui, huic casum opponit, atque ita utroque membro metaphoram continuat. Quanquam simul alludit ad historiam, quam ex Mose (Num. 26, 65.) retulit de iis, qui ceciderunt in deserto, qui fuerant Deo rebelles. Ideo dicit: *τῷ αὐτῷ ὑποδείγματι*, significans, quasi in tabula nobis illic depictam repraesentari poenam infidelitatis et contumaciae, nec vero dubium esse, quin idem nos maneat exitus, si reperietur in nobis similis incredulitas. Ergo *Cadere* pro perire accipitur, vel, ut clarius dicam, non pro peccato, sed pro poena. Sed tam priori verbo Ingrediendi translatio respondet, quam tristi excidio Patrum, quorum exemplo terrere voluit Iudaeos.

12. *Vivus enim* etc. Quicquid hic de Verbi efficacia disserit, huc pertinet, ut sciant impune non posse contemni, ac si diceret: Quoties nos Dominus voce sua compellat, serio agit nobiscum, ut omnes interiores sensus nostros afficiat. Itaque nulla est pars animae, quam non oporteat permoveri. Caeterum antequam ultra progredimur, videndum est, loquaturne generaliter Apostolus de Verbo, an peculiariter ad fideles hoc referat. Constat enim, non peraeque in omnibus efficax esse Dei verbum. Nam erga electos vim suam exserit, ut vera sui agnitione humiliati ad Christi gratiam confugiant, quod fieri nequit, quin usque ad intimum cor penetret. Excutienda est enim hypocrisis, quae miros habet ac plus quam flexuosos recessus in cordibus hominum. Deinde non leviter nos pungi vel lancinari, sed penitus vulnerari oportet, ut mortis aeternae sensu prostrati nobis mori discamus. Denique nunquam renovabimur tota mente (quod tamen Paulus praecipit, Ephes. 4, 23.), donec huius spiritualis gladii acie confectus fuerit vetus noster homo. Unde fideles alibi (Philipp. 2, 17.) Paulus dicit Deo immolari per Evangelium, quia non possunt aliter in obsequium Dei redigi, quam si intereat propria ipsorum voluntas, nec aliter possunt lucem divinae sapientiae percipere, nisi exstincta carnis prudentia. In reprobis nihil tale apparet; nam vel secure despiciunt loquentem Deum, adeoque subsannant; vel obstrepunt eius doctrinae, ac contumaciter in eam insurgunt. Denique sicuti verbum Dei malleus est, ita cor illi habent incudis instar, ut ictus quantumvis validos

sua duritie repellat. Ergo multum abest, quin verbum Dei penetret in ipsos *ad divisionem usque animae et spiritus.* Unde videtur hoc elogium restringendum ad solos fideles, quando soli ita ad vivum examinantur. Verum contextus Apostoli ostendit, hanc sententiam esse universalem, et quae ad reprobos quoque ipsos pateat. Nam utcunque non emolliantur, sed ferreum cor aut chalybeum verbo Dei opponant; necesse est tamen ipsos reatu suo constringi. Rident quidem, sed risum Sardonium, quia intus se quasi strangulari sentiunt, tergiversantur variis modis, ne ad Dei tribunal accedant; sed inviti ab hoc ipso Verbo, cui proterve insultant, protrahuntur, ut apte rabidis canibus conferri possint, qui mordentes vel unguibus appetentes catenam, cui sunt alligati, nihil tamen proficiunt, quia nihilominus manent constricti. Deinde etiamsi non primo statim die exstet hic Verbi effectus, tandem ex eventu iudicare licebit, non frustra cuiquam fuisse praedicatum. Generale certe est, quod Christus pronuntiat (Iohann. 16, 8.): Spiritus, quum venerit, arguet mundum. Atqui Spiritus hoc iudicium per Evangelii praedicationem exercet. Postremo etiamsi hanc vim non semper exserat erga homines verbum Dei; habet tamen in se quodammodo inclusam. Apostolus autem hic de eius natura proprioque officio disputat in hunc tantum finem, ut sciamus conscientias nostras, simulatque auribus insonuit, reas ad Dei tribunal citari, ac si diceret: Si quis putet, aerem inani sonitu verberari, quum profertur Dei verbum, valde errat; res enim viva est, et occultae energiae plena, quae nihil in homine intactum relinquat. Haec ergo summa est, simulatque sacrum os aperuit Deus, debere sensus omnes nostros recipiendo eius verbo patefieri, quia non velit frustra voces spargere, quae aut evanescant, aut neglectae in terram cadant; sed efficaciter compellare hominum conscientias, ut imperio suo subiiciat: itaque hanc vim indidisse verbo suo, ut omnes animae partes excutiat, examinet cogitationes, affectus diiudicet, se denique iudicem ostendat. Sed hic exoritur nova quaestio, de Legene an de Evangelio hoc sit intelligendum. Qui de Lege Apostolum loqui putant, adducunt illa Pauli testimonia: Ministerium esse mortis; Litteram esse, quae occidat (II. Cor. 3, 6. 7.); Nihil praeter iram afferre (Rom. 4, 15.), et reliqua eiusmodi. Sed hic diversos etiam effectus Apostolus notat; est enim (ut diximus) vivifica quaedam occisio animae, quae fit per Evangelium. Sciamus ergo, Apostolum de universa Dei doctrina concionari, quum dicit, vivam esse et efficacem. Ita Paulus testatur (II. Cor. 2, 16.), ex sua praedicatione prodire odorem mortis in mortem incredulis, vitae in vitam fidelibus, ut Deus nunquam frustra loquatur, quin alios ad salutem adducat, alios praecipitet in exitium. Haec est ligandi et solvendi potestas, qua Dominus Apostolos suos instruxit (Matth. 18, 18.). Haec est spiritualis potentia, de qua Paulus gloriatur II. Corinth. 10, 4. Et sane nunquam in Christo salutem nobis promittit, quin ex adverso vindictam incredulis denuntiet, qui Christum respuendo mortem sibi accersunt. Praeterea notandum est, Apostolum hic de verbo Dei disserere, quod hominum ministerio ad nos affertur. Delirae enim sunt illae cogitationes, atque etiam perniciosae, internum quidem Verbum esse efficax; sed quod prodit ex ore hominis, esse mortuum, omnique carere effectu. Fateor, sane efficaciam non provenire ex lingua hominis, nec in sonitu ipso residere, sed totam Spiritui sancto debere acceptam ferri; hoc tamen non impedit, quominus Spiritus virtutem suam proferat in Verbo praedicato. Deus enim, quia non per se loquitur, sed per homines, sedulo huc incumbit, ne ideo contemptim excipiatur sua doctrina, quod homines sint eius ministri. Sic Paulus, quum Evangelium nominat potentiam Dei (Rom. 1, 16.), data opera ornat hoc titulo suam praedi-

cationem, quam aliis probrosam videbat esse, ab aliis contemni. Et quum alibi (Rom. 10, 8.) docet, salutem nobis conferri per fidei doctrinam, nominatim eam esse exprimit, quae praedicatur. Videmus, ut semper Deus ex professo doctrinam, quae nobis hominum opera administratur, commendet, quo nos contineat in eius reverentia. Porro quum *vivus sermo* vocatur, subaudienda est relatio ad homines, quod melius patet ex secundo epitheto; ostendit enim, qualis haec sit vita, quum *efficacem* deinde nominat. Nam Apostoli consilium est docere, qualis sit erga nos Verbi usus. Metaphoram *gladii* aliis etiam in locis Scriptura usurpat; sed Apostolus simplici comparatione non contentus sermonem Dei *quovis gladio penetrantiorem esse* dicit, et quidem *utrinque scindente*, quia tunc frequens erat gladiorum usus, qui partem unam obtusam habentes, altera tantum scindebant. *Pertingens usque* etc. Nomen *Animae* saepe idem valet, quod *Spiritus*; sed quum simul iunguntur, prius comprehendit sub se affectus omnes; posterius facultatem, quam vocant intellectualem, significat. Ita Paulus I. Thessal. capite 5, 23., quum Deum precatur, ut integrum eorum spiritum et animam et corpus conservet usque in adventum Christi, nihil aliud sibi vult, quam ut intellectu et voluntate externisque actionibus puri et casti maneant. Similiter Iesaias cap. 26, 9., quum dicit: Anima mea desideravit te noctu, spiritu meo quaesivi te, hoc certe intelligit, se ita quaerendo Deo intentum esse, ut mentem simul et cor illuc applicet. Scio, alios secus interpretari; sed mihi facile omnes sani, ut spero, assentientur. Nunc veniamus ad praesentem locum. Pertingit verbum Dei ad divisionem animae et spiritus, hoc est, examen habet de tota hominis anima; inquirit enim in cogitationes, voluntatem cum suis omnibus desideriis scrutatur. Eodem pertinet, quod subiicit de *compagibus et medullis*. Significat enim, nihil esse tam durum aut solidum in homine, nihil tam reconditum, quo non perveniat haec Verbi efficacia. Hoc est, quod dicit Paulus I. Corinth. capite 14, 24., valere prophetiam ad coarguendos et diiudicandos homines, ut occulta cordis in lucem prodeant. Et quum officium Christi sit retegere proferreque in medium cogitationes ex cordis latebris: id per Evangelium magna ex parte efficit. Est igitur sermo Dei *κριτικός*, quia mentem hominis quasi ex labyrintho, quo prius tenebatur implicita, in lucem cognitionis educit. Nullae enim densiores sunt tenebrae, quam infidelitatis, et hypocrisis horrendum in modum nos excaecat. Tenebras illas discutit sermo Dei, hypocrisin profligat. Hinc discretio vel diiudicatio haec, cuius meminit Apostolus, quoniam vitia, quae sub falsa virtutum specie latebant, cognosci incipiunt absterso fuco. Quod si in suis latebris ad tempus manent reprobi, sentiunt tamen demum illuc quoque Verbi lucem penetrasse, ut non effugiant Dei iudicium. Hinc fremitus eorum, adeoque furor, quia, nisi Verbo perculsi essent, non ita proderent suam insaniam; cuperent enim eludere, vel tergiversando effugere vim ipsius, dissimulare etiam cuperent. Hoc illis Deus non permittit. Ergo quoties vel obloquuntur, vel excandescunt adversus Dei verbum, vim eius, quamlibet invitos ac repugnantes, intus sentire se fatentur.

13. *Nec ulla est creatura* etc. Copula hic (meo iudicio) causalem particulam valet; nam ut confirmet illud, verbo Dei quicquid in homine absconditum est diiudicari, argumentum a natura Dei sumit. Nulla, inquit, creatura est, quae lateat oculos Dei. Ergo nihil tam profundum erit in anima hominis, quod non extrahatur in lucem eius verbo, quod auctorem suum refert. Sicuti enim officium Dei est scrutari corda: ita hanc cognitionem verbo suo exercet. Hoc dum non considerant interpretes, verbum Dei scilicet instar conti esse, quo experitur et inquirit, quid in cordibus nostris lateat:

violenter torserunt hunc totum locum, nec tamen se expediunt. At omnem difficultatem tollit ratiocinatio ista, verbo Dei sincere et serio cordis affectu esse obediendum, quia Deus, qui cordium est cognitor, has partes assignaverit verbo suo, ut penetret ad intimas usque cordis cogitationes. Fefellit etiam interpretes ambigua loquutio: πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος; nam verterunt: ad quem nobis est sermo. Atqui potius vertendum erat: cum quo nobis est ratio, cuius orationis hic est sensus, Deum esse, qui nobiscum agit; vel cum quo nobis est negotium, ideoque non esse ludendum quasi cum homine mortali. Sed quoties verbum eius nobis proponitur, contremiscendum esse, quia nihil ipsum lateat.

14. Habentes igitur Pontificem magnum, qui coelos ingressus est, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem. 15. Neque enim habemus Pontificem, qui compati non possit infirmitatibus nostris; sed in omnibus tentatum, secundum similitudinem, absque peccato. 16. Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiae, ut obtineamus misericordiam, et gratiam inveniamus in auxilium opportunum.

14. *Habentes igitur.* Hactenus disseruit de Christi Apostolatu, nunc ad secundum eius munus transit. Diximus enim duplicem personam Filio Dei fuisse impositam, quum ad nos missus fuit, nempe Doctoris et Sacerdotis. Itaque postquam hortatus est Apostolus Iudaeos, ut obedienter amplectantur Christi doctrinam: nunc demonstrat, quem fructum eius sacerdotium attulerit. Atque hoc secundum est ex duobus membris disputationis, quam tractat. Apposite autem sacerdotium connectit cum Apostolatu, quum admonet, hunc utriusque esse finem, ut perveniamus ad Deum. Illatione utitur, quia prius hoc etiam caput attigerat, Christum esse nobis Pontificem; sed quia sacerdotii vis non percipitur nisi ex doctrina, hanc viam sterni oportuit, ut animos ad Christum audiendum praepararet. Nunc restat, ut, qui magistrum eum agnoscunt, seque dociles illi praebent discipulos, discant quoque ex ore eius vel schola, quaenam sit utilitas sacerdotii eius, et qualis usus ac finis. Primo dicit: *Habentes pontificem Iesum Filium Dei, confessionem teneamus.* Confessio hic, ut antea, pro fide capitur metonymice. Quia autem sacerdotium ad sanciendam doctrinam valere debet, hinc colligit Apostolus, non esse, cur haesitemus aut vacillemus in fide Evangelii, quam Filius Dei comprobavit ac sancivit. Quisquis enim ratam non habet hanc doctrinam, detrahit Filio Dei, ac sacerdotis honore ipsum spoliat: tale inquam, ac tantum pignus fiduciam addere nobis debet, ut intrepide recumbamus in Evangelium.

15. *Neque enim habemus* etc. In nomine Filii Dei, quod posuit, subest ea maiestas, quae nos ad timorem et obsequium adigat. Verum si nihil in Christo aliud consideremus, nondum pacatae erunt conscientiae. Quis enim non reformidet Filii Dei conspectum, praesertim quum reputamus, qualis sit nostra conditio, nobisque in mentem veniunt peccata nostra? Deinde Iudaeis aliud obstare poterat, quia Levitico sacerdotio assueverant: illic cernebant hominem mortalem unum ex aliis electum, qui Sanctuarium ingrediebatur, ut sua deprecatione reconciliaret fratres suos Deo. Hoc magnum est, quum mediator, qui placare erga nos Deum potest, unus est ex nobis. Haec illecebra poterat Iudaeos illaqueare, ut sacerdotio Levitico semper essent addicti, nisi occurreret Apostolus, ac ostenderet Filium Dei non modo excellere gloria, sed aequa bonitate et indulgentia erga nos esse praeditum. In hoc igitur capite

versatur, quum dicit, illum exercitatum esse nostris infirmitatibus, ut nobis condoleat. Quod ad συμπάθειαν pertinet, nolo subtilius de ea disputare. Frivola enim non minus quam curiosa est ista quaestio, num obnoxius sit nunc Christus nostris miseriis. Nec vero Apostolus talibus argutiis et otiosis speculationibus fatigare nos voluit; sed tantum docere, non procul quaerendum esse mediatorem, quum nobis Christus ultro manum porrigat; non esse causam, cur Christi maiestate absterreamur, quum nobis sit frater; non esse timendum, ne quasi malorum expers nullo tangatur humanitatis sensu ad opem nobis ferendam, quum infirmitates nostras susceperit, quo esset ad succurrendum propensior. Tota igitur Apostoli oratio ad fidei sensum referenda est, quia non disputat, qualis sit in se Christus, sed qualem se nobis ostendat. Similitudinem naturae intelligit, quo significat, Christum simul cum carne nostra affectus quoque induisse, ut non modo se verum hominem comprobaret, sed ipso experimento ad iuvandos miseros erudiretur, non quia opus talibus rudimentis habuerit Filius Dei, sed quia nos aliter quam de salute nostra curam gerit, mente apprehendere non possumus. Quoties ergo sub carnis nostrae infirmitatibus laboramus, nobis in mentem veniat, easdem Filium Dei expertum esse, ut nos sua virtute erigat, ne illis obruamur. Sed quaeri potest, quid per *infirmitates* intelligat; varie enim accipitur hoc nomen. Quidam frigus et calorem, famem et alias corporis necessitates, deinde contemptum, inopiam et reliqua eius generis intelligunt, sicuti apud Paulum multis locis, ac praesertim II. Corinth. cap. 12, 10. Sed verius sentiunt, qui simul cum externis aerumnis comprehendunt animi affectus, quales sunt metus, tristitia, horror mortis et similes. Et certe frustra alioqui addita esset restrictio: *Absque peccato*, nisi de affectibus sermo esset, qui semper in nobis vitiosi sunt propter naturae pravitatem; in Christo autem, in quo summa rectitudo et absoluta puritas fuit, immunes fuerunt ab omni vitio. Paupertas certe et morbi, et quae extra nos sunt, in peccatum non imputantur. Ergo quum de infirmitatibus loquitur, quae peccato sunt affines, minime dubium est, quin affectus animi designet, quibus obnoxia est hominum natura, idque propter infirmitatem suam. Nam potior in eo est Angelorum conditio quam nostra, quod non dolent, non metuunt, non torquentur variis curis, mortem non formidant. Has infirmitates ultro Christus suscepit, et cum illis certare voluit, non modo ut de illis victoriam nobis acquireret, sed etiam ut certo simus persuasi illum nobis prope adesse, quoties illas experimur. Ita non essentia tantum factus est homo, sed humanae etiam naturae qualitates in se recepit. Restrictio tamen additur: *Absque peccato*, quia semper tenendum est hoc discrimen inter affectus Christi et nostros, quod illi recte semper compositi fuerunt ad veram iustitiae regulam; nostri autem, qui ex turbido fonte manant, semper resipiunt originis suae naturam, quia turbulenti sunt et effrenes.

16. *Accedamus igitur cum fiducia* etc. Concludit, accessum omnibus ad Deum patere, qui freti mediatore Christo ad eum accedunt; imo hortatur fideles, ut se in Dei conspectum offerre sine ulla dubitatione audeant. Atque hic praecipuus est spiritualis doctrinae fructus, certa invocandi Dei fiducia, sicuti rursum concidit ac perit tota religio, quum eripitur haec certitudo conscientiis. Unde colligere promptum est, in Papatu exstinctam fuisse Evangelii lucem, ubi iubentur miseri homines dubitare, sintne propitium Deum an infensum habituri. Praecipiunt quidem, ut Deus quaeratur; sed neque via ostenditur, qua perveniri ad eum possit, et obseratur ianua, qua sola ingredi licebat. Verbo fatentur Christum mediatorem, sed re ipsa sacerdotii eius virtutem abolent, ipsumque honore

spoliant. Nam ita statuendum est, Christum vere mediatorem non cognosci, quin eximatur hominibus dubitatio, an adire ad Deum necne ipsis liceat. Alioqui non staret haec consequentia: Habemus Pontificem, qui ad nos iuvandos voluntarius est: ergo secure et citra ullam haesitationem adeundum nobis esse *thronum Dei*. Et sane si ita persuasi essemus, Christum ultro nobis manum protendere, quis non plenam adeundi fiduciam conciperet? Verum est igitur, quod dixi, Christi sacerdotio suam adimi virtutem, quamdiu haesitant homines et anxii sunt in quaerendis mediatoribus, quasi unus ille non sufficiat, cuius patrocinio quicunque vere suffulti sunt (quemadmodum hic Apostolus praecipit), certo constituunt exaudiri suas preces. Fundamentum huius fiduciae est, quod Dei thronus non maiestate nuda insignitur, quae nos obstupefaciat; sed ornatur novo titulo, nempe *Gratiae*, qui semper nobis in memoriam venire debet, quum Dei conspectum refugimus. Nam fieri non potest, quin Dei gloria, si eam solam mente apprehendamus, nos protinus desperatione absorbeat: ita thronus eius erit formidabilis. Apostolus ergo, ut diffidentiae medeatur, omnique trepidatione mentes nostras liberet, illum vestit gratia, nomenque illi imponit, quod suavitate nos sua alliciat, ac si diceret: Quandoquidem Deus throno suo quasi insigne gratiae paternique erga nos amoris praefixit, non est, quod ab aditu nos arceat eius maiestas. Summa est, tuto nos invocare Deum, quum nobis propitium esse scimus, id autem fieri Christi beneficio, quemadmodum habetur ad Ephesios capite 3, 12., quia, dum in suam fidem ac clientelam nos Christus recipit, Dei maiestatem, quae formidabilis alioqui esse poterat, bonitate velat, ne quid illic appareat praeter gratiam paternumque favorem. *Ut obtineamus misericordiam* etc. Hoc non sine magna causa additur, ut nominatim eos confirmet, qui misericordia indigent, ne quis miseriae suae sensu deiectus viam sibi sua diffidentia obstruat. Loquutio haec: Ut obtineamus misericordiam, primo suavissimam doctrinam continet: quicunque Christi patrocinio subnixi Deum precati fuerint, de obtinenda misericordia certos fore; omnibus tamen, qui hanc viam non tenuerint, oblique minatur Apostolus, ac Deum illis fore inexorabilem significat, quia unicam eius placandi rationem contempserint. Addit: *in auxilium opportunum*, hoc est, si velimus impetrare, quaecunque sunt in salutem nostram necessaria. Opportunitas autem ista ad tempus vocationis respicit, secundum illud Iesaiae (49, 8.), quod Paulus ad Evangelii publicationem accommodat (II. Corinth. 6, 2.): Ecce nunc tempus acceptum etc. Respicit enim Apostolus ad illum diem hodiernum, quo Deus nobiscum loquitur. Quod si Deo hodie loquente in crastinum differimus, veniet nox intempesta, qua non amplius licebit, quod iam licet, frustraque ostio clauso pulsabimus.

Cap. V.

1. Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur ad ea (vel *ordinat ea*), quae ad Deum pertinent, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis, 2. Qui possit placabilem (vel *moderatum*) se praebere ignorantibus et errantibus, quando ipse quoque circumdatus est infirmitate. 3. Et propter hanc debet, quemadmodum pro populo, ita et pro se ipso offerre pro peccatis. 4. Ac nemo sibi usurpat honorem; sed qui vocatur a Deo, sicut et Aaron.

5. Quare nec Christus se ipsum glorificavit, ut esset Pontifex; sed qui loquutus est ad eum (*Psal.* 2, 7.): Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemadmodum et alibi (*Psal.* 110, 4.) dicit: Tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec.

1. *Omnis namque Pontifex.* Comparat Christum cum sacerdotibus Leviticis, ac docet, quid cum illis simile habeat vel diversum. Huc autem spectabit tota disputatio, ut probe intelligatur officium Christi, deinde quicquid sub Lege institutum fuit, eius causa fuisse institutum. Hinc tandem sibi transitum faciet Apostolus ad docendam veteris sacerdotii abrogationem. Primo dicit: *assumi ex hominibus* Sacerdotes; deinde non rem privatam, sed totius populi agere; tertio non debere inanes accedere ad placandum Deum, sed sacrificiis instructos; quarto infirmitatum nostrarum non debere esse expertes, quo libentius succurrant laborantibus; postremo non temere ad munus obeundum debere prosilire, sed tunc demum honorem esse legitimum, ubi a Deo electi sunt et comprobati. Nunc de singulis membris breviter tractemus. Prius tamen coarguenda est eorum inscitia, qui haec trahunt ad tempus nostrum, quasi idem hodie esset sacerdotum usus ad victimas offerendas, quanquam non longa refutatione opus habet. Quid enim apertius quam veritatem, quae in Christo est, cum figuris conferri, quae, ut tempore fuerunt priores, ita nunc cessarunt? atque id melius ex contextu patebit. Quare plus quam ridiculi sunt, qui Missae sacrificium stabilire volunt ex hoc loco. Redeo ad verum Apostoli sensum. Sacerdotes ex hominibus dicit assumi. Hinc sequitur, Christum oportuisse verum esse hominem. Nam quia longe a Deo distamus, in eius conspectu quodammodo sistimur in Sacerdotis persona, quod non fieret, nisi unus esset ex nobis. Itaque quod communem nobiscum habet naturam Filius Dei, adeo hoc non minuit eius dignitatem, ut magis nobis commendet. Nam ideo ad conciliandum nobis Deum est idoneus, quia homo est. Ideo nominatim Paulus, ut ipsum mediatorem esse probet, hominem vocat, quandoquidem si ex Angelis vel aliunde assumptus esset, quia ad nos usque non pertingeret, non possemus per ipsum Deo coniungi. *Pro hominibus.* Secundum membrum: Quod non sibi privatim ministret Sacerdos, sed in commune populi bonum sit institutus. Atque hoc notare operae pretium est, ut sciamus, nostram omnium salutem agi ac verti in Christi sacerdotio. Speciem utilitatis exprimunt haec verba: *Ordinat ea, quae ad Deum pertinent*, quanquam hic potest esse duplex lectio, quia verbum *καϑίσταται* tam passivam quam activam significationem habet. Qui passive accipiunt, ita vertunt: Constituitur in his, atque ita subaudiunt praepositionem, quae serviat articulo *τά*. Mihi altera interpretatio non minus placet: Curat Pontifex, vel ordinat, quae ad Deum pertinent; nam constructio melius fluit, et sententia est plenior. Utrovis tamen modo accipere libeat, huc tendit Apostolus, nobis cum Deo nihil esse, nisi adsit Sacerdos; nam quum profani simus, quid nobis cum Sacris? denique alieni sumus a Deo eiusque cultu, donec se interponat Sacerdos, vicesque nostras suscipiat. *Ut offerat dona.* Tertium, quod in Sacerdote ponit, est donorum oblatio. Duae tamen hic sunt voces: Dona et victimae, quarum prior (meo iudicio) complectitur varias sacrificiorum species: ita est quasi genus; secunda autem expiationis sacrificia specialiter designat. Summa tamen est, Sacerdotem nonnisi intercedente victima, pacificatorem esse inter Deum et homines, quia sine sacrificio non expiantur peccata, nec placatur ira Dei. Proinde quoties de reconciliatione Dei et hominum agitur, praeeat semper hoc pignus necesse

est. Ita videmus Angelos impetrando Dei favori minime pares esse, quia sacrificio nullo instructi sunt. Idem et de Prophetis atque Apostolis sentiendum. Solus ergo Christus est, qui sublatis per sacrificium suum peccatis Deum nobis exorat.

2. *Qui possit.* Quartum hoc membrum nonnullam habet cum primo affinitatem; distingui tamen debet. Nam illic docebat Apostolus, in unius hominis persona coniungi Deo genus humanum, quia ex eadem carne et natura omnes homines constent. Nunc aliud attingit, Sacerdotem peccatoribus aequum et facilem esse debere, quia socius sit infirmitatum. *Μετριοπαθεῖν*, quod verbum hic Apostolus usurpat, varie exponunt tam Graeci quam Latini interpretes. Ego tamen simpliciter idem valere puto, ac si dictum esset, accommodare se ad *συμπάθειαν*. Non omnia quidem, quae hic de Leviticis sacerdotibus praedicantur, Christo conveniunt. Scimus enim Christum ab omni peccati contagione fuisse immunem. Quare in hoc differt ab aliis, quod non opus habuit sacrificium pro se offerre. Verum satis est, quod infirmitates nostras ipse quoque sustinuerit, tametsi a peccato vacuas et puras. Ergo quod ad veteres illos et Leviticos pertinet, dicit Apostolus infirmitati humanae fuisse obnoxios, et ideo propria quoque peccata expiasse sacrificiis, ut aliorum erratis non tantum aequiores essent, sed etiam condolescerent. Haec pars ad Christum eatenus debet accommodari, ut inseratur illa exceptio, cuius prius meminit, nempe quod sine peccato expertus sit nostras infirmitates. Quanquam autem peccati semper expers fuerit: solus tamen ille infirmitatum sensus, de quo dictum est, abunde in eo valet, ut propensus sit ad nos iuvandos, clemens et facilis ad ignoscendum, sollicitus de malis nostris. Summa haec est, Christum non modo propter carnis et naturae unitatem nobis fratrem esse; sed infirmitatum nostrarum societate ad indulgentiam et facilitatem induci et quasi formari. Participium *δυνάμενος* plus valet quam in communi nostro sermone. Sumitur enim pro idoneo vel apto. *Errantes et ignorantes* pro peccantibus accepit, more Hebraico. Nam שגגה pro quovis delicti genere Hebraei accipiunt, de qua re erit paulo post dicendi locus.

4. *Et nemo sibi honorem.* In hoc membro partim similitudo, partim diversitas notanda est. Munus legitimum facit Dei vocatio, ut nemo rite et ordine illo fungatur nisi a Deo creatus. Hoc Christo et Aaroni commune est, quod utrumque Deus vocavit. In hoc differunt, quod quum secundum novam et diversam rationem successerit Christus, et constitutus fuerit perpetuus Sacerdos: inde patet, temporale fuisse Aaronis sacerdotium, quod cessare debuerit. Videmus, quorsum tendat Apostolus. Ius sacerdotii vindicandum erat Christo. Id facit, ostendens Deum esse auctorem. Sed hoc non sufficit, nisi constet, ut illi sit locus, finem veteri fuisse impositum. Id probat, quia respicienda est conditio, qua institutus fuit Aaron; (neque enim nostrum est longius extendere, quam ferat Dei decretum;) mox autem palam faciet, quousque durare priorem illum ordinem Deus voluerit. Christus ergo legitimus est Sacerdos, quia Dei auctoritate constitutus fuit. Quid de Aarone et reliquis eius successoribus dicendum? nempe tantum habent iuris, quantum illis a Domino concessum est, non quantum illis sua opinione homines deferunt. Caeterum tametsi hoc pro causae praesentis circumstantia dictum est, licet tamen generalem doctrinam inde colligere, nullum in Ecclesia regimen erigendum esse hominum arbitrio, sed expectandum esse Dei iussum; deinde certam eligendi regulam sequendam esse, ut se nemo propria libidine ingerat. Utrumque distincte notandum est; neque enim hic de personis tantum disserit Apostolus, sed de ipso officio. Negat, inquam, probum et sanctum

esse munus, quod sibi homines finxerint absque Dei mandato. Ut enim Dei proprium est Ecclesiam regere: ita sibi uni hoc asserit, ut modum rationemque administrationis praescribat. Unde constituo, Papale sacerdotium adulterinum esse, quia in hominum officina fabricatum est. Nusquam iubet Deus, ut sibi nunc sacrificium offeratur expiandis peccatis, nusquam mandat, ut in hunc usum instituantur sacerdotes. Quum ergo suos sacerdotes Papa ad sacrificandum inauguret, pro legitimis esse habendos negat Apostolus, nisi forte novo quodam privilegio supra Christum se efferant, qui ultro suscipere honorem ausus non est, sed Patris vocem exspectavit. Hoc quoque in personis valere debet, ne sibi quisque privatus honorem arripiat, sed ut praecedat publica auctoritas. Loquor de officiis alioqui divinitus ordinatis. Quanquam fieri interdum poterit, ut, qui a Deo non erit vocatus, sit tamen tolerandus, utcunque minus probetur, modo sanctum et Deo probatum sit munus. Multi enim saepe aut ambitione, aut malis artibus obrepunt, quibus suae vocationis ratio minime constat; neque tamen protinus reiiciendi erunt, praesertim ubi id publico Ecclesiae iudicio fieri nequit. Iam ducentis ante adventum Christi annis foedissimae corruptelae regnaverant in occupando sacerdotio; in ipso tamen officio ius honoris manebat ex Dei vocatione, homines ipsi, quia oppressa erat Ecclesiae libertas, tolerabantur. Unde apparet summum defectum esse in ipso genere officii, quum scilicet comminiscuntur a se ipsis homines, quod nusquam Deus praecepit. Quo minus ferendi sunt sacrifici Romanenses, qui nihil quam suos titulos crepant, ut sacrosancti habeantur, quum tamen se ipsi legerint Deo inconsulto.

5. *Filius meus es tu.* Videri posset longe petitum hoc testimonium, neque enim si a Deo Patre genitus fuit Christus, ideo et Sacerdos ordinatus; verum si reputamus, ad quid revelatus fuerit Christus mundo: facile constabit, illi qualitatem hanc necessario convenire. Primo tamen memoria repetendum est, quod primo capite diximus, hanc Christi genituram, de qua Psalmus loquitur, fuisse testimonium, quod illi Pater reddidit apud homines. Itaque non est hic mutua inter Patrem et Filium relatio; sed potius hominum respectus habetur, apud quos illustratus est. Nunc qualem nobis Filium manifestavit Deus? an nullo honore, nullamque facultate praeditum? imo ut inter se et homines mediator esset. Ergo sacerdotium continet genitura.

6. *Quemadmodum et alibi.* Hic clarius exprimitur, quod Apostolus intendit. Locus est celebris, et totus etiam Psalmus, unde sumptus est, quia vix aliud exstat luculentius vaticinum de aeterno Christi tam sacerdotio, quam regno. Et tamen Iudaei modis omnibus cavillari student, ut obscurent Christi gloriam; sed nihil proficiunt. Nam quod ad Davidem trahunt, quasi is sit, quem Deus ad dexteram suam sedere iubeat: nimis crassae impudentiae est. Scimus nefas fuisse Regibus sacerdotium attingere. Quare Usias hoc solo crimine, quod se immiscuit in alienum munus, iram Dei provocavit, ut lepra percuteretur (II. Paral. 26, 18.). Proinde certum est, neque Davidem, neque alium quempiam ex Regibus hic designari. Si excipiant, כוהנים interdum vocari principes: fateor id quidem, sed nego praesenti loco quadrare. Comparatio enim nihil ambiguitatis relinquit. Melchisedec Sacerdos fuit Dei. Psalmus testatur, hunc Regem, quem in dextera Dei collocavit, fore כוהן *secundum ordinem Melchisedec.* Quis non videt de sacerdotio hoc debere intelligi? Nam quia rarum et prope singulare exemplum erat, ut idem Rex esset ac Sacerdos, saltem in populo Dei erat inusitatum: ideo Melchisedec proponit Messiae exemplar, ac si diceret: Non fore impedimento regiam dignitatem, quominus sacerdo-

tio quoque fungatur, quia huius rei typus in Melchisedec praecesserit. Et certe quicunque inter Iudaeos sunt aliquantum verecundi, tum de Messia sermonem hic haberi concedunt, tum etiam sacerdotium eius commendari non dubitant. Ubi Graeci verterunt κατὰ τάξιν, Hebraicè legitur, על־דברתי, quod significat Instar, vel pro ratione, quo confirmatur illud, quod iam dixi, quia res erat minime usitata in populo, ut idem Regis et Sacerdotis personam sustineret, vetus illud proponi exemplar, quo Messias fuit adumbratus. Reliqua subtilius Apostolus ipse edisseret in contextu.

7. Qui in diebus carnis suae quum et precationes, et supplicationes obtulisset cum clamore valido et lacrymis ei, qui poterat eum ex morte servare, et exauditus esset ex suo metu; 8. Tametsi Filius erat, didicit ex iis, quae passus est, obedientiam, 9. Et sanctificatus, omnibus, qui illi obediunt, factus fuit causa aeternae salutis, 10. Cognominatus a Deo Sacerdos, secundum ordinem Melchisedec, 11. De quo nobis multus sermo, et difficilis explicatu, quandoquidem tardi facti estis auribus.

7. *Qui in diebus.* Quia cruce ut plurimum deformatur Christi species, dum non considerant homines, quem in finem humiliatus fuerit: iterum docet Apostolus, quod prius attigerat, refulgere in hac parte miram illius bonitatem, quod in bonum nostrum se infirmitatibus nostris subiecerit. Unde apparet, confirmari fidem nostram, non imminui eius honorem eo, quod mala nostra subierit. Duas autem causas, cur oportuerit Christum pati, designat, proximam et ultimam. Haec proxima est, ut obedientiam disceret; ultima, ut in salutem nostram hoc modo consecraretur Sacerdos. *Dies carnis*, nemini dubium est hic accipi pro praesenti vita. Unde sequitur, Carnis nomine non substantiam notari, sed qualitatem, quemadmodum I. Corinth. cap. 15, 50.: Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. Desipiunt ergo fanatici homines, qui nunc Christum somniant carne sua exutum, quia dicatur superasse dies carnis. Aliud enim est, esse verum hominem, tametsi beata immortalitate praeditum; aliud esse obnoxium humanis aerumnis et infirmitatibus, quas sustinuit Christus, quamdiu in mundo versatus est, nunc vero in coelum receptus deposuit. Nunc rem inspiciamus. Christus, qui Filius erat, qui remedium quaesivit apud Patrem, qui fuit exauditus, tamen mortem passus est, ut hoc modo erudiretur ad obedientiam. Singulis inest magnum pondus. Nam per Dies carnis significat tempus nostris miseriis finitum esse, quod non exiguam levationem affert. Et certe dura esset ac minime tolerabilis conditio, si nullus patiendi finis ostenderetur. Tria etiam, quae sequuntur, non parum addunt consolationis. Filius erat Christus, quem sua dignitas communi sorte eximebat, et tamen huc se nostra causa demisit. Quis nunc mortalium eandem recusare conditionem audeat? Accedit altera ratio, quod si rebus adversis premimur, non expungimur e filiorum Dei numero, quum praeeuntem cernamus eum, qui solus natura Filius erat. Nam quod nos filii censemur, id fit adoptionis duntaxat beneficio, quatenus nos in societatem suam admittit, qui solus iure suo hunc sibi honorem vindicat. *Quum preces.* Secundum hoc in Christo ponit, ipsum, ubi decebat, remedium quaesiisse, ut a malis liberaretur. Atque hoc dicit, ne quis imaginetur, Christum ferreo fuisse animo, qui nihil senserit; semper enim spectandum, cur quidque dicatur. Si nullo dolore

tactus fuisset Christus, nulla ex eius passionibus consolatio ad nos rediret. At quum audimus, acerbissimos ipsum quoque animi cruciatus pertulisse, similitudo iam nobis constat. Christus, inquit, non ideo mortem et reliquas aerumnas subiit, quia contemneret, vel nullo mali sensu premeretur; deprecatus est enim cum lacrymis, quibus summum animi sui angorem testatus est. Ergo per lacrymas et validum clamorem Apostolus vehementiam doloris exprimere voluit, ut satis usitatum est, rem a signis notare. Nec dubito, quin de illa precatione loquatur, quam Evangelistae referunt (Matth. 26, 42.): Pater, si fieri potest, tollatur a me calix iste. Item de altera (Matth. 27, 46.): Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Nam in secunda mentio fit apud Evangelistas validi clamoris; in priore non est credibile siccos fuisse oculos, quum prae ingenti moestitia guttae sanguineae ex toto corpore fluerent. Certum quidem est, in extremas angustias tunc fuisse coactum. Ergo et veris doloribus pressus fuit, et serio oravit Patrem, ut sibi opem ferret. Quorsum hoc pertinet? nempe ut quoties nos urgent ac excruciant nostra mala, in memoriam nobis redeat Filius Dei, qui iisdem laboravit; quamdiu autem ille nos praeit, non est deficiendi causa. Simul tamen admonemur, non aliunde in malis salutem esse petendam, quam ab uno Deo. Quae enim nobis melior orandi regula, quam Christi exemplum? Ille autem recta ad Patrem se contulit; atque ita debere fieri indicat Apostolus, quum dicit obtulisse preces ei, qui eripere a morte poterat. Nam his verbis significat, rite eum orasse, quia ad unum Deum liberatorem confugerit. *Lacrymae et clamor* ardorem et intentius precandi studium nobis commendant. Neque enim defunctorie, sed ardentibus votis orandus est nobis Deus. *Et exauditus.* Quod transtulerunt alii: Pro sua reverentia, mihi nequaquam placet. Primum, simpliciter εὐλάβειαν ponit, non suam; deinde est ἀπό, non ὑπέρ, aut aliquid simile, quod causam designet. Quum igitur εὐλάβεια Graecis plerumque sit metus vel sollicitudo, non dubito, quin significet Apostolus, exauditum fuisse Christum ex eo, quod timebat, ne scilicet malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. Nam ad hoc quoque certamen descendit Filius Dei, non quod diffidentia laboraverit, ex qua proveniunt omnes nostri metus; sed quod sensu carnis sustinuerit Dei iudicium, cuius terror sine arduo conatu vinci non poterat. Chrysostomus Christi dignitatem interpretatur, quam reveritus quodammodo fuerit Pater: quod est absurdum. Alii pietatem intelligunt; verum expositio, quam adduxi, multo aptior est, nec longa confirmatione indiget. Porro hoc tertium addidit, ne putemus Christi preces fuisse repudiatas, quia non statim exemtus a malis fuerit; nunquam enim illi Dei misericordia auxiliumque defuit. Atque hinc colligendum, saepe a nobis Deum exorari, etiam quum minime apparet. Tametsi enim neque nostrum est, certam quasi formulam illi praescribere, neque illum votis nostris, qualiacunque mente vel lingua concipere libuerit, obtemperare decet: quocunque tamen modo consulat saluti nostrae, se precibus annuisse ostendit. Ita quum in speciem videmur repulsam ferre, plus longe impetramus, quam si penitus nobis indulgeret. Sed quomodo exauditus fuit Christus e suo metu, quum mortem, quam horrebat, subierit? Respondeo, finem timoris spectandum esse. Cur enim mortem refugiebat, nisi quod in ea cernebat maledictionem Dei, quod cum scelerum omnium reatu, ipsisque adeo inferis luctandum erat? Hinc trepidatio et anxietas, quod Dei iudicium plus quam formidabile est. Ergo, quod volebat, obtinuit, ut e mortis doloribus victor emergeret, ut salvifica Patris manu sustineretur, ut post breve certamen de Satana, peccato, et inferis gloriosum triumphum ageret. Ita saepe fit, ut hoc vel illud petamus, sed in alium finem; ipse vero Deus,

quod petieramus, non concedens, interea modum invenit, quo nobis succurrat.

8. *Didicit obedientiam.* Proximus finis passionum Christi, quod assuefactus hac ratione fuit ad obsequium, non quod vi cogendus esset, vel opus haberet talibus exercitiis, sicuti boum vel equorum ferocia domatur. Satis enim superque voluntarius fuit ad praestandam Patri obedientiam, quam debebat. Verum id factum est nostri respectu, ut experimentum specimenque ederet suae subiectionis ad mortem usque, quanquam vere hoc dici potest, Christum morte sua ad plenum didicisse, quid sit obedire Deo, quando tunc maxime ad sui abnegationem adductus est. Nam abdicata voluntate propria eo usque se Patri addixit, ut mortem, ad quam expavescebat, sponte libenterque obierit. Sensus ergo est, passionum experientia Christum fuisse edoctum, quousque Deo nos subiici ac parere oporteat. Quare nos quoque eius exemplo, variis aerumnis, et tandem morte ipsa erudiri formarique convenit ad Dei obedientiam, imo nos multo magis, qui ingenio sumus contumaci et indomito, nisi Dominus ad ferendum iugum suum talibus rudimentis nos subigat. Haec utilitas, quae ex cruce provenit, debet eius acerbitatem in animis nostris lenire. Quid enim optabilius est quam nos obsequentes reddi Deo? Id autem fieri nequit nisi cruce; nam in rebus prosperis quasi laxato freno exsultamus, imo plerumque excusso prorsus iugo protervit carnis nostrae lascivia. Ubi autem vis nostrae voluntati afferenda est, ut velimus, quicquid Deo placet, in eo demum obedientia nostra se vere prodit. Hoc, inquam, illustre est perfectae subiectionis documentum, quum mortem, ad quam Deus vocat, tametsi horrori est, praeferimus tamen vitae, quam natura expetimus.

9. *Et sanctificatus.* Finis ultimus vel remotior (ut vocant), cur pati Christum necesse fuerit, nempe quod in suum sacerdotium hoc modo fuit inauguratus, ac si diceret Apostolus, crucis tolerantiam et mortem solenne fuisse consecrationis genus in Christo, quo significat omnes eius passiones ad salutem nostram spectasse. Unde sequitur, adeo nihil obesse eius dignitati, ut potius gloriosae sint. Nam si pretiosa nobis est nostra salus, quam honorifice de eius causa sentiendum? Neque enim hic de exemplo tantum disputat, sed altius conscendit, nempe quod sua obedientia Christus deleverit nostras transgressiones. Factus ergo fuit causa salutis, quia iustitiam nobis comparavit apud Deum, quum inobedientiam Adae contrario remedio sustulit. Sanctificatus melius quadrat contextui, quam Perfectus; est Graece τελειωθείς, quod utrumque significat; sed quia hic de sacerdotio sermo est, apte et eleganter sanctificationis meminit. Et ita alibi (Iohann. 17, 19.) loquitur Christus ipse: Propter eos sanctifico me ipsum. Unde constat, hoc ad humanam eius naturam proprie referendum esse, in qua Sacerdotis officio functus est, sicuti etiam passus. *Omnibus, qui illi obediunt.* Ergo si prodesse nobis volumus Christi obedientiam, nos eam imitemur; hoc enim Apostolus significat, non pervenire ad alios eius fructum, quam qui obediunt. Porro hoc dicendo fidem nobis commendat; neque enim noster fit, neque eius bona, nisi quatenus haec et ipsum fide amplectimur, quanquam videtur apposuisse universalem notam omnibus, ut indicaret, neminem ab hac salute arceri, qui modo se Evangelio Christi docilem obsequentemque praebeat.

10. *Cognominatus a Deo.* Quia operae pretium est, fusius persequi, quam attigit, comparationem Christi et Melchisedec, erigendae autem Iudaeorum mentes ad maiorem attentionem: sic ad digressionem transit, ut tamen hoc argumentum sibi retineat. Itaque praefatur, multa sibi esse dicenda; sed ipsos esse praeparandos, ne frustra dicantur. Difficilem fore sermonem admonet, non ut ipsos absterreat, sed magis ut acuat. Nam ut nos segniores facilitas

reddere solet, ita acrius ad audiendum intenti sumus, si quid obscurum proponitur; causam tamen difficultatis, non rei, sed ipsis assignat. Et certe ita clare semper nobiscum agit Dominus, et extra omnes ambages, ut eius verbum merito vocetur lux nostra; sed eius splendor tenebris nostris suffocatur. Hoc fit partim nostra hebetudine, partim socordia. Nam quum plus quam hebetes simus ad intelligendam Dei doctrinam, accedit ad hoc vitium affectuum quoque nostrorum pravitas. Nam ad vanitatem potius adiicimus animos, quam ad veritatem Dei. Et nos vel contumacia, vel huius mundi curis, vel carnis cupiditatibus subinde impedimur. *De quo* non refert Christum, sed Melchisedec, quanquam non refert ut hominem privatum, sed quatenus Christi typus fuit, et quodammodo sustinet eius personam.

12. Nam quum debeatis esse doctores pro ratione temporis, rursum opus habetis, ut quis vos doceat elementa initii sermonum Dei: et facti estis ii, quibus lacte opus sit, et non solido cibo. 13. Nam quisquis lactis est particeps, imperitus est sermonis iustitiae; infans est enim. 14. Perfectorum vero est solidus cibus, qui propter assuetudinem sensus habent exercitatos ad discretionem boni et mali.

12. *Quum debeatis.* Obiurgatio haec non parvos aculeos continet, quibus ab ignavia sua excitentur Iudaei. Absurdum esse dicit et pudendum, ut adhuc elementarii sint, quum doctores esse deberent. Vos, inquit, aliis magistros esse decuerat; atqui ne discipuli quidem estis mediocris doctrinae capaces; nondum enim probe tenetis prima Christianismi rudimenta. Quo tamen plus incutiat pudoris, dicit *elementa initii*, perinde ac si quis alphabetum diceret. Discendum quidem est tota vita, quia is vere demum sapit, qui agnoscit, quantum a perfecta intelligentia distet. Sed ita proficiendum est discendo, ne semper in principiis haereamus. Nec committendum est, ut in nobis impleatur illud Iesaiae (28, 10.): Erit vobis praeceptum ad praeceptum, praeceptum ad praeceptum etc., quin potius danda opera, ut progressus nostri tempori respondeant. Certe non anni modo, sed dies singuli ad calculum vocandi erant, ut se quisque ad profectum urgeret; sed pauci sunt, qui praeteriti temporis rationem a se reposcant, vel se in posterum sollicitent. Itaque iustas ignaviae nostrae poenas damus, quod maxima pars in puerilibus elementis subsistit. Admonemur praeterea, uniuscuiusque officium esse, quo plus intelligentiae consequutus est, studere fratribus impartiri, ut nemo sibi privatim sapiat, sed singuli in mutuam aedificationem. *Quibus lacte opus sit.* Eadem metaphora utitur Paulus prioris ad Corinthios epistolae capite 3, 1., quum illis idem quoque vitium exprobrat, vel saltem non multum dissimile. Dicit enim, quia carnales sint, eos non ferre solidum cibum. Lac ergo est elementaris doctrina initiandis rudibus. Alio sensu Petrus (1. Petr. 2, 2.) accipit, quum iubet nos concupiscere lac absque fraude. Quemadmodum etiam duplex est pueritia, nempe malitiae et sensus. Sic enim alibi (I. Cor. 14, 20.) Paulus: Ne sitis sensibus pueri, sed malitia. Ergo qui adeo teneri sunt, ut altiorem doctrinam non recipiant, vocantur per ignominiam pueri. Hic enim verus est doctrinae usus, nos coaptare, ut adolescamus in virum perfectum, in mensuram plenae aetatis, nec simus pueri, qui fluctuemus et circumferamur quovis vento doctrinae, ad Ephesios 4, 14. Ignoscendum quidem est iis, qui nondum Christum gustarunt, si adhuc *solido cibo* sunt impares; verum qui per tempus crescere debuit, si

puer semper maneat, venia indignus est. Videmus enim Iesaiam reprobis hanc notam inurere, quod pueris sint similes recens a mamma abstractis, cap. 28, 9. Doctrina quidem Christi tam pueris lac subministrat, quam adultis firmum cibum. Sed quemadmodum lacte nutricis alitur infans, non ut semper a mamma pendeat, sed ut paulatim formetur ad robustiorem victum: sic etiam initio lac e Scriptura sugendum est, ut eius pane deinde vescamur. Caeterum ita inter lac et firmum cibum discernit, ut sanam doctrinam utroque nomine intelligat. Sed aliter inchoantur rudes, aliter, qui iam docti sunt, confirmantur.

13. *Qui lactis est particeps.* Eos intelligit, qui ob teneritudinem solidam adhuc doctrinam respuunt; nam alioqui a lacte non abhorret, qui adultus est. Sed pueritiam sensus hic reprehendit, qua fit, ut cogatur Deus perpetuo nobiscum balbutire. Tales ergo pueros negat esse idoneos ad percipiendum *iustitiae sermonem*, Iustitiae nomine perfectionem intelligens, de qua paulo post loquetur. Neque enim, meo iudicio, Apostolus hic disputationem notat, quomodo iustificemur coram Deo; sed simplicius accipit hoc nomen pro integritate cognitionis, quae nos ad perfectionem ducit. Quod officium attribuit Evangelio Paulus, ad Coloss. cap. 1, 28., ac si diceret, eos, qui ruditati suae indulgent, a sincera Christi cognitione excludi, et ideo infructuosam illis esse Evangelii doctrinam, eo quod ad metam nunquam pertingunt, ac ne propius quidem accedunt.

14. *Perfectorum vero* etc. Perfectos vocat adultos; nam infantibus opponit, quemadmodum prioris ad Corinthios epistolae capite 2, 6. et 14, 20., item ad Ephesios cap. 4, 13. Media enim ac virilis aetas est quasi humanae vitae status; sed figurate viros in Christo appellat, qui spirituales sunt. Tales autem vult omnes Christianos esse, qui habitum quemdam ex continuo usu contraxerint *ad boni et mali discretionem.* Neque enim aliter in veritate rite sumus edocti, quam si eius praesidio muniamur adversus Satanae mendacia. Nam et ideo gladius spiritualis dicitur. Et Paulus hunc sanae doctrinae usum notat, quum dicit (Eph. 4, 14.): Ne circumferamur quovis vento etc. Et sane qualis erit fides, si inter verum et falsum suspensa nutet? annon singulis momentis labefactari poterit? Nec contentus mentem uno verbo dicere, sensus omnes ponit, ut ostendat, nunquam cessandum esse, donec undique verbo Dei instructi armatique ad pugnandum simus, ne qua suis fallaciis Satan obrepat. Atque hinc apparet, qualis sit Christianismus in Papatu, ubi non tantum simplicitatis nomine commendatur crassissima ignorantia; sed a solidae intelligentiae studio populus severissime arcetur. Iudicare, inquam, promptum est, quo spiritu agantur, qui vix attingere permittunt, quod assidue tractari praecipit Apostolus; qui laudabilem incuriam esse fingunt, quam hic tantopere reprehendit; qui verbum Dei unicam recte discernendi regulam tollunt, quam hic discretionem pronuntiet Christianis omnibus esse necessariam. Apud quos vero diabolica illa prohibitione abrogata discendi viget libertas, tam audiendo quam legendo nihilominus est torporis. Ita exercitationis expertes stupidi sumus, omnique iudicio vacui.

CAP. VI.

1. Quare, omisso sermone principii Christi, ad perfectionem feramur, non iacientes rursum fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis et fidei in Deum, 2. (Baptismatum doctrinae, et impositionis manuum) et resurrectionis mortuorum, et iudicii aeterni.

1. *Quare omisso* etc. Obiurgationi subiicit hortationem, ut praeteritis initiis progrediantur ad metam. Nam *Sermonem principii* prima tyrocinia vocat, quibus imbuendi sunt rudes, dum recipiuntur in Ecclesiam. Iubet autem omitti eiusmodi rudimenta, non quod eorum oblivisci unquam debeant fideles, sed quia in illis minime est haerendum. Quod melius patet ex *fundamenti* similitudine, quae mox sequitur. Nam in exstruenda domo nunquam a fundamento discedere oportet; in eo tamen iaciendo semper laborare, ridiculum. Nam quum fundamentum aedificii causa ponatur, qui in illius structura occupatus ad superficiem non transcendit, stulto et inutili se labore fatigat. Denique sicuti a fundamento inchoandum est, sic properare debet labor architecti ad domum erigendam. Similis est Christianismi ratio; nam in rudimentis quasi fundamur; sed continuo post sequi debet altior doctrina, quae aedificium perficiat. Itaque praepostere faciunt, qui subsidunt in primis elementis, quia nullum habent finem propositum, ac si architectus totam operam in fundamento consumeret, relicta aedificandi cura. Ergo sic fidem nostram vult initio fundari, ut sursum se attollat, donec quotidianis incrementis tandem absolvatur. *Poenitentiae ab operibus mortuis.* Hic respexit ad usitatam catechismi formulam. Unde probabilis coniectura sumi potest, epistolam hanc non statim ab exordio promulgati Evangelii scriptam esse, sed quum iam aliquam politiae rationem in Ecclesiis constitutam haberent: ea erat, ut catechumenus, priusquam admitteretur ad Baptismum, fidei suae confessionem ederet. Erant autem certa capita, de quibus Pastor catechumenum interrogabat, quemadmodum ex variis patrum testimoniis constat. Praesertim de Symbolo, quod Apostolicum vocant, examen habebatur. Ille primus quasi ingressus erat in Ecclesiam iis, qui iam adulti Christo nomen dabant, quum prius alieni fuissent ab eius fide. Huius moris ideo meminit Apostolus, quia breve tempus catechumenis praefixum erat, quo ita initiarentur in pietatis doctrina, quemadmodum pueros magister in alphabeto instituit, ut statim altius eos transmittat. Sed expendamus, quae dicit. *Poenitentiam* et *fidem* nominat, quibus constat tota Evangelii perfectio. Quid enim aliud Apostolis suis mandat Christus, quam ut fidem et poenitentiam praedicent? Itaque quum testari vult Paulus se officio suo fideliter esse perfunctum, suam in his duobus inculcandis diligentiam et assiduitatem allegat. Absurdum ergo videtur, quod Apostolus poenitentiam et fidem omitti iubet, in quibus pergendum erat toto vitae cursu. Verum quum addit: *ab operibus mortuis*, significat se de initiali poenitentia loqui. Tametsi enim omne peccatum mortuum est opus, vel quia mortem generat, vel quia ex spirituali animae morte procedit: tamen fideles, qui iam Spiritu Dei renati sunt, non dicuntur proprie resipiscere ab operibus mortuis. Regeneratio quidem in illis est inchoata; sed quamlibet exiguum novae vitae semen hoc saltem facit, ut non amplius mortui censeantur coram Deo. Ergo non generaliter totam poenitentiam comprehendit Apostolus, cuius meditatio usque ad finem vigere debet; sed initium tantum poenitentiae notat, quo auspicantur vitae novitatem,

qui nuper imo iam primum ad fidem conversi sunt. Ita et fidei nomen breve illud compendium significat pietatis doctrinae, quod vulgo Articulos fidei nominant. Huc pertinet *mortuorum resurrectio et iudicium aeternum*. Sunt enim haec ex summis coelestis sapientiae mysteriis; imo hic totius religionis nostrae scopus est, ad quem tota vita intenti esse debemus. Verum quia res eadem aliter rudibus traditur, aliter iis, qui iam aliquantum profecerint: Apostolus vulgarem interrogandi ritum notat: Credisne mortuorum resurrectionem? credis vitam aeternam? Haec pueris conveniunt, et quidem semel. Ergo ad ea iterum revolvi, nihil aliud quam retroccedere est.

2. *Baptismatum doctrinae*. Aliqui disiunctim legunt Baptismatum et doctrinae. Ego coniunctim malo, quanquam secus interpretor quam alii, nempe ut sit appositio, quam Grammatici vocant, hoc sensu: *Non iacientes rursus fundamentum poenitentiae*, *fidei in Deum*, *mortuorum resurrectionis*, quae doctrina est Baptismi et impositionis manuum. Itaque si parenthesi includas haec duo membra, Baptismatum doctrinae et manuum impositionis, contextus melius fluet. Nisi enim appositive legas, hoc erit absurdi, quod bis idem repetet. Quae enim baptismalis est doctrina, nisi quam hic recenset de fide in Deum, de poenitentia et de iudicio, ac similibus? Caeterum Baptismos plurali numero Chrysostomus dici putat, quia priorem Baptismum, redeundo ad principia, quodammodo abolerent. Cui ego assentior; neque enim pluribus Baptismis destinata est haec doctrina; sed Baptismos nominat solennes ritus vel statos baptizandi dies. *Manuum impositionem* cum Baptismo coniungit, quia, ut duo erant Catechumenorum ordines, ita duplex erat ceremonia. Nam qui erant extranei, non ante perveniebant ad Baptismum, quam edita fidei professione. In illis ergo Catechesis Baptismum praecedere solebat. At liberi fidelium, quoniam ab utero adoptati erant, et iure promissionis pertinebant ad corpus Ecclesiae, infantes baptizabantur; transacta vero infantia, postquam instituti erant in fide, se quoque ad catechesin offerebant, quae in illis Baptismo erat posterior. Sed aliud symbolum tunc adhibebatur, nempe manuum impositio. Hic unus locus abunde testatur, huius ceremoniae originem fluxisse ab Apostolis; quae tamen postea in superstitionem versa fuit, ut mundus semper fere ab optimis institutis ad corruptelas degenerat. Finxerunt enim esse sacramentum, quo Spiritus regenerationis conferatur. Quo figmento Baptismum lacerarunt; nam quod erat eius proprium, ad impositionem manuum transtulerunt. Sciamus ergo, a primis auctoribus institutum fuisse, ut esset solennis precandi ritus, quemadmodum etiam Augustinus nuncupat. Fidei quidem professionem, quam adolescentes pueritiam egressi edebant, voluerunt approbare hoc symbolo; sed nihil minus cogitarunt, quam vim Baptismi discerpere. Quamobrem hodie retinenda pura institutio est; superstitio autem corrigenda. Atque hic locus ad paedobaptismi approbationem facit. Quorsum enim eadem doctrina in aliis vocaretur Baptismi doctrina, in aliis vero impositionis manuum, nisi quia posteriores accepto iam Baptismo in fide erudiebantur, ut non aliud restaret quam illis manus imponere?

3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Nam impossibile est, eos, qui semel fuerunt illuminati, gustaveruntque donum coeleste, et participes facti fuerunt Spiritus sancti, 5. Ac gustarunt bonum Dei verbum, virtutesque futuri saeculi, 6. Et prolapsi sunt, iterum renovari ad poeni-

tentiam, rursum crucifigentes sibi ipsis Filium Dei, et ostentui habentes.

3. *Hoc faciemus.* Horribilis est ista denuntiatio; sed ita fulminat Apostolus, ne Iudaei, dum sibi nimium indulgent in sua oscitantia, Dei gratiae illudant, ac si diceret, non esse hic procrastinandum, quia non semper futura sit progrediendi opportunitas; neque enim hoc in hominis manu positum, ut, quoties libuerit, a carceribus ad metam transiliat; sed singulare esse Dei donum, cursus nostri confectionem.

4. *Nam impossibile.* Hic locus occasionem multis praebuit repudiandae epistolae, praesertim quum inde se armarent Novatiani ad negandam lapsis veniam. Ideo Occidentales potius fidem epistolae abrogarunt, quod illis infesta erat Novati secta, nec tantum valebant doctrina, ut refellendo argumento pares forent. Sed patefacta Apostoli mente mox patebit, nihil hic esse, quod tam deliro errori suffragetur. Alii, quibus sancta erat epistolae auctoritas, dum absurditatem conantur diluere, nihil quam cavillis effugiunt. Nam Impossibile nonnulli pro raro et arduo accipiunt: quod a verbi significatione longe est alienum. Plures ad poenitentiam restringunt, qua solebant in veteri Ecclesia catechumeni ad Baptismum praeparari, quasi vero Apostoli ieiunium aut tale quiddam baptizandis indicerent. Deinde quid magnum diceret Apostolus, si negaret iterari poenitentiam posse, quae Baptismi est appendix? severissimam Dei vindictam omnibus minatur, qui receptam semel gratiam abiecerint. Ad incutiendum securis et oscitantibus terrorem quid haberet haec sententia gravitatis, si admoneret primae poenitentiae non esse amplius locum? hoc enim ad quodvis delicti genus pateret. Quid ergo dicendum est? Nam quum omnibus sine exceptione Dominus spem misericordiae faciat: absurdum est, quemquam omnino ulla de causa arceri. Nodus huius quaestionis est in verbo *Prolapsi sunt.* Ergo quisquis vim eius intellexerit, facile se omni difficultate expediet. Porro notandum est, duplicem esse lapsum: alter est particularis, alter universalis. Qui in specie aliqua, aut etiam pluribus modis deliquit, a Christiani hominis statu lapsus est. Itaque omnia peccata totidem sunt lapsus. Verum Apostolus non de furto, aut periurio, aut caede, aut ebrietate, aut adulterio hic disputat; sed notat universalem ab Evangelio defectionem, ubi non una aliqua in parte Deum offendit peccator, sed eius gratia se penitus abdicat. Atque ut hoc melius intelligatur, subaudienda est antithesis inter Dei gratias, quas recensuit, et hunc lapsum. Labitur enim, qui deficit a verbo Domini, qui lucem eius exstinguit, qui se gustu doni coelestis privat, qui participationem Spiritus deserit. Hoc autem est in totum Deo renuntiare. Nunc videmus, quosnam a spe veniae excludat, nempe apostatas, qui se a Christi Evangelio, quod prius amplexi erant, et a Dei gratia alienarunt, quod nemini contingit, quin peccet in Spiritum sanctum. Nam qui secundam Legis tabulam violat, vel primam ignorantia transgreditur, nondum reus est huius defectionis, nec certe Deus alios ita gratia sua spoliat nisi reprobos, ut illis nihil faciat residuum. Si quis roget, cur talis apostasiae mentionem hic faciat Apostolus, quum fideles compellet, qui procul aberant a tam scelerata perfidia: respondeo, mature ab eo indicari periculum, ut sibi praecaveant. Quod notatu operae pretium est; nam quum a recta via deflectimus, non tantum excusamus apud alios nostra vitia, sed nobis quoque ipsis imponimus. Furtim Satan obrepit, sensim nos allicit clandestinis artibus, ita ut errando nesciamus nos errare. Ita gradatim delabimur, donec tandem ruimus praecipites. Hoc quotidie animadvertere in multis licet. Proinde non immerito Apostolus omnibus Christi disci-

pulis praedicit, ut sibi in tempore caveant; nam diuturnus torpor fere veternum generat, quem sequitur mentis alienatio. Caeterum obiter notandum est, quibus elogiis Evangelii cognitionem insigniat. Vocat *illuminationem*, unde sequitur, caecos esse homines, donec Christus, qui lux est mundi, illis affulgeat. Vocat *gustum doni coelestis*, quo significat, supra naturam et mundum esse, quae nobis in Christo conferuntur, et tamen fide gustari. Vocat *participationem Spiritus*, quia is est, qui unicuique distribuit, prout vult, quicquid est lucis et intelligentiae, sine quo nemo potest dicere Dominum Iesum (I. Cor. 12, 3.), qui nobis aperit oculos mentis, qui patefacit Dei arcana. Vocat *gustum boni Dei verbi*, quo significat, non quovis modo illic manifestari Dei voluntatem, sed quae suaviter nos delectet. Denique hoc epitheto notatur discrimen Legis et Evangelii, quoniam illa nihil praeter severitatem et iudicium continet; hoc autem suave est divini erga nos amoris et paternae indulgentiae testimonium. Vocat postremo *gustum virtutum futuri saeculi*, quo significat, nos fide quasi admitti in regnum coeleste, ut beatam immortalitatem, quae sensus nostros latet, spiritu cernamus. Sciamus ergo, Evangelium non aliter rite cognosci, quam illuminatione Spiritus, et ita ut e mundo abducti erigamur in coelum, et agnita Dei bonitate in eius verbum recumbamus. Sed hic oritur nova quaestio, qui fieri possit, ut, qui semel eo pervenerit, postea cadat. Neque enim Dominus efficaciter vocat nisi electos, et Paulus testatur (Rom. 8, 14.), vere esse eius filios, qui aguntur eius Spiritu, docetque hoc certum esse pignus adoptionis, si quem Spiritus sui participem Christus fecerit. Atqui electi sunt extra exitialis lapsus periculum. Pater enim, qui eos Christo Filio servandos dedit, maior omnibus est, et Christus (Iohann. 17, 12.) curae sibi omnes fore promittit, ne quis pereat. Respondeo, solos quidem electos Deum Spiritu regenerationis dignari, et in hoc discerni a reprobis, quia reformantur ad illius imaginem, et arrham Spiritus accipiunt in spem futurae hereditatis, et eodem Spiritu obsignatur in eorum cordibus Evangelium; sed hoc obstare nego, quominus reprobos etiam gustu gratiae suae adspergat, irradiet eorum mentes aliquibus lucis suae scintillis, afficiat eos bonitatis suae sensu, verbumque suum utcunque eorum animis insculpat. Alioqui ubi esset illa temporaria fides, cuius meminit Marcus (4, 17.)? Est igitur aliqua etiam in reprobis cognitio, quae postea evanescit, vel quia minus altas radices, quam oportebat, egit, vel quia suffocata degenerat. Atque hoc freno in timore et humilitate nos Dominus retinet, et certe videmus, quam proclive alioqui sit humanum ingenium ad securitatem stultamque confidentiam, quanquam talis debet esse nostra sollicitudo, quae conscientiae pacem non turbet. Nam Dominus simul fidem in nobis erigit, et carnem domat: ideoque illam vult tranquillam quasi in tuto portu manere et quiescere; hanc exercet variis certaminibus, ne otio lasciviat.

6. *Renovari ad poenitentiam.* Tametsi durum hoc videtur, non est tamen, cur Deum insimulet crudelitatis, quisquis talem dat defectionis suae poenam. Neque hoc pugnat cum aliis Scripturae locis, ubi Dei misericordia peccatoribus offertur, simulatque ingemuerint (Ezech. 18, 27.). Illic enim requiritur poenitentia, qua nunquam vere tangitur, qui ab Evangelio prorsus semel defecit. Tales enim Dei Spiritu privati, ut merentur, coniiciuntur in sensum reprobum, ut diabolo mancipati ruere in suum exitium pergant. Ita fit, ut non desinant aliud ex alio peccare, donec obstupefacti Deum contemnant, vel desperatorum in morem furiose oderint. Hunc habent exitum omnes apostatae, ut vel stupore percussi nihil timeant, vel Deum exsecrentur iudicem, quia fugere nequeunt. Denique admonet Apostolus, poenitentiam non esse in hominis arbi-

trio; sed iis a Deo solis dari, qui non prorsus exciderint a fide. Quae admonitio perquam nobis utilis est, ne in crastinum subinde differendo magis ac magis nos a Deo alienemus. His quidem proverbiis ludunt impii, satis fore, si inter ultimos spiritus ipsos sceleratae vitae poeniteat. Sed quum eo ventum est, diris conscientiae tormentis excruciati documento sunt, quam non vulgare sit opus hominis conversio. Ergo quum Dominus nullis veniam promittat, nisi qui ab iniquitate resipiscunt: non mirum est, si pereant, qui vel desperatione, vel contemptu feruntur obstinati in suum interitum. Quod si quis a lapsu resurgit, inde colligendum est, a defectione abfuisse, quamlibet graviter alias peccarit. *Rursum crucifigentes sibi.* Hoc quoque addit, ut Dei severitatem vindicet ab hominum calumniis. Est enim indignum, ut Deus ignoscendo defectoribus Filium suum ludibrio exponat. Indigni ergo sunt, qui misericordiam consequantur. Porro haec ratio est, cur iterum dicat Christum crucifigi, quia nos hac conditione illi commorimur, ut meditemur perpetuam vitae novitatem. Qui ergo in mortem recidunt, opus habent secundo sacrificio, ut capite decimo habebimus. Crucifigentes sibi, hoc est, quantum in se est. Nam hoc fieret, quasique in triumpho traduceretur Christus, si hominibus liberum esset, post defectionem ad eum redire.

7. Siquidem terra, quae imbrem saepius in se venientem combibit, et progignit herbam commodam iis, quorum opera et colitur, recipit benedictionem a Deo; 8. At quae produxerit spinas et tribulos, reproba est, et obnoxia maledictioni, cuius exitus tendit ad combustionem. 9. Caeterum persuasimus nobis de vobis dilecti, quae sint iis meliora, et cum salute coniuncta, tametsi sic loquamur. 10. Non enim iniustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri, et laboris in caritatem impensi, quam ostendistis erga nomen eius, dum ministrastis sanctis, et ministratis.

7. *Siquidem terra.* Aptissima similitudo ad excitandum mature proficiendi studium. Nam sicut terra bonam segetem proferre in messe nequit, nisi mox semente facta germinaverit: ita si pervenire ad bonam frugem volumus, simulatque verbum suum serit Dominus, radices in nobis agere debet, quae statim emergant. Neque enim sperandum est, ut fructificet, si vel suffocatur vel degenerat. Sed quemadmodum valde propria est similitudo, ita prudenter ad institutum Apostoli accommodanda est. Terra, inquit, quae pluviam sugendo statim satione non degenerem herbam profert, Dei benedictione tandem ad segetis maturitatem perducitur. Ita, qui concipiunt Evangelii semen in cordibus suis, et genuinam inde herbam proferunt, semper augescent in melius, donec maturum fructum edant. Ex adverso terra, quae post culturam et irrigationem nihil affert praeter spinas, spem nullam messis relinquit; imo quo magis crescit, quod illic natum est, eo magis est desperata. Ideo unicum remedium est, ut vitiosis ac inutilibus herbis cultor ignem subiiciat. Ita, qui Evangelii semen corrumpunt vel torpore suo, vel pravis affectibus, ut nullum boni profectus signum in vita sua edant, se reprobos esse ostendunt, ut nulla inde messis speranda sit. Non ergo hic de solo Evangelii fructu Apostolus disputat; sed exhortationem suam prosequitur, ut prompto alacrique animo amplectamur Evangelium; deinde ut mox post sementem factam herba appareat; tertio, ut quotidianas irrigationes sequatur incrementum. *Βοτάνην εὔθετον* alii Opportunam vertunt, alii commodam. Utraque significa-

tio convenit; sed prior ad tempus, posterior ad qualitatem referenda erit. Sensus allegoricos, quibus hic ludunt interpretes, omitto, quia a mente scriptoris procul absunt.

9. *Persuasi autem sumus.* Quia superiores sententiae quasi fulmina fuerunt, quibus exanimari poterant lectores, temperanda fuit illa asperitas: ideo nunc dicit, non ita se loquutum, quasi talem de ipsis opinionem conceperit. Et certe quisquis docendo prodesse cupit, sic tractare debet suos discipulos, ut animum illis semper addat potius, quam diminuat. Nihil enim est, quod nos magis alienet ab audienda doctrina, quam dum videmus nos haberi pro desperatis. Testatur ergo Apostolus se ideo monere Iudaeos, quia de illis bene speret, atque ad salutem adducere cupiat. Hinc colligimus, non reprobos tantum aspere et acri vehementia obiurgandos esse; sed electos quoque ipsos, et quos in filiis Dei censemus.

10. *Non enim iniustus.* Haec verba tantundem valent, ac si diceret, ex bonis principiis se bonum finem sperare. Sed hinc nascitur difficultas, quod videtur hominum officiis Deum obstringere. Ego, inquit, de salute vestra sum persuasus, quia Deus operum vestrorum non potest oblivisci: hoc modo videtur eorum salutem in operibus fundare, et Deum statuere illis debitorem. Sophistae etiam, qui operum merita opponunt Dei gratiae, exagitant hanc partem: Non est iniustus Deus. Nam inde colligunt iniustum fore, nisi praemium aeternae salutis operibus rependat. Ego breviter respondeo, Apostolum non hic ex professo disputare, quaenam sit salutis nostrae causa: ideo non debere ex hoc loco iudicium fieri de operum meritis, neque hinc posse statui, quid operibus debeatur. Scriptura ubique non alium salutis fontem ostendit, quam gratuitam Dei misericordiam. Quod autem passim Deus mercedem operibus promittit, pendet id a gratuita promissione, qua nos adoptat in filios, nosque sibi reconciliat, peccata non imputando. Merces ergo reposita est operibus, non ex merito, sed mera Dei liberalitate, quanquam ne haec quidem liberalis operum retributio locum habet, nisi postquam Christi beneficio recepti sumus in gratiam. Hinc colligimus, Deum non solvere nobis, quod debeat, sed praestare fidem ultro datam, et ideo praestare, quoniam et nobis et nostris operibus ignoscat: imo non tam opera intuetur, quam suam in operibus gratiam. Hinc fit, ut non obliviscatur operum, quia se et opus Spiritus sui in illis agnoscit. Haec etiam est iustitia, quam Apostolus intelligit, quia se ipsum non potest abnegare. Itaque respondet hic locus Pauli sententiae (Philipp. 1, 6.): Qui coepit in vobis opus bonum, perficiet. Quid enim aliud reperiet in nobis Deus, quo provocetur ad nos amandos, nisi quod prius nobis contulit? In summa, falluntur sophistae, qui mutuam relationem imaginantur inter Dei iustitiam et operum nostrorum merita, quum potius se et sua dona respiciat Deus, ut prosequatur usque in finem, quod sponte, nullo nostro officio provocatus, in nobis coepit. Haec, inquam, Dei iustitia est in compensandis operibus, quia fidelis est ac verax; se autem nobis debitorem fecit, non aliquid a nobis accipiendo, sed omnia liberaliter promittendo, ut Augustinus inquit. *Laboris in caritatem.* Ad verbum est: Labor caritatis, quo nomine significat, labori non esse parcendum, si officiosi esse volumus erga proximos; neque enim pecunia modo iuvandi sunt, sed consilio, opera et rebus variis. Multa igitur adhibenda est sedulitas; devorandae multae molestiae, subeunda etiam interdum multa discrimina. Ita, qui se volet exercere in officiis caritatis, ad laboriosum vitae genus se comparet. Caritatem eorum probat ex eo, quod sanctis ministraverint, ac ministrent. Unde admonemur, non esse recusandum, quin fratribus nostris serviamus. Quum *sanctos* exprimit, non significat, his solis nos esse debitores; caritas enim nostra patere et diffundi

ad universum humanum genus debet. Sed quia nobis praecipue commendantur domestici fidei, horum peculiaris habenda est cura. Nam quum caritas, ut ad benefaciendum provocetur, partim Deum respiciat, partim communem naturam: quo propius quisque ad Deum accedit, eo dignior est, qui a nobis iuvetur. Denique ut quemque agnoscimus Dei Filium, ita fraterno eum amore amplecti decet. Quum dicit: *Ministrasse et adhuc ministrare*, perseverantiam laudat, quae hac in parte maxime necessaria est. Nihil enim proclivius est quam benefaciendo fatigari. Itaque quum satis multi reperiantur prompti ad iuvandos fratres: adeo tamen rara est virtus constantia, ut bona pars mox quasi refrigerato calore flaccescat. Atqui vel haec una vox assidue stimulare nos debebat, quum testatur Apostolus, caritatem, quae exhibetur sanctis, ostendi erga nomen Domini. Nam significat, Deum nobis acceptum ferre, quicquid impendimus proximis, secundum illam sententiam (Matth. 25, 40.): Quod uni ex minimis istis fecistis, mihi fecistis. Item (Proverb. 19, 17.): Qui largitur pauperi, foeneratur Domino.

11. Desideramus autem unumquemque vestrum idem ostendere studium ad certitudinem spei usque in finem, 12. Ne segnes reddamini (vel *molles et fluxi*), sed potius imitatores eorum, qui per fidem et patientiam hereditario obtinuerunt promissiones. 13. Abrahae enim promittens Deus, quandoquidem maiorem, per quem iuraret, non habebat, iuravit per se ipsum, 14. Dicens: Nisi benedicens benedixero tibi, et multiplicans multiplicavero te. 15. Atque ita quum patienter exspectasset, consequutus est promissionem.

11. *Desideramus autem* etc. Quemadmodum laudes permiscuit exhortationi, ne immodice exasperaret eorum animos: ita, ne quid assentationis habeat illa comitas, libere, quid adhuc illis desit, admonet. Caritatem, inquit, vestram multis experimentis testatam fecistis; superest tamen, ut fides respondeat. Sedulo ne deessent hominibus vestra officia, laborastis; sed non minore studio incumbere vos decet ad fidei profectum, ut firmam plenamque eius certitudinem approbetis Deo. Atque his verbis ostendit Apostolus, duas esse Christianismi partes, quae duabus Legis tabulis respondeant. Itaque qui alteram ab altera separat, nihil habebit nisi mutilum et lacerum. Atque hinc apparet, quales sint magistri, qui praeterita fidei mentione solam urgent innocentiam et probitatem erga homines. Haec, inquam, profana est philosophia, quae in externae iustitiae larva subsistit, si tamen philosophia dici meretur, quae adeo perperam officia sua distribuit, ut Deum, qui primas tenebat, iure suo fraudet. Meminerimus ergo, non aliter constare suis partibus Christianam vitam, quam si studium nostrum in fidem simul et caritatem conferamus. *Ad certitudinem spei.* Quia fidem Christianam professi variis opinionibus distrahebantur, vel multis adhuc superstitionibus impliciti erant: iubet in certa fide ita esse fixos, ut amplius non vacillent, neque suspensi inter alternos dubitationum ventos agantur. Omnibus tamen commune est hoc praeceptum. Nam ut stabilis est Dei veritas: ita fidem, quae illi innititur, ut vera sit, certam et omni dubitatione superiorem esse oportet. Haec est πληροφορία, indubia scilicet persuasio, ubi secum pia mens constituit, fas non esse vocare in controversiam, quae Deus, qui fallere aut mentiri nequit, loquutus est. Spei nomen hic pro fide capitur propter affinitatem. Videtur tamen data opera Apostolus pe-

fuisse, quia de perseverantia sermo erat. Hinc etiam colligere licet, quantum a fide distet generalis illa apprehensio, quae impiis etiam et diabolis communis est. Nam et illi Deum esse credunt iustum et veracem; nihil tamen inde concipiunt bonae spei, quia paternam eius gratiam in Christo non apprehendunt. Sciamus ergo, veram fidem cum spe semper coniunctam esse. Dicit: *usque in finem*, vel perfectionem, ut sciant, nondum se metam attigisse, ideoque de ulteriore progressu cogitent. Meminit *studii*, ut sciant, non segniter desidendum esse, sed serio nitendum. Neque enim parva res est, supra coelos conscendere, praesertim vix humi repentantibus; accedunt innumera obstacula. Nihil vero difficilius quam mentes in coelo tenere elevatas, quum tota naturae nostrae vis deorsum inclinet, et nos infinitis machinis Satan in terram retrahat. Ideo segnitiem vel mollitiem animi cavere praecipit.

12. *Sed imitatores eorum.* Torpori hanc imitationem opponit. Ergo perinde est, ac si diceret, constanti animi alacritate opus esse. Sed hoc longe plus habet ponderis, quum admonet, Patres nostros invicta fidei fortitudine compotes promissionum esse factos. Nam exempla rem nobis melius exprimunt. Si nuda doctrina proponeretur, non ita afficeret, quemadmodum ubi cernimus in persona Abrahae impletum, quod a nobis exigitur. Porro exemplum Abrahae adducitur, non quia unicum sit, sed quia prae aliis illustre. Habuit enim Abraham hoc commune cum omnibus piis; sed non immerito constitutus fuit pater fidelium. Quare non mirum est, si eum peculiariter Apostolus deligat ex omnibus, in quem lectorum oculos convertat, ubi de clarissimo fidei speculo agitur. *Fides et patientia* per hypallagen pro fide constanti, et quae patientiam comitem secum habet. Nam fides primum requiritur; sed quia multi, qui fidem initio mirificam prae se tulerant, mox fatiscunt, verae fidei non fluxae nec evanidae probatio est tolerantia. Quum *fide obtineri* dicit *promissiones*, tollit opinionem meritorum; sed multo id clarius, quum dicit, hereditate obvenire. Neque enim alio quam adoptionis iure heredes sumus.

13. *Abrahae enim.* Vult probare, frustra nobis offerri Dei gratiam, nisi fide amplexi promissionem, patienter eam foveamus in cordis nostri sinu. Probat autem hoc argumento, quia, quum Deus immensam Abrahae sobolem pollicitus est, videri poterat res incredibilis. Sara toto vitae suae decursu sterilis fuerat; ambo ad effoetam senectutem pervenerant, quum sepulcro fere propiores essent quam thoro coniugali, nullus esset ad generandum vigor, Sarae vulva, quae vegeta aetate sterilis fuerat, iam esset emortua: quis crederet gentem ex illis prodituram, quae numerum stellarum aequaret, ac par esset arenae maris? Id vero abhorrebat ab omni ratione. Abraham nihilominus exspectat, nec frustrationem veretur, quamdiu ab ore Dei pendet. Notanda ergo est ista temporis circumstantia, ut constet Apostoli ratiocinatio. Atque huc pertinet, quod subiicit, compotem huius benedictionis esse factum, sed postquam exspectasset, quod nemo putasset unquam fore. In hunc modum danda est Deo gloria, ut quieti speremus, quod nondum sensibus nostris ostendit; sed occultat et in longum tempus differt, quo nostra tolerantia exerceatur. Cur Deus per se ipsum iuret, statim videbimus. Quid valeat haec iurandi formula: *Nisi benedicens benedixero*, exposuimus in tertium caput. Neque enim exprimitur hic Dei nomen, sed subaudiendum est, quia, nisi praestet, quod promittit, se veracem non habendum testatur.

16. Nam homines quidem per eum iurant, qui maior est et omnis ipsis controversiae finis est iusiurandum in confir-

mationem. 17. In quo Deus volens uberius ostendere heredibus promissionis immutabilem consilii sui firmitudinem, interposuit iusiurandum, 18. Ut per duas res immutabiles, in quibus impossibile sit Deum mentiri, validam consolationem habeamus nos, qui confugimus ad obtinendam propositam spem, 19. Quam velut ancoram habemus tutam et firmam, et quae ingreditur ad ea, quae intra velum sunt, 20. Quo Praecursor noster ingressus est Iesus secundum ordinem Melchisedec factus in aeternum Pontifex.

16. *Nam homines.* Argumentatur a minori ad maius, Si homini, qui natura mendax est, iuranti habetur fides, quia intercedit confirmatio per Dei nomen: quanto plus fidei meretur Deus ipse, qui aeterna est veritas, quum per se ipsum iurat? Pluribus autem verbis exornat hanc sententiam, ac primum quidem dicit, homines *iurare per maiorem*, quo significat, eos, quia iusta auctoritate apud se carent, aliunde mutuari. Addit, tantum religionis subesse iuramento, ut ad confirmationem sufficiat, finemque imponat omnibus controversiis, ubi desunt hominum testimonia et aliae probationes. Ergo quem omnes testem advocant, annon sibi ipse idoneus erit testis? qui sua auctoritate dubitationem omnem tollit inter alios, annon suis dictis fidem faciet? si tantum habet praestantiae Dei nomen hominis lingua pronuntiatum: quanto plus habere debet, ubi Deus ipse per nomen suum iurat? hoc quantum ad principalem causam. Sed hic obiter duo notanda sunt: iurandum esse per Dei nomen, quum usus postulat, ut iuremus; deinde iuramentum Christianis permitti, quia legitimum est dirimendis litibus remedium. Iubet Deus claris verbis per nomen suum iurare; si admisceantur aliena nomina, iurisiurandi profanationem esse testatur. Huius rei tres potissimum sunt causae. Nam ubi nos proferendae in lucem veritatis deficit ratio: non alio eius asserendae causa fas est confugere, quam ad Deum, qui ipse est aeterna veritas. Deinde quum solus sit cordium cognitor (Ierem. 17, 10.), eripitur illi suum officium, si in rebus occultis et quae hominum iudicium latent, provocamus ad alium iudicem. Tertio, quia iurando non ipsum modo citamus testem, sed etiam obtestamur, ut sit periurii vindex, si fallimus. Quare non mirum est, si tam vehementer excandescat adversus eos, qui per aliud nomen iurant; tantundem enim illi adimitur ex suo honore. Quod autem diversae interdum formulae usurpantur in Scriptura, nihil cum hac doctrina pugnat. Neque enim iurant per coelum et terram, quasi numen illis aliquod deferant, vel minimam divinitatis partem illis attribuant; sed hac obliqua (ut ita dicam) obtestatione in unum Deum respiciunt. Sunt enim variae obtestationis species. Praecipua illa, dum iudicem appellamus, et recta provocamus ad eius tribunal; altera est, dum nominamus res maxime nobis caras, ut vitam nostram, aut caput, aut aliquid simile; tertia, dum creaturas statuimus testes coram Deo. Sed his omnibus modis proprie non per alium quam per Deum iuratur. Quare suam improbitatem non minus quam inscitiam produnt, qui licitum esse contendunt, sanctos mortuos Deo adiungere, ut ius illis puniendi deferatur. Praeterea hic locus (ut dictum est) docet aliquem inter Christianos iurisiurandi usum esse legitimum. Quod observandum est contra homines fanaticos, qui regulam sancte iurandi, quam Deus Lege sua praescripsit, libenter abrogarent. Nam Apostolus certe hic de ratione iurandi tanquam de re pia et Deo probata disserit. Porro non dicit olim fuisse in usu, sed adhuc vigere pro-

nuntiat. Sit ergo hoc subsidium asserendae veritatis, ubi nos aliae probationes deficiunt.

17. *Deus volens uberius.* En quam indulgenter, ut optimum patrem decet, se Deus accommodet nostrae tarditati: quia nos videt simplici suo sermoni non acquiescere, ut eum plenius sanciat in cordibus nostris, addit iusiurandum. Unde etiam apparet, quantopere nostra intersit, tantam exstare certitudinem eius erga nos benevolentiae, ut nulla sit amplius vacillandi aut trepidandi occasio. Nam ut Deus vetat nomen suum nulla vel levi de causa iurari, severamque omnibus ultionem denuntiat, qui eo temere abusi fuerint, ut reverentiam deferri praecipit eius maiestati: ita sibi in summo esse pretio ac honore docet. Necessaria ergo res est salutis certitudo, cuius fulciendae causa iurare dignatur is, qui temere iurare prohibet. Atque etiam hinc colligere licet, quanti sit illi nostra salus, cui ut consulat, non modo incredulitati nostrae ignoscit, sed iure suo cedens, nobisque longe plus tribuens, quam oportebat, comiter medetur. *Heredibus*. Videtur peculiariter designare Iudaeos. Tametsi enim ad Gentes quoque tandem pervenit hereditas: illi tamen sui et primi legitimique heredes fuerunt; hi autem extranei et secundi, ac praeter ius naturae facti. Sic Petrus Act. 2, 39. Iudaeos alloquens in prima sua concione, Vobis, inquit, et filiis vestris facta est promissio, et iis, qui longe sunt, quos Dominus advocaverit. Adventitiis quidem heredibus reliquit locum; sed Iudaeos statuit in primo ordine, quemadmodum et capite 3, 25.: Vos estis filii Prophetarum et testamenti etc. Sic et hoc loco Apostolus, ut promptiores habeat Iudaeos ad recipiendum foedus, eorum maxime causa iureiurando interposito sancitum fuisse docet, quanquam hodie ad nos quoque pertinet haec sententia, quia in locum ipsorum incredulitate relictum sumus ingressi. Observa *consilium Dei* vocari, de quo nobis testimonium in Evangelio redditur, ne quis dubitet, hanc doctrinam ex intimo Dei affectu esse depromptam; sed potius certo statuant fideles, quoties audiunt Evangelii vocem, promulgari sibi arcanum Dei consilium, quod apud eum latebat, atque hinc palam fieri, quid de salute nostra ante mundi creationem decreverit.

18. *Per duas res immutabiles.* In Deo tam dicere quam iurare immutabile est; hominum longe alia esset ratio. Facit enim eorum vanitas, ut parum firmus sit eorum sermo; at Dei sermo his elogiis ornatur, quod purus sit et castus similis auro septies purgato (Psal. 12, 7.). Quin et Bileam, quum professus hostis esset, testimonium hoc illi reddere cogitur (Num. 23, 19.): Non est Deus similis filiis hominum, qui mentiatur, nec instar hominum, ut variet. Dixit ergo, et non faciet? loquutus est, et non implebit? Ergo sermo Dei certa est veritas, *καὶ αὐτόπιστος*; quum vero additur iusiurandum, quasi cumulus ad plenam mensuram accedit. Hinc nobis valida consolatio, quod Deus, qui fallere loquendo non potest, promittere non contentus etiam iurat. *Nos, qui confugimus.* Hoc verbo significat, non aliter Deo vere nos fidere, quam dum praesidiis omnibus aliis destituti ad solidam eius promissionem confugimus, et statuimus illic nobis unicum asylum. Ergo in participio *καταφυγόντες* exprimitur nostra inopia et necessitas, quia non confugimus ad Deum nisi ea coacti. Sed quum addit: *ad propositam spem*, significat, non procul quaerendum esse subsidium, quo indigemus, quia Deus sponte occurrat, et nobis quasi in manum porrigat fidendi materiam. Sicuti autem hac sententia animare voluit Iudaeos ad amplectendum Evangelium, ubi illis salus offerebatur: ita incredulis excusationem sustulit, qui tam praesentem gratiam respuerent. Et certe hoc verius dici potuit post Evangelii revelationem, quam in promulgatione Legis: Non est quod dicas amplius: Quis ascendet in coelum, aut

quis descendet in abyssum, aut quis traiiciet mare? prope est Verbum in ore tuo et in corde tuo (Deut. 30, 12. Rom. 10, 6.). Caeterum in vocabulo Spei est metonymia; effectus enim pro causa accipitur. Nam ego promissionem intelligo, cui spes nostra innititur. Neque enim iis assentior, qui spem accipiunt pro re sperata: imo et hoc simul addendum est, non loqui Apostolum de promissione nuda vel in aere suspensa, sed quae fide a nobis recipitur, aut si mavis uno verbo, spes hic significat promissionem fide apprehensam. In verbo κρατῆσαι, sicut in nomine Spei, eandem quam prius constantiam notat.

19. *Quam veluti ancoram.* Elegans similitudo, dum fidem verbo Dei innixam ancorae comparat. Nam certe quamdiu peregrinamur in hoc mundo, non stamus in firma terra; sed quasi in medio mari, et quidem valde turbulento fluctuamur. Diabolus enim innumeras procellas excitare non cessat, quae navem nostram protinus everterent ac submergerent, nisi ancoram in fundo penitus figeremus. Neque enim usquam oculis nostris statio apparet; sed quaquaversum se extendant sensus nostri, sola aqua se ostendit, imo undae etiam insurgunt ac minantur. Quemadmodum autem ancora per medias aquas proiicitur in locum obscurum et abditum, et dum illic latet, navem fluctibus expositam retinet in statu, ne obruatur: ita in Deo invisibili spes nostra figenda est. Hoc interest, quod ancora in mari deorsum iacitur, quia fundum in terra habet; spes autem nostra sursum attollitur et evolat, quia in mundo nihil, cui insistat, reperit; nec haerere debet in creaturis, sed in solo Deo quiescit. Quemadmodum autem funis, ex quo pendet ancora, per longum et caecum intervallum navem ipsam coniungit cum terra: sic Dei veritas ad nos cum ipso colligandos vinculum est, ut nulla locorum distantia, nulla caligo impediat, quominus illi adhaereamus. Sic cum Deo colligati, etiamsi conflictandum nobis sit cum assiduis procellis, sumus tamen extra naufragii periculum. Ideo dicit, *ancoram* hanc *tutam esse ac firmam.* Fieri enim potest, ut fluctuum impetu aut revellatur ancora, aut rumpatur funis, aut navis concussa dissiliat. Hoc in mari accidit; sed alia est Dei virtus ad nos fulciendos, alia est vis spei, alia verbi eius firmitas. *Qui ingreditur ad ea.* Quemadmodum diximus, donec a Deum perveniat fides, nihil nisi instabile et fluxum reperit. Ergo necesse est, ut in coelum usque penetret. Sed quia negotium habet Apostolus cum Iudaeis, alludit ad vetus tabernaculum, ac dicit non debere in iis, quae videntur, immorari, sed penetrare in ultima adyta, quae post velum latent, ac si diceret, superandas esse externas omnes ac veteres figuras, ut fides in solo Christo sistatur. Et haec ratio diligenter notanda est, quia Christus coelum ingressus est, fidem nostram illuc quoque esse dirigendam. Nam hinc docemur non alio coniiciendum esse fidei intuitum. Et certe frustra Deum in sua maiestate quaererent homines, quia nimis procul ab ipsis est remota; sed Christus nobis manum porrigit, ut nos in coelum ducat, atque hoc etiam olim sub Lege adumbratum fuit. Nam Pontifex non suo tantum, sed populi etiam nomine in Sanctum sanctorum ingrediebatur, utpote qui duodecim tribus quodammodo in pectore et humeris gestabat, quum in eorum memoriam contexti essent in pectorali duodecim lapides, et in duobus onychinis lapidibus insculpta essent super humeros eorum nomina, ut in unius hominis persona omnes Sanctuarium simul ingrederentur. Bene ergo Apostolus, quum Pontificem nostrum coelos ingressum esse admonet, quia non sibi tantum ingressus est, sed nobis. Et ideo timendum non est, ne clausus sit fidei nostrae coelorum aditus, quae a Christo nunquam disiungitur. Quia autem nos praeeuntem Christum sequi decet, ideo *praecursor* vocatur.

Cap. VII.

1. Hic enim erat Melchisedec rex Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahae revertenti a caede Regum, et benedixit illi, 2. Cui et decimas ex omnibus impartitus est Abraham, qui primum quidem ex interpretatione dicitur Rex iustitiae, deinde etiam Rex Salem, quod est Rex pacis, 3. Sine patre, sine matre, sine genere, nec initium dierum, nec vitae finem habens, sed assimilatus Filio Dei manet Sacerdos in perpetuum.

1. *Hic enim erat.* Hactenus Iudaeos stimulavit suis exhortationibus, ut attente expenderent, quid valeat Christi comparatio cum Melchisedec. In fine proximi capitis, ut ex digressione illa rediret ad suum institutum, rursus citavit locum ex Psalmo. Nunc ergo sermonem, quem leviter attigerat, copiose prosequitur; nam singulatim enumerat, quae sint consideranda in Melchisedec, in quibus similis sit Christo. Porro mirum non est, quod tam accurate in hoc sermone insistit. Non erat certe res vulgaris, in regione tot superstitionum corruptelis referta inveniri hominem, qui purum Dei cultum tueretur. Erat enim hinc Sodomae et Gomorrhae, inde Cananaeis vicinus. Ita undique septus erat impiis hominibus. Deinde sic totus mundus ad impietatem prolapsus erat, ut vix credibile esset, Deum alibi sincere coli, quam in familia Abrahae. Nam huius pater et avus, apud quos summa integritas esse debuerat, iam pridem ad idololatriam degeneraverant. Ergo fuit hoc memorabile, adhuc Regem aliquem manere, qui non tantum verae religioni serviret, sed obiret ipse munus Sacerdotis. Et sane oportuit in eo, qui typus erat Filii Dei, omnia esse praeclara. Christum vero fuisse hoc typo adumbratum patet ex Psalmo; neque enim hoc temere Davidi excidit: Tu es Sacerdos aeternus secundum ordinem Melchisedec; quin potius hac voce sublime mysterium Ecclesiae commendatum fuit. Nunc singulas partes videamus, in quibus Apostolus Christum ipsi Melchisedec facit similem. Prima similitudo est in nomine. Neque enim mysterio caret, quod *Rex iustitiae* vocatus est, quia, etsi hoc honoris tribuitur Regibus, qui moderate et ex aequitate dominantur, hic tamen titulus vere in solum Christum competit, qui non modo iustum imperium exercet ut alii, sed Dei iustitiam nobis communicat, partim dum efficit, ut gratuita reconciliatione iusti censeamur, partim dum nos renovat Spiritu suo, ut pie sancteque vivamus. Ergo Rex iustitiae dicitur ab effectu, quia in omnes suos iustitiam diffundit. Unde sequitur, extra eius regnum nonnisi peccatum in hominibus regnare. Itaque Zacharias, quum eum velut solenni Dei edicto in regni sui possessionem mittit, hoc elogio ipsum ornat (Zachar. 2, 10.): Laetare filia Sion, ecce Rex tuus venit tibi iustus, significans, iustitiam, quae alioqui nobis deest, adferri Christi adventu. Secunda similitudo, quam Apostolus notat, est in regno *pacis*; haec vero pax fructus est illius iustitiae, cuius meminit. Hinc sequitur, quaquaversum patet regnum Christi, illic debere esse pacem, ut habetur Iesaiae secundo et nono capite, ac similibus locis. Caeterum quum pax Hebraeis etiam prosperum ac felicem statum significet, posset hoc loco sic accipi; mihi tamen magis placet, ut intelligatur pax interior, quae conscientias tranquillas coram Deo et securas reddit. Huius autem boni praestantia satis pro merito aestimari nequit, nisi ex adverso consideres, quam miserum sit assidua inquietudine torqueri, quod necesse est nobis omnibus ac-

sidere, donec per Christum reconciliati Deo conscientias habeamus pacatas.

3. *Sine patre.* Ita malo quam *Ignoti patris.* Expressius enim quiddam voluit dicere Apostolus, quam genus Melchisedec obscurum fuisse vel ignotum. Nec me movet obiectio, quod ita non responderet figurae veritas, quia Patrem in coelis habeat Christus, matrem vero in terris; nam Apostolus uno verbo mentem suam mox explicat, ubi addit: *Sine genere.* Eximit ergo ipsum Melchisedec a communi nascendi lege, quo significat aeternum fuisse, ut recens eius origo in hominibus quaerenda non sit. Certum quidem est, a parentibus fuisse progenitum; sed hic de eo tanquam privato homine Apostolus non disputat; quin potius illum induit persona Christi. Itaque nihil aliud sibi in eo intueri permittit, quam quod Scriptura docet. Nam in omnibus, quae ad Christum pertinent, tractandis ea adhibenda est religio, ut nihil sapiamus nisi ex verbo Domini. Nunc quum Spiritus sanctus Regem sui temporis praestantissimum inducens de ortu eius taceat, nec postea mentionem ullam faciat mortis; nonne hoc perinde valet, ac si commendata esset eius aeternitas? Quod autem in Melchisedec fuit adumbratum, vere in Christo exhibitum est. Ergo hac mediocritate contentos esse nos docet, quod, dum Scriptura Melchisedec talem nobis proponit, quasi qui nunquam vel natus sit, vel mortuus, velut in pictura demonstrat, nullum Christo esse nec principium nec finem. Caeterum hinc quoque discimus, quanta requiratur in spiritualibus Dei mysteriis reverentia et sobrietas. Nam quod nusquam scriptum legitur, non tantum libenter ignorat Apostolus, sed a nobis etiam nesciri vult. Et sane de Christo nihil ex sensu nostro temere proferre fas est. Atqui Melchisedec non hic in privata (ut aiunt) qualitate, sed quatenus sacer est Christi typus, consideratur. Nec vero fortuito vel per incogitantiam id videri omissum debet, quod nulla illi cognatio tribuitur, nullus habetur de morte sermo; verum id potius consulto fecit Spiritus, ut nos supra vulgarem hominum ordinem attolleret. Ideo non videtur probabilis eorum coniectura, qui Melchisedec tradunt fuisse Sem filium Noah. Nam si ad hominem certum ac notum ventum fuerit, non stabit haec tertia similitudo Melchisedec et Christi. *Assimilatus.* Nempe quoad ferebat significandi ratio; semper enim analogia inter rem et signum tenenda est. Nam ridiculi sunt, qui e coelo delapsum comminiscuntur, ut re ipsa assimilent. Satis est, quod lineamenta Christi in eo conspicimus; sicuti vivi hominis effigies in tabula cerni potest, et tamen procul distat homo a sua pictura. Refutare eorum deliria, qui vel Christum tunc iam apparuisse somniant, vel Spiritum sanctum, vel Angelum, non videtur operae pretium esse, nisi forte quis sobrii hominis esse existimet, cum Postello et similibus phreneticis disputare. Neque enim minore supercilio se nebulo ille Melchisedec esse asserit, quam olim vesani illi spiritus (quorum meminit Hieronymus) Christum esse fingebant.

4. Considerate autem, quantus sit hic, cui et decimas dedit de spoliis Abraham Patriarcha. 5. Atque ii quidem, qui sacerdotium accipiunt, qui scilicet sunt ex filiis Levi, praeceptum habent a populo decimas sumendi iuxta Legem, hoc est, a fratribus suis licet egressis ex lumbis Abrahae. 6. Cuius autem genus non recensetur ex ipsis, decimas sumpsit ab Abraham, et habentem promissiones benedixit. 7. Porro sine controversia, quod minus est, a potiore benedicitur. 8. Atque hic quidem homines, qui moriuntur, de-

cimas accipiunt; illic autem is, de quo testatum est, quod vivat. 9. Et ut ita loquar, in Abraham decimatus est ipse Levi, qui decimas solet accipere. 10. Nam is adhuc in lumbis patris erat, quum occurreret Abrahae Melchisedec.

4. *Considerate autem.* Quarta notatio in comparatione Christi et Melchisedec, quod illi decimas obtulerit Abraham. Porro quum pluribus de causis institutae fuerint decimae, hic eam duntaxat respicit Apostolus, quae praesenti causae servit. Una illa causa fuit, cur decimae solverentur Levitis, quia et ipsi filii Abrahae erant, cuius semini promissa erat terra. Ergo iure hereditario, terrae portio illis attribuenda erat. Quoniam terrae possessione privantur, fit in decimis compensatio. Altera etiam haec erat causa, quod, quum in Dei cultu et publico Ecclesiae ministerio occuparentur, aequum fuit ipsos communi populi sumptu ali. Decimas ergo illis reliqui Israelitae debebant, tanquam iusta muneris stipendia. Sed illae causae nihil ad praesentem disputationem: ideo illas praeterit Apostolus. Una haec in rationem nunc venire debet, quod, quum decimas populus quasi sacrum vectigal offerret Deo, eas Levitae recipiebant. Unde apparet, non parvum fuisse honorem, quia in locum suum Deus eos quodammodo subrogabat. Ergo quod Melchisedec sacerdoti primarius Dei servus et Propheta Abraham obtulit decimas, eo confessus est, honoris gradu supra se excellere. Quod si prae illo in ordinem cogitur *Abraham Patriarcha*, raram et eximiam illius dignitatem esse oportet. Epithetum Patriarchae ad amplificationem positum est; est enim hoc in primis honorificum, quod Abraham in Ecclesia Dei pater nominatur. Tale igitur est argumentum, Abraham, qui reliquos omnes antecellit, ipso tamen Melchisedec est inferior. Ergo Melchisedec summum honorem obtinet, ac Levitis omnibus praeferendus est. Antecedens probatur; nam quod debebat Abraham Deo, solvit in manum Melchisedec: decimarum ergo solutione se minorem professus est.

5. *Qui scilicet sunt.* Hoc aptius est, quam ita vertere: Eo quod sint ex numero filiorum. Neque enim causam reddit Apostolus, ac si decimas ideo Sacerdotes accipiant, quod sint ex filiis Levi; sed totam illam tribum confert cum Melchisedec in hunc modum: Quum Levitis Deus concessit ius exigendi a populo decimas, ita Israelitis omnibus eos praefecit, tametsi ex eodem parente essent omnes simul progeniti; atqui Abraham, qui omnium pater est, Sacerdoti alienigenae solvit decimas: ergo huic Sacerdoti omnes posteri Abrahae subiecti sunt. Ita ius Levitis delatum particulare fuit in reliquos fratres; sed Melchisedec sine exceptione summo loco statuitur, ut sibi omnes subiiciat. Quidam Apostolum loqui putant de decimis decimarum, quas maioribus Sacerdotibus Levitae solvebant; sed nulla est ratio, cur generalem sermonem ita restringamus. Ergo probabilius est, quod attuli.

6. *Benedixit.* Hoc quintum est, quod in comparatione Christi et Melchisedec Apostolus observat. Sumit autem quasi unum ex confessis principiis: Quod minus est, benedici a maiori. Subiicit deinde Melchisedec benedixisse Abrahae: unde conficitur, Abraham esse minorem. Sed amplificandi causa iterum Abraham ornat singulari elogio. Nam quo praestantior est Abraham, eo altius evehitur dignitas ipsius Melchisedec. In hunc finem dicit Abraham promissiones habuisse, quo significat, illum esse primum sanctae gentis auctorem, quocum Deus foedus aeternae vitae pepigit. Haec enim non vulgaris fuit dignatio, quod unum elegit Deus ex omnibus, apud quem ius adoptionis et amoris sui testimonium deponeret. Atqui hoc totum non obstitit, quominus se cum tota sua excellentia

submitteret sacerdotio Melchisedec. Perspicere igitur licet, quantus hic sit, cui duabus in rebus cessit Abraham, et quod se benedici ab eo passus est, et quod decimas obtulit quasi Dei vicario.

7. *Quod minus est.* Primo sciendum est, quid hoc loco significet *Benedictionis* nomen. Est autem solennis precatio, qua is, qui praeditus est insigni aliquo et publico honore, privatos et suae administrationis homines Deo commendat. Est aliud benedicendi genus, dum vicissim alii pro aliis precamur: quod piis omnibus est promiscuum. Sed haec benedictio, cuius Apostolus meminit, maioris est potestatis symbolum. Ita Isaac benedixit filio suo Iacob (Genes. 27, 27.), et Iacob ipse benedixit suis nepotibus Ephraim et Manasse (Genes. 48, 15.). Neque enim fuit illud mutuum, ut par referret filius patri; sed maior auctoritas ad legitimam benedictionem requirebatur. Quod melius constare potest ex sexto Numerorum capite, ubi postquam (Num. 6, 23.) Sacerdotibus datum est mandatum benedicendi populi, statim promissio additur, benedictos fore, quibus benedixerint. Hoc, inquam, iure subnixa est sacerdotalis benedictio, ut non tam hominis sit quam Dei. Nam ut Sacerdos in victimis immolandis Christi vices gerebat, ita in populo benedicendo nihil quam minister et legatus erat summi Dei. In hunc sensum accipi debet, quod refert Lucas (24, 50.), Christum sublatis manibus Apostolos benedixisse. Ritum illum tollendi manus procul dubio a Sacerdotibus mutuatus est, ut se ostenderet eum esse, per quem Deus Pater nobis benedicat. De hac quoque benedictione mentio fit Psalmo 116, 17. et 118, 1. Nunc istam sententiam accommodemus ad id, quod Apostolus tractat. Benedictio sacerdotalis quum divinum sit opus, simul maioris est honoris testimonium. Ergo Melchisedec Abrahae benedicendo superiorem locum sibi sumpsit; non fecit hoc temere, sed pro iure sacerdotali: ergo eminet supra Abraham. Atqui Abraham is est, cum quo dignatus est Deus salutis foedus pacisci: ergo, quum reliquis omnibus praecellat, a solo Melchisedec superatur.

8. *De quo testatum est, quod vivat.* Silentium de morte (ut iam prius dixi) pro vitae testimonio accipit. Non valeret hoc quidem in aliis; sed in Melchisedec, quatenus imago est Christi, merito valere debet. Nam quia hic agitur de spirituali Christi regno et sacerdotio, nihil loci humanis coniecturis relinquitur; nec scire aliud fas est, quam quod Scripturis proditum legimus. Neque vero hinc colligas, hominem illum, qui Abrahae occurrit, adhuc vivere, sicuti pueriliter quidam nugati sunt. Nam hoc ad alienam personam, quam sustinebat, nempe Filii Dei, refertur. Caeterum his verbis Apostolus contendit, dignitatem sacerdotii Melchisedec perpetuam esse, Levitici vero temporalem. Sic enim ratiocinatur: Hi, quibus decimas Lex assignat, homines sunt mortales, quo indicatum fuit abrogandum esse aliquando ius sacerdotii, quemadmodum finem habebat eorum vita. Scriptura autem nullam commemorat mortem Melchisedec, quum narrat solutas illi fuisse decimas: ita ius sacerdotii illius nullo temporis spatio terminat, quin potius subindicat aeternae esse durationis. Hoc autem ideo additum est, ne videatur posterior Lex (ut moris est) priori quicquam derogasse. Excipi enim alioqui poterat, ius illud, quo potitus olim erat Melchisedec, esse iam obsoletum, quia aliam Legem Deus per Mosen tulisset, qua illud transferebat ad Levitas. Sed occurrit Apostolus, quum dicit, ad tempus decimas Levitis solutas fuisse, quia non semper viverent. Melchisedec vero, quia immortalis sit, retinere usque in finem, quod a Deo semel illi datum est.

9. *Decimatus est ipse Levi.* Longius procedit, ne ipsum quidem Levi, qui tunc *in lumbis Abrahae erat*, immunem ab eadem subiectione fuisse, quia Abraham decimas solvendo se et posteros

sacerdotio Melchisedec subiecerit. Sed hic ex adverso posset obiici, eadem ratione Iuda quoque, ex cuius semine genitus fuit Christus, fuisse decimatum. Verum hic nodus facile solvetur, si quis duo expendat, quae inter Christianos extra controversiam constituta esse debent. Neque enim simpliciter Christus unus quilibet hominum inter Abrahae filios censetur, sed privilegio singulari eximitur a communi ordine. Atque hoc est, quod dicebat (Matth. 22, 42.): Si filius est Davidis, quomodo eum David Dominum appellat? Videmus ergo iam, ut argumentum perperam a Levi ad Christum ducatur. Deinde quum Melchisedec Christi sit figura, minime consentaneum esset rationi, illum quasi committi cum hoc in certamen; tenendum est enim illud vulgare dictum: Quod subordinatur, non pugnat. Itaque figura, quum infra veritatem suam subsidat, illi nequaquam opponi debet, aut potest; parium enim est talis conflictus. His quinque membris Apostolus comparationem Christi et Melchisedec absolvit, quo refellitur eorum commentum, qui praecipuam in oblatione panis et vini similitudinem quaerunt. Videmus Apostolum singula hic accurate et propemodum scrupulose excutere. Nomen hominis, sedem regni, perpetuitatem vitae, ius decimarum, benedictionem persequitur. In his certe minus erat momenti quam in oblatione. Dicemusne oblivione lapsum esse Dei Spiritum, ut, dum rebus minutis immoratur, quod praecipuum erat et maxime ad causam valebat, omiserit? quo magis tot veteres Ecclesiae doctores hac opinione occupatos fuisse miror, ut in oblationem panis et vini insisterent. Sic autem loquuntur: Christus Sacerdos est secundum ordinem Melchisedec; atqui panem et vinum Melchisedec obtulit: ergo panis et vini sacrificium Christi sacerdotio convenit. Copiose posthac de sacrificiis veteribus Apostolus disseret; de hoc novo sacrificio panis et vini nullum faciet verbum. Unde ergo hoc in mentem venit Ecclesiasticis scriptoribus? Certe ut error errorem trahere solet, quum ipsi sacrificium in Christi coena nullo eius mandato finxissent, adeoque coenam adulterassent addito sacrificio: colores postea hinc inde accersere conati sunt, quibus errorem suum fucarent. Arrisit haec panis et vini oblatio, et nullo iudicio protinus arrepta est. Nam quis concedat homines illos perspicaciores Spiritu Dei fuisse? Atqui si recipimus, quod tradunt, damnandus incogitantiae erit Dei Spiritus, a quo res tanta non esset animadversa, praesertim quum hanc quaestionem tractaret ex professo. Hinc constituo, veteres sibi finxisse sacrificium, de quo nunquam Moses cogitaverat; neque enim scribit Melchisedec panem et vinum obtulisse Deo, sed potius Abrahae et comitibus. Haec eius verba sunt (Genes. 14, 18.): Egressus est illi obviam Melchisedec Rex Salem, ac protulit panem et vinum, et erat idem Sacerdos Dei altissimi, et benedixit illum. Prius illud, quod narrat, regium fuit, lassos ex proelio et itinere reficere; benedictio ad munus sacerdotale pertinebat. Ergo si quid mysterii habuit oblatio, non aliter in Christo completur, nisi dum esurientes nos et lassitudine confectos pascit. Caeterum his ridiculi sunt Papistae, qui, postquam negarunt, in Missa esse panem et vinum, de panis et vini sacrificio garriunt.

11. Porro si consummatio per Leviticum sacerdotium erat, (populus enim sub eo Legem accepit) quid adhuc opus fuit secundum ordinem Melchisedec alterum exoriri Sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? 12. Etenim dum transfertur sacerdotium, necessario etiam fit Legis translatio. 13. Certe is, de quo haec dicuntur, alterius fuit

tribus particeps, ex qua nemo adstitit altari. 14. Clarum enim est, quod ex tribu Iuda natus sit Dominus noster, de qua tribu nihil loquutus est Moses, quod ad sacerdotium spectat.

11. *Si consummatio.* Ex eodem testimonio colligit Apostolus, abrogatum fuisse Christi adventu Vetus Testamentum. Hactenus de officio personaque Sacerdotis disseruit. Sed quia sacerdotium Deus instituerat sanciendae Legis causa, illo abolito, sequitur hanc quoque cessare. Hoc ut melius intelligatur, tenendum est axioma, Nullum foedus inter Deum et homines firmum ratumque esse, nisi sacerdotio fulciatur. Ideo dicit Apostolus, Legem fuisse veteri populo impositam sub Levitico sacerdotio, quo significat non modo illud regnasse tempore Legis, sed eius stabiliendae causa, ut diximus, fuisse institutum. Iam sic ratiocinatur: Si perfecta fuisset Ecclesiae administratio sub ordine Aaron, quorsum oportuisset ad diversum ordinem redire? nam in perfectione nihil mutatur. Sequitur ergo, administrationem Legis non fuisse perfectam, quia novus ordo erigendus fuit, de quo loquitur David. *Populus enim sub eo Legem acc.* Haec parenthesis ideo inseritur, ut sciamus annexam fuisse Legem sacerdotio. Vult Apostolus probare, in Lege Mosis non fuisse ultimum scopum, in quo haerendum esset. Id probat ex sacerdotii abrogatione in hunc modum: Si ea fuisset vis sacerdotii veteris, ut Legi in solidum confirmandae sufficeret: nunquam Deus aliud subrogasset novum et diversum. Nunc quia ambigere quispiam poterat, an ex fine sacerdotii consequeretur Legis abolitio, dicit non modo sub illo hanc fuisse latam, sed per illud quoque confirmatam fuisse.

12. *Dum transfertur sacerdotium.* Quum eadem sit Legis et sacerdotii conditio, Christus non Sacerdos modo, sed legislator etiam creatur. Ita non tantum ius Aaronis, sed Mosis quoque ad eum transfertur. Summa est, non minus temporale fuisse Mosis quam Aaronis ministerium: ideoque abrogari Christi adventu utrumque oportuisse, quia alterum sine altero stare non potuerit. *Legis* nomine intelligimus, quod proprie ad Mosen spectabat. Lex enim et regulam bene vivendi, et gratuitum vitae foedus continet, illicque passim occurrunt multae insignes sententiae, quibus tum ad fidem, tum ad timorem Dei instituimur. Horum nihil abolitum fuit a Christo, sed tantum pars illa, quae cum veteri sacerdotio implicita erat. Nam hic confertur Christus cum Mose. Itaque quicquid commune est inter eos, in rationem non venit, sed ea tantum, in quibus alter differt ab altero. Commune est ambobus offerre nobis Dei misericordiam, regulam pie sancteque vivendi praescribere, tradere verum Dei cultum, ad fidem, ad patientiam, ad omnia pietatis officia nos hortari. Hoc autem diversum a Christo habuit Moses, quod nondum patefacta Evangelii claritate sub involucris populum continuit; quod re nondum exhibita in figuris et umbris gustum proposuit Christi, quod denique ad rudis populi captum se attemperans non ultra puerilia rudimenta conscendit. Meminerimus ergo Legem dici partem illam ministerii, quam propriam habuit Moses, et a Christo separatam. Ea quum veteri sacerdotio subiecta sit, hoc abolito simul cessat. Et Christus dum instituitur Sacerdos, legislatoris etiam potestate instruitur, ut Novi Testamenti minister sit ac interpres, quanquam improprie ad Evangelium transfertur Legis nomen. Sed haec catachresis adeo nihil habet absurdi, ut propter antithesin gratiam orationi conciliet, sicuti ad Romanos capite septimo. Porro nimis proterva fuit Papae improbitas, qui in suis Decretalibus hoc caput inservit, se nunc eadem praeditum

esse potestate, quam olim Aaron habuerit, quia Lex cum sacerdotio ad ipsum sit translata. Videamus, quidnam agat Apostolus. Ceremonias desiisse contendit, ex quo prodiit Christus cum mandato novi foederis publicandi. Perperam inde colligemus, ad Christi ministros quicquam transiisse; sola enim Christi persona Mosi et Aaroni opponitur. Quo igitur praetextu aliquid sibi iuris Antichristus arrogabit? Neque hic refellendae tam crassae impudentiae causa disputo; sed hanc sacrilegam audaciam lectoribus indicari operae pretium fuit, ut agnoscant bonum hunc servum servorum Christi susque deque habere magistri honorem, foede Scripturas lacerare, ut suae tyrannidi qualemcunque fucum inducat.

13. *De quo haec dicuntur.* Quia apud eos verba facit Apostolus, qui Iesum Filium Mariae fatentur esse Christum: veteri sacerdotio finem esse impositum probat, quia hic novus Sacerdos, qui subrogatur, ex alia sit tribu quam Levi. Nam secundum Legem manere in illa tribu singulari privilegio debuit sacerdotii dignitas. Porro *clarum esse* dicit, quod ex tribu Iuda progenitus sit Christus, quia tunc vulgo res nota erat. Praecipua tamen certitudo in promissione fundata erat. Ergo quum agnoscerent eum esse Christum, simul necesse erat, ut persuasi essent esse Filium Davidis. Nam is, qui promissus erat, non poterat aliunde ducere originem.

15. Idque magis etiam liquet, siquidem ad similitudinem Melchisedec exoritur Sacerdos alius, 16. Qui non iuxta Legem mandati carnalis factus fuit, sed secundum potentiam vitae insolubilis. 17. Testatur enim ad hunc modum (*Psal.* 110, 4.): Tu Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec. 18. Abrogatio enim fit prioris mandati propter imbecillitatem et inutilitatem. 19. Nihil enim Lex perfecit, sed accessit introductio ad spem potiorem, per quam appropinquamus Deo, 20. Atque hoc potiorem, quod non absque iureiurando res acta sit. Nam illi quidem citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt; 21. Hic vero cum iureiurando per eum, qui dixit illi: Tu Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec. 22. Tanto potioris Testamenti sponsor factus est Iesus.

15. *Idque magis liquet.* Alio argumento probat abolitam esse Legem. Prius a Sacerdotis persona ratiocinatus est; nunc a natura sacerdotii et a ratione, qua institutum fuit. Sacerdotium vetus, inquit, externis ritibus institutum fuit; in Christi sacerdotio nihil nisi spirituale est. Inde apparet illud fluxum fuisse et caducum; huius vero perpetuitas monstratur. Mandatum carnale pro corporeis, hoc est, externis ceremoniis accipitur. Scimus, quomodo inauguratus fuerit Aaron cum filiis suis. Quod arcana et coelesti Spiritus virtute impletum est in Christo, illic oleo, multiplici vestitu, sanguinis adspersione, aliisque terrenis ceremoniis adumbratum fuit. Porro haec institutio sacerdotii naturae congruebat. Unde sequitur, sacerdotium ipsum fuisse obnoxium mutationi, quanquam, ut postea videbimus, non sic fuit carnale sacerdotium, quin simul spirituale esset; sed hic tantum respicit Apostolus, quid hic diversum a Christo Aaron habuerit. Ergo utcunque spiritualis esset umbrarum significatio, umbrae tamen ipsae, utpote quae huius mundi elementis constarent, terrenae merito dicuntur.

16. *Secundum potentiam.* Quia Christus perpetuus est Sacerdos, discerni ab Aarone ipsum institutionis ritu oportuit. Hoc

factum est, quia non Moses homo mortalis ipsum consecravit, sed Spiritus sanctus, idque non oleo, nec sanguine hircorum, nec externa vestium pompa, sed coelesti virtute, quam hic Apostolus infirmis elementis opponit. Videmus ergo, ut aeternitas sacerdotii in Christo commendata fuerit.

17. *Tu Sacerdos in aeternum.* In una tantum voce perpetuitatis hoc loco insistit Apostolus; confirmat enim, quod dixit de *vita insolubili.* Differre ergo Christum a toto genere Levitico ostendit, quia sit creatus in perpetuum Sacerdos. Sed hic posset obiici (quemadmodum Iudaei etiam obiiciunt) לעולם non semper aeternitatem sonare, sed potius saeculi unius spatium, aut certe longum tempus. Huc accedit, quod, quum Moses de veteribus sacrificiis agit (Exod. 12, 17. et 19, 9.), saepe hac loquutione utitur: Erit haec observatio in saeculum. Respondeo, quoties de Legalibus sacrificiis fit mentio, saeculum ad tempus Legis restringi. Neque id absurdum videri debet; Christi enim adventu facta est quaedam mundi renovatio. Quoties ergo de ministerii sui statu loquitur Moses, longissimum tempus non extendit nisi ad Christum. Quanquam simul observandum est, non tam externae ceremoniae respectu, quam propter mysticam significationem, saeculi durationem attribui veteribus sacrificiis. In praesentia tamen sufficere nobis debet ea ratio, suum Mosi eiusque ministerio saeculum fuisse, cui finem attulit regnum Christi, sub quo renovatus fuit mundus. Nunc ubi consurgit Christus, et ei defertur perpetuum sacerdotium, finem in eius saeculo non reperiemus, ut certo temporis spatio terminari queat. Ita nihil hac voce quam aeternitas intelligi debet; nam ex hac circumstantia semper iudicandum est, quid valeat particula לעולם.

18. *Abrogatio fit.* Quoniam in hoc cardine nunc versatur Apostoli oratio, Legem una cum sacerdotio cessasse: causam exponit, cur hanc oportuerit aboleri, nempe quia infirma et inutilis fuerit. Sic autem loquitur ceremoniarum respectu, quae in se nihil habebant solidum, nec per se quicquam ad salutem valebant. Quod enim gratiae promissio illis erat annexa, quod passim testatur Moses placatum iri Deum sacrificiis, et expiatum iri peccata: id proprie non competebat sacrificiis, sed adventitium erat. Nam ut ad Christum referebantur figurae omnes, ita ab eo mutuabantur vim suam et effectum, imo per se nihil poterant, vel agebant, sed tota vis a Christo uno pendebat. Porro quum Iudaei perperam eas Christo opponerent, Apostolus sermonem, eorum opinioni accommodans, eas quoque a Christo discernit. Atqui simulac separatae sunt a Christo, nihil illis fit reliquum praeter hanc infirmitatem, de qua loquitur. Denique nulla in ceremoniis veteribus reperietur utilitas, donec ad Christum ventum fuerit: adeoque sic Iudaeos reddebant certiores de gratia Dei, ut suspensos quodammodo tenerent. Meminerimus ergo inutilem vocari Legem, quum Christo vacua est. Hoc quoque ad confirmationem huius doctrinae facit, quod vocat *prius mandatum.* Nam tritum illud ac vulgare est, priores leges posterioribus abrogari. Longe ante Davidem promulgata Lex fuerat: tunc erat in suo regno, quum vaticinium istud proferret de creando novo Sacerdote: est igitur nova Lex, quae priorem antiquat.

19. *Nihil enim perfecit.* Quia paulo durius loquutus erat de Lege, nunc asperitatem illam mitigat et quasi corrigit. Concedit enim illi utilitatem quandam, quod viam praemonstraverit, quae tandem ad salutem duceret; ea tamen fuit eiusmodi, ut multum a perfectione distaret. Sic ergo argumentatur Apostolus: Lex inchoavit duntaxat: ergo aliquid perfectius sequi necesse fuit; neque enim filios Dei semper in rudimentis puerilibus haerere decet. *Introductionis* nomine significat quandam fuisse in Lege praeparationem, ut

pueris traduntur elementa, quae ad altiorem doctrinam illis deinde viam sternant. Sed quia praepositio ἐπὶ consequentiam significat, ubi uni alterum succedit, ideo vertendum censui: *Sed accessit.* Nam duas, meo iudicio, introductiones ponit: priorem in figura Melchisedec, secundam in Lege, quae posterior tempore fuit. Porro *Legis* nomine sacerdotium Leviticum designat, quod sacerdotio Melchisedec fuit superadditum. Per *spem potiorem* intelligitur conditio fidelium sub regno Christi; sed respectum habet ad patres, qui praesenti suo statu non poterant esse contenti, quin longius adspirarent, unde illud (Luc. 10, 24.): Multi Reges et Prophetae optarunt videre, quae vos videtis. Ergo Legis paedagogia manuducebantur, ut ultra tenderent. *Per quam appropinquamus.* Subest tacita antithesis inter nos et patres; hac enim dignitate eos antecellimus, quod Deus se iam nobis familiariter communicat, quum eminus tantum illis et obscure apparuerit. Et est allusio ad formam tabernaculi vel templi. Nam populus in atrio procul stabat, nec cuiquam propior Sanctuarii accessus patebat nisi Sacerdotibus; interius vero Sanctuarium ingrediebatur summus Sacerdos; nunc autem sublato tabernaculo Deus nos in familiarem sui conspectum admittit, a quo prohibiti fuerunt patres. Ergo qui Legis umbras adhuc retinet vel restituit, non tantum obscurat Christi gloriam, sed nos fraudat ingenti bono, quia interstitium inter nos et Deum ponit, ad quem appropinquandi libertas per Evangelium nobis concessa est. Et quisquis in Lege haeret, sciens ac volens se privat Dei propinquitate.

20. *Quod non absque iureiurando.* Aliud argumentum, cur cedere Lex Evangelio debeat: quia Deus sacerdotium Christi Aaronis sacerdotio praetulerit, quando in illius honorem iurare dignatus est. Nam quum veteres Sacerdotes institueret, nullum iusiurandum interposuit. De Christo autem dicitur: Iuravit Dominus: quod procul dubio fit eius ornandi causa. Videmus, in quem finem Psalmum rursus adducat, nempe ut sciamus, iurante Deo, plus dignationis attribui Christi sacerdotio quam reliquis. Porro memoria repetendum est principium illud, Sacerdotem creari, ut sit sponsor foederis. Ideo concludit Apostolus, foedus, quod per manum Christi nobiscum Deus pepigit, illo veteri, cuius interpres fuit Moses, longe esse praestantius.

23. Et illi quidem plures facti fuerunt Sacerdotes, quod prohiberentur morte permanere; 24. Hic autem, quia perpetuo manet, immutabile habet sacerdotium. 25. Unde et servare in aeternum potest eos, qui per ipsum Deo appropinquant, semper vivens, ut intercedat pro nobis. 26. Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior coelis factus, 27. Qui non necesse habeat quotidie, quemadmodum Sacerdotes, primum pro suis peccatis hostias offerre, deinde pro populi. Hoc enim semel fecit, quum se ipsum otulit. 28. Lex quidem homines constituit Sacerdotes habentes infirmitatem; sermo autem iurisiurandi, quod Lege posterius est, Filium in aeternum perfectum.

23. *Et illi quidem.* Iam prius attigerat hanc comparationem; sed quia res maiori animadversione digna est, iterum plenius explicat, quanquam alius est disputationis sensus quam antea. Tunc enim sacerdotium vetus aliquando debuisse interire colligebat, quod illi praeessent homines mortales; nunc simpliciter ostendit, cur

Christus maneat perpetuo Sacerdos. Id facit argumento a disparatis sumpto. Veteres ideo plures fuerunt, quia mors sacerdotium finiebat, nulla est mors, quae impediat Christum a sua functione: ergo unus est ac perpetuus. Ita causae diversitas diversos facit effectus.

25. *Unde et servare* etc. Hic fructus aeterni sacerdotii, nempe salus nostra; si tamen fructum hunc fide colligimus, ut oportet. Nam ubi interitus est vel mutatio, illic salutem frustra quaeras: ideo qui in veteri sacerdotio haerent, ad salutem nunquam pervenient. Quum dicit: *eos, qui appropinquant Deo*, hac periphrasi fideles designat, qui soli fruuntur salute per Christum parta. Sed interea tamen indicat, quid in Mediatore spectare debeat fides: hoc summum est hominis bonum, ut Deo suo sit coniunctus, apud quem fons vitae est ac omnium bonorum. Sed omnes arcet sua indignitas ab accessu. Ergo proprium Mediatoris officium, nobis hic succurrere, manumque porrigere, ut in coelum nos deducat. Et semper ad veteres Legis umbras alludit. Tametsi enim Pontifex nomina duodecim tribuum in humeris gestabat, et symbola in pectore: solus tamen Sanctuarium ingrediebatur, quum populus in atrio staret. Nunc vero Christo mediatore freti fide in coelum usque penetramus, quia nullum est amplius velum, quod nobis obstet; sed Deus palam nobis apparet, blandeque ad familiarem accessum nos invitat. *Semper vivens, ut intercedat.* Quale hoc et quantum amoris erga nos pignus est? quod nobis Christus non sibi vivit, quod receptus est in beatam aeternitatem, ut in coelo regnet, id causa nostra factum Apostolus pronuntiat. Ergo et vita, et regnum, et gloria Christi in salutem nostram, tanquam in suum scopum, destinantur, nec quicquam habet Christus, quod non in usum nostrum accommodare liceat, quia hac conditione semel nobis a Patre datus est, ut omnia illius nostra sint. Simul ab effectu Christum docet fungi Sacerdotis officio, quia proprium Sacerdotis est intercedere, ut populo gratiam apud Deum conciliet. Hoc semper facit Christus, quia in hunc finem resurrexit a mortuis. Ergo iure propter assiduum intercedendi munus sacerdotii nomen sibi vindicat.

26. *Talis enim Pontifex.* Ab annexis ratiocinatur. Conditiones istae vel qualitates (ut vulgo appellant) necessario requiruntur in Sacerdote, ut iustus sit, innocens et purus omni macula. In solum Christum competit hic honor. Ergo Legis Sacerdotibus defuit, quod ad munus vere obeundum requirebatur. Unde sequitur, non constare perfectionem Levitico sacerdotio, ac ne per se quidem fuisse legitimum, nisi quatenus Christo subserviebat. Et sane externus ornatus Pontificis defectum hunc indicabat. Quorsum enim preciosae ac splendidae illae vestes, quibus Aaronem in Sacris peragendis ornari Deus iubebat, nisi ut sanctitatis ac in omni virtutum genere praestantiae plus quam humanae essent symbola? ideo autem adhibebantur figurae illae, quia res non aderat. Apparet igitur Christum solum esse idoneum Sacerdotem. Membrum istud, *Segregatus a peccatoribus*, reliqua comprehendit. Fuit enim aliqua Aaronis sanctitas et innocentia et puritas, sed nonnisi ad exiguum duntaxat modulum; multis enim maculis foedatae erant. Christus autem, qui exemptus est e vulgo hominum, solus est a peccato immunis. Ideo vera sanctitas et innocentia in eo solo reperietur. Neque enim segregatus a nobis dicitur, quod nos a societate sua repellat; sed quia hoc habet prae nobis eximium, ut vacuus sit omni immunditia. Atque hinc colligimus, repudiari omnes preces quae non suffultae sunt intercessione Christi. Quaeri tamen posset de Angelis, an illi quoque a peccatoribus sint segregati. Quod si ita est, quid obstat, quominus sacerdotio fungantur, et mediatores nostri sint apud Deum? Responsio facilis est; nemo enim legitimus Sacerdos est nisi mandato Dei ordi-

natus; nusquam hunc honorem Angelis Deus detulit. Ergo sacrilega esset usurpatio, si vocatione destituti illuc se ingererent. Deinde, ut statim videbimus initio proximi capitis, hominem esse oportet, qui Dei sit et hominum mediator, quanquam postrema conditio, quam Apostolus hic recenset, abunde sola sufficeret ad solvendam hanc quaestionem. Nos enim coniungere Deo non potest, nisi qui ad Deum pertingit; hoc ne Angelis quidem datum est, quia non leguntur supra omnes coelos evecti. Proinde solius Christi est conciliare nobis Deum, quandoquidem supra omnes coelos conscendit. Porro haec loquutio perinde valet, ac si diceretur Christus supra omnes creaturarum ordines collocatus, ita ut supra Angelos emineat.

27. *Qui non necesse habeat.* Prosequitur antithesin inter Christum et Sacerdotes Leviticos, in qua duos maxime (ut ita loquar) defectus notat veteris sacerdotii, ex quibus constet non fuisse suis numeris absolutum. Atque hic quidem summam breviter perstringit; sed postea singulas partes fusius exponit, praesertim vero alteram de quotidianis sacrificiis, sicut de ea praecipuum erat certamen. Ego quoque singula capita breviter attingam. Hic unus fuit veteris sacerdotii defectus, quod Pontifex pro suis peccatis sacrificium offerebat. Quo modo autem aliis Deum placasset, qui ipse sibi iure infensum habebat? ergo illi expiandis peccatis minime pares fuerunt. Alter defectus, quod varia quotidie sacrificia offerebant. Unde sequitur, nullam fuisse iustam expiationem, quia, ubi repetitur purgatio, manent peccata. Diversa Christi est ratio; nam neque sacrificio ipse indiget, utpote qui nullo peccati naevo sit adspersus; et tale fuit eius sacrificium, cuius unica oblatio sufficeret ad finem mundi; se ipsum enim obtulit.

28. *Lex quidem.* Ex hominum vitiis colligit sacerdotii infirmitatem, ac si diceret: Quando Lex non constituit veros Sacerdotes, aliunde hoc vitium corrigi necesse est. Corrigitur autem per sermonem iurisiurandi; creatur enim Christus non ex communi hominum ordine, sed Filius Dei non ulli vitio obnoxius, sed ornatus et instructus summa perfectione. Iusiurandum Lege posterius esse, iterum admonet, ut significet Deum legali sacerdotio non contentum, melius aliquid voluisse statuere. Nam in Dei institutis quod succedit, priora in meliorem statum promovet, vel etiam abolet, quae nonnisi ad tempus vigere debebant.

CAP. VIII.

1. Porro eorum, quae dicuntur, summa est: Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera throni maiestatis in coelis, 2. Sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod fixit Dominus, et non homo. 3. Omnis enim Pontifex ad offerendum dona et sacrificia constituitur: unde necesse est, hunc quoque habere, quod offerat. 4. Sane si in terra esset, ne Pontifex quidem esset, quamdiu essent Sacerdotes, qui secundum Legem offerrent dona, 5. Qui in exemplari et umbra ministrant coelestium, quemadmodum oraculo admonitus fuit Moses, quum tabernaculum esset perfecturus (*Exod.* 25, 40.). Vide, inquit, ut facias omnia secundum typum, qui tibi ostensus fuit in monte. 6. Nunc autem excellentius obtinuit ministerium, quanto et potioris

testamenti Mediator, quod super praestantioribus promissionibus promulgatum fuit.

1. *Porro eorum.* Ut sciant lectores, qua de re disputetur, admonet se hoc agere, ut probet spirituale esse Christi sacerdotium, quo illud legale aboleatur. Pergit quidem in eodem argumento; sed quia variis rationibus pugnat, ideo hanc admonitionem inseruit, ut intentos ad scopum lectores teneret. Iam evicit, Christum esse Pontificem; nunc contendit, coeleste esse eius sacerdotium. Unde sequitur, eius adventu evanescere illud, quod Moses sub Lege instituerat, quia terrenum fuit. Quia autem passus est Christus in humilitate carnis, et assumpta etiam servi forma exinanitus fuit in mundo (Philipp. 2, 7.): ad eius ascensum nos Apostolus revocat, quo non tantum absorpta fuit crucis ignominia, sed abiecta illa et ignobilis conditio, quam simul cum carne nostra induerat. Nam ex illa Spiritus virtute, quae in resurrectione ascensusque Christi effulsit, aestimanda est sacerdotii eius dignitas. Sic ergo disputat: Quum ad dexteram Dei conscenderit Christus, ut magnifice in coelo regnet, non est terreni Sanctuarii minister, sed coelestis. Genitivus *Sanctorum* hic in neutro genere accipitur. Et Apostolus se ipsum explicat, quum addit: *veri tabernaculi.* Sed id quaeri potest, an tabernaculum a Mose exstructum, falsum ac temere constructum fuerit; subest enim tacita oppositio in istis verbis. Respondeo, hanc veritatem, de qua loquitur, non mendacio, sed figuris tantum opponi, quemadmodum Iohann. cap. 1, 17. Lex per Mosen data est, gratia et veritas per Iesum Christum facta est. Ergo vetus illud tabernaculum non inane hominis commentum fuit, sed effigies coelestis tabernaculi; quia tamen umbra differt a corpore, et significatio a re ipsa: ideo verum fuisse tabernaculum negat Apostolus, ac si diceret fuisse duntaxat umbratile.

2. *Quod fixit Dominus.* Quidnam sibi vult Apostolus, quod sacerdotium Christi locat in coelo? Nam certe in terris passus est, et sanguine terreno (quod ex semine Abrahae originem traxerat) peccata nostra expiavit: sacrificium mortis eius visibile fuit; denique ut se Patri offerret, e coelo descendere in terram, et hominem mortalis vitae aerumnis ac tandem morti obnoxium fieri ipsum oportuit. Respondeo, quicquid terrenum in Christo prima facie apparet, spiritualiter fidei oculo considerandum esse. Ita caro eius, quae ex semine Abrahae orta erat, quum Dei templum esset, vivifica fuit, imo Christi mors totius mundi fuit vita, quod certe supra naturam est. Proinde Apostolus non humanae tantum naturae proprietatem, sed potius arcanam vim Spiritus respicit, quo fit, ut mors Christi nihil terrenum sapiat. Ideo quum de Christo agitur, discamus sensus omnes nostros attollere in regnum Dei: ita nihil scrupuli in nobis restabit. In eundem fere modum loquitur Paulus secundae ad Corinthios epistolae capite quinto. Deum huius tabernaculi opificem nominat, ut notet stabilem ac perpetuum fore eius statum, quemadmodum e converso, quae manibus hominum exstruuntur, caduca sunt, vel saltem ruinae subiecta. Hoc autem ideo dicit, quia vere Divinum fuit opus redemptio morte Christi parta, et illic se mirifice Christi potentia exseruit.

3. *Omnis enim Pontifex.* Hoc intendit Apostolus, non posse Christi sacerdotium cum veteri illo Levitico stare. Ratio probandi est: Instituit Lex Sacerdotes, ut sacrificia Deo offerant: unde liquet, inanem fore sacerdotii titulum sine sacrificio. Christus autem nullam habet hostiam, quales sub Lege usitatae fuerunt: hinc conficitur, non terrenum aut carnale esse eius sacerdotium, sed praestantioris generis. Nunc excutiamus singulas sententias. Prima haec observatu

digna est, quae docet nullum institui Sacerdotem nisi ad dona offerenda. Nam hinc constat, non posse gratiam impetrari hominibus apud Deum nisi intercedente sacrificio. Itaque ut preces nostrae exaudiantur, in sacrificio fundatas esse convenit, ut sit prorsus exitialis eorum audacia, qui, praeterito Christo, et a mortis eius memoria auersi, in Dei conspectum perrumpunt. Nos autem si precari utiliter velimus, discamus semper in medio statuere Christi mortem, quae preces nostras sanctificet. Nunquam enim Deus nos exaudiet nisi propitius. Atqui placari ante oportet, quoniam peccata nostra eum nobis infensum reddunt: sic praeeat sacrificium necesse est, ut si aliquis orationis profectus. Hinc praeterea colligendum est, nullum vel ex hominibus vel ex Angelis idoneum esse pacificando Deo, quia omnes sacrificio, quod ad placandum Deum offerant, sibi proprio carent. Quo abunde refellitur Papistarum impudentia, quia Apostolos et Martyres promiscue cum Christo intercessionis mediatores faciunt. Frustra enim illis eiusmodi partes assignant, nisi instruant eos victimis.

4. *Sane si in terra esset.* Iam extra controversiam est, Christum esse Pontificem. Atqui sicut iudicis munus sine legibus et iudiciis non constat: sic in Christo cum *Sacerdotis* nomine sacrificandi officium coniungi debet. Atqui nullum habet terrenum aut visibile sacrificium: terrenus ergo Sacerdos esse non potest. Tenendum est semper illud axioma, Quum de Christi morte disserit Apostolus, non externam actionem, sed spiritualem fructum ab ipso respici. Mortem vulgari hominum more patiebatur, sed Divinitus expiabat peccata mundi ut Sacerdos, externa erat sanguinis effusio, sed interior ac spiritualis erat purgatio; in terra denique moriebatur, sed vis et efficacia mortis ex coelo manabat. Quod continuo post sequitur, alii sic vertunt: Ex eorum numero, qui secundum Legem etc. Sed aliud sonant Apostoli verba. Proinde sic malo resolvere: quamdiu sunt, vel quum sint Sacerdotes. Vult enim alterutrum ex his duobus evincere, aut non esse Christum Sacerdotem, si Legis sacerdotium vigeat, quia sacrificio destituitur, aut cessare Legis sacrificia, simul ac prodit in medium Christus. Prius membrum absurdum est, quia nefas est spoliare Christum honore sacerdotii: restat ergo, ut fateamur, Leviticum ordinem nunc esse abolitum.

5. *Qui in exemplari etc.* *Λατρεύειν* hic accipio pro Sacra peragere: ideo in contextu Graeco subaudienda est particula ἐν, vel ἐπί. Hoc certe longe melius quadrat, quam quod alii vertunt, Umbrae et exemplari serviunt coelestium, et syntaxis Graeca sensum hunc facile patitur. In summa, docet verum Dei cultum non contineri legalibus ceremoniis: ideoque Leviticos Sacerdotes, dum functionem suam exercent, nonnisi umbram habere et secundarium exemplar, quod prototypo est inferius; hoc enim significat nomen ὑποδείγματος. Atque ita antevertit, quod contra obiici poterat. Docet enim non supervacuum fuisse Dei cultum in sacrificiis veteribus, quia altius spectabat, nempe ad coelestem veritatem. *Quemadmodum oraculo* etc. Exstat hic locus Exodi capite 25, 40., quem hoc consilio hunc Apostolus adducit, ut probet totum legalem cultum nihil quam picturam fuisse, quae adumbraverit, quod spirituale est in Christo. Iubet Deus, ut omnes tabernaculi partes primario exemplari, quod Mosi ostensum fuerat in monte, respondeant. Quod si alio refertur forma tabernaculi, eadem est rituum et totius sacerdotii ratio. Unde sequitur, nihil in illis esse solidi. Insignis est hic locus, quia tres sententias observatu dignas continet. Inde enim primum discimus, veteres ritus non temere fuisse confictos, ut in illis Deus populum suum quasi in lusu puerili occuparet, nec inanem fuisse tabernaculi structuram, quae tantum externo splendore spectantium alliceret oculos ac tene-

ret. Vera enim et spiritualis fuit omnium significatio, quum omnia exigere iussus fuerit Moses ad primum exemplar, quod coeleste erat. Quare nimis profana est eorum opinio, qui ceremonias in hoc tantum commendatas fuisse volunt, ut essent quasi retinacula ad cohibendam populi lasciviam, ne sibi extraneos Gentium ritus accerseret. Hoc quidem est nonnihil, sed non totum. Nam quod longe pluris est omittunt, exercitia fuisse ad retinendum in fide Mediatoris populum. Non est tamen, quod hic ultra modum simus curiosi, ut in singulis clavis ac similibus minutiis quaeramus sublime aliquod mysterium, quemadmodum hac in re anxie laboravit Hesychius, et bona pars veterum scriptorum. Nam dum argute philosophari in rebus sibi ignotis volunt, pueriliter hallucinantur, seque ineptiendo faciunt ridiculos. Quare tenenda hic est mediocritas, quod fiet, si non plus appetamus scire, quam quod in Christo nobis fuit revelatum. Secundo hic docemur, perversos esse omnes cultus et adulterinos, quos sibi proprio ingenio et citra Dei mandatum comminisci homines permittunt. Nam quum praescribat Deus, ut fiant omnia secundum suam regulam, nihil penitus alienum facere licet. Idem enim valent istae duae loquutiones: *vide, ut facias omnia secundum typum* etc.: Vide, ne quid praeter typum facias. Ergo traditam a se regulam urgendo prohibet, ne ab ea vel minimum declinemus. Hac ratione concidunt cultus omnes ab hominibus proditi, item quae vocantur Sacramenta, et tamen a Deo profecta non sunt. Tertio hinc discendum est, nulla esse vera religionis symbola nisi quae ad Christum conformantur. Sed cavendum est, ne, dum volumus figmenta nostra Christo aptare, ipsum (ut Papistae faciunt) transfiguremus, ita ut iam non sit sui similis. Neque enim nostrum est fingere quicquid libuerit, sed Dei solius est monstrare *Secundum exemplar*, inquit, *quod ostensum fuit.*

6. *Nunc autem excellentius* etc. Quemadmodum prius ex sacerdotii dignitate praestantiam foederis colligebat, sic etiam nunc contendit excellentius esse Christi sacerdotium, quia potioris foederis interpres sit ac mediator. Utrumque fuit necessarium, quoniam abstrahendi erant Iudaei a superstitiosa ceremoniarum observatione, qua impediebantur, ne ad sinceram nudamque Evangelii veritatem recta tenderent. Dicit autem Apostolus, aequum esse, ut Moses et Aaron Christo tanquam praestantiori cedant, quia et Evangelium foedus sit excellentius Lege, et mors Christi sacrificium multo nobilius legalibus victimis. Sed difficultate non caret, quod adiicit, foedus Evangelii super melioribus promissionibus fuisse promulgatum. Nam certum est, patribus, qui sub Lege vixerunt, eandem vitae aeternae spem fuisse propositam, sicuti communis fuit adoptionis gratia. Iisdem ergo promissionibus subnixam fuisse oportet eorum fidem. Verum haec Apostoli comparatio ad formam potius quam ad materiam referenda est. Nam utcunque eandem illis salutem Deus promiserit, quam hodie nobis promittit: non eadem tamen, nec aequalis fuit revelationis vel mensura, vel species. Qua de re si quis plura desideret, petat ex quarto et quinto capitibus Epistolae ad Galatas, et ex nostra Institutione.

7. Si enim primum illud reprehensione caruisset, non fuisset secundo quaesitus locus. 8. Porro incusans eos, dicit (*Ierem.* 31, 31—34. *Rom.* 11, 17.); Ecce dies veniunt, dicit Dominus, quum perficiam super domum Israel et super domum Iuda foedus novum, 9. Non secundum foedus, quod feci cum patribus eorum in die, quo apprehendi manum eorum, ut educerem eos e terra Aegypti, quia ipsi non per-

stiterunt in foedere meo, et ego neglexi eos: dicit Dominus. 10. Quia hoc est foedus, quod disponam domui Israel illis diebus, dicit Dominus, Ponam Leges meas in mente ipsorum, et in cordibus eorum scribam eas, et ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum, 11. Et non docebunt unusquisque civem suum et unusquisque fratrem suum dicendo: Cognosce Dominus, quia omnes me scient a parvo inter eos usque ad magnum, 12. Quoniam propitius ero iniustitiis eorum, et peccatorum eorum et iniquitatum non recordabor amplius. 13. Dicendo novum, antiquavit prius; quod autem antiquatur et veterascit, prope est, ut evanescat.

7. *Si enim primum*. Confirmet, quod dixit de foederis praestantia, quod nobiscum Deus pepigit per manum Christi; confirmat autem, quia foedus Legis non fuerit firmum nec stabile. Nam si nihil illi defuisset, quid attinebat aliud subrogari? atqui subrogatum est: unde patet vetus illud non fuisse omni ex parte absolutum. Ad id probandum citat testimonium Ieremiae, quod mox excutiemus. Sed hoc parum videtur consentaneum, quod, postquam praefatus est, non fuisse quaerendum secundo foederi locum, si prius reprehensione vacasset, dicit populum reprehendi, et hac causa remedium afferri novi foederis. Atqui iniquum est, si quid vitii fuerit in populo, eius culpam in foedus Dei conferri. Videtur ergo non stare argumentum, quia, ut centies Deus populum accuset, non tamen propterea vitiosum erit foedus. Huius obiecti facilis est solutio. Tametsi enim crimen violati foederis populo iure imputatur, qui sua perfidia desciverat a Domino; tamen simul notatur infirmitas foederis, quia cordibus inscriptum non esset: ergo ut sanctum ac ratum sit, corrigi oportere pronuntiat Deus. Quare non abs re Apostolus contendit, quaerendum fuisse secundo locum.

8. *Ecce dies veniunt*. De futuro tempore loquitur Propheta. Populum arguit perfidiae, quod post acceptam Legem in fide non stetisset. Lex ergo foedus est illud, quod a populo ruptum Deus conqueritur. Ut medeatur huic malo, foedus novum et ab hoc diversum promittit, cuius vaticinii complementum Veteris Testamenti est abrogatio. Sed perperam torquere videtur Apostolus hoc vaticinium, ut ad institutum suum trahat. Hic enim agitatur de ceremoniis quaestio; Propheta autem de tota Lege concionatur. Quid hoc ad ceremonias, si regulam pie sancteque vivendi hominum voce et litteris proditam Deus cordibus inscribit? Respondeo, argumentum esse a toto ad partem. Non dubium est, quin Propheta totum Mosis ministerium comprehendat, quum dicit: Pepigi vobiscum foedus, quod non servastis. Porro Lex ceremoniis quodammodo vestiebatur. Nunc post corporis interitum quis vestium usus erit? Tritum est illud vulgi proverbium, Accessorium sequi naturam sui principalis. Non mirum igitur, si ceremoniae, quae nihil sunt quam appendices Veteris Testamenti, simul cum toto Mosis ministerio finem habeant. Neque hoc Apostolis est insolitum, ubi de ceremoniis est controversia, suscipere generalem disputationem de tota Lege. Ergo tametsi latius patet hoc Ieremiae vaticinium, quam ad ceremonias; quia tamen eas includit sub nomine Veteris Testamenti, apte ad praesentem causam accommodatur. Caeterum per dies istos, quorum meminit Propheta, fatentur omnes designari Christi regnum: unde sequitur, Christi adventu corrigendum fuisse Vetus Testamentum. *Domum Israel et domum Iuda* nominat, quod posteri Abrahae in duo regna divisi erant.

Ita promissio est de omnibus electis in unum corpus iterum colligendis, utcunqee prius segregati fuerint.

9. *Non secundum foedus.* Hoc verbo exprimitur discrimen inter foedus, quod tunc vigebat, et novum, cuius spem facit; alioqui tantum dixisset Propheta: Foedus, quod vestra culpa concidit, instaurabo; nunc vero fore dissimile nominatim pronuntiat. Quod dicit foedus percussum, quo die manum eorum apprehendit, ut eos e servitute assereret, tanti beneficii commemoratione crimen defectionis exaggerat, quanquam non accusat unius saeculi ingratitudinem, sed quum illi ipsi, qui liberati fuerant, protinus defecerint, subinde in eadem exempla relapsi sunt posteri: quare tota gens foedifraga fuit. Quum dicit, *se neglexisse* vel amplius non curasse ipsos, significat, nihil hoc profuturum, quod semel in populum adoptati essent, nisi novo remedii genere ipsis subveniat, quanquam. aliud Hebraice dicit Propheta; sed hoc ad praesentem quaestionem parum interest.

10. *Foedus, quod disponam.* Duo praecipua sunt huius foederis capita: prius est de gratuita peccatorum remissione, alterum de interiori cordium reformatione, tertium ex secundo pendet, de illuminandis in Dei notitiam mentibus. Hic multa sunt notatu dignissima. Primum est, quod nullo profectu ad se nos Deus vocat, quamdiu nonnisi hominum voce loquitur. Docet quidem ac praecipit, quid rectum sit; verum apud surdos verba facit. Quod si quid videmur exaudire, tantum feriuntur aures externo sonitu; cor autem pravitatis et contumaciae plenum sanam omnem doctrinam respuit. Denique sermo Dei nunquam in corda nostra penetrat, quum ferrea sint aut lapidea, donec ab ipso emolliantur: imo contrariam legem insculptam habent; regnant enim illic perversi affectus, qui ad rebellandum nos impellunt. Frustra ergo Legem suam voce hominis Deus promulgat, nisi eam Spiritu suo inscribat cordibus nostris, hoc est, nisi in obedientiam nos formet ac componat. Unde patet, quid valeat liberum arbitrium, et quae sit naturae rectitudo, priusquam nos Deus regeneret. Volumus quidem et eligimus, idque sponte, sed furioso prope impetu voluntas fertur ad repugnandum Deo, nec se eius iustitiae submittere ullo modo potest. Ita fit, ut Lex exitialis nobis sit ac mortifera, quamdiu in tabulis lapideis scripta manet, quemadmodum etiam docet Paulus posterioris ad Corinth. epistolae cap. 3, 3. Denique tunc obedienter amplectimur, quod Deus iubet, quum suo Spiritu nativam cordium pravitatem mutat et corrigit; alioqui nihil in nobis quam vitiosos affectus et totum cor malo addictum reperiet. Clara enim est sententia, percutiendum esse novum foedus, quo Leges suas cordibus Deus insculpat, quia alioqui futurum sit irritum. Secundum caput est de gratuita peccatorum venia. Etiamsi peccaverint, inquit Dominus, tamen ignoscam. Hoc quoque caput plus quam necessarium est; neque enim sic unquam in obedientiam iustitiae suae Deus nos format, quin supersint multi vitiosi carnis affectus: imo tantum aliqua ex parte corrigitur naturae nostrae vitiositas. Ita subinde ebulliunt malae cupiditates. Atque hinc certamen illud, de quo Paulus (Rom. 7, 19.) conqueritur, ut pii non obsequantur Deo, ut decebat, sed variis modis offendant. Qualecunque ergo iuste vivendi sit in nobis desiderium; rei tamen aeternae mortis coram Deo erimus, quia semper procul abest vita nostra a Legis perfectione. Nulla ergo foederis erit stabilitas, nisi gratuito nobis peccata Deus ignoscat. Caeterum hoc singulare privilegium est fidelium, qui semel oblatum in Christo foedus amplexi sunt, quod Deum certo sciunt sibi propitium esse, nec sibi obstare peccatum, cui sunt obnoxii, quia promissionem veniae habent. Ac notandum est, non in unum diem tantum hoc illis promitti, sed usque in finem vitae, ut quotidiana sit ipsorum cum Deo reconciliatio. Nam ad totum Christi

regnum extenditur haec gratia, quod etiam satis demonstrat Paulus secundae ad Corinth. epistolae capite quinto. Et certe hoc unicum fidei nostrae asylum est; quo nisi confugiamus, manet nos assidua desperatio. Tenemur enim omnes sub reatu, nec aliter possumus explicari, quam si ad Dei misericordiam confugiamus, quae nos absolvat. *Et ipsi erunt mihi* etc. Hic fructus est foederis, quod nos Deus in populum cooptat, seque salutis nostrae fore praesidem asserit. Id enim valet haec loquendi forma: *Ero illis in Deum*, quia non est mortuorum Deus, nec in tutelam suam nos recipit, quin iustitiae et vitae nos faciat participes, ut merito exclamet David (Psal. 144, 15.) Beatum esse populum, cui Dominus est Deus. Porro minime dubium est, quin ad nos pertineat haec doctrina. Tametsi enim primas tenent Israelitae, et proprii sunt ac legitimi foederis heredes: eorum tamen praerogativa non impedit, quominus locus nobis etiam pateat. Denique quam longe lateque patet Christi regnum, simul viget salutare hoc foedus. Sed quaeritur, an sub Lege nulla fuerit certa et efficax salutis promissio, an Spiritus gratia destituti fuerint patres, an nullum paternae Dei indulgentiae in remittendis peccatis gustum habuerint. Imo constat eos sincero corde puraque conscientia coluisse Deum, et ambulasse in eius mandatis, quod fieri non poterat, nisi intus edocti fuissent a Spiritu. Constat etiam, quoties reputabant peccata sua, gratuitae veniae fiducia fuisse erectos. Atqui Apostolus prophetiam Ieremiae reiiciendo in Christi adventum videtur utroque bono illos privare. Respondeo, non simpliciter negari, quin Deus olim suorum cordibus Legem inscripserit, et illis condonaverit peccata; sed comparationem esse maioris et minoris. Quia ergo multo uberius sub Christi regno potentiam Spiritus sui exseruit Pater, suamque misericordiam in homines effudit: haec eminentia facit, ut illa exigua gratiae portio, qua patres sub Lege dignatus est, in rationem non veniat. Videmus etiam, ut obscurae et involutae fuerint tunc promissiones, ut tantum emicarent instar lunae et stellarum, praeut est Evangelii claritas, quae nobis affulget. Si quis obiiciat, ita excelluisse Abrahae fidem et obedientiam, ut par hodie in toto mundo exemplum invenire non liceat: respondeo, hic non disputari de personis, sed de oeconomia regendae Ecclesiae. Praeterea quicquid spiritualium donorum consequuti sunt patres, quasi accidentale fuisse eorum saeculo. Necesse enim erat, oculos in Christum coniicere, ut eorum compotes fierent. Quare non absurde Apostolus, Evangelium cum Lege conferendo, huic adimit, quod illius est proprium. Interea tamen nihil obstat, quominus novi foederis gratiam Deus ad patres extenderit. Haec vera est solutio.

11. *Et non docebunt* etc. Diximus hoc tertium caput esse quasi secundi partem, ubi habetur: *Ponam Leges meas in mente ipsorum.* Est enim opus Spiritus Dei, illuminare mentes nostras, ut sciamus, quid Deus velit; et corda in obsequium flectere. Nam recta Dei cognitio sapientia est, quae humani ingenii captum longe exsuperat: ideo eam adipisci nemo potest, nisi arcana Spiritus revelatione. Quamobrem Iesaias (28, 16.), quum de Ecclesiae instauratione concionatur, dicit filios Dei omnes eius fore discipulos. Eodem sensu Propheta noster, quum Deum ita loquentem inducit: Cognoscent me. Neque enim Deus promittit, quod est in facultate nostra positum, sed quod ipse solus nobis praestat. Denique tantundem valent haec Prophetae verba, ac si dixisset, mentes nostras caecas esse, rectaque intelligentia vacuas, donec Spiritu Dei illustratae fuerint. Ita ab iis solis rite Deus cognoscitur, quibus se peculiari gratia patefacere dignatus est. Quum dicit: *a parvo ad magnum:* primum significat in omnes ordines effusum iri Dei gratiam, ita ut nullum sit hominum genus illius expers. Deinde admonet, neque rudes ac plebeios homi-

nes prohiberi a coelesti sapientia, et magnos ac nobiles ad eam sua perspicacia vel doctrinae adiumentis non pervenire. Sic infimos et ignobiles summis Deus coniungit, ut neque illos sua ruditas impediat, neque hi proprio acumine tam alte conscendant; sed unus peraeque omnium magister sit Spiritus. Quod autem fanatici homines hinc occasionem arripiunt abolendae externae praedicationis, ac si sub Christi regno esset supervacua: facile eorum insania refellitur. Haec eorum est obiectio: Post Christi adventum non debet quisque proximum suum docere: facessat igitur externum ministerium, ut internae Dei inspirationi detur locus. Atqui praetereunt, quod imprimis animadversione dignum erat. Neque enim in totum Propheta negat, quin docturi sint alii alios, sed haec sunt verba: Non docebunt dicendo: Cognosce Dominum, ac si diceret: Non amplius occupabit hominum mentes ignorantia, qualis antehac, ut nesciant, quis sit Deus. Scimus autem, duplicem esse doctrinae usum, primo, ut, qui penitus rudes sunt, a primis elementis incipiant; deinde, ut, qui iam sunt initiati, maiores faciant progressus. Quum ergo Christianis, quamdiu vivunt, proficiendum sit: certum est, neminem usque adeo sapere, quin doceri opus habeat, ut pars non postrema sapientiae nostrae sit docilitas. Quae autem proficiendi sit ratio, si velimus Christi esse discipuli, Paulus ostendit ad Ephesios capite 4, 11.: Constituit Pastores et Doctores etc. Hinc apparet, nihil minus Prophetae venisse in mentem, quam spoliare Ecclesiam tam necessario bono. Tantum indicare voluit, Deum parvis ac magnis se patefacturum, quemadmodum et Ioel praedicit capite 2, 28. Est autem obiter hoc quoque notandum, peculiariter hanc sanae intelligentiae lucem Ecclesiae prommitti. Quare hic locus nonnisi ad domesticos fidei pertinet.

13. *Dicendo novum.* Ab unius contrarii positione alterius eversionem colligit, et ex nomine Veteris Testamenti argumentum assumit, oportuisse ipsum abrogari; vetustas enim ad interitum propendet. Deinde quia novum substituitur, necesse est, ut prius illud desinat, quia hoc secundum alterius est generis, quemadmodum dictum est. Quod si totum Mosis ministerium, quatenus Christi ministerio opponitur, interit: cessant etiam ceremoniae.

Cap. IX.

1. Habebat quidem prius illud iustificationes, cultus, et sanctum mundanum. 2. Tabernaculum enim primum compositum erat, in quo candelabrum et mensa et panum propositio, quod dicitur Sancta. 3. Post secundum autem velum tabernaculum, quod Sancta sanctorum dicitur, 4. Aureum habens thuribulum, et arcam foederis undique coopertam auro, in qua urna aurea habens Manna, et virga Aaron, quae floruerat, et tabulae Testamenti. 5. Supra autem ipsam Cherubim gloriae obumbrantes propitiatorium; de quibus non attinet nunc dicere sigillatim.

1. *Habebat quidem prius.* Postquam in genere de abrogatione Veteris Testamenti loquutus est, nunc specialiter ad ceremonias sermonem illum accommodat. Consilium autem eius est, ostendere nihil tunc fuisse in usu, cui finem non imposuerit Christi adventus. Principio dicit, in Veteri Testamento certam fuisse divini cultus regulam, et quae peculiariter tempori congrueret. Postea ex comparatione patebit, quales fuerint omnes illi ritus, qui in Lege prae-

scripti erant. Quaedam exemplaria habent: πρώτη σκηνή, primum tabernaculum, sed mendum esse existimo in Tabernaculi nomine, nec dubito, quin aliquis indoctus lector, quum adiectivum sine substantivo legeret, pro sua inscitia ad tabernaculum referens, quod de foedere dictum erat, σκηνήν perperam addiderit. Invaluisse vero errorem illum, ut magno consensu ita legatur apud Graecos, valde quidem miror; sed necessitas cogit vetustam lectionem sequi. Nam Apostolus (ut iam dixi) loquutus de Veteri Testamento nunc ad ceremonias descendit, quae erant ipsius veluti accessiones. Significat ergo, ritus omnes Legis Mosaicae partem esse Veteris Testamenti, et eandem sapere vetustatem, ut interire ipsos oporteat. Λατρείας multi in accusativo plurali accipiunt. Ego iis potius assentior, qui δικαιώματα λατρείας simul coniungunt. Nam instituta vel ritus, quos Hebraei חקים vocant, Graeci δικαιώματα verterunt. Sensus est, Veteri Testamento annexam fuisse totam illam rationem colendi Dei, quae sacrificiis, ablutionibus et reliquis symbolis constabat, una cum Sanctuario. *Et sanctum mundanum* vocat, quia illis nondum suberat coelestis veritas. Quanquam enim imago erat primi exemplaris, quod Mosi erat ostensum: tamen imago a re ipsa differt, praesertim vero ubi inter se conferuntur tanquam res oppositae, sicuti hoc loco. Quare sanctuarium in se quidem terrenum fuit, et iure censetur inter mundi elementa; coeleste tamen fuit quoad significationem.

2. *Tabernaculum enim* etc. Quia hic Apostolus tabernaculi structuram leviter tantum attingit, neque plus in ea immoratur, quam ferat argumenti necessitas: ego etiam ab ea subtilius explicanda consulto supersedeo. Ergo quod ad praesentem locum satis est, tabernaculum dividamus in tres partes, quarum prima sit atrium populi, media sit sanctuarium communiter appellatum, postrema sanctuarium interius, quod *Sancta sanctorum* κατ᾽ ἐξοχήν vocant. Quod ad prius sanctuarium attinet, quod atrio populi contiguum erat, dicit illic fuisse *candelabrum et mensam*, in qua *panes* erant collocati; sed locum illum in plurali vocat τὰ ἅγια. Subsequebatur adytum illud, quod Sancta sanctorum vocabant, magis remotum a populi conspectu: imo etiam Sacerdotum, qui in priore sanctuario ministrabant. Nam quum interposito velo clauderetur prius sanctuarium, alterum velum Sacerdotes a Sanctis sanctorum arcebat. Illic Apostolus dicit fuisse θυμιατήριον, quo nomine altare suffitus vel thymiamatis potius intelligo, quam *thuribulum*. Deinde *arcam foederis cum suo operculo, duos Cherubim, urnam auream Manna refertam, virgam Aaron et duas tabulas.* Hucusque Apostolus in tabernaculi descriptione progreditur. Caeterum quod urnam, ubi Manna reposuerat Moses, et virgam Aaron, quae floruerat, dicit in arca fuisse cum duabus tabulis, videtur pugnare cum sacra historia, quae prioris Regum libri capite 8, 9. refert, nihil in arca fuisse praeter duas tabulas. Sed facilis est horum locorum conciliatio. Urnam et virgam Aaron Deus iusserat coram Testimonio reponi: quare probabile est, in arca simul cum tabulis fuisse inclusas. Quum autem templum exstructum est, tunc ordine singula digeruntur. Et certe historia hoc quasi novum commemorat, quod arca nihil praeter duas tabulas habuerit.

5. *De quibus non attinet nunc* etc. Quoniam nihil satis est curiosis hominibus, argutiis praesenti instituto non congruentibus ansam Apostolus praecidit, ne longior harum rerum tractatio filum disputationis abrumpat. Quare intempestive faciet, si quis hic contempta Apostoli admonitione scrupulosius immoretur. Esset fortassis alibi locus, sed nunc satius est intendere ad causam, quam agit, tametsi ultra iustum modum philosophari (quod nonnulli fa-

ciunt) non inutile modo, sed etiam periculosum est. Quaedam sunt non obscura, et apta ad fidei aedificationem; sed delectus adhibendus est ac sobrietas, ne plus sapere appetamus, quam revelare Domino placuit.

6. His vero sic compositis, in prius tabernaculum semper ingrediuntur Sacerdotes, qui Sacra peragunt. 7. At in secundum semel quotannis solus Pontifex non sine sanguine, quem offert pro suis et populi ignorantiis, 8. Hoc declarante Spiritu sancto, nondum manifestatam esse sanctorum viam, stante adhuc priore tabernaculo. 9. Quae similitudo erat in praesens tempus, quo dona et hostiae offeruntur, quae non possunt secundum conscientiam sanctificare cultorem, 10. Solum in cibis et potibus, et diversis ablutionibus, et sanctificationibus carnis usque ad tempus correctionis imposita. 11. Christus autem superveniens Pontifex futurorum bonorum per maius et perfectius tabernaculum non manufactum, hoc est, non huius creationis, 12. Neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem intravit semel in Sancta, aeterna redemptione inventa.

6. *His vero sic compositis.* Aliis omissis sibi tractandum sumit, de quo maxima controversia erat. Dicit Sacerdotes, qui sacrificia peragunt, quotidie in prius tabernaculum ingredi solitos; at in Sancta sanctorum quotannis summum Pontificem cum solenni sacrificio ingredi. Hinc colligit, stante illo *tabernaculo* legali Sanctuarium adhuc fuisse clausum, nec aliter quam illo everso viam nobis in regnum Dei apertam fuisse. Videmus, ut ipsa tabernaculi veteris forma Iudaeos monuerit alio adspirandum esse. Stulte ergo faciunt, qui umbras Legis retinendo sponte sibi obviam obstruunt. *Πρώτην σκηνὴν* alio sensu hic posuit quam nuper. Nam prius significabat Sanctuarium commune; nunc vero totum tabernaculi corpus; opponitur enim spirituali Sanctuario Christi, cuius statim mentionem faciet. Contendit illud concidisse nostro summo bono, quia per eius ruinam stratus nobis fuit ad Deum magis familiaris accessus.

7. *Pro suis et populi ignorantiis.* Quum שגג Hebraeis errare significet, inde nomen שגגה deducunt, quod proprie errorem denotat, sed tamen generaliter pro quovis peccato sumitur. Et certe nunquam peccamus nisi Satanae illecebris decepti. Simplicem quidem (ut vocant) ignorantiam non intelligit Apostolus, quin potius voluntaria etiam peccata comprehendit hoc nomine; sed (ut iam dixi) nullum unquam peccatum errore vacat. Nam ut maxime sciens ac volens quis peccet, excaecatum tamen sua cupiditate esse oportet, ne recte iudicet, imo ut se ac Deum obliviscatur. Nunquam enim consulto in suum exitium ruerent homines, nisi Satanae fallaciis impliciti a recto iudicio aberrarent.

9. *Quae similitudo erat* etc. Graece est *παραβολή*, quod nomen hic, meo iudicio, tantum valet, ac si dixisset *ἀντίτυπον*. Intelligit enim, tabernaculum illud secundarium fuisse exemplar, quod primo respondeat. Sic enim conferri debet hominis imago cum ipso homine, ut illa conspecta mentes nostrae protinus ad hunc se referant. Praeterea dicit, illam similitudinem fuisse in tempus praesens, nempe quamdiu vigebat externa observatio, ut eius usum ac durationem restringat ad aetatem Legis. Nam idem valet, atque quod

addit paulo post, ceremonias omnes impositas fuisse usque ad tempus correctionis. Nec obstat, quod usurpat praesens tempus, quum dicit *offerri hostias*; nam quia illi negotium est cum Iudaeis, per concessionem loquitur, quasi unus esset ex eorum numero, qui sacrificant. *Dona* et *hostias* inter se differunt ut genus et species. *Secundum conscientiam sanctificare.* Hoc est, quae non penetrant in animas, ut veram conferant sanctitatem. Alii legunt Perficere, quod ego non reiicio; Sanctificandi tamen verbum contextui aptius mihi visum est. Porro ut Apostoli mentem melius teneant lectores, notanda est antithesis inter carnem et conscientiam. Sacrificiis Legalibus negat spiritualiter vel intus mundari potuisse cultores. Rationis vice additur, quia illi omnes ritus carnis fuerint, vel carnales. Quid ergo residuum illis facit? Vulgo intelligunt, utilem duntaxat inter homines fuisse paedagogiam, quae honestati ac decoro serviret; sed qui ita sentiunt, non expendunt satis pro merito additas promissiones. Quare hoc commentum prorsus repudiandum est. Et perperam ac imperite iustificationes carnis interpretantur, quae corpus tantum purgant vel sanctificant, quum Apostolus hac voce terrena esse symbola intelligat, quae ad animam usque non perveniunt. Nam utcunque vera fuerint perfectae sanctitatis testimonia, eam tamen minime in se continebant, vel conferre poterant hominibus. Oportuit enim talibus adminiculis fideles ad Christum manu duci, ut ab eo peterent, quod symbolis deerat. Si quaerat quispiam, cur tam parum honorifice et quasi contemptim de Sacramentis divinitus institutis loquatur Apostolus, vimque eorum extenuet: id fit, quoniam ea a Christo separat. Scimus autem, quum per se aestimantur, egena esse mundi elementa, sicuti etiam Paulus vocat (Galat. 4, 9.). Quum dicit *Tempus correctionis*, alludit ad vaticinium Ieremiae (31, 37.). Novum enim Testamentum Veteri instar correctionis successit. Nominatim *cibos ac potus* recenset, ac similia, quibus minus inerat momenti, quia ex levibus istis observatiunculis certius iudicium fieri poterat, quam procul ab Evangelii perfectione Lex distaret.

11. *Christus autem superveniens* etc. Iam veritatem earum rerum, quae sub Lege fuerunt, in medium profert, quae ab illis ad se oculos convertat. Nam qui vere in Christo exhibita fuisse credit, quaecunque tunc fuerunt adumbrata, non amplius in umbris haeret, sed corpus ipsum et solidam veritatem amplectitur. Notandae autem sunt diligenter partes, in quibus Christum cum veteri Pontifice comparat. Dixerat, unicum Pontificem semel quotannis in Sanctuarium ingredi cum sanguine, quo peccata expiaret. Hoc simile Christus habet cum illo veteri, quod solus dignitatem et munus Pontificis obtinet; hoc vero diversum, quod supervenit, et aeterna bona secum adfert, quae perpetuitatem conciliant eius sacerdotio. Secundo hoc simile est inter veterem Pontificem et hunc nostrum, quod uterque per Sanctuarium ingreditur ad Sancta sanctorum; sed in hoc differunt, quod Christus solus in coelum ingressus est per templum corporis sui. Quod semel tantum quotannis Sancta sanctorum aperiebantur Pontifici ad peragendam solennem expiationem, id iam obscure figurabat unicam Christi oblationem. Ambobus igitur illud semel commune est, sed terreno fuit anniversarium; coelesti autem aeternum est usque ad finem mundi. Ambobus communis est sanguinis oblatio; sed magnum in sanguine discrimen, quia non pecuinum, sed proprium sanguinem Christus obtulit. Ambobus communis expiatio; sed Legalis illa, quia inefficax erat, quotannis repetebatur; expiatio autem per Christum parta semper viget, et perpetuae nobis salutis causa est. Ita singulis prope verbis magnum inest pondus. Quod alii vertunt: Christus assistens, non

vere exprimit mentem Apostoli; significat enim, postquam munere suo ad praefixum tempus defuncti sunt Levitici Sacerdotes, Christum fuisse subrogatum, sicuti supra septimo capite habuimus. *Futura bona* pro aeternis accipe. Nam sicuti μέλλων καιρὸς τῷ ἐνεστηκότι opponitur, ita futura bona praesentibus. Summa est, Christi sacerdotio nos in coeleste Dei regnum perduci, nosque spiritualis iustitiae et aeternae vitae sic fieri compotes, ut quicquam appetere melius fas non sit. Solus igitur Christus habet, quo nos in se retineat ac sistat. *Per maius et perfectius.* Etiamsi varie exponitur hic locus, mihi non dubium est, quin Christi corpus intelligat. Sicuti enim accessus erat olim Pontifici Levitico in Sancta sanctorum per sanctuarium commune: ita per corpus suum Christus in coelestem gloriam ingressus est; quia, dum induit carnem nostram, et in ea passus est, hanc sibi praerogativam comparavit, ut coram Deo nunc pro nobis mediator appareat. Primo Sanctuarii nomen apte et congruenter ad corpus Christi transfertur; est enim templum, in quo tota Dei maiestas habitavit. Dicitur autem per corpus suum iter fecisse, ut in coelum ascenderet, quia in corpore illo se Deo consecravit; in eo fuit sanctificatus in veram iustitiam, in eo se praeparavit ad peragendum sacrificium. Denique quia in eo se exinanivit, et mortem crucis pertulit: ideo extulit illum Pater, et dedit illi nomen, quod sit supra omne nomen, cui flectatur omne genu etc. (Philipp. 2, 8—10.). Itaque per corpus suum coelos ingressus est, quia ideo nunc sedet ad Patris dexteram: ideo in coelo pro nobis intercedit, quod carne nostri indutus eam Deo Patri in templum consecravit, et in ea sanctificavit se ipsum, ut nobis aeternam iustitiam facta peccatorum expiatione acquireret. Mirum tamen videri possit, cur neget corpus Christi huius fuisse creationis. Nam certe creatum fuit ex Abrahae semine, et passionibus mortique obnoxium. Respondeo, non hic agi de corporis substantia, vel etiam corporea qualitate, sed de virtute spirituali, quae inde ad nos manat. Quatenus enim est vivifica Christi caro, et coelestis cibus ad pascendas animas, quatenus spiritualis potus est et lavacrum eius sanguis, nihil in illis terrenum vel elementale imaginari licet. Deinde meminerimus, hoc dici veteris tabernaculi respectu, quod ex ligno, aere, pellibus, variis texturis, auro et argento compositum erat, hoc est, ex rebus mortuis; at Christi carnem, ut vivum sit et spirituale templum, Dei potentia inspirat.

12. *Nec per sanguinem hircorum.* Huc spectant ista omnia, tantopere excellere, quae in Christo sunt, ut merito in nihilum redigant omnes Legis figuras. Quale enim sanguinis Christi pretium erit, si brutorum sanguini accenseatur? qualis erit expiatio morte eius parta, si Legales purgationes vigorem suum retineant? Simul ergo atque in medium prodit Christus cum effectu mortis suae, figuras omnes cessare necesse est.

13. Si enim sanguis taurorum et hircorum et cinis vitulae adspersus eos, qui communicant, sanctificat ad carnis puritatem, 14. Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum aeternum se ipsum obtulit irreprehensibilem Deo, mundabit conscientiam vestram a mortuis operibus ad serviendum Deo viventi? 15. Ac propterea Testamenti Novi Mediator est, ut morte intercedente in redemptionem transgressionum, quae sub priore Testamento erant, qui vocati sunt, promissionem accipiant aeternae hereditatis. 16. Nam ubi est testamentum, illic necesse est mortem testatoris in-

tercedere. 17. Testamentum enim in mortuis firmum est, quia nunquam validum est, quamdiu vivit testator.

13. *Si enim sanguis taurorum.* Hic locus multis errandi occasionem praebuit, quia non reputabant de Sacramentis tractari, quorum spiritualis est significatio. Carnis emundationem exponunt, quae tantum inter homines valeat, sicuti profani homines habebant sua piacula, quibus scelerum infamiam delerent. Haec vero expositio nimis profana est; nam iniuria fit Dei promissionibus, si earum effectum restringimus ad politiam duntaxat. Subinde occurrit haec sententia apud Mosen: Quum sacrificium rite perfectum fuerit, expiabitur iniquitas. Haec certe spiritualis est fidei doctrina. Praeterea quum huc destinatae fuerint omnes victimae, ut ad Christum ducerent: quemadmodum aeterna est in Christo animae salus, ita illa vera huius salutis testimonia erant. Quid ergo sibi vult Apostolus, quum de carnis purgatione meminit? nempe symbolicum intelligit, vel sacramentalem, hoc sensu: Si pecudum sanguis verum fuit purgationis symbolum, ita ut sacramentali modo purgaret: quanto magis Christus ipse, qui veritas est, purgationem non modo externo ritu testabitur, sed re ipsa conscientiis praestabit? Itaque argumentum est a signis ad rem signatam, quia rei effectus longe intervallo praecedit signorum veritatem.

14. *Per Spiritum aeternum.* Nunc clare ostendit, unde aestimanda sit mors Christi, non ab externo actu scilicet, sed a Spiritus virtute. Passus enim est Christus ut homo, sed ut mors illa nobis salvifica esset, proveniebat ex efficacia Spiritus. Sacrificium enim expiationis aeternae opus fuit plus quam humanum. Et ideo Spiritum vocat aeternum, ut sciamus, reconciliationem, cuius est effector, aeternam esse. Quum dicit *irreprehensibilem*, tametsi alludit ad legales victimas, quae mutilae aut vitiosae esse non debebant: tamen significat, Christum solum legitimam esse victimam ac idoneam placando Deo. Semper enim in aliis fuit, quod desiderari iure posset: unde et prius dixit legale foedus non fuisse ἄμεμπτον; haec autem una nihil habet nisi summe perfectum. *Mortua opera* intellige vel quae mortem generant, vel quae fructus sunt mortis. Nam quum animae vita sit nostra cum Deo coniunctio: qui alienati sunt per peccatum, vere consentur mortui. Notandus est autem purgationis finis, *ut serviamus Deo.* Neque enim abluimur a Christo, ut in novas subinde sordes nos immergamus; sed ut nostra puritas Dei gloriae serviat. Praeterea docet, nihil posse a nobis prodire, quod Deo gratum sit, donec Christi sanguine purgati simus. Nam quum inimici Deo simus omnes ante reconciliationem, exosa quoque opera nostra habet. Quare initium legitimi cultus est reconciliatio. Deinde quia nullum opus ita purum est, omnique macula vacuum, ut per se Deo placeat, necesse est purgationem ex sanguine Christi intervenire, quae maculas omnes deleat. Et elegans est antithesis inter Deum vivum et opera mortua.

15. *Ac propterea Novi Testamenti.* Concludit, non iam amplius alio Sacerdote opus esse, quia Christus sub Novo Testamento has partes impleat. Neque enim Christo vindicat honorem Mediatoris, ut alii cum eo interea maneant, sed contendit, alios omnes esse abdicatos, quum iniunctum fuit munus Christo. Sed quo plenius id confirmet, simul recenset, quo modo Mediatoris officio defunctus sit, nempe morte intercedente. Si hoc in solo Christo reperitur, aliis omnibus deest: sequitur, ipsum solum iustum esse Mediatorem. Commemorat praeterea vim et effectum mortis eius, quum dicit solutum esse pro peccatis pretium, quae sub Priore Testamento deleri pecudum sanguine non poterant, quibus verbis Iudaeos a Lege ad Christum traducere voluit. Nam si tanta est Legis imbe-

cillitas, ut, quaecunque expiandis peccatis remedia adhibet, minime praestent, quod figurant: quis in ea tanquam in portu quiescat? Hoc, inquam, unum abunde eos stimulare debuit ad expetendam Legis correctionem, quia fieri non poterat, quin perpetuo anxii essent. Contra ubi ad Christum ventum est, quia in ipso obtinemus plenam redemptionem: nihil est, quod nos amplius sollicitet. Ergo his verbis Legem infirmat, ut in eam recumbere Iudaei desinant, et stare in Christo docet, quia in ipso reperitur, quicquid pacandis conscientiis expeti potest. Si quis autem roget, annon remissa fuerint patribus peccata etiam sub Lege: tenenda est solutio, quam ante dixi: fuisse remissa, sed Christi beneficio: ergo quod ad externas expiationes, semper tenebantur reatu alligati. Hac ratione Paulus (Coloss. 2, 14.) dicit, Legem fuisse chirographum nobis contrarium. Nam quum prodiret in medium peccator, seque Deo obnoxium palam profiteretur, et innoxium animal mactando se dignum aeterna morte esse agnosceret: quid consequebatur ex sua victima, nisi quod mortem suam hoc quasi chirographo obsignabat? denique tunc demum in peccatorum remissione acquiescebant, quum respicerent in Christum. Quod si solus Christi respectus peccata abstulit, nunquam illi fuissent liberati, si in Lege restitissent. Pronuntiat quidem David (Psal. 32, 2.), beatum esse hominem, cui non imputantur peccata; sed ut huius beatitudinis sit compos, necesse habet, relicta Lege, coniicere oculos in Christum. Nam si in Lege haereat, nunquam reatu eximetur. *Qui vocati sunt, promissionem* etc. Huc spectat divinum erga nos foedus, ut in filios adoptati vitae aeternae tandem simus heredes. Hoc Christi beneficio nos consequi docet Apostolus: unde patet, in eo esse foederis complementum. Promissio autem hereditatis pro hereditate promissa capitur, ac si dixisset: Promissio vitae aeternae non aliter nobis constat, ut ea fruamur, quam per Christi mortem. Vita quidem Patribus olim promissa fuit, et eadem ab initio fuit filiorum Dei hereditas; sed in possessionem non aliter ingredimur, quam praeeunte Christi sanguine. Loquitur autem de vocatis, ut Iudaeos, qui huius vocationis erant participes, magis afficiat. Singularis enim est haec gratia, quum Christi cognitione donamur. Itaque eo magis cavendum est, ne tam inaestimabili thesauro neglecto alibi vagentur mentes nostrae. Vocatos quidam pro electis accipiunt; sed perperam meo iudicio. Idem enim hic docet Apostolus, quod habetur Rom capite 3, 25., Iustitiam et salutem Christi sanguine partam esse, fide vero a nobis percipi.

16. *Nam ubi est testamentum.* Vel hic unus locus argumento est, epistolam Hebraice scriptam non fuisse; ברית enim foedus Hebraeis non testamentum significat; sed quia apud Graecos διαθήκη utrumque comprehendit, Apostolus ad secundam significationem alludens promissiones non aliter potuisse ratas ac validas esse disputat, quam si Christi morte obsignatae essent, idque probat ex communi iure testamentorum, quorum vis suspensa est usque ad eorum mortem, qui testantur, quanquam videtur Apostolus nimis infirmae rationi inniti, ut nullo negotio refutari queat, quod dicit. Neque enim testamentum condidit Deus sub Lege, sed foedus pepigit cum veteri populo: ita neque ex re, neque ex nomine colligere potuit necessariam fuisse Christi mortem. Nam si ex re inferat, oportuisse Christum mori, quia testamentum nonnisi morte testatoris ratum sit: prompta est exceptio, ברית (quo nomine passim utitur Moses) foedus esse, quod inter vivos percutitur, nec de re ipsa aliud sentiendum est. Quod ad nomen spectat, simpliciter (ut iam dixi) ad ambiguam Graecae vocis significationem allusit. Quare in rem ipsam praecipue insistit. Nec obstat, quod Deus cum populo suo

foedus paciscebatur, quia foedus hoc simile testamento erat, quippe quod sanguine sanciebatur. Hoc axioma tenendum est, Nulla unquam symbola temere vel abs re a Deo fuisse usurpata. Atqui Deus in stabiliendo Legis foedere sanguinem interposuit. Ergo non fuit contractus inter vivos (ut loquuntur), sed qui mortem postularet. Porro haec propria est conditio testamenti, ut a morte effectum suum habere incipiat. Si ex re cogitemus Apostolum pugnare, non ex verbo: deinde si reputemus illum pro confesso sumere (quod iam dixi), nihil frustra a Deo fuisse institutum: non multum erit difficultatis. Si quis obiiciat, Gentes in alium sensum foedera sacrificiis mactasse: id quidem verum esse fateor, sed Deus ritum sacrificandi ex Gentium consuetudine mutuatus non est: quin potius omnia Gentium sacrificia degeneres fuerunt corruptelae, quae tamen initium traxerunt a Dei institutis. Proinde semper huc redeundum est, foedus Dei, quod sanguine percussum fuit, apte conferri testamento, quia eiusdem conditionis ac naturae fuerit.

18. Unde neque primum illud sine sanguine dedicatum fuit. 19. Nam postquam exposuisset Moses secundum Legem totum mandatum universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum, cum aqua, et lana coccinea, et hyssopo, librum et totum populum adspersit, 20. Dicens: Hic est sanguis Testamenti, quod Deus mandavit vobis omnibus. 21. Quin et tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter adspersit, 22. Et propemodum sanguine omnia purgantur secundum Legem, nec sine sanguinis effusione fit remissio. 23. Necesse igitur est, exempla eorum, quae sunt in coelis, istis purgari; ipsa vero coelestia melioribus, quam illae fuerint, hostiis.

18. *Neque primum illud.* Hinc apparet rem praecipue urgeri, non autem verbi quaestionem esse, etsi in suum commodum Apostolus vocem inflexerit sibi oblatam in ea lingua, qua scribebat, quemadmodum si quis de eodem Dei foedere disserens, quod saepe *μαρτυρία* Graece vocatur, inter alia ipsum hoc elogio commendet. Vere sane *μαρτυρία* est, cui testimonium e coelo Angeli reddunt, cuius tot locupletissimi fuerunt in terris testes, nempe omnes sancti Prophetae, Apostoli et ingens martyrum turba, cuius se demum sponsorem interposuit ipse Dei Filius. Nemo in tali sermone quicquam reperiet absurdi. Et tamen Hebraici verbi חעודה proprietas id non evincit; sed quia nihil dicitur nisi rei ipsi consentaneum, non tam scrupulosa habetur vocabuli ratio. Itaque dicit Apostolus Vetus Testamentum *sanguine dedicatum fuisse*: unde colligit, iam tunc admonitos fuisse homines, non aliter stabile et efficax esse posse, quam si mors interveniret. Nam quod tunc pecudum sanguis fuit effusus, id valuisse negat ad aeterni foederis confirmationem. Quod ut clarius pateat, observandus est adspersionis ritus, quem hic recitat ex Mose. Primo tradit foedus fuisse dedicatum, non quod profanum in se quicquam haberet, sed quia nihil tam sanctum est, quod non homines sua immunditia profanent, nisi Deus ipse facta omnium innovatione occurrat. Quare dedicatio fit in hominum gratiam, qui ea soli indigent. Addit postea: *Tabernaculum cum omnibus vasis*, adeoque *librum ipsum Legis fuisse adspersum*, qua ceremonia iam tunc populus edocebatur, non aliter Deum posse in salutem quaeri vel adspici, nec aliter rite coli posse, quam si ubique fides in sanguinem intermedium intueretur. Nam et Dei maiestas merito nobis

est formidabilis, et via ad ea nihil quam exitialis est labyrinthus, donec Christi sanguine placatum nobis sciamus esse, et idem sanguis facilem nobis accessum praebeat. Omnes etiam cultus vitiosi sunt ac impuri, nisi Christus sanguinis sui adspersione eos mundet. Nam tabernaculum visibilis quaedam imago Dei fuit: *vasa ministerii* ut ad eum colendum erant destinata, sic veri cultus symbola erant. Quod si nihil eorum populo salutare erat sine sanguine, hinc facile colligimus, ubi Christus cum sanguine suo non apparet, nihil nobis esse cum Deo. Sic neque doctrina ipsa, utcunque immutabilis sit Dei voluntas, nobis ac in usum nostrum efficax erit, nisi sanguine dedicata, quemadmodum hoc verbo melius exprimitur. Scio alios secus interpretari; nam illis Tabernaculum est corpus Ecclesiae, vasa singuli fideles, quorum Deus ministerio utitur; sed illud, quod dixi, longe aptius est. Nam quoties invocandus erat Deus, ad Sanctuarium se vertebant, et trita est illa loquutio, sistere se coram facie Domini, quum in templo apparerent.

20. *Sanguis Testamenti, quod mandavit.* Si ille sanguis Testamenti: ergo nec Testamentum sine sanguine ratum est, nec sanguis sine Testamento ad expiationem valet. Ideo necesse est utrumque coniungi. Et videmus nonnisi exposita Lege additum fuisse symbolum. Quale enim Sacramentum foret, nisi praeeunte Verbo? proinde symbolum quaedam ad Verbum accessio est. Et observa, hoc verbum non ad magicam incantationem susurrari, sed clara voce proferri: quemadmodum populo destinatur, ita verba sonant foederis, *Quod Deus mandavit vobis.* Quare perversus est Sacramentorum abusus, adeoque impia corruptela, ubi nulla auditur mandati expositio, quae est velut Sacramenti anima. Quare Papistae, qui a signis veram rerum intelligentiam tollunt, mortua duntaxat elementa retinent. Locus hic admonet, omnes Dei promissiones tunc demum utiles nobis esse, dum ex Christi sanguine accessit confirmatio. Nam quod in Christo Paulus (II. Cor. 1, 20.) omnes Dei promissiones Etiam et Amen esse testatur, id fit, quum eius sanguis instar sigilli cordibus nostris insculptus est, vel quum non tantum audimus loquentem Deum, sed Christum cernimus se offerentem in pignus eorum, quae dicuntur. Haec tantum cogitatio si in mentem nobis veniret, non tam atramento quam Filii Dei sanguine scriptum esse, quicquid legimus: quum Evangelium praedicatur, una cum voce sacrum illum sanguinem stillare: longe maior nostra esset tum attentio, tum reverentia. Huius rei symbolum fuit adspersio illa, cuius mentio fit apud Mosem, quanquam plus hic habetur, quam Mosis verba exprimant. Neque enim librum, sed populum fuisse adspersum narrat, neque hircos nominat, neque lanam coccineam, neque hyssopum. Quod ad librum spectat: etsi clare non potest evinci eius adspersio, probabili tamen coniectura elicitur ex eo, quod dicitur Moses eum protulisse in medium, postquam sacrificaverat, idque, ut solenni stipulatione populum Deo obstringeret. Quod ad reliqua attinet, videtur mihi Apostolus varias expiationes, quarum eadem erat ratio, permiscuisse. Nec sane in eo quicquam est absurdi, quum generalem quaestionem tractet de Veteris Testamenti purgatione, quae per sanguinem fiebat. Quod autem ex hyssopo adspergillum fiebat, et lana coccinea, non dubium est, quin mysticam adsperginem, quae fit per Spiritum, repraesentaverit. Scimus hyssopum singulari purgandi et excoquendi efficacia pollere: ita Christus Spiritu suo vice adspergilli utitur ad nos sanguine suo abluendos, dum serio poenitentiae sensu nos afficit, dum excoquit pravas carnis nostrae cupiditates, dum precioso iustitiae suae colore nos tingit. Neque enim de nihilo hoc Deus instituerat. Huc quoque allusit David Psal. 51, 9., quum dicit: Adsperges me Domine

hyssopo, et mundabor. Haec sufficient, quibus sobrie philosophari animus est.

22. *Et propemodum omnia.* Quum dicit Propemodum, videtur indicare aliter quaedam purgari. Et certe aqua se et alias res immundas saepenumero abluebant. Verum et aqua illa vim abluendi habebat ex sacrificiis, ut vere Apostolus tandem pronuntiet, nullam sine sanguine fuisse remissionem. Proinde imputabatur immundities, donec sacrificio esset expiata. Et quemadmodum extra Christum non est puritas neque salus, ita nihil sine sanguine vel purum, vel salutare esse potuit, quia nunquam a mortis suae sacrificio separandus est Christus; sed Apostolus simpliciter dicere voluit, fere semper adhibitum fuisse hoc symbolum. Quod si quando non fiebat purgatio, nihilominus erat in sanguine, quandoquidem omnes ritus vim suam quodammodo ex generali expiatione mutuabantur. Nam neque singuli ex populo adspersi fuerunt, (quomodo enim modica sanguinis portio ad tanta multitudinem sufficere poterat?) purgatio tamen perveniebat simul ad omnes. Ergo particula Propemodum tantundem valet, ac si dixisset, frequentissimum huius ceremoniae usum fuisse, ut ea raro abstinerent in purgationibus. Nam quod Chrysostomus improprietatem ita notari putat, quia figurae tantum illic fuerint, alienum est a mente Apostoli. *Non fit remissio.* Hoc modo prohibiti sunt homines a Dei conspectu, quia, cum illis omnibus iure infensus sit, non est, cur ullam sibi gratiam apud eum promittant, donec placatus fuerit. Porro una est ratio placandi per sanguinis expiationem: proinde nulla peccatorum venia speranda est nisi sanguinem afferamus. Hoc fit, dum fide confugimus ad Christi mortem.

23. *Exempla eorum.* Ne quis obiiceret, alium fuisse quam testatoris sanguinem, quo Vetus Testamentum dedicatum fuit: anticipat Apostolus, ac dicit non esse mirum, si pecudum victimis consecratum fuerit tabernaculum illud, quod terrestre erat; analogiam enim ac similitudinem fuisse inter purgationem et res purgatas. At coeleste istud, de quo disserit, exemplar longe alio modo consecrari oportuisse; hic locum non habere hircos aut vitulos: unde sequitur, testatoris mortem esse necessariam. Hic ergo sensus est: Quum in Lege terrestres duntaxat rerum Spiritualium imagines fuerint, expiandi quoque ritus carnalis et figurativus (ut ita loquar) fuit. At quum coeleste exemplar nihil terrenum admittit, alium postulat quam pecudum sanguinem, qui eius respondeat praestantiae: sic mors testatoris flagitatur, ut vera fiat testamenti consecratio. *Coelestia* vocat regnum Christi, quod spirituale est, solidamque habet veritatis revelationem; *potiores victimas* pro victima, quia tantum una est; sed propter antithesin plurali numero libere abusus est.

24. Neque enim in manufacta sancta ingressus est Christus, exempla verorum; sed in ipsum coelum, ut nunc appareat coram facie Dei pro nobis, 25. Neque ut saepe offerat se ipsum, quemadmodum Pontifex ingreditur in sancta quotannis cum sanguine alieno; 26. (Quandoquidem oportuisset illum saepius pati a creatione mundi) nunc autem in consummatione saeculorum semel in destructionem peccati per victimam sui ipsius apparuit. 27. Et quatenus constitutum est hominibus semel mori; post hoc vero, iudicium; 28. Ita et Christus semel oblatus, ut multorum auferret pec-

cata; secundo absque peccato conspicietur iis, qui eum exspectant in salutem.

24. *Neque enim* etc. Est confirmatio superioris sententiae. Loquutus erat de vero Sanctuario, hoc est, coelesti; nunc addit, Christum illuc ingressum esse. Unde sequitur requiri etiam confirmationem, quae congruat. *Sancta* pro Sanctuario accipit. Vocat *non manufactum*, quod inter creaturas corruptioni obnoxias censeri non debet. Neque enim *coelum* hic intelligit, quod oculis cernimus, et in quo stellae lucent; sed gloriam regni Dei, quae coelos omnes superat. Sanctuarium vetus *ἀντίτυπον* veri, hoc est, spiritualis appellat, quia externae omnes figurae quasi in speculo repraesentant, quod alioqui sub sensus corporeos non cadit. Eodem verbo interdum utuntur scriptores Graeci, quum de Sacramentis nostris disputant, idque scite et congruenter, quia omne Sacramentum visibilis est rerum invisibilium imago. *Ut nunc apparet.* Sic olim Sacerdos Leviticus populi nomine se in Dei conspectum sistebat, sed in figura; in Christo autem solida veritas et plenus figurae effectus. Arca enim symbolum erat divinae praesentiae; at Christus se in Dei conspectum vere offert ac sistit ad impetrandam nobis gratiam, ut iam nulla sit causa, cur fugiamus tribunal Dei, ubi tam bonum habemus patronum, cuius fide ac tutela salvi ac tuti sumus. Erat quidem iam tunc advocatus noster Christus, quum in terris ageret; sed hoc praeterea infirmitati nostrae concessum est, ut coelos conscenderet ad subeundum patroni munus. Ita quoties de eius in coelum ascensu fit mentio, debet haec utilitas nobis venire in mentem, quod illic coram Deo apparet, ut nos suo patrocinio defendat. Stulte ergo et intempestive a quibusdam quaeritur, an non semper apparuerit, quia hic tantum de intercessione Apostolus disputat, cuius causa coeleste Sanctuarium ingressus est.

25. *Neque ut saepe offerat.* Quomodo igitur Sacerdos, dicet quispiam, si abstinet a sacrificiis? Respondeo, in officio vel persona Sacerdotis non requiri continuum sacrificandi actum. Nam et in Lege praecipuis sacrificiis stati erant quotannis dies; quotidiana etiam suas horas mane et vesperi praescriptas habebant. Quum autem unicum illud sacrificium, quod semel Christus obtulit, semper vigeat, adeoque perpetuum sit, quod ad efficaciam: non mirum est, si eius virtute, quae nunquam excidit, fulciatur aeternum Christi sacerdotium. Atque hic rursum quid et quibus in rebus differat Christus a Levitico Sacerdote, ostendit. De Sanctuario iam dictum est prius; sed unum discrimen notat in sacrificii genere, quia se ipsum Christus, non brutum animal, obtulerit; deinde alterum, quod sacrificium hoc non repetat, quemadmodum sub Lege frequens repetitio fuit, et prope assidua.

26. *Alioqui oportuisset.* Ostendit, quanta sequatur absurditas, si non satis habeamus expiari uno Christi sacrificio. Inde enim saepius mori oportuisse colligit, quia mors cum sacrificio semper sit coniuncta. Hoc autem posterius est absurdissimum. Sequitur ergo, virtutem unius sacrificii aeternam esse, et ad omnia saecula extendi. Dicit autem: *a mundi origine*, quia omnibus saeculis ab initio fuerunt peccata, quae expiatione indigebant. Nisi ergo tunc efficax fuisset Christi sacrificium, nemo ex Patribus salutem consequutus esset. Nam quum irae Dei obnoxii per se fuerint, deficeret eos liberationis remedium, nisi Christus semel patiendo, quantum ad reconciliandam hominibus Dei gratiam, a mundi origine usque in finem passus esset. Ergo nisi plures mortes exspectamus, contenti simus unico sacrificio. Atque hinc patet, quam frivola sit distinctio illa, in cuius argutia sibi tantopere placent Papistae, quum dicunt, immolationem Christi in cruce fuisse sanguineam; Missae vero sacri-

ficium, quod offerri quotidie Deo fingunt, esse incruentum. Nam si subtile illud effugium valeat, incogitantiae arguendus erit Spiritus Dei, cui non venit in mentem, quandoquidem hoc pro confesso Apostolus sumit, non esse absque morte sacrificium. Nihil moror, quod sic loquantur vetusti scriptores; neque enim est in hominum arbitrio, cuiusmodi ipsis libuerit sacrificia fingere. Stat hoc Spiritus sancti axioma, non expiari sacrificio peccata, quin sanguis fundatur. Quare diabolicum est commentum, saepius Christum offerri. *Nunc autem in consummatione.* Perfectionem saeculorum vocat, quae ad Galatas cap. 4, 4. Plenitudo dicitur. Fuit enim ista quaedam temporis maturitas, quam Deus aeterno suo decreto statuerat. Atque hoc modo ansa praeciditur hominum curiositati, ne inquirere audeant, cur non citius, cur illa potius aetate. Nos enim arcano Dei consilio acquiescere decet, cuius ratio, tametsi nobis non est perspicua, illi tamen constat. In summa, significat Apostolus tempestivam fuisse Christi mortem, quum a Patre hac de causa missus fuit in mundum, penes quem legitima ut rerum omnium, ita et temporum gubernatio est, quum eorum seriem summa, etsi nobis saepe abscondita, sapientia ordinet. Praeterea haec consummatio anteacti temporis imperfectioni opponitur. Sic enim suspensum tenuit Deus populum veterem, ut facile iudicari posset, nondum ad fixam conditionem ventum esse. Ideo prioris ad Corinthios epistolae 10, 11. Paulus fines saeculorum in nos incidisse tradit, quo significat, regnum Christi omnibus rebus complementum attulisse. Quod si haec fuit temporum plenitudo, quum ad peccata expianda apparuit Christus, atrocem illi iniuriam faciunt, qui volunt renovari sacrificium, ac si morte eius nondum completa essent omnia. Semel ergo apparuit, quia, si fieret iterum vel tertio, aliquid ad primam oblationem deesset, quod plenitudini repugnat. *In destructionem.* Congruit hoc cum Danielis vaticinio (9, 24.), quo, postquam obsignatio et abolitio scelerum promissa est, finis sacrificiis indicitur. Quorsum enim piacula destructis sceleribus? Porro destructio haec in eo consistit, quod iam non imputantur peccata iis, qui ad Christi sacrificium confugiunt. Nam quamvis petenda sit quotidie venia, ut quotidie iram Dei provocamus: quia tamen non alio quam unicae Christi mortis pignore reconciliamur Deo, merito dicitur, per eam destructum esse peccatum.

27. *Quatenus constitutum est.* Sensus est: Quum patienter a morte hominis exspectemus iudicii diem, quia haec communis sit lex naturae, cui reluctari fas nos est: cur minus esset patientiae in exspectando secundo Christi adventu? Nam si in hominum vulgo beatae resurrectionis spei nihil derogat longum temporis intervallum: quam absurdum esset minus honoris deferri Christo? minus autem deferemus, si eum vocemus ad secundam mortem, quum una in perpetuum defunctus sit. Si quis obiiciat, bis quosdam esse mortuos, ut Lazarum et similes: expedita est solutio, Apostolum hic de ordinaria hominum conditione disputare, quin etiam ab hoc ordine eximuntur, quos subita immutatio corruptione exuet, quia non comprehendit nisi eos, qui diu in pulvere corporum suorum redemptionem exspectant. *Secundo absque peccato.* Hoc unum Apostolus urget, non debere nos inquietari inanibus pravisque novarum expiationum desideriis, quia una mors Christi nobis abunde sufficiat. Ideo dicit, semel apparuisse cum sacrificio ad delenda peccata; secundo adventu palam facturum, quid efficaciae mors sua habuerit, ut amplius non sit peccato vis ad nocendum. *Auferre peccata* est liberare sua satisfactione a reatu eos, qui peccarunt. *Multos* dicit pro Omnibus, sicuti ad Romanos capite 5, 15. Certum quidem est, non omnes ex Christi morte fructum percipere; sed hoc ideo fit, quia eos impedit sua incredulitas, quanquam hic de nihilo agitaretur

illa quaestio, quia non disputat Apostolus, quam paucis, vel quam multis prosit mors Christi; sed intelligit simpliciter, aliis, non sibi esse mortuum. Itaque multos uni opponit. Sed quid est, quod sine peccato appariturum tradit? Quidam piaculum aut victimam peccati expiatricem exponunt, sicuti ad Romanos cap. 8, 3. et secundae ad Corinth. epistolae cap. 5, 21., ac pluribus locis apud Mosem; sed expressius quiddam (meo iudicio) dicere voluit, nempe Christum, quum veniet, patefacturum, quam vere abstulerit peccata, ut non alio ad placandam Deum sacrificio iam opus sit, ac si diceret: Ubi ad Christi tribunal ventum fuerit, sentiemus, nihil eius morti defuisse. Quo etiam pertinet, quod continuo post adiicit, *In salutem iis, qui eum exspectant.* Alii secus contexunt, hoc scilicet modo: Qui eum exspectant in salutem. Sed alter ille sensus aptior; significat enim, eos plenam salutem sensuros ex Christi morte, qui tranquillis animis in eam recumbunt. Nam exspectatio haec ad circumstantiam praesentis causae refertur. Hoc quidem in commune fidelibus alibi (I. Thess. 1, 10.) tribuit Scriptura, quod adventum Domini exspectent, ut eos ab impiis discernat, quibus formidabilis est eius mentio; sed quia nunc Apostolus contendit, debere nos quiescere in unico Christi sacrificio, exspectationem Christi vocat, quum unica illa redemptione contenti nova remedia vel subsidia non appetimus.

CAP. X.

1. Umbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipsam vivam imaginem rerum, sacrificiis, quae quotannis eadem continenter offeruntur, nunquam potest eos, qui accedunt, perficere (vel *sanctificare*). 2. Alioqui annon desiissent offerri, propterea quod nullam amplius conscientiam peccatorum haberent cultores semel purgati? 3. Atqui in his fit quotannis commemoratio peccatorum. 4. Impossibile enim est, ut sanguis taurorum tollat peccata.

1. *Umbram enim* etc. Similitudinem hanc mutuatus est ab arte pictoria. Nam umbra hic aliter quam ad Colossenses capite 2, 17. accipitur, ubi ceremonias veteres sic appellat, quia solidam rerum, quas figurabant, substantiam intus non habuerint. Nunc vero similes fuisse dicit rudibus lineamentis, quae sunt veluti adumbratio vivae picturae. Solent enim pictores, antequam vivos colores penicillo inducant, carbone adumbrare, quam sibi proponunt exprimendam. Haec obscurior pictura Graecis σκιαγραφία vocatur, quasi Latine dicas umbratilem, sicuti εἰκών illis est expressa effigies. Unde et eiconicae imagines etiam Latinis dictae, quae ad vivum repraesentabant vel hominum, vel animalium, vel locorum faciem. Hoc ergo discrimen inter Legem et Evangelium statuit Apostolus, quod sub illa rudibus duntaxat et inchoatis lineis fuerit adumbratum, quod hodie vivis et graphice distinctis coloribus expressum est. Hoc modo iterum confirmat, quod prius dixit, non otiosam fuisse Legem, nec inanes eius ceremonias. Nam etsi non fuit illic rerum coelestium effigies, quasi extrema (quod aiunt) artificis manu absoluta: tamen illa qualiscunque indicatio patribus non parum utilis fuit, etiamsi nostra conditio sit potior. Ac notandum est, easdem illis res eminus fuisse ostensas, quae nunc sub oculis nobis ponuntur. Idem itaque Christus utrisque, eadem iustitia, sancti-

ficatio et salus; tantum in modo pingendi est dissimilitudo. *Futura bona* pro aeternis dici puto. Fateor quidem, futurum Christi regnum, quod nobis praesens est, olim annuntiatum fuisse; sed Apostoli verba sonant, vivam nos habere futurorum honorum effigiem. Intelligit ergo spirituale illud exemplum, cuius plena fruitio usque in resurrectionem et futurum saeculum differtur, quanquam fateor, rursus ab exordio regni Christi haec bona revelari coepta esse. Sed hoc nunc agitur, non Veteris modo Testamenti respectu futura bona dici; sed quia a nobis adhuc quoque sperantur. *Quae quotannis eadem.* Maxime de anniversario sacrificio loquitur, cuius mentio fit Levit. capite 17., tametsi genus totum sub specie comprehenditur. Sic autem argumentatur: Ubi nulla est amplius peccati conscientia, illic oblationis usus non est; atqui sub Lege eiusdem victimae oblatio subinde repetebatur. Ergo nec Deo satisfactum erat, nec sublatus reatus, nec pacatae erant conscientiae; alioqui finis sacrificandi factus esset. Porro diligenter observandum, quod easdem appellat victimas, quarum similis erat ratio. Nam ab eodem Dei instituto potius aestimabantur quam a diversis pecudibus, quod unum abunde valet ad refutandam Papistarum argutiam, qua sibi ingeniose videntur effugere absurditatem in excusando Missae sacrificio. Nam quum illis obiicitur, supervacuam esse repetitionem sacrificii, quum perpetuus sit illius vigor, quod semel Christus obtulit: protinus excipiunt, non aliud esse sacrificium, quod peragitur in Missa, sed illud idem. Haec eorum est solutio; sed quid ex adverso Apostolus? Sacrificium, quod iterato offertur, etiamsi idem sit, efficax aut idoneum ad expiationem esse negat. Nunc ut millies clament Papistae, idem non aliud esse sacrificium, quod semel in cruce peregit Christus, et quod ipsi quotidie peragunt: semper ex ore Apostoli contendam, si ad placandum Deum valuit Christi oblatio, non tantum aliis finem esse impositum, sed illam iterari nefas esse: unde constat, sacrilegam esse in Missa Christi oblationem.

3. *Quotannis fit commemoratio.* Quum Evangelium nostrae cum Deo reconciliationis legatio sit, nunc etiam quotidie peccata inter nos commemorari necesse est; sed Apostolus significat, proferri in medium peccata, ut remedio praesentis sacrificii tollatur reatus. Non igitur quamlibet memoriam designat; sed quae talem reatus confessionem affert coram Deo, ut sacrificio sit opus ad medicinam afferendam. Tale est Missae sacrificium apud Papistas; nam illic mortis Christi gratiam nobis applicari fingunt, ut deleantur peccata. Quod si Legis sacrificia inde Apostolus scite colligit infirma fuisse, quia quotannis repetebantur ad impetrandam veniam: eadem prorsus ratione colligi poterit, infirmum fuisse mortis Christi sacrificium, si quotidie peragendum est, ut vis eius nobis applicetur. Quibuscunque ergo fucis Missam suam colorent, nunquam poterunt atrocis in Christum blasphemiae crimen effugere.

4. *Impossibile enim.* Confirmat superiorem sententiam eadem, quam prius adduxit, ratione, quod sanguis pecudum animas non purgarit. Habebant quidem Iudaei illic verae purgationis symbolum ac pignus, sed alio respectu, nempe quatenus vituli sanguis Christi sanguinem figurabat. Hic vero disputat Apostolus, quid per se valuerit sanguis pecudum. Proinde merito vim illis purgandi detrahit. Est autem subintelligenda oppositio, quae non exprimitur, ac si dixisset: Veteres hostias non mirum est fuisse invalidas, ut continenter illas offerri oportuerit; illic enim nihil erat quam pecudum sanguis, qui usque in animas non penetrat; at vero sanguinis Christi longe alia virtus est. Oblationem ergo ab ipso peractam e prioribus illis metiri non convenit.

5. Quapropter ingrediens in mundum, dicit (*Psal.* 40, 7.): Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi; 6. Holocausta et victimas pro peccato non probasti. 7. Tunc dixi: Ecce adsum; in capite libri scriptum est de me, ut faciam, o Deus, voluntatem tuam. 8. Quum prius dixisset: Sacrificium et oblationem, holocausta et victimas pro peccato noluisti, neque comprobasti, quae secundum Legem offeruntur; 9. Tunc dixit: Ecce adsum, ut faciam, o Deus, voluntatem tuam. Tollit prius, ut secundum statuat; 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel.

5. *Quapropter ingrediens.* Hic in mundum ingressus fuit manifestatio Christi in carne. Nam quum hominis naturam induit, ut Redemptorem mundo praestaret, et apparuit hominibus: tunc dicitur in mundum venisse, sicut alibi (Iohann. 6, 41.) descendisse ex coelo. Psalmus tamen quadragesimus, quem citat, videtur ad Christum violenter torqueri; nam in eius personam minime competit, quod illic habetur, Iniquitates meae comprehenderunt me, nisi quod membrorum vitia Christus ultro in se recipit. Totum certe argumentum proprie Davidi convenit; sed quia notum est, Davidem Christi fuisse typum, nihil absurdi est, si in Christum transferantur, quae de se pradicat David, ac praesertim ubi mentio fit de abrogandis sacrificiis Legalibus, sicuti hoc loco, quanquam non concedunt omnes, hunc verbis sensum inesse. Putant enim non simpliciter hic repudiari sacrificia; sed refutari superstitiosam opinionem, quae vulgo invaluerat, quod vulgo in illis statueretur totus Dei cultus. Quod si ita esset, parum valeret hoc testimonium ad praesentem causam. Quare hunc locum propius excutere operae pretium est, ut constet, an apposite eum huc Apostolus adduxerit. Passim apud Prophetas occurrunt istae sententiae, sacrificia non placere Deo, nec ab eo requiri, nec quicquam pretii habere: imo potius abominationi esse. At tunc non vitium, quod haereat sacrificiis a natura, sed adventitium potius notatur. Nam quum hypocritae alioqui in sua impietate obstinati Deum sacrificiis placare vellent, hoc modo arguendi fuerunt. Quare Prophetae sacrificia reiiciunt, non quatenus instituta erant a Deo, sed ut a sceleratis hominibus vitiata erant et profanata ob impuras conscientias. Hic diversa est ratio. Neque enim sacrificia per hypocrisin oblata, vel alias non rite propter hominum pravitatem et nequitiam peracta damnat; sed negat a piis et sinceris Dei cultoribus requiri. De se enim verba facit, qui illa mundo corde purisque manibus offerebat; et tamen Deo non placere dicit. Si quis excipiat, non per se, neque dignitate propria accepta esse, sed propter alienum finem: rursus dico, intempestive hoc loco ingeri eiusmodi sermonem. Tunc enim ad spiritualem cultum revocantur homines, si externis ceremoniis plus aequo tribuerent. Tunc ceremonias nihili apud Deum esse pronuntiat Spiritus sanctus, quum praeter modum efferuntur hominum errore. David certe, quum Legi subiectus esset, sacrificandi morem negligere non debuit. Interiore cordis affectu Deum, fateor, debuit colere; sed praeterire, quod illi Deus mandaverat, fas non fuit. Habuit autem commune una cum reliquis omnibus sacrificandi mandatum. Ita colligimus, longius quam ad aetatis suae rationem ipsum respexisse, quum diceret: Sacrificium noluisti. Istud quidem etiam tempore Davidis verum aliqua ex parte fuit, Deum sacrificia non morari; sed quia adhuc sub iugo paedagogiae tenebantur omnes: cultum Deo integrum praestare non poterat David nisi eiusmodi forma (ut ita

loquar) vestitum. Ergo ad Christi regnum venire necesse est, ut penitus verum sit, Deum nolle. Similis est locus Psal. 16, 10.: Non sines Sanctum tuum videre corruptionem. Nam etsi aliquousque Davidem a corruptione Deus eripuit, non fuit tamen hoc nisi in Christo vere completum. Multum ponderis hoc habet, quod quum se profiteatur facturum Dei voluntatem, sacrificiis locum nullum assignat. Nam inde colligimus, citra illa perfectam Dei obedientiam constare, quod nonnisi abrogata lege verum fuit. Neque tamen inficior, Davidem tam hoc loco quam Psal. 51, 18. externa sacrificia sic extenuasse, ut, quod praecipuum erat, praeferret. Sed non dubium est, quin utroque loco oculos coniecerit in regnum Christi. Atque adeo in hoc Psalmo iure Christum loquentem induci testis est Apostolus, ubi inter Dei mandata ne infimus quidem locus relinquitur sacrificiis, quae Deus sub Lege tam severe exigebat. *Corpus aptasti.* Verba Davidis aliud sonant: Aurem perforasti mihi, quam loquutionem nonnulli ductam putant ab antiquo Legis ritu (Exod. 21, 6.). Nam si quis contempta Iubilaei manumissione in perpetuam servitutem addicere se volebat, illi auris subula perforabatur. Hunc itaque sensum esse volunt: Domine tu me servum habes perpetuo tibi addictum. Ego tamen aliter accipio pro eo, quod est docilem et obsequentem reddere. Surdi enim sumus, donec aures nobis Deus aperiat, hoc est, pervicaciam corrigat, quae in nobis haeret, quanquam inter promiscuum et crassum vulgus (cui sacrificia tantum spectra erant sine virtute) et inter Davidem, cui subtilius ostenderat Deus spiritualem et legitimum usum, subest tacita antithesis. Apostolus autem Graecos sequutus dixit: Corpus aptasti. Neque enim in verbis recitandis adeo religiosi fuerunt, modo ne Scriptura in suum commodum falso abuterentur. Semper hoc spectandum est, quorsum citent testimonia; nam in scopo ipso diligenter cavent, ne Scripturam trahant in alienum sensum; sed tam in verbis, quam in aliis, quae praesentis instituti non sunt, sibi liberius indulgent.

7. *In capite libri.* Verbum Hebraicum proprie Volumen significat. Scimus enim, libros antiquitus in morem cylindri fuisse complicatos. Porro Libri nomine Legem intelligi, quae regulam sancte vivendi omnibus Dei filiis praescribit, absurdum non est, quanquam mihi genuina magis videtur haec expositio, ut dicat, se in eorum catalogo censeri, qui se Deo praebent obsequentes. Lex quidem iubet nos omnes Deo obedire; sed intelligit David, se inter eos numerari qui vocari sunt, ut Deo obediant. Deinde testatur se vocationi obtemperare, quum addit: Volui; quod in Christum peculiariter competit. Nam utcunque ad Dei iustitiam sancti omnes adspirent: unus tamen est Christus, qui plane sit ad faciendam Dei voluntatem compositus. Hic tamen locus nos omnes ad obsequii promptitudinem stimulare debet. Nam ideo Christus perfectae obedientiae exemplar est, ut, quicunque eius sunt, certatim ad eius imitationem contendant, ut simul respondeant Dei vocationi, totaque eorum vita hanc vocem comprobet: *Ecce adsum.* Eodem pertinet, quod sequitur, scriptum esse in libro, ut Dei faciamus voluntatem, quemadmodum alibi (Coloss. 1, 22.) dicitur, hunc electionis nostrae esse finem, ut sancti et irreprehensibiles simus in eius conspectu.

9. *Tollit prius.* En cur et quorsum citetur hic locus, nempe ut sciamus, plenam solidamque iustitiam sub regno Christi sacrificiis legalibus non indigere. Nam Dei voluntas quoad perfectionis regulam illis sublatis statuitur. Sequitur itaque, a Christi sacerdotio removendas esse pecudum victimas, quia commune nihil cum eo habent. Non enim, ut diximus, causa erat, cur sacrificia reiiceret propter accidentale vitium, quia non agit cum hypocritis, nec superstitionem reprehendit cultus praeposteri, sed ab homine pio riteque instituto

postulari negat usitata sacrificia, perfecteque obedire Deo testatur illis praeteritis.

10. *In qua voluntate.* Postquam Davidis testimonium causae suae accommodavit, nunc per occasionem verba quaedam inflectit ad suum commodum, idque exornandi magis quam explicandi causa. Profitetur David non tam in sua quam Christi persona, se ad faciendum Dei voluntatem paratum esse. Id ad omnia Christi membra extenditur; generalis enim est doctrina Pauli, quum dicit (I. Thess. 4, 3.): Haec voluntas est Christi, sanctificatio vestra, ut quisque ab immunditia abstineat. Sed quia in Christo hoc illustre prae aliis obedientiae specimen fuit, offerre se ad mortem crucis, et hac potissimum de causa induit servi personam: dicit Apostolus, Christum se offerendo Patris mandato satisfecisse, atque ita nos fuisse sanctificatos. Quum addit: *Per oblationem corporis*, alludit ad illam Psalmi partem: Corpus aptasti mihi, saltem ut Graece habetur. Ita significat Christum in se ipso reperisse, quod Deum placaret, ut externis adminiculis minime opus habuerit. Nam si Leviticus Sacerdos corpus habuisset aptatum, supervacuae fuissent pecudum victimae. Christus autem solus sufficit, ac per se idoneus est ad praestandum, quicquid Deus requirit.

11. Et omnis quidem Sacerdos quotidie ad ministrandum adstat, et easdem saepius offerendum victimas, quae nunquam possunt tollere peccata. 12. Ipse autem una pro peccatis oblata victima perpetuo sedet in dextera Dei, 13. Quod reliquum est exspectans, donec ponantur inimici sui scabellum pedum suorum (*Psal.* 110, 1.). 14. Una enim oblatione consecravit (vel *perfecit*) in perpetuum eos, qui sanctificantur. 15. Testimonium autem reddit nobis etiam Spiritus sanctus. Nam postquam praedixerat (*Ier.* 31, 33.): 16. Hoc est testamentum, quod statuam cum ipsis post dies illos, dicit Dominus, ut ponam leges meas in corda illorum, et in mentibus eorum inscribam illas, 17. Et peccatorum et iniquitatum eorum non recordabor amplius. 18. Porro ubi fit horum remissio, non est amplius oblatio pro peccato.

11. *Omnis quidem Sacerdos.* Hic est conclusio totius disputationis, dissentaneum esse et alienum prorsus a Christi sacerdotio quotidianum offerendi morem, ideoque post eius adventum abdicatos officio esse Leviticos Sacerdotes, quorum ratio et institutum est quotidie offerre. Haec enim est repugnantium natura, ut uno posito alterum concidat. Hactenus satis superque laboravit in asserendo Christi sacerdotio: restat igitur, ut cesset antiquum illud, quod cum eo non congruit. Plenam enim consecrationem habent sancti omnes in unica Christi oblatione, quanquam verbum τετελείωκε, pro quo reddidi: *Consecravit*, posset exponi: Perfecit. Mihi altera significatio magis placuit, quia nunc de sacris agitur. Quum dicit: *Eos, qui sanctificantur*, comprehendit hoc nomine omnes Dei filios, et admonet, frustra aliunde peti sanctificationis gratiam. Sed ne otiosum nunc in coelo Christum iacere sibi fingant homines, iterum repetit, eum *sedere ad Patris dexteram*, qua loquutione (ut alibi visum est) designatur imperium et potestas. Quare timendum non est, ne vim mortis suae exstingui patiatur vel sepultam iacere sinat, qui ideo vivit, ut virtute sua impleat coelum et terram. Deinde admonet ex verbis Psalmi, quousque durare hic status debeat, nempe donec inimicos

omnes suos Christus prostraverit. Ergo si fides nostra Christum in dextera Dei sedentem quaerat, et quieta recumbat in hanc sessionem: tandem potiemur fructu huius victoriae una, inquam, cum capite nostro, profligatis hostibus, Satana, peccato et morte et toto mundo carnis corruptione exuti triumphabimus.

15. *Testimonium reddit Spiritus.* Quod secundo adducit testimonium Ieremiae, non abs re, nec supervacuum est. Prius in aliam finem citavit, ut ostenderet abrogari Vetus Testamentum oportuisse, quandoquidem Novum aliud promissum erat, idque ad corrigendam Veteris infirmitatem. Nunc autem alio respicit. Pugnat enim tantum ex illo verbo: *Iniquitatum non recordabor*, ac inde colligit, nullum amplius esse sacrificii usum, quum deleta sint peccata. Videri quidem possit haec parum firma illatio. Nam quum olim innumerae exstarent in Lege et Prophetis de peccatorum remissione promissiones, victimas tamen pro illis offerre non desinebat Ecclesia. Proinde remissio peccatorum sacrificia non excludit. Verum si singula propius consideres, habebant etiam Patres sub Lege easdem, quas hodie habemus, de peccatorum remissione promissiones. Illis freti Deum invocabant, et de impetrata venia gloriabantur. Atqui Propheta, quasi novum quiddam et prius inauditum adferat, promittit nullam sub novo foedere peccatorum fore memoriam coram Deo. Hinc colligere licet, diverso modo nunc remitti peccata quam olim. Haec porro diversitas non in verbo nec in fide sita est, sed in ipso pretio remissionis. Nunc ergo peccatorum Deus non recordatur, quia omnium semel facta est expiatio. Alioqui frustra diceretur a Propheta, fore hoc Novi Testamenti beneficium, quod Deus peccatorum non recordabitur. Porro quando ad finem disputationis ventum est, quae hic habita est de sacerdotio Christi: breviter admonendi sunt lectores, non magis hic abrogari Legis sacrificia, quam Papistarum commentum de sacrificio Missae refutari. Missam suam asserunt sacrificium esse expiandis vivorum et mortuorum peccatis; Apostolus iam sacrificio locum esse negat, ex quo impletum est Ieremiae vaticinium. Cavillantur illi, non esse novum aut aliud a Christi sacrificio, sed idem. At ex adverso contendit Apostolus, idem repeti non debere; nec unum Christi sacrificium modo pronuntiat, sed semel peractum. Adde, quod saepius uni Christo vindicat honorem sacerdotii, ut nemo ad eum offerendum sit idoneus nisi solus ipse. Aliud effugium Papistae habent, quum sacrificium ἀναίματον appellant. Atqui Apostolus sine exceptione affirmat, morte opus esse ad sacrificium. Tergiversantur etiam Papistae, dum excipiunt Missam unius sacrificii, quod peregit Christus, applicationem esse. Atqui Apostolus contra docet, ideo morte Christi abolita fuisse Legis sacrificia, quod illic peccatorum recordatio fiebat. Unde apparet, genus hoc applicandi, quod sibi fingunt, cessasse. Denique, ut se in omnes formas vertant Papistae, elabi nunquam poterunt, quin praesens Apostoli disputatio Missam ipsorum pluribus scatere sacrilegiis planum faciat. Primum enim, teste Apostolo, unus Christus ad se offerendum idoneus fuit; in Missa per alienas manus offertur. Secundo, non unicum modo sacrificium Christi Apostolus asserit, sed nonnisi semel peractum, ut iterari sit nefas; in Missa utcunque idem sacrificium esse garriant, tamen quotidie fieri apparet, et ipsi fatentur. Apostolus nullum sine sanguine et morte sacrificium agnoscit: isti ergo frustra nugantur, sacrificium, quod offerunt, esse incruentum. Apostolus, quum de impetranda peccatorum venia agitur, confugere nos iubet ad unum illud sacrificium, quo defunctus est Christus in cruce; et nos hac nota discernit a Patribus, quod assiduus sacrificandi ritus Christi adventu obsolevit. Isti, ut mors Christi nobis sit efficax, quotidianas per sacrificium ap-

plicationes requirunt, ut nihil nisi in externo symbolo differant a Iudaeis Christiani.

19. Habentes itaque fratres, fiduciam ingrediendi in Sancta per sanguinem Iesu, 20. Via, quam dedicavit nobis recentem ac vivam per velum, hoc est, carnem suam, 21. Et Sacerdotem magnum super domum Dei, 22. Accedamus cum sincero corde in certitudine fidei, adspersi cordibus a conscientia mala, et abluti corpore aqua munda, 23. Teneamus confessionem spei inflexibilem; fidelis enim, qui promisit.

19. *Habentes itaque fratres.* Superioris doctrinae epilogum vel summam colligit, cui deinde opportune subiicit gravem exhortationem, et severe iis minatur, qui Christi gratiam abiecerint. Summa autem est, ceremonias omnes, quibus sub Lege patefiebat accessus in Sanctuarium Dei, in Christo habere solidam veritatem, ut Christum habenti superfluus sit ac inutilis earum usus. Id quo melius exprimat, allegorice describit accessum, quem nobis Christus patefacit. Coelum enim comparat veteri Sanctuario, et quae in Christo spiritualiter impleta sunt, sub typicis loquutionibus proponit. Obscurant quidem magis rem interdum allegoriae, quam illustrant. Sed haec non parum habet gratiae, nec parum lucis affert, quum veteres Legis figuras ad Christum Apostolus transfert, ut in eo recognoscamus, vere nunc esse exhibita, quaecunque Lex adumbravit. Sicut autem singulis paene verbis pondus inest, ita meminerimus subesse antithesin, ut veritas, quae in Christo conspicitur, veteres figuras aboleat. Primo dicit, nos *fiduciam habere ingrediendi in Sancta.* Hoc iuris Patribus nunquam concessum fuit sub Lege; populo enim aditus in Sanctuarium visibile prohibebatur, nisi quod nomina tribuum Pontifex in humeris, et duodecim lapides in eorum memoriam ante pectus gestabat. Nunc vero longe alia ratio est. Non enim symbolice tantum, sed re ipsa in coelum ingressus nobis patet Christi beneficio, quia nos fecit regale sacerdotium. Dicit: *per sanguinem Iesu,* quia ad solennem Pontificis ingressum non aperiebatur ostium Sanctuarii nisi sanguine interposito. Sed postea discrimen notat inter hunc et pecudum sanguinem. Nam pecudum sanguis quum statim tabesceret, non potuit diu vigorem suum retinere; at Christi sanguis, qui nullo tabo corrumpitur, sed puro semper colore fluit, nobis in finem usque mundi sufficiet. Nihil mirum, si caesae pecudum victimae vivificandi facultate non pollebant, quum essent mortuae; at Christus, qui a morte resurrexit, ut nobis vitam conferat, suam in nos diffundit. Haec est perpetua viae dedicatio, quod coram facie Patris semper quodammodo stillat sanguis Christi ad irrigandum coelum et terram.

20. *Per velum.* Sicuti Velum operiebat arcana Sanctuarii, et tamen aditum illuc reserabat: sic, quum in Christi carne Divinitas latuerit, nos tamen in coelum usque perducit, nec quisquam Deum inveniet, nisi cui via et ostium erit homo Christus. Ita admonemur, non aestimandam esse Christi gloriam ab externo carnis adspectu, nec despiciendam esse carnem, quia Dei maiestatem quasi velum occultet, quum eadem nobis ad fruenda omnia Dei bona sit directrix.

21. *Et Sacerdotem magnum.* Quaecunque prius disseruit de abrogatione veteris sacerdotii, nunc memoria repetere decet. Nam aliter Christus Sacerdos esse non potest, quin priores illi munere abdicentur, quum alius fuerit ordo. Significat igitur, relinquenda esse illa omnia, quae suo adventu Christus mutavit. Ac ideo ipsum praeficit universae Dei domui, ut, quisquis locum in Ecclesia habere cu-

pit, Christo se subiiciat, eumque sibi ducem ac praesidem eligat, non alium.

22. *Accedamus cum sincero corde.* Sicuti in Christo eiusque sacrificio nihil nisi spirituale, aut coeleste esse ostendit: ita, quae ex parte nostra afferimus, vult congruere. Olim Iudaei variis adspersionibus se purgabant, ut essent ad cultum Dei praeparati. Ritus purgandi carnales fuisse, nihil mirum est, quum ipse Dei cultus umbris involutus carnem adhuc quodammodo saperet. Sacerdos enim mortalis ex peccatoribus eligebatur, qui ad tempus Sacra faceret; ornatus erat pretioso quidem vestitu, sed tamen mundano, ut se in Dei conspectum sisteret; tantum ad arcam foederis accedebat, ut ingressum sanctificaret; victimam bruti animalis ex armento vel grege mutuabatur. In Christo omnia longe praecellunt; ipse non modo purus et innocens, sed fons omnis sanctitatis et iustitiae coelesti oraculo constituitur Sacerdos, non ad breve mortalis vitae spatium, sed perpetuo. Sanctionis causa iusiurandum interponitur. Prodit in medium omnibus Spiritus sancti donis ad summam perfectionem ornatus; sanguine suo Deum propitiat, eumque pacificat cum hominibus; supra coelos conscendit, ut coram Deo pro nobis appareat mediator. Itaque vicissim nihil a nobis afferendum est, quod non respondeat, quandoquidem mutuus inter Sacerdotem et populum consensus esse debet. Proinde facessant externae carnis lotiones, ac cesset totus ille ceremoniarum apparatus. Nam externis illis figuris Apostolus sincerum cor opponit, et fidei certitudinem et abstersionem omnium vitiorum. Atque hinc colligimus, qualiter nos comparatos esse deceat, ut fruamur Christi beneficiis. Neque enim ad eum acceditur, nisi integro corde seu veraci, certaque fide ac pura conscientia. Porro cor verax aut sincerum fucato ac duplici opponitur. In voce πληροφορίας fidei naturam designat Apostolus, et simul nos admonet, non posse percipi Christi gratiam, nisi ab iis, qui fixam et indubiam persuasionem afferunt. Abstersionem cordis a mala conscientia appellat, vel quum impetrata peccatorum venia puri censemur coram Deo, vel dum cor ab omnibus pravis affectibus purgatum carnis stimulis non pungit. Ego libenter utrumque comprehendo. Quod sequitur de corpore aqua pura abluto, plerique de Baptismo accipiunt; sed mihi probabilius videtur, Apostolum alludere ad veteres Legis ceremonias, atque ita sub Aquae nomine designare Spiritum Dei, quemadmodum Ezechiel (36, 25.) loquitur: Effundam super vos aquas mundas etc. Summa est, nos fieri Christi participes, si corpore et anima sanctificati ad eum accedimus. Hanc porro sanctificationem esse, non quae visibili ceremoniarum pompa constat, sed firmam fidem, puram conscientiam, corporis et animae mundiciem, quae a Spiritu Dei manat ac perficitur. Ita Paulus II. ad Cor. cap. 7, 1. fideles hortatur, ut se purgent ab omni inquinamento carnis et spiritus, quum sint adoptati a Deo in filios.

23. *Teneamus confessionem spei.* Quoniam hic Iudaeos ad perseverantiam hortatur, spem potius quam fidem nominat. Nam spes sicuti ex fide nascitur, ita eam ad extremum usque alit ac sustinet. Confessionem praeterea requirit, quia non est vera fides, nisi quae se exserit ad homines. Et videtur oblique perstringere eorum simulationem, qui in gentis suae gratiam legales ritus nimis religiose servabant. Non ergo tantum corde credere, sed re ipsa quoque ostendere ac profiteri eos iubet, quantum Christo deferant. Diligenter autem notanda est ratio, quam subiicit, Deum, *qui promisit, fidelem esse.* Nam inde primum docemur, hoc fundamento niti fidem nostram, quod Deus verax sit. Porro haec veritas promissione continetur; nam ut credamus, praeire Dei vocem oportet. Nec quaelibet vox ad gignendam fidem erit idonea; sola promissio est, in quam fides re-

cumbit. Adeoque ex hoc loco mutua inter fidem hominum et Dei promissionem ratio colligi potest; nisi enim promittat Deus, nemo erit, qui credat.

14. Et consideremus nos mutuo in aemulationem caritatis et bonorum operum, 25. Neque deseramus aggregationem nostri, quemadmodum mos est quibusdam; sed exhortemur, idque eo magis, quia videtis appropinquantem diem. 26. Voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam veritatis notitiam non amplius relinquitur pro peccatis hostia; 17. Sed terribilis exspectatio iudicii, et zelus ignis, qui devorabit adversarios.

24. *Consideremus nos mutuo.* Non dubito, quin Iudaeos peculiariter compellet hac exhortatione. Scitur, quanta fuerit gentis illius arrogantia. Quia posteri erant Abrahae, gloriabantur se solos, exclusis reliquis omnibus, in foedus vitae aeternae a Domino esse cooptatos. Tali praerogativa inflati quum prae se omnes alios populos despicerent, soli in Dei Ecclesia censeri volebant: imo superciliose sibi vindicabant Ecclesiae titulum. In hoc fastu corrigendo multum operae sumere Apostolos oportuit, idque nunc, meo iudicio, agit Apostolus, ne aegre ferant Iudaei sibi associari Gentes, et in idem Ecclesiae corpus secum coalescere. Ac primum quidem dicit: Consideremus nos mutuo; nam tunc Deus Ecclesiam colligebat ex Gentibus et Iudaeis, inter quos semper fuerat magnum dissidium, ut haec societas esset veluti ignis et aquae coniunctio. Itaque Iudaei resiliebant, quod putarent indignum esse Gentes sibi comparari. Huic perversae aemulationis stimulo, qui eos pungebat, alium contrarium opponit Apostolus, nempe *caritatis.* Nam παροξυσμός, quo nomine utitur, contentionis ardorem significat. Ergo ne Iudaei invidia accensi ad certamen efferantur, eos ad piam aemulationem hortatur, nempe ut se vicissim ad caritatem exstimulent. Hanc expositionem confirmat, quod proxime sequitur, *Ne deseramus*, inquit, *aggregationem.* Notanda est nominis Graeci compositio; nam ἐπὶ accessionem significat. Ideo ἐπισυναγωγή tantundem valet ac congregatio novis incrementis aucta. Tunc pariete diruto (Ephes. 2, 14.) eos, qui alieni ab Ecclesia fuerant, Deus ad filios suos aggregabat: ita Gentes novum erant et insolitum Ecclesiae augmentum. Id Iudaei sibi contumeliosum esse ducebant, ut multi ab Ecclesia discessionem facerent, honestum se ex tali mistura praetextum habere putantes; neque enim facile adduci poterant, ut iure suo cederent. Porro ius adoptionis peculiare ac proprium sibi esse arbitrabantur. Monet igitur eos Apostolus, ne aequalitas illa ad deserendam Ecclesiam ipsos incitet, ac ne videatur frustra eos monere, commemorat hoc multis esse commune vitium. Tenemus nunc consilium Apostoli, et quae eum necessitas impulerit ad hanc exhortationem; nobis tamen hinc colligenda est universalis doctrina. Regnat enim hic morbus passim in humano genere, ut se quisque aliis praeferat, ac praesertim ut, qui videntur in re aliqua excellere, inferiores sibi aequari nonnisi aegre patiuntur. Deinde tanta est fere in omnibus morositas, ut sibi libenter proprias Ecclesias singuli facturi sint, si liceat, quia difficile est ad aliorum mores se accommodare. Divites inter se invident, vix centesimus quisque divitum reperietur, qui pauperes dignetur fratrum nomine et numero. Nisi morum similitudo et aliae blanditiae, vel commoditates nos alliciant, difficillimum est alere perpetuam inter nos concordiam. Quare plus quam necessaria nobis omnibus est ista admonitio, ut ad caritatem potius quam invidiam stimulemur, neque ab iis fa-

ciamus divortium, quos nobis Deus coniungit; sed fraterna benevolentia amplectamur eos omnes, qui se fidei consensu nobis associant. Et certe eo nos ad studium unitatis magis intentos esse decet, quo acrius advigilat Satan, ut nos ab Ecclesia quovis modo vel avellat, vel furtim abducat. Id fiet, si nemo sibi plus aequo placeat, sed unum hoc propositum habeamus omnes, ut mutuo nos incitemus ad caritatem, neque alia inter nos quam bene agendi aemulatio vigeat. Nam certe fratrum contemptus, morositas, invidia, immodica nostri aestimatio, et aliae pravae punctiones, aut frigere in nobis caritatem, aut nullam prorsus esse testantur. Quum dixit: Non deserentes aggregationem, subiicit: *Sed exhortantes*, quo significat, debere pios omnes, quibus possunt modis, ad colligendam undique Ecclesiam eniti; nam hac conditione vocamur a Domino, ut postea studeat unusquisque alios adducere, errantes in viam reducere conetur, manum lapsis porrigat, alienos acquirat. Quod si tantum impendere debemus operae erga eos, qui adhuc extranei sunt a grege Christi, quanto maior in exhortandis fratribus requiritur sedulitas, quos iam nobis Deus adiunxit?

25. *Quemadmodum mos est.* Hinc apparet, primam schismatum omnium originem hanc fuisse, quod superbi homines cum aliorum contemptu sibi plus iusto placuerint. Sed quum audimus, iam a saeculo Apostolorum fuisse perfidos homines, qui ab Ecclesia discederent: minus percelli nos ac turbari convenit similibus defectionum exemplis, quae hodie cernere licet. Est quidem haec non levis offensio, quum homines, qui aliquod pietatis signum dederant, et eamdem nobiscum fidem erant professi, deficiunt a Deo vivo; sed quia nihil novum contingit, minus (ut iam dixi) commoveri nos decet. Porro hoc membrum inseruit Apostolus, ut ostenderet se non abs re ita loqui; sed morbo iam grassanti necessariam medicinam afferre. *Idque eo magis.* Nonnulli locum hunc congruere putant cum illo Pauli (Rom. 13, 11.): Hora est surgendi e somno; nunc enim propior nobis est salus, quam quum credidimus. Ego vero potius sentio, hic mentionem de ultimo Christi adventu fieri, cuius exspectatio maxime acuere nos debet tam ad sanctae vitae meditationem, quam ad curam et ardentem conatum Ecclesiae colligendae. Quorsum enim venturus est Christus, nisi ut nos omnes ex hac, in qua nunc vagamur, dispersione in unum colligat? Itaque quo propior est eius adventus, eo magis elaborandum, ut, qui dissipati sunt, coeant et coadunentur, fiatque unum ovile et unus Pastor (Iohann. 10, 16.). Si quis roget, quomodo dicat Apostolus, eos, qui tam procul adhuc aberant a Christi revelatione, vidisse propinquum diem, ac iam fere instantem: respondeo, sic ab initio regni Christi constitutam fuisse Ecclesiam, ut quasi mox venturum iudicem sibi proponere debuerint fideles. Nec vero fallaci imaginatione delusi fuerunt, quum ad excipiendum Christum singulis fere momentis parati essent; talis enim ab Evangelii promulgatione fuit Ecclesiae status, ut vere et proprie totum illud tempus vocetur extremum. Proinde qui iam a multis saeculis sunt mortui, non minus quam nos sub novissimis diebus vixerunt. Subsannant hac in parte simplicitatem nostram vafri et nasuti homines, quibus fabulosum est, quicquid de carnis resurrectione et ultimo iudicio credimus. Sed ne suis ludibriis fidem nostram labefactent, ex adverso nos Spiritus sanctus admonet (II. Petr. 3, 8.), primum mille annos coram Deo instar diei unius esse, ut, quoties de Regni coelestis aeternitate cogitamus, nullum nobis tempus videri longum debeat. Deinde ex quo Christus expletis omnibus salutis nostrae partibus in coelum ascendit, aequum esse, ut continua secundae eius revelationis exspectatione suspensi unumquemque diem perinde reputemus ac postremum.

26. *Voluntarie enim.* Ostendit, quam severa Dei ultio maneat eos omnes, qui a Christi gratia deficiunt, quia privati unica salute iam quasi certo exitio devoti sint. Hoc testimonio se olim armavit Novatus cum sua factione, ut omnibus post Baptismum lapsis promiscue spem veniae tolleret. Qui diluere eius calumniam non poterant, fidem huic epistolae derogare maluerunt, quam tantae absurditati subscribere. Atqui genuina loci expositio, quamvis alieno suffragio non adiuta, satis per se ad refellendam Novati impudentiam valebit. *Peccantes* vocat Apostolus non qui in quovis genere delinquunt, sed qui prorsus deserta Ecclesia se a Christo alienant. Non enim hic de hoc vel illo peccati genere tractat, sed eos nominatim arguit, qui ultro se ab Ecclesiae societate abdicabant. Porro multum interest inter particulares lapsus, et universalem eiusmodi defectionem, qua fit, ut a Christi gratia in totum excidamus. Quia autem nemini hoc contingere potest, nisi qui iam illuminatus fuit: ideo dixit: *Voluntarie post acceptam veritatis notitiam peccantibus*, ac si diceret: Qui sciens ac volens gratiam, quam adeptus erat, abiecerit. Nunc videre est, quantum haec doctrina a Novati errore dissideat. Quod autem solos apostatas hic comprehendat Apostolus, patet ex contextu; hoc enim agit, ne Ecclesiam deserant, qui semel in eam fuerant cooptati, quemadmodum soliti quidam essent. Nunc talibus nullam restare amplius hostiam pronuntiat, quia voluntarie peccent post acceptam veritatis notitiam. Atqui peccatoribus, qui uno aliquo in genere lapsi sunt, Christus se quotidie offert, ut non alia hostia quaerenda sit expiandis eorum peccatis. Hostiam ergo iis residuam esse negat, qui a Christi morte discedunt, quod non fit particulari aliquo delicto, sed abiecta in totum fide. Haec Dei severitas tametsi horrenda est, et ideo proponitur, ut terrorem incutiat: non potest tamen insimulari saevitiae. Nam quum mors Christi unicum sit remedium, quo ab aeterna morte liberamur: qui vim illius ac beneficium, quantum in se est, abolent, nonne digni sunt, quibus praeter desperationem nihil reliquum fiat? Qui in Christo manent, eos ad quotidianam reconciliationem Deus invitat, quotidie irrigantur Christi sanguine, quotidie expiantur eorum peccata perpetuo eius sacrificio. Si extra eum non est quaerenda salus, ne miremur, omnes, qui eum sponte relinquent, omni spe veniae privari. Hoc sibi vult adverbium ἔτι, vel Amplius. Christi enim sacrificium usque ad mortem piis est efficax, etiamsi subinde peccent. Imo propterea vigorem suum semper retinet, quia fieri non potest, ut vacui sint peccato, quamdiu in carne habitant. Eos igitur solos notat Apostolus, qui Christum impie deserendo mortis eius beneficio se privant. Membrum illud, *post acceptam veritatis notitiam*, exaggerendae ingratitudinis causa positum est. Nam qui sponte ac deliberata improbitate lucem Dei in corde suo accensam exstinguit, nihil habet, quod ad se excusandum Deo obiiciat. Proinde discamus, non modo oblatam nobis veritatem reverenter promptaque animi docilitate amplecti, sed in eius notitia constanter perstare, ne tam atroces eius contemptae poenas demus.

27. *Sed terribilis exspectatio.* Cruciatum malae conscientiae significat, quem sentiunt impii, qui non modo gustum gratiae nullum habent, sed percepto eius gustu sua culpa in perpetuum se abdicatos esse norunt. Tales non pungi tantum ac morderi, sed horrendum in modum torqueri ac laniari necesse est. Hinc fit, ut adversus Deum contumaciter fremant, quoniam tam severum iudicem ferre nequeunt. Tentant quidem omnia, ut sensum irae Dei a se amoliantur; sed frustra id faciunt. Nam simulac breves illis inducias Deus concessit, mox ad tribunal suum retractos, tormentis, quae maxime fugiunt, os exagitat. Addit: *Ignis zelum*, quo posteriore nomine vehementem impetum, aut violentum ardorem (meo iudicio) significat. In

voce Ignis trita est metaphora. Quemadmodum enim nunc impii Divinae irae formidine aestuant, ita praesenti sensu tunc conflagrabunt. Nec me latet, sophistas argute de hoc igne philosophari; sed eorum commenta nihil moror, quum palam sit, dum Scriptura Ignem cum Verme coniungit (Ecclesiastic. 7, 19.), eandem esse loquendi rationem. Atqui nemo dubitat, quin metaphorice Vermem appellet dirum illud conscientiae tormentum, quo roduntur impii. *Qui devorabit adversarios.* Sic vorabat, ut perdat, non consumat, quia inexstinguibilis erit. Atque ita admonet, in Christi hostibus censeri, quicunque datum sibi inter fideles locum tenere recusaverint. Neque enim media est conditio, quin Satanae se abdicant, qui ab Ecclesia discedunt.

18. Qui abiecerit Legem Mosis, sine misericordia sub duobus aut tribus testibus moritur (*Deut.* 19, 17.). 29. Quanto putatis graviore dignus iudicabitur supplicio, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem Testamenti, per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, et Spiritum gratiae contumelia affecerit? 30. Novimus enim, quis dicat: Mihi vindictam, et ego rependam, dicit Dominus (*Deut.* 32, 35.). Et rursum: Dominus iudicabit populum suum (*Deut.* 32, 36.). 31. Horribile est, incidere in manus Dei viventis.

28. *Qui abiecerit.* Argumentum a minori ad maius. Nam si capitale fuit Legem Mosis violare, quanto graviorem meretur poenam Evangelii reiectio, quae tot ac tam atrocibus sacrilegiis est implicita? Aptissima porro ad Iudaeos permovendos haec ratiocinatio fuit. Illa tam severa in Legis apostatas animadversio neque nova illis, neque aequo durior videri poterat. Ergo iustam agnoscere debent quantumvis severam ultionem, qua hodie Evangelii sui maiestatem Deus sancit. Caeterum hinc confirmatur, quod iam prius dixi, non de particularibus peccatis Apostolum disputare, sed de universali abnegatione Christi. Neque enim Lex quasvis transgressiones morte puniebat, sed apostasiam, si quis prorsus a religione descisceret. Respexit enim Apostolus ad sententiam illam, quae habetur Deut. cap. 17, 2.: Si quis violet pactum Dei tui, ut serviat diis alienis, educes eum extra portam, et lapidibus obrues. Quanquam autem Lex a Deo profecta est, nec auctor eius fuit Moses, sed minister duntaxat: Apostolus tamen Legem Mosis appellat, quia per manum eius tradita fuit, ut magis amplificet Evangelii dignitatem, quod a Filio Dei proditum est. *Sub duobus aut tribus.* Hoc nihil ad praesentem locum facit, sed pars est politiae Mosaicae, quod duo vel tres flagitantur testes ad reum peragendum. Inde tamen certius colligimus, quale crimen notare Apostolus voluerit; nisi enim hoc fuisset additum, aperta fuisset fenestra pluribus falsis coniecturis. Nunc autem extra controversiam est, de apostasia sermonem haberi. Interea tamen observanda est illa aequitas, quam sequuti sunt politici fere omnes, ne quis nisi duorum testimonio convictus damnetur.

29. *Qui Filium Dei concule.* Hoc simile est inter Legis et Evangelii apostatas, quod utrique sine misericordia pereunt; sed genus interitus est diversum. Nam contemptoribus Christi non corporis tantum mortem denuntiat Apostolus, sed aeternum exitium. Itaque hos deterius supplicium manere dicit. Tribus autem loquendi formulis Christianismi desertionem exprimit. Dicit enim hoc modo conculcari Filium Dei, profanari eius sanguinem, *et Spiritum gratiae contumelia affici.* Gravius autem est conculcare, quam abiicere, et longe

alia est Christi dignitas, quam Mosis. Adde, quod non simpliciter Evangelium Legi, sed Christi et Spiritus sancti personam, unius Mosis personae opponit. *Sanguinem Testamenti.* Comparatione beneficiorum ingratitudinem auget. Valde indignum est, sanguinem Christi, qui sanctificationis nostrae materia est, profanare; hoc vero faciunt, qui desciscunt a fide. Nam fides nostra non in nudam doctrinam respicit, sed in sanguinem, quo sancita est nostra salus. Ideo vocat Sanguinem Testamenti, quia tunc demum ratae sunt nobis promissiones, quum accedit pignus illud. Sed modum confirmationis notat, quum dicit nos sanctificatos, quia nihil prodesset fusus sanguis, nisi nos per Spiritum sanctum eo irrigaremur: unde et expiatio et sanctitas. Simul tamen alludit Apostolus ad veterem adspersionis ritum, qui ad veram sanctificationem non valebat, sed eius tantum umbra erat vel imago. *Spiritum gratiae.* Spiritum gratiae vocat ab effectu, per quem et cuius virtute oblatam in Christo gratiam percipimus. Nam is est, qui fide mentes nostras illustrat, qui Dei adoptionem obsignat cordibus nostris, qui nos regenerat in vitae novitatem, qui nos in Christi corpus inserit, ut vivat in nobis, ut nos in ipso. Merito itaque Spiritus gratiae appellatur, per quem noster fit Christus cum omnibus suis bonis. Hunc vero contumelia afficere, a quo tot tantisque beneficiis affecti sumus, nimis scelesta est impietas. Hinc collige, in Spiritum Dei contumeliosos esse omnes, qui gratiam eius, qua donati erant, sponte inutilem reddunt. Quare nihil mirum, si eiusmodi sacrilegia Deus tam acriter vindicet; nihil mirum, si inexorabilem se iis praebeat, qui Christum mediatorem pedibus calcaunt, qui solus eum nobis exorat; non mirum, si viam salutis praecludat iis, qui unicum ducem Spiritum sanctum repulerunt.

30. *Novimus enim, quis dicat.* Uterque locus ex Deut. cap. 32, 5. sumptus est. Quum autem illic Moses Deum illatas populo suo iniurias ulturum promittat, videtur improprie ac violenter huc torqueri, quod meminit de vindicta. Quid enim nunc agit Apostolus? empe eorum impietatem non fore impunitam, qui Deo illuserint. Et Paulus ad Rom. 12, 19., genuinam loci intelligentiam sequutus, alio accommodat. Nam dum vult ad patientiam nos hortari, iubet, ut eo locum demus ad vindictam sumendam, quia hae sint eius partes;]que id probat hoc Mosis testimonio. Verum nihil obstat, quominus speciales sententias transferamus ad doctrinam universalem. Tametsi ergo consilium Mosis est fideles consolari, quia Deum habituri nt iniuriarum suarum vindicem: tamen ex eius verbis colligere semer licet, proprium Dei officium esse, poenas sumere de impiis. Nec us testimonio abutitur, qui inde probat, non impunitum fore conmptum Dei, quia ipse iustus sit index, qui munus vindicandi sibi serat, quanquam posset hic etiam Apostolus ratiocinari a minori maius, hoc modo: Deus se passurum negat, ut populus suus imne laedatur, seque profitetur certum fore ultorem. Si inultas honum iniurias non sinit, an suas ipsius non vindicaret? an adeo parm habebit vel nullam gloriae suae curam ac rationem, ut, quum obro afficitur, dissimulet ac negligat? Sed illud simplicius est ac nus coactum, ut Apostolus tantummodo ostendat Deum non imne ludibrio habitum iri, quum eius proprium sit munus, impiis reidere, quod meriti sunt. *Iudicabit populum suum.* Hic eadem maior oritur difficultas, quia non videtur congruere Mosis sensus n praesenti instituto. Videtur Apostolus ita citare hunc locum, ac udicare poneret Moses pro Punire. Atqui quum expositionis vice tinuo post addat: Erga sanctos suos erit misericors: inde liquet, d Iudicandi verbum accipi pro Gubernatorem agere, ut frequens linguae Hebraicae usus. Videtur autem id parum facere ad praeem causam. Verum qui omnia recte expenderit, hunc quoque

locum apte et commode adduci agnoscet. Neque enim gubernare potest Deus Ecclesiam suam, quin eam purget, ac quae illic confusa sunt, in ordinem restituat. Proinde haec gubernatio hypocritis merito formidabilis esse debet, qui tunc daturi sunt poenas, quod locum sibi inter pios usurpaverint, et sacro Dei nomine perfide fuerint abusi, quum ipse paterfamilias constituendae domus suae curam suscipiet. Hoc sensu dicitur Deus exsurgere ad populum suum iudicandum, quum vere pios ab hypocritis discernit, Psal. 50, 1. Et Psal. 125, 3., ubi de exterminandis hypocritis loquitur Propheta, ne amplius gloriari audeant, quia ipsis Deus indulget, se ex Ecclesia esse, pacem Israeli denuntiat, postquam hoc iudicium completum fuerit. Non ergo intempestive Apostolus, dum admonet Deum Ecclesiae suae praeesse, ac nihil omittere, quod ad legitimam gubernationem faciat, quo sollicite se continere discant omnes sub eius imperio, ac meminerint reddendam esse suo Iudici rationem. Inde concludit, *horrendum esse incidere in manus Dei viventis*, quia mortalis homo, ut sit infestissimus, non potest tamen ultra mortem saevire; at Dei potentia tam angustis limitibus finita non est. Praeterea saepe eludimus homines; Dei iudicium effugere non licebit. Itaque quisquis sibi cum Deo esse negotium reputabit, eum (nisi valde sit stupidus) serio trepidare et expavescere, necesse est: imo fieri nequit, quin ille Dei sensus totum hominem absorbeat, ut nulli dolores vel cruciatus cum eo sint conferendi. Denique quoties nobis delicias facit caro nostra, vel nobis ullo modo in peccatis blandimur: haec sola admonitio sufficere ad nos excitandos debet, quod horribile sit incidere in manus Dei viventis, cuius ira tot ac tam horrendis in aeternum exitium poenis armata est. Videtur tamen vox illa Davidis (II. Sam. 24, 14.) cum hac sententia pugnare, dum melius esse exclamat incidere in manus Dei, quam hominum. Sed huius quaestionis facilis erit solutio, sit cogitemus Davidem fiducia misericordiae Dei fretum, potius eligere ipsum iudicem, quam homines. Tametsi enim Deum sibi iure iratum esse noverat, placatum tamen iri confidit, quia in se prostratus nihilominus promissione gratiae erigebatur. Ergo quum exorabilem sibi Deum statuat, non mirum est, si eius iram minus reformidet quam hominum. Hic autem Apostolus iram Dei formidabilem reprobis esse pronuntiat, qui spe obtinendae veniae destituti nihil praeter extremam severitatem exspectant, quia iam gratiae Dei aditum praecluserint. Scimus autem Deum varie describi pro ratione hominum, ad quos sermo habetur. Atque hoc est, quod vult David Psal. 18, 27.: Cum benigno benignus eris, cum perverso perversus.

32. Recordamini dierum superiorum, quibus illuminati multum certamen sustinuistis passionum, 33. Partim dum probris et afflictionibus fuistis traducti, partim dum socii facti estis eorum, qui sic conversabantur. 34. Etenim vinculis meis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum suscepistis cum gaudio, scientes vos habere meliorem substantiam in coelis, et manentem. 35. Ne abiiciatis igitur fiduciam vestram, quae remunerationem magnam habet.

32. *Recordamini.* Ut stimulos illis addat, et alacritatem excitet ad pergendum, revocat illis in memoriam, quae prius ediderant pietatis specimina. Turpe enim est, quum bene coeperis, in medio cursu fatigari; turpius vero retrocedere, quum iam magnos feceris progressus. Haec demum utilis est anteactae militiae recordatio, si fideliter ac strenue nos sub Christo gessimus, non ut praetextum quae-

ramus ignaviae, quasi defuncti iam essemus; sed ut ad cursum, qui nobis restat, perficiendum reddamur paratiores. Neque enim hac conditione nos Christus ascivit, ut post aliquot annos, tanquam milites emeriti, petamus missionem; sed ut nostra stipendia ad finem usque persequamur. Porro exhortationem amplificat, quum dicit, egregia stratagemata iam tunc edidisse ipsos, quo tempore adhuc novitii erant tyrones: quo magis pudendum esset, si nunc longo usu exercitati deficiant. Nam participium *Illuminati* ad tempus illud restringitur, quo primum coeperant Christo nomen dare, ac si diceret: Simulatque initiati fuistis in fidem Christi, subiistis dura arduaque certamina: nunc usus ipse confirmare vos debuit, ut sitis animosiores. Et tamen simul admonet, hoc Dei beneficio consequutos, ut crediderint non proprio Marte. Illuminantur enim, qui et ante in tenebris erant demersi; nec oculis praediti sunt, quibus videant, nisi lux aliunde affulgeat. Ergo quoties nobis in mentem veniant, quae egimus, vel sumus passi pro Christo, totidem sint nobis stimuli, qui nos ad meliorem profectum acuant.

33. *Partim dum probris.* Videmus, quos compellet, nempe quorum fides non vulgaribus experimentis probata fuerat; et tamen hortari eos ad maiora non desinit. Quare nemo se perversa adulatione fallat, ac si metam attigisset, vel non opus haberet alienis stimulis. Dicit autem ipsos *fuisse traductos probris et afflictionibus*, ac si in theatrum producti essent: unde colligimus insignes fuisse persequutiones, quas sustinuerant. Sed posterius membrum diligenter notandum est, ubi dicit socios fuisse piorum in persequutionibus. Nam quum Christi sit causa, pro qua certant pii omnes, et inter eos sit communis: quicquid unus eorum patitur, quasi in suam personam transferre debent reliqui omnes, atque omnino sic agendum est, nisi velimus nos a Christo ipso disiungere.

34. *Suscepistis cum gaudio.* Non dubium est, quin, ut homines erant affectibus obnoxii, moerorem illis attulerit bonorum suorum iactura. Verum talis fuit eorum tristitia, quae gaudium hoc, de quo loquitur Apostolus, non impediret, quia paupertas inter res adversas censetur, bonorum direptio in se considerata dolore eos tangebat; sed quum altius respicerent, gaudii materiam concipiebant, quo illud, quicquid erat doloris, leniebatur. Sic enim sensus nostros coelestis remunerationis adspectu a mundo abduci convenit. Neque aliud dico, quam quod experiuntur pii omnes. Et certe laeti amplectimur, quod persuasi sumus cessurum nobis in salutem; hunc autem procul dubio sensum habent filii Dei de certaminibus, quae pro Christi gloria suscipiunt. Itaque nunquam in illis dolore obruendis ita praevalet carnis affectus, quin erectis in coelum mentibus emergant in spirituale gaudium. Atque hoc designat ratio, quam subiicit, *Scientes*, inquit, *vos habere meliorem substantiam in coelis et manentem.* Laeti ergo bonorum suorum direptionem tolerabant, non quod libenter illis spoliari se viderent, sed quia animis intenti in compensationem facile conceptum ex praesentis mali sensu dolorem obliviscebantur. Et sane ubicunque viget coelestium bonorum gustus, non usque adeo sapit mundus cum suis illecebris, ut vel paupertatis, vel ignominiae sensus dolore animos obruat. Ergo si patienter et aequis animis quidvis pro Christo velimus ferre, ad frequentem eius felicitatis meditationem assuescamus, prae qua quisquiliae sunt omnia mundi bona. Nec praetereundum est, quod dicit, *scientes vos habere*; nisi enim quis statuat ad se pertinere, quam Deus hereditatem filiis suis promisit, frigebit universalis cognitio.

35. *Ne abiiciatis igitur.* Ostendit, quid nos maxime ad perseverantiam confirmet, nempe si fiduciam nostram retineamus, quandoquidem ea abiecta ipsi nos proposita mercede fraudamus: unde

apparet, ipsam pie sancteque vivendi fundamentum esse. Quod autem *remunerationis* nomine utitur, eo nihil diminuit de gratuita salutis promissione. Sic enim norunt fideles suum laborem in Domino non esse frustraneum, ut sola Dei misericordia nitantur. Sed hac de re alibi saepius dictum est, quomodo scilicet Mercedis nomen cum gratuita iustitiae imputatione non pugnet.

36. Patientia enim opus habetis, ut, quum voluntatem Dei feceritis, obtineatis promissionem. 37. Adhuc enim pusillum temporis, quando, qui venturus est, veniet, et non tardabit. 38. Iustus autem ex fide vivet, et si subductus fuerit, non oblectabitur anima mea in eo (*Habac.* 2, 4.). 39. Nos autem non sumus subductionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animae.

Cap. XI.

1. Porro fides est rerum sperandarum substantia, demonstratio eorum, quae non videntur.

36. *Patientia enim opus.* Patientiam dicit necessariam esse, non tantum quia in finem usque durandum est, sed quia innumeras artes habet Satan, quibus nos obturbet. Itaque nisi mira tolerantia essemus instructi, millies frangeremur, antequam ad dimidium cursus nostri spatium ventum esset. Hereditas quidem vitae aeternae iam certa nobis est; sed quia vita haec instar stadii est, eniti ad metam oportet. In ipsa autem via plurima obstacula et difficultates occurrunt, quae non tantum nos morentur, sed cursum nostrum prorsus abrumpant, nisi ingens adsit animi fortitudo ad eluctandum. Molestias omne genus astute ingerit Satan, quibus nos exanimet. Denique nunquam duos passus conficient Christiani absque fatigatione, nisi se tolerantia sustentent. Proinde haec sola ratio est, qua constanter pergamus; aliter neque parebimus Deo, neque unquam potiemur hereditate promissa, quae hic metonymice *promissio* vocatur.

37. *Adhuc enim pusillum temporis.* Ne molestum nobis sit tolerare, admonet non longum fore tempus. Porro nihil est, quod magis ad sublevandos animos valeat, si quando labascant, quam dum spes datur brevis ac propinqui exitus. Quemadmodum si Imperator non procul esse finem belli militibus ostendat, modo paululum adhuc sustineant: ita Apostolus modo animi nostri per mollitiem non concidant, brevi Dominum venturum admonet, qui nos eripiat ex omnibus malis. Porro ut plus fidei et auctoritatis habeat consolatio, testimonium Prophetae Habacuc adducit ex capite 2, 4. Sed quum Graecam translationem sequutus aliquantum discedat a Prophetae verbis, primum breviter exponam, quid dicat Propheta; deinde conferemus, quae Apostolus hic recitat. Quum de horribili gentis suae clade disseruisset Propheta, expavefactus suo vaticinio, nihil habet reliquum, nisi ut quasi mundum egressus in speculam se recipiat. Specula autem nostra Dei verbum est, quo in coelum usque erigimur. Sic in statione sua collocatus, iubetur novam prophetiam scribere, quae salutis fiduciam piis asserat. Quoniam tamen natura importuni sunt homines, ac vota sua usque adeo praecipitant, ut semper tardum esse Deum putent, quamvis maxime festinet: promissionem sine mora venturam dicit, quanquam simul addit: Si moram fecerit, illam exspecta. Quo significat, non tam cito futurum,

quod Deus promittit, quin videatur nobis sero venire, sicut fertur veteri proverbio: Etiam celeritas in desiderio mora est. Sequitur postea: Ecce, eius, qui se erigit, non erit anima in ipso stabilis; at iustus per fidem suam vivet. Quibus verbis denuntiat, impios, quibuslibet praesidiis muniti sint, aut confidant, non staturos, quia solida vita nonnisi in fide consistat. Muniant ergo se increduli, ut libuerit, nihil in toto mundo nisi caducum reperient, ut necesse habeant identidem trepidare; at pios fides sua nunquam frustrabitur, quia in Deum recumbit. Hic Prophetae sensus est. Nunc Apostolus, quod de promissione dicit Habacuc, ad Deum transfert. Verum quia Deus promissiones suas implendo se ipsum quodammodo ostendit: ideo, quantum ad rei summam, parvum est discrimen. Venit, inquam, Dominus, quoties manum suam exserit ad nos iuvandos. Brevi hoc futurum dicit Apostolus post Prophetam, quia Deus auxilium suum non longius differt, quam expedit. Neque enim tempus extrahendo frustra nos lactat, sicuti homines solent; sed opportunitatem suam novit, quam effluere non patitur, quin subveniat in ipso articulo. Dicit autem: *Qui venturus est, veniet, et non tardabit.* Cuius sententiae duo sunt membra: priore docemur adfuturum nobis Deum, quia promisit; secundo, id facturum tempestive, nec serius, quam oportet.

38. *Iustus autem.* Significat tolerantiam ex fide nasci; quod verum est. Neque enim ad sustinenda certamina pares unquam erimus nisi fide suffulti. Sicuti e converso Iohannes (5, 4.) vere pronuntiat victoriam esse nostram, quae vincit mundum. Haec est, qua in altum conscendimus; haec est, qua transilimus omnia praesentis vitae discrimina, omnesque miserias et molestias; haec nobis in mediis procellis et tempestatibus quieta est statio. Ergo Apostolus exprimere voluit, quicunque iusti censentur coram Deo, non aliter quam fide vivere. Caeterum in verbo *Vivendi* futurum tempus, vitae perpetuitatem designat. Reliqua ex primo ad Romanos cap. 7. et ad Galatas 3, 11. petant lectores, ubi idem citatur locus. *Et si subductus fuerit.* Pro eo, quod dicit Propheta עפלה, hoc est, ubi fuerit elatio vel munitio, recta hominis anima in eo non manebit. Graeci reddiderunt, quod hic refert Apostolus, quod partim cum mente Prophetae congruit, partim vero ab ea est alienum. Nam subductio haec nihil aut parum differt ab elatione, qua turgent impii, siquidem, quod praefracte adversus Deum insurgunt, ideo fit, quia perversa confidentia inebriati se eximunt ab eius potestate, tranquillumque sibi et ab omni malo immunem statum promittunt. Subduci ergo dicuntur, dum falsas eiusmodi munitiones opponunt, quibus a se propulsent omnem Dei timorem ac reverentiam. Itaque hoc verbo non minus fidei vis quam impietatis ingenium exprimitur. Superba enim ideo est impietas, quod debitum Deo honorem non tribuit, ut illi hominem subiiciat. Ex hac securitate, ferocia et contemptu fit, ut, quamdiu bene est iniquis, nubibus, ut inquit ille, oppedere audeant. Quod si fidei nihil magis contrarium est quam subductio, haec eius natura est, ut hominem a se ipso abductum Deo in obsequium tradat. Membrum illud: Non placebit animae meae, vel (ut ego plenius reddidi) *Non oblectabitur in eo anima mea*, perinde accipiendum est, ac si ex suo sensu Apostolus proferret hanc sententiam. Neque enim illi propositum fuit exacte recitare Prophetae verba, sed duntaxat locum notare, ut ad propiorem intuitum invitaret lectores.

39. *Non sumus subductionis.* Libenter Apostolus Graeca translatione usus est, quae superiori, quam tractavit, doctrinae aptissime quadrabat, sicut eam nunc eleganter accommodat. Prius admonuit, ne Ecclesiam deserendo se tandem a fide et gratia Christi

alienarent; nunc ita vocatos esse docet, ut se nunquam subducant. Atque iterum fidem et subductionem inter se opponit, sicuti acquisitionem animae eiusdem exitio. Notemus autem, hanc sententiam ad nos quoque pertinere; nos enim, quos semel dignatus est Deus Evangelii sui luce, quia in salutem vocati sumus, hunc agnoscere debemus vocationis nostrae finem, ut proficiamus magis ac magis in Dei obedientia, et assidue propius ad eum accedere conemur. Haec vera est animae acquisitio, quia sic agendo effugimus aeternum interitum.

1. *Porro fides est.* Quisquis hic fecit initium capitis undecimi, perperam contextum abrupit. Nam Apostoli consilium est probare, quod dixerat, opus scilicet esse patientia. Citavit testimonium Habacuc, qui dicit iustum fide sua vivere. Nunc, quod restabat, ostendit, non magis a patientia fidem avelli, quam a se ipsa posse. Quare talis est orationis series: Nunquam perveniemus ad salutis metam, nisi patientia simus instructi. Propheta enim iustum fide victurum asserit. Atqui fides ad res procul remotas nos vocat, et quibus nondum potimur: necessario igitur patientiam in se continet. Itaque in syllogismo haec minor propositio erit: *Fides est substantia* etc. Unde etiam apparet, longe falli eos, qui iustam fidei definitionem hic poni existimant; neque enim hic de tota fidei natura disserit Apostolus; sed partem elegit suo instituto congruentem, nempe quod cum patientia semper coniuncta sit. Nunc verba expendamus. Hypostasin vocat *rerum*, *quae sperantur.* Scimus autem sperari non quae nobis ad manum sunt, sed quae adhuc latent, vel quorum saltem fruitio in aliud tempus reiicitur. Idem ergo nunc docet Apostolus, quod Paulus ad Roman. capite 8, 24. Postquam enim dixit, Non videri, quod speratur: ex eo infert, per patientiam exspectari. Sic Apostolus noster admonet, non haberi Deo fidem de praesentibus, sed quorum exspectatio adhuc suspensa est. Nec vero gratia caret antilogiae species. Fides, inquit, est hypostasis, hoc est, fultura vel possessio, in qua pedem figimus; sed quarum rerum? absentium, quae adeo pedibus nostris non subiacent, ut longe superent ingenii nostri captum. Eadem est ratio secundi membri, ubi elenchum, id est, demonstrationem vocat rerum non apparentium. Demonstratio enim facit, ut res appareant, nec vulgo pertinet nisi ad ea, quae sub sensus nostros cadunt. Itaque pugnant haec duo in speciem; et tamen optime conveniunt, ubi de fide agitur. Res enim absconditas nobis demonstrat Spiritus Dei, quarum nulla ad sensus nostros pervenire potest cognitio. Nobis vita aeterna promittitur, sed mortuis; nobis sermo fit de beata resurrectione, interea putredine sumus obvoluti; iusti pronuntiamur, et habitat in nobis peccatum; audimus nos esse beatos, interea obruimur infinitis miseriis; promittitur bonorum omnium affluentia, prolixe vero esurimus et sitimus; clamat Deus, statim se nobis adfuturum, sed videtur surdus esse ad clamores nostros. Quid fieret, nisi spei inniteremur, ac mens nostra praelucente Dei verbo ac Spiritu per medias tenebras supra mundum emergeret? Quare merito fides subsistentia vocatur rerum, quae in spe adhuc positae sunt, et evidentia non apparentium. Quod Augustinus pro elencho aliquoties convictionem transtulit, non displicet; nam fideliter Apostoli mentem exprimit. Sed ego Demonstrationis aut Evidentiae nomen malo, quia minus est coactum.

2. Per hanc enim testimonium consequuti sunt Seniores.
3. Fide intelligimus (*Genes.* 1, 3. *Iohann.* 1, 10) aptata esse saecula verbo Dei, ut non apparentium spectacula fierent

4. Fide Abel praestantiorem hostiam quam Cain obtulit Deo (Genes. 4, 4.), per quam (Matth. 23, 35.) testimonium obtinuit, quod iustus esset, testimonium reddente Deo eius donis, et per ipsam mortuus adhuc loquitur.

2. *Per hanc enim testimonium.* Tractabit hoc argumentum usque ad finem capitis, non aliunde salutem adeptos esse Patres, aut Deo gratos fuisse quam ex fide. Erat aliqua ratio, cur Iudaei Patribus suis multum deferrent; sed praepostera quaedam Patrum admiratio sic inter eos obtinuerat, ut magnum impedimentum esset, quominus se totos Christo gubernandos permitterent; sive hoc ambitio faciebat, sive superstitio, sive utrumque. Nam quum audirent benedictum ac sanctum esse Abrahae semen: hoc elogio inflati in homines potius quam in Deum coniiciebant oculos. Deinde accedebat perversa aemulatio, quia non considerabant, quid in Patribus maxime imitatione dignum esset: ita fiebat, ut ceremoniis veteribus insisterent, ac si tota religio perfectaque sanctitas illis constaret. Hunc errorem refellit Apostolus, ac docet, quid in illis fuerit praecipuum, ut intelligant posteri, quomodo vere futuri sint illorum similes. Ergo meminerimus, hunc esse statum et quasi cardinem, in quo versatur oratio Apostoli, Patres, quicunque ab initio mundi Deo probati fuerunt, non aliter quam fide illi fuisse coniunctos, ut sciant Iudaei, sola fide se colligari cum Patribus in sanctam unitatem; simul vero atque a fide discesserint, se abdicari ab Ecclesia, nec iam legitimos esse Abrahae filios, sed degeneres ac spurios.

3. *Fide intelligimus.* Optima proximae sententiae haec probatio est. Nihil enim a brutis animalibus differimus, si non tenemus mundum a Deo esse conditum. Quorsum enim ratione ac intellectu praediti sunt homines, nisi ut Creatorem suum agnoscant? Atqui sola fide percipimus mundum esse a Deo creatum. Ergo nihil mirum, si fides in Patribus emineat prae aliis virtutibus. Verum hic quaeri potest, cur fide intelligi asserat Apostolus, quod infideles ipsi cognoscunt. Nam impios etiam cogit coeli ac terrae adspectus, ut opificem aliquem agnoscant. Atque hinc Paulus (Rom. 1, 21.) reos ingratitudinis omnes peragit, quia, postquam Deum cognoverint, debitum illi honorem non tribuant. Et certe non ita semper viguisset inter omnes populos religio, nisi hac persuasione occupatae fuissent hominum mentes, Deum esse mundi conditorem. Videtur itaque extra fidem locum habere haec cognitio, quam Apostolus in fide includit. Respondeo, aliquam semper fuisse eiusmodi opinionem inter Gentes, quod mundus a Deo esset conditus, sed evanidam. Simul enim ac Deum aliquem imaginati sunt, mox evanescunt in suis cogitationibus, ut umbram incerti numinis palpent in tenebris potius, quam verum Deum teneant. Praeterea quum fluxa tantum sit opinio, quae in eorum mentibus volitat, procul distat ab intelligentia. Adde quod in mundo gubernando regnum fortunae assignant: providentiae Dei, quae sola est moderatrix, nulla mentio. Caecutiunt itaque hominum mentes ad hanc naturae lucem, quae in creaturis omnibus refulget, donec irradiatae a Spiritu Dei fide intelligere incipiant, quod alioqui nunquam caperent. Quare verissime Apostolus, qui talem fidei intelligentiam adscribit; nam fideles non tantum leviter opinantur Deum esse mundi architectum, sed persuasionem penitus animis infixam habent, ac verum Deum intuentur. Deinde potentiam verbi eius apprehendunt, non quae se ad momentum in creando mundo ostenderit, sed quae perpetuo in eius conservatione se proferat, nec potentiae modo sensum concipiunt, sed bonitatis et sapientiae et aequitatis, unde ad Dei cultum, amorem, ac reverentiam incitantur. *Ut non apparentium.* In hoc

membro hallucinati sunt, meo iudicio, omnes interpretes. Hinc autem natus est error, quod praepositionem ἐκ separant a participio φαινομένων. Ita exponunt: Ut fierent visibilia ex non apparentibus. Atqui ex his verbis vix ullus sensus elici potest, saltem nisi valde ieiunus; deinde orationis contextus hoc non patitur; dicendum enim erat: ἐκ μὴ φαινομένων; alia autem apud Apostolum est series. Quare aliter, si quis verbum e verbo transferre velit, non potest hoc membrum exponi, quam sic: Ut non apparentium fierent visa, hoc est, spectacula, ut praepositio ἐκ sit composita cum participio. Continent porro haec verba optimam doctrinam, quod in hoc mundo conspicuam habeamus Dei imaginem. Adeoque idem hoc loco docet Apostolus noster, quod Paulus ad Romanos capite 1, 20., quum tradit invisibilia Dei nobis patefieri ex mundi creatione, dum in operibus cernuntur. Aeternae enim suae sapientiae, bonitati, potentiae Deus luculentum testimonium reddit in tota mundi architectura, et quum in se sit invisibilis, nobis quodammodo in suis operibus apparet. Quare eleganter mundus divinitatis speculum nominatur, non quod satis sit hominibus perspicaciae ad Deum ex mundi adspectu cognoscendum; sed ita se impiis patefacit, ut excusatione careat eorum ignorantia. Fideles autem, quibus oculos dedit in singulis creaturis, velut emicantes gloriae eius scintillas cernunt. Certe in hunc finem conditus est mundus, ut esset divinae gloriae theatrum.

4. *Fide Abel.* Posthac disputabit, quaecunque unquam eximia fuerunt sanctorum opera, pretium suum, dignitatem, et quicquid habuerunt praestantiae, a fide mutuata esse. Unde conficitur, quod iam prius dixit, Patres sola fide placuisse Deo. Porro duplici nomine fidem hic commendat: propter obedientiam scilicet, quia nihil nisi ex praescripto verbi Dei aggreditur aut suscipit; deinde quia Dei promissionibus innixa pretium ac dignitatem operibus ex mera Dei gratia conciliat. Ita quoties inculcabitur hoc capite Fidei nomen, meminerimus, Apostolum hoc agere, ut Iudaei non aliam habeant fidei regulam, quam Dei verbum; deinde ut a solis eius promissionibus pendeant. Principio dicit, *hostiam Abel* non alia ratione potiorem fuisse quam fratris, nisi quod fide sanctificata fuit; nam certe adeps brutorum animalium non ita suaviter olebat, ut odore suo placare Deum potuerit. Et Scriptura facile ostendit, cur Deus gratas habuerit eius hostias. Verba enim Mosis sunt: Respexit Deus ad Abel et ad munera eius, ex quibus colligere promptum est, ideo placuisse eius hostias, quia ipse gratiosus esset Deo. Unde porro illa gratia, nisi quod habuit cor fide purgatum? *Testimonium perhibente.* Confirmat, quod iam dixi, nulla a nobis proficisci opera, quae Deo placeant, donec ipsi in gratiam recepti simus, vel (ut brevius loquar) nulla censeri coram Deo iusta opera, nisi iusti hominis. Sic enim ratiocinatur: Deus testimonium muneribus Abel reddidit: ergo iustitiae laudem coram Deo obtinet. Utilis est haec doctrina, et eo diligentius notanda, quod non facile nobis persuadetur; nam in quocunque opere splendor aliquis affulget, statim admiratione rapimur, nec putamus posse a Deo iure improbari. Atqui Deus, qui internam tantum cordis puritatem respicit, non moratur externas operum larvas. Discamus ergo, nullum a nobis prodire rectum opus, donec iustificati simus coram Deo. *Per ipsam mortuus.* Hoc etiam fidei fert acceptum, quod Deus Abelem sibi curae esse testatus est non minus post mortem, quam in vita. Nam quum dicit ipsum clamasse mortuum, significat, quod refert Moses, Deum indigna eius morte fuisse commotum, ut vindictam sumeret. Quod ergo vel Abel, vel eius sanguis clamare dicitur, utrumque figuratum est. Porro singulare divini erga eum amoris hoc testimo-

nium fuit, quod Deus curam habuit mortui; atque inde patet reputari inter Dei sanctos, quorum mors illi pretiosa est.

5. Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, neque inventus est, propterea quod Deus illum transtulerat (*Genes.* 5, 14.). Nam ante translationem suam testimonium adeptus erat, quod placuisset Deo. 6. Sine fide autem impossibile est placere Deo; nam qui ad Deum accedit, eum credere oportet, quod sit, et quod remunerator sit iis, qui eum quaerunt.

5. *Fide Enoch.* Paucos deligit ex vetustissimis, ut sibi ad Abraham et eius posteros transitum faciat. Fidei beneficio factum esse docet, ut Enoch translatus fuerit. In primis vero tenenda est causa, cur insolito modo eum Deus e terra subduxerit. Insigne hoc fuit specimen, unde omnes cognoscerent, quam carus esset Deo. Impietas et omnes corruptelae ubique tunc grassabantur. Si vulgari hominum more mortuus fuisset, nemini venisset in mentem, ita servatum esse Dei providentia, ne contagione inficeretur; sed quum rapitur sine morte, palam se ostendit e coelo Dei manus, ut eum quasi ex incendio eripiat. Quare non vulgare hoc honoris signum est, quo Deus eum dignatur. Id Apostolus fide consequutum esse affirmat. Refert quidem Moses iustum fuisse hominem, et coram Deo ambulasse; sed quoniam iustitia a fide incipit, merito hoc fidei tribuitur, quod dilectus fuerit Deo. Argutas quaestiones, quibus se curiosi homines torquere solent, negligere satius est. Quaerunt, quid his duobus factum fuerit, Enoch et Elia. Postea ne videantur frustra quaesiisse, servari divinant usque ad ultimum Ecclesiae tempus, ut tunc repente prodeant in mundum. Ad hanc rem citatur Apocalypsis Iohannis. Hanc aeream philosophiam levibus ingeniis relinquamus, quae in solido stare nequeunt. Nobis sufficiat, quod eorum raptus mors quaedam fuerit extraordinaria, nec dubitemus, quin exuendi sint mortali et corruptibili carne, ut cum aliis Christi membris in beatam immortalitatem renoventur.

6. *Sine fide autem.* Haec propositio exemplis omnibus, quae Apostolus hoc capite recenset, communis est; sed quoniam nonnihil obscuritatis habet, operae pretium est, eius sensum propius excutere. Nemo autem nobis melior erit interpres, quam is ipse, qui loquitur. Itaque probatio, quam continuo post subiicit, nobis vice expositionis esse potest. Haec, inquam, ratio est, cur citra fidem nullus Deo placeat, quia nullus ad Deum unquam accedet, nisi qui credet Deum esse, et statuet remuneratorem esse omnibus, qui eum quaerunt. Si accessus ad Deum non patet nisi fide, sequitur, extra illam exosos Deo esse omnes. Primum hinc ostendit Apostolus, quo modo gratiam nobis conciliet fides, nempe quia nobis ad colendum verum Deum magistra est; deinde quia nos de eius voluntate certiores reddit, ne frustra nobis videamur eum quaerere. Haec duo membra non leviter praetereunda sunt, nempe ut ipsum esse Deum credamus; secundo, ut persuasi simus, non frustra ipsum a nobis quaeri. Videtur quidem nihil hic magnum dici, quum postulat Apostolus, ut credamus esse Deum; verum si propius attendas, reperies uberem hic ac reconditam sublimemque doctrinam contineri. Tametsi enim Deum esse extra controversiam ab omnibus fere ponitur: nisi tamen nos Dominus in firma sui cognitione retineat, subinde obrepunt variae dubitationes, quae totum divinitatis sensum excutiant. Ad hanc certe vanitatem propensum est hominis ingenium, ut facile Deum obliviscatur. Quanquam non hoc tantum vult

Apostolus, ut certo persuasum habeant homines esse aliquem Deum; sed hoc de vero Deo praedicat. Non sufficiet, inquam, si quemlibet apprehendas Deum, nisi discernas, quisnam verus sit Deus. Quid enim proderit idolum fingere, cui Dei gloriam transcribas? Iam tenemus, quid hoc membro Apostolus significet. Negat ad Deum nobis esse accessum, nisi penitus hoc in animis nostris infixum habeamus, ipsum esse Deum, ne variis opinionibus huc et illuc circumferamur. Unde patet, frustra homines in colendo Deo fatigari, nisi rectam viam teneant; nec vanas modo, sed vitiosas quoque esse omnes religiones, quae certam Dei notitiam coniunctam non habent, quoniam a Dei accessu prohibentur omnes, qui eum ab idolis non discernunt. Denique nulla est religio, nisi in qua regnat veritas. Quod si vera Dei cognitio cordibus nostris insideat, fieri non poterit, quin nos afficiat reverentia et timore. Deus enim sine maiestate sua non vere cognoscitur. Hinc studium eius colendi; hinc fit, ut ad eum veluti scopum tota vita dirigatur. Secundum membrum est, ut persuasi simus Deum non frustra quaeri, quae persuasio salutis vitaeque aeternae spem in se complectitur. Nemo enim, nisi percepto divinae bonitatis sensu, ita ut salutem ab eo speret, ad eum quaerendum erit animo comparatus. Fugimus enim vel contemnimus Deum, ubi nulla salus apparet. Meminerimus autem id credendum esse, non opinandum, quia impii etiam, si quid tale interdum concipiant, non tamen ad Deum propterea accedunt, quia non utuntur firma et stabili fide. Haec altera est pars fidei, qua gratiam consequimur apud Deum, nempe dum certo statuimus salutem apud eum nobis esse repositam. Sed hoc membrum calumniose multi depravant, dum inde operum merita et merendi fiduciam eliciunt. Sic enim ratiocinantur: Si ideo fide placemus Deo, quia illum credimus remuneratorem: ergo fides respectum habet ad operum merita. Hic error non aliter melius poterit refutari, quam si consideremus quaerendi modum; neque enim si extra viam quis vagetur, Deum quaerere putandus est. Hanc porro quaerendi Dei rationem assignat Scriptura, ut homo in se prostratus, perculsusque aeternae mortis reatu, ac de se desperans, ad Christum, tanquam unicum salutis asylum, confugiat. Nusquam certe hoc reperiemus, afferendum esse ullum operis meritum Deo, quod nos apud eum in gratiam ponat. Ergo qui hanc definitionem quaerendi Dei probe tenebit, expeditus erit omni difficultate, quia remuneratio non ad operum dignitatem vel pretium, sed ad fidem refertur. Ita concidunt frigidae illae sophistarum glossae: Per fidem placemus Deo, quia merendo intentionem habemus placendi. Longe altius nos Apostolus evehere voluit, nempe ut certo secum statuat conscientia, in quaerendo Deo non irritum esse cursum. Quae certitudo longe captum nostrum superat, praesertim quum in se quisque descendit. Neque enim hoc in medio ponendum est, Deum iis esse remuneratorem, qui ipsum quaerunt; sed privatim ad se quisque usum et fructum eius doctrinae accommodare debet, nempe ut sciamus nos a Deo respici; tantae illi curae salutem esse nostram, ut nobis nunquam sit defuturus; preces ab eo nostras exaudiri; illum nobis perpetuum fore liberatorem. Quum vero nihil horum sine Christo nobis constet, necesse est, ut semper se in eum fides nostra referat, et in eo solo haereat. Ex his duobus membris colligere nunc licet, quomodo et cur impossibile sit hominem sine fide placere Deo. Nam omnes nos iure exosos habet, quum maledicti simus natura; nec vero in potestate nostra est remedium. Quare necesse est, ut nos Deus gratia sua praeveniat; id fit, dum ipsum cognoscimus Deum esse, ut nulla prava superstitio nos alio abducat; deinde quum certam nobis ab eo salutem promittimus. Si quis pleniorem huius argumenti tractationem desideret, hinc faciendum

erit exordium, nos frustra tentare omnia et moliri, nisi in Deum respicimus. Hic enim unicus est rectae vitae finis, eius gloriae servire; id nunquam fiet, nisi praecedat eius cognitio. Sed haec tantum fidei dimidia est pars, parumque prodesset, nisi accederet fiducia. Ergo tunc demum suis numeris absoluta est fides, ut gratiam nobis apud Deum comparet, quum certo confidimus, non frustra nos ipsum quaerere, adeoque certam ab eo salutem nobis promittimus. Porro nemo nisi excaecatus superbia, perversoque sui amore fascinatus, Deum suis meritis remuneratorem fore confidet. Ergo fiducia haec, de qua loquimur, non in opera neque in propriam hominis dignitatem, sed in solam Dei gratiam recumbet. Quum autem Dei gratia nonnisi in Christo inveniatur, is unus est, in quem respicere debet fides.

7. Fide Noe, divinitus admonitus de iis, quae nondum videbantur, veritus apparavit arcam in salutem domus suae, per quam condemnavit mundum, et eius (quae secundum fidem est) iustitiae factus est heres.

7. *Fide Noe.* Hoc admirabile virtutis exemplum fuit, quod, quum totus mundus impunitatem sibi promittens, secure et licenter deliciis indulgeret, solus Noe vindictam Dei, quae diu tamen adhuc differenda erat, sibi ante oculos proposuit; quod centum et viginti annos misere se fatigavit in construenda arca; quod inter tot impiorum subsannationes stetit infractus; quod in totius mundi interitu se salvum fore non dubitavit, imo sibi vitam statuit in sepulcro, hoc est, in arca ipsa. Rem breviter attingo; circumstantias per se quisque expendere melius potest. Huius tam praeclarae virtutis laudem Apostolus fidei assignat. Hactenus disseruit de Patrum fide, qui sub prima mundi aetate vixerunt; haec vero quaedam palingenesia fuit, dum Noe cum sua familia emersit ex diluvio. Hinc conficitur, omnibus saeculis non aliter homines probatos fuisse Deo, nec quicquam laude dignum edidisse, quam per fidem. Nunc videamus, quid in Noe considerandum proponat, nempe quod de futuris, necdum manifestis rebus admonitus timuit; deinde quod construxit arcam; tertio quod mundum ea structura condemnavit; quarto quod iustitiae, quae secundum fidem est, fuerit heres. Quod ordine primum posui, fidei vim maxime exprimit; semper enim ad principium illud nos revocat, quod fides evidentia sit rerum non apparentium. Et certe proprium eius est, quae latent, atque a sensibus nostris remota sunt, in verbo Dei intueri. Quum ante vero diluvium post centum et viginti annos futurum denuntiaretur, primum temporis longitudo poterat metum demere; deinde res erat incredibilis; impios interea cernebat secure deliciari; denique terribilis ille diluvii nuntius inane terriculamentum videri poterat. Atqui tantum defert Noe Dei verbo, ut oculos a praesenti rerum adspectu evertens interitum, quem Deus minatur, qnasi praesentem timeat. Fides ergo, quam habet verbo Dei, ipsum ad Dei obedientiam format, cuius postea documentum praebet in fabricanda arca. Sed hic obiicitur quaestio, cur fidem timoris causam faciat Apostolus, quum gratiae promissiones potius quam minas respiciat; qua ratione Paulus (Rom. 10, 8.) Evangelium, quo iustitia Dei nobis offertur in salutem, verbum fidei nuncupat. Improprie ergo dictum hoc videtur, quod Noe inductus fide fuerit ad timendum. Respondeo, proprie quidem ex promissionibus fidem nasci, in illis esse fundatam, in illas collimare. Ideo dicimus, Christum esse verum fidei scopum, in quo nobis propitius est Pater coelestis, et in quo obsignatae ac ratae sunt omnes salutis promissiones. Neque tamen id obstat, quominus fides Deum respi-

ciat, ac reverenter excipiat, quicquid ipse loquitur, aut, si brevius habere mavis, proprium fidei est loquentem audire Deum, et quicquid ex sacro eius ore prodit, sine dubitatione amplecti. Ita fides praeceptis ac minis non secus ac gratuitis promissionibus subiicitur. Sed quia nemo unquam, ut decet, ac quantum satis est, Dei praeceptis ad parendum afficitur, nec minis commovetur ad deprecandam eius iram, nisi qui gratiae promissiones iam apprehendit, ut illum benevolum Patrem agnoscat salutisque auctorem: ideo a praecipua parte Evangelium per synecdochen vocatur verbum, et relatio inter hanc et illud mutua statuitur. Fides tamen utcunque recta in Dei promissiones se conferat, ad minas nihilominus intenta est, quatenus nos ad Dei timorem ac obsequium erudiri necesse est. *Apparavit arcam.* Hic obedientia notatur, quae ex fide manavit, tanquam ex fonte aqua. Longum erat et laboriosum opus structura arcae, quotidianis impiorum ludibriis impediri, adeoque millies abrumpi poterat, nec dubium, quin undique sancto viro insultaverint. Quod ergo protervos eorum insultus infracto animo sustinuit, in eo prodidit non vulgare obsequendi studium. Sed unde id, quod tam constanter obedivit Deo, nisi quod in promissione, quae spem illi salutis dabat, prius acquievit, et in hac fiducia perstitit usque ad extremum? Neque enim ad subeundas sponte tot molestias fuisset animatus, nec tot obstaculis vincendis par fuisset, nec tamdiu firmus stetisset in suo instituto, nisi praeeunte fiducia. Sola igitur fides obedientiae magistra est, unde ex adverso colligere licet, incredulitatem nobis obstare, quominus Deo pareamus. Atque hodie horrendum in modum hac in parte se prodit mundi incredulitas, quod tam pauci Deo sint obsequentes. *Per quam damnavit mundum.* Durum esset, ad Noe salutem referre, quod mundum damnaverit; de fide intelligi contextus vix patitur: ergo de arca intelligamus. Duplici autem nomine dicitur mundum per arcam damnasse. Nam quod in ea construenda tamdiu occupatus fuit, id excusationem reprobis abstulit, et eventus, qui sequutus est, iustum mundi exitium comprobavit. Cur enim arca salutis custodia fuit uni familiae, nisi quod viro iusto parcit ira Domini, ne una cum impiis pereat? Ergo nisi reliquus superfuisset, non tam conspicua esset mundi damnatio. Quod ergo Dei mandato obtemperat Noe, mundi contumaciam suo exemplo damnat; quod mirabiliter eripitur ex media morte, id documento est, iuste perire totum mundum, quem procul dubio servaret Deus, nisi indignus esset salute. *Quae secundum fidem est, iustitiae.* Hoc ultimum est, quod observandum admonet Apostolus in persona Noe. Moses refert illum fuisse iustum. Causam ac radicem huius iustitiae fidem fuisse quia ille historice non refert, ex re ipsa Apostolus testatur. Quod non ideo tantum verum est, quia nemo unquam se Deo in obsequium sincere addicit, nisi qui paternae eius benevolentiae promissionibus fretus acceptam illi suam vitam fore confidit; sed quia nullius quamlibet sancti hominis vita, quum ad Dei regulam exigitur, placere sine venia potest. Ergo necesse est, ut in fidem iustitia recumbat.

8. Fide Abraham (*Genes.* 12, 4.), quum vocatus esset, obedivit, ut exiret in locum, quem accepturus erat in hereditatem; et exivit nesciens, quo veniret. 9. Fide peregrinatus est in terra promissa quasi aliena, in tabernaculis habitans cum Isaac et Iacob coheredibus eiusdem promissionis. 10. Exspectabat enim civitatem habentem fundamenta, cuius architectus et opifex est Deus. 11. Fide et ipsa Sara (*Genes.* 17, 19. et 21, 2.) facultatem ad conceptionem seminis

accepit, et praeter tempus aetatis peperit, quia fidelem existimavit eum, qui promiserat. 12. Propterea etiam ex uno geniti sunt, et quidem emortuo, multitudine tanquam astra coeli, et quasi arena, quae est iuxta marginem maris, innumerabilis.

8. *Fide Abraham.* Iam ad ipsum Abraham descendit, qui praecipuus est in terris Ecclesiae Dei pater, et cuius nomine gloriabantur Iudaei, quasi hoc solo titulo exempti essent a communi hominum ordine, quia erant sancta Abrahae progenies. Quid autem potissimum habere debeant, admonet, ut reputentur inter Abrahae filios; atque ita eos ad finem revocat, quia nihil habuerit eximium ipse Abraham, quod non ex fide processerit. Principio docet, fidem fuisse causam, cur statim paruerit Deo, quum iussus esset ex patria migrare; deinde eadem fide fuisse factum, ut constanter in vocatione sua ad finem usque pergeret. His duobus testimoniis luculente comprobata fuit Abrahae fides, obsequendi promptitudine et pergendi constantia. *Quum vocatus esset.* Vetus interpres et Erasmus ad nomen referunt, quod nimis dilutum est et frigidum; ego potius de oraculo interpretor, quo evocatus fuit extra patriam. Ita enim sibi voluntarium exsilium sponte indixit, ut tamen nihil fecerit nisi Dei mandato. Et certe hoc unum est ex fidei principiis, ne pedem moveamus, nisi viam nobis praemonstret Dei verbum, ac instar lucernae nobis praeluceat, quemadmodum inquit David (Psal. 119, 105.). Quare hoc observare discamus tota vita, ne quid aggrediamur nisi vocante Deo. *Ut exiret in locum.* Ad mandatum accessit promissio, quod terram illi daturus esset Deus in hereditatem. Hanc promissionem extemplo amplectitur, nec aliter festinat, quam si in possessionem simul mittendus esset. Hoc rarum est fidei experimentum, relinquere, quod sub manu est, ut, quae procul sunt et nobis incognita, quaeramus. Nam quum Deus illum migrare iubet, non designat locum, in quo velit eum degere; sed suspensum perplexumque animi relinquit. Veni, inquit (Genes. 12, 1.), in locum, quem monstrabo tibi. Quorsum loci notationem differt, nisi ut magis ac magis exerceatur eius fides? Et poterat natalis soli amor non modo retardare Abrahae alacritatem, sed prorsus tenere ligatum eius animum, ne domo exiret. Non vulgaris ergo fuit eius fides, quae ita omnibus abruptis impedimentis eum rapuit, quo Dominus vocabat.

9. *Fide peregrinatus est.* Hoc est secundum membrum, quod terram ingressus vix tanquam alienigena et inquilinus excipitur. Ubi illa hereditas, quam speraverat? protinus certe in mentem illi venire potuit, se fuisse a Deo delusum; maior etiam illa frustrationis species, quam Apostolus omittit, quod paulo post eum inde fames expellit, quod secundo etiam cogitur fugere in terram Gerar. Sed Apostolus satis habuit uno verbo commendare eius perseverantiam, quum dixit fuisse inquilinum terrae promissae; nam inquilini conditio promissioni erat contraria. Quod ergo fortiter hanc tentationem sustinuit Abraham, insignis virtus fuit; sed quae prodiit ex sola fide. *Cum Isaac et Iacob.* Non significat sub iisdem tabernaculis vel eodem tempore eos habitasse, sed comites Abrahae adiungit filium et nepotem, quia peregrinati fuerint in hereditate sibi promissa, neque tamen defecerint, utcunque in longum tempus ipsos Deus extraheret. Nam quo longior fuit mora, eo magis crevit tentatio, nisi opposito fidei clypeo omnes dubitationum insultus repulissent.

10. *Exspectabant enim.* Reddit causam, cur fidei adscribat eorum tolerantiam, nempe quia in coelum respicerent; hoc vero fuit

videre, quae non videntur. Quanquam enim hoc iam magnum erat, de terrae possessione fidem sibi a Deo datam fovere in animis, donec post aliquot saecula res ipsa exhiberetur: tamen quum ne illic quidem subsidunt, sed petetrant usque in coelum, in eo luculentius fidem suam demonstrant. Coelum vocat *urbem fundatam*, cuius status perpetuus est, quum in mundo nihil sit nisi fluidum et caducum. Hoc autem absurdum videri posset, quod Deum facit coeli conditorem, quasi non terram quoque creaverit. Respondeo, quia in terrenis structuris ad materiem accedunt hominum manus, illis Dei opificium non inepte opponi. Quicquid autem ab hominibus construitur, auctores suos ipsa instabilitate refert, sicuti coelestis vitae perpertuitas Dei conditoris naturae convenit. Eius porro exspectatione sublevari omne taedium docet Apostolus, ne unquam Deum sequendo fatigemur.

11. *Fide et ipsa Sara.* Ut sibi non minus quam viris mulieres hanc doctrinam communem esse intelligant, Sarae exemplum adducit, quam ideo prae aliis nominat, quod omnium fidelium sit mater. Sed mirum est commendari eius fidem, quae incredulitatis palam arguitur, quia Angeli vocem velut fabulosam rideat; neque enim admirationis risus ille fuit; alioqui non tam severe reprehensa fuisset ab Angelo. Fatendum est, diffidentia mixtam fuisse eius fidem; sed quoniam monita diffidentiam suam corrigit, nihilominus agnoscitur a Deo, et laudatur eius fides. Quod ergo initio reiicit quasi incredibile, simulatque audit ex ore Dei profectum, obedienter recipit. Atque hinc utilem doctrinam colligimus, quod etiam, si qua in parte vacillet aut claudicet fides nostra, non desinit probari Deo, modo ne diffidentiae nostrae indulgeamus. Summa autem est, miraculum, quod tunc edidit Deus, quum Isaac genitus fuit, fructum fidei Abrahae et uxoris fuisse, qua Dei virtutem apprehenderunt. *Quia fidelem.* Diligenter notandae sunt istae rationes, quae vim naturamque fidei exprimunt. Si quis tantum audiat, Saram fide peperisse, nondum, quid hoc sibi velit, assequetur; sed haec expositio, quam Apostolus attexuit, tollit omnem difficultatem. Hanc enim fuisse Sarae fidem praedicat, quod veracem iudicavit Deum, idque in suis promissionibus. Cuius sententiae duo sunt membra; primum enim hinc docemur, nullam absque verbo Dei esse fidem, quia de eius veritate persuasi non erimus, donec loquutus sit. Quod unum abunde valet ad refutandum sophistarum commentum de fide implicita; semper enim tenenda est mutua inter verbum Dei et fidem nostram relatio. Sed quia in Dei benevolentia praecipue (ut iam dictum est) fundatur fides, ideo non quodlibet verbum, quamvis profectum ex eius ore, sufficeret; sed requiritur promissio gratiae testis. Quamobrem dicitur Sara veracem iudicasse Deum, qui promiserat. Haec, inquam, vera est fides, quae et Deum loquentem audit, et promissione eius nititur.

12. *Ex uno geniti sunt.* Iudaeos etiam nunc admonet, fide esse factum, ut sint Abrahae soboles. Erat enim iam quasi semimortuus Abraham; Sara uxor, quae in flore aetatis sterilis fuerat, iam senio effoeta. Citius ergo oleum ex lapide fluere debebat, quam ex illis prodire aliquis populus; atqui innumera multitudo nascitur. Si nunc origine sua superbiunt Iudaei, causam attendant. Certe quicquid sunt, fidei Abrahae et Sarae tribuendum est. Unde sequitur, non aliter quam fide retinere ac tueri posse ipsos, quem consequuti sunt, statum.

13. Secundum fidem mortui sunt isti omnes non acceptis promissionibus; sed quum procul eas vidissent, et credidissent, et salutassent, et confessi essent, quod hospites et

peregrini erant super terram. 14. Sane qui haec dicunt, ostendunt se patriam inquirere. 15. Et si quidem illius meminissent, a qua exierant, habebant tempus revertendi. 16. Nunc vero meliorem appetunt, id est, coelestem. Quare non erubescit Deus, vocari Deus ipsorum; paravit enim illis civitatem.

13. *Secundum fidem.* Comparatione amplificat fidem Patriarcharum, quia, quum Dei promissiones tantum libassent, tanquam illarum dulcedine satiati, quicquid in mundo erat, spreverunt, nec unquam illarum gustum, quantumvis tenuem, obliti sunt vel in vita vel in morte, quanquam particula: Secundum fidem, bifariam exponitur. Quidam simpliciter intelligunt, secundum fidem esse mortuos, quia in hac vita nunquam promissis bonis potiti sint, sicuti hodie quoque sub spe nobis abscondita est salus. Ego tamen iis potius assentior, qui hic notari inter nos et Patres discrimen putant, atque ita expono: Quum Deus gratiam, quae in nos large effusa est, Patribus duntaxat gustandam praebuerit, quum eminus illis ostenderit obscuram Christi imaginem, qui nunc se conspiciendum quasi sub oculos nostros offert: tamen acquieverunt, nec unquam exciderunt a sua fide: quanto nobis hodie amplior datur perseverandi materia? Si deficimus, bis sumus inexcusabiles. Haec ergo circumstantia plurimum auget, quod procul intuiti sunt Patres spirituale Christi regnum, cuius hodie tam propinquus est adspectus, quod procul salutarunt promissiones, quae tam familiariter nobiscum habitant. Nam si illi nihilominus ad mortem usque sustinuerunt: quantae nunc ignaviae erit fatigari credendo, quum Dominus tot adminiculis nos fulciat? Si quis obiiciat, non potuisse eos credere nisi acceptis promissionibus, in quibus necessario fundanda est fides: respondeo, hoc per comparationem dici. Procul enim ab hoc gradu abfuerunt, in quem nos Deus evexit. Proinde tametsi eadem illis salus fuit promissa, promissionum tamen claritatem, qua sub Christi regno fruimur, non habebant; sed contenti fuerunt eam procul adspicere. *Et confessi, quod hospites.* Hoc Iacob confitetur, quum Pharaoni respondet, tempus peregrinationis suae breve fuisse prae tempore peregrinationis Patrum suorum, plenumque multis aerumnis, Genes. 47, 9. Si Iacob peregrinum se agnoscit in ea terra, quae illi in perpetuam hereditatem promissa erat: satis patet, minime in mundo fuisse defixum, sed mentem supra coelos extulisse. Ideo infert Apostolus, Patres ita loquendo palam ostendisse, sibi esse meliorem in coelo patriam; nam si hic peregrinantur, alibi patria est ac fixa sedes. Quod si illi inter obscuras nubes in coelestem patriam animis evolarunt, quid hodie nobis agendum est, quibus e coelo conspicuam manum Christus porrigit, ut nos secum attollat? Si illos non detinuit terra Canaan, quanto magis expediti esse debemus, quibus nulla ostenditur certa statio in mundo?

15. *Si quidem illius meminissent.* Praevenit obiectionem, quae contra opponi poterat, nempe illos fuisse alienigenas, qui patriam reliquissent. Excipit Apostolus, quum se peregrinos vocabant, de Mesopotamia non cogitasse, quia, si eius tacti fuissent desiderio, integrum illis erat eo reverti; atqui sponte ab ea exsulant, imo eam abnegant, quasi nihil ad se pertineat. Aliam igitur patriam designant, quae sit extra mundum.

16. *Quare non erubescit.* Respicit ad illam sententiam (Exod. 3, 6.): Ego sum Deus Abrahae, Deus Isaac, et Deus Iacob. Rarus hic honor, quum Dominus se hominum nominibus insignit, et hac veluti nota discerni vult ab idolis. Hanc quoque praerogativam Aposto-

lus fide niti docet, quia, quum sancti Patres ad coelestem patriam adspiraverint, Deus vicissim suorum civium ordine illos censeat. Sed hinc colligendum est, nobis inter filios Dei locum non fore, nisi mundo renuntiemus, neo fore nobis in coelo hereditatem, nisi peregrinemur in terra. Caeterum Apostolus ex verbis illis: Ego sum Deus Abrahae, Isaac et Iacob, iure colligit, ipsos esse coeli heredes, quoniam, qui sic loquitur, non Deus est mortuorum, sed vivorum.

17. Fide Abraham (*Genes.* 22, 10.) obtulit Isaac, quum tentatus esset, ac unigenitum obtulit, quum promissiones accepisset, 18. Ad quem dictum erat (*Genes.* 21, 12.): In Isaac vocabitur tibi semen, 19. Quum reputasset Deum etiam ex mortuis posse suscitare: unde eum quoque in similitudine recuperavit. 20. Fide Isaac de futuris benedixit Iacob et Esau (*Genes.* 27, 28. 29. 39. 40.). 21. Fide Iacob moriens singulos filios Ioseph benedixit (*Genes.* 48, 15.), et adoravit ad summitatem virgae eius (*Genes.* 47, 31.). 22. Fide Ioseph moriens de exitu filiorum Israel meminit, et de ossibus suis mandavit (*Genes.* 50, 24.).

17. *Fide Abraham.* Prosequitur, quod de Abraham restabat; refert enim filii immolationem. Est autem hoc tam singulare virtutis exemplum, ut vix aliud simile reperire liceat. Ideo amplificandi causa addit: *Quum tentatus esset.* Iam multis quidem experimentis ostenderat Abraham, qualis esset; hanc tamen probationem, sicut reliquis omnibus longe excellit, ita Apostolus prae omnibus vult aestimari. Perinde ergo hoc valet, ac si dixisset: Summa Abrahae virtus fuit filii immolatio, quia tunc maxime Deus probasse eum dicitur; atqui hoc opus ex fide manavit: ergo nihil habuit Abraham fide praestantius, quae tam praeclarum fructum edidit. Verbum *tentationis* nihil quam probationem significat. Quod Iacobus (1, 13.) negat nos a Deo tentari, alium sensum habet, nempe quod nos ad malum non sollicitet. Hoc enim vere fieri testatur ab uniuscuiusque concupiscentia; neque tamen interea negat, quin experimentum capiat Deus nostrae integritatis et obedientiae. Quanquam non ita nos explorat Deus, quasi alias ignoret, quid in corde nostro lateat. Nulla, inquam, probatione indiget Deus, ut nos cognoscere incipiat; sed quum in lucem nos producit, ut operibus palam testemur, quod ante absconditum erat, dicitur nos experiri aut probare; deinde quod re ipsa palam fit, Deo innotescere dicitur. Haec enim satis familiaris est ac frequens Scripturae loquutio, ut, quod in homines competit, Deus in se transferat. Immolatio Isaac ab animi affectu censetur, quia per Abraham non stetit, quominus, quod sibi mandatum erat, perageret. Haec voluntas obsequendi perinde valet, ac si immolasset filium. *Ac unigenitum obtulit.* His circumstantiis notare voluit, quanta fuerit et quam acris probatio Abrahae, quanquam aliae etiam ex Mosis historia petendae sunt, quae eodem pertinent. Iubetur Abraham accipere filium suum, unigenitum suum et sibi dilectum Isaac ducere in locum, qui postea monstrandus erat, ibique manu propria eum mactare. Blandas illas appellationes data opera congerit Deus, ut intimum sancti viri cor perfodiat totidem vulneribus; deinde quo magis eum excruciet, iubet eum conficere iter tridui. Quam acre illi tormentum fuisse putamus, quod filium semper habet in conspectu, quem iam cruentae neci destinavit? Quum ad locum ventum est, novo adhuc vulnere pectus eius Isaac transfigit, dum interrogat, ubinam sit hostia. Quaelibet mors filii nimium acerba fuis-

set; mors sanguinaria maiorem habuisset luctum; quod autem sua eum manu iubetur mactare, id vero atrocius est, quam ut paterno animo sit tolerabile. Millies exanimari potuit, nisi fides cor eius extra mundum sustulisset. Ergo non abs re commemorat Apostolus tunc fuisse tentatum. Quaeritur tamen, cur Isaac unigenitus vocetur, quum ante eum genitus esset Ismael, qui adhuc superstes erat. Respondeo, quum Dei oraculo abdicatus esset ex familia, quasi instar mortui fuisse habitum, ut saltem inter filios Abrahae locum non teneret. *Quum promissiones accepisset.* Quaecunque hactenus retulimus, utcunque animum Abrahae penitus vulneraverint, prae hac tamen tentatione quasi leves punctiones fuerant, quod acceptis promissionibus iubetur filium suum Isaac interficere. Omnes enim promissiones in hac fundatae erant: In Isaac vocabitur tibi semen (Genes. 21, 12.), quoniam, hac sublata, nulla spes benedictionis aut gratiae reliqua fiebat. Hic nihil terrenum veniebat in quaestionem; sed aeterna Abrahae salus, imo totius mundi. Quantis angustiis districtum fuisse putamus sanctum hominem, quum illi in mentem veniret, in filii persona spem aeternae vitae exstingui? et tamen fide supra has cogitationes emergit, ut, quod iussus est, exsequatur. Si haec admirabilis fuit virtus, per tot ac tam ardua obstacula eluctari: merito summam laudem habet fides, quae sola fecit, ut invictus Abraham perstaret. Sed hic exoritur non parva difficultas, quomodo laudetur Abrahae fides, dum a promissione discedit. Nam sicuti ex fide obedientia, ita ex promissione fides nascitur. Ubi ergo promissione destituitur Abraham, concidat eius fides necesse est. Porro mors Isaac, ut iam dictum est, omnium promissionum quidam veluti interitus fuit; neque enim quasi unus aliquis ex vulgo hominum considerandus est Isaac, sed qui inclusum in se Christum habet. Hanc quaestionem, quae difficilis alioqui ad solvendum esset, expedit Apostolus, quum mox subiicit, Abraham tribuisse hoc honoris Deo, quod filium posset ex mortuis excitare. Ergo datam sibi promissionem non abiicit; sed vim eius ac veritatem extra filii vitam extendit, quia Dei potentiam tam angustis finibus non limitat, ut mortuo Isaac vel alligata sit vel exstincta. Hoc modo promissionem retinuit, quia Dei potentiam non affixit vitae Isaac; sed persuasum habuit, in eius mortui cineribus non minus, quam in vivo et spirante, fore efficacem.

19. *Unde eum quoque.* Ac si diceret: Neque haec spes frustrata est Abrahamum, quia haec quaedam resurrectionis fuit species, quod subito liberatus fuit ex media morte. Nomen parabolae, quod hic ponitur, varie exponunt interpretes. Ego simpliciter accipio pro similitudinis nota. Tametsi enim vere non resurrexit Isaac, quodammodo tamen videtur resurrexisse, quum repente ac mirabiliter inexspectata Dei gratia eripitur. Neque tamen displicet, quod alii in ariete, qui subrogatus est in locum Isaac, carnem nostram designari putant, quae morti subiicitur. Fateor etiam verum esse, quod alii tradunt, in hac immolatione pictam fuisse Christi imaginem. Sed nunc, quid senserit Apostolus, non quid vere dici possit, disputo. Hic autem, meo iudicio, genuinus est sensus, quod Abraham non aliter filium suum recepit, quam si illi ex morte restitutus esset in novam vitam.

20. *Fide Isaac.* Hoc etiam fidei opus fuit, de futuris benedicere, quia, ubi res non exstat, sed nudum verbum apparet, necesse est solam fidem regnare. Sed primo loco notandum est, quid valeat benedictio, de qua loquitur; nam saepe generaliter *benedicere* pro bene precari accipitur. Sed longe alia ratio fuit benedictionis Isaac; erat enim quasi missio in possessionem eius terrae, quam Deus illi et posteris promiserat. Atqui in ea nihil habet prorsus nisi ius sepulchri.

Ridiculae ergo videntur magnificae illae voces: Serviant tibi populi, et tribus te adorent (Genes. 27, 29.). Quale enim dominium tradere potuit, qui ipse vix liber erat? Videmus itaque hanc benedictionem fide niti, quia nihil praeter Dei verbum habet Isaac, quod in filios suos conferat. Dubitari tamen potest, an ulla fuerit in benedictione Esau fides, quum reprobus esset atque a Deo abdicatus. Solutio facilis est, quia in eo maxime enituit fides, quum gemellos ex se genitos discrevit, et ita quidem, ut minori tribuerit priorem locum. Nam Dei oraculum sequutus, primogenito ordinariam ius naturae ademit. Hinc autem pendet totius gentis conditio, quod electus a Deo fuit Iacob, atque ea electio patris benedictione sancita fuit.

21. *Fide Iacob.* Quaecunque memoratu digna acciderunt in populo, Apostoli consilium est fidei adscribere; quia tamen omnia recensere nimis longum fuisset, pauca ex multis eligit, quale hoc est. Nam tribus Ephraim ita reliquas superavit, ut quodammodo laterent sub eius umbra; saepe enim decem tribus comprehendit Scriptura sub hoc nomine. Atqui Ephraim ex duobus filiis Ioseph minor natu fuit; quo tempore ipsum et fratrem Iacob benedicebat, ambo erant pueri. Quid in minore cernebat Iacob, cur primogenito eum praeferret? Quin etiam id dum facit, oculos habet senio obtusos et hebetes, nec fortuito dextram manum imponit capiti Ephraim; brachia enim decussatim componit, ut dextram manum in sinistram transferat. Praeterea duas illi portiones assignat, ac si iam eius terrae esset dominus, unde eum fames abegerat. Nihil hic rationi consentaneum, nisi fides dominetur. Ergo si quid esse volunt Iudaei, non alibi quam in fide glorientur. *Adoravit ad summitatem.* Hic unus est ex iis locis, unde coniecturam facere licet, puncta olim apud Habraeos non fuisse in usu, quia non ita hallucinari poterant Graeci interpretes, ut virgam pro lecto redderent, si eadem tunc fuisset, quae hodie, scribendi ratio. Non dubium est, quin Moses de lectuli capite loquatur, quum dicit על־ראש המטה. Graeci autem, quasi scriptum esset המטה, transtulerunt caput virgae. Quod vulgo receptum erat, Apostolus non dubitat suo instituto accommodare. Iudaeis quidem scribebat, sed qui in varias regiones dispersi patriam linguam Graeca mutaverant. Scimus autem Apostolos hac in parte non adeo fuisse scrupulosos, quin se rudibus attemperarent, quibus adhuc lacte erat opus. Et in ea re nihil est periculi, modo semper revocentur lectores ad sinceram nativamque Scripturae lectionem. Caeterum in re ipsa parum est discriminis, quia, quod adoravit Iacob, id fuit gratiarum actionis symbolum: quare fide adductus est, ut se filio submitteret.

22. *Fide Ioseph.* Hoc ultimum est, quod ex Patriarcharum gestis Moses, ut certe dignum est, narrat. Nam quod illa opulentia, deliciae, honores, promissionis oblivionem sancto viro non inducunt, neque eum in Aegypto remorantur; id vero non parvae fidei argumentum est. Unde enim tanta animi magnitudo, ut, quicquid in mundo est sublime, despiciat, quicquid pretiosum est, ducat pro nihilo, nisi quod in coelum conscenderat? Quod ossa sua iubet exportari, in eo sui rationem non habet, quasi sepulchrum ei dulcius futurum esset vel melius in terra Canaan, quam in Aegypto; sed tantum voluit gentis suae desiderium acuere, ut vehementius ad redemptionem adspirarent; voluit et fidem confirmare, ut certo sperarent, se tandem liberatum iri.

23. Fide Moses, quum natus esset, occultatus fuit tres menses a parentibus fuit, quia videbant elegantem puellum, et non timuerunt edictum Regis. 24. Fide Moses iam grandis renuit vocari filius filiae Pharaonis, 25. Potius eligens

malis affici cum populo Dei, quam temporales habere peccati delicias, 26. Maiores existimans divitias probrum Christi, quam Aegypti thesauros; intuebatur enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Aegyptum, nec timuit furorem Regis; quasi enim invisibilem vidisset, obduruerat.

23. *Fide Moses.* Fuerunt etiam alii, et quidem profani homines, qui non Dei timore, sed tantum sobolis propagandae studio liberos suos non absque periculo servarunt. Sed Apostolus alia ratione impulsos fuisse docet parentes Mosis, ut eum servarent: nempe quia Deus promiserat, quum servitute oppressi essent, vindicem aliquando se fore: hac fiducia freti, infantem saluti suae praetulerunt. Sed videtur hoc fidei naturae contrarium, quod dicit eos formae elegantia adductos. Scimus enim reprehensum fuisse Isai, quum filios suos offerret Samueli, prout quisque forma excellebat. Et certe Deus non in externis larvis non detinet. Respondeo, non illectos fuisse pulchritudine parentes Mosis, ut misericordia tangerentur ad eum servandum, qualiter vulgo solent affici homines; sed aliquam veluti notam futurae excellentiae fuisse insculptam in puero, quae rarum nescio quid de eo promitteret. Non ergo dubium est, quin adspectu ipso in spem propinquae liberationis excitati fuerint, eo quod puerum magnis rebus gerendis confiderent destinatum esse. Porro hoc multum ponderis apud Iudaeos habere debuit, quum audirent, Mosen redemptionis suae ministrum mirabiliter ex morte fuisse ereptum fidei beneficio. Notandum tamen est, fidem, quae hic laudatur, valde fuisse imbecillam. Nam quum posthabito mortis suae metu Mosen deberent educare, eum exponunt. Patet igitur illorum fidem brevi non tantum vacillasse, sed fuisse collapsam; saltem partes suas deserunt, ubi infantem proiiciunt ad ripam fluminis. Sed eo magis nos animari convenit, dum audimus fidem, licet infirmam, Deo tamen sic probari, ut vitam Mosis impetret, ex qua pendebat Ecclesiae liberatio.

24. *Moses iam grandis.* Memorabile prae aliis apud Iudaeos esse debuit Mosis exemplum, per cuius manum fuerant ex servitute manumissi, foedus Dei cum illis renovatum, status Ecclesiae publicata lege constitutus. Quod si fides in Mose praecipue est consideranda: nimis absurdum erit, si inde ipsos alio abducat. Unde sequitur, male in Lege proficere omnes, qui ab ipsa non diriguntur ad fidem. Nunc videndum est, quibus in rebus Mosis fidem praedicet. Hanc ordine primam virtutem ponit, quod iam grandis natu adoptionem filiae Pharaonis contempsit. Aetatis meminit, quia, si puer hoc fecisset, levitati aut ignorantiae posset imputari; quandoquidem enim in pueris nondum viget consilium aut ratio, temere se quovis proiiciunt; adolescentes etiam saepe huc vel illuc rapit inconsideratus feruor. Ergo ut sciamus, nihil nisi consulto factum fuisse, et quod longo iam tempore meditatus erat: refert Apostolus tunc fuisse grandem natu, quod etiam ex historia liquet. Porro adoptionem sprevisse dicitur, quia, quum inviseret fratres suos, quum sublevare ipsos studeret, quum vindicaret eorum iniurias, huc spectabant omnia, ut rediret potius ad genus suum, quam in aula regis maneret: ergo perinde id valuit, ac si ultro se abdicasset. Id fidei adscribit Apostolus, quia multo satius erat in Aegypto manere, nisi genus Abrahae benedictum esse persuasus esset, cuius benedictionis sola testis erat Dei promissio; nam oculis nihil tale cernebat. Hinc apparet fide esse intuitum, quod longe a conspectu remotum erat.

26. *Maiores existimans divitias, probrum Christi.* Sedulo notanda est haec loquutio, qua docemur, instar lethalis veneni fugien-

dum esse, quicquid obtineri nequit, quin Dei offensa redimatur. *Delicias* enim *peccati* vocat illecebras mundi omnes, quae nos a Deo eiusque vocatione abducunt. Nam commoda vitae terrenae, quibus pura conscientia et Dei permissu frui licet, ea hoc numero non censentur. Quare semper meminerimus discernere, quid nobis Deus permittat. Sunt autem quaedam per se licita, quorum usum nobis prohibent vel temporis vel loci vel aliarum rerum circumstantiae. Quare in omnibus praesentis vitae commodis semper id spectandum, ut nobis ad sequendum Deum adminicula sint, non impedimenta. Et temporales quidem delicias peccati vocat, quae cito evanescunt simul cum vita. His opponit probrum Christi, quod libenter in se suscipere debent pii omnes. Nam quos eligit Deus, eos etiam praeordinavit, ut fiant imagini Filii sui conformes, non quod ad eundem omnes modum probris aut alio crucis genere exerceat; sed quod omnes ita comparatos esse decet, ut crucis societatem cum Christo subire non recusent. Reputet igitur quisque apud se, quatenus ad hanc communicationem vocetur, ut obstacula omnia abrumpat. Nec praetereundum est, quod Christi probris annumerat quascunque ignominias fideles ab initio mundi pertulerunt. Nam sicuti membra fuerunt eiusdem corporis, ita nihil habebant a nobis separatum. Sunt quidem omnes aerumnae, sicut praemia peccati, ita etiam maledictionis fructus, quae primo homini fuit imposita; *sed* quascunque iniurias Christi nomine sustinemus ab impiis, eas *ipse* suas ducit. Unde gloriatur Paulus se supplere, quod passionibus Christi deest. Id si rite expenderemus, non tam molestum nobis esset atque acerbum, pro Christo pati. Melius etiam hoc membro declarat, quid significet per probrum Christi, ubi dicit, *Malis affici cum Dei populo*. Non poterat aliter Moses se unum esse ex Dei populo profiteri, nisi gentis suae miseriis adiungeret se comitem. Ergo ubi hic finis est, ne discedamus a corpore Ecclesiae: quicquid patimur, sciamus capitis nomine esse consecratum. Ita ex adverso *thesauros Aegypti* vocat, quos aliter possidere nemo potest, quin Ecclesiae renuntiet. *Intuebatur enim in remunerationem*. Probat, illam animi magnitudinem fuisse fidei affectum, ex descriptione, quam posuit, quia Moses oculos in Dei promissionem defixos habebat. Neque enim sibi melius fore sperasset cum populo Israelitico quam apud Aegyptios, nisi sola promissione confisus. Porro si quis inde inferat, fidem non in solam Dei misericordiam recumbere, quia praemii respectum habeat: respondeo, non hic disputari de iustitia aut salutis causa; sed Apostolum generaliter complecti, quicquid fidei convenit. Ergo fides, quatenus quaerenda est iustitia coram Deo, non remunerationem, sed gratuitam Dei bonitatem; non opera nostra, sed Christum solum intuetur. Sed fides extra iustificationis causam, quia generaliter se extendit ad quodvis Dei verbum, remunerationis, quae promittitur, respectum habet. Fide, inquam, amplectimur, quicquid Deus promittit; atqui operibus promittit remunerationem: ergo hanc apprehendit fides. Sed hoc totum in causa gratuitae iustificationis locum nullum habet, quia nulla operum remuneratio sperari potest, nisi gratuita iustitiae imputatio praecedat.

27. *Fide reliquit Aegyptum.* Tam de priore exitu hoc posset exponi quam de secundo, quum scilicet secum populum eduxit; tunc enim proprie reliquit Aegyptum, quum ex domo Pharaonis aufugit. Huc accedit, quod ante celebrationem Paschatis hic egressus recensetur ab Apostolo. Videtur ergo de Mosis fuga loqui, nec obstat, quod addit, *non timuisse furorem Regis*, quum Moses ipse narrat terrore se fuisse compulsum. Nam si initium spectamus, non timuit, quum se populi vindicem profiteretur. Omnibus tamen expensis, ad secun-

dum exitum referre malo. Tunc enim intrepide Regis ferociam despexit, tanta Spiritus Dei virtute armatus, ut furiosam illam bestiam ultro subinde lacesseret. Haec certe mira fuit vis fidei, quod imbellem multitudinem secum trahens ac multis impedimentis onustam, iter sibi per innumeras difficultates Dei manu patefactum iri speravit. Videbat potentissimum Regem impotenter furere, sciebatque finem non facturum, donec extrema quaeque tentasset. Verum quia auctorem suae profectionis Deum esse novit, eventum illi commendat, nec dubitat, quin omnes Aegyptiorum impetus in tempore cohibiturus sit. *Quasi enim invisibilem.* Imo Deum viderat in medio rubi ardentis: quare improprie hoc videtur dici, et parum apte ad causam praesentem. Fateor sane, visione illa confirmatum prius fuisse Mosen, quam praeclarum illud liberandi populi facinus aggrederetur; sed nego talem fuisse Dei conspectum, qui eum exueret sensu carnis, et extra mundi pericula educeret. Signum duntaxat quoddam praesentiae suae tunc illi Deus ostendit; sed multum abfuit, quin Deum, qualis est, videret. Apostolus autem intelligit non secus obduruisse Mosen, quam si in coelum raptus Deum solum haberet ante oculos, negotium vero cum hominibus non haberet, non subiiceretur huius vitae periculis, nullum cum Pharaone haberet certamen. Atqui certum est, eum tot difficultatibus fuisse obrutum, ut posset animo interdum concipere Deum procul abesse: aut certe superiorem tandem fore Regis contumaciam tot praesidiis instructam ad resistendum. Denique ita se Deus Mosi videndum praebuerat, ut fidei tamen locum relinqueret; at Moses, quum undique multi terrores instarent, omnes in Deum sensus suos convertit. Adiutus quidem fuit ad eam rem visione illa, quam diximus; sed tamen plus in Deo vidit, quam ferebat signum illud visibile. Potentiam enim eius apprehendit, quae metus omnes omniaque discrimina absorberet. Promissione fretus, certo statuit populum, tametsi Aegyptiorum tyrannide premebatur, iam terrae promissae esse dominum. Hinc colligimus, veram fidei naturam esse, Deum semper habere prae oculis; secundo, fidem altiora et magis recondita in Deo intueri, quam quae sub sensus nostros cadant; tertio, solum Dei conspectum sufficere ad mollitiem nostram corrigendam, ut simus contra omnes Satanae insultus plus quam saxei. Unde sequitur, quo quisque mollior est ac minus virili animo, eo minus habere fidei.

28. Fide fecit Pascha et adspersionem sanguinis, ut, qui perdebat primogenita, non tangeret eos. 29. Fide transierunt mare rubrum quasi per terram siccam, quod quum tentassent Aegyptii, absorpti sunt. 30. Fide conciderunt moenia Iericho, circumdata per septem dies. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, quum excepisset exploratores cum pace.

28. *Fide Pascha.* Hoc ad fidei commendationem multum valere debuit apud Iudaeos, quibus praecipuum et maximae venerationis sacrificium Pascha erat. Porro fide celebratum fuisse dicit, non quia agnus ille figura fuit Christi; sed quia, quum postes adspergeret sanguine, nondum exstabat profectus. Quare ubi veritas ipsa adhuc latebat, fide exspectari necesse fuit. Imo ridiculum videri poterat, quod Moses paucas sanguinis guttulas Dei vindictae in remedium opponeret; sed solo tamen Dei verbo contentus immunem fore populum a plaga, quae Aegyptiis instabat, non dubitavit: unde non immerito fidem eius Apostolus hac in parte laudat. Qui fide celebratum fuisse

Pascha interpretantur, quia Moses in Christum respexerit, verum quidem dicunt; sed Apostolus simpliciter hic fidei meminit, quatenus in solo Dei verbo acquiescit, ubi res ipsa non apparet: ideo intempestivum est subtilius hoc loco philosophari. Quod autem Mosen solum fecisse Pascha commemorat. haec causa est, quod per eius manum Deus Pascha instituit.

29. *Fide transierunt.* Certum est, complures in illa multitudine fuisse incredulos; at Dominus paucorum hoc fidei concessit, ut sicco pede per mare transiret tota multitudo. Nam in eadem re magnum inter Israelitas et Aegyptios discrimen fuit, quod quum alii incolumes transiissent, alii paulo post demersi sunt. Unde hoc discrimen? nisi quia verbum Dei priores amplexi sunt, quo destituebantur Aegyptii. Argumentum igitur est a contrariis, quum dicit *Aegyptios fuisse submersos* Nam infelix ille eventus poena fuit temeritatis, quemadmodum ex adverso salutem consequuti sunt Israelitae, quod verbo Dei freti inter medias aquarum moles iter facere non recusarunt.

30. *Fide conciderunt moenia Iericho.* Sicuti prius fide abruptum fuisse servitutis iugum docuit, ita nunc eadem fide commemorat populum hereditatis sibi promissae possessionem fuisse adeptum. Nam primo terrae ingressu obiecta erat urbs Iericho, munita et fere inexpugnabilis, quae progredi ultra vetaret, quum nulla esset illius expugnandae ratio. Praecipit Dominus, ut semel quotidie omnes viri bellicosi muros circumeant; septimo autem die septies. Puerilis erat circuitus ille plenusque ludibrio. Parent nihilominus mandato Dei, neque ludunt operam; feliciter enim succedit, ut promissum illis fuerat. Certum est, non hominum clamore, vel strepitu, nec clangore tubarum moenia corruisse; sed quia speravit populus, quod se facturum Dominus promiserat. Haec quoque in usum nostrum accommodare licet, quia neque aliter quam fide ex diaboli tyrannide asserimur in libertatem, et eadem fide hostes nostros profligamus, omnesque inferorum munitiones concidunt.

31. *Fide Rahab.* Tametsi primo adspectu videtur hoc exemplum ob personae ignobilitatem minus illustre, ac prope indignum esse, quod in hoc ordine recenseatur: congruenter tamen neque abs re citatur ab Apostolo. Hactenus ostendit, Patriarchas, quibus Iudaei plurimum honoris ac reverentiae deferebant, nihil gessisse laude dignum nisi per fidem; quaecunque Dei beneficia erga eos memoratu digna exstiterunt, fuisse eiusdem fidei effectus. Nunc vero docet, mulierem alienigenam, et apud suos non infimae tantum conditionis, sed quae meretrix fuerat, in Ecclesiae corpus per fidem fuisse insitam. Unde sequitur, eos, qui maxime excellunt, nullius coram Deo pretii esse, nisi ex fide aestimentur; contra vero in societatem Angelorum adoptari, qui inter profanos et reprobos vix prius locum habebant. Porro fidei Rahab Iacobus quoque (2. 25.) testimonium reddit; et facile est ex sacra historia colligere, mulierem hanc vera fide fuisse praeditam. Sibi enim certo persuasum esse profitetur, quod Deus Israelitis promiserat, et quasi victores iam essent, quos metus ab accessu terrae prohibebat, veniam sibi ac suis dari petit, neque ea in re homines considerat, sed Deum ipsum. Huius fidei testimonium est, quod non sine vitae periculo exploratores hospitio recipit. Ergo fidei beneficio a communi urbis suae interitu salva evadit. Nomen *meretricis* ad amplificandam Dei gratiam positum est. Sunt qui זנה vertunt hospitam, quasi quaestum ex caupona fecerit; sed quum hoc nomen ubique Scriptura pro meretrice usurpet, nulla est ratio, cur aliter hoc loco interpretemur. Rabini, quia hoc absurdum turpeque suae genti esse putabant, si dicerentur exploratores meretricis hospitio usi esse, coactam etymologiam excogitarunt. Sed inanis fuit ille

timor; ideo enim in historia Iosuae nominatim epithetum hoc זונה additur, ut sciamus exploratores clanculum venisse in urbem Iericho, et ibi in domo meretricia latuisse, quanquam hoc ad anteactam vitam referri certum est; resipiscentiae enim testis est fides.

32. Et quid amplius dico? deficiet enim me tempus narrantem de Gideon (*Iud.* 6, 11.), Barac (*Iud.* 4, 6.), et Simson (*Iud.* 13, 24.), et Iephta (*Iud.* 11, 1. *et* 12, 7.), et David, et Samuel, et Prophetis, 33. Qui per fidem expugnaverunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt promissiones, obturarunt ora leonum, 34. Exstinxerunt vim ignis, effugerunt aciem gladii, robusti facti sunt ex infirmitate, fortes redditi sunt in proelio, profligarunt exercitus alienarum.

32. *Et quid amplius dico?* Quia timendum erat, ne singula exempla referendo fidei laudes ad paucos homines restringeret, praeoccupat, ac dicit, nullum fore finem, si singulis insistat, quum id ipsum, quod de paucis narravit, ad totam Dei Ecclesiam pertineat. Ac primum quidem medium illud tempus inter Iosuam et Davidem designat, quo Dominus iudices excitavit ad gubernandum populum, quales fuerunt quatuor isti, de quibus meminit, *Gideon*, *Barac*, *Simson*, *et Iephta.* Ridiculum sane erat, Gideonem cum trecentis hominibus ingentem hostium exercitum aggredi; lagenas manibus concutere, plus quam inane erat terriculamentum. Barac longe impar erat hostibus, et tantum mulieris unius consilio regebatur. Simson homo rusticanus, et qui non aliis quam agriculturae armis se exercuerat, quid poterat contra tam superbos victores, quorum potentia subactus fuerat totus populus? Quis Iephtae facinus initio temeritatis non damnasset, qui vindicem populi iam deplorati se profitetur? Sed quoniam Deum omnes sequuntur ducem, et eius promissione animati iniunctum sibi munus suscipiunt, Spiritus sancti testimonio ornantur. Ergo quicquid laudabile gesserunt, fidei Apostolus tribuit, quanquam nullus est eorum, cuius fides non claudicaverit. Gideon ad arma sumenda tardior est, quam par sit, nec se Deo committere, nisi difficulter, audet. Barac initio trepidat, ut fere convitiis Deborae sit cogendus. Simson concubinae blanditiis victus suam et totius populi salutem inconsiderate prodit. Iephta in concipiendo stulto voto praeceps, in solvendo nimis pertinax, pulcherrimam victoriam crudeli filiae suae morte deformat. Ita in omnibus sanctis semper invenietur aliquid reprehensibile. Fides tamen, etiamsi mutila sit ac imperfecta, Deo probari non desinit. Quare non est, quod nos frangant vel exanimant vitia, quibus laboramus, modo fide pergamus in vocationis nostrae stadio. *De David.* Sub nomine Davidis complectitur omnes pios Reges, quibus Samuelem et Prophetas adiungit. Proinde in summa docere vult, regnum Iuda in fide fuisse fundatum, et fide ad extremum stetisse. Vulgo notae erant plurimae Davidis victoriae, quas de hostibus reportaverat; nota erat Samuelis integritas et summa virtus in gubernando populo; nota erant Dei beneficia, quibus sanctos Prophetas ac Reges prosequutus fuerat. Apostolus affirmat, nihil horum esse, quod non fidei acceptum referri debeat. Porro ex innumeris Dei beneficiis quaedam duntaxat attingit, ut inde generaliter colligant Iudaei, quemadmodum semper Dei manu conservata fuit Ecclesia per fidem, sic neque hodie aliam rationem esse, qua illum erga nos beneficum sentiamus. David toties victor rediit domum, Ezechias ab infirmitate convaluit, Daniel ex fovea leonum salvus et intactus

emersit, socii eius in camino ardenti, non secus ac in rosido prato, laeti ambularunt. Horum omnium si causa fuit fides, statuendum est, non aliter quam fide locum Dei bonitati dari, ut se erga nos exserat. Praecipue notandum est membrum illud, ubi dicitur fide adeptos esse promissiones. Tametsi enim verax manet Deus, etiamsi omnes simus increduli: infidelitas tamen nostra facit, ut promissiones nobis sint irritae, hoc est, effectu careant.

34. *Robusti facti sunt ex infirmitate.* Chrysostomus alio refert, nempe quod reducti sint Iudaei ab exsilio, in quo erant quasi desperati. Mihi de Ezechia hoc accipi non displicet, quanquam possemus latius extendere, quod Dominus in altum manu sua extulerit sanctos, quoties prostrati erant, opemque tulerit eorum infirmitati, ut pleno robore vigerent.

35. Receperunt mulieres resurrectione mortuos suos; alii vero distenti fuerunt, non amplexi redemptionem, ut meliorem resurrectionem obtinerent. 36. Alii autem ludibria et flagella experti sunt, praeterea vincula et carceres. 37. Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, occisione gladii mortui sunt, oberrarunt in pellibus ovillis, in tergoribus caprinis, destituti, afflicti, malis affecti, 38. Quibus mundus non erat dignus, in desertis errantes, in montibus, et speluncis, et cavernis terrae; 39. Et hi omnes testimonium consequuti per fidem, non consequuti sunt promissionem, 40. Deo quiddam pro nobis providente, ne sine nobis perficerentur.

35. *Receperunt* etc. Nuper prosperos successus recensuit, quibus muneratus est Deus suorum fidem; nunc diversum argumentum tractat, nempe sanctos, quum ad extremas quasque miserias redacti essent, fide tamen eluctatos esse, ut etiam ad mortem usque invicti perstiterint. Haec quidem primo adspectu multum inter se differunt, quod alii de victis hostibus magnifice triumphant, variis miraculis conservantur a Domino, eruuntur novis et insolitis modis ex media morte; alii autem probrose tractantur, et prope conspuuntur a toto mundo, conficiuntur inopia, exosi sunt omnibus, ut cogantur in latebras ferarum se abdere, trahuntur denique ad saeva et truculenta supplicia. Nam hi posteriores destituti prorsus videntur Dei auxilio, quum ita eos exponit superbiae et crudelitati impiorum. Multum ergo videntur a prioribus distare. Fides tamen in utrisque regnat, et in utrisque perinde est efficax: imo in secundis melius vis eius relucet. Nam in mortis contemptu splendidior est fidei victoria, quam si vita in quintum saeculum propagetur. Hic praestantior est fidei effectus, dignusque maiori laude, probra, inopiam, et extremas aerumnas perferre aequo et constanti animo, quam miraculo recuperare sanitatem, vel aliquod simile Dei beneficium consequi. Summa est, fortitudinem sanctorum, quae saeculis omnibus enituit, fidei esse opus, quod maior sit nostra imbecillitas, quam ut malis superandis simus idonei, nisi nos fides sustineat. Atque hinc colligimus, quicunque vere Deo fidunt, virtute, qua oportet, instructos esse ad resistendum, quibuscunque ipsos modis impetat Satan, ac praesertim ferendis malis nunquam nobis patientiam defore, si adsit fides: proinde infidelitatis nos convinci, ubi in persequutionibus et cruce deficimus. Eadem enim hodie est fidei natura, quae olim apparuit in sanctis Patribus, quos hic Apostolus commemorat. Quare si eorum imitaremur fidem, nunquam ita turpiter ob

ignaviam conciderenus. In verbo ἐτυμπανίσθησαν sequutus sum Erasmum, tametsi alii interpretantur Carceratos fuisse. Sed hoc (meo iudicio) simplicius, quod distracti fuerint, quemadmodum corium in tympano distenditur. Quod dicit fuisse tentatos, videtur esse superfluum, nec dubito, quin similitudo duarum vocum ἐπρίσθησαν et ἐπειράσθησαν in causa fuerit, ut secunda male ab imperito quopiam lectore addita paulatim obrepserit in textum, sicuti etiam Erasmus divinat. Per ovillas et caprinas pelles non tam puto designari tentoria, quae ex pellibus conficiebantur, quam viles et asperos piorum amictus, quibus induebantur, quum in deserta fugerent. Tametsi autem lapidatum fuisse Ieremiam tradunt, Esaiam vero dissectum, et Sacra historia narrat, Eliam, Elisaeum atque alios Prophetas in montibus et speluncis oberrasse; non tamen dubito, quin saevas illas persequutiones designet, quibus grassatus est Antiochus in populum Dei, et quae postea sequutae sunt. *Non amplexi redemptionem.* Aptissime loquitur; brevem enim huius vitae usuram eos redimere oportuisset Deum abnegando. Fuisset autem hoc nimis indignum pretium. Ergo ut perpetuo in coelis viverent, vitam in terra repudiarunt, quae tanti illis constitisset, nempe abnegatione Dei, ut diximus, suaeque vocationis desertione. Audimus autem, quid Christus dicat: Si animas nostras servare cupimus in hoc mundo, nos in perpetuum eas perdere. Proinde si verus futurae resurrectionis amor sedem in cordibus nostris occupat; facile nos ad mortis contemptum adducet. Et sane non aliter vivendum est, quam ut Deo vivamus, simulatque Deo vivere non licet, libenter aut non aegre mors nobis oppetenda est. Porro hac sententia confirmat Apostolus, quod dixit, sanctos fide superasse omnia tormenta; nisi enim spe beatae resurrectionis retenti fuissent eorum animi, statim collapsi fuissent. Hinc praeterea colligenda est utilis exhortatio, qua nos in rebus adversis muniamus. Neque enim recusandum est, ut Dominus tot sanctis hominibus nos aggreget, quos scimus tot miseriis fuisse exercitatos et vexatos. Neque vero hic nobis paucorum hominum miseriae narrantur, sed communes Ecclesiae persequutiones, et hae quidem non unius aut alterius anni, sed quae ab avis usque ad nepotes interdum grassatae sunt. Quare nihil mirum, si iisdem hodie experimentis fidem nostram probare Deo placeat, nec cogitandum est, nos ab eo deseri, cui scimus fuisse curae sanctos Patres, qui eadem ante nos passi sunt.

38. *Quibus mundus non erat dignus.* Quum ita profugi inter feras vagabantur sancti Prophetae, videri poterant indigni, quos terra sustineret. Qui fit enim, ut inter homines locum non inveniant? Sed Apostolus in contrariam partem hoc retorquet, nempe quod mundus illis non esset dignus. Nam quocunque veniant servi Dei, eius benedictionem, quasi fragrantiam boni odoris, secum afferunt. Sic domus Potiphar benedicta fuit in gratiam Ioseph (Genes. 39, 5.), et Sodoma salva futura erat, si in ea inventi fuissent decem iusti homines (Genes. 18, 32.). Utcunque ergo mundus servos Dei quasi excrementa a se proiiciat: hoc tamen inter eius poenas deputandum est, quod illos ferre non potest, quia simul cum illis resideret aliqua Dei benedictio. Proinde quoties e medio tolluntur iusti, sciamus totidem adversa nobis esse praesagia, quoniam indigni simus eorum contubernio, ne simul nobiscum pereant. Interea habent pii amplam consolationis materiam, si eos mundus quasi catharmata eiiciat, quando vident idem accidisse prophetis, qui in feris animalibus plus experti sunt clementiae quam in hominibus ipsis. Hac se cogitatione erexit Hilarius, quum videret a sanguinariis tyrannis occupari Ecclesiam, qui tunc imperatorem Romanum, velut carnificem, in manu habebant; tunc inquam sanctus vir memoria repetebat, quae hic de Prophetis recitat Apostolus.

Montes et sylvae, dicebat, et lacus et carceres mihi tutiores sunt, quam magnus templorum splendor; nam in illis Prophetae aut manentes, aut demersi, Dei spiritu prophetabant. Sic etiam nos animatos esse convenit, ut mundum intrepide spernamus, et si nos evomat, sciamus nos ab exitiali gurgite exire, Deumque ita prospicere nostrae saluti, ne eodem mergamur exitio.

39. *Et hi omnes.* Argumentum est a minori ad maius. Nam si illi, quibus nondum tanta lux gratiae affulserat, tanta constantia in malis tolerandis excelluerunt: quid efficere in nobis debet plenus Evangelii fulgor? illos exigua lucis scintilla in coelum duxit: quum sol iustitiae nobis luceat, quo nos praetextu excusabimus, si haereamus adhuc in terra? Haec est genuina mens Apostoli. Scio Chrysostomum et alios quosdam secus exponere; sed orationis contextus facile ostendit, hic notari gratiae discrimen, qua Deus sub Lege prosequutus est fideles, et qua nos hodie dignatur. Nam quum uberior in nos effusa sit gratia, minus esse in nobis fidei valde absurdum esset. Dicit ergo, Patres illos, qui tam eximia fide praediti fuerunt, nondum habuisse tam uberem credendi materiam, quam nos habemus. Rationem continuo post addit, quia Deus voluerit nos omnes coadunare in unum corpus: ideoque exiguam illis gratiae portionem distribuerit, ut solidam perfectionem in tempus nostrum, hoc est, in adventum Christi differret. Atque hoc singulare Dei erga nos benevolentiae est documentum, quod, tametsi liberalem se ab initio mundi ostenderit suis filiis, sic tamen gratiam suam attemperavit, ut totius corporis saluti prospiceret. Quid amplius desiderare quisquam nostrum possit, quam in omnibus beneficiis, quibus Deus Abraham, Mosen, Davidem et omnes Patriarchas, Prophetas et pios reges prosequutus est, habitam esse sui rationem, ut cum illis in Christi corpus coalescat? Sciamus ergo nos bis ac ter ingratos esse Deo, si minus in nobis fidei sub Christi regno appareat, quam se habere Patres sub Lege tam insignibus patientiae exemplis probarunt. Quod dicit, nondum adeptos fuisse promissionem, de ultima promissionum clausula intelligi debet, quae nobis promulgata fuit in Christo; qua de re aliquid iam ante dictum est.

Cap. XII.

1. Proinde nos quoque, quum tanta circumdati simus nube testium, deposito omni onere et peccato, quod nos circumstat, per patientiam curramus in proposito nobis certamine, 2. Intuentes in principem et perfectorem fidei Iesum, qui pro gaudio sibi proposito pertulit crucem, ignominia contempta, et in dextra throni Dei consedit. 3. Ac reputate, quis hic fuerit, qui tantam in se sustinuit ab impiis contradictionem, ut ne fatigemini animabus vestris soluti.

1. *Proinde nos quoque.* Haec conclusio est quasi epilogus proximi capitis, ubi demonstrat, quorsum recitaverit illum sanctorum catalogum, quorum fides sub Lege excelluit, nempe ut se quisque comparet ad eorum imitationem. Et metaphorice copiosam multitudinem vocat nubem; densum enim raro opponitur. Si pauci essent numero, tamen suo exemplo incitare nos deberent; sed ubi ingens est turba, acriores stimulos addere nobis debet. Praeterea dicit, nos densitate illa vel copia circumdari, ut, quocunque oculos vertamus, statim occurrant multa fidei exempla. Nomen *Testium*

non accipio generaliter, ac si martyres Dei nuncuparet; sed refero ad praesentem causam, ac si diceret, satis eorum testimonio comprobatam esse fidem, ut non sit haesitandum. Sunt enim virtutes sanctorum quasi testimonia, quae nos confirment, ut illis vel ducibus vel sociis freti alacrius ad Deum pergamus. *Deposito omni onere.* Quia similitudinem cursus usurpat, simul expeditos esse iubet; festinationi enim nihil magis adversum, quam si sarcinis onusti simus. Porro varia sunt onera, quae spiritualem cursum nostrum morantur ac impediunt, ut amor vitae praesentis, mundi deliciae, cupiditates carnis, curae terrenae, divitiae etiam ac honores, et quaecunque sunt eiusdem generis. Quisquis ergo vult in Christi stadio currere, primum se omnibus impedimentis abdicet, quia iam plus satis tardi sumus, ut non aliunde accedant remorae. Neque tamen iubemur divitias simpliciter abiicere, aut alia vitae commoda, nisi quatenus cursum nostrum retardant, quia Satan illis quasi tricis nos retinet atque implicat. Porro metaphora cursus satis frequens est in Scripturis; hic vero non quemlibet cursum designat, sed cursorium certamen, quod studia magis solet accendere. Summa igitur est, nos certamen ingressos esse, et quidem in celeberrimo stadio, undique circumstare multos testes, praesidem Dei Filium, qui ad praemium nos invitat et hortatur: turpissimum igitur fore, si in medio spatio fatigemur vel torpeamus. Quanquam autem sancti homines, de quibus meminit, non testes modo sunt, sed eiusdem cursus socii, qui viam nobis praemonstrant: testes tamen vocare maluit quam cursores, ut significaret, non aemulos esse, qui palmam nobis praeripiant, sed approbatores potius, qui plaudant et gratulentur nostrae victoriae, quemadmodum etiam Christus non tantum agonotheta est, sed manum nobis porrigit, vires ac strenuitatem suppeditat, denique nos ad inchoandum cursum praeparat atque idoneos reddit, et sua virtute nos perducit usque ad metam. *Peccato, quod nos circumstat.* Hoc gravissimum est onus, quod nobis obstat. Dicit autem, nos esse implicitos, ut sciamus, neminem currendo aptum esse, nisi qui exuerit hos laqueos. Non loquitur autem de externis vel actualibus (ut vocant) peccatis, sed de ipso fonte, hoc est, concupiscentia, quae ita omnes nostri partes occupat, ut undique sentiamus, nos teneri eius laqueis. *Per patientiam.* Hac voce semper monemur, quid praecipue in fide considerari velit Apostolus, nempe ut regnum Dei, quod carni est invisibile sensusque omnes nostros superat, spiritu quaeramus. Nam qui in hac meditatione occupantur, facile terrena omnia contemnunt. Ita Iudaeos non poterat melius abstrahere a suis ceremoniis, quam si eos ad vera fidei exercitia revocaret, ex quibus discerent spirituale esse Christi regnum, et huius mundi elementis longe superius.

2. *Pro gaudio sibi proposito.* Tametsi Latina loquutio nonnihil habet ambiguitatis, tamen in verbis Graecis perspicue apparet sensus Apostoli. Significat enim, quum integrum esset Christo se eximere omni molestia, vitamque felicem et bonis omnibus affluentem degere: ipsum tamen ultro subiisse mortem acerbam et plenam ignominia. Nam *Pro gaudio* idem valet atque Loco gaudii, et Gaudium genus omne commoditatis comprehendit. Propositum autem dicit, quod in manu Christi erat, ut, si libuisset, facultas esset utendi. Quanquam si quis particulam ἀντὶ causam finalem notare putet, non multum reclamo, ut sit sensus, Christum non recusasse mortem crucis, quia videbat felicem eius exitum. Ego tamen priorem expositionem retineo. Duplici porro nomine Christi nobis tolerantiam commendat, quod mortem acerbissimam pertulerit, et quod ignominiam despexerit. Finem deinde mortis gloriosum commemorat, ut sciant fideles in salutem et gloriam cessura sibi mala omnia,

quae sustinent, modo Christum sequantur. Sic etiam Iacobus (5, 11.): Patientiam Iob audistis, et finem nostis. Significat ergo Apostolus, eundem fore miseriarum nostrarum finem, qui cernitur in Christo, secundum illud Pauli (Rom. 8, 17.): Si compatimur, simul cum eo regnabimus.

3. *Reputate, quis hic.* Amplificat suam exhortationem, Christum nobiscum conferendo; nam si Filius Dei, quem ab omnibus adorare decuit, sponte subiit tam dura certamina: quis nostrum recusare audeat, iisdem se cum illo subiicere? Una enim haec cogitatio ad vincendas omnes tentationes sufficere debet, quum intelligimus nos Filii Dei esse comites, et eum, qui supra nos adeo eminebat, voluisse ad conditionem nostram descendere, ut suo nos exemplo animaret. Ita, inquam, colligimus animos, qui alioqui liquescunt et quasi in desperationem solvuntur.

4. Nondum ad sanguinem restitistis adversus peccatum certando. 5. Et obliti estis exhortationis, quae vobis tanquam filiis loquitur: Fili mi, ne disciplinam Domini negligas, et ne deficias, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat omnem filium, quem suscipit. 7. Si disciplinam sustinetis, Deus tanquam filiis offertur. Quis enim est filius, quem pater non castiget? 8. Quod si disciplinae expertes estis, cuius participes sunt omnes: spurii igitur estis, non filii.

4. *Nondum ad sanguinem.* Ultra progreditur; admonet enim, etiam quum nos impii persequuntur pro Christi nomine, tunc nos certare contra peccatum. In hanc luctam descendere Christus non potuit, qui purus et immunis erat ab omni peccato. At nos hac in parte illi sumus dissimiles, quia semper in nobis habitat peccatum, cui domando et profligando conveniunt afflictiones. Principio, scimus, quicquid malorum est in hoc mundo, ex peccato provenire, ac in primis mortem ipsam. Verum id nunc non agit Apostolus; tantum docet, persequutiones, quas pro Evangelio sustinemus, alio quoque nomine esse nobis utiles, quia remedia sint ad destruendum peccatum. Nam hoc modo Deus sub disciplinae suae iugo nos retinet, nec caro nostra lasciviat; interdum etiam ferocientes coercet; delicta interdum nostra punit, ut in posterum nos reddat cautiores. Sive ergo vitiis nostris medeatur, sive, antequam peccemus, occupet, ita nos exercet in hac, cuius meminit Apostolus, contra peccatum lucta. Hoc quidem honore nos dignatur Filius Dei, ut, quae pro Evangelio suo patimur, minime inter poenas peccati deputet. Nostrum tamen est agnoscere, quod hic audimus ex Apostolo, sic nos agere ac defendere adversus impios Christi causam, ut interea cum peccato, hoste intestino, bellum geramus. Haec duplex erga nos est Dei gratia, quod remedia, quae curandis vitiis nostris adhibet, in Evangelii sui defensionem convertit. Meminerimus autem, quos hic compellet, nempe qui laeto animo bonorum suorum iacturam fecerant, passique fuerant multas contumelias. Et tamen ignaviae eos insimulat, quod in medio certaminum cursu defessi non strenue pergant ad mortem usque. Quare non est, quod missionem nobis petamus a Domino, qualicunque militia perfuncti simus, quia nullos habere vult Christus emeritos milites, nisi qui mortem ipsam vicerunt.

5. *Et obliti estis.* Interrogative lego. Quaerit enim, an obliti sint, significans, nondum esse obliviscendi tempus. Hic vero ingreditur in illam doctrinae partem, quod utile nobis sit cruce eru-

diri. Ad eam rem utitur testimonio Salomonis, cuius duo sunt membra: prius est, non reiiciendam esse correctionem Domini; in secundo causa redditur, quia Dominus, quos diligit, castigat. Quoniam autem Salomon sic praefatur: Fili mi:, monet Apostolus, hac tam suavi blandaque appellatione debere nos allici, ut haec exhortatio penitus in animos nostros penetret. Caeterum Salomonis argumentum hoc est: Si flagella Dei eius erga nos amorem testantur: indignum est fastidio vel odio ipsa haberi. Plus quam enim ingratos esse oportet, qui in suam salutem a Deo castigari non sustinent, imo qui paternae eius benevolentiae signum respuunt.

6. *Quem diligit Dominus.* Haec ratio videtur parum firma esse. Promiscue enim animadvertit Deus tam in reprobos quam in electos, et eius flagella iram eius saepius quam amorem declarant. Sic enim et Scriptura loquitur, et experientia etiam confirmat. Verum ubi sermo ad pios habetur, non mirum est, eum duntaxat castigationis usum attingi, quem illi sentiunt. Nam utcunque severum se et iratum iudicem erga reprobos Deus ostendat, quoties eos punit: in electis tamen suis non alium finem spectat, quam ut eorum consulat saluti. Haec paterni amoris demonstratio est. Deinde reprobi, quum se Dei manu gubernari ignorent, fortuito ut plurimum putant se affligi. Quemadmodum si quis puer contumax, relicta patris domo, longe erret, fame et frigore vel aliis malis confectus, dabit quidem iustas stultitiae suae poenas, suisque malis discet, quid sit esse patri morigerum ac obsequentem, sed tamen hanc esse paternam castigationem non agnoscet; ita impii, quum se a Deo eiusque familia quodammodo manciparint, non intelligunt Dei manum ad se usque pervenire. Meminerimus ergo, divini erga nos amoris gustum aliter a nobis percipi non posse in castigationibus, quam dum illud nobis persuasum est, paternas esse ferulas, quibus peccata nostra castigat. Nihil tale reprobis evenire potest, quorum fugitivae sunt mentes. Huc accedit, quod iudicium incipere oportet a domo Dei. Proinde etiamsi communiter alienos et domesticos feriat, sic tamen manum suam erga posteriores exserit, ut demonstret, se peculiarem habere eorum curam. Sed illa est vera solutio, quod, quisquis a Deo se castigari novit et persuasus est, gradum protinus facere debet ad hanc cogitationem, id accidere, quoniam a Deo ametur. Nam quum Deum in poenis medium sentiant fideles, certum habent benevolentiae eius pignus, quia, nisi amaret, non esset sollicitus de eorum salute. Ideo concludit Apostolus, Deum omnibus offerri patrem, qui correctionem sustinent. Nam qui calcitrant, ut equi feroces solent, vel qui praefracte reluctantur, minime pertinent ad hunc ordinem. Quare in summa docet tunc nobis demum paternas esse Dei correctiones, quum illi nos obedienter subiicimus.

7. *Quis enim est filius.* A communi hominum more ratiocinatur, minime esse consentaneum, ut filii Dei a crucis disciplina sint immunes. Nam si nemo inter homines invenitur, prudens saltem sanique iudicii, qui non liberos suos corrigat, quoniam sine disciplina ad bonam frugem adduci nequeunt: quanto minus hoc tam necessarium remedium Deus, qui optimus et sapientissimus est pater, negliget? Si quis obiiciat, cessare inter homines eiusmodi correctionem, simulatque ex adolescentia egressi sunt liberi: respondeo, nos, quamdiu vivimus, Dei respectu esse magis quam pueros, atque hanc causam esse, cur tergo nostro ferulam semper haerere conveniat. Quare merito infert Apostolus, quisquis immunitatem a cruce appetit, eum se veluti abdicare e numero filiorum Dei. Unde sequitur, non aestimari a nobis, ut decet, adoptionis beneficium, totamque Dei gratiam repudiari, quum nos ab eius ferulis subducere volumus, quod faciunt, quicunque aequo animo afflictiones non tole-

rant.' Cur autem spurios potius quam alienos vocat, qui correctionem refugiunt? nempe quia eos alloquitur, qui in Ecclesiam cooptati erant: ideoque filii Dei. Quare significat, falsam et ementitam fore Christi professionem, si se a Patris disciplina eximant, ut spurii magis sint quam legitimi.

9. Quum carnis nostrae partes habuerimus castigatores, et reveriti simus illos: annon multo magis subiiciemur Patri spirituum, et vivemus? 10. Et illi quidem ad paucos dies pro suo arbitratu nos castigarunt; hic vero ad utilitatem, ut nobis impertiat sanctimoniam suam. 11. Porro omnis castigatio in praesens non videtur gaudii esse, sed tristitiae; in posterum tamen fructum pacatum iustitiae affert exercitatis.

9. *Quum carnis nostrae.* Haec comparatio multas habet partes. Prima est, si patribus, ex quibus progeniti sumus secundum carnem, tantum detulimus reverentiae, ut passi fuerimus eorum disciplinam: multo plus honoris deberi Deo, qui spiritualis est Pater. Altera, disciplinam, qua patres liberos suos erudiunt, ad usum praesentis vitae utilem esse duntaxat; Deum vero longius respicere, ut scilicet in vitam aeternam nos sanctificet. Tertia, mortales homines liberos suos, ut illis visum est, castigare; Deum vero temperare suam disciplinam optima ratione summaque sapientia, ut nihil in ea sit nisi moderatum. Hoc ergo primo loco inter Deum et homines diversum ponit, quod hi quidem patres sint carnis, ille autem spirituum; idque amplificat, carnem cum spiritu conferendo. Sed quaeritur, annon carnis etiam pater sit Deus; neque enim frustra hominis creationem inter praecipua Dei miracula commemorat historia Iob: quare hac quoque parte merito patris nomen sibi vindicat. Si dicamus, patrem vocari spirituum, quia solus animas creat et regenerat sine hominis opera: rursus excipere licebit, Paulum non frustra gloriari, se spiritualem esse eorum patrem, quos in Christo per Evangelium genuit. Respondeo, tam animae quam corporis Patrem esse Deum, et quidem unicum, proprie loquendo, ac nomen hoc quadam veluti concessione transferri ad homines, sive de corpore sive de anima agatur. Quoniam tamen in creandis animabus non adhibet hominum operam, et eas etiam Spiritus sui virtute mirabiliter reformat: peculiariter κατ' ἐξοχήν Pater spirituum vocatur. Quum dicit: *Et reveriti simus illos*: affectum notat, qui nobis a natura insitus est, ut patres, etiam quum aspere nos tractant, honore persequamur. Quum dicit: *Subiiciemur Patri spirituum*: significat, hoc aequum esse, ut Deo imperium permittamus, quod patris iure in nos obtinet. Quum dicit: *Et vivemus*: causam designat vel finem. Itaque copula resolvenda est in particulam Ut. Monemur autem hoc verbo, nihil esse nobis magis exitiale, quam si nos in Dei obsequium tradere recusemus.

10. *Et illi quidem ad paucos dies.* Haec secunda est amplificatio, ut dixi, quod Dei castigationes carni domandae et mortificandae destinentur, ut renovemur in coelestem vitam. Unde apparet, fructum esse perpetuum, idem ab hominibus non esse sperandum, quum hominum disciplina pars sit ordinis politici: ideoque proprie ad praesentem vitam spectet. Unde sequitur, illas longe plus utilitatis adferre, quanto scilicet spiritualis Dei sanctimonia corporis commodis praestat. Si quis obiiciat, patrum munus esse filios instituere in timore et cultu Dei, ac propterea eorum disciplinam ad tam breve tempus restringendam non videri: respondeo, id quidem esse ve-

rum; sed hic de oeconomia Apostolus loquitur, quemadmodum de politia solemus vulgo loqui. Nam etsi magistratuum est religionem tueri, eorum tamen officium huius vitae finibus dicemus contineri, quia aliter civilis ac terrena gubernatio a spirituali Christi regno distingui non posset. Porro quod correctiones Dei dicuntur utiles esse ad obtinendam eius sanctimoniam, hoc non ita accipiendum est, quasi nos proprie sanctificent; sed quod adminicula sint ad nos praeparandos, quia per ea Dominus nos exercet ad mortificationem carnis.

11. *Omnis castigatio.* Hoc addit, ne Dei castigationes praesenti sensu metiamur. Nos enim pueris similes esse docet, qui ferulam horrent ac refugiunt, quantum in se est, quia nondum per aetatem iudicant, quantum sibi sit utilis. Huc ergo tendit admonitio, non recte aestimatum iri castigationes ex praesenti carnis nostrae sensu: ideo coniiciendos esse oculos in finem: ita apprehendemus tranquillum hunc iustitiae fructum. *Fructus* autem *iustitiae* dicitur timor Domini, et pia sanctaque vita, cuius crux magistra est. *Pacatum* vocat, quoniam in rebus adversis trepidamus et sumus inquieti. Tentamur enim impatientia, quae semper tumultuosa est; castigati autem, composita mente agnoscimus, quam utile nobis fuerit, quod ante acerbum et molestum videbatur.

12. Quare manus remissas et genua soluta surrigite, 13. Et rectas facite vias pedibus vestris, ne claudicatio aberret, sed magis sanetur. 14. Pacem sectamini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum. 15. Curam agentes, ne quis deficiat a gratia Dei, ne qua radix amaritudinis sursum pullulans obturbet, et per eam inquinentur multi. 16. Ne quis scortator vel profanus, ut Esau, qui pro uno edulio vendidit primogenituram suam (*Gen.* 25, 33.). 17. Nostis enim, quod, quum postea vellet hereditariam obtinere benedictionem, reprobatus sit. Poenitentiae enim locum non invenit, etiamsi cum lacrymis quaesisset eam.

12. *Quare manus remissas.* Postquam docuit, Deum saluti nostrae prospicere, dum nos castigat, inde nos ad alacritatem hortatur; nihil enim est, quod nos magis debilitet, adeoque exanimet prorsus, quam quum falsa imaginatione occupati nullum gratiae Dei gustum habemus in rebus adversis. Ideo nihil est ad nos erigendos hac significatione efficacius, Deum nobis adesse, etiam quum nos affligit, ac de nobis esse sollicitum. Caeterum his verbis non tantum ad ferendas magno animo afflictiones hortatur; sed admonet non esse causam, cur resides ac pigri simus ad faciendum officium. Nam plus satis experimur, quantum nos impediat metus crucis, ne Deo, sicuti par erat, serviamus. Libenter multi profiterentur suam fidem; sed quia sibi a persequutione timent, manus et pedes pium illum animi affectum destituunt. Libenter certarent multi pro Dei gloria, susciperent bonas ac iustas causas privatim et publice, officia sua Deo et fratribus impenderent; sed quia periculum est ab odiis improborum, quia molestias complures sibi esse paratas vident, quasi manibus complicatis, otiosi quiescunt. Ergo si semel correctus fuerit in nobis nimius ille crucis timor, et ad tolerantiam compositi simus: nulla erit pars nostri, quae non apta sit ac formata ad munus suum Deo praestandum. Hoc est ergo, quod intelligit Apostolus. Manus, inquit, remissas ideo habetis, genua vestra ideo labascunt, quia non agnoscitis, quae vera sit in rebus ad-

versis consolatio: ideo ad officium tardi estis. Nunc vero, quum ostenderim, quam utilis sit vobis crucis disciplina, debet haec doctrina excitare novum in omnibus vestris membris vigorem, ut manibus ac pedibus ad sequendam Dei vocationem alacres ac prompti sitis. Porro ad locum Esaiae alludere videtur, qui habetur cap. 35, 3. Praecipit illic Propheta piis doctoribus, ut proposita spe gratiae genua trepidantia et debiles manus confirment. Apostolus universos fideles iubet id facere; nam si hic usus est consolationum, quas nobis Dominus proponit, quemadmodum doctoris munus est totam Ecclesiam erigere, ita unusquisque doctrinam peculiariter sibi destinando se ipsum erigit atque animat.

13. *Rectas vias facite.* Hactenus docuit nitendum esse Dei consolationibus, ut simus ad bene agendum fortes ac strenui, atque illam esse fulturam nostram; nunc secundum adiungit, nempe ut prudenter ambulemus ac teneamus rectum cursum. Nihilo enim minus vitiosus est inconsideratus fervor quam inertia et mollities. Quanquam haec viae rectitudo, quam commendat, inde procedit, quum mens hominis omni metu superior, tantum quid Deo probetur reputat; nam timor ad quaerenda diverticula ingeniosus est plus satis. Quemadmodum ergo perverso metu impliciti flexuosas nobis vias quaerimus, ita e converso, quisquis se ad tolerantiam malorum comparavit, recta pergit, quocunque Dominus vocat, neque vel ad dexteram, vel ad sinistram deflectit. In summa, hanc bene agendi regulam praescribit, ut ad Dei voluntatem gressus nostros dirigamus, ne vel metus, vel mundi illecebrae, vel alia nos inde abducant. Ideo subiicit: *Ne claudicatio aberret*, hoc est, ne claudicando tandem a via longius recedatis. Claudicationem vocat, quum mentes hominum alternant, nec sincere Deo se addicunt. Sic alloquebatur Elias illos duplices, qui cultum Dei cum superstitionibus suis miscebant (III. Reg. 18, 11.): Quousque claudicatis in utramque partem? Est autem elegans haec loquutio; multo enim deterius est errare, quam claudicare. Iam, qui claudicare incipiunt, non statim avertunt se a via, sed paulatim magis ac magis ab ea recedunt, donec in errorem abrepti in medio Satanae labyrintho impliciti haereant. Monet igitur Apostolus, ut sanandae claudicationi mature demus operam, quia, si illi indulgeamus, longius nos a Deo tandem avertet. Posset etiam verti: Ne claudicatio degeneret, aut discedat; manebit tamen idem sensus, quoniam significat Apostolus eos, qui rectum cursum non tenent, sed paululum per incuriam huc vel illuc deflectere sibi permittunt, temporis successu penitus a Deo alienari.

14. *Pacem sectamini.* Ita nati sunt homines, ut videatur unusquisque fugitare pacem; sibi enim privatim singuli student, mores suos volunt ferri, aliorum moribus se accommodare non dignantur. Ergo nisi magno labore sectemur pacem, eam nunquam retinebimus; multa enim quotidie accident, quae occasionem praebeant dissidiis. Haec ratio est, cur iubeat Apostolus pacem sectari, ac si diceret, non colendam esse duntaxat, quoad nobis erit commodum, sed enitendum esse summo studio, ut salva inter nos maneat. Quod fieri non potest, nisi multas offensas obliviscamur, atque alii aliis in multis rebus mutuam demus veniam. Quia tamen pax ab impiis alia conditione non potest impetrari, quam si eorum vitiis ac sceleribus assentiamur: ideo protinus addit Apostolus, *sanctimoniam* una cum pace sectandam esse; ac si nobis cum hac exceptione pacem commendaret, ne malorum amicitia nos inquinet aut polluat. Sanctimonia enim Deum proprie respicit. Quare etiamsi totus mundus bello flagrare debeat, non est deserenda sanctimonia, quae vinculum est nostrae cum Deo coniunctionis. Denique placide foveamus cum homi-

nibus concordiam, sed usque ad aras, ut habet proverbium. Negat quemquam posse Deum videre sine sanctimonia, quoniam non aliis oculis videbimus Deum, quam qui reformati fuerint ad eius imaginem.

15. *Curam agentes ne quis* etc. Vel attente providentes. His verbis indicat proclivem esse lapsum a Dei gratia; neque enim frustra attentionem requirit in hac parte, quia simulatque securos esse aut remissos videt Satan, momento nos circumvenit. Denique contentione et vigilantia opus est, si velimus perseverare in Dei gratia. Porro *Gratiae* nomine totam nostram vocationem comprehendit. Si hinc quispiam inferat, non esse igitur efficacem Dei gratiam, nisi nos proprio motu cooperemur, frivolum erit argumentum. Scimus, quanta sit carnis nostrae pigritia: continuis itaque stimulis indiget. Sed quum Dominus monendo et exhortando nos stimulat, simul etiam corda nostra afficit, ne vanae sint exhortationes, vel sine effectu diffluant. Ergo a praeceptis et exhortationibus colligendum non est, quid per se valeat homo, aut quae sit liberi arbitrii facultas; nam certe attentio, quam hic Apostolus requirit, donum Dei est. *Ne qua radix.* Non dubito, quin ad locum Mosis respexerit, qui legitur Deut. capite 29. Nam promulgat Lege Moses cavendum esse docet, ne qua radix fel et absynthium germinans in populo Dei pullulet. Postea interpretatur, quid sibi velit, ne quis scilicet animae suae in peccato benedicens, et quemadmodum ebrii sitim suam acuere solent, pravam cupiditatem irritans, impunitatis illecebra Dei contemptum inducat. Idem nunc agit Apostolus; praedicit enim fore, ut, si talem radicem altius crescere sinamus, multos corrumpat ac depravet. Nec tantum iubet singulos eradicare ex cordibus suis talem pestem, sed prohibet etiam, ne patiamur inter nos crescere. Fieri quidem non potest, quin radices istae haereant in Ecclesia Dei, quia bonis semper mixti sunt hypocritae et impii; sed, ubi erumpunt, resecari debent, ne crescendo suffocent bonum semen. Amarulentiam ponit pro eo, quod Moses dicit fel et absynthium; sed uterque venenosam ac mortiferam radicem exprimere voluit. Quum ergo tam exitiale sit hoc mali genus, eo acriore studio occurrere decet, ne longius surgat vel serpat.

16. *Ne quis scortator vel profanus.* Sicuti prius ad sanctimoniam hortatus est, ita ut a contrariis inquinamentis revocet, speciem unam ponit, ne quis sit scortator. Sed mox ad genus ipsum descendit, ne quis sit profanus; nam hoc nomen proprie Sanctimoniae opponitur. In hunc finem Dominus nos vocat, ut in suum obsequium sanctificet. Id fit, dum mundo renuntiamus. Quisquis autem in suis sordibus sibi ita placet, ut in eas subinde revolvatur, se profanat, quanquam generaliter profanos definire licet, quicunque non tanti aestimant Dei gratiam, ut ad eam, contempto mundo, adspirent. Quoniam autem variis modis profanescunt homines, eo maior danda est opera, ne Satanae rima pateat ad nos suis corruptelis inquinandos, et quemadmodum sine consecratione nulla est vera religio, semper in timore Dei, mortificatione carnis totaque pietatis exercitatione proficiendum est. Nam quemadmodum profani sumus, donec separemur a mundo, ita, si revolvimur in mundi sordes, a sanctificationis gratia desciscimus. *Ut Esau.* Hoc exemplum vice expositionis esse nobis potest, quantum ad *Profani* nomen attinet; nam quum Esau pluris edulium unum quam primogenituram suam fecisset, benedictione privatus fuit. Profani ergo sunt, in quibus ita regnat mundi amor ac praevalet, ut coelum obliviscantur, ut qui ambitione abrepti, addicti pecuniae et divitiis, gulae dediti, vel aliis deliciis irretiti, spiritnale Christi regnum inter suas curas vel nullo vel postremo

loco habent. Aptissimum porro hoc exemplum est; nam quum Dominus vim amoris, quo populum suum prosequitur, vult exprimere, primogenitos vocat omnes, quos ad spem vitae aeternae vocavit. Inaestimabilis sane hic honor est, quo nos dignatur; ad quem si conferantur omnes mundi opes, omnia commoda, honores, deliciae, et quaecunque ad beatam vitam pertinere vulgo existimantur, erunt instar vilis edulii. Quod autem ea, quae prope nihili sunt, habemus in tanto pretio, id fit, quia prava cupiditas nobis perstringit oculos, adeoque nos excaecat. Ergo si velimus locum in Dei sanctuario tenere, contemnere discamus eiusmodi edulia, quibus inescare reprobos solet Satan.

17. *Quum vellet benedictionem.* Initio ludicrum ducebat factum illud, quo primogenituram vendiderat, ac si puerilis fuisset lusus; sero tandem, quid damni fecisset, sensit, quum benedictio in Iacob a patre translata illi abiudicaretur. Ita, qui illecebris huius mundi capti se a Deo alienant, et salutem suam vendunt, ut se ingurgitent terrenis eduliis, non putant, sibi quicquam perire, imo quasi tunc maxime beati essent, sibi placent ac plaudunt. Sero illis Dominus aperit oculos, ut mali sui conspectu admoniti etiam iacturae, *quam* negligebant, sensu tangantur. Quamdiu famelicus est Esau, *nihil* curat, nisi ut ventrem habeat bene refertum; satur ridet, ac fratrem, qui se edulio sponte privavit, fatuum iudicat. Talis, inquam, est impiorum stupor, quamdiu pravis desideriis aestuant, vel intemperanter se demergunt in suam laetitiam; post tempus intelligunt, quam exitiale sibi fuerit, quicquid tam avide expetebant. Quod dicit *Reprobatum*, perinde valet, ac si dixisset Repudiatum, vel repulsam passum esse. *Poenitentiae locum non invenit.* Hoc est, nihil profecit vel consequutus est sera sua poenitentia, etsi cum lacrymis quaereret benedictionem, quam sua culpa amiserat. Quia autem omnibus gratiae Dei contemptoribus idem periculum denuntiat: quaeri potest, an si contemptim recepta fuerit Dei gratia, et posthabitum mundo eius regnum, nulla spes veniae supersit. Respondeo, non praecise veniam talibus negari; sed admoneri, ut sibi caveant, ne idem illis quoque accidat. Et certe quotidie multa severitatis Dei exempla cernere licet, quibus ludibria et sannas profanorum hominum vindicat. Nam quum sibi crastinum semper promittant, novo et improviso mortis genere saepe eos repente e medio tollit; quum fabulosum esse ducant, quicquid audiunt de Dei iudicio: eos ita persequitur, ut cogantur agnoscere iudicem; quum stupidas habeant conscientias: diros postea cruciatus sentiunt huius stuporis vindices. Tametsi autem non accidit hoc omnibus; quia tamen periculum est, ne accidat, merito omnes monet Apostolus, ut caveant. Altera etiam quaestio occurrit, an poenitentia sua nihil proficiat peccator, quisquis ea praeditus erit. Videtur enim hoc innuere Apostolus, quum tradit, nihil ipsi Esau profuisse suam poenitentiam. Respondeo, poenitentiam hic non pro sincera ad Deum conversione accipi, sed tantum pro terrore, quo Dominus impios percellit, postquam diu in sua nequitia deliciati sunt. Porro mirum non est, si inutilis dicatur hic terror, quia interim neque resipiscunt, neque oderunt sua vitia, sed tantum poenae sensu cruciantur. Idem et de lacrymis dicendum est. Quoties ingemuerit peccator, paratus est Dominus ad dandam veniam, nec frustra unquam quaeritur Dei misericordia, quoniam pulsanti aperietur (Matth. 7, 8.). Verum quia lacrymae Esau desperati hominis fuerant, non dirigebantur ad Deum: sic impii, utcunque deplorent sortem suam, conquerantur, eiulent, non tamen pulsant ad Dei ianuam, quia hoc fieri non potest nisi fide. Atqui quo gravius pungit eos conscientia, eo magis adversus Deum fremunt, illique succensent. Cuperent quidem accessum sibi dari ad Deum; sed

quia nonnisi eius iram apprehendunt, eius conspectum fugitant. Ita saepe videmus, eos, qui per iocum dictitant satis opportunam inter extremos spiritus poenitentiam fore, quum eo ventum est, inter saeva tormenta clamitare, non iam esse obtinendae gratiae tempus; se enim exitio esse devotos, quia nimis sero Deum quaesierint. Interdum quidem erumpunt in has voces: O si, o si; sed mox desperatio omnia illorum vota abrumpit, faucesque illis praecludit, ne longius procedant.

18. Non enim accessistis ad montem, qui tangatur, vel ignem accensum, ac turbinem, et caliginem, et procellam, 19. Et tubae sonitum, et vocem verborum, quam qui audierant, excusarunt, ne illis proponeretur sermo (*Exod.* 19, 16. ss. 20, 19. ss.). 20. Non enim ferebant, quod edicebatur (*Exod.* 19, 13.): Etiamsi bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur. 21. Ac sic terribile erat visum, quod apparuit, Moses dixit: Expavefactus sum et tremefactus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, civitatem Dei viventis, Ierusalem coelestem, 23. Et ad conventum innumerabilium Angelorum, et Ecclesiam primogenitorum, qui scripti sunt in coelis, et Iudicem omnium Deum, et spiritus iustorum consecratorum (vel *perfectorum*), 24. Et Mediatorem Novi Testamenti Iesum, meliora loquentem, quam loquebatur sanguis Abel.

18. *Non enim accessistis.* Alio argumento nunc pugnat. Nam praedicat magnitudinem gratiae, quae nobis patefacta fuit per Evangelium, ut reverenter eam excipere discamus; secundo, eius nobis suavitatem commendat, ut alliciat in eius amorem ac desiderium. Pondus utrique addit ex comparatione Legis et Evangelii. Nam quo altius supra Mosis administrationem excellit Christi regnum, et splendidior est nostra quam veteris populi vocatio: eo foedior nostra ingratitudo et minus excusanda, nisi, qua decet, religione tantum bonum nobis oblatum amplectimur, ac humiliter suspicimus tantam Christi maiestatem, quae hic apparet. Deinde quum non se nobis formidabilem, ut olim Iudaeis, Deus praebeat; sed tam amice et comiter nos ad se invitet: ita quasi duplicatur ingratitudinis crimen, nisi tam benignae invitationi ultro studiose occurrimus. Primum ergo meminerimus hic Evangelium cum Lege conferri; deinde, huius comparationis duas esse partes, quod se Dei gloria illustrius in Evangelio proferat quam in Lege, et quod amabilis hodie sit eius vocatio, quum olim nihil praeter meros terrores habuerit. *Ad montem, qui tangatur.* Varie exponunt hunc locum; sed ego terrenum montem spirituali opponi arbitror; atque huc spectant, quae postea sequuntur de *igne accenso, de turbine et procella*, et reliquis. Haec enim signa, quae Deus edidit, ut Legi suae fidem conciliaret ac reverentiam, si in se considerentur, magnifica sunt ac vere coelestia; sed quum venitur ad regnum Christi, quae illic Deus nobis proponit, coelos omnes superant. Unde fit, ut tota Legis dignitas quasi terrena esse incipiat. Ita mons Sinai manibus palpari potest, mons vero Sion nonnisi spiritu comprehenditur. Quaecunque Exodi capite decimo nono referuntur, fuerunt visibiles figurae; quae autem habemus in regno Christi, a sensu carnis sunt abscondita. Si quis obiiciat, spiritualem illorum omnium significationem fuisse, et hodie etiam externa esse pietatis exercitia, quibus in coelum evehimur: respondeo, Apostolum

loqui secundum maius et minus. Nemini autem dubium est, ubi in certamen veniunt Lex et Evangelium, quin praeponderet in hac parte, quod spirituale est; in illa autem priore terrena symbola magis emineant.

19. *Qui audierant, excusarunt.* Hoc secundum membrum est, in quo tractat, Legem Evangelio valde fuisse dissimilem, quia, quum promulganda fuit, omnia terroribus variis plena erant. Huc enim spectant, quaecunque legimus Exodi capite decimo nono, ut sciat populus Deum tribunal conscendere, quo severum iudicem se ostendat. Si innoxium animal propius forte accessisset, iubebat illud confodi. Quanto durior poena imminebat peccatoribus, qui sibi male conscii erant, imo qui se noverant reos mortis aeternae agi per Legem? Evangelium autem nihil nisi amabile continet, si quidem fide recipitur. Reliqua pete ex secundae ad Corinthios epistolae capite 3. Caeterum quod dicit populum excusasse, non ita debet accipi, quasi populus renuerit audire Dei verba, sed deprecatus est, ne Deum ipsum loquentem audire cogeretur. Persona enim Mosis interposita horrorem nonnihil mitigabat. Torquet tamen interpretes, quod Mosi haec verba Apostolus tribuit: *Expavefactus sum et tremefactus*, quae nusquam legimus Mosem protulisse. Verum solutio non erit difficilis, si consideremus Mosem nomine populi sic loquutum, cuius mandata quasi internuntius ad Deum referebat. Fuit igitur haec communis totius populi querimonia; sed Moses inducitur, qui fuit veluti commune os omnium.

22. *Ad montem Sion.* Respicit ad eas prophetias, quibus olim Deus promiserat Evangelium inde proditurum, ut Iesaiae secundo capite et similibus locis. Ergo montem Sion committit cum monte Sinai; deinde *Ierusalem coelestem*, et nominatim Coelestem vocat, ne Iudaei in illa terrena haereant, quae sub Lege floruerat; nam quum pertinaciter sub servili Legis iugo manere appeteret, conversa erat in montem Sinai, sicut Paulus docet ad Galatas capite 4. Coelestem ergo Ierusalem intelligit, quae per totum mundum exstruenda erat, quemadmodum Angelus apud Zachariam funiculum eius ab Oriente usque in Occidentem extendit.

23. *Conventum Angelorum.* Significat nos Angelis associari, cooptari in Patriarcharum ordinem, et collocari in coelo inter omnes beatos spiritus, quum per Evangelium nos ad se Christus vocat. Hic vero inaestimabilis est honor, quo nos dignatur coelestis Pater, ut Angelis et sanctis Patribus nos accenseat. Quod autem myriadas Angelorum dicit, ex Daniele sumptum est, quanquam ego Erasmum sequutus *Innumerabiles* verti. *Primogenitos*, non quosvis Dei filios nominat, ut aliquando Scriptura solet; sed peculiariter honoris causa Patriarchas et reliquos veteris Ecclesiae proceres ornat hoc titulo. Dicit *in coelis scriptos*, quia electos omnes Deus conscriptos habere dicitur in libro suo vel in arcano catalogo, ut Ezechiel loquitur. *Ad iudicem omnium.* Hoc dictum videtur, ut metum incutiat, ac si diceret, ita nobis offerri gratiam, ut cogitandum tamen sit, nobis cum iudice nostro esse negotium, cui reddenda sit ratio, si polluti ac profani temere in eius sanctuarium irrumpimus. Addit *Spiritus iustorum*, ut significet nos aggregari ad sanctas animas, quae corporibus exutae omnes mundi sordes reliquerunt: ideoque vocat *Consecratos* vel Perfectos, quia carnis infirmitatibus non sint amplius obnoxii, deposita ipsa carne. Atque hinc certo colligimus, pias animas, postquam a corporibus sunt separatae, vivere tamen apud Deum, quia aliter non possemus illis adiungi comites. Tandem subiicit *Iesum mediatorem*, quoniam is solus est, per quem nobis placatur Pater, et qui serenum atque amabilem eius vultum nobis reddit, ne metuamus ad ipsum accedere. Simul tamen exprimit, qualiter se nobis

mediatorem praebet Christus, nempe suo sanguine, quem *adspersionis*, Hebraico more, pro adsperso nominat, quia, ut semel pro nobis fusus est in expiationem, ita eo nunc animas nostras irrigari per fidem oportet, quanquam Apostolus interim ad veterem Legis ritum alludit, cuius ante facta fuit mentio.

24. *Meliora loquentem.* Nihil prohibet, quominus in adverbium resolvas, ut sit meliora pro Melius, hoc sensu: Christi sanguinem efficacius clamare et melius exaudiri a Deo quam sanguinem Abel. Magis tamen placet sine figura accipere, ut vox ipsa sonat, et meliora dicitur loqui, quoniam ad impetrandam nobis peccatorum veniam efficax est. Proprie non clamabat sanguis Abel; sed ipsam parricidium vindictam exigebat coram Deo; sanguis autem Christi clamat, quia facta per ipsum expiatio quotidie exauditur.

25. Videte, ne adspernemini loquentem; nam si illi, quia adspernati sunt eum, qui loquebatur in terra, non effugerunt, multo magis nos, si aversemur loquentem e coelis, 26. Cuius vox tunc terram concussit, nunc autem denuntiavit, dicens (*Hagg.* 2, 7.): Adhuc semel ego moveo non solum terram, sed etiam coelum. 27. Illud autem: Adhuc semel, significat eorum, quae concutiuntur, translationem, ut maneant ea, quae non concutiuntur. 28. Quare regnum, quod non concutitur, apprehendentes, habemus (alias *habeamus*) gratiam, per quam colamus Deum, placentes illi cum reverentia et religione. Deus enim noster ignis consumens est.

25. *Videte, ne adspernemini* etc. Utitur eodem verbo, quo prius, quum dicebat populum excusasse, ne Deus verba sibi faceret. Aliud tamen intelligit, meo iudicio, hoc est, ne repudiemus sermonem, qui nobis destinatur. Porro hic ostendit, quid spectaverit proxima comparatione, nempe gravissimam poenam manere Evangelii contemptores, quum Legis contemptum veteres impune non tulerint. Et prosequitur suum argumentum a minori ad maius, quum dicit, Deum vel Mosen tunc in terra loquutum esse; nunc eundem Deum vel Christum loqui e coelo, quanquam ego utrumque ad Deum referre malo. Dicitur autem Deus in terra loquutus, quia humilius loquebatur. Semper meminerimus de externa Legis administratione tractari, quae talis fuit (si cum Evangelio conferatur) ut terrenum quiddam saperet; nondum supra coelos eveheret hominum mentes ad perfectam sapientiam. Quanquam enim eandem Lex doctrinam continebat: quia tamen paedagogia tantum fuit, perfectio semper illi detrahitur.

26. *Cuius vox terram.* Quum Deus terram concusserit in Lege publicanda, probat nunc, magnificentius ipsum loqui, quia terram simul et coelum concutiat. In eam rem citat testimonium Prophetae Haggai. Neque tamen singula verba refert; sed quia Propheta concussionem terrae et coeli futuram praedicit, hoc sumit Apostolus, ut doceat Evangelii vocem non in terra solum tonare, sed penetrare supra coelos. Porro illic agi de Christi regno, extra controversiam esse debet; nam mox in contextu sequitur: Commovebo omnes Gentes, et veniet desiderium cunctarum Gentium, et implebo domum istam gloria. Atqui certum est, neque Gentes omnes collectas fuisse in unum corpus, nisi Christi auspiciis; nec aliud esse desiderium, in quo acquiescamus omnes quam ipsum Christum; nec templum Salomonis fuisse gloria superatum, nisi quum eius magnitudo per totum orbem

diffusa fuit. Quare tempus Christi procul dubio designat Propheta. Quod si exoriente Christi regno non inferiores tantum mundi partes concuti, sed vim eius in coelum usque pervenire oportuit: merito colligit Apostolus, sublimiorem esse Evangelii doctrinam, et quae ab omnibus creaturis clarius exaudienda sit.

27. *Illud autem: Adhuc semel.* Ad verbum sic loquitur Propheta: Adhuc unum modicum. Significat autem non diuturnam fore calamitatem populi, quin Dominus succurrat. Sed Apostolus in hac voce non insistit; tantum ex concussione coeli et terrae infert totius mundi statum debere Christi adventum mutari. Nam quae creata sunt, corruptioni subiacent; ac Christi regnum aeternum est. Ergo creaturas omnes in melius reformari necesse est. Inde sibi transitum facit ad aliam exhortationem, ut regnum apprehendamus, quod concuti non potest, quoniam ideo nos movet Dominus, ut vere et perpetuo apud se stabiliat, quanquam magis probo diversam lectionem, quam vetus interpres reddidit, Suscipientes regnum, habemus gratiam. Si affirmative legas, sensus optime fluet: nos, dum amplectimur Evangelium, donari Christi spiritu, ut reverenter et pie colamus Deum. Si in modo hortandi legas: Habeamus: coacta et obscura erit loquutio. In summa hoc, meo iudicio, vult Apostolus, modo fide ingrediamur in Christi regnum, nos firma gratia potituros, quae nos efficaciter in Dei cultu retineat, quia sicuti Christi regnum, ita et donum regenerationis mundo sit superius. Quum dicit, coli Deum εὐαρέστως cum reverentia et timore, etsi promptitudinem et gaudium exigit in nostris obsequiis, simul tamen nullum illi probari cultum significat, nisi cum humilitate et modestia coniunctum. Ita damnat tam praeposteram carnis fiduciam, quam desidiam, quae inde gigni solet.

28. *Deus enim noster, ignis.* Quemadmodum blande nuper Dei gratiam proposuit: ita severitatem denuntiat; ac videtur hanc sententiam mutuatus ex Deut. capite 4. Ita videmus Deum nihil omittere, quo nos ad se trahat, quia a dulcedine quidem incipit, quo libentius sequamur; quod si alliciendo parum proficit, terret. Et sane expedit, nunquam a Deo nobis promitti gratiam, quin minae admisceantur; nam (ut nimium ad indulgendum nobis proclives sumus) nisi hi stimuli admoverentur, frigeret apud nos mitior doctrina. Ergo Dominus, ut timentibus se propitius est ac misericors in mille generationes: ita zelotes est ac iustus vindex in tertiam et quartam generationem, ubi contemnitur.

Cap. XIII

1. Fraterna caritas maneat (*Rom.* 12, 10.). 2. Hospitalitatis ne sitis immemores (I. *Pet.* 4, 9.): per hanc enim quosdam latuit, quum recepissent Angelos (*Genes.* 18, 3. *et* 19, 3.). 3. Memores estote vinctorum, tanquam una vincti; eorum, qui affliguntur, tanquam ipsi quoque sitis in corpore. 4. Honorabile in omnibus coniugium et thorus impollutus; scortatores autem et adulteros iudicabit Deus. 5. Sint mores sine avaritia. Contenti sitis iis, quae adsunt; ipse enim dixit (*Ios.* 1, 5.): Non te desero, neque te derelinquo, 6. Ut fidentes dicamus (*Psal.* 118, 6.): Dominus mihi adiutor, neque timebo, quid faciat mihi homo.

1. *Fraterna caritas m.* De amore fraterno forte ideo praecipit, quia obscura ex fastu Iudaeorum simultas ecclesias scindere poterat, quanquam in genere haec praeceptio valde est necessaria, quia nihil facilius diffluit quam caritas, dum sibi quisque plus aequo addictus aliis minus tribuit. Deinde quotidie interveniunt multae offensae, quae nos separent. Fraternam appellat, non tantum ut singulari et intimo amoris affectu debere nos mutuo esse coniunctos doceat; sed etiam ut meminerimus, non aliter nos Christianos esse posse, quam si fratres simus. Nam de amore loquitur, quem inter se colere debent domestici fidei, quemadmodum Dominus communi adoptionis vinculo arctius eos simul devinxit. Itaque utilis in prima Ecclesia fuit loquendi consuetudo, quod se Christiani fratres vocitabant; nunc una cum re nomen ipsum fere obsolevit, nisi quod usum eius ab aliis relictum monachi ad se rapuerunt, suis interea discordiis et intestinis factionibus testantes se ex patre diabolo omnes esse natos.

2. *Hospitalitatis* etc. Hoc quoque humanitatis officium prope coli inter homines desiit, quia illa vetus hospitalitas, quae historiis celebratur, nobis ignota est, et cauponae hodie sunt pro hospitiis. Caeterum non tantum loquitur de iure hospitii, quod tunc inter divites erat usitatum; sed potius iubet excipi miseros atque egentes, ut tunc multi domo profugi erant propter Christi nomen. Atque ut hoc officii genus magis commendet, addit, receptos aliquando fuisse Angelos hospitio ab iis, qui putabant se homines recipere. Non dubito, quin de Abraham et Loth hoc sit intelligendum. Nam quum ex quotidiano more hospitalitatem colerent, inscii et nihil tale cogitantes in Angelos inciderunt: ita non vulgariter ornata fuit illorum domus. Et certe Deus probavit, hospitalitatem sibi in primis cordi esse, quum tale praemium Abrahae et Loth rependit. Si quis obiiciat, rarum illud fuisse: responsio in promptu est, non Angelos tantum recipi, sed Christum ipsum, quum pauperes in eius nomine recipimus. In vocibus Graecis elegans est allusio, quae Latine exprimi non potest.

3. *Memores vinctorum.* Nihil est, quod nos serie misericordiae sensu magis afficiat, quam si eorum, qui affliguntur personam in nos transferamus. Ideo dicit, perinde cogitandum de vinctis, ac si essemus eorum loco. Quod postea in altero membro sequitur, *Tanquam ipsi quoque sitis in corpore*, varie exponunt. Quidam generaliter hoc modo: Vos quoque iisdem estis malis obnoxii, ut fert communis humanae naturae conditio. Alii autem sic restringunt: Ac si in corpore eorum essetis. Mihi neutrum placet; refero enim ad Ecclesiae corpus, ut sit sensus: Quandoquidem estis eiusdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis, ne quid inter vos sit separatum.

4. *Honorabile coniugium.* Nonnulli exhortationem esse putant ad coniuges, ut pudice et, qua decet, honestate matrimonium inter se colant, ut vir cum uxore temperanter et caste habitet, nec thorum maritalem indignis lasciviis profanent. Ita subaudiendum esset hortandi verbum: Sit coniugium honorabile, quanquam indicativus etiam modus non male congrueret; dum enim audimus honorabile esse coniugium, simul in mentem venire debet, honorifice et reverenter in eo versandum esse. Alii per concessionem dictum accipiunt, hoc modo: Quamvis honorabile sit coniugium, non tamen scortari fas est. Quem sensum vident omnes frigidum esse. Ego vero potius sentio, Apostolum hic coniugium scortationi, tanquam remedium morbo, opponere, et contextus clare ostendit hanc fuisse eius mentem. Nam priusquam Dominum minetur poenas de scortatoribus sumpturum, praefatur, quae sit vera effugiendae huius vindictae ratio, nempe si honeste in coniugio vivamus. Sit ergo unum hoc membrum, scortationes non fore impunitas, quia Deum habeant vindicem. Et certe

quum societatem viri et uxoris a se institutam Deus benedixerit: sequitur, quamlibet ab ea diversam ab eo damnari et maledici. Quare non adulteris tantum, sed scortatoribus quibuslibet poenam denuntiat, quia utrique a sancto Dei instituto discedunt, imo illud violant atque evertunt, promiscue se miscendo, quum una sit coniunctio legitima, quae Dei nomine et auspiciis sancitur. Sed quoniam sine coniugii remedio promiscuae ac vagae libidines coerceri nequeunt, ideo nobis ipsum commendat, vocans Honorabile. Quod addit de thoro impolluto, libenter huc refero, ut sciant coniugati, non quidvis sibi licere, sed usum thori legitimi debere esse moderatum, ne quid alienum a coniugii pudore et castimonia admittant. Quum dicit: *in omnibus*, intelligo nullum esse ordinem, qui a coniugio prohibeatur. Nam quod Deus generi humano in universum concessit, omnes sine exceptione decet. Omnes intelligo, qui coniugio apti sunt, eoque opus habent. Hoc autem disertis verbis exprimi oportuit, ut superstitioni occurreret, cuius tunc iam forte semina occulte iaciebat Satan, coniugium rem profanam esse, aut certe a Christiana perfectione procul remotam. Nam spiritus illi impostores, de quibus vaticinatus erat Paulus, mox exstiterunt, prohibentes coniugium. Ergo ne quis stulte imaginaretur, coniugium vulgo duntaxat hominum permitti, qui autem in Ecclesia excellunt, debere eo abstinere; omnem exceptionem tollit Apostolus, neque tantum docet per indulgentiam concedi (sicuti cavillatur Hieronymus), sed honore dignum esse asserit. Hac tam praecisa denuntiatione non fuisse territos, qui matrimonii prohibitionem invexerunt mundo, plus quam mirum est, nisi quod frenum ita Satanae laxari oportuit ad puniendam eorum ingratitudinem, qui Deum audire abnuerant.

5. *Mores sine avaritia.* Dum avaritiam vult corrigere, recte et prudenter simul iubet nos praesentibus esse contentos. Hic enim verus est pecuniae contemptus, vel saltem magnanimitas in recto et moderato illius usu, dum eo contenti sumus, quod Dominus dedit, sive illud multum sit, sive exiguum. Nam hoc certe raro contingit, ut avaro quicquam sufficiat, quin potius, quibus non satis est mediocritas, etiamsi maximis opibus abundent, semper plus appetunt. Haec est doctrina, quam se Paulus didicisse praedicat, nempe quod noverat abundare et penuriam pati. Ergo qui suae cupiditati modum imposuit, ut aequo animo acquiescat in sua sorte, is pecuniae amorem ex suo animo expulit. *Ipse enim dixit.* Citat hic duo testimonia: prius sumptum putant ex Iosuae capite 1.; ego vero magis arbitror, sententiam hanc adductam esse ex communi Scripturae doctrina, ac si dixisset: Passim Dominus se nobis nunquam defuturum pollicetur. Ex hac promissione infert, quod habetur Psalmo 118., nobis suppetere timoris vincendi materiam, quum de auxilio Dei certi sumus. Hic vero morbum a radice ipsa evellit, sicuti necesse est, si volumus hominum animos eo vere purgatos esse. Fontem avaritiae certum est esse diffidentiam. Nam quisquis hoc animo infixum habebit, nunquam se a Domino relictum iri, non erit ultra modum sollicitus, quia pendebit ab illius providentia. Prudenter ergo Apostolus, nos ab avaritiae morbo curare volens, ad Dei promissiones revocat, quibus testatur se nobis praesentem fore. Postea inde colligit, quamdiu talis nobis est adiutor, nullam esse timendi causam. Ita enim fiet, ut nullae nos pravae cupiditates sollicitent, quia sola fides est, quae pacare hominum mentes possit, quarum alioqui plus satis nota est inquietudo.

7. Memores estote praefectorum vestrorum, qui loquuti sunt vobis sermonem Dei, quorum intuentes exitum conver-

sationis, imitamini fidem. 8. Iesus Christus heri et hodie, idem etiam in saecula. 9. Doctrinis variis et peregrinis ne circumferamini. Bonum enim gratia cor confirmari non cibis, qui nihil profuerunt iis, qui in illis versati sunt.

7. *Memores estote.* Quae sequuntur, non tam ad mores quam ad doctrinam pertinent. Primo loco Iudaeis exemplum eorum proponit, a quibus edocti fuerant; ac videtur peculiariter de iis loqui, qui doctrinam a se traditam proprio sanguine obsignaverant. Quiddam enim memorabile designat, quum dicit: *Intuentes exitum conversationis.* Tametsi nihil impedit, quominus generaliter hoc intelligamus de iis, qui in sana fide ad extremum usque perstiterant, et tam in morte quam tota vita fidele sanae doctrinae testimonium reddiderant. Hoc autem non parum valet, quod suos illis doctores ad imitandum proponit. Nam qui nos in Christo genuerunt, quasi patrum loco esse nobis debent. Quum ergo eos vidissent partim inter saevas persequutiones, partim inter varia certamina, constantes et infractos, merito debebant plus moveri.

8. *Iesus Christus heri.* Haec unica est ratio, qua in recta fide perstemus, si retinemus fundamentum, neque ab eo vel tantillum discedimus. Qui enim Christum non tenet, etiamsi coelum et terram comprehendat, nihil sapit nisi meram vanitatem; in Christo enim inclusi sunt omnes coelestis sapientiae thesauri. Proinde hic est insignis locus, ex quo discimus, non aliam recte sapiendi esse regulam, quam ut sistamus omnes nostros sensus in solo Christo. Caeterum quia cum Iudaeis agebat, docet, Christum semper eundem principatum tenuisse, quem hodie tenet, ac semper sui fore similem usque ad finem mundi. *Heri*, inquit, *et hodie*, *idem etiam in saecula*, quibus verbis significat, Christum, qui nunc mundo fuit exhibitus, ab initio mundi regnasse, nec ulterius fas esse progredi, postquam ad eum perventum est. Heri ergo totum Veteris Testamenti tempus complectitur, ac ne quis subitam paulo post mutationem exspectaret, quia recens adhuc erat Evangelii promulgatio, pronuntiat, sic nuper revelatum esse Christum, ut perpetuo duret eadem eius cognitio. Hinc apparet, non de aeterna Christi essentia Apostolum disputare, sed de eius notitia, quae omnibus saeculis viguit inter pios, ac perpetuum Ecclesiae fundamentum fuit. Certum quidem est, prius fuisse Christum, quam virtutem suam exsereret. Sed nunc quaeritur, quid tractet Apostolus. Ideo dico ad qualitatem (ut ita loquar) referri hunc sermonem, non ad essentiam, quia non disputatur, an aeternus fuerit apud Patrem, sed qualis fuerit eius notitia inter homines. Caeterum manifestatio Christi, quantum ad externam speciem et modum, diversa quidem fuit sub Lege ab ea, quam hodie habemus; sed id non obstat, quominus vere et proprie dicat Apostolus, eundem semper esse Christum, in quem respiciunt fideles.

9. *Doctrinis variis.* Colligit non esse fluctuandum, quandoquidem fixa est Christi veritas, in qua nos consistere oportet. Et certe hinc opinionum varietas, hinc omne superstitionum genus, hinc omnia errorum monstra, hinc denique omnes religionis corruptelae, quum in solo Christo non statur. Neque enim frustra docet Paulus, ipsum nobis esse datum a Deo in sapientiam. Ergo huius loci summa est, ut nobis constet firma Dei veritas, in solo Christo acquiescendum esse. Unde colligimus, omnes, qui Christum ignorant, omnibus Satanae fallaciis esse expositos, quia extra eum nulla est fidei stabilitas, sed innumerae agitationes. Mirum ergo Papistarum acumen, qui contrarium remedium profligandis erroribus excogitarunt, nempe si exstincta sit vel sepulta Christi cogni-

tio. Verum haec Spiritus sancti admonitio cordibus nostris insideat, non aliter extra periculum nos fore, quam si Christo adhaereamus. Porro doctrinas, quae a Christo nos abducunt, varias appellat, quoniam non alia est simplex ac sincera veritas, quam Christi cognitio. Peregrinas autem, quoniam, quicquid extra Christum est, Deus pro suo non agnoscet. Quo etiam monemur, quorsum tendere nos deceat, si rite volumus in Scriptura proficere. Peregrinatur enim, quisquis non recta in Christum collimat. Significat praeterea Apostolus, Ecclesiae Dei semper fore certamen cum peregrinis doctrinis, nec aliud esse cavendi remedium, quam ut pura Christi cognitione munita sit. *Bonum enim gratia.* Nunc a generali principio ad speciem descendit. Nimirum familiaris, ut notum est, Iudaeis superstitio erat in habendo ciborum delectu, quae multis rixis ac dissidiis occasionem praebebat. Erat autem haec una ex peregrinis doctrinis, quia oriebatur ex ignorantia Christi. Ergo postquam fidem nostram in Christo fundavit, ciborum observationem ad summam salutis veramque sanctitatem pertinere negat. Quum *cibis* opponit gratiam, non dubito, quin spiritualem Dei cultum et regenerationem intelligat hoc nomine. *Cordis confirmationem* ponit, alludens ad verbum *circumferendi*, ac si diceret: Spiritualis Dei gratia vere nos stabiliet, non ciborum observatio. Quod sequitur, *nihil profuisse cibos iis, qui in illis versati sunt*, incertum est, ad quos referat. Nam certe patribus, qui sub Lege vixerunt, utilis fuit paedagogia, cuius pars erat ciborum discrimen. Videtur ergo hoc potius de superstitiosis intelligi, qui revelato Evangelio perperam adhuc in veteribus ceremoniis haerebant, quanquam, si de patribus dextere exponas, nihil erit absurdi. Profuit quidem illis, impositum a Domino iugum subire, et se obedienter continere sub communi piorum et totius Ecclesiae disciplina; verum Apostolus significat, per se nihil valuisse ciborum abstinentiam. Et certe nihili reputanda est, nisi quatenus rudimentum fuit, quo tempore similes pueris erant filii Dei, quoad externum regimen. *Versari in cibis* capitur pro habere illorum rationem, ut discrimen sit inter mundum et immundum. Caeterum quod de cibis tradit, licebit ad alios Legis ritus extendere.

10. Habemus altare, de quo edendi non habent potestatem, qui tabernaculo serviunt. 11. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per Sacerdotem, eorum corpora cremantur extra castra. 12. Quare et Iesus, ut sanctificaret per proprium sanguinem populum, extra portam passus est. 13. Proinde exeamus ad eum extra castra, probrum eius ferentes. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus semper hostiam laudis Deo, hoc est, fructum labiorum confitentium nomini eius.

10. *Habemus altare.* Elegans est anagoge a veteri Legis ritu ad praesentem Ecclesiae statum. Solenne erat sacrificii genus, cuius mentio fit Levitici 16., unde nulla portio ad Sacerdotes et Levitas redibat. Hoc nunc impletum fuisse in Christo concinna allusione docet, quoniam hac lege immolatus fuit, ut eo non vescantur, qui tabernaculo ministrant. Per ministros vero tabernaculi intelligit omnes ceremoniarum cultores. Ergo ut Christo communicemus, tabernaculo renuntiandum esse significat. Nam sicuti altaris nomen immolationem et hostiam comprehendit: sic tabernaculum externas omnes figuras, quae cum illo coniunctae erant. Proinde

sensus est: Nihil mirum, si hodie cessant Legis ritus; nam illud figuratum fuit in sacrificio, quod extra castra efferebant Levitae, ut illic cremarent, nempe quia sicuti nihil inde gustabant tabernaculi ministri: ita, si tabernaculo servimus, id est, retinemus eius ceremonias, non erimus participes eius sacrificii, quod semel Christus obtulit, nec eius expiationis, quam semel perfecit suo sanguine. Sanguinem enim suum, ut mundi peccata expiaret, in coeleste Sanctuarium intulit.

13. *Proinde exeamus ad eum.* Ne frigeat superior allegoria, vel anagogica similitudo, coniungit serium exercitium, quod a Christianis omnibus requiritur. Et hunc similiter docendi ordinem tenere Paulus solet, ut fidelibus ostendat, quibus in rebus Deus exerceri eos velit, dum a frivolis ceremoniis eos abducere studet, perinde ac si diceret: Hoc est, quod a vobis exigit Deus; non illud, in quo frustra vos fatigatis. Ita nunc agit Apostolus. Nos enim dum relicto tabernaculo ad sequendum Christum invitat, longe aliud a nobis postulari monet, quam ut in umbra Deum colamus sub magnifico templi splendore, quia per exsilia, fugas, probra et omne genus aerumnas pergendum sit. Hanc militiam, in qua usque ad sanguinem sudandum est, umbrosis meditationibus opponit, quas solas iactabant ceremoniarum magistri.

14. *Non enim habemus.* Longius extendit exitum, cuius meminerat, nempe ut in hoc mundo peregrini ac vagi, nobis nusquam esse fixam stationem, nisi in coelo, cogitemus. Itaque quoties vel pellimur ex aliquo loco, vel aliqua nobis mutatio accidit, meditemur, quod hic Apostolus docet, non esse nobis certam in terra sedem, quia coelum sit nobis hereditas, magisque ac magis exercitati ad ultimum semper exitum nos comparemus. Nam quibus nimis quieta est vita, nidum sibi fere in hoc mundo fingunt. Quare nobis, qui ad talem segnitiem propensi sumus, saepe huc illuc agitari prodest, ut in coelum convertere oculos discamus, qui nimium alioqui deorsum inclinant.

15. *Offeramus hostiam laudis.* Redit ad specialem illam doctrinam, quam attigerat, de abrogatis ceremoniis veteribus. Praevenit autem, quod contra obiici poterat. Nam quum sacrificia tabernaculo subsint, quasi appendices: illo abolito, sequitur haec quoque desinere. Atqui Apostolus docuerat, quum extra portam passus sit Christus, nos quoque illuc vocari, atque ideo ipsum sequi volentibus deserendum esse tabernaculum. Hic oriebatur quaestio, num quid Christianis nulla supersint sacrificia; nam hoc absurdum foret, quum instituta fuerint ad professionem divini cultus. Mature itaque Apostolus occurrit, ac dicit aliam sacrificandi formam nobis relictam esse, quae Deo non minus placeat, nempe ut illi vitulos labiorum offeremus, quemadmodum loquitur Oseas Propheta (14, 3.). Porro sacrificium laudis non tantum peraeque gratum esse Deo, sed pluris etiam quam omnia externa, quorum usus fuit sub Lege, satis aperte ex Psalmo 50. constat; nam Deus illa omnia repudians tanquam nihili, sibi laudis sacrificium offerri iubet. Videmus ergo, hunc praestantissimum esse Dei cultum, et qui merito aliis quibuslibet exercitiis praeferendus sit, quum Dei bonitatem gratiarum actione celebramus. Hic, inquam, sacrificandi ritus est, quem Dominus hodie nobis commendat, quanquam non dubium est, quin tota nominis Dei invocatio hic notetur sub una parte. Neque enim gratias illi agere possumus, nisi ab eo exauditi; nihil autem impetrat, nisi qui precatur. In summa, significat sine brutis animalibus nos habere, quod offeramus Deo, et eum hoc modo rite ac perfecte a nobis coli. Caeterum ut Apostoli consilium est docere, qualis sit sub Novo Testamento legitima colendi Dei forma, sic obiter admonet, non posse a nobis pure invocari Deum, et celebrari eius

nomen, nisi per mediatorem Christum. Ille enim solus est, qui labia nostra, quae alioqui polluta sunt, ad canendas Deo laudes sanctificat, qui precibus nostris dat aditum, qui denique Sacerdotis munus peragit, ut se in conspectum Dei sistat nostro nomine.

16. Beneficentiae autem et communicationis ne sitis immemores; talibus enim hostiis delectatur Deus. 17. Parete praefectis vestris, ac deferte; ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes; id enim vobis non expedit. 18. Orate pro nobis; confidimus enim, quod bonam habemus conscientiam, cupientes in omnibus honeste versari. 19. Magis autem vos hortor, ut id faciatis, quo celerius vobis restituar.

16. *Beneficentiae.* Hic alteram quoque rite atque ordine sacrificandi rationem ostendit, nempe quod omnia caritatis officia totidem sint hostiae. Quo significat, stulte ac perperam cupidos esse, qui sibi aliquid deesse putant, nisi pecudes Deo secundum Legem offerant, quum tam uberem ac multiplicem sacrificandi materiam nobis Deus suppeditet. Tametsi enim nihil habere a nobis commodi potest, tamen nominis sui invocationem in sacrificium deputat, et quidem sic praecipuum, ut unum pro omnibus sufficiat; deinde quicquid in homines beneficiorum conferimus, sibi ipsi fert impensum, et sacrificii etiam nomine dignatur, ut Legis rudimenta nunc non supervacua modo, sed noxia esse appareat, quando a vera sacrificandi regula nos abstrahunt. Summa haec est, si Deo sacrificare libeat, ipsum esse invocandum, et cum gratiarum actione praecandam esse eius bonitatem, deinde fratribus nostris benefaciendum esse: haec esse vera sacrificia, in quibus occupari veros Christianos deceat; aliis iam non esse tempus vel locum. Et quum dicit: *Talibus delectatur Deus*, subest tacita antithesis, quod nunc vetera illa, quae mandaverat usque ad Legis abrogationem, amplius non postulet. Caeterum huic doctrinae annexa est exhortatio, quae vehementer stimulare nos debet ad exercendam erga proximos beneficentiam. Neque enim haec vulgaris est dignatio, quod, quae hominibus impendimus, Deus in sacrificiis sibi oblatis deputat, et quod nostra officia, quae nullius erant pretii, tantopere ornat, ut sacra esse pronuntiet. Quare ubi inter nos caritas non viget, non homines tantum fraudamus iure suo, sed Deum ipsum, qui solenni elogio sibi dicaverat, quicquid iubebat hominibus impendi. *Communicationis* nomen latius patet quam Beneficentiae. Omnia enim officia complectitur, quibus se mutuo iuvant homines; atque haec vera est caritatis nota, quum inter se communicant, qui Dei Spiritu simul sunt coniuncti.

17. *Parete.* Non dubito, quin de pastoribus loquatur et reliquis Ecclesiae gubernatoribus. Nam neque tunc Christiani magistratus erant, et quod *vigilare eos* dicit *pro animabus*, ad spirituale regimen proprie pertinet. Primo obedientiam, deinde honorem illis deferri iubet. Haec duo necessario requiruntur, ut plebs fidem ac simul reverentiam pastoribus habeat. Sed notandum est simul, Apostolum de iis tantum agere, qui munus suum fideliter exercent. Nam qui nihil habent praeter titulum, imo qui pastorum titulo abutuntur ad perdendam Ecclesiam, parum reverentiae merentur, et aliquanto minus fidei. Et hoc etiam diserte exprimit Apostolus, quum dicit eos pro animabus vigilare, quod non pertinet nisi ad eos, qui vere praesunt, ac re ipsa sunt, quod vocantur. Bis igitur

stulti Papistae, qui sui idoli tyrannidem hinc stabiliunt. Iubet Spiritus, piorum ac fidelium Episcoporum doctrinam obedienter amplecti, sanisque consiliis obtemperare; iubet etiam honore illos prosequi. Quid hoc Episcoporum larvis suffragatur? atqui non modo tales sunt omnes, qui sub Papatu vocantur Episcopi, sed truculenti animarum carnifices, atque immanes lupi. Verum ut taceam, quales sint, hoc tantum in praesentia dico, dum pastoribus nostris iubemur subesse, sedulo ac prudenter esse distinguendum, quinam sint veri ac fidi praefecti, quia, si quibuslibet hunc honorem promiscue deferimus, primum iniuria bonis fiet, deinde non valebit ratio, quae hic additur, ideo honore esse dignos, quia pro animabus vigilant. Proinde ut hoc testimonio iuvetur Papa cum suis, necesse prius habebunt omnes, probare se ex eorum esse numero, qui pro salute nostra vigilant. Hoc si constet: nihil iam erit controversiae, quin reverenter ab omnibus piis colantur. *Ipsi enim vigilant.* Quo plus oneris sustinent, eo maiori honore dignos significat. Nam quo quisque plus laboris suscipit nostra causa, et quo maiori difficultate vel periculo se nobis impendit, eo sumus illi magis obstricti. Talis autem Episcoporum est functio, ut summas in se molestias, praeter summum periculum, comprehendat: vix ergo, si grati esse volumus, licebit, quantum illis debetur, rependere. Praecipue vero quum rationem de nobis reddituri sint Deo, indignum esset, nullam apud nos haberi eorum rationem. Admonet praeterea, quanta in re nobis eorum opera prosit. Nam si pretiosa nobis est animarum nostrarum salus, minime viles erunt, qui pro illa excubant. Ideo autem nos dociles esse iubet promptosque ad obsequendum, ut, quod pro officii necessitate faciunt pastores, libenter quoque et alacri animo faciant. Nam si restrictum moestitia vel taedio animum habeant, ut alias probi sint ac fidi, reddentur tamen pigriores, quia una cum hilaritate concidet in agendo vigor. Ideo inutile fore plebi denuntiat Apostolus, si ingratitudine sua pastoribus dolorem ac gemitum afferat, ut significet, nos sine propriae salutis iactura non fore pastoribus molestos vel immorigeros. Quum vix decimus quisque hoc cogitet, hinc apparet, quantus vulgo sit salutis neglectus. Nec mirum est, si tam pauci hodie reperiantur, qui strenue pro Ecclesia Dei vigilent. Paeterquam enim quod paucissimi sunt similes Paulo, qui os apertum habeant clausis populi auribus, et constricto populi corde, suum ipsi dilatent: Dominus etiam ingratitudinem vindicat, quae ubique fere invaluit. Quare meminerimus de nostra pervicacia poenas sumi, quoties frigent in officio pastores, vel minus sunt seduli, quam expediret.

18. *Confidimus enim.* Postquam se eorum precibus commendavit, ut eos ad precandum incitet, praedicat se bonam habere conscientiam. Quamvis enim totum mundum complecti debeant preces nostrae, sicuti caritas, ex qua manant: peculiariter tamen nos de piis et sanctis hominibus convenit esse sollicitos, quorum nobis comperta est probitas, aut aliae virtutis notae. In hunc ergo finem conscientiae suae integritatem commemorat, ut eos magis commoveat ad suscipiendam sui curam. Quum dicit: Persuasus sum, vel confido, partim hoc modestiae servit, partim fiduciae. Particula *In omnibus*, tam ad res quam ad homines referri potest: itaque in medio relinquo. Aliud argumentum addit, non tam sibi uni privatim, quam illis omnibus utiles fore preces, quas pro ipso concipient, ac si diceret: Non tam mihi consulo quam vobis omnibus, quia in hoc commune omnium bonum agitur, ut vobis restituar. Hinc colligi forte posset probabilis coniectura, epistolae auctorem tunc fuisse aut negotiis implicitum, aut detentum persequutionis metu, quominus sistere se tam cito coram posset, quibus scribebat,

quanquam fieri potest, ut liber et expeditus sic loquatur, quia reputet hominis gressus in manu Dei esse, idque verisimilius apparet ex fine epistolae.

20. Porro Deus pacis, qui eduxit ex mortuis Pastorem ovium magnum in sanguine Testamenti aeterni, Dominum nostrum Iesum, 21. Confirmet (alias *aptet* vel *perficiat*) vos in omni opere bono, ut faciatis eius voluntatem, faciens in vobis, quod acceptum sit coram ipso, per Iesum Christum, cui gloria in saecula saeculorum. Amen. 22. Hortor (alias *obsecro*) autem vos, fratres, suscipite sermonem exhortationis; etenim brevibus vobis scripsi. 23. Scitote (alias *scitis*) fratrem Timotheum solutum esse, cum quo, si celerius venerit, videbo vos. 24. Salutate omnes, qni praesunt vobis et omnes sanctos. Salutant vos Itali. 25. Gratia cum omnibus vobis, Amen.

Ad Hebraeos scripta ab Italia per Timotheum.

20. *Deus pacis.* Ut mutuo faciat, quod pro se fieri cupit, epistolam laudit precatione. Petit autem a Deo, ut illos in omni opere bono confirmet, vel aptet, vel perficiat; id enim valet *καταρτίσαι.* Unde colligimus, nos ad bene agendum minime aptos fore, donec a Deo formati simus, nec in bono diu staturos, nisi nos confirmet. Est enim proprium eius donum perseverantia. Nec dubium est, quum iam in illis non vulgaria lucerent dona Spiritus, ut visum est, non primam formam, qua inchoentur, sed expolitionem, qua perfecti reddantur, optari. Iam definitionem bonorum operum ponit, quum Dei voluntatem statuit pro regula. Nam ita significat, non alia esse habenda bona opera, nisi quae ad Dei voluntatem exigantur, sicuti etiam Paulus ad Romanos 12, 2., et pluribus aliis *locis* docet. Meminerimus ergo, hanc esse bene et sancte vivendi *perfectionem*, dum vita ad eius obedientiam est composita. Quod proxime sequitur membrum, ad explicationem valet. *Faciens*, inquit, *quod acceptum sit coram illo.* Loquutus erat de voluntate, quae in Lege patefacta est; nunc ostendit, frustra Deo obtrudi, quod non praecepit, quia sua placita pluris facit quam omnes mundi inventiones. Quum dicit: *Per Iesum Christum*, bifariam hoc potest exponi: vel, faciens per Iesum Christum; vel, quod illi placeat per Iesum Christum; ac uterque sensus optime congruit. Scimus enim, et Spiritum regenerationis et omnes gratias nobis conferri Christi beneficio. Deinde certum est, quum nihil omni ex parte absolutum a nobis prodeat, nihil posse gratum esse Deo sine venia, quam per Christum obtinemus. Ita fit, ut nostra opera gratiae Christi odore perfusa suavem fragrantiam spirent coram Deo, alioqui foeteant. Mihi non displicet ad utrumque simul extendi. Clausulam hanc precationis: *Cui gloria*, ad Christum libenter refero. Quum autem hic tribuat Christo, quod in solum Deum competit, luculentum hoc modo testimonium reddit eius divinitati, quanquam, si quis de Patre malit interpretari, non repugno; alterum potius amplector, quia minus est remotum. *Qui eduxit ex mortuis.* Hoc epithetum ad confirmationem additum est. Significat enim, tunc rite demum a nobis Deum invocari, ut nos ad perfectionem adducat, quum eius potentiam agnoscimus in Christi resurrectione, Christumque ipsum agnoscimus Pastorem. In summa, vult nos in Christum respicere, ut bene de auxilio Dei speremus. Nam ideo excitatus est Christus a morte, ut nos eadem Dei virtute renovemur in vitam aeternam, et

magnus est omnium Pastor, ut sibi a Patre commissas oves tueatur. Ubi transtuli *In sanguine*, alii reddunt Per sanguinem; sed quum ב plerumque sumatur pro cum, in eo sensu hic accipere magis placet. Videtur enim mihi Apostolus hoc velle, Christum ita resurrexisse a mortuis, ut mors tamen eius non sit abolita, sed aeternum vigorem retineat, ac si dixisset: Deus Filium suum excitavit, sed ita ut sanguis, quem semel in morte fudit, ad sanctionem foederis aeterni post resurrectionem vigeat, fructumque suum proferat, perinde ac si semper flueret.

22. *Hortor autem vos.* Quidam ita accipiunt, ac si audientiam sibi fieri peteret; ego aliter. Nam meo iudicio se paucis aut breviter scripsisse commemorat, ne videatur minuere quicquam voluisse ex quotidiano more docendi; praesertim tamen de exhortationibus loquitur, in quibus fuit brevior. Discamus ergo non ideo traditam nobis Scripturam, ut sileat inter nos vox Pastorum; nec simus fastidiosi, quum eaedem subinde auribus nostris exhortationes insonant. Sic enim moderatus est Spiritus Dei, quae Prophetis et Apostolis scripta dictabat, ut instituto a se ordini nihil derogaret. Hic autem ordo est, ut assiduae in Ecclesia exhortationes ex ore Pastorum audiantur. Fortassis et hac de causa exhortationis sermonem commendat, quod, quum natura discendi cupidi sint homines, semper novum aliquid doceri malunt, quam de rebus notis et saepius auditis moneri. Accedit etiam, quod, quum sibi indulgeant in sua pigritia, aegre se pungi et castigari sustinent.

23. *Scitote fratrem.* Quoniam terminatio verbi Graeci γινώσκετε utrique modo convenit: legi potest Scitis, vel Scitote; atque haec posterior lectio mihi placet, tametsi priorem non reiicio. Probabile enim est, Iudaeis transmarinis indicari, quod nondum sciebant. Caeterum si hic est Timotheus nobilis ille Pauli comes, (quod ego libenter recipio) verisimile est Lucam vel Clementem esse auctorem huius epistolae. Paulus quidem filium magis vocare solet; deinde, quae mox subiicit, Paulo non convenirent. Apparet enim, hunc, qui scribit, liberum fuisse ac suae potestatis, ac praeterea alibi potius tunc fuisse quam Romae, imo verisimile est circumiisse per varias urbes, et tunc paratum fuisse ad traiiciendum mare. Haec autem omnia vel Lucae vel Clementi post Pauli mortem accidere potuerunt.

24. *Salutate.* Quum Hebraeis communiter omnibus hanc epistolam scribat, mirum est, cur iubeat aliquos, quasi e numero segregatos, salutari. Sed praefectis, meo iudicio, salutationem hanc peculiariter adscribit, honoris causa, ut eos sibi conciliet, placidiusque ad consensum doctrinae adducat. Quum addit *Sanctos omnes*: vel fideles intelligit, qui erant ex praeputio, ut colere inter se discant unitatem Iudaei et Gentiles; vel huc spectat, ut, qui hanc epistolam habuerint primi, cum aliis communicent.

ADDENDUM

ad Tom. I. p. 181. versu 6. post dictionem *absurdi*:

Caeterum quia nuper exegit mentis certitudinem, ne quisque suo arbitrio temere hoc vel illud servandum suscipiat: videndum est, annon hortetur hic potius, quam affirmet, quia melius hoc modo contextus fluet: Cuique ratio facti sui constet, quia reddenda erit apud coeleste tribunal ratio. Nam sive quis vescatur cibo, sive abstineat, debet in utroque Deum respicere. Certe nihil tam ad cohibendam iudicandi licentiam, quam ad corrigendas superstitiones aptius est, quam dum citamur ad Dei tribunal: ideoque prudenter Paulus iudicem singulis proponit, ad cuius nutum referant, quicquid agunt. Nec obstat affirmativa loquutio, quia continuo post subiicit, Neminem sibi vivere aut mori, ubi non recitat, quid faciant homines, sed quid debeant facere praecipit. Nota autem etc.

ERRATA

in locis, qui in his duobus voluminibus laudantur, obvia, quorum plurima in ROBERTI STEPHANI editione reperiuntur.

Tom. I.

pag. 3	ad Rom.	1,4	pro Ioh. 10,8	lege Ioh. 10, 18.
— 4	— —	1,5	— 2 Cor. 5,10	— 2 Cor. 5, 20.
— 4	— —	1,5	— Act. 9, 6	— Act. 16, 6 — 8.
			et in eadem linea pro Macedoniam	lege Bithyniam.
— 6	ad Rom.	1,8	pro Dan. 6, 19	lege Dan. 6, 20.
— 6	— —	1,9	— 2 Cor. 1, 13	— 2 Cor. 1, 23.
— 28	— —	2,26	— Matth. 12, 48	— Matth. 12, 42. Luc. 11, 31.
— 28	— —	2,26	— Luc. 11, 31	— Matth. 12, 41. Luc. 11, 32.
— 30	— —	3,3	— Rom. 9, 5	— Rom. 9, 6.
— 30	— —	3,4	— 2 Tim. 2, 12	— Tit. 1, 2 ad verba: quin sit Deus verax.
— 30	— —	3,4	— Ioh. 3, 34	— Ioh. 3, 33.
— 30	— —	3,4	— Ps. 50, 6	— Ps. 51, 6.
— 32	— —	3,6	— Gen. 18, 15	— Gen. 18, 25.
— 34	— —	3,10	— Ps. 14, 1	— Ps. 14, 3.
— 34	— —	3,10	— Ps. 53, 3	— Ps. 53, 4.
— 34	— —	3,18	— Ps. 36, 1	— Ps. 36, 2.
— 35	— —	3,10	— Ps. 14, 1	— Ps. 14, 3.
— 36	— —	3,19	— Iob 39, 37	— Iob 39, 34.
— 38	— —	3,21	— Gal. 3, 12	— Gal. 2, 16.
— 47	— —	4,8	adde Ps. 32, 2.	
— 48	— —	4,6	pro Ps. 106, 30	— Ps. 106, 31.
— 59	— —	5,2	2 Petr. 1, 4 pertinet ad verba: consortes divinae naturae, lin. 3. a fine.	
— 75	— —	6,12	pro Ioh. 6, 3	lege Ioh. 3, 6.
— 110	— —	8,31	— Ps. 22, 4	— Ps. 23, 4.
— 116	— —	9,3	— Ps. 72, 7	— Ps. 72, 5.
— 129	— —	9,27	— Ies. 10, 21	— Ies. 10, 22.
— 132	— —	9,33	— 1 Petr. 2, 6	— 1 Petr. 2, 8.
— 139	— —	10,11	— Ioel 2, 23	— Ioel 3, 5.
— 140	— —	10,15	— Nahum 1, 15	— Nahum 2, 1.
— 140	— —	10,16	— Ioh. 12, 18	— Ioh. 12, 38.
— 142	— —	10,19	— Deut. 32, 18	— Deut. 32, 21.
— 148	— —	11,9	ad Ps. 69, 23 adde 24.	
— 180	— —	14,4	pro Philipp. 2, 6	lege Philipp. 1, 6.
— 183	— —	14,11	ad Philipp. 2, 9 adde 10.	
— 190	— —	15,10	pro 2 Sam. 22, 50	lege Deut. 32, 43.
— 194	— —	15,18	— Act. 2, 23	— Act. 2, 22.
— 199	— —	16,1	— 1 Tim. 5, 9	— 1 Tim. 5, 10.
— 200	— —	16,3	— Act. 18, 1	— Act. 18, 2.
— 214	ad 1 Cor.	1,2	ad Act. 18, 9 adde 10.	
— 228	— —	1,22	pro Iud. 6, 13	lege Iud. 6, 37. 39.
— 244	— —	3,1	— 2 Petr. 2, 2	— 1 Petr. 2, 2.
— 254	— —	3,23	ad Philipp. 2, 7 adde 8.	
— 263	— —	4,15	— Ies. 40, 6	— 7. 8.

Tom. I.

pag. 263	ad	1 Cor.	4, 15	pro	1 Petr. 1, 40	lege	1 Petr. 1, 24. 25.
— 269	—	—	5, 5	—	Hebr. 5, 17	—	Hebr. 5, 7.
— 277	—	—	6, 7	—	Matth. 5, 49	—	Matth. 5, 44. coll. Rom. 12, 21.
— 281	—	—	6, 12	—	Rom. 14, 17	—	Rom. 14, 13 ss.
— 282	—	—	6, 15	—	Eph. 5, 29	—	Eph. 5, 30.
— 283	—	—	6, 18	—	Ies. 2, 15	—	Ies. 1, 15.
— 288	—	—	7, 7	—	Matth. 19, 21	—	Matth. 19, 11.
— 311	—	—	9, 9	—	Deut. 24, 14	—	Deut. 25, 4.
— 313	—	—	9, 2	—	Philipp. 1, 15	—	Philipp. 1, 16.
— 321	—	—	9, 27	—	1 Tim. 9, 8	—	1 Tim. 5, 11.
— 326	—	—	10, 7	—	Exod. 32, 7	—	Exod. 32, 6.
— 326	—	—	10, 6	—	Num. 11, 4	—	Num. 11, 4 ss.
— 326	—	—	10, 6	—	cap. 26, 64	—	cap. 16.
— 326	—	—	10, 7	—	Exod. 32, 7	—	Exod. 32, 8.
— 335	—	—	10, 26	—	Ps. 24, 2	—	Ps. 24, 1.
— 341	—	—	11, 8	—	Gen. 2, 17	—	Gen. 2, 18.
— 356	—	—	12, 1	—	Eph. 2, 11	—	Eph. 2, 12.
— 359	—	—	12, 12	—	Rom. 11, 4	—	Rom. 12, 4.
— 359	—	—	12, 12	—	Eph. 5, 26. 27	—	Eph. 5, 23 ss.
— 369	—	—	13, 12	—	Hebr. 11, 13	—	2 Cor. 3, 18. Rom. 1, 20.
— 376	—	—	14, 21	ad	Ies. 28, 11	adde	12.
— 377	—	—	14, 20	—	—	—	—
— 379	—	—	14, 24	—	—	—	—
— 388	—	—	15, 8	pro	Act. 26, 8. 9	lege	Act. 26, 8.
— 393	—	—	15, 24	—	Ez. 23, 7	—	Ez. 32, 7.
— 404	—	—	15, 54	ad	Hos. 13, 14	adde:	vel Ies. 25, 8.
— 405	—	—	15, 52	pro	Thess. 4, 16	lege	1 Thess. 4, 16.
— 428	—	2 Cor.	1, 17	—	Matth. 5, 34	—	Matth. 5, 37.
— 428	—	—	1, 18	—	1 Petr. 25	—	1 Petr. 1, 25.
— 444	—	—	3, 7	ad	Ier. 31, 32	adde	33.
— 444	—	—	3, 12	—	Exod. 34, 33	—	35.
— 453	—	—	4, 10	pro	cap. 8, 29	lege	Rom. 8, 29.
— 453	—	—	4, 10	—	Ps. 44, 13	—	Ps. 44, 23.
— 463	—	—	5, 14	—	Rom. 14, 15	—	Rom. 14, 7—9.
— 465	—	—	5, 19	—	Eph. 1, 3	—	Eph. 1, 4.
— 467	—	—	5, 21	—	Rom. 3, 7	—	Rom. 3, 23.
— 471	—	—	6, 17	—	Ies. 52, 12	—	Ies. 52, 11.
— 471	—	—	6, 18	—	Ier. 31, 4	—	Ier. 31, 9.
— 475	—	—	7, 1	—	Gen. 17, 1	—	Gen. 17, 7.
— 499	—	—	10, 4	—	Ies. 24, 23	—	Ies. 5, 15.
— 499	—	—	10, 6	—	Act. 5, 8	—	Act. 5, 1—10.
— 499	—	—	10, 6	—	Act. 17, 8	—	Act. 13, 8—11.
— 500	—	—	10, 7	—	Ioh. 7, 29	—	Ioh. 7, 24.
— 514	—	—	11, 33	ad	Act. 9, 25	adde	24.
— 524	—	—	13, 3	pro	Ies. 7, 16	lege	Ies. 7, 13.
— 552	—	Gal.	2, 9	—	Act. 15, 13	—	Act. 15, 6.
— 559	—	—	2, 20	—	Ioh. 14, 1	—	Ioh. 14, 3.
— 564	—	—	3, 6	—	Gen. 17, 1	—	Gen. 17, 7.
— 567	—	—	3, 13	ad	1 Cor. 1, 18	adde	1 Petr. 1, 12.
— 571	—	—	3, 19	pro	Act. 3, 18	lege	2 Petr. 1, 21.
— 571	—	—	3, 19	—	Exod. 13, 21	—	Exod. 3, 2.
— 577	—	—	4, 1	—	1 Cor. 3, 1	—	1 Cor. 3, 2.
— 589	—	—	4, 27	—	Rom. 9, 8	—	Rom. 9, 7.

Tom. II.

pag. 14	ad	Ephes.	1, 20	pro	Act. 7, 55. 56	lege	Act. 7, 55.
— 19	—	—	2, 4	—	Ioh. 4, 19	—	1 Ioh. 4, 19.

Tom. II.

pag. 22	ad	Ephes.	2,11	ad	Gen. 3,23	adde	22.
— 25	—	—	2,17	—	2 Cor. 5,20	—	21.
— 32	—	—	3,8	pro	1 Tim. 1,5	lege	1 Tim. 1,15.
— 32	—	—	3,8	—	2 Cor. 4,9	—	2 Cor. 4,6.
— 52	—	—	4,26	—	Gen. 45,23	—	Gen. 45,24.
— 57	—	—	5,5	—	Gal. 5,20	—	1 Cor. 6, 9. 10.
— 73	—	—	6,16	—	Ioh. 5,4	—	1 Ioh. 5,4.
— 98	—	Philipp.	2,16	—	2 Cor. 11,11	—	1 Cor. 1, 31. 2 Cor. 10,17.
— 189	—	1 Thess.	4,16	—	1 Cor. 5,4	—	2 Cor. 5,4.
— 197	—	—	5,21	—	Tit. 1,9	—	Tit. 1,11.
— 197	—	—	5,21	—	1 Cor. 1,14	—	1 Timoth. cap. 3.
— 203	—	2 Thess.	1,5	—	Ps. 73,12	—	Ps. 73,1—12.
— 215	—	—	2,13	ad	Deut. 7,8	adde	7.
— 230	—	1 Tim.	1,2:	Hebr. 12,9 non ad verba proxime praecedentia, sed ad verba: Etsi multos habetis patres etc., pertinet.			
— 236	—	—	1,12	pro	Ps. 109,9	lege	Ps. 109,8.
— 240	—	—	1,19	—	cap. 3,8	—	cap. 3,9.
— 247	—	—	2,6	—	Ps. 10,14	—	Rom. 8,34.
— 248	—	—	2,8	—	1 Cor. 2,1	—	1 Cor. 1,2.
— 258	—	—	3,14	—	Act. 18,38	—	Act. 18,23.
— 260	—	—	3,16	ad	Matth. 11,19	adde	Luc. 7,35.
— 260	—	—	3,16	pro	Luc. 7,35	lege	Luc. 7,29.
— 263	—	—	4,1	—	1 Reg. 21,23	—	1 Reg. 22,21—23.
— 283	—	—	5,25	—	Deut. 12,3	—	Dan. 12,3.
— 287	—	—	6,7	ad	Ps. 49,14	adde	12.
— 301	—	2 Tim.	1,6	pro	1 Cor. 14,40	lege	1 Tim. 4,14. 5,22.
— 306	—	—	1,12	—	Col. 1,19	—	Col. 1,29.
— 317	—	—	2,19	—	Gen. 48,19	—	Gen. 48,16.
— 333	—	—	4,10	—	Col. 4,24	—	Col. 4,14.
— 354	—	Titum	2,11	ad	Luc. 1,74	adde	75.
— 360	—	—	3,5	pro	Ioh. 5,14	lege	Ioh. 5,24.
— 360	—	—	3,5	—	Rom. 8,14	—	Rom. 8,24.
— 361	—	—	3,5	—	Ezech. 36,15	—	Ezech. 36,25. 27.
— 396	—	Hebr.	2,9	ad	Philipp. 2,8	adde	9—11.
— 415	—	—	4,12	—	Rom. 10,8	—	9. 10.
— 415	—	—	4,12	—	1 Cor. 14,24	—	25.
— 436	—	—	6,17	pro	Act. 2,29	lege	Act. 2,39.
— 441	—	—	7,7	ad	Gen. 48,15	adde	16.
— 442	—	—	7,9	—	Matth. 22,42	—	43.
— 451	—	—	8,8	pro	Rom. 11,17	lege	Rom. 11,27.
— 454	—	—	8,11	ad	Ies. 28,16	adde	26.
— 455	—	—	8,11	pro	Ioel 2,28	lege	Ioel 3, 1. 2.
— 466	—	—	9,26	ad	Dan. 9,24	adde	27.
— 478	—	—	10,28	pro	Deut. 19,17	lege	Deut. 17,6.
— 478	—	—	10,28	ad	Deut. 17,2	adde	3. 5.
— 479	—	—	10,29	pro	Deut. 23,35	lege	Deut. 32,35. 36.
— 480	—	—	10,30	—	Ps. 50,1	—	Ps. 145,20.
— 483	—	—	10,38	—	Ioh. 5,4	—	1 Ioh. 5,4.
— 487	—	—	11,5	—	Gen. 5,14	—	Gen. 5,24.
— 494	—	—	11,21	ad	Gen. 48,15	adde	16.
— 494	—	—	11,22	—	Gen. 50,24	—	25.
— 501	—	—	11,32	pro	Iud. 6,11	lege	Iud. cap. 6 et 7.
— 501	—	—	11,32	—	Iud. 4,6	—	Iud. 4,6—16.
— 501	—	—	11,32	—	Iud. 13,24	—	Iud. cap. 13—16.
— 501	—	—	11,32	—	Iud. 11,1	—	Iud. 11,1—33.
— 510	—	—	12,13	—	3 Reg. 18,11	—	1 Reg. 18,21.

Nachricht.

Binnen Kurzem wird auch Calvin's Commentar zu den

Katholischen Briefen des N. T.

ganz in derselben Druckeinrichtung, wie der Commentar zu den Paulin. Briefen, und ebenfalls zu einem möglichst niedrigen Preise, überdies mit dem nöthigen Sach- und Stellen-Register sowohl zu den Paulin. als Kathol. Briefen versehen, in der unterzeichneten Verlagshandlung erscheinen.

Halle 1831.

Gebauersche Buchhandlung.